LENIN

OPERE COMPLETE

www.dacoromanica.ro

Proletari din toate țările, uniți-vă!

LENIN

OPERE
COMPLETE

3

www.dacoromanica.ro

TRADUCEREA ÎN LIMBA ROMÎNĂ
APARE ÎN URMA HOTĂRÎRII C. C.
AL P.M.R. EA A FOST ÎNTOCMITĂ
DUPĂ ORIGINALUL ÎN LIMBA RUSĂ,
ED. A V-A

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

OPERE COMPLETE

EDIŢIA A DOUA

EDITURA POLITICĂ
BUCUREŞTI-1961

www.dacoromanica.ro

INSTITUTUL DE MARXISM-LENINISM
DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.U.S.

V. I. LENIN

VOL.

3

DEZVOLTAREA CAPITALISMULUI ÎN RUSIA

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI–1961

www.dacoromanica.ro

PREFAȚĂ

Volumul de față cuprinde lucrarea lui V.I.Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", scrisă în anii 1896-1899 și publicată în întregime în 1899. În volum este inclus de asemenea articolul lui Lenin „O critică necritică", apărut în mai-iunie 1900, care constituie răspunsul la recenzia făcută de unul dintre „marxiștii legali" la această carte.

În acea perioadă, în fața marxiștilor din Rusia se ridica sarcina de a studia profund economia Rusiei. Acest lucru era necesar pentru zdrobirea ideologică definitivă a narodnicismului și pentru stabilirea perspectivelor luptei revoluționare a clasei muncitoare, pentru stabilirea sarcinilor social-democrației ruse. Munca teoretică a marxiștilor ruși, scria Lenin, trebuie îndreptată spre studierea tuturor formelor de antagonism economic în Rusia, trebuie *„să prezinte un tablou unitar al realității noastre ca sistem de relații de producție bine determinat, să demonstreze că în cadrul acestui sistem exploatarea și exproprierea oamenilor muncii este inevitabilă, să arate calea de izbăvire de aceste rînduieli pe care o indică dezvoltarea economică"* (vezi Opere complete, vol. 1, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 297).

Această analiză științifică a fost realizată de Lenin în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", care a încheiat seria lucrărilor lui din anii 1890-1900, îndreptate împotriva narodnicilor liberali și „marxiștilor legali" și în care el a elaborat tezele programatice ale marxismului revoluționar potrivit condițiilor concrete din Rusia. Lenin considera că programul partidului muncitoresc marxist trebuie să conțină o caracte-

www.dacoromanica.ro

rizare a principalelor trăsături ale orînduirii economice din Rusia, o apreciere a principalelor forțe de clasă, o definire a țelului fundamental și a sarcinilor curente ale luptei revoluționare a proletariatului. Împreună cu celelalte lucrări ale lui Lenin, „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a creat o bază teoretică pentru elaborarea programului, strategiei și tacticii bolșevismului.

Problema „destinelor capitalismului în Rusia", în jurul căreia se dădea în acel timp lupta dintre marxiștii revoluționari, pe de o parte, și narodnicii liberali și „marxiștii legali", pe de altă parte, constituia principala problemă a teoriei și practicii luptei revoluționare. Aceasta era problema : care clasă este menită, și poate să înfăptuiască transformarea radicală a societății, spre care clasă trebuie să se orienteze revoluționarii. Aceasta era problema perspectivelor dezvoltării Rusiei, a destinelor revoluției și condițiilor victoriei ei în țara noastră. Lenin a pus aceste probleme în centrul studiului său. În locul discuțiilor academice „despre piețele pentru capitalismul din Rusia" pe care le purtau narodnicii și „marxiștii legali", Lenin și-a consacrat lucrarea analizei marxiste a orînduirii social-economice și structurii de clasă a Rusiei, fundamentării rolului conducător al proletariatului în revoluția ce se apropia. Lucrarea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" este un remarcabil exemplu de unitate între teoria revoluționară și practica revoluționară, de unire a socialismului științific cu mișcarea muncitorească, de folosire a teoriei ca armă a practicii revoluționare.

În introducerea teoretică, Lenin explică și dezvoltă tezele fundamentale ale economiei politice marxiste cu privire la diviziunea socială a muncii, economia de mărfuri simplă și transformarea ei inevitabilă în economie capitalistă, la crearea pieței interne chiar de către capitalismul care se dezvoltă. În lupta împotriva concepțiilor narodnice, Lenin apără și îmbogățește teoria marxistă a reproducției capitaliste și a crizelor, subliniază contradicțiile acumulării capitaliste, ale realizării produsului social, antagonismul dintre lărgirea producției capitaliste și consumul limitat ca urmare a pauperizării crescînde a oamenilor muncii. Dezvăluind sensul real al teoriei marxiste

www.dacoromanica.ro

a economiei capitaliste, Lenin arată că contradicțiile capitalismului explică condițiile și cauzele pieirii acestuia, ale înlocuirii lui pe cale revoluționară cu o orînduire nouă, progresistă, cu socialismul. În ultimele capitole ale lucrării sale, Lenin, pe baza unui vast și multilateral material faptic, analizează acțiunea concretă în realitatea rusă a legilor economice generale ale dezvoltării capitaliste a societății.

Lenin începe analiza dezvoltării capitalismului în Rusia cu o caracterizare a evoluției capitaliste a agriculturii și a descompunerii țărănimii. Pe baza unui uriaș material faptic, Lenin a demonstrat în mod de netăgăduit că relațiile social-economice din satul rus de după reforma din 1861 s-au caracterizat prin existența și dezvoltarea tuturor contradicțiilor proprii economiei bazate pe producția de mărfuri și capitalismului. Aceste contradicții au arătat că „structura relațiilor economice în satul «bazat pe obște» nu reprezintă cîtuși de puțin un sistem deosebit («de producție populară» etc.)", cum afirmau narodnicii, ci „un sistem mic-burghez obișnuit". Lenin a arătat că țărănimea nu numai că se descompune, „ea se ruinează cu desăvîrșire, încetează de a mai exista, fiind înlăturată de tipuri de populație sătească cu totul noi, tipuri care constituie baza societății în care domină economia de mărfuri și producția capitalistă. Aceste tipuri sînt burghezia sătească (mai cu seamă mica-burghezie) și proletariatul sătesc, clasa producătorilor de mărfuri în agricultură și clasa muncitorilor agricoli salariați" (vezi volumul de față, pag. 161, 162).

În lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", Lenin a făcut o profundă analiză a structurii social-economice a gospodăriei moșierești și a zugrăvit caracterul evoluției ei în epoca de după reformă. Lenin a arătat că în gospodăria moșierească se îmbinau pe atunci sistemul de muncă în dijmă și sistemul capitalist de gospodărie, că sistemul muncii în dijmă este o rămășiță directă a gospodăriei bazate pe clacă, care era dominantă în orînduirea feudală. O dată cu dezvoltarea producției de mărfuri și cu descompunerea țărănimii, sistemul de muncă în dijmă a fost treptat înlăturat de sistemul capitalist de gospodărie pe pămînturile moșierilor. Demascînd idealizarea de către narodnicii liberali a sistemului de muncă

www.dacoromanica.ro

în dijmă și a altor rămășițe ale iobăgiei, Lenin a arătat în mod convingător că rămășițele iobăgiei (munca în dijmă și claca în folosul moșierului pentru diferitele pămînturi „răsluite" (otrezki), răspunderea solidară, dările ridicate, faptul că țăranii nu puteau să dispună în mod liber de pămînturile lor și nu aveau dreptul să se deplaseze în mod liber și să se stămute, precum și lipsa de egalitate în ceea ce privește drepturile cetățenești) constituiau o grea povară pe umerii țărănimii din Rusia țaristă.

În afară de exploatarea moșierească, țărănimea muncitoare era înrobită de chiaburi, strivită de jaful capitalului comercial și cămătăresc, care a avut un rol uriaș în satul de după reformă. Lenin a dezvăluit antagonismul profund dintre țărani și moșieri, iar în rîndurile țărănimii — antagonismul dintre burghezia sătească și proletariatul de la sate.

În lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" se arată că, în perioada de după reformă, agricultura cu caracter comercial a luat o dezvoltare imensă, se dezvăluie particularitățile dezvoltării producției de mărfuri și a capitalismului în agricultură, se subliniază caracterul progresist al capitalismului în agricultură în comparație cu rămășițele feudalismului, precum și în comparație cu mica producție. Lenin a dat o lovitură nimicitoare teoriei burgheze a „trăiniciei" micii gospodării țărănești. El a arătat că și în agricultură marea producție capitalistă este mai productivă decît mica producție și o înlătură inevitabil pe aceasta, că mica gospodărie țărănească se menține numai prin irosirea muncii și a forțelor vitale ale țăranului, prin irosirea forței productive a pămîntului. Dezvăluind situația deznădăjduită și fără ieșire a țăranilor muncitori în capitalism, Lenin a arătat că micul țăran nu poate să scape de mizerie altfel decît alăturîndu-se mișcării revoluționare a proletariatului, decît desfășurînd alături de proletariat lupta revoluționară împotriva orînduirii capitaliste.

În cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" s-a făcut pentru prima oară o analiză marxistă a stadiilor și formelor de dezvoltare a capitalismului în industria Rusiei de după reformă. Lenin analizează amănunțit cele trei stadii principale de dezvoltare a capitalismului în industria rusă : mica pro-

www.dacoromanica.ro

ducție de mărfuri (micile meșteșuguri, mai cu seamă cele țărănești), manufactura capitalistă, fabrica (marea industrie mecanizată) în legătura lor indisolubilă, arată transformarea legică a micii producții de mărfuri în producție capitalistă, în manufactură și transformarea acesteia din urmă în fabrică, în marea industrie mecanizată. Totodată, el analizează legătura fiecăreia dintre aceste forme ale industriei cu agricultura.

Pe baza analizei amănunțite a unui vast material faptic, Lenin dezvăluie paralelismul descompunerii micilor producători din agricultură și meșteșuguri, concurența acerbă din rîndurile „meșteșugarilor", analizează procesul formării de către unii producători de mărfuri a unor ateliere relativ mari, transformarea micii producții fărîmițate în cooperație capitalistă simplă. Lenin arată cum atelierele care au un număr însemnat de muncitori introduc treptat diviziunea muncii și astfel cooperația capitalistă simplă se transformă în manufactură capitalistă. Lenin a fost primul care a caracterizat în spirit marxist o serie întreagă de meșteșuguri, arătînd că ele reprezintă stadiul manufacturier al capitalismului rus. Manufactura, arată Lenin, este o verigă intermediară între meșteșug și mica producție de mărfuri cu forme primitive ale capitalului, pe de o parte, și marea industrie mecanizată (fabrica), pe de altă parte.

Lenin cercetează amănunțit și multilateral dezvoltarea marii industrii mecanizate în Rusia. El caracterizează marea industrie mecanizată (de fabrică) ca cea mai înaltă treaptă a capitalismului în industrie, a cărei trăsătură principală și esențială constă în folosirea sistemului mașinilor în producție. Trecerea de la manufactură la fabrică, arată Lenin, marchează o revoluție tehnică totală, urmată inevitabil de o transformare radicală a relațiilor de producție sociale, o delimitare netă a diferitelor grupuri de persoane care participă la producție, ascuțirea și extinderea contradicțiilor profunde ale capitalismului și totodată socializarea în masă a muncii de către capitalism, adică pregătirea condițiilor materiale pentru trecerea la socialism. „Marea industrie mecanizată este, așadar, ultimul cuvînt al capitalismului, ultimul cuvînt al «momentelor» lui «pozitive» și negative" (pag. 447).

www.dacoromanica.ro

Lenin subliniază concentrarea crescîndă a producției în industria din Rusia. Încă în 1890, 71,1% din numărul total al muncitorilor de fabrică lucrau în marile fabrici și uzine (cu 100 de muncitori și mai mult). În 1894-1895, marile întreprinderi reprezentau 10,1% din totalul fabricilor și uzinelor și concentrau 74% din totalul muncitorilor de fabrică și peste 70% din valoarea producției. În 1903, marile fabrici care aveau peste 100 de muncitori reprezentau în Rusia europeană 17% din numărul total al fabricilor și uzinelor și concentrau 76,6% din numărul total al muncitorilor de fabrică. Lenin subliniază îndeosebi că marile fabrici din Rusia erau de proporții mai mari decît cele din Germania. Concentrarea unui număr tot mai mare de muncitori în marile fabrici și uzine, în marile orașe și centre industriale a contribuit la unirea și organizarea clasei muncitoare, i-a sporit forța și rolul politic în viața țării, a exercitat o influență asupra destinului ei viitor.

În încheierea studiului său, Lenin a arătat că „Rusia plugului de lemn și îmblăciului, a morii de apă și a războiului de țesut manual a început să se transforme cu repeziciune într-o Rusie a plugului de fier și a treierătoarei, a morii cu aburi și a războiului de țesut mecanic" (pag. 588). În același timp, Rusia, în ciuda dezvoltării capitalismului, a rămas o țară prin excelență agrară, înapoiată din punct de vedere tehnic și economic în comparație cu țările capitaliste înaintate. Numeroasele rămășițe ale iobăgiei constituiau principala cauză a acestei rămîneri în urmă, ele frînau dezvoltarea forțelor de producție ale țării, apăsau ca o povară grea masele populare.

Relevînd caracterul progresist al capitalismului în comparație cu feudalismul, cu orînduirea moșierească și cu mica producție, Lenin a făcut totodată o caracterizare clară a contradicțiilor profunde și a plăgilor orînduirii capitaliste. Lucrarea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" constituie un act de acuzare împotriva țarismului și capitalismului din Rusia.

Cartea lui Lenin a constituit nu numai desăvîrșirea zdrobirii ideologice a narodnicismului, ci și zdrobirea „marxiștilor

www.dacoromanica.ro

legali". Lenin a arătat că „marxiștii legali" sînt apologeți ai capitalismului, dușmani ai marxismului revoluționar.

„Marxiștii legali" au întîmpinat lucrarea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" cu o critică dușmănoasă. Lenin a răspuns la aceste atacuri cu articolul „O critică necritică", care a fost publicat în revista „Naucinoe Obozrenie". În acest articol Lenin arăta necesitatea unei delimitări nete față de oamenii care, camuflîndu-se sub masca de „marxiști", denaturează marxismul revoluționar. Lenin a subliniat cu o deosebită putere sarcinile dezvoltării continue a principalelor teze ale marxismului pe baza sintetizării experienței luptei de clasă a proletariatului în noile condiții.

În opoziție cu reprezentanții „marxismului legal", care înfrumusețau în fel și chip capitalismul și proslăveau burghezia, Lenin a subliniat că capitalismul reprezintă o orînduire trecătoare din punct de vedere istoric, că rolul său istoric constă în crearea premiselor materiale și a factorilor subiectivi ai revoluției proletare, ai trecerii la socialism.

În lucrarea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", Lenin a făcut o caracterizare clară și precisă a economiei și structurii de clasă a țării la sfîrșitul secolului al XIX-lea. El a dezvăluit baza economică profundă a luptei de clasă și a dispozitivului forțelor de clasă în ajunul primei revoluții ruse. Cartea lui Lenin a dat răspuns la problema caracterului revoluției care se apropia și a forțelor ei motrice, la problema rolului diferitelor clase în această revoluție.

În lucrarea sa, Lenin a fundamentat sub raport politic și economic rolul conducător al proletariatului în revoluție și a demonstrat că forța acestuia în dezvoltarea istorică a Rusiei este incomparabil mai mare decît numărul lui în masa totală a populației. Acest fapt a fost pe deplin confirmat mai tîrziu de istoria celor trei revoluții. Prin aceasta Lenin a dat o lovitură zdrobitoare dogmei oportuniștilor din mișcarea muncitorească internațională potrivit căreia proletariatul nu poate și nu trebuie să lupte pentru putere și socialism atîta timp cît nu reprezintă majoritatea populației țării.

Lenin a arătat baza economică a situației duble și a rolului dublu al țărănimii, a dezvăluit antagonismul dintre tendințele

www.dacoromanica.ro

de proprietar și cele proletare din rîndurile țărănimii, rădăcinile oscilărilor ei între burghezie și proletariat. Totodată, Lenin a arătat izvoarele profunde ale spiritului revoluționar al țărănimii muncitoare și a fundamentat necesitatea alianței dintre clasa muncitoare și țărănime pentru lupta împotriva moșierilor, țarismului, burgheziei.

Aceste teze ale marxismului, dezvoltate și fundamentate în cartea lui Lenin cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, sînt actuale și în prezent. Genialele indicații ale lui Lenin cu privire la hegemonia proletariatului, la alianța dintre muncitori și țărani constituie un principiu călăuzitor în lupta popoarelor pentru democrație, pentru eliberare națională, pentru socialism.

Concluzia generală care rezultă din profunda analiză politică-economică făcută de Lenin în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" constă în aceea că în Rusia se maturiza o mare revoluție populară, în fruntea căreia se afla proletariatul, avînd un aliat puternic – țărănimea de multe milioane ; această revoluție nu se putea limita la răsturnarea țarismului, – proletariatul trebuia să meargă mai departe, să răstoarne capitalismul, să instaureze socialismul.

Lucrarea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a apărut la cinci ani după publicarea de către Engels a volumului al treilea al „Capitalului" lui Marx și a fost o continuare nemijlocită a genialei lucrări a lui Marx. În prefața la volumul al treilea al „Capitalului", Engels arată că Marx a studiat minuțios și timp îndelungat în original materiale privind economia Rusiei de după reformă. El și-a propus ca, pe baza exemplului Rusiei, să concretizeze și să dezvolte teoria sa despre dezvoltarea capitalismului în agricultură. Rusia cu variatele ei forme de posesiune a pămîntului și de exploatare a producătorilor agricoli trebuia să joace în secțiunea despre renta funciară același rol pe care l-a jucat Anglia în primul volum al „Capitalului" cu prilejul analizării capitalismului industrial. Marx nu a reușit să realizeze acest plan, arată Engels. Acest plan al lui Marx a fost realizat de Lenin în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Totodată, pe baza analizării economiei Rusiei, Lenin a îmbogățit

www.dacoromanica.ro

cu noi teze și alte capitole ale economiei politice a capitalismului, îndeosebi teoria apariției și dezvoltării modului de producție capitalist, a transformării economiei de mărfuri simplă în economie capitalistă și a specificului acestui proces în agricultură, teoria reproducției și a crizelor, a socializării muncii o dată cu creșterea concentrării producției.

Cartea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" are o importanță de neprețuit pentru popoarele din țările capitaliste și coloniale. Prin întregul ei conținut, ea demonstrează în mod convingător că în condițiile dominației capitalului masele populare sînt condamnate la exploatare și mizerie, că singura cale spre eliberarea de sub jugul moșierilor și din lanțurile imperialismului este calea revoluției, calea socialismului.

Institutul de marxism-leninism
de pe lîngă C.C. al P.C.U.S.

www.dacoromanica.ro

V. I. LENIN

1897

www.dacoromanica.ro

DEZVOLTAREA CAPITALISMULUI ÎN RUSIA

PROCESUL FORMĂRII PIEȚEI INTERNE PENTRU MAREA INDUSTRIE [1]

Scris între 1896 și 1899

Publicat în volum pentru prima oară la sfîrșitul lunii martie 1899

Se tipărește după textul ediției a doua a lucrării apărute în 1908

1 — Opere complete, vol. 3.

www.dacoromanica.ro

ИЗДАНІЕ М. И. ВОДОВОЗОВОЙ.

Владиміръ Ильинъ.

РАЗВИТІЕ КАПИТАЛИЗМА ВЪ РОССІИ.

Процессъ образованія внутренняго рынка для крупной промышленности.

Institutul de Istorie
BIBLIOTECA
Academia R.P.R.

Цѣна 2 р. 50 к.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типо-литографія А. Лейферта, Бол. Морская 65.
1899.

Coperta primei ediţii a lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". — 1899

www.dacoromanica.ro

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ÎNTÎI

În lucrarea de faţă, autorul şi-a propus să analizeze problema : cum se formează piaţa internă pentru capitalismul rus ? Se ştie că această problemă a fost pusă, mai de mult, de principalii reprezentanţi ai concepţiilor narodniciste (în frunte cu d-nii V.V. şi N.–on) ; sarcina noastră va fi deci de a critica aceste concepţii. Am socotit că în această critică nu ne putem mărgini numai la analiza greşelilor şi a inexactităţilor din concepţiile adversarilor ; am socotit că pentru a răspunde la problema ridicată nu este suficient să citãm fapte care demonstrează formarea şi dezvoltarea pieţei interne, deoarece s-ar putea ridica obiecţia că aceste fapte au fost alese în mod arbitrar, omiţîndu-se altele care demonstrează contrarul. Am socotit că este necesar să analizăm şi să încercăm să înfăţişăm procesul dezvoltării capitalismului în Rusia în ansamblul lui. Se înţelege de la sine că o sarcină de asemenea amploare ar fi fost peste puterile unui singur om dacă în rezolvarea ei el nu s-ar fi limitat numai la unele probleme. În primul rînd, după cum se vede chiar din titlu, noi analizăm problema dezvoltării capitalismului în Rusia exclusiv din punctul de vedere al pieţei interne, lăsînd la o parte problema pieţei externe şi datele privind comerţul exterior. În al doilea rînd, ne mărginim exclusiv la epoca de după reformă. În al treilea rînd, folosim îndeosebi şi aproape exclusiv date asupra guberniilor pur ruseşti din interior. În al patrulea rînd, ne mărginim exclusiv la latura economică a procesului. Dar cu toate limitările pe care ni le impunem, tema care rămîne de

www.dacoromanica.ro

incomparabil mai mult decît aceştia din urmă (Kautsky, VI, b ; „muncitorul agricol salariat are o situaţie mai bună decît ţăranul cu gospodărie mică", spune în repetate rînduri Kautsky : S. * 110, 317, 320) ; un fenomen analog se observă şi în Rusia (vezi mai jos cap. II, § XI, B[4]). De aceea e firesc ca marxiştii din Europa occidentală şi cei din Rusia să aprecieze în acelaşi fel unele fenomene, ca, de pildă, „îndeletnicirile agricole sezoniere", folosind expresia rusă, sau „munca agricolă salariată a ţăranilor nomazi", cum spun germanii (Kautsky, S. 192. Comp. mai jos, cap. III, § X) ; – sau a unui fenomen ca strămutarea muncitorilor şi ţăranilor la oraş şi angajarea lor la fabrici (Kautsky, IX, e ; în special S. 343 ; şi multe altele. Comp. mai jos, cap. VIII, § II) ; – pătrunderea marii industrii capitaliste la sate (Kautsky, S. 187. Comp. mai jos, cap. VII, § VIII). Nu mai vorbim de faptul că aprecierile asupra însemnătăţii *istorice* a capitalismului în agricultură sînt aceleaşi (Kautsky, passim **, mai ales S. 289, 292, 298. Comp. mai jos, cap. IV, § IX), că atît unii cît şi alţii consideră că relaţiile capitaliste în agricultură au *un caracter progresist* în comparaţie cu cele precapitaliste [Kautsky, S. 382 : „Înlăturarea des Gesindes (slugilor, muncitorilor agricoli aflaţi în dependenţă personală) şi der Instleute („ceva intermediar între muncitor agricol şi arendaş" : ţăran care ia pămînt în arendă, prestînd în schimb muncă în dijmă) de către zileri, care în afara timpului de muncă sînt oameni liberi, ar fi un mare progres social". Comp. mai jos, cap. IV, § IX, 4]. Kautsky consideră în mod categoric că „nici nu poate fi măcar vorba" ca obştea ţărănească să treacă la marea agricultură modernă atîta timp cît îşi păstrează forma de obşte (S. 338), că agronomii care cer în Europa occidentală întărirea şi dezvoltarea obştii nu sînt de loc socialişti, ci reprezentanţi ai intereselor marilor proprietari funciari, care doresc să lege de ei pe muncitori, dîndu-le în arendă petice de pămînt (S. 334), că în toate ţările europene reprezentanţii intereselor proprietarilor funciari doresc să lege pe muncitorii agricoli, dîndu-le pămînt,

* — Seite — pagină. — *Nota trad.*
** — în diferite pasaje. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

şi încearcă chiar să ia măsuri legislative în acest sens (S. 162), că împotriva tuturor încercărilor de a ajuta pe ţăranul cu gospodărie mică prin dezvoltarea meşteşugurilor (Hausindustrie) – cea mai cruntă formă de exploatare capitalistă – „trebuie să luptăm în modul cel mai hotărît" (S.181). Socotim necesar să subliniem deplina solidaritate dintre marxiştii din Europa occidentală şi cei din Rusia în ceea ce priveşte concluziile lor, date fiind recentele încercări ale reprezentanţilor narodnicismului de a face o delimitare netă între unii şi ceilalţi (vezi declaraţia d-lui V. Voronţov din 17 februarie 1899 la societatea pentru sprijinirea industriei şi comerţului din Rusia, „Novoe Vremea", 1899, nr. 8.255 din 19 februarie) [5].

www.dacoromanica.ro

Владиміръ Ильинъ.

РАЗВИТІЕ КАПИТАЛИЗМА ВЪ РОССІИ.

Процессъ образованія внутренняго рынка для крупной промышленности.

ИЗДАНІЕ ВТОРОЕ, ДОПОЛНЕННОЕ

Цѣна 2 р. 25 к.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
КНИГОИЗДАТЕЛЬСТВО „ПАЛЛАДА".
1908.

Coperta ediției a doua a lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", cu autograful autorului. — 1908

www.dacoromanica.ro

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A DOUA[6]

Lucrarea de faţă a fost scrisă în perioada din ajunul revoluţiei ruse, într-un moment de relativă acalmie care a urmat după valul de mari greve din 1895–1896. Mişcarea muncitorească părea în acel moment că s-a închis în sine, crescînd în lărgime şi în adîncime şi pregătind începutul mişcării de demonstraţii din 1901.

Analiza orînduirii social-economice, deci şi a structurii de clasă a Rusiei, făcută în lucrarea de faţă pe baza cercetărilor economice şi a analizei critice a datelor statistice, este confirmată acum de lupta politică făţişă a tuturor claselor în cursul revoluţiei. Rolul conducător al proletariatului a ieşit pe deplin la iveală. A ieşit de asemenea la iveală şi faptul că forţa lui în mişcarea istorică e infinit mai mare decît procentul lui în masa generală a populaţiei. În lucrarea de faţă este demonstrată baza economică a ambelor fenomene.

Mai departe, revoluţia scoate acum la iveală din ce în ce mai mult situaţia dublă şi rolul dublu al ţărănimii. Pe de o parte, puternicele rămăşiţe ale gospodăriei bazate pe clacă şi cele mai diferite rămăşiţe ale iobăgiei, în condiţiile unei nemaipomenite pauperizări şi ruinări a ţărănimii sărace, explică pe deplin izvoarele adînci ale mişcării revoluţionare ţărăneşti, rădăcinile adînci ale revoluţionarismului ţărănimii ca masă. Pe de altă parte, şi în mersul revoluţiei, şi în caracterul diferitelor partide politice, ca şi în numeroasele curente ideologice şi politice, ies la iveală structura de clasă contradictorie a acestei

www.dacoromanica.ro

mase, caracterul ei mic-burghez, antagonismul dintre tendințele de proprietar și cele proletare dinăuntrul ei. Oscilările între burghezia contrarevoluționară și proletariatul revoluționar ale micului proprietar sărăcit sînt tot atît de inevitabile ca și fenomenul, inevitabil în orice societate capitalistă, că o infimă minoritate de mici producători se îmbogățește, „ajungînd în rîndul oamenilor cu stare", transformîndu-se în burghezi, în timp ce covîrșitoarea majoritate fie că se ruinează cu totul, transformîndu-se în muncitori salariați sau pauperi, fie că trăiește mereu la nivelul stării de proletar. În lucrarea de față este demonstrată baza economică a acestor două tendințe existente în rîndurile țărănimii.

Dată fiind această bază economică, revoluția din Rusia este, bineînțeles, în mod inevitabil o revoluție burgheză. Această teză a marxismului este absolut incontestabilă. Ea nu trebuie niciodată uitată. Ea trebuie aplicată întotdeauna la toate problemele economice și politice ale revoluției ruse.

Ea trebuie însă să fie aplicată cu pricepere. Analiza concretă a situației și a intereselor diferitelor clase trebuie să servească pentru a defini semnificația exactă a acestui adevăr atunci cînd este aplicat la cutare sau cutare problemă. Modul invers de a raționa, pe care-l întîlnim adeseori la social-democrații din aripa de dreapta, cu Plehanov în frunte, adică tendința de a căuta răspuns la problemele concrete prin simpla dezvoltare logică a adevărului general despre caracterul fundamental al revoluției noastre, înseamnă o vulgarizare a marxismului și o adevărată batjocorire a materialismului dialectic. La adresa acestor oameni, care, de pildă, din adevărul general despre caracterul acestei revoluții deduc rolul conducător al „burgheziei" în revoluție sau necesitatea susținerii liberalilor de către socialiști, Marx ar fi repetat, probabil, un citat din Heine pe care l-a mai folosit cîndva : „Am semănat dinți de balaur și am cules purici" [7].

Dată fiind baza economică a revoluției ruse, în mod obiectiv sînt posibile două linii principale ale dezvoltării și deznodămîntului ei :

Sau se menține vechea gospodărie moșierească, legată prin mii de fire de iobăgie, transformîndu-se cu încetul într-o gos-

www.dacoromanica.ro

podărie pur capitalistă, „iuncherească", şi atunci baza trecerii definitive de la munca în dijmă la capitalism o constituie transformarea interioară a gospodăriei moşiereşti iobăgiste. În acest caz, întregul sistem agrar al statului devine capitalist, păstrînd mult timp trăsăturile iobăgiste. Sau vechea gospodărie moşierească e sfărîmată de revoluţie, care desfiinţează toate rămăşiţele iobăgiei, în primul rînd marea proprietate funciară, şi atunci baza trecerii definitive de la munca în dijmă la capitalism o constituie dezvoltarea liberă a micii gospodării ţărăneşti, căreia exproprierea pămînturilor moşiereşti în folosul ţărănimii îi va da un puternic impuls. În acest caz, întregul sistem agrar devine capitalist, întrucît descompunerea ţărănimii are loc cu atît mai repede cu cît urmele iobăgiei au fost mai deplin nimicite. Cu alte cuvinte : sau menţinerea în cea mai mare parte a proprietăţii moşiereşti şi a principalelor temelii ale vechii „suprastructuri" ; de aici rolul preponderent al burghezului liberal-monarhist şi al moşierului, trecerea rapidă de partea lor a ţărănimii înstărite, decăderea masei ţărăneşti, care va fi nu numai expropriată pe scară foarte largă, dar şi, pe deasupra, înrobită prin fel de fel de răscumpărări de felul celor preconizate de cadeţi, oprimată şi abrutizată de stăpînirea reacţiunii ; executorii unei asemenea revoluţii burgheze vor fi politicienii de felul octombriştilor [8]. Sau nimicirea proprietăţii moşiereşti şi a tuturor principalelor temelii ale vechii „suprastructuri" corespunzătoare ; rolul preponderent al proletariatului şi al maselor ţărăneşti în condiţiile neutralizării burgheziei nestatornice sau contrarevoluţionare ; dezvoltarea liberă şi cît se poate de rapidă a forţelor de producţie pe baze capitaliste, în condiţiile unei situaţii optime – atît cît se poate în general concepe acest lucru în cadrul producţiei de mărfuri – a maselor ţărăneşti şi muncitoreşti ; – de aici crearea condiţiilor celor mai favorabile pentru ca ulterior clasa muncitoare să înfăptuiască adevărata ei sarcină, sarcina fundamentală a transformării socialiste. Sînt posibile, desigur, infinite şi variate combinaţii de elemente din cutare sau cutare tip al evoluţiei capitaliste, şi numai nişte pedanţi incorigibili ar putea soluţiona pur şi simplu prin citate din cutare sau cutare apre-

www.dacoromanica.ro

ciere a lui Marx asupra unei alte epoci istorice problemele complexe şi specifice care se ivesc.

Lucrarea de faţă este consacrată analizei economiei prerevoluţionare a Rusiei. Într-o epocă revoluţionară, ţara trăieşte atît de intens şi de trepidant, încît este imposibil să se aprecieze în toiul luptei politice importantele rezultate ale evoluţiei economice. Domnii Stolîpini, pe de o parte, şi liberalii, pe de altă parte (şi nu numai unii cadeţi à la Struve, ci toţi cadeţii [9] în general), lucrează sistematic, tenace şi consecvent pentru desăvîrşirea revoluţiei potrivit primului model. Lovitura de stat de la 3 iunie 1907, pe care am trăit-o de curînd, înseamnă triumful contrarevoluţiei, care tinde să asigure predominarea deplină a moşierilor în aşa-zisul organ reprezentativ popular al Rusiei [10]. Cît de durabilă este însă această „victorie" e o altă chestiune, şi lupta pentru al doilea deznodămînt al revoluţiei continuă. Dar spre acest deznodămînt al revoluţiei tind, în mod mai mult sau mai puţin hotărît, mai mult sau mai puţin consecvent, mai mult sau mai puţin conştient, nu numai proletariatul, ci şi masele largi ţărăneşti. Lupta directă de masă – oricît se străduieşte contrarevoluţia s-o înăbuşe prin violenţa directă, oricît se străduiesc cadeţii s-o înăbuşe cu ajutorul mîrşavelor şi ipocritelor lor idei contrarevoluţionare – răzbate ba ici, ba colo, în ciuda obstacolelor, punîndu-şi pecetea pe politica partidelor „trudovice", narodnice, deşi vîrfurile politicienilor mic-burghezi sînt, fără îndoială, contaminate (în special „socialiştii populişti" [11] şi trudovicii [12]) de spiritul cadet al trădării, al molcealinismului [13] şi al mulţumirii de sine de care sînt cuprinşi filistinii sau slujbaşii moderaţi şi punctuali.

Cum se va termina această luptă, care va fi bilanţul definitiv al primului asalt al revoluţiei ruse, deocamdată nu se poate spune. De aceea n-a sosit încă timpul (şi apoi nici îndatoririle imediate de partid ale unui participant la mişcarea muncitorească nu dau răgazul necesar) pentru o completă prelucrare a acestei cărţi *. Ediţia a doua nu poate depăşi cadrul

* E posibil ca această prelucrare să necesite continuarea lucrării de faţă : primul volum s-ar limita, în acest caz, la analizarea economiei prerevoluţionare a Rusiei, iar al doilea volum ar fi consacrat studierii bilanţului şi rezultatelor revoluţiei.

www.dacoromanica.ro

caracterizării economiei *pre*revoluționare a Rusiei. Autorul a fost nevoit să se limiteze la revizuirea textului și la îndreptarea lui, precum și la introducerea numai *a celor mai necesare* completări pe baza materialelor statistice recente. Acestea sînt datele furnizate de ultimele recensăminte ale cailor, de statisticile recoltelor, de rezultatele recensămîntului general al populației Rusiei din 1897, *noile date* ale statisticii fabricilor și uzinelor etc.

Autorul

Iulie 1907

---

www.dacoromanica.ro

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Zweite verbesserte Auflage.

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1872.

Coperta interioară a ediției a doua germane (1872)
a volumului I al „Capitalului" de K. Marx,
ediție de care s-a folosit V. I. Lenin

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL I

GREŞELILE TEORETICE ALE ECONOMIŞTILOR-NARODNICI [14]

Piaţa este o categorie a economiei bazate pe producţia de mărfuri care în dezvoltarea ei se transformă în economie capitalistă şi numai în condiţiile acesteia din urmă ea devine complet dominantă şi capătă o răspîndire generală. De aceea, pentru a analiza tezele teoretice fundamentale privind piaţa internă, trebuie să pornim de la economia de mărfuri simplă şi să urmărim transformarea ei treptată în economie capitalistă.

I. DIVIZIUNEA SOCIALĂ A MUNCII

Baza economiei de mărfuri o constituie diviziunea socială a muncii. Industria prelucrătoare se separă de cea extractivă şi fiecare dintre ele se subdivide în mici categorii şi subcategorii care produc sub formă de marfă anumite produse pe care le schimbă contra produselor celorlalte ramuri de producţie. Dezvoltarea economiei de mărfuri duce astfel la sporirea numărului diferitelor ramuri de sine stătătoare ale industriei ; tendinţa acestei dezvoltări este de a transforma în ramuri speciale ale industriei nu numai producţia fiecărui produs în parte, dar chiar şi a fiecărei părţi separate a produsului ; şi nu numai producţia produsului, ci şi diferitele operaţii de pregătire a produsului pentru consum. În condiţiile economiei naturale, societatea era compusă dintr-o mulţime de unităţi economice de acelaşi fel (familii ţărăneşti patriarhale, comunităţi săteşti primitive, domenii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprindea toate felurile de muncă, începînd cu extracţia

www.dacoromanica.ro

diferitelor feluri de materii prime şi terminînd cu pregătirea lor definitivă pentru consum. În cadrul economiei de mărfuri se creează diferite unităţi economice, creşte numărul diferitelor ramuri ale economiei, scade numărul gospodăriilor care îndeplinesc aceeaşi funcţie economică. Această creştere progresivă a diviziunii sociale a muncii constituie momentul principal în procesul creării pieţei interne pentru capitalism. „...În producţia de mărfuri şi în forma ei absolută – producţia capitalistă... – spune Marx – produsele acestea sînt mărfuri, valori de întrebuinţare, care posedă o valoare de schimb, şi anume o valoare de schimb care poate fi realizată, transformată în bani, numai în măsura în care alte mărfuri constituie un echivalent al lor, numai în măsura în care alte produse le sînt opuse ca mărfuri şi ca valori ; prin urmare, în măsura în care nu sînt produse ca mijloace imediate de trai pentru producătorii lor înşişi, ci ca mărfuri, ca produse, care numai prin transformarea lor în valori de schimb (bani), prin înstrăinarea lor, devin valori de întrebuinţare. *Piaţa se dezvoltă pentru aceste mărfuri ca urmare a diviziunii sociale a muncii* ; diviziunea muncilor productive transformă reciproc produsele fiecăreia dintre ele în mărfuri, în echivalente unul faţă de altul, *făcîndu-le să servească drept piaţă unul pentru altul*" („Das Kapital", III, 2, 177–178. Trad. rusă 526 [15]. Subliniat de noi, ca şi pretutindeni în citate unde nu se specifică contrarul).

Se înţelege de la sine că această separare a industriei prelucrătoare de cea extractivă, a manufacturii de agricultură, transformă însăşi agricultura într-o industrie, adică într-o ramură a economiei producătoare de *mărfuri*. Procesul specializării, care separă unul de altul diferitele feluri de confecţionare a produselor, creînd un număr din ce în ce mai mare de ramuri ale industriei, are loc şi în agricultură, creînd regiuni agricole (şi sisteme de agricultură *) specializate, ceea ce face ca schimbul să existe nu numai între produsele agriculturii şi

* Aşa, de pildă, I. A. Stebut, în lucrarea sa „Bazele culturii cîmpului", distinge în agricultură mai multe sisteme de gospodărie după produsul principal destinat pieţei. Există trei sisteme principale de gospodărie : 1) cultura cîmpului (cultura cercalelor, după expresia d-lui A. Skvorţov) ; 2) creşterea animalelor (principalul produs destinat pieţei îl constituie produsele animale) şi 3) industrial (tehnic, după expresia d-lui A. Skvorţov) ; principalul produs destinat pieţei îl constituie produsele agricole industrializate. Vezi *A. Skvorţov* : „Influenţa transporturilor cu aburi asupra agriculturii", Varşovia, 1890, Pag. 68 şi urm.

www.dacoromanica.ro

ale industriei, dar şi între diferitele produse ale agriculturii. Această specializare a agriculturii cu caracter *comercial* (şi cu caracter capitalist) are loc în toate ţările capitaliste, se manifestă în diviziunea internaţională a muncii, are loc şi în Rusia de după reformă, după cum vom arăta amănunţit mai departe.

Aşadar, diviziunea socială a muncii este baza întregului proces de dezvoltare a economiei de mărfuri şi a capitalismului. De aceea era cu totul firesc ca teoreticienii narodnicismului de la noi să fi căutat să disimuleze faptul diviziunii sociale a muncii în Rusia sau să-i diminueze însemnătatea, declarînd că acest proces este rezultatul unor măsuri artificiale, rezultatul „abaterii de la drum" etc. etc. D-l V.V., în articolul său „Diviziunea muncii agricole şi a celei industriale în Rusia" („Vestnik Evropî", 1884, nr. 7), „neagă" „dominaţia în Rusia a principiului diviziunii sociale a muncii" (pag. 347), declarînd că la noi diviziunea socială a muncii „n-a luat naştere din adîncurile vieţii naţionale, ci s-au făcut încercări de a o introduce din afară" (pag. 338). În „Studiile" sale, d-l N.–on face următorul raţionament asupra sporirii cantităţii de cereale destinate vînzării : „Acest fenomen ar putea să însemne că în cuprinsul statului cerealele produse sînt repartizate într-un mod mai egal, că pescarul din Arhanghelsk mănîncă acum pîine de la Samara, iar agricultorul din Samara îşi completează prînzul cu peşte de la Arhanghelsk. *În realitate însă nu se întîmplă nimic asemănător*" („Studii asupra economiei noastre sociale de după reformă". Petersburg, 1893, pag. 37). Fără a se baza pe date, în ciuda unor fapte îndeobşte cunoscute, aici pur şi simplu se decretează inexistenţa diviziunii sociale a muncii în Rusia ! Teoria narodnicistă despre „caracterul artificial" al capitalismului în Rusia nici nu putea fi construită altfel decît negînd sau declarînd drept „artificială" însăşi baza oricărei economii de mărfuri : diviziunea socială a muncii.

II. CREŞTEREA POPULAŢIEI INDUSTRIALE PE SEAMA CELEI AGRICOLE

Deoarece, în epoca premergătoare economiei de mărfuri, industria prelucrătoare este unită cu cea extractivă, iar în fruntea acesteia din urmă se află agricultura, dezvoltarea eco-

www.dacoromanica.ro

nomiei de mărfuri apare ca un proces în care ramurile industriei se separă rînd pe rînd de agricultură. Populaţia unei ţări cu o economie de mărfuri slab dezvoltată (sau complet nedezvoltată) este aproape exclusiv agricolă ; acest lucru nu trebuie însă înţeles în sensul că populaţia se ocupă numai cu agricultura ; aceasta înseamnă numai că populaţia care se ocupă cu agricultura prelucrează ea însăşi produsele agriculturii, că schimbul şi diviziunea muncii sînt aproape inexistente. Dezvoltarea economiei de mărfuri înseamnă, prin urmare, eo ipso * separarea de agricultură a unei părţi din ce în ce mai mari a populaţiei, adică creşterea populaţiei industriale pe seama celei agricole. *„Modul de producţie capitalist, prin însăşi natura lui, face ca populaţia agricolă să scadă necontenit în raport cu cea neagricolă,* pentru că în industrie (în sens mai îngust) creşterea capitalului constant, în raport cu cel variabil, este legată de creşterea absolută a capitalului variabil, cu toată descreşterea relativă a acestuia ; pe cînd în agricultură capitalul variabil necesar pentru exploatarea unui anumit teren scade în mod absolut, prin urmare nu poate creşte decît dacă se cultivă noi terenuri, ceea ce însă presupune iarăşi o creştere şi mai mare a populaţiei neagricole" („Das Kapital", III, 2, 177. Trad. rusă, pag. 526) [16]. Prin urmare, nu ne putem închipui capitalismul fără o sporire a populaţiei comerciale-industriale pe seama celei agricole, şi oricine ştie că acest fenomen se manifestă într-un mod cît se poate de pronunţat în toate ţările capitaliste. Cred că este inutil să mai demonstrăm uriaşa însemnătate a acestui fapt în ceea ce priveşte problema pieţei interne, întrucît el este indisolubil legat atît de evoluţia industriei cît şi de evoluţia agriculturii ; formarea centrelor industriale, sporirea numărului lor şi atragerea populaţiei de către acestea nu poate să nu exercite cea mai puternică influenţă asupra întregii structuri a satului, nu poate să nu determine dezvoltarea agriculturii comerciale şi capitaliste. Cu atît mai semnificativ este faptul că reprezentanţii economiei narodniciste ignorează cu desăvîrşire această lege atît în raţionamentele lor pur teoretice cît şi în raţionamentele privind capitalismul din Rusia (despre particularităţile manifestării acestei legi în Rusia vom vorbi amănunţit mai jos,

* — prin însuşi acest fapt. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

în capitolul al VIII-lea). În teoriile d-lor V.V. şi N.–on despre piaţa internă pentru capitalism a fost omis un fleac : sustragerea populaţiei din agricultură şi îndreptarea ei spre industrie şi influenţa pe care acest fapt o exercită asupra agriculturii *.

III. RUINAREA MICILOR PRODUCĂTORI

Pînă aici ne-am ocupat de producţia de mărfuri simplă. Trecem acum la producţia capitalistă, adică presupunem că în locul producătorilor de mărfuri simpli aveam în faţa noastră, de o parte, pe proprietarul mijloacelor de producţie, iar de cealaltă pe muncitorul salariat, care-şi vinde forţa de muncă. Transformarea micului producător în muncitor salariat presupune că acesta pierde mijloacele de producţie – pămînt, unelte de muncă, atelier etc. –, adică „sărăceşte", „se ruinează". Apare concepţia că această ruinare „reduce puterea de cumpărare a populaţiei", „restrînge piaţa internă" pentru capitalism (d-l N.–on l. c., pag. 185. Acelaşi lucru la pag. 203, 275, 287, 339–340 etc. Acelaşi punct de vedere îl exprimă şi d-l V.V. în majoritatea lucrărilor sale). Nu ne referim aici la datele concrete referitoare la desfăşurarea acestui proces în Rusia ; în capitolele următoare vom analiza în mod amănunţit aceste date. În momentul de faţă însă problema se pune în mod pur teoretic, adică este vorba de producţia de mărfuri în general, în condiţiile transformării acesteia în producţie capitalistă. Autorii menţionaţi pun această problemă tot în mod teoretic, adică din simplul fapt al ruinării micilor producători trag concluzia că piaţa internă s-ar restrînge. Această concepţie este complet greşită, şi dăinuirea ei perseverentă în literatura noastră economică nu poate fi explicată decît prin prejudecăţile romantice ale narodnicismului (comp. articolul menţionat în notă **). Se uită faptul că „eliberarea" de mijloacele de producţie a unei părţi dintre producători presupune

* Poziţia identică a romanticilor din Europa occidentală şi a narodnicilor ruşi faţă de problema creşterii populaţiei industriale am arătat-o în articolul „Cu privire la caracterizarea romantismului economic. Sismondi şi sismondiştii noştri autohtoni" (vezi Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua. — *Nota red.).*

** Vezi nota de mai sus. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

în mod necesar trecerea acestor mijloace în alte mîini, transformarea lor în capital ; – presupune, prin urmare, că noii proprietari ai acestor mijloace de producţie produc sub formă de mărfuri produsele care înainte erau consumate chiar de producători, adică lărgesc piaţa internă ; – că, lărgindu-şi producţia, aceşti noi proprietari cer pieţei noi unelte, noi materii prime, mijloace de transport etc., precum şi obiecte de consum (îmbogăţirea acestor noi proprietari presupune în mod firesc şi creşterea consumului lor). Se uită că pentru piaţă nu are cîtuşi de puţin importanţă bunăstarea producătorului, ci faptul că el posedă mijloace băneşti ; înrăutăţirea situaţiei materiale a ţăranului patriarhal, care mai înainte ducea o gospodărie prin excelenţă naturală, este pe deplin compatibilă cu sporirea cantităţii de mijloace băneşti în mîinile lui, căci cu cît acest ţăran se ruinează mai mult, cu atît mai mult este el nevoit să-şi vîndă forţa de muncă, cu atît mai mare este partea din mijloacele sale de subzistenţă (deşi mai sărăcăcioase) pe care el trebuie să şi le procure pe piaţă. „O dată cu eliberarea unei părţi a populaţiei rurale sînt eliberate, aşadar, şi fostele ei mijloace de subzistenţă. Ele se transformă acum în elemente materiale ale capitalului variabil" (capitalul care se întrebuinţează pentru cumpărarea forţei de muncă) („Das Kapital", I, 776) [17]. „Exproprierea şi izgonirea unei părţi din populaţia rurală eliberează, o dată cu muncitorii, nu numai mijloacele lor de subzistenţă şi materialul lor de muncă în folosul capitalului industrial, dar *creează şi piaţa internă*" (op. cit., 778) [18]. Astfel, din punct de vedere abstract-teoretic, ruinarea micilor producători într-o societate în care se dezvoltă economia de mărfuri şi capitalismul înseamnă exact contrarul a ceea ce vor să deducă din ea d-nii N.–on şi V.V., înseamnă crearea şi nu restrîngerea pieţei interne. Dacă acelaşi domn N.–on care declară apriori că ruinarea micilor producători din Rusia înseamnă restrîngerea pieţei interne citează totuşi („Studii", pag. 71 şi 114) afirmaţiile contrare ale lui Marx reproduse aici, aceasta nu dovedeşte decît aptitudinea remarcabilă a acestui autor de a-şi da singur la cap cu citate din „Capitalul".

www.dacoromanica.ro

IV. TEORIA NARODNICISTĂ DESPRE IMPOSIBILITATEA REALIZĂRII SUPRAVALORII

O altă problemă a teoriei pieței interne este următoarea. Se știe că în producția capitalistă valoarea produsului se împarte în următoarele trei părți : 1) prima înlocuiește capitalul constant, adică valoarea care exista și înainte sub formă de materii prime și materiale auxiliare, mașini și unelte de producție etc. și care este pur și simplu reprodusă într-o anumită parte a produsului finit ; 2) a doua parte înlocuiește capitalul variabil, adică acoperă întreținerea muncitorului, și, în sfîrșit, 3) a treia parte formează plusvaloarea, care aparține capitalistului. În mod obișnuit se admite (noi expunem această problemă în spiritul d-lor N.–on și V. V.) că realizarea (adică găsirea unui echivalent corespunzător, desfacerea pe piață) a primelor două părți nu prezintă dificultăți, întrucît prima parte este întrebuințată în producție, iar a doua pentru consumul clasei muncitoare. Cum se realizează însă a treia parte, plusvaloarea ? Doar ea nu poate fi consumată în întregime de capitaliști ! Și economiștii noștri ajung la concluzia că „ieșirea din impas" în ceea ce privește realizarea supravalorii [19] constă în „dobîndirea unei piețe externe" (N.–on, „Studii", secțiunea a II-a, § XV în general și pag. 205 în special ; V. V., „Suprasaturarea pieței", în „Otecestvennîe Zapiski" din 1883, și „Studii de economie teoretică", Petersburg, 1895, pag. 179 și urm.). Necesitatea pieței externe pentru o națiune capitalistă este explicată de numiții autori prin aceea că capitaliștii nu pot realiza altfel produsele. Piața internă a Rusiei se îngustează ca urmare a ruinării țărănimii și a imposibilității de a realiza supravaloarea fără o piață externă, iar piața externă este inaccesibilă unei țări tinere care a pornit prea tîrziu pe drumul dezvoltării capitaliste ; astfel, numai pe baza unor considerații apriorice (și, în plus, greșite din punct de vedere teoretic) se pretinde că s-a demonstrat că capitalismul rus este lipsit de bază și s-a născut mort !

Vorbind despre realizare, d-l N.–on a avut în vedere, probabil, teoria lui Marx cu privire la această problemă (deși el n-a pomenit nici un cuvînt despre Marx în această parte a „Studiilor" sale), dar n-a înțeles absolut nimic din această teorie și a denaturat-o în așa măsură, încît nu mai poate fi

www.dacoromanica.ro

recunoscută, așa cum vom vedea îndată. De aceea s-a și întîmplat acest lucru atît de curios, că vederile lui coincid în tot ce este esențial cu vederile d-lui V. V., pe care nu-l putem acuza nicidecum de „neînțelegere" a acestei teorii, căci ar fi cea mai mare nedreptate să-l bănuim măcar de o cît de superficială cunoaștere a ei. Ambii autori își expun teoriile în așa fel, ca și cum ei ar fi primii care ar vorbi despre acest lucru, ajungînd „cu propria lor minte" la anumite soluții ; amîndoi ignorează în chip maiestuos considerațiile vechilor economiști în această problemă și amîndoi repetă vechile erori, care au fost combătute în modul cel mai temeinic în volumul al II-lea al „Capitalului" *. Ambii autori reduc toată problema realizării produsului la realizarea supravalorii, închipuindu-și, probabil, că realizarea capitalului constant nu prezintă dificultăți. Această concepție naivă conține cea mai profundă eroare, din care au decurs toate erorile de mai tîrziu ale teoriei narodniciste asupra realizării. În realitate, la explicarea realizării dificultatea problemei constă tocmai în explicarea realizării capitalului constant. Pentru a fi realizat, capitalul constant trebuie să fie din nou folosit în producție, lucru care nu este direct realizabil decît pentru un capital al cărui produs constă din mijloace de producție. Dacă însă produsul care înlocuiește partea constantă a capitalului constă din mijloace de consum, atunci întrebuințarea lui directă în producție este imposibilă și este necesar un *schimb* între sectorul producției sociale care produce mijloace de producție și sectorul care produce mijloace de consum. Tocmai în acest punct stă toată dificultatea problemei, dificultate pe care *n-o observă* economiștii noștri. D-l V. V. prezintă în general lucrurile în așa fel, ca și cum țelul producției capitaliste ar fi nu acumularea, ci consumul, afirmînd sentențios că „în mîinile unei minorități intră o foarte mare cantitate de obiecte materiale, care depășește posibilitățile de consum ale organismului" (sic !) „în momentul respectiv al dezvoltării lor" (l.c., 149), că „nu modestia și abstinența fabricanților constituie cauza surplusului de pro-

* Cu totul uimitor este tupeul d-lui V. V., care depășește aici orice limită a ceea ce este admisibil în literatură. Expunîndu-și teoria și dovedind o totală necunoaștere a volumului al II-lea al „Capitalului", care tratează tocmai despre realizare, d-l V. V. declară fără nici un temei că el „s-a folosit pentru construcțiile sale" tocmai de teoria lui Marx ! („Studii de economie teoretică", studiul al III-lea. „Legea capitalistă (sic ! ? !) a producției, repartiției și consumului", pag. 162).

www.dacoromanica.ro

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Cirkulationsprocess des Kapitals.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1885.

Coperta interioară a ediției germane (1885)
a volumului al II-lea al „Capitalului" de K. Marx,
ediție de care s-a folosit V. I. Lenin

www.dacoromanica.ro

duse, ci caracterul limitat sau insuficienta elasticitate a organismului omenesc (! !) care nu reuşeşte să-şi extindă posibilităţile de consum cu repeziciunea cu care creşte plusvaloarea" (ib., 161). D-l N.–on se străduieşte să prezinte lucrurile în aşa fel, ca şi cum el nu ar socoti consumul ca scop al producţiei capitaliste, ca şi cum ar lua în considerare rolul şi însemnătatea mijloacelor de producţie în problema realizării, dar în realitate el nu şi-a lămurit cîtuşi de puţin procesul circulaţiei şi reproducţiei întregului capital social, încurcîndu-se într-o serie întreagă de contradicţii. Nu ne oprim amănunţit asupra analizei tuturor acestor contradicţii (pag. 203–205 din „Studiile" d-lui N.–on) ; este o sarcină prea ingrată (îndeplinită în parte de către d-l Bulgakov * în cartea sa „Pieţele în condiţiile producţiei capitaliste", Moscova, 1897, pag. 237–245), iar în afară de aceasta, pentru a demonstra justeţea aprecierii făcute mai sus asupra consideraţiilor d-lui N.–on, este de ajuns să analizăm concluzia lui finală, şi anume că piaţa externă constituie o ieşire din impas în ceea ce priveşte realizarea supravalorii. Această concluzie a d-lui N.–on (în fond o simplă repetare a concluziei d-lui V. V.) arată în chipul cel mai evident că el n-a înţeles de loc nici realizarea produsului în societatea capitalistă (adică teoria pieţei interne), nici rolul pieţei externe. Şi, într-adevăr, este măcar un dram de judecată sănătoasă în această includere a pieţei externe în rezolvarea problemei „realizării" ? Problema realizării constă în următoarele : cum să găseşti pe piaţă pentru fiecare parte a produsului capitalist, sub raportul valorii (capital constant, capital variabil şi supravaloare) şi sub raportul formei lui materiale (mijloace de producţie, mijloace de consum, în special obiecte necesare şi articole de lux), o altă parte a produsului care s-o înlocuiască ? Este clar că aici trebuie să se facă abstracţie de comerţul exterior, deoarece, prin includerea lui, rezolvarea problemei nu avansează cîtuşi de puţin, ci ea este lăsată în suspensie, extinzîndu-se problema de la o singură ţară la cîteva ţări. Acelaşi domn N.–on care a găsit în comerţul exterior o „ieşire din impas" în ceea

* Nu e de prisos să amintim cititorului de astăzi că în 1899 d-l Bulgakov, precum şi d-nii Struve şi Tugan-Baranovski, pe care mai jos îi vom cita destul de des, se străduiau să fie marxişti. Acum ei s-au transformat cu succes din „critici ai lui Marx" în economişti burghezi de duzină. *(Notă la ediţia a 2-a [20]).*

www.dacoromanica.ro

ce privește realizarea supravalorii vorbește despre salariu, de pildă, astfel : cu acea parte a produsului anual pe care producătorii direcți – muncitorii – o primesc sub formă de salariu „se poate scoate din circulație numai o parte a mijloacelor de subzistență egală ca valoare cu suma globală a salariilor" (203). Se naște întrebarea : de unde știe economistul nostru că capitaliștii dintr-o anumită țară vor produce mijloace de subzistență exact în cantitatea și de calitatea care trebuie pentru ca ele să poată fi realizate prin salariu ? De unde știe el că aceasta se va putea face fără o piață externă ? Evident că el nu poate să știe acest lucru, că el a înlăturat pur și simplu problema pieței externe, fiindcă, atunci cînd se vorbește de realizarea capitalului variabil, importă înlocuirea unei părți a produsului cu alta și nu importă cîtuși de puțin dacă această înlocuire se va face în cadrul unei singure țări sau în cadrul a două țări. Totuși, în ceea ce privește supravaloarea, el se îndepărtează de la această premisă necesară și, în loc să rezolve problema, se eschivează pur și simplu, vorbind de piața externă. Desfacerea produsului pe piața externă cere ea însăși o explicație, adică găsirea unui echivalent pentru partea produsului care urmează să fie desfăcută, găsirea unei alte părți a produsului capitalist, care s-o poată înlocui pe cea dintîi. Iată de ce spune Marx că piața externă, comerțul exterior „nu trebuie luate de loc în considerare" în analiza problemei realizării, deoarece „introducerea comerțului exterior în analiza valorii produsului reproduse anual nu poate deci decît să provoace confuzie, fără a furniza vreun element nou fie pentru problema însăși, fie pentru soluționarea acesteia" („Das Kapital", II, 469) [21]. D-nii V. V. și N.–on și-au închipuit că, relevînd dificultățile realizării capitalismului, au analizat cu toată profunzimea contradicțiile capitalismului. În realitate însă, ei au analizat în mod extrem de superficial contradicțiile capitalismului, deoarece, atunci cînd se vorbește despre „dificultățile" realizării, despre crizele care decurg de aici etc., trebuie să se recunoască că aceste „dificultăți" sînt nu numai posibile, dar și necesare în ceea ce privește toate părțile produsului capitalist și nicidecum numai în ceea ce privește supravaloarea. Dificultățile de acest gen, care rezultă din neproporționalitatea repartizării diferitelor ramuri de producție, se ivesc în mod constant nu numai la realizarea supra-

www.dacoromanica.ro

valorii, ci şi la realizarea capitalului variabil şi a celui constant, nu numai la realizarea produsului sub formă de mijloace de consum, dar şi la realizarea produsului sub formă de mijloace de producţie. Fără acest gen de „dificultăţi" şi fără crize nu poate exista în general producţia capitalistă, producţie a unor producători izolaţi pentru o piaţă mondială necunoscută lor.

V. CONCEPŢIILE LUI A. SMITH ASUPRA PRODUCŢIEI ŞI CIRCULAŢIEI ÎNTREGULUI PRODUS SOCIAL ÎN SOCIETATEA CAPITALISTĂ ŞI CRITICA FĂCUTĂ DE MARX ACESTOR CONCEPŢII

Pentru a ne orienta în teoria realizării, trebuie să începem cu Ad. Smith, care a pus bazele unei teorii greşite în această problemă, teorie care, pînă la Marx, a dominat în mod absolut în economia politică. A. Smith diviza preţul mărfii numai în două părţi : capital variabil (salariul, potrivit terminologiei lui) şi supravaloare (la el „profitul" şi „renta" nu se contopesc, aşa încît el a considerat de fapt trei părţi) *. La fel diviza el şi totalitatea mărfurilor, întregul produs anual al societăţii, în aceleaşi părţi şi le raporta direct la „venitul" celor două clase ale societăţii : muncitorii şi capitaliştii (la Smith întreprinzătorii şi proprietarii funciari) **.

Dar pe ce bază omite el a treia parte componentă a valorii, capitalul constant ? Ad. Smith nu putea să nu vadă această parte, dar presupunea că ea se reduce tot la salariu şi supravaloare. Iată raţionamentul lui în această privinţă : „În preţul cerealelor, de pildă, o parte reprezintă renta proprietarului funciar, a doua salariul sau întreţinerea muncitorului şi a vitelor de muncă folosite pentru producerea acestor cereale şi a treia parte profitul arendaşului. După cît se vede, aceste trei părţi alcătuiesc direct sau în ultimă analiză întregul preţ al cerealelor. S-ar putea crede că mai e necesară o a patra parte

* *Adam Smith.* „An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations" („Studiu asupra naturii şi cauzelor avuţiei naţiunilor". — *Nota red.*), ed. a 4-a, 1801, vol. I, pag. 75. Cartea I : „Despre cauzele sporirii forţei productive a muncii şi despre ordinea naturală de repartiţie a produsului muncii între diferitele pături ale poporului", cap. 6 : „Despre părţile componente ale preţului mărfurilor". Trad. rusă a lui Bibikov (Petersburg, 1866, vol. I, pag. 171).

** L. c., I., p. 78. Trad. rusă, I, pag. 174.

www.dacoromanica.ro

pentru înlocuirea capitalului arendaşului sau pentru compensarea uzurii vitelor sale de muncă şi înlocuirea altor unelte ale gospodăriei agricole. Dar trebuie să ţinem seama de faptul că preţul oricărei unelte din gospodărie, de pildă al calului de muncă, se compune el însuşi din aceleaşi 3 părţi" (şi anume renta, profitul şi salariul). „De aceea, deşi preţul cerealelor acoperă preţul şi întreţinerea calului, totuşi preţul lor total se descompune, direct sau în ultimă analiză, în aceleaşi trei părţi : rentă, salariu şi profit" *. Marx numeşte această teorie a lui Smith „uimitoare". „Dovada pe care el o aduce constă pur şi simplu în repetarea aceleiaşi afirmaţii" (II, S. 366) [22]. Smith „ne trimite de la Ana la Caiafa" (I. B., 2. Aufl., S. 612 **) [23]. Spunînd că *însuşi* preţul uneltelor din gospodărie se descompune în aceleaşi trei părţi, Smith uită să adauge la acestea şi preţul mijloacelor de producţie care au fost întrebuinţate pentru producerea acestor unelte. Excluderea eronată a părţii constante a capitalului din preţul produsului e legată la A. Smith (precum şi la economiştii de mai tîrziu) de înţelegerea greşită a acumulării în economia capitalistă, adică a lărgirii producţiei, a transformării supravalorii în capital. A. Smith a omis şi aici capitalul constant, socotind că partea acumulată a supravalorii, transformată în capital, este consumată în întregime de muncitorii productivi, adică merge în întregime pentru salariu, pe cînd în realitate partea acumulată a supravalorii este cheltuită pe capitalul constant (unelte de producţie, materii prime şi materiale auxiliare) plus salarii. Criticînd această concepţie a lui Smith (precum şi a lui Ricardo, Mill etc.) în volumul I al „Capitalului" (secţiunea a VII-a, „Procesul de acumulare", cap. 22 : „Transformarea supravalorii în capital", § 2. „Concepţia greşită a economiştilor despre reproducţia lărgită"), Marx a observat acolo : în volumul al II-lea „se va arăta că dogma lui A. Smith, moştenită de toţi succesorii săi, a împiedicat economia politică să înţeleagă pînă şi mecanismul cel mai elementar al procesului reproducţiei sociale" (I, 612) [24] ***. Ad. Smith a făcut această greşeală pentru că a confundat valoarea produsului cu valoarea nou creată : aceasta din urmă

* Ibid., vol. I, pag. 75—76. Trad rusă. I, pag. 171.
** — vol. I, ediţia a II-a, pag. 612. — *Nota trad.*
*** Pasajul citat este redat de Lenin într-o formă prescurtată. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

se împarte, într-adevăr, în capital variabil şi supravaloare, pe cînd prima mai include în plus şi capitalul constant. Această greşeală a fost dezvăluită încă în analiza valorii făcută de Marx, care a stabilit deosebirea dintre munca abstractă, care creează o valoare nouă, şi munca concretă, utilă, care reproduce în forma nouă a unui produs util o valoare care exista şi mai înainte [25].

Explicarea procesului reproducţiei şi circulaţiei întregului capital social este necesară îndeosebi pentru rezolvarea problemei venitului naţional în societatea capitalistă. Este extrem de interesant faptul că A. Smith, vorbind despre această ultimă problemă, n-a mai putut rămîne la teoria sa greşită care exclude capitalul constant din întregul produs al ţării. „Venitul brut (gross revenue) al tuturor locuitorilor unei ţări mari cuprinde întregul produs anual al pămîntului lor şi al muncii lor, iar venitul net (neat revenue) cuprinde ceea ce rămîne după scăderea cheltuielilor de întreţinere, în primul rînd a capitalului lor fix, iar în al doilea rînd a capitalului lor circulant, cu alte cuvinte venitul net cuprinde ceea ce ei, fără a se atinge de capitalul lor, pot să transforme în rezerve (stock) pentru consumul direct sau să cheltuiască pentru mijloace de subzistenţă, pentru confort sau amuzamente" (A. Smith, cartea a II-a. „Despre natura, acumularea şi întrebuinţarea rezervelor", cap. II, vol. II, p. 18. Trad. rusă, II, pag. 21). Aşadar, A. Smith excludea capitalul din întregul produs al ţării, afirmînd că el se împarte în salariu, profit şi rentă, adică în venituri (nete) ; dar în venitul brut al societăţii el include capitalul, separîndu-l de obiectele de consum (= venitul net). Tocmai cu această contradicţie îl prinde Marx pe Ad. Smith : cum poate să existe *capital* în *venit* dacă în *produs* nu există *capital* ? (Comp. „Das Kapital", II, S. 355 [26]). Fără să-şi dea seama, Ad. Smith admite aici că valoarea întregului produs are trei părţi componente : nu numai capital variabil şi supravaloare, ci şi capital constant. În continuarea expunerii sale, Ad. Smith se loveşte şi de o altă deosebire foarte importantă, care are o imensă însemnătate în teoria realizării. „Este evident – spune el – că toate cheltuielile pentru întreţinerea capitalului fix trebuie să fie excluse din venitul net al societăţii. Nici materialele necesare întreţinerii în stare bună a maşinilor utile, a uneltelor de produc-

www.dacoromanica.ro

ţie, a construcţiilor utile etc., *nici produsul muncii, necesare pentru a da acestor materiale o formă utilă, nu vor putea constitui niciodată o parte a venitului net.* E drept că preţul acestei munci poate constitui o parte a venitului net, pentru că muncitorii care fac această muncă pot să întrebuinţeze întreaga valoare a salariului lor pentru rezerva consumului direct". Dar în celelalte genuri de muncă, şi „preţul" (muncii), şi „produsul" (muncii) „intră în această rezervă a consumului direct, şi anume preţul muncii intră în rezerva muncitorilor, iar produsul în rezerva altor persoane" (A. Smith, ibid.). Aici se observă conştiinţa necesităţii de a distinge două genuri de muncă : una care creează obiecte de consum care pot intra în „venitul net" ; alta care creează „maşini utile, unelte de producţie, construcţii etc.", adică obiecte care nu pot servi niciodată pentru consumul individual. De aici mai e un singur pas pînă la a admite că pentru explicarea realizării e absolut necesar să se distingă două feluri de consum : individual şi productiv (= întrebuinţarea în producţie). Îndreptarea celor două greşeli menţionate făcute de Smith (omiterea capitalului constant din valoarea produsului şi confundarea consumului individual cu cel productiv) a permis lui Marx să elaboreze remarcabila lui teorie a realizării produsului social în societatea capitalistă.

Cît despre ceilalţi economişti dintre Ad. Smith şi Marx, ei au repetat cu toţii greşeala lui Ad. Smith *, şi de aceea n-au făcut nici un pas înainte. Vom vorbi mai jos despre confuzia care domneşte din această cauză în teoriile asupra venitului. În polemica dintre Ricardo, Say, Mill şi alţii, pe de o parte, şi Malthus, Sismondi, Chalmers, Kirchmann şi alţii, pe de altă parte, cu privire la posibilitatea unei supraproducţii generale de mărfuri, ambele părţi s-au situat pe poziţiile teoriei greşite a lui Smith, şi de aceea, după justa observaţie a d-lui S. Bulgakov, „pornind de la puncte de vedere greşite şi formulînd greşit problema ca atare această polemică nu putea duce decît la logomahii deşarte şi scolastice" (l. c., pag. 21. Vezi expu-

* De pildă, Ricardo afirmă : „Întregul produs al pămîntului şi al muncii din fiecare ţară se împarte în trei părţi : una dintre ele este salariul, a doua profitul şi a treia renta" („Opere", traducerea lui Sieber. Petersburg, 1882, pag. 221).

www.dacoromanica.ro

nerea acestor logomahii la Tugan-Baranovski : „Crizele industriale etc.". Petersburg, 1894, pag. 377–404).

VI. TEORIA REALIZĂRII A LUI MARX

Din cele expuse mai sus reiese de la sine că premisele fundamentale pe care este clădită teoria lui Marx constau în următoarele două teze. Prima teză : întregul produs al unei țări capitaliste, la fel ca și produsul individual, se compune din următoarele trei părți : 1) capital constant, 2) capital variabil, 3) supravaloare. Pentru cel care cunoaște analiza procesului de producție a capitalului din volumul I al „Capitalului" lui Marx, teza aceasta este de la sine înțeleasă. A doua teză : în producția capitalistă trebuie să distingem două mari sectoare, și anume : (sectorul I) producția mijloacelor de producție, a obiectelor care servesc pentru consumul productiv, adică pentru a fi folosite în producție, care nu sînt consumate de oameni, ci de capital, și (sectorul II) producția mijloacelor de consum, adică a obiectelor care se folosesc pentru consumul individual. „Singură această împărțire conține mai mult sens teoretic decît toate logomahiile cu privire la teoria piețelor" (Bulgakov, l. c., 27). Se pune întrebarea : de ce această împărțire a produselor după forma lor naturală este necesară tocmai acum, la analiza reproducției capitalului social, în timp ce analiza producției și reproducției capitalului individual s-a putut dispensa de această împărțire, lăsînd cu totul la o parte problema formei naturale a produsului ? Pe ce bază putem introduce problema formei naturale a produsului în cercetarea teoretică a economiei capitaliste, care este în întregime clădită pe valoarea de schimb a produsului ? Răspunsul este acesta : la analiza producției capitalului individual, problema unde și cum va fi vîndut produsul, unde și cum vor cumpăra muncitorii mijloacele de consum, iar capitaliștii mijloacele de producție, a fost lăsată la o parte, întrucît nu oferă nimic pentru această analiză și nu are nici o legătură cu ea. Acolo se examina numai problema valorii diferitelor elemente ale producției și a rezultatului producției. Acum însă problema este tocmai aceasta : de unde vor lua muncitorii și capitaliștii mijloacele pentru consumul lor ? De unde vor lua capitaliștii

www.dacoromanica.ro

mijloace de producție ? În ce mod produsul obținut va satisface toate aceste cerințe și va da posibilitatea de a se lărgi producția ? Avem aici, prin urmare, nu numai „o înlocuire de valoare, ci și o înlocuire de materie" (Stoffersatz. – „Das Kapital", II, 389) [27], și de aceea este neapărat necesar să se facă o distincție între produsele care joacă roluri cu totul diferite în procesul economiei sociale.

O dată luate în considerație aceste teze fundamentale, problema realizării produsului social în societatea capitalistă nu mai prezintă dificultăți. Să presupunem mai întîi o reproducție simplă, adică reluarea procesului de producție în aceleași proporții, fără acumulare. Evident că capitalul variabil și supravaloarea din sectorul II (care există sub forma de mijloace de consum) se realizează prin consumul individual al muncitorilor și capitaliștilor din acest sector (deoarece reproducția simplă presupune că întreaga plusvaloare se consumă și că nici o parte din ea nu se transformă în capital). Mai departe, capitalul variabil și supravaloarea care există sub forma de mijloace de producție (sectorul I) trebuie să fie schimbate, în vederea realizării lor, pe obiecte de consum pentru capitaliștii și muncitorii care se ocupă cu producerea mijloacelor de producție. Pe de altă parte, nici capitalul constant care există sub forma de mijloace de consum (sectorul II) nu poate fi realizat altfel decît prin schimb contra mijloace de producție, pentru a putea fi din nou întrebuințat în producție în anul următor. Obținem astfel schimbul capitalului variabil și al supravalorii sub formă de mijloace de producție, contra capitalului constant sub formă de obiecte de consum : muncitorii și capitaliștii (din sectorul mijloacelor de producție) capătă astfel mijloace de existență, iar capitaliștii (din sectorul mijloacelor de consum) își desfac produsul și capătă capital constant pentru producția nouă. În condițiile reproducției simple, aceste părți care se schimbă trebuie să fie egale între ele : suma capitalului variabil și a supravalorii sub formă de mijloace de producție trebuie să fie egală cu capitalul constant sub formă de obiecte de consum. Dimpotrivă, dacă presupunem reproducția în proporții lărgite, adică acumularea, atunci prima parte trebuie să fie mai mare decît a doua, deoarece trebuie să existe un surplus de mijloace de producție pentru a începe producția *nouă*. Să revenim însă la reproducția simplă. Ne-a

www.dacoromanica.ro

mai rămas nerealizată o parte din produsul social, şi anume capitalul constant sub formă de mijloace de producţie. El se realizează în parte prin schimbul dintre capitaliştii din acelaşi sector (de pildă, cărbunele se schimbă pe fier, deoarece fiecare dintre aceste produse este material sau unealtă necesară în producerea celuilalt), în parte prin întrebuinţarea directă în producţie (de pildă cărbunele extras spre a fi întrebuinţat în aceeaşi întreprindere tot pentru extragerea cărbunelui ; cerealele în agricultură etc.). În ceea ce priveşte acumularea, punctul ei de plecare este, aşa cum am văzut, un surplus de mijloace de producţie (provenite din supravaloarea capitaliştilor din acest sector), care cere de asemenea ca o parte din supravaloarea existentă sub formă de obiecte de consum să fie şi ea transformată în capital. Socotim că este de prisos să cercetăm în amănunţime cum se uneşte această producţie suplimentară cu reproducţia simplă. O cercetare specială a teoriei realizării nu intră în sarcina noastră, iar pentru a lămuri greşelile economiştilor-narodnici şi pentru a putea trage anumite concluzii teoretice cu privire la piaţa internă, este suficient şi ceea ce s-a spus mai sus *.

În ceea ce priveşte problema pieţei interne care ne interesează pe noi, concluzia principală care decurge din teoria realizării a lui Marx este următoarea : dezvoltarea producţiei capitaliste, prin urmare şi a pieţei interne, se produce nu atît prin dezvoltarea mijloacelor de consum, cît prin dezvoltarea mijloacelor de producţie. Cu alte cuvinte, dezvoltarea mijloacelor de producţie devansează dezvoltarea mijloacelor de consum. Şi, într-adevăr, am văzut că capitalul constant sub formă de obiecte de consum (sectorul II) se schimbă pe capitalul variabil + supravaloarea sub formă de mijloace de producţie (sectorul I). Dar, în virtutea legii generale a producţiei

* Vezi „Das Kapital", II. Band, III. Abschn. („Capitalul", vol. II, secţiunea a III-a [28]. — *Nota red.)*, unde sînt analizate amănunţit şi acumularea, şi împărţirea mijloacelor de consum în obiecte necesare şi articole de lux, şi circulaţia banilor, şi uzura capitalului fix etc. Cititorilor care nu au posibilitatea să studieze volumul al II-lea al „Capitalului" li se poate recomanda expunerea teoriei realizării a lui Marx în cartea d-lui S. Bulgakov menţionată mai sus. Expunerea d-lui Bulgakov este mai satisfăcătoare decît expunerea d-lui Tugan-Baranovski („Crizele industriale", pag. 407—438), la care, în construirea schemelor sale, găsim foarte neizbutite abateri de la schemele lui Marx, şi care nu explică îndeajuns teoria lui Marx ; ea este mai satisfăcătoare şi decît expunerea d-lui A. Skvorţov („Bazele economiei politice", Petersburg, 1898, pag. 281—295), care are concepţii greşite în problemele foarte importante privind profitul şi renta.

www.dacoromanica.ro

capitaliste, capitalul constant creşte mai repede decît cel variabil. Prin urmare, capitalul constant sub formă de obiecte de consum trebuie să crească mai repede decît capitalul variabil şi supravaloarea sub formă de obiecte de consum, iar capitalul constant sub formă de mijloace de producţie trebuie să crească cel mai repede, devansînd atît creşterea capitalului variabil (+ supravaloarea) sub formă de mijloace de producţie cît şi creşterea capitalului constant sub formă de obiecte de consum. Sectorul producţiei sociale care produce mijloace de producţie trebuie, prin urmare, să crească mai repede decît sectorul care produce obiecte de consum. Aşadar, creşterea pieţei interne pentru capitalism este, pînă la un anumit grad, „independentă" de creşterea consumului individual, făcîndu-se mai mult pe seama creşterii consumului productiv. Ar fi însă greşit să se înţeleagă această „independenţă" în sensul unei totale lipse de legătură între consumul productiv şi cel individual : primul poate şi trebuie să crească mai repede decît cel de-al doilea (la aceasta se şi limitează „independenţa" lui), dar este de la sine înţeles că, în ultima analiză, consumul productiv rămîne întotdeauna legat de consumul individual. Marx spune în această privinţă : „Am văzut (cartea a II-a, secţiunea a III-a) că între un capital constant şi altul are loc o permanentă circulaţie..." (Marx are în vedere capitalul constant sub formă de mijloace de producţie, care se realizează prin schimbul dintre capitaliştii din acelaşi sector) „...care în primul rînd este independentă de consumul individual în sensul că nu e niciodată cuprinsă într-însul, dar care este totuşi, în ultimă instanţă, limitată de el, prin faptul că producţia de capital constant nu are loc niciodată ca un scop în sine, ci numai fiindcă există o cerere mai mare de capital constant în sferele de producţie ale căror produse intră în consumul individual" („Das Kapital", III, 1, 289. Trad. rusă, pag. 242) [29].

Această mai mare întrebuinţare a capitalului constant nu este altceva decît un mai înalt nivel de dezvoltare a forţelor de producţie exprimat în termenii valorii de schimb, deoarece partea principală a „mijloacelor de producţie" care se dezvoltă rapid constă din materiale, maşini, unelte, clădiri şi tot felul de alte instalaţii pentru marea producţie şi în special pentru producţia mecanizată. Este deci cu totul firesc ca producţia

www.dacoromanica.ro

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil

Buch III:
Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1894.

Coperta ediției germane (1894)
a primei părți a volumului III al „Capitalului" de K. Marx,
ediție de care s-a folosit V. I. Lenin

www.dacoromanica.ro

capitalistă, care dezvoltă forţele de producţie ale societăţii şi creează marea industrie şi industria mecanizată, să se caracterizeze şi printr-o lărgire deosebită a acelei părţi a avuţiei sociale care constă din mijloace de producţie... „Ceea ce deosebeşte însă în această privinţă (şi anume la producerea mijloacelor de producţie) societatea capitalistă de sălbatici nu este, cum crede Senior, faptul că sălbaticul ar avea privilegiul şi particularitatea de a-şi cheltui munca uneori în aşa fel, încît ea să nu-i procure roade care să se transforme în venit, adică în mijloace de consum (prin schimb) ; în realitate, deosebirea este următoarea :

a) Societatea capitalistă foloseşte o parte mai mare din munca sa anuală disponibilă pentru producţia de mijloace de producţie (deci de capital constant), care nu pot fi descompuse în venit nici sub formă de salariu, nici sub formă de plusvaloare, ci pot funcţiona numai în calitate de capital.

b) Atunci cînd sălbaticul face arcuri, săgeţi, ciocane de piatră, topoare, coşuri etc., – el ştie foarte bine că timpul astfel întrebuinţat nu l-a folosit pentru confecţionarea de mijloace de consum, ci că şi-a satisfăcut nevoile de mijloace de producţie, şi nimic mai mult“ („Das Kapital“, II, 436. Trad. rusă, 333) [30]. Această „conştiinţă clară“ a raportului faţă de producţie s-a pierdut în societatea capitalistă datorită fetişismului care îi este propriu, care prezintă relaţiile sociale dintre oameni sub formă de relaţii între produse, datorită transformării fiecărui produs în marfă, care este produsă pentru un consumator necunoscut şi urmează să fie realizată pe o piaţă necunoscută. Şi cum pentru întreprinzătorul individual este absolut indiferent ce *fel* de obiect produce el – orice produs aduce „venit“ –, acelaşi punct de vedere individual, superficial a fost adoptat de teoreticienii economişti şi în ceea ce priveşte întreaga societate, împiedicîndu-i să înţeleagă procesul reproducţiei întregului produs social în economia capitalistă.

Faptul că dezvoltarea producţiei (deci şi a pieţei interne) are loc mai ales pe seama mijloacelor de producţie, pare paradoxal şi reprezintă, fără îndoială, o contradicţie. Este o ade-

www.dacoromanica.ro

vărată „producție pentru producție", o lărgire a producției fără o lărgire corespunzătoare a consumului. Dar aceasta nu este o contradicție a doctrinei, ci o contradicție a vieții reale ; este o contradicție care corespunde însăși naturii capitalismului și celorlaltor contradicții ale acestui sistem social-economic. Tocmai această lărgire a producției fără o lărgire corespunzătoare a consumului corespunde misiunii istorice a capitalismului și structurii lui sociale specifice : prima constă în dezvoltarea forțelor de producție ale societății, a doua exclude folosirea acestor cuceriri tehnice de către masa populației. Între tendința nelimitată de lărgire a producției, proprie capitalismului, și consumul limitat al maselor populare (limitat din cauza stării lor proletare) există o contradicție certă. Această contradicție o constată Marx în tezele pe care narodnicii le citează bucuros ca o pretinsă confirmare a părerilor lor cu privire la îngustarea pieței interne, cu privire la caracterul neprogresist al capitalismului etc. etc. Iată unele dintre aceste teze : „Contradicție în modul de producție capitalist : în calitate de cumpărători de marfă, muncitorii au importanță pentru piață, dar în calitatea lor de vînzători ai mărfii care le aparține – forța de muncă –, societatea capitalistă are tendința de a-i limita impunînd un minim de preț forței de muncă" („Das Kapital", II, 303) [31].

„...Condițiile realizării... sînt limitate... de proporționalitatea diferitelor ramuri de producție și de puterea de consum a societății... Cu cît însă se dezvoltă mai mult forța productivă, cu atît mai mult intră ea în conflict cu baza îngustă pe care se sprijină relațiile de consum" (ibid., III, 1, 225–226) [32]. „Aceste limite, singurele în cadrul cărora pot avea loc conservarea și valorificarea valorii-capital, bazate pe exproprierea și sărăcirea marii mase a producătorilor, intră de aceea mereu în contradicție cu metodele de producție pe care trebuie să le întrebuințeze capitalul pentru a-și atinge scopul și care tind la o lărgire nelimitată a producției, la producție ca un scop în sine, la o dezvoltare necondiționată a forței productive sociale a muncii... Dacă, deci, modul de producție capitalist este un mijloc istoric pentru a dezvolta forța productivă materială și pentru a crea o piață mondială corespunzătoare ei, el este totodată o contradicție permanentă între această sarcină istorică și relațiile sociale de producție corespunzătoare lui" (III, 1, 232. Trad. rusă, pag.

www.dacoromanica.ro

194) [33]. „Cauza ultimă a tuturor crizelor reale este întotdeauna sărăcia şi consumul limitat al maselor, care acţionează în sens contrar tendinţei producţiei capitaliste de a dezvolta forţele de producţie în aşa fel ca şi cum limita dezvoltării lor ar constitui-o numai capacitatea absolută de consum a societăţii" * (III, 2, 21, Trad. rusă, 395) [35]. În toate aceste teze se constată contradicţia arătată mai sus între tendinţa nelimitată de a lărgi producţia şi consumul limitat, şi nimic mai mult **. Nimic nu este mai absurd decît să deduci din aceste pasaje din „Capitalul" că Marx nu ar fi admis posibilitatea realizării supravalorii în societatea capitalistă, că el ar fi explicat crizele prin insuficienţa consumului etc. Analiza realizării a lui Marx a arătat că, „în ultimă analiză, circulaţia între un capital constant şi altul este limitată de consumul individual" [36] ; dar aceeaşi analiză a arătat adevăratul caracter al acestei „limitări", a arătat că în formarea pieţei interne obiectele de consum au un rol mai puţin important decît mijloacele de producţie. Şi apoi nimic nu este mai absurd decît să deduci din contradicţiile capitalismului imposibilitatea lui, caracterul lui neprogresist etc. – aceasta înseamnă să ignorezi o realitate neplăcută, dar certă, pentru a te refugia pe culmile neguroase ale visărilor romantice. Contradicţia dintre tendinţa de lărgire nelimitată a producţiei şi consumul limitat nu este unica contradicţie a capitalismului, care în genere nu poate exista şi nu se poate dezvolta fără contradicţii. Contradicţiile capitalismului dovedesc caracterul lui trecător din punct de vedere istoric ; ele explică condiţiile

* Tocmai acest pasaj a fost citat de faimosul (de o faimă herostratică) Ed. Bernstein în cartea sa „Premisele socialismului" („Die Voraussetzungen etc.", Stuttg., 1899, S. 67) [34]. Se înţelege că oportunistul nostru, cotind de la marxism la vechea economie politică burgheză, s-a grăbit să declare că aceasta constituie o contradicţie în teoria despre crize a lui Marx, că această concepţie a lui Marx „nu se prea deosebeşte de teoria despre crize a lui Rodbertus". În realitate, „contradicţie" există numai între pretenţiile lui Bernstein, pe de o parte, şi eclectismul lui absurd şi faptul că nu vrea să aprofundeze teoria lui Marx, pe de altă parte. Cît de puţin a înţeles Bernstein teoria realizării se vede din afirmaţia sa cu adevărat stranie potrivit căreia creşterea enormă a masei plusprodusului trebuie să însemne în mod *necesar* sporirea numărului oamenilor avuţi (sau ridicarea bunăstării muncitorilor), deoarece, vedeţi dv., numai capitaliştii împreună cu „slugile" lor (sic ! Seite 51—52) nu pot „să consume" întregul plusprodus ! ! *(Notă la ediţia a 2-a).*

** Este greşită părerea d-lui Tugan-Baranovski, care consideră că, formulînd aceste teze, Marx intră în contradicţie cu propria sa analiză a realizării („Mir Bojii", 1898, nr. 6, pag. 123, în articolul : „Capitalismul şi piaţa"). Nu există nici o contradicţie la Marx, deoarece şi în analiza realizării este arătată legătura dintre consumul productiv şi consumul individual.

www.dacoromanica.ro

şi cauzele descompunerii şi transformării lui într-o formă superioară, dar ele nu exclud cîtuşi de puţin nici posibilitatea capitalismului, nici caracterul lui progresist în comparaţie cu sistemele social-economice premergătoare *.

VII. TEORIA VENITULUI NAŢIONAL

După ce am expus principiile fundamentale ale teoriei realizării a lui Marx, trebuie să mai arătăm pe scurt şi imensa ei însemnătate în ceea ce priveşte teoria „consumului", „repartiţiei" şi „venitului" naţiunii. Pînă acum economiştii s-au lovit mereu de toate aceste probleme şi îndeosebi de ultima. Cu cît se vorbea şi se scria mai mult în această privinţă, cu atît mai mare era confuzia care rezulta din greşeala fundamentală a lui A. Smith. Vom da aici unele exemple de asemenea confuzie.

E interesant de relevat, de pildă, că Proudhon a repetat, în fond, aceeaşi greşeală, dînd numai o formulare oarecum nouă vechii teorii. El a spus :

„*A* (prin care se înţelege totalitatea proprietarilor, întreprinzătorilor şi capitaliştilor) deschide o întreprindere cu 10.000 de franci, cu care îşi plăteşte anticipat muncitorii, care în schimb trebuie să producă bunuri ; după ce *A* şi-a transformat astfel banii în mărfuri, el trebuie după terminarea producţiei, de pildă peste un an, să transforme din nou mărfurile în bani. Cui vinde el marfa ? Firește că muncitorilor, deoarece în societate există numai două clase : de o parte întreprinzătorii, iar de alta muncitorii. Aceşti muncitori care au primit pentru produsele muncii lor 10.000 de franci ca plată, care le satisface nevoile vitale, trebuie acum totuşi să plătească peste 10.000 de franci, anume pentru ceea ce primeşte în plus *A* sub formă de dobînzi şi de alte profituri, pe care el a contat la începutul anului : muncitorul nu poate acoperi aceşti 10.000 de franci decît printr-un împrumut, din care cauză se înglodează din ce în ce mai mult în datorii şi în mizerie. Trebuie neapărat să se întîmple una din două : sau muncitorul poate consuma 9 în timp ce a produs 10, sau nu

* Comp. „Cu privire la caracterizarea romantismului economic. Sismondi şi sismondiştii noştri autohtoni". (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 119—252. — *Nota red.*)

www.dacoromanica.ro

plăteşte întreprinzătorului decît salariul său, şi atunci întreprinzătorul însuşi dă faliment şi ajunge la sapă de lemn, pentru că nu mai primeşte dobînzile la capital pe care totuşi, în ceea ce-l priveşte, este nevoit să le plătească" *(Diehl.* „Proudhon", II, 200, se citează după culegerea „Industrie". Articole din „Handwörterbuch der Staatswissenchaften" *. Moscova, 1896, pag. 101).

După cum poate vedea cititorul, aceasta este aceeaşi dificultate – realizarea supravalorii – cu care îşi bat capul şi d-nii V. V. şi N.-on. Doar că Proudhon a exprimat-o într-o formă oarecum aparte. Şi acest caracter aparte al formulării date de el îl apropie şi mai mult de narodnicii noştri : ca şi Proudhon, aceştia văd „dificultatea" în realizarea tocmai a supravalorii (a dobînzii sau profitului, după terminologia lui Proudhon) fără să înţeleagă că confuzia împrumutată de ei de la vechii economişti îi împiedică să explice realizarea nu numai a supravalorii, ci şi a *capitalului constant*, cu alte cuvinte că „dificultatea" lor se reduce la neînţelegerea întregului proces al realizării produsului în societatea capitalistă.

În ceea ce priveşte această „teorie" a lui Proudhon, Marx observă cu sarcasm :

„Proudhon îşi exprimă incapacitatea de a înţelege acest lucru" (anume realizarea produsului în societatea capitalistă) „prin următoarea formulă absurdă : l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit (muncitorul nu-şi poate cumpăra propriul lui produs), fiindcă acesta cuprinde dobînda care se adaugă la preţul de cost (prix-de-revient)" („Das Kapital", III, 2, 379. Trad. rusă, 698, cu greşeli) [37].

Şi Marx citează o observaţie făcută împotriva lui Proudhon de un economist vulgar, un oarecare Forcade, care „sintetizează foarte just dificultatea pe care Proudhon a prezentat-o sub o formă atît de îngustă", şi anume : Forcade spune că preţul mărfurilor conţine nu numai un surplus faţă de salarii, profitul, ci şi o parte care înlocuieşte capitalul constant. Prin urmare – conchide Forcade, contrar lui Proudhon – nici capitalistul nu poate să cumpere din nou mărfuri din profitul său (Forcade însuşi nu numai că n-a rezolvat această problemă, dar nici măcar n-a înţeles-o).

* — „Dicţionarul ştiinţelor politice". — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Tot astfel nici Rodbertus n-a contribuit cu nimic la rezolvarea acestei probleme. Punînd un deosebit accent pe principiul că „renta funciară, profitul la capital și salariul constituie venitul" *, Rodbertus nu și-a lămurit totuși de loc noțiunea de „venit". Arătînd care ar fi sarcinile economiei politice dacă ea ar urma o „metodă justă" (l. c., S. 26), el vorbește și despre repartiția produsului național : „Ea" (adică adevărata „știință despre economia *națională*" – subliniat de Rodbertus) „ar trebui să arate în ce mod o parte a întregului produs național este destinată întotdeauna *înlocuirii* capitalului folosit în producție sau uzat, iar cealaltă parte, ca *venit național,* este destinată satisfacerii nevoilor directe ale societății și ale membrilor ei" (ibid., S. 27). Dar, deși adevărata știință ar trebui să arate acest lucru, „știința" lui Rodbertus n-a arătat totuși nimic din toate acestea. Cititorul vede că Rodbertus n-a făcut decît să-l repete cuvînt cu cuvînt pe Ad. Smith, probabil, fără ca măcar să observe, după cît se vede, că abia de aici începe problema. Care muncitori „înlocuiesc" capitalul național ? Cum se realizează produsul lor ? – despre aceasta el n-a spus nici un cuvînt. Rezumîndu-și teoria (diese neue Theorie, die ich der bisherigen gegenüberstelle, S. 32 **) sub formă de teze separate, Rodbertus vorbește la început despre repartiția produsului național în felul următor : „Renta" (se știe că prin acest termen Rodbertus înțelegea ceea ce se numește de obicei supravaloare) „și salariul sînt, prin urmare, părțile în care se împarte produsul în măsura în care este venit" (S. 33). Această foarte importantă rezervă ar fi trebuit să-l facă să se lovească chiar de problema esențială : adineauri el spunea că prin venit se înțeleg obiectele care servesc la „satisfacerea nevoilor directe". Prin urmare, există produse care nu servesc pentru consumul individual. Dar cum se realizează ele ? – Rodbertus nu observă însă că aici este ceva neclar și uită repede această rezervă, vorbind de-a dreptul despre *„împărțirea produsului în trei părți"* (salariu, profit și rentă) (S. 49–50 și altele). În felul acesta, Rodbertus a repetat de fapt teoria lui Ad. Smith și totodată greșeala fundamentală a acestuia,

* *Dr. Rodbertus-Jagetzow.* „Zur Beleuchtung der sozialen Frage" („Contribuții la elucidarea problemei sociale". — *Nota trad.*). Berlin, 1875, pag. 72 și urm.

** — această teorie nouă, pe care eu o opun celor de pînă acum. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

fără să clarifice absolut nimic în problema venitului. Promisiunea de a da o nouă teorie, o teorie completă şi mai bună asupra *repartiţiei produsului naţional* * s-a dovedit a fi o vorbă goală. În realitate, Rodbertus n-a făcut să progreseze nici măcar cu un pas teoria în această problemă ; cît de confuze erau concepţiile lui despre „venit" ne dovedesc lungile lui raţionamente din cea de-a 4-a scrisoare socială către von Kirchmann („Das Kapital", Berlin, 1884) cu privire la problema dacă *banii* trebuie înglobaţi în venitul naţional, dacă salariile provin din capital sau din venit, raţionamente despre care Engels a arătat că „ţin de domeniul scolasticii" (Vorwort ** la volumul al II-lea al „Capitalului", S. XXI [38]) ***.

O totală confuzie de idei asupra venitului naţional domneşte din plin şi astăzi la economişti. Aşa, de pildă, vorbind despre realizarea produsului în societatea capitalistă (în § 5 – „repartiţia") în articolul său despre „Crize" din „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" (culegerea menţionată, pag. 81), Herkner găseşte „reuşit" raţionamentul lui K. H. Rau, care totuşi nu face decît să repete greşeala lui A. Smith, împărţind în venituri întregul produs al societăţii. În articolul său despre „venit" (ibid., pag. 283 şi urm.), R. Meyer citează definiţiile confuze ale lui A. Wagner (care de asemenea repetă greşeala lui A. Smith) şi recunoaşte sincer că „e greu să faci o deosebire între venit şi capital", dar că lucrul „cel mai greu este de a face deosebire între produsul brut (Ertrag) şi venit (Einkommen)".

Vedem, aşadar, că economiştii care au discutat şi discută mult despre insuficienta atenţie acordată de clasici (şi de Marx) „repartiţiei" şi „consumului" n-au ştiut să lămurească cîtuşi de puţin problemele fundamentale ale „repartiţiei" şi „consumului". Aceasta e şi de înţeles, deoarece nu se poate discuta despre „consum" fără a se înţelege procesul reproducţiei întregului capital social şi al înlocuirii diferitelor părţi

* Ibid., S. 32 : „...bin ich genötigt, der vorstehenden Skizze einer besseren Methode auch noch eine vollständige, solcher besseren Methode entsprechende Theorie, wenigstens der *Verteilung des Nationalprodukts*, hinzuzufügen" (Ibid., pag. 32 : „...sînt nevoit să adaug la prezenta schiţă a unei metode mai bune şi o teorie completă, corespunzătoare acestei metode mai bune, cel puţin în ceea ce priveşte *repartiţia produsului naţional*". — *Nota trad.*).

** — Prefaţă. — *Nota trad.*

*** De aceea K. Diehl nu are de loc dreptate cînd spune că Rodbertus a dat „o nouă teorie a repartiţiei venitului". [„Handwörterbuch der Staatswissenschaften". Art. „Rodbertus". B. V, S. 448 („Dicţionarul ştiinţelor politice". Art. „Rodbertus", vol. V, pag. 448. — *Nota trad.*)].

www.dacoromanica.ro

componente ale produsului social. Prin acest exemplu s-a confirmat încă o dată cît este de absurd ca „repartiția" și „consumul" să fie considerate aparte, ca ramuri independente ale științei, care corespund unor procese și fenomene de sine stătătoare ale vieții economice. Economia politică nu se ocupă de „producție", ci de relațiile sociale de producție dintre oameni, de orînduirea social-economică. Din moment ce aceste relații sociale au fost clarificate și analizate pînă la capăt, *prin aceasta* s-a precizat și locul fiecărei clase în producție, prin urmare și partea din consumul național care îi revine. Iar problema aceasta, în fața căreia s-a oprit economia politică clasică și pe care tot felul de specialiști în problemele „repartiției" și „consumului" n-au făcut-o să progreseze cîtuși de puțin, a fost rezolvată de o teorie legată direct tocmai de clasici și care duce pînă la capăt analiza producerii capitalului individual și a celui social.

Problema „venitului național" și a „consumului național", care, pusă în mod independent, era cu totul de nerezolvat și nu dădea naștere decît la raționamente, definiții și clasificări scolastice, se dovedește a fi complet rezolvată atunci cînd este analizat procesul de producere a întregului capital social. Mai mult : această problemă încetează de a mai exista ca problemă aparte atunci cînd este clarificat raportul dintre consumul național și produsul național și realizarea fiecărei părți a acestui produs. Nu mai rămîne decît *să se dea o denumire* acestor părți.

„Dacă vrem să nu ne încurcăm în dificultăți inutile, trebuie să facem deosebire între produsul brut (Rohertrag) și produsul net, pe de o parte, și venitul brut și venitul net, pe de altă parte.

Produsul brut este întregul produs reprodus...

Venitul brut este partea din valoare (și partea produsului brut – Bruttoprodukts oder Rohprodukts – măsurată cu această valoare) care rămîne după ce a fost scăzută partea din valoare și partea de produse din producția totală – parte măsurată cu această valoare – care înlocuiește capitalul constant avansat și consumat în producție. Venitul brut este deci egal cu salariul (sau cu acea parte a produsului care este destinată a redeveni venit al muncitorului) + profitul + renta. Venitul net, dim-

www.dacoromanica.ro

potrivă, este supravaloarea, şi în consecinţă plusprodusul, care rămîne după scăderea salariului şi care reprezintă deci de fapt plusvaloarea, precum şi plusprodusul măsurat cu această plusvaloare, realizată de către capital şi care urmează a fi împărţită cu proprietarul funciar.

...Dacă însă considerăm venitul întregii societăţi, vedem că venitul naţional se compune din salariu plus profit plus rentă, deci din venitul brut. Dar şi aceasta este o abstracţie, deoarece întreaga societate bazată pe producţia capitalistă se situează pe punctul de vedere capitalist şi, în consecinţă, consideră drept venit net numai venitul compus din profit şi rentă" (III, 2, 375–376. Trad. rusă, pag. 695–696) [39].

Aşadar, lămurirea procesului realizării a adus lumină şi în problema venitului, rezolvînd principala dificultate care împiedica înţelegerea acestei probleme, şi anume : în ce mod „ceea ce e venit pentru unul devine capital pentru altul" [40] ? în ce mod produsul care constă din obiecte de consum individual şi se împarte în întregime în salariu, profit şi rentă poate să conţină în sine şi partea constantă a capitalului care nu poate fi niciodată venit ? Analiza realizării din secţiunea a III-a din volumul al doilea al „Capitalului" a rezolvat în întregime aceste probleme, şi Marx, în ultima secţiune din volumul al III-lea al „Capitalului", consacrat problemei „veniturilor", n-a mai avut decît să dea denumiri diferitelor părţi ale produsului social şi să se refere la analiza din volumul al doilea *.

VIII. DE CE ARE NEVOIE O NAŢIUNE CAPITALISTĂ DE PIAŢĂ EXTERNĂ ?

În legătură cu teoria realizării produsului în societatea capitalistă, teorie expusă mai sus, se poate naşte întrebarea : nu contrazice ea oare teza că o naţiune capitalistă nu se poate lipsi de pieţe externe ?

Nu trebuie să uităm că analiza prezentată mai sus a realizării produsului în societatea capitalistă pornea de la ipoteza

* Vezi „Das Kapital", III, 2, VII. Abschnitt : „Die Revenuen", cap. 49 : „Zur Analyse des Produktionsprozesses" („Capitalul", vol. III, partea a 2-a. Secţiunea a VII-a : „Veniturile", cap. 49 : „Cu privire la analiza procesului de producţie". — *Nota trad.)* (trad. rusă, pag. 688—706). Aici Marx arată de asemenea şi împrejurările care au împiedicat pe economiştii de altădată să înţeleagă acest proces (pag. 379—382. Trad. rusă, pag. 698—700) [41].

www.dacoromanica.ro

că nu există un comerț exterior : această ipoteză a fost menționată mai sus, arătîndu-se că ea este *indispensabilă* într-o astfel de analiză. Este evident că introducerea problemei importului și exportului de produse n-ar face decît să încurce lucrurile, fără a contribui cîtuși de puțin la clarificarea problemei. Greșeala d-lor V. V. și N.-on constă tocmai în faptul că ei introduc piața externă *pentru a explica* realizarea supravalorii : fără a explica ceva, această referire la piața externă nu face decît să acopere erorile lor teoretice ; aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, ea le permite să se eschiveze, cu ajutorul acestor „teorii" greșite, de la necesitatea de *a explica* faptul dezvoltării pieței interne pentru capitalismul rus *. Pentru ei „piața externă" este un simplu subterfugiu, care estompează dezvoltarea capitalismului (prin urmare și a pieței) în interiorul țării, subterfugiu cu atît mai comod cu cît îi scutește și de necesitatea de a cerceta faptele care demonstrează cucerirea unor piețe externe de către capitalismul rus **.

Necesitatea pieței externe pentru o țară capitalistă nu este determinată nicidecum de legile realizării produsului social (și a supravalorii în special), ci, în primul rînd, de faptul că capitalismul nu apare decît ca rezultat al unei *circulații* de mărfuri foarte dezvoltate, care depășește granițele unui stat. De aceea nu este de conceput o națiune capitalistă fără comerț exterior, și o asemenea națiune nici nu există.

După cum vede cititorul, cauza aceasta are un caracter istoric. Și narodnicii nu s-ar fi putut debarasa de ea cu cîteva fraze răsuflate despre „imposibilitatea pentru capitaliști de a consuma supravaloarea". Aici ei ar fi trebuit să cerceteze – dacă ar fi vrut într-adevăr să pună problema pieței externe – istoria dezvoltării comerțului exterior, istoria dezvoltării circulației mărfurilor. Și, analizînd istoria acestei dezvoltări, ei n-ar fi putut, desigur, să prezinte capitalismul drept o întîmplătoare abatere din drum.

* D-l Bulgakov observă foarte just în cartea citată mai sus : „Pînă acum producția țesăturilor de bumbac destinate pieței țărănești a crescut fără încetare : prin urmare, această restrîngere absolută a consumului poporului..." (despre care vorbește d-l N.-on) „...e de conceput numai teoretic". (Pag. 214—215).

** *Volghin :* „Fundamentarea narodnicismului în lucrările d-lui Voronțov". Petersburg, 1896. Pag. 71—76.

www.dacoromanica.ro

În al doilea rînd, concordanța dintre diferitele părți ale producției sociale (în ceea ce privește valoarea și forma naturală), pe care teoria reproducției capitalului social a presupus-o în mod necesar și care în fapt se stabilește numai ca o medie rezultată dintr-un șir de oscilații permanente, este mereu tulburată în societatea capitalistă datorită izolării diferiților producători care lucrează pentru o piață necunoscută. Diferitele ramuri industriale care servesc una alteia drept „piață" nu se dezvoltă în mod egal, ci se întrec una pe alta, și industria mai dezvoltată caută o piață externă. Aceasta nu înseamnă nicidecum „imposibilitatea pentru o națiune capitalistă de a realiza supravaloarea", cum sînt gata să conchidă sentențios narodnicii. Aceasta nu arată decît neproporționalitatea în dezvoltarea diferitelor ramuri de producție. Cu o *altă* repartizare a capitalului național, aceeași cantitate de produse ar putea fi realizată în interiorul țării. Dar, pentru ca capitalul să abandoneze un domeniu industrial și să treacă în alt domeniu industrial, este nevoie de o criză în acest domeniu, și care motive ar putea să rețină pe capitaliștii amenințați de o asemenea criză să caute piețe externe, să caute să obțină subvenții și prime pentru înlesnirea exportului etc. ?

În al treilea rînd. O lege a modurilor de producție precapitaliste este reluarea procesului de producție pe aceeași scară și pe aceeași bază tehnică. Așa se petrec lucrurile în gospodăria bazată pe clacă a moșierilor, în gospodăria naturală a țăranilor, în producția meșteșugărească. Legea producției capitaliste este, dimpotrivă, transformarea neîncetată a metodelor de producție și creșterea nelimitată a proporțiilor producției. În condițiile vechilor moduri de producție, diferitele unități economice au putut să dăinuiască timp de secole fără să-și schimbe nici caracterul, nici mărimea, fără să depășească limitele moșiei boierești, ale satului țărănesc sau ale micii piețe din vecinătate pentru meseriașii de la sate și pentru micii meșteșugari * (așa-zișii custari). Dimpotrivă, întreprinderea capitalistă depășește inevitabil limitele obștii, ale pieței locale, ale regiunii, iar apoi și ale statului. Și, deoarece starea de izolare și închistare a statelor a fost lichidată de

* Prin cuvîntul meșteșugar este tradus în acest volum cuvîntul rusesc „custar", care în literatura economică narodnică era folosit pentru a desemna tipul țăranului care îmbină meșteșugul cu agricultura. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

circulația mărfurilor, tendința firească a fiecărei ramuri industriale capitaliste o duce la necesitatea „de a căuta o piață externă".

Astfel, necesitatea de a căuta o piață externă nu dovedește nicidecum inconsistența capitalismului, cum le place economiștilor narodnici să prezinte lucrurile. Cu totul dimpotrivă. Această necesitate dovedește în mod concret rolul istoric progresist al capitalismului, care lichidează vechea stare de izolare și închistare a sistemelor economice (prin urmare și îngustimea vieții spirituale și politice) și leagă toate țările lumii într-un singur tot economic.

Vedem deci că ultimele două cauze ale necesității pieței externe au tot un caracter istoric. Pentru a le analiza trebuie cercetată fiecare ramură industrială în parte, dezvoltarea ei în interiorul țării, transformarea ei în ramură industrială capitalistă, – într-un cuvînt trebuie luate *faptele* privind dezvoltarea capitalismului în țară. Și nu trebuie să ne mire că narodnicii profită de ocazie pentru a fugi de aceste fapte, adăpostindu-se îndărătul unor fraze lipsite de orice valoare (și care nu spun nimic) despre „imposibilitatea" atît a pieței interne cît și a celei externe.

IX. CONCLUZII LA CAPITOLUL I

Să rezumăm acum tezele teoretice examinate mai sus, care privesc direct problema pieței interne.

1) Procesul de bază al creării pieței interne (adică al dezvoltării producției de mărfuri și a capitalismului) este diviziunea socială a muncii. Ea constă în faptul că diferitele genuri de prelucrare a materiilor prime (și diferitele operații legate de această prelucrare) se desprind pe rînd de agricultură și se formează ramuri industriale de sine stătătoare, care schimbă produsele lor (devenite acum *mărfuri)* pe produse ale agriculturii. În felul acesta agricultura însăși devine o industrie (adică producție de mărfuri), și în cadrul ei are loc același proces de specializare.

2) Din teza precedentă decurge în mod direct această lege a oricărei economii de mărfuri care se dezvoltă, și cu atît mai mult a economiei capitaliste, că populația industrială (adică

www.dacoromanica.ro

neagricolă) creşte mai repede decît cea agricolă şi că un număr tot mai mare de oameni trec de la agricultură la industria prelucrătoare.

3) Separarea producătorului direct de mijloacele de producţie, adică exproprierea lui, marcînd trecerea de la producţia de mărfuri simplă la producţia capitalistă (şi constituind condiţia necesară a acestei treceri), *creează* piaţa internă. Acest proces de *creare* a pieţei interne se desfăşoară pe două căi : pe de o parte, *mijloacele de producţie*, de care „este eliberat" micul producător, se transformă în capital în mîinile noului lor posesor, servesc pentru producţia de mărfuri şi, prin urmare, se transformă ele însele în marfă. În felul acesta chiar şi reproducţia simplă a acestor mijloace de producţie cere acum cumpărarea lor (înainte aceste mijloace de producţie se reproduceau de cele mai multe ori sub forma lor naturală şi se confecţionau în parte acasă), adică se creează o piaţă pentru mijloace de producţie, iar produsul care este produs acum cu ajutorul acestor mijloace de producţie se transformă şi el în marfă. Pe de altă parte, *mijloacele de existenţă* pentru acest mic producător devin elementele materiale ale capitalului variabil, adică ale sumei de bani care este cheltuită de întreprinzător (indiferent dacă e proprietar de pămînt, antreprenor, proprietar de exploatări forestiere, fabricant etc.) pentru plata muncitorilor. Astfel aceste mijloace de existenţă se transformă acum şi ele în marfă, adică creează o piaţă internă pentru obiecte de consum.

4) Realizarea produsului în societatea capitalistă (prin urmare şi realizarea supravalorii) nu poate fi explicată fără să se fi lămurit : 1) că produsul social, ca şi cel individual, se divide, în ceea ce priveşte valoarea, în trei părţi, şi nu în două (în capital constant + capital variabil + supravaloare, şi nu numai în capital variabil + supravaloare, cum susţinea Adam Smith şi toată economia politică ulterioară pînă la Marx), şi 2) că, în ceea ce priveşte forma sa naturală, el trebuie să fie împărţit în două mari sectoare : mijloace de producţie (care sînt consumate în mod productiv) şi obiecte de consum (care sînt consumate în mod individual). Stabilind aceste teze teoretice fundamentale, Marx a explicat pe deplin procesul realizării produsului în general şi al supra-

www.dacoromanica.ro

valorii în special în producţia capitalistă şi a arătat că este complet greşit să se introducă piaţa externă în problema realizării.

5) Teoria realizării a lui Marx a clarificat şi problema consumului naţional şi a venitului naţional.

Din cele expuse mai sus reiese de la sine că o problemă a pieţei interne ca problemă separată şi de sine stătătoare, care să nu depindă de problema gradului de dezvoltare a capitalismului, nu există. Tocmai de aceea teoria lui Marx nici nu pune această problemă niciodată şi nicăieri separat. Piaţa internă apare atunci cînd apare economia de mărfuri ; ea se creează prin dezvoltarea acestei economii de mărfuri, iar gradul de fracţionare a diviziunii sociale a muncii determină nivelul ei de dezvoltare : ea se extinde paralel cu extinderea economiei de mărfuri, care cuprinde, în afară de produse, şi forţa de muncă, şi numai pe măsură ce aceasta din urmă se transformă în marfă, capitalismul cuprinde toată producţia ţării, dezvoltîndu-se mai ales prin creşterea mijloacelor de producţie, care în societatea capitalistă ocupă un loc din ce în ce mai important. „Piaţa internă" pentru capitalism este creată de însuşi capitalismul în dezvoltare, care adînceşte diviziunea socială a muncii şi împarte pe producătorii direcţi în capitalişti şi muncitori. Gradul de dezvoltare a pieţei interne este gradul de dezvoltare a capitalismului în ţară. Este greşit să se pună problema limitelor pieţei interne separat de problema gradului de dezvoltare a capitalismului (aşa cum fac economiştii narodnici).

De aceea şi problema formării pieţei interne pentru capitalismul rus se reduce la următoarele întrebări : cum şi în ce direcţie se dezvoltă diferitele ramuri ale economiei naţionale ruse ? în ce constă legătura şi interdependenţa acestor ramuri diferite ?

Capitolele următoare vor fi consacrate analizării datelor care conţin un răspuns la aceste întrebări.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL II-LEA
DESCOMPUNEREA ŢĂRĂNIMII

Am văzut că baza formării pieţei interne în producţia capitalistă o constituie procesul de scindare a micilor agricultori în întreprinzători agricoli şi muncitori agricoli. Aproape toate lucrările cu privire la situaţia economică a ţărănimii ruse în epoca de după reformă arată aşa-numita „diferenţiere" a ţărănimii. Prin urmare, sarcina noastră constă în a studia trăsăturile fundamentale ale acestui fenomen şi în a stabili însemnătatea lui. În expunerea de mai jos ne folosim de datele recensămintelor pe gospodării ale statisticii zemstvelor [42].

I. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA NOVOROSSIA

În lucrarea sa „Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei" (Moscova, 1891), d-l V. Postnikov [43] a cules şi a prelucrat datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Taurida şi în parte cu privire la guberniile Herson şi Ekaterinoslav. În literatura referitoare la descompunerea ţărănimii, această lucrare trebuie să fie pusă pe primul loc şi socotim că este necesar să totalizăm după sistemul adoptat de noi datele culese de d-l Postnikov, completîndu-le uneori cu date din culegerile zemstvelor. Statisticienii zemstvei din Taurida au adoptat clasificarea gospodăriilor ţărăneşti după mărimea suprafeţei cultivate ; este un procedeu foarte izbutit, care permite să cunoaştem exact *gospodăria* din fiecare grup, de-

www.dacoromanica.ro

oarece în această regiune predomină sistemul culturii cerealiere, agricultura fiind extensivă. Iată datele generale privind grupurile de gospodării ale țărănimii din Taurida *.

Grupuri de țărani	*În jud. Dneprovsk*			*În cele trei județe*					
	% din numărul total al gospodăriilor	Revine la o gospodărie: Persoane de ambele sexe	Lucrători de sex masculin	% din numărul total al gospodăriilor	Mărimea medie a suprafeței cultivate la o gospodărie. Deseatine	Întreaga suprafață cultivată. Deseatine	Același lucru în % față de total		% din numărul total al gospodăriilor
I. Care nu-și cultivă pămîntul	9	4,6	1,0	7,5	—	—	—		
II. Care cultivă pînă la 5 des.	11	4,9	1,1	11,7	3,5	34.070	2,4	12,1	40,2
III. „ „ între 5—10 „	20	5,4	1,2	21	8,0	140.426	9,7		
IV. „ „ „ 10—25 „	41,8	6,3	1,4	39,2	16,4	540.093	37,6	37,6	39,2
V. „ „ „ 25—50 „	15,1	8,2	1,9	16,9	34,5	494.095	34,3	50,3	20,6
VI. „ „ peste 50 „	3,1	10,1	2,3	3,7	75,0	230.583	16,0		
Total	100	6,2	1,4	100	17,1	1.439.267	100		

Inegalitatea repartizării terenurilor cultivabile e foarte mare : $^2/_5$ din numărul total al gospodăriilor (care cuprind aproape $^3/_{10}$ din populație, pentru că aici numărul de membri ai familiei e sub cel mijlociu) dețin circa $^1/_8$ din întreaga suprafață cultivabilă, făcînd parte din grupul sărac, care cultivă puțin și care nu poate să-și acopere nevoile din venitul pe care îl obțin din agricultură. Mai departe, țărănimea mijlocie cuprinde și ea aproape $^2/_5$ din numărul total al gospodăriilor care își acoperă cheltuielile medii din venitul provenit de pe urma pămîntului (d-l Postnikov consideră că, pentru a-și acoperi cheltuielile medii, o familie trebuie să cultive 16–18 deseatine de pămînt). În sfîrșit, țărănimea înstărită (circa $^1/_5$ din gospodării și $^3/_{10}$ din populație) concentrează în mîna ei mai mult de jumătate din totalul suprafeței cultivabile, mărimea suprafeței cultivate care revine la o gospodărie arătînd clar caracterul „comercial" lucrativ al agriculturii acestui grup. Pentru a stabili exact proporțiile acestei agriculturi cu caracter comercial în diferite grupuri, d-l Postnikov

* Datele de mai jos se referă în cea mai mare parte la cele trei județe de pe continent din nordul guberniei Taurida : Berdeansk, Melitopol și Dneprovsk, sau numai la acesta din urmă.

www.dacoromanica.ro

folosește următorul procedeu. Din întreaga suprafață cultivabilă a gospodăriei, el distinge : suprafața alimentară (care dă produsul necesar întreținerii familiei și muncitorilor agricoli), suprafața furajeră (pentru nutrețul vitelor), suprafața gospodărească (pentru sămînță, terenul de lîngă casă etc.) și stabilește astfel întinderea suprafeței care *produce pentru piață* sau a suprafeței *comerciale*, al cărei produs e destinat vînzării. Se constată că la grupul cu suprafețe cultivate de 5–10 deseatine, numai 11,8% din suprafața cultivată dă produse destinate pieței, iar pe măsură ce suprafața cultivată (pe grupuri) sporește, acest procent crește după cum urmează : 36,5% – 52% – 61%. Prin urmare, țărănimea înstărită (cele două grupuri superioare) practică o agricultură cu caracter comercial, obținînd anual un venit brut, în bani, de 574–1.500 de ruble. Această agricultură cu caracter comercial se și transformă într-o agricultură capitalistă, deoarece la țăranii înstăriți întinderea suprafețelor cultivate depășește norma de muncă a familiei (adică acea întindere de pămînt pe care o familie o poate lucra singură), obligîndu-i *să recurgă la angajarea de muncitori :* în cele trei județe din nordul guberniei Taurida, țărănimea înstărită angajează, după calculul autorului, peste 14.000 de muncitori agricoli. Dimpotrivă, țărănimea săracă „furnizează muncitori" (peste 5.000), adică recurge la vînzarea forței sale de muncă, deoarece venitul din agricultură reprezintă, de pildă, în grupul cu 5–10 deseatine de pămînt cultivat numai circa 30 de ruble în bani de gospodărie *. Observăm deci aici tocmai procesul de creare a pieței interne, despre care vorbește teoria producției capitaliste : „piața internă" se dezvoltă, pe de o parte, ca urmare a transformării în marfă a produsului agriculturii cu caracter comercial, lucrativ, iar pe de altă parte, ca urmare a transformării în marfă a forței de muncă, pe care o vinde țărănimea nevoiașă.

Pentru a cunoaște mai bine acest fenomen, să examinăm situația fiecărui grup al țărănimii în parte. Să începem cu

* D-l Postnikov observă, pe bună dreptate, că în realitate deosebirile dintre grupuri în ceea ce privește cuantumul venitului în bani provenit din cultivarea pămîntului sînt mult mai însemnate, pentru că în calcule s-a considerat că 1) producția la hectar este aceeași și că 2) prețul cerealelor care se desfac este același. În realitate, țăranii înstăriți obțin recolte mai bune și își vînd cerealele în condiții mai avantajoase.

www.dacoromanica.ro

grupul superior. Iată datele cu privire la posesiunea şi folosinţa pămîntului în acest grup :

Judeţul Dneprovsk din gubernia Taurida

Revin deseatine de arături la o gospodărie

Grupuri de gospodării	Pămînt lotual [44]	Pămînt cumpărat	Pămînt luat în arendă	Total
I. Care nu-şi cultivă pămîntul	6,4	0,9	0,1	7,4
II. Care cultivă pînă la 5 des.	5,5	0,04	0,6	6,1
III. „ „ între 5—10 „	8,7	0,05	1,6	10,3
IV. „ „ „ 10—25 „	12,5	0,6	5,8	18,9
V. „ „ „ 25—50 „	16,6	2,3	17,4	36,3
VI. „ „ peste 50 „	17,4	30,0	44,0	91,4
În medie	11,2	1,7	7,0	19,9

Vedem, prin urmare, că ţărănimea înstărită, cu toate că este cea mai bine înzestrată cu pămînt lotual, concentrează în mîinile ei foarte multe terenuri cumpărate şi luate în arendă, transformîndu-se în mici proprietari de pămînt şi fermieri *. Pentru luarea în arendă a 17—44 de deseatine se cheltuiesc anual, după preţurile locale, circa 70—160 de ruble. Este evident că aici avem de-a face cu o operaţie comercială : pămîntul devine marfă, „o maşină pentru a dobîndi bani".

Să luăm mai departe datele privind inventarul viu şi mort :

	Pe cele trei judeţe din gubernia Taurida				*În jud. Dneprovsk*	
	Revine la o gospodărie capete de vite			%gospodăriilor fără vite de muncă	Revine la o gospodărie inventar **	
Grupuri de gospodării	De muncă	Altele	Total		Pentru transport	Pentru arat
I. Care nu-şi cultivă pămîntul	0,3	0,8	1,1	80,5	—	—
II. Care cultivă pînă la 5 des.	1,0	1,4	2,4	48,3	—	—
III. „ „ între 5—10 „	1,9	2,3	4,2	12,5	0,8	0,5
IV. „ „ „ 10—25 „	3,2	4,1	7,3	1,4	1,0	1,0
V. „ „ „ 25—50 „	5,8	8,1	13,9	0,1	1,7	1,5
VI. „ „ peste 50 „	10,5	19,5	30,0	0,03	2,7	2,4
În medie	3,1	4,5	7,6	15,0		

* De relevat că întinderea relativ mare a pămîntului cumpărat care se află în mîna celor care nu-l lucrează se explică prin faptul că în acest grup au fost încadraţi prăvăliaşii, proprietarii de stabilimente meşteşugăreşti etc. Confundarea unor asemenea „ţărani" cu agricultorii constituie o lipsă curentă a datelor statistice ale zemstvelor. Despre această lipsă vom mai vorbi *mai jos*.

** Inventarul pentru transport îl constituie briştele, căruţele, furgoanele etc. Inventarul pentru arat sînt plugurile, buckerele (cultivatoarele) etc.

www.dacoromanica.ro

Țărănimea înstărită este mult mai bine înzestrată cu inventar decît țărănimea săracă și chiar decît cea mijlocie. E suficient să arunci o privire asupra acestui tabel pentru a-ți da seama de caracterul cu totul fictiv al cifrelor „medii" care sînt folosite cu atîta plăcere la noi atunci cînd este vorba de „țărănime". Agriculturii cu caracter comercial practicată de burghezia țărănească i se mai adaugă aici și creșterea vitelor în scopuri comerciale, și anume : creșterea oilor cu lînă groasă. În ceea ce privește inventarul mort, vom mai cita date cu privire la uneltele perfecționate, împrumutîndu-le din culegerile de statistici ale zemstvelor *. Din numărul total al secerătoarelor și cositoarelor (3.061) – 2.841, adică 92,8%, se află în mîna burgheziei țărănești (1/5 din numărul total al gospodăriilor).

Este întru totul firesc ca și *tehnica agriculturii* să fie la țărănimea înstărită la un nivel superior celui mediu (gospodărie mai mare, inventar mai bogat, existența mijloacelor bănești disponibile etc.), și anume : țăranii înstăriți „își fac însămînțările mai repede, profită mai bine de vremea favorabilă, acoperă semințele cu un pămînt mai umed", efectuează la timp strîngerea recoltei ; efectuează treieratul concomitent cu transportul etc. Este firesc, de asemenea, ca cheltuielile necesare pentru producerea produselor agricole să scadă (pe unitate de produs), pe măsură ce proporțiile gospodăriei cresc. D-l Postnikov demonstrează această teză în mod deosebit de amănunțit, servindu-se de următorul calcul : el stabilește numărul persoanelor care lucrează (inclusiv cei angajați), numărul vitelor de muncă, al uneltelor etc. care revin de fiecare 100 de deseatine de pămînt cultivat în diferitele grupuri ale țărănimii. Se constată că acest număr scade pe măsură ce proporțiile gospodăriei cresc. De pildă, la cei care cultivă pînă la 5 deseatine revin la 100 de deseatine de pămînt lotual 28 de lucrători, 28 de capete de vite de muncă, 4,7 pluguri și buckere, 10 briște, iar la cei care cultivă peste 50 de deseatine – 7 lucrători, 14 capete de vite de muncă, 3,8 pluguri și buckere, 4,3 briște. (Omitem datele mai amănunțite privind toate grupurile, recomandînd celor care se interesează de amănunte

* „Culegere de date statistice cu privire la județul Melitopol". Simferopol, 1885. (Vol. I. „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida") [45], — „Culegere de date statistice cu privire la județul Dneprovsk". Vol. II, Simf., 1886.

www.dacoromanica.ro

cartea d-lui Postnikov). Concluzia generală la care ajunge autorul sună în felul următor : „O dată cu creşterea proporţiilor gospodăriei şi a întinderii arăturilor, scad progresiv cheltuielile ţăranilor pentru întreţinerea forţelor de muncă, oameni şi vite, aceste principale cheltuieli în agricultură ajungînd să fie, la grupurile care cultivă mari întinderi, de două ori mai mici pe deseatina de pămînt cultivat decît la grupurile care cultivă întinderi mici" (pag. 117 din lucrarea citată). Pe bună dreptate d-l Postnikov acordă o mare importanţă acestei legi a productivităţii mai mari, prin urmare şi a trăiniciei mai mari a marilor gospodării ţărăneşti, demonstrînd-o cu date foarte amănunţite referitoare nu numai la Novorossia, ci şi la guberniile centrale ale Rusiei *. Cu cît producţia de mărfuri pătrunde mai adînc în agricultură, prin urmare cu cît devine mai aprigă concurenţa între agricultori, lupta pentru pămînt, lupta pentru independenţa economică, cu atît mai puternic se va manifesta această lege, care duce la înlăturarea ţărănimii mijlocii şi sărace de către burghezia ţărănească. Este necesar de relevat doar că progresul tehnicii în agricultură se manifestă într-un mod diferit, în funcţie de sistemul agriculturii, în funcţie de sistemul culturii cîmpului. Dacă în sistemul de gospodărie cerealieră şi de agricultură extensivă acest progres poate să se manifeste printr-o simplă extindere a suprafeţelor cultivate şi prin reducerea numărului muncitorilor, al vitelor etc. pe unitatea de suprafaţă cultivată, – în cazul unui sistem de gospodărie bazat pe creşterea animalelor sau pe cultura plantelor tehnice, în condiţiile trecerii la agri-

* „Statistica zemstvelor arată cu o claritate incontestabilă că cu cît gospodăria ţărănească este mai mare, cu atît are mai puţin inventar, mai puţine persoane care lucrează şi mai puţine vite de muncă la suprafaţa de pămînt arabil dată" (pag. 162 din lucrarea citată).

Este interesant de relevat felul cum s-a reflectat această lege în raţionamentele d-lui V. V. în articolul citat mai sus („Vestnik Evropi", 1884, nr. 7), el face următoarea comparaţie : în zona centrală cu cernoziom, de fiecare cal ţărănesc revin 5—7—8 deseatine de arături, pe cînd „după regulile asolamentului cu trei sole" trebuie să revină cîte 7—10 deseatine („Calendarul" lui Batalin). „Prin urmare, scăderea numărului cailor la o parte din populaţia acestei regiuni a Rusiei trebuie privită în oarecare măsură ca o restabilire a unui raport normal între numărul vitelor de muncă şi suprafaţa care urmează să fie cultivată" (pag. 346 din articolul menţionat). Aşadar, ruinarea ţărănimii duce la progresul agriculturii. Dacă d-l V. V. ar fi dat atenţie nu numai laturii agronomice, dar şi celei social-economice a acestui proces, el ar fi putut să vadă că acesta este un progres al agriculturii capitaliste, pentru că „restabilirea raportului normal" dintre vitele de muncă şi arături se realizează fie de către moşierii care îşi procură inventar propriu, fie de către marii cultivatori de pămînt proveniţi din rîndurile ţăranilor, adică de către burghezia ţărănească.

www.dacoromanica.ro

cultura intensivă, acelaşi progres poate să se manifeste, de pildă, prin cultivarea rădăcinoaselor care cer un număr mai mare de muncitori pe unitatea de suprafaţă cultivată sau prin creşterea vitelor de lapte, prin cultivarea ierburilor furajere etc. etc.

La caracterizarea grupului superior al ţărănimii trebuie să mai adăugăm şi folosirea considerabilă a muncii salariate. Iată datele privitoare la cele 3 judeţe din gubernia Taurida :

Grupuri de gospodării	Procentul gospodăriilor cu muncitori salariaţi	Partea suprafeţei cultivate (în %) la fiecare grup	
I. Care nu-şi cultivă pămîntul	3,8	—	
II. Care cultivă pînă la 5 des.	2,5	2	
III. „ „ între 5—10 „	2,6	10	
IV. „ „ „ 10—25 „	8,7	38	
V. „ „ „ 25—50 „	34,7	34	50
VI. „ „ peste 50 „	64,1	16	
Total	12,9	100	

În articolul menţionat, d-l V. V. priveşte în felul următor această problemă : el ia raportul procentual dintre numărul gospodăriilor cu muncitori agricoli şi numărul total al gospodăriilor ţărăneşti şi conchide : „Numărul ţăranilor care folosesc muncă salariată la cultivarea pămîntului este cu totul infim în comparaţie cu masa totală a poporului : 2–3, maximum 5 gospodari din 100 – iată toţi reprezentanţii capitalismului ţărănesc ; aceasta“ (gospodăria ţărănească din Rusia bazată pe munca muncitorilor agricoli) „nu este un sistem care să aibă rădăcini adînci în condiţiile vieţii economice actuale, ci este un fapt întîmplător, care a existat şi acum 100–200 de ani“ („Vestnik Evropi“, 1884, nr. 7, pag. 332). Ce rost are să compari numărul gospodăriilor cu muncitori agricoli cu numărul total al gospodăriilor „ţărăneşti“, cînd în acest din urmă număr intră şi gospodăriile muncitorilor agricoli ? Printr-o astfel de metodă ne-am putea descotorosi şi de capitalismul din industria rusă : ajunge să raportăm procentul familiilor de producători care ţin muncitori

www.dacoromanica.ro

salariaţi (adică al familiilor de fabricanţi şi mici fabricanţi) la numărul total al familiilor de producători din Rusia ; s-ar obţine un procent „cu totul infim" faţă de „masa poporului". Este incomparabil mai just să se raporteze numărul gospodăriilor care folosesc muncitori agricoli numai la numărul gospodăriilor de sine stătătoare, adică al acelora care trăiesc exclusiv din agricultură şi nu recurg la vînzarea forţei lor de muncă. Mai departe d-l V. V. a scăpat din vedere un amănunt, anume că gospodăriile ţărăneşti care folosesc muncitori agricoli fac parte din categoria gospodăriilor celor mai mari ; procentul „infim" în „general şi în medie" al gospodăriilor cu muncitori agricoli se dovedeşte a fi foarte impresionant (34–64%) la ţărănimea înstărită, care deţine în mîna ei mai bine de jumătate din întreaga producţie şi care produce mari cantităţi de cereale pentru vînzare. După aceasta se poate judeca absurditatea concepţiei potrivit căreia această gospodărie care foloseşte muncitori agricoli este „ceva întîmplător", care exista şi acum 100–200 de ani ! În al treilea rînd, numai ignorînd specificul real al agriculturii poţi lua în consideraţie, pentru a-ţi face o părere despre „capitalismul ţărănesc", numai pe muncitorii agricoli, adică muncitorii permanenţi, lăsînd la o parte zilerii. Se ştie că în agricultură angajarea de muncitori zileri are o importanţă deosebit de mare *.

Să trecem la grupul inferior. El este alcătuit din ţărani care nu cultivă şi din ţărani care cultivă puţin ; ei „nu se deosebesc prea mult în ceea ce priveşte situaţia lor economică... atît unii cît şi ceilalţi fie că lucrează ca muncitori agricoli la consătenii lor, fie că îşi caută cîştiguri în afară care în cea mai mare parte provin tot din îndeletniciri agricole" (pag. 134 din lucrarea citată), adică intră în rîndurile proletariatului agricol. De observat că în judeţul Dneprovsk, de pildă, grupul inferior cuprinde 40% din totalul gospodăriilor, iar gospodăriile care

* Anglia este o ţară clasică a capitalismului în agricultură. Şi în această ţară 40,8% din fermieri nu au muncitori salariaţi ; 68,1% din fermieri au cel mult 2 muncitori ; 82% din fermieri au cel mult 4 muncitori (*Ianson*. „Statistică comparată", vol. II, pag. 22—23. Citat după *Kablukov* : „Problema muncitorilor în agricultură", pag. 16). Grozav economist ar fi însă acela care ar uita masa proletarilor agricoli angajaţi cu ziua, atît pe cei care umblă din loc în loc cît şi pe cei cu domiciliul fix, adică pe cei care îşi găsesc „cîştiguri" în satele lor.

www.dacoromanica.ro

nu au unelte de arat reprezintă 39% din totalul gospodăriilor. Paralel cu vînzarea forței de muncă, proletariatul agricol mai realizează venituri din darea în arendă a pămîntului lotual:

Județul Dneprovsk

Grupuri de gospodării	Procentul Țăranilor care dau în arendă pămîntul lotual	Pămîntul lotual dat în arendă
I. Care nu-și cultivă pămîntul	80	97,1
II. Care cultivă pînă la 5 des.	30	38,4
III. „ „ între 5—10 „	23	17,2
IV. „ „ „ 10—25 „	16	8,1
V. „ „ „ 25—50 „	7	2,9
VI. „ „ peste 50 „	7	13,8
Pe județ	25,7	14,9

În total, pe cele 3 județe din gubernia Taurida erau date în arendă (între anii 1884 și 1886) 25% din pămînturile țăranilor, fără a socoti pămîntul care era dat în arendă nu țăranilor, ci raznocinților. În total, în aceste 3 județe circa 1/3 din populație dă pămînt în arendă, pămîntul lotual al proletariatului agricol fiind luat în arendă mai ales de burghezia țărănească. Iată datele în această privință.

În cele trei județe din gubernia Taurida	sînt luate în arendă de la vecini deseatine de pămînt lotual	în %
de către țăranii care cultivă pînă la 10 des. de gospodărie	16.594	6
„ „ „ „ „ între 10—25 „ „ „	89.526	35
„ „ „ „ „ peste 25 „ „ „	150.598	59
Total	256.716	100

„Pămîntul lotual este astăzi obiectul unei largi specule în lumea țăranilor din sudul Rusiei. Ipotecînd pămîntul, țăranii capătă împrumuturi pe bază de polițe..., pămîntul se dă în arendă sau se vinde pe termen de un an, doi ani și pe termene mai îndelungate, de 8, 9 și 11 ani" (pag. 139 din lucrarea citată). Astfel, burghezia țărănească este în același timp reprezentanta atît a capitalului comercial cît și a celui cămătăresc *.

* Beneficiind ea însăși de „numeroasele" case și tovărășii de împrumut și păstrare rurale, care acordă un „ajutor substanțial" „țăranilor înstăriți". „Țăranii săraci nu găsesc garanți și nu capătă împrumuturi" (pag. 368 din lucrarea citată).

www.dacoromanica.ro

Vedem aici o infirmare concretă a prejudecăţii narodniciste potrivit căreia „chiaburul" şi „cămătarul" n-au nimic comun cu „ţăranul gospodar". Dimpotrivă, în mîna burgheziei ţărăneşti se reunesc atît firele capitalului comercial (acordarea de împrumuturi în bani pe bază de ipotecă asupra pămîntului, cumpărarea de diferite produse etc.), cît şi ale capitalului industrial (agricultura cu caracter comercial cu ajutorul angajării de muncitori etc.). De condiţiile înconjurătoare, de măsura mai mare sau mai mică în care va fi înlăturat asiatismul şi de răspîndirea culturii în satele noastre depinde care din aceste forme ale capitalului se va dezvolta pe seama celeilalte.

Să vedem, în sfîrşit, situaţia grupului mijlociu (cu 10–25 des. de pămînt cultivat de gospodărie, în medie 16,4 des.). El se află într-o situaţie intermediară : venitul bănesc provenit din agricultură (191 de ruble) este ceva mai mic decît suma pe care o cheltuieşte anual un ţăran mijlociu din gubernia Taurida (200–250 de ruble). Aici revin cîte 3,2 vite de muncă de gospodărie, în timp ce pentru un „atelaj" complet e nevoie de 4 vite. De aceea situaţia gospodăriei ţăranului mijlociu nu este trainică, şi, pentru a-şi lucra pămîntul, el trebuie să recurgă la sistemul punerii împreună în plug *.

Cultivarea pămîntului prin punerea împreună în plug este, bineînţeles, mai puţin productivă (pierderea de timp cu trecerea de pe un loc pe altul, lipsa de cai etc.) ; aşa, de pildă, într-un sat d-lui Postnikov i s-a comunicat că „cei care pun împreună în plug ară adeseori cu buckerul cel mult 1 des. pe zi, adică de două ori mai puţin decît este norma" **. Dacă vom mai adăuga la aceasta că în grupul mijlociu circa 1/5 din gospodării nu au unelte de arat, că acest grup mai mult furnizează decît angajează muncitori (după calculele d-lui Postnikov), ne vom da seama mai bine de caracterul instabil, intermediar al acestui grup, care se află între burghezia ţărănească şi proletariatul agricol. Citărm date ceva mai amănunţite cu privire la înlăturarea grupului mijlociu :

Judeţul Dneprovsk din gubernia Taurida*

Grupuri de gospodari	% faţă de total		Pămînt lotual		Pămînt cumpărat	
	al gospodăriilor	al sufletelor de ambele sexe	Deseatine	%	Deseatine	%
Sărac	39,9	32,6	56.445	25,5	2.003	6
Mijlociu	41,7	42,2	102.794	46,5	5.376	16
Înstărit	18,4	25,2	61.844	28	26.531	78
Total pe judeţ	100	100	221.083	100	33.910	100

Pămînt luat în arendă		Pămînt dat în arendă		Suprafaţa totală aflată în folosinţa grupului		Suprafaţa cultivată	
Deseatine	%	Deseatine	%	Deseatine	%	Deseatine	%
7.839	6	21.551	65,5	44.736	12,4	38.439	11
48.398	35	8.311	25,3	148.257	41,2	137.344	43
81.646	59	3.039	9,2	166.982	46,4	150.614	46
137.883	100	32.901	100	359.975	100	326.397	100

Astfel loturile sînt repartizate mai „egal", deşi şi aici se observă că grupul inferior este înlăturat de cele superioare. Lucrurile se schimbă în mod radical cînd trecem de la această posesiune *obligatorie* a pămîntului la posesiunea *liberă*, adică la pămîntul cumpărat sau luat în arendă. Concentrarea acestui pămînt se dovedeşte a fi imensă, şi în virtutea acestui fapt repartizarea întregii suprafeţe aflate în folosinţa ţăranilor nu seamănă cîtuşi de puţin cu repartizarea pămîntului lotual : grupul mijlociu este împins pe locul al doilea (46% din loturi – 41%

* Datele sînt din culegerea de statistici ale zemstvelor. Ele se referă la întregul judeţ, inclusiv localităţile care nu fac parte din plăşi. Datele din rubrica „suprafaţa totală aflată în folosinţa grupului" au fost calculate de mine ; am adunat întinderea lotului, pămîntul luat în arendă şi cel cumpărat, scăzînd pămîntul dat în arendă.

* În judeţul Melitopol, din cele 13.789 de gospodării din acest grup, numai 4.218 îşi lucrează pămîntul singure, iar 9.201 pun vitele împreună în plug. În judeţul Dneprovsk, din cele 8.234 de gospodării, 4.029 îşi lucrează pămîntul singure, iar 3.835 îşi pun vitele împreună în plug. Vezi culegerile de statistici ale zemstvelor pentru judeţul Melitopol (pag. B. 195) şi pentru judeţul Dneprovsk (pag. B. 123).

** În articolul menţionat, d-l V. V. vorbeşte mult despre sistemul de a pune împreună în plug ca despre un „principiu al cooperaţiei" etc. Într-adevăr, e atît de simplu : întîi treci sub tăcere faptul că ţărănimea se diferenţiază în grupuri vădit diferite, că sistemul de a pune împreună în plug este o cooperaţie a unor gospodării în decădere, pe care burghezia ţărănească le înlătură, şi apoi vorbeşti „în general" despre „principiul cooperaţiei" — probabil despre cooperarea dintre proletariatul agricol şi burghezia sătească !

www.dacoromanica.ro

din suprafaţa totală aflată în folosinţa celor trei grupuri), grupul înstărit îşi lărgeşte considerabil posesiunea de pămînt (28% din loturi – 46% din suprafaţa totală aflată în folosinţa celor trei grupuri), iar grupul sărac este înlăturat din rîndurile agricultorilor (25% din loturi – 12% din suprafaţa totală aflată în folosinţa celor trei grupuri).

Tabelul prezentat ne arată un fenomen interesant, pe care îl vom mai întîlni, şi anume : micşorarea rolului pămîntului lotual în gospodăria ţăranilor. În grupul inferior, aceasta se produce datorită faptului că pămîntul se dă în arendă, iar în grupul superior datorită faptului că, în suprafaţa totală a gospodăriilor, pămîntul cumpărat şi arendat capătă o preponderenţă covîrşitoare. Rămăşiţele orînduirii dinainte de reformă (legarea ţăranilor de pămînt şi posesiunea egalitară cu caracter fiscal a pămîntului) sînt definitiv desfiinţate de capitalismul care pătrunde în agricultură.

În ceea ce priveşte în special arenda, datele citate ne permit să identificăm o greşeală foarte răspîndită în raţionamentele economiştilor-narodnici în această problemă. Să luăm raţionamentele d-lui V.V. În articolul citat, el punea direct problema legăturii dintre arendă şi descompunerea ţărănimii. „Contribuie oare arenda la descompunerea gospodăriilor ţărăneşti în gospodării mari şi mici şi la desfiinţarea grupului mijlociu tipic ?" („Vestnik Evropî", l.c., pag. 339–340). D-l V.V. răspunde negativ la această întrebare. Iată argumentele lui : 1) „Un procent ridicat de persoane care recurg la arendă". Exemple : 38–68% ; 40–70% ; 30–66% ; 50–60% în diferite judeţe din diferite gubernii. – 2) Mica întindere a terenurilor arendate de o gospodărie : 3–5 deseatine, după datele statistice din gubernia Tambov. – 3) Ţăranii cu loturi mici arendează mai mult pămînt decît cei cu loturi mari.

Pentru ca cititorul să poată aprecia just valoarea acestor argumente, ca să nu mai vorbim de temeinicia lor, citărn datele corespunzătoare cu privire la judeţul Dneprovsk *.

* Datele cu privire la judeţele Melitopol şi Berdeansk sînt absolut analoge.

www.dacoromanica.ro

	% gospodăriilor arendaşe	La o gospodărie arendaşă revin deseatine de arături	Preţul unei deseatine în ruble
La cei care cultivă pînă la 5 des.	25	2,4	15,25
„ „ „ „ între 5—10 „	42	3,9	12,00
„ „ „ „ „ 10—25 „	69	8,5	4,75
„ „ „ „ „ 25—50 „	88	20,0	3,75
„ „ „ „ peste 50 „	91	48,6	3,55
Pe judeţ	56,2	12,4	4,23

Se pune întrebarea : ce importanţă pot avea aici cifrele „medii" ? Oare faptul că numărul celor care iau pămînt în arendă e „mare" – 56% – anihilează faptul că pămîntul arendat este concentrat în mîna celor bogaţi ? Nu este oare ridicol să iei întinderea „mijlocie" a pămîntului luat în arendă [12 des. de fiecare gospodărie arendaşă. Deseori nici nu se socoteşte pe gospodării arendaşe, ci pe gospodării existente. Aşa procedează, de pildă, d-l Karîşev în lucrarea sa „Pămînturile extralotuale arendate de ţărani" (Derpt, 1892 ; „Rezultatele statisticii zemstvelor", volumul al doilea)], punînd la un loc pe ţăranul care ia în arendă *2 deseatine* la un preţ exorbitant (15 ruble), evident, din cauza mizeriei extreme, în condiţii care îl ruinează, cu cel care ia *48 de deseatine*, peste întinderea mai mult decît suficientă a pămîntului propriu, „cumpărînd" pămînt cu *toptanul* incomparabil mai ieftin, cu 3,55 ruble deseatina ? Nu mai puţin inconsistent este şi al treilea argument : d-l V.V. însuşi a avut grijă să-l respingă, recunoscînd că datele care se referă la „obşti întregi" (ţăranii fiind repartizaţi după loturi) „nu dau o imagine justă despre ceea ce se petrece în obştea însăşi" (pag. 342 din articolul menţionat) *.

Am face o mare greşeală considerînd că concentrarea pămîntului arendat în mîna burgheziei ţărăneşti se limitează la pă-

* D-l Postnikov dă un exemplu interesant de greşeală analogă a statisticienilor zemstvelor. Relevînd faptul existenţei gospodăriilor cu caracter comercial la ţăranii înstăriţi şi a cererii de pămînt din partea acestora, el arată că „statisticienii zemstvelor, considerînd, probabil, asemenea manifestări în viaţa ţărănească ca ceva nefiresc, caută să le minimalizeze" şi să demonstreze că arendarea este determinată nu de concurenţa celor bogaţi, ci de faptul că ţăranii au nevoie de pămînt. Pentru a dovedi acest lucru, d-l Werner, autorul lucrării „Anuarul guberniei Taurida" (1889), a grupat pe ţăranii din întreaga gubernie Taurida *după întinderea loturilor*, cercetînd apoi grupul de ţărani cu 1—2 muncitori şi 2—3 vite de muncă. S-a constatat că, în cadrul acestui grup, o dată cu creşterea întinderii lotului, scade numărul gospodăriilor care iau pămînt în arendă şi suprafaţa pămîntului arendat. Se înţelege că o asemenea metodă nu dovedeşte absolut nimic, pentru că nu s-a ţinut seama decît de ţăranii cu un număr egal

www.dacoromanica.ro

mîntul arendat în mod individual, fără să se extindă asupra pămînturilor arendate în obște. Lucrurile nu stau de loc așa. Pămîntul arendat se repartizează întotdeauna „după bani", iar raportul dintre grupurile de țărani nu se schimbă cîtuși de puțin în caz că pămîntul este arendat în obște. De aceea, afirmațiile, ca, de pildă, ale d-lui Karîșev, după care în raportul dintre arendarea în obște și arendarea individuală s-ar manifesta „lupta a două principii (! ?) – principiul obștii și principiul individual" (pag. 159, l.c.) – și că arendării în obște „i-ar fi caracteristic principiul muncii și al repartizării egale între membrii obștii a terenului arendat" (230 ibid.) sînt în întregime de domeniul prejudecăților narodniciste. În ciuda sarcinii sale de a totaliza „rezultatele statisticii zemstvelor", d-l Karîșev a ocolit cu grijă întregul material statistic bogat al zemstvelor referitor la concentrarea pămîntului arendat în mîna unor grupuri mici ale țărănimii înstărite. Să dăm un exemplu. În cele trei județe menționate ale guberniei Taurida, pămîntul luat în arendă de la stat de către *obștile* țărănești se repartizează pe grupuri în felul următor :

	Numărul gospodăriilor arendașe	Numărul deseatinelor	În % față de total		La o gospodărie arendașă revin deseatine
Cei care cultivă pînă la 5 des.	83	511	1	4	6,1
„ „ „ între 5—10 „	444	1.427	3		3,2
„ „ „ „ 10—25 „	1.732	8.711	20		5,0
„ „ „ „ 25—50 „	1.245	13.375	30	76	10,7
„ „ „ peste 50 „	632	20.283	46		32,1
Total	4.136	44.307	100		10,7

O mică ilustrare a „principiului muncii" și a „principiului repartizării egale" !

Acestea sînt datele statistice ale zemstvelor cu privire la gospodăria țărănească din sudul Rusiei. Aceste date pun în afară de orice îndoială descompunerea totală a țărănimii, do-

de vite de muncă și au fost omise tocmai grupurile extreme. E cu totul firesc ca, dat fiind numărul egal al vitelor de muncă, și întinderea de pămînt cultivabil să fie egală, și, prin urmare, cu cît lotul e mai mic, cu atît e mai mare suprafața pămîntului luat în arendă. Problema este tocmai do a ști cum se repartizează pămîntul luat în arendă între gospodăriile *inegal* înzestrate cu vite de muncă, inventar etc.

www.dacoromanica.ro

minația totală a burgheziei țărănești la sate *. De aceea este foarte interesantă atitudinea d-lor V.V. și N.–on față de aceste date, cu atît mai mult cu cît ambii acești scriitori admiteau înainte necesitatea de a se pune problema descompunerii țărănimii (d-l V.V. în articolul citat din 1884, d-l N.–on în „Slovo" din 1880 – printr-o observație cu privire la un fenomen curios care are loc chiar în obște, și anume că țăranii „negospodari" lasă pămîntul în paragină, iar țăranii „gospodari" își însușesc pămîntul cel mai bun ; vezi „Studii", pag. 71). Trebuie să remarcăm că lucrarea d-lui Postnikov are un dublu caracter : pe de o parte, autorul a cules cu pricepere și a prelucrat cu scrupulozitate datele statistice extrem de prețioase ale zemstvelor, știind totodată să renunțe la „tendința de a considera obștea țărănească ca ceva unitar și omogen, așa cum și-o mai închipuie pînă și astăzi intelectualii noștri de la oraș" (pag. 351 din lucrarea citată). Pe de altă parte, autorul, nefiind călăuzit de teorie, n-a știut cîtuși de puțin să aprecieze la justa lor valoare datele pe care le-a prelucrat și le-a privit din punctul de vedere extrem de îngust al „măsurilor de luat", apucîndu-se să născocească proiecte despre „obștile agricole-meșteșugărești-industriale", despre necesitatea de „a limita", „a obliga", „a urmări" etc. etc. Și iată că narodnicii noștri s-au străduit să treacă cu vederea prima parte, pozitivă, a lucrării d-lui Postnikov, concentrîndu-și întreaga atenție asupra părții a doua. Atît d-l V.V. cît și d-l N.–on s-au apucat „să combată" cu un aer extrem de serios „proiectele" cu totul neserioase ale d-lui Postnikov (d-l V.V. în „Russkaia Mîsli", 1894, nr. 2 ; d-l N.–on în „Studii", pag. 233, notă), imputîndu-i dorința reprobabilă de a introduce capitalismul în Rusia și ocolind cu grijă datele care au scos la iveală dominația relațiilor capitaliste în satul de azi din sudul Rusiei **.

* Se spune, de obicei, că datele referitoare la Novorossia nu permit să se tragă concluzii generale din cauza specificului acestei regiuni. Noi nu negăm că descompunerea țăranilor agricultori e aici mai accentuată decît în restul Rusiei, dar din cele ce vor urma se va vedea că specificul Novorossiei nu este chiar atît de pronunțat cum se crede uneori.

** „Este curios — scria d-l N.—on — că d-l Postnikov plănuiește gospodării țărănești cu cîte 60 de deseatine". Dar, „din moment ce agricultura a încăput pe mîna capitaliștilor", „mîine" productivitatea muncii poate să sporească și mai mult, „gospodăriile cu cîte 60 de deseatine vor trebui (!) transformate în gospodării cu cîte 200 sau 300 de deseatine". Vedeți cît e de simplu : *întrucît* mica burghezie de astăzi din satele noastre va fi amenințată mîine de marea burghezie, *de aceea* d-l N.—on nu vrea să știe nici de mica burghezie de astăzi, nici de marea burghezie de mîine !

www.dacoromanica.ro

II. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA SAMARA

De la regiunea periferică sudică să trecem la cea răsăriteană, la gubernia Samara. Să luăm judeţul Novouzensk, care a fost cercetat cel mai recent ; în culegerea referitoare la acest judeţ se analizează foarte amănunţit gruparea ţăranilor după criteriul economic *. Iată datele generale referitoare la grupurile de ţărani (datele de mai jos se referă la 28.276 de gospodării ale populaţiei cu loturi, cu 164.146 de persoane de ambele sexe, adică numai la populaţia rusă a judeţului, fără germani şi fără „hutornici" ** – gospodari care duc gospodărie atît în obşte cît şi în hutore. Dacă s-ar adăuga germanii şi hutornicii, descompunerea ar ieşi mult mai mult în relief).

Grupuri de gospodari		% faţă de numărul total al gospodăriilor		Mărimea medie a suprafeţei cultivate la o gospodărie, deseatine	% suprafeţei cultivate faţă de total	
Sărac	Fără vite de muncă	20,7	37,1%	2,1	2,8	8,0%
	Cu 1 vită „ „	16,4		5,0	5,2	
Mijlociu	„ 2—3 cap. de vite de muncă	26,6	38,2%	10,2	17,1	28,6%
	„ 4 „ „ „ „ „	11,6		15,9	11,5	
Bogat	„ 5—10 „ „ „ „ „	17,1	24,7%	24,7	26,9	63,4%
	„ 10—20 „ „ „ „ „	5,8		53,0	19,3	
	„ 20 cap. şi mai mult	1,8		149,5	17,2	
	Total	100		15,9	100	

Concentrarea producţiei agricole se dovedeşte a fi foarte însemnată : capitaliştii „din obşti" (1/14 din numărul total al gospodăriilor, anume gospodăriile cu 10 capete de vite de muncă şi mai mult) au 36,5% din întreaga suprafaţă cultivată, adică tot atît cît au la un loc gospodăriile întregii ţărănimi sărace şi mijlocii care reprezintă 75,3% din totalul gospodăriilor ! Cifra „medie" (15,9 deseatine de pămînt cultivat la 1 gospodărie) este şi aici, ca întotdeauna, cu totul fictivă, creînd iluzia unei bunăstări generale. Să examinăm alte date despre gospodăria diferitelor grupuri.

* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Samara, vol. VII, judeţul Novouzensk". Samara, 1890. O grupare identică s-a făcut şi cu privire la judeţul Nikolaev (vol. VI, Samara, 1889), dar aici datele sînt mult mai puţin amănunţite. În „Culegerea rezumativă cu privire la gubernia Samara" (vol. VIII, partea întîi, Samara, 1892) s-a făcut numai o grupare după lot ; despre neajunsurile grupării după acest criteriu vom vorbi mai jos.

** — hutornici — fermieri care posedă o gospodărie în afara satului, pe o parcelă proprie. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	% țăranilor care lucrează întregul lot cu inventar propriu	% țăranilor care au unelte perfecționate	Numărul total al capetelor de vite (calculat în vite mari) care revin la o gospodărie	% față de numărul total al vitelor	
Fără vite de muncă	2,1	0,03	0,5	1,5	6,4%
Cu 1 vită „ „	35,4	0,1	1,9	4,9	
„ 2—3 cap. de vite de muncă	60,5	4,5	4,0	16,8	28,6%
„ 4 „ „ „ „ „	74,7	19,0	6,6	11,8	
„ 5—10 „ „ „ „ „	82,4	40,3	10,9	29,2	65,0%
„ 10—20 „ „ „ „ „	90,3	41,6	22,7	20,4	
„ 20 și mai mult	84,1	62,1	55,5	15,4	
Total	52,0	13,9	6,4	100	

Așadar, în grupul inferior sînt foarte puțini țărani de sine stătători ; sărăcimea este complet lipsită de unelte perfecționate, iar țărănimea mijlocie are numai un număr infim din asemenea unelte. Concentrarea vitelor e și mai accentuată decît concentrarea suprafețelor cultivate ; este evident că țărănimea înstărită îmbină cultivarea unor mari întinderi de pămînt pe baze capitaliste cu creșterea vitelor pe baze capitaliste. La polul opus vedem „țărani" care trebuie să fie incluși în categoria muncitorilor agricoli și a zilerilor cu lot, pentru că principala lor sursă de mijloace de existență este vînzarea forței de muncă (așa cum vom vedea îndată), iar proprietarii de pămînt dau și ei uneori muncitorilor agricoli cîte o vită, două, pentru a-i lega de gospodăria lor și pentru a le putea micșora salariile.

Se înțelege de la sine că grupurile de țărani se deosebesc nu numai prin dimensiunile gospodăriei, dar și prin modul exploatării ei : în primul rînd, în grupul superior o foarte însemnată parte a gospodarilor (40–60%) sînt înzestrați cu unelte perfecționate (în special cu pluguri, apoi cu treierătoare cu cai și cu aburi, vînturători, secerători etc.). 82,9% din totalul uneltelor perfecționate sînt concentrate în cele 24,7% de gospodării din grupul superior ; cele 38,2% de gospodării din grupul mijlociu posedă 17,0% din uneltele perfecționate ; cele 37,1% de gospodării sărace posedă 0,1% (7 unelte din 5.724) *. În

* Este interesant că chiar din aceleași date d-l V. V. („Curente progresiste în gospodăria țărănească". Petersburg, 1892, pag. 225) a dedus tendința „masei țărănești" de a înlocui uneltele învechite cu unelte perfecționate (pag. 254). Procedeul prin care a ajuns la această concluzie absolut falsă e foarte simplu : d-l V. V. a luat totalurile dintr-o culegere a zemstvelor fără să se osteneacă să se uite în tabelele care arată repartizarea uneltelor ! Progresul capitaliști-

www.dacoromanica.ro

al doilea rînd, la ţăranii cu cai puţini se constată că, prin forţa lucrurilor, ei au în comparaţie cu ţăranii cu mulţi cai „un alt sistem de gospodărie, un alt sistem de activitate economică", cum spune autorul culegerii consacrate judeţului Novouzensk (pag. 44–46). Ţăranii înstăriţi „lasă pămîntul să se odihnească... ară din toamnă cu plugul... primăvara ară din nou şi seamănă în timpul grăpatului... tăvălugesc cu tăvălugele ogorul negru arat, şi după ce se zvîntă pămîntul... pentru secară ară a doua oară", în timp ce ţăranii neînstăriţi „nu lasă pămîntul să se odihnească şi seamănă pe el an de an grîu rusesc... pentru grîu ară o dată primăvara... pentru secară nu fac ogor negru şi nu ară, ci însămînţează pe piele... pentru grîu ară primăvara tîrziu, din care cauză deseori grînele nu răsar... pentru secară ară o singură dată sau însămînţează pe piele şi nu la timp... ară în zadar acelaşi pămînt an de an fără să-l lase să se odihnească". „Etc. etc. fără sfîrşit" – încheie autorul această enumerare. „Faptele constatate în ceea ce priveşte deosebirea radicală dintre sistemele de gospodărie ale celor înstăriţi şi ale celor neînstăriţi au ca urmare pentru unii calitatea proastă a cerealelor şi recoltele proaste, iar pentru alţii recolte relativ mai bune" (ibid.).

Dar cum a putut să se creeze această mare burghezie în gospodăria agricolă bazată pe obşte ? Răspunsul ni-l dau datele cu privire la posesiunea pămîntului şi la folosinţa pămîntului pe grupuri. În total, ţăranii din subdiviziunea analizată de noi au 57.128 de deseatine de pămînt cumpărat (la 76 de gospodării) şi 304.514 deseatine de pămînt luat în arendă, inclusiv 177.789 de deseatine de pămînt extralotual, luat în arendă de către 5.602 gospodării ; 3.129 de gospodării au 47.494 de deseatine de pămînt arendat din loturile altor obşti şi 7.092 de gospodării au 79.231 de deseatine de pămînt arendat din loturile propriei obşti. Repartizarea acestei suprafeţe imense, care reprezintă peste $^2/_3$ din întreaga suprafaţă cultivată a ţăranilor, este următoarea : [vezi tabelul de la pag. 75. – *Nota trad.*]

lor-fermieri (membri ai obştii) care folosesc maşini pentru ieftinirea producţiei de cereale-marfă este transformat dintr-o trăsătură de condei într-un progres al „masei ţărăneşti". Şi d-l V. V. a scris fără jenă : „Deşi maşinile sînt achiziţionate de ţăranii înstăriţi, ele sînt folosite de toţi (sic !!) ţăranii" (221). Comentariile sînt de prisos.

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor care au pământ cumpărat	La o gospodărie revin deseatine	% întregii suprafețe de pământ cumpărat	Pământul extralotual luat în arendă		Pământ lotual luat în arendă				% față de întinderea totală a pământului luat în arendă	% gospodăriilor care nu-și lucrează pământul, care dau pământul în arendă
						În alte obști		În propria obște			
				% gospodăriilor arendașe	La o gospodărie revin deseatine	% gospodăriilor	La o gospodărie revin deseatine	% gospodăriilor	La o gospodărie revin deseatine		
Fără vite de muncă	0,02	100	0,2	2,4	1,7	1,4	5,9	5	3	0,6	47,0
Cu 1 vită de muncă	—	—	—	10,5	2,5	4,3	6,2	12	4	1,6	13,0
„ 2—3 cap. de vite „	0,02	93	0,5	19,8	3,8	9,4	5,6	21	5	5,8	2,0
„ 4 „ „ „ „	0,07	29	0,1	27,9	6,6	15,8	6,9	34	6	5,4	0,8
„ 5—10 „ „ „ „	0,1	101	0,9	30,4	14,0	19,7	11,6	44	9	16,9	0,4
„10—20 „ „ „ „	1,4	151	6,0	45,8	54,0	29,6	29,4	58	21	24,3	0,2
„ 20 cap. şi mai mult	8,2	1.254	92,3	65,8	304,2	36,1	67,4	58	74	45,4	0,1
Total	0,3	751	100	19,8	31,7	11,0	15,1	25	11	100	12

www.dacoromanica.ro

Vedem aici o foarte mare concentrare de pămînt cumpărat şi arendat. Peste 9/10 din totalul pămîntului cumpărat se află în mîna a 1,8% gospodării aparţinînd celor mai mari bogătaşi. Din totalul pămîntului arendat 69,7% este concentrat în mîna ţăranilor-capitalişti, iar 86,6% în mîna grupului superior al ţărănimii. Compararea datelor privind luarea şi darea în arendă a pămîntului lotual arată limpede trecerea pămîntului în mîna burgheziei ţărăneşti. Transformarea pămîntului în marfă duce şi aici la ieftinirea preţului pămîntului cumpărat cu toptanul (şi, prin urmare, la trafic de pămînturi). Stabilind preţul unei deseatine de pămînt luat în arendă din pămîntul extralotual, obţinem următoarele cifre, mergînd de la grupul inferior spre cel superior : 3,94 ; 3,20 ; 2,90 ; 2,75 ; 2,57 ; 2,08 ; 1,78 ruble. Ca să arătăm la ce greşeli îi duce pe narodnici această ignorare a concentrării pămîntului arendat, vom da ca exemplu raţionamentele d-lui Karîşev din cunoscuta lucrare „Influenţa recoltelor şi preţurilor grînelor asupra unor laturi ale economiei naţionale ruse" (Petersburg, 1897). Cînd preţurile grînelor scad, recolta îmbunătăţindu-se, iar arenzile cresc, atunci, conchide d-l Karîşev, arendaşii-întreprinzători trebuie să micşoreze cererea şi, prin urmare, arenzile sînt urcate de reprezentanţii gospodăriilor consumatoare (I, 288). Concluzia este cu totul arbitrară : este foarte posibil ca, în ciuda scăderii preţului grînelor, burghezia ţărănească să urce arenda, deoarece îmbunătăţirea recoltei poate compensa scăderea preţului. Este foarte posibil ca ţăranii înstăriţi, chiar şi în lipsa unei astfel de compensări, să urce arenda, reducînd costul producţiei de grîne prin introducerea maşinilor. Ştim că folosirea maşinilor în agricultură creşte şi că aceste maşini sînt concentrate în mîna burgheziei ţărăneşti. În loc să studieze descompunerea ţărănimii, d-l Karîşev ne oferă teze arbitrare şi greşite despre ţărănimea mijlocie. De aceea toate concluziile şi deducţiile sale din lucrarea citată, construite în mod analog, nu pot avea nici o însemnătate.

O dată stabilit că în rîndurile ţărănimii există elemente eterogene, vom putea să ne orientăm uşor în problema pieţei interne. Dacă ţărănimea înstărită deţine aproape 2/3 din întreaga producţie agricolă, este limpede că cota de cereale destinată vînzării pe care o furnizează ea trebuie să fie incompa-

www.dacoromanica.ro

rabil mai mare. Ea produce cereale pentru vînzare, pe cînd ţărănimea neînstărită trebuie să mai cumpere cereale, vînzîndu-şi forţa de muncă. Iată date în legătură cu aceasta * :

Grupuri de gospodari	% ţăranilor care ţin muncitori salariaţi	% lucrătorilor de sex masculin avînd îndeletniciri agricole
Fără vite de muncă	0,7	71,4
Cu 1 vită „ „	0,6	48,7
„ 2—3 capete vite de muncă	1,3	20,4
„ 4 „ „ „ „	4,8	8,5
„ 5—10 „ „ „ „	20,3	5,0
„ 10—20 „ „ „ „	62,0	3,9
„ 20 capete şi mai mult	90,1	2,0
Total	9,0	25,0

Propunem cititorilor să compare aceste date cu privire la procesul creării pieţei interne cu raţionamentele narodnicilor noştri... „Dacă ţăranul e bogat, fabrica prosperă, şi invers" (*V. V.* „Curente progresiste", pag. 9). Pe d-l V. V. nu-l interesează, se vede, cîtuşi de puţin problema formei sociale a acelei avuţii care-i trebuie „fabricii" şi care nu se creează decît prin transformarea în marfă a produsului şi a mijloacelor de producţie, pe de o parte, şi a forţei de muncă, pe de altă parte. Vorbind de vînzarea cerealelor, d-l N.–on se consolează cu gîndul că aceste cereale sînt un produs al „ţăranului-plugar" (pag. 24 din „Studii"), că, transportînd aceste cereale, „căile ferate trăiesc de pe urma ţăranului" (pag. 16). – Într-adevăr, oare aceşti „membri ai obştii"-capitalişti nu sînt „ţărani"? „Vom mai găsi cîndva prilejul să arătăm – a scris d-l N.–on în 1880 şi a reeditat în 1893 – că, în regiunile în care predomină sistemul de posesiune a pămîntului în obşte, agricultura pe baze capitaliste este aproape cu desăvîrşire inexistentă (sic ! !) şi că acest lucru este posibil numai acolo unde relaţiile de obşte fie că sînt cu desăvîrşire desfiinţate, fie că se năruie" (pag. 59).

* Asimilăm cu vînzarea forţei de muncă ceea ce statisticienii numesc „îndeletniciri agricole" (în localitate sau în afară). Că prin aceste „îndeletniciri" se înţelege *munca salariată* şi *munca cu ziua* se vede clar din tabelul de îndeletniciri („Culegere rezumativă cu privire la gubernia Samara", vol. VIII): din 14.063 de bărbaţi care au „îndeletniciri agricole", 13.297 sînt muncitori agricoli şi zileri (socotindu-i pe văcari şi plugari).

www.dacoromanica.ro

D-l N.–on nu a găsit niciodată un astfel de „prilej" şi nici nu putea să-l găsească, deoarece faptele arată tocmai dezvoltarea agriculturii capitaliste *în rîndurile* „membrilor obştii" * şi completa adaptare a faimoaselor „relaţii de obşte" la gospodăria bazată pe munca muncitorilor agricoli a celor care cultivă suprafeţe mari.

Raportul dintre grupurile de ţărani se constată a fi absolut analog şi în judeţul Nikolaev (culegerea citată, pag. 826 şi urm. Excептăm pe cei care trăiesc în afara obştii şi pe cei care nu au pămînt). Aşa, de pildă, cele 7,4% gospodării ale bogătaşilor (cu 10 şi mai multe capete de vite de muncă), cuprinzînd 13,7% din populaţie, concentrează 27,6% din totalul vitelor şi 42,6% din pămîntul arendat, pe cînd cele 29% gospodării ale sărăcimii (ale celor fără cai sau cu un singur cal), cuprinzînd 19,7% din populaţie, nu au decît 7,2% din vite şi 3% din pămîntul arendat. Repetăm că, din nefericire, tabelele privitoare la judeţul Nikolaev sînt prea sumare. Ca să terminăm cu gubernia Samara, citărn din „Culegerea rezumativă" cu privire la gubernia Samara, următoarea caracterizare extrem de edificatoare a situaţiei ţărănimii :

„...Creşterea naturală a populaţiei, care mai sporeşte şi prin imigrarea ţăranilor cu pămînt puţin din guberniile apusene, în legătură cu apariţia în domeniul producţiei agricole a negustorilor care fac speculă cu pămîntul pentru a se îmbogăţi, a dus la complicarea din an în an a formelor de arendare a pămîntului, la ridicarea valorii lui, la transformarea lui în marfă care a îmbogăţit atît de repede şi de mult pe unii, ruinînd pe mulţi alţii. Pentru a ilustra acest lucru, să arătăm întinderea arăturilor unor gospodării cu caracter comercial şi ţărăneşti din sud, în care arăturile cu o suprafaţă de 3.000–6.000 de deseatine nu sînt o raritate, unele gospodării cultivînd o suprafaţă şi pînă la 8.000–10.000–15.000 de deseatine de pămînt, luînd de la stat în arendă cîteva zeci de mii de deseatine de pămînt.

Proletariatul agricol (sătesc) din gubernia Samara îşi datoreşte existenţa şi creşterea, în mare măsură, ultimei perioade, cînd producţia cerealelor destinate vînzării a crescut şi arenda

* Judeţul Novouzensk, luat de noi pentru ilustrare, arată deosebita „viabilitate a obştii" (potrivit terminologiei d-lui V. V. & Co.) : dintr-un tabel din „Culegerea rezumativă" (pag. 26) vedem că în acest judeţ 60% din obşti au reîmpărţit pămîntul, pe cînd în alte judeţe numai 11—23% (pe gubernie 13,8% din obşti).

www.dacoromanica.ro

a sporit, cînd pămînturile înţelenite şi imaşurile au fost arate, pădurile defrişate şi cînd s-au produs încă alte fenomene asemănătoare. În întreaga gubernie nu există în total decît 21.624 de gospodării fără pămînt, în timp ce în 33.772 de gospodării (din cele care au loturi) pămîntul nu este lucrat, şi 110.604 familii, cuprinzînd 600.000 de suflete de ambele sexe, socotind cîte 5 suflete şi ceva de familie, n-au cai sau au un singur cal. Îndrăznim să-i considerăm şi pe aceştia proletari, deşi din punct de vedere juridic ei dispun de o anumită parte din pămîntul obştii ; de fapt, aceştia sînt zileri, plugari, ciobani, secerători şi alţi asemenea muncitori din marile gospodării, care cultivă 1/2–1 deseatină din lotul lor pentru hrana familiei care rămîne acasă" (pag. 57–58).

Prin urmare, statisticienii consideră ca proletari nu numai pe ţăranii fără cai, dar şi pe cei cu un singur cal. Relevăm această importantă concluzie, în totul corespunzătoare concluziei d-lui Postnikov (şi datelor tabelelor întocmite pe grupuri), care arată adevărata însemnătate social-economică a grupului inferior al ţărănimii.

III. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA SARATOV

Să trecem acum la zona centrală cu cernoziom, la gubernia Saratov. Să luăm judeţul Kamîşin, singurul judeţ pentru care s-a făcut o clasificare destul de completă a ţăranilor după numărul vitelor de muncă *.

Iată datele cu privire la întregul judeţ (40.157 de gospodării, 263.135 de persoane de ambele sexe. Numărul deseatinelor cultivate este de 435.945, adică 10,8 deseatine de gospodărie „mijlocie") :

* În celelalte 4 judeţe ale guberniei, clasificarea după numărul vitelor de muncă pune la un loc ţărănimea mijlocie şi înstărită. Vezi „Culegerea de date statistice cu privire la gubernia Saratov", partea I. Saratov, 1888. B. Tabelele combinate din gubernia Saratov pe categorii de ţărani. — Tabelele combinate ale statisticienilor din Saratov sînt construite astfel : toţi ţăranii sînt împărţiţi în 6 *categorii* după întinderea lotului, fiecare categorie în 4 *grupuri* după numărul vitelor de muncă şi fiecare grup în 4 *subdiviziuni* după numărul lucrătorilor de sex masculin. Totalurile sînt făcute numai pe *categorii*, astfel că calculul pe *grupuri* trebuie să-l faci singur. Vom vorbi mai jos despre însemnătatea unui astfel de tabel.

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor		% populației de ambele sexe		Mărimea medie a suprafeței cultivate, deseatine	% față de întreaga suprafață cultivată		% gospodăriilor fără pămînt cultivat	Totalul vitelor socotite în vite mari care revine la o gospodărie		% față de numărul total al vitelor	
Fără vite de muncă	26,4	46,7	17,6	46,7	1,1	2,8	12,3	72,3	0,6	2,9	11,8	11,8
Cu 1 vită „ „	20,3		15,9		5,0	9,5		13,1	2,3	8,9		
„ 2 cap. de vite de muncă	14,6	32,2	13,8	32,2	8,8	11,8	34,4	4,9	4,1	11,1	32,1	32,1
„ 3 „ „ „ „ „	9,3		10,3		12,1	10,5		1,5	5,7	9,8		
„ 4 „ „ „ „ „	8,3		10,4		15,8	12,1		0,6	7,4	11,2		
„ 5 cap. și mai mult	21,1	21,1	32,0	21,1	27,6	53,3	53,3	0,3	14,6	56,1	56,1	56,1
Total	100		100		10,8	100		22,7	5,2	100		

Astfel, vedem aici din nou o concentrare a pămînturilor cultivate în mîna celor care cultivă suprafețe mari : țărănimea înstărită, care nu reprezintă decît a cincea parte din totalul gospodăriilor (și aproape o treime din populație) *, deține mai mult de jumătate din totalul semănăturilor (53,3%), mărimea suprafeței cultivate arătînd limpede caracterul lor comercial : în medie 27,6 deseatine de gospodărie. Țărănimii înstărite îi revine de asemenea un mare număr de vite de gospodărie : 14,6 capete (socotite în vite mari, adică socotind 10 capete de vite mici ca o vită mare), iar din numărul total al vitelor care aparțin țăranilor din județ aproape $^3/_5$ (56%) sînt concentrate în mîna burgheziei țărănești. La polul opus al satului vedem un fenomen contrar : dezmoștenirea totală a grupului inferior, a proletariatului sătesc, care în exemplul nostru reprezintă ceva mai puțin de $^1/_2$ din numărul gospodăriilor (aproape $^1/_3$ din populație) și căruia din totalul pămîntului cultivat îi revin doar $^1/_8$, iar din numărul total al vitelor – și mai puțin (11,8%). Aceștia sînt mai cu seamă muncitori agricoli, zileri și muncitori industriali care au un lot de pămînt.

* De relevat că, clasificînd gospodăriile după starea materială sau după dimensiunile lor, obținem întotdeauna un număr *mai mare* de membri ai familiei în păturile înstărite ale țărănimii. Acest fenomen arată legătura dintre burghezia țărănească și familiile mari care primesc un număr mai mare de loturi ; — în parte e și invers : el dovedește că la țărănimea înstărită tendința de împărțire a pămîntului este mai slab dezvoltată. Totuși nu trebuie să exagerăm însemnătatea faptului că la țăranii înstăriți familiile sînt numeroase ; după cum se vede din datele noastre, ei recurg cel mai mult la angajarea de muncitori. „Cooperația de familie", de care le place să vorbească narodnicilor noștri, este astfel baza cooperației capitaliste.

www.dacoromanica.ro

Paralel cu concentrarea semănăturilor şi cu accentuarea caracterului comercial al agriculturii, se produce şi transformarea ei în agricultură capitalistă. Vedem un fenomen care ne este deja cunoscut : vînzarea forţei de muncă în grupurile inferioare şi cumpărarea ei în cele superioare.

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor cu muncitori salariaţi de sex masculin	% gospodăriilor cu îndeletniciri în afară
Fără vite de muncă	1,1	90,9
Cu 1 vită de muncă	0,9	70,8
„ 2 capete de vite de muncă	2,9	61,5
„ 3 „ „ „ „ „	7,1	55,0
„ 4 „ „ „ „ „	10,0	58,6
„ 5 capete şi mai mult	26,3	46,7
Total	8,0	67,2

Aici este necesară o lămurire importantă. Încă P. N. Skvorţov a observat pe bună dreptate într-unul din articolele sale că statistica zemstvelor atribuie o accepţie exagerat de „largă" termenului „îndeletniciri în afara gospodăriei" * (sau „cîştiguri"). Într-adevăr, prin „îndeletniciri în afară" se înţeleg *toate* îndeletnicirile pe care le au ţăranii în afara loturilor lor ; atît fabricanţii cît şi muncitorii, atît proprietarii de mori şi de bostănării cît şi zilerii, muncitorii agricoli ; atît scupşcicii şi negustorii cît şi salahorii ; atît exploatatorii de păduri cît şi muncitorii forestieri ; atît antreprenorii cît şi muncitorii din construcţii ; atît liber-profesioniştii şi funcţionarii cît şi cerşetorii etc. – toţi aceştia sînt oameni „cu îndeletniciri în afara gospodăriei" ! Această barbară folosire a cuvintelor este o rămăşiţă a concepţiei tradiţionale – sîntem îndreptăţiţi să spunem chiar a concepţiei oficiale – potrivit căreia „lotul" reprezintă îndeletnicirea „adevărată", „firească" a ţăranului, toate celelalte îndeletniciri, fără deosebire, făcînd parte din cate-

* — Am tradus cuvîntul rusesc „promîsel", de la caz la caz, prin „îndeletniciri în afara gospodăriei", „meşteşuguri", „industrie meşteşugărească", „îndeletniciri neagricole" etc.

Termenul „meşteşuguri" este întrebuinţat în prezenta traducere în accepţia producţiei pentru piaţă, indiferent dacă mijloacele folosite în producţie sînt primitive (kustarnîe promîsli) sau avansate.

Termenul „meseriaş" (remeslennik) este întrebuinţat în accepţia de producător care lucrează la comanda consumatorului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

goria îndeletnicirilor „în afară". În condițiile iobăgiei, acest mod de a folosi cuvintele avea raison d'être *, dar astăzi el înseamnă un anacronism strigător la cer. O asemenea terminologie se mai menține în parte la noi și prin faptul că este în deplină armonie cu ficțiunea țărănimii „mijlocii", *excluzînd de-a dreptul posibilitatea* de a se studia diferențierea țărănimii (îndeosebi în regiunile unde îndeletnicirile „în afară" ale țăranilor sînt numeroase și variate. Vom aminti că județul Kamîșin este un centru important al producției de indian). Prelucrarea ** datelor pe gospodării cu privire la gospodăria țărănească va fi nesatisfăcătoare atîta timp cît „îndeletnicirile în afară" ale țăranilor nu vor fi repartizate după tipul lor economic, atîta timp cît în rîndurile celor cu „îndeletniciri în afară" nu se va face deosebire între patroni și *muncitorii salariați*. Acesta este un număr minim de tipuri economice fără delimitarea cărora statistica economică nu poate fi recunoscută ca satisfăcătoare. Ar fi de dorit, se înțelege, o clasificare mai amănunțită, de pildă : patroni cu muncitori salariați – patroni fără muncitori salariați – negustori, scupșcici, prăvăliași etc. – meseriași în sensul de producători care lucrează pentru consumator etc.

Revenind la tabelul nostru, vom observa că totuși am fost oarecum îndreptățiți să considerăm că „îndeletnicirile în afară" reprezintă și vînzare de forță de muncă, întrucît muncitorii salariați predomină de obicei în rîndurile țăranilor cu „îndeletniciri în afară". Dacă din rîndurile acestora din urmă am putea scoate numai pe muncitorii salariați, am obține, firește, în grupurile superioare un procent de țărani cu „îndeletniciri în afară" incomparabil mai mic.

Cît despre datele cu privire la muncitorii salariați, trebuie să relevăm aici caracterul complet greșit al părerii d-lui Harizomenov, după care „angajarea pe termen scurt [a muncitorilor] pentru seceriș, cosit și munca cu ziua, fiind un fenomen prea răspîndit, nu poate constitui un indiciu caracteristic al forței sau slăbiciunii unei gospodării" (pag. 46 din „Introducere" la „Culegere"). Atît considerentele de ordin teoretic, cît și exemplul Europei occidentale, precum și datele din Rusia

* — rațiune de a fi. — *Nota trad.*

** Spunem *„prelucrare"* pentru că cu prilejul recensămintelor pe gospodării se strîng date foarte substanțiale și amănunțite cu privire la îndeletnicirile în afară ale țăranilor.

www.dacoromanica.ro

(despre ele vom vorbi mai jos) ne obligă, dimpotrivă, să vedem în angajarea muncitorilor cu ziua un indiciu foarte caracteristic al burgheziei sătești.

În sfîrșit, în ceea ce privește pămîntul luat în arendă, datele arată și aici aceeași acaparare a pămîntului de către burghezia țărănească. Vom observa că în tabelele combinate ale statisticienilor din Saratov nu este dat numărul țăranilor care iau pămînt în arendă și al celor care dau pămînt în arendă, ci numai întinderea de pămînt luată și dată în arendă * ; de aceea vom fi nevoiți să stabilim întinderea pămîntului luat și dat în arendă care revine de fiecare gospodărie *existentă,* și nu de fiecare gospodărie arendașă.

Grupuri de gospodari	La o gospodărie cu lot revin deseatine: Arături din lot	Pămînt luat în arendă	Pămînt dat în arendă	% față de suprafața totală a pămîntului: Lotul	Luat în arendă		Dat în arendă		Suprafața totală a pămîntului aflat în folosința țăranilor (pămînt lotual + pămînt luat în arendă — pămîntul dat în arendă) %	
Fără vite de muncă	5,4	0,3	3,0	16	1,7		52,8		5,5	
Cu 1 vită de muncă	6,5	1,6	1,3	14	6		17,6		10,3	
„ 2 cap. de vite de muncă	8,5	3,5	0,9	13	9,5		8,4		12,3	
„ 3 „ „ „ „ „	10,1	5,6	0,8	10	9,5	30,1	4,8	17,3	10,4	34,6
„ 4 „ „ „ „ „	12,5	7,4	0,7	11	11,1		4,1		11,9	
„ 5 cap. și mai mult	16,1	16,6	0·9	36	62,2		12,3		49,6	
Total	9,3	5,4	1,5	100	100		100		100	

Prin urmare, vedem și aici că cu cît țărănimea e mai înstărită, cu atît ia în arendă *mai mult* pămînt, *în ciuda faptului* că e mai bine înzestrată cu pămînt lotual. Vedem și aici că țărănimea înstărită înlătură pe cea mijlocie și că rolul lotului în gospodăria țărănească are tendința să scadă la ambii poli ai satului.

Să analizăm mai amănunțit aceste date referitoare la arendare. De ele sînt legate cercetările și afirmațiile foarte interesante și importante făcute de d-l Karîșev („Culegerea" citată) și „corectivele" la ele ale d-lui N.–on.

D-l Karîșev a consacrat un capitol special (III) „dependenței suprafeței arendate de bunăstarea arendașilor". Concluzia ge-

* În total, în acest județ sînt date în arendă 61.639 des. de arături, adică aproape 1/6 din arăturile din loturi (377.305 deseatine).

www.dacoromanica.ro

nerală la care a ajuns el este că, *„în condiții egale*, lupta pentru pămînturile care se arendează o cîștigă cei mai înstăriți" (pag. 156). „Gospodăriile relativ mai îndestulate... împing pe planul al doilea grupul de gospodării mai puțin îndestulate" (pag. 154). Vedem, prin urmare, că concluzia care se desprinde din această analiză generală a datelor statistice ale zemstvelor este identică cu aceea la care duc și datele studiate de noi. Totodată, studierea problemei dependenței mărimii suprafeței de pămînt arendat de mărimea lotului l-a dus pe d-l Karîșev la concluzia că clasificarea după loturi „estompează sensul fenomenului care ne interesează" (pag. 139); „de suprafețe mai mari de pămînt arendat... se folosesc a) *categoriile mai puțin* înzestrate cu pămînt, dar b) *grupurile mai* înzestrate din aceste categorii. Evident că aici avem de-a face cu două influențe direct opuse, a căror confundare împiedică înțelegerea însemnătății fiecăreia dintre ele" (ibid). Această concluzie se înțelege de la sine, dacă adoptăm în mod consecvent punctul de vedere potrivit căruia grupurile de țărani sînt clasificate *după starea lor materială*: am văzut pretutindeni în datele noastre că țărănimea înstărită acaparează pămînturile care se dau în arendă, în ciuda faptului că este mai bine înzestrată cu pămînt. Este limpede că tocmai bunăstarea materială a unei gospodării este *factorul determinant* la arendare și că acest factor variază numai în raport cu schimbarea condițiilor lotului și condițiilor de arendare, dar nu încetează să fie determinant. D-l Karîșev însă, deși a analizat influența pe care o exercită „îndestularea", nu s-a menținut în mod consecvent pe punctul de vedere arătat, și de aceea a caracterizat *inexact* fenomenul, vorbind de raportul de dependență directă care există între înzestrarea cu pămînt a arendașului și suprafața arendată. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, caracterul unilateral al analizei sale l-a împiedicat pe d-l Karîșev să aprecieze întreaga însemnătate a acaparării de către bogătași a pămînturilor care se dau în arendă. Studiind „arendarea pămînturilor extralotuale", el s-a mărginit să totalizeze datele statistice ale zemstvelor cu privire la arendare, fără a le raporta la gospodăria proprie a arendașilor. Se înțelege că în cazul unui astfel de studiu, mai mult formal, problema raportului dintre suprafața arendată și „îndestularea gospodăriei", problema caracterului comercial sau lucrativ al arendării, nu putea fi re-

www.dacoromanica.ro

zolvată. D-l Karîşev, de pildă, a avut în mîini aceleaşi date privitoare la judeţul Kamîşin, dar el s-a mărginit doar să reproducă cifrele absolute privitoare la pămîntul arendat (vezi anexa nr. 8, pag. XXXVI) şi să calculeze mărimea *medie* a suprafeţei arendate care revine de fiecare gospodărie cu lot (text, pag. 143). Concentrarea pămîntului arendat în mîna ţărănimii înstărite, caracterul lucrativ al arendării, legătura ei cu darea pămîntului în arendă de către grupul inferior al ţărănimii, – toate acestea au fost omise. Aşadar, d-l Karîşev nu putea să nu observe că datele statistice ale zemstvelor infirmă concepţia narodnică asupra arendării şi arată înlăturarea sărăcimii de către ţărănimea înstărită, dar el a făcut o caracterizare inexactă a acestui fenomen şi, fără a-l studia sub toate aspectele, vine în contradicţie cu aceste date, repetînd vechiul cîntec despre „principiul muncii" etc. Dar chiar şi simpla constatare a diferenţierii şi a luptei economice în rîndurile ţărănimii le-a părut d-lor narodnici o erezie, şi ei s-au apucat „să-l corecteze" în felul lor pe d-l Karîşev. Iată cum face acest lucru d-l N.–on, care „se foloseşte", după cum declară el (pag. 153, notă), de obiecţiile ridicate de d-l Kablukov împotriva d-lui Karîşev. În § IX al „Studiilor" sale, d-l N.–on vorbeşte despre arendare şi diferitele ei forme. „Cînd ţăranul – spune el – are pămînt suficient, aşa încît să poată trăi din munca agricolă pe pămîntul propriu, el nu ia pămînt în arendă" (152). Deci d-l N.–on neagă fără şovăire scopul lucrativ al arendării pămîntului de către ţărani şi acapararea pămîntului dat în arendă de către bogătaşi care exploatează pămîntul în scopuri comerciale. Dovezile lui ? – Absolut nici una : teoria „producţiei populare" nu este argumentată, ci decretată. D-l N.–on citează împotriva d-lui Karîşev din culegerea zemstvei cu privire la judeţul Hvalînsk un tabel care demonstrează că, „la un număr egal de vite de muncă, cu cît lotul de pămînt este mai mic, cu atît mai mult această lipsă trebuie compensată cu pămînt luat în arendă" (153) *, şi mai departe : „dacă ţăranii sînt puşi în condiţii absolut identice în ceea ce priveşte vitele pe care le posedă şi dacă au suficiente forţe de muncă în gospodăria lor, atunci

* Un tabel identic ne dau statisticile cu privire la judeţul Kamîşin. „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov", vol. XI. Judeţul Kamîşin, pag. 249 şi urm. De aceea ne putem servi pe deplin de datele privitoare la judeţul luat de noi.

www.dacoromanica.ro

suprafaţa de pămînt pe care o iau în arendă este cu atît mai mare, cu cît lotul pe care-l posedă este mai mic" (154). Cititorul poate vedea că a trage asemenea „concluzii" înseamnă a face pur şi simplu o discuţie de cuvinte în legătură cu formularea inexactă a d-lui Karîşev, – că d-l N.–on, prin fleacuri lipsite de conţinut, escamotează pur şi simplu problema legăturii dintre pămîntul luat în arendă şi bunăstarea materială. Oare nu se înţelege de la sine că la un număr *egal* de vite de muncă se ia în arendă cu atît mai mult pămînt cu cît întinderea de pămînt propriu e mai mică ? Despre aceasta nici nu este cazul să vorbim, pentru că aici se consideră ca fiind aceeaşi tocmai *bunăstarea materială despre a cărei diversitate* e vorba. Afirmaţia d-lui N.–on că ţăranii care au pămînt suficient nu iau pămînt în arendă nu este cîtuşi de puţin dovedită prin aceasta, iar tabelele d-lui N.–on nu dovedesc altceva decît faptul că el nu înţelege cifrele pe care le citează : comparînd pe ţărani după întinderea lotului de pămînt, el scoate prin aceasta şi mai mult în relief rolul „bunăstării" şi acapararea pămîntului arendat în legătură cu darea în arendă de către sărăcime (care dă în arendă aceloraşi ţărani înstăriţi, bineînţeles) *. Cititorul să-şi amintească datele pe care le-am citat acum cu privire la repartizarea pămîntului luat în arendă în judeţul Kamîşin ; închipuiţi-vă că am lua pe ţăranii cu „un număr egal de vite de muncă" şi, grupîndu-i în categorii după lotul de pămînt şi în subdiviziuni după numărul persoanelor care lucrează, am declara că cu cît au mai puţin pămînt, cu atît iau în arendă mai mult etc. Se va volatiliza oare printr-un astfel de procedeu grupul ţărănimii înstărite ? Or, d-l N.–on, prin frazele sale lipsite de conţinut, a obţinut tocmai volatilizarea lui, căpătînd posibilitatea de a repeta vechile prejudecăţi ale narodnicismului.

Procedeul absolut nepotrivit al d-lui N.–on de a socoti pămîntul luat în arendă de ţărani pe gospodărie după grupurile cu 0, 1, 2 etc. lucrători este repetat şi de d-l L. Maress în cartea „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor etc." (I, 34). Iată un mic exemplu de „medii" de care se foloseşte cu îndrăzneală d-l Maress (asemenea altor autori ai cărţii, scrise de pe

* Faptul că datele citate de d-l N.-on îi infirmă concluziile a fost semnalat încă de d-l P. Struve în ale sale „Note critice".

www.dacoromanica.ro

poziţii preconceput narodniciste). În judeţul Melitopol, spune el, la 1 gospodărie care ia pămînt în arendă revin : 1,6 des. de pămînt arendat la gospodăriile fără lucrători de sex masculin ; 4,4 des. la gospodăriile cu 1 lucrător ; 8,3 des. la gospodăriile cu 2 lucrători ; 14,0 des. la gospodăriile cu 3 lucrători (pag. 34). Şi de aici concluzia – despre „repartizarea relativ egală pe cap de locuitor a pămîntului luat în arendă" ! ! D-l Maress n-a socotit necesar să examineze repartizarea *reală* a pămîntului arendat pe grupuri de gospodării, diferite prin situaţia lor economică, cu toate că ar fi putut să afle acest lucru atît din cartea d-lui V. Postnikov, cît şi din culegerile zemstvelor. Cifra „medie" de 4,4 des. de pămînt luat în arendă la 1 gospodărie arendaşă în grupul de gospodării cu 1 lucrător de sex masculin a fost obţinută din *adunarea* unor cifre ca *4 des.* din grupul de gospodării care cultivă între 5 şi 10 deseatine şi care au 2–3 vite de muncă – şi *38 des.* din grupul de gospodării care cultivă peste 50 des. şi au 4 şi mai multe vite de muncă. (Vezi Culegerea cu privire la judeţul Melitopol, pag. 10–11). Nu-i de mirare că, *adunînd* la un loc pe cei bogaţi şi pe cei săraci şi împărţindu-i la numărul termenilor sumei, se poate obţine întotdeauna şi unde vrei o „repartizare egală" !

În realitate, în judeţul Melitopol cele 21% gospodării ale bogătaşilor (cu 25 şi mai multe deseatine de pămînt cultivat), care cuprind 29,5% din populaţia ţărănească, au – în ciuda faptului că sînt cel mai bine înzestrate cu pămînt lotual şi cu pămînt cumpărat – 66,3% din întinderea totală a pămîntului arabil arendat. (Culegere cu privire la judeţul Melitopol, pag. B. 190–194). Dimpotrivă, cele 40% gospodării ale sărăcimii (cultivînd pînă la 10 des.), reprezentînd 30,1% din populaţia ţărănească, au – în ciuda faptului că sînt cel mai puţin înzestrate cu pămînt lotual şi cu pămînt cumpărat – 5,6% din întinderea totală a pămîntului arabil arendat. După cum vedeţi, seamănă foarte mult a „repartizare egală pe cap de locuitor" !

D-l Maress îşi întemeiază toate calculele referitoare la pămîntul luat în arendă de ţărani pe „admiterea" ideii că „gospodăriile care iau pămînt în arendă fac parte mai ales din cele două grupuri inferioare în ceea ce priveşte nivelul de îndestulare" (îndestulare cu *loturi)* ; că „pămîntul arendat este repartizat în mod egal pe cap de locuitor (sic !) în rîndurile populaţiei care ia pămînt în arendă" ; şi că „luarea de pămînt în

www.dacoromanica.ro

arendă determină încadrarea țăranilor din grupurile inferioare, în ceea ce privește starea lor materială, în cele superioare" (34–35). Am arătat deja că *toate aceste „presupuneri" ale d-lui Maress sînt în directă contradicție cu realitatea.* Realitatea se prezintă tocmai invers, și d-l Maress n-ar fi putut să nu observe acest lucru, dacă – tratînd problema inegalităților din viața economică (pag. 35) – ar fi luat datele privitoare la clasificarea gospodăriilor după criterii economice (nu după lotul de pămînt *stăpînit)* și nu s-ar fi mărginit la „admiterea" fără nici un temei a prejudecăților narodniciste.

Să comparăm acum județul Kamîșin cu alte județe din gubernia Saratov. Raportul dintre grupurile de țărani este pretutindeni același, așa cum arată datele de mai jos privitoare la cele 4 județe (Volsk, Kuznețk, Balașov și Serdobsk), în care sînt reunite, după cum am spus, țărănimea mijlocie și cea înstărită :

Cele 4 județe din gubernia Saratov

% față de totalul

Grupuri de gospodari	Gospodăriilor	Populației de ambele sexe	Vitelor	Pămîntului lotual	Pămîntului luat în arendă	Suprafeței totale de pămînt aflat în folosința țăranilor	Pămîntului cultivat
Fără vite de muncă	24,4	15,7	3,7	14,7	2,1	8,1	4,4
Cu 1 vită „ „	29,6	25,3	18,5	23,4	13,9	19,8	19,2
„ 2 și mai mult	46,0	59,0	77,8	61,9	84,0	72,1	76,4
Total	100	100	100	100	100	100	100

Prin urmare, pretutindeni vedem că sărăcimea este înlăturată de țărănimea înstărită. Dar în județul Kamîșin țărănimea înstărită este și mai numeroasă și mai bogată decît în alte județe. Astfel, în 5 județe ale guberniei (inclusiv județul Kamîșin) gospodăriile se repartizează după numărul vitelor de muncă în modul următor : fără vite de muncă – 25,3% ; cu 1 vită – 25,5% ; cu 2 vite – 20% ; cu 3 vite – 10,8% ; și cu 4 și mai multe vite – 18,4%, pe cînd în județul Kamîșin, după cum am văzut, grupul înstărit este mai numeros, dar în schimb grupul sărac este ceva mai mic. Mai departe, dacă unim țărănimea mijlocie și înstărită, adică dacă vom

www.dacoromanica.ro

lua gospodăriile cu 2 şi mai multe capete de vite de muncă, obţinem următoarele date pe judeţe :

Revine la o gospodărie care are 2 şi mai multe capete de vite de muncă

	Jud. Kamîşin	Jud. Volsk	Jud. Kuzneţk	Jud. Balaşov	Jud. Serdobsk
Vite de muncă	3,8	2,6	2,6	3,9	2,6
Total vite de muncă	9,5	5,3	5,7	7,1	5,1
Pămînt lotual deseatine	12,4	7,9	8	9	8
Pămînt luat în arendă deseatine	9,5	6,5	4	7	5,7
Pămînt cultivat „	17	11,7	9	13	11

Adică, în judeţul Kamîşin ţărănimea înstărită e mai bogată. Acest judeţ face parte din categoria judeţelor celor mai bogate în pămînt : 7,1 des. de pămînt lotual la 1 suflet de revizie [46] de sex masculin, faţă de 5,4 des. pe gubernie. Prin urmare, faptul că „ţărănimea" are mult pămînt nu înseamnă decît că burghezia ţărănească e mai numeroasă şi mai bogată.

Terminînd cu aceasta analiza datelor cu privire la gubernia Saratov, considerăm necesar să ne oprim asupra problemei clasificării gospodăriilor ţărăneşti. După cum, probabil, a şi observat cititorul, respingem a limine * clasificarea după lot şi folosim exclusiv clasificarea după situaţia economică a gospodăriilor (după numărul vitelor de muncă ; după întinderea suprafeţei cultivate). Este necesar să motivăm folosirea acestui procedeu. Clasificarea după lot este practicată pe o scară incomparabil mai largă în statistica zemstvelor, şi în susţinerea ei se aduc de obicei următoarele două argumente **, foarte convingătoare la prima vedere. Se spune, în primul rînd, că pentru a studia felul de trai al plugărimii este firească şi necesară clasificarea după cantitatea de pămînt posedat. – Acest argument ignorează o particularitate esenţială a vieţii ruse, şi anume : caracterul neliber – egalitar în virtutea legii – al posesiunii loturilor, a căror circulaţie este extrem de stingherită. Întregul proces de descompunere a plugărimii constă tocmai în faptul că viaţa ocoleşte acest cadru juridic. Folosind clasificarea după lot, punem la un loc pe ţăranul sărac care dă pămîntul în arendă şi pe bogătaşul care ia pămîntul în arendă

* — din capul locului. — *Nota trad.*

** Vezi, de pildă, introducerile la „Culegerea" cu privire la gubernia Saratov, la „Culegere rezumativă" cu privire la gubernia Samara şi la „Culegerea" de date estimative pe 4 judeţe din gubernia Voronej şi alte publicaţii statistice ale zemstvelor.

www.dacoromanica.ro

sau îl cumpără ; – pe ţăranul sărac care lasă pămîntul în paragină şi pe bogătaşul care „adună" pămînt ; – pe ţăranul sărac care îşi duce mizerabil gospodăria cu un număr infim de vite, şi pe bogătaşul care are vite multe, îngraşă pămîntul, introduce îmbunătăţiri etc. etc. Cu alte cuvinte, punem la un loc pe proletarul agricol şi burghezia sătească. „Mediile" obţinute din această adunare *estompează descompunerea* şi, de aceea, sînt pur fictive *. Tabelele combinate ale statisticienilor din Saratov, descrise de noi mai sus, ne dau posibilitatea să arătăm concret caracterul impropriu al clasificării după lot. Să luăm, de pildă, categoria ţăranilor fără loturi din judeţul Kamîşin (vezi „Culegerea", pag. 450 şi urm., Culegerea cu privire la judeţul Kamîşin, vol. XI, pag. 174 şi urm.). Caracterizînd această categorie, autorul „Culegerii" spune că întinderea suprafeţei cultivate este „foarte neînsemnată" („Introducere", pag. 45), adică include pe ţăranii fără loturi în categoria sărăcimii. Să luăm tabelele. Întinderea „medie" a suprafeţei cultivate a acestei categorii este de 2,9 des. de gospodărie. Dar priviţi cum s-a format această „medie" : au fost socotiţi la un loc cei care cultivă mult pămînt (cîte 18 des. de gospodărie în grupul cu 5 şi mai multe vite de muncă ; gospodăriile din acest grup alcătuiesc circa 1/8 din totalul gospodăriilor din întreaga categorie, dar ele cuprind aproape jumătate din întreaga întindere cultivată de această categorie) şi sărăcimea, fără cai, cu 0,2 des. de suprafaţă cultivată de gospodărie ! Luaţi gospodăriile care folosesc muncitori agricoli. În total, în categorie numărul acestora e foarte mic – 77, adică 2,5%. Dar din aceste 77 de gospodării, 60 fac parte din grupul superior, care cultivă cîte 18 des. de gospodărie, şi în acest grup gospodăriile care folosesc mun-

* Profităm de rara ocazie de a ne exprima solidaritatea cu opinia d-lui V. V., care a salutat în articolele sale de revistă din 1885 şi din anii următori „noul tip de publicaţii statistice ale zemstvelor", anume tabelele combinate, care permit clasificarea datelor pe gospodării nu numai după lot, ci şi după situaţia economică. „Este necesar — scria atunci d-l V. V. — să raportăm datele cifrice *nu la un asemenea conglomerat de grupuri economice de ţărani atît de variate, cum este satul sau obştea, ci la înseşi aceste grupuri*" (V. V. „Un nou tip de publicaţii statistice locale", pag. 189 şi 190 în „Severnîi Vestnik", 1885, nr. 3. Citat în „Introducere" la „Culegerea" cu privire la gubernia Saratov, pag. 36). Spre marea noastră părere de rău, d-l V. V. n-a încercat în nici una din lucrările sale de mai tîrziu să analizeze datele referitoare la diferitele grupuri ale ţărănimii, trecînd chiar sub tăcere, după cum am văzut, faptele cuprinse în cartea d-lui V. Postnikov, care a încercat, poate pentru întîia oară, să prelucreze datele referitoare la diferite grupuri ale ţărănimii, şi nu la „conglomerate de grupuri din cele variate". „De ce oare ?"

www.dacoromanica.ro

citori agricoli reprezintă 24,5%. Este limpede că estompăm descompunerea țărănimii, că prezentăm țărănimea săracă într-o situație mai bună decît cea în care se află în realitate (adăugîndu-i pe țăranii bogați și calculînd media), iar țărănimea înstărită, dimpotrivă, o prezentăm ca mai puțin puternică, deoarece în categoria celor cu loturi mari împreună cu majoritatea celor înstăriți intră și cei săraci (se știe că și în obștile cu mult pămînt lotual sînt întotdeauna țărani săraci). Ne este clar acum că și al doilea argument în favoarea clasificării după lot este greșit. Se spune că, folosind o astfel de clasificare, obținem întotdeauna o creștere regulată a indicilor stării materiale (numărul vitelor, întinderea suprafeței cultivate etc.) o dată cu sporirea dimensiunilor lotului. – E un fapt incontestabil, pentru că lotul este unul dintre cei mai importanți factori ai bunăstării. De aceea în rîndurile țărănimii cu loturi mari sînt întotdeauna mai mulți reprezentanți ai burgheziei țărănești, din care cauză se măresc și cifrele „medii" pentru întreaga categorie definită, după criteriul lotului. Totuși, din toate acestea încă nu se poate deduce în nici un caz justețea acestui procedeu, care contopește burghezia satelor cu proletariatul sătesc.

În concluzie : la prelucrarea datelor privitoare la gospodăriile țărănești nu trebuie să ne mărginim la clasificarea după lot. Statistica economică trebuie în mod necesar să pună la baza clasificării *dimensiunile și tipurile gospodăriei*. Criteriile folosite pentru a deosebi aceste tipuri trebuie să fie corespunzătoare condițiilor și formelor locale de agricultură ; dacă în condițiile culturii extensive de cereale este posibil să te mărginești la clasificarea după întinderea suprafeței cultivate (sau după numărul vitelor de muncă), în alte condiții este necesar să ții seama de cultura plantelor tehnice, de prelucrarea industrială a produselor agricole, de cultura rădăcinoaselor sau a plantelor furajere, de creșterea vitelor de lapte, de grădinărit etc. Cînd țărănimea îmbină pe scară largă îndeletnicirile agricole cu îndeletniciri în afara gospodăriei, este necesar să se combine cele două sisteme de clasificare menționate, adică sistemul clasificării după proporțiile și tipurile gospodăriilor agricole și al clasificării după proporțiile și tipurile „îndeletnicirilor în afara gospodăriei". Problema metodelor de totalizare a datelor pe gospodării, privitoare la gospodăria țărănească, nu este nicidecum o problemă chiar atît de strict specială și secundară

www.dacoromanica.ro

cum s-ar putea crede la prima vedere. Dimpotrivă, n-am exagera de loc dacă am spune că astăzi aceasta este o problemă de bază a statisticii zemstvelor. Amploarea datelor pe gospodării şi tehnica culegerii lor * au atins un înalt grad de perfecţiune, dar, din cauza totalizării nesatisfăcătoare, o mulţime de date foarte preţioase se pierd pur şi simplu, şi cercetătorul nu are la dispoziţie decît cifre „medii" (pe obşti, plăşi, categorii de ţărani, după mărimea lotului etc.). Iar aceste „medii", după cum am mai văzut şi vom vedea mai jos, adeseori sînt absolut fictive.

IV. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA PERM

Să analizăm acum datele statistice ale zemstvelor referitoare la o gubernie care se află în condiţii cu totul diferite : gubernia Perm. Să luăm judeţul Krasnoufimsk, pentru care avem o clasificare a gospodăriilor după proporţiile gospodăriei agricole**. Iată datele generale referitoare la partea agricolă a judeţului (23.574 de gospodării cu 129.439 de persoane de ambele sexe).

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor	% populaţiei de ambele sexe	suprafaţa cultivată la o gospodărie, des.	% faţă de întreaga suprafaţă cultivată		Vite care revin la o gospodărie: de muncă	total, socotite în vite mari	% faţă de numărul total al vitelor	
Care nu-şi cultivă pămîntul	10,2	6,5	—	—	8,9	0,3	0,9	1,7	15,4
„ cultivă pînă la 5 des.	30,3	24,8	1,7	8,9		1,2	2,3	13,7	
„ „ între 5—10 „	27,0	26,7	4,7	22,4		2,1	4,7	24,5	
„ „ „ 10—20 „	22,4	27,3	9,0	35,1	33,6	3,5	7,8	33,8	
„ „ „ 20—50 „	9,4	13,5	17,8	28,9		6,1	12,8	23,2	60,1
„ „ peste 50 „	0,7	1,2	37,3	4,7	68,7	11,2	22,4	3,1	26,3
Total	100	100	5,8	100		2,4	5,2	100	

* Despre tehnica recensămintelor zemstvelor, vezi, în afară de publicaţiile sus-menţionate, articolul d-lui Fortunatov din volumul I al „Rezultatelor statisticii zemstvelor". Modele de fişe pe gospodării sînt publicate în „Introducerea" la „Culegerea rezumativă cu privire la gubernia Samara" şi la „Culegerea" cu privire la gubernia Saratov, în „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Orel" (vol. II, jud. Eleţ), în „Materiale pentru statistică cu privire la judeţul Krasnoufimsk din gubernia Perm". Partea a IV-a. Fişa privind gubernia Perm este cea mai completă.

** „Materiale pentru statistică cu privire la judeţul Krasnoufimsk din gubernia Perm". Partea a III-a. Tabele. Kazan, 1894. Pentru comparaţie vom cita mai jos şi principalele date privitoare la judeţul Ekaterinburg, pentru care s-a făcut aceeaşi clasificare. „Culegere de date statistice cu privire la judeţul Ekaterinburg din gubernia Perm". Editura zemstvei judeţene din Ekaterinburg. Ekaterinburg, 1891.

www.dacoromanica.ro

Şi aici, prin urmare, în ciuda faptului că suprafaţa cultivată este cu mult mai mică, vedem acelaşi raport între grupuri, aceeaşi concentrare a pămîntului cultivat şi a vitelor în mîna grupului restrîns al ţărănimii înstărite. Se constată că raportul dintre suprafaţa de pămînt posedată şi cea efectiv folosită din punct de vedere economic este şi aici acelaşi ca şi în gubernîile care ne sînt cunoscute *.

Grupuri de gospodari	*Procentele faţă de întinderea totală de pămînt*					
	Gospodăriilor	Populaţiei de ambele sexe	Loturilor	Pămîntului luat în arendă	Pămîntului dat în arendă	Totalul pămîntului aflat în folosinţă
Care nu-şi cultivă pămîntul	10,2	6,5	5,7	0,7	21,0	1,6
„ cultivă pînă la 5 des.	30,3	24,8	22,6	6,3	46,0	10,7
„ „ între 5—10 „	27,0	26,7	26,0	15,9	19,5	19,8
„ „ „ 10—20 „	22,4	27,3	28,3	33,7	10,3	32,8
„ „ „ 20—50 „	9,4	13,5	15,5	36,4	2,9	29,8
„ „ peste 50 „	0,7	1,2	1,9	7,0	0,3	5,3
Total	100	100	100	100	100	100

Aceeaşi acaparare a pămîntului dat în arendă de către ţărănimea înstărită, care e cea mai bine îndestulată ; aceeaşi trecere a pămîntului lotual (prin darea în arendă) de la ţărănimea nevoiaşă la cea înstărită ; aceeaşi micşorare a rolului pămîntului lotual care se produce în două direcţii diferite, la amîndoi polii satului. Pentru ca cititorul să poată avea o imagine mai concretă a acestor procese, citäm într-o formă mai amănunţită datele privitoare la pămîntul arendat :

* În total suprafaţa pămîntului lotual al acestor ţărani (din toate grupurile) este de 410.428 de deseatine, adică în „medie" 17,5 des. la o gospodărie. Ţăranii mai iau în arendă 53.882 des. de arături şi 597.180 des. de fineţe, în total deci 651.062 des. (numărul gospodăriilor care iau în arendă arături este de 8.903, iar al celor care iau în arendă fîneţe de 9.167) şi dau în arendă din pămîntul lotual : 50.548 des. de arături (8.558 de ţărani) şi 7.186 des. de fineţe (2.180 de ţărani), în total 57.734 des.

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	Revine la o gospodărie: Persoane de ambele sexe	Revine la o gospodărie: Loturi des.	% gospodăriilor care iau în arendă arături	Revine la o gospodărie care ia în arendă arături, des.	% gospodăriilor care iau în arendă fînețe	Revine la o gospodărie care ia în arendă fînețele, des.
Care *nu-şi* cultivă pămîntul	3,51	9,8	0,0	0,7	7,0	27,8
„ cultivă pînă la 5 des.	4,49	12,9	19,7	1,0	17,7	31,2
„ „ între 5—10 „	5,44	17,4	34,2	1,8	40,2	39,0
„ „ „ 10—20 „	6,67	21,8	61,1	4,4	61,4	63,0
„ „ „ 20—50 „	7,86	28,8	87,3	14,2	79,8	118,2
„ „ peste 50 „	9,25	44,6	93,2	40,2	86,6	261,0
Total	5,49	17,4	37,7	6,0	38,9	65,0

În grupurile superioare ale țărănimii (care concentrează, după cum știm, cea mai mare parte a pămîntului dat în arendă), luarea de pămînt în arendă are, prin urmare, un caracter vădit comercial, lucrativ, în ciuda părerii îndeobște răspîndite a economiștilor narodnici.

Trecem la datele cu privire la munca salariată în acest județ, care sînt deosebit de prețioase datorită faptului că sînt complete (anume : ele au fost completate cu datele privitoare la angajarea zilerilor) :

Grupuri de gospodării	Numărul lucrătorilor de sex masculin care revin la o gospodărie	Numărul gospodăriilor care angajează muncitori: pe un termen anumit	pentru cosit	pentru seceriș	pentru treierat	% gospodăriilor care angajează muncitori: pe un termen anumit	pentru cosit	pentru seceriș	pentru treierat
Care nu-şi cultivă pămîntul	0,6	4	16	—	—	0,15	0,6	—	—
„ cultivă pînă la 5 des.	1,0	51	364	340	655	0,7	5,1	4,7	9,2
„ „ între 5—10 „	1,2	268	910	1.385	1.414	4,2	14,3	20,1	22,3
„ „ „ 10—20 „	1,5	940	1.440	2.325	1.371	17,7	27,2	43,9	25,9
„ „ „ 20—50 „	1,7	1.107	1.043	1.542	746	50,0	47,9	69,6	33,7
„ „ peste 50 „	2,0	143	111	150	77	83,1	64,5	87,2	44,7
Total	1,2	2.513	3.884	5.742	4.263	10,6	16,4	24,3	18,8

www.dacoromanica.ro

Vedem aici o infirmare evidentă a opiniei statisticienilor din Saratov, potrivit căreia angajarea de muncitori zileri nu ar fi un indiciu caracteristic al forței sau al slăbiciunii gospodăriei. Dimpotrivă, acesta este un indiciu extrem de caracteristic al burgheziei țărănești. La toate formele de angajare cu ziua observăm că procentul gospodarilor care angajează muncitori crește o dată cu creșterea bunăstării lor materiale, deși țărănimea cea mai înstărită este cel mai bine asigurată și cu muncitori din cadrul familiei. Cooperația în cadrul familiei este și aici baza cooperației capitaliste. Vedem mai departe că numărul gospodăriilor care angajează muncitori zileri depășește *de 2 1/2 ori* (în medie pe județ) numărul gospodăriilor care angajează muncitori pe un termen anumit – de pildă, în cazul angajării de zileri pentru seceriș ; statisticile n-au dat, din păcate, numărul total al gospodăriilor care angajează zileri, deși aceste date existau. În cele trei grupuri superioare, din 7.679 de gospodării 2.190 angajează muncitori agricoli, iar 4.017 gospodării, adică majoritatea țăranilor din grupul înstărit, angajează zileri pentru seceriș. Se înțelege că angajarea de zileri nu este cîtuși de puțin o particularitate a guberniei Perm, și dacă am văzut mai sus că în grupurile înstărite ale țărănimii 2 pînă la 6 sau 9 zecimi din numărul total al gospodăriilor din aceste grupuri angajează muncitori agricoli, concluzia directă care rezultă de aici este următoarea : sub o formă sau alta, *majoritatea* gospodăriilor țărănești înstărite folosește muncă salariată. *O condiție necesară a existenței țărănimii înstărite este formarea unui contingent de muncitori agricoli și de zileri.* În sfîrșit, este extrem de interesant de relevat că raportul dintre numărul gospodăriilor care angajează zileri și numărul gospodăriilor care angajează muncitori agricoli *descrește pe măsură ce trecem de la grupurile inferioare ale țărănimii la cele superioare.* În grupurile inferioare, numărul gospodăriilor care angajează zileri depășește întotdeauna și cu mult numărul gospodăriilor care angajează muncitori agricoli. Dimpotrivă, în grupurile superioare, numărul gospodăriilor care angajează muncitori agricoli este uneori chiar mai mare decît numărul gospodăriilor care angajează zileri. Acest fapt arată clar formarea în grupurile superioare ale țărănimii a unor adevărate gospodării cu mun-

www.dacoromanica.ro

citori agricoli, bazate pe folosirea permanentă a muncii salariate ; munca salariată este repartizată mai uniform pe anotimpuri şi devine posibil să se renunţe la angajarea de zileri, fapt care cere şi bani mai mulţi şi bătaie de cap mai multă. Vom cita cu acest prilej date privind munca salariată în judeţul Elabuga din gubernia Veatka (aici ţărănimea înstărită e contopită cu cea mijlocie).

Grupuri de gospodari	Gospodării		Persoane de ambele sexe	Muncitori salariaţi				Numărul total al vitelor	Arături din lot	% gospodăriilor	
				angajaţi pe un termen anumit		zileri				care iau pămînt în arendă	care dau pămînt în arendă
	Numărul	%	%	Numărul	%	Numărul	%	%	%		
Fără cai	4.258	12,7	8,3	56	3,2	16.031	10,6	1,4	5,5	7,9	42,3
Cu 1 cal	12.851	38,2	33,3	218	12,4	28.015	18,6	24,5	27,6	23,7	21,8
Cu cai mai mulţi	16.484	49,1	58,4	1.481	84,4	106.318	70,8	74,1	66,9	35,3	9,1
Total	33.593	100	100	1.755	100	150.364	100	100	100	27,4	18,1

Dacă admitem că fiecare ziler lucrează cîte o lună (28 de zile), reiese că numărul zilerilor este de trei ori mai mare decît numărul muncitorilor angajaţi pe un termen anumit. Relevăm printre altele că şi în gubernia Veatka constatăm acelaşi raport între grupuri, deja cunoscut, atît în ceea ce priveşte angajarea de muncitori, cît şi în ceea ce priveşte luarea şi darea pămîntului în arendă.

Foarte interesante sînt datele pe gospodării referitoare la îngrăşarea pămîntului prezentate de statisticienii din Perm. Iată rezultatele prelucrării acestor date [47] :

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor care în general gunoiesc pămîntul	Revin care de gunoi cărate de o gospodărie (care gunoieşte)
Care cultivă pînă la 5 des.	33,9	80
„ „ între 5—10 „	66,2	116
„ „ „ 10—20 „	70,3	197
„ „ „ 20—50 „	76,9	358
„ „ peste 50 „	84,3	732
Total	51,7	176

www.dacoromanica.ro

Prin urmare, vedem şi aici o profundă deosebire în sistemul şi în modul de gospodărire la sărăcime şi la ţăranii înstăriţi. Şi această deosebire există pretutindeni, căci ţărănimea înstărită concentrează pretutindeni în mîna ei cea mai mare parte a vitelor ţăranilor şi are posibilităţi mai mari de a-şi folosi munca pentru îmbunătăţirea gospodăriei. De aceea, dacă ştim, de pildă, că „ţărănimea" de după reformă a creat un contingent de gospodării fără cai şi fără vite şi în acelaşi timp „a ridicat cultura agricolă", trecînd la îngrăşarea pămîntului (descrisă amănunţit de d-l V. V. în ale sale „Curente progresiste în gospodăria ţărănească", pag. 123–160 şi urm.), aceasta ne arată foarte limpede că „curentele progresiste" marchează pur şi simplu un progres al burgheziei săteşti. Acest lucru se manifestă şi mai vădit în repartizarea uneltelor agricole perfecţionate, referitor la care există de asemenea date în statistica cu privire la Perm. Dar aceste date sînt culese nu pe întreaga parte agricolă a judeţului, ci numai pe raioanele al 3-lea, al 4-lea şi al 5-lea, care cuprind 15.076 de gospodării din 23.574. Sînt înregistrate următoarele unelte perfecţionate : 1.049 de vînturători, 225 de maşini de sortat şi 354 de treierătoare, în total 1.628. Repartizarea pe grupuri este următoarea :

Grupuri de gospodari	La 100 de gospodării revin unelte perfecţionate	Totalul uneltelor perfecţionate	% faţă de totalul uneltelor perfecţionate	
Care nu-şi cultivă pămîntul	0,1	2	0,1	
„ cultivă pînă la 5 des.	0,2	10	0,6	
„ „ între 5—10 „	1,8	60	3,7	
„ „ „ 10—20 „	9,2	299	18,4	
„ „ „ 20—50 „	50,4	948	58,3	77,2
„ „ peste 50 „	180,2	309	18,9	
Total	10,8	1.628	100	

Încă o ilustrare a tezei „narodniciste" a d-lui V. V. potrivit căreia uneltele perfecţionate sînt folosite de „toţi" ţăranii !

Datele cu privire la „îndeletniciri în afara gospodăriei" ne permit de data aceasta să distingem două tipuri fundamentale de „îndeletniciri", care marchează 1) transformarea ţărănimii în burghezie sătească (posedarea unor stabilimente comer-

www.dacoromanica.ro

ciale-industriale) şi 2) transformarea ţărănimii în proletariat agricol (vînzarea forţei de muncă, aşa-numitele „îndeletniciri agricole"). Iată repartizarea pe grupuri a acestor persoane ale căror „îndeletniciri în afara gospodăriei" sînt de tipuri diametral opuse * :

Grupuri de gospodari	La 100 de gospodării revin stabilimente comerciale-meşteşugăreşti	Repartizarea stabilimentelor comerciale-meşteşugăreşti pe grupuri în % faţă de total		% gospodăriilor cu îndeletniciri agricole
Care nu-şi cultivă pămîntul	0,5	1,7		52,3
„ cultivă pînă la 5 des.	1,4	14,3		26,4
„ „ între 5—10 „	2,4	22,1		5,0
„ „ „ 10—20 „	4,5	34,3		1,4
„ „ „ 20—50 „	7,2	23,1	61,9	0,3
„ „ peste 50 „	18,0	4,5		—
Total	2,9	100		16,2

.Compararea acestor date cu datele referitoare la repartizarea suprafeţelor cultivate şi la angajarea de muncitori ne arată din nou că descompunerea ţărănimii creează piaţa internă pentru capitalism.

Vedem de asemenea cît de mult este denaturată realitatea cînd cele mai eterogene tipuri de îndeletniciri sînt puse în aceeaşi oală sub numele de „îndeletniciri în afara gospodăriei", sau „cîştiguri în afară", cînd „îmbinarea agriculturii cu îndeletnicirile în afara gospodăriei" se prezintă (ca, de pildă, la d-nii V. V. şi N.–on) ca ceva egal cu sine însuşi, omogen şi care exclude capitalismul.

Vom arăta în încheiere caracterul similar al datelor referitoare la judeţul Ekaterinburg. Dacă din cele 59.709 gospodării ale judeţului vom scădea pe cele care nu au pămînt (14.601 gospodării), pe cele care au numai fîneţe (15.679 de gospodării) şi pe cele care lasă întregul lot în paragină (1.612 gospodării), vom obţine următoarele date cu privire la restul de 27.817 gospodării : 20.000 de gospodării care nu-şi cultivă pămîntul sau cultivă suprafeţe mici (pînă la 5 des.) au numai

* „Îndeletnicirile agricole" sînt de asemenea clasificate numai pe ultimele 3 raioane. Sînt în total 692 de stabilimente comerciale-industriale, şi anume : 132 de mori de apă, 16 uleiniţe, 97 de stabilimente care produc smoală şi unsoare de căruţe, 283 de „fierării etc." şi 164 de „prăvălii, ceainării etc."

www.dacoromanica.ro

41.000 de deseatine de pămînt arabil din cele 124.000 des., adică mai puțin de 1/3. Dimpotrivă, cele 2.859 de gospodării înstărite (cu o suprafață cultivată de peste 10 des.) au 49.751 de deseatine suprafață cultivată, au 53.000 de deseatine de pămînt arendat din întinderea totală de 67.000 de deseatine (din care 47.000 de deseatine din cele 55.000 de deseatine de pămînturi țărănești arendate). Aceeași repartizare a acestor două tipuri opuse de „îndeletniciri în afara gospodăriei", precum și a gospodăriilor cu muncitori agricoli care vădește descompunerea țărănimii în județul Krasnoufimsk se constată și în județul Ekaterînburg.

V. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA OREL

Avem la dispoziție două culegeri privitoare la județele Eleț și Trubcev din această gubernie, culegeri în care gospodăriile țărănești sînt grupate după numărul cailor de muncă *.

Grupuri de gospodari	% familiilor	% populației de amb. sexe	Revine la o gospodărie pămînt lotual, des.	% de pămînt		% gospodăriilor arendașe	% de pămînt		Suprafața totală aflată în folosință		La o gospodărie revin vite (socotite în vite mari)	% față de numărul total al vitelor
				lotual	cumpărat		luat în arendă	dat în arendă	în %	la o gospodărie		
Fără cai	22,9	15,6	5,5	14,5	3,1	11,2	1,5	85,8	4,0	1,7	0,5	3,8
Cu 1 cal	33,5	29,4	6,7	28,1	7,2	46,9	14,1	10,0	25,8	7,5	2,3	23,7
„ 2—3 cai	36,4	42,6	9,6	43,8	40,5	77,4	50,4	3,0	49,3	13,3	4,6	51,7
„ 4 cai și mai mult	7,2	12,4	15,2	13,6	49,2	90,2	34,0	1,2	20,9	28,4	9,3	20,8
Total	100	100	8,6	100	100	52,8	100	100	100	9,8	3,2	100

* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Orel", vol. II, M. 1887. Județul Eleț, și vol. III, Orel, 1887. Județul Trubcev. În ceea ce privește acest din urmă județ, datele nu cuprind obștiile suburbane. Datele referitoare la pămîntul arendat sînt generale, fiind socotite la un loc atît pămînturile lotuale arendate cît și cele extralotuale. Întinderea pămîntului dat în arendă am stabilit-o cu aproximație după numărul gospodăriilor care dau în arendă întregul lot. Pe baza cifrelor obținute s-a stabilit și suprafața de pămînt aflată în folosința fiecărui grup (lotul + pămîntul cumpărat + pămîntul luat în arendă — pămîntul dat în arendă).

www.dacoromanica.ro

De aici se vede că raportul general dintre grupuri este şi de data aceasta acelaşi pe care l-am constatat mai înainte (concentrarea pămîntului cumpărat şi arendat la cei înstăriţi, trecerea pămîntului sărăcimii la aceştia etc.). Raportul dintre grupuri este de asemenea absolut identic şi în ceea ce priveşte folosirea muncii salariate, „îndeletnicirile în afara gospodăriei" şi „curentele progresiste" din gospodărie :

Grupuri de gospodar	% gospodăriilor cu muncitori salariaţi	% gospodăriilor cu îndeletniciri în afara gospodăriei	La 100 de gospodării revin stabilimente comerciale-meşteşugăreşti	Unelte perfecţionate (în judeţul Elet)	
				La 100 de gospodării revin unelte	% faţă de numărul total al uneltelor
Fără cai	0,2	59,6	0,7	0,01	0,1
Cu 1 cal	0,8	37,4	1,1	0,2	3,8
„ 2—3 cai	4,9	32,2	2,6	3,5	42,7
„ 4 cai şi mai mult	19,4	30,4	11,2	36,0	53,4
Total	3,5	39,9	2,3	2,2	100

Aşadar, şi în gubernia Orel vedem descompunerea ţărănimii în două tipuri diametral opuse : pe de o parte, în proletariat agricol (părăsirea pămîntului şi vinderea forţei de muncă), iar pe de altă parte în burghezie ţărănească (cumpărarea de pămînt, luarea în arendă pe scară întinsă, mai ales luarea în arendă a loturilor, introducerea unor îmbunătăţiri în gospodărie, angajarea de muncitori agricoli şi zileri, omişi aici, şi îmbinarea agriculturii cu îndeletniciri comerciale-meşteşugăreşti). Dar aici, proporţiile gospodăriilor agricole ale ţăranilor sînt, în general, mult mai reduse decît în cazurile citate mai sus ; numărul gospodăriilor care cultivă suprafeţe întinse este incomparabil mai mic, şi descompunerea ţărănimii, dacă ar fi să judecăm după aceste două judeţe, apare de aceea mult mai neînsemnată. Spunem : „apare" iată pe ce bază : în primul rînd, dacă observăm aici că „ţărănimea" se transformă mult mai repede în proletariat agricol, făcînd să se desprindă grupuri neînsemnate de burghezi rurali, am putut vedea în schimb şi exemple contrare, cînd acest din urmă pol al satului devine deosebit de însemnat. În al doilea rînd, aici descompu-

www.dacoromanica.ro

nerea țăranilor *plugari* (ne mărginim în acest capitol tocmai la țăranii plugari) este estompată de „îndeletniciri în afara gospodăriei" care sînt deosebit de dezvoltate (40% din familii). Iar în categoria celor care au „îndeletniciri în afară" intră, alături de muncitorii salariați, care constituie majoritatea, și negustori, scupșcici, întreprinzători, gospodari etc., care reprezintă o minoritate. În al treilea rînd, aici descompunerea țărănimii este estompată de lipsa de date privitoare la ramurile agriculturii locale care sînt cel mai mult legate de piață. Agricultura cu caracter comercial, pentru piață, se dezvoltă aici nu pe baza extinderii culturii de cereale destinate vînzării, ci pe baza producției de cînepă. Cel mai mare număr de operații comerciale este legat aici de acest produs, iar datele tabelelor din culegere nu scot în evidență *tocmai această* ramură a agriculturii la diferite grupuri. „Cînepiștile aduc țăranilor venitul principal" (adică venitul în bani. Culegere cu privire la jud. Trubcev, pag. 5 din descrierea satelor și multe altele), „principala atenție a țăranilor este concentrată asupra culturii cînepei... Tot gunoiul de grajd... este folosit la îngrășarea cînepiștilor" (ibid., 87), se contractează pretutindeni împrumuturi, garantate „prin cînepă", în cînepă se plătesc datoriile (ibid., passim). Pentru îngrășarea cînepiștilor, țăranii înstăriți cumpără gunoi de grajd de la sărăcime (Culegere cu privire la jud. Orel, vol. VIII. Orel, 1895, pag. 105), cînepiștile sînt date sau luate în arendă atît în propriile obști cît și în obști străine (ibid., 260), cu prelucrarea cînepei se ocupă o parte din „stabilimentele meșteșugărești" despre a căror concentrare am vorbit. Este limpede că tabloul descompunerii țărănimii din care lipsesc date tocmai despre principalul produs comercializat al agriculturii locale nu este complet *.

* Autorul culegerii cu privire la jud. Orel comunică (tabelul nr. 57) că la țăranii înstăriți cantitatea de gunoi provenită de la 1 vită cornută este *aproape de două ori mai mare* decît la cei săraci (391 de puduri la 1 vită, atunci cînd la 1 gospodărie revin 7,4 vite, față de 208 puduri la 1 vită, atunci cînd la 1 gospodărie revin 2,8 vite. Această concluzie a fost obținută făcîndu-se gruparea după lot, fapt care atenuează adevărata profunzime a descompunerii). Acest lucru se întîmplă din cauză că sărăcimea este nevoită să folosească paiele și gunoiul de grajd drept combustibil, să le vîndă etc. Cantitatea „normală" de gunoi de grajd provenită de la 1 vită (400 de puduri) este obținută, prin urmare, numai de către burghezia țărănească. D-l V. V. ar putea să raționeze și cu acest prilej (așa cum raționează în legătură cu deposedarea de cai) despre „restabilirea raportului normal" dintre numărul vitelor și cantitatea de gunoi de grajd.

www.dacoromanica.ro

VI. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA VORONEJ

Culegerile privitoare la gubernia Voronej se disting printr-o deosebită amploare a datelor şi prin abundenţa clasificărilor. În afară de clasificarea obişnuită după lot, pentru cîteva judeţe avem o clasificare după numărul vitelor de muncă, după numărul lucrătorilor (după braţele de muncă ale familiilor), după îndeletniciri în afara gospodăriei (fără îndeletniciri în afară ; cu îndeletniciri în afară : a) agricole, b) mixte şi c) comerciale-meşteşugăreşti), după muncitorii agricoli (gospodării ai căror membri se angajează ca muncitori agricoli ; – gospodării fără muncitori agricoli şi fără membri care se angajează ca muncitori agricoli ; – gospodării care angajează muncitori agricoli). Ultima clasificare a fost folosită pentru cele mai multe judeţe, şi la prima vedere s-ar putea crede că e cea mai potrivită pentru studierea descompunerii ţărănimii. În realitate însă nu este aşa : grupul de gospodării care furnizează muncitori agricoli nu cuprinde nici pe departe întregul proletariat sătesc, pentru că din el nu fac parte gospodăriile care furnizează zileri, salahori, muncitori din fabrici şi uzine, muncitori la lucrările de construcţii şi de terasamente, servitori etc. Muncitorii agricoli nu formează decît o parte din muncitorii salariaţi pe care îi furnizează „ţărănimea". Grupul de gospodării care angajează muncitori agricoli este de asemenea extrem de incomplet, pentru că din el nu fac parte gospodăriile care angajează zileri. Grupul neutru (care nu furnizează şi nu angajează muncitori agricoli) adună la un loc în fiecare judeţ zeci de mii de familii, reunind mii de gospodării fără cai cu mii de gospodării cu mai mulţi cai, pe cei care iau în arendă pămînt şi pe cei care îl dau în arendă, pe agricultori şi pe neagricultori, mii de muncitori salariaţi şi o minoritate de gospodari etc. „Mediile" generale pentru întregul grup neutru se obţin, de pildă, din adunarea la un loc a tuturor gospodăriilor celor lipsiţi de pămînt sau ale celor care au 3–4 des. de gospodărie (pămînt lotual şi pămînt cumpărat) cu gospodăriile care au pămînt lotual cu o suprafaţă de

www.dacoromanica.ro

peste 25, 50 de descatine şi mai cumpără zeci şi sute de deseatine de pămînt (Culegere cu privire la judeţul Bobrov, pag. 336, grupul nr. 148 ; culegerea cu privire la judeţul Novohopersk, pag. 222), – din adunarea la un loc a gospodăriilor cu cîte 0,8–2,7 vite de fiecare familie cu gospodăriile cu cîte 12–21 vite (ibid.). Se înţelege că prin astfel de „medii" nu se poate înfăţişa descompunerea ţărănimii, şi sîntem nevoiţi să folosim clasificarea după vitele de muncă, întrucît se apropie cel mai mult de clasificarea după proporţiile gospodăriei agricole. Avem la dispoziţie 4 culegeri care folosesc o astfel de clasificare (cu privire la judeţele Zemleansk, Zadonsk, Nijnedevitk şi Korotoiak), din care trebuie să alegem judeţul Zadonsk, deoarece pentru celelalte judeţe nu există date separate cu privire la pămîntul cumpărat şi dat în arendă pe grupuri. Vom da mai jos date totalizate cu privire la toate aceste 4 judeţe, şi cititorul va vedea că concluziile obţinute sînt identice. Iată datele generale cu privire la grupurile din judeţul Zadonsk (15.704 gospodării, 106.288 de persoane, de ambele sexe, 135.656 de deseatine de pămînt lotual, 2.882 de deseatine de pămînt cumpărat, 24.046 de deseatine de pămînt luat în arendă, 6.482 de deseatine de pămînt dat în arendă). [Vezi tabelul de la pag. 104. – *Nota trad.*]

Raportul dintre grupuri este şi aici identic cu cel din guberniile şi judeţele precedente (concentrarea pămîntului cumpărat şi a pămîntului luat în arendă, trecerea pămîntului lotual de la ţăranii săraci care-l dau în arendă la ţăranii înstăriţi care iau pămînt în arendă etc.), dar ponderea ţărănimii înstărite este aici incomparabil mai mică. Proporţiile extrem de reduse ale gospodăriei agricole a ţăranilor fac în mod firesc să se nască chiar întrebarea dacă ţărănimea locală face parte din categoria agricultorilor sau din categoria „celor care au îndeletniciri în afară" ? Iată datele referitoare la „îndeletniciri în afara gospodăriei", – în primul rînd referitoare la repartizarea lor pe grupuri. [Vezi tabelul de la pag. 105. – *Nota trad.*]

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor	La o gospodărie revin persoane de ambele sexe	% populației, de ambele sexe	La o gospodărie revine pămînt lotual, des.	% de pămînt				Suprafața totală aflată în folosință		Totalul pămîntului cultivat		Totalul vitelor care revin la o gospodărie
					lotual	cumpărat	luat în arendă	dat în arendă	la o gospodărie	%	la o gospodărie	%	
Fără cai	24,5	4,5	16,3	5,2	14,7	2,0	1,5	36,9	4,7	11,2	1,4	8,9	0,6
Cu 1 cal	40,5	6,1	36,3	7,7	36,1	14,3	19,5	41,9	8,2	32,8	3,4	35,1	2,5
„ 2—3 cai	31,8	8,7	40,9	11,6	42,6	35,9	54,0	19,8	14,4	45,4	5,8	47,0	5,2
„ 4 cai și mai mult	3,2	13,6	6,5	17,1	6,6	47,8	25,0	1,4	33,2	10,6	11,1	9,0	11,3
Total	100	6,8	100	8,6	100	100	100	100	10,1	100	4,0	100	3,2

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodari	Unelte perfecţionate: La 100 de gospodării	Unelte perfecţionate: % faţă de total	% gospodăriilor: care angajează muncitori agricoli	% gospodăriilor: care furnizează muncitori agricoli	% gospodăriilor: La 100 de gospodării revin stabilimente comerciale-meşteşugăreşti	% gospodăriilor: cu „îndeletniciri în afara gospodăriei"	% gospodăriilor: care vînd cereale	% gospodăriilor: care cumpără cereale	% venitului în bani provenit din: „îndeletniciri în afara gospodăriei"	% venitului în bani provenit din: vînzarea produselor agricole
Fără cai	—	—	0,2	29,9	1,7	94,4	7,3	70,5	87,1	10,5
Cu 1 cal	0,06	2,1	1,1	15,8	2,5	89,6	31,2	55,1	70,2	23,5
„ 2—3 cai	1,6	43,7	7,7	11,0	6,4	86,7	52,5	28,7	60,0	35,2
„ 4 cai şi mai mult	23,0	54,2	28,1	5,3	30,0	71,4	60,0	8,1	46,1	51,5
Total	1,2	100	3,8	17,4	4,5	90,5	33,2	48,9	66,0	29,0

Repartizarea uneltelor perfecţionate şi a celor două tipuri opuse de „îndeletniciri în afara gospodăriei" (vînzarea forţei de muncă şi îndeletnicirile comerciale-industriale) este şi aici la fel cu cea din datele analizate mai sus. Uriaşul procent de gospodării cu „îndeletniciri în afara gospodăriei", predominarea gospodăriilor care cumpără grîne asupra gospodăriilor care vînd grîne, predominarea venitului în bani provenit din „îndeletniciri în afară" asupra venitului în bani provenit din agricultură *, – toate acestea ne îndreptăţesc să considerăm că acesta este mai curînd un judeţ în care predomină „îndeletniciri în afara gospodăriei" decît un judeţ agricol. Să vedem însă ce fel de îndeletniciri sînt acestea. În „Culegere de date estimative cu privire la posesiunea ţărănească a pămîntului în judeţele Zemleansk, Zadonsk, Korotoiak şi Nijnedevitk" (Voronej, 1889) sînt enumerate toate profesiunile celor cu „îndeletniciri în afara gospodăriei", atît a celor care îşi exercită profesiunea în localitate cît şi a celor care caută de lucru în altă parte (în total 222 de profesiuni), cu repartizarea lor pe grupuri după lot, indicîndu-se cuantumul cîştigului în fiecare profesiune. Din această enumerare se vede că *majoritatea covîrşitoare a „îndeletnicirilor în afara gospodăriei" constă din muncă salariată.* Din cele 24.134 de persoane cu „îndeletniciri în afară" din judeţul Zadonsk, 14.135 sînt muncitori

* În grupul superior al ţărănimii, puţin numeros, vedem contrariul : predominarea vînzării de grîne asupra cumpărării, obţinerea venitului în *bani* mai ales din cultivarea pămîntului, un procent ridicat de gospodari cu muncitori agricoli, cu unelte perfecţionate, cu stabilimente comerciale-meşteşugăreşti. Toate trăsăturile caracteristice ale burgheziei ţărăneşti se manifestă în mod concret şi aici (în ciuda faptului că este puţin numeroasă), prin dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial, capitalist.

www.dacoromanica.ro

agricoli, căruţaşi, văcari, salahori, 1.813 sînt muncitori din construcţii, 298 – muncitori la oraş, muncitori industriali şi alţii, 446 se află în servicii particulare, 301 sînt cerşetori etc. Cu alte cuvinte, majoritatea covîrşitoare a persoanelor cu „îndeletniciri în afară" sînt proletari agricoli, *muncitori salariaţi cu lot*, care îşi vînd forţa de muncă întreprinzătorilor rurali şi celor industriali *. Astfel, dacă analizăm raportul dintre diferitele grupuri ale ţărănimii din gubernia dată sau din judeţul dat, vedem *pretutindeni* trăsăturile caracteristice ale descompunerii atît în guberniile de stepă cu pămînt mult, cu suprafeţe cultivate relativ foarte mari aparţinînd ţăranilor, cît şi în regiuni cu pămînt foarte puţin, cu „gospodării" ţărăneşti de proporţii minuscule ; în ciuda deosebirii profunde în ceea ce priveşte condiţiile agrare şi agricole, raportul dintre grupul superior al ţărănimii şi cel inferior este pretutindeni identic. Dacă însă comparăm diferite regiuni, vedem că în unele se manifestă în mod deosebit de pronunţat formarea de întreprinzători rurali din rîndurile ţăranilor, iar în altele formarea de proletari agricoli. Se înţelege de la sine că în Rusia, ca şi în oricare altă ţară capitalistă, această din urmă latură a procesului de descompunere cuprinde un număr incomparabil mai mare de mici agricultori (şi, probabil, un număr mai mare de regiuni) decît prima.

* În completarea celor spuse mai sus despre accepţia dată în statistica zemstvelor noţiunii de „îndeletniciri în afară", vom cita date mai amănunţite cu privire la îndeletnicirile în afară ale ţăranilor din localităţile respective. Statisticienii zemstvelor au împărţit aceste îndeletniciri în 6 categorii : 1) îndeletniciri agricole (59.277 de oameni din numărul total de 92.889 de persoane cu „îndeletniciri în afară" din cele 4 judeţe). Pe lîngă această majoritate covîrşitoare de muncitori salariaţi se întîlnesc însă aici şi proprietari (de bostănării, grădinari, apicultori, poate şi o parte din surugii etc.) 2) Meseriaşi şi meşteşugari (20.784 de oameni). Printre meseriaşii adevăraţi (= cei care lucrează de comandă pentru *consumatori)* sînt aici foarte mulţi muncitori salariaţi, mai ales muncitori din construcţii etc. Dintre aceştia din urmă am numărat peste 8.000 (există, probabil, şi patroni : brutari etc.). 3) Servitori — 1.737 de oameni. 4) Negustori şi patroni meşteşugari — 7.104 oameni. După cum am mai spus, desprinderea acestei categorii din masa generală a persoanelor cu „îndeletniciri în afară" este deosebit de necesară. 5) Profesiuni libere — 2.881 de oameni, inclusiv 1.090 de cerşetori ; în afară de ei, vagabonzi, jandarmi, prostituate, poliţişti etc. 6) Muncitori de la oraşe, muncitori de fabrică şi alţii — 1.106 oameni. Persoane cu îndeletniciri în afara gospodăriei agricole din localitate — 71.112, persoane care caută cîştiguri în alte localităţi — 21.777 ; de sex masculin — 85.255, de sex feminin — 7.634. Cuantumul cîştigului e foarte diferit : de pildă, în judeţul Zadonsk, 8.580 de salahori cîştigă 234.677 de ruble, iar 647 de negustori şi patroni meşteşugari — 71.799 de ruble. Putem să ne închipuim ce harababură se produce cînd punem în aceeaşi oală toate aceste „îndeletniciri" cu cele mai diferite caractere, întocmai aşa cum şi procedează de obicei statisticienii noştri de zemstvă şi narodnicii noştri.

www.dacoromanica.ro

VII. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA GUBERNIA NIJNI-NOVGOROD

Pentru trei județe din gubernia Nijni-Novgorod – Kneaghinin, Makariev și Vasil – datele statistice ale recensămîntului pe gospodării făcut de zemstve sînt totalizate într-un tabel pe grupuri, care împarte gospodăriile țărănești (numai cu pămînt lotual și numai ale țăranilor care stau în satul lor) în cinci grupuri după vitele de muncă („Materiale pentru evaluarea pămînturilor din gubernia Nijni-Novgorod. Partea economică". Volumele IV, IX și XII, Nijni-Novgorod, 1888, 1889, 1890).

Grupînd laolaltă aceste trei județe, obținem următoarele date cu privire la grupurile de gospodării (în cele trei județe menționate, aceste date cuprind 52.260 de gospodării și 294.798 de suflete de ambele sexe. Pămîntul lotual reprezintă 433.593 des., pămîntul cumpărat – 51.960 des., pămîntul luat în arendă – 86.007 des., incluzîndu-se aici toate categoriile de pămînt luat în arendă, lotual și extralotual, arături și fînețe ; pămîntul dat în arendă – 19.274 des.) :

Grupuri de gospodari	% gospodăriilor	Persoane de ambele sexe la o gospodărie	% populației de ambele sexe	Pămînt lotual: Revin la o gospodărie deseatine	Pămînt lotual: % față de total	Pămînt cumpărat: % față de total	% față de totalul pămîntului: Luat în arendă	% față de totalul pămîntului: Dat în arendă	Întreaga suprafață de pămînt aflată în folosința grupului: Revine la o gospodărie deseatine	Întreaga suprafață de pămînt aflată în folosința grupului: % față de total	Totalul vitelor: La o gospodărie revin vite	Totalul vitelor: % față de total
Fără cai	30,4	4,1	22,2	5,1	18,6	5,7	3,3	81,7	4,4	13,1	0,6	7,2
Cu 1 cal	37,5	5,3	35,2	8,1	36,6	18,8	25,1	12,4	9,4	34,1	2,4	33,7
„ 2 cai	22,5	6,9	27,4	10,5	28,5	29,3	38,5	3,8	13,8	30,2	4,3	34,9
„ 3 „	7,3	8,4	10,9	13,2	11,6	22,7	21,2	1,2	21,0	14,8	6,2	16,5
„ 4 caișimai mult	2,3	10,2	4,3	16,4	4,7	23,5	11,9	0,9	34,6	7,8	9,0	7,7
Total	100	5,6	100	8,3	100	100	100	100	10,3	100	2,7	100

Vedem, prin urmare, și aici că țărănimea înstărită, în ciuda faptului că e mai bine înzestrată cu pămînt lotual (procentul pămîntului lotual în grupurile superioare este proporțional mai mare decît procentul populației lor), concentrează pămîntul cumpărat (cele 9,6% gospodării înstărite dețin 46,2% din pămîntul cumpărat, pe cînd cele $^2/_3$ gospodării ale țărănimii sărace dețin mai puțin de un sfert din totalul pămîntului

www.dacoromanica.ro

cumpărat), concentrează şi pămîntul arendat, „adună" şi pămîntul lotual pe care sărăcimea îl dă în arendă, şi, datorită tuturor acestor lucruri, reiese că repartizarea *reală* a pămîntului care se află în folosinţa „ţărănimii" nu seamănă cîtuşi de puţin cu repartizarea pămîntului lotual. În realitate, gospodăriile fără cai posedă o întindere de pămînt mai mică decît lotul care le-a fost asigurat prin lege. Gospodăriile cu cîte un cal şi cu cîte doi cai îşi sporesc numai cu 10–30% suprafaţa de pămînt pe care o posedă (de la 8,1 des. la 9,4 des., de la 10,5 des. la 13,8 des.), pe cînd ţăranii înstăriţi îşi sporesc suprafaţa de pămînt *o dată şi jumătate* pînă la *două* ori. În timp ce deosebirile dintre grupuri în ceea ce priveşte suprafaţa pămîntului lotual sînt infime, deosebirile dintre ele *în ceea ce priveşte proporţiile reale ale gospodăriei agricole* sînt imense, după cum se vede din datele citate mai sus referitoare la vite şi din datele de mai jos referitoare la suprafaţa cultivată :

Grupuri de gospodari	La o gospodărie revin suprafeţe cultivate des.	% faţă de totalul suprafeţelor cultivate	% gospodăriilor cu muncitori agricoli	% ţăranilor cu stabilimente comerciale-meşteşugăreşti*	% gospodăriilor cu îndeletniciri sezoniere
Fără cai	1,9	11,4	0,8	1,4	54,4
Cu 1 cal	4,4	32,9	1,2	2,9	21,8
„ 2 cai	7,2	32,4	3,9	7,4	21,4
„ 3 „	10,8	15,6	8,4	15,3	21,4
„ 4 „ şi mai mult	16,6	7,7	17,6	25,1	23,0
Total	5,0	100	2,6	5,6	31,6

Deosebirea dintre grupuri în ceea ce priveşte suprafaţa cultivată e şi mai mare decît deosebirea dintre ele în ceea ce priveşte suprafaţa de pămînt aflată în mod real în posesiunea şi folosinţa lor, fără să mai vorbim de deosebirile în ceea ce priveşte dimensiunile lotului **. Aceasta arată o dată în plus că clasificarea după lotul posedat, al cărui „caracter egalitar" a devenit astăzi o simplă ficţiune juridică, nu este cîtuşi de puţin potrivită. Celelalte coloane din tabel arată în ce mod

* Numai pentru judeţul Kneaghinin.

** Dacă am considera suprafaţa de pămînt lotual (la 1 gospodărie) al ţăranilor fără cai egală cu 100, atunci pentru grupurile superioare suprafaţa de pămînt lotual s-ar exprima prin cifrele : 159, 206, 259, 321. Seria respectivă de cifre referitoare la suprafaţa de pămînt aflată în mod real în posesiunea fiecărui grup va fi următoarea : 100, 214, 314, 477, 786 ; iar pentru suprafaţa cultivată pe grupuri : 100, 231, 378, 568, 873.

www.dacoromanica.ro

se produce în rîndurile ţărănimii „îmbinarea agriculturii cu îndeletniciri în afara gospodăriei" : ţărănimea înstărită îmbină agricultura cu caracter comercial şi agricultura capitalistă (un procent ridicat de gospodării cu muncitori agricoli) cu întreprinderile comerciale-meşteşugăreşti, pe cînd sărăcimea îmbină vînzarea forţei ei de muncă („cîştigurile în afara gospodăriei") cu proporţiile infime ale suprafeţei cultivate, adică se transformă în muncitori agricoli şi zileri cu lot. De relevat faptul că procentul de gospodării cu cîştiguri în afară nu scade în mod regulat, ceea ce se explică prin diversitatea extraordinară a acestor „cîştiguri" şi a „îndeletnicirilor în afară" ale ţărănimii din Nijni-Novgorod : pe lîngă muncitorii agricoli, salahorii, muncitorii din construcţii şi de la şantierele navale etc., în categoria persoanelor cu „îndeletniciri în afară" intră aici un număr relativ foarte mare de „meşteşugari", proprietari de ateliere meşteşugăreşti, negustori, scupşcici etc. Se înţelege că amestecarea unor persoane cu „îndeletniciri în afară" de tipuri atît de diferite afectează exactitatea datelor privitoare la „gospodăriile cu cîştiguri în afară" *.

În legătură cu deosebirile dintre diferitele grupuri de ţărani în ceea ce priveşte gospodăria agricolă, vom observa că în gubernia Nijni-Novgorod „îngrăşămintele constituie una din principalele condiţii care determină gradul de productivitate a pămînturilor arabile" (pag. 79 din Culegerea cu privire la judeţul Kneaghinin). Recolta medie de secară sporeşte regulat pe măsură ce sporeşte cantitatea de îngrăşăminte : la 300–500 de care de gunoi de grajd pe 100 des. de pămînt lotual, recolta de secară este egală cu 47,1 baniţe de deseatină, iar la 1.500 de care de gunoi de grajd sau mai multe, recolta este egală cu 62,7 baniţe (pag. 84, ibid.). De aici reiese limpede că deosebirea dintre grupuri în ceea ce priveşte proporţiile producţiei agricole trebuie să fie şi mai mare decît deosebirea în ceea ce priveşte mărimea suprafeţei cultivate şi că statisticienii de la Nijni-Novgorod au făcut o mare greşeală studiind problema recoltei la hectar a ogoarelor ţărăneşti în general, şi nu separat a ogoarelor ţărănimii sărace şi ale celei înstărite.

* Despre „îndeletniciri în afară" ale ţărănimii din Nijni-Novgorod, vezi la M. Plotnikov „Meşteşugurile din gubernia Nijni-Novgorod" (Nijni-Novgorod, 1894), tabelele de la sfîrşitul cărţii şi culegerile de statistici ale zemstvelor, mai ales cele privitoare la judeţele Gorbatov şi Semenov.

www.dacoromanica.ro

VIII. ANALIZA DATELOR STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA ALTE GUBERNII

După cum cititorul a observat deja, pentru studierea descompunerii țărănimii folosim exclusiv recensămintele pe gospodării ale statisticii zemstvelor, dacă ele cuprind regiuni mai mult sau mai puțin însemnate, dacă dau date suficient de amănunțite asupra principalilor indici de descompunere și dacă (ceea ce este deosebit de important) sînt prelucrate în așa fel, încît să se poată desprinde diferitele grupuri de țărani după starea lor materială. Datele expuse mai sus, referitoare la cele 7 gubernii, epuizează materialul statistic al zemstvelor care satisface aceste condiții și pe care am avut posibilitatea să-l folosim. Pentru a da un tablou mai complet, vom arăta acum pe scurt și celelalte date, mai puțin complete, de același gen (adică bazate numai pe recensăminte globale pe gospodării).

Pentru județul Demeansk din gubernia Novgorod avem un tabel pe grupuri cu privire la gospodăriile țărănești după numărul cailor („Materiale pentru evaluarea terenurilor din gubernia Novgorod. Județul Demeansk". Novgorod, 1888). Aici nu există date cu privire la pămîntul luat și dat în arendă (în deseatine), dar chiar și numai datele existente dovedesc că raportul dintre țărănimea înstărită și cea săracă din această gubernie este același ca și în alte gubernii. Și aici, de pildă, procentul gospodăriilor cu pămînt cumpărat și pămînt luat în arendă crește pe măsură ce trecem de la grupul inferior la grupul superior (de la cele fără cai la cele cu cîte 3 și mai mulți cai), în ciuda faptului că gospodăriile cu mai mulți cai sînt înzestrate cu pămînt lotual într-o proporție care depășește nivelul mijlociu. Cele 10,7% gospodării cu 3 și mai mulți cai, cuprinzînd 16,1% din totalul populației, dețin 18,3% din întreaga suprafață de pămînt lotual, 43,4% din pămîntul cumpărat, 26,2% din pămîntul luat în arendă (dacă ne putem pronunța asupra acestui lucru după suprafața cultivată cu secară și ovăz pe pămîntul arendat), 29,4% din numărul total al „clădirilor destinate exercitării meșteșugurilor", pe cînd cele 51,3% gospodării fără cai și cu un singur cal, cuprinzînd 40,1% din populație, nu au decît 33,2% din suprafața de pămînt lotual, 13,8% din pămîntul cumpărat, 20,8% din pă-

www.dacoromanica.ro

mîntul arendat (în sensul arătat), 28,8% din „clădirile destinate exercitării meşteşugurilor". Cu alte cuvinte, şi aici ţărănimea înstărită „adună" pămînt şi îmbină agricultura cu îndeletnicirile comerciale şi cu „meşteşugurile", iar ţăranii săraci părăsesc pămîntul şi se transformă în muncitori salariaţi (procentul „persoanelor cu îndeletniciri în afară" descreşte pe măsură ce trecem de la grupul inferior la cel superior, de la 26,6% la cei fără cai, la 7,8% la cei care au 3 şi mai mulţi cai). Caracterul incomplet al acestor date ne obligă să nu le includem în totalizarea de mai jos a materialului privitor la descompunerea ţărănimii.

Din acelaşi motiv nu includem nici datele referitoare la *o parte* din judeţul Kozeleţ din gubernia Cernigov („Materiale pentru evaluarea terenurilor, culese de secţia de statistică de pe lîngă zemstva din gubernia Cernigov", vol. V, Cernigov, 1882 ; după numărul vitelor de muncă sînt grupate datele referitoare la 8.717 gospodării din raionul cu cernoziom al judeţului). Raportul dintre grupuri este acelaşi şi aici : cele 36,8% gospodării fără vite de muncă, reprezentînd 28,8% din populaţie, deţin 21% din pămîntul propriu şi pămîntul lotual, 7% din pămîntul luat în arendă, în schimb însă ele dau în arendă 63% din suprafaţa totală de pămînt dat în arendă de aceste 8.717 gospodării. Cele 14,3% gospodării cu 4 şi mai multe vite de muncă, reprezentînd 17,3% din populaţie, deţin 33,4% din pămîntul propriu şi din pămîntul lotual, 32,1% din pămîntul luat în arendă şi dau în arendă numai 7% din suprafaţa totală de pămînt dat în arendă. Din nefericire, celelalte gospodării (cu 1–3 vite de muncă) nu sînt subîmpărţite în grupuri mai mici.

În „Materiale pentru studierea pămînturilor aflate în folosinţa populaţiei rurale din guberniile Irkutsk şi Ienisei şi a vieţii economice a acesteia" există un foarte interesant tabel pe grupuri (după numărul cailor de muncă) al gospodăriilor ţărăneşti şi al coloniştilor din 4 districte ale guberniei Ienisei (vol. III, Irkutsk, 1893, pag. 730 şi urm.). E foarte interesant de observat că raportul dintre siberianul înstărit şi colonist (iar în acest raport e puţin probabil ca şi cel mai înfocat narodnic să îndrăznească să caute faimosul caracter de obşte !) este de fapt absolut identic cu raportul dintre ţăranii noştri

www.dacoromanica.ro

înstăriţi din obşte şi „confraţii" lor fără cai sau cu un singur cal. Reunind pe colonişti şi pe ţăranii băştinaşi (o asemenea reunire este necesară, pentru că primii servesc ca forţă de muncă pentru ultimii), obţinem trăsăturile cunoscute ale grupurilor superioare şi inferioare. Cele 39,4% gospodării din grupurile inferioare (fără cai, cu 1 cal şi 2 cai), cuprinzînd 24% din populaţie, nu deţin decît 6,2% din totalul arăturilor şi 7,1% din totalul vitelor, pe cînd cele 36,4% gospodării cu cîte 5 şi mai mulţi cai, cuprinzînd 51,2% din populaţie, deţin 73% din totalul arăturilor şi 74,5% din totalul vitelor. Ultimele grupuri (cu 5–9, 10 şi mai mulţi cai), din care fac parte gospodăriile avînd cîte 15–36 de deseatine de arătură de gospodărie, recurg pe scară largă la munca salariată (30–70% din gospodării folosesc muncitori salariaţi), pe cînd cele trei grupuri inferioare, avînd 0–0,2–3–5 deseatine de arături de 1 gospodărie, *furnizează* muncitori (20–35–59% din gospodării). Datele privitoare la pămîntul luat şi dat în arendă constituie singura excepţie – întîlnită de noi – de la regula (concentrarea pămîntului luat în arendă în mîna celor înstăriţi), o excepţie care confirmă regula. Adevărul este că în Siberia nu există tocmai condiţiile care au creat această regulă, nu există posesiunea obligatorie şi „egalitară" a lotului, nu există proprietatea privată statornicită asupra pămîntului. Ţăranul înstărit nu cumpără şi nu ia în arendă pămînt, ci îl ocupă (cel puţin aşa a fost pînă acum) ; darea şi luarea în arendă a pămîntului are mai curînd caracterul unor schimburi între vecini, şi de aceea datele pe grupuri privitoare la luarea şi darea în arendă nu vădesc nici un fel de regularitate *.

Pentru cele trei judeţe ale guberniei Poltava putem stabili aproximativ repartizarea suprafeţei cultivate (cunoscînd numărul gospodăriilor cu suprafeţe cultivate, de diferite mărimi stabilite în culegeri „de la – pînă la" cutare număr de

* „Materialele culese pe teren privind cazurile de dare şi de luare în arendă a pămînturilor au fost considerate ca materiale care nu merită o prelucrare specială, pentru că fenomenul însuşi nu există decît într-o formă embrionară ; cazurile de dare şi luare în arendă sînt rare, avînd un caracter cu totul întîmplător şi neexercitînd încă nici o influenţă asupra vieţii economice din gubernia Ienisei" („Materiale", vol. IV, partea întîi, pag. V, introducere). Din cele 424.624 de deseatine de arătură moale ale ţăranilor băştinaşi din gubernia Ienisei, 417.086 de descatine reprezintă pămîntul „ocupat şi transmis din tată în fiu". Pămîntul luat în arendă (2.686 des.) este aproape egal cu cel dat în arendă (2.639), nereprezentînd nici 1% din întinderea totală a pămîntului ocupat.

www.dacoromanica.ro

Итоги по раіонамъ, сословіямъ и уѣзду.

№	% отношенія посѣвовъ.							Распредѣленіе хоз. по размѣру посѣва.								Занятія, кромѣ хлѣбопашества. Хозяйствъ, отпуск. членовъ на дальн. заработки.							Извозъ.		Профессіон. занятія.			Батрачество.			Дальніе заработки.			№
	Р ж и.	Оз. пшеницы.	Яр. пшеницы.	Я ч м е н я.	О в с а.	Г р е ч и х и.	Проч. хлѣбовъ.	Число хоз. безъ посѣва.	Съ посѣвомъ менѣе 1 дес.	1 и менѣе 2 дес.	2 и менѣе 3 дес.	3 и менѣе 6 дес.	6 и менѣе 9 дес.	9 и менѣе 15 дес.	15 и менѣе 20 дес.	20 и менѣе 50 дес.	50 и болѣе дес.	Хоз., жнущ. со снопа. Изъ безземельн. и не имѣющ. поля.	Имѣющ. менѣе 3 дес. поля.	Имѣющ. 3—6 дес. поля.	Имѣющ. 6 и бол. дес. поля.	Итого занощиковъ.	% къ числу всѣхъ хоз.	Изъ безземельн. и не имѣющ. пахат. земли.	Имѣющ. менѣе 3 дес. пахатной земли.	Имѣющ. 3—6 дес. пах. земли.	Имѣющ. 6—9 дес. пах. земли.	Имѣющ. 9 и болѣе дес. пахатной земли.	Итого отпускающ. на дальн. зараб.	% къ числу всѣхъ хоз.	Хозяевъ.	Членовъ.	Мужчинъ.	Женщинъ.	% ремесл. муж. къ числу муж. раб.	Муж. Взрослыхъ.	Полуработн.	Женщинъ.	% батрач. муж. къ числу муж. раб.	Мужчинъ.	Женщинъ.	% уходящ. мужч. къ числу муж. раб.	
	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157		158	159	160	161	162			163	164	165	166		167	168	169		170	171		
1	38,1	6,7	33,6	13,9	3,0	3,9	0,8	45	—	—	2	3	1	3	3	6	1	14	—	—	—	14	21,9	—	—	—	—	—	—	—	6	6	37	4	43,0	1	1	3	1,2	—	—	—	1
2	29,4	5,2	34,2	19,3	3,9	3,2	4,1	222	3	23	20	46	18	13	5	4	3	50	4	1	—	55	15,4	6	1	—	—	—	7	2,0	5	5	214	20	49,9	40	18	10	9,2	7	—	1,6	2
3	23,0	10,1	26,6	14,8	16,3	3,3	6,0	76	—	1	2	8	2	1	—	1	2	1	—	—	—	1	1,1	2	—	—	—	—	2	2,2	—	—	71	1	67,6	7	4	1	6,1	2	—	1,3	3
4	42,2	4,1	25,0	13,1	6,3	1,1	6,4	63	—	6	4	9	5	7	2	9	5	7	1	—	—	8	7,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76	1	58,0	3	4	3	2,3	—	—	—	4
	33,8	5,7	30,2	16,3	6,4	2,8	4,8	406	3	30	28	66	26	24	10	20	11	72	5	1	—	78	12,4	8	1	—	—	—	9	1,4	11	11	398	26	53,0	51	27	17	6,8	9	—	1,2	
1	36,4	4,1	31,9	20,7	1,8	3,9	1,2	793	21	69	61	244	146	153	61	80	17	559	86	7	—	652	39,6	3	1	—	—	—	4	0,2	101	105	529	24	24,1	30	65	82	1,4	4	—	0,2	1
2	32,2	2,8	26,2	26,1	4,1	4,0	3,3	2448	110	930	1745	5505	2857	1560	290	223	36	356	292	159	39	846	5,4	57	34	99	49	22	261	1,7	232	234	1675	103	7,1	1217	739	753	5,5	207	89	1,0	2
3	37,4	2,9	23,0	22,9	7,3	2,6	3,9	809	46	535	799	2207	1063	615	125	81	9	37	17	17	2	73	1,3	16	71	45	17	3	152	2,4	162	166	602	29	6,4	578	386	296	6,4	166	29	1,8	3
4	44,4	0,9	23,4	21,0	3,2	2,2	4,6	894	31	299	486	1884	1129	683	190	162	18	125	100	67	8	300	5,2	8	5	13	7	10	43	0,7	254	254	934	26	11,4	596	346	238	7,2	50	7	0,8	4
1	36,2	2,4	25,3	24,1	4,1	3,4	3,3	4538	205	1803	3063	9774	5169	2987	656	526	69	1005	490	249	49	1793	6,2	76	110	157	73	35	451	1,6	738	748	3342	156	8,3	2370	1509	1352	5,7	418	125	1,0	1
2	36,2	2,5	25,2	24,0	4,8	3,2	3,9	4944	208	1833	3091	9840	5195	3011	666	546	80	1077	495	250	49	1871	6,4	84	111	157	73	35	460	1,6	749	759	3740	182	9,1	2421	1536	1369	5,7	427	125	1,0	2
	3837	673	9341	3796	8414	3042	1271	202	105	3																																
	4412	619	9357	3357	7826	2946	1444	327	237	33																																
	12787	1497	6501	10216	26014	11157	5702	1185	868	105																																
	Приблизительныя средніе количества посѣва на 1 дес.	—	0,5	1,5	2,5	4,5	7,5	12	17,5	35	56,8																																
	Число посѣвовъ у уѣздѣ	—	749	9751	15540	117063	83682	68424	20737	30380	5978																																

Уѣздъ — Кіево-посѣвскій

Кондрашинскій — 152.395

Пирятинскій — 115.597

Хоревскій — 94.376

По 3-мъ уѣздамъ — 362.298

Итоги по раіонамъ, сословіямъ и уѣзду.

www.dacoromanica.ro

Paginile 276—277 ale culegerii de date statistice cu privire la gubernia Poltava (vol. XIV, 1894), cu însemnările lui V. I. Lenin

www.dacoromanica.ro

deseatine, şi înmulţind numărul gospodăriilor din fiecare subdiviziune cu întinderea medie a suprafeţei cultivate între limitele menţionate). Obţinem următoarele date privitoare la cele 76.032 de gospodării (numai săteni, fără tîrgoveţi) cu 362.298 de deseatine de pămînt cultivat : 31.001 gospodării (40,8%) nu-şi cultivă pămîntul sau cultivă numai pînă la 3 deseatine de 1 gospodărie, avînd numai 36.040 de deseatine suprafaţă cultivată (9,9%) ; 19.017 gospodării (25%) cultivă peste 6 deseatine de 1 gospodărie, avînd 209.195 de deseatine suprafaţă cultivată (57,8%). (Vezi „Culegerile de date statistice cu privire la economia guberniei Poltava", judeţele Konstantinograd, Horol şi Pireatin [48]). *Repartizarea* suprafeţei cultivate se constată a fi foarte asemănătoare cu aceea pe care am văzut-o în gubernia Taurida, deşi, în general, *mărimea* suprafeţei cultivate este mai redusă. Se înţelege că o repartizare atît de inegală este posibilă numai atunci cînd pămîntul cumpărat şi cel luat în arendă este concentrat în mîna unei minorităţi. Nu avem date complete în această privinţă, pentru că în culegeri nu există o clasificare a gospodăriilor după starea materială, şi trebuie să ne mărginim la următoarele date privitoare la judeţul Konstantinograd. În capitolul despre gospodăria diferitelor categorii de ţărani (cap. II, § 5 „Agricultura"), autorul culegerii comunică următorul fapt : „În general, dacă împărţim pămîntul luat în arendă în trei categorii – arendări în care participantului îi revin : 1) sub 10 deseatine, 2) între 10 şi 30 de deseatine şi 3) peste 30 de deseatine – obţinem pentru fiecare din aceste categorii următoarele date * :

	Numărul relativ			
	al partici-paţilor	al pămîntului arendat	La un partici-pant revin de-seatine de pămînt	Din pămîntul arendat se dă în arendă în afară
	%	%		%
Arendări mici (sub 10 des.)	86,0	35,5	3,7	6,6
„ mijlocii (10—30 „)	8,3	16,6	17,5	3,9
„ mari (peste 30 „)	5,7	47,9	74,8	12,9
Total	100	100	8,6	9,3

Comentariile sînt de prisos.

* Culegere, pag. 142.

www.dacoromanica.ro

Pentru gubernia Kaluga nu avem decît următoarele date, foarte fragmentare şi incomplete, asupra suprafeţelor cultivate cu cereale ale unui număr de 8.626 de gospodării (aproape 1/20 din numărul total al gospodăriilor ţărăneşti din gubernie.*).

	Grupuri de gospodării după mărimea suprafeţei cultivate						
	Care cultivă cereale de toamnă, baniţe						
	Care nu cultivă	pînă la 15	15—30	30—45	45—60	peste 60	Total
% gospodăriilor	7,4	30,8	40,2	13,3	5,3	3,0	100
„ persoanelor de ambele sexe	3,3	25,4	40,7	17,2	8,1	5,3	100
„ suprafeţelor cultivate	—	15,0	39,9	22,2	12,3	10,6	100
„ din *numărul* total al caiior de muncă	0,1	21,6	41,7	19,8	9,6	7,2	100
„ venitului brut provenit din agricultură	—	16,7	40,2	22,1	21,0		100
Deseatine cultivate la o gospodărie	—	2,0	4,2	7,2	9,7	14,1	—

Adică 21,6% din gospodării, cuprinzînd 30,6% din populaţie, deţin 36,6% din caii de muncă, 45,1% din suprafaţa cultivată, 43,1% din venitul *brut* provenit din agricultură. E limpede că şi aceste cifre dovedesc concentrarea de către ţăranii înstăriţi a pămîntului cumpărat şi a pămîntului luat în arendă.

În ceea ce priveşte gubernia Tver, în ciuda abundenţei de date din culegeri, prelucrarea recensămintelor pe gospodării e extrem de incompletă ; nu există o clasificare a gospodăriilor după situaţia economică. De această lipsă profită d-l Vihleaev pentru a nega în „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Tver" (vol. XIII, partea a 2-a. „Gospodăria ţărănească". Tver, 1897) „diferenţierea" ţărănimii, pentru a demonstra tendinţa spre „o mai mare uniformitate" şi pentru

* „Studiul statistic asupra guberniei Kaluga pe 1896". Kaluga, 1897, pag. 43 şi urm., 83 şi 113 din anexe.

www.dacoromanica.ro

a proslăvi „producția populară" (pag. 312) și „gospodăria naturală". D-l Vihleaev se lansează în cele mai riscante și mai neîntemeiate raționamente cu privire la „diferențiere" nu numai fără a da nici un fel de date exacte asupra grupurilor de țărani, dar chiar fără a fi lămurit asupra adevărului elementar că descompunerea se produce în cadrul obștii și că, de aceea, a vorbi despre „diferențiere" și a lua *exclusiv* grupări pe obști sau pe plăși e pur și simplu ridicol *.

IX. TOTALIZAREA DATELOR STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA DESCOMPUNEREA ȚĂRĂNIMII ANALIZATE MAI SUS

Pentru a compara între ele și a clasifica datele menționate mai sus cu privire la descompunerea țărănimii, este evident că nu putem să luăm cifre absolute și să le adunăm pe grupuri : pentru aceasta ar trebui să avem date complete cu privire la un grup întreg de raioane și metode identice de clasificare. Nu putem compara și confrunta decît *raportul dintre grupurile superioare și inferioare* (după posesiunea de pămînt, de vite, de unelte etc.). Raportul care arată, de pildă, că 10% din gospodării dețin 30% din suprafața cultivată face abstracție de deosebirea dintre cifrele absolute, și de aceea poate fi comparat cu orice raport asemănător din oricare regiune. Pentru a face însă o astfel de comparație, trebuie ca în altă regiune să luăm tot 10% din gospodării, nici mai mult, nici mai puțin. Dar grupurile din diferitele județe și gubernii nu sînt egale ca mărime. Sîntem prin urmare nevoiți să *fărîmițăm* aceste grupuri, pentru a lua din fiecare regiune aceeași

* Ca o curiozitate, citățm un mic exemplu. „Concluzia generală" a d-lui Vihleaev glăsuiește : „Cumpărarea de pămînturi de către țăranii din gubernia Tver are tendința de a uniformiza dimensiunile suprafeței de pămînt posedate" (pag. 11). Dovezile ? — Dacă luăm *grupurile de obști* după mărimea lotului, constatăm că la *obștile* cu loturi mici procentul gospodăriilor cu pămînt cumpărat este mai mare. — D-lui Vihleaev nici nu-i trece prin minte că pămîntul este cumpărat de membrii *instăriți* ai obștilor cu loturi mici ! Se înțelege că nu este nevoie să analizăm amănunțit asemenea „concluzii" ale unui narodnic înfocat, cu atît mai mult cu cît îndrăzneala d-lui Vihleaev a scandalizat pînă și pe economiștii din lagărul său. Deși d-l Karîșev își exprimă în „Russkoe Bogatstvo" (1898, nr. 8) profunda simpatie pentru d-l Vihleaev pentru faptul că „se orientează bine în problemele care se ridică în fața economiei țării în momentul de față", el este totuși nevoit să recunoască că d-l Vihleaev este prea „optimist", că concluziile lui referitoare la tendința de uniformizare sînt „puțin convingătoare", că datele lui „nu spun nimic", iar concluziile lui „nu sînt întemeiate".

www.dacoromanica.ro

cotă procentuală de gospodării. Să presupunem că vom lua 20% din gospodării pentru țărănimea înstărită și 50% pentru cea săracă, adică vom forma din grupurile superioare un grup de 20% din gospodării, iar din grupurile inferioare un grup de 50% din gospodării. Să lămurim acest procedeu printr-un exemplu. Să presupunem că avem cinci grupuri, ale căror proporții, pornind de la grupul inferior la cel superior, sînt următoarele: 30%, 25%, 20%, 15% și 10% din gospodării (S = 100%). Pentru a forma grupul inferior, luăm primul grup și $^4/_5$ din grupul al doilea $(30 + \frac{25 \cdot 4}{5} = 50\%)$, iar pentru a forma grupul superior, luăm ultimul grup și $^2/_3$ din penultimul grup $(10 + \frac{15 \cdot 2}{3} = 20\%)$; totodată, se înțelege că și cotele procentuale ale suprafețelor cultivate, vitelor, uneltelor etc. se stabilesc în același mod. Adică, dacă cotele procentuale ale suprafețelor cultivate care revin cotelor arătate ale gospodăriilor vor fi următoarele: 15%, 20%, 20%, 21% și 24% (S = 100%), atunci grupului nostru superior de 20% din gospodării îi vor reveni $(24 + \frac{21 \cdot 2}{3} =)$ 38% din suprafețele cultivate, iar grupului nostru inferior de 50% din gospodării îi vor reveni $(15 + \frac{20 \cdot 4}{5} =)$ 31% din suprafețele cultivate. Este evident că, fărîmițînd grupurile în felul acesta, *nu schimbăm nici cu o iotă raportul real* dintre păturile superioare și cele inferioare ale țărănimii *. Această fărîmițare este însă necesară, în primul rînd, pentru că în felul acesta în loc de 4–5–6–7 grupuri diferite obținem trei grupuri mari cu caracteristici bine definite **; în al doilea rînd, numai pe această cale se poate face o comparație între datele privitoare la descompunerea țărănimii în cele mai diferite regiuni cu cele mai diferite condiții.

* Prin folosirea acestui procedeu, se comite o mică greșeală, datorită căreia descompunerea apare *mai atenuată* decît este în realitate. Anume: grupului superior i se adaugă reprezentanții mijlocii și nu cei superiori ai grupului următor; grupului inferior i se adaugă reprezentanții mijlocii și nu cei inferiori ai grupului următor. Este clar că această greșeală este cu atît mai mare, cu cît grupurile sînt mai mari și cu cît numărul grupurilor este mai mic.

** În paragraful următor vom vedea că proporțiile grupurilor luate de noi se apropie de grupurile întregii țărănimi ruse repartizate după numărul cailor care revin la 1 gospodărie.

www.dacoromanica.ro

Pentru a aprecia raportul dintre grupuri, luăm următoarele date, care au cea mai mare importanţă în problema descompunerii : 1) numărul gospodăriilor ; 2) numărul persoanelor de ambele sexe ale populaţiei ţărăneşti ; 3) suprafaţa de pămînt lotual ; 4) a celui cumpărat ; 5) a celui luat în arendă ; 6) *a celui dat în arendă ;* 7) suprafaţa totală de pămînt aflată în posesiunea sau folosinţa grupului (pămînt lotual + pămîntul cumpărat + pămîntul luat în arendă – cel dat în arendă) ; 8) mărimea suprafeţelor cultivate ; 9) numărul vitelor de muncă ; 10) al tuturor vitelor ; 11) numărul gospodăriilor cu muncitori agricoli ; 12) *al gospodăriilor cu cîştiguri în afara gospodăriei* (separînd pe cît este posibil acele categorii de „cîştiguri" în care predomină munca salariată, vînzarea forţei de muncă) ; 13) al stabilimentelor comerciale-meşteşugăreşti, şi 14) al uneltelor agricole perfecţionate. Datele reproduse cu caractere cursive („darea pămîntului în arendă" şi „cîştigurile în afara gospodăriei") au o însemnătate *negativă,* arătînd decăderea gospodăriei, ruinarea ţăranului şi transformarea lui în muncitor. Toate celelalte date au o însemnătate *pozitivă,* arătînd extinderea gospodăriei şi transformarea ţăranului în întreprinzător rural.

Pe baza tuturor acestor date, calculăm pentru fiecare grup de gospodării raportul procentual faţă de totalul pe un judeţ sau pe cîteva judeţe dintr-o gubernie şi apoi stabilim (după metoda descrisă de noi) care anume cotă procentuală de pămînt, suprafaţă cultivată, vite etc. va reveni celor 20% gospodării din grupurile superioare şi celor 50% gospodării din grupurile inferioare *.

Dăm un tabel întocmit în felul acesta, care cuprinde datele pe 21 de judeţe din 7 gubernii, cu privire la 558.570 de gospodării ţărăneşti cu o populaţie de 3.523.418 locuitori de ambele sexe.

* Rugăm pe cititor să nu uite că acum avem de-a face nu cu cifre absolute, ci numai cu raportul dintre pătura superioară şi cea inferioară a ţărănimii. De aceea acum, de pildă, raportăm cifra procentuală a gospodăriilor cu muncitori agricoli (sau cu „cîştiguri în afara gospodăriei") nu la numărul gospodăriilor din grupul respectiv, ci la numărul total al gospodăriilor cu muncitori agricoli (sau cu „cîştiguri în afara gospodăriei") din judeţ, adică stabilim acum nu măsura în care fiecare grup foloseşte munca salariată (sau recurge la vînzarea forţei de muncă), ci stabilim numai raportul dintre grupul superior şi cel inferior în ceea ce priveşte folosirea muncii salariate (sau în ceea ce priveşte participarea la „cîştiguri în afara gospodăriei", la vînzarea forţei de muncă).

www.dacoromanica.ro

Tabelul A*. Din grupurile *superioare* s-a

Gubernii	Judeţe	Numerele liniilor pe diagramă	Raportul: Pămîntul dat în arendă	Raportul: Gospodăriile cu „cîştiguri în afara gospodăriei"	Raportul: Numărul gospodăriilor
Taurida	Dneprovsk, Melitopol şi Berdeansk	*1*	9,7	12,6	20
Samara	Novouzensk	—	0,7	—	20
	Nikolaev	—	0,3	4,1	20
	Media	*2*	0,5	4,1	20
Saratov	Kamîşin	*3*	11,7	13,8	20
Perm	Krasnoufimsk	—	7,8	0,6	20
	Ekaterinburg	—	—	4,3	20
	Media	*4*	7,8	2,4	20
Orel	Eleţ şi Trubcevsk	*5*	2,7	15,8	20
Voronej	Zadonsk	*6*	11,9	11,6	20
	Zadonsk, Zemleansk, Korotoiak şi Nijnedeviţk	—	12,5	12,6	20
Nijni-Novgorod	Kneaghinin, Vasil şi Makariev	*7*	3,8	13,7	20

* Vezi notele la tabel pag. 84 (Vezi vol. de faţă, pag. 122. — *Nota red.*).

format un grup cuprinzînd 20% din gospodării

procentul pe care îl reprezintă faţă de total pe judeţe sau pe grupuri de judeţe

Populaţia de ambele sexe	Pămîntul: lotul	Pămîntul: cumpărat	Pămîntul: luat în arendă	Pămîntul: suprafaţa aflată în folosinţă	Suprafaţa cultivată	Vitele: de muncă	Vitele: total	Stabilimentele comerciale-meşteşugăreşti	Gospodăriile cu muncitori agricoli salariaţi	Uneltele perfecţionate
27,0	36,7	78,8	61,9	49,0	49,1	42,3	44,6	—	62,9	85,5
28,4	—	99	82	—	56	62	57	—	78,4	72,5
29,7	—	—	60,1	—	—	48,6	47,1	—	62,7	—
29	—	99	71	—	56	55,3	52,0	—	70,5	72,6
30,3	34,1	—	59	47	50,5	57,4	53,2	—	65,9	—
26,8	30	—	58,3	49,6	49,2	42,5	41,2	42,8	66,4	86,1
26,1	—	—	83,7	—	55,1	42,3	41,8	37,0	74,9	—
26,4	30	—	71	49,6	52,1	42,4	41,5	39,9	70,6	86,1
27,4	29,0	63,4	51,7	38,2	—	42,1	37,8	49,8	57,8	75,5
28,1	29,1	66,8	53,6	34,6	33,9	41,7	39,0	47,4	56,5	77,3
28,1	30,9		49,2	34,1	—	38	37,2	45,9	48,4	70,1
27,8	29,4	59,7	50,8	36,5	38,2	46,3	40,3	51,2	54,5	—

www.dacoromanica.ro

Tabelul B*. Din grupurile *inferioare* s-a format un grup cuprinzînd 50% din gospodării

Gubernii	Judeţe	Numerele liniilor pe diagramă	Raportul: pămîntul dat în arendă	Raportul: gospodăriile cu „cîştiguri în afara gospodăriei"	Raportul: numărul gospodăriilor
Taurida	Dneprovsk, Melitopol şi Berdeansk	*1*	72,7	68,2	50
Samara	Novouzensk	—	93,8	74,6	50
	Nikolaev	—	98	78,6	50
	Media	*2*	95,9	76,6	50
Saratov	Kamîşin	*3*	71,5	60,2	50
	Volsk, Kuzneţk, Balaşov şi Serdobsk	—	64,6	—	50
Perm	Krasnoufimsk	—	74	93,5	50
	Ekaterinburg	—	—	65,9	50
	Media	*4*	74	79,7	50
Orel	Eleţ şi Trubcevsk	*5*	93,9	59,3	50
Voronej	Zadonsk	*6*	63,3	65,3	50
	Zadonsk, Zemleansk, Korotoiak şi Nijnedeviţk	—	67	63,8	50
Nijni-Novgorod	Kneaghinin, Vasil şi Makariev	*7*	88,2	65,7	50

procentual pe care îl reprezintă faţă de total pe judeţe sau pe grupuri de judeţe

Gubernii	Judeţe	populaţia de ambele sexe	Pămîntul: lotul	Pămîntul: cumpărat	Pămîntul: luat în arendă	Pămîntul: suprafaţa aflată în folosinţă	suprafaţa cultivată	Vitele: de muncă	Vitele: total	stabilimentele comerciale-meşteşugăreşti	gospodăriile cu muncitori agricoli salariaţi	uneltele perfecţionate
Taurida	Dneprovsk, Melitopol şi Berdeansk	41,6	33,2	12,8	13,8	23,8	21,5	26,6	26	—	15,6	3,6
Samara	Novouzensk	39,6	—	0,4	5,0	—	16,3	11,3	14,4	—	4,4	2,8
	Nikolaev	38	—	—	11,1	—	—	17,8	20,3	—	7,1	—
	Media	38,8	—	0,4	8	—	16,3	14,5	17,3	—	5,7	2,8
Saratov	Kamîşin	36,6	33	—	9,8	18,6	14,9	9,6	14,3	—	7,5	—
	Volsk, Kuzneţk, Balaşov şi Serdobsk	37,6	35	—	14,1	25,2	21	14,7	19,7	—	—	—
Perm	Krasnoufimsk	40,7	37,4	—	6,5	19,2	16,7	23,1	24	23,8	6,1	2
	Ekaterinburg	44,7	—	—	8,7	—	21,2	30,5	30,8	35,6	10,4	—
	Media	42,7	37,4	—	7,6	19,2	18,9	26,8	27,4	29,7	8,2	2
Orel	Eleţ şi Trubcevsk	39,4	37,2	8,9	12,9	24,9	—	17,7	23	20,2	7,8	2,4
Voronej	Zadonsk	39,2	37,5	11	13,8	31,9	31	20	24,6	23,2	9,1	1,3
	Zadonsk, Zemleansk, Korotoiak şi Nijnedeviţk	37,2	33,6		15,4	29,9	—	20,3	23,4	17,3	13,1	3,6
Nijni-Novgorod	Kneaghinin, Vasil şi Makariev	40,6	37,7	15,4	16,4	30,9	28,6	17,2	24,8	16,1	18,9	—

* Vezi notele la tabel la pagina următoare. (Vezi vol. de faţă, pag.122. — *Nota red.*)

www.dacoromanica.ro

Note la tabelele A și B

1. Pentru gubernia Taurida, datele cu privire la pămîntul dat în arendă se referă numai la două județe : Berdeansk și Dneprovsk.

2. Pentru aceeași gubernie, în categoria uneltelor perfecționate au fost incluse cositorile și secerătorile.

3. Pentru cele două județe din gubernia Samara, în locul procentului de pămînt dat în arendă a fost luat procentul de gospodării care nu-și lucrează pămîntul și dau lotul în arendă.

4. Pentru gubernia Orel, întinderea de pămînt dat în arendă (prin urmare și suprafața totală aflată în folosință) este stabilită cu aproximație. Același lucru este valabil și pentru cele patru județe din gubernia Voronej.

5. Pentru gubernia Orel, date privitoare la uneltele perfecționate nu există decît pentru județul Eleț.

6. Pentru gubernia Voronej, în locul numărului de gospodării cu cîștiguri în afară s-a luat (din trei județe : Zadonsk, Korotoiak și Nijnedevițk) numărul gospodăriilor care furnizează muncitori agricoli.

7. Pentru gubernia Voronej nu există date referitoare la uneltele perfecționate decît pentru două județe : Zemleansk și Zadonsk.

8. Pentru gubernia Nijni-Novgorod, în locul gospodăriilor cu „îndeletniciri în afara gospodăriei", în general s-au luat gospodăriile cu îndeletniciri sezoniere.

9. Pentru unele județe, în locul numărului de stabilimente comercial-meșteșugărești am fost nevoiți să luăm numărul de gospodării cu stabilimente comerciale-meșteșugărești.

10. Cînd în culegeri există mai multe rubrici privitoare la „cîștiguri în afara gospodăriei", am căutat să scoatem în evidență acele „cîștiguri" care exprimă în modul cel mai exact munca salariată, vînzarea forței de muncă.

11. Pămîntul dat în arendă a fost luat, în limita posibilităților, în întregime : și cel lotual și cel extralotual, și arăturile, și fînețele.

12. Reamintim cititorului că pentru județul Novouzensk au fost excluși hutornicii și germanii ; pentru județul Krasnoufimsk s-a luat numai partea agricolă a județului ; pentru județul Ekaterinburg au fost excluși țăranii fără pămînt și cei care au numai fînețe ; pentru județul Trubcevsk au fost excluse obștile din apropierea orașelor ; pentru județul Kneaghinin a fost exclus satul Bolșoe Murașkino, în care predomină „îndeletniciri în afara gospodăriei" etc. Aceste excepții au fost în parte făcute de noi, în parte au fost determinate de caracterul materialului. De aceea este evident că descompunerea țărănimii este în realitate mai accentuată decît o arată tabelul și diagrama noastră.

Pentru a ilustra acest tabel rezumativ și pentru a arăta în mod concret că raportul dintre grupurile superioare și cele inferioare ale țărănimii este absolut identic în cele mai diferite regiuni, am întocmit diagrama de mai jos, în care am trecut datele procentuale din tabel. În dreapta coloanei, care stabi-

www.dacoromanica.ro

leşte cotele procentuale din numărul total al gospodăriilor, este o linie care indică caracteristicile *pozitive* ale situaţiei economice (extinderea suprafeţei de pămînt aflat în posesiune, sporirea numărului de vite etc.), iar în stînga este o linie care indică caracteristicile *negative* ale stării economice (darea pămîntului în arendă, vînzarea forţei de muncă ; aceste coloane sînt scoase în evidenţă printr-o haşurare specială). Distanţa de la linia orizontală *superioară* a diagramei pînă la fiecare curbă *continuă* indică partea grupurilor *înstărite* în totalul de gospodării ţărăneşti, pe cînd distanţa de la linia orizontală *inferioară* a diagramei pînă la fiecare curbă *punctată* indică partea grupurilor *sărace* ale ţărănimii în totalul de gospodării ţărăneşti. În sfîrşit, pentru a înfăţişa mai clar caracterul general al acestor date rezumative, am trasat o linie „medie" (stabilită prin calcularea mediilor aritmetice ale datelor procentuale trecute în diagramă. Ca să se deosebească de celelalte linii, linia „medie" este de culoare roşie). Această linie „medie" ne arată, ca să zicem aşa, descompunerea tipică a ţărănimii ruse din zilele noastre.

Acum, pentru a totaliza datele citate mai sus (§§ I–VII) privitoare la descompunere, să analizăm coloană cu coloană această diagramă.

Prima coloană din dreapta coloanei care arată procentul de gospodării marchează partea din *populaţie* care formează grupul superior şi cel inferior. Vedem că pretutindeni numărul membrilor de familie este la ţărănimea înstărită mai mare decît cel mijlociu, iar la ţărănimea săracă – mai mic. Am vorbit deja despre importanţa acestui fapt. Vom adăuga că ar fi greşit să luăm ca unitate pentru toate comparaţiile noastre nu gospodăria, familia, ci 1 locuitor (cum le place narodnicilor să facă). Dacă cheltuielile unei familii înstărite sporesc datorită numărului mai mare de membri de familie, pe de altă parte volumul cheltuielilor dintr-o gospodărie cu o familie numeroasă scade (pentru construcţii, pentru amenajarea casei şi pentru gospodărie etc. etc. Engelhardt, în „Scrisori de la ţară", şi Trirogov, în cartea „Obştea şi dările", Petersburg, 1882, subliniază în mod deosebit avantajul pe care-l au sub raport economic familiile mari).

www.dacoromanica.ro

De aceea, a lua ca termen de comparație 1 suflet, fără a lua în considerație această reducere a cheltuielilor, înseamnă a asimila în mod artificial și greșit situația unui „suflet" dintr-o familie mare cu cea a unui suflet dintr-o familie mică. De altfel diagrama arată limpede că grupul înstărit al țărănimii concentrează o parte mult mai mare din producția agricolă decît ar rezulta din calculul pe cap de locuitor.

Coloana următoare reprezintă pămîntul lotual. În repartizarea lui se observă o foarte mare uniformitate, așa cum de altfel și trebuie să fie în virtutea caracterului juridic al lotului. Totuși, chiar și aici începe procesul înlăturării sărăcimii de către cei înstăriți : *pretutindeni* vedem că grupurile superioare posedă o parte ceva mai mare din pămînt lotual în raport cu procentul populației, iar grupurile inferioare o parte ceva mai mică. „Obștea" înclină de partea intereselor burgheziei țărănești. Dar, în comparație cu posesiunea *reală* a pămîntului, inegalitatea repartizării pămîntului lotual este cu totul infimă. Repartizarea lotului nu ne dă (după cum se vede limpede din diagramă) nici o indicație asupra repartizării reale a pămîntului și a gospodăriei *.

Urmează coloana referitoare la pămîntul cumpărat. Pretutindeni el este concentrat în mîna celor înstăriți : o cincime din totalul gospodăriilor dețin 6 sau 7 zecimi din totalul pămînturilor cumpărate de țărani, pe cînd gospodăriilor sărăcimii, care reprezintă jumătate din totalul gospodăriilor, le revine maximum 15% ! După aceasta se poate judeca însemnătatea pe care o are grija „narodnicilor" pentru ca „țărănimea" să poată cumpăra cît mai mult pămînt și cît mai ieftin.

Coloana următoare reprezintă pămîntul luat în arendă. Și aici vedem pretutindeni că pămîntul este concentrat la cei înstăriți (o cincime din totalul gospodăriilor deține 5–8 zecimi din totalul pămîntului luat în arendă), care pe deasupra, așa cum am văzut mai sus, iau mai ieftin în arendă pămîntul. Această acaparare de către burghezia țărănească a pămîntului luat în arendă dovedește că „arendarea de către țărani" are *un caracter lucrativ* (cumpărarea de pămînt pentru vînzarea pro-

* E suficient să arunci o singură privire pe diagramă ca să-ți dai seama că clasificarea după lot este improprie pentru studierea descompunerii țărănimii.

www.dacoromanica.ro

dusului) *. Afirmînd însă acest lucru, noi nu negăm cîtuşi de puţin faptul luării de pămînt în arendă de nevoie. Dimpotrivă, diagrama ne arată *cu totul alt* caracter al arendării la sărăcime, care se cramponează de pămînt (la $^1/_2$ din totalul gospodăriilor revin 1–2 zecimi din totalul pămîntului luat în arendă). Sînt ţărani şi ţărani.

Însemnătatea contradictorie a arendării în „gospodăria ţărănească" iese în evidenţă îndeosebi atunci cînd se compară coloana referitoare la luarea în arendă cu coloana referitoare la *darea în arendă a pămîntului* (prima coloană *din stînga,* adică printre caracteristicile negative). Vedem aici tocmai contrariul : printre cei care dau în arendă pămîntul, locul principal îl ocupă grupurile inferioare (la $^1/_2$ din gospodării revin 7–8 zecimi din pămîntul dat în arendă), care caută să scape de lot ; acesta trece (în pofida interdicţiilor şi îngrădirilor impuse de lege) în mîinile celor înstăriţi. Aşadar, atunci cînd ni se spune că „ţărănimea" ia pămînt în arendă şi că tot „ţărănimea" dă pămînt în arendă, ştim că primul fenomen se referă mai ales la burghezia sătească, iar al doilea la proletariatul sătesc.

Raportul dintre cumpărarea, luarea în arendă şi darea în arendă a pămîntului, pe de o parte, şi lotul de pămînt, pe de altă parte, *determină şi suprafaţa de pămînt posedat în mod real* de grupuri (coloana a 5-a din dreapta). Pretutindeni vedem că repartizarea reală a suprafeţei totale de pămînt aflat la dispoziţia ţăranilor nu mai are nimic comun cu „caracterul egalitar" al lotului. 20% din gospodării deţin între 35%

* În cartea d-lui Karîşev despre arendări e foarte interesantă „Încheierea" (cap. VI). După toate afirmaţiile sale neîntemeiate şi care sînt în contradicţie cu datele statistice ale zemstvelor, cu privire la faptul că luarea în arendă de către ţărani nu are un caracter lucrativ, d-l Karîşev formulează aici o „teorie a arendărilor" (împrumutată de la W. Roscher etc.), adică deziderateul fermierilor din Europa occidentală, expus într-o formă savantă : „lunga durată a termenului de arendare" („este necesar ca... agricultorul să aibă o atitudine «gospodărească»... faţă de pămînt", pag. 371) şi nivelul moderat al arenzii, care să lase în mîinile arendaşului salariul, dobînda şi amortizarea capitalurilor întrebuinţate de el, precum şi profitul de întreprinzător (373). Şi pe d-l Karîşev nu-l pune cîtuşi de puţin pe gînduri faptul că această „teorie" figurează alături de obişnuita reţetă narodnicistă : „să se preîntîmpine" (398). Pentru „a se preîntîmpina" fermieratul, d-l Karîşev recurge la o „teorie" a fermieratului ! Această „încheiere" a desăvîrşit, firesc, contradicţia fundamentală a cărţii d-lui Karîşev, care, pe de o parte, împărtăşeşte toate prejudecăţile narodniciste şi simpatizează din toată inima cu teoreticienii clasici ai micii burghezii, ca Sismondi (vezi *Karîşev.* „Emfiteoza pămînturilor pe continentul european", Moscova, 1885), iar pe de altă parte nu poate să nu recunoască că arendarea dă „un imbold" (pag. 396) descompunerii ţărănimii, că „păturile mai înstărite" înlătură pe cele mai puţin înstărite, că dezvoltarea relaţiilor agrare duce tocmai la munca salariată (pag. 397).

www.dacoromanica.ro

şi 50% din întreaga suprafaţă de pămînt, iar 50% din gospodării – între 20% şi 30%. În ceea ce priveşte repartizarea *pămînturilor cultivate* (coloana următoare), înlăturarea grupului inferior de către cel superior apare şi mai pronunţat, probabil din cauză că ţărănimea săracă adeseori nu este în stare să-şi folosească în mod gospodăresc pămîntul şi-l lasă în paragină. Ambele coloane (cea referitoare la suprafaţa totală de pămînt posedat şi cea referitoare la suprafaţa de pămînt cultivat) arată că cumpărarea şi arendarea de pămînt duc la *micşorarea* părţii grupurilor inferioare în sistemul economic general, adică la înlăturarea lor de către minoritatea înstărită. Aceasta din urmă are acum un rol dominant în economia ţărănească, concentrînd în mîna ei o parte din pămînturile cultivate aproape egală cu aceea care aparţine restului ţărănimii, luată la un loc.

Următoarele două coloane arată modul în care sînt repartizate în rîndurile ţărănimii vitele de muncă şi toate celelalte vite în general. Cotele procentuale ale vitelor se deosebesc foarte puţin de cotele procentuale ale pămînturilor cultivate ; altfel nici n-ar fi putut să fie, deoarece numărul vitelor de muncă (precum şi al tuturor vitelor) determină suprafaţa de pămînt cultivat şi este la rîndul lui determinat de aceasta.

Coloana următoare arată partea diferitelor grupuri ale ţărănimii în numărul total al stabilimentelor comerciale şi meşteşugăreşti. A cincea parte din gospodării (grupul înstărit) concentrează circa $^1/_2$ din aceste stabilimente, iar gospodăriile sărace, care reprezintă $^1/_2$ din gospodării, numai $^1/_5$ *, adică „îndeletnicirile în afara gospodăriei", care sînt expresia transformării ţărănimii în burghezie, sînt concentrate mai ales în mîna agricultorilor celor mai înstăriţi. Prin urmare, ţăranii înstăriţi îşi investesc capitalul atît în agricultură (cumpărări de pămînt, arendări, angajări de muncitori, unelte perfecţionate etc.) cît şi în stabilimente meşteşugăreşti, în comerţ şi în cămătărie : capitalul comercial şi cel al întreprinzătorilor se află în

* Şi această cifră (circa $^1/_5$ din totalul stabilimentelor) este, fireşte, exagerată, pentru că în categoria ţăranilor care nu-şi cultivă pămîntul, atît a celor fără cai cît şi a celor cu un singur cal, sînt incluşi muncitorii agricoli, salahorii etc., precum şi cei care nu se îndeletnicesc cu agricultura (prăvăliaşii, meseriaşii etc.).

www.dacoromanica.ro

strînsă legătură, şi condiţiile înconjurătoare sînt acelea de care depinde care formă de capital va căpăta preponderenţă.

Datele privitoare la gospodăriile cu „cîştiguri în afară" (prima coloană *din stînga,* în rîndul caracteristicilor negative) indică de asemenea „îndeletniciri în afara gospodăriei", dar care au o însemnătate opusă şi marchează transformarea ţăranului în proletar. *Aceste* „îndeletniciri în afara gospodăriei" sînt concentrate în mîna sărăcimii (la 50% din totalul gospodăriilor revin 60–90% din numărul total al gospodăriilor cu cîştiguri în afară), în timp ce grupurile înstărite participă numai într-o măsură neînsemnată la aceste îndeletniciri (nu trebuie uitat faptul că n-am putut să delimităm precis pe cei cu gospodării de muncitori nici în această categorie de persoane cu „îndeletniciri în afară"). Este suficient să comparăm datele privitoare la „cîştiguri în afară" cu datele privitoare la „stabilimentele comerciale-meşteşugăreşti", pentru a vedea caracterul complet opus al celor două tipuri de „îndeletniciri în afara gospodăriei", pentru a înţelege ce încurcătură de necrezut creează confundarea obişnuită a acestor tipuri.

Gospodăriile cu muncitori agricoli sînt concentrate pretutindeni în grupul ţărănimii înstărite (la 20% din gospodării revin 5–7 zecimi din numărul total al gospodăriilor cu muncitori agricoli) ; acest grup (în pofida faptului că are familii numeroase) nu poate exista fără clasa muncitorilor agricoli, care îl „completează". Vedem aici o confirmare concretă a principiului expus mai sus, şi anume că este absurd să compari numărul gospodăriilor cu muncitori agricoli cu numărul total al „gospodăriilor" ţărăneşti (inclusiv „gospodăriile" muncitorilor agricoli). Este *mult mai just* să compari numărul gospodăriilor cu muncitori agricoli numai cu *o cincime* din totalul gospodăriilor ţărăneşti, pentru că minoritatea înstărită concentrează aproape $^3/_5$ sau chiar $^2/_3$ din numărul total al gospodăriilor cu muncitori agricoli. În rîndurile ţărănimii, angajarea de muncitori în scop lucrativ întrece cu mult angajarea de muncitori făcută de nevoie, din cauza lipsei de lucrători în cadrul familiei : la ţărănimea săracă şi *cu familii mici,* care formează 50%, revine numai circa $^1/_{10}$ din totalul gospodăriilor cu muncitori agricoli (şi aici, de altfel, în categoria celor săraci

www.dacoromanica.ro

au nimerit prăvăliaşii, întreprinzătorii etc., care în nici un caz nu angajează de nevoie muncitori).

Ultima coloană, care arată repartizarea uneltelor perfecţionate, am putea-o intitula, după exemplul d-lui V.V., în felul următor: „curente progresiste în gospodăria ţărănească". Aceste unelte sînt cel mai „just" repartizate în judeţul Novouzensk din gubernia Samara, unde gospodăriile înstărite, care reprezintă o cincime din totalul gospodăriilor, deţin numai 73 de unelte din 100, iar gospodăriile sărăcimii, care reprezintă jumătate din totalul gospodăriilor, au cu totul 3 unelte din 100.

Trecem la compararea diferitelor regiuni în ceea ce priveşte gradul de descompunere a ţărănimii. În această privinţă pe diagramă ies clar în evidenţă două feluri de regiuni : în guberniile Taurida, Samara, Saratov şi Perm, descompunerea ţăranilor plugari este mult mai accentuată decît în guberniile Orel, Voronej şi Nijni-Novgorod. Pe diagramă liniile primelor patru gubernii trec pe sub linia roşie medie, iar liniile ultimelor trei gubernii pe deasupra liniei medii, arătînd deci o mai mică concentrare în mîna minorităţii înstărite a avuţiei provenite din agricultură. Regiunile din prima categorie au cel mai mult pămînt şi sînt strict agricole (în gubernia Perm, părţile agricole ale judeţelor sînt luate separat), agricultura avînd un caracter extensiv. Dat fiind acest caracter al agriculturii, descompunerea ţăranilor plugari este uşor de sesizat, şi de aceea ea apare în mod vădit. Dimpotrivă, în regiunile din categoria a doua vedem, pe de o parte, o dezvoltare a agriculturii cu caracter comercial pe care datele noastre nu o cuprind, de pildă culturile de cînepă din gubernia Orel. Pe de altă parte vedem că „îndeletnicirile în afara gospodăriei" atît în sensul muncii salariate (judeţul Zadonsk din gubernia Voronej) cît şi în sensul îndeletnicirilor neagricole (gubernia Nijni-Novgorod) au aici o importanţă uriaşă. Însemnătatea acestor două împrejurări în problema descompunerii plugărimii este imensă. Despre prima împrejurare (deosebiri în ceea ce priveşte formele agriculturii cu caracter comercial şi progresul agriculturii în diferite regiuni) am mai vorbit. Însemnătatea celeilalte împrejurări (rolul „îndeletnicirilor în afara gospodăriei") nu este mai puţin evidentă. Dacă într-o anumită regiune masa ţărănimii se compune din muncitori agricoli, zileri sau muncitori salariaţi care lu-

www.dacoromanica.ro

DIAGRAMA CARE REPREZINTĂ TABELELE **A** şi **B**

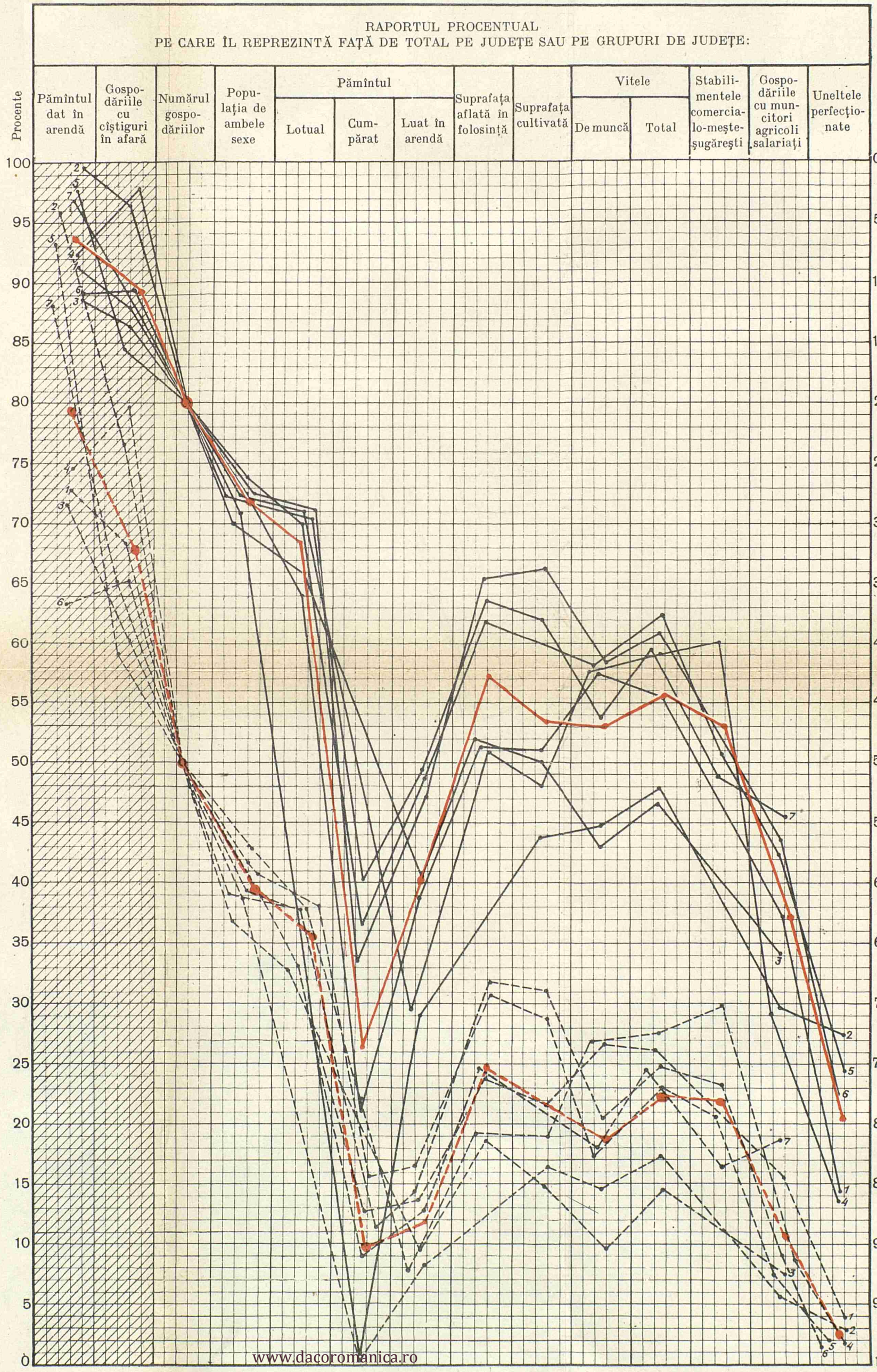

Liniile *continue* arată în procente (socotind de la linia orizontală de sus) partea ţărănimii *înstărite* în totalitatea pămînturilor, a suprafeţelor cultivate, a vitelor etc.

Liniile *punctate* arată în procente (socotind de la linia orizontală de jos) partea ţărănimii *sărace* în totalitatea pămînturilor, a suprafeţelor cultivate, a vitelor etc.

Liniile *negre* arată gradul de descompunere pe anumite judeţe sau grupuri de judeţe, ale căror numere (1—7) sînt arătate în tabelele *A* şi *B*.

Liniile *roşii* arată gradul „mediu“ de descompunere (adică mediile aritmetice deduse din datele procentuale trecute pe diagramă).

www.dacoromanica.ro

crează în diferite stabilimente şi care posedă loturi, descompunerea plugărimii se va manifesta aici, firește, într-o măsură foarte neînsemnată *. Dar pentru a ne face o idee justă asupra situației, trebuie să facem o comparație între acești reprezentanți tipici ai proletariatului sătesc şi reprezentanții tipici ai burgheziei sătești. Zilerul din gubernia Voronej, care posedă un lot şi care pleacă după „cîştig" în sud, trebuie să fie comparat cu țăranul din gubernia Taurida, care cultivă suprafețe întinse. Dulgherul din guberniile Kaluga, Nijni-Novgorod sau Iaroslavl trebuie să fie comparat cu grădinarul sau țăranul din gubernia Iaroslavl sau Moscova, care ține vaci pentru a vinde lapte etc. Tot astfel, dacă masa țărănimii locale este ocupată în industria prelucrătoare, realizînd din loturile ei numai o mică parte din mijloacele de subzistență, datele cu privire la descompunerea plugărimii trebuie completate cu datele referitoare la descompunerea țărănimii cu îndeletniciri în afara gospodăriei agricole. În capitolul al V-lea ne vom ocupa de această din urmă problemă ; acum însă ne preocupă numai descompunerea țăranilor prin excelență plugari.

X. DATELE TOTALIZATOARE ALE STATISTICII ZEMSTVELOR ŞI ALE RECENSĂMÎNTULUI CAILOR BUNI PENTRU ARMATĂ

Am arătat că raportul dintre grupul superior şi grupul inferior al țărănimii se deosebeşte tocmai prin trăsăturile care sînt caracteristice raportului dintre burghezia sătească şi proletariatul sătesc, că acest raport este foarte asemănător în cele mai diferite regiuni, în cele mai diferite condiții ; că pînă şi expresiile cifrice ale acestui raport (adică cota procentuală a diferitelor grupuri față de întinderea totală a pămînturilor cultivate, de numărul total al vitelor etc.) oscilează în limite relativ foarte restrînse. Se naşte, firește, întrebarea : în ce măsură pot fi folosite aceste date referitoare la *raportul* dintre grupuri în diferite regiuni pentru a ne face o idee asupra *grupurilor* în care se împarte întreaga țărănime rusă ? Cu alte cuvinte : după ce

* E foarte posibil ca descompunerea țărănimii să fie într-adevăr mult mai neînsemnată în guberniile centrale cu cernoziom, cum sînt guberniile Orel, Voronej şi altele, din cauza lipsei de pămînt, a poverii dărilor şi din cauză că sistemul muncii în dijmă a luat o mare amploare : toate aceste împrejurări întîrzie descompunerea.

www.dacoromanica.ro

date se pot judeca componenţa şi corelaţia dintre grupul superior şi grupul inferior în ceea ce priveşte întreaga ţărănime rusă?

Avem foarte puţine date de acest fel, pentru că în Rusia nu se fac recensăminte agricole în masă prin care să se înregistreze toate gospodăriile agricole din ţară. Singurul material după care putem judeca grupurile economice în care se împarte ţărănimea noastră sînt datele totalizate ale statisticii zemstvelor şi ale recensămîntului cailor buni pentru armată, privitoare la repartizarea vitelor de muncă (sau a cailor) între gospodăriile ţărăneşti. Oricît de sărac ar fi acest material, totuşi din el se pot trage concluzii care nu sînt lipsite de interes (desigur, foarte generale, aproximative, globale), mai ales datorită faptului că raportul dintre ţăranii cu cai mulţi şi cei cu cai puţini a şi fost supus analizei, dovedindu-se a fi foarte asemănător în cele mai diferite regiuni.

Potrivit datelor „Culegerii rezumative de date statistice economice după recensămintele pe gospodării ale zemstvelor" a d-lui Blagoveşcenski (vol. I, „Gospodăria ţărănească", Moscova, 1893) [50], recensămintele zemstvelor au cuprins 123 de judeţe din 22 de gubernii, cu 2.983.733 de gospodării ţărăneşti şi cu 17.996.317 locuitori de ambele sexe. Dar datele cu privire la repartizarea gospodăriilor după vitele de muncă nu sînt peste tot omogene. Anume, în trei gubernii trebuie să eliminăm 11 judeţe *, în care repartizarea s-a făcut nu pe patru, ci numai pe trei grupuri. Dar în restul de *112 judeţe din 21 de gubernii* am obţinut următoarele date totalizate, care se referă la aproape 2.500.000 de gospodării cu 15.000.000 de locuitori :

Grupuri de gospodării	Gospodării	% gospodăriilor	Avînd vite de muncă, capete **	% din numărul total al vitelor de muncă	Revin vite de muncă la o gospodărie
Fără vite de muncă	613.238	24,7	—	—	—
Cu 1 vită de muncă	712.256	28,6 (53,3)	712.256	18,6	1
„ 2 vite „ „	645.900	26,0	1.291.800	33,7	2
„ 3 şi mai mult	515.521	20,7	1.824.969	47,7	3,5
Total	2.486.915	100	3.829.025	100	1,5

* 5 judeţe din gubernia Saratov, 5 din gubernia Samara şi 1 din gubernia Basarabia.

** Aici sînt trecuţi la cai şi boi, o pereche de boi echivalînd cu un cal.

www.dacoromanica.ro

Часть товаров подлежащих уплате с таможенных постов (по 4-м группам) пропускается сквозным транзитом, в каких данных актах о 3-х группах, сказано:

Сарат. губ. На 10 уездов данных актов имеется о 5-ти (Сам., Кам., Пермь, Сарат. с Цариц.)

		Вывозная пошлина				Всего пошлин	
		1-й группы	2-й группы	3-й группы	4-й группы		
{ Самара, Вятка, Казань, Пермь, Уфа }	По 5 губ.	36.912	37.351	29.331	42.586	146.180	239.548 — 86.618
7 Самарская губ.	По 7 губ. данных по 8 губ. (Сам. и Уфа)						
{ Самара, Вятка, Казань, Пермь, Уфа }	По 2 губ.	11.040	17.141	16.309	24.941	69.431	165.430 — 3978
1 Тесная губ.	1 губ. акты данных выключены	—	—	—	—	—	—
18, губ. данных по 11 губ. актах, а именно 7 сент.	Итого выключены						
	11 губ.	А 7 губ.					
А по остальным 105 губ.		565.286	657.764	600.260	447.294	2.271.304	2.930.616 — 176.268
Итого по 112 губ.		613.238	712.256	645.900	515.521	2.486.915	3.395.594 — 266.862
Из 21 губернии	%	24,7	28,6	26,0	20,7	100	
Сам. Сам. (Сар.)	Следовательно, у них раскошировано	—	712.256	129.180	182.969		3.829.025
	%	—	18,6	33,7	47,7		100

Итого по 21 губ. 2.486.915 пуд.
по 112 губ. 3.395.897 пуд.

1) Пропущено с Сарат. 80737 и Сам. 67.575 всего 806.076, а у Вятк. 806.676 (с 133) и свои цифры пропущены.

2) по прот. 28. п-т (126) пуд. - 2.304.441/100 пуд. вывоз по остальным 15 м. пуд. (у 33) = 184.824 пуд. = 2.159.617

3) Устроен 1 пункт вместо за 1 пункт

Если бы сахарный процент вывоза и ввоза, как полагается, был равен сахарному проценту у низкопошлинных, а у других с действительным

4.262.456
2.258.400
2.004.056

www.dacoromanica.ro

O pagină dintr-un caiet al lui V. I. Lenin cu extrase și calcule din cartea lui N. A. Blagoveșcenski „Culegere rezumativă de date statistice" (1893)

www.dacoromanica.ro

Aceste date cuprind ceva mai puţin de a patra parte din numărul total al gospodăriilor ţărăneşti din Rusia europeană („Culegere de materiale statistice cu privire la situaţia economică a populaţiei rurale din Rusia europeană" – editată de cancelaria comitetului de miniştri. Petersburg, 1894 – înregistrează în 50 de gubernii din Rusia europeană 11.223.962 de gospodării în plăşi, inclusiv 10.589.967 de gospodării ţărăneşti). Pe întreaga Rusie avem date referitoare la repartizarea cailor în rîndurile ţăranilor în „Statistica Imperiului rus. XX. Recensămîntul cailor buni pentru armată din 1888" (Petersburg, 1891) şi de asemenea în „Statistica Imperiului rus. XXXI. Recensămîntul cailor buni pentru armată din 1891" (Petersburg, 1894). Prima publicaţie conţine prelucrarea unor date culese în 1888 cu privire la 41 de gubernii (inclusiv 10 gubernii din Regatul Poloniei), iar a doua publicaţie cuprinde date cu privire la 18 gubernii din Rusia europeană plus Caucazul, Stepa Kalmîkă şi Regiunea Oastei de la Don.

Luînd 49 de gubernii din Rusia europeană (datele privitoare la regiunea Donului sînt incomplete) şi reunind datele din 1888 şi 1891, obţinem următorul tablou al repartizării numărului total al cailor aparţinînd *ţăranilor din obştile săteşti :*

În 49 de gubernii din Rusia europeană

Grupuri de gospodării	Gospodării ţărăneşti			Avînd cai			La o gospodărie revin cai
	total	în %		total	în %		
Fără cai	2.777.485	27,3	55,9	—	—		—
Cu 1 cal	2.909.042	28,6		2.909.042	17,2		1
„ 2 cai	2.247.827	22,1		4.495.654	26,5		2
„ 3 „	1.072.298	10,6	22,0	3.216.894	18,9	56,3	3
„ 4 şi mai mult	1.155.907	11,4		6.339.198	37,4		5,4
Total	10.162.559	100		16.960.788	100		1,6

Prin urmare, pe întreaga Rusie repartizarea cailor de muncă în rîndurile ţărănimii este foarte apropiată de cifra „medie" a descompunerii pe care am obţinut-o mai sus în diagrama noastră. În realitate, descompunerea este chiar ceva mai profundă : în mîna a 22% din totalul gospodăriilor (2.200.000 de gospodării din 10.200.000) sînt concentraţi 9.500.000 de cai din 17.000.000, adică 56,3% din numărul total. O masă

www.dacoromanica.ro

imensă de 2.800.000 de gospodării este lipsită cu desăvîrşire de cai, iar 2.900.000 de gospodării cu cîte un singur cal nu au decît 17,2% din numărul total al cailor *.

Bazîndu-ne pe faptul constatat mai sus că există o legitate în ceea ce priveşte raportul dintre grupuri, putem să stabilim acum adevărata însemnătate a acestor date. Dacă o cincime din totalul gospodăriilor concentrează o jumătate din numărul total al cailor, de aici se poate conchide fără greş că în mîna acesteia se află cel puţin (dar probabil mai mult) jumătate din întreaga producţie agricolă a ţăranilor. Această concentrare a producţiei e posibilă numai în cazul cînd în mîna acestei ţărănimi înstărite e concentrată cea mai mare parte a pămînturilor cumpărate şi a celor luate în arendă de la ţărani atît din pămînturi lotuale cît şi din cele extralotuale. Tocmai această minoritate înstărită este principalul cumpărător şi arendaş de pămînturi, în ciuda faptului că ea este, cu siguranţă, cea mai bine înzestrată cu pămînt lotual. Dacă în anul cel mai bun ţăranul rus „mijlociu" abia-abia o scoate la capăt (şi încă nu se ştie dacă o scoate), această minoritate înstărită, îndestulată cu mult peste nivelul mijlociu, nu numai că acoperă toate cheltuielile prin veniturile provenite dintr-o gospodărie de sine stătătoare, dar mai realizează şi surplusuri. Iar aceasta înseamnă că ea este producătoare de mărfuri, că ea produce produse agricole pentru vînzare. Mai mult încă : ea se transformă în burghezie sătească, îmbinînd gospodării agricole de proporţii relativ mari cu întreprinderile comerciale-meşteşugăreşti ; am văzut că tocmai „îndeletnicirile" de acest gen sînt cele mai caracteristice pentru ţăranul „gospodar" din Rusia. În ciuda faptului că familiile lor sînt cele mai numeroase, că au cel mai mare număr de lucrători din cadrul familiei (ţărănimea înstărită se caracterizează întotdeauna prin aceste trăsături, astfel că la 1/5 din gospodării revine o mare parte din populaţie,

* Felul în care se schimbă în ultimul timp repartizarea cailor în rîndurile ţărănimii poate fi judecat după următoarele date ale recensămîntului cailor buni pentru armată din 1893—1894 („Statistica Imperiului rus". XXXVII). În 38 de gubernii din Rusia europeană erau în 1893—1894 : 8.288.987 de gospodării ţărăneşti ; dintre ele erau fără cai 2,641.754 sau 31,9% ; cu cîte un singur cal, 31,4% ; cu cîte 2 cai, 20,2% ; cu cîte 3 cai, 8,7% ; cu cîte 4 şi mai mulţi cai, 7,8%. Ţăranii aveau 11.560.358 de cai ; din acest număr, 22,5% aparţineau celor cu cîte un cal, 28,9% celor cu cîte 2 cai, 18,8% celor cu cîte 3 cai şi 29,8% celor cu mai mulţi cai. Astfel, cei 16,5% ţărani înstăriţi aveau 48,6% din numărul total al cailor.

www.dacoromanica.ro

aproximativ $^3/_{10}$), această minoritate înstărită folosește în cea mai mare măsură munca muncitorilor agricoli și a zilerilor. Minoritatea de gospodării înstărite formează cea mai mare parte din numărul total al gospodăriilor țărănești din Rusia care recurg la angajarea de muncitori agricoli și zileri. Sîntem îndreptățiți să tragem această concluzie atît pe baza analizei precedente cît și pe baza confruntării procentului populației din acest grup cu procentul vitelor de muncă, și prin urmare cu procentul pămînturilor cultivate și al gospodăriei în general. În sfîrșit, numai această minoritate înstărită poate să participe în mod temeinic la „curentele progresiste din gospodăria țărănească" [51]. Acesta trebuie să fie raportul dintre această minoritate și restul țărănimii, se înțelege însă de la sine că acest raport capătă forme diferite și se manifestă în mod diferit, în funcție de deosebirea dintre condițiile agrare, sistemele agricole și formele agriculturii care produce pentru piață *. Tendințele principale ale descompunerii țărănimii sînt una, iar formele ei în funcție de diferitele condiții locale – alta.

Situația țăranilor fără cai și a celor cu cîte un singur cal este exact opusă. Am văzut mai sus că statisticienii zemstvelor încadrează în categoria proletariatului sătesc și ultima categorie de țărani (fără să mai vorbim de prima). De aceea nu cred să fie exagerat calculul nostru aproximativ, care încadrează în categoria proletariatului sătesc pe toți țăranii fără cai și pînă la $^3/_4$ din țăranii cu cîte un cal (circa $^1/_2$ din numărul total al gospodăriilor). Această țărănime, fiind cel mai puțin înzestrată cu pămînt lotual, dă deseori în arendă acest pămînt pentru că nu are inventar, semințe etc. Ei îi revin din totalul pămînturilor cumpărate sau luate în arendă de țărani niște fărîme mizere. Ea nu poate să se hrănească niciodată din propria ei gospodărie, și principala ei sursă de mijloace de existență sînt „îndeletnicirile în afara gospodăriei" sau „cîștigurile în afară", adică vînzarea forței de muncă. Aceasta este clasa muncitorilor salariați cu lot, a muncitorilor agricoli, zilerilor, salahorilor, muncitorilor din construcții etc. etc.

* E foarte posibil, de pildă, ca, în regiunile cu gospodării în care se cresc vite de lapte, clasificarea după numărul vacilor, și nu după cel al cailor, să fie incomparabil mai justă. În cazul grădinăritului, nici primul criteriu, nici cel de-al doilea nu pot fi satisfăcătoare etc.

www.dacoromanica.ro

XI. COMPARAREA RECENSĂMINTELOR DIN 1888—1891 ŞI 1896—1900 ALE CAILOR BUNI PENTRU ARMATĂ

Recensămintele din 1896 şi 1899–1901 ale cailor buni pentru armată ne permit acum să comparăm datele cele mai recente cu cele citate mai sus.

Luînd laolaltă cele 5 gubernii din sud (1896) şi restul de 43 de gubernii (1899–1900), obţinem pentru cele 48 de gubernii ale Rusiei europene următoarele date :

1896—1900

Grupuri de gospodării	Gospodării ţărăneşti total	în %		Avînd cai total	în %		La 1 gospodărie revin cai
Fără cai	3.242.462	29,2	59,5	—	—		—
Cu 1 cal	3.361.778	30,3		3.361.778	19,9		1
„ 2 cai	2.446.731	22,0		4.893.462	28,9		2
„ 3 „	1.047.900	9,4	18,5	3.143.700	18,7	51,2	3
„ 4 şi mai mult	1.013.416	9,1		5.476.503	32,5		5,4
Total	11.112.287	100		16.875.443	100		1,5

Pentru perioada dintre 1888 şi 1891 am citat date din 49 de gubernii. Din ele nu lipsesc decît datele recente referitoare la o singură gubernie, anume gubernia Arhanghelsk. Scăzînd datele referitoare la această gubernie din cele citate mai sus, vom obţine pentru aceleaşi 48 de gubernii, în perioada dintre 1888 şi 1891, următorul tablou :

1888—1891

Grupuri de gospodării	Gospodării ţărăneşti total	în %		Avînd cai total	în %		La 1 gospodărie revin cai
Fără cai	2.765.970	27,3	55,8	—	—		—
Cu 1 cal	2.885.192	28,5		2.885.192	17,1		1
„ 2 cai	2.240.574	22,2		4.481.148	26,5		2
„ 3 „	1.070.250	10,6	22,0	3.210.750	18,9	56,4	3
„ 4 şi mai mult	1.154.674	11,4		6.333.106	37,5		5,5
Total	10.116.660	100		16.910.196	100		1,6

Făcînd o comparaţie între perioadele 1888–1891 şi 1896–1900, constatăm *exproprierea* crescîndă a ţărănimii. Numărul gospodăriilor a crescut aproape cu 1.000.000. Numărul

www.dacoromanica.ro

cailor a scăzut, deşi într-o măsură neînsemnată. Numărul gospodăriilor fără cai a sporit deosebit de rapid, procentul lor ridicîndu-se de la 27,3% la 29,2%. În locul celor 5.600.000 de gospodării ale sărăcimii (fără cai şi cu cîte un cal), avem 6.600.000. Creşterea numărului gospodăriilor s-a produs pe seama sporirii numărului de gospodării ale sărăcimii. Procentul gospodăriilor bogate în cai a scăzut. În locul celor 2.200.000 de gospodării cu mulţi cai, nu mai avem decît 2.000.000. Numărul gospodăriilor mijlocii şi înstărite luate la un loc (cu 2 şi mai mulţi cai) a rămas aproape neschimbat (4.465.000 între 1888 şi 1891, 4.508.000 între 1896 şi 1900).

Prin urmare, din aceste date rezultă că :

Creşterea mizeriei şi a exproprierii ţărănimii nu poate fi pusă la îndoială.

În ceea ce priveşte *raportul* dintre grupul superior şi grupul inferior al ţărănimii, acest raport aproape că nu s-a schimbat. Dacă, potrivit procedeului descris mai sus, vom forma grupuri inferioare, însumînd 50% din totalul gospodăriilor, şi grupuri superioare, însumînd 20% din totalul gospodăriilor, vom obţine următorul rezultat : în perioada 1888–1891 gospodăriile sărăcimii, care constituie 50% din totalul gospodăriilor, aveau 13,7% din cai. Gospodăriile bogătaşilor, care constituie 20% din totalul gospodăriilor, aveau 52,6%. În perioada 1896–1900 cele 50% gospodării ale sărăcimii aveau tot 13,7% din numărul total al cailor aparţinînd ţăranilor, iar cele 20% gospodării ale bogătaşilor aveau 53,2% din numărul total al cailor. Prin urmare, raportul dintre grupuri aproape că nu s-a schimbat.

În sfîrşit, toată ţărănimea în ansamblul ei a devenit mai săracă în cai. A scăzut atît numărul cît şi procentul gospodăriilor cu mulţi cai. Pe de o parte, aceasta marchează, după cît se vede, o decădere a întregii economii ţărăneşti din Rusia europeană. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că în Rusia numărul cailor în agricultură este anormal de ridicat faţă de suprafaţa cultivabilă. Într-o ţară de ţărani cu gospodărie mică nici nu poate fi altfel. Scăderea numărului de cai constituie, prin urmare, într-o anumită măsură „restabilirea raportului normal dintre vitele de muncă şi suprafaţa pămîntului arabil" *la bur-*

www.dacoromanica.ro

ghezia țărănească (comp. cu raționamentele d-lui V. V. în această privință citate mai sus, în capitolul II, § I).

Este cazul să ne referim aici la raționamentele pe care le face în această problemă d-l Vihleaev în ultimele sale lucrări („Studii asupra realității agricole din Rusia", Petersburg, editat de revista „Hozeain") și d-l Cernenkov („Cu privire la caracterizarea gospodăriei țărănești". Partea I. Moscova, 1905). Ei s-au lăsat în așa măsură antrenați de diversitatea cifrelor privitoare la repartizarea cailor în rîndurile țărănimii, încît au transformat analiza economică într-un exercițiu de statistică. În loc să studieze tipurile de gospodărie țărănească (ziler, țăran mijlociu, întreprinzător), ei studiază, asemenea unor amatori, coloane nesfîrșite de cifre, ca și cum și-ar fi propus să uimească lumea cu zelul lor în materie de aritmetică.

Numai datorită unui astfel de joc de-a cifrele, d-l Cernenkov a putut să-mi obiecteze că „diferențierea" este interpretată de mine în mod „preconceput" ca un fenomen nou (și nu vechi) și, nu se știe de ce, neapărat capitalist. Nu e vina noastră că d-l Cernenkov își închipuie că eu aș trage concluzii din statistică, uitînd economicul !, că aș căuta să dovedesc ceva numai printr-o schimbare a numărului și a repartizării cailor ! Ca să ai o idee justă despre descompunerea țărănimii trebuie să iei totul în ansamblu : atît arendarea și cumpărarea de pămînturi cît și mașinile, cîștigurile în afara gospodăriei, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial și munca salariată. Sau poate că pentru d-l Cernenkov aceste fenomene nu sînt nici „noi" și nici „capitaliste" ?

XII. DATELE STATISTICE ALE ZEMSTVELOR CU PRIVIRE LA BUGETELE ȚĂRĂNEȘTI

Pentru a termina cu problema descompunerii țărănimii, să mai analizăm problema și sub un alt aspect : acela al datelor mai concrete privitoare la bugetele țărănești. Vom vedea astfel în mod concret marea deosebire ce există între tipurile țărănimii despre care e vorba.

În suplimentul la „Culegere de date estimative cu privire la posesiunea țărănească a pămîntului în județele Zemleansk, Zadonsk, Korotoiak și Nijnedevițk" (Voronej, 1889) se publică „date statistice cu privire la componența și bugetele gospodă-

www.dacoromanica.ro

riilor tipice", date care se disting prin aceea că sînt extrem de ample *. Din cele 67 de bugete omitem unul ca fiind cu totul incomplet (bugetul nr. 14 privitor la județul Korotoiak), iar celelalte le împărțim în 6 grupuri după numărul vitelor de muncă : *a* – fără cai ; *b* – cu 1 cal ; *c* – cu 2 cai ; *d* – cu 3 cai ; *e* – cu 4 cai și *f* – cu 5 și mai mulți cai (mai jos, pentru desemnarea grupurilor, folosim numai aceste litere de la *a* la *f*). Ce-i drept, clasificarea după acest criteriu nu este în totul potrivită pentru această regiune (din cauza imensei însemnătăți a „îndeletnicirilor în afară" atît în gospodăria grupurilor inferioare cît și în cea a grupurilor superioare), dar sîntem nevoiți s-o adoptăm pentru a putea face o comparație între datele din buget și datele analizate mai sus, luate din recensămintele pe gospodării. O astfel de comparație poate fi făcută numai în cazul cînd „țărănimea" ar fi împărțită în grupuri, pe cînd „mediile" generale, făcute de-a valma, au o valoare cu totul fictivă, după cum am văzut și vom vedea mai jos **. În legătură cu aceasta, vom releva fenomenul interesant că datele „medii" privitoare la bugete caracterizează aproape întotdeauna gospodăria situată deasupra tipului mijlociu, adică înfățișează situația într-o lumină mai bună decît este ***. Acest lucru se întîmplă, probabil, din cauză că însăși noțiunea de „buget" presupune o gospodărie cît de cît echilibrată, ceea ce nu-i ușor de găsit în rîndurile sărăcimii. Pentru a ilustra aceasta, să

* O mare deficiență a acestor date constă, în primul rînd, în lipsa unei clasificări după diferite criterii ; în al doilea rînd, în lipsa unui text care să dea informațiile privitoare la gospodăriile care n-au putut fi incluse în tabele, deoarece au fost omise (de pildă, datele privitoare la județul Ostrogojsk sînt însoțite de un astfel de text). În al treilea rînd, în faptul că datele privitoare la toate îndeletnicirile neagricole și la „cîștigurile" de tot felul sînt extrem de prost prelucrate (pentru toate „îndeletnicirile în afara gospodăriei" nu sînt date *decît 4 rubrici*, pe cînd numai descrierea îmbrăcămintei și a încălțămintei a ocupat 152 de rubrici !).

** Exclusiv de asemenea „medii" se servește, de pildă, d-l Șcerbina atît în publicațiile zemstvei din Voronej cît și în articolul său despre bugetele țărănești din cartea „Influența recoltelor și a prețurilor cerealelor etc.".

*** Aceasta se referă, de pildă, la datele bugetelor din gubernia Moscova (vol. VI și VII ale „Culegerii"), din gubernia Vladimir („Îndeletnicirile în afara gospodăriei din gubernia Vladimir"), din județul Ostrogojsk, din gubernia Voronej (vol. II, partea a 2-a a „Culegerii") și mai ales la bugetele citate în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești" [52] (din gubernile Veatka, Herson, Nijni-Novgorod, Perm și altele). Bugetele d-lor Karpov și Manohin din „Lucrările" citate, precum și ale d-lui P. Semenov (din „Culegerea de materiale pentru studierea obștii sătești", Petersburg, 1880) și ale d-lui Osadci („Plasa Șcerbakov, județul Elisabetgrad, gubernia Herson") se disting, în avantajul lor, prin faptul că caracterizează diferite grupuri de țărani.

www.dacoromanica.ro

comparăm repartizarea gospodăriilor după vitele de muncă, după datele din bugete şi după celelalte date :

Grupuri de gospodării	Total		*Numărul bugetelor* / În procente			
	în general	în %	în 4 jud. din gub. Voronej	în 9 jud. din gub. Voronej	în 112 jud. din 21 gub.	în 49 gub. din Rusia europeană
Fără vite de muncă	12	18,18	17,9	21,7	24,7	27,3
Cu 1 vită	18	27,27	34,7	31,9	28,6	28,6
„ 2 vite	17	25,76	28,6	23,8	26,0	22,1
„ 3 „	9	13,64				
„ 4 „	5	7,575	28,79	18,8	22,6	20,7	22,0
„ 5 „ şi mai mult	5	7,575				
Total	66	100	100	100	100	100

De aici rezultă clar că nu poţi să foloseşti datele bugetare decît făcînd o medie pentru fiecare grup de ţărani în parte. Noi am şi supus unei asemenea prelucrări datele citate. Le expunem în 3 rubrici : (A) rezultatele generale ale bugetelor ; (B) caracterizarea gospodăriei agricole şi (C) caracterizarea nivelului de trai.

(A) Datele generale cu privire la cuantumul cheltuielilor şi veniturilor sînt următoarele :

Revine la 1 gospodărie (în ruble)

	Numărul persoanelor de ambele sexe la 1 familie	Bruto		În bani				Restanţe de dări
		Venituri	Cheltuieli	Venit net	Venituri	Cheltuieli	Bilanţul	Cîte ruble datorează	
a)	4,08	118,10	109,08	9,02	64,57	62,29	+ 2,28	5,83	16,58
b)	4,94	178,12	174,26	3,86	73,75	80,99	— 7,24	11,16	8,97
c)	8,23	429,72	379,17	50,55	196,72	165,22	+31,50	13,73	5,93
d)	13,00	753,19	632,36	120,83	318,85	262,23	+56,62	13,67	2,22
e)	14,20	978,66	937,30	41,36	398,48	439,86	—41,38	42,00	—
f)	16,00	1.766,79	1.593,77	173,02	1.047,26	959,20	+88,06	210,00	6
	8,27	491,44	443,00	48,44	235,53	217,70	+17,83	28,60	7,74

Aşadar, deosebirea în ceea ce priveşte mărimea bugetelor pe grupuri este imensă ; chiar dacă am lăsa la o parte grupurile extreme, totuşi bugetul grupului *e* este de peste cinci

www.dacoromanica.ro

ori mai mare decît al grupului *b*, pe cînd familia în grupul *e* nu este nici măcar de trei ori mai numeroasă decît în grupul *b*.

Să analizăm repartizarea cheltuielilor * :

Volumul mediu al cheltuielilor la 1 gospodărie

	Pentru hrană		Pentru restul consumului personal		Pentru gospodărie		Dări şi prestaţii		Total	
	Ruble	%	Ruble	%	Ruble	%	Ruble	%	Ruble	%
a)	60,98	55,89	17,51	16,05	15,12	13,87	15,47	14,19	109,08	100
b)	80,98	46,47	17,19	9,87	58,32	33,46	17,77	10,20	174,26	100
c)	181,11	47,77	44,62	11,77	121,42	32,02	32,02	8,44	379,17	100
d)	283,65	44,86	76,77	12,14	222,39	35,17	49,55	7,83	632,36	100
e)	373,81	39,88	147,83	15,77	347,76	37,12	67,90	7,23	937,30	100
f)	447,83	28,10	82,76	5,19	976,84	61,29	86,34	5,42	1.593,77	100
	180,75	40,80	47,30	10,68	180,60	40,77	34,35	7,75	443,00	100

Este suficient să aruncăm o privire asupra procentului cheltuielilor pentru gospodărie din suma globală a cheltuielilor fiecărui grup, pentru a vedea că în faţa noastră figurează aici atît proletari cît şi *gospodari :* în grupul *a* cheltuielile pentru gospodărie nu reprezintă decît 14% din totalul cheltuielilor, pe cînd în grupul *f* ele reprezintă 61%. Nici nu mai vorbim de deosebirile în ceea ce priveşte mărimea absolută a cheltuielilor pentru gospodărie. Nu numai la ţăranul fără cai, dar şi la cel cu un singur cal această cheltuială este infimă, „gospodarul" cu un singur cal fiind mult mai apropiat de tipul obişnuit (în ţările capitaliste) al muncitorilor agricoli şi al zilerilor cu lot. Vom releva de asemenea deosebiri foarte însemnate în ceea ce priveşte *procentul* cheltuielilor pentru hrană (în grupul *a* el este aproape de două ori mai mare decît în grupul *f) :* după cum se ştie, mărimea acestui procent dovedeşte un nivel de trai scăzut şi constituie deosebirea cea mai pronunţată dintre bugetele *gospodarului* şi cele ale *muncitorului.*

* „Culegerea" separă toate „cheltuielile pentru nevoile personale şi gospodăreşti în afară de hrană", de cheltuielile pentru întreţinerea vitelor, în prima rubrică găsindu-se alături, de pildă, cheltuielile pentru iluminat şi pentru arendă. Este evident că aceasta nu-i just. Noi am separat consumul *personal* de cel *gospodăresc* („productiv"), încadrînd în acesta din urmă cheltuielile pentru unsoare, frînghii, potcovitul cailor, repararea clădirilor, inventar, harnaşament, cheltuielile pentru muncitori şi pentru munci în acord, pentru cioban, pentru luarea în arendă a pămîntului şi pentru întreţinerea vitelor şi a păsărilor.

www.dacoromanica.ro

Să luăm acum compoziția veniturilor * :

	Venitul mediu la gospodărie				Compoziția veuitului provenit din diferite „îndeletniciri în afară“			
	din agricultură 53	din „îndeletniciri în afară“	solduri din anii precedenți	Total	„din îndeletniciri personale“	„din cărăușie“	„din stabilimente și întreprinderi meșteșugărești“	„diverse venituri“
a)	57,11	59,04	1,95	118,10	36,75	—	—	22,29
b)	127,69	49,22	1,21	178,12	35,08	6	2,08	6,06
c)	287,40	108,21	34,11	429,72	64,59	17,65	14,41	11,56
d)	496,52	146,67	110	753,19	48,77	22,22	48,88	26,80
e)	698,06	247,60	33	978,66	112	100	35	0,60
f)	698,39	975,20	93,20	1.766,79	146	34	754,40	40,80
	292,74	164,67	34,03	491,44	59,09	19,36	70,75	15,47

Prin urmare, la cele două grupuri extreme : la proletarul fără cai și la întreprinzătorul de la sat, venitul provenit din „îndeletniciri în afară“ depășește venitul brut provenit din agricultură. „Îndeletnicirile personale“ ale grupurilor inferioare ale țărănimii constau, firește, mai ales din muncă salariată, iar în categoria „diverse venituri“, un capitol important îl reprezintă *venitul provenit din darea pămîntului în arendă*. În numărul total „al gospodarilor-agricultori“ intră chiar și aceia al căror venit provenit din darea pămîntului în arendă este numai ceva mai mic, iar uneori chiar mai mare decît venitul brut provenit din agricultură : de pildă, un țăran fără cai are un venit brut din agricultură de 61,9 ruble, iar din darea pămîntului în arendă un venit de 40 de ruble ; altul are din agricultură 31,9 ruble, iar din darea pămîntului în arendă 40 de ruble. Totodată nu trebuie uitat faptul că

* „Rămășițele din anii precedenți“ se compun din cereale (în natură) și din bani : aici este dată o sumă globală, pentru că avem de-a face cu cheltuieli și venituri brute, în natură și în bani. — Cele patru rubrici ale „îndeletnicirilor în afară“ sînt copiate după titlurile „Culegerii“, care nu *mai* spune *nimic* altceva despre „îndeletnicirile în afară“. Vom observa că în grupul *e* la îndeletniciri în afara gospodăriei trebuie inclusă, se vede, și cărăușia, care aduce la doi gospodari din acest grup un venit de cîte 250 de ruble, unul din acești gospodari avînd un muncitor agricol.

www.dacoromanica.ro

venitul provenit din darea pămîntului în arendă sau din munca salariată se întrebuinţează în întregime pentru nevoile personale ale „ţăranului", iar din venitul brut provenit din agricultură trebuie scăzute cheltuielile pentru gospodăria agricolă. După ce vom face această scădere, vom obţine la ţăranul fără cai un venit net provenit din agricultură de 41,99 de ruble, iar din „îndeletniciri în afara gospodăriei" un venit de 59,04 ruble ; la ţăranul cu un singur cal 69,37 şi 49,22 de ruble. Chiar şi simpla confruntare a acestor cifre arată că avem în faţa noastră tipuri de muncitori agricoli cu lot care acoperă o parte din cheltuielile de întreţinere (şi care, datorită acestui fapt, face să scadă salariile). A confunda aceste tipuri cu *gospodarii* (agricultori şi care au alte îndeletniciri) înseamnă a încălca în mod flagrant toate cerinţele unei cercetări ştiinţifice.

La celălalt pol al satului vedem tocmai *gospodari* care îmbină gospodăria agricolă de sine stătătoare cu operaţiile comerciale-meşteşugăreşti, operaţii care aduc un venit considerabil (faţă de nivelul de trai dat), ce se ridică la cîteva sute de ruble. Caracterul cu totul neprecis al rubricii „îndeletniciri personale" face să nu iasă la iveală deosebirile dintre grupurile inferioare şi cele superioare în această privinţă, dar înseşi proporţiile veniturilor provenite din aceste „îndeletniciri personale" ne arată cît de profundă este această deosebire (vom aminti că în categoria „îndeletnicirilor personale" din statisticile din gubernia Voronej sînt încadraţi şi cerşetorii, şi muncitorii agricoli, şi vechilii, administratorii etc. etc.).

În ceea ce priveşte volumul venitului net, gospodăriile fără cai şi cele cu un singur cal, care au „soldurile" cele mai mizere (1–2 ruble) şi chiar deficite în bilanţul lor bănesc, ies puternic în evidenţă. Resursele acestor ţărani nu sînt mai mari, dacă nu chiar mai mici, decît cele ale muncitorilor salariaţi. Abia la ţăranii cu cîte doi cai putem observa un oarecare venit net şi solduri de cîteva zeci de ruble (fără de care nici vorbă nu poate fi de a duce cît de cît normal gospodăria). La ţăranii înstăriţi, volumul venitului net atinge o

www.dacoromanica.ro

sumă (120–170 de ruble) care-i deosebeşte în mod radical de nivelul general al clasei muncitoare din Rusia *.

Se înţelege că gruparea muncitorilor şi a gospodarilor într-un singur tot şi deducerea unui buget „mediu" oferă tabloul unei „îndestulări modeste" şi al unui venit net „modest" : 491 de ruble venit, 443 de ruble cheltuieli, 48 de ruble excedent, dintre care 18 ruble în bani. Dar această medie este cu totul fictivă. Ea nu face decît să mascheze mizeria totală a masei de ţărani din grupurile inferioare (*a* şi *b*, adică 30 de bugete din 66), care, dat fiind volumul infim al venitului (un venit *brut* de 120–180 de ruble de familie), nu sînt în stare s-o scoată la capăt şi îşi cîştigă existenţa mai ales angajîndu-se ca muncitori agricoli sau lucrînd cu ziua.

O evidenţă exactă a venitului şi a cheltuielilor în bani şi în natură ne dă posibilitatea să stabilim raportul dintre descompunerea ţărănimii şi *piaţă*, raport în care numai venitul şi cheltuielile în bani au importanţă. Pe grupuri, procentul părţii băneşti a bugetului în bugetul general este următorul :

	Procentul părţii băneşti	
	a cheltuielilor	a venitului
	faţă de	
	cheltuielile brute	venitul brut
a)	57,10	54,6
b)	46,47	41,4
c)	43,57	45,7
d)	41,47	42,3
e)	46,93	40,8
f)	60,18	59,2
	49,14	47,9

* O excepţie aparentă reprezintă categoria *e*, cu un deficit imens (41 de ruble), care este însă acoperit prin împrumut. Aceasta se explică prin faptul că în 3 gospodării (din cele 5 existente în această categorie) au fost nunţi care au costat 200 de ruble. (Întregul deficit al celor 5 gospodării=206 ruble şi 90 de copeici). De aceea cheltuielile acestui grup pentru consumul personal, în afară de hrană, s-au ridicat la o cifră foarte mare : 10 ruble şi 41 de copeici de 1 persoană, indiferent de sex, pe cînd la nici un alt grup, fără a-i excepta pe bogătaşi (*f*), această cheltuială nu atinge nici 6 ruble. Prin urmare, prin caracterul său, acest deficit este diametral opus deficitului sărăcimii. Acest deficit rezultă nu din imposibilitatea de a satisface nevoile minime, ci dintr-o sporire a nevoilor neproporţională cu venitul anului respectiv.

www.dacoromanica.ro

Vedem, prin urmare, că procentul venitului şi al cheltuielilor în bani este mai mic *la grupurile mijlocii şi creşte la cele extreme* (acest lucru se produce cu o deosebită regularitate în ceea ce priveşte cheltuielile). Caracterul comercial cel mai net exprimat îl are gospodăria ţăranului fără cai şi a celui cu mai mulţi cai, ceea ce înseamnă că amîndoi trăiesc mai ales din vînzarea mărfii, numai că la unul această marfă este forţa lui de muncă, iar la celălalt un produs destinat vînzării, pentru a cărui producere s-a folosit într-o măsură considerabilă (după cum vom vedea) munca salariată, adică un produs care ia forma de capital. Cu alte cuvinte, şi aceste bugete ne arată că *descompunerea ţărănimii creează o piaţă internă pentru capitalism,* transformînd pe ţăran, pe de o parte, în muncitor agricol, iar pe de altă parte într-un mic producător de mărfuri, într-un mic-burghez.

Altă concluzie, nu mai puţin importantă, care rezultă din aceste date este că *în toate grupurile ţărănimii gospodăria a şi căpătat în foarte mare măsură un caracter comercial,* a devenit dependentă de piaţă : partea bănească a venitului sau cheltuielilor nu scade *nicăieri* sub 40%. Iar acest procent trebuie considerat ca ridicat, pentru că e vorba de venitul brut al micilor agricultori, venit în care se socoteşte şi întreţinerea vitelor, adică sînt socotite paiele, pleava etc. * Evident că chiar ţărănimii din zona centrală cu cernoziom (unde economia bănească este în general mai slab dezvoltată decît în zona industrială sau în regiunile periferice de stepă) îi este absolut imposibil să trăiască fără să vîndă şi să cumpere, fiind deja complet dependentă de piaţă, de *puterea banului.* Nici nu mai vorbim de imensa însemnătate a acestui fapt şi de marea greşeală pe care o fac narodnicii noştri, care caută să-l treacă sub tăcere **, antrenaţi de simpatia lor faţă de economia naturală dispărută pentru totdeauna. În societatea contemporană nu poţi trăi fără să vinzi, şi tot ceea ce frînează dezvoltarea economiei de mărfuri nu duce decît la înrăutăţirea situaţiei

* Cheltuielile de întreţinere a vitelor sînt aproape în întregime cheltuieli în natură : din cele 6.316,21 de ruble cheltuite în acest scop de toate cele 66 de gospodării, au fost cheltuite în bani numai 1.535,2 ruble, *dintre care 1.102,5 ruble* revin unui *gospodar*-întreprinzător care ţine 20 de cai, probabil, în scop lucrativ.

** Această greşeală era deosebit de frecventă în dezbaterile (din 1897) cu privire la însemnătatea preţurilor scăzute la cereale [54].

www.dacoromanica.ro

producătorilor. „Neajunsurile modului de producție capitalist – spune Marx despre țăran – ...coincid deci aici cu neajunsurile rezultate din incompleta dezvoltare a acestui mod de producție. Țăranul devine negustor și producător de mărfuri fără a avea și condițiile în care să-și poată produce produsul său ca marfă" („Das Kapital", III, 2, 346. Traducere rusă, pag. 671) [55].

De remarcat că datele din bugete dezmint în întregime concepția încă destul de răspîndită care atribuie dărilor un rol important în dezvoltarea economiei de mărfuri. Nu încape îndoială că, la timpul lor, dările și dijma în bani au fost un factor important în dezvoltarea schimbului, dar în momentul de față economia de mărfuri este pe deplin statornicită, astfel încît însemnătatea dărilor *în sensul arătat mai sus* trece cu mult pe planul al doilea. Comparînd cheltuielile pentru dări și prestații cu totalul cheltuielilor în bani făcute de țărani obținem raportul : 15,8% (pe grupuri : *a* – 24,8% ; *b* – 21,9% ; *c* – 19,3% ; *d* – 18,8% ; *e* – 15,4% și *f* – 9,0%). Prin urmare, maximul de cheltuieli pentru dări este de trei ori mai mic decît restul cheltuielilor în bani pe care țăranul e nevoit să le facă în condițiile actuale ale economiei sociale. Dar dacă vom vorbi nu despre rolul dărilor în dezvoltarea schimbului, ci despre raportul dintre ele și venituri, vom vedea că acest raport este extrem de ridicat. Cît de mult apasă tradițiile epocii dinainte de reformă asupra țăranului din zilele noastre se vede cît se poate de clar din existența dărilor, care înghit a șaptea parte din cheltuielile *brute* ale micului agricultor ba chiar și din acelea ale muncitorului agricol cu lot. În afară de aceasta, repartizarea dărilor înăuntrul obștii este uimitor de inegală : cu cît țăranul este mai avut, cu atît partea de dări din totalul cheltuielilor lui este mai mică. Țăranul fără cai plătește, în comparație cu venitul său, aproape de trei ori mai mult decît cel cu cai mai mulți (vezi mai sus tabelul referitor la repartizarea cheltuielilor). Ne referim la repartizarea dărilor înăuntrul obștii, întrucît, dacă am calcula volumul dărilor și prestațiilor pe 1 deseatină de lot, volumul lor s-ar dovedi a fi aproape egal. După toate cele expuse mai sus, această inegalitate nu trebuie să ne mire ; ea este inevitabilă în obștea noastră atîta timp cît această obște își păstrează caracterul obligatoriu, atîta timp cît membrii ei răspund în mod solidar pentru plata dărilor. După cum se știe, ță-

www.dacoromanica.ro

ranii împart toate dările după pămînt : partea de dări şi partea de pămînt se contopeşte pentru ei în noţiunea unică de „suflet" *. Or, descompunerea ţărănimii duce, aşa cum am văzut, la diminuarea rolului pămîntului lotual la ambii poli ai satului de astăzi. Fireşte că în asemenea condiţii repartizarea dărilor după pămîntul lotual (indisolubil legată de caracterul obligatoriu al obştii) duce la deplasarea dărilor de la ţărănimea înstărită la sărăcime. Existenţa obştii (adică răspunderea solidară [56] şi faptul că ţăranii n-au dreptul să renunţe la pămînt) devine tot mai *păgubitoare* pentru ţărănimea săracă **.

(B) Trecînd la problema caracterizării agriculturii practicate de ţărani, vom cita întîi date generale despre gospodării :

Grupuri	Numărul gospodăriilor	Numărul persoanelor de ambele sexe care revine la 1 gospodărie	Numărul lucrătorilor care revine la 1 familie			Gospodării cu muncitori agricoli	Numărul gospodăriilor		Lot	Suprafaţă cultivată la 1 gospodărie des.			Des. de pămînt cultivat la 1 persoană indiferent de sex	% de pămînt luat în arendă faţă de pămîntul propriu
			membri de familie	angajaţi	total		care dau pămînt în arendă	care iau pămînt în arendă	de pămînt la 1 gospodărie des.	pe pămînt propriu	pe pămînt luat în arendă	total		
a)	12	4,08	1	—	1	—	5	—	5,9	1,48	—	1,48	0,36	—
b)	18	4,94	1	0,17	1,17	3	3	5	7,4	2,84	0,58	3,42	0,69	20,5
c)	17	8,23	2,17	0,12	2,29	2	—	9	12,7	5,62	1,31	6,93	0,84	23,4
d)	9	13,00	2,66	0,22	2,88	2	—	6	18,5	8,73	2,65	11,38	0,87	30,4
e)	5	14,20	3,2	0,2	3,4	1	—	5	22,9	11,18	6,92	18,10	1,27	61,9
f)	5	16,00	3,2	1,2	4,4	2	—	5	23	10,50	10,58	21,08	1,32	100,7
Total	66	8,27	1,86	0,21	2,07	10	8	30	12,4	5,32	2,18	7,5	0,91	41,0

* Vezi V. *Orlov*. „Gospodăria ţărănească" : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. IV, partea I. — *Trirogov*. „Obştea şi dările". — *Kaussler*. „Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland" („Cu privire la istoria şi critica posesiunii de pămînt în obşte a ţăranilor din Rusia". — *Nota trad.*). — V. V. „Obştea ţărănească" („Rezultatele statisticii zemstvelor", vol. I).

** Se înţelege de la sine că dizolvarea obştii de către Stolîpin (noiembrie 1906) va pricinui un şi mai mare rău ţărănimii sărace [57]. Acesta este un „enrichissez-vous" („îmbogăţiţi-vă". — *Nota trad.*) rusesc : sute negre — ţărani bogaţi ! jefuiţi-vă cît vreţi, numai sprijiniţi absolutismul, care se prăbuşeşte ! *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

Din acest tabel se vede că raportul dintre grupuri în ceea ce privește darea și luarea pămîntului în arendă, mărimea familiei și a întinderii suprafeței cultivate, angajarea de muncitori agricoli etc. este același atît după datele din bugete cît și după numeroasele date analizate mai sus. Mai mult : datele absolute cu privire la gospodăria fiecărui grup sînt și ele foarte apropiate de datele pe județe întregi. Iată o comparație între datele din bugete și cele analizate mai sus :

	*Revine la 1 gospodărie**							
	la cei fără cai				la cei cu 1 cal			
	persoane de ambele sexe	pămînt luat în arendă, deseatine	suprafața cultivată, deseatine	total vite	persoane de ambele sexe	pămînt luat în arendă, deseatine	suprafața cultivată, deseatine	total vite
Bugete	4,1	—	1,5	0,8	4,9	0,6	3,4	2,6
4 județe din gubernia Voronej	4,4	0,1	1,4	0,6	5,9	0,7	3,4	2,7
jud. Novouzensk din gub. Samara	3,9	0,3	2,1	0,5	4,7	1,4	5,0	1,9
4 județe din gub. Saratov	3,9	0,4	1,2	0,5	5,1	1,6	4,5	2,3
jud. Kamîșin din gub. Saratov	4,2	0,3	1,1	0,6	5,1	1,6	5,0	2,3
3 județe din gub. Nijni-Novgorod	4,1	0,2	1,8	0,7	5,2	1,1	4,4	2,4
2 județe din gub. Orel	4,4	0,1	?	0,5	5,7	1,0	?	2,3

În felul acesta, în toate regiunile menționate situația țăranului fără cai și cea a țăranului cu un singur cal este aproape identică, astfel încît datele din bugete pot fi considerate ca fiind îndeajuns de tipice.

Citățm date referitoare la averea și inventarul gospodăriei țărănești din diferite grupuri. [Vezi tabelul de la pag. 147. – *Nota trad.*].

Acest tabel ilustrează în mod concret deosebirea în ceea ce privește înzestrarea diferitelor grupuri cu inventar și vite, deosebire despre care am vorbit mai sus pe baza unor numeroase date. Constatăm aici o mare deosebire în ceea ce privește starea materială a diferitelor grupuri, această deosebire mergînd atît de departe, încît pînă și caii țăranului sărac

* Întinderea pămîntului cultivat se dă nu pentru 4 județe, ci numai pe județul Zadonsk din gubernia Voronej.

www.dacoromanica.ro

Grupuri	Revine la 1 gospodărie valoare exprimată în ruble						Revine în ruble			Numărul clădirilor la 1 gospodărie	Totalul vitelor socotite în vite mari revenind la 1 gospodărie	Costul unui cal de muncă	Numărul gosp. fără unelte de muncă	Numărul gosp. cu unelte perfecționate	Valoarea acestora din urmă
	clădiri	inventar	vite și păsări	obiecte de uz casnic	îmbrăcăminte	total	în total la 1 persoană indiferent de sex	inventar și vite	aceiași lucru la 1 desetină de pământ cultivat						
a)	67,25	9,73	16,87	14,61	39,73	148,19	36,29	26,60	18,04	3,8	0,8	—	8	—	—
b)	133,28	29,03	62,04	19,57	61,78	305,70	61,83	91,07	26,56	5,9	2,6	27	—	—	—
c)	235,76	76,35	145,89	51,95	195,43	705,38	85,65	222,24	32,04	7,6	4,9	37	—	—	—
d)	512,33	85,10	368,94	54,71	288,73	1.309,81	100,75	454,04	39,86	10,2	9,1	61	—	1	50
e)	495,80	174,16	442,06	81,71	445,66	1.639,39	115,45	616,22	34,04	11,4	12,8	52	—	1	50
f)	656,20	273,99	934,06	82,04	489,38	2.435,67	152,23	1.208,05	57,30	13,0	19,3	69	—	3	170,3
Total	266,44	74,90	212,13	41,24	184,62	779,33	94,20	287,03	38,20	7,5	5,8	52	8	5	270,3

www.dacoromanica.ro

sînt cu totul altfel decît cei ai țăranului înstărit *. Calul țăranului cu un singur cal este o adevărată „fracție vie", ce-i drept nu chiar un „sfert de cal", dar nici mai mult de „27,52 de sutimi" dintr-un cal ! ** [59]

Să citățm în continuare datele privind destinația cheltuielilor pentru gospodărie *** :

Felul cheltuielilor pentru gospodărie în ruble la 1 gospodărie

Grupuri	Pentru cioban și cheltuieli mărunte	Pentru completarea și repararea			Pentru arendă	Pentru lucrători și plata muncilor în acord	Total	Pentru hrana vitelor	Total
		clădirilor	inventarului și vitelor	Total					
a)	0,52	2,63	0,08	2,71	0,25	3,52	7,00	8,12	15,12
b)	2,94	4,59	5,36	9,95	6,25	2,48	21,62	36,70	58,32
c)	5,73	14,38	8,78	23,16	17,41	3,91	50,21	71,21	121,42
d)	12,01	18,22	9,70	27,92	49,32	6,11	95,36	127,03	222,39
e)	19,33	13,60	30,80	44,40	102,60	8,20	174,52	173,24	347,76
f)	51,42	53,00	75,80	131,80	194,35	89,20	466,77	510,07	976,84
Total	9,37	13,19	13,14	26,33	35,45	10,51	81,69	98,91	180,60

Aceste date sînt foarte elocvente. Ele ne arată limpede mizeria totală a „gospodăriei" nu numai la țăranul fără cai, dar și la cel cu un singur cal, precum și caracterul complet greșit al procedeului obișnuit de a cerceta starea acestor țărani grupîndu-i laolaltă cu țărănimea puțin numeroasă, dar puternică, care cheltuiește sute de ruble pentru gospodărie, care are atît posibilitatea de a-și îmbunătăți inventarul, de a angaja muncitori agricoli, cît și de „a achiziționa" pe scară în-

* În literatura germană cu privire la problemele agricole există monografiile lui Drechsler, care conțin date privitoare la *greutatea* vitelor la agricultorii din diferite grupuri după întinderea de pămînt [58]. Aceste date arată și mai pregnant decît cifrele citate din statistica zemstvelor din Rusia calitatea *incomparabil mai proastă* a vitelor la țăranii cu gospodărie *mică* în comparație cu țăranii cu gospodărie mare, și în special în comparație cu moșierii. Sper să prelucrez aceste date pentru a le publica într-un viitor apropiat. *(Notă la ediția a 2-a).*

** Dacă am aplica aceste norme bugetare privind valoarea clădirilor, inventarului și vitelor în diferite grupuri ale țărănimii, la datele totalizate referitoare la cele 49 de gubernii din Rusia europeană, care au fost citate mai sus, s-ar constata că o cincime din gospodăriile țărănești posedă o cantitate *mult mai mare* de mijloace de producție decît tot restul țărănimii.

*** Cheltuielile pentru întreținerea vitelor se fac mai ales în natură, iar restul cheltuielilor pentru gospodărie se fac mai cu seamă în bani.

www.dacoromanica.ro

tinsă pămînt, luînd în arendă pămînt de cîte 50–100–200 de ruble anual *. Relevăm în acest sens că cheltuielile relativ mari ale țăranului fără cai pentru „lucrători și pentru plata muncilor în acord" se explică, după toate probabilitățile, prin faptul că statisticienii au inclus în această rubrică două lucruri cu totul diferite : angajarea muncitorului care trebuie să lucreze cu inventarul celui care îl tocmește, adică angajarea muncitorului agricol sau a zilerului, și angajarea unui vecin-gospodar care trebuie să muncească cu inventarul său pămîntul celui care-l tocmește. Trebuie să se facă o distincție netă între aceste forme de „angajări", diametral opuse prin însemnătatea lor, așa cum a făcut, de pildă, V. Orlov (vezi „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea 1).

Să analizăm acum datele referitoare la venitul provenit din agricultură. Din păcate, prelucrarea acestor date în „Culegere" este departe de a fi satisfăcătoare (în parte, poate, din cauza numărului restrîns al acestor date). Astfel, n-a fost prelucrată problema recoltei la hectar ; nu există date privitoare la vînzarea fiecărui fel de produse în parte și asupra condițiilor acestei vînzări. De aceea ne vom mărgini la următorul tablou succint :

Venitul provenit din agricultură în ruble

Grupuri	Total		Venitul în bani		
	Revine la 1 gospodărie	Revine la 1 persoană indiferent de sex	Revine la 1 gospodărie	% față de venitul global provenit din agricultură	Venitul provenit din îndeletniciri în afară la 1 gospodărie
a)	57,11	13,98	5,53	9,68	59,04
b)	127,69	25,82	23,69	18,55	49,22
c)	287,40	34,88	54,40	18,93	108,21
d)	496,52	38,19	91,63	18,45	146,67
e)	698,06	49,16	133,88	19,17	247,60
f)	698,39	43,65	42,06	6,02	975,20
	292,74	35,38	47,31	16,16	164,67

* Cît de dragă trebuie să-i fie unui astfel de „țăran gospodar" „teoria arenzilor" a d-lui Karișev, teorie care cere termene lungi de arendare, ieftinirea arenzilor, despăgubiri pentru îmbunătățiri etc. Este exact ceea ce îi trebuie lui.

www.dacoromanica.ro

În acest tabel sare imediat în ochi o excepție flagrantă : imensa scădere a procentului venitului în bani provenit din agricultură la grupul superior, în ciuda faptului că posedă cele mai întinse suprafețe cultivate. În felul acesta gospodăria agricolă cea mai mare este, după cît se pare, o gospodărie care are cel mai pronunțat caracter natural. Este extrem de interesant să cercetăm mai de aproape această excepție aparentă, care aruncă lumină asupra problemei foarte importante a legăturii dintre agricultură și „îndeletnicirile" cu caracter lucrativ. Așa cum am văzut, însemnătatea acestui gen de îndeletniciri este deosebit de mare în bugetele gospodarilor cu mulți cai. Judecînd după datele analizate, pentru burghezia țărănească din această regiune este deosebit de tipică tendința de a îmbina agricultura cu întreprinderile comercialemeșteșugărești *. Nu-i greu de observat că, în primul rînd, este greșit să compari pe gospodarii de acest gen cu cei care sînt exclusiv agricultori ; în al doilea rînd, că în asemenea condiții deseori agricultura doar *pare* a fi naturală. Cînd agricultura este îmbinată cu prelucrarea tehnică a produselor agricole (morărit, producția de ulei, de amidon din cartofi, distilerii și alte întreprinderi), venitul în bani al unei astfel de gospodării nu poate fi considerat ca venit provenit din agricultură, ci ca venit provenit din stabilimentul respectiv. În acest caz însă agricultura va avea de fapt un caracter comercial, și nu natural. Același lucru trebuie spus și despre o gospodărie în care masa produselor agricole este consumată în natură pentru întreținerea muncitorilor agricoli și a cailor folosiți într-o întreprindere cu scop lucrativ (de pildă cursele poștale). Și tocmai un asemenea gen de gospodărie avem printre gospodăriile din grupul superior (bugetul nr. 1 din județul Korotoiak. Familia compusă din 18 membri, 4 lucrători membri de familie, 5 muncitori agricoli, 20 de cai ; venitul provenit din agricultură este de 1.294 de ruble, aproape în întregime în natură, iar cel provenit din întreprinderile cu scop lucrativ este de 2.675 de ruble. Și o astfel de „gospodărie țărănească naturală" este pusă alături

* Din cele 12 gospodării fără cai, nici una nu obține venit din stabilimente și întreprinderi meșteșugărești ; din cele 18 cu cîte un singur cal — numai una ; din cele 17 cu cîte 2 cai — două ; din cele 9 cu cîte 3 cai — trei ; din cele 5 cu cîte 4 cai — două ; din cele 5 gospodării care au mai mult de 4 cai — patru.

www.dacoromanica.ro

de gospodăriile fără cai sau cu un singur cal, pentru a se deduce „media" generală). Din acest exemplu vedem încă o dată cît de important este să combini clasificarea după dimensiunile şi tipul gospodăriei agricole cu clasificarea după dimensiunile şi tipul gospodăriei cu „îndeletniciri în afară".

(C) Să vedem acum datele referitoare la nivelul de trai al ţăranilor. Nu toate cheltuielile în natură pentru hrană sînt arătate în „Culegere". Desprindem principalul: produsele agricole şi carnea *.

Revine la 1 persoană indiferent de sex

Grupuri	Produse făinoase					Acelaşi lucru socotit în secară în puduri			
	Făină de secară, baniţe	Făină de orz şi de mei, puduri	Mei şi hrişcă, baniţe	Făină de grîu obişnuită şi fină, funturi	Cartofi, baniţe	Secară şi grîu	Alte cereale	Total	Carne, puduri
a)	13,12	0,12	1,92	3,49	13,14	13,2	4,2	17,4	0,59
b)	13,21	0,32	2,13	3,39	6,31	13,4	3,0	16,4	0,49
c)	19,58	0,27	2,17	5,41	8,30	19,7	3,5	23,2	1,18
d)	18,85	1,02	2,93	1,32	6,43	18,6	4,2	22,8	1,29
e)	20,84	—	2,65	4,57	10,42	20,9	4,2	25,1	1,79
f)	21,90	—	4,91	6,25	3,90	22,0	4,2	26,2	1,79
	18,27	0,35	2,77	4,05	7,64	18,4	3,8	22,2	1,21

Din acest tabel se vede că am avut dreptate cînd am grupat la un loc pe ţăranii fără cai şi pe cei cu un singur cal şi i-am opus celorlalţi. Trăsătura distinctivă a grupurilor menţionate ale ţărănimii o constituie insuficienţa hranei şi înrăutăţirea calităţii ei (cartofii). În unele privinţe ţăranul cu un singur cal se hrăneşte chiar mai prost decît cel fără cai. „Media" generală este cu totul fictivă chiar şi în această problemă, ea mascînd hrana insuficientă la masa de ţărani prin hrana suficientă la ţărănimea înstărită, care consumă

* Reunim sub acest termen următoarele rubrici din „Culegere": carne de vită, carne de oaie, carne de porc, untură de porc. Convertirea celorlalte cereale în secară *s-a făcut după normele „Statisticii comparate" a lui Ianson*, adoptate de statisticienii de la Nijni-Novgorod (vezi „Materiale" cu privire la judeţul Gorbatov. Baza pe care se face convertirea este procentul de albumină asimilabilă).

www.dacoromanica.ro

aproape o dată şi jumătate mai multe produse agricole şi de trei ori mai multă carne * decît sărăcimea.

Pentru a face comparaţie între celelalte date referitoare la hrana ţăranilor, toate produsele trebuie considerate sub raportul valorii evaluate în bani :

Revine la 1 persoană în ruble

Grupuri	Diferite feluri de făină şi crupe	Legume, ulei şi fructe	Cartofi	Totalul produselor agricole	Totalul produselor animale **	Totalul produselor cumpărate ***	Totalul produselor	Dintre care în bani	Cheltuieli în bani: Pentru produse agricole	Cheltuieli în bani: Pentru produse animale
a)	6,62	1,55	1,62	9,79	3,71	1,43	14,93	5,72	3,58	0,71
b)	7,10	1,49	0,71	9,30	5,28	1,79	16,37	4,76	2,55	0,42
c)	9,67	1,78	1,07	12,52	7,04	2,43	21,99	4,44	1,42	0,59
d)	10,45	1,34	0,85	12,64	6,85	2,32	21,81	3,27	0,92	0,03
e)	10,75	3,05	1,03	14,83	8,79	2,70	26,32	4,76	2,06	—
f)	12,70	1,93	0,57	15,20	6,37	6,41	27,98	8,63	1,47	0,75
	9,73	1,80	0,94	12,47	6,54	2,83	21,84	5,01	1,78	0,40

Prin urmare, datele generale referitoare la hrana ţăranilor confirmă cele spuse mai sus. Se disting clar trei grupuri : grupul inferior (cei fără cai şi cei cu un singur cal), mijlociu (cei cu doi şi trei cai) şi superior, care se hrăneşte aproape de două ori mai bine decît cel inferior. „Media" generală estompează ambele grupuri extreme. Cheltuielile *în bani* pentru hrană sînt cele mai mari, atît în mod absolut cît şi în mod relativ, în cele două grupuri extreme : la proletariatul sătesc şi la burghezia sătească. Primii *cumpără mai mult, cu toate că consumă mai puţin* decît ţăranul mijlociu, cumpără produsele agricole strict necesare de care au nevoie. Ultimii cumpără mai mult, pentru că consumă mai mult, lărgind în-

* Cu cît este mai scăzut la sate consumul de carne al ţăranilor în comparaţie cu cel al orăşenilor, se vede chiar şi din următoarele date fragmentare. În 1900 au fost tăiate la Moscova, în abatoarele oraşului, vite în greutate de circa 4.000.000 de puduri, cu o valoare totală de 18.986.714 ruble şi 59 de copeici („Moskovskie Vedomosti", 1901, nr. 55). Aceasta înseamnă că de fiecare persoană, indiferent de sex, revin circa 4 puduri, sau circa 18 ruble anual. *(Notă la ediţia a 2-a).*

** Carne de vită, carne de porc, untură de porc, carne de oaie, unt, produse lactate, păsări, ouă.

*** Sare, peşte sărat şi peşte proaspăt, scrumbie, rachiu, bere, ceai şi zahăr.

www.dacoromanica.ro

deosebi consumul de produse neagricole. Compararea acestor două grupuri extreme ne arată în mod concret cum se creează într-o țară capitalistă piața internă pentru articolele de consum individual *.

Celelalte cheltuieli pentru consumul individual sînt :

Revine la 1 persoană, indiferent de sex, în ruble

Grupuri	Cheltuieli pentru: bunuri, îmbrăcăminte	combustibil (paie)	îmbrăcăminte, încălțăminte	iluminat	alte nevoi casnice	în total pentru consumul personal în afară de hrană	din care în bani	în total pentru hrană și pentru restul consumului personal	din care în bani
a)	9,73	0,95	1,46	0,23	1,64	4,28	3,87	19,21	9,59
b)	12,38	0,52	1,33	0,25	1,39	3,49	3,08	19,86	7,84
c)	23,73	0,54	2,47	0,22	2,19	5,42	4,87	27,41	9,31
d)	22,21	0,58	1,71	0,17	3,44	5,90	5,24	27,71	8,51
e)	31,39	1,73	4,64	0,26	3,78	10,41	8,93	36,73	13,69
f)	30,58	1,75	1,75	0,21	1,46	5,17	3,10	33,15	11,73
	22,31	0,91	2,20	0,22	2,38	5,71	4,86	27,55	9,87

Nu este întotdeauna just ca aceste cheltuieli să fie calculate la 1 persoană indiferent de sex, deoarece, de pildă, costul combustibilului, al iluminatului, al obiectelor de uz casnic etc. nu este proporțional cu numărul membrilor de familie.

Și aceste date arată împărțirea țărănimii (după nivelul de trai) în trei grupuri diferite. Totodată se constată următoarea particularitate interesantă : partea cheltuielilor în bani pentru tot ceea ce privește consumul individual este cea mai mare la grupurile *inferioare* (la *a* circa jumătate din cheltuieli sînt în bani), pe cînd la grupurile superioare cheltuielile în bani nu sporesc, reprezentînd numai circa o treime. Cum să împaci acest lucru cu faptul menționat mai sus, anume că procentul cheltuielilor în bani sporește în general la ambele grupuri ex-

* Din cheltuielile în bani pentru produse agricole, primul loc îl ocupă cheltuielile pentru cumpărarea secarei, mai ales de către sărăcime : urmează cheltuielile pentru cumpărarea legumelor. Cheltuielile pentru legume reprezintă 85 de copeici de persoană, indiferent de sex (pe grupuri, de la 56 de copeici la *b* la 1 rublă și 31 de copeici la *e)*, dintre care în bani 47 de copeici. Acest fapt interesant ne arată că chiar în rîndurile populației sătești, fără să mai vorbim de populația orășenească, se formează o piață pentru produsele uneia din formele agriculturii cu caracter comercial, anume ale grădinăritului. Două treimi din cheltuielile pentru ulei sînt în natură ; prin urmare, în acest domeniu mai predomină producția casnică și meșteșugul rudimentar.

www.dacoromanica.ro

treme ? Evident că în grupurile superioare cheltuielile *în bani* se fac mai cu seamă pentru *consumul productiv* (cheltuieli pentru gospodărie), pe cînd la grupurile inferioare pentru *consumul individual*. Iată date exacte în această privinţă :

Grupuri	Cheltuieli în bani la 1 gospodărie, în ruble				Acelaşi lucru în %				% părţii băneşti din cheltuielile pentru	
	Pentru consumul personal	Pentru gospodărie	Pentru dări şi prestaţii	Total	Pentru consumul personal	Pentru gospodărie	Pentru dări şi prestaţii	Total	Consumul personal	Gospodărie
a)	39,16	7,66	15,47	62,29	62,9	12,3	24,8	100	49,8	50,6
b)	38,89	24,32	17,77	80,98	48,0	30,0	22,0	100	39,6	41,7
c)	76,79	56,35	32,02	165,16	46,5	34,1	19,4	100	34,0	46,4
d)	110,60	102,07	49,55	262,22	42,2	39,0	18,8	100	30,7	45,8
e)	190,84	181,12	67,90	439,86	43,4	41,2	15,4	100	38,0	52,0
f)	187,83	687,03	84,34	959,20	19,6	71,6	8,8	100	35,4	70,3
	81,27	102,23	34,20	217,70	37,3	46,9	15,8	100	35,6	56,6

Prin urmare, transformarea ţărănimii în proletariat sătesc creează o piaţă îndeosebi pentru articole de consum, iar transformarea ei în burghezie sătească creează o piaţă îndeosebi pentru mijloace de producţie. Cu alte cuvinte, la grupurile inferioare ale „ţărănimii" observăm transformarea forţei de muncă în marfă, iar la grupurile superioare transformarea mijloacelor de producţie în capital. Amîndouă aceste transformări dau naştere procesului de creare a pieţei interne pe care-l constată teoria în ceea ce priveşte ţările capitaliste în general. Tocmai de aceea F. Engels a scris despre foametea din 1891 că ea înseamnă *crearea pieţei interne pentru capitalism* [60], – teză pe care narodnicii, care văd în ruinarea ţărănimii numai o decădere a „producţiei populare" [61], şi nu transformarea economiei patriarhale în economie capitalistă, nu o înţeleg.

D-l N.–on a scris o carte întreagă despre piaţa internă, fără să observe procesul de creare a pieţei interne prin descompunerea ţărănimii. În articolul său „Cum se explică creşterea veniturilor statului nostru ?" („Novoe Slovo", 1896, nr. 5, februarie), el abordează această problemă, raţionînd

www.dacoromanica.ro

în felul următor : tabelele de venituri ale muncitorului american arată că cu cît venitul este mai mic, cu atît cheltuielile pentru alimente sînt relativ mai mari. Prin urmare, dacă consumul de alimente scade, consumul celorlalte articole scade şi mai mult. Or, în Rusia scade consumul de pîine şi rachiu, prin urmare scade şi consumul celorlalte produse, de unde rezultă că consumul mai mare al „păturii" înstărite (pag. 70) a ţărănimii este mai mult decît compensat de scăderea consumului maselor. – Această afirmaţie conţine trei greşeli : în primul rînd, substituind ţăranului pe muncitor, d-l N.–on trece peste problemă ; este vorba tocmai de procesul de *creare* a muncitorilor şi *întreprinzătorilor* care folosesc munca salariată. În al doilea rînd, după ce a substituit ţăranului pe muncitor, d-l N.–on reduce întregul consum la consumul individual, uitînd consumul productiv, piaţa pentru mijloacele de producţie. În al treilea rînd, d-l N.–on uită că procesul descompunerii ţărănimii este în acelaşi timp un proces de înlocuire a economiei naturale prin economia de mărfuri şi că, prin urmare, piaţa poate fi creată nu prin sporirea consumului, ci prin transformarea consumului în natură (fie chiar şi mai abundent) într-un consum în bani sau cu plată (fie chiar şi mai puţin abundent). Am văzut acum că, în ceea ce priveşte obiectele de consum individual, ţăranii fără cai consumă mai puţin, dar cumpără mai mult decît ţărănimea mijlocie. Ei devin mai săraci, cîştigînd şi cheltuind în acelaşi timp mai mulţi bani, aceste două aspecte ale procesului fiind tocmai acelea de care capitalismul are nevoie *.

În încheiere vom folosi datele din bugete pentru a face o comparaţie între nivelul de trai al ţăranilor şi cel al muncitorilor de la sate. Calculînd volumul consumului individual nu pe cap de locuitor, ci pe cap de lucrător adult (după nor-

* Acest fapt, care la prima vedere pare un paradox, este în realitate în deplină armonie cu contradicţiile fundamentale ale capitalismului, de care ne izbim la fiecare pas în viaţa de fiecare zi. De aceea observatorii atenţi ai vieţii rurale au ştiut să sesizeze acest fapt cu totul independent de teorie. „Pentru dezvoltarea activităţii lor — spune Engelhardt despre chiabur, precupeţ etc. — este important ca ţăranii să fie săraci... ca ţăranii să primească mulţi bani" („Scrisori de la ţară", pag. 493). Simpatia pentru „solidul (sic ! !) mod de viaţă rural" (ibid.) nu l-a împiedicat uneori pe Engelhardt să scoată la iveală cele mai profunde contradicţii din sînul faimoasei obşti.

www.dacoromanica.ro

mele statisticienilor din Nijni-Novgorod în culegerea menţionată mai sus), obţinem următorul tabel :

Revine la 1 lucrător adult

produse de consum

Grupuri	făină de secară, baniţe	făină de orz şi de mei, funturi	mei şi hrişcă, baniţe	făină de grîu obişnuită şi fină, funturi	cartofi, baniţe	Totalul produselor agricole socotite în secară	carne, puduri	cheltuieli în ruble pentru hrană	cheltuieli în ruble pentru restul consumului personal	cheltuieli în ruble Total
a)	17,3	0,1	2,5	4,7	17,4	23,08	0,8	19,7	5,6	25,3
b)	18,5	0,2	2,9	4,7	8,7	22,89	0,7	22,7	4,8	27,5
c)	26,5	0,3	3,0	7,3	12,2	31,26	1,5	29,6	7,3	36,9
d)	26,2	1,4	4,3	2,0	9,0	32,21	1,8	30,7	8,3	39,0
e)	27,4	—	3,4	6,0	13,6	32,88	2,3	32,4	13,9	46,3
f)	30,8	—	6,9	8,5	5,5	36,88	2,5	39,3	7,2	46,5
	24,9	0,5	3,7	5,5	10,4	33,78	1,4	29,1	7,8	36,9

Pentru a face o comparaţie între datele din acest tabel şi datele referitoare la nivelul de trai al muncitorilor de la sate, putem lua, în primul rînd, preţurile medii ale muncii. În gubernia Voronej, în 10 ani (1881–1891), salariul mediu al unui muncitor agricol angajat cu anul era de 57 de ruble, iar socotind şi întreţinerea – de 99 de ruble *, aşa încît întreţinerea costa 42 de ruble. Volumul consumului individual al muncitorilor agricoli şi al zilerilor cu lot (al ţăranilor fără cai şi cu un singur cal) este sub acest nivel. Costul întregii întreţineri a familiei nu reprezintă decît 78 de ruble la „ţăranul" fără cai (cu o familie compusă din 4 persoane) şi 98 de ruble la cel cu un singur cal (cu o familie compusă din 5 persoane), adică *mai puţin decît costul întreţinerii unui muncitor agricol.* (Am exclus din bugetul ţăranului fără cai şi al celui cu un singur cal cheltuielile pentru gospodărie, pentru dări şi prestaţii, dat fiind că în această regiune lotul nu este dat în arendă la un preţ mai mic decît volumul dărilor.) După cum era şi de aşteptat, situaţia muncitorului legat de lot este mai grea decît situaţia muncitorului liber de aceste

* „Date agricole şi statistice primite de la ţărani". Editat de departamentul agriculturii. Partea a V-a, Petersburg, 1892. S. A. Korolenko : „Munca salariată în gospodăriile etc."

www.dacoromanica.ro

cătuşe (nu mai vorbim de faptul că legarea de lot dezvoltă într-o măsură considerabilă relaţiile de aservire şi de dependenţă personală). Cheltuielile în bani ale muncitorului agricol sînt incomparabil mai mari decît cheltuielile în bani pentru consumul individual al ţăranului cu un singur cal şi al celui fără cai. Prin urmare, legarea de lot frînează dezvoltarea pieţei interne.

În al doilea rînd, putem să ne servim de datele statistice ale zemstvelor cu privire la consumul muncitorilor agricoli. Să luăm datele din „Culegerea de date statistice cu privire la gubernia Orel", privind judeţul Karacev (vol. V, partea a 2-a, 1892), întemeiate pe date referitoare la 158 de cazuri de muncă salariată *. Convertind raţia lunară în raţie anuală, obţinem :

	Întreţinerea unui muncitor agricol din gubernia Orel			Întreţinerea unui „ţăran" din gubernia Voronej		
	minimum	maximum	mijlocie	cu un cal		fără cai
Făină de secară, puduri	15,0	24,0	21,6	18,5		17,3
Crupe, puduri	4,5	9,0	5,25	2,9		2,5
Mei, puduri	1,5	1,5	1,5	+4,8	funturi făină de grîu	4,9
Cartofi, baniţe	18,0	48,0	26,9	8,7		17,4
Total socotit în secară**	22,9	41,1	31,8	22,8		23,0
Untură, funturi	24,0	48,0	33,0	28,0		32,0
Costul întregii hrane pe un an, în ruble	—	—	40,5	27,5		25,3

Prin urmare, în ceea ce priveşte nivelul lor de trai, ţăranii cu un singur cal şi cei fără cai *nu* stau *mai bine decît muncitorii agricoli,* apropiindu-se mai curînd chiar de minimul nivelului de trai al muncitorului agricol.

Concluzia generală care rezultă din scurta analiză a grupului inferior al ţărănimii este, prin urmare, următoarea : atît prin raportul lui faţă de celelalte grupuri care înlătură din agricultură ţărănimea din grupurile inferioare, cît şi prin dimensiunile gospodăriei, care nu acoperă decît o parte din cheltuielile pentru întreţinerea familiei, şi prin sursele de

* Deosebirea dintre guberniile Orel şi Voronej în ceea ce priveşte condiţiile nu este mare, iar datele citate sînt, după cum vom vedea, date obişnuite. Nu folosim datele din lucrarea menţionată mai sus a lui S. A. Korolenko (vezi o comparaţie a acestor date în articolul d-lui Maress : „Influenţa recoltelor etc.", I, 11), întrucît chiar autorul recunoaşte că d-nii proprietari funciari de la care au fost obţinute aceste date „au exagerat" uneori...

** Calculul s-a făcut după procedeul arătat mai sus.

www.dacoromanica.ro

dobîndire a mijloacelor de existenţă (vînzarea forţei de muncă), şi, în sfîrşit, prin nivelul de trai, acest grup trebuie încadrat în *categoria muncitorilor agricoli şi a zilerilor cu lot* *.

Terminînd cu aceasta expunerea datelor statistice ale zemstvelor referitoare la bugetele ţărăneşti, nu putem să nu ne oprim asupra analizării metodelor pe care le întrebuinţează pentru prelucrarea datelor din bugete d-l Şcerbina, autorul „Culegerii de date estimative" şi al articolului despre bugetele ţărăneşti, în cunoscuta lucrare : „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor etc." (vol. II) [62]. În „Culegere", d-l Şcerbina declară, nu se ştie de ce, că se foloseşte de teoria „cunoscutului economist K. Marx" (pag. 111) ; în realitate însă el denaturează pur şi simplu această teorie, confundînd deosebirea dintre capitalul constant şi cel variabil cu deosebirea dintre capitalul fix şi cel circulant (ibid.), aplicînd fără nici un sens la agricultura ţărănească aceşti termeni şi aceste categorii ale capitalismului dezvoltat (passim) etc. Întreaga prelucrare a datelor din bugete se rezumă la d-l Şcerbina la un total şi nemăsurat abuz de „mărimi medii". Toate datele estimative se referă la ţăranul „mijlociu". Venitul de pe urma pămîntului, calculat pe 4 judeţe, se împarte la numărul gospodăriilor (amintiţi-vă că la ţăranul fără cai acest venit este de circa 60 de ruble de familie, iar la cel bogat – de circa 700 de ruble). Se stabileşte „mărimea capitalului constant" (sic. ! ! ?) „la 1 gospodărie" (pag. 114), adică valoarea întregii averi ; se mai stabileşte valoarea „medie" a inventarului, valoarea medie a stabilimentelor comerciale-meşteşugăreşti (sic !) – 15 ruble la 1 gospodărie. D-l Şcerbina ignorează amănuntul că aceste stabilimente sînt proprietatea privată a unei minorităţi înstărite, şi le împarte la toţi „în mod egal" ! Se stabilesc cheltuielile „medii" pentru arendă (pag. 118),

* Probabil că, pe baza comparaţiei pe care am făcut-o noi între nivelul de trai al muncitorilor agricoli şi al grupului inferior al ţărănimii, narodnicii vor deduce că „sîntem pentru" deposedarea de pămînt a ţărănimii etc. O astfel de concluzie ar fi greşită. Din cele spuse nu reiese decît că „sîntem pentru" desfiinţarea tuturor restricţiilor în ceea ce priveşte dreptul ţăranilor de a dispune liber de pămînt, de a renunţa la lot, de a ieşi din obşte. Numai ţăranul poate aprecia dacă este mai avantajos să fii muncitor agricol cu lot sau muncitor agricol fără lot. De aceea asemenea restricţii nu pot fi justificate prin nimic şi în nici un caz. Apărarea acestor restricţii de către narodnici îi transformă însă pe aceştia în slujitori ai intereselor proprietarilor noştri funciari.

www.dacoromanica.ro

care reprezintă, după cum am văzut, 6 ruble la ţăranul cu un singur cal şi 100–200 de ruble la ţăranul bogat. Toate acestea se adună şi se împart la numărul gospodăriilor. Se stabilesc chiar cheltuielile „medii" pentru „repararea capitalurilor" (ibid.). Ce înseamnă asta, dumnezeu ştie. Dacă cumva înseamnă repararea inventarului şi completarea acestui inventar şi a numărului de vite, atunci iată cifrele citate mai sus de noi : la ţăranul fără cai aceste cheltuieli sînt egale cu *8 (opt) copeici* la 1 gospodărie, iar la cel bogat – cu *75 de ruble*. Nu este oare evident că dacă adunăm astfel de „gospodării ţărăneşti" şi le împărţim la numărul termenilor sumei, obţinem „legea necesităţilor medii", descoperită de d-l Şcerbina încă în culegerea cu privire la judeţul Ostrogojsk (vol. II, partea a II-a, 1887) şi aplicată în mod atît de strălucit ulterior ? Şi apoi, dintr-o astfel de „lege" nu este greu de tras concluzia că „ţăranul îşi satisface nu necesităţile minime, ci necesităţile de nivel mediu" (pag. 123 şi multe altele), că gospodăria ţărănească reprezintă un „tip de dezvoltare" (pag. 100) etc. etc. O întărire a acestei metode naive de „egalare" a proletariatului sătesc şi a burgheziei ţărăneşti constă în gruparea după lot, pe care noi o cunoaştem deja. Dacă am aplica-o, de pildă, la datele din bugete, am reuni într-un singur grup, bunăoară, ţărani de felul următor (din categoria celor cu loturi mari, cu 15–25 des. de pămînt lotual de familie) : unul dă în arendă jumătate din lot (cuprinzînd 23,5 des.), cultivă 1,3 deseatine, trăieşte mai ales din „îndeletniciri personale" (nemaipomenit, ce frumos sună asta !), realizînd un venit de 190 de ruble la 10 persoane de ambele sexe (bugetul nr. 10 din judeţul Korotoiak). Altul ia în arendă 14,7 des., cultivă 23,7 des., ţine muncitori agricoli, realizînd un venit de 1.400 de ruble la 10 persoane de ambele sexe (bugetul nr. 2 din judeţul Zadonsk). Nu este oare limpede că, adunînd gospodăriile muncitorilor agricoli şi ale zilerilor cu gospodăriile ţăranilor care angajează muncitori şi împărţind suma la numărul termenilor, vom obţine un „tip de dezvoltare" deosebit ? N-avem decît să folosim întotdeauna şi exclusiv datele „medii" cu privire la gospodăria ţărănească, pentru ca toate „ideile false" referitoare la descompunerea ţărănimii să fie înlăturate o dată pentru tot-

www.dacoromanica.ro

deauna. Tocmai astfel procedează d-l Şcerbina, aplicînd en grand * această metodă în articolul său din lucrarea „Influenţa recoltelor etc." Aici se face grandioasa încercare de a calcula bugetele întregii ţărănimi ruse cu ajutorul aceloraşi „medii" verificate. Viitorul istoric al literaturii economice ruse va remarca cu mirare faptul că prejudecăţile narodnicismului au dus la uitarea celor mai elementare cerinţe ale statisticii economice, care obligă să se facă o distincţie netă între întreprinzători şi muncitorii salariaţi, indiferent de forma de posesiune a pămîntului prin care ar fi uniţi, indiferent de multitudinea şi varietatea tipurilor de tranziţie dintre ei.

XIII. CONCLUZII LA CAPITOLUL AL II-LEA

Rezumăm tezele principale care rezultă din datele analizate mai sus :

1) Condiţiile social-economice în care se află ţărănimea rusă de astăzi sînt cele ale economiei de mărfuri. Pînă şi în zona agricolă centrală (care în comparaţie cu regiunile periferice din sud-est sau cu guberniile industriale este cea mai înapoiată în această privinţă), ţăranul este întru totul subordonat pieţei, de care depinde atît în ceea ce priveşte consumul individual cît şi în ceea ce priveşte gospodăria sa, fără a mai vorbi de dări.

2) Structura relaţiilor social-economice ale ţărănimii (a plugărimii şi a celei care face parte din obşte) dovedeşte existenţa tuturor contradicţiilor caracteristice oricărei economii de mărfuri şi oricărui capitalism : concurenţa, lupta pentru independenţă economică, acapararea pămîntului (cumpărat şi luat în arendă), concentrarea producţiei în mîna unei minorităţi, înlăturarea majorităţii, care este împinsă în rîndurile proletariatului, exploatarea acesteia de către minoritate prin intermediul capitalului comercial şi prin angajarea de muncitori agricoli. În rîndurile ţărănimii nu există nici un fenomen economic care să nu aibă această formă contradictorie, proprie orînduirii capitaliste, cu alte cuvinte care să nu exprime luptă şi interese opuse, care să nu însemne un plus pentru unii şi un minus pentru alţii. Aşa sînt şi arendarea şi cumpărarea de

* — în stil mare. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

pămînt şi „îndeletnicirile în afară", diametral opuse în ceea ce priveşte tipurile lor ; la fel este şi progresul tehnic al gospodăriei.

Acestei concluzii îi atribuim o însemnătate cardinală nu numai în ceea ce priveşte problema capitalismului în Rusia, dar şi în ceea ce priveşte problema valorii doctrinei narodnice în general. Tocmai aceste contradicţii ne arată concret şi incontestabil că structura relaţiilor economice ale satului „bazat pe obşte" nu reprezintă cîtuşi de puţin un sistem deosebit („de producţie populară" etc.), ci un sistem micburghez obişnuit. În ciuda teoriilor care au dominat la noi în ultima jumătate de secol, ţărănimea rusă, care posedă pămîntul în obşte, nu este un antagonist al capitalismului, ci, dimpotrivă, cea mai adîncă şi mai trainică bază a lui. Ea este baza cea mai adîncă pentru că tocmai aici, departe de orice influenţe „artificiale" şi în ciuda instituţiilor care frînează dezvoltarea capitalismului, vedem cum apar necontenit elemente ale capitalismului chiar în sînul „obştii". Ea este baza cea mai trainică pentru că asupra agriculturii, în general, şi asupra ţărănimii, în special, apasă cu cea mai mare greutate tradiţiile vechi, tradiţiile vieţii patriarhale, din care cauză acţiunea de transformare pe care o exercită capitalismul (dezvoltarea forţelor de producţie, schimbarea tuturor relaţiilor sociale etc.) se manifestă aici foarte lent şi treptat *.

3) Totalitatea contradicţiilor economice din rîndurile ţărănimii constituie tocmai ceea ce numim descompunerea ţărănimii. Ţăranii înşişi caracterizează într-un mod foarte nimerit şi plastic acest proces prin termenul : „desţărănire" **. Acest proces înseamnă distrugerea radicală a vechii ţărănimi patriarhale şi crearea unor *noi tipuri* de populaţie sătească.

Înainte de a trece la caracterizarea acestor tipuri, vom face următoarele observaţii : acest proces a fost semnalat în literatura noastră de foarte mult timp şi foarte des. De pildă, încă d-l Vasilcikov, care a folosit lucrările comisiei Valuev [64], a constatat formarea unui „proletariat sătesc" în Rusia şi „destrămarea stării ţărăneşti" („Sistemul de posesiune a pămîntului şi agricultura", ed. 1, vol. I, cap. IX). Acest fapt

* Comp. „Das Kapital", I[3], S. 527 [65].
** „Privire asupra agriculturii din gubernia Nijni-Novgorod" pe 1892.

www.dacoromanica.ro

a fost semnalat şi de V. Orlov („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. IV, partea 1, pag. 14) şi de mulţi alţii. Toate aceste semnalări au fost însă cu totul fragmentare. Nu s-a făcut niciodată încercarea de a se studia sistematic acest fenomen, şi de aceea, în ciuda datelor statistice atît de bogate ale zemstvelor, obţinute din recensămintele pe gospodării, n-avem nici pînă azi suficiente date cu privire la acest fenomen. De aceasta mai este legat şi faptul că majoritatea autorilor care au tratat această problemă consideră descompunerea ţărănimii ca pe o simplă apariţie a unor inegalităţi de avere, ca pe o simplă „diferenţiere", cum le place să spună narodnicilor, în general, şi d-lui Karîşev, în special (vezi cartea lui despre „Arendări" şi articolele din „Russkoe Bogatstvo"). Nu începe îndoială că apariţia inegalităţii de avere este punctul de plecare al întregului proces, dar procesul nu se rezumă numai la această „diferenţiere". Vechea ţărănime nu numai că se „diferenţiază", ea se ruinează cu desăvîrşire, încetează de a mai exista, fiind înlăturată de tipuri de populaţie sătească cu totul noi, tipuri care constituie baza societăţii în care domină economia de mărfuri şi producţia capitalistă. Aceste tipuri sînt burghezia sătească (mai cu seamă mica burghezie) şi proletariatul sătesc, clasa producătorilor de mărfuri în agricultură şi clasa muncitorilor agricoli salariaţi.

Este extrem de instructiv faptul că analiza pur teoretică a procesului de formare a capitalismului în agricultură arată că descompunerea micilor producători este un factor important al acestui proces. Avem în vedere unul dintre cele mai interesante capitole din volumul al 3-lea al „Capitalului", şi anume capitolul 47 : „Geneza rentei funciare capitaliste". Marx consideră ca punct de plecare al acestei geneze *renta sub formă de muncă în dijmă* (Arbeitsrente) * – „cînd producătorul direct lucrează o parte din săptămînă pe pămîntul care-i aparţine de fapt, cu ajutorul unor unelte de muncă (plug, vite etc.) care-i aparţin de fapt sau de drept, în cele-

* În traducerea rusă (pag. 651 şi urm.) acest termen a fost tradus prin expresia „trudovaia renta" (renta în muncă. — *Nota trad.).* Considerăm traducerea noastră „otrabotocinaia renta" (renta sub formă de muncă în dijmă. — *Nota trad.)* mai exactă, deoarece în limba rusă există o expresie specială, „otrabotki" („muncă în dijmă". — *Nota trad.),* care înseamnă tocmai munca agricultorului dependent pentru proprietarul funciar [65].

www.dacoromanica.ro

lalte zile ale săptămînii lucrînd gratuit pe moşia proprietarului funciar, pentru proprietarul funciar" („Das Kapital", III, 2, 323. Trad. rusă, 651). Forma următoare a rentei este *renta în produse* (Produktenrente) sau renta în natură, cînd producătorul direct produce întregul produs pe pămîntul exploatat de el însuşi, dînd proprietarului funciar întregul plusprodus în natură. Producătorul devine aici mai independent şi capătă posibilitatea să realizeze prin munca sa un oarecare surplus peste cantitatea de produse care-i satisface necesităţile imperioase. „Se vor ivi, o dată cu această formă" [a rentei], „diferenţe mai mari în situaţia economică a diverşilor producători direcţi. Cel puţin există această posibilitate, şi mai există şi posibilitatea ca acest producător direct să dobîndească mijloacele de a exploata nemijlocit el însuşi, la rîndul lui, munca altuia" (S. 329. Trad. rusă, 657) [66]. Prin urmare, încă în condiţiile dominaţiei economiei naturale, de îndată ce ţăranii dependenţi devin din ce în ce mai mult de sine stătători, apar germenii descompunerii ţărănimii. Dar aceşti germeni nu se pot dezvolta decît în condiţiile formei următoare a rentei, în condiţiile *rentei în bani,* care este o simplă schimbare a formei rentei în natură. Producătorul direct nu mai dă proprietarului funciar produsele, ci preţul acestor produse *. Baza acestei forme a rentei rămîne aceeaşi : producătorul direct este, ca şi înainte, proprietarul tradiţional al pămîntului, dar „această bază contribuie aici la propria sa descompunere" (330). Renta în bani „presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerţului, a industriei orăşeneşti şi, în genere, a producţiei de mărfuri, prin urmare şi a circulaţiei banilor" (331) [67]. Tradiţionalele relaţii de drept cutumiar dintre ţăranul dependent şi proprietarul funciar se transformă aici în relaţii pur băneşti, bazate pe contract. Aceasta duce, pe de o parte, la exproprierea vechii ţărănimi, iar pe de altă

* Trebuie să facem o distincţie netă între renta în bani şi renta funciară capitalistă ; aceasta din urmă presupune existenţa în agricultură a capitaliştilor şi muncitorilor salariaţi ; prima presupune ţărani dependenţi. Renta capitalistă este partea din supravaloare care rămîne după scăderea profitului întreprinzătorului, iar renta în bani este preţul întregului plusprodus plătit de ţăran proprietarului funciar. Un exemplu de rentă în bani în Rusia îl constituie dijma pe care ţăranul o plăteşte moşierului. Nu încape îndoială că şi în dările actuale plătite de ţăranii noştri există o anumită parte de rentă în bani. Uneori chiar şi arenda ţărănească se apropie de renta în bani, cînd plata ridicată pentru pămînt face ca ţăranului să nu-i rămînă decît o parte care nu întrece un salariu modest.

www.dacoromanica.ro

parte la răscumpărarea de către țăran a pămîntului și a libertății sale. „În afară de aceasta, transformarea rentei în natură în rentă în bani este în mod necesar nu numai însoțită, ci și precedată de formarea unei clase de muncitori zileri lipsiți de proprietate, care se angajează pentru un salariu în bani. De aceea, în perioada de naștere a acestei clase noi, cînd ea apare numai în mod sporadic, s-a dezvoltat în mod necesar la țăranii mai bine situați obligați să dea rentă (rentepflichtigen) obiceiul de a exploata pe cont propriu salariați agricoli... Astfel se dezvoltă încetul cu încetul la dînșii posibilitatea de a strînge o anumită avere și de a se transforma ei înșiși în viitori capitaliști. Printre vechii posesori de pămînt, care-l lucrau ei înșiși, ia naștere astfel o pepinieră de arendași capitaliști, a căror dezvoltare este condiționată de dezvoltarea generală a producției capitaliste în afara agriculturii" („Das Kapital", III, 2, 332. Trad. rusă, 659–660) [68].

4) Descompunerea țărănimii, făcînd să se dezvolte pe seama „țărănimii" mijlocii grupurile ei extreme, creează două noi tipuri de populație sătească. Trăsătura comună a ambelor tipuri o constituie caracterul de schimb, bănesc al gospodăriei. Primul tip nou este burghezia sătească, sau țărănimea înstărită. Din această categorie fac parte gospodarii de sine stătători, care practică o agricultură cu caracter comercial în toate formele ei variate (vom descrie principalele forme în capitolul al IV-lea), apoi proprietari de stabilimente comerciale-meșteșugărești, proprietari de întreprinderi comerciale etc. Îmbinarea agriculturii cu caracter comercial cu întreprinderile comerciale-meșteșugărești este o formă specifică, proprie *acestei* țărănimi, de „îmbinare a agriculturii cu îndeletniciri în afară". Din această țărănime înstărită se formează clasa fermierilor, pentru că luarea de pămînt în arendă în scopul vînzării de cereale joacă (în zona agricolă) un rol uriaș în gospodăria lor, rol care adesea este mai important decît cel al lotului. Dimensiunile gospodăriei depășesc aici, în majoritatea cazurilor, brațele de muncă ale familiei, și de aceea formarea unui contingent de muncitori agricoli, mai ales de zileri, este o condiție necesară a existenței țărănimii înstă-

www.dacoromanica.ro

rite *. Banii în numerar pe care această țărănime îi obține sub forma de venit net sînt folosiți fie în operații comerciale sau cămătărești, dezvoltate peste măsură în satele noastre, fie – în condiții favorabile – pentru cumpărarea de pămînt, pentru îmbunătățirea gospodăriei etc. Într-un cuvînt, aceștia sînt mici proprietari de pămînt. Din punct de vedere numeric, burghezia țărănească constituie o neînsemnată minoritate a întregii țărănimi, probabil nu mai mult de o cincime din numărul gospodăriilor (ceea ce reprezintă aproximativ trei zecimi din populație), acest raport variind, firește, foarte mult de la o regiune la alta. Dar prin însemnătatea pe care o are în ansamblul economiei țărănești, în suma totală a mijloacelor de producție care aparțin țărănimii, în cantitatea totală a produselor agricole pe care le produce țărănimea, burghezia țărănească este, incontestabil, predominantă. Ea este stăpînul satului de astăzi.

5) Celălalt tip nou este proletariatul sătesc, clasa *muncitorilor salariați cu lot*. Din această categorie face parte țărănimea săracă, inclusiv cea lipsită complet de pămînt, dar reprezentantul cel mai tipic al proletariatului sătesc rus este muncitorul agricol, zilerul, salahorul, muncitorul din construcții sau alt muncitor cu lot. Dimensiunile infime ale gospodăriei de pe peticul de pămînt, gospodărie care se află într-o stare de totală decădere (fapt pe care-l dovedește în mod concret darea pămîntului în arendă), imposibilitatea de a trăi fără vînzarea forței de muncă (=„îndeletnicirile în afară" ale țărănimii sărace), nivelul de trai extrem de scăzut – care este, probabil, inferior nivelului de trai al muncitorului fără lot – iată trăsăturile distinctive ale acestui tip **. În categoria proletariatului sătesc trebuie să fie incluse cel puțin jumătate din numărul total al gospodăriilor țărănești (ceea ce reprezintă aproximativ $^4/_{10}$ din populație), adică toți țăranii fără cai și o mare parte din țăranii cu un singur cal (se înțelege

* De remarcat că folosirea muncii salariate nu este un criteriu indispensabil al noțiunii de mică burghezie. În această noțiune se încadrează orice producție de sine stătătoare pentru piață în condițiile existenței în orînduirea social-economică respectivă a contradicțiilor descrise de noi mai sus (p. 2), în special în condițiile transformării masei producătorilor în muncitori salariați.

** Pentru a dovedi că este justă includerea țărănimii sărace în clasa muncitorilor salariați cu lot trebuie să arătăm nu numai cum și care anume țărănime își vinde forța de muncă, dar și cum și care anume întreprinzători cumpără forță de muncă. Acest lucru va fi arătat în capitolele următoare.

www.dacoromanica.ro

că acesta nu este decît un calcul aproximativ, global, supus, în diferite regiuni, unor variaţii mai mult sau mai puţin însemnate, potrivit condiţiilor locale). Motivele care ne fac să credem că o parte atît de însemnată a ţărănimii face de pe acum parte din categoria proletariatului sătesc au fost arătate mai sus *. Trebuie să adăugăm că deseori în literatura noastră teza teoretică după care capitalismul are nevoie de un muncitor liber, lipsit de pămînt, este interpretată prea stereotip. Acest lucru este pe deplin just ca tendinţă fundamentală, dar în agricultură capitalismul pătrunde deosebit de încet şi sub forme extraordinar de variate. Foarte adeseori înzestrarea cu pămînt a muncitorului de la sate se face chiar în interesul întreprinzătorilor rurali, şi de aceea tipul de muncitor rural cu lot este caracteristic tuturor ţărilor capitaliste. În state diferite, el ia forme diferite : micul fermier (cottager) englez nu este tot una cu ţăranul parcelar din Franţa sau din provinciile renane, iar, la rîndul său, acesta din urmă nu este tot una cu ţăranul sărac sau knecht-ul din Prusia. Fiecare din ei poartă pecetea unor rînduieli agrare deosebite, a unei istorii deosebite a relaţiilor agrare, ceea ce nu împiedică totuşi pe economişti să-i includă într-o singură categorie, aceea a proletarilor agricoli. Baza juridică a dreptului său asupra peticului de pămînt este absolut indiferentă pentru o astfel de calificare. Fie că pămîntul îi aparţine cu drept de proprietate deplină (în cazul ţăranului parcelar), fie că i-l dă numai în folosinţă landlordul sau Rittergutsbesitzer-ul **, fie că, în sfîrşit, îl posedă în calitate de membru al obştii ţără-

* Prof. Konrad consideră că în Germania, pentru un ţăran adevărat norma este o pereche de vite de muncă (Gespannbauerngüter), vezi „Sistemul de posesiune a pămîntului şi agricultura" (Moscova, 1896), pag. 84—85. Pentru Rusia, această normă ar trebui să fie mai mare. Definind noţiunea de „ţăran", Konrad ia tocmai procentul de persoane sau de gospodării care se ocupă cu „munca salariată" sau cu „îndeletniciri auxiliare" în general (ibid). — Prof. Stebut, despre care nu se poate spune că n-ar avea autoritate în materie de fapte, scria *în 1882* : „O dată cu prăbuşirea iobăgiei, ţăranul cu mica lui unitate economică, acolo unde se cultivă exclusiv cereale, prin urmare mai cu seamă în zona centrală cu cernoziom din Rusia, a şi devenit în majoritatea cazurilor meseriaş, muncitor agricol sau zilcr, pentru care agricultura nu mai constituie decît o îndeletnicire accesorie" („Articole despre agricultura rusă, lipsurile şi măsurile pentru îmbunătăţirea ei", Moscova, 1883, pag. 11). Evident că aici în categoria meseriaşilor intră şi muncitorii industriali (cei din construcţii etc.). Oricît de nejust ar fi folosit acest cuvînt, el este foarte răspîndit în literatura noastră şi chiar în literatura economică de specialitate.

** — latifundiar din rîndurile nobilimii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

neşti velicoruse, lucrurile nu se schimbă cîtuşi de puţin *. Incluzînd ţărănimea săracă în categoria proletariatului sătesc, nu spunem nimic nou. Această expresie a fost deja întrebuinţată în repetate rînduri de numeroşi autori, şi numai economiştii narodnicismului mai vorbesc cu încăpăţînare de ţărănime în general ca despre ceva anticapitalist, trecînd cu vederea faptul că masa „ţărănimii" a şi ocupat un loc bine determinat în sistemul general al producţiei capitaliste, şi anume locul de muncitori agricoli şi de muncitori industriali. La noi, unora le place foarte mult să preamărească, de pildă, orînduirea noastră agrară, care menţine obştea şi ţărănimea etc., şi s-o opună orînduirii ostzeice, cu organizarea ei capitalistă a agriculturii. De aceea nu este lipsit de interes să vedem ce tipuri de populaţie sătească sînt incluse uneori în clasa muncitorilor agricoli şi a zilerilor în ţinutul ostzeic [71]. Ţăranii din guberniile ostzeice se împart în ţărani cu mult pămînt (cîte 25–50 de deseatine, situate pe un teren aparte), ţărani săraci (terenurile ţăranilor săraci variază între 3 şi 10 deseatine) şi ţărani fără pămînt. Ţăranul sărac, după cum just observă d-l S. Korolenko, „se apropie cel mai mult de tipul general al ţăranului rus din guberniile centrale" („Munca salariată", pag. 495) ; el este mereu nevoit să-şi împartă timpul între propria sa gospodărie şi căutarea de cîştiguri. Dar deosebit de interesantă pentru noi este situaţia economică a *muncitorilor agricoli.* Adevărul este că înşişi moşierii consideră că este avantajos *să-i înzestreze cu pămînt* în

* Vom da exemple de diferite forme europene de muncă salariată în agricultură din „Handwört. der Staatswiss". („Proprietatea funciară şi agricultura", Moscova, 1896). „Gospodăria ţărănească — spune I. Konrad — trebuie deosebită de *parcelă*, de pămîntul «ţăranului sărac» sau al «grădinarului», al cărui posesor este nevoit să-şi caute ocupaţie şi cîştig în afară" (pag. 83—84). „Potrivit recensămîntului din 1881, în Franţa 18.000.000 de oameni, adică numai ceva mai puţin de jumătate din întreaga populaţie, trăiau din agricultură : circa 9.000.000 de proprietari de pămînt, 5.000.000 de arendaşi şi dijmaşi, 4.000.000 de zileri şi mici proprietari de pămînt sau arendaşi, care trăiau mai ales din muncă salariată... Se presupune că cel puţin 75% din muncitorii de la sate din Franţa au pămînt propriu" (pag. 233, Goltz). În Germania, din numărul muncitorilor de la sate fac parte următoarele categorii de *posesori de pămînt* : 1) ţărani săraci, grădinari [ceva asemănător cu ţăranii de la noi, care au primit pămînt fără răscumpărare][*] ; 2) zileri cu contract ; ei posedă pămînt, angajîndu-se pentru o anumită parte a anului [comp. cu „triohdnevniki" de la noi] [*]. „Zilerii cu contract formează masa principală a muncitorilor agricoli în acele regiuni din Germania unde predomină marea proprietate funciară" (pag. 236) ; 3) muncitorii agricoli care îşi duc gospodăria pe pămînt luat în arendă (pag. 237).

www.dacoromanica.ro

contul salariului. Iată exemple de posesiune a pămîntului de către muncitorii agricoli din ţinutul ostzeic : 1) 2 deseatine de pămînt (transformăm lofstelle-le în deseatine : 1 lofstelle = 1/3 des.) ; bărbatul munceşte 275 de zile, femeia – 50 de zile pe an cu un salariu de 25 de copeici pe zi ; 2) 2 2/3 des. de pămînt ; „muncitorul agricol are 1 cal, 3 vaci, 3 oi şi 2 porci" (pag. 508) ; el munceşte o săptămînă din două, iar femeia – 50 de zile ; 3) 6 des. de pămînt (judeţul Bausske din gubernia Kurlanda) ; „muncitorul agricol are 1 cal, 3 vaci, 3 oi şi cîţiva porci" (pag. 518) ; el munceşte 3 zile pe săptămînă, iar femeia – 35 de zile pe an ; 4) în judeţul Hasenpot din gubernia Kurlanda – 8 des. de pămînt ; „în toate cazurile muncitorii agricoli pot măcina gratuit şi primesc gratuit asistenţă medicală şi medicamente, iar copiii lor învaţă la şcoală" (pag. 519) etc. Atragem atenţia cititorului asupra *întinderii pămîntului posedat şi a gospodăriei* acestor muncitori agricoli, adică tocmai asupra condiţiilor care fac, după părerea narodnicilor, ca ţăranii noştri să se deosebească de cei care trăiesc în condiţiile orînduirii agrare generale din Europa, orînduire care corespunde producţiei capitaliste. Să reunim *toate* exemplele arătate în publicaţia citată : 10 muncitori agricoli au 31 1/2 deseatine de pămînt, adică în medie cîte 3,15 deseatine la 1 muncitor agricol. Din categoria muncitorilor agricoli fac parte aici şi ţăranii care muncesc pentru moşier *o parte mai mică a anului* (1/2 de an bărbatul şi 35–50 de zile femeia), precum şi ţăranii cu un singur cal care au cîte 2 sau chiar cîte 3 vaci. Se pune întrebarea : în ce constă, aşadar, faimoasa deosebire dintre „ţăranul" nostru „din obşte" şi muncitorul agricol de acest tip din ţinutul ostzeic ? În ţinutul ostzeic, lucrurilor li se spune pe adevăratul lor nume, iar la noi muncitorii agricoli cu un singur cal sînt puşi la un loc cu ţăranii bogaţi, deducîndu-se „medii" şi discutîndu-se cu înduioşare despre „spiritul de obşte", despre „principiul muncii", despre „producţia populară", despre „îmbinarea agriculturii cu îndeletniciri în afară"...

6) O verigă intermediară între aceste tipuri de după reformă ale „ţărănimii" este *ţărănimea mijlocie*. Ea se caracterizează printr-o dezvoltare *minimă* a economiei de mărfuri.

www.dacoromanica.ro

Munca agricolă în propria gospodărie acoperă întreţinerea acestei ţărănimi doar în ani buni şi în condiţii deosebit de favorabile, din care cauză situaţia ei este extrem de instabilă. În majoritatea cazurilor, ţăranul mijlociu nu poate s-o scoată la capăt fără a recurge la împrumuturi pe care să le acopere prin muncă în dijmă etc., fără a căuta cîştiguri „auxiliare" în afară, cîştiguri care în parte provin, de asemenea, din vînzarea forţei de muncă etc. Fiecare recoltă proastă aruncă mase din ţărănimea mijlocie în rîndurile proletariatului. Prin relaţiile sale sociale, acest grup oscilează între grupul superior, spre care tinde şi în care nu izbuteşte să pătrundă decît o mică minoritate de fericiţi, şi grupul inferior, spre care îl împinge întregul mers al evoluţiei sociale. Am văzut că burghezia ţărănească *înlătură* nu numai grupul inferior, dar şi grupul mijlociu al ţărănimii. În felul acesta se produce fenomenul specific, propriu economiei capitaliste, de măcinare a grupului de ţărani mijlocii şi de creştere a extremelor – „desţărănirea".

7) *Descompunerea ţărănimii creează piaţa internă pentru capitalism.* În grupul inferior, această formare a pieţei are loc pe seama mijloacelor de consum (piaţa consumului individual). În comparaţie cu ţărănimea mijlocie, proletarul de la sate *consumă mai puţin* şi, totodată, consumă produse de o calitate mai proastă (cartofi în loc de pîine etc.), *dar cumpără mai mult.* Formarea şi dezvoltarea burgheziei săteşti creează piaţa pe două căi : în primul rînd şi îndeosebi pe seama mijloacelor de producţie (piaţa consumului productiv), pentru că ţărănimea înstărită caută să transforme în capital acele mijloace de producţie pe care le „adună" şi de la moşierii „sărăciţi", şi de la ţăranii care se ruinează. În al doilea rînd, piaţa se creează aici şi pe seama consumului individual, ca urmare a lărgirii necesităţilor ţăranilor mai înstăriţi *.

* Numai faptul formării pieţei interne prin descompunerea ţărănimii poate explica, de pildă, imensa creştere a pieţei interne pentru produsele de bumbac, a căror producţie a crescut atît de repede în perioada de după reformă paralel cu ruinarea în masă a ţărănimii. D-l N.—on, care îşi ilustrează teoriile despre piaţa internă tocmai prin exemplul industriei noastre textile, n-a ştiut cîtuşi de puţin să explice cum s-a putut produce acest fenomen contradictoriu.

www.dacoromanica.ro

8) În ceea ce privește problema dacă descompunerea țărănimii progresează și cît de repede anume, nu avem date statistice precise pe care să le putem pune alături de datele din tabelele combinate (§§ I–VI). Aceasta nici nu-i de mirare, deoarece pînă acum (după cum am mai observat) nu s-a făcut nici măcar încercarea de a se studia în mod sistematic, cel puțin în forma ei statică, descompunerea țărănimii și de a se arăta formele în care se desfășoară acest proces *. Dar toate datele generale privitoare la economia satelor noastre dovedesc creșterea necontenită și rapidă a descompunerii : pe de o parte, „țăranii" lasă pămîntul în paragină și-l dau în arendă, numărul celor fără cai crește, „țăranii" fug la orașe etc., iar pe de altă parte „curentele progresiste din gospodăria țărănească" își urmează cursul, „țăranii" cumpără pămînt, își îmbunătățesc gospodăria, introduc plugurile de fier, dezvoltă cultura plantelor furajere, creșterea vitelor de lapte etc. Știm acum *care anume* „țărani" participă la aceste două laturi, diametral opuse, ale procesului.

Apoi, dezvoltarea migrațiunii dă un imens impuls descompunerii țărănimii, și în special a plugărimii. Se știe că se strămută mai ales țăranii din guberniile agricole (strămutarea din guberniile industriale este cu totul neînsemnată), și anume din guberniile centrale cu o populație densă în care munca în dijmă (care frînează descompunerea țărănimii) are cea mai mare dezvoltare. Aceasta în primul rînd. În al doilea rînd, se strămută îndeosebi țărănimea cu *stare mijlocie,* în regiunile de baștină rămînînd mai cu seamă grupurile extreme ale țărănimii. Așadar, migrațiunea intensifică descompunerea țărănimii în locurile de unde pleacă țăranii și aduce elementele descompunerii în locurile unde se stabilesc (coloniștii din Siberia în prima perioadă a noii lor vieți își vînd forța de muncă **). Această legătură dintre migrațiune și des-

* Singura excepție o constituie excelența lucrare a lui *I. Gurvici* : „The economics of the russian village", New York, 1892. „Situația economică a satului rus", Moscova, 1896. Te minunezi de arta cu care d-l Gurvici a prelucrat culegerile de date statistice ale zemstvelor, care nu dau tabele combinate privitoare la grupurile de țărani după situația lor economică.

** Restricțiile în materie de migrațiune exercită astfel o imensă influență în sensul frînării descompunerii țărănimii.

www.dacoromanica.ro

compunerea țărănimii a fost pe deplin dovedită de *I. Gurvici* în excelentul său studiu : „Migrațiunea țăranilor în Siberia" (Moscova, 1888). Recomandăm insistent cititorului această lucrare, pe care presa noastră narodnicistă s-a străduit mult s-o treacă sub tăcere *.

9) Un rol imens joacă în satele noastre, după cum se știe, capitalul comercial și cămătăresc. Considerăm de prisos să citățm următoarele fapte și să indicăm izvoarele acestui fenomen : aceste fapte sînt îndeobște cunoscute și n-au legătură directă cu tema noastră. Pe noi ne interesează doar problema : în ce raport se află capitalul comercial și cel cămătăresc din satele noastre față de descompunerea țărănimii ? există oare vreo legătură între raportul dintre grupurile țărănimii schițat mai sus și raportul dintre creditorii țărani și debitorii țărani ? este oare camăta un factor și un motor al descompunerii, sau ea frînează această descompunere ?

Vom arăta mai întîi modul în care teoria pune această problemă. În analiza producției capitaliste pe care a făcut-o autorul „Capitalului", o foarte mare însemnătate este atribuită, după cum se știe, capitalului comercial și celui cămătăresc. Tezele fundamentale ale concepției lui Marx în această problemă sînt următoarele : 1) capitalul comercial și cel cămătăresc, pe de o parte, și capitalul industrial [adică capitalul investit în producție, indiferent dacă aceasta este agricolă sau industrială], pe de altă parte, reprezintă unul dintre tipurile fenomenului economic exprimat în formula generală : cumpărarea mărfii pentru a o vinde mai scump („Das Kapital", I, 2. Abschnitt **, capitolul 4, îndeosebi pag. 148–149 din ediția a doua germană [72]). – 2) capitalul comercial și cel cămătăresc precedă istoricește întotdeauna formarea capitalului industrial și constituie în mod logic o condiție *necesară* a formării acestuia („Das Kapital", III, 1, S. 312–316 ; trad. rusă, pag. 262–265 ; III, 2, 132–137, 149 ; trad. rusă, pag. 488–492, 502) [73], dar prin sine însuși nici capitalul comercial, nici cel cămătăresc nu constituie o condiție *suficientă*

* Vezi și lucrarea d-lui Priimak : „Materiale cifrice pentru studierea migrațiunii în Siberia". *(Notă la ediția a 2-a).*

** — „Capitalul", vol. I, secțiunea a 2-a. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

pentru apariţia capitalului industrial (adică a *producţiei* capitaliste) ; ele nu descompun întotdeauna vechiul mod de producţie şi nu duc la înlocuirea lui de către modul de producţie capitalist ; formarea acestuia din urmă „depinde întru totul de treapta de dezvoltare istorică şi de împrejurările legate de aceasta" (ibid., 2, 133, trad. rusă, 489) [74]. „În ce măsură însă determină (comerţul şi capitalul comercial) descompunerea vechiului mod de producţie", „aceasta depinde în primul rînd de trăinicia acestuia şi de structura lui internă. Iar încotro merge procesul acesta de descompunere, adică ce mod de producţie nou ia locul celui vechi, nu depinde de comerţ, ci de caracterul însuşi al vechiului mod de producţie" (ibid., III, 1, 316 ; trad. rusă, 265) [75]. – 3) Dezvoltarea de sine stătătoare a capitalului comercial este în raport invers cu gradul de dezvoltare a *producţiei* capitaliste (ibid., S. 312, trad. rusă, 262) [76] ; cu cît capitalul comercial şi cel cămătăresc este mai dezvoltat, cu atît mai slabă este dezvoltarea capitalului industrial (= a *producţiei* capitaliste), şi viceversa.

Prin urmare, în ceea ce priveşte Rusia, trebuie rezolvată următoarea problemă : la noi capitalul comercial şi cel cămătăresc sînt oare legate de capitalul industrial ? oare comerţul şi camăta, descompunînd vechiul mod de producţie, duc la înlocuirea lui cu modul de producţie capitalist sau cu vreun alt mod de producţie ? * Acestea sînt probleme concrete, probleme care trebuie rezolvate în raport cu toate laturile economiei naţionale ruse. În ceea ce priveşte agricultura ţărănească, datele analizate mai sus conţin în sine răspunsul la această întrebare, şi anume un răspuns afirmativ. Obişnuita concepţie narodnicistă potrivit căreia

* D-l V. V. a *atins* această problemă chiar în prima pagină a lucrării sale „Destinele capitalismului", dar nici în această lucrare, nici în alta n-a încercat să analizeze datele cu privire la raportul dintre capitalul comercial şi capitalul industrial din Rusia. D-l N.—on, cu toate că a pretins că urmează cu fidelitate teoria lui Marx, a preferat să înlocuiască o categorie clară şi precisă : „capitalul comercial" printr-un termen neclar şi vag inventat de el : „capitalizarea" sau „capitalizarea veniturilor" ; şi sub scutul acestui termen nebulos a ocolit cu seninătate această problemă, pur şi simplu a ocolit-o. Pentru el, precursorul producţiei capitaliste în Rusia nu a fost capitalul comercial, ci... „producţia populară" !

www.dacoromanica.ro

„chiaburul" şi „ţăranul gospodar" nu reprezintă două forme ale unuia şi aceluiaşi fenomen economic, ci tipuri de fenomene opuse şi nelegate prin nimic între ele – această concepţie nu are absolut nici un temei. Aceasta este una dintre prejudecăţile narodnicismului, pe care nimeni nu a încercat nici cel puţin să le dovedească prin analizarea unor date economice precise. Datele spun contrarul. Fie că ţăranul angajează muncitori pentru lărgirea producţiei, fie că face comerţ cu pămîntul (amintiţi-vă datele reproduse mai sus privind proporţiile mari pe care le ia arendarea pămîntului la cei bogaţi) sau cu articole de băcănie, fie că face comerţ cu cînepă, fîn, vite etc. sau cu bani (cămătar), el reprezintă un singur tip economic, iar operaţiile sale se reduc, în fond, la unul şi acelaşi raport economic. Mai departe, că în satul rus constituit în obşte rolul capitalului nu se rezumă la aservire şi la camătă, că capitalul este folosit de asemenea şi în producţie, aceasta se vede din faptul că ţărănimea înstărită investeşte bani nu numai în stabilimente şi întreprinderi comerciale (vezi mai sus), dar şi pentru a aduce îmbunătăţiri gospodăriei, pentru a cumpăra şi a lua în arendă pămînt, pentru a îmbunătăţi inventarul, pentru a angaja muncitori etc. Dacă capitalul n-ar fi fost în stare să creeze în satele noastre altceva decît aservire şi camătă, atunci n-am fi putut să constatăm, pe baza datelor referitoare la producţie, nici descompunerea ţărănimii, nici formarea burgheziei săteşti şi a proletariatului sătesc, atunci întreaga ţărănime ar fi reprezentat un tip destul de uniform de gospodari striviţi de mizerie, dintre care numai cămătarii ar mai face excepţie ; ei ar face excepţie exclusiv prin mărirea averii lor în bani, şi nu prin proporţiile şi modul de organizare a producţiei agricole. În sfîrşit, din datele analizate mai sus rezultă teza importantă potrivit căreia dezvoltarea de sine stătătoare a capitalului comercial şi a celui cămătăresc în satele noastre *frînează* descompunerea ţărănimii. Cu cît comerţul se va dezvolta mai mult, apropiind satul de oraş, eliminînd primitivele tîrguri săteşti şi subminînd situaţia de monopol a prăvăliaşului de la ţară, cu cît se vor dezvolta

www.dacoromanica.ro

mai mult formele europene regulate ale creditului, eliminînd pe cămătarul rural, cu atît mai mult se va dezvolta şi se va adînci descompunerea ţărănimii. Capitalul ţăranilor înstăriţi, eliminat din micul comerţ şi din camătă, va fi folosit în proporţii mai mari în producţie, unde începe de pe acum să fie folosit.

10) Un alt fenomen important în economia satelor noastre, fenomen care frînează descompunerea ţărănimii, îl constituie rămăşiţele economiei bazate pe clacă, adică munca în dijmă. Munca în dijmă se bazează pe plata muncii în natură, adică pe o slabă dezvoltare a economiei de mărfuri. Munca în dijmă presupune şi necesită tocmai un ţăran mijlociu care să nu fie înstărit (căci atunci el nu s-ar mai înrobi pentru munca în dijmă), dar care să nu fie nici proletar (căci pentru a presta muncă în dijmă trebuie să ai inventarul tău, să fii un gospodar cît de cît „cuprins").

Spunînd mai sus că burghezia sătească este stăpîna satului din zilele noastre, am făcut abstracţie de factorii care frînează descompunerea ţărănimii : aservirea, camăta, munca în dijmă etc. În realitate însă, adevăraţii stăpîni ai satului de multe ori nu sînt reprezentanţii burgheziei săteşti, ci cămătarii rurali şi proprietarii funciari din vecinătate. O asemenea abstractizare constituie însă o metodă perfect legitimă, deoarece altfel nu s-ar putea studia structura internă a relaţiilor economice din sînul ţărănimii. Este interesant de relevat că şi narodnicul foloseşte această metodă, numai că el se opreşte la jumătatea drumului, fără să-şi ducă raţionamentul pînă la capăt. Vorbind despre povara dărilor etc., d-l V.V. observă în lucrarea sa „Destinele capitalismului" că, în virtutea acestor cauze, pentru obşte, pentru „mir" * „nu mai există condiţii naturale (sic !) de viaţă" (287). Foarte bine. Dar toată problema constă tocmai în a arăta care sînt aceste „condiţii naturale" care încă nu există pentru satele noastre ? Pentru a răspunde la această problemă trebuie să studiem structura relaţiilor economice din cadrul obştii, ridicînd, ca să zicem aşa, vălul rămăşiţelor vremurilor îndepărtate dinainte

* — mir — sinonim cu obşte. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

de reformă, care estompează aceste „condiţii naturale" de viaţă din satele noastre. Dacă d-l V.V. ar fi făcut-o, ar fi văzut că această structură a relaţiilor de la sate arată o descompunere totală a ţărănimii, că, în măsura în care aservirea, camăta, munca în dijmă etc. vor fi mai deplin înlăturate, în aceeaşi măsură descompunerea ţărănimii se va adînci mai mult *. Am arătat mai sus, pe baza datelor statistice ale zemstvelor, că această descompunere este astăzi un fapt împlinit, că ţărănimea s-a scindat definitiv în grupuri opuse.

---

* Printre altele. Vorbind despre lucrarea d-lui V. V. „Destinele capitalismului", şi anume despre capitolul al VI-lea, din care a fost luat citatul, nu putem să nu arătăm că ea are şi pagini foarte bune şi perfect juste. Şi anume paginile în care autorul vorbeşte *nu* despre „destinele capitalismului" şi nici măcar despre capitalism, ci despre metodele de percepere a dărilor. E caracteristic faptul că d-l V.V. nu observă cu acest prilej legătura indisolubilă dintre aceste metode şi rămăşiţele economiei bazate pe clacă, *pe care el* (după cum vom vedea mai jos) *este în stare s-o idealizeze !*

www.dacoromanica.ro

Вытѣсненіе барщиннаго хозяйства капиталистическимъ въ современномъ русскомъ земледѣліи *).

За исходный пунктъ при разсмотрѣніи современной системы помѣщичьяго хозяйства необходимо взять тотъ строй этого хозяйства, который господствовалъ въ эпоху крѣпостного права. Сущность тогдашней хозяйственной системы состояла въ томъ, что вся земля данной единицы земельнаго хозяйства, т. е. данной вотчины, раздѣлялась на барскую и крестьянскую; послѣдняя отдавалась въ надѣлъ крестьянамъ, которые (получая сверхъ того и другія средства производства—напримѣръ, лѣсъ, иногда скотъ и т. п.) своимъ трудомъ и своимъ инвентаремъ обрабатывали ее, получая съ нея свое содержаніе. Продуктъ этого труда крестьянъ представлялъ изъ себя необходимый продуктъ, по терминологіи теоретической политической экономіи; необходимый — для крестьянъ, какъ дающій имъ средства къ жизни,—для помѣщика, какъ дающій ему рабочія руки; совершенно точно такъ же, какъ продуктъ, возмѣщающій перемѣнную часть стоимости капитала, является необходимымъ продуктомъ въ капиталистическомъ обществѣ Прибавочный же трудъ крестьянъ состоялъ въ обработкѣ ими *тѣмъ же* инвентаремъ помѣщичьей земли; продуктъ этого труда шелъ въ пользу помѣщика. Прибавочный трудъ отдѣлялся здѣсь, слѣдовательно, пространственно отъ необходимаго: на помѣщика обрабатывали барскую землю, на себя — свои надѣлы; на помѣщика работали одни дни недѣли, на себя—другіе. «Надѣлъ» крестьянина служилъ такимъ образомъ въ этомъ хозяйствѣ, какъ бы натуральной заработной платой (выражаясь примѣнительно къ современнымъ понятіямъ), или средствомъ обезпеченія помѣщика рабочими руками. «Собственное хозяйство крестьянъ на своемъ надѣлѣ было условіемъ помѣщичьяго хозяйства, имѣло цѣлью «обезпеченіе» не крестьянина — средствами къ жизни, а помѣщика—рабочими руками **).

*) Настоящая статья представляетъ отрывокъ изъ большого изслѣдованія автора о развитіи капитализма въ Россіи *Ред.*

**) Чрезвычайно рельефно характеризуетъ этотъ строй хозяйства А Энгельгардтъ въ своихъ «Письмахъ изъ деревни» (Спб. 1882, стр. 554). Онъ совершенно справедливо указываетъ, что крѣпостное хозяйство было извѣстной правильной и законченной системой, распорядителемъ которой былъ помѣщикъ, назначавшій крестьянъ землей и назначавшій ихъ на тѣ или на другія работы.

Pag. 96 a revistei „Nacealo" nr. 3 din 1899,
în care au fost publicate primele şase paragrafe din capitolul al III-lea
al lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia"

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL III-LEA

TRECEREA PROPRIETARILOR FUNCIARI DE LA GOSPODĂRIA BAZATĂ PE CLACĂ LA GOSPODĂRIA CAPITALISTĂ

Acum trebuie să trecem de la gospodăria țărănească la gospodăria moșierească. Sarcina noastră este de a analiza, în linii generale, structura social-economică dată a gospodăriei moșierești și de a arăta caracterul evoluției acestei structuri în epoca de după reformă.

I. PRINCIPALELE TRĂSĂTURI ALE GOSPODĂRIEI BAZATE PE CLACĂ

În analizarea sistemului actual al gospodăriei moșierești trebuie să luăm ca punct de plecare structura acestei gospodării dominantă în epoca iobăgiei. Caracteristica sistemului economic din vremea aceea a constituit-o faptul că întregul pământ al unei anumite unități funciare, adică al unei moșii, era împărțit în pământ moșieresc și pământ țărănesc ; acesta din urmă era dat sub forma de lot țăranilor, care (primind pe lîngă acesta și alte mijloace de producție, ca, de pildă, pădure, uneori vite etc.) îl cultivau prin munca lor și cu inventarul lor, obținînd astfel cele necesare traiului. Produsul acestei munci a țăranilor era produsul necesar, potrivit terminologiei economiei politice teoretice ; necesar țăranilor, pentru că le dădea mijloace de trai, și necesar moșierului, pentru că îi dădea brațe de muncă ; întocmai cum în societatea capitalistă produsul care înlocuiește partea variabilă a valorii capitalului este produsul necesar. Supramunca țăranilor consta însă în cultivarea de către ei, cu *același* inventar, a pământului moșierului ; produsul acestei munci revenea moșierului. Prin urmare, aici supramunca se separa

www.dacoromanica.ro

în spațiu de munca necesară : pentru moșier se lucra pămîntul boieresc, iar pentru sine – loturile proprii ; pentru moșier se lucra în anumite zile ale săptămînii, pentru sine – altele. În această gospodărie „lotul" țăranului era deci un fel de salariu în natură (exprimîndu-ne potrivit noțiunilor moderne), sau un mijloc de a asigura pe moșier cu brațe de muncă. Gospodăria „proprie" a țăranilor pe lotul lor era o condiție a gospodăriei moșierești, avînd scopul de „a asigura" pe țăran cu mijloace de existență, iar pe moșier cu brațe de muncă *.

Acest sistem de gospodărie este denumit gospodărie bazată pe clacă. Este evident că predominarea acestui sistem presupunea următoarele condiții necesare : în primul rînd, dominația economiei naturale. Moșia feudală trebuia să constituie un tot închis care să-și satisfacă singur nevoile și care să se afle într-o foarte slabă legătură cu restul lumii. Producerea de grîne de către moșieri în vederea vînzării, producere care s-a dezvoltat mai ales în ultima perioadă a existenței iobăgiei, a fost un prevestitor al destrămării vechiului regim. În al doilea rînd, pentru o astfel de gospodărie este necesar ca producătorul direct să fie înzestrat cu mijloace de producție în general și cu pămînt în special ; mai mult, el trebuie să fie legat de pămînt, pentru că altfel moșierului nu i-ar fi fost garantate brațele de muncă. Prin urmare, modalitățile de a obține plusprodusul în condițiile gospodăriei bazate pe clacă și în condițiile celei capitaliste sînt diametral opuse ; prima se bazează pe înzestrarea producătorului cu pămînt, a doua – pe deposedarea producătorului de pămînt **. În al treilea rînd, o condiție a acestui sistem de gospodărie este dependența personală a țăranului de moșier. Dacă mo-

* Această structură a gospodăriei este caracterizată într-un mod extrem de viu de A. Engelhardt în ale sale „Scrisori de la țară" (Petersburg, 1885, pag. 556—557). El arată absolut just că gospodăria feudală era un sistem oarecum regulat și bine închegat, al cărui administrator era moșierul, care dădea țăranilor loturi și-i punea să facă cutare sau cutare muncă.

** Răspunzînd lui Henri George, care spunea că exproprierea masei populației constituie cauza principală și generală a sărăciei și asupririi, Engels a scris în 1887 : „Această teză nu este tocmai justă din punct de vedere istoric... În evul mediu izvorul asupririi feudale nu l-a constituit deposedarea (expropriation) *de* pămînt a poporului, ci, dimpotrivă, legarea (appropriation) lui *de* pămînt. Țăranul își păstra pămîntul ; el era însă legat de acest pămînt ca iobag și clăcaș, fiind obligat să presteze servicii sau să plătească dijmă stăpînului feudal" [„The condition of the working class in England in 1844". New York, 1887. Preface. p. III („Situația clasei muncitoare din Anglia în 1844", New York, 1887. Prefață, pag. III. — *Nota trad.*)] [78].

www.dacoromanica.ro

şierul n-ar avea putere directă asupra persoanei ţăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el pe un om înzestrat cu pămînt şi care îşi duce gospodăria proprie. Prin urmare este necesară „o constrîngere extraeconomică", după cum spune Marx caracterizînd acest regim economic (încadrat de el, după cum s-a arătat mai sus, în categoria *rentei în muncă.* „Das Kapital", III, 2, 324) [79]. Formele şi gradul acestei constrîngeri pot fi dintre cele mai diferite, începînd cu starea de iobăgie şi terminînd cu situaţia în care, datorită stării sale sociale, ţăranul nu se bucură de toate drepturile. În sfîrşit, în al patrulea rînd, o condiţie şi o consecinţă a sistemului economic descris era nivelul extrem de scăzut al tehnicii, starea ei de rutină, deoarece gospodăria era dusă de micii ţărani, striviţi de mizerie, apăsaţi de dependenţa personală şi de ignoranţă.

II. ÎMBINAREA SISTEMULUI DE GOSPODĂRIE BAZAT PE CLACĂ CU SISTEMUL CAPITALIST DE GOSPODĂRIE

Sistemul de gospodărie bazat pe clacă a fost subminat prin desfiinţarea iobăgiei. Au fost subminate toate temeliile principale ale acestui sistem : economia naturală, caracterul închis al moşiei boiereşti, care îşi satisface singură toate nevoile, strînsa legătură dintre diferitele ei elemente, puterea moşierului asupra ţăranilor. Gospodăria ţărănească se separa de cea moşierească ; ţăranul avea să-şi răscumpere pămîntul pentru a deveni proprietar deplin, iar moşierul să treacă la sistemul capitalist de gospodărie, care, după cum s-a observat adineauri, se sprijinea pe baze diametral opuse. Dar o astfel de trecere la un sistem cu totul diferit nu s-a putut face, desigur, dintr-o dată, şi aceasta din două motive diferite. În primul rînd nu existau încă condiţiile necesare pentru producţia capitalistă. Era nevoie de o clasă de oameni deprinşi cu munca salariată, era necesar ca inventarul ţăranului să fie înlocuit cu inventarul moşierului ; era necesar ca agricultura să fie organizată ca oricare altă întreprindere comercială-industrială, şi nu ca îndeletnicire boierească. Toate aceste condiţii nu s-au putut crea decît treptat, şi încercările făcute de unii moşieri, curînd după reformă, de a aduce din străinătate maşini şi chiar muncitori străini nu puteau să nu se încheie cu un fiasco total. Altă cauză care făcea imposibilă

www.dacoromanica.ro

trecerea dintr-o dată la gospodăria capitalistă consta în faptul că vechiul sistem de gospodărie bazat pe clacă a fost doar subminat, dar nu desființat definitiv. Gospodăria țărănească nu era complet separată de gospodăria moșierilor, deoarece aceștia din urmă dispuneau încă de părți foarte importante din loturile țărănești : „pămînturi răsluite", păduri, pășuni, locuri de adăpat vitele, izlazuri etc. Fără aceste pămînturi (sau servituți) țăranii nu erau în stare să ducă cît de cît o gospodărie de sine stătătoare, și în felul acesta moșierii aveau posibilitatea să mențină vechiul sistem de gospodărie sub forma muncii în dijmă. Posibilitatea „constrîngerii extraeconomice" de asemenea se menținuse : starea de obligativitate temporară [80], răspunderea solidară, aplicarea de pedepse corporale țăranului, trimiterea lui la lucrări publice etc.

Așadar gospodăria capitalistă nu putea să apară dintr-o dată, iar sistemul de gospodărie bazat pe clacă nu putea să dispară brusc. Singurul sistem de gospodărie posibil era, prin urmare, un sistem de tranziție, un sistem care să îmbine trăsături atît ale sistemului bazat pe clacă, cît și ale sistemului capitalist. Și, într-adevăr, structura de după reformă a gospodăriei moșierilor se caracterizează tocmai prin aceste trăsături. Cu toată infinita diversitate a formelor, proprie epocii de tranziție, organizarea economică a gospodăriei moșierești contemporane se rezumă la două sisteme principale, în cele mai variate combinații, și anume la sistemul *muncii în dijmă* * și la sistemul *capitalist*. Primul constă în cultivarea pămîntului cu inventarul țăranilor din împrejurimi, forma de plată neschimbînd esența acestui sistem (fie că este vorba de plată în bani, ca în cazul muncii în acord, sau de plată în produse, ca în cazul dijmei pe din două, fie că este vorba de plată în pămînt arabil sau în diferite alte terenuri, ca în cazul muncii în dijmă în sensul strict al cuvîntului). Aceasta este o rămășiță directă a gospodăriei bazate pe clacă **, iar

* Înlocuim aici termenul „clacă" cu termenul „muncă în dijmă", pentru că această ultimă expresie corespunde mai mult relațiilor de după reformă și s-a încetățenit deja în literatura noastră.

** Iată un exemplu deosebit de elocvent : „În sudul județului Eleț (gubernia Orel) — scrie unul din corespondenții departamentului agriculturii — în marile gospodării moșierești, paralel cu cultivarea pămîntului de către muncitori angajați cu anul, o suprafață însemnată de pămînt este cultivată de țărani în schimbul pămîntului care li se dă în arendă. Foștii iobagi continuă să ia în arendă pămînt de la foștii lor moșieri, lucrîndu-le în schimb pămîntul. Asemenea sate continuă să poarte denumirea de «sat *clăcaș*» al moșierului

www.dacoromanica.ro

caracterizarea ei economică, făcută mai sus, este valabilă aproape în întregime pentru sistemul muncii în dijmă (singura excepție o constituie faptul că în cadrul uneia din formele sistemului muncii în dijmă, una din condițiile gospodăriei bazate pe clacă dispare : anume la angajarea pentru muncă în acord, munca nu este plătită în natură, ci în bani). Sistemul capitalist constă în angajarea de muncitori (cu anul, pe termen anumit, cu ziua etc.) care lucrează pămîntul cu inventarul proprietarului. Sistemele menționate se împletesc în realitate în modul cel mai variat și mai ciudat : în cea mai mare parte a domeniilor moșierești se îmbină ambele sisteme, ele fiind aplicate la diferitele munci gospodărești *. Este cu totul firesc ca îmbinarea unor sisteme de gospodărie atît de eterogene și chiar opuse să ducă în viața reală la o serie întreagă de conflicte și contradicții dintre cele mai profunde și mai complexe, ca sub presiunea acestor contradicții o serie întreagă de gospodari să decadă etc. Toate acestea sînt fenomene proprii oricărei epoci de tranziție.

Dacă am încerca să comparăm cît de răspîndite sînt cele două sisteme, am fi nevoiți să spunem în primul rînd că în această problemă nu există date statistice exacte și că este problematic ca ele să poată fi culese : pentru aceasta ar trebui nu numai o evidență a tuturor moșiilor, dar și a tuturor operațiilor gospodărești de pe toate moșiile. Nu există decît date aproximative sub forma unei caracterizări generale a anumitor localități, după cum predomină un sistem sau altul. Date rezumative de acest fel privind întreaga Rusie sînt reproduse în publicația departamentului agriculturii citată mai sus : „Munca salariată etc." Pe baza acestor date, d-l Annenski a întocmit o cartogramă extrem de concretă, care

cutare" (S. A. Korolenko, „Munca salariată etc.". Pag. 118). Sau : „Pe moșia mea — scrie alt moșier — toate muncile sînt făcute de foștii mei țărani (8 sate, aproximativ 600 de persoane), pentru care capătă pășune pentru vite (între 2.000 și 2.500 de deseatine) ; muncitorii angajați pe termen ară doar pămîntul prima oară și seamănă cu semănătorii" (ibid., pag. 325. Din județul Kaluga).

* „Cel mai mare număr de gospodării sînt organizate în așa fel, încît o parte din pămînt, foarte neînsemnată, este lucrată de proprietari cu inventar propriu, cu muncitori angajați cu anul și cu alți muncitori, iar tot restul pămîntului este dat țăranilor în arendă spre a-l munci sau pe din două, sau în schimbul pămîntului, sau în schimbul banilor". („Munca salariată", ibid., 96)... „Majoritatea moșiilor folosesc concomitent aproape toate sau mai multe modalități de angajare" (adică modalități de „aprovizionare a gospodăriei cu forță de muncă"). „Agricultura și silvicultura din Rusia". Editat de departamentul agriculturii pentru expoziția de la Chicago. Petersburg, 1893, pag. 79.

www.dacoromanica.ro

arată gradul de răspîndire a celor două sisteme („Influenţa recoltelor etc." [81], I, 170). Comparăm aceste date sub forma unui mic tabel, completîndu-l cu date referitoare la întinderea suprafeţei cultivate pe pămînturile moşiereşti între anii 1883 şi 1887 (după „Statistica Imperiului rus". IV. Recolta medie în Rusia europeană în decurs de cinci ani, 1883–1887. Petersburg, 1888) *.

Grupuri de gubernii după sistemul de gospodărie care predomină la proprietarii funciari	Numărul guberniilor			Totalul suprafeţei cultivate cu cereale şi cartofi pe pămînturile moşiereşti (în mii de deseatine)
	în zona cu cernoziom	în zona fără cernoziom	Total	
I. Gubernii în care predomină sistemul *capitalist*	9	10	19	7.407
II. Gubernii în care predomină sistemul mixt	3	4	7	2.222
III. Gubernii în care predomină sistemul *muncii în dijmă*	12	5	17	6.281
Total	24	19	43	15.910

Aşadar, dacă în guberniile pur ruseşti predomină munca în dijmă, trebuie să admitem că în momentul de faţă în Rusia europeană predomină, în general, sistemul capitalist de gospodărie moşierească. În această privinţă tabelul nostru este departe de a exprima această predominare, căci în grupul I există unele gubernii în care munca în dijmă nu este practicată de loc (de pildă guberniile baltice), pe cînd în grupul al III-lea nu există nici o gubernie, probabil nici chiar vreo moşie aflată în exploatare, în care să nu se aplice măcar în parte sistemul capitalist. Iată o ilustrare a acestui fapt

* Din cele 50 de gubernii ale Rusiei europene sînt excluse guberniile Arhanghelsk, Vologda, Oloneţ, Veatka, Perm, Orenburg şi Astrahan, în care în 1883—1887 nu erau cultivate din pămînturile moşiereşti decît 562.000 de deseatine din numărul total de 16.472.000 de deseatine de astfel de pămînturi cultivate din Rusia europeană. — În grupul I au fost încadrate următoarele gubernii: 3 gubernii baltice, 4 gubernii apusene (Kovno, Vilno, Grodno, Minsk), 3 gubernii sud-vestice (Kiev, Volînia, Podolia), 5 gubernii sudice (Herson, Taurida, Basarabia, Ekaterinoslav, Don), 1 gubernie sud-estică (Saratov), apoi guberniile Petersburg, Moscova şi Iaroslavl. În grupul al II-lea au fost încadrate guberniile: Vitebsk, Moghilev, Smolensk, Kaluga, Voronej, Poltava şi Harkov. În grupul al III-lea au fost încadrate toate celelalte gubernii. — Pentru o *mai mare exactitate*, din totalul pămînturilor moşiereşti cultivate ar fi trebuit scăzute pămînturile care aparţin arendaşilor, dar date de acest fel nu există. De remarcat faptul că este problematic ca acest corectiv să schimbe concluziile noastre referitoare la predominarea sistemului capitalist, pentru că în zona cu cernoziom se arendează o întindere *mai mare* din terenul arabil aparţinînd moşierilor, iar în guberniile din această zonă predomină sistemul muncii în dijmă.

www.dacoromanica.ro

XX в. — 582 тыс. + 15.910 = 16472 (стр. 11 [illegible])

аренду [1]) владѣльческой пашни *собственнымъ инвентаремъ владѣльцевъ* и трудомъ *постоянныхъ* или *срочныхъ рабочихъ* составляетъ вся западная, южная и частью юго-восточная окраина Европейской Россіи, начиная съ сѣвера, отъ губерній С.-Петербургской, и захватывая далѣе губерніи: прибалтійскія, литовскія (Ковенскую, Виленскую, Гродненскую а также и Минскую губернію Бѣлорусской группы), юго-западныя (Кіевскую, Волынскую, Подольскую), южныя степныя и южныя части губерній Харьковской, Саратовской, Самарской и Уфимской. Внѣ этого сплошнаго района тѣ же формы примѣненія наемнаго труда являются господствующими во владѣльческихъ хозяйствахъ (вообще немногочисленныхъ) губерній Московской и Ярославской промышленной группы.

Въ остальной, большей части Европейской Россіи,—охватываемой съ запада и съ юга описанной полосой распространенія владѣльческихъ хозяйствъ съ собственнымъ инвентаремъ,—господствуетъ почти исключительно, или пользуется значительнымъ распространеніемъ, обработка пашни *крестьянскими орудіями и скотомъ* и наемъ *издѣльный за деньги*, или въ формѣ *отработковъ*, или же отдача земли въ обработку *вполу*,—причемъ и здѣсь имѣется въ виду лишь пашня, но сдаваемая въ аренду. Владѣльческія хозяйства съ собственнымъ инвентаремъ и съ батрацкимъ трудомъ встрѣчаются, впрочемъ, и здѣсь, но рѣже. Въ губерніяхъ среднихъ черноземныхъ (Воронежской, Харьковской и Полтавской), составляющихъ какъ бы переходную область между районами преимущественно владѣльческаго и преимущественно крестьянскаго инвентаря, такъ, какъ и въ нѣкоторыхъ изъ нечерноземныхъ губерній, та и другая форма хозяйствованія распространены почти одинаково, (если не считать той части пашни, которая сдается въ аренду). Въ сѣверной черноземной группѣ, въ среднемъ Поволжьѣ и въ сѣверо-западной части нечерноземной полосы (губерніи Псковская, Новгородская, Тверская), крестьянскій инвентарь и связанныя съ нимъ формы найма пользуются рѣшительнымъ преобладаніемъ.

Разсматривая ближе особенности въ условіяхъ пользованія наемнымъ трудомъ въ различныхъ мѣстностяхъ внутри очерченныхъ крупныхъ областей, мы можемъ разбить каждую изъ нихъ на нѣсколько болѣе дробныхъ территоріальныхъ районовъ.

Въ области преобладанія хозяйствъ съ инвентаремъ владѣльческимъ могутъ быть выдѣлены районы: степной, юго-западный, сѣверо-западный и прибалтійскій.

Степной районъ характеризуется культурою экстенсивною, неустойчивостью урожаевъ,—достигающихъ здѣсь иногда громадныхъ размѣровъ, а иногда не дающихъ почти ничего,—огромными посѣвами пшеницы и очень рѣдкимъ населеніемъ. Большая часть земледѣльческихъ работъ выполняется здѣсь *пришлыми рабочими*, нанимаемыми *на годъ* или *на срокъ* (всего чаще съ марта или апрѣля по октябрь или ноябрь). Годовой наемъ встрѣчается *рѣже* и еще рѣже

[1]) Цифровыя данныя о степени распространенія аренды владѣльческой пашни по отдѣльнымъ уѣздамъ приведены въ статьѣ Н. А. Каблукова.

			Врем.	Испр.
XX 19 губ. с преобл. в.-п. сис.	7.407 тыс. дес.	пол. дес.	9	10
17 " " отраб. "	6.281 " "	" "	12	5
2 " " смѣш. "	2222 "	" "	3	4
	15.910		24	19

Ergo, 4/16 д. с. 8½ на в.-п. и 7½ на отраб. сист.

Tabel cu privire la repartizarea diferitelor sisteme de gospodărie în Rusia întocmit de V. I. Lenin pe pagina 170 a culegerii „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei".

www.dacoromanica.ro

pe baza datelor statistice ale zemstvelor (*Raspopin.* „Gospodăria moşierească în Rusia după datele statistice ale zemstvelor". „Iuridiceskii Vestnik", 1887, nr. 11–12. Nr. 12, pag. 634) :

Judeţe din gubernia Kursk	% moşiilor care angajează muncitori salariaţi		% moşiilor care ţin muncitori agricoli	
	mijlocii	mari	mijlocii	mari
Dmitriev	53,3	84,3	68,5	85,0
Fatej	77,1	88,2	86,0	94,1
Lgov	58,7	78,8	73,1	96,9
Sudja	53,0	81,1	66,9	90,5

În sfîrşit, trebuie să observăm că uneori sistemul muncii în dijmă trece în sistemul capitalist şi se contopeşte cu acesta în aşa măsură, încît devine aproape imposibil să le separi unul de altul şi să le deosebeşti. De pildă, ţăranul ia în arendă un petic de pămînt, obligîndu-se să muncească în schimb un anumit număr de zile (fenomen care, după cum se ştie, este foarte răspîndit. Vezi exemple în paragraful următor). Cum să deosebeşti aici pe acest „ţăran" de „muncitorul agricol" din Europa occidentală sau din ţinutul ostzeic, care primeşte un petic de pămînt cu obligaţia de a munci un anumit număr de zile ? Viaţa creează forme care îmbină treptat sisteme economice opuse prin trăsăturile lor fundamentale. Devine imposibil de spus unde se termină „munca în dijmă" şi unde începe „capitalismul".

După ce am stabilit în felul acesta faptul fundamental că întreaga diversitate a formelor gospodăriei moşiereşti contemporane se reduce la două sisteme, sistemul muncii în dijmă şi sistemul capitalist, îmbinate în diferite feluri, – vom trece la caracterizarea economică a acestor două sisteme şi vom analiza care din aceste sisteme înlătură pe celălalt sub influenţa întregului mers al evoluţiei economice.

III. CARACTERIZAREA SISTEMULUI MUNCII ÎN DIJMĂ

După cum s-a observat mai sus, formele muncii în dijmă sînt extrem de variate. Uneori ţăranii se angajează pe bani să muncească cu inventarul lor pămînturile moşiereşti ; acestea sînt aşa-numitele „angajări în acord", „plata cu desea-

www.dacoromanica.ro

tina" *, cultivarea „krugurilor" ** [82] (adică a unei deseatine de culturi de primăvară şi a unei deseatine de culturi de toamnă) etc. Uneori ţăranii iau cu împrumut cereale sau bani, obligîndu-se să plătească prin muncă fie întreaga datorie, fie numai dobînzile la suma datorată ***. În cadrul acestei forme apare în mod deosebit de pregnant o trăsătură proprie sistemului muncii în dijmă în general, anume caracterul de înrobire, cămătăresc al acestui mod de angajare la lucru. Uneori ţăranii muncesc „pentru stricăciunile pricinuite de vite" (adică se obligă să achite prin muncă amenda stabilită prin lege pentru stricăciunile pricinuite de vite), sau muncesc pur şi simplu „de obraz" (comp. Engelhardt, l.c., pag. 56), adică pe degeaba, numai pentru o cinste, în scopul de a nu pierde alte „cîştiguri" de la proprietarul funciar. În sfîrşit, este foarte răspîndită munca în dijmă fie sub forma dijmei pe din două, fie sub forma directă a muncii pentru pămîntul, terenurile etc. date în arendă ţăranilor.

Foarte adesea plata pentru pămîntul luat în arendă ia cele mai variate forme, care uneori chiar se îmbină astfel încît pe lîngă plata în bani figurează şi plata în produse şi „munca în dijmă". Iată două exemple : pentru fiecare deseatină trebuie să se lucreze $1^1/_2$ deseatine, să se presteze 1 zi de lucru de către o femeie, să se dea 10 ouă + 1 găină ; pentru 43 de deseatine de culturi de primăvară trebuie să se dea cîte 12 ruble, şi pentru 51 de deseatine de culturi de toamnă cîte 16 ruble în bani + treieratul atîtor căpiţe de ovăz, 7 căpiţe de hrişcă şi 20 căpiţe de secară + gunoitul cu gunoi de grajd din curţile *proprii* a cel puţin 5 deseatine din pămîntul arendat, cu cîte 300 de căruţe de gunoi la deseatină. (Karîşev, „Arendări", pag. 348). Aici pînă şi gunoiul de grajd al ţăranilor se transformă în parte componentă a gospodăriei moşiereşti ! Răspîndirea şi diversitatea formelor de muncă în dijmă ne-o arată chiar nenumăraţii termeni pentru desemnarea lor : otrabotki, otbuci, otbutki, barşcina ****, basarinka, posobka, panşcina, postupok,

* „Culegeri de date statistice cu privire la gubernia Reazan".

** Engelhardt, l. c.

*** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. V. Partea I, Moscova, 1879, pag. 186—189. Indicăm izvoare numai spre exemplificare. Toată literatura referitoare la gospodăria ţărănească şi la cea moşierească conţine numeroase *indicaţii asemănătoare*.

**** — clacă. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

vîemka etc. (ibid., 342). Uneori țăranul se obligă totodată să muncească „ceea ce îi va porunci proprietarul" (ibid., 346), se obligă în general „să nu iasă din cuvîntul lui", „să-i dea ascultare", „să-i dea ajutor". Munca în dijmă „cuprinde tot ciclul muncilor obișnuite la țară. Prin muncă în dijmă se execută toate operațiile agricole de cultivare a ogoarelor și de recoltare a cerealelor și fînului, prin ea se face aprovizionarea cu lemne, diferite transporturi" (346–347), se repară acoperișuri și burlane (354, 348) și tot prin ea țăranii sînt obligați să furnizeze găini și ouă (ibid.). Un cercetător al județului Gdov din gubernia Petersburg spune pe bună dreptate că formele existente de muncă în dijmă au „vechiul caracter al clăcii dinainte de reformă" (349) *.

Deosebit de interesantă este forma muncii în dijmă pentru pămînt, așa-numitele arenzi plătite în muncă și în natură **. În capitolul precedent am văzut cum se manifestă relațiile capitaliste în luarea în arendă de către țărani a pămînturilor ; aici constatăm o formă de „arendare" care prezintă o simplă rămășiță a gospodăriei bazate pe clacă *** și care uneori se transformă pe nesimțite într-un sistem capitalist de asigurare a moșiei cu muncitori agricoli prin înzestrarea lor cu petice de pămînt. Datele statistice ale zemstvelor constată în mod indiscutabil această legătură dintre formele de „arendare" de acest fel și gospodăria proprie a celor care dau pămînt în arendă. „În condițiile cînd în gospodăriile moșierești suprafața cultivată chiar de moșieri se extinde, apare necesitatea ca aceștia *să-și asigure procurarea de muncitori în momentul cînd au nevoie de ei.* Din această cauză

* De remarcat faptul că imensa diversitate a formelor de muncă în dijmă în Rusia, a difcritelor forme de arendare cu tot felul de angarale etc. este cuprinsă *în întregime* în principalele forme de orînduieli precapitaliste în agricultură, stabilite de Marx în capitolul 47 din volumul al III-lea al „Capitalului". În capitolul precedent s-a arătat deja că principalele forme sînt în număr de trei : 1) renta în muncă ; 2) renta în produse sau renta în natură și 3) renta în bani. De aceea, faptul că Marx a vrut să folosească tocmai date din Rusia pentru a ilustra secțiunea referitoare la renta funciară este foarte firesc.

** După „Rezultatele statisticii zemstvelor" (vol. II), țăranii iau în arendă pe bani 76% din totalul pămînturilor luate în arendă de ei ; în schimbul muncii în dijmă 3—7% ; în schimbul plății în produse 13—17% și, în sfîrșit, în schimbul plății mixte 2—3% din totalul pămînturilor.

*** Comp. cu exemplele date în nota din pag. 134 (volumul de față, pag. 182—183. — *Nota red.).* În cadrul gospodăriei bazate pe clacă, moșierul dădea țăranului pămînt pentru ca acesta să muncească pentru el. Cînd pămîntul se dă în schimbul muncii în dijmă, latura economică a problemei rămîne, evident, aceeași.

www.dacoromanica.ro

în numeroase regiuni se dezvoltă la ei tendința de a da țăranilor pămînt în schimbul muncii în dijmă sau al dijmei în parte combinată cu munca în dijmă...“ Acest sistem de gospodărie „...este destul de răspîndit. Cu cît practica de a duce gospodărie proprie se extinde tot mai mult la cei care dau pămînt în arendă, cu cît oferta de pămînt pentru arendare este mai mică și cu cît cererea de pămînt pentru arendare este mai mare, cu atît se dezvoltă mai larg și această formă de arendare a pămînturilor“ (ibid., pag. 266, comp. de asemenea 367). Vedem deci aici o formă de arendare de un fel cu totul deosebit, care exprimă nu renunțarea proprietarului funciar la gospodăria proprie, ci *extinderea suprafețelor cultivate de către proprietarul pămîntului,* ceea ce este expresia nu a întăririi gospodăriei țărănești prin extinderea suprafeței de pămînt aflate în posesiunea ei, ci *transformarea țăranului în muncitor agricol.* În capitolul precedent am văzut că în gospodăria țărănească arendarea are o dublă semnificație, pentru unii fiind o extindere avantajoasă a gospodăriei, iar pentru alții o tranzacție dictată de nevoie. Vedem acum că și în gospodăria moșierească darea în arendă a pămîntului are o dublă semnificație : uneori aceasta înseamnă trecerea gospodăriei la o altă persoană în schimbul rentei ; alteori este un mod de a-și duce gospodăria proprie, un mod de a asigura moșia cu brațe de muncă.

Trecem la problema retribuirii muncii în condițiile muncii în dijmă. Toate datele provenite din surse diferite arată că retribuirea muncii în cazul angajării în condițiile înrobitoare ale muncii în dijmă este întotdeauna *mai mică* decît în cazul angajării „libere“ capitaliste. În primul rînd, acest lucru este dovedit de faptul că arenda în natură, adică în schimbul muncii în dijmă și al dijmei pe din două (care, după cum am văzut acum, nu este altceva decît o angajare înrobitoare în condițiile muncii în dijmă), este de regulă *mai scumpă* decît arenda în bani, și chiar mult mai scumpă (ibid., 350), uneori dublă (ibid., 356, județul Rjev din gubernia Tver). În al doilea rînd, arenda în natură are cea mai mare dezvoltare în grupurile sărace ale țărănimii (ibid., 261 și urm.). Acestea sînt arendări de nevoie, „arendări“ la care recurge un țăran care nu mai este în stare să se împotrivească transformării lui în felul acesta într-un muncitor agricol sala-

www.dacoromanica.ro

riat. Țăranii înstăriți caută să ia pămînt în arendă pe bani. „Cel care ia în arendă profită de cel mai mic prilej pentru a plăti arenda în bani și pentru a ieftini prin aceasta costul folosirii pămîntului străin" (ibid., 265) – și nu numai pentru a ieftini costul arenzii, adăugăm noi, ci și pentru a scăpa de o angajare înrobitoare. În județul Rostov-pe-Don s-a constatat chiar faptul demn de remarcat că, pe măsură ce arenzile cresc, se trece de la arenda în bani la skopșcină [83], *deși partea țăranilor în sistemul skopșcinei se reduce* (pag. 266, ibid.). Acest fapt ilustrează concret însemnătatea arenzilor în natură, care ruinează cu totul pe țăran și îl transformă în muncitor agricol *. În al treilea rînd, compararea directă a prețurilor muncii în cazul muncii în dijmă și în cazul angajării „libere" capitaliste arată un nivel mai ridicat al acestor din urmă prețuri. În publicația citată a departamentului agriculturii : „Munca salariată etc." se calculează că plata medie pentru cultivarea completă cu inventarul țăranului a unei de-

* Totalizarea celor mai recente date referitoare la luarea în arendă (d-l Karîșev în cartea „Influența recoltelor etc.", vol. I) a confirmat întru totul că numai nevoia silește pe țărani să ia pămînt în dijmă pe din două sau în schimbul muncii în dijmă, iar țăranii înstăriți preferă să ia pămînt în arendă pe bani (pag. 317—320), deoarece arenda în natură este pretutindeni incomparabil mai scumpă pentru țăran decît cea în bani (pag. 342—346). Dar toate aceste fapte nu l-au împiedicat pe d-l Karîșev să prezinte lucrurile așa ca și cum „țăranul nevoiaș... are posibilitatea să-și satisfacă mai bine necesitățile de hrană printr-o oarecare sporire a suprafeței cultivate pe pămînt străin luat în dijmă pe din două" (321). Iată la ce idei năstrușnice duce pe oameni simpatia preconcepută față de „economia naturală" ! S-a dovedit că arenzile în natură sînt mai scumpe decît cele în bani, că ele reprezintă un fel de truck-system " în agricultură, că ele ruinează definitiv pe țăran și-l transformă în muncitor agricol, iar economistul nostru vorbește despre îmbunătățirea hranei ! Arenzile în dijmă pe din două, vedeți dumneavoastră, „trebuie să ajute" „partea... nevoiașă a populației rurale să capete" pămînt în arendă (320). D-l economist numește aici „ajutor" faptul că pămîntul se capătă în cele mai proaste condiții, în condițiile transformării în muncitor agricol ! Se pune întrebarea : care este deosebirea dintre narodnicii din Rusia și proprietarii funciari din Rusia, care au fost și sînt întotdeauna gata să acorde un asemenea „ajutor" „părții nevoiașe a populației rurale" ? Iată în această privință un exemplu interesant. În județul Hotin din gubernia Basarabia, cîștigul mediu pe zi al unui dijmaș este de 60 de copeici, iar al unui ziler, vara, de 35—50 de copeici. „Reiese că *cîștigul unui dijmaș este totuși mai mare decît salariul unui muncitor agricol*" (344 ; subliniat de d-l Karîșev). Acest „totuși" este foarte caracteristic. Dar, spre deosebire de muncitorul agricol, dijmașul are cheltuieli de gospodărie ; el trebuie să aibă cal și atelaj ; de ce nu se ține seama de aceste cheltuieli ? Dacă vara în gubernia Basarabia salariul mediu pe zi este de 40—77 de copeici (1883—1887 și 1888—1892), salariul mediu pe zi al unui lucrător care posedă atelaj este de 124—180 de copeici (1883—1887 și 1888—1892). Nu „reiese" oare mai curînd că muncitorul agricol primește „totuși" mai mult decît dijmașul ? Salariul mediu pe zi (mediu pe întregul an) al unui lucrător fără cal este pentru perioada 1882—1891 de 67 de copeici în gubernia Basarabia (ibid., 178).

www.dacoromanica.ro

seatine de cereale de toamnă trebuie socotită la 6 ruble (datele referitoare la zona centrală cu cernoziom pe 8 ani, 1883–1891). Dacă se calculează însă costul aceloraşi munci în condiţiile angajării libere, obţinem 6 ruble şi 19 copeici numai pentru munca unui lucrător fără cal, fără a mai socoti munca calului (plata pentru munca calului nu poate fi socotită sub 4 ruble şi 50 de copeici, l.c., 45). Autorul consideră pe bună dreptate că acest fenomen este „cu totul anormal" (ibid). Vom remarca doar că plata mai ridicată a muncii în condiţiile angajării pur capitaliste, în comparaţie cu tot felul de forme de înrobire şi de alte relaţii precapitaliste, este un fapt stabilit nu numai în ceea ce priveşte agricultura, dar şi în ceea ce priveşte industria, nu numai în ceea ce priveşte Rusia, dar şi în ceea ce priveşte celelalte ţări. Iată date mai precise şi mai amănunţite ale statisticii zemstvelor în această problemă („Culegere de date statistice cu privire la judeţul Saratov", vol. I, secţiunea a III-a, pag. 18–19. Se citează după „Arendările" d-lui Karîşev, pag. 353) :

Judeţul Saratov
Preţul mediu (în ruble) pentru cultivarea unei deseatine

Felurile muncilor	În cazul cînd toc-meala se face de cu iarnă, plătin-du-se *anticipat* 80—100% din salariu	În cazul cînd luarea în arendă a terenului arabil se plăteşte prin munca în dijmă		În cazul angajării după mărturiile	
		pe bază de con-tract scris	după mărtu-riile arenda-şilor	celor care anga-jează	celor care se an-gajează
Cultivarea completă şi strîngerea recoltei, cu cărat şi treierat....	9,6	—	9,4	20,5	17,5
Acelaşi lucru fără tre-ierat (la cerealele de primăvară).....	6,6	—	6,4	15,3	13,5
Acelaşi lucru fără tre-ierat (la cerealele de toamnă)	7,0	—	7,5	15,2	14,3
Cultivarea.....	2,8	2,8	—	4,3	3,7
Strîngerea recoltei (se-cerat şi cărat).....	3,6	3,7	3,8	10,1	8,5
Strîngerea recoltei (fără cărat).....	3,2	2,6	3,3	8,0	8,1
Cosit (fără cărat)	2,1	2,0	1,8	3,5	4,0

www.dacoromanica.ro

Aşadar, în condiţiile muncii în dijmă (ca şi atunci cînd se fac angajări în condiţii de înrobire combinate cu camăta), preţul muncii este de obicei de peste două ori mai scăzut în comparaţie cu angajarea în condiţii capitaliste *. Întrucît numai un ţăran din localitate – şi încă un ţăran care este neapărat „asigurat cu lot" – poate să accepte munca în dijmă, faptul imensei scăderi a retribuirii muncii arată clar însemnătatea lotului ca salariu în natură. În asemenea cazuri lotul continuă şi în prezent să servească ca mijloc de „a asigura" proprietarului funciar braţe de muncă ieftine. Dar deosebirea dintre munca liberă şi cea „semiliberă" ** este departe de a fi epuizată numai prin deosebirea în ceea ce priveşte plata. O foarte mare importanţă are de asemenea şi faptul că ultima categorie de muncă presupune întotdeauna dependenţa personală a celui care se angajează faţă de cel care angajează, presupune întotdeauna menţinerea într-o măsură mai mare sau mai mică a „constrîngerii extraeconomice". Engelhardt spune cu foarte multă dreptate că darea de bani cu împrumut în schimbul muncii în dijmă se explică prin faptul că datoriile de acest fel sînt cel mai bine asigurate : este greu să scoţi banii de la ţăran în baza unui titlu executoriu, „dar autorităţile *vor sili* pe ţăran să execute munca la care s-a obligat, chiar dacă propriile lui bucate ar rămîne nesecerate" (l.c., 216). „Numai anii îndelungaţi de robie, de muncă iobagă pentru boier au putut să formeze acest sînge rece" (doar aparent) cu care agricultorul îşi lasă bucatele în bătaia ploii pentru a merge să care snopii altuia (ibid., 429). Fără o formă sau alta de legare a populaţiei de locul de baştină, de „obşte", fără existenţa unei anumite privări de drepturi cetăţeneşti, munca în dijmă ar fi imposibilă ca sistem. Se înţelege de la sine că o urmare inevitabilă a trăsăturilor descrise ale sistemului muncii în dijmă o constituie productivitatea scăzută a muncii : metodele de gospodărire bazate pe munca în dijmă

* În această situaţie, cum să nu numeşti reacţionară critica capitalismului pe care o face, de pildă, un narodnic ca prinţul Vasilcikov ? În însăşi formula „angajat prin liber consimţămînt" — exclamă el în mod patetic — există o contradicţie, deoarece angajarea presupune lipsă de independenţă, iar lipsa de independenţă exclude „libertatea". Moşierul care face pe narodnicul uită, firește, că capitalismul substituie lipsa de independenţă liber consimţită lipsei de independenţă care are un caracter de înrobire.

** Expresia d-lui Karîşev, l. c. Păcat că d-l Karîşev n-a tras concluzia că arenzile în dijmă pe din două „ajută" la menţinerea muncii „semilibere".

www.dacoromanica.ro

nu pot fi decît dintre cele mai înapoiate ; munca ţăranului înrobit nu poate să nu se apropie prin calitatea ei de munca iobagului.

Îmbinarea sistemului muncii în dijmă cu sistemul capitalist face ca structura actuală a gospodăriei moşiereşti să fie foarte asemănătoare, în ceea ce priveşte organizarea economică, cu structura care a predominat în industria noastră textilă înainte de apariţia marii industrii mecanizate. Acolo negustorul efectua o parte din operaţii cu unelte proprii şi cu muncitori salariaţi (urzirea firelor, vopsitul şi finisarea ţesăturilor etc.), iar altă parte cu uneltele ţăranilor meşteşugari care munceau pentru el cu materialul lui ; aici o parte dintre operaţii este efectuată de muncitori salariaţi care folosesc inventarul proprietarului, iar altă parte cu munca şi cu inventarul ţăranilor care muncesc pe pămînt străin. Acolo capitalul industrial se îmbina cu cel comercial, iar asupra meşteşugarului apăsa – în afară de capital – înrobirea, mijlocirea meşterilor, truck-systemul etc. ; aici capitalul industrial se îmbină exact la fel cu capitalul comercial şi cămătăresc, cu tot felul de forme de scădere a plăţii şi de accentuare a dependenţei personale a producătorului. Acolo sistemul de tranziţie, care dura de secole, bazat pe tehnica primitivă manuală, a fost lichidat numai în vreo trei decenii de marea industrie mecanizată ; aici munca în dijmă durează aproape de la începuturile Rusiei (proprietarii funciari au înrobit pe smerzi încă de pe vremea „Pravilei Ruse“ [85]), permanentizînd tehnica înapoiată, şi abia în epoca de după reformă a început să cedeze rapid locul capitalismului. Şi într-un caz şi într-altul, vechiul sistem nu înseamnă decît stagnare în formele de producţie (şi, prin urmare, în toate relaţiile sociale) şi dominaţia asiatismului. Şi într-un caz şi într-altul, formele economice noi, capitaliste, cu toate contradicţiile proprii lor, reprezintă un mare progres.

IV. DECĂDEREA SISTEMULUI MUNCII ÎN DIJMĂ

Se pune acum întrebarea : care este raportul dintre sistemul muncii în dijmă şi economia de după reformă a Rusiei ?

În primul rînd, dezvoltarea economiei de mărfuri este incompatibilă cu sistemul muncii în dijmă, deoarece acest sistem se bazează pe economia naturală, pe o tehnică statică, pe legă-

www.dacoromanica.ro

turile indisolubile dintre moşier şi ţăran. De aceea acest sistem este cu totul irealizabil într-o formă integrală, iar fiecare pas în dezvoltarea economiei de mărfuri şi a agriculturii cu caracter comercial subminează condiţiile realizării sale.

Trebuie apoi să ţinem seama de următoarea împrejurare. Din cele expuse mai sus rezultă că în gospodăria moşierească actuală munca în dijmă ar trebui împărţită în două categorii : 1) munca în dijmă care poate fi efectuată numai de un ţăran gospodar care are vite de muncă şi inventar (de pildă cultivarea krugului, aratul etc.) şi 2) munca în dijmă care poate fi efectuată şi de proletarul agricol, care nu are nici un fel de inventar (de pildă seceratul, cositul, treieratul etc.). Evident că atît pentru gospodăria ţărănească cît şi pentru cea moşierească, cele două categorii de muncă în dijmă au un rol diametral opus şi că ultima categorie de muncă în dijmă reprezintă o trecere directă la capitalism, contopindu-se cu el printr-o serie de treceri absolut imperceptibile. De obicei în publicistica noastră se vorbeşte de munca în dijmă în general, fără să se facă această distincţie. Dar, în procesul înlăturării muncii în dijmă de către capitalism, mutarea centrului de greutate de la prima categorie de muncă în dijmă la a doua categorie are o imensă însemnătate. Iată un exemplu din „Culegerea de date statistice cu privire la gubernia Moscova" : „Pe *majoritatea* moşiilor... cultivarea ogoarelor şi însămînţările, adică muncile de a căror minuţioasă executare depinde recolta, sînt efectuate de muncitori permanenţi, iar strîngerea bucatelor, adică munca în care principalul constă în executarea ei rapidă şi la timp, o fac ţăranii din împrejurimi primind plata în bani sau în terenuri" (vol. V, partea a 2-a, pag. 140). În asemenea gospodării, cele mai multe braţe de muncă se obţin prin muncă în dijmă, dar, incontestabil, sistemul capitalist predomină, şi „ţăranii din împrejurimi" se transformă de fapt în muncitori agricoli, de felul „zilerilor cu contract" din Germania, care de asemenea posedă pămînt şi care de asemenea se angajează pentru o anumită durată a anului (vezi mai sus, pag. 124, notă *). Imensa scădere a numărului cailor la ţărani şi sporirea numărului de gospodării fără cai, ca urmare a recoltelor proaste

* Volumul de faţă, pag. 167. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea *, n-au putut să nu exercite o puternică influenţă asupra acceleărării acestui proces de înlăturare a sistemului muncii în dijmă de către sistemul capitalist **.

În sfîrşit, trebuie să arătăm că principala cauză a decăderii sistemului muncii în dijmă este descompunerea ţărănimii. Legătura muncii în dijmă (de *prima* categorie) tocmai cu grupul mijlociu al ţărănimii este limpede şi apriori, aşa cum am arătat mai sus, şi poate fi dovedită cu datele statistice ale zemstvelor. De pildă, în culegerea cu privire la judeţul Zadonsk din gubernia Voronej se citează date referitoare la numărul gospodăriilor din diferitele grupuri ale ţărănimii care au efectuat munci în acord. Iată aceste date în procente :

Grupuri de ţărani	% ţăranilor care au efectuat munci în acord faţă de numărul total al ţăranilor din grup	% faţă de total	
		al gospodăriilor	al gospodăriilor care au efectuat munci în acord
Fără cai	9,9	24,5	10,5
Cu cîte 1 cal	27,4	40,5	47,6
„ „ 2—3 cai	29,0	31,8	39,6
„ „ 4 „	16,5	3,2	2,3
Pe judeţ	23,3	100	100

De aici se vede limpede că munca în acord este mai puţin dezvoltată în cele două grupuri extreme. Cea mai mare parte a gospodăriilor care efectuează munca în acord revine grupului

* Recensămîntul cailor efectuat în 1893—1894 în 48 de gubernii a dat la iveală o scădere cu 9,6% a numărului total al cailor la toţi proprietarii de cai şi o scădere a numărului proprietarilor de cai cu 28.321 de oameni. În guberniile : Tambov, Voronej, Kursk, Reazan, Orel, Tula şi Nijni-Novgorod, numărul cailor a scăzut între 1888 şi 1893 cu 21,2 %. În alte 7 gubernii cu cernoziom, scăderea a fost de 17% între 1891 şi 1893. Între 1888 şi 1891, în 38 de gubernii din Rusia europeană existau 7.922.260 de gospodării ţărăneşti, dintre care 5.736.436 aveau cai ; în 1893—1894, în aceste gubernii existau 8.288.987 de gospodării, dintre care 5.647.233 aveau cai. Prin urmare, numărul gospodăriilor cu cai a scăzut cu 89.000, iar numărul celor fără cai a sporit cu 456.000. Procentul gospodăriilor fără cai a crescut de la 27,6% la 31,9% („Statistica Imperiului rus". XXXVII, Petersburg, 1896). Am arătat mai sus că în 48 de gubernii din Rusia europeană numărul gospodăriilor fără cai a crescut de la 2.800.000 în 1888—1891 la 3.200.000 în 1896—1900, adică de la 27,3% la 29,2%. În 4 gubernii din sud (Basarabia, Ekaterinoslav, Taurida şi Herson), numărul gospodăriilor fără cai a sporit de la 305.800 în 1896 la 341.600 în 1904, adică de la 34,7% la 36,4%. *(Notă la ediţia a 2-a).*

** Comp. de asemenea S. *A. Korolenko.* „Munca salariată etc.", pag. 46—47, în care, pe baza recensămîntului cailor din 1882 şi 1888, se arată cum scăderea numărului cailor ţăranilor este însoţită de sporirea numărului cailor proprietarilor privaţi.

www.dacoromanica.ro

mijlociu al țărănimii. Întrucît în culegerile de statistici ale zemstvelor adeseori munca în acord este de asemenea inclusă în categoria „cîștigurilor" în general, vedem aici, prin urmare, un exemplu de „cîștiguri" tipice ale țărănimii mijlocii, după cum din capitolul precedent am luat cunoștință de „cîștigurile" tipice ale grupului inferior și ale celui superior ale țărănimii. Categoriile de „cîștiguri" analizate acolo sînt expresia dezvoltării capitalismului (stabilimentele comerciale-meșteșugărești și vînzarea forței de muncă), iar această categorie de „cîștiguri", dimpotrivă, este expresia unui stadiu înapoiat de dezvoltare a capitalismului și a predominării muncii în dijmă (dacă se presupune că în suma totală a „muncilor în acord" predomină muncile pe care le-am încadrat în prima categorie a muncii în dijmă).

Cu cît economia naturală și țărănimea mijlocie decad mai mult, cu atît mai intens trebuie să devină procesul de înlăturare a muncii în dijmă de către capitalism. Țărănimea înstărită, firește, nu poate să servească drept bază pentru sistemul muncii în dijmă, pentru că numai mizeria extremă silește pe țăran să facă muncile cele mai prost plătite și mai ruinătoare pentru gospodăria lui. Dar nici proletariatul sătesc nu este potrivit pentru sistemul muncii în dijmă, deși din altă cauză : neavînd nici un fel de gospodărie sau avînd un petic infim de pămînt, proletarul de la sate nu este atît de legat de pămînt cum este țăranul „mijlociu", din care cauză lui îi vine mult mai ușor să plece într-altă parte și să se angajeze „liber", adică cu un salariu mai mare și fără nici un fel de condiții înrobitoare. De aici nemulțumirea generală a proprietarilor noștri funciari în legătură cu faptul că țăranii pleacă la oraș și, în genere, în legătură cu „cîștigurile în afară", de aici plîngerile lor că țăranii sînt „prea puțin legați" (vezi mai jos, pag. 183 *). Dezvoltarea muncii salariate pur capitaliste subminează din rădăcini sistemul muncii în dijmă **.

* Volumul de față, pag. 240. — *Nota red.*

** Iată un exemplu deosebit de pregnant. Statisticienii zemstvelor explică în felul următor faptul că arenda în bani și în natură este relativ răspîndită în diferite localități ale județului Bahmut din gubernia Ekaterinoslav :

„Localitățile în care arenda în bani este cea mai răspîndită... sînt situate în regiunea industriei cărbunelui și a sării geme, iar localitățile în care ea este cel mai puțin răspîndită sînt cele din regiunea de stepă și din cea pur agricolă. În general, țăranii merg fără tragere de inimă să muncească la alții și îndeosebi să muncească pe «exploatările» particulare, unde munca presupune

www.dacoromanica.ro

Este foarte important de menționat că această legătură indisolubilă dintre descompunerea țărănimii și înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism, legătură pe care teoria o prezintă atît de limpede, a fost relevată încă de mult de către autorii care tratînd probleme de agricultură au constatat diferite metode de gospodărire pe domeniile moșierești. În prefața la culegerea sa de articole cu privire la agricultura din Rusia scrise între 1857 și 1882, prof. Stebut arată că ....„în gospodăria noastră țărănească din cadrul obștii se produce *o diferențiere în gospodari-întreprinzători și muncitori agricoli.* Primii, devenind mari cultivatori de pămînt, încep să țină muncitori agricoli, și de obicei încetează de a se mai angaja pentru munci în acord, în afară doar de cazul unei nevoi extreme de a mai avea încă ceva pămînt pentru a-l cultiva sau de a se folosi de izlazuri, lucru pe care de cele mai multe ori nu-l pot obține decît efectuînd munci în acord ; ceilalți însă, neavînd cai, nu pot efectua nici un fel de munci în acord. *De aici, necesitatea evidentă de a se trece la gospodăria bazată pe muncă salariată, și aceasta cu atît mai repede* cu cît și țăranii care mai efectuează munci în acord, cu deseatina, din cauza lipsei de vlagă a cailor pe care-i au și din cauza numeroaselor munci la care se angajează, încep să efectueze prost muncile atît în ceea ce privește calitatea cît și în ceea ce privește îndeplinirea lor la timp“ (pag. 20).

---

mai multă constrîngere și este insuficient plătită. Munca în minele de cărbuni și, în general, în industria extractivă și siderurgică este grea și vătămătoare sănătății muncitorului, dar, în general vorbind, ea este mai bine plătită și-l atrage prin perspectiva de a primi bani în fiecare lună sau săptămînă, bani pe care, de obicei, nu-i vede muncind pe «exploatare», pentru că acolo el muncește sau pentru o «palmă de pămînt», pentru o «mînă de paie», pentru niște «biete bucate», sau a și apucat să ia înainte toți banii pentru nevoile sale de zi cu zi etc. Toate acestea îndeamnă pe muncitor să se eschiveze de la muncile la «exploatare», ceea ce și face, din moment ce are posibilitatea să cîștige bani în afara «exploatării». Această posibilitate apare mai ales acolo unde sînt mai numeroase minele în care muncitorilor li se plătesc bani «peșin». După ce cîștigă «parale» în mine, țăranul poate să ia în schimbul lor pămînt în arendă, fără să se mai angajeze la muncă pe «exploatare», și, în felul acesta, se statornicește dominația arenzii în bani“ (se citează după „Rezultatele statisticii zemstvelor“, vol. II, pag. 265). În schimb, în plăsile neindustriale, care se află în partea de stepă a județului, se statornicește skopșcina și arenda sub forma muncii în dijmă.

Astfel, țăranul este în stare să fugă pînă și în mine, numai să scape de munca în dijmă ! Plata la timp în numerar, forma impersonală a angajării și munca reglementată îl „atrag“ într-atîta, încît preferă agriculturii — acelei agriculturi pe care narodnicilor noștri le place s-o înfățișeze într-un mod atît de idilic — *pînă* și munca în subteran. Adevărul este că țăranul simte pe propria sa piele ce înseamnă munca în dijmă, pe care o idealizează proprietarii funciari și narodnicii, și cu cît relațiile pur capitaliste sînt mai bune decît aceasta.

www.dacoromanica.ro

Indicații asupra faptului că ruinarea țărănimii duce la înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism există și în statistica curentă a zemstvelor. În gubernia Orel, de pildă, s-a constatat că scăderea prețurilor cerealelor a ruinat pe mulți arendași și că proprietarii au fost nevoiți să sporească suprafețele cultivate în exploatările lor. „Paralel cu extinderea suprafețelor cultivate în aceste exploatări se observă pretutindeni tendința de a se înlocui muncile în acord prin munca muncitorilor salariați și de a scăpa de folosirea inventarului țărănesc..., tendința de a îmbunătăți cultivarea ogoarelor prin folosirea uneltelor perfecționate..., de a modifica sistemul de gospodărie, de a introduce culturi de ierburi furajere, de a îmbunătăți creșterea vitelor, de a face ca aceasta să aibă un caracter productiv" („Analiza asupra agriculturii guberniei Orel pe anii 1887/88", pag. 124–126. Se citează după „Note critice" de P. Struve, pag. 242–244). În gubernia Poltava, în 1890, cînd prețurile cerealelor erau scăzute, s-a constatat „o scădere a volumului luării în arendă a pămîntului de către țărani... în întreaga gubernie... Potrivit acestui lucru, în multe locuri, cu toată scăderea accentuată a prețurilor la cereale, suprafețele cultivate din gospodăriile moșierești au crescut" („Influența recoltelor etc.", I, 304). În gubernia Tambov s-a înregistrat o creștere simțitoare a prețurilor muncilor efectuate cu cai ; în perioada trienală 1892–1894, aceste prețuri au fost cu 25–30% mai ridicate decît în perioada trienală 1889–1891 („Novoe Slovo", 1895, nr. 3, pag. 187). Scumpirea muncilor efectuate cu cai – rezultat firesc al scăderii numărului cailor aparținînd țăranilor – nu poate să nu influențeze procesul de înlăturare a muncii în dijmă de către sistemul capitalist.

Firește, prin aceste constatări răzlețe nu intenționăm cîtuși de puțin să demonstrăm teza potrivit căreia capitalismul înlătură munca în dijmă ; în această privință nu există date statistice complete. Prin aceasta ilustrăm numai teza că există *o legătură* între descompunerea țărănimii și înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism. Numărul mare de date generale care dovedesc în mod incontestabil existența acestui proces de înlăturare se referă la folosirea mașinilor în agricultură și la folosirea muncii salariate. Dar înainte de a trece la

www.dacoromanica.ro

aceste date trebuie să ne oprim asupra concepţiilor economiştilor-narodnici despre actuala gospodărie moşierească din Rusia.

V. CUM PRIVESC PROBLEMA NARODNICII

Teza potrivit căreia sistemul muncii în dijmă este o simplă rămăşiţă a gospodăriei bazate pe clacă nu este negată nici de narodnici. Dimpotrivă, o recunosc – deşi nu consideră că are o valabilitate generală – atît d-l N.–on („Studii", § IX) cît şi d-l V. V. (deosebit de evident în articolul : „Gospodăria noastră ţărănească şi agronomia", „Otecestvennîe Zapiski", 1882, nr. 8–9). Este cu atît mai uimitor că narodnicii se eschivează în fel şi chip de la recunoaşterea faptului simplu şi limpede că actuala structură a gospodăriei moşiereşti constă din îmbinarea sistemului muncii în dijmă cu sistemul capitalist, că, prin urmare, cu cît este mai mult dezvoltat primul sistem, cu atît este mai slab al doilea, şi invers, – se eschivează de la analiza raportului în care se află atît un sistem cît şi celălalt faţă de productivitatea muncii, faţă de retribuirea muncii muncitorului, faţă de principalele trăsături ale economiei de după reformă din Rusia etc. A pune problema pe acest plan, adică pe planul constatării *„înlocuirii" care se produce în mod real,* înseamnă a recunoaşte necesitatea înlăturării muncii în dijmă de către capitalism şi caracterul progresist al acestei înlăturări. Pentru a se eschiva de la această concluzie, narodnicii nu s-au dat în lături nici de la *idealizarea sistemului muncii în dijmă.* Această monstruoasă idealizare constituie trăsătura fundamentală a concepţiilor narodniciste asupra evoluţiei gospodăriei moşiereşti. D-l V. V. a mers pînă acolo încît a scris că „poporul rămîne învingător în lupta pentru forma de agricultură, cu toate că victoria repurtată a accentuat şi mai mult ruinarea lui" („Destinele capitalismului", pag. 288). Recunoaşterea unei *astfel* de „victorii" este mai grăitoare decît o constatare a înfrîngerii ! În faptul că, în condiţiile gospodăriei bazate pe clacă şi pe munca în dijmă, ţăranul este înzestrat cu pămînt, d-l N.–on a văzut „principiul" „unirii producătorului cu mijloacele de producţie", uitînd micul amănunt că această înzestrare cu pămînt consti-

www.dacoromanica.ro

tuia un mijloc de a asigura moşierului braţe de muncă. După cum am arătat mai sus, Marx, descriind sistemele de agricultură precapitalistă, a analizat *toate* formele de relaţii economice existente în Rusia şi a subliniat cu tărie necesitatea micii producţii şi a legăturii ţăranului cu pămîntul atît în condiţiile rentei în muncă cît şi în condiţiile rentei în natură sau ale celei în bani. Dar putea oare să-i treacă prin gînd să facă din faptul că ţăranul dependent este înzestrat cu pămînt un „principiu" al legăturii seculare dintre producător şi mijloacele de producţie ? A uitat el oare, fie şi pentru o clipă, că *această* legătură dintre producător şi mijloacele de producţie era izvorul şi condiţia exploatării feudale, că determina o stagnare tehnică şi socială şi cerea în mod necesar tot felul de forme de „constrîngere extraeconomică" ?

În „Culegerile" de statistici ale zemstvelor din gubernia Moscova, d-nii Orlov şi Kablukov idealizează în mod absolut analog munca în dijmă şi înrobirea, luînd ca model gospodăria unei oarecare doamne Kostinskaia din judeţul Podolsk (vezi vol. V, partea I, pag. 175–176, şi vol. II, pag. 59–62, secţiunea a II-a). După părerea d-lui Kablukov, această gospodărie dovedeşte „posibilitatea unei organizări care să excludă (sic !!) această opoziţie" (adică opoziţia de interese dintre gospodăria moşierească şi gospodăria ţărănească) „şi care să contribuie la situaţia înfloritoare (sic !) atît a ţărănimii cît şi a gospodăriei moşiereşti" (vol. V., seria I, pag. 175–176). Reiese că situaţia înfloritoare a ţărănimii constă în... munca în dijmă şi înrobire. Ţăranii *nu au păşuni şi nici drumuri pentru cirezi* (vol. II, pag. 60–61), ceea ce nu-i împiedică însă pe d-nii narodnici să-i considere gospodari „cuprinşi", care iau aceste terenuri în arendă de la moşierească *prestînd în schimb muncă* şi executînd „pe moşia acesteia toate muncile... cu grijă, la timp şi repede" *.

Nici că se putea idealiza mai mult acest sistem de gospodărie, care constituie o rămăşiţă directă a clăcii !

Procedeele tuturor acestor raţionamente narodniciste sînt foarte simple ; ajunge să uiţi că înzestrarea ţăranului cu pămînt este una dintre condiţiile gospodăriei bazate pe clacă sau pe munca în dijmă, ajunge să faci abstracţie de faptul

* Comp. *Volghin*, op. cit., pag. 280–281.

www.dacoromanica.ro

că acest plugar, pretins „de sine stătător", este obligat să dea o rentă în muncă, în natură sau în bani, – ca să obţii ideea „pură" a „legăturii dintre producător şi mijloacele de producţie". Dar faptul că se face pur şi simplu abstracţie de aceste forme nu schimbă cîtuşi de puţin adevăratul raport dintre capitalism şi formele precapitaliste de exploatare *.

Să ne oprim puţin asupra unui alt raţionament, foarte curios, al d-lui Kablukov. Noi am văzut că el idealizează munca în dijmă ; este remarcabil însă faptul că atunci cînd el, în calitate de statistician, caracterizează tipurile *reale* de gospodării *pur capitaliste* din gubernia Moscova, expunerea sa reflectă – împotriva voinţei sale şi într-o formă denaturată – tocmai faptele care dovedesc caracterul progresist al capitalismului în agricultura din Rusia. Solicităm atenţia cititorului şi-i cerem dinainte scuze pentru citatele oarecum lungi.

Pe lîngă vechile tipuri de gospodării care folosesc muncă salariată, există în gubernia Moscova

„un nou tip de gospodării, în curs de formare, apărute recent, care au părăsit cu totul orice tradiţie şi care privesc lucrurile simplu, aşa cum este privită orice producţie care trebuie să servească drept sursă de venit. Agricultura nu mai este considerată aici ca... un capriciu boieresc, ca o ocupaţie pe care o poate practica oricine... Nu, aici se consideră că este necesar să ai cunoştinţe speciale... Baza de calcul" (în ceea ce priveşte organizarea producţiei) „este aceeaşi ca şi în toate celelalte ramuri de producţie" („Culegerea de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. V, partea 1, pag. 185).

* „Se spune că răspîndirea arendărilor pe muncă în dijmă în locul arendărilor pe bani... constituie un regres. Dar spunem noi oare că acesta este un fenomen dezirabil, avantajos ? Noi n-am afirmat niciodată că este un fenomen progresist" — declara d-l Ciuprov în numele tuturor autorilor cărţii „Influenţa recoltelor etc." (vezi Stenograma dezbaterilor din zilele de 1 şi 2 martie 1897 [88] de la Societatea imperială de ştiinţe economice, pag. 88). Chiar şi din punct de vedere formal, această declaraţie este inexactă, deoarece d-l Karîşev (vezi mai sus) a înfăţişat munca în dijmă ca pe un „ajutor" dat populaţiei rurale. *În fond însă, această afirmaţie este în totală contradicţie cu conţinutul real al tuturor teoriilor narodnice, care idealizează munca în dijmă.* Este marele merit al d-lor Tugan-Baranovski şi Struve de *a fi pus* în mod just problema (1897) semnificaţiei preţurilor scăzute la cereale ; criteriul pentru aprecierea lor trebuie să fie următorul : aceste preţuri favorizează sau nu procesul de înlăturare a muncii în dijmă de către capitalism ? Această problemă este, evident, o problemă de fapt, şi, în ceea ce priveşte răspunsul la ea, noi ne deosebim întrucîtva de autorii numiţi mai sus. Pe baza datelor expuse în text (vezi mai ales § VII al capitolului de faţă şi capitolul al IV-lea), considerăm că este posibil şi chiar probabil ca perioada preţurilor scăzute la cereale să fie marcată printr-un proces de înlăturare a muncii în dijmă de către capitalism cel puţin tot atît de rapid, dacă nu chiar mai rapid, decît în perioada istorică premergătoare, perioada preţurilor ridicate la cereale.

www.dacoromanica.ro

D-l Kablukov nici nu observă că această caracterizare a noului tip de gospodării, „apărute recent", în deceniul al 8-lea, dovedește tocmai caracterul progresist al capitalismului în agricultură. Capitalismul este acela care a transformat pentru prima oară agricultura dintr-un „capriciu boieresc" într-o întreprindere obișnuită ; el este acela care pentru prima oară a impus „ca lucrurile să fie privite simplu", el a impus „să se rupă cu tradiția", el este acela care a făcut necesară înarmarea cu „cunoștințe speciale". Înainte de capitalism, acest lucru nu era nici necesar și nici posibil, deoarece gospodăriile diferitelor moșii, obști sau familii țărănești „își satisfăceau singure nevoile", fără a depinde de alte gospodării, și nici o forță nu era în stare să le smulgă din această stagnare seculară. Capitalismul a fost tocmai forța care (prin intermediul pieței) a creat evidența socială a producției diferiților producători, obligîndu-i să țină seama de cerințele dezvoltării sociale. În aceasta și constă rolul progresist al capitalismului în agricultura tuturor țărilor europene.

Să vedem mai departe cum caracterizează d-l Kablukov gospodăriile noastre pur capitaliste :

„După aceea se ia în considerare forța de muncă, ca factor necesar de acționare asupra naturii, factor fără care nici o organizare a moșiei nu va duce la nimic. În felul acesta, deși sînt conștienți de întreaga însemnătate a acestui element, totuși nu-l consideră ca o sursă de venit de sine stătătoare, așa cum a fost în timpul iobăgiei și cum este și astăzi, cînd la baza rentabilității moșiei se pune nu produsul muncii, a cărui obținere constituie scopul direct al muncii, nu tendința de a folosi această muncă pentru a produce bunuri mai prețioase spre a profita în acest fel de rezultatele muncii, ci tendința de a micșora partea de produs pe care o primește muncitorul, dorința de a reduce, pe cît posibil, la zero costul muncii pentru proprietar" (186). Se vorbește despre ducerea gospodăriei pentru otrezki. „În aceste condiții, pentru rentabilitate nu se cer proprietarului nici cunoștințe și nici calități deosebite. Tot ceea ce va rezulta de pe urma acestei munci va constitui venitul net al proprietarului sau, în orice caz, un venit care este obținut aproape fără nici un fel de investiție de capital circulant. Dar o astfel de gospodărie, firește, nu poate merge bine și nu poate fi numită gospodărie în sensul strict al acestui cuvînt, cum nu poate fi numită gospodărie nici darea în arendă a tuturor terenurilor ; aici lipsește orice organizare a gospodăriei" (186). Și, citînd exemple cînd otrezki au fost date în arendă pentru muncă în dijmă, autorul conchide : „Centrul de greutate al gospodăriei, modul de obținere a venitului din pămînt se bazează pe acțiunea exercitată asupra muncitorului, și nu pe acțiunea exercitată asupra materiei și forțelor ei" (189),

www.dacoromanica.ro

Acest raţionament este o extrem de interesantă mostră de felul cum fapte observate realmente sînt înfăţişate în chip denaturat, prin prisma unei teorii greşite. D-l Kablukov confundă producţia cu sistemul social al producţiei. În orice orînduire socială, producţia constă în „acţiunea" exercitată de muncitor asupra materiei şi forţelor ei. În orice orînduire socială, sursa de „venit" pentru proprietarul funciar nu poate fi decît plusprodusul. În amîndouă privinţele, sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă este, în ciuda părerii d-lui Kablukov, cu desăvîrşire similar celui capitalist. Adevărata deosebire dintre ele constă însă în faptul că munca în dijmă presupune în mod necesar o productivitate a muncii foarte scăzută ; de aceea, pentru mărirea venitului nu există posibilităţi de mărire a cantităţii plusprodusului, pentru aceasta rămînînd un singur mijloc : folosirea a tot felul de forme înrobitoare de învoială. Dimpotrivă, în gospodăria pur capitalistă, formele înrobitoare de învoială trebuie să dispară, deoarece proletarul nelegat de pămînt este impropriu pentru a fi înrobit ; – sporirea productivităţii muncii devine nu numai posibilă, dar şi necesară, ca singurul mijloc de a spori venitul şi de a se menţine în condiţiile unei concurenţe înverşunate. Astfel, caracterizarea gospodăriilor pur capitaliste de la noi – făcută implicit de d-l Kablukov, care s-a străduit cu atîta zel să idealizeze munca în dijmă – confirmă pe de-a-ntregul faptul că capitalismul rus *creează* condiţii sociale *care cer* în mod necesar raţionalizarea agriculturii şi desfiinţarea înrobirii, iar munca în dijmă, dimpotrivă, *exclude* posibilitatea raţionalizării agriculturii, permanentizează stagnarea tehnică şi înrobirea producătorului. Nimic nu este mai uşuratic decît să jubilezi, cum fac în mod obişnuit narodnicii, pe tema că în agricultura noastră capitalismul este slab. Şi, dacă este slab, cu atît mai rău, căci aceasta nu înseamnă decît că formele precapitaliste de exploatare, forme incomparabil mai grele pentru producător, sînt puternice.

VI. ISTORICUL GOSPODĂRIEI LUI ENGELHARDT

Engelhardt ocupă un loc cu totul deosebit printre narodnici. A critica părerea lui despre munca în dijmă şi despre capitalism ar însemna să repetăm cele spuse în paragraful

www.dacoromanica.ro

precedent. Socotim că este mult mai util să opunem concepţiilor narodniciste ale lui Engelhardt istoricul propriei gospodării a lui Engelhardt. O astfel de critică va avea şi o însemnătate pozitivă, deoarece evoluţia acestei gospodării reflectă oarecum în miniatură trăsăturile principale ale evoluţiei întregii gospodării moşiereşti din Rusia de după reformă.

Cînd Engelhardt a început să se ocupe de gospodărie, ea se baza pe tradiţionala muncă în dijmă şi pe tradiţionala înrobire, care exclud posibilitatea unei „gospodării raţionale" („Scrisori de la ţară", 559). Munca în dijmă implica o proastă creştere a vitelor, o proastă cultivare a pămîntului, uniformitatea sistemelor învechite de agricultură (118). „Am văzut că a gospodări ca în trecut nu e cu putinţă" (118). Concurenţa cerealelor de stepă reducea preţurile şi făcea ca gospodăria să fie nerentabilă (83) *. De remarcat faptul că, paralel cu sistemul muncii în dijmă, sistemul capitalist a jucat de la început un anumit rol în gospodărie : muncitori salariaţi, deşi într-un număr foarte neînsemnat, au existat şi în vechea gospodărie (îngrijitorul de vite etc.), şi Engelhardt mărturiseşte că salariul muncitorului său agricol (provenit din rîndurile ţăranilor înzestraţi cu pămînt lotual) era „extrem de scăzut" (11) – scăzut pentru că *„nici nu se putea da mai mult"* faţă de starea proastă a creşterii vitelor. Productivitatea scăzută a muncii excludea posibilitatea sporirii salariului. Aşadar, punctul de plecare în gospodăria lui Engelhardt îl constituie trăsăturile tuturor gospodăriilor din Rusia, trăsături pe care le cunoaştem : muncă în dijmă, înrobire, o foarte scăzută productivitate a muncii, o „necrezut de ieftină" retribuire a muncii, rutina în agricultură.

Care sînt însă schimbările pe care Engelhardt le-a introdus în această rînduială ? El trece la cultura inului, plantă industrială şi comercială care cere numeroase braţe de muncă. Prin urmare, se accentuează caracterul comercial şi capitalist al agriculturii. Dar cum să-şi procure braţe de muncă ? La început, Engelhardt a încercat să aplice la agricultura nouă (cu caracter comercial) sistemul vechi : munca în dijmă.

* Faptul că concurenţa cerealelor ieftine constituie un mobil al transformării tehnicii şi, *prin urmare*, al înlocuirii muncii în dijmă prin munca salariată merită o atenţie deosebită. Concurenţa cerealelor din regiunile de stepă s-a manifestat şi în perioada cînd preţurile cerealelor erau ridicate ; perioada preţurilor scăzute imprimă însă acestei concurenţe o deosebită vigoare.

www.dacoromanica.ro

Treaba nu mergea, se muncea prost, „munca în dijmă cu deseatina" era peste puterile țăranilor, care se împotriveau din răsputeri muncii „cu toptanul", muncii înrobitoare. „Trebuia schimbat sistemul. Între timp am prins cheag, mi-am cumpărat cai, hamuri, căruțe, pluguri și grape proprii și puteam de acum să folosesc muncitori agricoli în gospodărie. Am început să cultiv in, parte cu muncitorii mei, parte cu muncitori angajați pentru anumite munci, plătiți în acord" (218). Așadar, trecerea la sistemul nou de gospodărie și la agricultura cu caracter comercial a necesitat înlocuirea muncii în dijmă prin sistemul capitalist. Pentru a spori productivitatea muncii, Engelhardt a folosit o metodă verificată a producției capitaliste : munca în acord. Țărancele se angajau să lucreze cu căpița, cu pudul, și Engelhardt vorbește (nu fără o oarecare naivă jubilare) despre succesul acestui sistem ; costul cultivării a crescut (de la 25 de ruble la 1 deseatină la 35 de ruble), în schimb însă și venitul a crescut cu 10–20 de ruble, și o dată cu trecerea de la munca în condiții de înrobire la munca salariată a crescut productivitatea muncii lucrătoarelor (de la 20 de funturi pe noapte pînă la 1 pud), salariile lucrătoarelor au sporit la 30–50 de copeici pe zi („fapt nemaiîntîlnit prin părțile noastre"). Un negustor de manufactură din localitate i-a mulțumit din suflet lui Engelhardt : „cu inul dv. ați binevoit să dați o mare dezvoltare comerțului" (219).

Folosită la început pentru muncile cîmpului în cadrul agriculturii cu caracter comercial, munca salariată începe să cuprindă treptat și alte operații agricole. Una dintre primele operații pe care capitalul a smuls-o muncii în dijmă a fost treieratul. Se știe că, în general, în toate gospodăriile moșierești, această muncă se efectuează de cele mai multe ori în mod capitalist. „O parte din pămînt – scria Engelhardt – îl dau țăranilor ca să mi-l lucreze în kruguri, pentru că altfel mi-ar fi greu s-o scot la capăt cu secerișul secarei" (211). Prin urmare, munca în dijmă constituie o trecere directă spre capitalism, asigurînd proprietarului munca zilerilor în perioada cînd muncile cîmpului sînt în toi. La început, cultivarea kru-

www.dacoromanica.ro

gurilor includea şi treieratul, dar şi aici calitatea proastă a muncii a impus trecerea la munca salariată. Cultivarea krugurilor se făcea fără treierat, iar acesta din urmă se făcea parte cu munca muncitorilor agricoli, parte era dată unui antreprenor cu un artel de muncitori salariaţi plătiţi în acord. Rezultatul înlocuirii muncii în dijmă prin sistemul capitalist a fost şi aici : 1) creşterea productivităţii muncii : înainte 16 oameni treierau 9 sute * pe zi, iar acum 8 oameni treieră 11 sute ; 2) creşterea cantităţii de grîne treierate ; 3) reducerea timpului treieratului ; 4) creşterea salariului ; 5) creşterea profitului proprietarului (212).

Apoi, sistemul capitalist cuprinde şi operaţii de cultivare a solului. Se introduc pluguri de fier în locul vechilor pluguri de lemn, iar munca trece de la ţăranul înrobit la muncitorul agricol. Jubilînd, Engelhardt anunţă succesul inovaţiei sale, arată atitudinea conştiincioasă a muncitorilor, căutînd, pe bună dreptate, să dovedească că acuzaţia ce i se aduce în mod curent muncitorului cum că ar fi leneş şi de rea-credinţă este un rezultat al „stigmatului iobag" şi al muncii în condiţii de înrobire „pentru boier", că noua organizare a gospodăriei cere şi proprietarului spirit întreprinzător, cunoaşterea oamenilor şi priceperea de a se purta cu ei, cunoaşterea muncii şi a cuantumului ei, cunoaşterea laturii tehnice şi comerciale a agriculturii, cu alte cuvinte calităţi pe care nu le-au avut şi nu puteau să le aibă Oblomovii din satul feudal sau din satul bazat pe relaţii de înrobire. Diferitele schimbări în tehnica agriculturii sînt indisolubil legate una de alta şi duc în mod inevitabil şi la transformarea economiei. „Să presupunem, de pildă, că aţi introduce cultura inului şi a trifoiului ; va fi nevoie imediat de o mulţime de alte schimbări, şi dacă nu le veţi face, întreprinderea nu va prospera. Vor trebui schimbate uneltele de arat, va trebui să se întrebuinţeze plugul de fier în locul plugului de lemn, grapa de fier în locul celei de lemn, lucru care, la rîndul său, va cere alţi cai, *alţi muncitori, alt sistem de gospodărie în ceea ce priveşte angajarea muncitorilor* etc." (154–155).

* — se subînţeleg snopi. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Schimbarea tehnicii agriculturii s-a dovedit a fi astfel indisolubil legată de înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism. În această privinţă, deosebit de interesant este faptul că această înlăturare se produce treptat : sistemul de gospodărie îmbină, ca şi mai înainte, munca în dijmă şi capitalismul, dar centrul de greutate se deplasează încetul cu încetul de la primul element la cel de-al doilea. Iată cum era organizată gospodăria transformată a lui Engelhardt.

„Acum am de lucru berechet, pentru că mi-am schimbat tot sistemul de gospodărie. O parte însemnată a muncilor este efectuată de muncitori agricoli şi de zileri. Muncile sînt dintre cele mai variate : defrişez terenul cu ajutorul focului pentru a semăna grîu, dezrădăcinez mestecănişuri pentru a cultiva in, am cosit luncile de pe malul Niprului, am semănat trifoi şi o groază de secară şi in. Am nevoie de braţe cu nemiluita. Ca să ai muncitori, trebuie să ai grijă din timp, căci, atunci cînd va veni vremea muncilor, toţi vor fi ocupaţi acasă sau pe la alte gospodării. O asemenea recrutare a braţelor de muncă se face dîndu-se avansuri în bani şi în bucate în contul muncilor“ (116–117).

Munca în dijmă şi relaţiile de înrobire se menţin, prin urmare, şi într-o gospodărie organizată „raţional“, dar, în primul rînd, ele capătă o importanţă secundară faţă de munca salariată, iar în al doilea rînd se schimbă însăşi munca în dijmă ; a rămas mai cu seamă munca în dijmă de categoria a doua, care presupune nu ţărani-gospodari, ci muncitori agricoli şi zileri.

Aşadar, propria gospodărie a lui Engelhardt infirmă mai mult decît orice raţionamente teoriile narodniciste ale lui Engelhardt. Propunîndu-şi să organizeze o gospodărie raţională, el nu putea să facă acest lucru, în cadrul relaţiilor social-economice date, altfel decît organizînd o gospodărie bazată pe munca muncitorilor agricoli. Dezvoltarea tehnicii agriculturii şi înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism au mers mînă în mînă în această gospodărie, după cum mînă în mînă merg în general în toate gospodăriile moşiereşti din Rusia. Acest proces se manifestă în modul cel mai evident în folosirea maşinilor în agricultura din Rusia.

www.dacoromanica.ro

VII. FOLOSIREA MAŞINILOR ÎN AGRICULTURĂ

În ceea ce priveşte dezvoltarea construcţiei de maşini agricole şi a folosirii maşinilor în agricultură, epoca de după reformă se împarte în patru perioade *. Prima perioadă cuprinde ultimii ani care au precedat reforma ţărănească şi primii ani care au urmat-o. Moşierii s-au repezit să cumpere maşini din străinătate, pentru a se dispensa de munca „gratuită" a iobagilor şi a înlătura dificultăţile în legătură cu angajarea de muncitori salariaţi. Această încercare s-a soldat, firește, cu un eşec ; febra cumpărărilor s-a potolit curînd şi, începînd din 1863–1864, cererea de maşini din străinătate a scăzut. De la sfîrşitul deceniului al 8-lea începe perioada a doua, care durează pînă la 1885. Această perioadă se caracterizează printr-o extrem de regulată şi extrem de rapidă creştere a importului de maşini din străinătate ; producţia internă creşte şi ea în mod regulat, dar mai lent decît importul. Din 1881 pînă în 1884, importul de maşini agricole a crescut deosebit de rapid, ceea ce se explică în parte prin faptul că în 1881 a fost desfiinţată scutirea de taxe vamale la importul de fontă şi fier pentru nevoile fabricilor producătoare de maşini agricole. Perioada a treia începe în 1885 şi durează pînă la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. Maşinile agricole, care pînă atunci erau scutite de taxe vamale de import, sînt impuse în acel an la taxă vamală (50 de copeici de aur la fiecare pud). Taxa vamală ridicată făcea să scadă enorm importul de maşini ; totodată, sub influenţa crizei agricole care începuse tocmai în această perioadă, producţia internă se dezvolta şi ea în ritm lent. În sfîrşit, de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea începe, după cît se vede, perioada a patra, cînd importul de maşini agricole creşte din nou, iar producţia lor internă se dezvoltă deosebit de rapid.

* Vezi „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia", vol. I, Petersburg, 1883 (Volum tipărit în vederea expoziţiei din 1882), articolul lui V. Cerneaev : „Construcţia de maşini agricole". — Idem., vol. II, Petersburg, 1886, în grupa IX. — „Agricultura şi silvicultura din Rusia" (Petersburg, 1893, volum tipărit pentru expoziţia din Chicago), articolul d-lui V. Cerneaev : „Unelte şi maşini agricole". — „Forţele de producţie ale Rusiei" (Petersburg, 1896, volum tipărit pentru expoziţia din 1896), articolul d-lui Lenin : „Unelte şi maşini agricole" (secţiunea I). — „Vestnik Finansov", 1896, nr. 51, şi 1897, nr. 21. — *V. Raspopin*, articolul citat. Numai articolul din urmă tratează problema din punctul de vedere al economiei politice, pe cînd toate articolele precedente sînt scrise de specialişti agronomi.

www.dacoromanica.ro

Citǎm datele statistice care ilustrează cele expuse mai sus. Volumul mediu anual al importului de maşini agricole din străinătate reprezenta în perioadele :

Perioade	Mii de puduri	Mii de ruble
1869—1872	259,4	787,9
1873—1876	566,3	2.283,9
1877—1880	629,5	3.593,7
1881—1884	961,8	6.318
1885—1888	399,5	2.032
1889—1892	509,2	2.596
1893—1896	864,8	4.868

În ceea ce priveşte producţia de maşini şi unelte agricole în Rusia, nu există, din păcate, astfel de date complete şi precise. Caracterul nesatisfăcător al statisticii fabricilor şi uzinelor, confuzia care se face între producţia de maşini în general şi producţia de maşini agricole, lipsa unor reguli riguros stabilite cu privire la delimitarea producţiei „industriale" şi a producţiei „meşteşugăreşti" de maşini agricole, — toate acestea nu permit să se înfăţişeze un tablou complet al dezvoltării construcţiei de maşini agricole în Rusia. Grupînd la un loc datele pe care le prezintă sursele sus-menţionate, căpătăm următorul tablou al dezvoltării construcţiei de maşini agricole în Rusia :

Producţia, importul şi consumul de maşini şi unelte agricole

Anii	În Regatul Poloniei	În cele trei gubernii baltice	În cele 4 gubernii de stepă din sud: Don, Ekaterinoslav, Taurida şi Herson	În celelalte gubernii ale Rusiei europene	În total, în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene şi în Regatul Poloniei	Importul de maşini agricole din străinătate	Consumul de maşini agricole
	În mii de ruble						
1876	646	415	280	988	2.329	1.628	3.957
1879	1.088	433	557	1.752	3.830	4.000	7.830
1890	498	217	2.360	1.971	5.046	2.519	7.565
1894	381	314	6.183	2.567	9.445	5.194	14.639

www.dacoromanica.ro

Din aceste date se vede cu cîtă vigoare se manifestă procesul de înlăturare a uneltelor agricole primitive de către cele perfecţionate (şi, prin urmare, procesul de înlăturare a formelor economice primitive de către capitalism). În decurs de 18 ani, consumul de maşini agricole a crescut de peste 3 ori şi jumătate ; această creştere s-a produs mai ales pe seama creşterii producţiei interne, care s-a mărit de mai bine de 4 ori. Demnă de remarcat este, de asemenea, mutarea principalului centru al acestei producţii din guberniile de pe Vistula şi din cele baltice în guberniile de stepă din sudul Rusiei. Dacă, în cursul deceniului al 8-lea, în Rusia centrul principal al capitalismului în agricultură erau guberniile din regiunile periferice de vest, apoi în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-au creat regiuni şi mai importante ale capitalismului în agricultură în guberniile pur ruse *.

În ceea ce priveşte datele citate mai sus, trebuie să adăugăm că, deşi ele se bazează pe informaţii oficiale (şi, după cîte ştim, unice) referitoare la problema analizată, ele sînt totuşi departe de a fi complete şi nu pe de-a-ntregul comparabile pentru diferiţi ani. Pentru perioada dintre 1876 şi 1879 există date strînse *special* pentru expoziţia din 1882 ; ele se deosebesc prin faptul că sînt foarte ample, cuprinzînd nu numai producţia „industrială" de unelte agricole, dar şi pe cea „meşteşugărească" ; în medie s-a socotit că în perioada dintre 1876 şi 1879 existau în Rusia europeană şi în Regatul Poloniei 340 de stabilimente, în timp ce, după datele statisticii „industriale", în 1879 nu existau în Rusia europeană decît 66 de fabrici care produceau maşini şi unelte agricole (calculul s-a făcut după „Indicatorul fabricilor şi uzinelor" al lui Orlov pe 1879). Diferenţa colosală dintre aceste cifre se explică prin faptul că, din cele 340 de stabilimente, mai puţin de o treime (100) au maşini cu aburi şi mai mult de jumătate (196) sînt stabilimente care folosesc munca manuală ; 236 de stabilimente din cele 340, neavînd turnătorii de fontă proprii, turnau piesele de fontă în alte întreprinderi („Analiză istorică-statis-

* Pentru a ne putea face o idee despre modul în care s-au schimbat lucrurile în ultimul timp, citäm date din „Anuarul Rusiei" (publicaţia Comitetului central de statistică. Petersburg, 1906) pe anii 1900—1903. Valoarea producţiei de maşini agricole în imperiu este stabilită aici la 12.058.000 de ruble, iar valoarea importului din străinătate la 15.240.000 de ruble în 1902 şi la 20.615.000 de ruble în 1903. *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

tică", l. c.). Or, pentru anii 1890 şi 1894 datele sînt luate din „Culegerea de date cu privire la producţia fabricilor şi uzinelor din Rusia" (publicaţia departamentului comerţului şi manufacturilor) *. Aceste date nu cuprind nici măcar întreaga producţie „industrială" de maşini şi unelte agricole ; de pildă, „Culegerea" consideră că în 1890 existau în Rusia europeană 149 de fabrici în această ramură de producţie, pe cînd „Indicatorul" lui Orlov enumeră peste 163 de fabrici care produc maşini şi unelte agricole ; potrivit primelor date, se considera că în 1894 existau în Rusia europeană 164 de fabrici de acest fel („Vestnik Finansov", 1897, nr. 21, pag. 544), pe cînd „Statistica fabricilor şi uzinelor" indică pe 1894/95 peste 173 de fabrici care produc maşini şi unelte agricole. Cît priveşte mica producţie „meşteşugărească" de maşini şi unelte agricole, ea nu este de loc cuprinsă în aceste date **. De aceea nu încape îndoială că datele referitoare la perioada dintre 1890 şi 1894 sînt considerabil micşorate faţă de realitate ; lucrul acesta îl confirmă şi părerile specialiştilor, care considerau că la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea se produceau în Rusia maşini şi unelte agricole în valoare de circa 10.000.000 de ruble („Agricultura şi silvicultura", 359), iar în 1895 – în valoare de circa 20.000.000 de ruble („Vestnik Finansov", 1896, nr. 51).

Să dăm cîteva date mai amănunţite despre categoriile şi cantităţile de maşini şi unelte agricole care se fabrică în Rusia. Se consideră că în 1876 s-au produs 25.835 de unelte, iar în 1877 – 29.590 ; în 1878 – 35.226 ; în 1879 – 47.892 de maşini şi unelte agricole. Cît de mult au fost depăşite aceste

* În „Vestnik Finansov" nr. 21 din 1897 se face o comparaţie între aceste date pe 1888—1894, fără să se indice însă precis sursa lor.

** Se consideră că în 1864 existau în total 64 de ateliere pentru confecţionarea şi repararea uneltelor agricole ; în 1871 — 112 ; în 1874 — 203 ; în 1879 — 340 ; în 1885 — 435 ; în 1892 — 400, ar în 1895 — circa 400 („Agricultura şi silvicultura din Rusia", pag. 358, şi „Vestnik Finansov", 1896, nr. 51). Or, „Culegerea" considera că în 1888—1894 existau numai 157—217 (în medie pentru 7 ani — 183) fabrici de acest fel. Iată un exemplu care ilustrează raportul dintre producţia „industrială" de maşini şi unelte agricole şi cea „meşteşugărească" : se consideră că în gubernia Perm existau în 1894 numai 4 „fabrici" cu o producţie globală de 28.000 de ruble, pe cînd recensămîntul din 1894/95 a înregistrat 94 de stabilimente „meşteşugăreşti" cu o producţie globală în valoare de 50.000 de ruble, cu menţiunea că printre stabilimentele „meşteşugăreşti" au fost înregistrate şi unele care au, de pildă, 6 lucrători salariaţi şi o producţie globală în valoare de peste 8.000 de ruble („Studiu asupra situaţiei industriei meşteşugăreşti din gubernia Perm", Perm, 1896).

www.dacoromanica.ro

cifre în momentul de față se vede din următoarele date. În 1879 s-au produs circa 14.500 de pluguri de fier, iar în 1894–75.500 („Vestnik Finansov", 1897, nr. 21). „Dacă acum cinci ani problema luării unor măsuri pentru răspîndirea folosirii plugului de fier în gospodăriile țărănești era o problemă care necesita o rezolvare, în momentul de față ea s-a rezolvat de la sine. Cumpărarea unui plug de fier de către un țăran nu mai este o raritate, ci a devenit un fenomen obișnuit, iar plugurile achiziționate anual de țărani se numără acum cu miile" *. Marele număr de unelte agricole primitive folosite în Rusia face ca producția și desfacerea plugurilor de fier să aibă încă multe posibilități **. Progresul realizat în ceea ce privește folosirea plugului de fier a pus pe tapet chiar și problema folosirii energiei electrice. După cum relatează „Torgovo-Promîșlennaia Gazeta" *** (1902, nr. 6), la Congresul al doilea al electrotehnicienilor, „un mare interes a stîrnit referatul lui V. A. Rjevski «Electricitatea în agricultură»". Cu ajutorul unor schițe minunat executate, referentul a ilustrat aratul unui ogor în Germania cu un plug electric și a prezentat date cifrice cu privire la caracterul economic al cultivării ogoarelor în acest mod, date luate din proiectul și devizul întocmite de el, la cererea unui moșier, pentru moșia acestuia dintr-una din guberniile din sud. Potrivit acestui proiect, urma ca în fiecare an să se are 540 de deseatine, din care o parte de două ori pe an. Adîncimea arăturii – $4^1/_2$–5 verșoace **** ; pămîntul – cernoziom pur. În afară de pluguri, proiectul prevede folosirea mașinilor și la alte munci agricole, precum și o treierătoare și o moară, aceasta din urmă fiind calculată pentru 25 de cai putere și urmînd să funcționeze 2.000 de ore anual. Costul utilării complete a moșiei, inclusiv cei 6,4 km de cablu cu diametrul de 50 mm, a fost evaluat de referent la suma de 41.000 de ruble. Aratul unei deseatine, în cazul cînd se instalează și moara, costă 7 ruble și 40 de copeici ; fără moară – 8 ruble și 70 de copeici. Reiese că, după prețul

* „Rapoarte și studii cu privire la industria meșteșugărească din Rusia". Publicația ministerului bunurilor statului, vol. I, Petersburg, 1892, pag. 202. În același timp, producția țărănească de pluguri scade, fiind înlăturată de cea industrială.

** „Agricultura și silvicultura din Rusia", pag. 360.

*** „Ziarul comerțului și industriei". — *Nota trad.*

**** — *verșok* — veche măsură de lungime în Rusia ; măsura circa 4,4 cm. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

local al mîinii de lucru, al vitelor etc., folosirea utilajului electric dă în primul caz o economie de 1.013 ruble, iar în al doilea caz, consumul de energie fiind mai mic fără moară, economia se cifrează la 966 de ruble.

În producţia de treierători şi vînturători nu se observă o schimbare atît de bruscă, din cauză că această producţie s-a statornicit relativ temeinic încă de multă vreme *. S-a creat chiar un centru special de producţie „meşteşugărească" a acestor unelte – oraşul Sapojok din gubernia Reazan cu satele din împrejurimi, şi burghezia ţărănească locală a cîştigat bani grei cu acest „meşteşug" (comp. „Rapoarte şi studii", I, 208–210). În producţia de secerători se observă o creştere deosebit de rapidă. În 1879 se produceau circa 780 de secerători pe an ; în 1893 se considera că vînzarea lor se cifra la 7.000–8.000 de secerători pe an, iar în 1894/95 – circa 27.000 de secerători. În 1895, de pildă, fabrica lui G. Grievz din oraşul Berdeansk, gubernia Taurida – „cea mai mare fabrică din Europa în această ramură de producţie" (adică în producţia de secerători, „Vestnik Finansov", 1896, nr. 51) – a produs 4.464 de secerători. Printre ţăranii din gubernia Taurida, secerătorile au devenit atît de răspîndite, încît s-a creat chiar o îndeletnicire specială : strînsul recoltelor străine cu ajutorul maşinilor **.

* În 1879 s-au produs circa 4.500 de treierători, în 1894—1895 — circa 8.500. Ultima cifră nu cuprinde producţia meşteşugărească.

** În 1893, de pildă, „la exploatarea agricolă din Uspenskoe a lui Falţ-Fein (proprietarul a 200.000 de deseatine) au fost aduse pentru efectuarea lucrărilor 700 de maşini aparţinînd ţăranilor ; jumătate din ele au fost trimise înapoi fără să fi fost folosite, deoarece numai 350 au fost angajate" (*Şahovskoi :* „Îndeletnicirile sezoniere agricole", Moscova, 1896, pag. 161). În celelalte gubernii de stepă însă, mai ales în cele de dincolo de Volga, folosirea secerătorilor este încă puţin răspîndită. De altfel, în ultimii ani, şi aceste gubernii caută cu tot dinadinsul să ajungă din urmă Novorossia. Astfel, calea ferată Sîzrani-Veazma a transportat maşini agricole, locomobile şi diferite piese pentru ele reprezentînd : în 1890 — 75.000 de puduri ; în 1891 — 62.000 de puduri ; în 1892 — 88.000 de puduri ; în 1893 — 120.000 de puduri, iar în 1894 — 212.000 de puduri, ceea ce înseamnă că în decurs de numai 5 ani proporţiile transporturilor au crescut aproape de trei ori. Staţia de cale ferată Uholovo a expediat maşini agricole de provenienţă locală reprezentînd : în 1893 circa 30.000 de puduri, în 1894 — circa 82.000 de puduri, pe cînd pînă în 1892, inclusiv, maşinile agricole expediate de la această staţie nu se ridicau nici la 10.000 de puduri pe an. „Din Uholovo se expediază mai ales treierători, produse în satele Kanino, Smîkovo, parte în oraşul Sapojok, capitală de judeţ din gubernia Reazan. Lîngă satul Kanino există 3 turnătorii de fontă, aparţinînd lui Ermakov, Karev şi Golikov, care fabrică mai ales piese pentru maşini agricole. Cu montarea şi asamblarea maşinilor se ocupă aproape toţi lucrătorii din cele două localităţi amintite mai sus (Smîkovo şi Kanino)"

www.dacoromanica.ro

Date asemănătoare există şi în ceea ce priveşte celelalte unelte agricole, mai puţin răspîndite. Maşinile de semănat prin împrăştiere, de pildă, se produc astăzi în zeci de fabrici, iar maşinile de semănat în rînduri, care sînt mai perfecţionate şi care în 1893 nu se produceau decît în două fabrici („Agricultura şi silvicultura", 360), se produc astăzi în 7 fabrici („Forţele de producţie", I, 51), ale căror produse sînt deosebit de larg răspîndite tot în sudul Rusiei. Maşinile sînt folosite în toate ramurile producţiei agricole şi la toate operaţiile privind producţia diferitelor produse : în lucrările de specialitate se arată că vînturătorile, maşinile pentru sortat cereale, maşinile pentru curăţat cereale (trioare), maşinile pentru uscat cereale, maşinile de presat fîn, meliţele pentru in etc. sînt răspîndite. În „Anexă la raportul cu privire la agricultură" pe 1898 („Severnîi Kurier", 1899, nr. 32), publicată de Consiliul zemstvei guberniei Pskov, se constată o răspîndire a maşinilor, mai ales a meliţelor pentru in, în legătură cu trecerea de la cultivarea inului pentru consumul propriu la cultivarea inului pentru piaţă. Creşte numărul plugurilor de fier. Se constată că strămutările fac să crească numărul maşinilor agricole şi salariile. În gubernia Stavropol (ibid., nr. 33), în legătură cu creşterea strămutărilor în această gubernie, are loc un proces de intensă răspîndire a maşinilor agricole. În 1882, numărul lor era de 908 ; în 1891–1893 – în medie 29.275 ; în 1894–1896 – în medie 54.874 ; în 1895 – aproape 64.000 de maşini şi unelte agricole.

Folosirea din ce în ce mai largă a maşinilor determină, firește, şi o cerere de motoare : paralel cu maşinile cu aburi, în ultimul timp, în gospodăriile noastre „încep să se răspîndească mult motoarele cu petrol" („Forţele de producţie", I, 56), şi, în ciuda faptului că primul motor de acest fel a apărut în străinătate abia acum 7 ani, la noi există în prezent 7 uzine care produc astfel de motoare. În perioada dintre 1870 şi 1880 existau în gubernia Herson numai 134 de locomobile în agricultură („Materiale pentru statistica maşi-

(„Scurtă privire asupra traficului liniei de cale ferată Sîzrani—Veazma pe 1894". Partea a IV-a, Kaluga, 1896, pag. 62—63). În acest exemplu este interesant, în primul rînd, faptul că producţia a crescut enorm tocmai în ultimii ani, ani în care preţurile la cereale au fost scăzute, iar în al doilea rînd faptul că între producţia „industrială" şi aşa-zisa producţie „meşteşugărească" există o legătură. Aceasta din urmă este pur şi simplu o „secţie exterioară" a fabricii.

www.dacoromanica.ro

nilor cu aburi în Imperiul rus", Petersburg, 1882), în 1881 – circa 500 („Analiza istorică-statistică", vol. II, secțiunea uneltelor agricole). În 1884–1886, în trei (din cele șase) județe ale guberniei s-au găsit 435 de treierători cu locomobilă. „În momentul de față (1895), numărul acestor mașini trebuie considerat ca fiind cel puțin de două ori mai mare" *(Tezeakov:* „Muncitorii agricoli și organizarea controlului lor sanitar în gubernia Herson", Herson, 1896, pag. 71). „Vestnik Finansov" (1897, nr. 21) spunea că în gubernia Herson „existau circa 1.150 de treierători cu locomobilă, în regiunea Kuban numărul treierătorilor cu locomobilă oscilează în jurul aceleiași cifre etc. ...Achiziționarea de treierători cu locomobilă a căpătat în ultimul timp un caracter lucrativ... Au fost cazuri cînd în 2–3 ani de recoltă bună întreprinzătorul își recupera complet prețul de 5.000 de ruble plătit pentru o treierătoare cu locomobilă, luînd fără întîrziere o altă treierătoare cu locomobilă în aceleași condiții. În felul acesta, în gospodăriile nu tocmai mari din Kuban poți întîlni adesea cîte 5 și chiar cîte 10 mașini de acest fel. Acolo ele au devenit un accesoriu necesar al oricărei gospodării cît de cît organizate". „În total există azi în sudul Rusiei mai mult de zece mii de locomobile destinate scopurilor agricole" („Forțele de producție", IX, 151) *.

Dacă ne amintim că, în perioada dintre 1875 și 1878, în întreaga Rusie europeană existau în agricultură numai 1.351 de locomobile, iar în 1901 – după date incomplete („Culegere de rapoarte ale inspectorilor de fabrici pe anul 1903") – 12.091, în 1902 – 14.609, în 1903 – 16.021, în

* Comp. corespondența din județul Perekop, gubernia Taurida, apărută în „Russkie Vedomosti" din 19 august 1898 (nr. 167). „Datorită faptului că printre agricultorii noștri este larg răspîndită folosirea mașinilor de secerat, a treierătorilor cu locomobilă, a mașinilor de treierat cu cai..., muncile agricole înaintează extrem de rapid. Vechiul procedeu al treieratului cu «tăvălugul» este de domeniul trecutului... Pe an ce trece agricultorul din Crimeea mărește tot mai mult suprafața terenurilor cultivate, așa încît, fără să vrea, el este nevoit să recurgă la ajutorul uneltelor și mașinilor agricole perfecționate. În timp ce cu tăvălugurile pot fi treierate cel mult 150—200 de puduri de cereale pe zi, o treierătoare cu locomobilă de 10 cai putere treieră 2.000—2.500 de puduri pe zi, iar o mașină de treierat cu cai — 700—800 de puduri pe zi. Iată de ce, cu fiecare an, cererea de unelte agricole, de secerători și treierători crește într-o asemenea măsură, încît fabricile de unelte agricole rămîn, cum s-a întîmplat și anul acesta, fără stocuri de marfă și nu pot satisface cererile agricultorilor". Scăderea prețurilor la cereale, care *obligă* pe agricultori să reducă costul producției, trebuie considerată ca o foarte importantă cauză a răspîndirii uneltelor perfecționate.

www.dacoromanica.ro

1904 – 17.287 de locomobile agricole, ne vom da mai bine seama ce revoluţie gigantică a săvîrşit capitalismul în agricultura noastră în cursul ultimelor două, trei decenii. Un rol important în accelerarea acestui proces au avut zemstvele. La începutul anului 1897, zemstvele aveau depozite de maşini şi unelte agricole „pe lîngă 11 consilii de zemstve guberniale şi pe lîngă 203 consilii de zemstve judeţene, cu un capital circulant total de circa un milion de ruble" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 21). În gubernia Poltava, totalul vînzărilor de maşini şi unelte agricole de către zemstve s-a ridicat de la 22.600 de ruble în 1890 la 94.900 de ruble în 1892 şi la 210.100 de ruble în 1895. În decurs de 6 ani s-au vîndut 12.600 de pluguri, 500 de vînturători şi maşini de sortat, 300 de secerători, 200 de maşini de treierat cu cai. „Principalii cumpărători de unelte vîndute de zemstve sînt cazacii şi ţăranii ; lor le revin 70% din totalul vînzărilor de pluguri şi de maşini de treierat cu cai. Cumpărătorii de semănători şi de secerători sînt mai ales proprietarii funciari, şi anume marii proprietari care au peste 100 de deseatine" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 4).

După cum reiese din raportul pe 1895 al Consiliului zemstvei guberniei Ekaterinoslav, „în această gubernie răspîndirea uneltelor agricole perfecţionate se desfăşoară într-un ritm foarte rapid". De pildă, în judeţul Verhnedneprovsk existau :

		1894	*1895*
Pluguri, buckere şi antepluguri:	la proprietari	5.220	6.752
„ „ „ „	„ ţărani	27.271	30.112
Maşini de treierat cu cai	„ proprietari	131	290
„ „ „ „	„ ţărani	671	838

(„Vestnik Finansov", 1897, n . 6.)

După datele Consiliului zemstvei guberniei Moscova, ţăranii din gubernia Moscova posedau în 1895 41.210 pluguri ; 20,2% din totalul gospodăriilor aveau pluguri de fier („Vestnik Finansov", 1896, nr. 31). După un recensămînt special făcut în 1896, în gubernia Tver existau 51.266 de pluguri de fier, ceea ce reprezintă 16,5% faţă de numărul total al gospodăriilor. Judeţul Tver avea în 1890 numai 290 de pluguri de fier, iar în 1896 – 5.581 de pluguri („Culegerea de date statistice cu

www.dacoromanica.ro

privire la gubernia Tver", vol. XIII, partea a 2-a, pag. 91, 94). De aici se poate deduce rapiditatea cu care se desfăşoară procesul de consolidare şi de perfecţionare a gospodăriilor burgheziei ţărăneşti.

VIII. ÎNSEMNĂTATEA MAŞINILOR ÎN AGRICULTURĂ

După ce am stabilit faptul că construcţia de maşini agricole şi folosirea maşinilor în agricultura din Rusia de după reformă se dezvoltă extrem de rapid, trebuie să examinăm acum însemnătatea social-economică a acestui fenomen. Din cele expuse mai sus cu privire la economia agriculturii ţărăneşti şi a celei moşiereşti rezultă următoarele teze : pe de o parte, capitalismul este factorul care determină şi extinde folosirea maşinilor în agricultură ; pe de altă parte, folosirea maşinilor în agricultură are un caracter capitalist, adică duce la formarea relaţiilor capitaliste şi la dezvoltarea lor.

Să ne oprim asupra primei teze. Am văzut că sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă şi gospodăria ţărănească patriarhală, legată indisolubil de acest sistem, sînt bazate – prin însăşi natura lor – pe o tehnică rutinară, pe menţinerea metodelor de producţie învechite. Structura internă a acestui regim economic nu dă nici un impuls transformării tehnicii ; dimpotrivă, caracterul închistat şi izolat al gospodăriei, mizeria şi starea de oprimare a ţăranului dependent exclud posibilitatea introducerii unor metode perfecţionate. Menţionăm, printre altele, faptul că (după cum am văzut) în sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă munca este mult mai prost retribuită decît atunci cînd este folosită munca salariată ; se ştie însă că salariile reduse constituie una dintre principalele piedici în calea introducerii maşinilor. Iar faptele ne arată, într-adevăr, că mişcarea largă care tinde să transforme tehnica agricolă a început abia în perioada de după reformă, perioada dezvoltării economiei de mărfuri şi a capitalismului. Concurenţa creată de capitalism şi dependenţa agricultorului faţă de piaţa mondială au făcut ca transformarea tehnicii să devină o necesitate, iar

www.dacoromanica.ro

scăderea preţurilor la cereale a accentuat în mod deosebit această necesitate *.

Pentru a lămuri teza a doua trebuie să analizăm în mod special gospodăria moşierească şi gospodăria ţărănească. Cînd moşierul introduce o maşină sau o unealtă perfecţionată, el înlocuieşte inventarul ţăranului (care a muncit pentru el) cu inventarul său propriu ; el trece, prin urmare, de la sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă la un sistem capitalist de gospodărie. Răspîndirea maşinilor agricole înseamnă înlăturarea muncii în dijmă de către capitalism. Firește, este posibil ca munca în dijmă, sub forma muncii cu ziua la maşina de secerat, la treierătoare etc., să fie pusă ca o condiţie a dării în arendă a pămîntului, dar aceasta va fi deja o muncă în dijmă de al doilea tip, o muncă în dijmă care transformă pe ţăran în ziler. Prin urmare, asemenea „excepţii" nu fac decît să confirme regula generală că înzestrarea gospodăriilor moşiereşti cu inventar perfecţionat înseamnă transformarea ţăranului înrobit („de sine stătător", după terminologia narodnică) în muncitor salariat, tot aşa cum dobîndirea unor mijloace de producţie proprii de către scupşcicul care dă de lucru la domiciliu înseamnă transformarea „meşteşugarului" înrobit în muncitor salariat. Înzestrarea gospodăriei moşiereşti cu inventar propriu duce, inevitabil, la subminarea ţărănimii mijlocii, care îşi procură mijloace de trai prin munca în dijmă. Am văzut mai sus că munca în dijmă constituie „îndeletnicirea" specifică a ţăranului mijlociu, al cărui inventar este, prin urmare, o parte integrantă nu numai a gospodăriei ţărăneşti, dar şi a celei moşiereşti **. De aceea răspîndirea maşinilor agricole şi a unel-

* „În ultimii doi ani, sub influenţa preţurilor scăzute la cereale şi a necesităţii de a ieftini cu orice preţ muncile agricole, maşinile de secerat au început să se răspîndească atît de rapid, încît depozitele nu sînt în stare să satisfacă la timp toate cererile" (Tezeakov, l. c., pag. 71). Criza agricolă din zilele noastre este o criză capitalistă. Ca toate crizele capitaliste, ea ruinează pe fermierii şi gospodarii dintr-o regiune oarecare, dintr-o ţară oarecare, dintr-o ramură de agricultură oarecare, dînd în acelaşi timp un puternic imbold dezvoltării capitalismului într-o altă regiune, într-o altă ţară, în alte ramuri ale agriculturii. Neînţelegerea acestei trăsături fundamentale a crizei actuale şi a naturii ei economice constituie principala greşeală din raţionamentele d-lor N.-on, Kablukov etc. etc. în ceea ce priveşte această temă.

** D-l V. V. exprimă acest adevăr (că existenţa ţărănimii mijlocii este condiţionată într-o măsură considerabilă de folosirea sistemului muncii în dijmă în gospodăria moşierească) în următorul mod original : „Proprietarul participă, ca să zic aşa, la cheltuielile de întreţinere a inventarului lui (al ţăranului)". „Reiese — observă în mod just referitor la aceasta d-l Sanin — că nu munci-

www.dacoromanica.ro

telor agricole perfecţionate şi exproprierea ţărănimii constituie fenomene indisolubil legate unul de altul. După cele expuse în capitolul precedent, este puţin probabil să mai fie nevoie de lămuriri în ceea ce priveşte faptul că răspîndirea uneltelor perfecţionate în rîndurile ţărănimii are aceeaşi însemnătate. Folosirea sistematică a maşinilor în agricultură înlătură pe ţăranul „mijlociu" patriarhal tot atît de implacabil cum războiul mecanic înlătură pe meşteşugarul-ţesător manual.

Rezultatele folosirii maşinilor în agricultură confirmă cele spuse, prezentînd toate trăsăturile tipice ale progresului capitalist, cu toate contradicţiile proprii lui. Maşinile sporesc într-o măsură uriaşă productivitatea muncii în agricultură, care pînă în epoca actuală rămăsese aproape complet în afara cursului dezvoltării sociale. De aceea faptul folosirii crescînde a maşinilor în agricultura rusă e suficient pentru a vedea totala inconsistenţă a afirmaţiei d-lui N.–on în sensul că producţia de cereale din Rusia s-ar afla într-o stare de „stagnare absolută" („Studii", pag. 32), iar „productivitatea" muncii agricole ar fi chiar „în scădere". Mai jos vom reveni la această afirmaţie, care este în contradicţie cu faptele cunoscute de toată lumea şi de care d-l N.–on a avut nevoie pentru a putea idealiza rînduielile precapitaliste.

Apoi, maşinile duc la concentrarea producţiei şi la folosirea cooperării capitaliste în agricultură. Pe de o parte, introducerea maşinilor necesită un capital de proporţii însemnate, ceea ce face ca ea să fie accesibilă numai celor cu gospodării mari ; pe de altă parte, maşina este rentabilă numai atunci cînd prelucrează mari cantităţi de produse ; prin introducerea maşinilor, lărgirea producţiei devine o necesitate. De aceea răspîndirea maşinilor de secerat, a maşinilor de treierat cu locomobilă etc. este un indiciu al concentrării producţiei agricole, şi, într-adevăr, vom vedea mai jos că regiunea agricolă din Rusia în care folosirea maşinilor s-a dezvoltat în mod deosebit (Novorossia) se distinge, de asemenea, prin proporţiile considerabile ale gospodăriilor. Remarcăm numai

torul munceşte pentru proprietarul funciar, ci proprietarul funciar pentru muncitor". *A. Sanin.* „Unele observaţii cu privire la teoria producţiei populare", în anexa la traducerea în limba rusă a cărţii lui Gurvici „Situaţia economică a ţăranului rus", Moscova, 1898, pag. 47.

www.dacoromanica.ro

că ar fi greşit să ne închipuim concentrarea agriculturii exclusiv sub forma lărgirii extensive a suprafeţelor cultivate (cum face d-l N.–on) ; în realitate, concentrarea producţiei agricole se manifestă în cele mai variate forme, în funcţie de formele agriculturii cu caracter comercial (vezi în legătură cu aceasta capitolul următor). Concentrarea producţiei este indisolubil legată de cooperarea largă a muncitorilor în cadrul gospodăriei. Am văzut mai sus cazul unei mari exploatări agricole care, pentru a-şi recolta cerealele, foloseşte concomitent *sute* de maşini de secerat. „Maşinile de treierat cu cai, care folosesc 4–8 cai, necesită între 14 şi 23 de muncitori sau chiar mai mulţi, dintre care jumătate sînt femei şi adolescenţi, adică semimuncitori... Maşinile de treierat cu locomobilă de 8–10 CP, existente în toate gospodăriile mari" (din gubernia Herson), „necesită simultan de la 50 la 70 de muncitori, dintre care mai mult de jumătate sînt semimuncitori, băieţi şi fete în vîrstă de la 12 la 17 ani" (Tezeakov, l. c., 93). „Marile gospodării, în care se adună concomitent cîte 500–1.000 de muncitori, pot fi uşor echivalate cu stabilimentele industriale", observă, pe bună dreptate, acelaşi autor (pag. 151) *. Aşadar, în timp ce narodnicii noştri spuneau despre „obşte" că „ar putea uşor" să introducă cooperarea în agricultură, viaţa îşi urma calea ei, şi capitalismul, după ce a scindat obştea în grupuri economice cu interese opuse, a creat mari gospodării bazate pe cooperarea largă a muncitorilor salariaţi.

Din cele arătate pînă acum reiese limpede că maşinile *creează* o piaţă internă pentru capitalism : în primul rînd, o piaţă pentru mijloacele de producţie (pentru produsele industriei construcţiilor de maşini, ale industriei miniere etc. etc.) şi, în al doilea rînd, o piaţă pentru forţa de muncă. După cum am văzut mai sus, introducerea maşinilor duce la înlocuirea muncii în dijmă prin munca salariată şi la crearea de gospodării ţărăneşti bazate pe munca muncitorilor agricoli salariaţi. Folosirea în proporţii de masă a maşinilor agricole presupune existenţa unei mase de muncitori agricoli salariaţi. În regiunile unde capitalismul în agricultură este

* Comp., de asemenea, capitolul următor, § 2, unde sînt citate date mai amănunţite cu privire la dimensiunea gospodăriilor agricole capitaliste în această regiune a Rusiei.

www.dacoromanica.ro

mai dezvoltat, procesul acesta al *introducerii* muncii salariate paralel cu introducerea mașinilor se încrucișează cu un alt proces, și anume cu procesul înlăturării muncitorilor salariați de către mașină. Pe de o parte, formarea unei burghezii țărănești și trecerea proprietarilor funciari de la munca în dijmă la capitalism *creează* o cerere de muncitori salariați ; pe de altă parte, acolo unde gospodăria era deja de multă vreme bazată pe munca salariată, mașinile *înlătură* pe muncitorii salariați. Care este rezultatul general al ambelor procese pentru întreaga Rusie, cu alte cuvinte dacă numărul muncitorilor agricoli salariați crește sau scade, – în această privință nu există date statistice numeroase și exacte. Nu încape îndoială că pînă în prezent acest număr a fost în creștere (vezi paragraful următor). Noi credem că el continuă să crească și în prezent * : în primul rînd, date cu privire la înlăturarea muncitorilor salariați din agricultură de către mașină există numai în ceea ce privește Novorossia ; în celelalte regiuni cu agricultură capitalistă (ținutul baltic și ținutul apusean, regiunile periferice răsăritene, unele gubernii industriale), încă nu s-a constatat acest proces pe o scară largă. Rămîne încă o regiune vastă în care predomină munca în dijmă, și în această regiune introducerea mașinilor creează o cerere de muncitori salariați. În al doilea rînd, dezvoltarea agriculturii intensive (introducerea rădăcinoaselor, de pildă) mărește enorm cererea de muncă salariată (vezi cap. IV). Scăderea numărului absolut al muncitorilor agricoli salariați (spre deosebire de cei industriali) trebuie să se producă, firește, pe o anumită treaptă de dezvoltare a capitalismului, și anume în momentul cînd în întreaga țară agricultura va fi organizată pe baze pe deplin capitaliste și cînd folosirea mașinilor la cele mai variate munci agricole va deveni un fenomen general.

Cît privește Novorossia, statisticienii locali constată aici urmările obișnuite ale unui capitalism foarte dezvoltat. Mașinile înlătură pe muncitorii salariați și creează în agricultură o armată de rezervă a capitalului. „Și în gubernia Herson a

* Nu mai este nevoie să explicăm că, într-o țară cu o țărănime numeroasă, creșterea absolută a numărului de muncitori agricoli salariați este perfect compatibilă nu numai cu scăderea relativă, dar și cu scăderea absolută a populației rurale.

www.dacoromanica.ro

trecut timpul cînd mîna de lucru se plătea cu prețuri fabuloase. Datorită... răspîndirii intense a uneltelor agricole..." (și altor cauze), *„prețul mîinii de lucru scade sistematic"* (subliniat de autor)... „Repartizarea uneltelor agricole, eliberînd marile gospodării de necesitatea de a depinde de muncitori * și făcînd să scadă totodată cererea de brațe de muncă, pune pe muncitori într-o situație dificilă" (Tezeakov, l. c., 66–71). Aceeași constatare o face și d-l Kudreavțev, un alt medic igienist de zemstvă, în lucrarea sa „Muncitorii agricoli veniți din alte părți la tîrgul de Sf. Nicolaie din orășelul Kahovka, gubernia Taurida, și asistența sanitară în 1895" (Herson, 1896). – „Prețul mîinii de lucru... scade mereu, și o parte considerabilă dintre muncitorii veniți din altă parte rămîn pe din afară, lipsiți de orice posibilități de cîștig, cu alte cuvinte se creează ceea ce în limbajul economiei politice se cheamă armata de rezervă a muncitorilor – suprapopulația artificială" (61). Scăderea prețului muncii ca rezultat al existenței acestei armate de rezervă ajunge uneori atît de departe, încît „mulți proprietari, avînd mașini proprii, preferau" (în 1895) „să efectueze recoltarea cu mijloace manuale decît cu ajutorul mașinilor" (ibid., 66 din „Culegerea zemstvei Herson", 1895, august) ! Faptul acesta arată mai concret și mai convingător decît orice raționamente întreaga profunzime a contradicțiilor inerente folosirii mașinilor în societatea capitalistă !

O altă urmare a întrebuințării mașinilor este folosirea intensă a muncii femeilor și copiilor. Apariția capitalismului în agricultură a creat în genere o anumită ierarhie a muncitorilor, care aduce foarte mult cu ierarhia muncitorilor de fabrică. Astfel, în marile exploatări agricole din sudul Rusiei, muncitorii se împart în următoarele categorii : a) *muncitori plini* – bărbați adulți, în stare să îndeplinească orice munci ; b) *semimuncitori* – femeile și bărbații sub 20 de ani ; semimuncitorii se împart în două categorii : aa) cei în vîrstă de

* D-l Ponomarev se exprimă în această privință astfel : „Mașinile, reglementînd prețurile la muncile de recoltare, disciplinează, după cît se pare, în același timp pe muncitori" (articol apărut în revista „Agricultura și silvicultura", citat din „Vestnik Finansov", 1896, nr. 14). Amintiți-vă cum „Pindar-ul fabricii capitaliste", d-rul Ure (Andrew Ure) [87], saluta folosirea mașinilor, care introduc „ordine" și „disciplină" în rîndurile muncitorilor. În Rusia, capitalismul în agricultură a avut timpul să creeze nu numai „fabrici agricole", dar și pe „Pindarii" acestor fabrici.

www.dacoromanica.ro

la 12, 13 la 15, 16 ani, semimuncitori în înţelesul strict al cuvîntului, şi bb) *semimuncitori cu multă forţă,* „în limbaj economic – muncitor «trei sferturi»" *, în vîrstă de la 16 la 20 de ani, în stare să îndeplinească toate muncile pe care le îndeplineşte un muncitor, cu excepţia cositului. În sfîrşit, c) semimuncitori *care dau un ajutor minim* – copii care nu au mai puţin de 8 şi nici mai mult de 14 ani ; ei fac munca de îngrijitori de porci, de viţei, de plivitori sau mînă vitele la plug. Ei slugăresc adesea numai pe mîncare şi îmbrăcăminte. Introducerea uneltelor agricole perfecţionate „depreciază munca muncitorului plin" şi permite înlocuirea ei cu munca mai ieftină a femeilor şi adolescenţilor. Datele statistice cu privire la muncitorii veniţi din alte părţi confirmă faptul că munca femeilor înlătură munca bărbaţilor : în 1890, în oraşelul Kahovka şi în oraşul Herson au fost înregistrate printre muncitori 12,7% femei ; în 1894, în întreaga gubernie – 18,2% (10.239 din 56.464) ; în 1895 – 25,6% (13.474 din 48.753). Copiii reprezentau în 1893 0,7% (între 10 şi 14 ani), iar în 1895 – 1,69% (între 7 şi 14 ani). În judeţul Elisavetgrad, gubernia Herson, printre muncitorii locali care lucrează pe marile exploatări agricole, numărul copiilor reprezintă 10,6% (ibid.).

Maşinile măresc intensitatea muncii muncitorilor. De pildă, cel mai răspîndit tip de maşini de secerat (cu descărcare manuală) a căpătat denumirea caracteristică de „lobogreika" sau „ciubogreika" **, deoarece munca la această maşină cere muncitorului o încordare extraordinară : el înlocuieşte dispozitivul de descărcare (vezi „Forţele de producţie", I, 52). Tot aşa creşte încordarea pe care o necesită munca la maşinile de treierat. Maşina folosită în mod capitalist creează şi aici (ca şi pretutindeni) un puternic imbold pentru prelungirea zilei de lucru. Apare şi în agricultură munca de noapte, necunoscută înainte. „În anii cu recoltă bogată... pe unele exploatări agricole şi în multe gospodării ţărăneşti se munceşte şi în timpul nopţii" (Tezeakov, l. c., 126), la lumina artificială a făcliilor (92). În sfîrşit, folosirea sistematică a

* Tezeakov, l.c., 72.

** — „lobogreika", „ciubogreika" — textual, maşină care te face să asuzi. Termeni folosiţi pentru a desemna maşini de secerat de o construcţie primitivă. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

mașinilor atrage după sine accidentarea muncitorilor agricoli ; faptul că la mașini lucrează fete și copii face, firește, ca accidentele să fie deosebit de frecvente. Spitalele și dispensarele zemstvelor din gubernia Herson, de pildă, se umplu în timpul sezonului muncilor agricole „aproape exclusiv cu accidentați", fiind „un fel de spitale de cîmp pentru victimele necruțătoarei și distrugătoarei activități a mașinilor și uneltelor agricole" (ibid., 126). Se creează o literatură medicală specială despre leziunile cauzate de mașinile agricole. Se fac propuneri pentru publicarea unor dispoziții obligatorii cu privire la folosirea mașinilor agricole (ibid). Și în agricultură, ca și în industrie, marea producție mecanizată face să se impună cu o forță irezistibilă necesitatea unui control obștesc și a unei reglementări a producției. Despre încercările de instituire a unui astfel de control vom mai vorbi.

Vom releva în încheiere poziția extrem de inconsecventă a narodnicilor în problema folosirii mașinilor în agricultură. Să recunoști avantajul și caracterul progresist al folosirii mașinilor, să susții toate măsurile care o dezvoltă și o înlesnesc și, în același timp, să ignorezi faptul că în agricultura rusă mașinile sînt folosite în mod capitalist înseamnă să te cobori pînă la punctul de vedere al proprietarilor funciari mici și mari. Iar narodnicii noștri tocmai că ignorează caracterul capitalist al folosirii mașinilor agricole și uneltelor perfecționate, fără a încerca măcar să analizeze ce tip de gospodării țărănești și moșierești introduc mașini. D-l V. V. îl numește cu supărare pe d-l V. Cerneaev „reprezentant al tehnicii capitaliste" („Curente progresiste", 11). Se vede treaba că tocmai d-l V. Cerneaev sau vreun alt funcționar din ministerul agriculturii este vinovat de faptul că în Rusia mașinile sînt folosite în mod capitalist ! D-l N.–on, cu toată promisiunea sa grandilocventă de „a nu se abate de la fapte" („Studii", XIV), a preferat să ocolească faptul că tocmai capitalismul a dezvoltat folosirea mașinilor în agricultura noastră și a inventat chiar o teorie amuzantă potrivit căreia schimbul face să scadă productivitatea muncii în agricultură (pag. 74) ! A critica această teorie, decretată fără nici o analiză a datelor, nu este nici posibil, nici necesar. Ne vom mărgini să dăm aici o mică mostră de felul cum judecă d-l N.–on.

www.dacoromanica.ro

„Dacă productivitatea muncii ar creşte la noi de două ori, un cetverti * de grîu în loc să coste 12 ruble ar costa 6, şi atîta tot" (234). Departe de a fi tot, onorabile domn economist. „La noi" (ca şi în orice societate cu economie de mărfuri), tehnica superioară este introdusă numai de unii proprietari, după care, treptat, o introduc şi ceilalţi. „La noi", numai întreprinzătorii rurali pot să introducă o tehnică superioară. „La noi", acest progres al întreprinzătorilor rurali, mici şi mari, este indisolubil legat de ruinarea ţărănimii şi de formarea proletariatului sătesc. De aceea, dacă tehnica superioară din gospodăriile întreprinzătorilor rurali ar deveni socialmente necesară (numai cu această condiţie preţul s-ar reduce la jumătate), aceasta ar însemna trecerea aproape a întregii agriculturi în mîna capitaliştilor, ar însemna proletarizarea totală a milioane de ţărani, ar însemna o creştere uriaşă a populaţiei neagricole şi înmulţirea fabricilor (pentru ca productivitatea muncii în agricultura noastră să crească de două ori este nevoie de o dezvoltare uriaşă a construcţiei de maşini, a industriei miniere, a transporturilor cu aburi, de construirea unui mare număr de clădiri de tip nou destinate agriculturii, de magazii, depozite, canale etc. etc.). D-l N.–on repetă aici o mică eroare obişnuită în afirmaţiile sale : el sare peste treptele consecutive necesare în dezvoltarea capitalismului, sare peste întregul complex de transformări social-economice care însoţeşte în mod necesar dezvoltarea capitalismului, – iar apoi se lamentează şi se plînge de primejdia „sfărîmării" pe care o produce capitalismul.

IX. MUNCA SALARIATĂ ÎN AGRICULTURĂ

Trecem acum la principala manifestare a capitalismului în agricultură – la folosirea muncii salariate. Această trăsătură a economiei de după reformă s-a manifestat mai puternic decît oriunde în regiunile periferice din sudul şi răsăritul Rusiei europene, s-a manifestat prin strămutarea în masă a muncitorilor salariaţi agricoli, fenomen cunoscut sub numele de „migraţiunile ţăranilor". De aceea vom cita la început datele cu privire la această importantă regiune din Rusia în

* — *cetverti* — veche măsură de cereale în Rusia. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

care capitalismul în agricultură este cel mai dezvoltat, iar apoi vom analiza şi datele privitoare la întreaga Rusie.

Migraţiunile în masă ale ţăranilor noştri în căutare de lucru au fost relevate de mult în literatura noastră de specialitate. Chiar Flerovski a arătat acest lucru („Situaţia clasei muncitoare din Rusia", Petersburg, 1869), căutînd să stabilească răspîndirea relativă a acestor strămutări în diferite gubernii. În 1875, d-l Ceaslavski a publicat un studiu general asupra „îndeletnicirilor sezoniere agricole ale ţăranilor" („Culegere de ştiinţe politice", vol. II) şi a arătat adevărata lor semnificaţie („s-a format... ceva în genul unei populaţii seminomade... ceva în genul unor viitori muncitori agricoli"). În 1887, d-l Raspopin a totalizat o serie de date din statisticile zemstvelor cu privire la acest fenomen, considerînd aceste îndeletniciri ca fiind nu nişte „îndeletniciri" ale ţăranilor în general, ci un proces de formare a unei clase de muncitori agricoli salariaţi. În cursul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea au apărut lucrările d-lor S. Korolenko, Rudnev, Tezeakov, Kudreaţev, Şahovskoi, datorită cărora fenomenul a fost studiat incomparabil mai complet.

Principala regiune *în care se strămută* muncitorii salariaţi agricoli o constituie guberniile Basarabia, Herson, Taurida, Ekaterinoslav, Don, Samara, Saratov (partea de sud) şi Orenburg. Ne limităm la Rusia europeană, însă trebuie arătat că mişcarea se întinde tot mai departe (mai ales în ultimul timp), cuprinzînd şi Caucazul de nord, şi regiunea Uralului etc. Datele cu privire la capitalismul în agricultură din această regiune (regiune producătoare de cereale pentru piaţă) vor fi reproduse în capitolul următor ; tot acolo vom arăta care sînt şi celelalte regiuni în care se strămută muncitorii agricoli. Principala regiune din care se strămută muncitorii agricoli o constituie guberniile din zona centrală cu cernoziom : Kazan, Simbirsk, Penza, Tambov, Reazan, Tula, Orel, Kursk, Voronej, Harkov, Poltava, Cernigov, Kiev, Podolsk, Volîn *. Prin urmare, muncitorii se strămută din regiunile mai populate în regiunile mai puţin populate, în curs de colonizare ; – din regiunile în care relaţiile feudale

* În capitolul al VIII-lea, la examinarea procesului migraţiunilor muncitorilor salariaţi din Rusia în ansamblul său, vom descrie mai amănunţit caracterul şi direcţia strămutărilor din diferite regiuni.

www.dacoromanica.ro

au fost cel mai dezvoltate în regiunile unde ele au fost cel mai puţin dezvoltate * ; – din regiunile unde munca în dijmă este dezvoltată la maximum în regiunile unde munca în dijmă este slab dezvoltată, iar capitalismul foarte dezvoltat. Muncitorii fug, prin urmare, de la munca „semiliberă" la munca liberă. Ar fi greşit să se creadă că această fugă se reduce exclusiv la strămutările din regiunile cu populaţie densă în regiunile cu populaţie rară. Studiul strămutării muncitorilor (d-l Korolenko, l. c.) a arătat fenomenul original şi important că din multe locuri muncitorii pleacă în număr atît de mare, încît în aceste locuri se creează o lipsă de muncitori care se completează prin venirea unor muncitori din alte locuri. Prin urmare, strămutarea muncitorilor nu exprimă numai tendinţa populaţiei de a se repartiza uniform pe teritoriul respectiv, ci şi tendinţa muncitorilor de a pleca acolo unde e mai bine. Vom înţelege pe deplin această tendinţă dacă ne vom aminti că în regiunea din care se strămută muncitorii, regiune în care este dominantă munca în dijmă, salariile muncitorilor agricoli sînt *deosebit de scăzute,* iar în regiunea în care se strămută, regiune cu relaţii capitaliste, salariile sînt incomparabil mai ridicate **.

Cît priveşte proporţiile „migraţiunilor ţăranilor", date generale în această privinţă există numai în lucrarea menţionată mai sus a d-lui S. Korolenko, care evaluează excedentul de muncitori (în raport cu cererea *locală* de muncitori) la 6.360.000 în întreaga Rusie europeană, dintre care 2.137.000 în cele 15 gubernii, menţionate mai sus, din care se strămută muncitorii agricoli, în timp ce în cele 8 gubernii în care se strămută muncitorii agricoli, lipsa de muncitori este evaluată de el la 2.173.000. În ciuda faptului că metodele de calcul ale d-lui S. Korolenko sînt departe de a fi întotdeauna satisfăcătoare, concluziile lui generale (după cum vom vedea în repetate rînduri mai jos) trebuie considerate ca fiind aproximativ juste, iar numărul muncitorilor care pleacă în căutare de lucru nu numai că nu trebuie considerat ca fiind exagerat, ci mai curînd ca fiind sub nivelul real. Nu încape în-

* Încă Ceaslavski a arătat că în regiunile în care se strămută muncitorii procentul iobagilor a fost de 4—15%, iar în regiunile din care se strămută — 40—66%.

** Vezi datele din tabel pe 10 ani în cap. VIII, § IV : formarea pieţei interne pentru forţa de muncă (volumul de faţă, pag. 580. — *Nota red.).*

www.dacoromanica.ro

doială că o parte din aceste două milioane de muncitori care pleacă în sud nu sînt muncitori agricoli. D-l Şahovskoi însă (l. c.) socoteşte, într-un mod cu totul arbitrar, din ochi, că jumătate din acest număr sînt muncitori industriali. Din toate izvoarele reiese, în primul rînd, că în această regiune vin *mai ales* muncitori agricoli, iar în al doilea rînd că muncitorii agricoli vin nu numai din guberniile menţionate mai sus. Însuşi d-l Şahovskoi dă o cifră care confirmă calculele d-lui S. Korolenko. Chiar el arată că în 11 gubernii cu cernoziom (care fac parte din regiunea menţionată mai sus, din care muncitorii agricoli se strămută) au fost eliberate în 1891 2.000.703 acte de identitate şi legitimaţii provizorii (l. c., pag. 24), pe cînd după calculele d-lui S. Korolenko, numărul muncitorilor care se strămută din aceste gubernii nu reprezintă decît 1.745.913. Prin urmare, cifrele date de d-l S. Korolenko nu sînt nicidecum exagerate, iar numărul total al muncitorilor agricoli din Rusia care se strămută în căutare de lucru trebuie să fie, evident, de peste 2.000.000 de oameni*. Această masă de „ţărani" care îşi părăsesc casa şi lotul (cei care au casă şi lot) dovedeşte în mod concret uriaşul proces de transformare a micilor agricultori în proletariat sătesc, enorma cerere de muncă salariată determinată de capitalismul care se dezvoltă în agricultură.

Se pune acum întrebarea : cît de mare este în Rusia europeană numărul total al muncitorilor salariaţi de la sate — nomazi şi stabili ? Singura încercare cunoscută de noi de a da un răspuns la această întrebare se găseşte în lucrarea d-lui Rudnev : „Îndeletnicirile ţăranilor din Rusia europeană"

* Mai există un mijloc pentru a verifica cifra dată de d-l S. Korolenko. Din cărţile citate mai sus ale d-lor Tezeakov şi Kudreavţev aflăm că numărul muncitorilor de la sate care, strămutîndu-se „în căutare de lucru", folosesc fie şi parţial calea ferată reprezintă circa 1/10 din numărul total al muncitorilor (combinînd datele ambilor autori, constatăm că, dintr-un număr de 72.635 de muncitori consultaţi, numai 7.827 au făcut fie chiar numai o parte din drum pe calea ferată). Or, numărul muncitorilor care s-au deplasat în 1891 pe principalele trei linii de cale ferată din direcţia care ne interesează nu trece de 200.000 (170.000—189.000 de oameni), după cum arată d-l Şahovskoi (l.c., pag. 71, după datele căilor ferate). Prin urmare, trebuie să admitem că numărul total al muncitorilor care pleacă spre sud este de circa 2.000.000 de oameni. În treacăt fie zis, numărul infim de muncitori de la sate care folosesc calea ferată arată că d-l N.—on greşeşte atunci cînd consideră că în traficul de pasageri al căilor noastre ferate elementul fundamental îl constituie muncitorii agricoli. D-l N.—on a scăpat din vedere faptul că muncitorii neagricoli, primind salarii mai ridicate, folosesc într-o măsură mai mare căile ferate şi se deplasează şi ei (de pildă muncitori constructori, săpători de pămînt, hamali etc.) tot primăvara şi vara.

www.dacoromanica.ro

(„Culegerea zemstvei Saratov", 1894, nr. 6 şi 11). Această extrem de preţioasă lucrare totalizează datele statistice ale zemstvelor pe 148 de judeţe din 19 gubernii ale Rusiei europene. Numărul total al ţăranilor cu „îndeletniciri în afara gospodăriei" a fost evaluat la 2.798.122 de oameni din cei 5.129.863 de lucrători de sex bărbătesc (între 18 şi 60 de ani), adică 55% din numărul total al ţăranilor care lucrează *. Autorul a considerat drept „îndeletniciri agricole" numai munca agricolă *salariată* (muncitori agricoli, zileri, ciobani, îngrijitori de vite). Stabilirea procentului de muncitori agricoli în raport cu numărul total al bărbaţilor apţi de muncă din diferitele gubernii şi regiuni din Rusia a dus pe autor la concluzia că în zona cu cernoziom circa 25% din numărul total al bărbaţilor care lucrează efectuează munci agricole în schimbul unui salariu, iar în zona fără cernoziom – circa 10%. Aceasta înseamnă că numărul muncitorilor agricoli din Rusia europeană este de 3.395.000 de oameni, sau, în cifră rotundă, 3.500.000 de oameni (Rudnev, l. c., pag. 448. Acest număr reprezintă circa 20% din numărul total al bărbaţilor apţi de muncă). Trebuie relevat, totodată, faptul că, după cum declară d-l Rudnev, „munca cu ziua şi muncile agricole în acord au fost înregistrate de statisticieni printre îndeletniciri în afara gospodăriei numai în cazurile cînd se constata că ele constituie principala ocupaţie a unei anumite persoane sau familii" (l. c., 446) **.

Această cifră a d-lui Rudnev trebuie considerată ca o cifră minimă, deoarece, în primul rînd, datele recensămintelor efectuate de zemstve sînt mai mult sau mai puţin învechite, ele referindu-se la deceniul al 9-lea, iar cîteodată chiar la

* Această cifră nu cuprinde, prin urmare, masa ţăranilor pentru care muncile agricole efectuate în schimbul unui salariu nu reprezintă principala îndeletnicire, dar constituie totuşi o îndeletnicire tot atît de importantă ca şi propria lor gospodărie.

** Sînt considerate ca „îndeletniciri în afara gospodăriei", după cum arată şi d-l Rudnev, toate categoriile de îndeletniciri ale ţăranilor, cu excepţia agriculturii practicate pe pămînt propriu, pe pămînt cumpărat sau pe pămînt arendat. Nu încape îndoială că majoritatea acestor ţărani cu „îndeletniciri în afara gospodăriei" sînt muncitori salariaţi care lucrează în agricultură sau în industrie. De aceea atragem atenţia cititorului asupra faptului că aceste cifre se apropie de cifra proletarilor agricoli stabilită de noi : în capitolul al II-lea am admis că aceştia din urmă reprezintă circa 40% din numărul ţăranilor. (Vezi volumul de faţă, pag. 165. — *Nota red.*). Aici vedem ca numărul ţăranilor cu „îndeletniciri în afara gospodăriei" reprezintă 55%, dintre care, probabil, mai mult de 40% efectuează diferite munci ca salariaţi.

www.dacoromanica.ro

deceniul al 8-lea, şi, în al doilea rînd, la stabilirea procentului de muncitori agricoli nu s-a ţinut seama cîtuşi de puţin de regiunile unde capitalismul în agricultură este foarte dezvoltat : guberniile baltice şi cele apusene. Dar, în lipsă de alte date, sîntem nevoiţi să acceptăm această cifră de 3.500.000.

Rezultă, prin urmare, că circa *a cincea parte* din numărul ţăranilor a şi ajuns în situaţia ca „principala" lor „îndeletnicire" să fie munca salariată la ţăranii înstăriţi sau la moşieri. Vedem aici primul grup de întreprinzători care au nevoie de forţa de muncă a proletariatului sătesc. Aceştia sînt întreprinzătorii de la sate, care folosesc *aproape jumătate din grupul inferior al ţărănimii.* Prin urmare, între formarea clasei întreprinzătorilor rurali şi lărgirea grupului inferior al „ţărănimii", adică creşterea numărului de proletari agricoli, se observă o interdependenţă deplină. Burghezia ţărănească are printre aceşti întreprinzători rurali un rol de seamă : de pildă, în 9 judeţe din gubernia Voronej, 43,4% din numărul total al muncitorilor agricoli sînt angajaţi de către ţărani (Rudnev, 434). Dacă am adopta acest procent ca normă pentru toţi muncitorii de la sate şi pentru întreaga Rusie, am constata că burghezia ţărănească ar avea nevoie de un milion şi jumătate de muncitori agricoli. Aceeaşi „ţărănime", pe de o parte, aruncă pe piaţă milioane de muncitori care caută întreprinzători care să-i angajeze, iar pe de altă parte are nevoie de un număr important de muncitori salariaţi.

X. ÎNSEMNĂTATEA MUNCII SALARIATE ÎN AGRICULTURĂ

Vom încerca acum să caracterizăm trăsăturile fundamentale ale noilor relaţii sociale care se formează în agricultură în condiţiile folosirii muncii salariate şi să stabilim însemnătatea lor.

Muncitorii agricoli care se strămută în număr atît de mare în regiunile de sud aparţin celor mai sărace pături ale ţărănimii. Dintre muncitorii care vin în gubernia Herson, $^{7}/_{10}$ se deplasează pe jos, neavînd cu ce să cumpere bilete de tren ; „ei fac sute şi mii de verste de-a lungul terasamentelor de cale ferată şi ţărmurilor fluviilor navigabile, admirînd frumosul tablou al trenurilor care trec în viteză şi al vapoa-

www.dacoromanica.ro

relor care plutesc lin" (Tezeakov, 35). În medie, muncitorii iau cu ei cam două ruble * ; adesea nu le ajung banii nici măcar pentru a obține un pașaport intern, și de aceea își scot cu zece copeici o legitimație provizorie, valabilă timp de o lună. Drumul durează 10–12 zile, și, din cauza distanțelor enorme pe care le străbat (mergînd uneori desculți în noroiul rece al primăverii), picioarele li se umflă, se acoperă de bătături și răni. Circa 1/10 din numărul muncitorilor se deplasează cu *dube* (luntre mari, înjghebate din scînduri, în care intră 50–80 de oameni și care de obicei sînt pline pînă la refuz). Lucrările comisiei oficiale (comisia Zveghințev) [88] menționează caracterul extrem de primejdios al acestui mijloc de deplasare : „nu-i an în care una, două sau chiar mai multe dube arhipline să nu se ducă la fund cu pasageri cu tot" (ibid., 34). Marea majoritate a muncitorilor posedă pămînt lotual, dar întinderea lui este cu totul neînsemnată. „În fond – observă pe bună dreptate d-l Tezeakov –, toate aceste mii de muncitori agricoli sînt doar proletari de la sate, lipsiți de pămînt, care își duc existența din îndeletnicirile în afara gospodăriei... Procesul deposedării de pămînt progresează rapid și, paralel cu aceasta, cresc rîndurile proletariatului sătesc" (77). Caracterul rapid al acestei creșteri este confirmat în mod concret de numărul muncitorilor noi, adică al celor care se angajează pentru prima oară. Acești muncitori noi constituie de obicei circa 30%. Printre altele, din această cifră ne putem face o idee despre rapiditatea procesului care creează cadre *permanente* de muncitori agricoli.

Migrațiunile în masă ale muncitorilor au creat forme speciale de angajare la lucru, proprii capitalismului foarte dezvoltat. În sud și în sud-est s-au format o mulțime de piețe ale brațelor de muncă, unde se adună mii de muncitori și unde vin cei care angajează muncitori. Aceste piețe se creează adesea în orașe, pe lîngă tîrguri, în centre industriale, în localități comerciale. Caracterul industrial al acestor cen-

* Banii de drum sînt obținuți din vînzarea avutului, chiar a lucrurilor din casă, din ipotecarea pămîntului lotual, din amanetarea unor lucruri, îmbrăcăminte etc., sau chiar și prin contractări de împrumuturi la „preoții, moșierii sau chiaburii locali" (Șahovskoi, 55), cu obligația de a le achita prin muncă în dijmă.

www.dacoromanica.ro

tre ii atrage în mod deosebit pe muncitori, care se angajează bucuros şi pentru munci neagricole. De pildă, în gubernia Kiev, pieţe ale braţelor de muncă sînt orăşelele Şpola şi Smela (mari centre ale industriei zahărului de sfeclă) şi oraşul Belaia Ţerkov. În gubernia Herson, pieţe ale braţelor de muncă sînt satele cu caracter comercial (Novoukrainka, Birzula, Mostovoe, unde în zilele de duminică se adună peste 9.000 de muncitori, şi multe alte sate), staţii de cale ferată (Znamenka, Dolinskaia şi altele), oraşe (Elisavetgrad, Bobrineţ, Voznesensk, Odesa şi altele). Tîrgoveţii, salahorii şi „cadeţii" (denumirea locală a vagabonzilor) din Odesa vin şi ei în timpul verii să se angajeze pentru munci agricole. În Odesa muncitorii agricoli se angajează în aşanumita piaţă Seredinskaia (sau „Kosarka"). „Muncitorii se îndreaptă spre Odesa, ocolind celelalte pieţe, în speranţa că aici vor putea avea cîştiguri mai bune" (Tezeakov, 58). Orăşelul Krivoi Rog este o mare piaţă unde se fac angajări pentru munci agricole şi pentru munci în mine. În gubernia Taurida se remarcă îndeosebi piaţa braţelor de muncă din orăşelul Kahovka, unde mai înainte se adunau pînă la 40.000 de muncitori, în perioada 1890–1900 cîte 20.000–30.000 de muncitori, iar acum, judecînd după unele date, şi mai puţin. În gubernia Basarabia trebuie menţionat oraşul Akkerman, în gubernia Ekaterinoslav – oraşul Ekaterinoslav şi staţia de cale ferată Lozovaia ; în gubernia Don – oraşul Rostov-pe-Don, unde vin anual pînă la 150.000 de muncitori. În Caucazul de nord trebuie menţionate oraşele Ekaterinodar şi Novorossiisk, staţia de cale ferată Tihoreţkaia şi altele. În gubernia Samara – localitatea Pokrovskaia (faţă-n faţă cu Saratov), satul Balakovo şi altele. În gubernia Saratov – oraşele Hvalînsk şi Volsk. În gubernia Simbirsk – oraşul Sîzran. În felul acesta capitalismul a creat la periferii o formă nouă de „îmbinare a agriculturii cu îndeletnicirile neagricole", şi anume îmbinarea muncii salariate agricole cu cea neagricolă. Pe scară largă o astfel de îmbinare este posibilă numai în perioada ultimului, celui mai înalt stadiu al capitalismului – perioada marii industrii mecanizate, care anihilează însemnătatea iscusinţei, a „meşteşugului", care

www.dacoromanica.ro

înlesnește trecerea de la o ocupație la alta și nivelează formele de angajare la lucru *.

Și într-adevăr, în această regiune formele de angajare la lucru sînt foarte originale și foarte caracteristice pentru agricultura capitalistă. Nici una din formele semipatriarhale, de semiînrobire ale muncii salariate, atît de frecvente în zona centrală cu cernoziom, nu sînt uzitate. Aici există numai relații între cel care angajează și cel care se angajează, o simplă tranzacție comercială de vînzare-cumpărare a forței de muncă. Cum se întîmplă întotdeauna în condițiile relațiilor capitaliste dezvoltate, muncitorii preferă angajarea cu ziua sau cu săptămîna, care le permite să reglementeze cu mai multă exactitate salariul potrivit cu cererea de muncă. „Prețurile se stabilesc pentru raza fiecărei piețe (circa 40 de verste împrejur) cu o exactitate matematică, iar celor care angajează le este foarte greu să reducă prețurile, deoarece țăranul venit preferă să mai stea un timp în piață sau să plece mai departe decît să se angajeze pentru un salariu mai redus" (Șahovskoi, 104). Se înțelege de la sine că oscilările mari ale prețurilor muncii dau loc la numeroase încălcări de contract, – dar nu numai dintr-o singură parte, cum caută să asigure de obicei persoanele care angajează, ci din amîndouă părțile : „greve se produc de ambele părți" ; muncitorii se înțeleg între ei să ceară mai mult, iar cei care angajează – să dea mai puțin (ibid. 107) **. Pînă unde ajunge aici domnia fățișă și „necruțătoare a sacului cu bani" în relațiile dintre clase se vede, de pildă, din următorul fapt :

* D-l Șahovskoi arată și o altă formă de îmbinare a muncii agricole cu cea neagricolă. Pe Nipru mii de plute se îndreaptă spre orașele de pe cursul lui inferior. Pe fiecare plută sînt cîte 15—20 de muncitori (plutași) — în majoritate bieloruși și velicoruși din gubernia Orel. „Pentru tot timpul cît călătoresc cu pluta, ei primesc o plată literalmente mizeră", dar principala lor intenție este să ajungă la timp pentru a se putea angaja la secerat și la treierat. Aceste intenții se înfăptuiesc numai în anii „buni".

** Cînd muncile sînt în toi, cînd recolta este bună, muncitorul se ține tare și e greu să-l clintești din loc. I se oferă un preț, dar el nici nu vrea să audă ; o ține morțiș: dacă dai cît îți cer, mergem. Și aceasta nu fiindcă brațele de lucru ar fi fost puțin numeroase, ci din cauză că, așa cum spun muncitorii, „ai noștri sînt mai tari". (După spusele unui secretar de plasă, Șahovskoi, 125).

„Dacă recolta este proastă și prețul brațelor de muncă a scăzut, întreprinzătorul-chiabur profită de această împrejurare și concediază pe muncitor înainte de termen ; și astfel muncitorul pierde timpul cînd muncile sînt în toi fie căutînd de lucru în aceeași regiune, fie plecînd în alte părți" — mărturisește un corespondent-moșier (ibid., 132).

www.dacoromanica.ro

„întreprinzătorii cu experiență știu bine" că muncitorii „cedează" numai atunci cînd își isprăvesc pîinea. „Un proprietar povestea că, venind la piață ca să angajeze muncitori..., a început să se plimbe printre ei și să pipăie cu bățul traistele lor (sic !) : cît timp muncitorii mai aveau pîine, el nici nu stătea de vorbă cu ei, ci pleca din piață" și aștepta pînă cînd „în piață traistele aveau să se golească" (din „Selskii Vestnik", 1890, nr. 15, ibid., 107–108).

Ca și în condițiile oricărui capitalism dezvoltat, se observă și aici că micul capital împilează în mod deosebit pe muncitor. Marele întreprinzător poate fi determinat printr-un simplu calcul comercial * să renunțe la micile șicane, care aduc puține foloase și care amenință să pricinuiască mari pagube în caz de conflict. De aceea, de pildă, marii întreprinzători (care angajează cîte 300–800 de muncitori) fac în așa fel încît să nu lase pe muncitori să plece după o săptămînă și stabilesc ei înșiși prețurile potrivit cu cererea de muncă ; unii introduc chiar un sistem de adaosuri la salariu atunci cînd, în împrejurimi, prețul muncii crește – și toate mărturiile arată că aceste adaosuri sînt răsplătite cu vîrf și îndesat atît printr-o muncă mai bună, cît și prin inexistența conflictelor (ibid., 130–132 ; 104). Dimpotrivă, micul proprietar nu se dă în lături de la nimic. „Țăranii-hutornici și coloniștii germani angajează muncitori «pe alese», le plătesc cu 15–20% mai scump, dar și cuantumul de muncă pe care acești proprietari îl «storc» de la muncitori este cu cincizeci la sută mai mare" (ibid., 116). La astfel de stăpîni, „fetele", după cum ei singuri o spun, nu cunosc odihnă „nici ziua, nici noaptea". Angajînd cosași, coloniștii își pun *cu schimbul* feciorii să meargă cu ultimul din rînd (pentru a zori pe muncitori !), așa încît acești feciori care se schimbă unul pe altul intră în rîndul cosașilor de vreo trei ori pe zi cu puteri proaspete, zorindu-i din urmă pe aceștia : „din acest motiv, cei care au lucrat la coloniștii germani pot fi ușor recunoscuți după înfățișarea lor istovită". „În general țăranii-hutornici și coloniștii germani evită să angajeze muncitori care îna-

* Comp. F. Engels. „Zur Wohnungsfrage". Vorwort („Contribuții la problema locuințelor". Prefață. — *Nota trad.*) ".

www.dacoromanica.ro

inte au lucrat la exploatările moşiereşti. «*La noi n-o să puteţi rezista*», le spun ei deschis" (ibid.) *.

Concentrînd la un loc mase de muncitori, transformînd metodele de producţie şi distrugînd toate învelişurile tradiţionale, patriarhale, care voalează relaţiile dintre clase, marea industrie mecanizată face întotdeauna ca societatea să-şi îndrepte atenţia asupra acestor relaţii, să încerce să le controleze şi să le reglementeze. Acest fenomen – care a căpătat o expresie deosebit de concretă în inspecţia de fabrică – începe să se manifeste şi în agricultura capitalistă din Rusia, şi anume în regiunea unde aceasta este dezvoltată cel mai mult. Problema stării sanitare a muncitorilor a fost pusă în gubernia Herson încă în 1875, la Congresul al doilea gubernial al medicilor zemstvei din Herson, şi reluată în 1888 ; în 1889 s-a întocmit un program pentru studierea situaţiei muncitorilor. Cercetările sanitare efectuate (într-o măsură care este departe de a fi completă) în perioada dintre anii 1889 şi 1890 au ridicat un colţ al vălului care acoperă condiţiile de muncă din satele uitate de lume. S-a constatat, de pildă, că în majoritatea cazurilor nu există pentru muncitori clădiri de locuit ; cînd există cazărmi, ele sînt amenajate de obicei foarte neigienic, „nu prea rar" se întîlnesc şi *bordeie*, în care stau, de pildă, ciobani, suferind mult din cauza umezelii, a înghesuielii, a frigului, a întunericului şi a atmosferei înăbuşitoare. Hrana muncitorilor este foarte adesea nesatisfăcătoare. Ziua de lucru durează de obicei între $12^1/_2$ şi 15 ore, adică mult mai mult decît ziua de lucru obişnuită în marea industrie (11–12 ore). Pauza în timpul lucrului, cînd dogoarea ajunge la culme, există numai „ca excepţie", iar cazurile de insolaţie nu sînt rare. Munca la maşini creează diviziunea profesională a muncii şi boli profesionale. De pildă, la maşinile de treierat lucrează „coşarii" (oamenii care pun snopii în toba maşinii ; este o muncă foarte periculoasă şi cea mai

* Aceleaşi trăsături sînt caracteristice şi pentru „cazacii" din regiunea Kuban : „Cazacul se străduieşte prin toate mijloacele să reducă preţul mîinii de lucru, acţionînd atît izolat cît şi cu întreaga obşte" (sic ! păcat că nu avem date mai amănunţite despre această nouă funcţie a „obştii" !) : „prin împilarea muncitorilor la hrană, la lucru, la socoteală, prin reţinerea actelor lor, prin obţinerea de hotăriri din partea obştei, care, sub ameninţarea amenzii, obligă pe diferiţi proprietari să nu plătească muncitorilor salarii mai mari decît cele stabilite etc." („Muncitorii strămutaţi în Kuban" de A. Beloborodov, publicat în „Sev. Vestnik", 1898, februarie, pag. 5).

www.dacoromanica.ro

grea dintre toate : din interiorul tobei te izbesc în față nori groși de praf), „aruncătorii de snopi" (oameni care aruncă snopii ; munca este atît de grea, încît cei care lucrează trebuie să se schimbe la fiecare oră sau la fiecare două ore). Femeile strîng la un loc pleava, pe care copiii o trag la o parte, iar 3–5 muncitori așază paiele în șire. În întreaga gubernie numărul celor care lucrează la mașinile de treierat trece de 200.000 (Tezeakov, 94) *. Concluzia d-lui Tezeakov în ceea ce privește condițiile sanitare în care se efectuează muncile agricole este următoarea : „În general, părerea anticilor care considerau că munca agricultorului este «cea mai plăcută și mai folositoare ocupație» nu prea pare a fi valabilă astăzi, cînd agricultura este dominată de spiritul capitalist. O dată cu introducerea mașinilor în agricultură, condițiile sanitare ale muncii agricole nu s-au îmbunătățit, ci, dimpotrivă, s-au înrăutățit. Mașinile au adus în domeniul agriculturii o specializare a muncii atît de puțin cunoscută aici, încît ea a avut ca rezultat dezvoltarea bolilor profesionale și un mare număr de accidente grave în rîndurile populației rurale" (94).

Cercetările sanitare au avut ca rezultat (după anul de foamete și după holeră) o încercare de a se crea centre sanitare-alimentare care să organizeze înregistrarea muncitorilor, supravegherea lor sanitară și prînzuri ieftine. Oricît de modeste sînt proporțiile și rezultatele acestei organizări, oricît de șubredă este existența ei **, ea este totuși un fapt istoric important care dovedește tendințele capitaliste în agricultură. Pe baza datelor culese de medici, congresul gubernial al medicilor din gubernia Herson a fost solicitat să recunoască importanța centrelor sanitare-alimentare, necesitatea de a se îmbunătăți condițiile lor sanitare, de a se lărgi activitatea lor, dîndu-li-se un caracter de oficiu de plasare care să furnizeze informații asupra prețurilor muncii și oscilațiilor lor, să extindă supravegherea sanitară asupra tuturor gospodăriilor mai mult sau mai puțin mari care au un număr important

* Remarcăm, în treacăt, că această operație — treieratul — este efectuată destul de des de muncitori salariați. De aici putem deduce cît de mare trebuie să fie numărul celor care lucrează la mașini de treierat în toată Rusia !

** Din 6 adunări ale zemstvelor județelor guberniei Herson — ale căror păreri cu privire la organizarea supravegherii muncitorilor sînt comunicate de d-l Tezeakov —, patru s-au pronunțat împotriva acestui sistem. Proprietarii funciari din partea locului au învinuit consiliul zemstvei guberniale că „datorită ei muncitorii s-au lenevit cu totul" etc.

www.dacoromanica.ro

de braţe de muncă – să publice, „după exemplul întreprinderilor industriale“ (pag. 155), dispoziţii obligatorii cu privire la folosirea maşinilor agricole şi la înregistrarea accidentelor, să ridice problema dreptului muncitorilor la asistenţă, precum şi problema îmbunătăţirii şi ieftinirii transportului cu aburi. Congresul al cincilea al medicilor ruşi a decis să atragă atenţia zemstvelor interesate asupra activităţii zemstvei din Herson în ceea ce priveşte organizarea supravegherii medico-sanitare.

În încheiere, să revenim din nou la economiştii narodnici. Am văzut mai sus că ei idealizează munca în dijmă, trecînd cu vederea caracterul progresist al capitalismului în comparaţie cu aceasta. Trebuie să adăugăm acum că ei au o atitudine negativă şi faţă de „strămutările“ muncitorilor, privind favorabil „îndeletnicirile“ *locale*. Iată, de pildă, cum exprimă această concepţie narodnică d-l N.-on : „Ţăranii... pornesc în căutare de lucru... Se pune întrebarea : în ce măsură acest lucru este avantajos sub raport economic ? Nu personal pentru fiecare ţăran în parte, ci în ce măsură acest lucru este avantajos în ansamblu pentru întreaga ţărănime sub raportul intereselor economice de stat ?... Noi vrem să arătăm dezavantajul pur economic al peregrinărilor anuale, dumnezeu ştie pe unde, pentru tot timpul verii, atunci cînd s-ar părea că se pot găsi destule îndeletniciri la îndemînă...“ (23–24).

Contrar teoriei narodnice, noi afirmăm că „peregrinările“ muncitorilor nu numai că oferă avantaje „pur economice“ muncitorilor înşişi, dar şi că în general ele trebuie să fie considerate ca un fenomen progresist ; că atenţia societăţii trebuie să fie îndreptată nu spre înlocuirea migraţiunilor muncitorilor cu „îndeletniciri care sînt la îndemînă“, ci, dimpotrivă, spre înlăturarea a tot ce ar împiedica migraţiunile, spre înlesnirea acestora din toate punctele de vedere, spre ieftinirea şi îmbunătăţirea tuturor condiţiilor de deplasare a muncitorilor etc. Temeiurile afirmaţiei noastre sînt următoarele :

1) „Peregrinările“ aduc muncitorilor un avantaj „pur economic“, deoarece ei se strămută în locuri unde salariile sînt mai ridicate, în locuri unde situaţia lor ca oameni care se

www.dacoromanica.ro

angajează la lucru este mai avantajoasă. Oricît de simplu ar fi acest considerent, el este foarte des uitat de oamenii cărora le place să se situeze pe un punct de vedere superior, chipurile, al „intereselor economice de stat".

2) „Peregrinările" desființează formele înrobitoare de angajare la lucru și munca în dijmă.

Amintim, de pildă, că înainte, cînd migrațiunile erau slab dezvoltate, proprietarii funciari din sud (și alți întreprinzători) foloseau bucuros următorul procedeu de angajare a muncitorilor : ei trimiteau vechilii în guberniile nordice și angajau (prin intermediul autorităților sătești) pe țăranii cu dările neachitate, în condiții extrem de dezavantajoase pentru aceștia din urmă *. Prin urmare, întreprinzătorii profitau de libera concurență, pe cînd cei angajați – nu. Am citat mai sus exemple care arată cum, pentru a scăpa de munca în dijmă și de înrobire, țăranul este gata să fugă chiar și în mine.

De aceea nu este de mirare că în problema „peregrinărilor" proprietarii funciari de la noi merg mînă în mînă cu narodnicii. Să luăm, de pildă, pe d-l S. Korolenko. Reproducînd în cartea sa o serie întreagă de aprecieri ale moșierilor cu privire la „migrațiunile" muncitorilor, el aduce împotriva „îndeletnicirilor sezoniere" o mulțime de „argumente" : „dezmăț", „apucături violente", „beție", „rea-credință", „tendința de a-și părăsi familia spre a scăpa de ea și de supravegherea rudelor", „dorință de distracții și de o viață mai veselă" etc. Dar iată un argument deosebit de interesant : „În sfîrșit, după proverbul care spune că «piatra care stă pe loc prinde mușchi», tot așa și omul care stă într-un loc face neapărat avere și ține la ea" (l.c., pag. 84). Proverbul, într-adevăr, arată într-un chip foarte plastic ce influență are asupra omului faptul că e legat de loc. O nemulțumire deosebită îi pricinuiește d-lui S. Korolenko fenomenul, constatat de noi mai sus, că din unele gubernii pleacă „prea" mulți muncitori și lipsa de brațe de muncă se înlătură prin venirea unor muncitori din alte gubernii. Vorbind despre acest fapt în ceea ce privește, de pildă, gubernia Voronej, d-l S. Koro-

* Șahovskoi, l.c., 98 și urm. Autorul reproduce chiar tariful „recompenselor" acordate secretarilor și primarilor de la sate pentru angajarea avantajoasă a țăranilor. — Tezeakov : l.c., 65. — Trigorov : „Obștea și dările" ; articolul : „Relații de înrobire în economia națională".

www.dacoromanica.ro

lenko arată şi care este una dintre cauzele fenomenului, şi anume : marele număr de ţărani care au primit loturi fără răscumpărare. „Evident că aceşti ţărani, pentru că se află într-o situaţie materială relativ mai proastă şi pentru că nu se sinchisesc de puţinul lor avut, îşi îndeplinesc mai puţin decît alţii obligaţiile asumate şi în genere pleacă cu mai mare uşurinţă în alte gubernii chiar şi atunci cînd ar putea găsi pe loc suficiente posibilităţi de cîştig". „Aceşti ţărani, care sînt prea puţin legaţi (sic !) de propriul lor lot, neîndestulător, şi care uneori n-au nici măcar inventar, îşi lasă mai uşor casa şi se duc să-şi caute norocul departe de satul de baştină, fără să le pese de cîştigurile ce li se oferă pe loc, uneori chiar fără să le pese nici de obligaţiile asumate, deoarece de la ei n-ai ce să iei" (ibid.).

„Prea puţin legaţi" ! Iată cuvîntul potrivit.

Asupra acestui cuvînt ar trebui să reflecteze cei care vorbesc despre inconvenientele „peregrinărilor", despre faptul că „îndeletnicirile" locale „care sînt la îndemînă" sînt preferabile ! *

3) „Peregrinările" dovedesc că populaţia a devenit mobilă. Peregrinările constituie unul dintre principalii factori care împiedică pe ţărani „să prindă muşchi", cu care istoria i-a acoperit şi aşa îndeajuns de mult. Fără ca populaţia să fie mobilă, ea nu poate nici să se dezvolte, şi ar fi o naivitate să se creadă că vreo şcoală sătească poate da oamenilor ceea ce le dă cunoaşterea personală a diferitelor relaţii şi rînduieli atît la sud cît şi la nord, atît în agricultură cît şi în industrie, atît în capitală cît şi în funduri de provincie.

---

* Iată încă un exemplu de influenţă dăunătoare a prejudecăţilor narodnice. D-l Tezeakov, a cărui lucrare excelentă am citat-o adesea, constată faptul că din gubernia Herson plecă mulţi muncitori locali în gubernia Taurida, cu toate că în prima se simte o mare lipsă de muncitori. El califică aceasta ca „un fenomen mai mult decît curios" : „suferă şi proprietarii, suferă şi muncitorii care renunţă la posibilităţile de lucru la ei acasă şi riscă să nu le găsească în Taurida" (33). Nouă, dimpotrivă, ni se pare mai mult decît curioasă această afirmaţie a d-lui Tezeakov. Oare muncitorii nu-şi cunosc ei singuri interesul şi oare n-au ei dreptul să-şi caute singuri cele mai convenabile condiţii de angajare ? (În gubernia Taurida salariile muncitorilor sînt mai mari decît în gubernia Herson). Trebuie oare într-adevăr să credem că ţăranul *este obligat* să trăiască şi să muncească acolo unde este înregistrat şi unde „este asigurat cu un lot" ?

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL IV-LEA

DEZVOLTAREA AGRICULTURII CU CARACTER COMERCIAL

După ce am examinat structura economică internă a gospodăriei țărănești și a celei moșierești, trebuie să trecem la problema schimbărilor survenite în producția agricolă : sînt oare aceste schimbări expresia dezvoltării capitalismului și a pieței interne ?

I. DATE GENERALE CU PRIVIRE LA PRODUCȚIA AGRICOLĂ DIN RUSIA DE DUPĂ REFORMĂ ȘI CU PRIVIRE LA FORMELE AGRICULTURII CU CARACTER COMERCIAL

Să aruncăm înainte de toate o privire asupra datelor statistice generale referitoare la producția de cereale din Rusia europeană. Fluctuațiile considerabile ale recoltelor fac ca datele referitoare la diferite perioade sau la diferiți ani să fie cu desăvîrșire inutilizabile *. Este necesar să luăm perioade diferite și datele pentru o serie întreagă de ani. Avem la dispoziția noastră următoarele date : pentru perioada 1860–1870 – datele referitoare la anii 1864–1866 („Culegere de statistici militare", IV. Petersburg, 1871, date din dările de seamă ale guvernatorilor). Pentru perioada 1870–1880 – datele departamentului agriculturii privind întregul deceniu („Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia", vol. I, Petersburg, 1883). În sfîrșit, pentru perioada de după 1880 – date pe o perioadă de cinci ani, 1883–1887 („Statistica Imperiului rus", IV) ; această perioadă de cinci

* Chiar și numai din această cauză este cu totul greșit procedeul d-lui N.-on, care trage cele mai îndrăznețe concluzii din datele pe 8 ani ai unui singur deceniu (1871—1878) !

www.dacoromanica.ro

ani poate reprezenta întregul deceniu al 9-lea, deoarece recolta medie pe zece ani, de la 1880 pînă la 1889, este chiar puţin mai mare decît recolta medie din perioada celor cinci ani – 1883–1887 (vezi „Agricultura şi silvicultura din Rusia", editată pentru expoziţia de la Chicago, pag. 132 şi 142). Apoi pentru a putea deduce în ce direcţie au evoluat lucrurile în ultimul deceniu al secolului trecut, luăm datele referitoare la deceniul 1885–1894 („Forţele de producţie", I, 4). În sfîrşit, datele asupra anului 1905 („Anuarul Rusiei", 1906) sînt perfect valabile pentru a putea aprecia momentul actual. Recolta din 1905 a fost numai cu puţin inferioară recoltei medii din perioada 1900–1904.

Să comparăm toate aceste date * :

Cele 50 de gubernii din Rusia europeană [90]

Milioane de cetverti

Perioade	Populaţie de ambele sexe, milioane	Suprafaţa cultivată (Toate cerealele, adică grînele plus cartofii)	Recolta netă	Suprafaţa cultivată (Cartofi)	Recolta netă	La 1 locuitor revin cetverti de recoltă netă		
						Grîne	Cartofi	Total cereale
1864—1866	61,4	72,2	152,8	6,9	17,0	2,21	0,27	2,48
1870—1879	69,8	75,6	211,3	8,7	30,4	2,59	0,43	3,02
1883—1887	81,7	80,3	255,2	10,8	36,2	2,68	0,44	3,12
1885—1894	86,3	92,6	265,2	16,5	44,3	2,57	0,50	3,07
(1900—1904)—1905	107,6	103,5	396,5	24,9	93,9	2,81	0,87	3,68

Din acest tabel vedem că pînă la deceniul 1890–1900 epoca de după reformă se caracterizează printr-o incontestabilă creştere atît a producţiei de grîne cît şi a producţiei de cartofi. Productivitatea muncii agricole creşte : în primul rînd, cuantumul recoltei nete creşte mai repede decît suprafaţa cultivată (cu unele excepţii parţiale) ; în al doilea rînd, trebuie să se ţină seama de faptul că în perioada indicată partea de populaţie care se ocupă cu agricultura a scăzut continuu datorită faptului că populaţia era sustrasă de la agricultură spre comerţ şi industrie, precum şi datorită faptului

* Pentru perioada 1883—1887 a fost luată cifra populaţiei din 1885 ; creşterea a fost considerată = 1,2%. Diferenţa dintre datele din dările de seamă ale guvernatorilor şi datele departamentului agriculturii este, după cum se ştie, neînsemnată. Cifrele pe 1905 sînt calculate prin transformarea pudurilor în cetverti.

www.dacoromanica.ro

că țăranii se strămutau dincolo de hotarele Rusiei europene *. Este deosebit de remarcabil faptul că crește tocmai agricultura cu caracter *comercial:* crește cuantumul de cereale recoltate (scăzînd sămînța) pe cap de locuitor, iar în rîndurile populației diviziunea muncii sociale continuă să progreseze mereu; crește numărul populației ocupate în industrie și în comerț: populația agricolă se scindează în întreprinzători rurali și proletariat sătesc; crește specializarea agriculturii însăși, așa încît cuantumul cerealelor produse pentru piață crește incomparabil mai repede decît întreaga cantitate de cereale produse în țară. Caracterul capitalist al procesului este ilustrat în mod concret de creșterea rolului cartofului în volumul total al producției agricole **. Extinderea suprafețelor cultivate cu cartofi înseamnă, pe de o parte, ridicarea tehnicii agriculturii (introducerea culturilor de rădăcinoase) și creșterea prelucrării industriale a produselor agricole (fabricarea spirtului și producția amidonului din cartofi). Pe de altă parte, din punctul de vedere al clasei întreprinzătorilor rurali, ea este producție de plusvaloare relativă (ieftinirea întreținerii forței de muncă, înrăutățirea alimentației poporului). Datele referitoare la deceniul 1885–1894 arată apoi că criza din 1891–1892, care a provocat o intensificare enormă a exproprierii țărănimii, a dus la o considerabilă scădere a producției de grîne și la scăderea producției la hectar a tuturor cerealelor; dar procesul de înlăturare a cerealelor de către cartofi a continuat cu atîta vigoare, încît, cu toată scăderea recoltei, producția de cartofi pe cap de locuitor a crescut. În sfîrșit, ultima perioadă

* Este cu totul greșită părerea d-lui N.-on, care afirmă că „nu există nici un temei pentru a presupune că numărul lor" (numărul persoanelor care se ocupă cu agricultura) „s-a redus, ba chiar dimpotrivă" („Studii", 33, notă). Vezi cap. VIII, § II.

** Din 1864—1866 pînă în 1870—1879 recolta netă de cartofi pe cap de locuitor a crescut în toate regiunile Rusiei europene fără nici o excepție. Din 1870—1879 pînă în 1883—1887 recolta a crescut în 7 regiuni din 11 (și anume: în regiunea baltică, în regiunea apuseană, în regiunea industrială, în regiunea de nord-vest, în regiunea de nord, în cea de sud, în regiunea de stepă, în regiunea Volgăi inferioare și în regiunea de dincolo de Volga).

Comp. „Date statistice cu privire la agricultură pe bază de materiale primite de la țărani", partea a VII-a, Petersburg, 1897 (publicat de ministerul agriculturii) [91]. În 1871, culturile de cartofi ocupau în cele 50 de gubernii din Rusia europeană o suprafață de 790.000 de des., în 1881 — 1.375.000 des., în 1895 — 2.154.000 des., ceea ce înseamnă că în 15 ani avem o creștere de 55%. Dacă considerăm recolta de cartofi din 1841 drept 100, obținem pentru perioada ulterioară următoarele cifre: 1861 — 120; 1871 — 162; 1881 — 297; 1895 — 530.

www.dacoromanica.ro

de cinci ani (1900–1904) vădeşte totodată creşterea producţiei agricole, sporirea productivităţii muncii în agricultură şi înrăutăţirea situaţiei clasei muncitoare (creşterea rolului cartofilor).

După cum am arătat deja mai sus, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial se manifestă în specializarea agriculturii. Numeroasele date globale cu privire la producţia de cereale de tot felul ne pot servi numai ca o indicaţie foarte generală asupra acestui proces (dar nici aceasta întotdeauna), dat fiind că în aceste condiţii particularităţile specifice ale diferitelor regiuni dispar. Or, una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale agriculturii din Rusia de după reformă constă tocmai în specializarea diferitelor regiuni agricole. Astfel, lucrarea „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia" (vol. I, Petersburg, 1883), citată de noi mai sus, înregistrează următoarele regiuni agricole : regiunea culturilor de in, „ţinutul unde creşterea vitelor are o importanţă precumpănitoare" şi unde în special „producţia de lapte şi de produse lactate este dezvoltată considerabil", ţinutul în care predomină culturile cerealiere, în special regiunea unde se aplică asolamentul trienal, şi regiunea unde se aplică un sistem îmbunătăţit de asolament cu mai multe sole şi cu ierburi furajere (partea din zona de stepă care „se caracterizează prin producţia celor mai preţioase cereale, aşa-zisele cereale roşii, destinate mai ales exportului"), regiunea culturilor de sfeclă, regiunea culturilor de cartofi în vederea fabricării spirtului. „Regiunile economice menţionate au luat naştere pe teritoriul Rusiei europene relativ recent, şi pe an ce trece ele continuă să se dezvolte şi să se specializeze din ce în ce mai mult" (l.c., pag. 15) *. Prin urmare, sarcina noastră este acum de a studia acest proces de specializare a agriculturii ; trebuie să vedem dacă agricultura cu caracter comercial în diferitele ei forme se dezvoltă, dacă o dată cu aceasta are loc formarea unei agriculturi capitaliste, dacă capitalismului în agricultură îi sînt proprii caracteristi-

* Comp. şi „Agricultura şi silvicultura din Rusia", pag. 84—88 ; aici se adaugă şi regiunea culturilor de tutun. Hărţile d-lor D. Semenov şi A. Fortunatov sînt întocmite pe regiuni după felul culturilor care predomină ; de pildă, regiunea culturilor de secară, ovăz şi in — în guberniile Pskov şi Iaroslavl ; regiunea culturilor de secară, ovăz şi cartofi — în guberniile Grodno şi Moscova etc.

www.dacoromanica.ro

cile pe care le-am arătat mai sus cu prilejul examinării datelor generale referitoare la gospodăria țărănească și la cea moșierească. Se înțelege de la sine că pentru a urmări scopul nostru este suficient să ne limităm la o caracterizare a principalelor regiuni de agricultură cu caracter comercial.

Dar înainte de a trece la datele referitoare la diferite regiuni, vom face următoarea observație : economiștii narodnici, după cum am văzut, se străduiesc din răsputeri să ocolească faptul că epoca de după reformă se caracterizează tocmai prin dezvoltarea agriculturii cu caracter *comercial*. Firește că totodată ei mai ignorează și faptul că scăderea prețurilor la cereale reprezintă un imbold pentru specializarea agriculturii și pentru atragerea produselor agriculturii în procesul schimbului. Iată un exemplu. Autorii cunoscutei cărți „Influența recoltelor și a prețurilor la cereale" pornesc cu toții de la premisa că pentru o gospodărie naturală prețul cerealelor nu prezintă importanță, și repetă acest „adevăr" de nenumărate ori. Unul dintre ei, d-l Kablukov, a remarcat totuși că *în condițiile generale ale economiei de mărfuri* această premisă este în fond greșită. „Firește, e posibil – scrie el – ca producția de cereale care se aduce pe piață să fi necesitat mai puține cheltuieli de producție decît cerealele cultivate în gospodării proprii, și atunci s-ar părea că și gospodăriile care produc pentru consumul propriu ar avea interes să treacă de la cultivarea cerealelor la alte culturi" (sau la alte îndeletniciri – adăugăm noi), „deci și ele devin interesate în prețul cerealelor pe piață de îndată ce acesta nu coincide cu cheltuielile *lor* de producție" (I, 98, notă, subliniat de autor). „Noi însă nu putem lua în considerație acest lucru" – decretează el. – Și pentru ce oare ? Iată pentru ce : 1) pentru că trecerea la alte culturi este posibilă „numai atunci cînd există anumite condiții". Cu ajutorul acestui truism lipsit de conținut (totul pe lume este posibil numai în anumite condiții !), d-l Kablukov ocolește cu seninătate faptul că epoca de după reformă a creat și creează în Rusia tocmai condițiile care determină specializarea agriculturii și sustragerea populației de la agricultură... 2) Pentru că, „dată fiind clima noastră, nu este cu putință să se găsească un produs care, prin valoarea sa nutritivă,

www.dacoromanica.ro

să fie egal cu grînele". Argumentul este foarte original şi nu constituie decît o eschivare de la problemă. Ce caută aici valoarea nutritivă a celorlalte produse, cînd aici este vorba de vînzarea acestora şi de cumpărarea de cereale ieftine ?... 3) Pentru că „gospodăriile producătoare de cereale, de tipul gospodăriilor care produc pentru consumul propriu, au întotdeauna o temelie raţională a existenţei lor". Cu alte cuvinte : pentru că d-l Kablukov „şi tovarăşii săi" consideră că gospodăria naturală este o gospodărie „raţională". După cum vedeţi, argumentul este irefutabil...

II. REGIUNEA PRODUCŢIEI DE CEREALE PENTRU PIAŢĂ

Această regiune cuprinde periferia sudică şi răsăriteană a Rusiei europene şi guberniile de stepă ale Novorossiei şi ale regiunii de dincolo de Volga. Agricultura se distinge aici prin caracterul ei extensiv şi printr-o masivă producţie de cereale pentru piaţă. Dacă luăm 8 gubernii, şi anume : Herson, Basarabia, Taurida, Don, Ekaterinoslav, Saratov, Samara şi Orenburg, constatăm că în 1883–1887, la o populaţie de 13.877.000 de suflete, reveneau 41.300.000 de cetverti recoltă netă de cereale (în afară de ovăz), adică mai mult de o pătrime din întreaga recoltă netă obţinută în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene. Cel mai mult se cultivă aici grîul – principala cereală de export *. Aici agricultura se dezvoltă cel mai rapid (în comparaţie cu celelalte regiuni ale Rusiei), şi datorită acestui fapt guberniile din zona centrală cu cernoziom care deţineau înainte locul întîi trec acum pe planul al doilea.

Grupuri de gubernii	Recolta netă de cereale pe cap de locuitor în perioadele **		
	1864—1866	*1870—1879*	*1883—1887*
De stepă din sud.....	2,09	2,14	3,42
Din zona Volgăi inferioare şi de dincolo de Volga.....	2,12	2,96	3,35
Din zona centrală cu cernoziom	3,32	3,88	3,28

* În guberniile menţionate — în afară de gubernia Saratov, unde culturile de grîu reprezintă 14,3% — culturile de grîu reprezintă 37,6—57,8%.

** Sursele au fost indicate mai sus. Grupurile de gubernii sînt indicate după „Analiză istorică-statistică". Regiunea „Volgăi inferioare şi regiunea de dincolo de Volga" nu este fericit alcătuită, deoarece printre guberniile de stepă cu o mare producţie de cereale sînt socotite şi guberniile Astrahan (în această gubernie cerealele nu ajung pentru hrană), Kazan şi Simbirsk, care corespund mai bine zonei centrale cu cernoziom.

www.dacoromanica.ro

În felul acesta se produce *o deplasare* a principalului centru al producției de cereale : în perioada 1860–1880, gubernille din zona centrală cu cernoziom erau în fruntea tuturor, iar în perioada 1880–1890 ele au cedat întîietatea gubernillor de stepă și gubernillor din zona Volgăi inferioare ; producția de cereale din aceste gubernii a început *să scadă.*

Acest fapt interesant al imensei creșteri a producției agricole în regiunea descrisă se explică prin aceea că în epoca de după reformă stepele de la periferie n-au fost decît o *colonie* a Rusiei europene centrale, care era de mult populată. Abundența de terenuri neocupate a atras înspre aceste părți numeroși coloniști, care au extins într-un ritm rapid suprafața cultivată *. Dezvoltarea largă a producției agricole pentru *piață* a fost posibilă numai datorită legăturii economice strînse a acestor colonii pe de o parte cu Rusia centrală, iar pe de altă parte cu țările europene care importă cereale. Dezvoltarea industriei în Rusia centrală și dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial în regiunile periferice sînt indisolubil legate între ele, creîndu-și reciproc o piață una celeilalte. Gubernille industriale primeau din sud cereale și desfăceau acolo produsele fabricilor lor, aprovizionau coloniile cu brațe de muncă, cu meseriași (vezi cap. V, § III, despre strămutările micilor meseriași în regiunile periferice **), cu mijloace de producție (cherestea, materiale de construcții, unelte și altele). Numai datorită acestei diviziuni sociale a muncii au putut coloniștii din regiunile de stepă să se ocupe exclusiv cu agricultura și să desfacă mari cantități de cereale pe piețele interne și mai ales pe cele din străinătate. Dezvoltarea economică a acestor regiuni a putut să capete un ritm atît de rapid numai datorită legăturii strînse cu piața internă și cu cea externă ; aceasta a fost tocmai o

* Vezi la d-l V. Mihailovski („Novoe Slovo", 1897, iunie) despre imensa creștere a populației în regiunile periferice și despre faptul că din 1885 pînă în 1897 s-au stabilit aici sute de mii de țărani veniți din gubernille din interiorul țării. Despre extinderea suprafețelor cultivate, vezi lucrarea lui V. Postnikov menționată mai sus, culegerile de statistici ale zemstvelor cu privire la gubernia Samara ; lucrarea lui V. Grigoriev „Strămutările țăranilor din gubernia Reazan". Cu privire la gubernia Ufa, vezi lucrarea lui Remezov : „Schițe din viața sălbaticei Bașkirii" — o descriere vie a felului cum „colonizatorii" au distrus pădurile cu esențe bune pentru construcții navale și au transformat în „fabrici de grîu" ogoarele de unde „au curățat" pe „sălbaticii" bașkiri. Aceasta este o mostră de politică colonialistă care poate fi comparată cu diferitele isprăvi săvîrșite de germani în Africa, de pildă.

** Vezi volumul de față, pag. 329—330. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

dezvoltare capitalistă, deoarece paralel cu creşterea agriculturii cu caracter comercial a avut loc într-un ritm tot atît de rapid şi un proces de atragere a populaţiei spre industrie, un proces de creştere a oraşelor şi de formare a unor noi centre ale marii industrii (vezi mai jos capitolele al VII-lea şi al VIII-lea) *.

Cît priveşte problema dacă în această regiune creşterea agriculturii cu caracter comercial este legată de un progres al tehnicii în agricultură şi de formarea unor relaţii capitaliste, – despre aceasta s-a vorbit deja mai sus. În capitolul al II-lea am văzut cît de mari sînt suprafeţele de pămînt cultivat pe care le posedă în aceste locuri ţăranii, cît de puternic se manifestă aici relaţiile capitaliste chiar şi în sînul obştii. În capitolul precedent am văzut că în această regiune folosirea maşinilor s-a dezvoltat deosebit de rapid, că fermele capitaliste din regiunile periferice atrag sute de mii şi milioane de muncitori salariaţi, dezvoltînd mari gospodării, fără precedent în agricultură, în care se practică pe scară largă cooperarea muncitorilor salariaţi etc. Nu ne mai rămîne acum să adăugăm decît puţine lucruri pentru a completa acest tablou.

În regiunile periferice de stepă moşiile proprietarilor funciari nu numai că se disting uneori prin uriaşa lor întindere, dar ele duc şi o gospodărie de proporţii foarte mari. Am menţionat mai sus existenţa în gubernia Samara a unor suprafeţe cultivate de cîte 8.000–10.000–15.000 de deseatine. În gubernia Taurida, Falţ-Fein posedă 200.000 des., Mordvinov – 80.000 des., două persoane – cîte 60.000 des. „şi numeroşi proprietari – între 10.000 şi 25.000 des." (Şahovskoi, 42). Despre proporţiile gospodăriei ne poate da o idee faptul că la Falţ-Fein, de pildă, au fost folosite în 1893 la cositul fînului 1.100 de maşini (dintre care 1.000 aparţineau ţăranilor). În 1893, în gubernia Herson, suprafaţa cultivată reprezenta 3.300.000 de deseatine, dintre care

* Comp. *Marx*. „Das Kapital", III, 2, 289 — unul din principalele indicii ale unei colonii capitaliste este abundenţa de terenuri libere, uşor accesibile coloniştilor (traducerea rusă a acestui pasaj, pag. 623, este cu totul greşită) [72]. Vezi de asemenea III, 2, 210, traducerea rusă, pag. 553, — surplusul enorm de cereale în coloniile agricole se explică prin faptul că întreaga populaţie a acestor colonii se ocupa la început „aproape exclusiv cu agricultura şi în special cu produsele ei de larg consum", pe care coloniştii le schimbă pe produse industriale. „Ele primesc de-a gata, prin intermediul pieţei mondiale, produsele pe care în alte împrejurări ar fi trebuit să le producă singure" [73]

www.dacoromanica.ro

1.300.000 des. aparţineau proprietarilor particulari ; în cinci judeţe ale acestei gubernii (fără judeţul Odesa) existau 1.237 de gospodării mijlocii (avînd între 250 şi 1.000 des. de pămînt), 405 gospodării mari (avînd între 1.000 şi 2.500 des.) şi 226 de gospodării avînd fiecare peste 2.500 des. Potrivit unor date asupra a 526 de gospodării, strînse în 1890, aceste gospodării aveau 35.514 muncitori, adică la 1 gospodărie reveneau în medie cîte 67 de muncitori, dintre care 16 pînă la 30 erau muncitori cu anul. În 1893, 100 de gospodării, mai mult sau mai puţin mari, din judeţul Elisavetgrad aveau 11.197 de muncitori (în medie cîte 112 de fiecare gospodărie !), dintre care 17,4% muncitori cu anul, 39,5% muncitori angajaţi pe termen fix şi 43,1% muncitori cu ziua *. Iată datele cu privire la repartizarea pămîntului cultivat între *toate* gospodăriile agricole din judeţ, atît ale moşierilor cît şi ale ţăranilor **.

		Suprafaţa cultivată aproximativ în mii de deseatine		
Gospodării care nu-şi cultivă pămîntul	15.228		—	
„ „ cultivă pînă la 5 des.	26.963		74,6	
„ „ „ între 5— 10 „	19.194		144	
„ „ „ „ 10— 25 „	10.234		157	
„ „ „ „ 25— 100 „	2.005		91	
„ „ „ „ 100—1.000 „	372	2.387	110	215
„ „ „ peste 1.000 „	10		14	
În total pe judeţ	74.006		590,6	

Prin urmare, ceva mai mult de 3% din numărul total al gospodăriilor (iar dacă socotim numai pe cele care-şi cultivă pămîntul – 4%) concentrează în mîna lor mai mult de o treime din totalul suprafeţei cultivate, pentru a cărei cultivare şi recoltare este nevoie de o mulţime de muncitori angajaţi pe un termen anumit şi de zileri.

* Tezeakov, l.c.

** „Materiale pentru evaluarea terenurilor din gubernia Herson", vol. II, Herson, 1886. Numărul deseatinelor de pămînt cultivat în fiecare grup este stabilit prin înmulţirea numărului mediu de deseatine de pămînt cultivat cu numărul gospodăriilor. Numărul grupurilor a fost redus.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, iată date referitoare la judeţul Novouzensk, gubernia Samara. În capitolul al II-lea am luat numai pe ţăranii ruşi care posedă gospodării în cadrul obştii ; să adăugăm acum şi pe germani şi pe „hutornici" (ţăranii care îşi duc gospodăria pe parcele aparte). Din păcate, nu dispunem de date în ceea ce priveşte gospodăriile moşierilor *. [Vezi tabelul de la pag. 251. – *Nota trad.]*

După cum se vede, nu este nevoie să comentăm aceste date. Am avut mai sus prilejul să remarcăm că regiunea descrisă este cea mai tipică regiune cu agricultură capitalistă din Rusia, – tipică, bineînţeles, nu în sens agricol, ci în sens social-economic. Aceste colonii, care s-au dezvoltat cel mai liber, ne arată ce relaţii ar fi putut şi ar fi trebuit să se dezvolte şi în restul Rusiei, dacă numeroasele rămăşiţe ale orînduielilor de dinainte de reformă n-ar fi frînat capitalismul. Cît priveşte formele capitalismului în agricultură, ele sînt, după cum se va vedea din cele ce urmează, extrem de variate.

III. REGIUNEA CREŞTERII VITELOR ÎN SCOPURI COMERCIALE. DATE GENERALE CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA PRODUCŢIEI DE LAPTE ŞI DE PRODUSE LACTATE

Trecem acum la o altă regiune importantă cu agricultură capitalistă în Rusia, şi anume la o regiune în care nu produsele cerealiere, ci produsele animale au importanţă precumpănitoare. În afară de guberniile baltice şi cele apusene, această regiune cuprinde şi guberniile nordice, cele industriale şi părţi din unele gubernii centrale (Reazan, Orel, Tula, Nijni-Novgorod). Productivitatea vitelor este folosită aici în direcţia producţiei de lapte şi de produse lactate, şi întregul caracter al agriculturii este adaptat scopului de a se obţine o cantitate cît mai mare de cît mai preţioase pro-

* Culegere cu privire la jud. Novouzensk. — Pămîntul arendat este luat în întregime : atît pămînturile statului cît şi pămînturile moşierilor şi pămînturile lotuale. Iată o enumerare a uneltelor perfecţionate de care dispun hutornicii ruşi : 609 pluguri de fier, 16 maşini de treierat cu locomobilă, 89 de maşini de treierat cu cai, 110 maşini de cosit, 64 de greble trase de cai, 61 de vînturători şi 64 de maşini de secerat. Cifra muncitorilor angajaţi nu cuprinde pe zileri.

www.dacoromanica.ro

Județul Novouzensk, gub. Samara	Gospodării	Pământ		Suprafața cultivată	Capete de vite (în total, socotite în vite mari)	Unelte agricole perfecționate	Muncitori angajați	La 1 gospodărie revine în medie			
		Cumpărat	Luat în arendă					Pământ		Suprafața cultivată	Capete de vite (în total, socotite în vite mari)
		Deseatine						Deseatine			
În total în județ există	51.348	130.422	751.873	816.133	343.260	13.778	8.278	2,5	14,6	15,9	6,7
Gospodării cu 10 și mai multe vite de muncă	3.958	117.621	580.158	327.527	151.744	10.598	6.055	29	146	82	38
Dintre acestea din urmă, hutornici ruși cu 20 de vite de muncă și mai mult	218	57.083	253.669	59.137	39.520	1.013	1.379	261	1.163	271	181

www.dacoromanica.ro

duse-marfă de acest fel *. „Sub ochii noştri se înfăptuieşte în mod evident trecerea de la creşterea vitelor în scopul obţinerii de îngrăşăminte la creşterea vitelor în scopul producţiei de lapte şi de produse lactate ; această trecere este deosebit de vădită în ultimul deceniu" (lucrarea citată în nota precedentă, ibid.). A caracteriza sub acest raport din punct de vedere statistic diferitele ţinuturi din Rusia este extrem de greu, deoarece aici importă nu numărul total al vitelor cornute, ci numai numărul vitelor de lapte şi calitatea lor. Dacă luăm numărul de vite care revin la 100 de locuitori, constatăm că în Rusia acest număr este cel mai mare în regiunile periferice de stepă şi cel mai mic în zona fără cernoziom („Agricultura şi silvicultura", 274) ; constatăm că cu timpul acest număr *descreşte* („Forţele de producţie", III, 6. Comp. „Analiza istorică-statistică", I). Observăm aici, prin urmare, acelaşi fenomen pe care l-a constatat încă Roscher, şi anume că numărul de vite socotit pe cap de locuitor este cel mai mare în regiunile „în care creşterea vitelor are un caracter extensiv" (*W. Roscher.* „Nationalökonomik des Ackerbaues". 7-te Aufl. Stuttg. 1873, S. 563–564 **). Pe noi însă ne interesează creşterea intensivă a vitelor, şi în special creşterea vitelor de lapte. Va trebui de aceea să ne limităm la calculul *aproximativ* făcut de autorii „Studiului" menţionat mai sus, fără să avem pretenţia de a arăta exact amploarea acestui fenomen ; acest calcul arată în mod concret raportul dintre diferitele regiuni ale Rusiei în ceea ce priveşte gradul de dezvoltare a producţiei de lapte şi de produse lactate. Reproducem acest calcul in extenso, completîndu-l cu unele cifre medii obţinute prin calcul şi cu date

* În celelalte regiuni din Rusia, creşterea vitelor are o altă însemnătate. De pildă, în extremul sud şi în sud-est s-a statornicit cea mai extensivă formă de creştere a vitelor, şi anume creşterea vitelor şi îngrăşarea lor pentru tăiere. Mai la nord vitele cornute capătă însemnătate ca forţă de muncă. În sfîrşit, în zona centrală cu cernoziom vita cornută devine „o maşină care produce gunoiul de grajd pentru îngrăşăminte". *V. Kovalevski* şi *I. Levitski :* „Studiu statistic asupra producţiei de lapte şi produse lactate în zona de nord şi în zona centrală a Rusiei europene" (Petersburg, 1879). Ca şi majoritatea specialiştilor în probleme de agricultură, autorii acestei lucrări manifestă foarte puţin interes pentru latura social-economică a problemei şi dau dovadă de neînţelegerea acestei laturi. Este cu desăvîrşire greşit, de pildă, ca din faptul creşterii rentabilităţii gospodăriilor să tragi direct concluzia că „bunăstarea şi alimentaţia poporului sînt asigurate" (pag. 2).

** — *W. Roscher.* „Economia agriculturii", ediţia a 7-a, Stuttgart, 1873, pag. 563—564. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

despre producţia de brînzeturi pe anul 1890 după datele statisticii „fabricilor şi uzinelor".

Grupuri de gubernii	Populaţia de ambele sexe, mii (1873)	Vaci de lapte, mii	Cantitatea		Cantit. medie de lapte dată de o vacă, vedre	La 100 de locuitori revine			Se produce, după calculul aproximativ din 1879, brînzeturi, brînză de vaci, unt	Producţia de brînzeturi în 1890
			de lapte, mii de vedre	de unt, mii de puduri		vaci de lapte	lapte, vedre	unt, puduri	Mii ruble	
I. Baltice şi apusene (9)	8.127	1.101	34.070	297	31	13,6	420	3,6	?	469
II. Nordice (10)	12.227	1.407	50.000	461	35	11,4	409	3,7	3.370,7	563
III. Industriale (fără cernoziom) (7)	8.822	662	18.810	154	28	7,5	214	1,7	1.088	295
IV. Centrale (cu cernoziom)	12.387	785	16.140	133	20	6,3	130	1,0	242,7	23
V. Sudice cu cernoziom, sud-vestice, sudice şi răsăritene de stepă (16)	24.087	1.123	20.880	174	18	4,6	86	0,7	—	—
Total în cele 50 de gubernii din Rusia europeană	65.650	5.078	139.900	1.219	27	7,7	213	1,8	4.701,4	1.350

Acest tabel ilustrează în mod concret (deşi prin date foarte învechite) formarea unor regiuni specializate în producţia de lapte şi de produse lactate, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial în aceste regiuni (desfacerea laptelui şi prelucrarea lui industrială) şi creşterea productivităţii vitelor de lapte.

Pentru a ne face o idee despre dezvoltarea producţiei de lapte şi de produse lactate în decursul timpului, ne putem folosi numai de datele privitoare la producţia de unt şi de brînzeturi. Această producţie a luat naştere în Rusia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (1795) ; producţia de brînzeturi în gospodăriile moşiereşti a început să se dezvolte în secolul

www.dacoromanica.ro

al XIX-lea şi a trecut printr-o criză gravă în perioada 1860–1870, care a deschis epoca producţiei de brînzeturi de către ţărani şi de către negustori.

În cele 50 de gubernii din Rusia europeană existau stabilimente producătoare de brînzeturi * :

În 1866	72	cu	226	de	muncitori	şi	cu	o	prod.	în	valoare	de	119.000 de ruble
„ 1879	108	„	289	„	„	„	„	„	„	„	„	„	225.000 „ „
„ 1890	265	„	865	„	„	„	„	„	„	„	„	„	1.350.000 „ „

Aşadar, în decurs de 25 de ani producţia a crescut de peste 10 ori ; pe baza acestor date, care sînt extrem de incomplete, ne putem da seama numai de dinamica fenomenului. Vom prezenta unele date mai amănunţite. În gubernia Vologda, îmbunătăţirea producţiei de lapte şi de produse lactate a început propriu-zis în 1872, cînd a fost pusă în funcţiune calea ferată Iaroslavl-Vologda ; de atunci „proprietarii au început să se preocupe de îmbunătăţirea şeptelului lor, au început să introducă culturi de ierburi furajere, să-şi procure unelte perfecţionate... şi s-au străduit să organizeze producţia de lapte şi de produse lactate pe baze pur comerciale" („Studiu statistic", 20). În gubernia Iaroslavl „terenul a fost pregătit" de aşa-zisele „arteluri producătoare de brînzeturi" în deceniul al 8-lea, şi „producţia de brînzeturi continuă să se dezvolte pe bază de iniţiativă privată, păstrînd numai denumirea de «arteluri»" (25) ; „artelurile" producătoare de brînzeturi figurează – adăugăm noi – în „Indicatorul fabricilor şi uzinelor" ca întreprinderi cu muncitori salariaţi. Autorii „Studiului" consideră, potrivit datelor *oficiale,* că valoarea producţiei de unt şi brînzeturi este de 412.000 de ruble (calculat pe baza cifrelor risipite prin toată cartea), şi nu de 295.000 de ruble ; corectarea acestei cifre arată că producţia de brînzeturi şi unt de frişcă este de 1.600.000 de ruble, iar dacă

* Date din „Culegere de statistici militare" şi din „Indicatorul" d-lui Orlov (ed. 1 şi 3). Despre aceste izvoare vezi cap. VII (volumul de faţă, pag. 452—454. — *Nota red).* Remarcăm doar că cifrele reproduse fac ca adevăratul ritm de dezvoltare să apară micşorat, deoarece în 1879 noţiunea de „fabrică" avea un sens mai îngust decît în 1866, iar în 1890, un sens şi mai îngust decît în 1879. In ediţia a 3-a a „Indicatorului" există date cu privire la momentul fondării a 230 de fabrici : rezultă că numai 26 sînt fondate înainte de 1870, 68 — în perioada 1870—1880, 122 — în perioada 1880—1890 şi 14 — în 1890. Şi aceasta indică creşterea rapidă a producţiei. Cît priveşte noua „Statistică a fabricilor şi uzinelor" (Petersburg, 1897), aceasta se caracterizează printr-un haos complet : producţia de brînzeturi este înregistrată numai în vreo două sau trei gubernii, în celelalte fiind complet omisă.

www.dacoromanica.ro

adăugăm untul topit şi brînza de vaci – de 4.701.400 de ruble, fără a socoti guberniile baltice şi guberniile apusene.

În ceea ce priveşte perioada de mai tîrziu, vom reda următoarele aprecieri din publicaţia departamentului agriculturii citată mai sus : „Munca salariată etc." Despre guberniile industriale în general citim următoarele : „Dezvoltarea producţiei de lapte şi de produse lactate a determinat o răsturnare totală în starea gospodăriilor din această regiune", ea „a avut o influenţă indirectă şi în ceea ce priveşte îmbunătăţirea agriculturii", „în această regiune producţia de lapte şi de produse lactate se dezvoltă din an în an" (258). În gubernia Tver „atît moşierii cît şi ţăranii manifestă tendinţa de a îmbunătăţi întreţinerea vitelor" ; venitul realizat din creşterea vitelor este evaluat la 10.000.000 de ruble (274). În gubernia Iaroslavl „producţia de lapte şi de produse lactate... se dezvoltă din an în an... Producţia de brînzeturi şi de unt a început chiar să capete un oarecare caracter industrial... laptele... este cumpărat de la vecini şi chiar de la ţărani. Există întreprinderi producătoare de brînzeturi care aparţin unor proprietari asociaţi" (285). „Orientarea generală a gospodăriei moşiereşti din partea locului – scrie un corespondent din judeţul Danilov, gubernia Iaroslavl – se caracterizează în prezent prin următoarele trăsături : 1) trecerea de la asolamentul cu trei sole la asolamentul cu cinci şi şapte sole, cu culturi de ierburi furajere pe ogoare ; 2) desţelenirea pîrloagelor ; 3) introducerea producţiei de lapte şi de produse lactate, şi, ca urmare, o mai strictă selecţionare a vitelor şi îmbunătăţirea întreţinerii lor" (292). Acelaşi lucru se spune şi despre gubernia Smolensk, unde valoarea producţiei de brînzeturi şi de unt este evaluată la 240.000 de ruble în 1889, după raportul guvernatorului (potrivit statisticii, 136.000 de ruble în 1890). Se mai observă o dezvoltare a producţiei de lapte şi de produse lactate şi în guberniile Kaluga, Kovno, Nijni-Novgorod, Pskov, Estonia, Vologda. În aceasta din urmă producţia de unt şi de brînzeturi este evaluată la 35.000 de ruble potrivit statisticii din 1890, la 108.000 de ruble potrivit raportului guvernatorului, *şi la 500.000 de ruble* potrivit datelor locale pe 1894, care semnalează un număr de *389 de fabrici.* „Aceasta este cifra pe care ne-o indică sta-

www.dacoromanica.ro

tistica. În realitate însă numărul fabricilor este mult mai mare, dat fiind că, potrivit cercetărilor consiliului zemstvei din Vologda, numai în județul Vologda există 224 de fabrici". Dar producția este dezvoltată în trei județe și în parte a pătrunsă deja și în cel de-al patrulea *. De aici putem deduce de cîte ori trebuie să mărim cifrele de mai sus pentru a ne apropia de realitate. Simpla părere a unui specialist, care afirmă că „în prezent numărul fabricilor de unt și al fabricilor de brînzeturi se ridică la cîteva mii" („Agricultura și silvicultura din Rusia", 299), ne dă o imagine mai veridică a situației decît cifra pretins exactă : 265 de fabrici.

Așadar, datele nu lasă nici un fel de îndoială în ceea ce privește uriașa dezvoltare a acestei forme deosebite de agricultură cu caracter comercial. Și în acest domeniu dezvoltarea capitalismului a fost însoțită de o transformare a tehnicii învechite. „În Rusia, în decursul ultimilor 25 de ani – citim, de pildă, în publicația „Agricultura și silvicultura" – s-a făcut atît de mult în domeniul producției de brînzeturi, încît este puțin probabil că în vreo altă țară s-ar fi putut face atît" (301). Același lucru îl afirmă și d-l Blajin în articolul „Succesele tehnicii în producția de lapte și de produse lactate" („Forțele de producție", III, 38–45). Principala transformare constă în faptul că metoda „străveche" de smîntînire a laptelui prin punerea la prins a fost înlocuită prin smîntînirea laptelui cu ajutorul unor mașini centrifuge (separatoare)**. Mașina a făcut ca producția să nu depindă de temperatura aerului, a mărit cu 10% cantitatea de unt extrasă din lapte, a îmbunătățit calitatea produsului, a ieftinit fabricarea untului (mașina cere muncă mai puțină, încăperi mai puține, vase mai puține, gheață mai puțină) și a determinat o concentrare a producției. Au apărut mari fabrici de unt care aparțin țăranilor și „care prelucrează pînă la 500 de puduri de lapte pe zi, ceea ce ar fi

* „Nedelea", 1896, nr. 13. Producția de lapte și de produse lactate este atît de rentabilă, încît aici au dat năvală negustorii de la orașe, care, printre altele, au introdus procedee ca plata în mărfuri. Un proprietar de pămînt din partea locului, care posedă o fabrică mare, organizează un artel, „avansînd bani pe lapte", pentru a elibera pe țărani de exploatarea scupșcicilor și pentru „a cîștiga noi piețe". Este un exemplu caracteristic care arată adevărata însemnătate a artelurilor și a faimoasei „organizări a desfacerii" : „eliberarea" de capitalul comercial *prin* dezvoltarea capitalului industrial.

** Înainte de 1882 în Rusia aproape că nu existau separatoare. În 1886 ele s-au răspîndit atît de rapid, încît au înlăturat definitiv vechiul procedeu. În ultimul deceniu al secolului trecut au apărut chiar și separatoare-extractoare de unt.

www.dacoromanica.ro

materialmente imposibil... în sistemul de smîntînire prin punerea laptelui la prins" (ibid). Se perfecţionează uneltele de producţie (cazane permanente, prese cu ghivent, pivniţe bine amenajate) ; bacteriologia este folosită în producţie şi dă culturi pure de bacterii ale acidului lactic, necesare fermentării friştii.

Astfel, în ambele regiuni descrise de noi, regiuni în care agricultura cu caracter comercial este dezvoltată, perfecţionările tehnice determinate de cerinţele pieţei sînt introduse în primul rînd la operaţiile care sînt mai susceptibile de transformări şi care sînt deosebit de importante pentru piaţă : la recoltarea, treieratul şi curăţirea cerealelor în producţia cerealieră cu caracter comercial ; la prelucrarea industrială a produselor animale în regiunile unde creşterea vitelor se face în scop comercial. Cît priveşte întreţinerea propriu-zisă a vitelor, capitalul consideră că deocamdată e mai rentabil s-o lase în grija micului producător : să îngrijească el cu „zel" şi „sîrguinţă" de vitele „lui" (înduioşînd pe d-l V. V. cu zelul său, vezi „Curente progresiste", pag. 73), să ia asupra lui cea mai mare parte a muncii celei mai grele şi celei mai puţin calificate : îngrijirea maşinii care dă lapte. Capitalul dispune de cele mai noi perfecţionări şi metode nu numai pentru a separa frişca de lapte, ci şi pentru a separa „frişca" ce rezultă din acest „zel", pentru a separa laptele de copiii ţăranilor săraci.

IV. CONTINUARE.
STRUCTURA ECONOMICĂ A GOSPODĂRIEI MOŞIEREŞTI ÎN REGIUNEA DESCRISĂ

Am citat mai sus mărturiile agronomilor şi ale proprietarilor agricoli cu privire la faptul că în gospodăriile moşiereşti prelucrarea laptelui duce la raţionalizarea agriculturii. Vom adăuga aici că analiza datelor statistice ale zemstvelor cu privire la această problemă, analiză făcută de către d-l Raspopin *, confirmă pe deplin această concluzie. Trimiţînd pe

* Şi această problemă *a fost pusă* de d-l Raspopin (pare-se pentru prima oară în publicistica noastră) dintr-un punct de vedere just şi teoreticeşte consecvent. El arată din capul locului că „mărirea productivităţii creşterii vitelor" — în special dezvoltarea producţiei de lapte şi de produse lactate — se desfăşoară la noi pe calea *capitalistă* şi constituie unul din principalele indicii de pătrundere a capitalului în agricultură.

www.dacoromanica.ro

cititor, pentru date amănunțite, la articolul d-lui Raspopin, vom reproduce aici numai principala lui concluzie. „Dependența dintre starea creșterii vitelor, a producției de lapte și de produse lactate, pe de o parte, și numărul moșiilor în decădere și caracterul intensiv al gospodăriilor, pe de altă parte, este incontestabilă. Județele (din gubernia Moscova) în care creșterea vitelor de lapte și producția de lapte și de produse lactate este cea mai dezvoltată au cel mai mic procent de gospodării în decădere și cel mai mare procent de gospodării cu o agricultură foarte dezvoltată. Pretutindeni în gubernia Moscova suprafața terenurilor arabile se restrînge, ele fiind transformate în fînețe și pășuni, iar asolamentele cu culturi de cereale cedează locul asolamentelor cu multe sole și cu culturi de ierburi furajere. Ierburile furajere și vitele de lapte, iar nu cerealele, dețin în prezent rolul principal, și nu numai în marile exploatări agricole din gubernia Moscova, dar chiar în întreaga regiune industrială a Moscovei“ (l. c.).

Proporțiile producției de unt și brînzeturi au o importanță deosebită tocmai datorită faptului că ele vădesc o revoluție în agricultură, aceasta devenind o ocupație lucrativă și eliberîndu-se de rutină. Capitalismul își subordonează unul dintre produsele agriculturii, și acestui produs principal i se adaptează toate celelalte laturi ale economiei. Întreținerea vitelor de lapte determină cultura de ierburi furajere, trecerea de la sistemul de asolament cu trei sole la sistemul de asolament cu mai multe sole etc. Resturile rezultate din fabricarea brînzeturilor sînt folosite pentru îngrășarea vitelor destinate vînzării. Nu numai prelucrarea laptelui, ci întreaga agricultură devine o ocupație lucrativă *. Influența producției de brînze-

* În lucrarea sa „Cercetarea sanitară a fabricilor și uzinelor din gubernia Smolensk“ (Smolensk, 1894, partea I, pag. 7), d-rul Jbankov arată că „numărul muncitorilor ocupați cu fabricarea propriu-zisă a brînzeturilor... este foarte neînsemnat... Numărul muncitorilor auxiliari, care sînt necesari în același timp și în producția de brînzeturi și în agricultură, este mult mai mare ; aceștia sînt văcarii, mulgătoarele și alții ; la toate fabricile [de brînzeturi] numărul acestor muncitori este de două, de trei și chiar de patru ori mai mare decît numărul muncitorilor care se ocupă în mod special cu fabricarea brînzeturilor“. Să remarcăm în treacăt că, potrivit descrierii d-rului Jbankov, condițiile de muncă de aici sînt foarte neigienice, ziua de lucru este excesiv de lungă (16—17 ore) etc. Astfel și în această regiune de agricultură cu caracter comercial, tradiționalele idei despre munca idilică a agricultorului se dovedesc a fi inexacte.

www.dacoromanica.ro

turi şi de unt nu se limitează la cadrul gospodăriilor în care ea a fost introdusă, întrucît laptele este cumpărat adesea de la ţăranii şi de la moşierii din împrejurimi. Prin cumpărarea laptelui, capitalul îşi subordonează şi pe micii agricultori, — mai ales atunci cînd se organizează aşa-zise „centre de lapte", a căror răspîndire a fost constatată încă în perioada 1870–1880 (vezi „Studiul" d-lor Kovalevski şi Levitski). Acestea sînt întreprinderi organizate în marile oraşe sau în apropierea lor, şi care prelucrează cantităţi foarte mari de lapte, transportat pe calea ferată. Din lapte se scoate îndată frişca, care este vîndută proaspătă, iar laptele smîntînit este desfăcut la preţ redus cumpărătorilor cu mijloace mai modeste. Pentru a-şi asigura un produs de o anumită calitate, aceste întreprinderi încheie uneori contracte cu furnizorii, contracte care-i obligă pe aceştia să respecte anumite reguli în ceea ce priveşte hrănirea vacilor. Este lesne de văzut cît de mare este importanţa unor astfel de întreprinderi mari : pe de o parte, ele îşi cuceresc o piaţă largă (desfacerea laptelui smîntînit orăşenilor cu mijloace modeste), iar pe de altă parte lărgesc în proporţii enorme piaţa pentru întreprinzătorii rurali. Aceştia din urmă capătă un puternic imbold pentru lărgirea şi îmbunătăţirea agriculturii cu caracter comercial. Marea industrie îi stimulează, ca să zicem aşa, cerînd un produs de o anumită calitate, înlăturînd de pe piaţă (sau dînd pe mîna cămătarilor) pe micul producător care se situează sub nivelul „normal". În aceeaşi direcţie acţionează şi principiul stabilirii preţului la lapte după calitatea sa (de pildă după grăsimea pe care o conţine), pe care tehnica îl serveşte cu atîta zel, inventînd fel de fel de lactodensimetre etc., şi care este susţinut cu atîta căldură de specialişti (vezi „Forţele de producţie", III, 9 şi 38). În această privinţă rolul centrelor de lapte în dezvoltarea capitalismului este perfect analog cu rolul silozurilor în producţia cerealieră cu caracter comercial. Sortînd cerealele după calitate, silozurile fac ca ele să nu fie produse individuale, ci produse de specie (res fungibilis *, cum spun specialiştii în drept civil), adică le adaptează pentru prima oară pe deplin schimbului (vezi articolul lui M. Sering despre comerţul de cereale în Statele Unite ale Americii în culegerea „Proprieta-

* — bunuri *fungibile*[94]. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

tea funciară şi agricultura", pag. 281 şi urm.). În felul acesta silozurile constituie un puternic imbold pentru producţia de cereale-marfă şi stimulează dezvoltarea ei tehnică prin introducerea aceluiaşi principiu al stabilirii preţului în funcţie de calitate. Acest sistem dă o dublă lovitură micului producător. În primul rînd, el introduce ca normă, decretează ca obligatorie calitatea superioară a cerealelor la marii cultivatori, depreciind complet prin aceasta cerealele de calitate mai proastă ale ţăranilor săraci. În al doilea rînd, organizînd sortarea şi păstrarea cerealelor după tipul marii industrii capitaliste, el reduce la marii cultivatori cheltuielile necesitate de aceste operaţii, înlesneşte şi simplifică pentru ei vînzarea cerealelor şi aruncă astfel definitiv în braţele chiaburilor şi ale cămătarilor pe micul producător cu metoda sa patriarhală şi primitivă de vînzare cu carul în piaţă. Dezvoltarea rapidă din ultimul timp a construcţiei de silozuri înseamnă, aşadar, în producţia de cereale o tot atît de mare victorie a capitalului şi o micşorare a rolului micului producător de marfă ca şi apariţia şi dezvoltarea „centrelor de lapte" capitaliste.

Datele citate mai sus arată limpede că dezvoltarea creşterii vitelor în scop comercial *creează* piaţă internă *, în primul rînd pentru mijloacele de producţie: aparate pentru prelucrarea laptelui, clădiri, adăposturi pentru vite, unelte agricole perfecţionate necesare pentru trecerea de la asolamentul rutinar cu trei sole la asolamentele cu mai multe sole etc., iar în al doilea rînd pentru forţă de muncă. Căpătînd un caracter industrial, creşterea vitelor cere incomparabil mai mulţi muncitori decît vechea creştere a vitelor, care a avut ca scop obţinerea „gunoiului de grajd". Regiunea producţiei de lapte şi de produse lactate – guberniile industriale şi cele din nord-vestul ţării – atrage într-adevăr un mare număr de muncitori

* Piaţa *pentru* creşterea vitelor în scop comercial se creează mai ales prin creşterea populaţiei industriale, despre care vom vorbi amănunţit mai jos (cap. VIII, § II). În ceea ce priveşte comerţul exterior, ne vom limita la următoarea remarcă: la începutul epocii de după reformă, exportul de brînzeturi a fost mult mai mic decît importul, dar în perioada 1890—1900 exportul aproape că a atins nivelul importului (în decurs de 4 ani, între 1891 şi 1894, importul a reprezentat 41.800 de puduri, iar exportul 40.600 de puduri în medie pe an; în cursul celor 5 ani dintre 1886 şi 1890, exportul a fost mai mare decît importul). Exportul de unt de vacă şi unt de oaie a fost întotdeauna mult mai mare decît importul; volumul acestui export creşte rapid: în perioada 1866—1870 au fost exportate în medie 190.000 de puduri pe an, iar în perioada 1891—1894 — 370.000 de puduri pe an. („Forţele de producţie", III, 37).

www.dacoromanica.ro

agricoli. Foarte mulți oameni vin în căutare de munci agricole în guberniile Moscova, Petersburg, Iaroslavl, Vladimir ; mai puțini, dar totuși un număr considerabil, se strămută în guberniile Novgorod, Nijni-Novgorod și în alte gubernii fără cernoziom. Așa cum rezultă din răspunsurile date de corespondenții departamentului agriculturii, în gubernia Moscova și în alte gubernii exploatările agricole folosesc mai ales muncitori veniți din alte părți. Acest paradox – strămutarea de muncitori agricoli din guberniile agricole (mai ales din guberniile din zona centrală cu cernoziom și în parte și din cele nordice) în guberniile industriale pentru munci agricole, în schimbul muncitorilor industriali care pleacă în masă – este un fenomen extrem de caracteristic (vezi în această privință lucrarea lui S. A. Korolenko, l. c.). Mai convingător decît orice calcule și raționamente, fenomenul acesta arată că în guberniile din zona centrală cu cernoziom, care sînt cele mai slab dezvoltate din punct de vedere capitalist, nivelul de trai al poporului muncitor este incomparabil mai scăzut și situația sa incomparabil mai proastă decît în guberniile industriale, care sînt mai dezvoltate din punct de vedere capitalist ; că și în Rusia s-a generalizat în prezent fenomenul caracteristic tuturor țărilor capitaliste constînd în faptul că situația muncitorilor din industrie este mai bună decît situația muncitorilor agricoli (deoarece în agricultură la apăsarea capitalismului se adaugă apăsarea formelor precapitaliste de exploatare). De aceea și fug muncitorii din agricultură spre industrie, pe cînd în guberniile industriale nu numai că nu există o tendință spre agricultură (de pildă strămutările din aceste gubernii sînt cu desăvîrșire inexistente), dar se observă chiar o atitudine de superioritate față de „amărîții" de muncitori agricoli, cărora li se spune „văcari" (gub. Iaroslavl), „cazaci" (gub. Vladimir), „oameni care scurmă pămîntul" (gub. Moscova).

Este important să menționăm apoi că îngrijirea vitelor cere în timpul iernii un număr mai mare de muncitori decît în timpul verii. Din această cauză, precum și din cauza dezvoltării prelucrării industriale a produselor agricole, în regiunea descrisă cererea de muncitori nu numai că crește, dar se și *repartizează mai uniform pe toată durata anului* și pe diferiți ani. Materialul pe care ne putem bizui cel mai mult în studierea acestui

www.dacoromanica.ro

fapt interesant îl constituie datele cu privire la salarizare, dacă acestea sînt luate pe o serie întreagă de ani. Citîm aceste date, limitîndu-ne la grupele de gubernii velicoruse şi maloruse. Lăsăm la o parte guberniile apusene, date fiind particularităţile traiului de acolo şi aglomerarea artificială a populaţiei (zona de domiciliere a evreilor), iar pe cele baltice le citîm numai pentru a ilustra relaţiile care se formează în condiţii în care capitalismul în agricultură este mai dezvoltat *.

Grupuri de gubernii	Medii pe 10 ani (1881—1891)			Medii pe 8 ani (1883—1891)					
	Salariul muncitorului în ruble		Salariul pe timpul verii în % faţă de cel anual	Salariul zilerului în perioada strîngerii recoltei, în copeici		Diferenţa dintre ele	Salariul zilerului în copeici		Diferenţa dintre ele
	cu anul	pe timpul verii		media infer.	media sup.		la însămînţări	media la recoltare	
I. Periferiile sudice şi răsăritene	78	50	*64%*	64	181	*117*	45	97	*52*
II. Guberniile din zona centrală cu cernoziom	54	38	*71%*	47	76	*29*	35	58	*23*
III. Guberniile fără cernoziom	70	48	*68%*	54	68	*14*	49	60	*11*
Guberniile baltice	82	53	*65%*	61	70	*9*	60	67	*7*

* Primul grup (regiunea producţiei cerealiere capitaliste) cuprinde 8 gubernii : Basarabia, Herson, Taurida, Ekaterinoslav, Don, Samara, Saratov şi Orenburg. Grupa a II-a (regiunea unde capitalismul este cel mai puţin dezvoltat) cuprinde 12 gubernii : Kazan, Simbirsk, Penza, Tambov, Reazan, Tula, Orel, Kursk, Voronej, Harkov, Poltava şi Cernigov. Grupul al III-lea (regiunea producţiei capitaliste de lapte şi de produse lactate şi a capitalismului industrial) cuprinde 10 gubernii : Moscova, Tver, Kaluga, Vladimir, Iaroslavl, Kostroma, Nijni-Novgorod, Petersburg, Novgorod şi Pskov. Cifrele care indică mărimea salariului reprezintă media cifrelor pe gubernii. Sursa — publicaţia departamentului agriculturii : „Munca salariată etc."

www.dacoromanica.ro

Să examinăm acest tabel, în care cifrele din principalele trei coloane sînt subliniate. Prima coloană arată raportul dintre salariul pe timpul verii şi salariul anual. Cu cît acest raport este mai *scăzut,* cu cît mai mult se apropie salariul pe timpul verii de salariul pe o jumătate de an, cu atît mai uniform se repartizează cererea de muncitori în cursul anului, *cu atît mai scăzut este şomajul în timpul iernii.* Sub acest raport, situaţia cea mai puţin favorabilă o au guberniile din zona centrală cu cernoziom, regiune în care predomină munca în dijmă şi unde capitalismul este slab dezvoltat*. În guberniile industriale, în regiunea producţiei de lapte şi de produse lactate, cererea de muncă este mai mare, iar şomajul în timpul iernii este mai redus. Atunci cînd luăm fiecare an în parte, salariul în aceste gubernii este mai stabil, după cum se vede din coloana a doua, care arată diferenţa dintre salariul cel mai mic şi salariul cel mai mare în perioada recoltării. În sfîrşit, diferenţa dintre salariul care se plăteşte la însămînţări şi cel care se plăteşte la strînsul recoltei este şi ea mai mică în zona fără cernoziom, adică cererea de muncitori se repartizează mai uniform între sezonul de primăvară şi cel de vară. Sub toate raporturile amintite, guberniile baltice sînt superioare guberniilor fără cernoziom, iar guberniile de stepă, care folosesc muncitori veniţi din altă parte şi unde producţia la hectar prezintă cele mai mari oscilaţii, se disting şi prin faptul că acolo salariile sînt cel mai puţin stabile. Prin urmare, datele cu privire la salarii arată că în regiunea descrisă capitalismul în agricultură nu numai că creează o cerere de muncă salariată, dar şi repartizează această cerere în mod mai uniform pe tot timpul anului.

În sfîrşit, trebuie să relevăm încă una din formele de dependenţă faţă de marele proprietar a micului agricultor din regiunea descrisă. Este vorba de completarea şeptelului moşierilor prin cumpărarea de vite de la ţărani. Moşierii consideră

* D-l Rudnev trage o concluzie similară : „În localităţile unde munca muncitorului cu anul are un preţ relativ ridicat, salariul muncitorului pe timpul verii se apropie mai mult de jumătatea salariului anual. Prin urmare, dimpotrivă, în guberniile apusene şi aproape în toate guberniile din zona centrală cu cernoziom şi cu populaţie deasă, munca muncitorului are în timpul verii un preţ foarte scăzut" (l. c., 455).

www.dacoromanica.ro

că este mai convenabil să cumpere vite de la țărani, care de nevoie le vînd „în pierdere", decît să crească singuri vite, – la fel cum în așa-zisa industrie meșteșugărească scupșcicii de la noi preferă adesea să cumpere de la meșteșugari produsul finit la un preț ieftin, care ruinează pe meșteșugari, decît să confecționeze acest produs în atelierele proprii. Faptul acesta, care dovedește starea de extremă decădere a micului producător, care arată că în societatea contemporană micul producător se poate menține numai printr-o nelimitată reducere a nevoilor sale, a fost transformat de către d-l V. V. într-un argument în favoarea micii producții „populare" l... „Sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că marii noștri proprietari... nu dau dovadă de suficientă independență... Țăranul însă... dă dovadă de mai multă capacitate de a-și îmbunătăți în mod real gospodăria" („Curente progresiste", 77). Această lipsă de independență se manifestă în faptul că „proprietarii noștri care se ocupă cu producția de produse lactate... acaparează (vacile) țăranilor la un preț care rareori se ridică la jumătatea costului creșterii acestora și care de obicei nu este mai mare de 1/3 sau chiar 1/4 din acest cost" (ibid, 71). Capitalul comercial al proprietarilor crescători de vite și-a subordonat în întregime pe țăranii cu gospodărie mică, transformîndu-i în grăjdari ai săi, care cresc, pentru o plată derizorie, vite pentru el, iar pe femeile lor în mulgătoare, în serviciul lui *. S-ar părea că de aici ar trebui să decurgă concluzia

* Iată două aprecieri asupra nivelului de trai și condițiilor de trai ale țăranului rus în general. În „Nimicurile vieții", M. E. Saltîkov scrie despre „Țăranul gospodar"... „Țăranul are nevoie de toate ; dar mai mult decît de orice el are nevoie de ...capacitatea de a se istovi, de a nu-și cruța munca proprie... Țăranul gospodar pur și simplu moare muncind". „Și femeia și copiii mai mari, toți se chinuie mai rău ca la ocnă".

În articolul „Lizar" („Severnîi Kurier", 1899, nr. 1) V. Veresaiev vorbește despre țăranul Lizar din gubernia Pskov, care propovăduiește folosirea de picături etc. pentru „stîrpirea omului". „Mai tîrziu — remarcă autorul — am auzit adesea de la medicii și mai ales de la moașele zemstvelor că nu rareori li se întîmplă să primească astfel de rugăminți din partea bărbaților și a femeilor de la țară". „Viața care se mișcă într-o anumită direcție a folosit toate căile, iar în cele din urmă s-a împotmolit într-o fundătură. Nu există ieșire din această fundătură. Și iată că în mod firesc se conturează și devine tot mai coaptă o nouă rezolvare a problemei".

Situația țăranului în societatea capitalistă este într-adevăr fără ieșire și duce „în chip firesc" atît în Rusia obștilor, cît și în Franța agriculturii parcelare, la o nefirească... nu „rezolvare a problemei", bineînțeles, ci la un mijloc nefiresc de a amîna pieirea micii gospodării. *(Notă la ediția a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

că este lipsit de sens să fie frînată transformarea capitalului comercial în capital industrial, că este lipsit de sens să fie susținută mica producție, care duce la scăderea nivelului de trai al producătorului sub nivelul de trai al muncitorului agricol. Dar d-l V. V. raționează altfel. El este încîntat de „sîrguința" (pag. 73, l. c.) depusă de țăran în îngrijirea vitelor ; el este încîntat de „frumoasele rezultate în creșterea vitelor" obținute de femei, „care își petrec toată viața lîngă vacă și lîngă oi" (80). Gîndiți-vă numai, ce fericire ! „Toată viața lîngă vacă" (al cărei lapte se duce la separatorul de frișcă perfecționat) ; și drept recompensă pentru această viață – primește un „sfert din costul" cheltuielilor de întreținere a acestei vaci ! Într-adevăr, în aceste condiții, cum să nu te pronunți pentru „mica producție populară" !

V. CONTINUARE. DESCOMPUNEREA ȚĂRĂNIMII ÎN REGIUNEA PRODUCȚIEI DE LAPTE ȘI DE PRODUSE LACTATE

În aprecierile literaturii privind problema influenței producției de lapte și produse lactate asupra situației țărănimii ne lovim de contradicții permanente : pe de o parte se arată progresul economiei, creșterea veniturilor, îmbunătățirea tehnicii agricole, înzestrarea cu unelte perfecționate ; pe de altă parte – înrăutățirea alimentației, crearea unor noi forme de înrobire și ruinare a țăranilor. După cele expuse în capitolul al II-lea, aceste contradicții nu trebuie să ne mire : noi știm că aprecierile opuse se referă la grupuri opuse ale țărănimii. Pentru a ne face o idee mai precisă despre acest lucru, vom lua datele referitoare la clasificarea gospodăriilor țărănești după numărul vacilor existente în fiecare gospodărie *.

* Datele statisticii zemstvelor după „Culegerea rezumativă" a d-lui Blagoveșcenski. Circa 14.000 de gospodării din aceste 18 județe nu sînt repartizate după numărul de vaci ; în total sînt 303.262 de gospodării, iar nu 289.079. D-l Blagoveșcenski aduce date asemănătoare pentru încă 2 județe din guberniile cu cernoziom, dar, după cît se vede, aceste județe nu sînt tipice. În 11 județe din gubernia Tver („Culegere de date statistice", XIII, 2) procentul de gospodării fără vaci printre gospodăriile cu pămînt lotual nu este prea mare (9,8), dar 21,9% din gospodăriile cu 3 vaci și mai mult, concentrează în mîna lor 48,4% din numărul total al vacilor. Procentul gospodăriilor fără cai este de 12,2% ; gospodăriile cu 3 cai și mai mulți reprezintă numai 5,1%, ele neavînd decît 13,9% din numărul total al cailor. Remarcăm în treacăt că și în celelalte gubernii fără cernoziom se înregistrează o mai mică concentrare a cailor (în comparație cu concentrarea vacilor).

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gospodării	18 judeţe din guberniile Petersburg, Moscova, Tver şi Smolensk					Gubernia Petersburg, 6 judeţe				
	Numărul gospodăriilor	%	Numărul vacilor	%	La 1 gosp. revin vaci	Numărul gospodăriilor	%	Numărul vacilor	%	La 1 gosp. revin vaci
Gospodării fără vaci	59.336	20,5	—	—	—	15.196	21,2	—	—	—
„ cu 1 vacă	91.737	31,7	91.737	19,8	1	17.579	24,6	17.579	13,5	1
„ cu 2 vaci	81.937	28,4	163.874	35,3	2	20.050	28,0	40.100	31,0	2
„ cu 3 vaci şi mai mult	56.069	19,4	208.735	44,9	3,7	18.676	26,2	71.474	55,5	3,8
Total	289.079	100	464.346	100	1,6	71.501	100	129.153	100	1,8

www.dacoromanica.ro

Prin urmare repartizarea vacilor între țăranii din zona fără cernoziom se dovedește a fi foarte asemănătoare cu repartizarea vitelor de muncă între țăranii din guberniile cu cernoziom (vezi cap. II). Totodată, în regiunea descrisă, concentrarea vitelor de lapte se dovedește a fi mai puternică decît concentrarea vitelor de muncă. Aceasta arată în mod vădit că descompunerea țărănimii este strîns legată tocmai de forma locală de agricultură cu caracter comercial. Aceeași legătură o indică, după cît se vede, și următoarele date (din păcate, nu destul de complete). Dacă luăm datele totalizate ale statisticii zemstvelor (d-l Blagoveșcenski ; datele privind 122 de județe din 21 de gubernii), obținem la 1 gospodărie, în medie, 1,2 vaci. Prin urmare, în zona fără cernoziom țărănimea este, după cît se vede, mai bogată în vaci decît țărănimea din zona cu cernoziom, iar țărănimea din gubernia Petersburg este în general încă și mai bogată decît cea din zona fără cernoziom. Pe de altă parte, în 123 de județe din 22 de gubernii procentul gospodăriilor fără vaci este de 13%, pe cînd în cele 18 județe luate de noi el este de 17%, iar în cele 6 județe din gubernia Petersburg – de 18,8%. Prin urmare, descompunerea țărănimii (din acest punct de vedere) este cel mai mult accentuată în gubernia Petersburg, apoi în zona fără cernoziom în general. Aceasta dovedește că tocmai agricultura cu caracter *comercial* este principalul factor al descompunerii țărănimii.

Din datele citate se vede că aproximativ jumătate din numărul gospodăriilor țărănești (gospodăriile fără vaci și cele cu o vacă) nu au decît ponoase de pe urma avantajelor producției de lapte și de produse lactate. Țăranul care are o vacă va vinde laptele numai de nevoie, înrăutățind alimentația copiilor săi. Dimpotrivă, circa o cincime din numărul gospodăriilor (cele cu 3 vaci și mai mult) concentrează în mîna lor, probabil, mai mult de jumătate din întreaga producție de lapte și de produse lactate, deoarece în aceste gospodării calitatea vitelor și rentabilitatea gospodăriei sînt mai mari

www.dacoromanica.ro

decît la țăranul „mijlociu“ *. Datele privitoare la o regiune unde producția de lapte și de produse lactate și capitalismul în general sînt foarte dezvoltate constituie o interesantă ilustrare a acestei concluzii. E vorba de județul Petersburg **. Producția de lapte și de produse lactate este deosebit de dezvoltată în localitățile de vilegiatură ale județului, care sînt populate mai ales de ruși ; aici cea mai mare dezvoltare o au culturile de ierburi furajere (23,5% pămînt lotual arabil față de 13,7% în județ), culturile de ovăz (52,3% din pămîntul arabil) și de cartofi (10,1%). Agricultura se află sub influența directă a pieței din Petersburg, care are nevoie de ovăz, cartofi, fîn, lapte și forță de muncă cabalină (l. c., 168). Cu „producția de lapte și de produse lactate“ se ocupă 46,3% din numărul familiilor populației înregistrate. Laptele obținut de la 91% din numărul total al vacilor este destinat vînzării. Venitul obținut din această îndeletnicire se ridică la 713.470 de ruble (203 ruble de familie, 77 de ruble de fiecare vacă). Cu cît localitatea este situată mai aproape de Petersburg, cu atît calitatea vitelor și îngrijirea lor sînt mai bune. Desfacerea laptelui se face în două feluri : 1) pe loc, scupșcicilor și 2) la Petersburg, „fermelor de produse lactate“ etc. Acest din urmă mod de desfacere este incomparabil mai avantajos, dar „majoritatea gospodăriilor, care au una sau două vaci, cîteodată chiar mai multe, sînt lipsite... de posibilitatea de a-și trimite produsul direct la Petersburg“ (240) – fie din cauză că nu au cal, fie pentru motivul că transportul de cantități mici nu este avantajos etc. Printre scupșcici figurează nu numai negustorii-specialiști în materie, dar și persoane care au o

* Trebuie să avem în vedere aceste date referitoare la grupurile opuse ale țărănimii atunci cînd întîlnim, de pildă, aprecieri neîntemeiate de felul acesta : „Venitul între 20 și 200 de ruble pe an de gospodărie, realizat din creșterea vitelor de lapte, constituie pe vasta întindere a gubernriilor nordice nu numai o pîrghie dintre cele mai importante pentru extinderea și îmbunătățirea creșterii vitelor, dar el a avut influență și asupra îmbunătățirii agriculturii și chiar asupra scăderii strămutărilor în scopul căutării de lucru, deschizînd populației posibilități de lucru acasă — atît la îngrijirea vitelor cît și la amenajarea terenurilor lăsate pînă atunci în paragină“. („Forțele de producție“, III, 18). În general strămutările nu scad, ci cresc. În unele regiuni însă scăderea poate să rezulte fie dintr-o creștere a procentului de țărani înstăriți, fie din dezvoltarea „muncii la domiciliu“, adică a muncii salariate folosite de întreprinzătorii rurali din localitate.

** „Materiale statistice cu privire la economia guberniei Petersburg“. Partea a V-a, secțiunea a II-a, Petersburg, 1887.

www.dacoromanica.ro

producție proprie de lapte și de produse lactate. Iată date privind 2 plăși din județ :

Două plăși din jud. Petersburg	Numărul familiilor	Numărul vacilor de care dispun	La 1 familie	„Cîștigul" acestor familii, ruble	Revine cîștig	
					la 1 familie	la 1 vacă
Familii care vînd lapte scupșcicilor	441	1.129	2,5	14.884	33,7	13,2
Familii care desfac laptele la Petersburg	119	649	5,4	29.187	245,2	44,9
Total	560	1.778	3,2	44.071	78,8	24,7

De aici putem deduce în ce măsură se bucură de avantajele producției de lapte și produse lactate întreaga țărănime din zona fără cernoziom, în rîndurile căreia, după cum am văzut, concentrarea vitelor de lapte este și mai mare decît în rîndurile acestor 560 de familii. Rămîne să adăugăm că 23,1% din familiile țărănești din județul Petersburg folosesc muncitori salariați (printre care și aici, ca și pretutindeni în agricultură, predomină muncitorii zileri). „Avînd în vedere că muncitori agricoli angajează aproape exclusiv familiile care au gospodărie agricolă completă" (și asemenea familii nu reprezintă în județ decît 40,4% din numărul total al familiilor), „trebuie să tragem concluzia că mai mult de jumătate din aceste gospodării nu se pot dispensa de munca salariată" (158).

Așadar, în cele mai diferite regiuni ale Rusiei, în gubernia Petersburg și în gubernia Taurida, să zicem, relațiile social-economice din cadrul „obștii" se dovedesc a fi absolut identice. Din rîndurile „țăranilor-plugari" (expresia este a d-lui N.–on) se desprind și aici, ca și acolo, un număr mic de întreprinzători rurali și o mulțime de proletari rurali. Particularitatea agriculturii constă în aceea că capitalismul își subordonează într-o regiune o ramură a agriculturii, în altă regiune – altă ramură, ceea ce face ca relații economice identice să-și găsească expresia în cele mai diferite forme agronomice și de trai.

www.dacoromanica.ro

Stabilind că în regiunea descrisă țărănimea se diferențiază în clase opuse, vom înțelege ușor părerile contradictorii care se emit de obicei în ceea ce privește rolul producției de lapte și de produse lactate. Este cu totul firesc ca pentru țărănimea înstărită aceasta să constituie un imbold în ceea ce privește dezvoltarea și îmbunătățirea agriculturii, ceea ce are drept rezultat o răspîndire a culturilor de ierburi furajere, care devin o parte integrantă necesară creșterii vitelor în scopuri comerciale. În gubernia Tver, de pildă, se constată o dezvoltare a culturilor de ierburi furajere, iar în județul Kașin, care stă în fruntea județelor din gubernie, 1/6 din numărul gospodăriilor cultivă actualmente trifoi („Culegere", XIII, 2, pag. 171). Este interesant de relevat totodată că pe terenurile cumpărate culturile de ierburi furajere ocupă o parte mai mare a pămîntului cultivat decît pe lot : burghezia țărănească preferă, firește, posesiunii în cadrul obștii proprietatea privată asupra pămîntului *. În „Privire asupra guberniei Iaroslavl" (partea a II-a, 1896) întîlnim de asemenea o mulțime de indicații cu privire la creșterea culturilor de ierburi furajere, și aceasta iarăși îndeosebi pe terenuri cumpărate sau pe terenuri luate în arendă **. În aceeași publicație se găsesc indicații cu privire la răspîndirea uneltelor perfecționate ca : pluguri de fier, mașini de treierat, tăvăluge etc. O puternică dezvoltare ia producția de unt și brînzeturi. Încă la începutul deceniului al 9-lea s-a constatat în gubernia Novgorod, concomitent cu o scădere și o înrăutățire generală a creșterii vitelor la țărani, îmbunătățirea acesteia în unele localități, unde există posibilități de a desface convenabil laptele sau unde s-a statornicit de multă vreme practica hrănirii artificiale a viteilor *(Bîcikov :* „Studiu asupra situației economice și a gospodăriei țăranilor din trei plăși ale județului Novgorod pe baza recensămîntului pe gos-

* O îmbunătățire esențială în întreținerea vitelor mari s-a constatat numai acolo unde s-a dezvoltat producția de lapte pentru piață (pag. 219, 224).

** Pag. 39, 65, 136, 150, 154, 167, 170, 177 și altele. Sistemul dărilor, rămas la noi același de dinainte de reformă, frînează și aici progresul agriculturii. „Din cauza desimii gospodăriilor — scrie un corespondent — culturile de ierburi furajere sînt introduse în plasă pretutindeni, trifoiul însă se vinde pentru plata restanțelor de dări" (91). În această gubernie dările sînt cîteodată așa de mari, încît gospodarul care își cedează pămîntul este nevoit să mai plătească din buzunarul său o anumită sumă noului posesor al lotului.

www.dacoromanica.ro

podării". Novgorod, 1882). Hrănirea artificială a viteilor, care reprezintă şi ea una din formele de creştere a vitelor în scop comercial, constituie în genere o îndeletnicire destul de răspîndită în guberniile Novgorod, Tver şi în general în apropiere de capitale (vezi „Munca salariată etc.", publicaţia departamentului agriculturii). „Această îndeletnicire – spune d-l Bîcikov – constituie în fond un venit al ţăranilor care au un mare număr de vaci şi care şi fără aceasta sînt ţărani înstăriţi, deoarece la o singură vacă, şi uneori chiar la două vaci cu lapte puţin, hrănirea artificială a viţeilor este de neconceput" (l. c., 101) *.

Dar cel mai caracteristic indiciu al succeselor economice ale burgheziei ţărăneşti în regiunea descrisă este faptul că ţăranii angajează muncitori. Proprietarii funciari din partea locului îşi dau seama că încep să fie concuraţi, şi în comunicările pe care le dau departamentului agriculturii explică uneori lipsa de muncitori prin faptul că aceştia sînt angajaţi de către ţăranii înstăriţi („Munca salariată", 490). Angajarea de muncitori de către ţărani se constată şi în guberniile Iaroslavl, Vladimir, Petersburg, Novgorod (l. c., passim). O sumă de indicaţii asemănătoare sînt presărate şi în „Privire asupra guberniei Iaroslavl".

Toate aceste progrese ale minorităţii înstărite apasă însă greu asupra masei ţăranilor săraci. Iată, de pildă, în plasa Koprina, jud. Rîbinsk, gub. Iaroslavl, se constată o răspîndire a fabricilor de brînzeturi din iniţiativa „lui V. I. Blandov, cunoscutul fondator al artelurilor pentru producţia de brînzeturi" **. „Ţăranii mai săraci care au cîte o singură vacă, ducînd... laptele" (la fabrica de brînzeturi), „îşi prejudiciază,

* Remarcăm în treacăt că diversitatea de „îndeletniciri" ale ţărănimii locale l-a determinat pe d-l Bicikov să distingă două tipuri de ţărani cu îndeletniciri după mărimea cîştigului realizat. S-a constatat că 3.251 de oameni (27,4% din populaţie) cîştigă mai puţin de 100 de ruble, cîştigul lor însumînd 102.000 de ruble, adică 31 de ruble de fiecare. Peste 100 de ruble cîştigă 454 de oameni (3,8% din populaţie) : cîştigul lor însumează 107.000 de ruble, adică 236 de ruble de fiecare. Din primul grup fac parte mai ales tot felul de muncitori salariaţi, din cel de-al doilea grup — negustorii, negustorii de fîn, proprietarii de exploatări forestiere şi alţii.

** „Artelurile pentru producţia de brînzeturi" din plasa Koprina figurează în „Indicatorul fabricilor şi uzinelor", iar firma Blandov este cea mai mare firmă în producţia de brînzeturi : în 1890 ea stăpînea 25 de fabrici, situate în şase gubernii diferite.

www.dacoromanica.ro

bineînțeles, alimentația", în timp ce țăranii înstăriți îmbunătățesc rasa vitelor (pag. 32–33). Printre diferitele categorii de muncă salariată se constată și angajarea la fabricile de brînzeturi ; dintre țăranii tineri se formează un contingent de meșteri în fabricarea brînzeturilor. În județul Poșehonie „numărul fabricilor de brînzeturi și al fabricilor de unt crește an de an tot mai mult", dar „folosul pe care fabricile de brînzeturi și cele de unt îl aduc gospodăriei țărănești cu greu compensează dezavantajele pe care fabricile de brînzeturi și cele de unt de la noi le aduc traiului țăranilor". După cum mărturisesc țăranii înșiși, ei sînt nevoiți adesea să rabde de foame, deoarece de îndată ce într-o localitate oarecare ia ființă o fabrică de brînzeturi, produsele de lapte iau calea spre aceste fabrici de brînzeturi și spre fabricile de unt, iar țăranii se hrănesc de obicei cu lapte diluat cu apă. Se dezvoltă sistemul plății prin mărfuri (pag. 43, 54, 59 și altele), așa încît este cazul să regretăm că legea care interzice în fabricile „capitaliste" plata în mărfuri nu se extinde și asupra micii producții „populare" de la noi *.

Prin urmare, părerile persoanelor care cunosc nemijlocit problema confirmă concluzia noastră că progresul în agricultura locală are efecte pur negative asupra majorității țăranilor. Progresul agriculturii cu caracter comercial înrăutățește situația grupurilor inferioare ale țărănimii și le înlătură definitiv din rîndurile agricultorilor. Remarcăm faptul că în literatura narodnică a fost arătată această contradicție dintre progresul

* Iată o apreciere caracteristică a d-lui Starîi Maslodel (pseudonim care înseamnă : Bătrîn producător de unt. — *Nota trad.*) : „Cine a văzut și cunoaște satul actual și își aduce aminte de satul de acum 40—50 de ani va fi uimit de deosebirea dintre ele. În satele de altădată, casele țăranilor erau la fel atît în ceea ce privește aspectul lor exterior, cît și interiorul lor ; acum însă alături de cocioabe stau case mari, frumos zugrăvite ; alături de oameni săraci lipiți pămîntului trăiesc bogătași ; alături de umiliți și obidiți — oameni care huzuresc și se veselesc. Înainte vreme întîlneam adesea localități în care nu exista nici un țăran lipsit de pămînt și fără gospodărie ; acum însă în ficcare sat sînt cel puțin cinci, dacă nu chiar zece țărani de aceștia. Și trebuie să spunem adevărul : producția de unt are o mare vină în accastă transformare a satului. Într-un răstimp de 30 de ani, producția de unt a îmbogățit pe mulți, le-a zugrăvit casele ; în perioada dezvoltării producției de unt, mulți țărani furnizori de lapte și-au îmbunătățit starea materială, și-au mărit numărul de vite, au cumpărat în tovărășie sau singuri pămînt, dar și mai mulți dintre ei au sărăcit, iar în sate au apărut țărani lipsiți de pămînt și fără gospodărie, precum și țărani săraci lipiți pămîntului". („Jizn", 1899, nr. 8, citat din „Severnîi Krai", 1899, nr. 223). *(Notă la ediția a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

producției de lapte și de produse lactate și înrăutățirea alimentației țăranilor (pentru prima oară, pare-se, de Engelhardt). Dar tocmai din acest exemplu se poate vedea cît de îngust apreciază narodnicii fenomenele care se produc în rîndurile țărănimii și în agricultură. Ei observă contradicția într-o formă, într-o regiune, – și nu înțeleg că ea este proprie întregii orînduiri social-economice, manifestîndu-se peste tot sub forme diferite. Ei observă caracterul contradictoriu al unei „îndeletniciri rentabile", – și preconizează cu stăruință „dezvoltarea" în rîndurile țăranilor a tot felul de alte „îndeletniciri locale". Ei observă caracterul contradictoriu al unuia dintre progresele înregistrate în agricultură, – și nu înțeleg că mașinile, de pildă, au și în agricultură absolut aceeași însemnătate politică-economică pe care o au și în industrie.

VI. REGIUNEA CULTURILOR DE IN

Ne-am oprit destul de amănunțit asupra descrierii primelor două regiuni ale agriculturii cu caracter capitalist, date fiind proporțiile lor vaste și caracterul tipic al relațiilor care există acolo. În continuarea expunerii ne vom mărgini la date mai sumare cu privire la uncle regiuni dintre cele mai importante.

Inul este cea mai importantă dintre așa-zisele „plante tehnice". Însuși termenul acesta ne arată că aici avem de-a face tocmai cu agricultura cu caracter *comercial*. De pildă, în gubernia Pskov, gubernie producătoare „de in", acesta reprezintă pentru țăran de mult „primul ban", după cum spun localnicii („Culegere de statistici militare", 260). Producția de in este pur și simplu unul dintre mijloacele de a-și procura bani. În linii generale epoca de după reformă se caracterizează printr-o indiscutabilă dezvoltare a cultivării inului în scopuri comerciale. Astfel, la sfîrșitul deceniului 1860–1870, volumul producției de in a Rusiei reprezenta circa 12.000.000 de puduri de fibre (ibid., 260) ; la începutul deceniului 1880–1890 – 20.000.000 de puduri de fibre („Analiză istorică-statistică a industriei din Rusia", vol. I, Petersburg, 1883, pag. 74) ; în prezent, în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene se

www.dacoromanica.ro

strîng peste 26.000.000 de puduri de fibre de in *. În regiunea propriu-zisă a culturilor de in (19 gubernii din zona fără cernoziom), suprafaţa culturilor de in a variat în ultimul timp astfel : 1893 – 756.600 des. ; 1894 – 816.500 des. ; 1895 – 901.800 des. ; 1896 – 952.100 des. şi 1897 – 967.500 des. În întreaga Rusie europeană (50 de gubernii) au fost cultivate cu in în 1896 – 1.617.000 des., iar în 1897 – 1.669.000 des. („Vestnik Finansov", ibid., şi 1898, nr. 7) faţă de 1.399.000 des. la începutul deceniului 1890–1900 („Forţele de producţie", I, 36). Aprecierile generale din literatura economică indică de asemenea o creştere a cultivării inului în scopuri comerciale. De pildă, în ceea ce priveşte primele două decenii de după reformă, „Analiza istorică-statistică" constată că „regiunea în care inul este cultivat în scopul prelucrării industriale s-a mărit cu cîteva gubernii" (l. c., 71), fapt asupra căruia a exercitat o deosebită influenţă extinderea reţelei de cale ferată. La începutul deceniului al 9-lea d-l V. Prugavin a scris despre judeţul Iuriev, gubernia Vladimir : „În ultimii 10–15 ani cultivarea inului... a devenit aici extrem de răspîndită". „Unii gospodari cu familie numeroasă vînd în fiecare an in în valoare de 300–500 de ruble şi chiar mai mult... În oraşul Rostov... se cumpără" (in pentru sămînţă)... „Ţăranii din partea locului dau multă atenţie alegerii seminţei" („Obştea sătească, meşteşugurile şi gospodăria agricolă din judeţul Iuriev, gubernia Vladimir". Moscova, 1884, pag. 86–89). În culegerea de date statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Tver (vol. XIII, partea a 2-a) se constată că „principalele cereale de primăvară, orzul şi ovăzul, cedează locul cartofilor şi inului" (pag. 151) ; în unele judeţe inul ocupă

* După datele Comitetului central de statistică, media din perioada 1893—1897 este de 26.291.000 de puduri. Vezi „Vestnik Finansov", 1897, nr. 9, şi 1898, nr. 6. În ceea ce priveşte perioada anterioară, datele statistice cu privire la producţia de in se caracterizau printr-o mare lipsă de precizie ; tocmai de aceea am preferat să folosim calculele aproximative bazate pe compararea, făcută de specialişti, a celor mai diferite izvoare. Sînt ani în care proporţiile producţiei de in prezintă oscilaţii considerabile. Tocmai de aceea d-l N.—on, de pildă, care s-a apucat să tragă cele mai îndrăzneţe concluzii despre o „scădere" a producţiei de in şi despre o „restrîngere a culturilor de in" („Studii", pag. 236 şi urm.) pe baza unor date de *şase ani*, a ajuns la erori foarte ciudate (vezi la P. B. Struve analiza acestora în „Note critice", pag. 233 şi urm.). La cele expuse în text adăugăm că, după datele citate de d-l N.-on, întinderea maximă a culturilor de in în perioada 1880—1890 a fost de 1.372.000 des., iar recolta de fibre — de 19.245.000 de puduri, în timp ce în 1896—1897 întinderea culturilor s-a ridicat la 1.617.000—1.669.000 des., iar recolta de fibre la 31.713.000—30.139.000 de puduri.

www.dacoromanica.ro

între 1/3 și 3/4 din terenurile cu culturi de primăvară, de pildă în județele Zubțov, Kașin și altele, „în care cultivarea inului a căpătat un caracter de îndeletnicire net speculativă" (pag. 145), dezvoltîndu-se deosebit de puternic pe țelinele și pîrloagele luate în arendă. Totodată se constată că în unele gubernii, unde există încă terenuri neocupate (terenuri înțelenite, locuri părăginite, terenuri despădurite), cultivarea inului se extinde în chip deosebit, pe cînd în alte gubernii, în care inul se cultivă de mult timp, „cultura inului ori își menține proporțiile dinainte, ori chiar cedează locul unor culturi nou introduse, de pildă cultura rădăcinoaselor, a legumelor etc." („Vestnik Finansov", 1898, nr. 6, pag. 376, și 1897, nr. 29), adică cedează locul altor ramuri de agricultură cu caracter comercial.

Cît privește exportul de in în străinătate, în primele două decenii de după reformă el a crescut foarte rapid : de la 4.600.000 de puduri în medie pe perioada 1857–1861 la 8.500.000 de puduri între 1867 și 1871 și la 12.400.000 de puduri între 1877 și 1881, după aceea însă exportul s-a oprit parcă la volumul său anterior, reprezentînd în medie 13.300.000 de puduri în perioada 1894–1897*. Dezvoltarea cultivării inului în scopuri comerciale a dus, firește, la un schimb nu numai între agricultură și industrie (vînzare de in și cumpărare de produse fabricate), dar și la un schimb între *diferitele ramuri de agricultură cu caracter comercial* (vînzare de in și cumpărare de cereale). Iată date cu privire la acest interesant fenomen, care arată în mod concret că piața internă pentru capitalism se creează nu numai prin aceea că populația este sustrasă de la agricultură la industrie, dar și prin specializarea agriculturii cu caracter comercial ** :

Traficul de mărfuri pe calea ferată înspre și din guberina Pskov (gubernie „a inului"). (Cifre medii în mii de puduri)

Perioade	S-a scos in	S-au adus grîne și făină
1860—1861	255,9	43,4
1863—1864	551,1	464,7
1865—1866	793,0	842,6
1867—1868	1.053,2	1.157,9
1869—1870	1.406,9	1.809,3

* Datele se referă la exportul de in, fuior de in și cîlți. Vezi „Analiza istorică-statistică", P. Struve, „Note critice" și „Vestnik Finansov", 1897, nr. 26, și 1898, nr. 36.

** Vezi *N. Strokin.* „Cultura inului în gubernia Pskov", Petersburg, 1882. Autorul a împrumutat aceste date din „Lucrările" comisiei pentru dări.

www.dacoromanica.ro

Dar ce efecte are această dezvoltare a cultivării inului în scopuri comerciale asupra țărănimii, care, după cum se știe, este principalul producător de in ? * „Trecînd prin gubernia Pskov, observînd viața economică de acolo, nu poți să nu constați că, alături de cîteva sate și comune mari și bogate, se află unele extrem de sărace ; *aceste extreme constituie trăsătura caracteristică a vieții economice a regiunii producătoare de in*". „Oamenii au fost cuprinși de febra cultivării inului", și „cea mai mare parte" a venitului provenit din cultivarea inului „rămîne în mîna scupșcicilor și în mîna acelora care dau în arendă pămînt spre a fi cultivat cu in" (Strokin, 22–23). Arenzile ruinătoare reprezintă o adevărată „rentă în bani" (vezi mai sus), și masa țăranilor se află „într-o stare de dependență totală, lipsită de orice perspectivă" (Strokin, ibid.) față de scupșcici. Dominația capitalului comercial s-a statornicit în această regiune de vreme îndelungată **, iar ceea ce caracterizează epoca de după reformă este uriașa concentrare a acestui capital, subminarea monopolului exercitat de micii scupșcici de altădată, constituirea unor „oficii pentru achiziționarea inului", care au acaparat întregul comerț de in. „Însemnătatea cultivării inului – spune d-l Strokin referindu-se la gubernia Pskov – se exprimă... în concentrarea capitalurilor în cîteva mîini" (pag. 31). Creînd această febră a cultivării inului, capitalul a ruinat mase de mici agricultori, care înrăutățeau calitatea inului, sleiau pămîntul, ajungeau în situația de a ceda loturile și în cele din urmă îngroșau rîndurile muncitorilor „care se strămutau în căutare de lucru". Aceasta în timp ce o minoritate neînsemnată de țărani înstăriți și de negustori a căpătat posibilitatea – și a fost silită de concurență – să introducă unele perfecționări tehnice. Au început să se răspîndească mașinile Coutais de bătut in, atît cele manuale (costînd pînă la 25 de ruble) cît și cele cu cai (care sînt de trei ori mai scumpe). În 1869 existau în

* Din 1.399.000 des. de pămînt cultivat cu in, 745.400 des. se află în zona fără cernoziom, unde numai 13% aparțin proprietarilor. În zona cu cernoziom, din 609.600 des. de pămînt cultivat cu in, 44,4% aparțin proprietarilor („Forțele de producție", I, 36).

** Încă „Culegerea de statistici militare" arată că „inul cultivat de țărani este adeseori în realitate proprietatea bulînilor" (denumirea locală a micilor scupșcici), „iar țăranul nu este decît un lucrător pe ogorul său" (505). Comp. „Analiza istorică-statistică" pag. 88.

www.dacoromanica.ro

gubernia Pskov numai 557 de maşini de acest fel, iar în 1881 – 5.710 (4.521 de maşini manuale şi 1.189 de maşini cu cai) *. „În momentul de faţă – citim în „Analiza istorică-statistică" – fiecare familie ţărănească înstărită care se ocupă cu cultivarea inului are o maşină Coutais manuală, care a căpătat chiar denumirea de «maşina de bătut in din Pskov»" (l. c., 82–83). În capitolul al II-lea am văzut raportul dintre gospodarii „înstăriţi", care introduc maşini, şi restul ţărănimii. În locul maşinilor rudimentare, care curăţau seminţele extrem de prost, zemstva din Pskov a început să introducă maşini perfecţionate pentru curăţatul seminţelor (trioare), şi „unii ţărani mai înstăriţi" consideră că e convenabil să cumpere ei înşişi aceste maşini, pe care le dau cu chirie cultivatorilor de in („Vestnik Finansov", 1897, nr. 29, pag. 85). Scupşcicii de in mai mari instalează uscătorii, prese, angajează muncitori pentru sortarea şi meliţatul inului (vezi exemplul citat de d-l V. Prugavin, l. c., 115). În sfîrşit, trebuie să adăugăm că obţinerea fibrelor de in necesită deosebit de multe braţe de muncă : se consideră că pentru a cultiva o deseatină de in este nevoie de 26 de zile de muncă agricolă propriu-zisă şi de 77 de zile pentru extragerea fibrelor din tulpine („Analiza istorică-statistică", 72). De aceea dezvoltarea cultivării inului face ca, pe de o parte, agricultorul să aibă de lucru în timpul iernii, iar pe de altă parte să apară cererea de muncă salariată din partea moşierilor şi ţăranilor înstăriţi care se ocupă cu cultivarea inului (vezi în această privinţă exemplul din cap. III, § VI).

Prin urmare, şi în regiunea de cultivare a inului, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial duce la dominaţia capitalului şi la descompunerea ţărănimii. Acest din urmă proces este, fără îndoială, frînat într-o foarte mare măsură de arenzile ruinător de mari **, de apăsarea exercitată de capitalul comercial, de faptul că ţăranii sînt legaţi de lot şi de plăţile mari pentru pămîntul lotual. De aceea, cu cît cum-

* Strokin, 12.

** În momentul de faţă arenzile care se plătesc pentru pămînturile cultivate cu in sînt în scădere, datorită faptului că a scăzut preţul inului, dar întinderea culturilor de in nu s-a redus, în 1896 de pildă, în regiunea Pskov, regiune producătoare de in („Vestnik Finansov", 1897, nr. 29).

www.dacoromanica.ro

părările de pămînt de către țărani * și strămutările în căutare de lucru ** se vor extinde mai mult, cu cît uneltele și metodele perfecționate folosite în agricultură vor deveni mai răspîndite, cu atît mai repede capitalul industrial va înlătura capitalul comercial, cu atît mai repede se va forma o burghezie sătească ieșită din rîndurile țărănimii, și sistemul capitalist va înlătura sistemul de gospodărie moșierească bazat pe munca în dijmă.

VII. PRELUCRAREA TEHNICĂ A PRODUSELOR AGRICOLE

Am avut mai sus prilejul să observăm (cap. I, § I) că autorii de lucrări agricole, împărțind sistemele practicate în agricultură după principalul produs destinat pieței, încadrează într-o categorie deosebită sistemul de gospodărie bazată pe prelucrarea industrială sau tehnică. Esența acestui sistem constă în aceea că, înainte de a fi consumat (individual sau productiv), produsul agricol este supus unei prelucrări tehnice. Stabilimentele care efectuează această prelucrare sau fac parte din aceleași gospodării în care se cultivă produsul brut, sau aparțin unor întreprinzători care cumpără produsul de la agricultori. Din punctul de vedere al economiei politice, deosebirea dintre aceste două tipuri nu este esențială. Dezvoltarea prelucrării tehnice a produselor agricole are o foarte mare însemnătate în problema dezvoltării capitalismului. În primul rînd, această creștere reprezintă una din formele de dezvoltare a agriculturii cu caracter comercial, și anume o formă care arată în chip deosebit de pregnant că agricultura se transformă într-o ramură industrială cu caracter capitalist. În al doilea rînd, dezvoltarea prelucrării tehnice a produselor agricole este de obicei indisolubil legată de progresul tehnic

* Gubernia Pskov este una dintre primele gubernii din Rusia în ceea ce privește dezvoltarea cumpărărilor de pămînt de către țărani. După datele „Culegerii de materiale statistice cu privire la situația economică a populației rurale" (publicație a cancelariei comitetului de miniștri), în această gubernie pămînturile țărănești provenite din cumpărare reprezintă 23% din întinderea pămîntului lotual bun pentru a fi folosit; în toate cele 50 de gubernii, acesta este procentul maxim. De fiecare persoană de sex bărbătesc din rîndurile populației țărănești existentă la 1 ianuarie 1892 revin 0,7 des. de pămînt provenit din cumpărare; sub acest raport numai gubernile Novgorod și Taurida sînt superioare guberniei Pskov.

** După datele statistice, în gubernia Pskov, în perioada 1865—1875 și 1896, strămutările bărbaților au crescut *aproape de 4 ori* („Îndeletnicirile populației țărănești din gubernia Pskov", Pskov, 1898, pag. 3).

www.dacoromanica.ro

al agriculturii : pe de o parte, chiar producţia de materii prime în vederea prelucrării cere adesea îmbunătăţirea agrotehnicii (de pildă cultivarea rădăcinoaselor) ; pe de altă parte, deşeurile rezultate în urma prelucrării sînt adeseori folosite în agricultură, mărindu-i productivitatea, restabilind măcar în parte echilibrul şi dependenţa reciprocă dintre agricultură şi industrie, a căror perturbare constituie una dintre cele mai adînci contradicţii ale capitalismului.

Prin urmare, trebuie să caracterizăm acum dezvoltarea prelucrării tehnice a produselor agricole în Rusia de după reformă.

1) Fabricarea spirtului

Examinăm aici fabricarea spirtului numai din punctul de vedere al agriculturii. De aceea nu este cazul să arătăm cît de rapid s-a desfăşurat procesul de concentrare a fabricării spirtului în fabrici mari (în parte datorită cerinţelor sistemului accizelor), cît de rapid a progresat tehnica industrială, ieftinind producţia, cum creşterea accizei a depăşit această ieftinire şi cum prin dezvoltarea ei exagerată a frînat creşterea consumului şi a producţiei.

Reproducem datele cu privire la producţia „agricolă" de spirt de pe întreg cuprinsul Imperiului rus * :

Fabrici de spirt în 1896/97	Numărul fabricilor		Spirt fabricat, mii de vedre	
Agricole	1.474	1.878	13.521	24.331
Mixte	404		10.810	
Industriale.....	159		5.457	
Total	2.037		29.788	

Prin urmare, mai mult de $^{9}/_{10}$ din numărul total al fabricilor de spirt (care dau mai mult de $^{4}/_{5}$ din întreaga producţie) sînt legate direct de agricultură. Fiind mari întreprinderi

* Legea din 4 iunie 1890 a stabilit următoarele criterii pentru producţia agricolă de spirt : 1) timpul cînd se efectuează fabricarea spirtului, şi anume perioada dintre 1 septembrie şi 1 iunie, cînd nu sînt muncile de cîmp ; 2) concordanţa dintre cantitatea de spirt fabricat şi numărul deseatinelor de teren arabil al moşiei. Fabricile de spirt care au un caracter în parte agricol şi în parte industrial se numesc fabrici mixte (comp. „Vestnik Finansov", 1896, nr. 25, şi 1898, nr. 10).

www.dacoromanica.ro

capitaliste, aceste fabrici imprimă același caracter tuturor gospodăriilor moșierești în care se află instalate (fabricile de spirt aparțin aproape exclusiv moșierilor și mai ales nobililor). Această formă de agricultură pe baze comerciale este deosebit de dezvoltată în guberniile din zona centrală cu cernoziom, în care sînt concentrate mai mult de 1/10 din numărul total al fabricilor de spirt din Imperiul rus (239 în 1896/97, dintre care 225 de fabrici agricole și mixte), care produc mai mult de un sfert din cantitatea totală de spirt. (7.785 mii de vedre în 1896/97, inclusiv 6.828 în fabrici agricole și mixte). Prin urmare, într-o regiune în care predomină munca în dijmă, caracterul comercial al agriculturii se manifestă cel mai adesea (în comparație cu celelalte regiuni) prin fabricarea rachiului din cereale și cartofi. Fabricarea spirtului din cartofi s-a dezvoltat deosebit de rapid în epoca de după reformă, după cum reiese din următoarele date referitoare la întregul Imperiu rus * :

		Materiile prime folosite pentru fabricarea spirtului în mii de puduri		
		Total produse cerealiere	Dintre care, cartofi	% de cartofi
În 1867		76.925	6.950	9,1
Mediile pentru 10 ani	1873/74—1882/83	123.066	65.508	53
	1882/83—1891/92	128.706	79.803	62
În 1893/94		150.857	115.850	76
În 1896/97		144.038	101.993	70,8

Prin urmare, față de dublarea cantității totale de produse cerealiere supuse distilării, cantitatea cartofilor supuși distilării a crescut de 15 ori. Acest fapt confirmă în chip concret regula stabilită mai sus (în § I al acestui capitol) că creșterea enormă a culturilor și a recoltei de cartofi înseamnă tocmai dezvoltarea agriculturii pe baze comerciale și capitaliste, concomitent cu ridicarea nivelului tehnic al agriculturii, cu înlocuirea asolamentului cu trei sole prin asolamentul cu mai

* Izvoare : „Culegere de statistici militare", 427 ; „Forțele de producție", IX, 49 și „Vestnik Finansov", 1898, nr. 14.

www.dacoromanica.ro

multe sole etc. * Regiunea în care fabricarea spirtului este dezvoltată cel mai mult se caracterizează de asemenea (în guberniile ruse, adică fără guberniile baltice şi cele apusene) şi printr-o cifră ridicată a recoltei nete de cartofi, socotită pe cap de locuitor. Astfel, în guberniile nordice cu cernoziom, această cifră reprezenta în perioadele 1864–1866, 1870–1879 şi 1883–1887 – 0,44 – 0,62 – 0,60 cetverti [95], pe cînd pentru întreaga Rusie europeană (50 de gubernii) cifrele corespunzătoare erau : 0,27 – 0,43 – 0,44 cetverti. Încă la începutul deceniului 1880–1890, „Analiza istorică-statistică" menţiona că „regiunea în care se observă cea mai mare extindere a culturilor de cartofi cuprinde toate guberniile din partea mijlocie şi din partea de nord a zonei cu cernoziom, guberniile de pe Volga şi cele de dincolo de Volga, precum şi guberniile din zona centrală fără cernoziom" (l. c., pag. 44) **.

Extinderea cultivării cartofilor de către moşieri şi de către ţăranii înstăriţi înseamnă o creştere a cererii de muncă salariată ; cultivarea unei deseatine de cartofi necesită o cantitate de muncă *** mult mai mare decît cultivarea unei deseatine de cereale, iar folosirea maşinilor este încă foarte slab dezvoltată, de pildă, în zona centrală cu cernoziom. Prin urmare, dacă numărul muncitorilor care lucrează în producţia

* Comp. Raspopin, l.c. — „Analiza istorică-statistică", l. c., pag. 14. Deşeurile producţiei de spirt (borhotul) sînt utilizate adesea (chiar şi în fabricile industriale, nu numai în cele agricole) pentru creşterea vitelor pentru carne în scopuri comerciale. — Comp. „Date statistice cu privire la agricultură", partea a VII-a, pag. 122 şi passim.

** Cu ce colosală rapiditate a crescut tocmai în guberniile agricole centrale folosirea cartofului pentru fabricarea spirtului se vede din următoarele date. În 6 gubernii — Kursk, Orel, Tula, Reazan, Tambov şi Voronej — au fost distilate în medie, în perioada 1864/65—1873/74, 407.000 de puduri de cartofi pe an ; în perioada 1874/75—1883/84 — 7.482.000 de puduri ; în perioada 1884/85—1893/94 — 20.077.000 de puduri. Pentru întreaga Rusie europeană cifrele corespunzătoare sînt : 10.633.000 de puduri, 30.599.000 de puduri şi 69.620.000 de puduri. Numărul fabricilor care au folosit cartofi ca materie primă pentru fabricarea spirtului a fost în medie în guberniile arătate : 1867/68—1875/76 — 29 pe an ; în perioada 1876/77—1884/85 — 130 ; în perioada 1885/86—1893/94 — 163. Pentru întreaga Rusie europeană cifrele corespunzătoare sînt : 739—979—1.195 (vezi „Date statistice agricole", partea a VII-a).

*** De pildă, în culegerea de statistici ale zemstvelor cu privire la judeţul Balahna, gub. Nijni-Novgorod, se consideră că cultivarea unei deseatine de cartofi necesită 77,2 zile de muncă, dintre care 59,2 zile de muncă ale unei muncitoare, pentru săditul, muşuroitul, plivitul şi culesul cartofilor. Prin urmare, cel mai mult creşte cererea de muncă cu ziua prestată de ţărancele din partea locului.

www.dacoromanica.ro

de spirt propriu-zisă a scăzut *, pe de altă parte înlăturarea muncii în dijmă de către sistemul capitalist de gospodărie cu cultivarea rădăcinoaselor a mărit cererea de zileri rurali.

2) Producţia de zahăr din sfeclă

Fabricarea zahărului din sfeclă este concentrată într-o măsură şi mai mare decît fabricarea spirtului în mari întreprinderi capitaliste şi constituie, de asemenea, un apanaj al domeniilor moşiereşti (şi mai ales al celor nobiliare). Principala regiune în care este dezvoltată această producţie cuprinde guberniile sud-vestice, apoi cele din zona sudică şi mijlocie cu cernoziom. Suprafaţa culturilor de sfeclă de zahăr era în perioada 1860–1870 de circa 100.000 des. **, în perioada 1870–1880 – de circa 160.000 des. ***, în perioada 1886–1895 – de 239.000 des. ****, în perioada 1896–1898 – de 369.000 des. *****, în 1900 – de 478.778 des., în 1901 – de 528.076 des. („Torgovo-Promîşlennaia Gazeta", 1901, nr. 123), în 1905/06 – de 483.272 des. („Vestnik Finansov", 1906, nr. 12). Prin urmare, în perioada de după reformă, suprafaţa culturilor a crescut de peste 5 ori. Incomparabil mai repede a crescut cantitatea de sfeclă de zahăr recoltată şi prelucrată : în perioada 1860–1864 au fost prelucrate în întregul imperiu, în medie, 4.100.000 de berkoveţi [96] de sfeclă de zahăr ; între 1870 şi 1874 – 9.300.000 ; între 1875 şi 1879 – 12.800.000 ; între 1890 şi 1894 – 29.300.000 ; între 1895/96 şi 1897/98 –

* În 1867, în Rusia europeană numărul muncitorilor din fabricile de spirt era evaluat la 52.660 („Culegere de statistici militare". În capitolul al VII-lea vom arăta că în genere acest izvor exagerează enorm numărul muncitorilor din fabrici şi uzine), iar în 1890 — 26.102 (după „Indicatorul" lui Orlov). Muncitorii care lucrează în producţia de spirt propriu-zisă sînt puţin numeroşi şi în plus se deosebesc prea puţin de muncitorii de la sate. „Toţi muncitorii din fabricile situate în localităţi rurale — spune, de pildă, d-rul Ibankov — şi care nu funcţionează permanent, deoarece în timpul verii muncitorii se duc la muncile cîmpului, se deosebesc simţitor de muncitorii de fabrică permanenţi : ei poartă îmbrăcăminte ţărănească, păstrează deprinderile ţărăneşti şi nu dobîndesc acel lustru deosebit care este propriu muncitorilor de fabrică" (l.c., II, 121).

** „Anuarul ministerului de finanţe", partea I. — „Culegere de statistici militare". — „Analiza istorică-statistică", vol. II.

*** „Analiza istorică-statistică", I.

**** „Forţele de producţie", I, 41.

***** „Vestnik Finansov", 1897, nr. 27, şi 1898, nr. 36. În Rusia europeană fără Regatul Poloniei, în 1896—1898, suprafaţa culturilor de sfeclă de zahăr era de 327.000 des.

www.dacoromanica.ro

35.000.000 de berkoveţi *. Începînd cu perioada 1860–1870 şi pînă în prezent, cantitatea de sfeclă de zahăr prelucrată a crescut de peste 8 ori. Prin urmare, în ceea ce priveşte sfecla, producţia la hectar, adică productivitatea muncii pe marile moşii organizate pe baze capitaliste, a crescut enorm **. Introducerea în asolament a unei culturi rădăcinoase ca sfecla este indisolubil legată de trecerea la un sistem mai perfecţionat de agricultură, de îmbunătăţirea cultivării pămîntului şi a hrănirii vitelor etc. „Cultivarea sfeclei – citim în „Analiza istorică-statistică" (vol. I) –, care în genere este destul de complicată şi dificilă, a fost ridicată la noi, în multe gospodării cultivatoare de sfeclă de zahăr, la un înalt grad de perfecţiune, mai ales în guberniile de sud-vest şi în cele de pe Vistula. Pentru cultivare se folosesc în diverse localităţi diferite unelte şi pluguri, mai mult sau mai puţin perfecţionate ; în unele cazuri sînt folosite chiar pluguri cu aburi" (109).

Acest progres al marii agriculturi capitaliste este legat de o foarte importantă creştere a cererii de muncitori agricoli salariaţi, şi mai ales de zileri, munca femeilor şi a copiilor fiind folosită pe o scară deosebit de largă (comp. „Analiza istorică-statistică", II, 32). La ţăranii din guberniile învecinate s-a creat un gen deosebit de îndeletnicire sezonieră – a merge „la zahăr" (ibid., 42). Se consideră că cultivarea completă a unui morg (=$^2/_3$ des.) de sfeclă de zahăr necesită 40 de zile de muncă („Munca salariată", 72). „Culegere de materiale cu privire la situaţia populaţiei rurale" (publicaţie a comitetului de miniştri) consideră că cultivarea unei deseatine de sfeclă necesită 12 zile de muncă prestată de bărbaţi adulţi în cazul cînd se lucrează cu maşini, 25 de zile de muncă în cazul cînd se lucrează fără maşini, fără a socoti munca femeilor şi adolescenţilor (pag. X–XI). Prin urmare, cultivarea întregii suprafeţe cu culturi de sfeclă din Rusia necesită, probabil, nu mai puţin de 300.000 de zileri,

* În afară de izvoarele arătate mai sus, vezi „Vestnik Finansov", 1898, nr. 32.

** În medie, în perioada 1890—1894, din suprafaţa de 285.000 des. cu culturi de sfeclă de zahăr în imperiu, 118.000 des. aparţineau fabricilor, iar 167.000 des. cultivatorilor de sfeclă de zahăr („Forţele de producţie", IX, 44).

www.dacoromanica.ro

bărbaţi şi femei, de la sate. Dar, pe baza creşterii numărului deseatinelor cultivate cu sfeclă de zahăr, nu ne putem face încă o idee completă despre cererea de muncă salariată, deoarece unele munci sînt plătite la berkoveţul de sfeclă de zahăr. Iată ce citim, de pildă, în „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia" (publicaţie a ministerului bunurilor de stat, vol. II, Petersburg, 1894, pag. 82).

„Populaţia feminină atît din oraş cît şi din judeţ" (este vorba de oraşul Kroleveţ, gubernia Cernigov) „preferă munca la plantaţiile de sfeclă de zahăr ; toamna se plăteşte pentru curăţitul sfeclei cîte 10 copeici de berkoveţ, două femei curăţă pe zi între 6 şi 10 berkoveţi, unele însă se învoiesc să îngrijească culturile pe perioada vegetaţiei, adică se învoiesc pentru plivit şi muşuroit ; atunci, pentru îngrijirea completă, inclusiv dezgropatul şi curăţitul sfeclei, ele primesc cîte 25 de copeici de fiecare berkoveţ de sfeclă curăţită". Situaţia muncitorilor de pe plantaţiile de sfeclă de zahăr este extrem de grea. De pildă, „Cronica medicală a guberniei Harkov" (1899, septembrie, citat din „Russkie Vedomosti", 1899, nr. 254) citează „o serie de fapte, mai mult decît triste, cu privire la situaţia *celor ce lucrează la plantaţiile de sfeclă*". Astfel, medicul de zemstvă Podolski din satul Kotelva, judeţul Ahtîrka, scrie : „Toamna, *tifosul* începe *să se dezvolte* de obicei în rîndurile *tineretului care lucrează la plantaţiile de sfeclă ale ţăranilor înstăriţi*. Magaziile destinate pentru odihna şi dormitul muncitorilor sînt întreţinute de aceşti cultivatori într-o stare de extremă murdărie ; spre sfîrşitul sezonului de lucru, paiele pe care dorm oamenii se transformă literalmente în gunoi, deoarece nu sînt schimbate niciodată : aici se şi dezvoltă focarul de infecţie. S-a întîmplat să înregistrăm dintr-o dată 4–5 bolnavi de tifos aduşi de la aceeaşi plantaţie". După părerea aceluiaşi medic, „principalul contingent de sifilitici provine din rîndurile celor care lucrează la plantaţiile de sfeclă". D-l Feinberg observă cu foarte mult temei că, „fără a fi în urma fabricilor în ceea ce priveşte influenţa ei dăunătoare atît asupra muncitorilor înşişi cît şi asupra populaţiei din împrejurimi, munca la plantaţii este deosebit de funestă prin faptul că ea este prestată

www.dacoromanica.ro

de mase de femei şi adolescenţi şi că aici muncitorii sînt lipsiţi de cea mai elementară ocrotire din partea societăţii şi a statului" ; faţă de cele arătate, autorul se raliază întru totul părerii exprimate de d-rul Romanenko la Congresul al VII-lea al medicilor din gubernia Harkov în sensul că „la publicarea unor dispoziţii *obligatorii* trebuie, de asemenea, *să se aibă grijă de situaţia muncitorilor de pe plantaţiile de sfeclă de zahăr*. Aceşti muncitori sînt lipsiţi de strictul necesar, trăiesc luni de-a rîndul sub cerul liber, se hrănesc de la cazan".

Prin urmare, creşterea în proporţii imense a producţiei de sfeclă a mărit cererea de muncitori sătesti, transformînd ţărănimea din împrejurimi în proletariat sătesc. Sporirea numărului de muncitori sătesti a fost slăbită numai într-o măsură neînsemnată de mica scădere a numărului muncitorilor ocupaţi în producţia de zahăr propriu-zisă *.

3) Producţia de amidon de cartofi

De la industrializarea produselor, care constituie apanajul exclusiv al gospodăriilor moşiereşti, trecem la producţia mai mult sau mai puţin accesibilă ţărănimii. Din această categorie face parte, în primul rînd, obţinerea de amidon şi de glucoză din cartofi (în parte şi din grîu şi alte cereale). Producţia de amidon a crescut deosebit de rapid în epoca de după reformă, ca urmare a uriaşei creşteri a industriei textile, care necesită amidon. Regiunea în care această producţie este mai răspîndită cuprinde îndeosebi guberniile fără cernoziom, guberniile industriale şi în parte guberniile nordice cu cernoziom. „Analiza istorică-statistică" (vol. II) consideră că la jumătatea deceniului al 7-lea existau circa 60 de fabrici cu o producţie în valoare de circa 270.000 de ruble, iar în 1880 – 224 de fabrici cu o producţie în valoare de 1.317.000 de ruble. Potrivit datelor din „Indicatorul fabricilor şi uzinelor", în 1890 existau 192 de fabrici cu 3.418 muncitori şi cu o pro-

* În fabricile şi în rafinăriile de zahăr din Rusia europeană lucrau în 1867 80.919 muncitori („Anuarul ministerului de finanţe", I. „Culegerea de statistici militare" a exagerat şi în cazul de faţă acest număr, mărindu-l la 92.000, numărînd, probabil, pe unii şi aceiaşi muncitori de două ori). În 1890, numărul respectiv a fost de 77.875 de muncitori („Indicatorul" lui Orlov).

www.dacoromanica.ro

ducție în valoare de 1.760.000 de ruble *. „Producția de amidon a crescut în ultimii 25 de ani de patru ori și jumătate în ceea ce privește numărul fabricilor – se spune în „Analiza istorică-statistică" – și de zece ori și trei sferturi în ceea ce privește valoarea produsului fabricat ; și totuși această productivitate este departe de a acoperi cererea de amidon" (pag. 116), dovadă în această privință fiind creșterea importului de amidon din străinătate. Analizînd datele pentru fiecare gubernie în parte, „Analiza istorică-statistică" ajunge la concluzia că (în opoziție cu producția de amidon de grîu) producția de amidon de cartofi are la noi un caracter agricol, fiind concentrată în mîna țăranilor și a moșierilor. „Avînd perspective de largă dezvoltare" în viitor, „ea aduce și acum populației noastre rurale avantaje importante" (126).

Vom vedea îndată cine se bucură de aceste avantaje. Vom remarca însă mai întîi că în dezvoltarea producției de amidon trebuie să distingem două procese : pe de o parte, apariția unor noi făbricuțe și creșterea producției țărănești, iar pe de altă parte concentrarea producției în mari fabrici cu mașini cu aburi. De pildă, în 1890 existau 77 de fabrici cu mașini cu aburi, care concentrau 52% din numărul total al muncitorilor și 60% din valoarea producției. Din aceste fabrici, numai 11 fuseseră înființate înainte de 1870, 17 – între 1870 și 1880, 45 – între 1880 și 1889 și 2 – în 1890 („Indicatorul" d-lui Orlov).

Pentru a cunoaște economia producției țărănești de amidon, vom folosi datele din cercetările locale. În gubernia

* Luăm datele din „Analiza istorică" ca fiind cele mai omogene și mai susceptibile de comparație. „Culegerea de date și materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanțe" (1866, nr. 4, aprilie) considera, potrivit datelor oficiale ale departamentului comerțului și manufacturilor, că în 1864 existau în Rusia 55 de fabrici de amidon cu o producție în valoare de 231.000 de ruble. „Culegerea de statistici militare" considera că în 1866 existau 198 de fabrici cu o producție în valoare de 563.000 de ruble, dar în acest număr sînt înglobate, fără îndoială, și stabilimente mici, care acum nu sînt considerate ca fabrici. În general, statistica acestei ramuri de producție este foarte nesatisfăcătoare : fabricile mici sînt cînd incluse, cînd (de cele mai multe ori) omise. De pildă, în gubernia Iaroslavl, „Indicatorul" lui Orlov considera că în 1890 existau 25 de fabrici („Recensămîntul" pe 1894/95 — 20), pe cînd, potrivit datelor din „Privire asupra guberniei Iaroslavl" (partea a II-a, 1896), numai în județul Rostov existau 810 fabrici de glucoză. De aceea, cifrele reproduse în text pot caracteriza numai dinamica fenomenului, dar nicidecum adevărata dezvoltare a producției.

www.dacoromanica.ro

Moscova, producţia de amidon cuprindea în 1880/81 43 de localităţi din 4 judeţe *. Numărul stabilimentelor era evaluat la 130 cu 780 de muncitori şi cu o producţie de cel puţin 137.000 de ruble. Această producţie s-a extins mai ales după reformă ; tehnica ei a progresat treptat, au luat fiinţă stabilimente mai mari, care necesită un capital fix mai mare şi care se deosebesc printr-o productivitate a muncii superioară. Răzătoarele de mînă au fost înlocuite prin răzătoare perfecţionate, au început să fie folosite manejurile şi, în sfîrşit, a fost introdusă *toba* – aparat care a îmbunătăţit şi a ieftinit considerabil producţia. Iată datele recensămîntului pe gospodării al „meşteşugarilor" după mărimea stabilimentelor, date prelucrate de noi :

Categorii de stabilimente**	Nr. stabilimentelor	Numărul muncitorilor			Revin muncitori la 1 stabiliment			Numărul mediu al săptăm. de lucru	Valoarea producţiei în ruble		
		Membri de familie	Salariaţi	Total	Membri de familie	Salariaţi	Total		Total	La 1 stabiliment	La 1 muncitor în 4 săpt.
Mici	15	30	45	75	2	3	5	5,3	12.636	842	126
Mijlocii	42	96	165	261	2,2	4	6,2	5,5	55.890	1.331	156
Mari	11	26	67	93	2,4	6	8,4	6,4	61.282	5.571	416
Total	68	152	277	429	2,2	4,1	6,3	5,5	129.808	1.908	341

Aşadar, avem aici mici stabilimente capitaliste în care, pe măsura lărgirii producţiei, creşte folosirea muncii salariate şi sporeşte productivitatea muncii. Aceste stabilimente aduc burgheziei ţărăneşti un profit considerabil, ridicînd, de asemenea, nivelul tehnic al agriculturii. Dar situaţia muncitorilor din aceste fabricuţe este extrem de nesatisfăcătoare din

* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea I, Moscova, 1882.
** Vezi anexa la cap. V., meşteşugul nr. 24.

www.dacoromanica.ro

cauza condițiilor de muncă extrem de neigienice și a zilei de lucru foarte lungă *.

La țăranii care au stabilimente de „răzuit", agricultura are condiții foarte favorabile. Culturile de cartofi (pe pămîntul lotual și mai ales pe pămîntul luat în arendă) aduc un venit considerabil mai mare decît culturile de secară și de ovăz. Pentru a-și extinde gospodăria, proprietarii de fabrici iau în arendă pe scară largă loturi ale țăranilor săraci. De pildă, în satul Țîbino (județul Bronniți), 18 proprietari de fabrici de amidon (din 105 gospodari care locuiesc în sat) iau în arendă loturile de la țăranii care au plecat din sat în căutare de lucru, precum și de la cei care nu au cai, adăugînd astfel la cele 61 de loturi ale lor încă 133 de loturi luate în arendă ; în mîna lor sînt concentrate în total 194 de loturi, adică 44,5% din numărul total al loturilor din acest sat. „Cazuri absolut identice – citim în culegere – se constată și în celelalte sate, în care producția de amidon este mai mult sau mai puțin dezvoltată" (l. c., 42) **. Proprietarii de fabrici de amidon au de două ori mai multe vite decît ceilalți țărani : în medie, la 1 gospodărie revin cîte 3,5 cai și 3,4 vaci, față de 1,5 cai și 1,7 vaci cît revin la țăranii localnici în general. Din 68 de proprietari de fabrici de amidon (înregistrați la recensămîntul pe gospodării), 10 au pămînt cumpărat, 22 iau în arendă pămînt extralotual, iar 23 iau în arendă pămînt lotual. Într-un cuvînt, aceștia sînt reprezentanții tipici ai burgheziei țărănești.

Relații absolut similare există în producția de amidon din județul Iuriev, gubernia Vladimir (V. Prugavin, l.c., pag. 104 și urm.). Și aici proprietarii de fabrici de amidon își organizează producția mai ales pe baza muncii salariate (din 128 de lucrători, în 30 de fabrici, – 86 sînt muncitori salariați); și aici proprietarii de fabrici au o situație incomparabil mai bună decît masa în ceea ce privește creșterea vitelor și cultivarea pămîntului ; ei întrebuințează borhotul de cartofi ca

* L. c., pag. 32. În fabricuțele țărănești, ziua de lucru este de 13—14 ore, iar în marile fabrici din aceeași ramură industrială (după Dementiev) predomină ziua de lucru de 12 ore [11].

** Comparați cu acestea aprecierea generală a lui V. Orlov cu privire la întreaga gubernie Moscova (vol. IV al culegerii, partea I, pag. 14) : țăranii înstăriți iau deseori în arendă loturile țăranilor săraci, concentrînd cîteodată în mîna lor cîte 5—10 loturi arendate.

www.dacoromanica.ro

hrană pentru vite. Printre țărani apar chiar și adevărați fermieri. D-l Prugavin descrie gospodăria unui țăran care are o fabrică de amidon (în valoare de 1.500 de ruble) cu 12 muncitori salariați. El produce cartofi în gospodăria proprie, care este lărgită prin luarea de pămînt în arendă. Asolamentul este de șapte sole, cu culturi de trifoi. Pentru muncile agricole sînt angajați 7–8 muncitori din primăvară pînă în toamnă („conțevîie"). Borhotul este folosit ca hrană pentru vite, iar cu apa care rămîne de la spălarea cartofilor proprietarul intenționează să ude ogoarele.

D-l V. Prugavin ne asigură că această fabrică se află „în condiții cu totul excepționale". Desigur, în orice societate capitalistă, burghezia de la sate va constitui întotdeauna o minoritate neînsemnată a populației rurale, și în acest sens ea va fi, dacă vreți, o „excepție". Dar această calificare nu va înlătura faptul că atît în regiunea producătoare de amidon cît și în toate celelalte regiuni din Rusia în care este dezvoltată agricultura cu caracter comercial se formează o clasă de întreprinzători rurali care organizează o agricultură capitalistă *.

4) Producția de ulei

Fabricarea uleiului din in, cînepă, floarea-soarelui etc. constituie, de asemenea, adeseori o producție agricolă cu caracter industrial. Despre dezvoltarea producției de ulei în epoca de după reformă ne putem face o idee din faptul că în 1864 valoarea producției de ulei era evaluată la 1.619.000 de ruble, în 1879 – la 6.486.000 de ruble, iar în 1890 – la 12.232.000 de ruble **. Și în această producție se constată

* Ca o curiozitate remarcăm că atît d-l Prugavin (l.c., 107) cît și autorul descrierii meșteșugurilor din gubernia Moscova (l.c., 45), ca și d-l V.V. („Studii asupra industriei meșteșugărești", 127) au descoperit un „principiu" de artel în faptul că unele stabilimente producătoare de amidon aparțin mai multor proprietari. Perspicacii noștri narodnici au știut să vadă un „principiu" deosebit în asociațiile întreprinzătorilor rurali, și n-au observat nici un fel de „principii" social-economice noi în însăși existența și dezvoltarea unei clase de întreprinzători rurali.

** „Culegere de date și materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanțe", 1866, nr. 4, „Indicatorul" lui Orlov, ediția 1 și a 3-a. Nu reproducem datele privitoare la numărul fabricilor pentru că statistica noastră industrială confundă micile uleinițe cu caracter agricol cu marile fabrici de ulei cu caracter industrial, cînd numărîndu-le pe cele dintîi, cînd omițîndu-le în diferite gubernii și în diferite perioade. În perioada 1860—1870, de exemplu, o mulțime de mici uleinițe au fost incluse în categoria „fabricilor".

www.dacoromanica.ro

un dublu proces de dezvoltare : pe de o parte, apar la sate mici uleinițe țărănești (uneori și moșierești), care fabrică produse pentru piață. Pe de altă parte, se dezvoltă mari fabrici cu mașini cu aburi, care concentrează producția și înlătură stabilimentele mici *. Pe noi ne interesează aici numai prelucrarea plantelor oleaginoase în cadrul producției agricole. „Proprietarii de făbricuțe de ulei de cînepă – citim în „Analiza istorică-statistică" (vol. II) – fac parte din pătura țărănimii înstărite" ; ei prețuiesc în mod deosebit producția de ulei întrucît ea oferă posibilitatea de a obține un furaj excelent pentru vite (turtele oleaginoase). D-l Prugavin (l. c.), relevînd „dezvoltarea largă a producției de ulei din sămînță de in" în județul Iuriev, gubernia Vladimir, constată că țăranii trag de pe urma ei „multe foloase" (pag. 65–66), că la țăranii care au uleinițe agricultura și creșterea vitelor se află la un nivel mult mai ridicat decît la masa țărănimii, unii proprietari de uleinițe recurgînd, de asemenea, la angajarea de muncitori din rîndurile proletariatului sătesc (l. c., tabele, pag. 26–27, 146–147). Recensămîntul din 1894/95 al meșteșugarilor din gubernia Perm a arătat, de asemenea, că la meșteșugarii care au uleinițe agricultura se află la un nivel mult mai înalt decît la masa țărănimii (o suprafață cultivată mult mai întinsă, mult mai multe vite, recolte mai bune etc.), și că această îmbunătățire a agriculturii este însoțită de angajarea de muncitori din rîndurile proletariatului sătesc **. În gubernia Voronej, o dezvoltare deosebit de largă au căpătat în epoca de după reformă cultivarea florii-soarelui *în scop comercial ;* din semințele de floarea-soarelui se extrage ulei în uleinițele din partea locului. În perioada 1870–1880, suprafața culturilor de floarea-soarelui din Rusia era apreciată la circa 80.000 de deseatine („Analiza istorică-statistică", I), în perioada 1880–1890 – la circa 136.000

* De pildă, în 1890, din 383 de fabrici 11 au avut o producție în valoare de 7.170.000 de ruble din totalul de 12.232.000 de ruble. Această victorie a întreprinzătorilor industriali asupra celor de la sate provoacă o nemulțumire adîncă în rîndurile agrarienilor noștri (de pildă d-l S. Korolenko, l.c.) și în rîndurile narodnicilor noștri (de pildă d-l N.—on. „Studii", pag. 241—242). Noi nu împărtășim părerile lor. Fabricile mari vor ridica productivitatea muncii și vor socializa producția. Aceasta pe de o parte. Iar pe de altă parte, în fabricile mari, situația muncitorilor va fi desigur mai bună, și nu numai sub raport material, decît în micile uleinițe cu caracter agricol.

** *V. Ilin.* „Studii și articole economice", Petersburg, 1899, pag. 139—140 (vezi Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 344. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

des., care aparţineau în proporţie de $^2/_3$ ţăranilor. „De atunci însă, judecînd după unele date, suprafaţa cultivată cu această plantă a crescut considerabil – în unele locuri cu 100% şi chiar mai mult" („Forţele de producţie", I, 37). „Numai în satul Alekseevka" (judeţul Biriuci, gubernia Voronej) – citim în „Analiza istorică-statistică", partea a II-a – „există peste 40 de uleiniţe ; chiar şi Alekseevka s-a îmbogăţit şi s-a transformat dintr-un jalnic sătuleţ într-un sat bogat, cu case şi prăvălii acoperite cu tablă de fier, numai datorită culturilor de floarea-soarelui" (pag. 41). Ce efecte a avut această bogăţie a burgheziei ţărăneşti asupra masei ţărănimii se vede din faptul că în satul Alekseevka, în 1890, din 2.273 de familii înregistrate (cu 13.386 de persoane de ambele sexe), 1.761 nu aveau vite de muncă, 1.699 nu aveau inventar, 1.480 nu-şi cultivau pămîntul, şi numai 33 de familii nu aveau îndeletniciri în afara gospodăriei *.

În general trebuie relevat că, în recensămintele pe gospodării efectuate de zemstve, uleiniţele ţărăneşti figurează de obicei printre „stabilimentele comerciale-meşteşugăreşti", despre al căror rol şi repartizare am vorbit deja în capitolul al II-lea.

5) Cultura tutunului

În încheiere vom cita cîteva date sumare cu privire la dezvoltarea culturii tutunului. În perioada 1863–1867, în Rusia s-a recoltat în medie 1.923.000 de puduri de pe o suprafaţă de 32.161 des. ; între 1872 şi 1878 – 2.783.000 de puduri de pe o suprafaţă de 46.425 des. ; în perioada 1880–1890 – 4.000.000 de puduri de pe o suprafaţă de 50.000 des. **. În aceeaşi perioadă, numărul plantaţiilor era de 75.000–95.000–650.000, ceea ce dovedeşte, după cît se

* „Culegere de date statistice cu privire la judeţul Biriuci, gubernia Voronej". — In acest sat au fost înregistrate 153 de stabilimente meşteşugăreşti. După „Indicatorul" pe 1890 al d-lui Orlov, în acest sat existau 6 fabrici de ulei cu 34 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 17.000 de ruble, iar după „Statistica fabricilor şi uzinelor" pe 1894/95 — 8 fabrici cu 60 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 151.000 de ruble.

** „Anuarul ministerului de finanţe", I. — „Analiza istorică-statistică", vol. I. — „Forţele de producţie", IX, 62. Suprafaţa culturilor de tutun oscilează simţitor în diverşi ani : de pildă, pentru perioada 1889—1894, media a fost de 47.813 des. (media recoltei fiind de 4.180.000 de puduri), în timp ce media pentru perioada 1892—1894 este de 52.516 des. cu o recoltă de 4.878.000 de puduri. Vezi „Culegere de date cu privire la Rusia", 1896, pag. 208—209.

www.dacoromanica.ro

vede, o foarte importantă creştere a numărului micilor agricultori antrenaţi în această ramură de agricultură cu caracter comercial. Cultivarea tutunului cere un număr considerabil de muncitori. Printre diferitele forme de migraţiuni ale ţăranilor se constată şi strămutările în vederea muncilor la plantaţiile de tutun (mai ales în guberniile de la periferia sudică, unde cultivarea tutunului s-a extins în ultima vreme deosebit de rapid). În publicistică s-a arătat deja că situaţia muncitorilor la plantaţiile de tutun este extrem de grea *.

În ceea ce priveşte cultivarea tutunului ca ramură a agriculturii cu caracter comercial, găsim date deosebit de amănunţite şi interesante în „Studiu asupra culturii tutunului în Rusia" (partea a II-a şi a III-a. Petersburg, 1894, publicat pe baza dispoziţiei departamentului agriculturii). D-l V. S. Şcerbacev, descriind cultura tutunului în Malorusia, citează date extrem de precise cu privire la trei judeţe din gubernia Poltava (judeţele Priluki, Lohviţa şi Romnî). Aceste date, culese de autor şi prelucrate de biroul de statistică al Consiliului zemstvei guberniei Poltava, cuprind 25.089 de gospodării ţărăneşti – din toate aceste trei judeţe – care cultivă tutun, avînd o suprafaţă de 6.844 des. cultivate cu tutun şi 146.774 des. cu cereale. Aceste gospodării sînt repartizate în modul următor :

Trei judeţe din gubernia Poltava (1888)

Grupuri de gospodării, după întinderea culturilor de cereale	Numărul gospodăriilor	Suprafaţa cultivată în deseatine cu tutun	Suprafaţa cultivată în deseatine cu cereale
Sub 1 des.	2.231	374	448
Între 1–3 „	7.668	895	13.974
„ 3–6 „	8.856	1.482	34.967
„ 6–9 „	3.319	854	22.820
Peste 9 „	3.015	3.239	74.565
Total	25.089	6.844	146.774

* *Beloborodov*, articol citat mai sus din „Severnîi Vestnik", 1896, nr. 2. „Russkie Vedomosti", 1897, nr. 127 (din 10 mai) : dezbaterile judiciare în acţiunea pe care 20 de muncitoare au intentat-o proprietarului unei plantaţii de tutun din Crimeea au avut ca urmare că „în instanţă s-au stabilit o mulţime de fapte care arată situaţia îngrozitor de grea a muncitorilor de pe aceste plantaţii".

www.dacoromanica.ro

Vedem, deci, o uriaşă concentrare a culturilor de tutun şi a culturilor de cereale în mîna gospodăriilor capitaliste. Mai puţin de 1/8 din numărul gospodăriilor (3.000 din 25.000) concentrează mai mult de jumătate din totalul culturilor de cereale (74.000 din 147.000), revenind în medie cîte aproape 25 des. de gospodărie. Aceste gospodării concentrează aproape jumătate din suprafaţa culturilor de tutun (3.200 din 6.800), aici revenind în medie la 1 gospodărie mai mult de o deseatină de tutun, pe cînd în toate celelalte grupuri suprafaţa culturilor de tutun nu trece de 0,1 – 0,2 deseatine de gospodărie.

În afară de aceasta, d-l Şcerbacev ne oferă date cu privire la gruparea aceloraşi gospodării după întinderea culturilor de tutun :

Grupuri de plantaţii de tutun	Numărul plantaţiilor		Culturi de tutun, deseatine	
0,01 des. şi mai puţin	2.919		30	
Între 0,01 şi 0,10 des.	9.078		492	
„ 0,10 „ 0,25 „	5.989		931	
„ 0,25 „ 0,50 „	4.330		1.246	
„ 0,50 „ 1,00 „	1.834		1.065	
„ 1,00 „ 2,00 „	615	2.773	720	4.145
De la 2,00 des. şi mai mult	324		2.360	
Total	25.089		6.844	

De aici se vede că concentrarea culturilor de tutun este mult mai accentuată decît concentrarea culturilor de cereale. În regiunea respectivă, ramura exclusiv comercială a agriculturii este într-o măsură mai mare în mîna capitaliştilor decît agricultura în general. În mîna a 2.773 de gospodării dintr-un total de 25.000 sînt concentrate 4.145 des. de culturi de tutun din totalul de 6.844 des., adică mai mult de trei cincimi. 324 de mari cultivatori de tutun (ceva mai mult de o zecime din numărul total al cultivatorilor de tutun) posedă 2.360 des. de culturi de tutun, adică mai mult de o treime din numărul total. În medie revin la 1 gospodărie *mai mult de 7 deseatine de culturi de tutun.* Pentru a ne putea face o idee despre tipul acestei gospodării, reamintim că cultivarea tutunului cere un număr foarte mare de braţe de muncă. Autorul consideră că pentru 1 deseatină este nevoie

www.dacoromanica.ro

de *cel puţin doi muncitori* pe termen de 4 pînă la 8 luni de vară, în funcţie de soiul tutunului.

Proprietarul a şapte deseatine de culturi de tutun trebuie să aibă, prin urmare, cel puţin 14 muncitori, adică trebuie, fără doar şi poate, să-şi organizeze gospodăria pe baza muncii salariate. Pentru unele soiuri de tutun este necesară la o deseatină munca nu a doi, ci a trei muncitori angajaţi pe un termen anumit, iar pe lîngă aceasta mai este necesară munca a cîtorva muncitori cu ziua. Într-un cuvînt, se vede cît se poate de limpede că, pe măsură ce agricultura capătă un caracter mai comercial, structura ei capitalistă devine mai pronunţată.

Faptul că printre cultivatorii de tutun precumpănesc cei cu gospodării mici şi foarte mici (11.997 de gospodării din numărul total de 25.089 posedă suprafeţe cultivate mai mici *de o zecime* de deseatină) nu infirmă cîtuşi de puţin caracterul capitalist al organizării acestei ramuri a agriculturii cu caracter comercial, deoarece această masă de gospodării foarte mici cuprinde o parte infimă din producţie (11.997 de gospodării, adică aproape jumătate din numărul lor, posedă în total 522 des. din 6.844, adică mai puţin de o zecime). De asemenea şi cifrele „medii" la care unii se limitează atît de des nu dau o idee precisă despre starea de lucruri (în medie, la 1 gospodărie revine ceva mai mult de $^1/_4$ de deseatină de pămînt cultivat cu tutun).

În unele judeţe, dezvoltarea agriculturii capitaliste şi concentrarea producţiei este şi mai accentuată. De pildă, în judeţul Lohviţa, din 5.957 de gospodării 229 posedă cîte 20 des. de pămînt şi mai mult cultivat cu cereale. Aceste gospodării posedă 22.799 des. de pămînt cultivat cu cereale din numărul total de 44.751 des., adică mai mult de jumătate. Fiecare gospodărie posedă aproape 100 des. de pămînt cultivat. Din totalul de 2.003 des. de pămînt cultivat cu tutun, ele posedă 1.126 des. Iar dacă luăm clasificarea după întinderea suprafeţei cultivate cu tutun, din 5.957 de gospodării din acest judeţ, 132 de gospodari posedă două şi mai multe deseatine de pămînt cultivat cu tutun. Aceşti 132 de gospodari posedă 1.441 des. de pămînt cultivat cu tutun din totalul de 2.003, adică 72%, revenind la 1 gospodărie mai mult

www.dacoromanica.ro

de *zece* deseatine de pămînt cultivat cu tutun. Tot în județul Lohvița, la celălalt pol avem 4.360 de gospodării (din 5.957) care posedă fiecare mai puțin de 1/10 des. de pămînt cultivat cu tutun, și în total 133 des. de pămînt cultivat cu tutun din totalul de 2.003, adică 6%.

Se înțelege de la sine că organizarea capitalistă a *producției* este însoțită aici de o puternică dezvoltare a capitalului *comercial* și de tot felul de forme de exploatare în afara sferei de producție. Micii cultivatori de tutun nu au magazii pentru uscarea tutunului; ei sînt lipsiți astfel de posibilitatea de a lăsa produsul să fermenteze și de a-l vinde (după 3–6 săptămîni) în stare finită. Ei îl vînd în stare brută, *la jumătate de preț*, scupșcicilor, care adesea cultivă ei înșiși tutun pe terenuri luate în arendă. Scupșcicii „împilează în fel și chip pe micii plantatori" (pag. 31 din publicația citată). Agricultură cu caracter comercial – producție capitalistă cu caracter comercial, această corelație poate fi constatată în chip vădit (cu condiția ca metodele alese să fie juste) și în această ramură a agriculturii.

VIII. LEGUMICULTURA ȘI POMICULTURA CU CARACTER COMERCIAL; GOSPODĂRIA SUBURBANĂ

O dată cu desființarea iobăgiei, „pomicultura moșierească", care luase o dezvoltare destul de mare, „a decăzut dintr-o dată și foarte rapid aproape în întreaga Rusie" *. Construirea de căi ferate a schimbat starea de lucruri, dînd „un puternic imbold" dezvoltării unei pomiculturi noi, cu caracter comercial, și a dus la „o cotitură radicală spre mai bine" în această ramură a agriculturii cu caracter comercial **. Pe de o parte, aducerea de fructe ieftine din sud a subminat pomicultura în centrele unde ea era mai înainte răspîndită ***, iar pe de altă parte, pomicultura cu caracter comercial s-a dezvoltat, de pildă, în guberniile Kovno, Vilno, Minsk, Grodno, Moghilev, Nijni-Novgorod paralel cu lărgirea pieților de desfacere ****. D-l V. Pașkevici arată că studierea situației pomi-

* „Analiză istorică-statistică", I, pag. 2.
** Ibid.
*** De pildă, în gubernia Moscova. Vezi S. *Korolenko*. „Munca salariată etc.", pag. 262.
**** Op. cit., pag. 335, 344 etc.

www.dacoromanica.ro

culturii în 1893/94 a dovedit că în ultimul deceniu ea s-a dezvoltat considerabil ca ramură cu caracter comercial, că cererea de grădinari şi de muncitori horticoli a crescut etc.* Datele statistice confirmă aceste afirmaţii: cantitatea de fructe transportate pe căile ferate din Rusia este în creştere** ; importul de fructe, care crescuse în primul deceniu de după reformă, este în scădere***.

Se înţelege de la sine că legumicultura cu caracter comercial, care furnizează produse de consum pentru mase de populaţie incomparabil mai mari decît pomicultura, s-a dezvoltat şi mai rapid şi pe o scară şi mai largă. Cultivarea legumelor în scop comercial este considerabil răspîndită, în primul rînd, în apropierea oraşelor**** ; în al doilea rînd, în apropierea localităţilor cu caracter industrial şi industrial-comercial*****, precum şi de-a lungul liniilor de cale ferată ; în al treilea rînd, în diferite localităţi răspîndite pe teritoriul întregii Rusii, renumite pentru producţia de legume de grădină******. Este necesar să remarcăm că acest gen de produse cere nu numai populaţia industrială, ci şi cea agricolă : reamintim că, potrivit bugetelor ţăranilor din Voronej, cheltuielile pentru legume reprezintă 47 de copeici la 1 locuitor, mai mult de jumătate din această sumă fiind folosită pentru *cumpărarea* acestor produse.

Pentru a cunoaşte relaţiile social-economice care se formează în cadrul acestui gen de agricultură cu caracter comercial, trebuie să folosim datele cercetărilor locale referitoare la regiunile în care legumicultura este deosebit de dezvoltată. În împrejurimile Petersburgului, de pildă, este dezvoltată pe scară largă legumicultura în sere şi răsadniţe, introdusă de

* „Forţele de producţie", IV, 13.

** Op. cit., pag. 31, şi „Analiză istorică-statistică", pag. 31 şi urm.

*** În perioada 1860—1870 se importau circa 1.000.000 de puduri ; între 1878 şi 1880 — 3.800.000 de puduri ; între 1886 şi 1890 — 2.600.000 de puduri ; între 1889 şi 1893 — 2.000.000 de puduri.

**** Anticipînd, vom arăta aici că în 1863 existau în Rusia europeană 13 oraşe cu o populaţie de peste 50.000 de locuitori, iar în 1897 — 44 (vezi cap. VIII, § II).

***** Vezi exemple de localităţi de acest tip în capitolele al VI-lea şi al VII-lea.

****** Vezi indicarea acestor localităţi în guberniile : Veatka, Kostroma, Vladimir, Tver, Moscova, Kaluga, Penza, Nijni-Novgorod şi multe altele, fără a mai vorbi de gubernia Iaroslavl, în „Analiză istorică-statistică", I, pag. 13 şi urm., şi în „Forţele de producţie", IV, 38 şi urm. Comp. de asemenea culegerile statisticii zemstvelor cu privire la judeţele Semenovski, Nijni-Novgorod şi Balalâna din gubernia Nijni-Novgorod.

www.dacoromanica.ro

cultivatorii de legume veniți din Rostov. La marii cultivatori de legume, răsadnițele se numără cu miile, la cultivatorii mijlocii – cu sutele. „Unii mari cultivatori de legume prepară varză murată, pe care o vînd armatei în cantități de zeci de mii de puduri" *. După datele statistice ale zemstvelor, în județul Petersburg 474 de gospodării ale localnicilor se ocupă cu legumicultura (circa 400 de ruble venit la 1 gospodărie) și 230 – cu pomicultura. Relațiile capitaliste sînt larg dezvoltate atît sub forma capitalului comercial (această îndeletnicire este supusă „unei exploatări dintre cele mai crunte din partea precupeților") cît și sub forma angajării de muncitori. În rîndurile populației venite din alte părți, de pildă, au fost înregistrați 115 cultivatori de legume (cu un venit de peste 3.000 de ruble de fiecare gospodar) și 711 muncitori-grădinari (venitul este de cîte 116 ruble) **.

Reprezentanți tot atît de tipici ai burgheziei sătești sînt și țăranii cultivatori de legume din împrejurimile Moscovei. „După un calcul aproximativ, pe piețele Moscovei sînt aduse anual peste 4.000.000 de puduri de legume și zarzavaturi. Unele sate fac un comerț intens cu murături : plasa Nogatinsk vinde fabricilor și cazărmilor circa 1.000.000 de vedre de varză murată, trimițînd varză murată pînă și la Kronstadt... Grădinile care cultivă legume și zarzavat în scop comercial sînt răspîndite în toate județele din gubernia Moscova, îndeosebi în apropierea orașelor și fabricilor" ***. „Tocarea verzei este efectuată de muncitori salariați care vin din județul Volokolamsk" („Analiză istorică-statistică", I, pag. 19).

Absolut asemănătoare sînt relațiile existente în cunoscuta regiune legumicolă din județul Rostov, gubernia Iaroslavl, regiune care cuprinde 55 de sate producătoare de legume, Porecie, Ugodici și altele. Aici, pe toată întinderea lui, în afară de pășuni și fînețe, pămîntul este de mult ocupat de grădinile de legume. Prelucrarea industrială a legumelor –

* „Forțele de producție", IV, 42.

** „Materialele de statistică economică cu privire la gubernia Petersburg", partea a V-a. În realitate, numărul cultivatorilor de legume este mult mai mare decît cel arătat în text, deoarece majoritatea lor a fost inclusă în categoria gospodăriilor moșierești, iar datele citate se referă numai la gospodăria țărănească.

*** „Forțele de producție", IV, 49 și urm. Este interesant de semnalat faptul că unele sate se specializează în producția unor anumite legume.

www.dacoromanica.ro

producția de conserve – este aici puternic dezvoltată *. O dată cu produsul pămîntului se transformă în marfă atît pămîntul însuși, cît și forța de muncă. În ciuda faptului că există „obștea", caracterul inegal al repartizării pămîntului este foarte accentuat ; de pildă, în satul Porecie : la o familie formată din 4 persoane revin 7 „grădini de legume", la o alta formată din 3 persoane – 17 ; această situație se explică prin aceea că aici nu se fac reîmpărțiri generale, ci numai reîmpărțiri parțiale, în cadrul cărora țăranii „schimbă liber" între ei „grădini de legume" și „postate" („Privire asupra guberniei Iaroslavl", 97–98) **. „O mare parte a muncilor de cîmp... este executată de zileri, bărbați și femei, care în timpul muncilor de vară vin în număr mare la Porecie atît din satele învecinate cît și din guberniile învecinate" (ibid. 99). Gubernia Iaroslavl numără 10.322 de oameni (dintre ei 7.689 sînt din Rostov) ocupați cu *munci sezoniere* „agricole și de grădinărit", adică în majoritatea cazurilor muncitorii salariați care au această îndeletnicire ***. Datele citate mai sus cu privire la strămutarea muncitorilor agricoli în guberniile Moscova și Petersburg, în gubernia Iaroslavl etc. trebuie să fie puse în legătură nu numai cu dezvoltarea producției de lapte și de produse lactate, dar și cu aceea a legumiculturii cu caracter comercial.

Tot de legumicultură ține și cultivarea legumelor în sere, îndeletnicire care se dezvoltă deosebit de rapid printre țăranii înstăriți din guberniile Moscova și Tver ****. În prima

* „Analiză istorică-statistică", I. — „Indicatorul fabricilor" al d-lui Orlov. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a XIV-a, articolul d-lui Stolpeanski. — „Forțele de producție", IV, 46 și urm. — „Privire asupra guberniei Iaroslavl", partea a 2-a, Iaroslavl, 1896. Din compararea datelor d-lui Stolpeanski (1885) cu datele din „indicator" (1890) reiese o puternică creștere a producției industriale de conserve în această regiune.

** Prin urmare, publicația menționată mai sus a confirmat în întregime „îndoiala" formulată de d-l Volghin că „pămîntul ocupat cu grădini de legume ar suferi dese reîmpărțiri" (op. cit., 172, notă).

*** Și aici se observă o specializare caracteristică a agriculturii : „Este demn de remarcat că în regiunile unde grădinăritul a devenit îndeletnicirea specială a unei părți a populației, cealaltă parte a țăranilor aproape că nu cultivă nici un fel de legume, ci le cumpără în piețe și la tîrguri" (S. Korolenko, l. c., 285).

**** „Forțele de producție", IV, 50–51. — S. Korolenko, l. c., 273. — „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea I. — „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Tver", vol. VIII, partea I, județul Tver : recensămîntul din 1886–1890 a înregistrat aici la 174 de țărani și la 7 moșieri 4.426 de răsadnițe, revenind în medie la 1 gospodărie circa 25 de răsadnițe. „În gospodăria țărănească, ea (îndeletnicirea aceasta) constituie un sprijin important, dar numai pentru țăranii înstăriți... Cînd sera are mai mult de 20 de răsadnițe, se angajează muncitori" (pag. 167).

www.dacoromanica.ro

gubernie recensămîntul din 1880/81 a înregistrat 88 de stabilimente cu 3.011 răsadnițe ; numărul muncitorilor era de 213, dintre care 47 (22,6%) de muncitori salariați ; valoarea producției – 54.500 de ruble. Un proprietar de seră din categoria mijlocie trebuia să investească în „afacere" cel puțin 300 de ruble. Din 74 de capi de gospodărie despre care se dau date culese pe gospodării, 41 au pămînt cumpărat și tot atîția iau pămînt în arendă ; la 1 gospodărie revin 2,2 cai. De aici reiese limpede că legumicultura în sere este accesibilă numai burgheziei țărănești *.

În sudul Rusiei, din această categorie de agricultură cu caracter comercial face parte și bostănăritul cu caracter comercial. Vom da cîteva indicații sumare asupra dezvoltării lui într-o regiune descrisă în interesantul articol apărut în „Vestnik Finansov" (1897, nr. 16) despre „producția de pepeni pentru comerț". Această producție a luat naștere în satul Bîkov (județul Țarev, gubernia Astrahan) la sfîrșitul deceniului al 7-lea și începutul celui de-al 8-lea. O dată cu construirea liniilor de cale ferată, produsul care la început se vindea numai în regiunea Volgăi, a luat drumul capitalelor. În deceniul al 9-lea producția „a crescut de cel puțin 10 ori", datorită profiturilor imense (150–200 de ruble la 1 deseatină) pe care le realizau inițiatorii acestei producții. Ca niște adevărați mici burghezi, ei s-au străduit în fel și chip să împiedice creșterea numărului producătorilor, ascunzînd cu cea mai mare grijă vecinilor „secretul" noii îndeletniciri atît de rentabile. Se înțelege de la sine că toate aceste eforturi eroice ale „țăranului-plugar" ** de a împiedica „concurența fatală" *** s-au dovedit a fi inutile, iar bostănăritul s-a extins departe atît în gubernia Saratov cît și în ținutul Donului. Scăderea prețurilor la cereale în ultimul deceniu al secolului trecut a dat un deosebit imbold producției, silind „pe agricultorii din partea locului să caute o ieșire din această situație grea în aplicarea sistemelor de asolament cu alternare"****. Extinderea producției a mărit mult cererea de muncă

* Vezi datele cu privire la această îndeletnicire în anexa la cap. V, meșteșugul nr. 9.

** Expresia prin care d-l N.—on îl denumește pe țăranul rus.

*** Expresia d-lui V. Prugavin.

**** Culturile de pepeni cer o mai bună cultivare a solului și fac ca acesta să fie mai productiv la cultivarea ulterioară a cerealelor.

www.dacoromanica.ro

salariată (bostănăritul necesită o foarte mare cantitate de muncă, aşa încît cultivarea unei singure deseatine costă 30–50 de ruble), fapt care a făcut să crească şi mai mult profitul întreprinzătorilor şi renta funciară. În apropierea staţiei de cale ferată „Log" (linia Greazie-Ţariţîn) s-au cultivat în 1884 pepeni pe 20 de deseatine, în 1890 – pe 500–600 des., în 1896 – pe 1.400–1.500 des., iar arenda pentru o deseatină de pămînt s-a ridicat în perioada respectivă de la 30 de copeici la 1 rublă şi 50 de copeici – 2 ruble şi la 4–14 ruble. Extinderea febrilă a culturilor a dus, în sfîrşit, în 1896 la supraproducţie şi la criză, care au consfinţit definitiv caracterul capitalist al acestei ramuri de agricultură cu caracter comercial. Preţul pepenilor a scăzut atît de mult, încît nu mai acoperea nici cheltuielile de transport pe calea ferată. Pepenii erau lăsaţi să putrezească în bostănării fără să fie culeşi. După ce au cunoscut gustul unor profituri uriaşe, întreprinzătorii au avut ocazia să cunoască acum şi pierderile. Dar foarte interesant este mijlocul ales de ei pentru a lupta împotriva crizei : acest mijloc constă în cucerirea de noi pieţe, în ieftinirea pînă într-atîta a produsului şi tarifului pe calea ferată, încît produsul acesta să se transforme „dintr-un obiect de lux într-un obiect de consum pentru populaţie" (iar la locul de producţie chiar în furaj pentru vite). „Bostănăritul cu caracter comercial – afirmă întreprinzătorii – se află pe drumul unei dezvoltări necontenite ; în afară de tarif, nu există nimic care să împiedice continua lui dezvoltare. Dimpotrivă, linia de cale ferată Ţariţîn-Tihoreţkaia care se construieşte acum deschide o regiune nouă şi importantă ca piaţă pentru bostănăritul cu caracter comercial". Oricare ar fi soarta viitoare a acestei „îndeletniciri", în orice caz istoria „crizei pepenilor" este foarte instructivă, ea reprezentînd o foarte mică – în schimb foarte vie – imagine a evoluţiei capitaliste a agriculturii.

Ne rămîne să spunem cîteva cuvinte despre *gospodăria suburbană*. Ceea ce o deosebeşte pe aceasta de formele de agricultură cu caracter comercial descrise mai sus este faptul că acolo întreaga gospodărie era adaptată unui anumit produs principal, destinat pieţei. Aici însă micul agricultor face comerţ cu de toate, din fiecare cîte puţin : şi cu casa sa, pe care o închiriază vilegiaturiştilor şi chiriaşilor, şi cu curtea

www.dacoromanica.ro

sa, şi cu calul său, şi cu tot felul de produse de pe ogorul său şi din gospodăria sa – cu grîne, cu furaje pentru vite, cu lapte, carne, legume, fructe, peşte, lemne şi altele ; comercializează laptele nevestei sale (alăptarea copiilor din orfelinate, practicată în jurul capitalelor), cîştigă bani prestînd orăşenilor vilegiaturişti * cele mai variate (şi care nu întotdeauna pot fi mărturisite) servicii etc. etc. ** Transformarea deplină a tipului străvechi de agricultor patriarhal determinată de capitalism, subordonarea lui completă „puterii banului", îşi găseşte aici o expresie atît de vie, încît de obicei narodnicul distinge pe ţăranul din suburbiile oraşelor de ceilalţi spunînd că acesta „nu mai e ţăran". Dar deosebirea dintre acest tip şi toate tipurile precedente se limitează numai la forma fenomenului. Esenţa politică-economică a transformării micului agricultor pe care capitalismul o determină pe toată linia este pretutindeni şi cu desăvîrşire aceeaşi. Cu cît creşte mai repede numărul oraşelor, numărul aşezărilor cu caracter industrial şi comercial-industrial, numărul staţiilor de cale ferată, cu atît mai larg se desfăşoară procesul de transformare a ţăranului nostru – membru al obştei – într-un ţăran de tipul acesta. Nu trebuie să uităm cele spuse încă de Adam Smith, şi anume că mijloacele de comunicaţie perfecţionate tind să transforme orice sat într-un sat suburban ***. Colţurile uitate de lume şi fundurile de provincie, fiind încă de pe acum o excepţie, devin din zi în zi tot mai mult o raritate de muzeu, iar agricultorul se transformă din ce în ce mai repede într-un producător supus legilor generale ale producţiei de mărfuri.

* Comp. Uspenski „Derevenski dnevnik" („Din jurnalul unui om de la ţară". — *Nota trad.).*

** Ne vom referi, pentru ilustrare, la „Materialele" citate mai sus cu privire la gospodăria ţărănească din judeţul Petersburg. Cele mai variate feluri de negustorie au luat aici forma a diferite „îndeletniciri" : închirierea de camere pentru vilegiaturişti, închirierea de camere pentru locuit, producţia de lapte şi de produse lactate, grădinăritul, vînzarea fructelor de pădure, „cîştiguri de pe urma cailor", alăptarca copiilor din orfelinate, pescuitul racilor, al peştelui etc. Absolut asemănătoare sînt îndeletnicirile ţăranilor din suburbiile oraşelor din judeţul Tula : vezi articolul d-lui Borisov în partea a IX-a din „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti".

*** „Good roads, canals and navigable rivers, by diminishing the expense of carriage, put the remote parts of the country more nearly upon a level with those in the neighbourhood of the town". L. c., vol. I, p. 228—229 („Drumurile bune, canalele şi fluviile navigabile, reducînd cheltuielile de transport, ridică regiunile rurale mai îndepărtate la nivelul împrejurimilor oraşului". Lucrarea citată, vol. I, pag. 228—229. — *Nota trad.).*

www.dacoromanica.ro

Terminînd cu aceasta examinarea datelor referitoare la dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial, considerăm că nu este de prisos să repetăm aici că sarcina noastră este de a examina numai principalele (şi nicidecum toate) forme de agricultură cu caracter comercial.

IX. CONCLUZII CU PRIVIRE LA ÎNSEMNĂTATEA CAPITALISMULUI ÎN AGRICULTURA DIN RUSIA

În capitolele II–IV problema capitalismului în agricultura din Rusia a fost examinată sub două aspecte. La început am examinat structura relaţiilor social-economice existente în gospodăria ţărănească şi în cea moşierească, structură care s-a format în epoca de după reformă. Am constatat că ţărănimea se scindează într-un ritm extrem de rapid, dînd naştere unei burghezii sătеşti neînsemnate ca număr, dar puternică prin situaţia ei economică, şi unui proletariat sătesc. În legătură indisolubilă cu acest proces de „desţărănire" se află trecerea proprietarilor funciari de la sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă la sistemul capitalist de gospodărie. După aceea am examinat acelaşi proces sub un alt aspect ; am luat drept punct de plecare forma sub care agricultura se transformă în producţie de mărfuri şi am examinat relaţiile social-economice care caracterizează fiecare formă mai importantă de agricultură cu caracter comercial. Se constată că, cu toată diversitatea condiţiilor din agricultură, aceleaşi procese sînt caracteristice atît gospodăriei ţărăneşti cît şi gospodăriei moşiereşti.

Să examinăm acum concluziile care rezultă din toate datele expuse mai sus.

1) Trăsătura fundamentală a evoluţiei agriculturii din epoca de după reformă constă în faptul că agricultura capătă din ce în ce mai mult un caracter comercial, lucrativ. În ceea ce priveşte gospodăria moşierească, faptul acesta este atît de evident, încît nu necesită explicaţii deosebite. În ceea ce priveşte însă gospodăria ţărănească, aici fenomenul acesta nu se constată atît de uşor, în primul rînd, datorită faptului că folosirea muncii salariate nu constituie o caracteristică absolut necesară a micii burghezii de la sate. După cum am relevat deja mai sus, în această categorie se încadrează orice mic

www.dacoromanica.ro

producător de mărfuri care își acoperă cheltuielile dintr-o gospodărie de sine stătătoare, cu condiția ca structura generală a gospodăriei să fie bazată pe contradicții capitaliste de felul celor examinate în capitolul al II-lea. În al doilea rînd, micul burghez de la sate (atît din Rusia cît și din celelalte țări capitaliste) se apropie printr-o serie de trepte intermediare de „țăranul" parcelar și de proletarul de la sate care posedă un mic petic de pămînt. Această împrejurare constituie una dintre cauzele viabilității teoriilor care nu disting în rîndurile „țărănimii" o burghezie sătească și un proletariat sătesc *.

2) Prin însăși natura agriculturii, transformarea acesteia în producție de mărfuri se efectuează pe o cale deosebită, care nu seamănă cu procesul corespunzător din industrie. Industria prelucrătoare se scindează în diferite ramuri absolut independente, consacrate exclusiv producției unui singur produs sau unei părți de produs. Producția agricolă însă nu se scindează în ramuri absolut diferite, ci se specializează numai în producția unui anumit produs destinat pieței – într-un caz, în producția unui alt produs destinat pieței – în alt caz, celelalte laturi ale agriculturii fiind adaptate producției acestui produs principal (adică produsului destinat pieței). De aceea formele de agricultură cu caracter comercial se disting printr-o mare diversitate, ele modificîndu-se nu numai de la regiune la regiune, dar și de la gospodărie la gospodărie. De aceea la examinarea problemei dezvoltării agriculturii cu caracter comercial nu este permis să te limitezi numai la datele globale privind întreaga producție agricolă **.

* Pe ignorarea împrejurării arătate mai sus se bazează, printre altele, teza preferată a economiștilor narodnici potrivit căreia „gospodăria țărănească din Rusia este în majoritatea cazurilor o gospodărie pur naturală" („Influența recoltelor și a prețurilor la cereale", I. 52). Ajunge să iei cifrele „medii", care pun la un loc burghezia sătească și proletariatul sătesc, pentru ca această teză să treacă drept o teză demonstrată !

** Tocmai la astfel de date se limitează, de pildă, autorii cărții menționate în nota precedentă atunci cînd vorbesc despre „țărănime". Ei admit că orice țăran cultivă *tocmai* cerealele pe care le consumă, că el cultivă *toate* felurile de cereale pe care le consumă, că le cultivă *tocmai în proporția* în care îi servesc pentru consum. Nu mai este nevoie de nici un efort pentru ca din astfel de „considerații" (care sînt în contradicție cu faptele și ignorează trăsătura fundamentală a epocii de după reformă) să se tragă „concluzia" că gospodăria naturală este predominantă.

În literatura economică narodnică poate fi întîlnită și următoarea metodă ingenioasă de a raționa : *luată separat* fiecare formă de agricultură cu caracter comercial constituie o „excepție" în comparație cu întreaga agricultură în ansamblul ei. *De aceea*, zic ei, se cuvine să considerăm întreaga agricultură cu caracter comercial drept excepție, gospodăria naturală urmînd a fi considerată regulă generală ! În manualele de logică pentru școli medii, în secțiunea care tratează despre sofisme, pot fi găsite multe raționamente asemănătoare.

www.dacoromanica.ro

3) Dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial creează o piaţă internă pentru capitalism. În primul rînd, specializarea agriculturii determină un schimb între diferite regiuni agricole, între diferite gospodării agricole, între diferite produse agricole. În al doilea rînd, cu cît agricultura este atrasă mai mult în orbita circulaţiei mărfurilor, cu atît mai rapid creşte în rîndurile populaţiei rurale cererea de produse ale industriei prelucrătoare care servesc pentru consumul individual ; – cu atît mai rapid, în al treilea rînd, creşte cererea de mijloace de producţie, deoarece cu ajutorul vechilor clădiri, ale vechilor unelte „ţărăneşti" etc. etc. nici micul şi nici marele întreprinzător rural nu pot să practice o agricultură nouă, cu caracter comercial. În sfîrşit, în al patrulea rînd, se creează o cerere de forţă de muncă, dat fiind că formarea micii burghezii la sate şi trecerea proprietarilor funciari la sistemul capitalist de gospodărie presupun formarea unui contingent de muncitori agricoli şi zileri. Numai prin dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial poate fi explicat faptul că epoca de după reformă se caracterizează printr-o lărgire a pieţei interne pentru capitalism (dezvoltarea agriculturii capitaliste, dezvoltarea industriei de fabrică în general, dezvoltarea construcţiei de maşini agricole în special, dezvoltarea aşa-ziselor „îndeletniciri agricole" ţărăneşti, adică a muncii salariate etc.).

4) Capitalismul adînceşte şi ascute într-o măsură considerabilă în rîndurile populaţiei agricole contradicţiile fără de care în genere nu poate exista acest mod de producţie. Dar cu toate acestea, prin semnificaţia sa istorică, capitalismul în agricultura din Rusia este o importantă forţă progresistă. În primul rînd, capitalismul a transformat pe agricultor din „feudal-suveran", pe de o parte, şi din ţăran patriarhal, dependent, pe de altă parte, într-un *producător*, asemănător oricărui alt producător din societatea modernă. Înainte de a se fi dezvoltat capitalismul, agricultura era în Rusia o îndeletnicire a moşierilor, un capriciu boieresc pentru unii, o îndatorire, o povară pentru alţii, şi tocmai de aceea ea nu a putut fi practicată altfel decît prin metode de rutină seculară, determinînd în mod necesar izolarea deplină a agricultorului de tot ce se petrecea în lume dincolo de hotarele satului său. Sistemul muncii în dijmă – această rămăşiţă vie a timpurilor patriarhale în economia modernă – confirmă în mod concret

www.dacoromanica.ro

această caracterizare. Capitalismul a pus capăt pentru prima oară caracterului feudal al proprietății funciare, transformînd pămîntul într-o marfă. Produsul agricultorului a început să fie destinat pieței, a început să apară ca un produs social la început pe piața locală, apoi pe cea națională, și, în sfîrșit, pe piața internațională ; în felul acesta izolarea de mai înainte de tot restul lumii a agricultorului sălbăticit a fost definitiv lichidată. Sub amenințarea ruinării, agricultorul a trebuit – vrînd, nevrînd – să țină seama de întreaga totalitate a relațiilor sociale, atît din țara sa cît și din celelalte țări, legate prin piața mondială. Chiar și sistemul muncii în dijmă – care înainte asigura lui Oblomov un cîștig sigur fără nici un risc din partea lui, fără nici o investiție de capital, fără nici un fel de schimbări în rutina străveche a producției – s-a dovedit a nu mai fi în stare să-l salveze de concurența fermierului american. Iată de ce ceea ce s-a spus acum o jumătate de secol despre Europa occidentală, și anume că capitalismul în agricultură „a devenit forța motrice care a introdus idila în evoluția istoriei" *, este perfect valabil acum și pentru Rusia de după reformă.

În al doilea rînd, capitalismul în agricultură a zdruncinat pentru prima oară stagnarea seculară a agriculturii noastre, a dat un imbold puternic transformării tehnicii agricole, dezvoltării forței productive a muncii sociale. Cele cîteva decenii de „sfărîmare" capitalistă au făcut în această privință mai mult decît veacuri întregi din istoria anterioară. Uniformitatea gospodăriei naturale rutinare a fost înlocuită prin diversitatea formelor agriculturii cu caracter comercial ; uneltele agricole primitive au început să cedeze locul unor unelte și mașini

* „Misère de la philosophie" („Mizeria filozofiei". — *Nota trad.*) (Paris, 1896), pag. 223 ; autorul califică cu dispreț drept ieremiade reacționare aspirațiile celor care doresc reîntoarcerea bunei vieți patriarhale, renașterea moravurilor simple etc., care condamnă faptul că „solul a trebuit să se supună aceloraşi legi care guvernează toate celelalte industrii" [9].

Înțelegem foarte bine că argumentul expus în text poate să pară narodnicilor nu numai neconvingător în întregul lui, dar pur și simplu de neînțeles. Ar fi însă o sarcină prea ingrată să examinăm amănunțit păreri ca, de pildă, aceea că circulația pămînturilor este un fenomen „anormal" (d-l Ciuprov în dezbaterile asupra prețurilor cerealelor ; pag. 39 din stenograma dezbaterilor), sau ca aceea că inalienabilitatea loturilor țărănești este o instituție care poate fi apărată, că sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă este mai bun sau în orice caz nu este mai rău decît sistemul capitalist de gospodărie etc. Toată expunerea precedentă constituie o infirmare a argumentelor de ordin economic aduse de narodnici pentru a justifica aceste păreri.

www.dacoromanica.ro

perfecționate ; caracterul static al sistemelor patriarhale de cultivare a pămîntului a fost subminat de noile metode de cultivare a pămîntului. Procesul tuturor acestor schimbări este indisolubil legat de fenomenul arătat mai sus al specializării agriculturii. Prin însăși natura sa, capitalismul în agricultură (la fel ca și în industrie) nu se poate dezvolta în mod egal : într-un loc (într-o țară, într-o regiune, într-o gospodărie) el face să progreseze o latură a agriculturii, în alt loc altă latură etc. Într-un caz el transformă tehnica unor munci agricole, în alt caz – tehnica altora, rupîndu-le de gospodăria țărănească patriarhală sau de patriarhala muncă în dijmă. Dat fiind că întreaga desfășurare a acestui proces este dominată de cerințele capricioase ale pieței, care nici măcar nu sînt întotdeauna cunoscute de producător, agricultura capitalistă devine în anumite cazuri (adesea în anumite regiuni, iar uneori chiar în anumite țări) mai unilaterală, mai îngustă în comparație cu agricultura de mai înainte ; în schimb ea devine în ansamblul ei incomparabil mai multilaterală și mai rațională decît agricultura patriarhală. Formarea unor categorii speciale de agricultură cu caracter comercial face ca crizele capitaliste în agricultură și cazurile de supraproducție capitalistă să fie posibile și inevitabile, dar aceste crize (ca toate crizele capitaliste în genere) constituie un imbold și mai puternic pentru dezvoltarea producției mondiale și a socializării muncii *.

În al treilea rînd, capitalismul a creat pentru prima oară în Rusia o mare producție agricolă, bazată pe folosirea mașinilor și pe cooperarea pe scară largă a muncitorilor. În perioada precapitalistă, producția produselor agricole se desfășura întotdeauna într-o formă neschimbată, mizeră și fărîmițată – și atunci cînd țăranul lucra pentru sine, și cînd lucra pentru moșier – și nici un fel de „posesiune a pămîntului în obște" nu era în stare să înlăture această uriașă fărîmițare a producției. Indisolubil legată de această fărîmițare a

* Romanticii din Europa occidentală și narodnicii ruși subliniază cu stăruință în acest proces caracterul unilateral al agriculturii capitaliste, crizele și instabilitatea pe care le creează capitalismul, — și, pe această bază, ei neagă caracterul progresist al dezvoltării capitaliste în comparație cu stagnarea precapitalistă.

www.dacoromanica.ro

producției era și izolarea agricultorilor înșiși *. Legați de lotul lor, de minuscula lor „obște", ei erau complet despărțiți chiar și de țăranii din obștea vecină prin deosebirea dintre categoriile cărora le aparțineau (țărani foști ai moșierilor, țărani foști ai statului etc.), prin deosebirile în ceea ce privește întinderea suprafeței de pămînt pe care o posedau, prin deosebirile de condiții în care a avut loc eliberarea lor (iar aceste condiții erau determinate uneori pur și simplu de însușirile personale ale moșierilor și de bunul lor plac). Capitalismul a sfărîmat pentru prima oară aceste bariere pur feudale, – și bine a făcut că le-a sfărîmat. De pe acum deosebirile dintre diferitele categorii de țărani, dintre diferitele grupuri după lotul pe care-l posedă se dovedesc a fi incomparabil mai puțin importante decît deosebirile economice din cadrul fiecărei categorii, din cadrul fiecărui grup, din cadrul fiecărei obști. Capitalismul lichidează mărginirea și închistarea locală, înlocuiește împărțirea feudală a agricultorilor în grupuri mici prin împărțirea lor în mare, care cuprinde națiunea întreagă, prin împărțirea lor în clase care ocupă locuri diferite în sistemul general al economiei capitaliste **. Dacă înainte înseși condițiile producției determinau legarea masei

* De aceea, cu toată deosebirea de forme a posesiunii pămîntului, țăranului rus îi sînt perfect aplicabile cele spuse de Marx despre micul țăran francez: „Țăranii parcelari formează o masă imensă ai cărei membri trăiesc în aceleași condiții, dar fără a intra în raporturi variate unii cu alții. Modul lor de producție îi izolează unul de altul în loc de a-i pune în contact unii cu alții. Această izolare mai este favorizată de mijloacele de comunicație proaste din Franța și de sărăcia țăranilor. Cultivarea cîmpului lor de producție (Produktionsfeld), parcela, nu îngăduie nici diviziunea muncii, nici aplicarea științei, deci nici varietatea dezvoltării, nici diversitatea talentelor, nici bogăția relațiilor sociale. Fiecare familie țărănească își acoperă aproape singură nevoile, produce singură în mod direct cea mai mare parte din ceea ce consumă, și-și procură astfel mijloacele de existență mai mult printr-un schimb cu natura decît printr-un contact cu societatea. Parcela, țăranul și familia; alături altă parcelă, alt țăran și altă familie. Un număr de unități de acest fel alcătuiește un sat și un număr de sate un departament. Astfel marea masă a națiunii franceze este formată din simpla adunare a unor mărimi denumite la fel, așa cum, de pildă, un sac umplut cu cartofi formează un sac de cartofi" [„Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte", Hmb. 1885, S. 98—99 („Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte", Hamburg, 1885, pag. 98—99. — *Nota trad.*)] ".

** „In societatea capitalistă, necesitatea asocierii, a unirii nu a slăbit, ci, dimpotrivă, a crescut incomensurabil. Dar este cu totul absurd să aplici vechiul criteriu atunci cînd este vorba de satisfacerea acestei necesități în cadrul noii societăți. Această nouă societate necesită, în primul rînd, ca asocierea să nu mai fie o asociere cu caracter local, bazată pe starea socială, pe categoria socială și, în al doilea rînd, ca punctul de plecare al asocierii să fie deosebirea de situație și de interese pe care a creat-o capitalismul și descompunerea țărănimii" (V. Ilin, l.c., 91—92, notă. [Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 229. — *Nota red.*]).

www.dacoromanica.ro

agricultorilor de locul domicilierii lor, apoi apariția diferitelor forme de agricultură cu caracter comercial și capitalist și formarea diferitelor regiuni de agricultură cu caracter comercial și capitalist nu puteau să nu producă strămutări de mari mase de populație în întreaga țară ; iar fără mobilitatea populației (după cum am remarcat mai sus) nu poate fi concepută dezvoltarea conștiinței ei și a activității ei de sine stătătoare.

În sfîrșit, în al patrulea rînd, în Rusia capitalismul în agricultură a subminat pentru prima oară temelia muncii în dijmă și a stării de dependență personală a agricultorului. Sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă a dominat exclusiv în agricultura noastră începînd de pe timpul „Pravilei Ruse" și pînă la actualul sistem de cultivare a pămînturilor moșierești cu inventarul țăranului ; acest sistem implica în mod necesar starea de abrutizare și sălbăticire a agricultorului, umilit dacă nu prin caracterul iobag, atunci prin caracterul „semiliber" al muncii sale ; fără ca agricultorul să fie lipsit de anumite drepturi civile (de pildă, prin apartenența la o stare socială inferioară ; pedepsele corporale ; trimiterea la munci obștești ; legarea de lot etc.), sistemul muncii în dijmă ar fi de neconceput. De aceea înlocuirea muncii în dijmă prin munca salariată este marele merit istoric al capitalismului în agricultura din Rusia *. Rezumînd cele expuse mai sus cu privire la rolul istoric progresist al capitalismului în agricultura din Rusia, se poate spune că el socializează producția agricolă. Într-adevăr, faptul că agricultura s-a transformat dintr-un privilegiu al stării sociale superioare sau dintr-o povară a stării sociale inferioare într-o ocupație curentă cu caracter comercial-industrial ; faptul că produsul muncii agricultorului a început să capete un caracter social de piață ; faptul că agricultura rutinară, uniformă se transformă în agricultură cu caracter comercial, în forme variate și evoluate

* Dintre nenumăratele lamentări și văicăreli ale d-lui N.—on pe tema sfărîmării pe care capitalismul o produce la noi, una merită o atenție deosebită : „...Nici certurile dintre cnejii feudali și nici jugul tătăresc n-au atins formele vieții noastre economice" (pag. 284 din „Studii"), numai capitalismul a dat dovadă de „atitudine de desconsiderare a propriului trecut istoric" (283). Sfînt adevăr ! Tocmai de aceea capitalismul în agricultura din Rusia este un fenomen progresist, pentru că a dat dovadă de „atitudine de desconsiderare" față de formele „patriarhale", „consfințite de veacuri", de muncă în dijmă și de aservire, pe care într-adevăr nu le-au putut sfărîma nici un fel de furtuni politice, inclusiv certurile dintre cnejii feudali și jugul tătăresc.

www.dacoromanica.ro

din punct de vedere tehnic ; faptul că fărîmiţarea şi închistarea locală a micului cultivator de pămînt dispar, ca şi faptul că diversele forme de aservire şi dependenţă personală sînt înlăturate prin tranzacţii impersonale de cumpărare-vînzare a forţei de muncă, – toate acestea sînt verigi ale aceluiaşi proces care socializează munca în agricultură şi ascute din ce în ce mai mult contradicţia dintre anarhia oscilaţiilor de pe piaţă şi caracterul individual al diferitelor întreprinderi agricole, pe de o parte, şi caracterul colectiv al marii agriculturi capitaliste, pe de altă parte.

Aşadar (repetăm încă o dată), subliniind rolul istoric progresist al capitalismului în agricultura rusă, noi nu uităm cîtuşi de puţin nici caracterul trecător şi istoric al acestui regim economic, nici profundele contradicţii sociale care îi sînt proprii. Dimpotrivă, după cum am arătat mai sus, tocmai narodnicii, care nu ştiu decît să deplîngă „sfărîmarea" pe care o produce capitalismul, apreciază extrem de superficial aceste contradicţii, escamotînd descompunerea ţărănimii, ignorînd faptul că folosirea maşinilor în agricultura noastră are un caracter capitalist, ascunzînd sub expresii ca „îndeletniciri agricole în afara gospodăriei" sau „cîştiguri în afară" formarea unei clase de muncitori salariaţi agricoli.

X. TEORIILE NARODNICE ASUPRA CAPITALISMULUI ÎN AGRICULTURĂ. „ELIBERAREA TIMPULUI DE IARNĂ"

Concluziile pozitive cu privire la însemnătatea capitalismului expuse mai sus trebuie să fie completate cu analiza unora dintre „teoriile" speciale în această problemă, teorii răspîndite în publicistica noastră. În majoritatea cazurilor, narodnicii noştri nu şi-au putut de loc asimila concepţiile fundamentale ale lui Marx asupra capitalismului în agricultură. Cei mai sinceri dintre ei au declarat de-a dreptul că teoria lui Marx nu cuprinde agricultura (d-l V. V. în „Curentele de la noi"), în timp ce alţii (de felul d-lui N.–on) au preferat să ocolească diplomatic problema raportului dintre „construcţiile" lor şi teoria lui Marx. Una din aceste construcţii, mai larg răspîndită printre economiştii narodnici, este teoria „eli-

www.dacoromanica.ro

berării timpului de iarnă". Esența ei constă în următoarele *.

În orînduirea capitalistă agricultura devine o ramură specială a industriei, nelegată de celelalte ramuri. Dar în agricultură nu se muncește tot anul, ci numai 5–6 luni. De aceea transformarea agriculturii în agricultură capitalistă duce la „eliberarea timpului de iarnă", la „o limitare a timpului de muncă a clasei agricultorilor la numai o parte a anului de muncă", ceea ce și constituie „cauza fundamentală a înrăutățirii situației economice a claselor agricultorilor" (N.–on, 229), „a îngustării pieței interne" și „a irosirii forțelor de producție" ale societății (d-l V.V.).

Iată toată această faimoasă teorie care fundamentează cele mai ample concluzii de ordin istoric-filozofic pe nimic altceva decît pe marele adevăr că în agricultură muncile se repartizează extrem de neuniform de-a lungul anului ! A lua această *singură* trăsătură – a o duce la absurd cu ajutorul unor presupuneri abstracte –, a lăsa la o parte toate celelalte particularități ale procesului complex care transformă agricultura patriarhală în agricultură capitalistă, – iată procedeele simpliste prin care se încearcă acum restaurarea teoriilor romantice asupra „producției populare" precapitaliste.

Pentru a arăta cît de excesiv de îngustă este această construcție abstractă, vom indica pe scurt laturile procesului real pe care narodnicii noștri fie că nu le văd de loc, fie că nu le apreciază la justa lor valoare. În primul rînd, cu cît agricultura se specializează mai mult, cu atît scade mai mult populația agricolă, care reprezintă o parte din ce în ce mai mică a populației. Narodnicii uită acest lucru, în timp ce în abstracția lor ei duc specializarea agriculturii la un grad pe care în realitate agricultura nu-l atinge aproape nicăieri. Ei consideră că numai operațiile de însămînțare și recoltare a cerealelor au devenit o ramură specială de producție ; cultivarea solului și îngrășarea lui, cultivarea și transportul produsului, creșterea vitelor, silvicultura, repararea clădirilor și a inventarului etc. etc. – toate acestea s-au transformat în ramuri de producție *speciale* capitaliste. Aplicarea unor aseme-

* V. V. „Studii de economie teoretică", pag. 108 și urm. *N.—on.* „Studii", pag. 214 și urm. Aceleași idei le găsim la d-l Kablukov : „Prelegeri de economie agricolă", Moscova, 1897, pag. 55 și urm.

www.dacoromanica.ro

nea abstracţii la realitatea din zilele noastre va furniza prea puţine elemente pentru explicarea ei. În al doilea rînd, presupunerea că agricultura s-a specializat într-o măsură atît de completă implică o organizare pur capitalistă a agriculturii, o scindare completă în fermieri-capitalişti şi muncitori salariaţi. A vorbi în aceste condiţii de „ţăran" (cum face d-l N.–on, pag. 215) înseamnă a atinge culmea lipsei de logică. Organizarea pur capitalistă a agriculturii presupune, la rîndul ei, o repartizare mai uniformă a muncilor de-a lungul anului (datorită asolamentului, creşterii raţionale a vitelor etc.), îmbinarea în multe cazuri a agriculturii cu prelucrarea industrială a produsului, investirea unei mari cantităţi de muncă în pregătirea prealabilă a solului etc. * În al treilea rînd, capitalismul presupune separarea completă a *întreprinderilor* agricole de cele industriale. Dar de unde rezultă că această separare nu îngăduie îmbinarea *muncii salariate* agricole cu cea industrială ? În orice societate capitalistă dezvoltată observăm această îmbinare. Capitalismul separă pe muncitorii calificaţi de muncitorii simpli, necalificaţi, care trec de la o ocupaţie la alta, cînd angajaţi de vreo mare întreprindere, cînd aruncaţi

* Pentru a nu face afirmaţii gratuite, vom cita exemple de gospodării moşiereşti de la noi a căror organizare se apropie cel mai mult de tipul pur capitalist. Să luăm gubernia Orel („Culegere de date statistice ale zemstvelor cu privire la judeţul Kromi", vol. VI, partea a 2-a, Orel 1892). Moşia nobilului Hliustin : 1.129 des., 562 des. arături, 8 clădiri, felurite unelte perfecţionate. Culturi de ierburi furajere. Creşcătorie de cai. Creştere de vite. Secarea mlaştinilor prin săparea de canale şi prin drenaj („secarea mlaştinilor se face mai mult în timpul liber", pag. 146). Vara, numărul muncitorilor este de 50—80 de oameni pe zi, iarna — pînă la 30 de oameni. În 1888 au fost 81 de muncitori, dintre care 25 angajaţi pentru sezonul de vară. În 1889 au lucrat 19 dulgheri. — Moşia contelui Ribeaupierre : 3.000 des. — 1.293 des. arături, 898 des. date în arendă ţăranilor. Asolament cu 12 sole. Extracţie de turbă pentru îngrăşăminte, extracţie de fosforiţi. Începînd din 1889 se introduce un cîmp experimental de 30 des. Căratul gunoiului de grajd iarna şi primăvara. Culturi de ierburi furajere. Exploatare forestieră regulată (necesită 200—300 de tăietori de pădure din octombrie pînă în martie). Creştere de vite cornute. Producţie de lapte şi de produse lactate. În 1888 au fost acolo 90 de angajaţi, dintre care 34 angajaţi pentru muncile de vară. — Moşia lui Menşcikov din gub. Moscova („Culegere", vol. V, partea a 2-a) : 23.000 des. Forţa de muncă se procură în schimbul unor otrezki şi prin angajări. Exploatări forestiere. „Vara caii şi muncitorii permanenţi lucrează pe ogoare ; toamna tîrziu şi o parte din iarnă ei cară cartofi şi amidon la uscătorie şi la fabrica de amidon, cară lemne din pădure şi le duc la gară ; datorită tuturor acestor lucruri, munca este repartizată destul de uniform în cursul anului" (pag. 145), ceea ce se vede de altfel din tabelul zilelor lucrate pe luni : în medie revin pe lună 293 de zile lucrate cu caii, oscilări : între 223 (în aprilie) şi 362 (în iunie). Media zilelor lucrate de bărbaţi — 216, oscilări : între 126 (în februarie) şi 279 (în noiembrie). Media zilelor lucrate de femei — 23, oscilări : între 13 (în ianuarie) şi 27 (în martie). Seamănă oare această realitate cu abstracţia cu care îşi pierd timpul narodnicii ?

www.dacoromanica.ro

în rîndurile şomerilor *. Cu cît mai puternic se dezvoltă capitalismul şi marea industrie, cu atît mai puternice devin în genere oscilaţiile în ceea ce priveşte cererea de muncitori nu numai în agricultură, dar şi în industrie **. De aceea, presupunînd dezvoltarea la maximum a capitalismului, trebuie să presupunem că trecerea muncitorilor de la îndeletnicirile agricole la cele neagricole se face cu cea mai mare uşurinţă, trebuie să presupunem formarea unei armate generale de rezervă, din care îşi procură forţa de muncă tot felul de întreprinzători. În al patrulea rînd, dacă luăm întreprinzătorii rurali din zilele noastre, nu se poate nega, firește, că aceştia întîmpină uneori dificultăţi în ceea ce priveşte asigurarea gospodăriei lor cu forţe de muncă. Dar nu trebuie uitat nici faptul că ei dispun şi de mijlocul de a-i lega pe muncitori de gospodăria lor, şi anume acela de a le da cîte un petic de pămînt etc. Zilerul sau muncitorul agricol cu lot, acesta este tipul propriu tuturor ţărilor capitaliste. Una din principalele greşeli ale narodnicilor constă în faptul că ei ignorează formarea unui tip asemănător în Rusia. În al cincilea rînd, este cu totul greşit să se pună problema eliberării timpului de iarnă al agricultorului independent de problema generală a suprapopulaţiei capitaliste. Formarea armatei de rezervă a şomerilor este proprie capitalismului în general, iar particularităţile agriculturii determină numai formele speciale ale acestui fenomen. De aceea autorul „Capitalului", de pildă, tratează problema repartizării muncilor în agricultură în le-

* Marea industrie capitalistă creează o clasă de muncitori nomazi. Această clasă provine din rîndurile populaţiei rurale, dar se îndeletniceşte îndeosebi cu munci neagricole. „Ea formează infanteria uşoară a capitalului, pe care acesta o aruncă, după necesităţi, ba într-un punct, ba în celălalt... Muncitorii nomazi sînt întrebuinţaţi la diferite lucrări de construcţii şi drenaj, la fabricarea cărămizilor, la stinsul varului, la construirea de căi ferate etc." („Das Kapital", I², S. 692) [100]. „În general, asemenea întreprinderi de mari proporţii, cum sînt căile ferate, retrag de pe piaţa muncii o anumită cantitate de forţe care nu poate să provină decît din anumite ramuri, cum e agricultura..." (ibid., II, B., S. 303) [101].

** De pildă, statistica sanitară din gubernia Moscova a înregistrat în această gubernie 114.381 de muncitori industriali ; acesta este numărul efectiv ; numărul maxim este de 146.338, numărul minim — 94.214 („date rezumative" etc., vol. IV, partea I, pag. 98). În procente : 128% — 100% — 82%. Accentuînd în genere oscilările numărului muncitorilor, capitalismul atenuează şi în această privinţă deosebirile dintre industrie şi agricultură.

www.dacoromanica.ro

gătură cu problema „suprapopulației relative“ *, precum și într-un capitol special problema deosebirii dintre „perioada de muncă“ și „timpul de producție“ („Das Kapital“, II, B., capitolul al 13-lea). Se numește perioadă de muncă timpul în cursul căruia produsul este supus prelucrării ; timpul de producție este timpul în cursul căruia produsul se află în producție, inclusiv perioada cînd el nu este supus prelucrării. Perioada de muncă și timpul de producție nu coincid în foarte multe ramuri de producție, printre acestea agricultura este numai cea mai tipică, dar nicidecum singura ramură **. Printre celelalte țări europene, în Rusia deosebirea dintre perioada de muncă în agricultură și timpul de producție este deosebit de mare. „Atunci cînd producția capitalistă desăvîrșește mai tîrziu separarea dintre manufactură și agricultură, muncitorul agricol devine tot mai dependent de ocupații accesorii, pur întîmplătoare, și situația lui se înrăutățește din această cauză... Pentru capital toate deosebirile în ceea ce privește rotația dispar. Pentru muncitor însă nu“ (ib., 223–224) [104]. Prin urmare, sub raportul care ne interesează, singura concluzie care rezultă din particularitățile agriculturii este aceea că situația muncitorului agricol este și mai proastă decît situația muncitorului industrial. De aici mai este o distanță foarte mare pînă la „teoria“ d-lui N.–on potrivit căreia eliberarea timpului de iarnă constituie „cauza fundamentală“ a înrăutățirii situației „claselor de agricultori“ (? !). Dacă în agricultura noastră perioada de muncă ar fi de 12 luni, procesul dezvoltării capitalismului s-ar desfășura la fel ca și acum ; toată

* De pildă, în ceea ce privește relațiile din agricultura engleză, Marx spune : „Muncitorii agricoli sînt întotdeauna prea numeroși pentru nevoile medii ale agriculturii și întotdeauna prea puțini pentru nevoile ei excepționale sau temporare“ (I², 725), așa încît, cu toată „suprapopulația relativă“ permanentă, satul se dovedește a fi insuficient populat. Pe măsură ce producția capitalistă pune stăpînire pe agricultură — spune Marx în altă parte — se formează o populație rurală excedentară. „O parte a populației rurale se găsește deci întotdeauna gata să se transforme în proletariat orășenesc, adică manufacturier“ (ib., 668) [102] ; această parte a populației suferă veșnic de pe urma șomajului ; munca ei este extrem de neregulată și cel mai prost retribuită (de pildă munca la domiciliu pentru magazine și altele).

** Indeosebi este demnă de relevat cu acest prilej observația lui Marx că și în agricultură există posibilitatea ca cererea de muncă „să fie repartizată în mod mai uniform în decursul anului întreg“, și anume : prin cultivarea unor produse mai variate, prin înlocuirea asolamentului cu trei sole cu asolamentul alternativ, prin culturi de rădăcinoase, culturi de ierburi furajere etc. Dar toate aceste metode „necesită o sporire a capitalului circulant avansat în producție, cheltuit pentru salarii, îngrășăminte, sămînță etc.“ (ibid. S. 225—226) [103].

www.dacoromanica.ro

deosebirea ar consta în faptul că situaţia muncitorului agricol s-ar apropia întrucîtva de situaţia muncitorului industrial *.

Prin urmare, „teoria" d-lor V. V. şi N.–on nu aduce absolut nimic nici măcar în problema generală a dezvoltării capitalismului în agricultură în general. Cît priveşte particularităţile Rusiei, ea nu numai că nu le explică, ci, dimpotrivă, le estompează. Faptul că în timpul iernii ţărănimea noastră şomează este rezultatul nu atît al capitalismului, cît al insuficientei dezvoltări a capitalismului. Am arătat deja mai sus (§ IV al acestui capitol), pe baza datelor referitoare la salarii, că dintre guberniile velicoruse şomajul de iarnă este cel mai accentuat în guberniile în care capitalismul este cel mai puţin dezvoltat, în care predomină munca în dijmă. Şi acest lucru este pe deplin explicabil. Munca în dijmă frînează dezvoltarea productivităţii muncii, frînează dezvoltarea industriei şi agriculturii, deci şi dezvoltarea cererii de forţă de muncă, – şi, în acelaşi timp, legîndu-l pe ţăran de lot, ea nu-i asigură nici posibilitatea de lucru în timpul iernii, nici posibilitatea de a-şi asigura existenţa din mizera sa gospodărie agricolă.

XI. CONTINUARE. — OBŞTEA. — PĂRERILE LUI MARX DESPRE MICA GOSPODĂRIE ŢĂRĂNEASCĂ. — PĂREREA LUI ENGELS DESPRE CRIZA AGRARĂ CONTEMPORANĂ

„Principiul obştii împiedică capitalul să acapareze producţia agricolă" – aşa formulează d-l N.–on (pag. 72) o altă răspîndită teorie narodnică, la fel de abstract concepută ca şi teoria precedentă. În capitolul al II-lea am citat o serie întreagă de fapte care dovedesc caracterul inexact al acestei teze curente. Acum însă vom adăuga următoarele. În general este greşit să se creadă că apariţia capitalismului în agricultură necesită o anumită formă specială de posesiune a pămîntului. „Forma sub care modul de producţie capitalist incipient găseşte proprietatea funciară nu corespunde acestui mod de producţie. Forma corespunzătoare lui o creează abia el însuşi prin subordonarea agriculturii faţă de capital ; în felul

* Spunem „întrucîtva" pentru că situaţia muncitorului agricol este departe de a se înrăutăţi exclusiv din cauza caracterului neregulat al muncii.

www.dacoromanica.ro

acesta, proprietatea funciară feudală, proprietatea de clan [105] sau mica proprietate țărănească cu comunitate de marcă * (Markgemeinschaft) sînt transformate în forma economică corespunzătoare acestui mod de producție, oricît de diferite ar fi formele lor juridice" („Das Kapital", III, 2, 156). Prin urmare, nici un fel de particularități ale sistemului de posesiune a pămîntului nu pot, în fond, să constituie o piedică de netrecut pentru capitalism, care ia forme felurite, în funcție de feluritele condiții agricole, juridice și de trai. De aici se poate vedea cît de greșit era însuși *modul în care pun* problema narodnicii noștri, care au creat o întreagă literatură pe tema : „obște *sau* capitalism ?" Fie că se întîmpla ca un prea luminat angloman să instituie un premiu pentru cea mai bună lucrare despre introducerea sistemului fermelor în Rusia, fie că vreo societate științifică lansa un proiect pentru stabilirea țăranilor în hutore, fie că vreun funcționar fără treabă întocmea un proiect de terenuri de cîte 60 de deseatine, narodnicul se grăbea să ridice mănușa și să se arunce în lupta împotriva acestor „proiecte burgheze" de „a introduce capitalismul" și de a distruge paladiul „producției populare", obștea. Bunului narodnic nici nu-i trecea prin gînd că, în timp ce se întocmeau și se combăteau tot felul de proiecte, capitalismul își urma drumul, iar satul bazat pe obște se transforma și se transformase ** într-un sat de mici proprietari de pămînt.

Iată de ce sîntem foarte indiferenți în ceea ce privește forma propriu-zisă de posesiune a pămîntului de către țărani. În fond, oricare ar fi forma de posesiune a pămîntului, relațiile dintre burghezia țărănească și proletariatul sătesc nu se

* În alt loc, Marx arată că „proprietatea în comun (Gemeineigentum) formează pretutindeni a doua completare a gospodăriei parcelare [mici]" („Das Kapital", III, 2, 341) [106].

** Dacă ni se va spune că anticipăm făcînd această afirmație, vom da următorul răspuns. În fața celui care vrea să descrie un oarecare fenomen viu în dezvoltarea lui se pune în mod necesar și inevitabil dilema : ori să anticipeze, ori să rămînă în urmă. O cale de mijloc nu există. Și dacă toate datele arată că evoluția socială are tocmai un astfel de caracter, că această evoluție a ajuns deja foarte departe (vezi cap. II), dacă, totodată, sînt precis arătate împrejurările și instituțiile care frînează această evoluție (impozitele excesiv de mari, închistarea feudală a țărănimii, îngrădirea libertății circulației pămîntului, a deplasărilor și strămutărilor), — atunci o astfel de anticipare nu constituie nici o greșeală.

www.dacoromanica.ro

vor schimba cîtuşi de puţin din această cauză. Problema cu adevărat importantă nu este cîtuşi de puţin forma de posesiune a pămîntului, ci aceea a rămăşiţelor rînduielilor patriarhale pur feudale, care continuă să apese ţărănimea : închistarea feudală a obştilor ţărăneşti, răspunderea solidară, impunerea fiscală excesivă a pămîntului ţărănesc, impunere care nici nu poate fi comparată cu impunerea pămînturilor moşiereşti, îngrădirea libertăţii circulaţiei pămînturilor ţărăneşti, a deplasărilor şi strămutărilor ţărănimii *. Toate aceste instituţii învechite, fără a asigura cîtuşi de puţin ţărănimea împotriva descompunerii, duc numai la înmulţirea diferitelor forme de aservire şi de muncă în dijmă, la o puternică frînare a dezvoltării sociale.

În încheiere trebuie să ne mai oprim asupra încercării originale a narodnicilor de a interpreta unele afirmaţii ale lui Marx şi Engels din volumul al III-lea al „Capitalului" în aşa fel încît să vină în sprijinul părerii lor în sensul că mica gospodărie ţărănească ar fi superioară celei mari, iar capitalismul în agricultură nu ar avea un rol istoric progresist. În acest scop este deosebit de des citat următorul pasaj din volumul al III-lea al „Capitalului".

„Morala acestei istorii – la care de altminteri se poate ajunge şi pe baza altor consideraţii privind agricultura – este că sistemul capitalist se opune unei agriculturi raţionale sau că agricultura raţională este incompatibilă cu sistemul capitalist (deşi acesta favorizează dezvoltarea ei tehnică) şi că, prin urmare, este nevoie sau de mîna micului ţăran care-şi lucrează singur pămîntul (selbst arbeitenden), sau de controlul producătorilor asociaţi" (III, 1, 98. Trad. rusă, 83) [107].

Ce rezultă, aşadar, din această afirmaţie (care, în treacăt fie zis, reprezintă un pasaj cu totul izolat, inserat în capitolul care tratează despre influenţa variaţiei preţurilor materiilor prime asupra profitului, iar nu în secţiunea a VI-a, care tratează în mod special despre agricultură) ? Că capitalismul este incompatibil cu o organizare raţională a agriculturii (pre-

* Faptul că narodnicii apără unele dintre aceste instituţii vădeşte în mod deosebit de *concret* caracterul reacţionar al concepţiilor lor, care îi apropie din ce în ce mai mult de proprietarii funciari.

www.dacoromanica.ro

cum şi a industriei), – acest lucru este de mult cunoscut, şi nu în această privinţă sîntem în controversă cu narodnicii. Cît priveşte rolul *istoric* progresist al capitalismului în agricultură, Marx l-a subliniat în mod special aici. Rămîne apoi referirea lui Marx la „micul ţăran care-şi lucrează singur pămîntul". Nimeni dintre narodnicii care au invocat acest pasaj nu s-a ostenit să explice în ce sens îl înţelege el, nimeni nu s-a ostenit să pună această indicaţie în legătură, pe de o parte, cu contextul, iar pe de altă parte cu teoria generală a lui Marx despre mica gospodărie ţărănească. – Pasajul citat din „Capitalul" arată cît de accentuate sînt oscilaţiile preţurilor la materiile prime, cum încalcă aceste oscilaţii proporţionalitatea şi caracterul sistematic al producţiei, cum încalcă concordanţa dintre agricultură şi industrie. *Numai în această privinţă* – în privinţa caracterului proporţional, sistematic, regulat al producţiei – Marx pune pe acelaşi plan mica gospodărie ţărănească şi gospodăria „producătorilor asociaţi". În această privinţă, şi mica industrie medievală (meşteşugul) se aseamănă cu gospodăria „producătorilor asociaţi" (comp. „Misère de la philosophie", ediţia citată, pag. 90) [108], iar capitalismul se deosebeşte de amîndouă aceste sisteme economice-sociale prin anarhia în producţie. Care este, aşadar, logica care ne permite să tragem de aici concluzia că Marx admitea viabilitatea micii gospodării ţărăneşti *, că el nu recunoştea rolul istoric progresist al capitalismului în agricultură ? Iată ce a spus Marx cu privire la această problemă în secţiunea specială consacrată agriculturii, *în paragraful special care tratează despre mica gospodărie ţărănească* (cap. 47, § V) :

„Prin natura ei, proprietatea parcelară exclude : dezvoltarea forţei productive sociale a muncii, formele sociale ale muncii, concentrarea socială a capitalurilor, creşterea vitelor pe scară mare, aplicarea progresivă a ştiinţei.

Camăta şi sistemul fiscal trebuie să o ruineze pretutindeni. Cheltuirea capitalului pentru cumpărare de pămînt sustrage acest capital agriculturii. Fărîmiţarea infinită a mijloacelor de

* Amintim că, puţin timp înainte de moartea sa şi într-o vreme cînd, în legătură cu scăderea preţurilor, criza agricolă se manifestase din plin, Engels a considerat că este necesar să se ridice cu hotărîre împotriva „discipolilor" francezi care făcuseră unele concesii doctrinei viabilităţii micii gospodării ţărăneşti [109].

www.dacoromanica.ro

producție și izolarea producătorilor înșiși. Enormă risipă a forței umane. Înrăutățirea progresivă a condițiilor de producție și scumpirea mijloacelor de producție este o lege necesară a proprietății parcelare. Pentru modul acesta de producție anii cu recoltă bună constituie o nenorocire" (III, 2, 341–342. Trad. rusă, 667) [110].

„Mica proprietate de pămînt presupune că majoritatea precumpănitoare a populației este rurală și că predomină munca izolată, iar nu cea socială ; că, prin urmare, sînt excluse în aceste împrejurări diversitatea și dezvoltarea reproducției, atît a condițiilor ei materiale cît și a celor spirituale, deci și condițiile unei agriculturi raționale" (III, 2, 347. Trad. rusă, 672) [111].

Autorul acestor rînduri nu numai că nu trecea cu vederea contradicțiile proprii marii agriculturi capitaliste, ci, dimpotrivă, le denunța fără cruțare. Dar aceasta nu-l împiedica să aprecieze rolul *istoric* al capitalismului.

„...Unul din rezultatele importante ale modului de producție capitalist este că, pe de o parte, transformă agricultura dintr-o ocupație empirică, a celei mai nedezvoltate părți a societății, ocupație care se transmite în mod automat din tată în fiu, într-o aplicare conștientă a științei agronomice, în măsura în care în genere această aplicare este posibilă în condițiile proprietății private ; că el liberează, pe de o parte, proprietatea funciară de orice relații de dominație și sclavie, iar pe de altă parte separă complet pămîntul, ca condiție de muncă de proprietatea funciară și de proprietarul funciar... Raționalizarea agriculturii, pe de o parte, care pentru prima oară face posibilă exercitarea ei pe scară socială, reducerea la absurd a proprietății funciare, pe de altă parte, iată marile merite ale modului de producție capitalist. Ca și toate celelalte progrese istorice ale lui, și acesta a fost obținut în primul rînd cu prețul sărăcirii complete a producătorilor direcți" (III, 2, 156–157. Trad. rusă, 509–510) [112].

S-ar părea că, dat fiind caracterul atît de categoric al afirmațiilor lui Marx, nu pot exista două păreri asupra felului cum privea el problema rolului istoric progresist al capitalis-

www.dacoromanica.ro

mului în agricultură. Totuşi d-l N.–on a mai găsit ceva de invocat: el citează părerea lui Engels asupra crizei agrare contemporane, părere care ar răsturna teza potrivit căreia capitalismul în agricultură are un rol progresist *.

Să vedem ce spune de fapt Engels. Adunînd laolaltă principalele teze din teoria lui Marx asupra rentei diferenţiale, Engels formulează legea potrivit căreia „cu cît se investeşte mai mult capital în pămînt, cu cît într-o ţară dezvoltarea agriculturii şi în genere a civilizaţiei este mai mare, cu atît mai mult se urcă renta per acru, ca şi suma totală a rentei, cu atît mai uriaş devine tributul pe care societatea îl plăteşte marilor proprietari funciari sub forma de profit suplimentar" („Das Kapital", III, 2, 258. Trad. rusă, 597) [113]. Această lege, spune Engels, explică „prodigioasa viabilitate a clasei marilor proprietari funciari", care fac o mulţime de datorii şi care totuşi în timpul oricăror crize „cad în picioare" – de pildă, în Anglia, abrogarea legii cerealelor, care a dus la scăderea preţului cerealelor, nu numai că nu a ruinat pe landlorzi, ci, dimpotrivă, i-a îmbogăţit enorm.

Ar putea să pară, aşadar, că capitalismul nu este în stare să slăbească forţa monopolului proprietăţii funciare.

„Dar totul e trecător" – continuă Engels. – Vapoarele transoceanice, căile ferate din America de Nord şi de Sud, precum şi cele din India, au făcut să apară noi concurenţi. Preriile din America de Sud, pampasurile din Argentina etc. au inundat piaţa mondială cu grîne ieftine. „Şi acestei concurenţe – a pămînturilor virgine ale stepelor, ca şi a ţăranului rus sau indian strivit de povara dărilor – arendaşul şi ţă-

* Vezi „Novoe Slovo", 1896, nr. 5, februarie, scrisoarea d-lui N.—on către redacţie, pag. 256—261. Tot aici se află şi „citatul" referitor la „morala istoriei". Este demn de remarcat faptul că nici d-l N.—on şi nici altcineva dintre numeroşii economişti narodnici care au încercat să invoce criza agrară contemporană pentru a combate teoria care atribuie capitalismului un rol istoric progresist în agricultură n-au pus niciodată problema direct, pe terenul unei anumite teorii economice; ei n-au expus niciodată temeiurile care l-au făcut pe Marx să considere că capitalismul în agricultură are un rol istoric progresist şi n-au arătat în mod precis pe care anume dintre aceste temeiuri ei le neagă şi pentru ce anume. Şi în cazul de faţă, ca şi în alte cazuri, economiştii narodnici preferă să combată teoria lui Marx nu direct, ci numai mărginindu-se la aluzii vagi prin care lasă să se înţeleagă că este vorba de „discipolii ruşi". Mărginindu-ne în prezenta lucrare la economia Rusiei, am arătat mai sus motivele care ne-au determinat să tratăm problema dată în modul în care am tratat-o.

www.dacoromanica.ro

ranul din Europa nu-i puteau ține piept în condițiile vechii rente. O parte a pămînturilor din Europa n-au putut să mai concureze niciodată în producția de grîne, rentele scăzură pretutindeni, și cazul nostru II, varianta 2 – preț în scădere și productivitate descrescîndă a investițiilor suplimentare de capital – deveni regulă în Europa. De aici văicărelile proprietarilor funciari, începînd din Scoția pînă în Italia și din sudul Franței pînă în Prusia orientală. Din fericire, încă nu toate pămînturile de stepă au fost desțelenite ; au mai rămas încă destule pentru a ruina nu numai întreaga mare proprietate funciară din Europa, dar pe deasupra și pe cea mică" (ib. 260. Trad. rusă, 598 cu omisiunea cuvintelor „din fericire") [114].

Dacă cititorul a citit cu atenție acest pasaj, atunci trebuie să-i fie limpede că Engels spune exact contrarul celor pe care i le atribuie d-l N.–on. După părerea lui Engels, criza agrară contemporană face să scadă renta și tinde chiar s-o desființeze cu desăvîrșire, cu alte cuvinte capitalismul în agricultură realizează tendința, care-i este proprie, de a desființa monopolul proprietății funciare. Hotărît lucru, d-l N.–on al nostru nu prea are succes cu „citatele". Capitalismul în agricultură face încă un pas, un pas uriaș înainte ; el extinde într-o măsură enormă producția de produse agricole în scop comercial, antrenînd în arena mondială o serie întreagă de țări noi ; el înlătură agricultura patriarhală din ultimele ei sălașuri, India sau Rusia de pildă ; el creează o producție pur industrială de cereale, producție nemaiîntîlnită în agricultură, bazată pe cooperarea unor mase de muncitori înzestrați cu cele mai perfecționate mașini ; el agravează enorm situația vechilor țări europene, face să scadă renta, subminînd astfel monopolurile care păruseră a fi cele mai trainice și reducînd „la absurd" proprietatea funciară nu numai în teorie, ci și în practică ; el pune pe primul plan într-un mod atît de accentuat problema necesității socializării producției agricole, încît în Occident pînă și reprezentanții claselor avute încep să simtă această necesitate *. Și Engels, cu ironia zglo-

* Nu sînt oare caracteristice, într-adevăr, astfel de „semne ale timpului" ca faimosul Antrag Kanitz (propunerea lui Kanitz. — *Nota trad.*) în Reichstagul german [115] sau planul fermierilor americani de transformare a tuturor silozurilor în proprietate de stat ?

www.dacoromanica.ro

bie care-l caracterizează, *salută* ultimii paşi ai capitalismului mondial : din fericire, spune el, mai sînt încă destule stepe nedeşţelenite pentru ca lucrurile să meargă şi mai departe tot aşa. Iar bunul d-l N.–on, à propos des bottes *, suspină după „ţăranul plugar" de altădată, după „consfinţita de veacuri"... stagnare din agricultura noastră şi după fel de fel de forme de aservire în agricultură, forme pe care nu le-au putut zdruncina „nici certurile dintre cnejii feudali şi nici jugul tătăresc" şi pe care acum – ce grozăvie ! – a început să le zdruncine în modul cel mai hotărît acest monstruos capitalism ! O, sancta simplicitas ! **

---

* — nitam-nisam. — *Nota trad.*
** — O, sfîntă candoare ! — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL V-LEA

PRIMELE STADII ALE CAPITALISMULUI ÎN INDUSTRIE

Trecem acum de la agricultură la industrie. Şi pentru acest domeniu sarcina noastră este aceeaşi ca şi pentru domeniul agriculturii : trebuie să analizăm formele industriei în Rusia de după reformă, adică să studiem structura existentă a relaţiilor social-economice în industria prelucrătoare şi caracterul evoluţiei acestei structuri. Vom începe cu cele mai simple şi mai primitive forme de industrie, urmărind dezvoltarea lor.

I. INDUSTRIA CASNICĂ ŞI MESERIILE

Numim industrie casnică prelucrarea materiilor prime în cadrul aceleiaşi gospodării (familii ţărăneşti) care le produce. Industria casnică constituie un accesoriu necesar al gospodăriei naturale, ale cărei rămăşiţe se menţin aproape întotdeauna acolo unde există o ţărănime cu gospodărie mică. Este firesc, de aceea, ca în literatura economică rusă să se întîlnească repetate semnalări ale acestei forme de industrie (producţia casnică a unor articole din in, cînepă, lemn şi altele pentru consumul propriu). Dar o răspîndire cît de cît largă a industriei casnice poate fi constatată în prezent numai în puţine regiuni, în funduri de provincie : de pildă, Siberia se număra pînă în ultimul timp printre acestea. Industria ca îndeletnicire de sine stătătoare nu există încă în cadrul acestei forme : meşteşugul este indisolubil legat aici de agricultură, formînd cu ea un tot.

Prima formă de industrie care se rupe de agricultura patriarhală este meseria, adică producerea de articole la co-

www.dacoromanica.ro

manda consumatorului *. Materialul poate să aparţină consumatorului care a făcut comanda sau meseriaşului, iar plata pentru munca meseriaşului se face fie în bani, fie în natură (adăpostirea şi întreţinerea meseriaşului, retribuirea lui cu o parte din produse, de pildă cu făină etc.). Meseriile sînt o parte integrantă necesară a vieţii orăşeneşti, dar sînt răspîndite într-o măsură considerabilă şi la sate, unde constituie o completare a gospodăriei ţărăneşti. Un anumit procent din populaţia rurală este format din meseriaşi specialişti, care se ocupă (uneori în mod exclusiv, iar uneori în legătură cu agricultura) cu prelucrarea pieilor, cu confecţionarea încălţămintei, îmbrăcămintei, cu fierăria, cu vopsitul ţesăturilor de casă, cu producţia de postavuri ţărăneşti, cu morăritul etc. Din cauza stării extrem de nesatisfăcătoare a statisticii noastre economice, nu există nici un fel de date precise cu privire la gradul de răspîndire a meseriilor în Rusia, dar date răzleţe cu privire la această formă de industrie sînt risipite în aproape toate lucrările care descriu gospodăria ţărănească, în cercetările cu privire la aşa-zisa industrie „meşteşugărească" ** şi se află pînă şi în statistica oficială a fabricilor şi uzinelor ***. Culegerile de statistici ale zemstvelor, înregistrînd industriile ţărăneşti, disting uneori un grup deosebit de „meseriaşi" (comp. Rudnev, l.c.), dar în acest grup sînt incluşi (potrivit terminologiei curente) toţi muncitorii din construcţii. Din punctul de vedere al economiei politice, această confundare este cu totul greşită, deoarece masa muncitorilor din construcţii nu este formată din meseriaşi de sine stătători care să lucreze la comanda consumatorului, ci din muncitori sala-

* Kundenproduktion. Comp. *Karl Bücher*. „Die Entstehung der Volkswirtschaft". Tüb. 1893 (Producţia la comanda clientului. Comp. *Karl Bücher*. „Naşterea economiei naţionale", Tübingen, 1893. — *Nota trad.*) [115].

** Ar fi cu neputinţă să reproducem aici citate care să confirme cele spuse, întrucît numeroase date referitoare la meserii sînt risipite în toate cercetările cu privire la industria meşteşugărească, deşi — după părerea curentă — meseriaşii nu sînt meşteşugari. Vom mai vedea — şi nu o singură dată — cît de iremediabil de neprecis este termenul „meşteşuguri".

*** Haosul din această statistică este ilustrat în mod deosebit de concret prin faptul că pînă în prezent ea nu a elaborat criterii pentru a deosebi stabilimentele meşteşugăreşti de fabrici şi uzine. În perioada 1860 — 1870, de pildă, în categoria acestora din urmă au fost incluse boiangeriile săteşti de tip pur meşteşugăresc („Anuarul ministerului de finanţe", vol. I., pag. 172—176), în 1890, pivele ţărăneşti de postav au fost incluse în categoria fabricilor de postav („Indicatorul fabricilor şi uzinelor" al lui *Orlov*, ed. a 3-a, pag. 21) etc. De această confuzie nu s-a debarasat nici noua „Statistică a fabricilor şi uzinelor" (Petersburg, 1897). Vezi exemple în „Studiile" noastre, pag. 270—271 (vezi V. *I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 9—10. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

riaţi care sînt folosiţi de antreprenori. Desigur, nu întotdeauna este uşor să deosebeşti pe meseriaşul rural de micul producător de mărfuri sau de muncitorul salariat ; pentru aceasta trebuie să se facă o analiză economică a datelor privitoare la fiecare mic producător de mărfuri. Prelucrarea datelor recensămîntului meşteşugurilor din 1894/95 în gubernia Perm constituie o încercare remarcabilă de a separa strict meseriile de celelalte forme ale micii industrii *. Numărul meseriaşilor rurali din partea locului a fost stabilit la aproximativ unu la sută din populaţia ţărănească, cu menţiunea (precum şi era de aşteptat) că cel mai mare procent de meseriaşi îl au judeţele care se caracterizează printr-o mai slabă dezvoltare a industriei. În comparaţie cu micii producători de mărfuri, meseriaşii se deosebesc printr-o mai strînsă legătură cu pămîntul : din 100 de meseriaşi 80,6 sînt agricultori (pentru ceilalţi „meşteşugari" acest procent este mai mic). Folosirea muncii salariate se constată şi la meseriaşi, dar producătorii din această categorie o folosesc într-o măsură mai mică decît ceilalţi. La meseriaşi proporţiile stabilimentelor (după numărul muncitorilor) sînt, de asemenea, cît se poate de mici. Cîştigul mediu pe an al meseriaşului-agricultor este evaluat la 43,9 ruble, iar al meseriaşului care nu se ocupă cu agricultura – la 102,9 ruble.

Ne mărginim la aceste indicaţii sumare deoarece nu ne-am propus să facem un examen amănunţit al meseriilor. În această formă de industrie nu există încă producţie de mărfuri ; aici nu apare decît circulaţia mărfurilor, în cazul cînd meseriaşul este plătit cu bani sau cînd îşi vinde partea de produs primită pentru munca depusă, cumpărînd materii prime şi unelte de producţie. Produsul muncii meseriaşului nu apare pe piaţă ; el aproape că nu părăseşte sfera gospodăriei naturale a ţăranului **. Este firesc, de aceea, ca meseriile să se caracterizeze prin aceleaşi procedee rutinare, prin aceeaşi

* Am consacrat acestui recensămînt un articol special în „Studiile" noastre, pag. 113—199 (vezi V. I. *Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, pag. 309—418. — *Nota red.).* Toate faptele citate în text privitoare la „meşteşugarii" din Perm sînt luate din acest articol.

** Faptul că meseriile sînt strîns legate de gospodăria naturală a ţăranilor face ca aceştia să încerce să organizeze munca meseriaşului în aşa fel, încît el să deservească întreg satul : ţăranii oferă meseriaşului întreţinere, obligîndu-l să muncească de pentru toţi locuitorii satului respectiv. În momentul de faţă, acest mod de organizare a meseriilor poate fi întîlnit numai

www.dacoromanica.ro

fărîmițare și îngustime ca și mica agricultură patriarhală. Singurul element de dezvoltare propriu acestei forme de producție îl constituie strămutările meseriașilor în căutare de lucru în alte localități. Aceste strămutări erau destul de larg dezvoltate în satele noastre, mai ales înainte vreme ; de obicei ele duceau la rezultatul că în localitățile unde veneau meseriașii luau ființă stabilimente de sine stătătoare ale acestora.

II. MICII PRODUCATORI DE MARFURI IN INDUSTRIE. SPIRITUL DE BREASLĂ ÎN MICUL MEȘTEȘUG

Am remarcat mai sus că meseriașul apare pe piață, deși nu cu produsul pe care îl confecționează. Firește că, venind o dată în contact cu piața, el trece cu timpul și la producția pentru piață, adică devine *producător de mărfuri*. Această trecere se săvîrșește treptat, la început cu titlu de experiență : se vînd produse rămase întîmplător în mîinile meseriașului sau confecționate în timpul liber. Caracterul treptat al trecerii mai este accentuat și prin faptul că la început piața pentru desfacerea produselor este extrem de îngustă, așa încît distanța dintre producător și consumator crește numai într-o măsură foarte neînsemnată ; ca și înainte, produsul trece din mîinile producătorului direct în mîinile consumatorului, vînzarea produsului fiind uneori precedată de un schimb al acestuia pe produse agricole *. Dezvoltarea ulterioară a economiei de mărfuri își găsește expresia în lărgirea comerțului, în apariția unor negustori-scupșcici specialiști ; drept piață pentru desfacerea produselor servește nu mica piață sătească sau iarmarocul **, ci o regiune întreagă, apoi țara întreagă,

cu titlu de excepție sau în cele mai îndepărtate periferii (de pildă în unele sate din Transcaucazia unde fierăria este organizată în acest mod. Vezi „Rapoarte și studii cu privire la industria meșteșugărească din Rusia", vol. II, pag. 321).

* De pildă, schimbul vaselor de lut pe grîne etc. Atunci cînd grînele erau ieftine, echivalentul unei oale era, bunăoară, cantitatea de grîne care încăpea în oală. Comp. „Rapoarte și studii", I, 340. — „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", V, 140. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", I, 61.

** Cercetarea unuia dintre aceste iarmaroace sătești a dovedit că vînzarea și cumpărarea de produse „meșteșugărești" reprezintă 31% din toate vînzările și cumpărările efectuate (circa 15.000 de ruble din 50.000 de ruble). Vezi „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", I, 48. Cît de îngustă este la început piața de desfacere a micilor producători de mărfuri se vede, de pildă, din împrejurarea că cizmarii din Poltava își desfac produsele pe o rază de cel mult 60 de verste în jurul localității lor. „Rapoarte și studii", I, 287.

www.dacoromanica.ro

iar uneori chiar şi alte ţări. Producţia produselor industriale sub formă de marfă pune prima temelie pentru separarea industriei de agricultură şi pentru un schimb reciproc între ele. D-l N.–on, căruia îi este caracteristic modul de a înţelege stereotip şi abstract lucrurile, se mărgineşte să proclame „separarea industriei de agricultură" drept o trăsătură a „capitalismului" în general, fără să se osteneaască să analizeze nici diferitele forme ale acestei separări, nici diferitele stadii ale capitalismului. De aceea, este important să arătăm că chiar şi cea mai mică producţie de mărfuri în cadrul meşteşugurilor ţărăneşti începe să separe industria de agricultură, deşi în majoritatea cazurilor în acest stadiu de dezvoltare meşteşugarul nu se separă încă de agricultor. Mai departe vom arăta cum stadiile mai dezvoltate ale capitalismului duc la separarea întreprinderilor industriale de cele agricole, la separarea muncitorilor industriali de agricultori.

În formele embrionare ale producţiei de mărfuri, concurenţa dintre „meşteşugari" este încă foarte slabă, dar, pe măsură ce piaţa se extinde şi cuprinde regiuni tot mai largi, această concurenţă devine mai puternică, tulburînd tihna patriarhală a micului producător de mărfuri, tihnă clădită pe situaţia de monopol pe care el o deţinea de fapt. Micul producător de mărfuri îşi dă seama că, în opoziţie cu interesele restului societăţii, interesele lui cer menţinerea acestei situaţii de monopol, şi de aceea el *se teme* de concurenţă. El face tot felul de eforturi, atît individuale cît şi colective, pentru a împiedica concurenţa, pentru „a nu permite" pătrunderea unor rivali în regiunea sa, pentru a întări situaţia sa de mic patron, asigurată cu un anumit cerc de cumpărători. Această teamă de concurenţă explică într-un mod atît de pregnant adevărata natură socială a micului producător de mărfuri, încît socotim necesar să ne oprim mai amănunţit asupra faptelor referitoare la această problemă. Să dăm mai întîi un exemplu în legătură cu următorul meşteşug. Blănarii din Kaluga se duc în alte gubernii pentru a prelucra blănile de oaie ; acest meşteşug, după desfiinţarea iobăgiei, decade ; moşierii, lăsînd pe iobagii lor – în schimbul unei dijme mari – să se ducă să lucreze „la blăni", vegheau cu strictеţe ca blănarii să-şi cunoască „locul stabilit" şi să nu lase alţi blănari să încalce un sector străin. Organizat în acest fel, acest meşteşug era

www.dacoromanica.ro

atît de rentabil, încît „vadurile" se vindeau cu 500 şi cu 1.000 de ruble, iar venirea unui meseriaş într-un sector străin ducea cîteodată la încăierări sîngeroase. Desfiinţarea iobăgiei a subminat această tihnă medievală ; „comoditatea deplasării pe calea ferată favorizează şi ea în acest caz concurenţa" *. În aceeaşi categorie de fenomene se încadrează şi tendinţa micilor producători de mărfuri de a-şi tăinui invenţiile şi perfecţionările tehnice, de a ascunde faţă de alţii ocupaţia lor rentabilă, de a împiedica „o concurenţă păgubitoare", tendinţă constatată la o serie întreagă de meşteşuguri şi care are un caracter net de regulă generală. Cei care introduc un meşteşug nou sau persoanele care aduc oarecare perfecţionări unui meşteşug vechi se străduiesc din răsputeri să ascundă faţă de consăteni îndeletnicirea lor rentabilă, folosind în acest scop diferite vicleşuguri (de pildă, păstrează de ochii lumii vechile instalaţii în stabiliment), nu lasă pe nimeni să intre în atelierele lor, lucrează în pod, ascund chiar şi propriilor lor copii procesul de producţie **. Dezvoltarea înceată a meşteşugului de bidinele în gubernia Moscova „este explicată de obicei prin faptul că producătorii existenţi nu-şi doresc noi concurenţi. Se spune că, pe cît este cu putinţă, ei se străduiesc să nu arate străinilor procedeele lor, aşa încît numai producătorul ţine ucenici străini" ***. Despre satul Bezvodnoe, gubernia Nijni-Novgorod, care este vestit prin meşteşugul confecţionării de produse metalice, citim : „Este demn de remarcat că pînă în prezent" (şi anume pînă la începutul perioadei 1880–1890 ; meşteşugul fiinţează de la începutul perioadei 1850–1860) „locuitorii satului Bezvodnoe îşi ascund cu grijă meşteşugul faţă de ţăranii din vecinătate. Ei au încercat de mai multe ori să obţină din partea administraţiei

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", II, 35—36.
** Vezi „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", II, 81, V, 460 ; IX, 2.526. — „Meşteşugurile din gubernia Moscova", vol. VI, partea I, 6—7, 253 ; vol. VI, partea a 2-a, 142 ; vol. VII, partea I, secţiunea a 2-a, cu privire la întemeietorul „meşteşugului ţiparului". — „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", I, 145, 149. — „Rapoarte şi studii", I, 89. — *Grigoriev* : „Producţia meşteşugărească de lăcăte şi cuţite din raionul Pavlovo" (supliment la publicaţia „Volga". Moscova, 1881), pag. 39. — D-l V. V. citează unele din tre aceste fapte în lucrarea sa „Studii asupra industriei meşteşugăreşti" (Petersburg, 1886), *pag.* 192 *şi urm.* ; el trage de aici numai concluzia că meşteşugarii nu se feresc de inovaţii ; nici prin gînd nu-i trece că aceste fapte caracterizează poziţia de clasă a micilor producători de mărfuri în societatea actuală şi interesele lor de clasă.
*** „Meşteşugurile din gubernia Moscova", VI, 2, 193.

www.dacoromanica.ro

plăşii o hotărîre în care să se prevadă că acela care divulgă acest meşteşug locuitorilor din satele vecine să fie pasibil de pedeapsă ; deşi ei n-au reuşit să obţină o hotărîre oficială de felul acesta, totuşi ea apasă oarecum moralmente asupra fiecăruia dintre ei, din care cauză nu-şi mărită fetele cu tineri din satele vecine şi, pe cît e cu putinţă, nu iau în căsătorie fete din alte sate" *.

Economiştii narodnici nu numai că s-au străduit să lase în umbră faptul că masa micilor meşteşugari ţărani face parte din categoria producătorilor de mărfuri, dar au creat chiar şi o întreagă legendă despre un profund antagonism care ar exista între organizarea economică a micilor meşteşuguri ţărăneşti şi aceea a marii industrii. Lipsa de temei a acestei păreri reiese, printre altele, şi din datele arătate mai sus. Dacă marele industriaş nu se dă în lături de la nici un fel de mijloace pentru a-şi asigura un monopol, apoi în această privinţă „meşteşugarul"-ţăran este frate bun cu el ; micul burghez caută prin mijloacele sale restrînse să apere în fond aceleaşi interese de clasă pentru a căror apărare marele fabricant doreşte protecţionism, premii, privilegii etc. **

III. CREŞTEREA DUPĂ REFORMĂ A MICULUI MEŞTEŞUG. CELE DOUĂ FORME ALE ACESTUI PROCES ŞI ÎNSEMNĂTATEA LUI

Din cele expuse mai sus rezultă şi următoarele caracteristici ale micii producţii, care merită să fie luate în seamă. Apariţia unui nou meşteşug înseamnă, după cum am arătat mai sus, un proces de creştere a diviziunii sociale a muncii. De aceea acest proces are loc în mod necesar în fiecare societate capitalistă în măsura în care în aceasta se menţine încă într-un grad sau altul ţărănimea şi agricultura seminaturală, în măsura în care diferitele instituţii şi tradiţii patriarhale (în legătură cu starea proastă a căilor de comunicaţie etc.) împiedică marea industrie mecanizată să ia de-a dreptul locul industriei casnice. Orice pas în dezvoltarea economiei de

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IX, 2.404.

** Dîndu-şi seama că concurenţa îl va distruge, micul burghez caută s-o împiedice, — la fel cum ideologul său, narodnicul, îşi dă seama că capitalismul distruge „temeliile" scumpe inimii lui, pentru care motiv el caută „să preîntîmpine", să nu îngăduie, să împiedice etc. etc.

www.dacoromanica.ro

mărfuri face în mod inevitabil ca din rîndurile țărănimii să se desprindă noi și noi meșteșugari ; acest proces desțelenește, ca să spunem așa, terenul, pregătește pentru a fi acaparate succesiv de capitalism noi domenii în cele mai înapoiate părți ale țării sau în cele mai înapoiate ramuri de producție. Același proces de creștere a capitalismului se manifestă cu totul altfel în alte părți ale țării sau în alte ramuri de producție industrială : nu prin mărirea, ci prin scăderea numărului micilor ateliere și al muncitorilor care lucrează la domiciliu, pe care-i înghite fabrica. Se înțelege că, pentru a studia dezvoltarea capitalismului în industria unei țări oarecare, trebuie să se facă o distincție foarte strictă între toate aceste procese ; confundarea lor nu poate să ducă decît la o totală confuzie de noțiuni *.

În Rusia de după reformă, creșterea micului meșteșug, creștere care reprezintă primii pași ai dezvoltării capitalismului, s-a manifestat și se manifestă în două feluri : întîi, în strămutările micilor producători de mărfuri și ale meseriașilor din guberniile centrale, populate de vreme îndelungată și cele mai dezvoltate sub raport economic, în regiunile periferice ; al doilea, în formarea unor noi mici meșteșuguri și în lărgirea celor existente în rîndurile populației locale.

Primul din aceste procese constituie una din manifestările de colonizare a periferiilor, despre care am vorbit mai sus (cap. IV, § II). Țăranul meșteșugar din guberniile Nijni-Novgorod, Vladimir, Tver, Kaluga etc., dîndu-și seama că, o dată cu creșterea populației, crește și concurența și că se dezvoltă manufacturile și fabricile capitaliste, care amenință mica producție, se îndreaptă spre sud, unde oamenii „cu meserie" sînt încă puțin numeroși, cîștigurile sînt mari și viața ieftină. Pe

* Iată un exemplu interesant care arată cum în aceeași gubernie, în același timp și în același meșteșug au loc amîndouă aceste procese diferite. Meșteșugul confecționării roatei de tors (în gubernia Veatka) constituie o completare a producției casnice de țesături. Dezvoltarea acestui meșteșug marchează apariția unei producții de mărfuri care cuprinde confecționarea uneia dintre uneltele folosite la producția de țesături. Se constată însă că în localitățile mai îndepărtate ale guberniei, la nordul ei, roata de tors este aproape necunoscută („Materiale pentru descrierea meșteșugurilor din gubernia Veatka", II, 27), și acolo „meșteșugul ar putea să apară", adică ar putea să facă prima breșă în gospodăria naturală patriarhală a țăranilor. Or, în alte părți ale guberniei acest meșteșug decade în prezent, iar statisticienii consideră cauza probabilă a acestei decăderi tocmai „folosirea țesăturilor de bumbac industriale, care devin tot mai răspîndite în mediul țărănesc" (pag. 26). Prin urmare, aici creșterea producției de mărfuri și a capitalismului se manifestă prin înlăturarea micului meșteșug de către fabrică.

www.dacoromanica.ro

locul cel nou se înfiinţează un mic stabiliment, care pune începutul unui nou meşteşug ţărănesc, ce se răspîndeşte apoi în localitatea respectivă şi în împrejurimile ei. Regiunile din centrul ţării, în care industriile au de veacuri forme mai înaintate, au înlesnit astfel dezvoltarea unor forme asemănătoare în părţile noi ale ţării, care încep să se populeze. Relaţiile capitaliste (care, după cum vom vedea mai jos, sînt proprii şi micului meşteşug ţărănesc) au fost extinse astfel în întreaga ţară *.

Trecem acum la faptele care exprimă cel de-al doilea dintre procesele arătate mai sus. Să remarcăm în prealabil că, constatînd faptul dezvoltării micilor stabilimente şi a meşteşugurilor ţărăneşti, nu atingem deocamdată problema organizării lor economice : din cele ce vor urma se va vedea că aceste meşteşuguri fie că duc la formarea cooperaţiei capitaliste simple şi a capitalului comercial, fie că reprezintă o parte integrantă a manufacturii capitaliste.

În judeţul Arzamas, gubernia Nijni-Novgorod, meşteşugul prelucrării blănurilor a luat naştere în oraşul Arzamas şi s-a extins apoi treptat în localităţile suburbane, cuprinzînd o regiune din ce în ce mai mare. La început, la sate erau puţini blănari şi fiecare dintre ei avea mulţi muncitori salariaţi ; muncitorii nu necesitau mari cheltuieli, deoarece se angajau pentru a învăţa meseria. După ce învăţau meseria, ei părăseau locurile acestea, deschizîndu-şi mici stabilimente proprii, pregătind astfel un teren mai larg pentru dominaţia capitalului, care îşi subordonează în prezent o mare parte din meşteşugari **. Remarcăm, *în genere*, că această abundenţă de muncitori salariaţi în primele stabilimente ale meşteşugului în curs de apariţie şi transformarea ulterioară a acestor muncitori salariaţi în mici patroni este un fenomen extrem de răs-

* Vezi, de pildă, S. A. Korolenko, l. c., despre strămutările muncitorilor *industriali* spre periferii, unde o parte dintre muncitori rămîn definitiv. „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea I (despre precumpănirea în gubernia Stavropol a meşteşugarilor veniţi din gubernille centrale) ; partea a III-a, pag. 34 (strămutările cizmarilor din satul Vîezdnaia din gubernia Nijni-Novgorod în oraşele de pe cursul inferior al Volgăi) ; partea a IX-a (pielarii din satul Bogorodskoe, aceeaşi gubernie, au înfiinţat fabrici în toată Rusia). „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", IV, 136 (olarii din Vladimir au adus producţia lor în gubernia Astrahan). Vezi „Rapoarte şi studii", vol. I, pag. 125, 210 ; vol. II, 160—165, 168, 222 — observaţia cu caracter general că „în tot sudul" precumpănesc meşteşugarii veniţi din gubernille velicoruse.

** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", III.

www.dacoromanica.ro

pîndit, avînd un caracter de regulă generală *. Este evident că ar fi profund greşit să se tragă de aici concluzia că, „contrar diferitelor considerente istorice..., nu marile întreprinderi înghit pe cele mici, ci întreprinderi mici răsar din cele mari" **. Proporţiile mari ale primelor stabilimente nu exprimă cîtuşi de puţin o concentrare a producţiei ; ele se explică prin faptul că aceste stabilimente sînt puţin numeroase şi prin dorinţa ţăranilor din împrejurimi de a învăţa în aceste ateliere o meserie rentabilă. Cît priveşte procesul răspîndirii meşteşugurilor ţărăneşti din vechile lor centre în localităţile din împrejurimi, procesul acesta poate fi constatat în mod foarte frecvent. Aşa, de pildă, în epoca de după reformă s-au dezvoltat (atît în ceea ce priveşte numărul localităţilor în care se practică meşteşugul, cît şi în ceea ce priveşte numărul producătorilor de mărfuri şi valoarea producţiei) următoarele meşteşuguri, care se deosebesc prin însemnătatea lor : meşteşugul lăcătuşeriei din Pavlovo, al pielăriei şi cizmăriei din satul Kimrî, împletitul încălţămintei din oraşul Arzamas şi din împrejurimi [117], industria meşteşugărească de obiecte metalice din satul Burmakino, industria meşteşugărească de căciuli din satul Molvitino şi din regiunea respectivă, industria meşteşugărească de articole de sticlă, de pălării şi de dantele din gubernia Moscova, industria meşteşugărească de articole de aur şi argint etc. *** Autorul articolului despre industriile meşteşugăreşti din 7 plăşi ale judeţului Tula consideră ca fiind un fenomen general „creşterea numărului mese-

* De pildă, acelaşi fenomen se constată în producţia de flori artificiale din gubernia Moscova („Meşteşugurile din gubernia Moscova", VI, I, 73—99), în industria meşteşugărească de pălării (ibid., VI, partea I), în industria meşteşugărească de blănuri (ibid., VII, partea I, seria a 2-a), în meşteşugul lăcătuşeriei din Pavlovo (Grigoriev, l.c., 37—38) şi altele.

** În „Destinele capitalismului", 78—79, d-l V. V. n-a întîrziat să tragă o astfel de concluzie pe baza unui fapt de acest fel.

*** A. Smirnov : „Pavlovo şi Vorsma". Moscova, 1864. — N. Labzin : „Studiu cu privire la industria de cuţite etc." Petersburg, 1870. — Grigoriev, l. c. — N. Annenski. „Raport etc.", în nr. 1 al „Buletinului din Nijni-Novgorod al navigaţiei şi industriei" pe 1891. — „Materialele" statistice ale zemstvei privitoare la judeţul Gorbatov. Nijni-Novgorod, 1892. — A. N. Potresov, raport prezentat în 1895 la sucursala din Petersburg a comitetului asociaţiei de împrumut şi păstrare. — „Analele statistice ale Imperiului rus", II, partea a 3-a Petersburg, 1872. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", VIII. — „Rapoarte şi studii", I, III. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", VI, XIII. — „Meşteşugurile din gubernia Moscova", VI, partea I, pag. 111, ib. 177 ; VII, partea a II-a, pag. 8. — „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia", II, gr. VI, producţia l. — „Vestnik Finansov", 1898, nr. 42. Comp. de asemenea „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", III, 18—19 şi altele.

www.dacoromanica.ro

riaşilor după reforma ţărănească", „apariţia meşteşugarilor şi a meseriaşilor în regiuni unde nu existau în timpurile dinainte de reformă" *. Aceeaşi constatare o fac şi statisticienii din gubernia Moscova **. În sprijinul acestei constatări putem cita date statistice privitoare la momentul cînd au luat fiinţă un număr de 523 de stabilimente meşteşugăreşti care cuprind 10 meşteşuguri din gubernia Moscova ***.

Numărul total al stabilimentelor	Numărul stabilimentelor întemeiate								
			în secolul al XIX-lea, în deceniul						
	Nu se ştie cînd	de mult	al 2-lea	al 3-lea	al 4-lea	al 5-lea	al 6-lea	al 7-lea	al 8-lea
523	13	46	3	6	11	11	37	121	275

Recensămîntul meşteşugurilor din gubernia Perm a stabilit de asemenea (după datele referitoare la timpul cînd au luat fiinţă un număr de 8.884 de mici stabilimente de meseriaşi şi meşteşugari) că epoca de după reformă se caracterizează printr-o creştere deosebit de rapidă a micilor meşteşuguri. Este interesant să aruncăm o privire mai îndeaproape asupra acestui proces de apariţie a noilor meşteşuguri. În gubernia Vladimir, producţia de ţesături de lînă şi de mătase în amestec cu alte fire a apărut recent, în 1861. La început, această producţie era o îndeletnicire practicată în afara satului, dar mai tîrziu apar şi la sate „meşteraşi" care împart fire. Unul dintre primii „fabricanţi" a făcut un timp comerţ cu crupe, pe care le cumpăra în „stepele" din Tambov şi Saratov. O dată cu construirea căilor ferate, preţurile grînelor s-au nivelat, comerţul de grîne s-a concentrat în mîna milionarilor,

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IX, 2.303—2.304.

** „Meşteşugurile din gubernia Moscova", VII, partea I, secţiunea a 2-a, 196.

*** Datele privitoare la industriile meşteşugăreşti: de perii, ace cu gămălie, copci, pălării, amidon, încălţăminte, ochelari, hamuri, franjuri şi mobile sînt luate din recensămintele pe gospodării ale meşteşugarilor, reproduse în „Meşteşugurile din gubernia Moscova" şi în cartea cu acelaşi titlu a d-lui Isaev.

www.dacoromanica.ro

iar negustorul nostru a hotărît să-şi investească capitalul într-o întreprindere industrială textilă ; el a intrat la lucru într-o fabrică, a învăţat meşteşugul şi a devenit „meşteraş" *. Prin urmare, în regiunea respectivă, apariţia noului „meşteşug" a fost provocată de faptul că dezvoltarea economică generală a ţării a înlăturat capitalul din comerţ, îndrumîndu-l spre industrie **. Cercetătorul meşteşugului citat de noi cu titlu de exemplu arată că cazul descris de el este departe de a fi un caz izolat : ţăranii care trăiau din îndeletniciri sezoniere „erau pionieri a tot felul de meşteşuguri ; ei aduceau cunoştinţele lor tehnice în satul natal, determinau prin exemplul lor şi pe alţi ţărani să plece la oraş, iar prin povestirile lor despre cîştigurile fabuloase pe care meşteşugul lor le aduce svetelocinicilor *** şi meşteraşilor aţîţau poftele de îmbogăţire ale ţăranului bogat. Ţăranul bogat, care punea bani la ciorap sau se ocupa cu comerţul de cereale, asculta cu atenţie aceste povestiri şi se apuca să creeze întreprinderi industriale" (ibidem). În judeţul Aleksandrov, gubernia Vladimir, producţia de încălţăminte şi de pîslărie a apărut în unele locuri în felul următor : posesorii de svetelki pentru producţia de pînză sau de mici întreprinderi care dădeau de lucru la domiciliu, văzînd că ţesătoria manuală decade, înfiinţau ateliere pentru o altă producţie, angajînd cîteodată meşteri pentru ca să se iniţieze în meşteşug şi pentru ca să înveţe pe copii ****. Pe măsură ce marea industrie înlătură micul capital dintr-o ramură de producţie, acest capital se îndreaptă spre alte ramuri de producţie, dîndu-le imbold spre o dezvoltare în aceeaşi direcţie.

Condiţiile generale ale epocii de după reformă, care au determinat la sate dezvoltarea micilor meşteşuguri, au fost caracterizate într-un mod extrem de pregnant de cercetătorii industriei meşteşugăreşti din gubernia Moscova. „Pe de o

* „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", III, 242—243.

** În studiul său despre destinele istorice ale fabricii ruse, M.I.T.-Baranovski a arătat că capitalul comercial a constituit condiţia istorică necesară pentru formarea marii industrii. Vezi cartea sa : „Fabrica etc.", Petersburg, 1898.

*** — mici meşteşugari care îşi exercită meşteşugul în încăperea (svetelka) în care locuiesc. — *Nota trad.*

**** „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", II, 25, 270.

www.dacoromanica.ro

parte, în acest răstimp condiţiile de trai ale ţărănimii s-au înrăutăţit considerabil – citim în descrierea industriei meşteşugăreşti de dantele –, iar pe de altă parte, cerinţele populaţiei, ale acelei părţi a populaţiei care are condiţii mai favorabile, au crescut considerabil" *. Şi autorul constată, pe bază de date referitoare la ţinutul cercetat de el, că paralel cu creşterea numărului ţăranilor cu mulţi cai şi a numărului total al vitelor posedate de ţărani a crescut şi numărul ţăranilor care nu au cai şi care nu se ocupă cu plugăria. Prin urmare, pe de o parte creştea numărul persoanelor care au nevoie de „cîştiguri accesorii", care caută de lucru în afara gospodăriei lor, iar pe de altă parte o minoritate de familii înstărite se îmbogăţea, făcea „economii", căpăta „posibilitatea să mai angajeze un muncitor, doi, sau să dea de lucru la domiciliu ţăranilor săraci". „Desigur – explică autorul –, nu ne ocupăm aici de cazurile cînd în rîndurile acestor familii apar persoane cunoscute sub denumirea de chiaburi, lipitori ale satelor, ci examinăm numai cele mai obişnuite fenomene din mediul populaţiei ţărăneşti".

Aşadar, cercetătorii locali arată că există o legătură între descompunerea ţărănimii şi dezvoltarea micilor meşteşuguri ţărăneşti. Şi acest lucru este cu totul de înţeles. Din datele expuse în capitolul al II-lea rezultă că descompunerea ţărănimii care se ocupă cu plugăria trebuia să fie în mod necesar însoţită de o dezvoltare a micului meşteşug ţărănesc. Pe măsură ce gospodăria naturală decade, diferitele genuri de prelucrare a materiilor prime se transformă unul după altul în ramuri speciale de industrie ; formarea burgheziei ţărăneşti şi a proletariatului sătesc a făcut să crească cererea de produse ale micilor meşteşuguri ţărăneşti, furnizînd în acelaşi timp şi braţele de muncă disponibile pentru aceste meşteşuguri şi mijloacele băneşti disponibile **.

* „Meşteşugurile din gubernia Moscova", vol. VI, partea a II-a, pag. 8 şi urm.

** Eroarea teoretică fundamentală pe care d-l N.—on o face în raţionamentele sale asupra „transformării meşteşugurilor în industrie capitalistă" constă în aceea că el ignorează primii paşi ai producţiei de mărfuri şi ai capitalismului în stadiile sale consecutive. D-l N.—on sare de-a dreptul de la „producţia populară" la „capitalism" şi se miră apoi, cu amuzantă naivitate, că la el rezultă un capitalism lipsit de bază, artificial etc.

www.dacoromanica.ro

IV. DESCOMPUNEREA MICILOR PRODUCĂTORI DE MĂRFURI. DATELE RECENSĂMINTELOR PE GOSPODĂRII ALE MEŞTEŞUGARILOR DIN GUBERNIA MOSCOVA

Să vedem acum care sînt relaţiile social-economice care se formează în rîndurile micilor producători de mărfuri în industrie. Sarcina definirii acestor relaţii este similară cu sarcina care a fost pusă mai sus, în cap. II, în ceea ce priveşte pe micii agricultori. În locul dimensiunilor gospodăriei agricole trebuie să luăm acum ca bază dimensiunile întreprinderilor meşteşugăreşti ; să grupăm pe micii producători de mărfuri după proporţiile producţiei lor, să cercetăm rolul muncii salariate în fiecare grup, starea tehnicii etc. * Recensăminte pe gospodării ale meşteşugarilor necesare pentru această analiză există în ceea ce priveşte gubernia Moscova **. Cu privire la o serie întreagă de meşteşuguri, cercetătorii citează date statistice exacte despre producţie, uneori şi despre gospodăria agricolă a fiecărui meşteşugar în parte (data înfiinţării stabilimentului, numărul muncitorilor membri de familie şi numărul muncitorilor salariaţi, valoarea producţiei anuale, numărul cailor de care dispune meşteşugarul, modul de cultivare a pămîntului etc.). Statisticienii nu dau nici un fel de tabele pe grupuri, aşa încît a trebuit să întocmim noi înşine aceste tabele, împărţind pe meşteşugarii din fiecare industrie meşteşugărească în categorii (I – inferioară, II – mijlocie şi III – superioară) după numărul muncitorilor (atît muncitorii membri de familie cît şi cei salariaţi) care revin la un stabiliment,

* Descriind industria „meşteşugărească" din gubernia Cernigov, d-l Varzer constată „o diversitate de unităţi economice" (de o parte familii cu un venit între 500 şi 800 de ruble, de altă parte familii „aproape paupere") şi face următoarea remarcă : „În aceste condiţii, recensămîntul pe unităţi al gospodăriilor şi gruparea lor într-un anumit număr de tipuri medii de gospodării privite în ansamblul structurii lor economice este singurul mijloc de a înfăţişa un tablou complet al vieţii economicc a meşteşugarilor. Tot restul va fi ori fantezia unor impresii întîmplătoare, ori o muncă de cabinet, de calcule aritmetice bazate pe tot felul de cifre medii..." („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a V-a, pag. 354).

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI şi VII. „Meşteşugurile din gubernia Moscova", şi *A. Isaev* : „Meşteşugurile din gubernia Moscova", Moscova, 1876—1877, în două volume. Date similare cu privire la un număr restrîns de meşteşuguri sînt publicate şi în „Meşteşugurile din gubernia Vladimir". Se înţelege de la sine că în capitolul de faţă ne mărginim să examinăm numai meşteşuguri de felul celor în care micii producători de mărfuri lucrează pentru piaţă, şi nu pentru scupşcici, cel puţin în marea majoritate a cazurilor. Munca pentru scupşcici este un fenomen mai complex, pe care îl vom examina aparte mai jos. Recensămintele pe gospodării ale meşteşugarilor care lucrează pentru scupşcici nu sînt potrivite pentru a putea studia relaţiile existente între micii producători de mărfuri.

www.dacoromanica.ro

uneori după proporţiile producţiei, după organizarea ei tehnică etc. În general, criteriile pentru împărţirea meşteşugarilor pe categorii au fost stabilite în concordanţă cu toate datele citate în descrierea meşteşugului ; a mai trebuit, totodată, să stabilim pentru diversele meşteşuguri diferite criterii de împărţire a meşteşugarilor în categorii ; de pildă, în meşteşugurile foarte mici am inclus în categoria inferioară stabilimentele cu 1 muncitor, în categoria mijlocie stabilimentele cu 2 muncitori, în categoria superioară stabilimentele cu 3 muncitori sau mai mulţi, iar în meşteşugurile mai mari am inclus în categoria inferioară stabilimentele cu 1–5 muncitori, în categoria mijlocie stabilimentele cu 6–10 muncitori etc. Fără a folosi diferite metode de grupare n-am fi putut obţine pentru *fiecare* meşteşug datele privitoare la stabilimente de proporţii diverse. Tabelul astfel întocmit se află în anexă (vezi anexa I) ; tabelul arată criteriile potrivit cărora au fost împărţiţi pe categorii meşteşugarii din fiecare industrie meşteşugărească ; el cuprinde pentru fiecare categorie de fiecare meşteşug numărul absolut al stabilimentelor, numărul muncitorilor (membri de familie şi salariaţi laolaltă), valoarea producţiei, numărul stabilimentelor cu muncitori salariaţi, numărul muncitorilor salariaţi ; pentru caracterizarea gospodăriei agricole a meşteşugarilor s-a calculat media cailor care revin la 1 gospodărie în fiecare categorie şi procentul de meşteşugari care îşi cultivă pămîntul „cu muncitori" (adică angajează muncitori agricoli). Tabelul cuprinde în total 37 de meşteşuguri cu 2.278 de stabilimente, 11.833 de muncitori şi o producţie în valoare de peste 5.000.000 de ruble, iar lăsînd la o parte cele 4 meşteşuguri care sînt excluse din totalul general din lipsă de date complete sau pentru caracterul lor excepţional * – în total 33 de meşteşuguri, 2.085 de stabilimente, 9.427 de muncitori şi o producţie în valoare de 3.466.000 de ruble, iar cu rectificare (la 2 meşteşuguri) – circa 3.750.000 de ruble.

* Din acest motiv este exclusă din total „industria meşteşugărească" de porţelan, în care 20 de stabilimente au 1.817 muncitori salariaţi. Ceea ce-i caracteristic pentru confuzia de idei care domneşte la noi este faptul că statisticienii din gubernia Moscova au încadrat şi această ramură de producţie printre industriile „meşteşugăreşti" (vezi tabelele rezumative în partea a III-a din volumul al VII-lea, l.c.).

www.dacoromanica.ro

Deoarece nu este cîtuşi de puţin necesar – şi ar fi şi extrem de împovărător – să examinăm datele cu privire la cele 33 de meşteşuguri, am împărţit aceste meşteşuguri în 4 grupuri : 1) 9 meşteşuguri în care numărul mediu al muncitorilor (membri de familie şi salariaţi laolaltă) care revin la 1 stabiliment variază între 1,6 şi 2,5 ; 2) 9 meşteşuguri în care numărul mediu al muncitorilor variază între 2,7 şi 4,4 ; 3) 10 meşteşuguri în care numărul mediu al muncitorilor variază între 5,1 şi 8,4 şi 4) 5 meşteşuguri în care numărul mediu al muncitorilor variază între 11,5 şi 17,8. În fiecare grup sînt clasificate astfel meşteşuguri care se apropie unul de celălalt prin numărul muncitorilor care revin la 1 stabiliment ; în expunerea ulterioară ne vom mărgini la datele privitoare la aceste patru grupuri de meşteşuguri. Citäm in extenso aceste date. [Vezi tabelul de la pag. 338. – *Nota trad.]*

Acest tabel totalizează principalele date cu privire la relaţiile dintre categoriile superioare şi inferioare ale meşteşugarilor, date care ne vor servi pentru noi concluzii. Datele totalizatoare cu privire la toate cele patru grupuri pot fi ilustrate printr-o diagramă, construită absolut la fel ca şi diagrama cu care am ilustrat în capitolul al II-lea descompunerea ţărănimii care se ocupă cu plugăria. Stabilim pentru fiecare categorie cota procentuală a numărului total de stabilimente, a numărului total de muncitori membri de familie, a numărului total de stabilimente cu muncitori salariaţi, a numărului total de muncitori (membri de familie şi salariaţi laolaltă), a valorii totale a producţiei şi a numărului total de muncitori salariaţi, şi înscriem aceste cote procentuale (după procedeul arătat în capitolul al II-lea) pe diagramă *.

Să examinăm acum concluziile care rezultă din aceste date.

Incepem cu rolul muncii salariate. În cele 33 de meşteşuguri, munca salariată precumpăneşte faţă de munca membrilor de familie : 51% din numărul total al muncitorilor sînt muncitori salariaţi ; pentru „meşteşugarii" din gubernia Moscova acest procent este chiar inferior celui real. Am calculat datele pentru 54 de meşteşuguri din gubernia Moscova cu privire la care există numărul exact al muncitorilor salariaţi şi am obţinut 17.566 de muncitori salariaţi faţă de totalul

* Vezi volumul de faţă, pag. 341. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Grupuri de meşteşuguri	Cifre absolute * ale: a) stabilimentelor b) muncitorilor c) valorii producţiei în ruble	Repartizarea procentuală ** a: a) stabilimentelor b) muncitorilor c) valorii producţiei — total	pe categorii I	II	III	a) % stabilimentelor care au muncitori salariaţi b) % muncitorilor salariaţi ** — total	pe categorii I	II	III	Valoarea medie a producţiei în ruble a) la 1 stabiliment b) la 1 muncitor — total	pe categorii I	II	III	Numărul mediu de muncitori la 1 stabiliment a) membri de familie b) salariaţi c) total — total	pe categorii I	II	III
Grupul 1 (9 meşteşuguri)	831	100	57	30	13									1,9	1,28	2,4	3,3
	1.776	100	35	37	28	12	2	19	40	430	243	527	1.010	0,2	0,02	0,2	1,2
	357.890	100	32	37	31	11	1	9	27	202	182	202	224	2,1	1,3	2,6	4,5
Grupul 2 (9 meşteşuguri)	348	100	47	34	19									2,5	1,9	2,9	3,7
	1.242	100	30	35	35	41	25	43	76	1.484	791	1.477	3.291	1,0	0,3	0,8	3,0
	516.268	100	25	34	41	26	13	21	45	415	350	399	489	3,5	2,2	3,7	6,7
Grupul 3 (10 meşteşuguri)	804	100	53	33	14									2,4	2,0	2,7	2,3
	4.893	100	25	37	38	64	35	95	100	2.503	931	2.737	8.063	3,7	0,8	3,9	14,9
	2.013.918	100	20	37	43	61	25	59	86	411	324	411	468	6,1	2,8	6,6	17,2
Grupul 4 (5 meşteşuguri)	102	100	38	33	29									2,1	2,2	2,1	2,1
	1.516	100	15	24	61	84	61	97	100	5.666	1.919	3.952	12.714	12,7	3,5	8,7	29,6
	*** 577.930	100	13	23	64	85	60	81	93	331	331	363	401	14,8	5,7	10,8	31,7
Total pentru toate grupurile (33 de meşteşuguri)	2.085	100	53	32	15									2,2	1,8	2,6	2,9
	9.427	100	26	35	39	40	21	57	74	1.664	651	1.756	5.029	2,3	0,4	2,2	9,0
	3.466.006	100	21	34	45	51	20	46	75	367	292	362	421	4,5	2,2	4,8	11,9

* Literele a) b) c) arată că cifrele care au semnificaţia indicată în titlu sînt puse în coloane una deasupra celeilalte.
** Procente faţă de numărul total al stabilimentelor şi muncitorilor din grupul respectiv de meşteşuguri sau din categoria respectivă.
*** Pentru două meşteşuguri în locul valorii produsului (= valoarea producţiei) sînt citate date care arată valoarea materiilor prime prelucrate. Aceasta micşorează valoarea producţiei cu circa 300.000 de ruble.

www.dacoromanica.ro

de 29.446 de muncitori, adică 59,65%. În gubernia Perm, procentul de muncitori salariaţi faţă de toţi meşteşugarii şi meseriaşii laolaltă este de 24,5%, iar faţă de producătorii de mărfuri, de numai 29,4–31,2%. Dar aceste cifre globale cuprind, după cum vom vedea mai jos, nu numai pe micii producători de mărfuri, ci şi manufactura capitalistă. De aceea mult mai interesantă este concluzia că *rolul muncii salariate creşte paralel cu mărirea proporţiilor stabilimentelor :* acest fenomen se constată şi atunci cînd comparăm grupurile între ele, şi atunci cînd comparăm diferitele categorii din acelaşi grup. Cu cît sînt mai mari proporţiile stabilimentului, cu atît este mai ridicat procentul de stabilimente cu muncitori salariaţi, cu atît este mai ridicat procentul muncitorilor salariaţi. Economiştii narodnici se mărginesc de obicei să declare că printre „meşteşugari" precumpănesc micile stabilimente în care lucrează exclusiv muncitori membri de familie, iar în sprijinul acestei afirmaţii ei citează adesea cifre „medii". După cum se vede din datele citate, aceste „medii" nu sînt valabile pentru caracterizarea – în această privinţă – a fenomenului, iar precumpănirea numerică a micilor stabilimente cu muncitori membri de familie nu înlătură faptul fundamental că *tendinţa micii producţii de mărfuri înclină spre o tot mai largă folosire a muncii salariate, spre formarea unor ateliere capitaliste.* În afară de aceasta, datele citate răstoarnă de asemenea şi o altă afirmaţie – nu mai puţin răspîndită – a narodnicilor, şi anume că în producţia „meşteşugărească" munca salariată serveşte propriu-zis la „completarea" muncii membrilor de familie, că ea nu este folosită în scop de îmbogăţire etc. * În realitate însă reiese că şi printre micii meşteşugari – la fel ca şi printre micii agricultori – *folosirea crescîndă a muncii salariate are loc paralel cu creşterea numărului muncitorilor membri de familie.* În majoritatea meşteşugurilor constatăm că folosirea muncii salariate creşte mai mult la categoria superioară decît la cea inferioară, *cu toate că* şi numărul muncitorilor membri de familie la 1 stabiliment creşte. Folosirea muncii salariate nu atenuează deosebirile în ceea ce priveşte numărul „meşteşugarilor" membri de familie, ci accentuează aceste deosebiri. Diagrama arată în mod concret această

* Vezi, de pildă, „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea I, pag. 21.

www.dacoromanica.ro

trăsătură generală a micilor meşteşuguri : categoria superioară concentrează un mare număr de muncitori salariaţi, cu toate că ea este cel mai bine asigurată cu muncitori membri de familie. *„Cooperaţia de familie" este, prin urmare, baza cooperaţiei capitaliste* *. Firește, se înţelege de la sine că această „lege" este valabilă numai pentru cei mai mici producători de mărfuri, numai pentru începuturile capitalismului ; această lege dovedeşte că tendinţa ţărănimii este de a se transforma în mică burghezie. De îndată ce s-au format ateliere cu un număr destul de mare de muncitori salariaţi, importanţa „cooperaţiei de familie" scade în mod inevitabil. Şi constatăm, într-adevăr, din datele noastre că legea menţionată nu este valabilă pentru categoriile cele mai importante ale grupurilor superioare. Cînd „meşteşugarul" se transformă într-un adevărat capitalist, care foloseşte 15–30 de muncitori salariaţi, rolul muncii membrilor de familie în atelierele lui scade, ajungînd la proporţii cu totul neînsemnate (de pildă, în categoria superioară a grupului superior muncitorii membri de familie reprezintă numai 7% din numărul total al muncitorilor). Cu alte cuvinte : în măsura în care industriile „meşteşugăreşti" au proporţii atît de mici încît „cooperaţia de familie" are rolul precumpănitor în ele, în aceeaşi măsură această cooperaţie de familie este cea mai sigură chezăşie a dezvoltării cooperaţiei capitaliste. Prin urmare, aici se vădeşte în modul cel mai concret dialectica producţiei de mărfuri, care transformă „traiul bazat pe munca braţelor proprii" în trai bazat pe exploatarea muncii altuia.

Trecem acum la datele privitoare la productivitatea muncii. Datele privitoare la valoarea producţiei care revine la 1 muncitor în fiecare categorie arată că *paralel cu mărirea proporţiilor stabilimentelor creşte productivitatea muncii.* Aceasta se observă în marea majoritate a meşteşugurilor şi în toate grupurile de meşteşuguri fără nici o excepţie ; diagrama ilustrează în mod concret această lege, arătînd că raportul dintre valoarea producţiei categoriei superioare şi valoarea producţiei tuturor categoriilor este mai mare decît raportul dintre

* Aceeaşi concluzie rezultă din datele cu privire la „meşteşugarii" din gubernia Perm, vezi „Studiile" noastre, pag. 126—128. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 326—329. — *Nota red.).*

www.dacoromanica.ro

DIAGRAMA DATELOR TOTALIZATOARE DIN TABELUL PRECEDENT

———— Linia continuă arată în procente (socotind de sus) partea categoriei superioare, a treia, a meşteşugarilor în numărul total al stabilimentelor, al muncitorilor etc. pe 33 de meşteşuguri.

— — — — — Linia punctată arată în procente (socotind de jos) partea categoriei inferioare, întîia, a meşteşugarilor în numărul total al stabilimentelor, al muncitorilor etc. pe 33 de meşteşuguri.

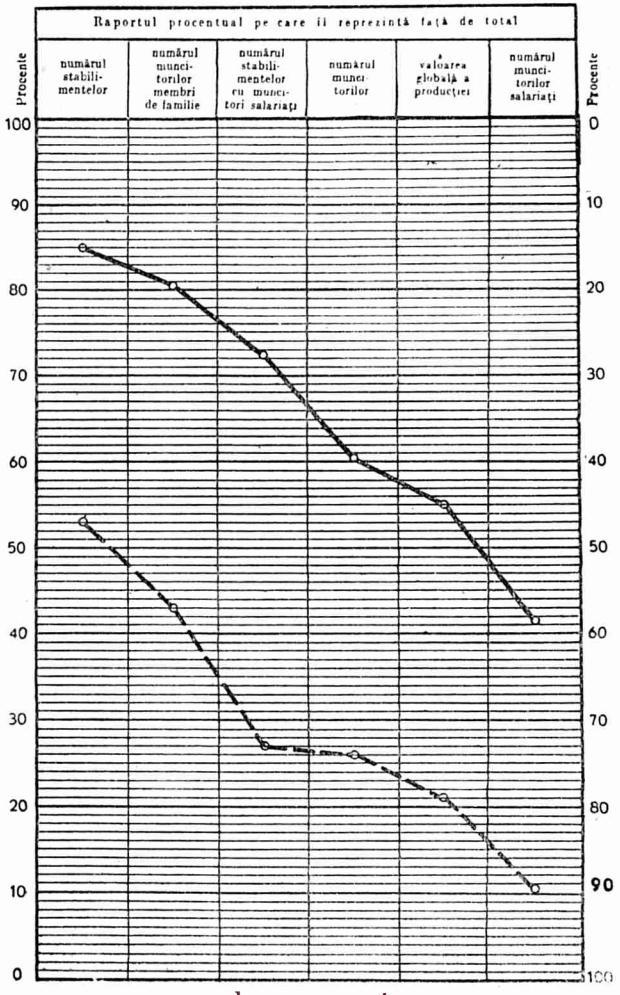

www.dacoromanica.ro

numărul muncitorilor folosiţi în cadrul ei şi numărul total al muncitorilor ; în categoria inferioară acest raport este invers. Valoarea producţiei pe 1 muncitor în stabilimentele de categorie superioară se dovedeşte a fi cu 20–40% mai mare decît valoarea corespunzătoare în stabilimentele de categorie inferioară. E drept că marile stabilimente au de obicei o perioadă de muncă mai îndelungată, iar uneori ele prelucrează materii prime mai preţioase decît micile stabilimente, dar amîndouă aceste împrejurări nu pot înlătura faptul că în marile ateliere productivitatea muncii este mult mai ridicată decît în cele mici *. Şi nici nu s-ar putea altfel. Marile stabilimente au de 3–5 ori mai mulţi muncitori (atît membri de familie cît şi salariaţi laolaltă) decît stabilimentele mici, iar folosirea cooperaţiei pe o scară mai largă nu poate să nu influenţeze creşterea productivităţii muncii. Marile ateliere sînt întotdeauna mai bine utilate din punct de vedere tehnic, sînt înzestrate cu instrumente, unelte, dispozitive, maşini etc. mai bune. De pildă, în industria meşteşugărească de perii, într-un „atelier raţional organizat" trebuie să lucreze circa 15 muncitori, în industria meşteşugărească de copci – 9–10 muncitori. În industria meşteşugărească de jucării, majoritatea meşteşugarilor folosesc pentru uscarea produselor cuptoare obişnuite, întreprinzătorii mai mari au cuptoare speciale pentru uscat, iar întreprinzătorii cei mai mari – clădiri speciale, uscătorii. În producţia de jucării de metal, 8 întreprinzători din 16 au ateliere speciale, iar pe categorii : I) 6 au 0 ; II) 5 au 3 şi III) 5 au 5. La un număr de 142 de producători de oglinzi şi de rame există 18 ateliere speciale, iar pe categorii : I) 99 au 3 ; II) 27 au 4 şi III) 16 au 11. În producţia meşteşugărească de ciururi împletite, împletitul ciururilor se face cu mîna (categoria I), iar ţesutul – prin mijloace mecanice (categoriile II şi III). În croitorie, numărul maşinilor de cusut care revin la 1 întreprinzător este pe categorii : I) 1,3 ; II) 2,1 şi III) 3,4 etc. Cercetînd industria meşteşugărească de mobile, d-l Isaev constată că exercitarea meşteşugului de unul singur este legată de următoarele dezavantaje : 1) cei care

* În ceea ce priveşte producţia de amidon care figurează în tabelele noastre, există date referitoare la durata perioadei de muncă în stabilimente de diferite proporţii. Reiese (după cum am văzut mai sus) că şi într-o perioadă de muncă egală un muncitor dintr-un stabiliment mare produce o mai mare cantitate de produse decît unul dintr-un stabiliment mic.

www.dacoromanica.ro

lucrează de unul singur nu dispun de toate uneltele necesare ; 2) mărfurile produse de ei sînt puţin variate, deoarece pentru produse de dimensiuni mari nu este loc în casa ţărănească ; 3) materialele sînt cumpărate de ei mult mai scump în comerţul cu amănuntul (mai scump cu 30–35%) ; 4) ei sînt nevoiţi să vîndă marfa mai ieftin, în parte din cauza neîncrederii faţă de micul „meşteşugar", în parte din nevoie de bani *. Se ştie că fenomene cu totul similare se constată nu numai în producţia de mobile, ci şi în marea majoritate a micilor meşteşuguri ţărăneşti. În sfîrşit, trebuie să adăugăm că valoarea produselor confecţionate de un muncitor este mai mare nu numai în categoriile superioare faţă de cele inferioare în majoritatea meşteşugurilor, dar şi în industria meşteşugărească mare faţă de cea mică. În primul grup de meşteşuguri, un muncitor produce în medie produse în valoare de 202 ruble, în grupurile 2 şi 3 – de circa 400 de ruble, în grupul 4 – de peste 500 de ruble (pentru motivul arătat mai sus, cifra 381 trebuie să fie mărită aproximativ o dată şi jumătate). Acest fapt dovedeşte legătura dintre scumpirea materiilor prime şi procesul de înlăturare a micilor stabilimente de către cele mari. Fiecare pas în dezvoltarea societăţii capitaliste este însoţit în mod inevitabil de scumpirea unor produse ca lemnul etc., grăbind în felul acesta pieirea micilor stabilimente.

Din cele expuse mai sus rezultă că stabilimentele capitaliste relativ mari joacă un rol foarte important şi în micile meşteşuguri ţărăneşti. Reprezentînd o neînsemnată minoritate în numărul total al stabilimentelor, ele concentrează totuşi o parte foarte mare din numărul total al muncitorilor şi o parte şi mai mare încă din valoarea totală a producţiei. Astfel, în 33 de meşteşuguri din gubernia Moscova, categoria superioară, care reprezintă 15% din stabilimente, concentrează 45% din valoarea totală a producţiei, pe cînd categoriei inferioare, care reprezintă 53% din stabilimente, îi revine numai 21% din valoarea totală a producţiei. Se înţelege de la sine că repartizarea venitului net care provine din meşteşuguri este incomparabil mai inegală. Datele recensămîntului meşteşugurilor din

* Micul producător luptă împotriva acestor condiţii nefavorabile prelungind ziua de lucru şi mărind intensitatea muncii (l.c., pag. 38). În economia de mărfuri, micul producător, atît în agricultură cît şi în industrie, se menţine numai prin restrîngerea nevoilor.

www.dacoromanica.ro

1894/95 în gubernia Perm ilustrează în mod concret acest lucru. Desprinzînd cele mai mari stabilimente pe care le cuprind 7 meşteşuguri, obţinem următorul tablou al raporturilor dintre stabilimentele mici şi cele mari * :

Stabilimente	Numărul stabilimentelor	Numărul muncitorilor			Venit brut		Salariu		Venit net	
		membri de familie	salariaţi	total	total	la 1 muncitor	total	la 1 muncitor salariat	total	la 1 muncitor membru de familie
					Ruble		Ruble		Ruble	
Toate stabilimentele	735	1.587	837	2.424	239.837	98,9	28.985	34,5	69.027	43
Mari	53	65	336	401	117.870	293	16.215	48,2	22.529	346
Celelalte	682	1.522	501	2.023	121.967	60,2	12.770	25,4	46.498	30,5

Un număr infim de stabilimente mari (mai puţin de $^1/_{10}$ din numărul total), în care lucrează aproximativ $^1/_5$ din numărul total al muncitorilor, concentrează aproape jumătate din producţia totală şi circa $^2/_5$ din venitul global (socotind laolaltă şi salariile muncitorilor şi venitul patronilor). Micii patroni realizează un venit net care este cu mult inferior salariilor muncitorilor salariaţi din marile stabilimente ; în alt loc am arătat amănunţit că acest fenomen nu constituie o excepţie, ci, dimpotrivă, o regulă generală în micile meşteşuguri ţărăneşti **.

Rezumînd concluziile care rezultă din datele analizate de noi, trebuie să spunem că structura economică a micilor meşte-

* Vezi „Studiile" noastre, pag. 153 şi urm. (vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 362 şi urm. — *Nota red.)*, unde sînt reproduse date cu privire la fiecare meşteşug în parte. Relevăm că toate aceste date se referă la meşteşugari-agricultori, care lucrează pentru piaţă.

** Din datele reproduse în text se vede că în micile meşteşuguri ţărăneşti un rol important şi chiar precumpănitor îl au stabilimentele cu o producţie în valoare de peste 1.000 de ruble. Amintim că statistica noastră oficială a inclus întotdeauna şi include şi astăzi stabilimentele de acest fel în categoria „fabricilor şi uzinelor" [comp. „Studii", pag. 267, 270 (vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 5,9. — *Nota trad.)* şi cap. VII, II]. Prin urmare, dacă am considera că economistului îi este permis să facă uz de tradiţionala terminologie curentă pe care n-au depăşit-o narodnicii noştri, am fi îndreptăţiţi să stabilim următoarea „lege" : printre stabilimentele ţărăneşti, „meşteşugăreşti", un rol precumpănitor îl au „fabricile şi uzinele" nefnregistrate de statistica oficială, care este nesatisfăcătoare.

www.dacoromanica.ro

şuguri ţărăneşti este o structură tipic mic-burgheză, la fel cu aceea pe care am constatat-o mai sus la micii cultivatori de pămînt. Lărgirea, dezvoltarea, perfecţionarea micilor meşteşuguri ţărăneşti nu pot avea loc altfel, în condiţiile social-economice date, decît prin desprinderea unei minorităţi de mici capitalişti, pe de o parte, iar pe de altă parte a unei majorităţi de muncitori salariaţi sau de „meşteşugari de sine stătători", care trăiesc încă şi mai greu şi mai prost decît muncitorii salariaţi. Prin urmare, în cele mai mici meşteşuguri ţărăneşti constatăm foarte vădiţi germeni de capitalism, acelaşi capitalism pe care diferiţii economişti-Manilovi [118] îl înfăţişează ca fiind ceva rupt de „producţia populară". Şi din punctul de vedere al teoriei pieţei interne, însemnătatea faptelor analizate nu este tocmai mică. Dezvoltarea micului meşteşug ţărănesc duce la rezultatul că la meşteşugarii mai înstăriţi creşte cererea de mijloace de producţie şi de forţă de muncă, al cărei izvor este proletariatul sătesc. Numărul muncitorilor salariaţi la meseriaşii rurali şi la micii producători de mărfuri de la sate din întreaga Rusie trebuie să fie destul de important dacă, de pildă, numai în gubernia Perm numărul lor se ridică la aproximativ 6.500 *.

V. COOPERAŢIA CAPITALISTĂ SIMPLĂ

Crearea de către micii producători de mărfuri a unor ateliere relativ mari reprezintă trecerea la o formă superioară de industrie. Mica producţie fărîmiţată se transformă *în cooperaţie capitalistă simplă*. „...Producţia capitalistă începe de fapt abia în momentul în care acelaşi capital individual foloseşte un număr mai mare de muncitori în acelaşi timp, în

* Menţionăm că şi în celelalte gubernii, în afară de guberniile Moscova şi Perm, izvoarele constată relaţii cu totul similare în rîndurile micilor producători de mărfuri. Vezi, de pildă, „Meştoşugurile din gubernia Vladimir", partea a II-a, recensămintele pe gospodării ale pantofarilor şi pîslarilor; „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a II-a — despre rotarii din judeţul Medîn; partea a II-a — despre blănarii din acelaşi judeţ; partea a III-a — despre blănarii din judeţul Arzamas; partea a VI-a — despre pîslarii din judeţul Semenov şi despre pielarii din judeţul Vasil etc. Comp. „Culegere din Nijni-Novgorod", vol. IV, pag. 137. — A. Sa Gaţisski, în aprecierea generală pe care a făcut-o asupra micului meşteşug, constată apariţia marilor ateliere. Comp. raportul lui Annenski cu privire la meşteşugarii din Pavlovo (menţionat mai sus), despre grupurile de familii după cuantumul cîştigului săptămînal etc. etc. etc. Toate aceste date se deosebesc de datele recensămintelor pe gospodării, analizate de noi, numai prin faptul că sînt incomplete şi sărace. Fondul lucrurilor este însă pretutindeni acelaşi.

www.dacoromanica.ro

care deci procesul de muncă își mărește proporțiile și furnizează produse pe o scară cantitativ mai mare. Activitatea unui număr mai mare de muncitori în același timp, în același loc (sau, dacă vreți, pe același cîmp de muncă), în vederea producerii aceleiași spețe de marfă, sub comanda aceluiași capitalist, formează, din punct de vedere istoric și logic, punctul de plecare al producției capitaliste. În ceea ce privește modul de producție însuși, cu greu se poate spune, de exemplu, că la începuturile ei manufactura se deosebește de meșteșugul în cadrul sistemului breslelor prin altceva decît prin numărul mai mare de muncitori folosiți simultan de același capital. Atelierul meșterului breslaș a fost doar lărgit" („Das Kapital", I², S. 329) [119].

Tocmai acest punct de plecare al capitalismului se și constată, prin urmare, în micile noastre industrii țărănești („meșteșugărești"). Condițiile istorice diferite (inexistența sau slaba dezvoltare a meșteșugului în cadrul sistemului breslelor) modifică numai formele de manifestare ale unora și acelorași relații capitaliste. Deosebirea dintre atelierul capitalist și atelierul micului producător de mărfuri constă la început numai în numărul muncitorilor folosiți simultan. De aceea, primele stabilimente capitaliste, reprezentînd din punct de vedere numeric o minoritate, dispar oarecum în masa generală a micilor stabilimente. Dar folosirea unui număr mai mare de muncitori duce în mod inevitabil la schimbări succesive și în producția însăși, la transformarea treptată a producției. În condițiile tehnicii manuale primitive, deosebirile dintre diferiții lucrători (în ceea ce privește forța, îndemînarea, iscusința etc.) sînt întotdeauna foare mari ; chiar și numai din această cauză situația micului producător de mărfuri devine extrem de șubredă ; dependența lui de fluctuațiile pieței ia forme foarte grele. Atunci însă cînd într-un stabiliment lucrează cîțiva muncitori, deosebirile individuale dintre ei se nivelează chiar în atelier ; „ziua globală de muncă a unui număr mai mare de muncitori folosiți în același timp... este, în sine, o zi de muncă socială medie" [120], și din această cauză producția și desfacerea produselor unui atelier capitalist sînt incomparabil mai regulate și mai stabile. Apare posibilitatea de a folosi într-o măsură mai deplină clădirile, depozitele, instrumentele și uneltele de muncă ; iar aceasta duce la o ieftinire a costului

www.dacoromanica.ro

producției în atelierele mai mari *. Pentru a lărgi proporțiile producției și a folosi simultan mulți muncitori este nevoie de acumularea unui capital considerabil, care se formează adesea nu în sfera producției, ci în sfera comerțului etc. Mărimea acestui capital determină forma participării personale a întreprinzătorului în întreprindere, adică : dacă lucrează și el însuși atunci cînd capitalul lui este încă foarte mic, sau dacă renunță să lucreze personal și se specializează în îndeletnicirea de întreprinzător și negustor. „Se poate stabili o legătură între situația patronului atelierului și numărul muncitorilor săi" – citim, de pildă, în descrierea industriei meșteșugărești de mobile. „Doi-trei lucrători dau patronului un prisos atît de neînsemnat, încît el lucrează alături de ei... Cinci lucrători dau patronului atîta încît într-o anumită măsură el poate să se elibereze de munca fizică, să-și permită să lenevească și să îndeplinească mai ales ultimele două funcții de patron" (adică cumpărarea de materiale și desfacerea mărfurilor). „De îndată ce numărul muncitorilor salariați se ridică la 10 sau depășește această cifră, patronul nu numai că se lasă de munca fizică, dar aproape că și încetează de a supraveghea personal pe muncitori : el angajează un maistru-șef care să supravegheze pe muncitori... În cazul acesta el devine un mic capitalist, un adevărat «patron»" (Isaev, „Meșteșugurile din gubernia Moscova", I, 52–53). Datele statistice citate de noi confirmă în mod grăitor această caracterizare, arătînd că, atunci cînd apare un număr considerabil de muncitori salariați, scade numărul muncitorilor membri de familie.

* De pildă, despre poleitorii [121] din gubernia Vladimir citim : „Cînd numărul de muncitori este mai mare se pot face considerabile reduceri de cheltuieli ; din acestea fac parte cheltuielile pentru lumină, pentru locul de muncă, pentru pietre și unelte" („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, 188). In industria meșteșugărească de articole de aramă din gubernia Perm, un meșteșugar care lucrează singur are nevoie de o garnitură completă de instrumente (16 feluri) ; pentru doi muncitori este necesară numai „o completare foarte neînsemnată". „Pentru un atelier cu 6—8 oameni, garnitura de instrumente trebuie să fie mărită de trei ori sau de patru ori... Tot de un singur strung e nevoie dacă e vorba de un atelier cu 8 oameni" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești" X, 2.939). Intr-un atelier mare, capitalul fix este evaluat la 466 de ruble, într-un atelier de proporții mijlocii — la 294 de ruble, într-un atelier mic — la 80 de ruble, iar valoarea producției la 6.200 de ruble — 3.655 de ruble — 871 de ruble. Prin urmare, în micile stabilimente volumul producției este de 11 ori mai mare decît suma capitalului fix, în cele mijlocii — de 12 ori, în cele mari — de 14 ori.

www.dacoromanica.ro

Autorul „Capitalului" caracterizează astfel însemnătatea generală a cooperației capitaliste simple în dezvoltarea formelor capitaliste ale industriei :

„Din punct de vedere istoric... cooperația se dezvoltă în opoziție cu gospodăria țărănească și cu meșteșugul independent, indiferent dacă acesta îmbracă sau nu forma corporatistă... După cum forța productivă socială a muncii dezvoltată prin cooperare apare ca forță productivă a capitalului, tot astfel cooperația însăși apare ca o formă specifică a procesului de producție capitalist în opoziție cu procesul de producție al unor muncitori izolați și independenți sau al unor meșteri mici. Este prima modificare pe care o suferă procesul real de muncă prin subordonarea lui către capital... Premisa ei, adică folosirea simultană a unui număr mai mare de muncitori salariați în același proces de muncă, formează punctul de plecare al producției capitaliste... Dacă deci, pe de o parte, modul de producție capitalist se prezintă ca o necesitate istorică pentru transformarea procesului de muncă într-un proces social, această formă socială a procesului de muncă se prezintă, pe de altă parte, ca o metodă pe care o folosește capitalul pentru a exploata cu mai mult profit acest proces de muncă, prin ridicarea forței sale productive.

În forma ei simplă pe care am analizat-o pînă acum, cooperația coincide cu producția pe scară mai mare ; ea nu constituie însă o formă fixă, caracteristică, a unei epoci speciale de dezvoltare a modului de producție capitalist. Ea apare aproximativ în această formă cel mult la începuturile încă meșteșugărești ale manufacturii..." („Das Kapital", I², 344–345) [122].

În cursul expunerii ulterioare vom vedea că în Rusia micile stabilimente „meșteșugărești" cu muncitori salariați sînt strîns legate de formele incomparabil mai dezvoltate și mai larg răspîndite ale capitalismului. Cît privește însă rolul acestor stabilimente în micile meșteșuguri țărănești, s-a arătat mai sus prin date statistice că aceste stabilimente creează o cooperație capitalistă destul de largă în locul fărîmițării din trecut a producției și măresc considerabil productivitatea muncii.

Concluzia noastră în sensul că cooperația capitalistă joacă un rol important în micile meșteșuguri țărănești și că are o

www.dacoromanica.ro

însemnătate progresistă este în totală contradicție cu doctrina narodnicistă larg răspîndită care susține că în micile meșteșuguri țărănești precumpănesc tot felul de manifestări ale „principiului de artel". În realitate, tocmai dimpotrivă, mica producție (și meseriile) se deosebește printr-o foarte pronunțată răzlețire a producătorilor. În sprijinul părerii opuse, lucrările narodnicilor n-au putut aduce nimic altceva decît exemple singulare anume alese, exemple care în marea lor majoritate nici nu se referă la cooperație, ci la asocierile temporare, minuscule de patroni și mici patroni pentru a cumpăra în comun materii prime, pentru a construi un atelier comun etc. Aceste arteluri nu scad cîtuși de puțin însemnătatea precumpănitoare a cooperației capitaliste *. Pentru a ne da seama cît de larg este aplicat în realitate „principiul de artel", nu este suficient să invocăm exemple spicuite de ici, de colo ; pentru aceasta trebuie să luăm datele privitoare la o regiune oarecare cercetată în întregime și să examinăm răspîndirea relativă a diferitelor forme de cooperație și însemnătatea lor. Astfel sînt, de pildă, datele recensămîntului „meșteșugurilor" din 1894/95 în gubernia Perm, – și am arătat în alt loc („Studii", pag. 182–187 **) că acest recensămînt a constatat cît de mare este însemnătatea stabilimentelor mari, care sînt foarte puține la număr, precum și uimitoarea răzlețire a micilor producători de mărfuri. Concluzia trasă de noi cu privire la rolul cooperației capitaliste se bazează nu pe exemple singulare, ci pe datele precise ale recensămintelor pe gospodării, care cuprind zeci de meșteșuguri, dintre cele mai variate, din diferite localități.

* Considerăm că este de prisos să aducem exemple pentru a confirma cele spuse în text : exemple există în număr mare în cartea d-lui V.V. : „Arteluri*le în industria meșteșugărească*" (Petersburg, 1895). D-l Volghin a analizat deja adevărata semnificație a exemplelor citate de d-l V. V. (op. cit., pag. 182 și urm.) și a arătat totala lipsă de însemnătate a „principiului de artel" în industria noastră „meșteșugărească". Să citățm doar următoarea afirmație a d-lui V. V. : „...asocierea cîtorva meșteșugari de sine stătători într-o unitate de producție... nu este determinată în mod imperios de condiții de concurență, ceea ce este demonstrat prin faptul că în majoritatea industriilor meșteșugărești nu există ateliere de proporții mai mult sau mai puțin mari cu muncitori salariați" (93). Firește, este mult mai ușor să formulezi fără a dovedi o astfel de teză nefondată decît să analizezi datele existente în această privință în recensămintele pe gospodării.

** Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 397—403. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

VI. CAPITALUL COMERCIAL ÎN MICUL MEȘTEȘUG

După cum se știe, micile meșteșuguri țărănești genercază într-o mulțime de cazuri scupșcici de un fel deosebit, care se ocupă în special cu operațiile comerciale de aprovizionare cu materii prime și de desfacere a produselor și care își subordonează de obicei într-o formă sau alta pe micii producători de mărfuri. Să vedem care este legătura dintre acest fenomen și structura generală a micilor meșteșuguri țărănești și care este însemnătatea lui.

Principala operație economică a scupșcicului este de a cumpăra mărfuri (produse sau materii prime) pentru a le revinde. Cu alte cuvinte, scupșcicul este un reprezentant al capitalului comercial. Punctul de plecare al oricărui capital – atît industrial cît și comercial – este formarea unor mijloace bănești disponibile în mîinile diferitelor persoane (înțelegînd prin disponibile mijloacele bănești care nu sînt necesare pentru consumul individual etc.). Modul cum se produce în satul nostru această diferențiere după avere a fost arătat amănunțit mai sus, pe baza datelor referitoare la descompunerea țărănimii care se îndeletnicește cu plugăria și a celei care are îndeletniciri în afara gospodăriei agricole. Aceste date au scos în evidență una dintre condițiile care determină apariția scupșcicului, și anume : răzlețirea, izolarea micilor producători, existența unei diferențieri economice și a luptei dintre ei. O altă condiție este caracterul funcțiilor pe care le îndeplinește capitalul comercial, adică desfacerea produselor și aprovizionarea cu materii prime. În condițiile unei dezvoltări minime a producției de mărfuri, micul producător se mărginește să-și desfacă produsele pe mica piață locală, uneori chiar direct consumatorului. Acesta este stadiul inferior de dezvoltare a producției de mărfuri, care abia se desprinde de meserii. Pe măsura lărgirii pieței, această desfacere fărîmițată și de mici proporții (care era în deplină concordanță cu mica producție fărîmițată) devine *imposibilă*. Pe o piață mare, desfacerea trebuie să se facă în proporții mari, de masă. Și iată că caracterul mărginit al producției intră într-o contradicție de neîmpăcat cu necesitatea unei desfaceri masive, cu ridicata. În condițiile social-economice date, în condițiile izolării micilor producători și ale

www.dacoromanica.ro

descompunerii lor, această contradicție nu putea fi rezolvată altfel decît ca minoritatea înstărită să ia în mîna ei desfacerea, s-o concentreze. Cumpărînd produse (sau materii prime) în cantități masive, scupșcicii ieftineau astfel cheltuielile de desfacere, transformau desfacerea de proporții reduse, întîmplătoare și neregulată într-o desfacere în proporții mari, regulată, – și această superioritate pur economică a desfacerii în proporții mari a dus inevitabil la rezultatul că micul producător s-a dovedit a fi izolat de piață și lipsit de apărare în fața puterii capitalului comercial. Prin urmare, în condițiile economiei de mărfuri, micul producător devine în mod inevitabil dependent de capitalul comercial din cauza superiorității pur economice a desfacerii în proporții mari, de masă față de desfacerea în proporții reduse și dispersată *. Se înțelege de la sine că, în realitate, profitul scupșcicilor este adesea departe de a se limita la diferența dintre cheltuielile de desfacere cu ridicata și cheltuielile de desfacere cu amănuntul, – la fel cum profitul capitalistului industrial reprezintă adesea și scăzăminte din salariul normal. Totuși, pentru a explica profitul capitalistului industrial, trebuie să admitem că forța de muncă se vinde la valoarea ei reală. Tot așa, atunci cînd explicăm rolul scupșcicului, trebuie să admitem că cumpărarea-vînzarea produselor este efectuată de el potrivit legilor generale ale schimbului de mărfuri. Numai aceste cauze economice ale dominației capitalului comercial ne pot da cheia pentru a înțelege variatele forme pe care acesta le ia în realitate și printre care întîlnim mereu (în această privință nu încape nici o îndoială) și cea mai ordinară escrocherie. A proceda altfel, așa cum fac de obicei narodnicii, adică a te mărgini la a arăta diferitele manopere ale „chiaburilor" și, pe această bază, a înlătura cu desăvîrșire problema naturii economice a feno-

* În ceea ce privește problema importanței capitalului comercial, negustoresc, în dezvoltarea capitalismului în general, trimitem pe cititor la volumul al III-lea al „Capitalului". Vezi mai ales III, I, S. 253—254 (trad. rusă, 212) despre caracterul capitalului comercial ; S. 259 (trad. rusă, 217) despre reducerea cheltuielilor de desfacere pe care o determină capitalul comercial ; S. 278—279 (trad. rusă, 233—234) despre necesitatea economică a fenomenului potrivit căruia „concentrarea în comerț" „apare" „istoricește mai devreme decît în industrie" ; S. 308 (trad. rusă, 259) și S. 310—311 (trad. rusă, 260—261) despre rolul istoric al capitalului comercial ca „condiție" necesară „pentru dezvoltarea modului de producție capitalist" [128].

www.dacoromanica.ro

menului, înseamnă a adopta punctul de vedere al economiei vulgare *.

Pentru a confirma teza noastră potrivit căreia între mica producţie pentru piaţă şi dominaţia capitalului comercial există o legătură cauzală necesară, ne vom opri mai amănunţit asupra uneia dintre cele mai bune descrieri ale felului cum apar scupşcicii şi ale rolului pe care îl au. Avem în vedere cercetarea producţiei de dantele în gubernia Moscova („Meşteşugurile din gubernia Moscova", vol. VI, partea a II-a). Procesul apariţiei „negustoreselor" este următorul. În perioada 1820–1830, adică în perioada cînd a apărut acest meşteşug, şi mai tîrziu, cînd dantelăresele erau încă puţine la număr, principalii cumpărători erau moşierii, „boierii". Consumatorul era aproape de producător. Pe măsură ce acest meşteşug s-a răspîndit, ţăranii au început să trimită dantele la Moscova „prin vreo ocazie", de pildă prin pieptănari. Dezavantajele acestui procedeu primitiv de desfacere s-au vădit foarte curînd : „cum să umble din casă în casă un om care nu se ocupă cu acest meşteşug ?" Desfacerea a început să fie încredinţată cîte unei dantelărese, căreia i se plătea pentru timpul pe care îl pierdea cu această treabă. „Tot ea aducea şi material pentru croşetarea dantelelor". Astfel caracterul dezavantajos al desfacerii izolate determină separarea comerţului într-o funcţie specială, îndeplinită de o singură persoană, care strînge produsele confecţionate de mai multe lucrătoare. Apropierea patriarhală dintre aceste lucrătoare (rubedenii, vecini, consăteni etc.) determină la început încercarea ca desfacerea să fie organizată pe bază de întovărăşire şi să fie încredinţată uneia dintre aceste meşteriţe. Dar economia bănească face îndată o breşă în tradiţionalele relaţii patriarhale, duce foarte rapid la fenomenele pe care le-am constatat mai sus pe baza numeroaselor date cu privire la descompunerea ţărănimii. Con-

* Punctul de vedere preconceput al narodnicilor — care idealizau industria „meşteşugărească" şi prezentau capitalul comercial ca o tristă deviere, şi nu ca un atribut necesar al micii producţii pentru piaţă — s-a reflectat, din păcate, şi în cercetările statistice. Astfel avem o serie întreagă de recensăminte pe gospodării ale meşteşugarilor (în gubernîile Moscova, Vladimir, Perm), care au supus unei cercetări meticuloase gospodăria fiecărui mic producător de mărfuri, dar au omis problema *întreprinderii* scupşcicului, problema formării capitalului acestuia, ce anume determină mărimea acestui capital, precum şi problema cheltuielilor de desfacere şi de aprovizionare ale scupşcicului etc. Vezi „Studiile" noastre, pag. 169. (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 380—381. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

fecționarea de produse pentru piață învață pe oameni să prețuiască timpul în bani. Se creează necesitatea ca mijlocitoarea să fie compensată pentru timpul pe care-l pierde și pentru munca depusă ; mijlocitoarea se deprinde cu ocupația ei și începe s-o transforme în profesiune. „Aceste călătorii, repetîndu-se de cîteva ori, au creat tipul de *negustoreasă*" (l. c., 30). Persoana care a fost de cîteva ori la Moscova își creează acolo legături permanente, atît de necesare pentru o desfacere regulată. „Se creează necesitatea și deprinderea de a trăi din cîștigul provenit din comision". În afară de plata primită pentru comision, negustoreasa „caută să adauge la costul materialului, al hîrtiei, al aței", își însușește diferența de preț obținută pentru dantele peste prețul fixat ; negustoresele pretind că au vîndut la un preț inferior celui fixat : „vrei – bine, nu vrei – iar bine". „Negustoresele încep... să aducă mărfuri de la oraș și realizează astfel un profit considerabil". Comisionara se transformă, prin urmare, într-o negustoreasă de sine stătătoare, care începe să monopolizeze desfacerea și să se folosească de monopolul ei pentru a-și subordona în întregime pe meșteriță. Paralel cu operațiile comerciale apar și cele cămătărești : negustoresele dau bani cu împrumut meșteriților, primesc de la ele mărfuri la prețuri reduse etc. „Fetele plătesc pentru vînzare 10 copeici de rublă, și... își dau foarte bine seama că negustoreasa oricum le mai ia și în plus, vînzînd dantelele la un preț mai mare. Dar ele literalmente nu știu cum să se aranjeze altfel. Cînd le-am spus să meargă cu rîndul la Moscova, ele mi-au răspuns că va fi mai rău, deoarece nu știu cui să desfacă marfa, pe cînd negustoreasa cunoaște bine toate locurile. Negustoreasa le desface produsele și le aduce comenzi, material, izvoade (modele) și altele ; negustoreasa le dă întotdeauna și bani înainte, sau cu împrumut ; în caz de nevoie, i se poate vinde chiar direct ei un cupon. Pe de o parte, negustoreasa devine omul cel mai necesar, cel mai trebuincios, iar pe de altă parte ea se transformă treptat într-o persoană care exploatează intens munca altuia, într-o chiaburoaică" (32). Trebuie să adăugăm că aceste tipuri provin chiar din rîndurile micilor producători : „În toate cazurile cercetate de noi s-a constatat că toate negustoresele s-au ocupat ele însele în trecut cu croșetarea dantelei, fiind, prin urmare, persoane care cunosc meșteșugul ; ele au ieșit chiar

www.dacoromanica.ro

din rîndurile dantelăreselor ; la început nu aveau nici un fel de capital, şi numai încetul cu încetul, pe măsură ce se îmbogăţeau de pe urma ocupaţiei lor de comisionare, s-au apucat să facă comerţ cu stambă şi cu alte mărfuri" (31) *. Prin urmare, nu încape îndoială că, în condiţiile economiei de mărfuri, din rîndurile micilor producători se desprind în mod necesar nu numai producători de mărfuri mai înstăriţi în general, dar şi reprezentanţi ai capitalului comercial în special **. Iar de îndată ce apar aceştia din urmă, înlăturarea desfacerii fărîmiţate, pe scară îngustă, de către desfacerea pe scară largă devine inevitabilă ***. Iată cîteva exemple de felul cum organizează în practică desfacerea producătorii mai mari din rîndurile „meşteşugarilor", care sînt în acelaşi timp şi scupşcici. Desfacerea abacelor de către meşteşugarii din gubernia Moscova (vezi în tabelul nostru datele statistice cu privire la ei ; anexa I) se face îndeosebi la tîrguri pe tot cuprinsul Rusiei. Pentru a-şi putea desface singur produsele la tîrg, meşteşugarul trebuie să posede, în primul rînd, un capital considerabil, deoarece la tîrguri vînzarea se face numai cu ridicata ; în al doilea rînd, el trebuie să aibă un om al său care să cumpere produsele pe loc şi să le trimită negustorului. Aceste condiţii le îndeplineşte „numai negustorul-ţăran", care este şi „meşteşugar", avînd un capital important şi ocupîndu-se cu montarea abacelor (adică cu confecţionarea lor din cadre şi bile) şi cu desfacerea lor ; cei 6 fii ai săi „se ocupă exclusiv cu comerţul", astfel încît el trebuie să angajeze pentru cultivarea lotului doi lucrători. „Nu-i de mirare – remarcă cercetătorul – că el are posibilitatea să-şi desfacă mărfurile... la toate tîrgurile, pe cînd negustorii relativ mici îşi desfac marfa de obicei numai prin apropiere" („Meşte-

* Provenienţa scupşcicilor din rîndurile micilor producători este un fenomen general, pe care cercetătorii îl constată întotdeauna îndată ce se ocupă cu această problemă. Vezi, de pildă, aceeaşi observaţie cu privire la „negustoresele care dau de lucru" în producţia mănuşilor din piele de căprioară („Meşteşugurile din gubernia Moscova", vol. VII, partea a II-a, pag. 175-176), cu privire la scupşcicii din industria meşteşugărească de la Pavlovo (Grigoriev, l. c., 92) şi multe altele.

** Încă Korsak („Despre formele industriei") a observat în mod absolut just legătura dintre nerentabilitatea desfacerii pe scară mică (ca şi a aprovizionării cu materii prime în cantităţi mici) şi caracterul general al micii producţii fărîmiţate (pag. 23 şi 239).

*** Foarte adesea, marii patroni din rîndurile meşteşugarilor, despre care am vorbit amănunţit mai sus, sînt în parte şi scupşcici. De pildă, cumpărarea produselor micilor producători de mărfuri de către marii producători este un fenomen foarte răspîndit.

www.dacoromanica.ro

şugurile din gubernia Moscova", VII, partea I, secţiunea a 2-a, pag. 141). În cazul de faţă, reprezentantul capitalului comercial este încă într-aşa măsură nediferenţiat de masa generală a „ţăranilor-plugari", încît şi-a păstrat pînă şi lotul pe care îşi duce gospodăria precum şi numeroasa familie patriarhală. În gubernia Moscova, meşteşugarii care fac rame de ochelari se află în totală stare de dependenţă faţă de scupşcici, cărora le vînd produsele lor (ramele de ochelari). Aceşti scupşcici sînt în acelaşi timp şi „meşteşugari" cu ateliere proprii ; ei dau meşteşugarilor săraci materii prime pe datorie, cu condiţia ca aceştia să livreze scupşcicului produsele lor etc. Micii meşteşugari au încercat să-şi desfacă singuri produsele la Moscova, dar încercarea lor a eşuat : s-a văzut că desfacerea în cantităţi mici, pentru 10–15 ruble, este foarte dezavantajoasă (ib., 263). În industria meşteşugărească de dantele din gubernia Reazan, negustoresele realizează profituri de 12–50% din cîştigul meşteriţelor. Negustoresele „cu situaţie" au stabilit legături regulate cu centrele de desfacere şi expediază marfa prin poştă, ceea ce economiseşte cheltuielile de drum. Cît de necesară este desfacerea cu ridicata se vede din faptul că negustorii socot că cheltuielile de desfacere nu se recuperează nici chiar la o desfacere de mărfuri în valoare de 150–200 de ruble („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", VII, 1.184). Desfacerea dantelelor din Belev este organizată în felul următor : în oraşul Belev există trei categorii de negustorese : 1) „prasolşciţe", adică negustorese care fac comenzi mărunte, merg singure la meşteriţe şi livrează marfa marilor negustorese. 2) Negustorese care fac singure comenzi sau cumpără marfa de la prasolşciţe şi o duc în capitală etc. 3) Marile negustorese (2–3 „firme"), care practică comerţul prin comisionari, trimiţîndu-le marfă şi primind de la ei comenzi importante. Negustoreselor din provincie le este „aproape imposibil" să-şi ducă marfa la marile magazine : „magazinele preferă să aibă de-a face cu scupşciţe, care le vînd marfa cu ridicata şi care le furnizează dantele în cantităţi mari... din cele mai variate împletituri" ; tot acestor „furnizoare" trebuie să le vîndă negustoresele marfa lor ; „de la acestea ele află toate condiţiile comerţului ; tot ele fixează preţurile ; într-un cuvînt, fără ele nu te poţi mişca" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", X,

www.dacoromanica.ro

2.823–2.824). Exemple de acest fel se pot da la infinit. Dar și exemplele citate sînt suficiente pentru a vedea că desfacerea pe scară mică, dispersată este absolut imposibilă în condițiile producției pentru piețe mari. În condițiile stării de fărîmițare a micilor producători și a descompunerii lor totale *, desfacerea pe scară largă poate fi organizată numai de marele *capital*, care din această cauză îi și pune pe meșteșugari într-o situație de totală dependență și neputință. Putem deduce de aici cît de absurde sînt teoriile narodnice curente care recomandă ajutorarea „meșteșugarului" prin „organizarea desfacerii". Din punct de vedere pur teoretic, aceste teorii țin de utopiile mic-burgheze bazate pe neînțelegerea legăturii indisolubile dintre producția *de mărfuri* și desfacerea *capitalistă* **. Cît privește însă datele din realitatea rusă, ele sînt pur și simplu ignorate de autorii acestor teorii : este ignorată starea de fărîmițare a micilor producători de mărfuri și descompunerea lor totală ; este ignorat faptul că din rîndurile lor au ieșit și continuă să iasă „scupșcicii" ; că în societatea capitalistă desfacerea poate fi organizată numai de marele capital. Se înțelege că, făcînd abstracție de toate aceste trăsături ale neplăcutei, dar neîndoielnicei realități, nu mai este greu să visezi în's Blaue hinein *** ****.

* D-l V. V. ne încredințează că meșteșugarul subordonat capitalului comercial „suferă pierderi, ceea ce în fond este cu totul de prisos" („Studii asupra industriei meșteșugărești", 150). Nu consideră oare d-l V. V. că descompunerea micilor producători este un fenomen „cu totul de prisos" „în fond", adică în virtutea economiei de mărfuri în cadrul căreia trăiește acest mic producător ?

** „Nu chiaburul e de vină, ci lipsa de capital de care suferă meșteșugarii" — declară narodnicii din Perm („Studiu asupra industriei meșteșugărești din gubernia Perm", pag. 8). Dar ce este chiaburul, dacă nu un meșteșugar cu capital ? Tocmai aici este buba : narodnicii nu vor să cerceteze procesul de descompunere a micilor producători, care face ca din rîndurile acestora să se desprindă întreprinzători și „chiaburi".

*** — în van. — *Nota trad.*

**** Afirmațiile în legătură cu proporțiile neînsemnate ale *capitalului* „fix" și *capitalului* „circulant" de care are nevoie un „meșteșugar independent" fac parte din fundamentările pseudoeconomice ale teoriilor narodnice. Aceste afirmații, extrem de răspîndite, sună astfel : Industriile meșteșugărești aduc țăranului mari foloase, și de aceea este de dorit ca dezvoltarea lor să fie stimulată. (Nu insistăm asupra acestei amuzante idei că masa țărănimii care se ruinează poate fi ajutorată prin transformarea unui număr oarecare de țărani în mici producători de mărfuri). Iar pentru a stimula dezvoltarea industriei meșteșugărești trebuie să se știe cît de mari sînt proporțiile „capitalului" de care are nevoie un meșteșugar pentru a-și exercita meseria. Iată unul dintre numeroasele calcule de acest gen. Meșteșugarul din Pavlovo — ne învață d-l Grigoriev — are nevoie de un „capital" fix de 3—5 ruble, 10—13—15 ruble etc., socotind costul uneltelor de muncă, și de un „capital" circulant de 6—8 ruble, socotind cheltuiala *săptămînală* pentru alimente și materii prime. „Așadar, proporțiile capitalului fix și ale capitalului circulant (sic !) în regiunea

www.dacoromanica.ro

Nu avem posibilitatea să ne lansăm aici în amănunte descriptive cu privire la modul cum anume se manifestă capitalul comercial în industriile noastre „meşteşugăreşti" şi în ce situaţie jalnică şi de neputinţă pune el pe micul producător de mărfuri. De altfel, în capitolul care urmează vom avea de caracterizat dominaţia capitalului comercial într-un stadiu de dezvoltare superior, în care el (ca anexă a manufacturii) organizează în proporţii de masă munca capitalistă la domiciliu. Aici însă ne vom mărgini să arătăm principalele forme pe care le îmbracă capitalul comercial în micul meşteşug. Prima şi cea mai simplă formă este cumpărarea produselor de către negustor (sau de către patronul unui atelier mare) de la micii producători de mărfuri. Atunci cînd aceste cumpărări sînt slab dezvoltate sau cînd numărul scupşcicilor concurenţi este mare, vînzarea mărfii către negustor poate să nu se deosebească de oricare altă vînzare ; dar, în majoritatea cazurilor, scupşcicul local este singura persoană căreia ţăranul îi poate vinde în permanenţă produsele, şi în acest caz scupşcicul profită de monopolul său pentru a scădea excesiv preţul pe care îl plăteşte producătorului. A doua formă a capitalului comercial este îmbinarea acestuia cu cămătăria : mereu strîmtorat, ţăranul împrumută bani de la scupşcici, apoi îşi plăteşte datoria în marfă. În acest caz (care este foarte larg răspîndit) desfacerea mărfii se efectuează întotdeauna la preţuri artificial micşorate, care adesea nu lasă în mîna meşteşugarului nici atît cît ar fi putut cîştiga un muncitor salariat. În plus, relaţiile dintre creditor şi datornic duc în mod inevitabil la o stare de dependenţă personală a acestuia din urmă, la aservirea lui, la faptul că creditorul profită de cazurile în care da-

Pavlovo sînt atît de neînsemnate, încît a-ţi procura acolo uneltele şi materialele necesare pentru o producţie de sine stătătoare (sic ! !) este ceva foarte simplu" (l. c., 75). Şi, într-adevăr, ce poate fi „mai simplu" decît o astfel de afirmaţie ? Dintr-o trăsătură de condei, proletarul din Pavlovo a fost transformat în „capitalist", fiind de ajuns să se dea denumirea de „capital" cheltuielilor lui de întreţinere săptămînală şi uneltelor lui mizere. Cît priveşte însă *capitalul* real al marilor scupşcici, care au monopolizat desfacerea, care sînt singurii care pot fi de facto „de sine stătători" şi care mînuiesc capitaluri de mii de ruble, — de acest capital real autorul face pur şi simplu abstracţie ! Ciudaţi oameni mai sînt aceşti bogătaşi din Pavlovo : generaţii de-a rîndul ei s-au străduit să înghebeze capitaluri de mii de ruble, în vreme ce, după cele mai noi descoperiri, e suficient să ai un „capital" de cîteva zeci de ruble pentru a fi „de sine stătător" !

www.dacoromanica.ro

tornicul este deosebit de strîmtorat etc. A treia formă a capitalului comercial este plata produselor în mărfuri, ceea ce constituie unul dintre procedeele obişnuite ale scupşcicilor de la sate. Specificul acestei forme constă în aceea că ea este proprie nu numai micului meşteşug, ci în genere unor stadii nedezvoltate ale economiei de mărfuri şi ale capitalismului. Numai marea industrie mecanizată, care a socializat munca şi s-a rupt definitiv de orice fel de patriarhalism, a înlăturat această formă de aservire, determinînd interzicerea ei prin lege în ceea ce priveşte marile stabilimente industriale. A patra formă a capitalului comercial este aceea în care negustorul plăteşte tocmai cu mărfurile de care are nevoie „meşteşugarul" pentru producţie (materii prime sau materiale auxiliare etc.). Vînzarea de materiale necesare producţiei micului producător poate constitui şi o operaţie de sine stătătoare a capitalului comercial, cu totul similară cu operaţia cumpărării produselor. Dacă însă scupşcicul, cumpărînd produsele, începe să le plătească cu materiile prime de care are nevoie „meşteşugarul", aceasta înseamnă un pas foarte important în dezvoltarea relaţiilor capitaliste. După ce a izolat pe micul producător de piaţa produselor finite, scupşcicul îl izolează acum de piaţa materiilor prime, şi prin aceasta îşi subordonează definitiv pe meşteşugar. De la această formă nu mai rămîne decît un singur pas pînă la forma superioară a capitalului comercial, în care scupşcicul dă direct „meşteşugarilor" materii prime pentru prelucrare în schimbul unei plăţi anumite. Meşteşugarul devine de facto un muncitor salariat, care lucrează la domiciliu pentru capitalist ; în acest caz, capitalul comercial al scupşcicului se transformă în capital industrial *. Ia naştere munca la domiciliu cu caracter capitalist. În micul meşteşug ea există mai mult sau mai puţin sporadic ; folosirea ei în proporţii de masă corespunde stadiului superior următor al dezvoltării capitaliste.

* Forma pură a capitalului comercial este cumpărarea mărfii cu scopul de a vinde *aceeaşi* marfă cu profit. Forma pură a capitalului industrial este cumpărarea mărfii cu scopul de a o vinde într-o *formă prelucrată* ; prin urmare, cumpărarea de materii prime etc. şi cumpărarea forţei de muncă, care să prelucreze materiile prime.

www.dacoromanica.ro

VII. „MEŞTEŞUGUL ŞI AGRICULTURA"

Acesta este, de obicei, titlul unor secţiuni speciale în descrierile meşteşugurilor ţărăneşti. Deoarece în stadiul iniţial al capitalismului, stadiu pe care îl examinăm acum, meşteşugarul aproape că nu s-a diferenţiat încă de ţăran, legătura lui cu pămîntul apare ca un fenomen într-adevăr foarte caracteristic, care necesită o analiză specială.

Să începem cu datele din tabelul nostru (vezi anexa I). Pentru caracterizarea ocupaţiilor agricole ale „meşteşugarilor" sînt reproduse aici, în primul rînd, datele privind numărul mediu de cai pe care îl au meşteşugarii din fiecare categorie. Grupînd laolaltă cele 19 meşteşuguri cu privire la care există date de acest fel, constatăm că la un meşteşugar (gospodar sau mic gospodar) revin în medie 1,4 cai, iar pe categorii : I) 1,1 ; II) 1,5 şi III) 2,0. Prin urmare, cu cît situaţia ţăranului este mai bună din punctul de vedere al proporţiilor întreprinderilor meşteşugăreşti, cu atît este mai bună şi situaţia lui ca agricultor. În ceea ce priveşte numărul vitelor de muncă, cei mai mari meşteşugari au un număr de aproape 2 ori mai mare decît cei mici. Dar şi cei mai mici meşteşugari (categoria I) sînt superiori ţărănimii mijlocii în ceea ce priveşte starea gospodăriei lor agricole, deoarece în 1877 în gubernia Moscova, în ansamblu, la 1 gospodărie ţărănească reveneau 0,87 cai *. Prin urmare, numai ţăranii relativ înstăriţi reuşesc să devină meşteşugari-patroni şi meşteşugari-mici patroni. Ţărănimea săracă însă furnizează nu meşteşugari-patroni, ci mai ales muncitori (muncitori salariaţi care lucrează la „meşteşugari", muncitori sezonieri etc.). Din păcate, în ceea ce priveşte marea majoritate a meşteşugarilor din gubernia Moscova, nu există date privitoare la agricultura muncitorilor salariaţi care lucrează în micile meşteşuguri. O excepţie o constituie producţia de pălării (vezi datele generale cu privire la acest meşteşug în tabelul nostru, anexa I). Iată date extrem de instructive cu privire la gospodăria agricolă a pălărierilor-patroni şi la cea a pălărierilor-muncitori.

* Vezi „Culegere de materiale statistice cu privire la situaţia economică a populaţiei rurale". Publicaţie a comitetului de miniştri. Anexa I : Datele cercetărilor pe gospodării făcute de zemstve, pag. 372—373.

www.dacoromanica.ro

Situaţia pălărierilor	Numărul gospodăriilor	Numărul de vite care revin la 1 gospodărie			Numărul loturilor personale*	Dintre oare		Numărul gospodăriilor			Numărul gospodăriilor fără cai	Restanţe de dări în ruble
		cai	vaci	oi		cultivate	necultivate	care cultivă lotul		care nu se ocupă cu plugăritul		
								singure	prin angajare de lucrători			
Patroni	18	1,5	1,8	2,5	52	46	6	17	—	1	—	54
Muncitori	165	0,6	0,9	0,8	389	249	140	84	18	63	17	2.402

Astfel, meşteşugarii-patroni fac parte din rîndurile agricultorilor foarte „cuprinşi", adică din rîndurile burgheziei săteşti, pe cînd muncitorii salariaţi sînt recrutaţi din rîndurile masei ţăranilor ruinaţi **. Şi mai importante pentru caracterizarea relaţiilor descrise sînt datele privitoare la modul în care meşteşugarii-patroni îşi cultivă pămîntul. Cercetătorii din gubernia Moscova deosebesc trei moduri de cultivare a pămîntului : 1) prin munca personală a capului gospodăriei ; 2) „prin tocmire", adică prin tocmirea cuiva dintre vecini care să lucreze cu inventarul său pămîntul ţăranului „scăpătat". Acest mod de cultivare este caracteristic ţăranilor neînstăriţi, care se ruinează. O semnificaţie opusă are al 3-lea mod : cultivarea cu ajutorul „muncitorilor", adică angajarea de către meşteşugar a unor muncitori agricoli („de pămînt") ; aceşti muncitori sînt angajaţi de obicei pentru toată vara, iar în toiul muncilor meşteşugarul le trimite de obicei în ajutor muncitori din atelier. „Astfel, cultivarea pămîntului cu ajutorul unor muncitori «de pămînt» este o afacere destul de

* — lot personal — suprafaţa de pămînt care, în baza reformei ţărăneşti din 1861, revenea la 1 suflet de revizie. Lotul personal a fost adoptat ca unitate de calcul pentru stabilirea lotului ţărănesc în cadrul obştii. — *Nota trad.*

** Este caracteristic faptul că autorul descrierii industriei ţărăneşti de pălării „n-a observat" nici măcar în cazul de faţă descompunerea ţărănimii atît în agricultură cît şi în industria meşteşugărească. Asemenea tuturor narodnicilor, el s-a mărginit în concluziile sale la următoarea banalitate cu totul lipsită de conţinut : „meşteşugul nu constituie o piedică pentru practicarea agriculturii" („Meşteşugurile din gubernia Moscova", VI, I, pag. 231). În felul acesta, contradicţiile social-economice, existente atît în structura industriei meşteşugăreşti cît şi în structura agriculturii, au fost ocolite cu seninătate.

www.dacoromanica.ro

convenabilă" („Meşteşugurile din gubernia Moscova", VI, I, 48). În tabelul nostru am totalizat datele privitoare la acest mod de cultivare a pămîntului în 16 meşteşuguri, dintre care 7 în care nu există de loc gospodari care să angajeze „muncitori de pămînt". În toate aceste 16 meşteşuguri, procentul de meşteşugari-patroni care angajează muncitori agricoli este de 12%, iar pe categorii : I) 4,5% ; II) 16,7% şi III) 27,3%. Cu cît meşteşugarii sînt mai înstăriţi, cu atît se întîlnesc mai des în mijlocul lor întreprinzători rurali. Analiza datelor cu privire la ţăranii meşteşugari vădeşte, prin urmare, aceeaşi stare de descompunere existentă paralel atît în industria meşteşugărească cît şi în agricultură, stare pe care am constatat-o în capitolul al II-lea pe baza datelor cu privire la plugărime.

În general, angajarea de „muncitori de pămînt" de către gospodarii-„meşteşugari" este un fenomen foarte răspîndit în toate guberniile industriale. Întîlnim, de pildă, indicaţii cu privire la faptul că rogojinarii bogaţi din gubernia Nijni-Novgorod angajează muncitori agricoli. Blănarii din aceeaşi gubernie angajează muncitori agricoli, care vin de obicei din localităţile pur agricole din împrejurimi. „Ţăranii membri ai obştilor din plasa Kimrî" care se îndeletnicesc cu cizmăria „consideră că este convenabil să angajeze pentru cultivarea ogoarelor lor muncitori şi muncitoare agricole, care vin în Kimrî în mare număr din judeţul Tver şi din localităţile vecine". Vopsitorii de vase din gubernia Kostroma trimit pe muncitorii lor salariaţi la munci agricole în timpul cînd aceştia nu sînt ocupaţi cu lucrul în atelier *. „Meşteşugarii de sine stătători" (poleitorii din gubernia Vladimir) „au muncitori speciali pentru muncile cîmpului" ; aşa se face că ogoarele lor sînt bine lucrate, cu toate că ei înşişi „de obicei nu ştiu nici să are, nici să cosească" **. În gubernia Moscova, angajarea de „muncitori de pămînt" este practicată de mulţi meşteşugari, în afară de cei despre care sînt date în tabelul nostru, de exemplu producătorii de ace cu gămălie, de pîslărie, de

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", III, 57, 112 ; VIII, 1.354 ; IX, 1931, 2.093, 2.185.

** „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", III, 187, 190.

www.dacoromanica.ro

jucării îşi trimit muncitorii şi la muncile cîmpului ; meşteşugarii care se ocupă cu producţia de poleială, producătorii de nasturi, şepcarii, şelarii angajează muncitori agricoli etc. * Însemnătatea acestui fapt, adică a faptului că ţăranii-*meşteşugari* angajează muncitori *agricoli*, este foarte mare. El arată că pînă şi în micile industrii ţărăneşti începe să se manifeste fenomenul propriu tuturor ţărilor capitaliste şi care constituie o confirmare a rolului istoric progresist al capitalismului, şi anume : creşterea nivelului de trai al populaţiei, creşterea nevoilor ei. Meşteşugarul începe să privească de sus pe plugarul „amărît", sălbăticit în înapoierea sa patriarhală, şi caută să scape de muncile agricole mai grele şi mai prost plătite. În micul meşteşug, care se caracterizează printr-o dezvoltare minimă a capitalismului, acest fenomen se manifestă într-o măsură încă foarte slabă ; muncitorul meşteşugar abia începe să se diferenţieze de muncitorul agricol. În stadiile următoare ale dezvoltării industriei capitaliste, acest fenomen se constată, după cum vom vedea, în proporţii de masă.

Importanţa problemei „legăturii dintre agricultură şi industria meşteşugărească" ne obligă să examinăm mai amănunţit datele care se referă şi la alte gubernii, în afară de gubernia Moscova.

Gubernia Nijni-Novgorod. La cea mai mare parte a rogojinarilor, agricultura decade, şi ei lasă pămîntul în paragină ; circa $^1/_3$ din ogorul de toamnă şi $^1/_2$ din ogorul de primăvară este lăsat în paragină. Dar pentru „ţăranii înstăriţi", „pămîntul nu mai este mamă vitregă, ci, dimpotrivă, mamă bună" : ei au vite destule, au îngrăşăminte, iau pămînt în arendă, caută ca loturile lor să fie exceptate de la reîmpărţire şi le îngrijesc mai bine. „Acum, ţăranii bogaţi ieşiţi din rîndurile noastre s-au făcut moşieri, iar alţi ţărani, ţăranii săraci, sînt iobagii lor" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", III, 65). Blănarii sînt „plugari nepricepuţi", dar şi aici trebuie deosebiţi gospodarii mai mari, care „iau în arendă pămînt de la consătenii lor săraci" etc. ; iată datele totalizate ale bugetelor-tip ale diferitelor grupuri de blănari :

* „Meşteşugurile din gubernia Moscova", l. c.

www.dacoromanica.ro

Tipuri de familii după starea lor materială	Numărul persoanelor de ambele sexe	Lucrători de sex bărbătesc	Muncitori salariaţi	Descatine de pămînt	Luarea în arendă a pămîntului	Darea în arendă	Venit calculat în ruble					Cheltuieli calculate în ruble			Bilanţul	Procentul cheltuielilor în bani
							în natură	în bani	provenit din			în natură	în bani	total		
									agricultură	meşteşugul bănăriei	total					
Bogată	14	3	2 angajaţi	19	5	—	212,8	697	409,8	500	909,8	212,8	503	715,8	+194	70
Mijlocie	10	2	—	16	—	—	88 *	120	138	70	208	88	124	212	— 4	58
Săracă	7	2	Se angajează ei la alţii	6	—	6	15 *	75	50	40	90	15	111	126	— 36	88

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", III, 88 şi urm. Cifrele citate sînt stabilite în mod aproximativ, după datele aflate la dispoziţia autorului cu privire la timpul pentru care ajung grînele din recolta proprie.

www.dacoromanica.ro

Paralelismul descompunerii agricultorilor şi a meşteşugarilor apare aici cum nu se poate mai evident. Vorbind despre fierari, cercetătorul spune că „meşteşugul este mai important decît plugăritul", pe de o parte, pentru gospodarii-bogătaşi, iar pe de altă parte pentru lucrătorii „săraci lipiţi pămîntului" (ib., IV, 168).

În „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", problema raportului dintre industria meşteşugărească şi agricultură este tratată incomparabil mai temeinic decît în oricare alt studiu. Pentru o serie întreagă de meşteşuguri sînt prezentate date precise nu numai referitor la agricultura „meşteşugarilor" în general (după cum rezultă din tot ce s-a expus mai sus, asemenea cifre „medii" sînt absolut fictive), dar şi la agricultura diferitelor categorii şi grupuri de „meşteşugari", cum ar fi : mari meşteşugari, mici meşteşugari, muncitori salariaţi, svetelocinici şi ţesători ; gospodarii-meşteşugari şi restul ţărănimii ; gospodării ai căror membri îşi exercită meşteşugul în localitate şi în afara localităţii etc. Din concluzia generală pe care d-l Harizomenov a tras-o din aceste date reiese că, dacă împărţim pe „meşteşugari" în trei categorii : 1) producători mari ; 2) producători mici şi mijlocii ; 3) muncitori salariaţi, constatăm, pe măsură ce ne apropiem de categoria a treia, o *înrăutăţire a agriculturii,* micşorarea suprafeţei de pămînt şi a numărului de vite, creşterea procentului de gospodării „decăzute" etc. * Din păcate, d-l Harizomenov a analizat aceste date dintr-un punct de vedere prea îngust şi unilateral, fără a ţine seama de procesul paralel şi independent al descompunerii plugărimii. Tocmai de aceea nici n-a tras din aceste date concluzia care rezultă în mod inevitabil, şi anume că atît în agricultură cît şi în industria meşteşugărească ţărănimea se scindează în mică burghezie şi proletariat sătesc **.

* Vezi „Iuridiceski Vestnik", 1883, vol. XIV, nr. 11 şi 12.

** Cît de aproape era d-l Harizomenov de o astfel de concluzie se vede din următoarea caracterizare făcută de el dezvoltării economice de după reformă, în descrierea industriei meşteşugăreşti de mătăsuri : „Iobăgia nivela situaţia economică a ţărănimii : ea lega mîinile ţăranului bogat, sprijinea pe cel sărac, împiedica împărţirile în cadrul familiei. Economia naturală restrîngea într-o măsură prea mare arena activităţii comerciale şi industriale. Piaţa locală nu oferea un spaţiu suficient de larg pentru un spirit întreprinzător. Negustorul sau ţăranul-meşteşugar strîngea bani, e drept, fără risc, dar extrem de încet, cu greu — strîngea şi punea la ciorap. Începînd din deceniul al 7-lea, condiţiile se schimbă. Iobăgia se desfiinţează ; creditul, căile ferate, creînd o piaţă vastă şi care depăşeşte cadrul local, oferă un spaţiu vast ţăra-

www.dacoromanica.ro

De aceea, în descrierea diferitelor meşteşuguri, el coboară adesea la nivelul tradiţionalelor afirmaţii narodnice despre influenţa „industriei meşteşugăreşti" în general asupra „agriculturii" (vezi, de pildă, „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", II, 288 ; III, 91), adică pînă la a ignora profundele contradicţii din însăşi structura *atît* a meşteşugurilor *cît* şi a agriculturii, pe care chiar el a fost nevoit să le constate. Un alt cercetător al industriei meşteşugăreşti din gubernia Vladimir, d-l V. Prugavin, este un exponent tipic al concepţiilor narodnice în această problemă. Iată o mostră de felul cum judecă el. Industria meşteşugărească a ţesăturilor de bumbac din judeţul Pokrov „nu poate fi de loc considerată ca un element care aduce prejudicii (sic ! !) îndeletnicirilor agricole ale ţesătorilor" (IV, 53). Datele dovedesc că la marea majoritate a ţesătorilor cultivarea pămîntului este într-o stare proastă şi că la svetelocinici cultivarea pămîntului este la un nivel mai ridicat decît nivelul general (ibid.) ; din tabele se vede că unii svetelocinici angajează şi muncitori agricoli. Concluzia : „industria meşteşugărească şi agricultura merg mînă în mînă, determinînd fiecare dezvoltarea şi înflorirea celeilalte" (60). Este una dintre mostrele de fraze cu ajutorul cărora se lasă în umbră faptul că dezvoltarea şi înflorirea burgheziei ţărăneşti merg mînă în mînă atît în industria meşteşugărească cît şi în agricultură *.

Datele recensămîntului meşteşugurilor din Perm pe 1894/95 au dat la iveală aceleaşi fenomene : la micii producători de mărfuri (gospodari şi mici gospodari), cultivarea pămîntului este la un nivel foarte înalt ; ei folosesc şi munci-

nului-negustor, ţăranului meşteşugar cu spirit întreprinzător. Tot ce era peste nivelul economic mijlociu prinde repede putere, dezvoltă comerţul şi meşteşugurile, îşi extinde exploatarea atît cantitativ cît şi calitativ. Tot ce era sub acest nivel decade, se lasă la fund, intră în rîndurile celor fără pămînt, fără gospodărie, fără cai. Ţărănimea se scindează în grupuri : chiaburi, ţărani cu stare mijlocie şi proletari lipsiţi de gospodărie. Elementul chiaburesc din rîndurile ţărănimii îşi asimilează repede toate deprinderile mediului cult : duce un trai boieresc, generează clasa extrem de numeroasă a păturilor semiculte ale societăţii ruse" (III, 20—21).

* La fraze de acelaşi gen se limitează în această problemă şi d-l V. V. în capitolul al VIII-lea din lucrarea sa „Studii asupra industriei meşteşugăreşti". „Plugăria... sprijină meşteşugurile" (205). „Industria meşteşugărească constituie unul dintre cele mai sigure reazeme ale agriculturii în guberniile industriale" (219). Dovezi ? — Cîte vreţi : luaţi, de pildă, pe *întreprinzători* — pielari, proprietari de fabrici de amidon, de uleiniţe (ib., 224) etc. — şi veţi vedea că la ei cultivarea pămîntului este la un nivel mai ridicat decît la masa ţăranilor !

www.dacoromanica.ro

tori agricoli ; la meseriaşi, cultivarea pămîntului este la un nivel mai scăzut, iar la meşteşugarii care lucrează pentru scupşcici nivelul cultivării pămîntului este cel mai scăzut (din păcate, în ceea ce priveşte cultivarea pămîntului la muncitorii salariaţi şi la diferitele grupuri de gospodari, nu s-au cules date). Recensămîntul a scos la iveală de asemenea că, în comparaţie cu agricultorii, „meşteşugarii" neagricultori se deosebesc : 1) printr-o mai înaltă productivitate a muncii ; 2) prin proporţiile incomparabil mai mari ale veniturilor nete realizate de pe urma meşteşugului ; 3) printr-un nivel cultural mai ridicat şi prin ştiinţa lor de carte. Toate acestea sînt fenomene care confirmă concluzia trasă de noi, şi anume : chiar şi în primul stadiu al capitalismului se observă tendinţa industriei de a ridica nivelul de trai al populaţiei (vezi „Studii", pag. 138 şi urm. *).

În sfîrşit, legată de problema raportului dintre industria meşteşugărească şi agricultură este şi următoarea împrejurare. Stabilimentele mai mari au de obicei o perioadă de muncă mai îndelungată. De pildă, în industria meşteşugărească de mobile din gubernia Moscova, în sectorul de tîmplărie în lemn alb, perioada de muncă este de 8 luni (aici un atelier are în medie 1,9 muncitori), în sectorul producţiei de mobilă curbată – 10 luni (2,9 muncitori la 1 stabiliment), în sectorul producţiei de mobilă mare – 11 luni (4,2 muncitori la 1 stabiliment). În industria meşteşugărească de încălţăminte din gubernia Vladimir, în 14 ateliere mici perioada de muncă este de 40 de săptămîni, iar în 8 ateliere mari (9,5 muncitori la 1 stabiliment, faţă de 2,4 în cele mici) – 48 de săptămîni etc. ** Se înţelege că acest fenomen este legat de numărul mare al muncitorilor (lucrători membri de familie, muncitori salariaţi şi salariaţi agricoli) din marile stabilimente şi ne explică marea stabilitate a acestora din urmă şi tendinţa lor de a se specializa pe tărîmul activităţii industriale.

* Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 342 şi urm. — *Nota red.*

** Izvoarele au fost arătate mai sus. Acelaşi fenomen îl constată şi recensămintele pe gospodării ale producătorilor de coşuri împletite, de chitare, ale proprietarilor de fabrici de amidon din gubernia Moscova. Recensămîntul meşteşugurilor din gubernia Perm arată, de asemenea, că în marile ateliere perioada de muncă este mai îndelungată (vezi „Studiu asupra industriei meşteşugăreşti din gubernia Perm", pag. 78. Din păcate, în această privinţă nu sînt citate date precise).

www.dacoromanica.ro

Să facem acum bilanțul datelor expuse cu privire la „industria meșteșugărească și agricultură". Îndeobște, în stadiul inferior al capitalismului, examinat de noi, meșteșugarul aproape că nu s-a diferențiat încă de țăran. Îmbinarea industriei meșteșugărești cu agricultura are un rol foarte important în procesul accentuării și adîncirii descompunerii țărănimii : gospodarii înstăriți și cei bogați deschid ateliere, angajează muncitori din rîndurile proletariatului sătesc, strîng mijloace bănești pentru operații comerciale și cămătărești. Dimpotrivă, țărănimea săracă furnizează muncitori salariați, meșteșugari care lucrează pentru scupșcici, și grupurile inferioare de meșteșugari, care suferă cel mai mult din cauza apăsării capitalului comercial. Prin urmare, îmbinarea industriei meșteșugărești cu agricultura consolidează și dezvoltă relațiile capitaliste, extinzîndu-le de la industrie la agricultură, și invers *. Separarea industriei de agricultură, proprie societății capitaliste, se manifestă în stadiul dat în forma cea mai embrionară, dar ea se manifestă deja, și – ceea ce este deosebit de important – se manifestă cu totul altfel decît își închipuie narodnicii. Vorbind despre faptul că industria meșteșugărească nu „prejudiciază" agricultura, narodnicul vede acest prejudiciu în părăsirea agriculturii din cauza îndeletnicirilor meșteșugărești mai rentabile. Dar această idee despre starea de lucruri este o născocire (iar nu o concluzie trasă din fapte), și o născocire proastă, deoarece ea ignorează contradicțiile de care este pătrunsă întreaga structură economică a țărănimii. Separarea industriei de agricultură, în legătură cu descompunerea țărănimii, se desfășoară pe căi diferite la ambii poli ai satului : minoritatea înstărită înființează stabilimente industriale, le extinde, îmbunătățește cultura pămîntului, angajează pentru cultivarea pămîntului muncitori agricoli, consacră meșteșugului o parte tot mai mare a anului și – pe o anumită treaptă de dezvoltare a meșteșugului – consideră că e

* De pildă, în industria meșteșugărească a produselor de lînă din gubernia Vladimir, marii „fabricanți" și meșterașii se disting prin aceea că nivelul gospodăriei lor agricole este ridicat. „În perioadele de stagnare a producției, meșterașii caută să cumpere o moșie, să se ocupe cu gospodăria, părăsind cu totul meșteșugul" („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", II, 131). Acest exemplu este demn de reținut, deoarece fapte de acest fel dau uneori narodnicilor prilejul de a conchide că „țăranii se întorc la agricultură", că „cei alungați de pe pămînturi trebuie să fie aduși înapoi" (d-l V. V. în „Vestnik Evropî" nr. 7 pe 1884).

www.dacoromanica.ro

mai bine să separe întreprinderea meşteşugărească de cea agricolă, adică să transmită gospodăria agricolă altor membri ai familiei sau să vîndă clădirile, vitele etc. şi să treacă în rîndul tîrgoveţilor, al negustorilor *. Separarea industriei de agricultură este precedată în cazul de faţă de crearea unor relaţii capitaliste în agricultură. La celălalt pol al satului, separarea industriei de agricultură constă în aceea că ţăranii săraci se ruinează şi se transformă în muncitori salariaţi (muncitori agricoli şi muncitori meşteşugari). La acest pol al satului nu rentabilitatea meşteşugului, ci nevoia şi ruina sînt acelea care obligă pe ţăran să părăsească pămîntul, şi nu numai să părăsească pămîntul, dar şi să renunţe la situaţia de meşteşugar de sine stătător ; procesul separării industriei de agricultură constă aici într-un proces de expropriere a micului producător.

VIII. „ÎMBINAREA INDUSTRIEI MEŞTEŞUGĂREŞTI CU AGRICULTURA"

Aceasta este formula narodnică preferată cu ajutorul căreia d-nii V. V., N.–on & Co. vor să rezolve problema capitalismului în Rusia. „Capitalismul" separă industria de agricultură ; „producţia populară" le uneşte în cadrul gospodăriei ţărăneşti tipice şi normale, – această contrapunere simplistă conţine o bună parte din teoria lor. Avem acum posibilitatea să facem un bilanţ în ceea ce priveşte problema felului cum ţărănimea noastră „îmbină" în realitate „industria meşteşugărească cu agricultura", deoarece mai sus au fost examinate amănunţit relaţiile tipice atît în rîndurile ţăranilor plugari cît şi în rîndurile ţăranilor-meşteşugari. Să enumerăm acele forme variate de „îmbinare a industriei meşteşugăreşti cu agricultura", forme existente în cadrul gospodăriei ţărăneşti din Rusia.

1) Agricultura patriarhală (naturală) se îmbină cu industria casnică (adică cu prelucrarea materiilor prime pentru consumul propriu) şi cu claca în folosul proprietarului funciar.

* „Ţăranii au arătat că, în ultimul timp, unii gospodari-meşteşugari înstăriţi s-au mutat la Moscova pentru a se ocupa cu meşteşugul". „Industria meşteşugărească de perii după cercetările din 1895", pag. 5.

www.dacoromanica.ro

Această formă de îmbinare a „meşteşugurilor" ţărăneşti cu agricultura este cea mai tipică pentru regimul economic feudal, ea fiind o parte integrantă a acestui regim *. Din această economie patriarhală – în care nu există încă de loc nici capitalism, nici producţie de mărfuri, nici circulaţia mărfurilor – n-au mai rămas în Rusia de după reformă decît sfărîmături, şi anume : industrii casnice ale ţăranilor şi munca în dijmă.

2) Agricultura patriarhală se îmbină cu meşteşugul sub formă de meserie.

Această formă de îmbinare este încă foarte apropiată de forma precedentă, deosebindu-se numai prin faptul că aici apare circulaţia mărfurilor – în cazul cînd meseriaşul primeşte plata în bani şi apare pe piaţă pentru a se aproviziona cu unelte, materii prime şi altele.

3) Agricultura patriarhală se îmbină cu mica producţie de produse industriale pentru piaţă, adică cu producţia de mărfuri în cadrul industriei. Ţăranul patriarhal se transformă într-un mic producător de mărfuri, care tinde, aşa cum am arătat, spre folosirea muncii salariate, adică spre producţia capitalistă. Această transformare este condiţionată de un anumit grad de descompunere a ţărănimii : am văzut că în industria meşteşugărească micii întreprinzători fac parte, în majoritatea cazurilor, din grupul ţăranilor înstăriţi sau al celor bogaţi. La rîndul ei, şi dezvoltarea micii producţii de mărfuri în industrie dă un imbold descompunerii plugărimii.

4) Agricultura patriarhală se îmbină cu munca salariată în industrie (precum şi în agricultură) **.

Această formă constituie o completare necesară a celei precedente : acolo produsul este acela care devine marfă, aici – forţa de muncă. Mica producţie de mărfuri în industrie este, după cum am văzut, însoţită în mod necesar de apariţia

* În capitolul al IV-lea din cartea menţionată mai sus, Korsak aduce mărturii istorice de felul următor : de pildă, că „egumenul împărţea (în sat) în pentru tors", că ţăranii erau obligaţi să presteze proprietarului funciar „muncă în timpul muncilor de vară şi munci accesorii pe lîngă casă" [124].

** Aşa cum s-a arătat mai sus, în literatura noastră economică şi în statistica noastră economică domneşte o confuzie atît de mare în ceea ce priveşte terminologia, încît sînt considerate ca „meşteşuguri" ţărăneşti şi industria casnică, şi munca în dijmă, şi meseriile, şi mica producţie de mărfuri, şi comerţul, şi munca salariată în industrie, şi munca salariată în agricultură etc. Iată un exemplu care arată cum se folosesc narodnicii de această confuzie. D-l V. V.,

www.dacoromanica.ro

muncitorilor salariaţi şi a meşteşugarilor care lucrează pentru scupşcici. Această formă de „îmbinare a agriculturii cu meşteşugul" este proprie tuturor ţărilor capitaliste, şi una dintre cele mai pregnante particularităţi ale istoriei de după reformă a Rusiei este răspîndirea extrem de rapidă şi extrem de largă a acestei forme.

5) Agricultura mic-burgheză (cu caracter comercial) se îmbină cu meşteşugurile mic-burgheze (mica producţie de mărfuri în industrie, micul comerţ etc.).

Deosebirea dintre această formă şi forma a 3-a constă în faptul că relaţiile mic-burgheze cuprind aici nu numai industria meşteşugărească, ci şi agricultura. Fiind cea mai tipică formă de îmbinare a meşteşugurilor cu agricultura în gospodăria micii burghezii săteşti, această formă este, de aceea, proprie tuturor ţărilor capitaliste. Numai economiştilor narodnici din Rusia le-a fost hărăzită cinstea să descopere un capitalism *fără* mică burghezie.

6) Munca salariată în agricultură se îmbină cu munca salariată în industrie. Despre modul în care se manifestă *această* îmbinare a meşteşugurilor cu agricultura şi despre semnificaţia acestei îmbinări s-a vorbit mai sus.

Aşadar, formele „de îmbinare a agriculturii cu industria meşteşugărească" în rîndurile ţărănimii noastre se disting printr-o extraordinară diversitate : unele sînt expresia celei mai primitive structuri economice în care domină gospodăria naturală ; altele sînt expresia unei înalte dezvoltări a capitalismului ; între unele şi altele există o serie întreagă de trepte intermediare. Mărginindu-te la formule generale (cum sînt, de pildă, „îmbinarea meşteşugurilor cu agricultura" sau „separarea industriei de agricultură"), nu poţi face nici un pas în direcţia lămuririi procesului real de dezvoltare a capitalismului.

---

preamărind „îmbinarea meşteşugurilor cu agricultura", menţionează, totodată, spre ilustrare şi „munca la pădure", şi „munca de salahor" : „el (ţăranul) este robust şi obişnuit cu munca grea, de aceea poate să facă orice muncă necalificată" („Studii asupra industriei meşteşugăreşti", 26). Şi acest fapt figurează printr-o grămadă de alte fapte pentru a confirma următoarea concluzie : „noi constatăm un protest împotriva specializării îndeletnicirilor", „trăinicia organizării producţiei, organizare creată încă în perioada cînd predomina gospodăria naturală" (41). Aşadar, pînă şi transformarea ţăranului în muncitor la pădure şi în salahor a fost folosită, printre altele, ca o dovadă a trăiniciei gospodăriei naturale !

www.dacoromanica.ro

IX. UNELE OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ECONOMIA PRECAPITALISTĂ A SATULUI NOSTRU

La noi, fondul problemei „destinelor capitalismului în Rusia" este adesea prezentat în așa fel ca și cum problema : *cît de repede ?* (cu alte cuvinte cît de repede se dezvoltă capitalismul ?) ar fi de o însemnătate principală. În realitate însă, problema : *cum anume ?* și problema : *de unde ?* (cu alte cuvinte care a fost structura economică precapitalistă a Rusiei ?) sînt de o însemnătate incomparabil mai mare. Principalele erori ale teoriei economice a narodnicilor constau în răspunsul greșit pe care îl dau tocmai la aceste două probleme, adică în greșita înfățișare a modului în care se dezvoltă capitalismul în Rusia, în falsa idealizare a rînduielilor precapitaliste. În capitolul al II-lea (în parte în al III-lea) și în capitolul de față am examinat cele mai primitive stadii ale capitalismului în mica producție agricolă și în micul meșteșug țărănesc ; în cadrul acestei examinări trebuia inevitabil să ne referim în repetate rînduri la trăsăturile rînduielilor precapitaliste. Dacă vom încerca acum să sintetizăm aceste trăsături, vom ajunge la concluzia că satul precapitalist reprezenta (din punct de vedere economic) *o rețea de mici piețe locale, care lega minuscule grupuri de mici producători, fărîmițați atît prin modul izolat de a-și duce gospodăria cît și printr-o mulțime de bariere feudale existente între ei, precum și prin rămășițele dependenței feudale.*

Cît privește starea de fărîmițare a micilor producători, ea se manifestă deosebit de pregnant în procesul de descompunere a lor, proces constatat mai sus atît în agricultură cît și în industrie. Dar starea de fărîmițare nu se mărginește numai la atît. Fiind grupată de obște în foarte mici uniuni administrative-fiscale și agricole, țărănimea este fărîmițată printr-o mulțime de variate împărțiri ale ei în categorii, în grupuri, după întinderea lotului, după mărimea plăților etc. Să luăm fie și culegerea de date statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Saratov : țărănimea se împarte aici în următoarele categorii : țărani cu lot fără răscumpărare, țărani proprietari, țărani proprietari plini, țărani ai statului, țărani ai statului care posedă pămînt în cadrul obștii, țărani cetvertini [125], țărani ai statului foști iobagi la moșieri, țărani de pe domeniile imperiale, arendași de terenuri care aparțin statului, țărani

www.dacoromanica.ro

fără pămînt, proprietari care au aparţinut moşierilor, ţărani cu lot răscumpărat, proprietari care au aparţinut domeniilor imperiale, colonişti-proprietari, ţărani colonişti, ţărani cu lot fără răscumpărare care au aparţinut moşierilor, proprietari care au aparţinut statului, ţărani eliberaţi individual, ţărani eliberaţi de dijmă, plugari liberi [126], ţărani temporar obligaţi, ţărani care erau afectaţi fabricilor etc., şi apoi încă ţărani pripăşiţi, ţărani veniţi din alte locuri etc. Toate aceste categorii se deosebesc prin istoria relaţiilor agrare, prin mărimea loturilor şi a sumelor de plată etc. etc. Şi în cadrul categoriilor există o mulţime de deosebiri de acelaşi fel : uneori chiar ţăranii din acelaşi sat sînt împărţiţi în două categorii cu totul deosebite : „ţărani foşti ai d-lui N.N." şi „ţărani foşti ai d-nei M. M." Toate aceste categorii pestriţe erau fireşti şi necesare în evul mediu, în trecutul îndepărtat ; în timpurile noastre însă, menţinerea închistării feudale a obştilor ţărăneşti este un anacronism flagrant şi înrăutăţeşte extraordinar de mult situaţia maselor muncitoare, fără a le asigura, totodată, cîtuşi de puţin împotriva vitregiei condiţiilor epocii noi, capitaliste. Narodnicii de obicei închid ochii asupra acestei stări de fărîmiţare, iar atunci cînd marxiştii îşi exprimă părerea că descompunerea ţărănimii este un fenomen progresist, narodnicii se mărginesc la exclamaţii-şablon împotriva „partizanilor deposedării de pămînt", camuflînd astfel caracterul cu totul greşit al ideilor pe care le au despre satul precapitalist. Ajunge numai să ne imaginăm uimitoarea stare de fărîmiţare a micilor producători, care a fost o urmare inevitabilă a agriculturii patriarhale, pentru a ne convinge de caracterul progresist al capitalismului, care distruge însăşi temelia formelor economice patriarhale şi a formelor patriarhale de viaţă, cu rutina şi imobilitatea lor seculară, distruge sedentarismul ţăranilor rămaşi nemişcaţi între barierele lor medievale şi creează noi clase sociale, care tind din necesitate spre legături cu alţii, spre unire, spre o participare activă la întreaga viaţă economică (şi nu numai economică) a statului şi a lumii întregi.

Luaţi-i pe ţăranii meseriaşi sau mici producători de mărfuri, — şi veţi constata acelaşi lucru. Interesele lor nu depăşesc cadrul micului district din care fac parte localităţile din împrejurimi. Din cauza proporţiilor neînsemnate ale pieţei locale, ei nu vin în contact cu producătorii de mărfuri din alte re-

www.dacoromanica.ro

giuni ; ei se tem ca de foc de „concurență", care distruge fără cruțare paradisul patriarhal al micilor meseriași și producători de mărfuri, pe care nimeni și nimic nu-i tulbură în tradiționala lor vegetare. În ceea ce-i privește pe acești mici producători de mărfuri, concurența și capitalismul efectuează o muncă istorică folositoare scoțîndu-i din fundurile lor de provincie, punînd în fața lor toate problemele care au fost deja puse în fața păturilor mai dezvoltate ale populației.

Un atribut necesar al micilor piețe locale, în afară de formele primitive ale meseriilor, îl constituie și formele primitive ale capitalului comercial și cămătăresc. Cu cît satul este mai pierdut în fundul provinciei, cu cît este mai în afara influenței rînduielilor capitaliste noi, a influenței căilor ferate, a marilor fabrici, a marii agriculturi capitaliste, – cu atît mai puternic este monopolul negustorilor și cămătarilor locali, cu atît mai mare este subordonarea față de ei a țăranilor din împrejurimi și cu atît mai brutale sînt formele pe care le ia această subordonare. Numărul acestor lipitori mărunte este imens (în comparație cu cantitatea mizeră a produsului țăranilor), și pentru desemnarea lor există o bogată colecție de denumiri locale. Amintiți-vă de toți acești prasoli, șibai, șcetinnici, maiaci, ivași, bulîni etc. etc.* Predominarea gospodăriei naturale, care face ca la sate banii să fie rari și scumpi, are ca rezultat faptul că însemnătatea tuturor acestor „chiaburi" este nemăsurat de mare în comparație cu proporțiile capitalului lor. Dependența țăranilor față de posesorii de bani capătă în mod inevitabil forma unor relații de aservire. După cum nu ne putem imagina un capitalism dezvoltat fără marele capital comercial sub formă de marfă și fără marele capital comercial bănesc, tot așa nu putem concepe satul precapitalist fără mici negustori și scupșcici, care sînt „stăpînii" micilor piețe locale. Capitalismul împreunează aceste piețe, unindu-le într-o mare piață națională, iar apoi și într-o piață mondială, distruge formele primitive de aservire și dependență personală, adîncește și lărgește contradicțiile care în formă embrionară există și în rîndurile țărănimii din cadrul obștii, pregătind în felul acesta rezolvarea acestor contradicții.

---

* = diferite denumiri locale ale scupșcicului. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VI-LEA

MANUFACTURA CAPITALISTĂ ŞI MUNCA CAPITALISTĂ LA DOMICILIU

I. FORMAREA MANUFACTURII ŞI TRĂSĂTURILE EI FUNDAMENTALE

După cum se ştie, prin manufactură se înţelege cooperaţia bazată pe diviziunea muncii. Prin modul cum ia naştere, manufactura este direct legată de „primele stadii ale capitalismului în industrie", descrise mai sus. Pe de o parte, atelierele cu un număr de muncitori mai mult sau mai puţin important introduc treptat diviziunea muncii, şi în felul acesta cooperaţia capitalistă simplă se transformă în manufactură capitalistă. Datele statistice citate în capitolul precedent cu privire la meşteşugurile din gubernia Moscova arată în mod concret procesul acestei apariţii a manufacturii : atelierele mai mari din cadrul tuturor meşteşugurilor din grupul al patrulea, din unele meşteşuguri din grupul al treilea şi din cîteva meşteşuguri izolate din grupul al doilea folosesc în mod sistematic diviziunea muncii pe scară largă ; de aceea ele trebuie incluse în categoria manufacturii capitaliste. Mai jos vom reproduce date mai amănunţite cu privire la tehnica şi economia unora dintre aceste meşteşuguri.

Pe de altă parte, am văzut cum în micul meşteşug capitalul comercial, atingînd treapta superioară a dezvoltării sale, reduce pe producător la situaţia de muncitor salariat, care prelucrează o materie primă ce nu-i aparţine, pentru care i se plăteşte în acord. Dacă dezvoltarea ulterioară face ca în producţie să se introducă o diviziune sistematică a muncii, care transformă tehnica micului producător, dacă „scupşcicul" separă unele operaţii parţiale şi le execută cu ajutorul unor muncitori

www.dacoromanica.ro

salariaţi în atelierul său, dacă paralel cu munca la domiciliu şi în legătură indisolubilă cu ea apar marile ateliere în care există diviziunea muncii (ateliere care adesea aparţin aceloraşi scupşcici), – avem în faţa noastră un alt fel de proces de apariţie a manufacturii capitaliste *.

Manufactura are o mare importanţă în dezvoltarea formelor capitaliste ale industriei, ea fiind veriga intermediară dintre meserie şi mica producţie de mărfuri cu forme primitive ale capitalului, de o parte, şi marea industrie mecanizată (fabrica), de altă parte. Manufactura se apropie de micul meşteşug prin aceea că baza ei continuă să rămînă tehnica manuală, că din această cauză marile stabilimente nu pot înlătura definitiv pe cele mici, că nu pot rupe cu totul pe micul producător de mărfuri de agricultură. „Manufactura nu era în stare nici să cuprindă producţia socială în toată întinderea ei, nici să o revoluţioneze în adîncime (in ihrer Tiefe). Ea a culminat ca operă de artă economică pe baza largă a meşteşugului orăşenesc şi a industriei casnice săteşti" **. Manufactura se apropie de fabrică prin aceea că şi ea formează o piaţă mare, mari stabilimente cu muncitori salariaţi, un capital mare, faţă de care masa muncitorilor nevoiaşi se află într-o stare de totală subordonare.

În literatura economică rusă este atît de răspîndită prejudecata că producţia aşa-zisă „de fabrică şi uzină" este ruptă de producţia „meşteşugărească", că prima are un „caracter artificial", iar a doua un caracter „popular", încît socotim că este deosebit de important să examinăm datele privitoare la toate ramurile principale ale industriei prelucrătoare şi să arătăm care a fost structura lor economică după ce au ieşit din stadiul micului meşteşug ţărănesc şi înainte de a fi fost transformate de marea industrie mecanizată.

---

* În ceea ce priveşte acest proces de apariţie a manufacturii capitaliste, vezi Marx, „Das Kapital", III, 318—320, trad. rusă, 267—270 [127].

„Manufactura nu a apărut... în sînul vechilor corporaţii. Negustorul, nu vechiul meşter breslaş, a fost acela care a devenit patronul atelierului modern" („Misère de la philosophie", 190)[128]. Am avut prilejul să enumăr în altă parte care sînt, după Marx, trăsăturile esenţiale ale noţiunii de manufactură [„Studii", 179. (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 393.– *Nota trad.)*].

** „Das Kapital", I[3], S. 383 [129].

www.dacoromanica.ro

II. MANUFACTURA CAPITALISTĂ ÎN INDUSTRIA RUSĂ

Să începem cu industria prelucrătoare de fire.

1) Producţia de ţesături

Producţia ţesăturilor de in, lînă, bumbac şi mătase, a ţesăturilor cu fir de aur sau argint etc. a avut pretutindeni la noi (înainte de apariţia marii industrii mecanizate) următoarea organizare : în fruntea acestei ramuri de producţie se aflau marile ateliere capitaliste cu zeci şi sute de muncitori salariaţi, dispunînd de mari capitaluri ; patronii acestor ateliere achiziţionau mari cantităţi de materii prime, în parte prelucrîndu-le în stabilimente proprii, în parte împărţind firele şi urzeala pe la micii producători (svetelocinici, zaglodî [130], ţărani-„meşteşugari" etc.), care ţeseau la domiciliu sau în mici stabilimente şi cărora li se plătea în acord. Munca manuală era baza producţiei ; între diferiţi muncitori se repartizau următoarele operaţii separate : 1) vopsirea firelor ; 2) depănarea firelor (în această operaţie se specializau adesea femeile şi copiii) ; 3) urzirea firelor (muncitori-„urzitori") ; 4) ţesutul ; 5) canetarea bătăturii pentru ţesători (această operaţie este efectuată de cei care lucrează la canetat, în cea mai mare parte copii). Uneori, în marile ateliere există şi muncitori speciali, „năvăditorii" (care trec firul de urzeală prin ochii cocleţilor şi prin spata războiului) *. De obicei, diviziunea muncii este practicată nu numai pentru operaţii parţiale, dar şi pentru anumite feluri de marfă, adică ţesătorii se specializează în producţia unui anumit fel de ţesături. Faptul că unele operaţii sînt efectuate la domiciliu nu schimbă, fireşte, cîtuşi de puţin structura economică a industriei de tipul acesta. Svetelki, sau casele în care lucrează ţesătorii, nu sînt decît nişte filiale externe ale manufacturii. Baza tehnică a industriei de acest fel este producţia manuală, cu o largă şi sistematică diviziune a muncii ; sub raport economic, constatăm formarea unor capitaluri uriaşe, care dispun de achiziţionarea materiilor prime şi de desfacerea produselor pe o piaţă foarte largă (piaţa naţională) şi cărora

* Comp. „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea a III-a (Moscova, 1883, pag. 63—64).

www.dacoromanica.ro

masa proletarilor țesători le este în întregime subordonată ; stabilimente mari și puține ca număr (manufacturile în sens îngust) domină masa stabilimentelor mici. Diviziunea muncii face ca în rîndurile țărănimii să se formeze meșteri specialiști ; se formează centre manufacturiere neagricole, ca, de pildă, satul Ivanovo din gubernia Vladimir (începînd din 1871 – orașul Ivanovo-Voznesensk ; actualmente – centrul unei mari industrii mecanizate) ; satul Velikoe din gubernia Iaroslavl și multe alte sate din guberniile Moscova, Kostroma, Vladimir, Iaroslavl care au devenit în prezent localități industriale *. În literatura economică și în statistica noastră, industria astfel organizată apare de obicei scindată în două părți : țăranii care lucrează la domiciliu sau în svetelki, ateliere etc. nu prea mari sînt încadrați în categoria industriei „meșteșugărești", iar svetelki și atelierele mai mari sînt trecute în categoria „fabricilor și uzinelor" (și acest lucru se face absolut la întîmplare, deoarece nu există nici un fel de reguli riguros stabilite și uniform aplicate prin care să se facă o distincție între stabilimentele mici și cele mari, svetelki și manufacturi, între muncitorii care lucrează la domiciliu și muncitorii care lucrează în atelierul capitalistului)**. Se înțelege că o astfel de clasificare, care se referă numai la unii dintre muncitorii salariați și numai la unii dintre patroni care utilizează (pe lîngă muncitorii din stabiliment) și pe acești muncitori salariați, este din punct de vedere științific un nonsens.

Să ilustrăm cele expuse cu date amănunțite referitoare la una dintre ramurile „producției meșteșugărești de țesături", și anume producția de țesături de mătase din gubernia Vladimir ***. „Producția de țesături de mătase" este o manufactură

* Vezi în capitolul următor tabloul principalelor localități de acest tip.

** În capitolul următor vor fi citate exemple care ilustrează această confuzie.

*** Vezi „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III. A cita date amănunțite cu privire la întreaga producție de țesături descrisă în lucrările privitoare la industria noastră meșteșugărească ar fi un lucru și imposibil și de prisos. Pe lîngă aceasta, în momentul de față, în cea mai mare parte din această producție domnește fabrica. Despre „țesătoriile meșteșugărești" vezi și „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI și VII. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești". — „Materiale cu privire la statistica muncii manuale". — „Rapoarte și studii". — Korsak, l. c.

www.dacoromanica.ro

capitalistă tipică. Aici predomină producția manuală. Majoritatea sînt stabilimente mici (179 de stabilimente din 313, adică 57% din numărul lor total, au cîte 1–5 muncitori), dar în cea mai mare parte ele nu sînt de sine stătătoare, fiind mult inferioare stabilimentelor mari în ceea ce privește importanța lor în ansamblul industriei. Stabilimentele cu 20–150 de muncitori reprezintă 8% din numărul total (25), dar ele concentrează 41,5% din numărul total al muncitorilor și dau 51% din valoarea totală a producției. Din numărul total al muncitorilor din această ramură (2.823), muncitorii salariați reprezintă 2.092, adică 74,1%. „În această ramură de producție întîlnim și diviziunea muncii pe feluri de marfă, și diviziunea muncii pe operații parțiale". Rar se întîmplă ca aceiași țesători să știe să lucreze și „catifea" și „tricou simplu" (principalele două tipuri de marfă din această producție). „Diviziunea muncii pe operații parțiale în cadrul atelierului este aplicată mai riguros numai în marile fabrici" (adică în ateliere manufacturiere), „care folosesc muncitori salariați". Sînt numai 123 de întreprinzători complet independenți, care achiziționează materii prime și își desfac ei înșiși produsul ; ei au 242 de muncitori membri de familie și „pentru ei muncesc 2.498 de muncitori salariați, cărora în cea mai mare parte li se plătește în acord", prin urmare în total 2.740 de muncitori, sau 97% din numărul total al muncitorilor. Este limpede, astfel, că împărțirea lucrului la domiciliu de către acești proprietari de ateliere manufacturiere prin intermediul „meșterașilor" (svetelocinici) nu constituie nicidecum o formă specială de industrie, ci numai una dintre operațiile capitalului în manufactură. D-l Harizomenov observă, pe bună dreptate, că „mulțimea de stabilimente mici față de numărul infim al celor mari, numărul neînsemnat al salariaților care revin în medie la 1 stabiliment ($7\frac{1}{2}$ salariați) camuflează adevăratul caracter al producției" (l.c., 39). Specializarea ocupațiilor, proprie manufacturii, se manifestă aici în mod concret atît în separarea de agricultură a celor care lucrează în manufacturi (pămîntul este părăsit, pe de o parte, de țesătorii pauperizați, iar pe de altă parte de marii proprietari de ateliere manufacturiere) cît

www.dacoromanica.ro

şi în formarea unui tip special de populaţie industrială, care trăieşte incomparabil mai „acătării" decît plugarii şi care se uită de sus la ţăran (l.c., 106). Statistica noastră cu privire la fabrici şi uzine înregistra întotdeauna numai o părticică, luată la întîmplare, din producţia respectivă *.

„Producţia ţesăturilor cu fir de aur şi argint" din gubernia Moscova este o manufactură capitalistă cu o structură absolut similară **. La fel şi producţia de zefir din judeţul Kamîşin, gubernia Saratov. Potrivit „Indicatorului" pe 1890 existau aici 31 de „fabrici" cu 4.250 de muncitori, cu o producţie în valoare de 265.000 de ruble, iar potrivit „Statisticii" – „un oficiu care împarte lucru la domiciliu" cu 33 de muncitori în stabiliment şi cu o producţie în valoare de 47.000 de ruble. (Aceasta înseamnă că în 1890 muncitorii care lucrează în stabiliment şi muncitorii care lucrează la domiciliu au fost confundaţi !) Potrivit cercetărilor locale, pentru producţia de zefir erau folosite în 1888 circa 7.000 de războaie de ţesut ***; valoarea producţiei era de 2.000.000 de ruble şi „întreaga producţie se afla în mîinile cîtorva fabricanţi", pentru care şi muncesc „meşteşugarii", inclusiv copii în vîrstă de 6–7 ani, care primesc o plată de 7–8 copeici pe zi („Rapoarte şi studii", vol. I) ****. Etc.

---

* „Culegerea de statistici militare" a reuşit să numere în 1866 în gubernia Vladimir 98 de fabrici (!) de mătase cu 98 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 4.000 de ruble (!). Potrivit „Indicatorului" pe 1890 : 35 de fabrici — 2.112 muncitori — 936.000 de ruble. Potrivit „Statisticii" pe 1894/95 : 98 de fabrici — 2.281 de muncitori — 1.918.000 de ruble şi încă 2.477 de muncitori „folosiţi în afară de stabiliment, în exterior". Încercaţi să deosebiţi aici pe „meşteşugari" de „muncitorii de fabrică" !

** Potrivit „Indicatorului" pe 1890, mai existau, în afară de cele din Moscova, 10 franci de ţesături cu fir de aur şi argint, avînd 303 muncitori şi o producţie în valoare de 58.000 de ruble. Pe cînd după „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova" (vol. VI, partea a II-a) — 400 de stabilimente cu 2.619 muncitori (din care 72,8% muncitori salariaţi), cu o producţie în valoare de 963.000 de ruble.

*** „Culegere de rapoarte ale inspectorilor de fabrici pe 1903" (Petersburg, 1906) numără în toată gubernia Saratov 33 de oficii, care împart lucru la domiciliu unui număr de 10.000 de muncitori. *(Notă la ediţia a 2-a).*

**** Centrul acestei producţii este plasa Sosnovka, în care recensămîntul organizat de zemstvă a înregistrat, în 1886, 4.626 de gospodării cu o populaţie de 38.000 de locuitori, bărbaţi şi femei ; stabilimente industriale — 291. În total, în plasă 10% din totalul gospodăriilor sînt părăsite (faţă de 6,2% pe judeţ), 44,5% din gospodării nu-şi cultivă pămîntul (faţă de 22,8% pe judeţ). Vezi „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov", vol. XI. — Prin urmare, manufactura capitalistă a creat şi aici centre industriale care rup pe muncitori de pămînt.

www.dacoromanica.ro

2) Alte ramuri ale industriei textile. Producţia de pîslă

Dacă ar fi să judecăm după statistica oficială a fabricilor şi uzinelor, în producţia de pîslă „capitalismul" este foarte slab dezvoltat : în întreaga Rusie europeană există în total 55 de fabrici cu 1.212 muncitori şi cu o producţie în valoare de 454.000 de ruble („Indicatorul" pe 1890). Dar aceste cifre nu cuprind decît o parte luată la întîmplare dintr-o industrie capitalistă foarte dezvoltată. Gubernia Nijni-Novgorod ocupă primul loc în ceea ce priveşte dezvoltarea producţiei „industriale" de pîslă, iar aici principalul centru al acestei industrii este oraşul Arzamas şi suburbia Vîezdnaia Sloboda (în aceste două localităţi există 8 „fabrici" cu 278 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 120.000 de ruble ; în 1897 – 3.221 de locuitori, iar în satul Krasnoe – 2.835). Tocmai în împrejurimile acestor centre este dezvoltată producţia „meşteşugărească" de pîslă, care numără circa 243 de stabilimente, avînd 935 de muncitori şi o producţie în valoare de 103.847 de ruble („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", V). Pentru a arăta în mod concret structura economică a producţiei de pîslă din această regiune, vom încerca să folosim un procedeu grafic, desemnînd prin semne diverse grupuri de producători din punctul de vedere al locului pe care îl ocupă fiecare în cadrul acestei ramuri de producţie. [Vezi prezentarea grafică de la pag. 382. – *Nota trad.]*

Este limpede, prin urmare, că separarea industriei „de fabrică" de cea „meşteşugărească" este întru totul artificială şi că în faţa noastră avem o structură unică şi închegată a acestei producţii, care se încadrează perfect în noţiunea de manufactură capitalistă *. Din punct de vedere tehnic, aceasta este o producţie manuală. Cooperaţia, bazată pe diviziunea muncii, este forma de organizare a muncii ; diviziunea muncii se manifestă aici sub o formă dublă : atît pe feluri de marfă (unele sate confecţionează pîslă bucăţi, altele – pîslari, pălării, bran-

* Remarcăm faptul că reprezentarea grafică alăturată ne dă imaginea tipică a tuturor industriilor ruse organizate după tipul manufacturii capitaliste : pretutindeni vedem în fruntea industriei stabilimente mari (care uneori sînt incluse în categoria „fabricilor şi uzinelor") şi subordonarea totală a micilor stabilimente faţă de acestea, într-un cuvînt o cooperaţie capitalistă bazată pe diviziunea muncii şi pe producţia manuală. Manufactura creează, de asemenea, centre neagricole nu numai aici, dar şi în majoritatea celorlalte industrii.

www.dacoromanica.ro

Prezentarea grafică a structurii producţiei de pîslă

patroni pe deplin de sine stătători, care cumpără lînă din prima mînă.

patroni de sine stătători care cumpără lînă de la a doua mînă (de la cine anume — arată linia ondulată).

producători care nu sînt de sine stătători, care lucrează pentru patroni cu materialul acestora şi care sînt plătiţi pentru aceasta în acord (pentru cine lucrează — aceasta ne-o arată linia continuă).

muncitori salariaţi (la cine anume — aceasta ne-o arată cele două linii continue).

Cifrele reprezintă numărul (aproximativ) al muncitorilor *.
Datele înscrise în interiorul dreptunghiurilor cu laturi punctate se referă la industria aşa-zisă „meşteşugărească", celelalte — la industria aşa-zisă „de fabrică".

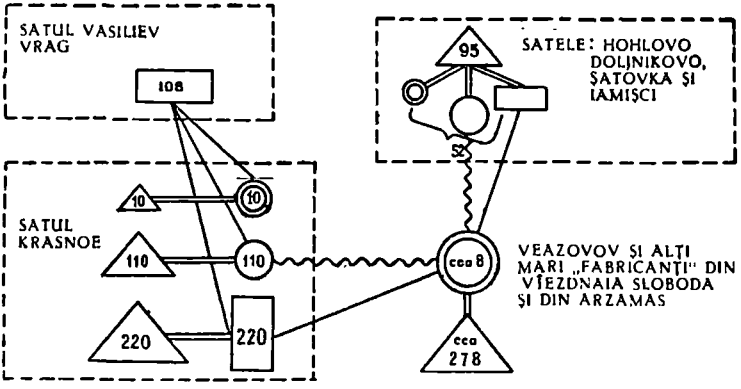

ţuri etc.) cît şi pe operaţii parţiale (de pildă, întregul sat Vasiliev Vrag *execută* calote de pălării şi branţuri pentru satul Krasnoe, unde semifabricatul este finisat definitiv etc.). Această cooperaţie este capitalistă, deoarece în fruntea ei se află marele capital, care a creat mari manufacturi şi şi-a subordonat (prin intermediul unei complexe reţele de relaţii economice) o mulţime de stabilimente mici. Marea majoritate a producătorilor s-au şi transformat în *muncitori parţiali,* care

* Izvoarele sînt arătate în text. Numărul stabilimentelor este aproximativ de două ori mai mic decît numărul muncitorilor de sine stătători (52 de stabilimente în Vasiliev Vrag, 5+55+110 în satul Krasnoe şi 21 de stabilimente în cele 4 sate mai mici). Cifra 8 pentru oraşul Arzamas şi pentru Vîezdnaia Sloboda reprezintă numărul „fabricilor", iar nu pe cel al muncitorilor.

www.dacoromanica.ro

lucrează pentru întreprinzători în condiții extrem de neigienice *. Vechimea acestei industrii și relațiile capitaliste pe deplin formate determină separarea de agricultură a celor care lucrează în această industrie ; în satul Krasnoe agricultura se află într-o stare de totală decădere, iar felul de trai al locuitorilor este deosebit de felul de trai al agricultorilor **.

Absolut similară este structura producției de pîslă și într-o serie întreagă de alte regiuni. În județul Semenov din aceeași gubernie, în 363 de obști se ocupau cu producția pîslei, în 1889, 3.180 de gospodării cu 4.038 de lucrători. Din 3.946 de muncitori, numai 752 produceau pentru vînzare, 576 lucrau ca muncitori salariați și 2.618 lucrau pentru întreprinzători, în majoritatea cazurilor cu materialul acestora. 189 de gospodării împărțeau de lucru unui număr de 1.805 gospodării. Marii întreprinzători au ateliere cu muncitori salariați, al căror număr atinge 25 ; ei cumpără anual lînă în valoare de 10.000 de ruble ***. Marii întreprinzători sînt denumiți *tîseacinici* **** ; volumul afacerilor lor se ridică la 5.000–100.000 de ruble ; ei au depozite proprii de lînă, magazine proprii de desfacere a produselor *****. În gubernia Kazan „Statistica" înregistrează 5 „fabrici" de pîslă cu 122 de muncitori, cu o producție în valoare de 48.000 de ruble și cu 60 de muncitori care lucrează la domiciliu. Aceștia din urmă figurează, probabil, și printre „meșteșugari", despre care aflăm că lucrează adesea pentru „scupșcici", și că există stabilimente care au pînă la

* Lucrează goi, la o temperatură de 22°—24° R. În aer plutește un praf fin și mai puțin fin, lînă și tot felul de scame de lînă. „Fabricile" (și anume spălătoriile) nu sînt pardosite etc.

** Nu este lipsit de interes să relevăm aici jargonul special al locuitorilor din satul Krasnoe ; este o trăsătură caracteristică a ermetismului teritorial, propriu manufacturii. „În satul Krasnoe, în *graiul matroiski*, fabricile se numesc *povarni*. Graiul *matroiski* face parte din numeroasele ramificații ale graiului ofenilor, dintre care principalele ramificații sînt următoarele trei : graiul *ofenilor*, propriu-zis, care este folosit mai ales în gubernia Vladimir, graiul *galivonski* — în gubernia Kostroma, și *matroiski* — în guberniile Nijni-Novgorod și Vladimir" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", V, pag. 465). Numai marea industrie mecanizată desființează cu desăvîrșire caracterul teritorial al relațiilor sociale și le înlocuiește cu relații naționale (și internaționale).

*** „Materiale pentru evaluarea terenurilor din gub. Nijni-Novgorod", vol. XI, N.—N. 1893. Pag. 211—214.

**** — tîseacinici — de la cuvîntul tîseacia, o mie. — *Nota trad.*

***** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", VI.

www.dacoromanica.ro

60 de muncitori *. Din 29 de „fabrici" de pîslă din gub. Kostroma, 28 sînt concentrate în județul Kineșma, ele avînd 593 de muncitori care lucrează în stabilimente și 458 care lucrează la domiciliu („Statistica", pag. 68–70 ; două întreprinderi folosesc numai muncitori care lucrează la domiciliu. Încep să apară și mașini cu aburi). Din „Lucrările comisiei" (XV) știm că din 3.908 scărmănători de lînă și piuari din această gubernie, 2.008 sînt concentrați tocmai în județul Kineșma. Piuarii din gub. Kostroma în cea mai mare parte nu sînt de sine stătători sau lucrează ca muncitori salariați, în ateliere extrem de neigienice **. În județul Kaleazin, gub. Tver, constatăm, pe de o parte, munca la domiciliu pentru „fabricanți" („Statistica", 113), iar pe de altă parte constatăm că tocmai acest județ este o pepinieră de piuari-„meșteșugari" ; din acest județ pleacă nu mai puțin de 3.000 de oameni, care trec prin paragina „Zimneak" [131] (în deceniul al 7-lea era aici fabrica de postav a lui Alekseev), formînd „o uriașă piață de muncă de piuari și scărmănători de lînă" ***. În gub. Iaroslavl constatăm de asemenea atît munca la domiciliu pentru „fabricanți" („Statistica", 115), cît și „meșteșugari" care lucrează pentru întreprinzătorii-negustori cu lîna lor etc.

3) Producția de pălării și căciuli, de articole de cînepă și frînghii

Datele statistice cu privire la producția de pălării din gub. Moscova au fost reproduse mai sus ****. Din ele se vede că $^2/_3$ din întreaga producție și din numărul total al muncitorilor sînt concentrate în 18 stabilimente, care au în medie cîte 15,6 muncitori salariați *****. „Meșteșugarii"-pălărieri nu execută decît o parte din operațiile de confecționare a pălăriilor : ei confecționează *calotele* pe care le vînd negustorilor din Moscova care au „stabilimente de finisaj" proprii ; la rîndul lor, pentru „meșteșugarii"-pălărieri lucrează la domiciliu „tunză-

* „Rapoarte și studii", III.
** „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", II.
*** „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", II, pag. 271.
**** Vezi anexa I la cap. V, meșteșugul nr. 27.
***** Unele din aceste stabilimente au fost incluse uneori în categoria „fabricilor și uzinelor". Vezi, de pildă, „Indicatorul" pe anul 1879, pag. 126.

www.dacoromanica.ro

toarele" (femei care tund puful). Prin urmare, aici avem în general de-a face cu o cooperație capitalistă bazată pe diviziunea muncii și învăluită într-o întreagă rețea de felurite forme de dependență economică. În centrul acestei industrii (satul Klenovo, jud. Podolsk) este vădită separarea meșteșugarilor (mai ales a muncitorilor salariați) de agricultură * și ridicarea nivelului nevoilor populației : trăiesc „mult mai acătării", poartă îmbrăcăminte de stambă și chiar de postav, au samovare, se debarasează de obiceiurile patriarhale etc., provocînd prin aceasta amarnice lamentări din partea admiratorilor locali ai vremurilor de odinioară **. Epoca nouă a determinat chiar și apariția unor pălărieri care pleacă la munci sezoniere în alte localități.

O manufactură capitalistă tipică este producția de căciuli din satul Molvitino, jud. Bui, gub. Kostroma ***. „Principala ocupație în satul Molvitino și în alte 36 de sate este producția de căciuli". Oamenii se lasă de agricultură. După 1861 această producție a luat o mare dezvoltare ; mașinile de cusut au început să fie folosite pe scară largă. În satul Molvitino 10 ateliere lucrează tot anul, avînd cîte 5–25 de meșteri și cîte 1–5 meșteriță. „Cel mai bun atelier are un rulaj anual de circa 100.000 de ruble" ****. Se practică și darea de lucru la domiciliu (de pildă, femeile confecționează la domiciliu material pentru calote). Diviziunea muncii schilodește pe muncitori, aceștia lucrează în cele mai proaste condiții sanitare, din care cauză se îmbolnăvesc de obicei de tuberculoză. Existența îndelungată a acestui meșteșug (peste 200 de ani) a creat meșteri extrem de iscusiți : meșterii din Molvitino sînt vestiți și în capitale și în periferiile îndepărtate.

Centrul producției de articole de cînepă din jud. Medîn, gub. Kaluga, este satul Polotneanîi Zavod. El este un sat mare (cu 3.685 de locuitori, potrivit recensămîntului din 1897), cu o populație lipsită de pămînt și cu meșteșuguri foarte dezvoltate (peste 1.000 de „meșteșugari") ; el este centrul industriei

* Vezi mai sus cap. V, § VII.

** „Culegere de date statistice cu privire la gub. Moscova", VI, partea I, pag. 282—287.

*** Vezi „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", IX, și „Rapoarte și studii", III.

**** Dintr-o cauză sau alta însă atelierele de acest fel n-au fost trecute pînă în prezent în categoria „fabricilor și uzinelor".

www.dacoromanica.ro

„meşteşugăreşti" din judeţul Medîn *. Producţia de articole de cînepă este organizată astfel : marii întreprinzători (în număr de trei ; cel mai mare dintre ei este Erohin) au ateliere cu muncitori salariaţi şi capitaluri circulante, mai mult sau mai puţin importante, pentru achiziţionarea de materii prime. Pieptănatul cînepei se face la „fabrică" ; torsul este efectuat de torcătoare la domiciliu, răsucitul – la fabrică şi la domiciliu. Urzitul se face la fabrică, iar ţesutul – la fabrică şi la domiciliu. În 1878 producţia articolelor de cînepă număra 841 de „meşteşugari" ; Erohin este considerat şi „meşteşugar", şi „fabricant", avînd între 94 şi 64 de muncitori în 1890 şi în 1894–1895 ; după cum arată „Rapoarte şi studii" (vol. II, pag. 187), pentru el muncesc „sute de ţărani".

În gubernia Nijni-Novgorod, centrul producţiei de frînghii sînt satele Nijni Izbîleţ şi Verhni Izbîleţ din jud. Gorbatov, sate de asemenea neagricole, industriale **. Potrivit datelor d-lui Karpov („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a VIII-a), ele alcătuiesc o singură regiune, regiunea Gorbatov-Izbîleţ, în care se produc frînghii şi odgoane ; o parte din locuitorii oraşului Gorbatov se îndeletnicesc şi ei cu acest meşteşug ; de altfel, satele Verhni Izbîleţ şi Nijni Izbîleţ sînt şi ele „aproape o parte a oraşului Gorbatov" ; locuitorii trăiesc ca orăşenii, beau ceai în fiecare zi, se îmbracă cu haine cumpărate, mănîncă pîine albă. În total aproape $^2/_3$ din populaţia din 32 de localităţi, şi anume circa 4.701 lucrători (2.096 de sex masculin şi 2.605 de sex feminin) se îndeletnicesc cu acest meşteşug, dînd o producţie de circa 1.500.000 de ruble. Acest meşteşug are o vechime de aproape 200 de ani, iar acum decade. El este organizat astfel : toţi lucrează pentru 29 de întreprinzători, cu materialul acestora, sînt plătiţi în acord şi se află într-o stare „de totală dependenţă faţă de întreprinzători", muncind cîte 14–15 ore pe zi. Potrivit datelor statistice ale zemstvelor (1889), în această ramură de producţie lucrează 1.699 de muncitori bărbaţi (plus 558 de fete

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", II.

** Potrivit statisticii zemstvelor (partea a VII-a din „Materiale", N.-N 1892), în 1889 aceste sate numărau 341 şi 119 gospodării, cu 1.277 şi 540 de locuitori de ambele sexe. Gospodării cu lot — 253 şi 103. Gospodării cu îndeletniciri neagricole — 284 şi 91, dintre care 257 şi 32 de gospodării care nu practică de loc agricultura. Gospodării fără cai — 218 şi 51. Gospodării care îşi dau loturile în arendă — 237 şi 53.

www.dacoromanica.ro

şi băieţi care n-au încă vîrsta de muncă). Din 1.648 de lucrători, numai 197 lucrează pentru piaţă, 1.340 – pentru patron * şi 111 – ca muncitori salariaţi în atelierele a 58 de patroni. Din 1.288 de gospodării *cu lot*, numai 727 de gospodării, adică ceva mai mult de $^1/_2$, îşi lucrează singure tot pămîntul arabil. Din 1.573 de lucrători cu lot, un număr de 306 persoane, adică 19,4%, nu se ocupă de loc cu agricultura. Pentru a cerceta cine sînt aceşti patroni aşa-zişi „gospodari", trebuie să trecem din domeniul industriei „meşteşugăreşti" în domeniul industriei de „fabrică". Potrivit „Statisticii" pe 1894/95, existau aici două fabrici de frînghii, cu 231 de muncitori în stabilimente şi 1.155 de muncitori la domiciliu, cu o producţie în valoare de 423.000 de ruble. Ambele stabilimente şi-au instalat deja motoare (care nu existau nici în 1879, nici în 1890) ; prin urmare, vedem aici în mod concret transformarea manufacturii capitaliste în industrie mecanizată capitalistă, transformarea în adevăraţi fabricanţi a „meşteşugarilor" şi a scupşcicilor care dau de lucru la domiciliu.

În gubernia Perm recensămîntul meşteşugurilor din 1894/95 a înregistrat în gubernie 68 de stabilimente ţărăneşti pentru producţia de frînghii şi odgoane, cu 343 de muncitori (din care 143 salariaţi) şi cu o producţie în valoare de 115.000 de ruble **. În fruntea acestor mici stabilimente se află – socotite laolaltă – marile manufacturi : 6 patroni au 101 muncitori (dintre care 91 sînt muncitori salariaţi) şi o producţie în valoare de 81.000 de ruble ***. Structura producţiei în aceste stabilimente mari poate servi ca o mostră vie de „manufactură organică" (după Marx) [132], adică de manufactură în care diferiţi muncitori execută diferitele operaţii ale prelucrării *succesive* a materiei prime : 1) melitatul cînepei ; 2) pieptănatul ; 3) torsul ; 4) strîngerea în „colaci" ; 5) smolitul ; 6) depănatul la tobă ; 7) trecerea firelor de la maşină prin găurile scîn-

* Vezi „Culegere din Nijni-Novgorod", vol. IV, articolul preotului Roslavlev.

** „Studiu asupra situaţiei industriei meşteşugăreşti în gub. Perm", pag. 158 ; totalul din tabel conţine o eroare de calcul sau o greşeală de tipar.

*** Ibid., pag. 40 şi 188 tab. După cît se vede, aceleaşi stabilimente figurează şi în „Statistică", pag. 152. Pentru a putea face o comparaţie între marile stabilimente şi stabilimentele mici, am separat pe agricultorii producători de mărfuri, vezi „Studii", pag. 156. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2. Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 334—335. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

durii ; 8) trecerea firelor prin bucşa de fontă ; 9) răsucirea funiilor, răsucirea parîmelor şi strîngerea lor în colaci *.

După cît se pare, structura industriei de prelucrare a cînepei este aceeaşi şi în gubernia Orel ; din marele număr de mici stabilimente ţărăneşti se desprind mari manufacturi, mai ales la oraşe, care sînt trecute în categoria „fabricilor şi uzinelor" (potrivit „Indicatorului" pe 1890 existau în gub. Orel 100 de fabrici de melităt cînepă, cu 1.671 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 795.000 de ruble). În cadrul meşteşugului de prelucrare a cînepei, ţăranii lucrează „pentru negustori" (probabil pentru aceiaşi proprietari de manufacturi) cu materialul acestora, pentru care sînt plătiţi cu bucata, iar munca se împarte pe operaţii speciale : unii melită cînepa ; „torcătorii" o torc ; alţii o curăţă de puzderie ; „rotarii" învîrtesc roata. Munca este foarte grea. Mulţi se îmbolnăvesc de tuberculoză şi de „vătămătură". Atmosfera este atît de încărcată de praf, încît, „dacă nu eşti obişnuit, nu rezişti nici un sfert de oră". Oamenii lucrează în simple magazii din zori şi pînă seara, din mai pînă în septembrie **.

4) Prelucrarea lemnului

Un exemplu dintre cele mai tipice de manufactură capitalistă în acest domeniu este producţia de cufere de lemn. După datele statisticienilor din Perm, de pildă, ea „este organizată în felul următor : cîţiva mari patroni, care au ateliere cu muncitori salariaţi, achiziţionează materiale, confecţionează *în parte* în atelierele lor proprii produsele, dar de cele mai multe ori dau materiale unor mici ateliere specializate, iar în atelierele proprii ei asamblează cuferele şi, după finisare, trimit marfa pe piaţă. Diviziunea muncii... se aplică pe scară largă în producţie : confecţionarea unui cufăr se împarte în 10–12 operaţii, fiecare dintre ele fiind executată de meşteşugari specializaţi. Structura acestei producţii reprezintă unirea

* „Industria meşteşugărească din gub. Perm la expoziţia Siberia-Ural", partea a III-a, pag. 47 şi urm.

** Vezi culegerile de statistică ale zemstvelor pentru judeţele Trubcevsk, Karacev şi Orel din gub. Orel. Legătura dintre marile manufacturi şi micile stabilimente ţărăneşti reiese şi din faptul că şi în acestea din urmă se dezvoltă folosirea muncii salariate : de pildă, în judeţul Orel la 16 ţărani care posedă torcătorii lucrează 77 de muncitori.

www.dacoromanica.ro

unor muncitori parțiali (Teilarbeiter, cum li se spune în «Capitalul») sub comanda *capitalului*" *. Aceasta este o manufactură eterogenă (heterogene Manufaktur, după Marx [133]), în care diferiți muncitori execută nu operații succesive de prelucrare a materiei prime în produs, ci confecționează diferite părți ale produsului, care sînt apoi asamblate. Faptul că capitaliștii preferă munca la domiciliu a „meșteșugarilor" se explică în parte prin caracterul – pe care l-am arătat – al acestei manufacturi, iar în parte (și mai ales) prin aceea că munca la domiciliu este plătită mai ieftin **. Remarcăm că atelierele relativ mari din această industrie sînt trecute uneori în categoria „fabrici și uzine" ***.

După toate probabilitățile, în același mod este organizată și producția de cufere din jud. Murom, gub. Vladimir, unde „Statistica" înregistrează 9 „fabrici" (toate bazate pe muncă manuală), cu 89 de muncitori în stabilimente și *114 la domiciliu*, valoarea producției fiind de 69.810 ruble.

Similară este structura producției de trăsuri, de pildă, în gubernia Perm : din masa de stabilimente mici se desprind atelierele de asamblare cu muncitori salariați ; micii meșteșugari sînt niște muncitori parțiali care confecționează diferitele părți ale trăsurii atît cu materialul lor propriu cît și cu materialul „scupșcicilor" (adică al proprietarilor de ateliere de asamblare)****. Despre „meșteșugarii"-caretași din gubernia Poltava citim că în localitatea Ardoni există ateliere în care lucrează muncitori salariați și care dau de lucru la domiciliu (atelierele mai mari au fiecare pînă la 20 de muncitori care lucrează la domiciliu) *****. În gubernia Kazan se observă în producția trăsurilor de tip orășenesc o diviziune a muncii după felul mărfii produse : în unele localități se produc numai sănii, în altele numai căruțe etc. „Trăsurile de oraș, complet asamblate la sate (dar neferecate, fără roți și fără hulube), trec la negus-

* *V. Ilin*, „Studii", pag. 176. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 389—390. — *Nota red.*).

** Vezi în această privință datele exacte ale recensămîntului meșteșugurilor din Perm, ibid., pag. 177. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 390—391. — *Nota red.*).

*** Vezi „Indicatorul" și „Statistica" referitoare tot la gubernia Perm și tot la satul Nevianski Zavod (sat neagricol), care este un centru al „industriei meșteșugărești".

**** Comp. „Studiile" noastre, pag. 177—178. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 391. — *Nota red.*).

***** „Rapoarte și studii", I.

www.dacoromanica.ro

torii din Kazan care fac comenzi, iar de la aceştia la meşteşugarii-fierari spre a fi ferecate. Apoi aceste articole se întorc din nou la prăvăliile şi atelierele de la oraş, unde sînt finisate, adică căptuşite şi vopsite... Oraşul Kazan, unde erau ferecate înainte trăsurile de tip orăşenesc, a predat încetul cu încetul această muncă meşteşugarilor, care muncesc pentru o plată mai redusă decît meşterii de la oraşe..." * Prin urmare, capitalul preferă munca la domiciliu, căci în acest fel se ieftineşte forţa de muncă. Structura producţiei de trăsuri, după cum se vede din datele reproduse, reprezintă în majoritatea cazurilor un sistem de meşteşugari parţiali, subordonaţi capitalului.

Marele sat industrial Voronţovka din jud. Pavlovsk, gub. Voronej (în 1897 avea 9.541 de locuitori), apare oarecum de la un capăt la altul ca o manufactură de produse lemnoase („Lucrările comisiei etc.", partea a IX-a, articolul preotului Mitr. Popov). Cu această producţie se ocupă peste 800 de gospodării (şi încă unele gospodării din localitatea Aleksandrovka, care numără 5.000 de locuitori). Se confecţionează căruţe, trăsuri, roţi, cufere etc., în valoare totală de cirţa 267.000 de ruble. Meşteşugarii de sine stătători reprezintă mai puţin de o treime; muncitorii salariaţi sînt folosiţi rar în atelierele lor **. Majoritatea execută comenzile ţăranilor-negustori din localitate, fiind plătiţi în acord. Muncitorii se îndatorează la întreprinzători şi se istovesc muncind din greu ; oamenii devin tot mai slabi. Populaţia din localitate este o populaţie de tip industrial, şi nu rural ; această populaţie, avînd loturi mizere, aproape că nu se ocupă cu agricultura (cu excepţia grădinăritului). Meşteşugul există de multă vreme ; el sustrage populaţia de la agricultură şi accentuează tot mai mult scindarea în bogătaşi şi săraci. Populaţia se hrăneşte prost, se îmbracă „mai arătos ca înainte", „dar nu în raport cu mijloacele ei" – şi poartă numai lucruri cumpărate. „Populaţia este stăpînită de un spirit întreprinzător şi comercial". „Aproape fiecare om care nu cunoaşte meseria face negustorie cu cîte ceva... Sub influenţa industriei

* Ibid., III.

** Mari negustori de materiale lemnoase sînt în număr de 14. Ei au *instalaţii de aburire* (în valoare de circa 300 de ruble) ; în total există în sat 24 de asemenea instalaţii, la fiecare dintre ele lucrînd cîte 6 muncitori. Aceşti negustori însă dau de lucru şi la domiciliu muncitorilor şi îi aservesc, dîndu-le bani înainte.

www.dacoromanica.ro

şi a comerţului, ţăranul a devenit în genere mai dezgheţat şi prin aceasta mai dezvoltat şi mai descurcăreţ" *.

Vestita industrie meşteşugărească de linguri din judeţul Semenov, gub. Nijni-Novgorod, se apropie, prin structura ei, de manufactura capitalistă ; este drept că aici încă nu există ateliere mari care să se desprindă de masa atelierelor mici şi să le domine ; în schimb, însă, constatăm aici o adînc înrădăcinată diviziune a muncii şi o subordonare totală a masei muncitorilor parţiali faţă de capital. Pînă a fi gata, lingura trece prin nu mai puţin de 10 mîini, unele operaţii fiind efectuate de scupşcici fie cu ajutorul unor muncitori salariaţi, speciali, fie cu ajutorul unor muncitori specialişti care execută la domiciliu operaţiile respective (de pildă vopsitul) ; unele localităţi se specializează în efectuarea unor operaţii parţiale (de pildă, satul Deakovo s-a specializat în strunjirea lingurilor, care se face la comanda scupşcicului, plătindu-se la bucată, sau satele Hvostikova, Deanova, Jujelki – în vopsitul lingurilor etc.). Scupşcicii cumpără material lemnos cu ridicata în gubernia Samara şi în alte gubernii, trimiţînd acolo arteluri de muncitori salariaţi ; ei au depozite de materii prime şi de produse, din care dau meşteşugarilor să confecţioneze produse din cele mai preţioase soiuri de material etc. Masa muncitorilor parţiali constituie un mecanism de producţie complex, care este în totul subordonat capitalului. „Pentru lingurari este tot una dacă lucrează ca salariaţi la un patron şi în localul acestuia sau dacă robotesc în casele lor, pentru că în acest meşteşug, ca şi în celelalte, totul este deja cîntărit, măsurat şi numărat. Mai mult de strictul necesar, fără de care nu se poate trăi, lingurarul nu poate să producă" **. Este foarte firesc că, în asemenea condiţii, capitaliştii, care deţin rolul dominant în întreaga producţie, nu se grăbesc să înfiinţeze ateliere, şi această ramură de producţie, care se bazează pe meşteşugul manual şi pe tradiţionala diviziune a muncii, vegetează în imobilitatea şi în stagnarea sa.

* Este locul să arătăm aici, în general, procesul de dezvoltare a capitalismului în *branşa lemnăriei*. Exploatatorii de păduri nu vînd lemnul în forma lui brută, ci angajează muncitori, îi pun să prelucreze lemnul, să confecţioneze diferite produse din lemn, pe care apoi le vînd. Vezi „Lucrările comisiei etc.", VIII, pag. 1.268, 1.314. De asemenea, „Culegerea de date statistice cu privire la gub. Orel, jud. Trubcevsk".

** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a II-a, 1879. — Vezi, de asemenea, „Materialele" statistice ale zemstvelor cu privire la jud. Semenov, partea a XI-a, 1893.

www.dacoromanica.ro

Legaţi de pămînt, „meşteşugarii" au împietrit parcă în rutina lor : în 1879, ca şi în 1889, ei continuă încă să numere banii, aşa cum au apucat din bătrîni, în bani de hîrtie, iar nu în argint.

În fruntea producţiei de jucării din gub. Moscova se află, de asemenea, stabilimente de tipul manufacturii capitaliste *. Din 481 de ateliere, 20 au mai mult de 10 muncitori. În această producţie se aplică pe scară foarte largă atît diviziunea muncii după felul de marfă, cît şi diviziunea muncii pe operaţii parţiale, ceea ce măreşte într-o măsură enormă productivitatea muncii (cu preţul schilodirii muncitorului). De pildă, rentabilitatea unui atelier mic este evaluată la 26% din preţul de vînzare, iar a unuia mare – la 58% **. Firește că proprietarii atelierelor mari au şi un capital fix mult mai mare ; ei au şi instalaţii tehnice (de pildă uscătorii). Centrul acestei producţii este localitatea neagricolă Serghievski posad (ea numără 1.055 de muncitori din 1.398, iar valoarea producţiei este de 311.000 de ruble din 405.000 ; după recensămîntul din 1897, numărul locuitorilor este de 15.155). Autorul studiului asupra acestui meşteşug, subliniind predominarea micilor ateliere etc., consideră că, deşi transformarea acestui meşteşug în manufactură este mai probabilă decît transformarea lui în fabrică, totuşi şi ea este puţin probabilă. „Şi în viitor – spune el – micii producători vor avea întotdeauna posibilitatea să concureze cu mai mult sau mai puţin succes marea producţie" (l. c., 93). Autorul uită că în manufactură, ca şi în micul meşteşug, baza tehnică continuă să fie producţia manuală ; că superioritatea diviziunii muncii nu poate să fie hotărîtoare în aşa măsură încît să înlăture complet pe micii producători, mai ales dacă aceştia din urmă recurg la mijloace ca prelungirea zilei de lucru etc. ; că manufactura nu este niciodată în stare să cuprindă întreaga producţie, ea rămînînd doar o suprastructură a nenumăratelor stabilimente mici.

* Datele statistice reproduse de noi (anexa I la cap. V, meşteşugurile nr. 2, 7, 26) nu cuprind decît o mică parte a celor care se ocupă cu confecţionarea jucăriilor, dar aceste date arată că au apărut ateliere cu 11—18 muncitori.

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea a II-a, pag. 47.

www.dacoromanica.ro

5) Prelucrarea produselor animale. Producția de piei și blănuri

Cele mai vaste regiuni cu industrie de pielărie constituie exemple deosebit de pregnante, care dovedesc deplina contopire a industriei „meșteșugărești" cu producția de fabrică și uzină, exemple de manufactură capitalistă foarte dezvoltată (atît în adîncime cît și ca întindere). E caracteristic și faptul că guberniile care se disting prin proporțiile producției „de fabrică" în ramura pielăriei (guberniile Veatka, Nijni-Novgorod, Perm și Tver) se deosebesc printr-o dezvoltare deosebită a industriilor „meșteșugărești" din această ramură.

Potrivit „Indicatorului" pe 1890 existau în satul Bogorodskoe, jud. Gorbatov, gub. Nijni-Novgorod, 58 de „fabrici" cu 392 de muncitori și cu o producție în valoare de 547.000 de ruble, iar după „Statistica" pe 1894/95 – 119 „fabrici" cu 1.499 de muncitori care lucrează în stabilimente și 205 muncitori la domiciliu, valoarea producției fiind de 934.000 de ruble (aceste cifre din urmă cuprind numai prelucrarea produselor animale – principala ramură de producție locală). Dar aceste date nu înfățișează decît *vîrfurile* manufacturii capitaliste. D-l Karpov a stabilit în 1879 că în acest sat și în regiunea învecinată există peste 296 de stabilimente cu 5.669 de muncitori (dintre care foarte mulți lucrează la domiciliu pentru capitaliști) și cu o producție în valoare de circa 1.490.000 de ruble * în următoarele ramuri : pielărie, confecționarea tocurilor din șerfuituri de piele încleiate, împletitul coșurilor (pentru marfă), confecționarea de hamuri, mănuși și – ca ramură separată – olăria. Recensămîntul organizat de zemstvă în 1889 a înregistrat în această regiune 4.401 producători, cu specificarea că, din 1.842 de muncitori cu privire la care există date amănunțite, 1.119 lucrează ca salariați în atelierele altora și 405 lucrează la domiciliu pentru întreprinzători **. „Bogorodskoe, cu populația sa de 8.000 de persoane, reprezintă o vastă fabrică de pielărie cu activitate neîntreruptă" ***. Mai bine zis, aceasta este o manufactură „organică", subordonată unui mic număr de mari capitaliști, care achiziționează materii prime, prelucrează pieile, confecționează

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", IX.
** „Materiale pentru evaluarea terenurilor" din județul Gorbatov.
*** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", IX.

www.dacoromanica.ro

din ele diferite articole, angajînd în vederea producţiei cîteva mii de muncitori săraci lipiţi pămîntului şi dominînd micile stabilimente *. Acest meşteşug există de foarte multă vreme, din secolul al XVII-lea ; în istoria acestui meşteşug sînt deosebit de cunoscuţi moşierii Şeremetev (începutul secolului al XIX-lea), care au contribuit considerabil la dezvoltarea lui şi care, printre altele, au apărat proletariatul – care s-a format aici de foarte multă vreme – împotriva bogătaşilor din partea locului. După 1861 această producţie s-a dezvoltat puternic, şi mai ales marile stabilimente au crescut pe seama celor mici ; secolele de activitate în acest meşteşug au format în rîndurile populaţiei meşteri extrem de iscusiţi, care au răspîndit acest gen de producţie în toată Rusia. Relaţiile capitaliste care s-au statornicit au dus la separarea industriei de agricultură : satul Bogorodskoe nu numai că nu se ocupă aproape de loc cu agricultura, dar îi şi rupe de pămînt pe ţăranii din împrejurimi, care se mută în acest „oraş" **. D-l Karpov constată că în acest sat „locuitorii n-au în ei nimic ţărănesc", „nici nu-ţi vine să crezi că te afli într-un sat, şi nu într-un oraş". Acest sat lasă cu mult în urmă atît oraşul Gorbatov cît şi celelalte oraşe reşedinţă de judeţ din gub. Nijni-Novgorod, excepţie făcînd doar oraşul Arzamas. Satul acesta este „unul dintre cele mai importante centre industriale şi comerciale din gubernie, a cărui producţie şi comerţ se cifrează în milioane de ruble". „Regiunea asupra căreia îşi extinde influenţa producţia şi comerţul satului Bogorodskoe este foarte vastă ; dar producţia din Bogorodskoe se leagă în modul cel mai strîns de producţia din împrejurimile lui pe o rază de circa 10–12 verste. Aceste localităţi industriale din împrejurimi se prezintă ca fiind

* De pildă, în fruntea producţiei de hamuri se află 13 mari întreprinzători, care au cîte 10—30 de muncitori salariaţi şi cîte 5—10 muncitori care lucrează la domiciliu. Marii producători de mănuşi croiesc mănuşile în atelierele proprii (cu cîte 2—3 muncitori salariaţi) şi le dau la cusut în afară la cîte 10—20 de femei ; acestea din urmă se împart în muncitoare care *montează degetele mănuşii* şi muncitoare *care încheie mănuşa* ; primele iau de lucru de la întreprinzători şi-l împart celor din urmă, exploatîndu-le (date pe anul 1879).

** În 1899, din 1.812 gospodării (cu 9.241 de locuitori) 1.469 nu-şi cultivau pămîntul (în 1897—12.342 de locuitori). Satele Pavlovo şi Bogorodskoe se deosebesc de celelalte localităţi din jud. Gorbatov prin aceea că aici strămutările populaţiei sînt deoscbit de reduse : ba chiar dimpotrivă, din numărul total al ţăranilor din jud. Gorbatov care se strămută, 14,9% trăiesc la Pavlovo, iar 4,9% — la Bogorodskoe. Creşterea populaţiei pe judeţ este evaluată pentru perioada 1858—1889 la 22,1%, iar în satul Bogorodskoe la 42 %. (Vezi „Materialele" statistice ale zemstvelor).

www.dacoromanica.ro

oarecum o prelungire a satului Bogorodskoe". „Locuitorii din Bogorodskoe nu seamănă cîtuşi de puţin cu obişnuiţii ţărani amărîţi ; ei se aseamănă cu meseriaşii de la oraşe, sînt oameni cu minte ageră, cu experienţă de viaţă şi privesc de sus pe ţărani. Modul de viaţă şi factura noţiunilor morale ale locuitorilor din Bogorodskoe sînt întru totul cele ale unor orăşeni". La aceasta mai rămîne să adăugăm că satele industriale din judeţul Gorbatov se disting printr-un procent relativ ridicat de locuitori ştiutori de carte : astfel, în satele Pavlovo, Bogorodskoe şi Vorsma, procentul ştiutorilor de carte şi al celor care învaţă carte, bărbaţi şi femei, este de 37,8% şi 20,0%, iar în restul judeţului – 21,5% şi 4,4% (vezi „Materialele" statistice ale zemstvelor).

Relaţii absolut asemănătoare (dar pe o scară mai redusă) găsim în meşteşugul de prelucrare a pieilor din satele : Katunki şi Gorodeţ din jud. Balahna ; Bolşoe Muraşkino, jud. Kneaghinin ; Iurino, jud. Vasil ; Tubanaevka, Spasskoe, Vatras şi Latîşiha din acelaşi judeţ. Aici constatăm aceleaşi centre neagricole avînd un „cordon" de localităţi agricole, aceleaşi variate meşteşuguri şi numeroase mici stabilimente (precum şi muncitori care lucrează la domiciliu) subordonate marilor întreprinzători, ale căror ateliere capitaliste sînt trecute uneori în categoria „fabrici şi uzine" *. Fără a intra în amănunte statistice, care nu conţin nimic nou faţă de cele expuse mai sus, vom cita numai următoarea caracterizare, extrem de interesantă, a satului Katunki ** :

„O oarecare simplitate patriarhală în relaţiile dintre patroni şi muncitori, care de altfel nu te izbeşte de la prima vedere şi care, din păcate (?), pe an ce trece dispare tot mai mult, dovedeşte caracterul meşteşugăresc al acestei producţii (?). Caracterul industrial atît al producţiei cît şi al

* Vezi „Materialele" statistice ale zemstvelor cu privire la judeţele menţionate. — „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IX şi VI. — „Indicatorul" şi „Statistica". — „Rapoarte şi studii", II.

** În 1889, satul avea 380 de gospodării (nici una nu-şi cultiva pămîntul), cu 1.305 locuitori. În toată plasa Katunki, 90,6% din gospodării au îndeletniciri neagricole, 70,1% din numărul total al lucrătorilor au numai îndeletniciri neagricole (adică nu se ocupă cu agricultura). În ceea ce priveşte ştiinţa de carte, această plasă depăşeşte cu mult media pe judeţ, rămînînd în urmă sub acest raport numai faţă de plasa Cernoreţkaia, plasă şi ea neagricolă, cu o foarte dezvoltată producţie de ambarcaţiuni. Satul Bolşoe Muraşkino avea în 1887 un număr de 856 de gospodării (din care 853 nu-şi cultivau pămîntul), cu 3.473 de locuitori, bărbaţi şi femei. Potrivit datelor recensămîntului din 1897, satul Gorodeţ avea 6.330 de locuitori, Bolşoe Muraşkino — 5.341, Iurino — 2.189, Spasskoe — 4.494, Vatras — 3.012.

www.dacoromanica.ro

populației începe să se manifeste numai în ultimul timp, sub influența mai ales a orașului, cu care legăturile au devenit mai lesnicioase o dată cu înființarea transportului pe apă. Astăzi satul arată ca o localitate pe de-a-ntregul industrială : faptul că aici nu există nici urmă de agricultură, înghesuirea clădirilor, care sînt construite una lîngă alta, aproape la fel ca la oraș, palatele de piatră ale bogătașilor și alături de ele cocioabele mizere ale celor săraci, lungile clădiri de lemn și de piatră ale fabricilor, îngrămădite în centrul localității, – toate acestea fac ca satul Katunki să se deosebească net de localitățile vecine și dovedesc limpede caracterul industrial al populației locale. Înșiși locuitorii amintesc, prin unele trăsături ale caracterului lor, tipul de muncitor «de fabrică» deja format în Rusia : un oarecare lustru în aranjarea locuinței, în îmbrăcăminte, în maniere, o viață în majoritatea cazurilor destrăbălată și puțină grijă pentru ziua de mîine, un limbaj îndrăzneț, uneori chiar pretențios, o oarecare atitudine de mîndrie față de țărănoii necioplîți, – toate aceste trăsături ale lor sînt comune tuturor muncitorilor de fabrică din Rusia" *.

În orașul Arzamas, gub. Nijni-Novgorod, statistica „fabricilor și uzinelor" a înregistrat în 1890, în total, 6 pielării cu 64 de muncitori („Indic.") ; și acestea nu reprezintă decît o infimă parte a manufacturii capitaliste care cuprinde producția de blănuri, de încălțăminte și altele. Aceiași fabricanți folosesc muncitori la domiciliu și în orașul Arzamas (în 1878, numărul lor era evaluat la 400 de oameni), și în cele 5 localități din imediata apropiere a orașului, unde din 360 de blănari 330 lucrează pentru negustorii din Arzamas cu materialul acestora, muncind cîte 14 ore pe zi pentru 6–9 ruble pe lună ** ; de aceea blănarii sînt toți palizi, debili, pe cale de a degenera. În satul Vîezdnaia Sloboda, situat în imediata apropiere a orașului, din 600 de cizmari 500 lucrează pentru întreprinzători, primind pielea pentru cizme gata croită. Acest meșteșug, vechi de aproape 200 de ani, continuă să crească și să se dezvolte. Locuitorii aproape că nu se ocupă cu agricultura, iar întregul lor fel de viață e pur orășenesc ; ei duc un trai „luxos". Același lucru este valabil și pentru localitățile de blănari menționate mai sus, unde locuitorii „privesc cu dispreț pe țăranul-plugar, numindu-l «țărănoi-necioplit»" ***.

Exact același lucru se constată și în gub. Veatka. Județele Veatka și Slobodskoi sînt în același timp și centre de produc-

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", IX, pag. 2.567. Datele pe anul 1880.

** În comparație cu situația muncitorului agricol, situația muncitorilor de la fabricile din Arzamas este mai bună („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", III, pag. 133).

*** Ibid., pag. 76.

www.dacoromanica.ro

ție „meșteșugărească" și centre de producție „de fabrică" în ramura pielăriei și a blănurilor. În județul Veatka, stabilimentele meșteșugărești pentru prelucrarea pieilor sînt concentrate la periferiile orașelor, „completînd" producția fabricilor mari *, de pildă lucrînd pentru marii fabricanți ; tot pentru aceștia lucrează în majoritatea cazurilor meșteșugarii-curelari și meșteșugarii care prepară clei. Patronii de fabrici pentru prelucrarea blănurilor folosesc sute de muncitori care lucrează la domiciliu, cosînd piei de oaie etc. Aceasta este o manufactură capitalistă cu secțiile : de cojoace și de argăsit, de piele și de hamuri etc. Și mai evidente sînt relațiile care s-au creat în județul Slobodskoi (centrul producției este suburbia Demianka) ; aici găsim un număr restrîns de mari fabricanți **, care și-au subordonat pe meșteșugarii-pielari (870 de oameni), cizmari și mănușari (855 de oameni), blănari (940 de oameni), croitori (309 oameni confecționează scurte de blană la comanda capitaliștilor). În general, acest mod de organizare a producției de articole de piele este răspîndit, după cît se vede, pe o scară foarte largă : de pildă, în orașul Sarapul, gub. Veatka, „Statistica" înregistrează 6 pielării care confecționează în același timp și încălțăminte, folosind pe lîngă cei 214 muncitori din stabiliment încă 1.080 de muncitori la domiciliu (pag. 495). Ce s-ar alege de „meșteșugarii" noștri, acești reprezentanți ai industriei „populare" pe care Manilovii de tot felul ni-i înfățișează în culori trandafirii, dacă toți negustorii și fabricanții din Rusia și-ar număra – tot atît de precis și de minuțios – muncitorii folosiți de ei la domiciliu ! ***

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a XI-a, pag. 3.084. (Comp. „Indicatorul" pe 1890). În categoria meșteșugarilor a fost inclus țăranul-agricultor Dolgușin, care are o fabrică cu 60 de muncitori ; de altfel, el nu este singurul meșteșugar de acest fel.

** Potrivit „Indicatorului" pe 1890 — circa 27 de patroni, avînd peste 700 de muncitori.

*** Comp., de asemenea, „Statistica", pag. 489, privitor la cunoscutul sat „de meșteșugari" Dunilovo din jud. Șuia, gub. Vladimir. „Indicatorul" pe 1890 a înregistrat aici 6 fabrici de blănuri cu 151 de muncitori, iar după datele cuprinse în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești" (partea a X-a), în această regiune lucrează circa 2.200 de blănari și 2.300 de cojocari ; în 1877 se numărau aici pînă la 5.500 de „meșteșugari". Probabil că în același mod este organizată și producția de site de fire de păr din același județ, care cuprinde circa 40 de sate și aproape 4.000 de oameni așa-zișii „mardassieni" (denumirea întregii regiuni) [134]. Structura similară a producției de piele și încălțăminte din gub. Perm am descris-o în „Studii", pag. 171 și urm. (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 382 și urm. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

Tot aici trebuie să menționăm satul industrial Rasskazovo din jud. Tambov, gub. Tambov (în 1897 – 8.283 de locuitori), care este în același timp și un centru al producției „de fabrică" (fabrici de postav, de săpun, de piele, de spirt) și un centru de industrie „meșteșugărească", aceasta din urmă fiind strîns legată de cea dintîi ; găsim aici pielării, pîslării (aproape 70 de proprietari de stabilimente ; există stabilimente cu cîte 20–30 de muncitori), producție de clei, de încălțăminte, de ciorapi (nu există gospodărie în care să nu se împletească ciorapi din lînă primită la cîntar de la „scupșcici") etc. Lîngă acest sat este localitatea Belaia Poleana (300 de gospodării), cunoscută prin industria meșteșugărească de același gen. În județul Morșansk, centrul de industrie meșteșugărească – satul Pokrovskoe-Vasilievskoe – este în același timp și un centru al industriei de fabrică (vezi „Indicatorul" și „Rapoarte și studii", vol. III). În gubernia Kursk sînt remarcabile, ca localități industriale și centre de industrii „meșteșugărești", localitățile : Veliko-Mihailovka (jud. Novîi Oskol, în 1897 – 11.853 loc.), Borisovka (jud. Graivoron, 18.071 loc.), Tomarovka (jud. Belgorod, 8.716 loc.), Mitropolie (jud. Sudjan, peste 10.000 de locuitori. Vezi „Rapoarte și studii", vol. I, datele pe 1888–1889). În aceleași localități veți găsi și „fabrici" de pielărie (vezi „Indicatorul" pe 1890). Principala industrie „meșteșugărească" este cea de pielărie și încălțăminte. Ea a luat naștere încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar în perioada 1860–1870 a atins culmea dezvoltării ei, devenind o „organizație cu caracter pur comercial". Întreaga industrie a fost monopolizată de antreprenori, care achiziționau piele și o dădeau meșteșugarilor spre a o prelucra. Căile ferate au desființat acest caracter de monopol al capitalului, iar capitaliștii-antreprenori și-au transferat capitalurile în întreprinderi mai rentabile. Acum această industrie este organizată astfel : numărul întreprinzătorilor mari este de circa 120 ; ei posedă ateliere cu muncitori salariați și dau de lucru la domiciliu ; numărul micilor întreprinzători de sine stătători (care însă achiziționează piele de la marii întreprinzători) se ridică pînă la 3.000 ; numărul meșteșugarilor care lucrează la domiciliu (pentru marii patroni) este de 400, și același este și numărul muncitorilor salariați ; mai sînt apoi și ucenicii. În total, numărul cizmarilor este de peste 4.000. În afară de aceasta mai sînt

www.dacoromanica.ro

meşteşugari-olari, meşteşugari care fac rame de icoane, meşteşugari-iconari, ţesători de feţe de masă etc.

O manufactură capitalistă cît se poate de caracteristică şi de tipică este industria blănurilor de veveriţă din jud. Kargopol, gub. Oloneţ, descrisă în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti" (partea a IV-a) cu foarte multă competenţă de un meşter-învăţător care a redat în mod simplu şi veridic întreaga viaţă a populaţiei care lucrează în această ramură de producţie. Din descrierea lui (1878) rezultă că această industrie există de la începutul secolului al XIX-lea : 8 patroni au 175 de muncitori ; tot pentru ei lucrează la domiciliu aproape 1.000 de cusătorese şi circa 35 de familii de blănari (pe la sate), în total 1.300–1.500 de oameni, cu o producţie în valoare de 336.000 de ruble. Ca o curiozitate trebuie relevat faptul că, atunci cînd această producţie era în floare, ea nu figura în statistica „fabricilor şi uzinelor". „Indicatorul" pe 1879 nu o menţionează. Abia cînd a început să decadă, a menţionat-o şi statistica. „Indicatorul" pe 1890 înregistrează în oraşul Kargopol şi în judeţ 7 fabrici cu 121 de muncitori, cu o producţie în valoare de 50.000 de ruble, iar „Statistica" – 5 fabrici cu 79 de muncitori (şi 57 de oameni la domiciliu), cu o producţie în valoare de 49.000 de ruble *. Rînduielile din această manufactură capitalistă sînt extrem de instructive ca mostră de ceea ce se petrece în străvechile noastre „industrii meşteşugăreşti" neaoşe, pierdute într-unul din numeroasele funduri de provincie din Rusia. Meşterii muncesc cîte 15 ore pe zi într-o atmosferă extrem de nesănătoasă, cîştigînd 8 ruble pe lună şi mai puţin de 60–70 de ruble pe an. Venitul patronilor este de circa 5.000 de ruble pe an. Relaţiile dintre patroni şi muncitori sînt „patriarhale" : potrivit obiceiului din bătrîni, patronul dă muncitorilor gratuit cvas şi sare, pe care muncitorii le obţin după multe rugăminţi de la bucătăreasa patronului. În semn de recunoştinţă faţă de patron (pentru faptul că le „dă"

* Iată datele cu privire la „meşteşugari" pe anul 1894. „Cu cusutul blănurilor de veveriţă prelucrate se ocupă cele mai sărace femei din oraşul Kargopol şi cele mai sărace ţărance din plasa Pavlov. Ele sînt plătite extrem de prost", aşa încît o cusătoreasă nu cîştigă pe lună decît 2 ruble şi 40 de copeici — 3 ruble cu întreţinere proprie, şi pentru a scoate acest cîştig (se plăteşte la bucată) trebuie să muncească fără pic de răgaz cîte 12 ore pe zi. „Munca este istovitoare prin aceea că cere încordare şi asiduitate extremă". Numărul cusătoreselor este acum de aproape 200 („Industria meşteşugărească din gubernia Oloneţ", studiul d-lor Blagoveşcenki şi Gareazin. Petrozavodsk, 1895. Pag. 92—93).

www.dacoromanica.ro

de lucru), muncitorii vin să smulgă fără plată cozile blănurilor de veveriță și, de asemenea, după terminarea lucrului curăță blănurile. Meșterii trăiesc toată săptămîna în ateliere, iar patronii, sub formă de glumă, le trag din cînd în cînd cîte o bătaie (pag. 218, l.c.), îi pun să facă diferite munci : să dea fîn la vite, să cureţe zăpada, să aducă apă, să clătească rufele și altele. Ieftinătatea braţelor de muncă este uimitoare chiar și la Kargopol, iar ţăranii din împrejurimi „sînt gata să muncească aproape pe degeaba". Producţia este manuală, cu o sistematică diviziune a muncii, cu o ucenicie de lungă durată (8–12 ani) ; ne putem lesne închipui soarta ucenicilor.

6) Celelalte ramuri de prelucrare a produselor animale

Un exemplu deosebit de remarcabil de manufactură capitalistă este faimosul meșteșug al cizmăriei din satul Kimrî, jud. Korceava, gub. Tver, și din împrejurimile lui *. Este un meșteșug vechi, care există din secolul al XVI-lea. În epoca de după reformă, el continuă să crească și să se dezvolte. Pletnev a stabilit că la începutul deceniului al 8-lea această producţie cuprindea 4 plăși, iar în 1888 numărul plășilor se ridicase la 9. Baza structurii acestei producţii este următoarea. În fruntea producţiei se află proprietarii marilor ateliere cu muncitori salariaţi, care dau în afară piei croite pentru a fi cusute. D-l Pletnev a stabilit că există 20 de patroni cu 124 de muncitori și 60 de ucenici, și cu o producţie în valoare de 818.000 de ruble ; totodată, autorul stabilește că numărul aproximativ al muncitorilor la domiciliu folosiţi de aceşti capitaliști este de 1.769 de muncitori și 1.833 de ucenici. Urmează micii patroni, cu 1–5 muncitori salariaţi și cu 1–3 ucenici. Aceşti patroni își desfac marfa mai ales în tîrgurile din satul Kimrî ; numărul lor este de 224, avînd 460 de

* Vezi „Analele statistice ale Imperiului rus", II, partea a III-a. Petersburg, 1872. Materiale pentru studierea industriei meșteșugărești și a muncii manuale în Rusia. Prelucrate de *L. Maikov*. Articolul lui V. A. Pletnev. Această lucrare este cea mai bună în ceea ce privește claritatea descrierii întregii *structuri* a acestei producţii. Lucrările ulterioare oferă date statistice prețioase și date privitoare la felul de trai, dar explică într-un mod mai puţin satisfăcător structura economică a acestei producţii complexe. Vezi, apoi, „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a VIII-a, articolul d-lui Pokrovski. — „Rapoarte și studii", vol. I.

www.dacoromanica.ro

muncitori şi 301 ucenici ; valoarea producţiei este de 187.000 de ruble. Prin urmare, în total sînt 244 de patroni, 2.353 de muncitori (dintre care 1.769 de muncitori la domiciliu) şi 2.194 de ucenici (dintre care 1.833 lucrează la domiciliu), cu o producţie în valoare de 1.005.000 de ruble. Mai sînt apoi ateliere care execută diferite operaţii parţiale : de ajustaj (şerfuitul pielii cu cuţitoaia) ; de folosire a şerfuiturilor (încleiatul şerfuiturilor de piele rezultate de la şerfuit) ; cărăuşi speciali pentru transportarea mărfii (4 patroni cu 16 muncitori, avînd circa 50 de cai) ; tîmplari speciali (confecţionează lăzi) etc. * Pletnev evaluează valoarea globală a producţiei la 4.700.000 de ruble pentru întreaga regiune. În 1881, numărul meşteşugarilor era evaluat la 10.638, iar împreună cu cei care se strămutau pentru munci sezoniere – la 26.000 de oameni ; valoarea producţiei era evaluată la 3.700.000 de ruble. În ceea ce priveşte condiţiile de muncă, este important să menţionăm ziua de lucru excesiv de lungă (14–15 ore), condiţiile de muncă extrem de neigienice, plata în mărfuri etc. Centrul acestei producţii, satul Kimri, „pare a fi mai curînd un mic oraş" („Rapoarte şi studii", I, 224) ; locuitorii sînt slabi agricultori, tot anul se îndeletnicesc cu ocupaţii neagricole ; numai meşteşugarii satului se lasă de meşteşugul lor în perioada cositului fînului. Casele din satul Kimrî sînt case de tip orăşenesc, iar locuitorii se disting prin deprinderi orăşeneşti (de pildă „ţinuta îngrijită"). În „statistica fabricilor şi uzinelor", această ramură de producţie nu figura pînă în ultimul timp, probabil din cauză că patronii „îşi zic bucuroşi meşteşugari" (ib., 228). În „Statistică" au figurat pentru prima oară 6 ateliere de încălţăminte din regiunea Kimrî, cu cîte 15–40 de muncitori care lucrează în stabiliment şi fără muncitori la domiciliu. Firește, aici sînt o mulţime de lacune.

Tot manufactură este şi producţia de nasturi din gub. Moscova, judeţele Bronniţî şi Bogorodsk – producţia de nasturi din

* Comp. „Rapoarte şi studii" : 7 categorii : 1) negustori de piei ; 2) scupşcici de încălţăminte ; 3) proprietari de mari ateliere de rihtuit (5—6 oameni) care dau apoi marfa pentru lucru la domiciliu ; 4) proprietari de ateliere mici cu muncitori salariaţi care dau şi ei de lucru la domiciliu ; 5) meşteşugari care lucrează de unul singur fie pentru piaţă, fie pentru patroni [despre care a fost vorba la punctele 3 şi 4] ; 6) muncitori salariaţi (meşteri, calfe, ucenici) ; 7) „calapodari, muncitori care ştupează încălţămintea, precum şi patronii şi muncitorii atelierelor de ajustaj, de uns şi de muşama" [135] (pag. 227, l. c.). Potrivit recensămîntului din 1897, numărul locuitorilor din Kimrî este de 7.017.

www.dacoromanica.ro

copite, precum şi din coarne de berbec. În această ramură de producţie lucrează 487 de muncitori în 52 de stabilimente ; valoarea producţiei este de 264.000 de ruble. Stabilimente cu mai puţin de 5 oameni sînt în număr de 16 ; 26 de stabilimente au între 5 şi 10 oameni ; 10 stabilimente au cîte 10 oameni şi mai mulţi. Nu au muncitori salariaţi doar 10 meşteşugari, care lucrează pentru marii întreprinzători cu materialul acestora. Cu totul independenţi sînt numai marii întreprinzători (care, după cum se vede din cifrele citate, trebuie să aibă cîte 17–21 de muncitori la 1 stabiliment). Probabil că ei sînt aceia care figurează în „Indicator" ca „fabricanţi" (vezi pag. 291 : 2 stabilimente cu o producţie în valoare de 4.000 de ruble şi cu 73 de muncitori). Aceasta este „o manufactură organică" ; mai întîi coarnele sînt muiate cu ajutorul aburilor în aşa-zisa „încăpere de aburire" (o căsuţă de lemn cu o vatră înăuntru), apoi trec în *atelier*, unde sînt tăiate la presa de tăiat nasturi ; presa de imprimat modele imprimă pe ele un desen şi, în sfîrşit, se face finisarea şi lustruirea la polizoare. În această producţie există ucenici. Ziua de lucru este de 14 ore. Plata se face de obicei în mărfuri. Relaţiile dintre patroni şi muncitori sînt patriarhale, şi anume : patronul îi numeşte pe muncitori „flăcăi", iar registrul de plată este numit „registrul flăcăilor" ; la plata salariilor, patronul dojeneşte pe muncitori şi niciodată nu satisface pe deplin „rugăminţile" lor de a le da bani.

De acelaşi tip este şi producţia de articole de corn, care figurează în tabelul nostru de mici meşteşuguri (anexa I la cap. V, meşteşugurile nr. 31 şi 33). „Meşteşugarii" cu zeci de muncitori salariaţi figurează şi în „Indicator" ca „fabricanţi" (pag. 291). În această producţie este aplicată diviziunea muncii ; se foloseşte şi darea de lucru la domiciliu (celor care lucrează la îndreptarea pieptenilor). În judeţul Bogorodsk, centrul acestei producţii este marele sat Hoteici în care agricultura trece deja pe planul al doilea (în 1897 – 2.494 de locuitori). Pe bună dreptate se spune în publicaţia zemstvei din Moscova : „Industriile meşteşugăreşti din judeţul Bogorodsk, gub. Moscova, în 1890", că acest sat *„nu este nimic altceva decît o vastă manufactură a producţiei de piepteni"* (pag. 24, subliniat de noi). În 1890, în acest sat existau peste 500 de

www.dacoromanica.ro

producători, cu o producție de la 3.500.000 pînă la 5.500.000 de piepteni. „De cele mai multe ori vînzătorul de coarne este în același timp și scupșcicul care cumpără produsele, iar uneori el este, în afară de aceasta, și un mare producător de piepteni". Deosebit de proastă este situația producătorilor care sînt nevoiți să ia coarne ca să le lucreze „în acord" : „de fapt situația lor este mai proastă decît aceea a muncitorilor salariați din marile stabilimente". Nevoia îi obligă să exploateze peste măsură munca întregii lor familii și să *prelungească ziua de lucru,* să pună la lucru adolescenți. „Iarna, la Hoteici, munca începe la ora 1 noaptea și este greu de spus cu certitudine cînd încetează ea în casa meșteșugarului «de sine stătător» care lucrează «în acord»". Plata în mărfuri este folosită pe scară largă. „Acest sistem, care a fost desființat în fabrici cu atîta greutate, continuă să fie în vigoare în micile stabilimente meșteșugărești" (27). Probabil că la fel este și structura producției de articole de corn în județul Kadnikov, gub. Vologda, în regiunea satului Ustie (așa-zisa „Ustianșcina") cu 58 de sate. D-l V. Borisov („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a IX-a) înregistrează aici 388 de meșteșugari cu o producție în valoare de 45.000 de ruble ; toți meșteșugarii lucrează pentru capitaliști, care cumpără coarne de la Petersburg, iar baga – din străinătate.

În fruntea producției de perii din gub. Moscova (vezi anexa I la cap. V, meșteșugul nr. 20) găsim stabilimente mari cu un număr mare de muncitori salariați și cu o aplicare sistematică a diviziunii muncii *. Este interesant să arătăm aici schimbarea survenită în structura acestui meșteșug în perioada 1879 – 1895 (vezi publicația zemstvei Moscova : „Producția de perii potrivit cercetărilor din 1895"). Unii meșteșugari înstăriți s-au mutat la Moscova pentru a-și înființa întreprinderi acolo. Numărul producătorilor a crescut cu 70% ; îndeosebi a crescut numărul femeilor (+ 170%) și al fetelor tinere (+159%). Numărul marilor ateliere cu muncitori salariați s-a micșorat : procentul de stabilimente cu muncitori salariați a scăzut de la 62% la 39%. Aceasta se explică prin faptul că întreprinzătorii

* „Tăietorul" taie monturile pentru perii ; „sfredelitorul" face găurile în monturi ; „curățitorul" curăță părul ; „custovșcicul" „prinde" părul în găuri ; „tîmplarul" lipește capacele pe monturi („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea I, pag. 18).

www.dacoromanica.ro

au adoptat sistemul *împărţirii lucrului la domiciliu.* Introducerea maşinii de găurit (pentru sfredelirea găurilor în monturi), a cărei folosire a devenit generală, a accelerat şi a înlesnit unul dintre principalele procese ale muncii de confecţionare a periilor. A crescut cererea de „custovşcici" (meşteşugari care „prind" părul în monturi), şi această operaţie, specializîndu-se din ce în ce mai mult, a revenit femeilor, care reprezintă o forţă de muncă mai ieftină. Femeile au început să execute acasă la ele operaţia de a prinde părul în monturile periilor, pentru care sînt plătite în acord. Prin urmare, intensificarea muncii la domiciliu a fost determinată aici de progresul tehnicii (maşina de găurit), de progresul diviziunii muncii (femeile nu fac nimic altceva decît să prindă părul în monturi), de progresul exploatării capitaliste (munca femeilor şi a fetelor tinere este mai ieftină). Din acest exemplu reiese deosebit de limpede faptul că *munca la domiciliu nu exclude cîtuşi de puţin noţiunea de manufactură capitalistă,* ci, dimpotrivă, că ea este cîteodată chiar *un indiciu al dezvoltării manufacturii.*

7) Prelucrarea produselor minerale

În ramura de producţie a ceramicii, un exemplu de manufactură capitalistă ne oferă producţia din regiunea Gjel (care cuprinde 25 de sate ţinînd de judeţele Bronniţî şi Bogorodsk, gubernia Moscova). Datele statistice referitoare la această producţie figurează în tabelul nostru de mici meşteşuguri (anexa I la cap. V, meşteşugurile nr. 15, 28 şi 37). Din aceste date se vede că, cu toate enormele deosebiri dintre cele trei feluri de producţie din Gjel : producţia de oale, de vase de porţelan şi atelierele de ornare, treptele intermediare dintre diferitele categorii de stabilimente în fiecare meşteşug atenuează aceste deosebiri, astfel încît rezultă un şir întreg de ateliere ale căror proporţii, pe măsură ce trecem de la unul la altul, cresc. Iată, pe categorii, numărul mediu al muncitorilor la un stabiliment în aceste trei ramuri de producţie : 2,4 – 4,3 – 8,4 – 4,4 – 7,9 – 13,5 – 18 – 69 – 226,4. Adică, pornind de la atelierul cel mai mic, şirul ajunge pînă la atelierul cel mai mare. Faptul că marile stabilimente ţin de manufactura capitalistă (în măsura în care n-au introdus maşini şi nu s-au transformat în fabrici)

www.dacoromanica.ro

este în afară de orice îndoială ; important însă este nu numai aceasta, ci şi faptul că *micile stabilimente sînt legate de cele mari*, că aici constatăm o *structură unică a producţiei*, şi nu ateliere diferite care să aibă ba un tip de organizare economică, ba altul. „Gjel formează un singur tot economic" (Isaev, l. c., 138) ; marile ateliere din această regiune s-au format încet şi treptat, dezvoltîndu-se din cele mici (ib., 121). Producţia se bazează pe munca manuală *, cu folosirea într-o măsură considerabilă a *diviziunii muncii :* la olari găsim modelari (care se specializează în modelarea diferitelor feluri de vase), muncitori care le ard în cuptoare, şi alţii, iar cîteodată şi un muncitor special pentru prepararea vopselelor. La fabricanţii de vase de porţelan, diviziunea muncii este extrem de detaliată : lucrători care macină argila, modelari, ajutori care pun la îndemînă muncitorului materialul necesar, lucrători care lucrează la vatră, pictori de ceramică etc. Modelarii se specializează chiar în diferite feluri de vase (comp. Isaev, l. c., 140 : într-un caz diviziunea muncii ridică productivitatea muncii cu 25%). Atelierele de ornare lucrează pentru fabricanţii de porţelan, fiind, prin urmare, simple secţii ale manufacturii acestora, care execută o operaţie specială parţială. Caracteristic pentru manufactura capitalistă creată aici este faptul că şi forţa fizică devine în această ramură o specialitate. Astfel, în regiunea Gjel, în unele sate săpatul lutului este ocupaţia principală (aproape a întregii populaţii) ; aici, pentru muncile grele care nu cer o iscusinţă deosebită (de pildă munca lucrătorului care macină argila) sînt folosiţi aproape exclusiv muncitori veniţi din guberniile Tula şi Reazan, muncitori care întrec prin forţă şi vigoare pe locuitorii pirpirii din regiunea Gjel. Plata în mărfuri este folosită pe o scară largă. Agricultura se află într-o stare proastă. „Locuitorii regiunii Gjel reprezintă o generaţie degenerată" (Isaev, 168) ; ei au pieptul slab, umerii înguşti, sînt lipsiţi de putere ; pictorilor le slăbeşte de timpuriu vederea etc. Diviziunea capitalistă a muncii zdrobeşte pe om şi îl schilodeşte. Ziua de lucru este de 12–13 ore.

* Remarcăm că în această producţie, ca şi în producţia de ţesături descrisă mai sus, manufactura capitalistă reprezintă, propriu-zis, economia zilei de ieri. Epoca de după reformă se caracterizează prin transformarea acestei manufacturi în mare industrie mecanizată. Numărul fabricilor din Gjel care folosesc maşini cu aburi era : în 1866 — 1, în 1879 — 2, în 1890 — 3 (după datele „Anuarului ministerului de finanţe", partea I, şi ale „Indicatorului" pe 1879 şi 1890).

www.dacoromanica.ro

8) Prelucrarea metalelor. Meşteşugurile din Pavlovo

Renumita producţie de lacăte şi articole de oţel din regiunea Pavlovo cuprinde o regiune întreagă din judeţul Gorbatov, gub. Nijni-Novgorod, şi din judeţul Murom, gub. Vladimir. Originea acestor meşteşuguri este foarte veche : Smirnov arată că încă în 1621 existau în Pavlovo (potrivit condicii birnicilor) [136] 11 fierării. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, aceste meşteşuguri erau dominate de relaţii capitaliste pe deplin formate şi foarte extinse. După reformă, meşteşugurile din această regiune au continuat să se dezvolte în adîncime şi, totodată, să se extindă. Potrivit recensămîntului efectuat de zemstve în 1889, în 13 plăşi şi 119 sate din judeţul Gorbatov se ocupau cu meşteşugul 5.953 de gospodării, 6.570 de lucrători de sex masculin (54% din numărul total al lucrătorilor din aceste sate) şi 2.741 de bătrîni, adolescenţi şi femei, în total 9.311 persoane. În judeţul Murom, d-l Grigoriev a înregistrat, în 1881, 6 plăşi cu meşteşuguri dezvoltate, 66 de sate, 1.545 de gospodării şi 2.205 lucrători bărbaţi (39% din numărul total al lucrătorilor din aceste sate). Aici nu numai că s-au format mari sate cu meşteşuguri dezvoltate care nu se ocupă cu agricultura (Pavlovo, Vorsma), dar pînă şi ţăranii din împrejurimi au început să se lase de agricultură : în afara satelor Pavlovo şi Vorsma, în judeţul Gorbatov erau ocupate cu diferite meşteşuguri 4.492 de persoane, dintre care 2.357, adică *mai mult de jumătate*, nu se ocupau cu agricultura. În centre ca Pavlovo viaţa a luat un aspect cu totul orăşenesc, dînd naştere la cerinţe incomparabil mai dezvoltate în ceea ce priveşte mobilierul, îmbrăcămintea etc. ; condiţiile de trai sînt mult mai civilizate decît la plugarii „necioplţi" din împrejurimi *.

Trecînd la problema structurii economice a producţiei din Pavlovo, trebuie să constatăm, în primul rînd, faptul incontestabil că în fruntea „meşteşugarilor" se află manufacturi capitaliste dintre cele mai tipice. De pildă, în stabilimentul Zavialovilor (stabiliment care încă în deceniul al 7-lea folosea în atelier peste 100 de muncitori, iar acum a introdus şi o

* Vezi mai sus cele spuse cu privire la faptul că procentul de ştiutori de carte este mai ridicat în rîndurile populaţiei din Pavlovo şi Vorsma şi că ţăranii se strămută de la sate în aceste localităţi.

www.dacoromanica.ro

maşină cu aburi), un briceag trece prin 8–9 mîini : la confecţionarea lui lucrează un fierar, un muncitor care lucrează lamele, unul care lucrează prăselele (acesta lucrează de obicei la domiciliu), un muncitor care călește lamele, unul care le lustruieşte, un muncitor care finisează briceagul, unul care lucrează la îndreptarea şi un muncitor care lucrează la marcarea lui. Aceasta este o largă cooperaţie capitalistă, bazată pe diviziunea muncii, o parte considerabilă a muncitorilor parţiali efectuînd munca nu în atelierul capitalistului, ci la domiciliu. Iată datele d-lui Labzin (1866) cu privire la cele mai mari stabilimente din satele Pavlovo, Vorsma şi Vacea în toate ramurile de producţie din această regiune : 15 patroni aveau 500 de muncitori în stabilimente şi 1.134 de muncitori în afară, în total 1.634 de oameni, valoarea producţiei fiind de 351.700 de ruble. În ce măsură această caracterizare a relaţiilor economice este valabilă pentru întreaga regiune în momentul de faţă se vede din următoarele date * :

Regiuni	Numărul persoanelor care se îndeletnicesc cu meşteşuguri şi care lucrează efectiv					Valoarea aprox. a producţiei în milioane de ruble
	pentru piaţă	pentru patron	ca muncitori salariaţi	pentru patron şi ca muncitori salariaţi	Total	
Pavlovo	3.132	2.819	619	3.438	6.570	2
Regiunea satului Selitba	41	60	136	196	237	
Murom	500	?	?	2.000	2.500	1
Total	3.673	—	—	5.634	9.307	3

Aşadar, structura producţiei de felul celei schiţate de noi predomină în toate regiunile. În linii generale, circa *trei cincimi* din numărul total al muncitorilor lucrează în condiţiile unor relaţii capitaliste. Prin urmare, vedem că şi aici manu-

* Datele sînt luate din „Materialele" statistice ale zemstvelor şi din „Raportul" d-lui Annenski, precum şi din studiul lui A. N. Potresov (cit. mai sus). În ceea ce priveşte regiunea Murom, cifrele sînt aproximative. Numărul locuitorilor, după recensămîntul din 1897, este de : 4.674 în Vorsma, 12.431 în Pavlovo.

www.dacoromanica.ro

factura ocupă o poziție predominantă în structura generală a producției * și își subordonează mase de muncitori, fără a fi totuși în stare să înlăture cu totul mica producție. Viabilitatea relativă a acesteia din urmă se explică pe deplin, în primul rînd, prin aceea că unele ramuri de producție din Pavlovo n-au fost încă de loc mecanizate (de pildă producția de lacăte), iar în al doilea rînd prin faptul că micul producător se apără de decădere prin mijloace de pe urma cărora el decade mai mult decît muncitorul salariat. Aceste mijloace sînt : prelungirea zilei de lucru, reducerea nivelului de trai și a nivelului necesităților. „Cîștigul grupului de meșteșugari care lucrează pentru patroni este expus unor oscilații mai mici" (Grigoriev, l. c., 65) ; la Zavialov, de pildă, cel mai prost plătit este muncitorul care lucrează prăsele : „el lucrează la domiciliu, și de aceea se și mulțumește cu o plată scăzută" (68). Meșteșugarii care lucrează „pentru fabricanți" „au posibilitatea să cîștige ceva mai mult decît ceea ce cîștigă în medie meșteșugarul care își duce produsul la piață. Creșterea cîștigului este deosebit de vizibilă la muncitorii care locuiesc chiar în fabrici" (70) **. Ziua de lucru în „fabrici" este de $14^1/_2$–15 ore, maximum 16 ore. „Pe cîtă vreme la meșteșugarii care lucrează la domiciliu ziua de lucru este întotdeauna de cel puțin 17 ore, uneori ajungînd pînă la 18 și chiar pînă la 19 ore" (ibid.). N-ar fi de mirare ca legea din 2 iunie 1897 [137] să determine aici o intensificare a muncii la domiciliu ; era de mult timpul ca acești „meșteșugari" să-și concentreze preocupările și eforturile pentru a obține de la patronii lor amenajarea unor fabrici ! Să-și aducă aminte cititorul de faimoasa „plată în mărfuri", „amanetarea soțiilor", „procente pentru împărțirea

* Datele citate sînt departe de a exprima într-o măsură deplină această predominare : cele expuse mai jos în text arată cum meșteșugarii care lucrează pentru piață sînt subordonați capitalului într-o măsură *și mai mare* decît cei care lucrează pentru patroni, iar aceștia din urmă într-o măsură *încă și mai mare* decît muncitorii salariați. Producția din Pavlovo dă la iveală deosebit de pregnant legătura indisolubilă dintre capitalul comercial și cel industrial, legătură care este proprie în genere manufacturii capitaliste în ceea ce privește raportul dintre ea și micii producători.

** Legătura cu pămîntul are, de asemenea, un rol important în scăderea cîștigurilor. Meșteșugarii de la sate „cîștigă în general mai puțin decît meșteșugarii din Pavlovo care lucrează lacăte" (Annenski, „Raportul", pag. 61). Ce-i drept, trebuie să se țină seama de faptul că primii au grînele din recolta proprie ; cu toate acestea însă, „situația meșteșugarului de rînd de la sate numai cu greu ar putea fi calificată ca fiind mai bună decît situația unui meșteșugar de rînd din Pavlovo care lucrează lacăte" (61).

www.dacoromanica.ro

banilor" *, practicate la Pavlovo, şi alte forme asemănătoare de aservire şi de umilire a omului care strivesc pe micul producător pretins independent **. Din fericire, marea industrie mecanizată, care se dezvoltă într-un ritm rapid, nu tolerează atît de uşor aceste forme de exploatare, care sînt cele mai crîncene, aşa cum face acest lucru manufactura. Anticipînd, citǎm cîteva date cu privire la creşterea producţiei de fabrică în această regiune ***.

Ani	Numărul „fabricilor şi uzinelor"	Numărul muncitorilor			Valoarea producţiei (în mii de ruble)	Numărul stabilimentelor cu maşini cu aburi	Numărul stabilimentelor cu 15 muncitori şi mai mult
		care lucrează în stabilimente	care lucrează la domiciliu	total			
1879	31	?	?	1.161	498	2	12
1890	38	circa 1.206	circa 1.155	2.361	594	11	24
1894/95	31	1.905	2.197	4.102	1.134	19	31

Vedem, aşadar, că un număr din ce în ce mai mare de muncitori se concentrează în mari stabilimente, care încep să folosească maşini ****.

* Scupşcicul nu plătea pe fiecare meşteşugar în parte, ci dădea la cîţiva o bancnotă mare. Pentru a se putea dezlega unul pe altul, oamenii erau nevoiţi să-i mai dea scupşcicului, drept plată pentru schimbarea banilor, 1½—2 copeici de fiecare rublă. — *Nota trad.*

** În timpul crizelor sînt şi cazuri cînd oamenii lucrează literalmente pe degeaba, schimbînd „laia pe bălaia", adică schimbînd produse finite pe materii prime, şi cazurile acestea sînt „destul de frecvente" (Grigoriev, ibid., 93).

*** Datele sînt luate din „Indicator" şi din „Statistică" cu privire la întreaga regiune, inclusiv satele Selitba şi Vacea cu împrejurimile lor. „Indicatorul" pe 1890 a inclus, fără îndoială, în numărul total al muncitorilor de fabrică pe muncitorii care lucrează în afară ; noi am stabilit cu aproximaţie numărul muncitorilor care lucrează în afară, mărginindu-ne să-l corectăm cu cifrele corespunzătoare privitoare la două stabilimente foarte mari (stabilimentul Zavialovilor şi cel al lui F. Varîpaev). Pentru ca numărul „fabricilor şi uzinelor" din „Statistică" să poată fi comparat cu cel care figurează în „Indicator", trebuie să luăm numai stabilimentele care au 15 muncitori şi mai mulţi (în această privinţă vezi amănunte în „Studiile" noastre, articolul „Cu privire la problema statisticii noastre industriale"). (Vezi Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953. — *Nota red.).*

**** Într-una din ramurile de producţie din Pavlovo, şi anume în producţia de lacăte, are loc, dimpotrivă, o scădere a numărului de ateliere cu muncitori salariaţi. A. N. Potresov (l. c.), care a constatat pînă în cele mai mici amănunte acest fapt, a arătat şi cauza lui : concurenţa *fabricii* de lacăte din gubernia Kovno (fabrica fraţilor Schmidt, care în 1891 avea 500 de muncitori şi o producţie în valoare de 500.000 de ruble ; în 1894/95 — 625 de muncitori şi o producţie în valoare de 730.000 de ruble).

www.dacoromanica.ro

9) Alte ramuri de prelucrare a metalelor

De manufactura capitalistă ţin, de asemenea, meşteşugurile din satul Bezvodnoe, judeţul Nijni-Novgorod, gub. Nijni-Novgorod. Acest sat este şi el unul dintre satele industriale în care o mare parte a populaţiei nu se ocupă de loc cu agricultura şi care este centrul unui district cu meşteşuguri dezvoltate format din cîteva sate. Potrivit recensămîntului făcut de zemstvă în 1889 („Materiale", partea a VIII-a, Nijni-Novgorod, 1895), în plasa Bezvodnoe (581 de gospodării) 67,3% din gospodării nu-şi cultivau pămîntul, 78,3% din gospodării nu aveau cai, 82,4% din gospodării se îndeletniceau cu meşteşuguri, în 57,7% din gospodării existau ştiutori de carte şi elevi (faţă de 44,6% cît este media pe judeţ). În satul Bezvodnoe se produc diferite articole de metal: lanţuri, undiţe, pînze metalice; volumul producţiei era evaluat la 2.500.000 de ruble în 1883 * şi la 1.500.000 de ruble în 1888/89 **. Producţia este organizată în felul următor: se lucrează pentru patroni cu materialul acestora: munca este repartizată între mai mulţi muncitori parţiali şi executată parte în atelierele întreprinzătorilor, parte la domiciliu. De pildă, în producţia de undiţe, diferitele operaţii sînt executate de „îndoitori", de „tăietori" (ei lucrează într-o încăpere specială) şi de „ascuţitori" (femei şi copii care lucrează la domiciliu la ascuţirea undiţelor); toţi aceşti muncitori lucrează cu bucata pentru capitalist, iar îndoitorul dă de lucru muncitorilor care taie undiţele şi celor care ascut capetele. „Sîrma de fier este trasă astăzi cu ajutorul unor troliuri puse în mişcare de cai; înainte însă sîrma era trasă de orbi, care se adunau aici în număr mare..." Iată una dintre „frumuseţile" manufacturii capitaliste! „Prin condiţiile sale, această producţie se deosebeşte net de toate celelalte. Oamenii sînt nevoiţi să lucreze într-o atmosferă înăbuşitoare, îmbîcsită de emanaţiile dăunătoare ale grămezilor de bălegar de cal" ***. După acelaşi tip de manufactură capitalistă este organizată în gubernia Moscova producţia

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IX. În 1897, numărul locuitorilor din satul Bezvodnoe era de 3.296.

** „Rapoarte şi studii", vol. I. — „Statistica" înregistrează în această regiune 4 „fabrici" cu 21 de muncitori în stabiliment şi cu 29 de muncitori la domiciliu şi avînd o producţie în valoare de 68.000 de ruble.

*** „Rapoarte şi studii", I, pag. 186.

www.dacoromanica.ro

meşteşugărească de ciururi împletite *, de ace cu gămălie ** şi de fire de aur ***. Acest din urmă meşteşug cuprindea la începutul deceniului al 9-lea 66 de stabilimente cu 670 de muncitori (din care 79% muncitori salariaţi) şi cu o producţie în valoare de 368.500 de ruble ; unele dintre aceste stabilimente capitaliste figurau uneori şi printre „fabrici şi uzine" ****.

De acelaşi tip este, după toate probabilităţile, şi organizarea lăcătuşeriei din plasa Burmakino (şi din plăşile înconjurătoare) din gubernia şi judeţul Iaroslavl. În orice caz vedem aici aceeaşi diviziune a muncii (fierari, calfe de fierari, lăcătuşi), aceeaşi largă dezvoltare a muncii salariate (din 307 fierării existente în plasa Burmakino, 231 au muncitori salariaţi), aceeaşi dominaţie a marelui capital asupra tuturor acestor muncitori parţiali (în frunte sînt scupşcicii ; pentru ei lucrează fierarii, pentru fierari – lăcătuşii), aceeaşi îmbinare a îndeletnicirii de scupşcic cu producţia de diferite articole în ateliere capitaliste, dintre care unele figurează uneori în categoria „fabricilor şi uzinelor" *****.

În anexa la capitolul precedent au fost reproduse date statistice cu privire la producţia de tăvi şi de articole de aramă****** din gubernia Moscova (articole de aramă se produc într-o regiune denumită „Zagarie"). Din aceste date reiese că munca salariată are în această producţie un rol precumpănitor, că în fruntea ei se află ateliere mari care au în medie cîte 18–23 de muncitori salariaţi şi o producţie în valoare de cîte 16.000–17.000 de ruble. Dacă la aceasta adăugăm că diviziunea muncii este folosită aici pe o scară foarte largă*******, va

* Anexa I la cap. V, meşteşugul nr. 29.

** Ibid., nr. 32.

*** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea I, secţiunea a II-a, şi „Meşteşugurile din judeţul Bogorodsk în 1890".

**** Vezi, de pildă, „Statistica" nr. 8.819.

***** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a VI-a, studiu făcut în 1880. — „Rapoarte şi studii", vol. I (1888—1889), comp. pag. 271 : „aproape întreaga producţie este concentrată în atelierele care au muncitori salariaţi". Comp., de asemenea, „Studiu asupra guberniei Iaroslavl", partea I, Iaroslavl, 1896, pag. 8, 11. — „Statistica", pag. 403.

****** Anexa I la cap. V, meşteşugurile nr. 19 şi 30.

******* În atelierul unui arămar este nevoie de 5 executanţi pentru diferite operaţii ; la producătorii de tăvi — de minimum 3, iar într-un „atelier normal" — de 9 muncitori. „În stabilimentele mari" se aplică o „foarte amănunţită diviziune (a muncii), care urmăreşte sporirea productivităţii" (Isaev, l. c., 27 şi 31).

www.dacoromanica.ro

deveni limpede că avem de-a face cu o manufactură capitalistă *. „Micile unități de producție, care, în actualele condiții ale tehnicii și diviziunii muncii, constituie o anomalie, se pot menține alături de marile ateliere numai prin prelungirea zilei de lucru pînă la limitele ei extreme" (Isaev, l. c., pag. 33), – de pildă, la producătorii de tăvi ziua de lucru este de *19 ore*. În genere, ziua de lucru este aici de 13–15 ore, iar la micii meșteșugari – de 16–17 ore. Plata în mărfuri este folosită pe o scară largă (și în 1876, și în 1890) **. Adăugăm că vechimea acestui meșteșug (el a luat naștere nu mai tîrziu de începutul secolului al XIX-lea), precum și specializarea pe scară largă a ocupațiilor au creat și în cazul de față muncitori extrem de iscusiți : cei din Zagarie sînt vestiți pentru măiestria lor. În această producție au apărut și unele operații specializate care nu cer o pregătire prealabilă și sînt accesibile chiar și muncitorilor nevîrstnici. „Această posibilitate – observă, pe bună dreptate, d-l Isaev – de a deveni de-a dreptul muncitor încă la o vîrstă fragedă și de a-și însuși oarecum meseria fără a învăța arată că spiritul de meserie, care cere formarea forței de muncă, dispare ; simplitatea multor operații parțiale constituie un indiciu care dovedește că meseria se transformă în manufactură" (l. c., 34). Remarcăm doar că într-o anumită măsură „spiritul de meserie" rămîne întotdeauna în manufactură, deoarece baza acesteia este tot producția manuală.

10) Producția de giuvaericale, producția de samovare și de armonici

Satul Krasnoe din județul Kostroma, gub. Kostroma, este unul dintre satele industriale care sînt de obicei centre ale manufacturii capitaliste „populare" de la noi. Acest sat mare (în 1897 avea 2.612 locuitori) are un caracter pur orășenesc, locuitorii duc un trai de orășeni și nu se ocupă cu agricultura (cu foarte rare excepții). Satul Krasnoe este centrul producției

* „Indicatorul" pe 1890 înregistrează în regiunea Zagarie 14 fabrici cu 184 de muncitori și cu o producție în valoare de 37.000 de ruble. Comparînd aceste cifre cu datele statistice ale zemstvelor citate mai sus, constatăm că statistica fabricilor și uzinelor a cuprins și în acest caz numai vîrfurile manufacturii capitaliste larg dezvoltate.

** Comp. „Industria meșteșugărească din județul Bogorodsk",

www.dacoromanica.ro

de giuvaericale, producție care cuprinde 4 plăși și 51 de sate (inclusiv plasa Sidorovo din județul Nerehta) cu 735 de gospodării și circa 1.706 lucrători *. „Principalii reprezentanți ai acestei producții – spune d-l Tillo – sînt fără doar și poate marii întreprinzători din satul Krasnoe : negustorii Pușilov, Mazov, Sorokin, Ciulkov și alții. Ei cumpără material – aur, argint, aramă –, țin meșteri, cumpără produse gata confecționate, dau comenzi celor care lucrează la domiciliu, dau modele pentru produsele care urmează să fie confecționate etc." (2.043). Marii întreprinzători au ateliere – „rabotorni" (laboratoare), unde forjează sau toarnă metalele, care sînt date apoi „meșteșugarilor" pentru a fi lucrate ; ei au aparate tehnice – „preți" (prese cu stanțe pentru stanțarea produselor), „boini" (presă de imprimat modele), „valțuri" (pentru laminarea metalului), mese de lucru etc. Diviziunea muncii este larg folosită în producție : „Confecționarea aproape a fiecărui produs trece prin cîteva mîini, potrivit unei ordini stabilite. Astfel, de pildă, pentru a confecționa cercei, patronul dă întîi argintul în atelierul său propriu, unde argintul este parte laminat și parte tras și prefăcut în sîrmă ; acest material trece apoi, pe bază de comandă, la un meșter care lucrează acasă, și, dacă are familie, executarea acestei munci se va împărți la cîteva persoane : unul va stanța din placa de argint desenul sau forma cerceilor, un altul va curba sîrma, făcînd din ea ineluțe cu ajutorul cărora cerceii sînt prinși de ureche, un al treilea va suda aceste piese și, în sfîrșit, un al patrulea va lustrui cerceii gata confecționați. Toată această muncă nu este grea și nu cere cine știe ce pregătire : sudarea și lustruitul sînt foarte des executate de femei sau de copii în vîrstă de 7–8 ani" (2.041) **. Și aici ziua de lucru este extrem de lungă, ajungînd de obicei la 16 ore. Se practică plata în alimente.

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a IX-a, articolul d-lui A. Tillo. — „Rapoarte și studii", vol. III (1893). Producția este în continuă dezvoltare. Comp. corespondența din „Russkie Vedomosti" nr. 231 pe 1897. „Vestnik Finansov", 1898, nr. 42. Valoarea producției este de peste 1.000.000 de ruble, din care circa 200.000 primesc muncitorii și circa 300.000 — scupșcicii și negustorii.

** „Fiecare fel și chiar fiecare parte de produs este executat în Krasnoe Selo de meșteri specializați, și de aceea se întîmplă foarte rar ca în aceeași casă să se lucreze, de pildă, inele și cercei, brățări și broșe etc. ; de obicei, un produs oarecare este confecționat piesă cu piesă de muncitori specializați care locuiesc nu numai în case diferite, dar chiar și în sate diferite" („Rapoarte și studii", vol. III, pag. 78).

www.dacoromanica.ro

Următoarele date statistice (publicate recent de inspectorul local care verifică proba produselor) arată concret structura economică a acestui meşteşug [138] :

Grupuri de meşteri	Numărul meşterilor	%	Numărul tuturor muncitorilor (aproxim.)	%	Cantitatea de produse (puduri)	%
Care nu au adus produse pe piaţă	404	66,0	1.000	58	—	—
Care au adus pînă la 12 funturi de produse	81				11	1,3
Care au adus 12—120 de funturi	194	26,4	500	29	236	28,7
Care au adus 120 de funturi şi mai mult	56	7,6	206	13	577	70,0
Total	735	100	1.706	100	824	100

„Primele două grupuri (circa două treimi din numărul total al meşterilor) pot fi asimilate mai curînd cu muncitorii de fabrică care lucrează la domiciliu decît cu meşteşugarii". În grupul superior, „munca salariată este folosită din ce în ce mai mult... Meşterii încep în prezent să cumpere încetul cu încetul produse confecţionate de alţii" ; în păturile superioare ale grupului „precumpăneşte cumpărarea produselor", iar „patru scupşcici n-au de loc ateliere" *.

Producţia de samovare şi producţia de armonici din oraşul Tula şi din împrejurimile lui reprezintă exemple extrem de tipice de manufactură capitalistă. În general, industria „meşteşugărească" din această regiune are o vechime îndelungată : începuturile ei datează din secolul al XV-lea **. Ea a luat o deosebită dezvoltare pe la jumătatea secolului al XVII-lea ; d-l Borisov consideră că de atunci începe a doua perioadă de dezvoltare a industriei meşteşugăreşti din Tula. În 1637 a fost construită prima turnătorie de fontă (de către olandezul Vinius). Armurierii din Tula formau o suburbie specială a fie-

* „Vestnik Finansov", 1898, nr. 42.
** Vezi articolul d-lui V. Borisov în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a IX-a.

www.dacoromanica.ro

rarilor ; ei constituiau o categorie socială deosebită, cu drepturi şi privilegii speciale. În 1696 apare în Tula prima turnătorie de fontă, înfiinţată de un vestit fierar din Tula, şi acest meşteşug se mută în Ural şi în Siberia *. De atunci începe a treia perioadă în istoria meşteşugurilor din Tula. Meşterii au început să înfiinţeze stabilimente proprii, transmiţînd meşteşugul şi ţăranilor din împrejurimi. În perioada 1810–1820 au apărut primele fabrici de samovare. „În 1825 existau deja în Tula 43 de fabrici de diferite feluri, care aparţineau unor armurieri ; de altfel, aproape toate fabricile existente astăzi aparţin şi ele unor foşti armurieri, azi negustori în Tula" (l. c., 2.262). Aici, prin urmare, vedem o legătură şi o continuitate directă între vechii meşteri de breaslă şi patronii atelierelor manufacturiere capitaliste de mai tîrziu. În 1864, armurierii din Tula au fost eliberaţi de iobăgie [139] şi trecuţi în rîndul tîrgoveţilor ; cîştigurile au scăzut din cauza puternicei concurenţe a meşteşugarilor de la sate (ceea ce a provocat şi fenomenul invers al strămutării producătorilor de mărfuri de la oraş la sat) ; muncitorii au început să se ocupe de meşteşuguri, producînd samovare, lăcăte, cuţite, armonici (primele armonici din Tula au apărut între 1830 şi 1835).

În momentul de faţă, producţia de samovare este organizată în felul următor. În frunte se află marii capitalişti, care posedă ateliere cu zeci şi sute de muncitori salariaţi ; paralel cu aceasta, ei încredinţează un mare număr de operaţii parţiale muncitorilor care lucrează la domiciliu, atît la oraş cît şi la sat ; uneori aceşti executanţi de operaţii parţiale posedă ei înşişi ateliere cu muncitori salariaţi. Ffreşte, pe lîngă marile ateliere mai sînt şi ateliere mici, cu toate treptele succesive ale dependenţei faţă de capitalişti. Baza generală a întregii structuri a acestei producţii o constituie diviziunea muncii. Procesul de confecţionare a unui samovar se împarte în următoarele operaţii parţiale : 1) Confecţionarea tuburilor din foi de aramă ; 2) sudarea lor ; 3) pilirea cusăturilor ; 4) aşezarea cenuşarelor ; 5) forjarea detaliilor separate ; 6) curăţirea suprafeţelor interioare ; 7) finisarea corpului şi a gîturilor ; 8) cositorirea ; 9) stanţarea la presă a orificiilor de la cenuşare şi de la supor-

* Nikita Demidov Antufiev, fierar din Tula, şi-a cîştigat bunăvoinţa lui Petru cel Mare înfiinţînd o fabrică lîngă oraşul Tula, şi în 1702 a primit uzina din Neviansk. Urmaşii lui sînt vestiţii industriaşi Demidov din Ural.

www.dacoromanica.ro

turile pentru ceainice ; 10) asamblarea samovarului. Apoi mai figurează separat şi turnarea micilor piese de aramă : a) confecţionarea formelor şi b) turnarea *. În cazul cînd se dă de lucru la domiciliu, fiecare din aceste operaţii poate constitui un „meşteşug" deosebit. În partea a VII-a a „lucrărilor comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", d-l Borisov a descris unul dintre aceste „meşteşuguri". Această industrie meşteşugărească (confecţionarea tuburilor pentru samovare) constă în aceea că ţăranii execută cu bucata, cu materialul negustorilor, una dintre operaţiile parţiale descrise de noi. După 1861, meşteşugarii din Tula s-au mutat la sate : la sat întreţinerea costă mai puţin şi nevoile sînt mai mici (l. c., pag. 893). D-l Borisov explică, pe bună dreptate, această viabilitate a „meşteşugarului" prin menţinerea forjării manuale a samovarelor : „pentru fabricant, care face comenzi, meşteşugarul de la sat va fi întotdeauna mai convenabil, deoarece lucrează cu 10–20% mai ieftin decît meseriaşul de la oraş" (916).

În 1882, d-l Borisov a evaluat volumul producţiei de samovare la aproximativ 5.000.000 de ruble, numărul muncitorilor (inclusiv meşteşugarii) fiind evaluat la 4.000–5.000. Nici în cazul de faţă statistica fabricilor şi uzinelor nu îmbrăţişează decît o mică parte din întreaga manufactură capitalistă. „Indicatorul" pe 1879 a înregistrat în gubernia Tula 53 de „fabrici" de samovare (toate bazate pe muncă manuală) cu 1.479 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 836.000 de ruble. „Indicatorul" pe 1890 a înregistrat 162 de fabrici cu 2.175 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 1.100.000 de ruble ; totuşi, în lista nominală n-au fost trecute decît 50 de fabrici (1 cu maşini cu aburi) cu 1.326 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 698.000 de ruble. Evident că de data aceasta în categoria „fabricilor" au fost incluse şi 100 de stabilimente mici. În sfîrşit, „Statistica" înregistrează în 1894/95 25 de fabrici (4 cu maşini cu aburi) cu1.202 muncitori (+ 607 care lucrează în afară) şi cu o producţie în valoare de 1.613.000 de ruble. Nici cifrele care arată numărul fabricilor, nici acelea

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a X-a, în care d-l Manohin face o minunată descriere a producţiei de samovare din Suksun. gub. Perm. Structura este aceeaşi ca şi în gubernia Tula. Comp. ibid., partea a IX-a, articolul d-lui Borisov despre industria meşteşugărească la expoziţia din 1882.

www.dacoromanica.ro

care indică numărul muncitorilor nu pot fi comparate (din motivul arătat mai sus, precum şi din cauză că în anii precedenţi muncitorii din stabilimente şi cei din afară au fost socotiţi laolaltă). În afară de orice îndoială este numai faptul că marea industrie mecanizată înlătură în mod progresiv manufactura : în 1879, 2 fabrici aveau 100 de muncitori şi chiar mai mulţi ; în 1890 – 2 (una cu maşini cu aburi), în 1894/95 – 4 (trei cu maşini cu aburi) *.

Exact aceeaşi este şi structura producţiei de armonici, care se află într-un stadiu inferior de dezvoltare economică **. „Producţia de armonici necesită mai mult de 10 operaţii de specialitate" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IX, 236) ; confecţionarea diferitelor piese de armonică sau efectuarea unora dintre operaţiile parţiale constituie o industrie „meşteşugărească" aparte, cvasiindependentă. „În perioada de acalmie, toţi meşteşugarii lucrează pentru fabrici sau pentru ateliere mai mult sau mai puţin mari, de la ai căror patroni primesc material ; în timpul însă cînd cererea de armonici este mare apar o mulţime de mici producători care cumpără de la meşteşugari piese izolate, asamblează singuri armonicile şi le duc în magazinele din localitate, unde armonicile se desfac foarte repede" (ibid.). În 1882, d-l Borisov a înregistrat în această producţie 2.000–3.000 de muncitori şi o producţie în valoare de circa 4.000.000 de ruble ; statistica fabricilor şi uzinelor înregistrează în 1879 două „fabrici" cu 22 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 5.000 de ruble : în 1890 – 19 fabrici cu 275 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 82.000 de ruble ; în 1894/95 – 1 fabrică cu 23 de muncitori (plus 17 muncitori la domiciliu) şi cu o producţie în

* După cît se vede, există trăsături asemănătoare în structura producţiei de articole de lăcătuşărie din oraşul Tula şi împrejurimi. În 1882, d-l Borisov consideră că această producţie cuprinde 2.000—3.000 de muncitori, care confecţionează produse în valoare totală de circa 2.500.000 de ruble. Subordonarea acestor „meşteşugari" faţă de capitalul comercial este foarte accentuată. „Fabricile" de articole de fierărie din gubernia Tula folosesc şi ele uneori muncitori în afară (comp. „Statistica", pag. 393—395).

** Dezvoltarea producţiei de armonici este, de asemenea, interesantă ca proces de înlăturare a instrumentelor populare primitive şi ca proces de creare a unei pieţe largi, naţionale : fără o astfel de piaţă n-ar fi fost posibilă diviziunea detaliată a muncii, iar fără diviziunea muncii nu s-ar fi obţinut un produs ieftin. „Datorită ieftinătăţii (lor), armonicile au înlăturat aproape pretutindeni balalaica, instrument muzical popular primitiv cu coarde" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a IX-a, pag. 2.276).

www.dacoromanica.ro

valoare de 20.000 de ruble *. Maşinile cu aburi nu sînt folosite de loc. Toate aceste salturi ale cifrelor dovedesc că au fost luate pur şi simplu la întîmplare stabilimente care fac parte integrantă din organismul complex al manufacturii capitaliste.

III. TEHNICA ÎN MANUFACTURĂ. DIVIZIUNEA MUNCII ŞI ÎNSEMNĂTATEA EI

Să tragem acum concluzii din datele expuse şi să vedem dacă ele caracterizează într-adevăr un stadiu deosebit de dezvoltare a capitalismului în industria noastră.

O trăsătură comună tuturor industriilor meşteşugăreşti examinate de noi este menţinerea producţiei manuale, precum şi o aplicare sistematică, pe scară largă, a diviziunii muncii. Procesul de producţie constă în cîteva operaţii parţiale care sînt executate de diferiţi meşteri specialişti. Pregătirea acestor specialişti necesită o învăţătură destul de îndelungată, şi de aceea *ucenicia* însoţeşte în mod firesc manufactura. Se ştie că, în cadrul general al economiei de mărfuri şi al capitalismului, acest fenomen duce la cele mai grele forme de dependenţă personală şi de exploatare**. Dispariţia uceniciei este legată de un grad mai înalt de dezvoltare a manufacturii şi de formarea marii industrii mecanizate, cînd maşinile reduc la minimum perioada de ucenicie sau cînd se creează operaţii parţiale atît de simple, încît ele sînt accesibile şi copiilor (vezi mai sus exemplul regiunii Zagarie).

* Recensămîntul oraşului Tula din 29 noiembrie 1891 a înregistrat în oraş 36 de stabilimente care fac comerţ cu armonici şi 34 de ateliere de armonici (vezi „Anuarul guberniei Tula pe 1895", Tula, 1895).

** Ne vom limita la un singur exemplu. În localitatea Borisovka, jud. Graivoron, gub. Kursk, există circa 500 de oameni care se ocupă cu zugrăvirea icoanelor. Meşterii lucrează în majoritatea cazurilor fără muncitori salariaţi, dar folosesc ucenici care lucrează cîte 14—15 ore pe zi. Proiectul de organizare a unei şcoli de desen a fost întîmpinat cu ostilitate de aceşti meşteri, care se temeau să nu piardă prin aceasta forţa de muncă gratuită a ucenicilor („Rapoarte şi studii", I, 333). În cazul muncii la domiciliu, situaţia copiilor în manufactura capitalistă nu este cîtuşi de puţin mai bună decît situaţia ucenicilor, întrucît muncitorul la domiciliu este nevoit să prelungească ziua de lucru nec plus ultra (pînă la limita extremă. — *Nota trad.*) şi să pună toată familia la o muncă încordată.

www.dacoromanica.ro

Menținerea producției manuale ca bază a manufacturii explică imobilitatea relativă a acesteia, imobilitate care sare în ochi mai ales cînd se compară manufactura cu fabrica. Dezvoltarea și adîncirea diviziunii muncii se produce extrem de lent, așa încît manufactura menține decenii (și chiar secole) de-a rîndul forma odată luată : am văzut că foarte multe din industriile meșteșugărești examinate de noi au o origine foarte veche, și, cu toate acestea, la majoritatea dintre ele nu s-a observat pînă în ultimul timp nici un fel de transformări mai importante în metodele de producție.

Cît privește diviziunea muncii, nu intenționăm să repetăm aici tezele îndeobște cunoscute ale economiei teoretice cu privire la rolul ei în procesul de dezvoltare a forței productive a muncii. Pe baza producției manuale progresul tehnicii nici nu putea avea loc decît sub forma diviziunii muncii *. Menționăm numai cele două împrejurări mai importante care elucidează necesitatea diviziunii muncii ca stadiu pregătitor al marii industrii mecanizate. În primul rînd, numai fracționarea procesului de producție într-o serie de operații pur mecanice dintre cele mai simple dă posibilitatea de a se introduce mașini, și acestea sînt folosite la început la operațiile cele mai simple și numai treptat încep să cuprindă și operațiile mai complexe. De pildă, în producția de țesături, războiul mecanic de țesut și-a subordonat de mult producția de țesături simple, în timp ce producția de țesături de mătase continuă să se bazeze mai ales pe muncă manuală ; în lăcătușărie, mașina este folosită în primul rînd la una dintre cele mai simple operații – la șlefuit etc. Dar această fracționare a producției în operații dintre cele mai simple – care este o măsură pregătitoare necesară pentru introducerea marii producții mecanizate – duce, în același timp, și la creșterea micii industrii meșteșugărești. Populația din împrejurimi capătă posibilitatea să efectueze operații parțiale la domiciliu, fie la comanda proprietarilor de manufacturi și cu materialul acestora (prinderea părului în monturi în atelierul manufacturier de perii, cusutul blănilor de oaie, al cojoacelor,

* „Forma casnică a marii producții și manufactura constituie pentru mica producție de sine stătătoare o soluție inevitabilă și, într-o anumită măsură, chiar și de dorit atunci cînd aceasta cuprinde o regiune vastă" (Harizomenov în „Iuridiceski Vestnik", 1883, nr. 11, pag. 485).

www.dacoromanica.ro

cusutul mănuşilor, al încălţămintei etc. în ramura pielăriei, îndreptarea pieptenilor în atelierele manufacturiere de piepteni, „confecţionarea tuburilor" pentru samovare etc.), fie chiar cumpărînd „pe cont propriu" materii prime, confecţionînd diferite piese ale produsului şi vînzîndu-le proprietarilor de manufacturi (producţia de pălării, de trăsuri, de armonici etc.). Pare paradoxal : creşterea micului meşteşug (uneori chiar şi „de sine stătător") ca expresie a dezvoltării manufacturii capitaliste, şi totuşi acesta este un fapt. „Independenţa" acestor „meşteşugari" este cu totul fictivă. Munca lor nu ar putea fi efectuată, iar uneori chiar produsul lor nu ar avea nici un fel de valoare de întrebuinţare *în afara legăturii* cu celelalte munci parţiale, cu celelalte părticele ale produsului. Dar această legătură a putut fi creată * şi a fost creată numai de *marele capital*, care domină (într-o formă sau alta) masa muncitorilor parţiali. Una dintre principalele greşeli ale teoriilor economice narodnice este că ele ignorează sau estompează faptul că „meşteşugarul" care efectuează operaţii parţiale este o parte integrantă a manufacturii capitaliste.

A doua împrejurare care trebuie subliniată în mod deosebit este faptul că manufactura pregăteşte muncitori iscuşiţi. Marea industrie mecanizată nu s-ar fi putut dezvolta atît de rapid în perioada de după reformă dacă n-ar fi avut în urma ei o epocă îndelungată în care manufactura să fi format muncitori. De pildă, cercetătorii industriei „meşteşugăreşti" de ţesături din judeţul Pokrov, gubernia Vladimir, subliniază minunata „experienţă şi îndemînare tehnică" a ţesătorilor din plasa Kudîka (în această plasă se află satul Orehovo şi vestitele fabrici ale Morozovilor) : „nicăieri... nu întîlneşti atîta încordare în muncă..., aici se practică întotdeauna o riguroasă diviziune a muncii între ţesător şi muncitorul de la ţeavă... Trecutul... a elaborat la cei din Kudîka... procedee tehnice de producţie desăvîrşite..., priceperea de a se orienta în tot felul de situaţii dificile" **. „Nu poţi construi fabrici în orice localitate şi în

* De ce numai capitalul *putea* crea această legătură ? Pentru că producţia de mărfuri generează, după cum am văzut, fărîmiţarea micilor producători şi descompunerea lor totală, pentru că micul meşteşug a lăsat moştenire manufacturii atelierele capitaliste şi capitalul comercial.

** „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", IV, 22.

www.dacoromanica.ro

orice număr vrei" – citim despre producția de țesături de mătase : „fabrica trebuie să-l urmeze pe țesător în acele localități unde, datorită strămutărilor" (sau, adăugăm noi, datorită muncii la domiciliu), „s-a format un contingent de muncitori care cunosc această producție" *. Întreprinderile de felul fabricii de încălțăminte din Petersburg [140] ** nu s-ar fi putut dezvolta atît de repede dacă în regiunea satului Kimrî, de pildă, nu s-ar fi format de-a lungul veacurilor muncitori iscusiți, care acum au început să se strămute etc. De aceea, printre altele, o foarte mare însemnătate prezintă faptul că manufactura a creat o serie întreagă de regiuni mari care s-au specializat într-o anumită producție și au format un mare număr de muncitori iscusiți ***.

Diviziunea muncii în manufactura capitalistă duce la degenerarea și schilodirea muncitorului, inclusiv a „meșteșugarului" care efectuează operații parțiale. Apar virtuoși și schilozi, victime ale diviziunii muncii ; primii – ca unități foarte rare, care stîrnesc uimirea cercetătorilor **** ; ceilalți – ca apariție în proporție de masă a unor „meșteșugari" cu pieptul slab, cu mîinile excesiv de dezvoltate, cu „spatele gheboșat într-o parte" ***** etc. etc.

---

* Ib., III, 63.

** În 1890 — 514 muncitori, o producție în valoare de 600.000 de ruble ; în 1894/95 — 845 de muncitori, o producție în valoare de 1.288.000 de ruble.

*** Acest fenomen este foarte bine caracterizat prin termenul : „meserii cu ridicata". „Începînd din secolul al XVII-lea — citim la Korsak —, meșteșugurile de la sate au început să se dezvolte în mod vizibil : sate întregi, mai ales cele din împrejurimile Moscovei, care sînt situate de-a lungul drumurilor importante, au început să se ocupe cu exercitarea unei singure meserii oarecare ; locuitorii din aceste sate au devenit unii pielari, alții țesători, iar alții vopsitori, cărăuțari, fierari etc. Către sfîrșitul secolului trecut, aceste *meserii cu ridicata*, cum le spun unii, au luat o foarte mare dezvoltare în Rusia" (l.c., 119—121).

**** Nc limităm la două exemple : renumitul Hvorov din Pavlovo făcea dintr-un zolotnik (circa 4,25 gr. — *Nota trad.)* 24 de lacăte ; unele piese ale acestor lacăte aveau mărimea unei gămălii de ac (Labzin, l.c., 44). Un mester de lucării din gubernia Moscova s-a ocupat aproape toată viața lui cu finisarea cailor de ham, și a ajuns pînă într-acolo că finisa într-o zi pînă la 400 de bucăți („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea a II-a, pag. 38—39).

***** Astfel caracterizează d-l Grigoriev pe meșteșugarii din Pavlovo. „Am avut prilejul să întîlnesc pe unul dintre acești muncitori, care lucrează de șase ani la aceeași menghină și care cu piciorul său stîng, desculț, a făcut în podea o adîncitură care trece de jumătatea grosimii scîndurii de dușumea : el spunea cu o ironie amară că patronul intenționează să-l dea afară atunci cînd piciorul său va străpunge scîndura de tot" (op. cit., pag. 108—109).

www.dacoromanica.ro

IV. DIVIZIUNEA TERITORIALĂ A MUNCII ŞI SEPARAREA AGRICULTURII DE INDUSTRIE

În legătură directă cu diviziunea muncii în general se află, după cum am observat deja, diviziunea teritorială a muncii, specializarea diferitelor regiuni în producţia unui singur produs, uneori a unui singur fel de produs şi chiar a unei anumite părţi din produs. Precumpănirea producţiei manuale, existenţa unui mare număr de mici stabilimente, menţinerea legăturii producătorului cu pămîntul, faptul că meşterul este ţintuit de o anumită specialitate, – toate acestea determină inevitabil închistarea diferitelor districte industriale ale manufacturii ; uneori această închistare locală ajunge pînă la o ruptură totală de restul lumii *, cu care au de-a face numai negustorii-patroni.

În tirada de mai jos, d-l Harizomenov subapreciază însemnătatea diviziunii teritoriale a muncii : „Din cauza marilor distanţe dintre diferitele regiuni ale imperiului, condiţiile naturale se deosebesc foarte mult : o localitate este bogată în păduri şi animale sălbatice, alta are vite multe, iar alta este bogată în argilă sau fier. Aceste însuşiri naturale au determinat şi caracterul producţiei. Marile distanţe şi starea proastă a căilor de comunicaţie au făcut ca transportul materiilor prime să fie cu neputinţă sau extrem de scump. Din această cauză, diferitele meşteşuguri trebuiau în mod necesar să se concentreze în regiunile unde materiile prime se găseau la îndemînă din abundenţă. Tocmai de aici provine trăsătura caracteristică a industriei noastre – specializarea producţiei de mărfuri pe regiuni vaste şi compacte“ („Iuridiceski Vestnik“, l. c., pag. 440).

Diviziunea teritorială a muncii constituie trăsătura caracteristică nu a industriei noastre, ci a manufacturii (atît în Rusia cît şi în alte ţări) ; mica producţie meşteşugărească n-a cuprins regiuni atît de vaste ; fabrica a zdruncinat închistarea industriilor meşteşugăreşti şi a înlesnit strămutarea stabilimentelor şi a unor mase de muncitori pe alte meleaguri. Manufactura nu numai că creează regiuni compacte, dar introduce chiar specializarea în cadrul acestor regiuni (diviziunea muncii pe feluri

* Producţia de blănuri de veveriţă din jud. Kargopol, producţia de linguri din Semenov.

www.dacoromanica.ro

de marfă). Existența materiilor prime în localitatea respectivă nu este cîtuși de puțin obligatorie pentru manufactură, și este puțin probabil ca acesta să fie un fenomen curent, deoarece manufactura presupune relații comerciale destul de întinse *.

În legătură cu trăsăturile manufacturii descrise mai sus este și împrejurarea că acestui stadiu de evoluție capitalistă îi este proprie o formă deosebită de separare a agriculturii de industrie. Acum cel mai tipic reprezentant al celor care au îndeletniciri în afara gospodăriei agricole nu mai este țăranul, ci „muncitorul de fabrică", care nu se mai ocupă cu agricultura (la celălalt pol – negustorul și patronul de atelier). În majoritatea cazurilor (după cum am văzut mai sus), centrele producției organizate după tipul manufacturii sînt neagricole : fie că sînt orașe, fie (mult mai des) sate ai căror locuitori aproape că nu se ocupă cu agricultura și care trebuie să fie considerate ca localități cu caracter comercial și industrial. Separarea industriei de agricultură are aici rădăcini adînci, care rezidă atît în tehnica manufacturii cît și în structura ei economică și în particularitățile modului de viață (sau ale nivelului de cultură) al lucrătorilor. Tehnica manufacturii ține pe muncitor de o singură specialitate, ceea ce, pe de o parte, face ca acesta să devină inapt pentru agricultură (debil etc.), iar pe de altă parte necesită o experiență neîntreruptă și îndelungată în meserie. Structura economică a manufacturii se caracterizează printr-o diferențiere a producătorilor mult mai adîncă decît în micul meșteșug, – iar noi am văzut că în micul meșteșug, paralel cu descompunerea meșteșugului, se produce și descompunerea agriculturii. Dată fiind pauperizarea totală a maselor de producători – condiție și consecință a manufacturii –, aceasta nu-și poate recruta muncitorii din rîndul țăranilor cît de cît cuprinși. Particularitățile culturale determinate de manufactură sînt : în primul rînd, existența de foarte multă vreme (uneori seculară) a meșteșugului, care pune o amprentă deosebită asupra populației ; în al doilea rînd, nivelul de trai mai ridicat al

* În producția de țesături, în industriile meșteșugărești din Pavlovo și Gjel, în pielăriile din Perm etc. se prelucrează materiile prime aduse din alte părți (adică nu de proveniență locală) (comp. „Studii", pag. 122—124). (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua. pag. 321—324. — *Nota red.).*

www.dacoromanica.ro

populației *. Despre această din urmă împrejurare vom vorbi îndată mai amănunțit, dar mai întîi vom observa că manufactura nu efectuează o separare totală a industriei de agricultură. În condițiile tehnicii manuale, marile stabilimente nu pot înlătura cu desăvîrșire pe cele mici, mai ales dacă micii meșteșugari prelungesc ziua de lucru și reduc nivelul nevoilor lor : în aceste condiții, manufactura, după cum am văzut, chiar contribuie la dezvoltarea micului meșteșug. De aceea este firesc ca în jurul centrului neagricol de manufactură să existe în majoritatea cazurilor un întreg district format din localități agricole, ai căror locuitori de asemenea se îndeletnicesc cu meșteșugul. Prin urmare și sub acest raport se manifestă în mod concret caracterul tranzitoriu – între mica producție manuală și fabrică – al manufacturii. Dacă perioada manufacturieră a capitalismului n-a putut efectua o separare completă a muncitorilor industriali de agricultură ** nici chiar în Apus, atunci în Rusia, dată fiind menținerea multor instituții care leagă pe țăran de pămînt, această separare nu putea să nu întîrzie. De aceea, repetăm, cel mai tipic pentru manufactura capitalistă din Rusia este centrul neagricol, care atrage spre sine populația din satele înconjurătoare – ai căror locuitori sînt pe jumătate agricultori, pe jumătate întreprinzători sau muncitori – și care domină aceste sate.

Deosebit de remarcabil e, totodată, faptul că în aceste centre neagricole nivelul cultural al populației este mai ridicat. Un procent mai mare de știutori de carte, un nivel de trai mai ridicat și un nivel mai înalt al necesităților, separarea netă de „satul natal" „cenușiu", – acestea sînt trăsăturile distinctive

* În lucrarea sa „Studii asupra industriei meșteșugărești", d-l V. V. ne încredințează că la „noi... sînt foarte puține locuri cu meșteșuguri dezvoltate în care populația să fi abandonat complet agricultura" (36) — am arătat mai sus că numărul lor este, dimpotrivă, foarte mare — și că „slabele manifestări ale diviziunii muncii pe care le observăm în țara noastră trebuie să fie atribuite nu atît virulenței progresului industrial, cît dimensiunilor neschimbate ale pămînturilor țărănești..." (40). Împrejurarea că aceste „colțuri cu industrii meșteșugărești dezvoltate" se deosebesc printr-o structură deosebită a tehnicii, economiei și culturii, că ele vădesc un anumit stadiu de dezvoltare al capitalismului, d-l V. V. nu o observă. Important este că „satele industriale" au primit în cea mai mare parte un „lot mai mic" (39) — (în 1861, cînd meșteșugurile lor existau de zeci și uneori chiar de sute de ani !) — și, firește, dacă la mijloc n-ar fi această neglijență a autorităților, n-ar fi existat nici capitalismul.

** „Das Kapital", I², 779—780 [141].

www.dacoromanica.ro

obișnuite ale locuitorilor din centrele de acest fel *. Se înțelege ce uriașă importanță are faptul acesta, care dovedește în mod concret rolul istoric progresist al capitalismului, și încă al unui capitalism pur „popular", despre care chiar și cel mai inveterat narodnic cu greu s-ar hotărî să spună că este „artificial", deoarece marea majoritate a centrelor descrise sînt calificate de obicei ca centre de industrie „meșteșugărească" ! Caracterul tranzitoriu al manufacturii se vădește și aici, deoarece aceasta nu face decît să înceapă transformarea fizionomiei morale a populației, dar de desăvîrșit o desăvîrșește numai marea industrie mecanizată.

V. STRUCTURA ECONOMICĂ A MANUFACTURII

În toate meșteșugurile examinate de noi, organizate după tipul manufacturii, masa covîrșitoare a muncitorilor este dependentă față de capital, subordonată lui și primește numai salariu, fără a dispune nici de materii prime, nici de produsul fabricat. În fond, majoritatea covîrșitoare a muncitorilor din aceste „meșteșuguri" sînt *muncitorii salariați,* cu toate că în manufactură aceste relații nu ating niciodată puritatea și formele precise care sînt proprii fabricii. În manufactură, capitalul in-

* Importanța acestui fapt ne obligă să completăm cu cele ce urmează datele citate în § II. Localitatea Buturlinovka din județul Bobrov, gubernia Voronej, este unul dintre centrele producției de piele. Aici, din cele 3.681 de gospodării, 2.383 nu se ocupă cu agricultura. Numărul locuitorilor trece de 21.000. Gospodăriile cu știutori de carte reprezintă 53% față de 38% pe județ (culegerea de statistici ale zemstvelor cu privire la județul Bobrov). Slobozia Pokrovskaia și satul Balakovo din gubernia Samara au fiecare peste 15.000 de locuitori, printre care deosebit de mulți veniți din alte părți. Locuitorii fără gospodărie agricolă formează 50% și 42%. Procentul știutorilor de carte trece de nivelul mijlociu. Statistica arată că *în general* localitățile cu industrii meșteșugărești și comerț dezvoltat se deosebesc printr-un procent mai mare de știutori de carte și prin „apariția în masă a gospodăriilor care nu-și cultivă pămîntul" (culegerile de statistici ale zemstvelor cu privire la județele Novouzensk și Nikolaev). — Cu privire la nivelul cultural mai ridicat al „meșteșugarilor", comp. și „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", III, pag. 42 ; VII, pag. 914 ; Smirnov, l.c., pag. 59 ; Grigoriev, l.c., pag. 106 și urm. ; Annenski, l.c., pag. 61 ; „Culegerea din Nijni-Novgorod", vol. II, pag. 223—239 ; „Rapoarte și studii", II, pag. 243 ; III, 151. Apoi „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, pag. 109 — redarea identică a discuției pe care d-l Harizomenov a avut-o cu căruțașul său — un țesător de mătase. Acest țesător, care ataca cu asprime și violență viața „amărîtă" a țăranilor, nivelul scăzut al necesităților lor și înapoicrea lor etc., a încheiat cu exclamația : „Zău, dacă stai să te gîndești, la ce mai trăiesc oamenii ăștia !" De mult s-a observat că țăranul rus este sărac îndeosebi prin lipsa conștiinței sărăciei sale. Despre muncitorul din manufacturile capitaliste (fără a mai vorbi despre muncitorul de fabrică) trebuie să spunem că, *în această privință,* el este un om relativ foarte bogat.

www.dacoromanica.ro

dustrial se împleteşte în cele mai variate forme cu capitalul comercial, iar dependenţa muncitorului faţă de capitalist ia o mulţime de forme şi nuanţe, începînd de la munca salariată într-un atelier străin, continuînd cu munca la domiciliu pentru „patron" şi terminînd cu starea de dependenţă în ceea ce priveşte aprovizionarea cu materii prime sau desfacerea produsului. În condiţiile manufacturii, pe lîngă masa muncitorilor dependenţi continuă să se menţină întotdeauna un număr mai mult sau mai puţin însemnat de producători cvasiindependenţi. Dar toate aceste forme variate de dependenţă nu fac decît să mascheze trăsătura fundamentală a manufacturii, şi anume că aici sciziunea dintre oamenii muncii şi capital se manifestă în toată puterea. În momentul eliberării ţăranilor, în marile centre manufacturiere de la noi această scindare era deja consfinţită prin faptul că ea se transmitea de multă vreme de la o generaţie la alta. În toate „meşteşugurile" examinate mai sus găsim, pe de o parte, masa populaţiei dependentă de persoanele din clasa avută şi care nu are în afară de muncă nici un fel de mijloace de a-şi cîştiga existenţa, iar pe de altă parte o minoritate restrînsă de întreprinzători înstăriţi, care deţin în mîna lor (într-o formă sau alta) aproape întreaga producţie a regiunii. Acesta este faptul esenţial care imprimă manufacturii noastre un accentuat caracter capitalist, spre deosebire de stadiul precedent. Dependenţa faţă de capital şi munca salariată existau şi atunci, dar ele nu aveau încă o formă precisă, nu cuprindeau încă masa producătorilor, masa populaţiei şi nu provocaseră o sciziune între diferitele grupuri de persoane care luau parte la producţie. Producţia însăşi mai păstra în stadiul precedent proporţii mici – deosebirea dintre patron şi muncitor fiind relativ mică –, capitalişti mari (care întotdeauna se află în fruntea manufacturii) aproape nu existau, nu existau nici muncitori parţiali, legaţi de o singură operaţie şi care să fie astfel înlănţuiţi şi de capital, care uneşte toate aceste operaţii parţiale într-un mecanism de producţie unic.

Iată mărturia unui vechi scriitor, mărturie care confirmă în chip pregnant această caracterizare a datelor citate de noi mai sus : „În satul Kimrî, ca şi în celelalte aşa-zise sate bogate din Rusia, ca de pildă în Pavlovo, jumătate din populaţie este formată din cerşetori, care trăiesc numai din mila

www.dacoromanica.ro

oamenilor... Dacă un muncitor se îmbolnăvește și dacă mai este și singur, el riscă să rămînă în săptămîna următoare fără o bucată de pîine" *.

Prin urmare, încă în deceniul al 7-lea s-a vădit pe deplin trăsătura fundamentală a structurii economice a manufacturii noastre : opoziția dintre „bogăția" unei serii întregi de „sate" „vestite" și proletarizarea totală a majorității covîrșitoare a „meșteșugarilor". Legată de această trăsătură este și împrejurarea că cei mai tipici muncitori din manufacturi (anume muncitorii care au rupt-o complet sau aproape complet cu agricultura) sînt atrași către stadiul următor al capitalismului, și nu către stadiul anterior ; ei se află mai aproape de muncitorul din marea industrie mecanizată decît de țăran. Datele citate mai sus cu privire la nivelul cultural al meșteșugarilor dovedesc acest fapt în mod concret. Dar această afirmație nu poate fi extinsă asupra întregii mase a muncitorilor din manufacturi. Menținerea unui mare număr de mici stabilimente și de mici patroni, păstrarea legăturii cu pămîntul și dezvoltarea extrem de largă a muncii la domiciliu, – toate acestea fac ca foarte mulți „meșteșugari" din manufactură să se simtă încă atrași spre țărănime, să năzuiască a se transforma într-un mic patron, să năzuiască spre trecut, și nu spre viitor **, să nutrească tot felul de iluzii cu privire la posibilitatea de a se transforma într-un patron de sine stătător *** (printr-o extremă încordare în muncă, prin economii și abilitate). Iată o apreciere cum nu se poate mai justă a acestor iluzii mic-burgheze, apreciere făcută de un cercetător al „industriilor meșteșugărești" din gubernia Vladimir :

„Victoria definitivă a marii industrii asupra industriei mici, reunirea între zidurile unei singure fabrici de mătase a muncitorilor risipiți prin numeroase svetelki, nu este decît o chestiune de timp, și cu cît va veni mai repede această victorie, cu atît va fi mai bine pentru țesători.

* *N. Ovseannikov.* „Regiunea de pe cursul superior al Volgăi și tîrgul din Nijni-Novgorod". Articol apărut în „Culegere din Nijni-Novgorod", vol. II (Nijni-Novgorod. 1869). Autorul se bazează pe date din 1865 referitoare la satul Kimrî. Autorul însoțește descrierea tîrgului de o caracterizare a relațiilor social-economice existente în meșteșugurile reprezentate la tîrg.

** Întocmai ca ideologii lor narodnici.

*** O astfel de transformare în perioada manufacturieră este încă posibilă, pentru unii eroi izolați care tind să devină de sine stătători (în genul lui Dujkin din „Schițe din Pavlovo" de V. Korolenko), dar, bineînțeles, nu pentru masa nevoiașă a muncitorilor parțiali.

www.dacoromanica.ro

Structura actuală a industriei mătăsurilor se caracterizează prin instabilitatea şi caracterul imprecis al categoriilor economice, prin lupta dintre marea producţie, pe de o parte, şi mica producţie şi agricultură, pe de altă parte. Această luptă atrage pe micul patron şi pe ţesător în învălmăşagul unei stări de agitaţie, fără să le dea nimic, dar rupîndu-i de agricultură, făcîndu-i să intre în datorii şi lovindu-i cu toată puterea în perioada de stagnare. Concentrarea producţiei nu va scădea salariul ţesătorului, dar ea va face să devină de prisos metoda de a atrage pe muncitori prin făgăduieli, cu băutură sau prin arvune care nu corespund venitului lor anual. O dată cu slăbirea concurenţei, fabricanţii pierd interesul de a cheltui sume importante pentru a-l vîrî pe ţesător în datorii. Apoi, marea producţie creează între interesele fabricantului şi cele ale muncitorilor, între bogăţia unuia şi mizeria celuilalt un contrast atît de pronunţat, încît ţesătorul nu mai poate aspira să devină el însuşi un fabricant. Mica producţie nu dă ţesătorului mai mult decît îi dă marea producţie, dar ea nu are un caracter atît de stabil ca aceasta din urmă, şi de aceea ea îl perverteşte mai profund pe muncitor. În faţa ţesătorului-meşteşugar se conturează un fel de perspective false : el aşteaptă momentul care-i va permite să-şi instaleze un *război de ţesut propriu*. Pentru a-şi realiza acest vis, el munceşte din răsputeri, se înglodează în datorii, fură, minte, începe să vadă în tovarăşii săi de lucru nu tovarăşi de suferinţă, ci duşmani, concurenţi la acelaşi jalnic război de ţesut care se profilează într-un viitor îndepărtat. Micul meşteşugar nu-şi dă seama de mizeria sa economică ; el caută să intre în graţiile scupşcicilor şi fabricanţilor şi ascunde tovarăşilor săi locul şi condiţiile de achiziţionare a materiilor prime şi desfacerii produsului. Închipuindu-şi că este un mic patron de sine stătător, el devine de bună voie o unealtă jalnică, o jucărie în mîna marilor negustori. El nu s-a ridicat încă bine din noroi, instalînd 3 sau 4 războaie de ţesut, şi iată-l că şi începe să vorbească de situaţia grea a patronului, de lenea şi beţia ţesătorilor, de necesitatea de a-l asigura pe fabricant împotriva riscului de a pierde sumele date pe datorie. Micul patron reprezintă tipul curent al slugărniciei în industrie, aşa cum în vremurile bune de altă dată logofătul şi chelarul erau întruchiparea vie a slugărniciei feudale. Cînd producătorul nu este cu totul lipsit de unelte de producţie şi cînd i se oferă posibilitatea de a deveni întreprinzător de sine stătător, cînd prăpastia economică dintre scupşcic şi ţesător este astupată de către fabricanţi, mici patroni şi meşteraşi, care domină şi exploatează categoriile economice inferioare şi care, la rîndul lor, sînt exploataţi de categoriile superioare, atunci conştiinţa socială a muncitorilor este adormită şi imaginaţia lor pervertită de ficţiuni. Acolo unde trebuie să fie solidaritate apare concurenţa, iar interesele grupurilor economice care în fond sînt ostile se unesc. Fără a se limita numai la exploatarea economică, structura actuală a producţiei de mătase îşi găseşte agenţi în rîndurile celor exploataţi, lăsînd pe seama lor sarcina de a adormi conştiinţa muncitorilor şi de a perverti inimile lor" („Meşteşugurile din gubernia Vladimir", partea a III-a, pag. 124–126).

www.dacoromanica.ro

VI. CAPITALUL COMERCIAL ŞI CAPITALUL INDUSTRIAL ÎN MANUFACTURĂ. „SCUPŞCICUL" ŞI „FABRICANTUL"

Din datele citate mai sus se vede că, pe această treaptă de dezvoltare a capitalismului, paralel cu marile ateliere capitaliste, întîlnim întotdeauna un număr foarte însemnat de stabilimente mici ; din punct de vedere numeric, acestea din urmă de obicei chiar precumpănesc, avînd însă un rol cu totul subordonat în ceea ce priveşte valoarea globală a producţiei. Această menţinere (şi, după cum am văzut mai sus, chiar dezvoltare) a micilor stabilimente în cadrul manufacturii este un fenomen întru totul firesc. În condiţiile producţiei manuale, marile stabilimente nu au o superioritate hotărîtoare faţă de cele mici ; diviziunea muncii, creînd operaţii parţiale dintre cele mai simple, înlesneşte apariţia atelierelor mici. De aceea, pentru manufactura capitalistă este *tipic* tocmai un număr restrîns de stabilimente relativ mari alături de un număr considerabil de stabilimente mici. Există oare o legătură oarecare între unele şi celelalte ? Datele analizate mai sus nu lasă nici o îndoială asupra faptului că între ele există o legătură foarte strînsă, că marile stabilimente răsar tocmai din cele mici, că micile stabilimente nu sînt adesea decît secţii externe ale manufacturii ; în marea majoritate a cazurilor, legătura dintre unele şi celelalte este realizată de capitalul comercial, care aparţine marilor întreprinzători şi care îşi subordonează pe cei mici. Patronul unui mare atelier *trebuie* să practice pe scară largă achiziţionarea de materii prime şi desfacerea produselor ; cu cît volumul comerţului său va fi mai mare, cu atît vor fi mai reduse (socotite la unitatea de produs) cheltuielile pentru achiziţionarea şi vînzarea mărfii, pentru sortarea, depozitarea ei etc. etc. ; în felul acesta apare revînzarea cu amănuntul către micii patroni a materiilor prime, cumpărarea produselor lor, pe care patronul atelierului manufacturier le revinde ca produse proprii *. Dacă

* La cele expuse mai sus adăugăm încă un exemplu. În producţia de mobile din gubernia Moscova (date pe 1876, luate din cartea d-lui Isaev), cei mai mari producători de mobilă sînt Zeninii, care au introdus fabricarea mobilei scumpe şi „au format generaţii întregi de meseriaşi iscusiţi". În 1845 ei au înfiinţat o fabrică de cherestea proprie (în 1894/95 — 12.000 de ruble, 14 muncitori, o maşină cu aburi). Trebuie notat că în total producţia de mobilă cuprindea 708 stabilimente, 1.979 de muncitori, dintre care 836, adică 42,7%, muncitori salariaţi ; valoarea producţiei era de 459.000 de ruble. La începutul deceniului al 7-lea,

www.dacoromanica.ro

aceste operaţii de vînzare a materiilor prime şi de cumpărare a produselor se îmbină (aşa cum se întîmplă adesea) cu aservirea şi cămătăria, dacă micul patron ia materii prime pe datorie şi îşi plăteşte datoria cu produse, proprietarul marilor ateliere manufacturiere obţine la capitalul său un profit atît de ridicat, cum n-ar fi putut obţine niciodată pe seama unor muncitori salariaţi. Diviziunea muncii dă un nou imbold dezvoltării acestor relaţii de dependenţă a micilor patroni faţă de cei mari : aceştia din urmă fie că dau materii prime spre a fi prelucrate la domiciliu (sau în vederea efectuării unor anumite operaţii parţiale), fie că cumpără de la „meşteşugari" o parte din produs, anumite feluri de produs etc. Într-un cuvînt, *cea mai strînsă şi indisolubilă legătură dintre capitalul comercial şi capitalul industrial* este una dintre cele mai caracteristice particularităţi ale manufacturii. Aici „scupşcicul" se confundă aproape întotdeauna cu proprietarul manufacturilor („fabricantul", după expresia curentă, greşită, care denumeşte „fabrică" orice atelier mai mult sau mai puţin mare). De aceea, în marea majoritate a cazurilor, datele privitoare la producţia marilor stabilimente *nu ne dau încă nici o idee* despre importanţa reală a acestora în „industriile meşteşugăreşti" * de la noi, deoarece patronii acestor stabilimente dispun nu numai de munca muncitorilor din stabilimentele lor, dar şi de munca unui mare număr de muncitori la domiciliu şi chiar (de facto) de munca unui mare număr de mici patroni cvasiindependenţi,

Zeninii încep să achiziţioneze materii prime cu ridicata la Nijni-Novgorod ; ei cumpără cu vagoanele scînduri cioplite, plătind cu cîte 13 ruble suta de scînduri şi vînzînd-o micilor meşteşugari cu 18—20 de ruble. În 7 sate (în care există 116 lucrători), majoritatea vînd mobilă lui Zenin, care are la Moscova un depozit de mobilă şi placaj cu un rulaj de circa 40.000 de ruble (depozitul a fost înfiinţat în 1874). Pentru Zenin lucrează circa 20 de meşteşugari care n-au muncitori salariaţi.

* Iată un exemplu care ilustrează cele spuse în text. În satul Neghino, judeţul Trubcevsk, gubernia Orel, există o uleiniţă cu 8 muncitori şi cu o producţie în valoare de 2.000 de ruble („Indicatorul" pe 1890). În aparenţă, această fabricuţă arată că rolul capitalului în producţia locală de ulei este foarte mic. Dar slaba dezvoltare a capitalului industrial nu înseamnă decît că capitalul comercial şi capitalul cămătăresc sînt puternic dezvoltate. Din culegerea de statistici ale zemstvelor aflăm despre această localitate că din 186 de gospodării 160 sînt complet aservite fabricantului local, care *plăteşte pentru ele* pînă şi *toate dările*, le împrumută *toate ce le sînt necesare* (şi aceasta mulţi ani de-a rîndul), primind în contul datoriei cînepă la preţ redus. În aceeaşi stare de aservire se află un mare număr de ţărani din gubernia Orel. În asemenea condiţii ne putem oare bucura de faptul că capitalul industrial este slab dezvoltat ?

www.dacoromanica.ro

față de care ei au rolul de „scupșcici" *. Datele privitoare la manufactura din Rusia confirmă astfel într-un mod deosebit de pregnant legea stabilită de autorul „Capitalului" potrivit căreia gradul de dezvoltare a capitalului comercial este invers proporțional cu gradul de dezvoltare a capitalului industrial [142]. Și, într-adevăr, toate ramurile de producție descrise în § II pot fi caracterizate în felul următor : cu cît în aceste ramuri sînt mai puține ateliere mari, cu atît este mai puternic dezvoltată „cumpărarea" produselor de către scupșcici, și invers ; se schimbă numai forma capitalului care domină și într-un caz și în celălalt și care pune pe meșteșugarul „de sine stătător" într-o situație care este adesea incomparabil mai proastă decît situația muncitorului salariat.

Greșeala fundamentală a teoriei economice narodnice constă tocmai în faptul că ea ignorează sau estompează legătura dintre marile stabilimente și stabilimentele mici, de o parte, și între capitalul comercial și capitalul industrial, de altă parte. „Fabricantul din regiunea Pavlovo nu este altceva decît un scupșcic de un tip mai complex" – spune d-l Grigoriev (l.c., pag. 119). Acest lucru este valabil nu numai în ceea ce privește Pavlovo, dar și în ceea ce privește majoritatea meșteșugurilor organizate după tipul manufacturii capitaliste ; valabilă este și teza inversă : scupșcicul în manufactură este un „fabricant" de un tip complex ; aceasta constituie, printre altele, una dintre trăsăturile distinctive esențiale ale scupșcicului din manufactură, spre deosebire de scupșcicul din micul meșteșug țărănesc. Dar a vedea în faptul că există o legătură între „scupșcic" și „fabricant" un argument în favoarea micii producții (cum cred d-l Grigoriev și mulți alți narodnici) înseamnă a trage o concluzie cu totul arbitrară, violînd faptele de dragul unei idei preconcepute. O serie întreagă de date dovedesc, după cum am văzut, că îmbinarea capitalului comercial cu capitalul industrial înrăutățește într-o foarte mare măsură situația producătorului direct în comparație cu situația muncitorului salariat, îi pre-

* De aceea ne putem imagina cum va arăta descrierea structurii economice a unor astfel de „industrii meșteșugărești", dacă se va face abstracție de proprietarii de mari manufacturi (ei doar nu reprezintă industria meșteșugărească, ci marea industrie mecanizată !), iar „scupșcicii" vor fi prezentați ca un fenomen „în fond cu totul de prisos și provocat numai de lipsa de organizare a desfacerii produselor" (d-l V. V. „Studii asupra industriei meșteșugărești", 150) !

www.dacoromanica.ro

lungește ziua de lucru, îi reduce cîștigurile și frînează dezvoltarea economică și culturală.

VII. MUNCA CAPITALISTĂ LA DOMICILIU CA ANEXĂ A MANUFACTURII

Munca capitalistă la domiciliu, adică prelucrarea la domiciliu a materiei prime primite de la întreprinzător cu plata în acord, se întîlnește, așa cum s-a arătat în capitolul precedent, și în micul meșteșug țărănesc. Mai jos vom vedea că ea există de asemenea (și în proporții largi) alături de fabrică, adică alături de marea industrie mecanizată. Așadar, munca capitalistă la domiciliu există în toate stadiile de dezvoltare a capitalismului în industrie, dar cel mai mult ea este caracteristică pentru manufactură. Atît micul meșteșug țărănesc cît și marea industrie mecanizată se dispensează foarte ușor de munca la domiciliu, pe cînd perioada manufacturieră de dezvoltare a capitalismului, căreia îi sînt proprii menținerea legăturii muncitorului cu pămîntul, precum și abundența de mici stabilimente în jurul celor mari, este greu, aproape imposibil de conceput fără munca la domiciliu *. Și, într-adevăr, datele privind Rusia dovedesc, așa cum am văzut, că în producția organizată după tipul manufacturii capitaliste munca la domiciliu este practicată pe o scară deosebit de largă. Iată de ce socotim că cel mai nimerit este să examinăm tocmai în capitolul de față particularitățile caracteristice ale muncii capitaliste la domiciliu, deși unele din exemplele citate mai jos nu pot fi aplicate special manufacturii.

Vom remarca, în primul rînd, abundența de intermediari între capitalist și muncitor în condițiile muncii la domiciliu. Marele întreprinzător nu poate să distribuie personal material la sute și mii de muncitori, care sînt risipiți uneori în diferite localități ; este necesară existența intermediarilor (în unele cazuri, chiar a unei ierarhii de intermediari), care iau material în cantități mari și îl împart la lucru în cantități mici. Rezultă

* După cum se știe, și în Europa occidentală perioada manufacturieră a capitalismului se distingea printr-o largă dezvoltare a muncii la domiciliu, de pildă în producția de țesături. Este interesant de arătat că, descriind — ca un exemplu clasic de manufactură — ceasornicăria, Marx arată că cadranul, arcul și cutia ceasornicului nu sînt confecționate decît arareori în cadrul atelierului manufacturier propriu-zis, că în general muncitorul parțial lucrează adesea la domiciliu („Das Kapital", I, 2-te Aufl., S. 353—354) [113].

www.dacoromanica.ro

un adevărat sweating system, un sistem de extenuare, sistemul celei mai crîncene exploatări : „meşteraşul", care se apropie de muncitor (sau „svetelocinik"-ul sau „negustoreasa" din producţia de dantele etc. etc.), ştie să profite chiar şi de cazurile de nevoie deosebită ale acestui muncitor şi născoceşte fel de fel de metode de exploatare, care ar fi de neconceput într-un stabiliment mare şi care înlătură cu desăvîrşire posibilitatea oricărui control şi a oricărei supravegheri *.

Alături de sweating system şi, de bună seamă, ca una dintre formele lui trebuie să fie pus truck-systemul, adică plata în alimente, care este interzisă în fabrici şi care continuă să domine în industria meşteşugărească, mai ales în cazul muncii la domiciliu. Mai sus, cu prilejul descrierii diferitelor industrii meşteşugăreşti, am dat exemple care ilustrează acest fenomen răspîndit.

Mai departe, munca capitalistă la domiciliu implică în mod inevitabil condiţii de muncă extrem de neigienice. Mizeria totală a muncitorului, imposibilitatea totală de a reglementa prin oarecare reguli condiţiile de muncă, faptul că aceeaşi încăpere este şi locuinţă, şi atelier – iată condiţiile care transformă locuinţele muncitorilor care lucrează la domiciliu în focare de insalubritate revoltătoare şi în focare de boli profesionale. În marile stabilimente, tot mai este posibilă lupta împotriva unor astfel de fenomene, pe cînd munca la domiciliu constituie în această privinţă cea mai „liberală" formă de exploatare capitalistă.

Durata excesivă a zilei de lucru – iată unul dintre atributele necesare ale muncii la domiciliu pentru capitalişti şi ale micului meşteşug, în general. Mai sus am citat unele exemple care scot în evidenţă durata zilei de lucru în „fabrici" în comparaţie cu durata zilei de lucru la „meşteşugari".

Antrenarea în producţie a femeilor şi a copiilor de la o vîrstă foarte fragedă se observă aproape întotdeauna în con-

* Şi de aceea, de altfel, fabrica duce lupta împotriva acestor intermediari, ca, de pildă, împotriva muncitorilor „cu bucata", care angajează pe cont propriu ajutori. Comp. Kobeleatki : „Îndreptar pentru uzul fabricanţilor etc." Petersburg, 1897, pag. 24 şi urm. Lucrările care se ocupă cu descrierea industriilor meşteşugăreşti abundă în fapte care dovedesc că, în condiţiile muncii la domiciliu, intermediarii exploatează crîncen pe meşteşugari. Menţionăm cu titlu de exemplu aprecierea generală a lui Korsak, l. c., pag. 258, descrierea industriei „meşteşugăreşti" de ţesături (citată mai sus), descrierea meşteşugurilor din gub. Moscova în care predomină munca femeilor („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI şi VII) şi multe altele.

www.dacoromanica.ro

diţiile muncii la domiciliu. Spre ilustrare, citãm unele date dintr-o descriere a industriilor meşteşugăreşti din gubernia Moscova în care predomină munca femeilor. La depănarea firelor sînt folosite 10.004 femei ; copiii încep să lucreze de la vîrsta de 5–6 ani (!), cîştigul pe o zi este de 10 copeici, cîştigul anual – de 17 ruble. În industriile meşteşugăreşti în care predomină munca femeilor, ziua de lucru este în general de 18 ore. În ramura articolelor tricotate, copiii încep să lucreze de la vîrsta de 6 ani ; aici cîştigul pe o zi este de 10 copeici, cîştigul anual – de 22 de ruble. Iată bilanţul industriilor meşteşugăreşti în care predomină munca femeilor : muncitoare 37.514 ; copiii încep să lucreze de la 5–6 ani (în 6 meşteşuguri din 19, aceste 6 meşteşuguri cuprinzînd 32.400 de muncitoare) ; cîştigul mediu pe zi este de 13 copeici, cîştigul anual – de 26 de ruble şi 20 de copeici *.

Una dintre cele mai dăunătoare laturi ale muncii capitaliste la domiciliu constă în faptul că ea duce la o scădere a nivelului necesităţilor muncitorului. Întreprinzătorul capătă posibilitatea de a-şi alege muncitori din locuri uitate de lume, unde nivelul de trai al populaţiei este deosebit de scăzut şi unde legătura cu pămîntul permite să se lucreze aproape pe degeaba. De pildă, proprietarul unui stabiliment pentru producţia de ciorapi dintr-un sat lămureşte că la Moscova locuinţele sînt scumpe, iar meşteriţelor „trebuie să le dai... pîine albă... Pe cînd la noi oamenii lucrează în propria lor izbă, mănîncă pîine neagră... Cum să se pună Moscova cu noi ?“ ** În meşteşugul depănării firelor, nivelul extrem de scăzut al salariilor se explică prin faptul că pentru femeile şi fiicele de ţărani acesta nu constituie decît un cîştig auxiliar. „În felul acesta, sistemul existent în această producţie coboară la un nivel imposibil salariile celor care trăiesc exclusiv din cîştigurile realizate din munca în acest meşteşug, face să scadă salariile sub minimul necesităţilor, sau frînează ridicarea nivelului necesităţilor celor care trăiesc exclusiv din munca în fabrică. Atît una cît şi cea-

* Doamna Gorbunova, care a descris meşteşugurile în care predomină munca femeilor, consideră în mod greşit cîştigul mediu de 18 copeici şi de 37 de ruble şi 77 de copeici, operînd numai cu cifre medii în fiecare meşteşug şi făcînd abstracţie de faptul că în diferite meşteşuguri numărul muncitoarelor este diferit [144].

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova“, vol. VII, partea a II-a, pag. 104.

www.dacoromanica.ro

laltă creează condiții cu totul anormale" *. „Fabrica caută un țesător ieftin – spune d-l Harizomenov –, și pe acesta ea îl găsește în satul lui natal, departe de centrele industriale... Scăderea salariilor pe măsură ce ne îndepărtăm de centrele industriale către periferii constituie un fapt care nu poate fi pus la îndoială" **. Prin urmare, întreprinzătorii știu să profite de minune de condițiile care reține populația în mod artificial la sate.

O latură nu mai puțin dăunătoare a acestui sistem este starea de fărîmițare a muncitorilor care lucrează la domiciliu. Iată o caracterizare concretă a acestei laturi a problemei, făcută chiar de scupșcici : „Operațiile făcute atît de unii cît și de ceilalți" (scupșcici mici și scupșcici mari care cumpără cuie de la fierarii din Tver) „se bazează pe aceleași principii : la ridicarea cuielor să se plătească o parte în bani, iar o parte în fier și să aibă întotdeauna fierari care să lucreze la domiciliu, pentru a fi siguri că aceștia *vor lucra pentru o plată mai mică*" ***. Aceste cuvinte conțin explicația simplă a „viabilității" industriei noastre „meșteșugărești" !

Starea de fărîmițare a muncitorilor care lucrează la domiciliu și numărul foarte mare al intermediarilor duc în mod firesc la o înflorire a relațiilor de aservire, la tot felul de forme de dependență personală care însoțesc de obicei relațiile „patriarhale" din satele uitate de lume. Îndatorarea muncitorilor la patroni constituie un fenomen foarte răspîndit în industriile „meșteșugărești", în general, și în condițiile muncii la domiciliu, în special ****. Muncitorul este de obicei nu numai Lohnsklave *****, dar și Schuldsklave ******. Mai sus au fost ară-

* Ibid., pag. 235.

** „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, 63. Comp. ibid., 250.

*** „Rapoarte și studii", I, 218. Comp. ibid., 280 : declarația fabricantului Irodov că pentru el e mai avantajos să dea de lucru țesătorilor manuali care lucrează la domiciliu.

**** Exemple de îndatorare a muncitorilor față de patroni există în producția de perii din gubernia Moscova („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea I, pag. 32), în producția de piepteni (ibid., 261), în producția de jucării (VI, partea a II-a, 44), în producția de poleială etc. etc. În industria mătăsii, țesătorul este înglodat în datorii față de fabricant, care plătește pentru el dările și în genere „îl ia pe țesător în arendă cum se ia în arendă un teren" etc. („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, 51—55).

***** — sclav salariat. — *Nota trad.*

****** — sclav înrobit prin datorii. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

tate unele exemple care ilustrează situaţia în care îl pune pe muncitor „patriarhalismul" relaţiilor rurale *.

Trecînd de la caracterizarea muncii capitaliste la domiciliu la condiţiile răspîndirii ei, trebuie să arătăm în primul rînd legătura dintre acest sistem şi legarea ţăranilor de lotul lor. Lipsa libertăţii de deplasare, necesitatea de a suporta uneori pagube băneşti pentru a se putea descotorosi de pămînt (şi anume atunci cînd sumele de plată care grevează pămîntul depăşesc veniturile provenite din el, aşa încît acela care dă în arendă lotul mai plăteşte din buzunar arendaşului), închistarea feudală a obştii ţărăneşti – toate acestea lărgesc în mod artificial domeniul folosirii muncii capitaliste la domiciliu, îl leagă în mod artificial pe ţăran de aceste forme, cele mai crîncene, de exploatare. Instituţiile învechite şi rînduielile agrare pe de-a-ntregul pătrunse de spiritul feudal exercită astfel o influenţă dintre cele mai nefaste atît asupra agriculturii cît şi asupra industriei, menţinînd formele de producţie înapoiate din punct de vedere tehnic, care sînt legate de dezvoltarea foarte puternică a relaţiilor de aservire şi de dependenţă personală şi care pun pe oamenii muncii ** într-o situaţie dintre cele mai grele şi mai lipsite de perspectivă.

Mai departe, legătura dintre munca la domiciliu pentru capitalişti şi descompunerea ţărănimii este, de asemenea, în afară de orice îndoială. Răspîndirea pe scară largă a muncii la domiciliu presupune două condiţii : 1) existenţa unui proletariat sătesc numeros care să fie *nevoit* să-şi vîndă forţa de muncă şi s-o vîndă ieftin ; 2) existenţa unor ţărani *înstăriţi* care să cunoască bine condiţiile locale şi care să poată să-şi asume rolul de agenţi la împărţirea lucrului la domiciliu. Omul de încredere trimis de negustor este departe de a fi întotdeauna în măsură să îndeplinească acest rol (mai ales în meşteşugurile mai mult sau mai puţin complexe) şi este problematic că ar fi

* „Bineînţeles — citim despre fierarii din gubernia Nijni-Novgorod —, şi aici patronul exploatează munca muncitorului, dar o face într-o măsură mai mică (?), şi chiar într-un mod oarecum patriarhal, de comun acord cu acesta (!), fără nici un fel de neînţelegeri" („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", IV, 199).

** Firește, în orice societate capitalistă va exista întotdeauna un proletariat sătesc care să consimtă să lucreze la domiciliu în condiţiile cele mai mizere ; dar instituţiile învechite fac să se lărgească domeniul folosirii muncii la domiciliu şi îngreuiază lupta împotriva ei. Încă Korsak arăta în 1861 legătura dintre vasta răspîndire la noi a muncii la domiciliu şi rînduielile agrare de la noi (l.c., 305—307).

www.dacoromanica.ro

vreodată în stare să-l îndeplinească cu „măiestria" cu care l-ar îndeplini țăranul din partea locului — „unul dintre ai noștri" *. Marii întreprinzători n-ar putea realiza, probabil, nici jumătate din operațiile lor în ceea ce privește împărțirea lucrului la domiciliu dacă n-ar avea la dispoziția lor o armată întreagă de mici întreprinzători cărora să li se poată da marfă pe datorie sau în comision și care să se agațe cu aviditate de orice ocazie de a-și lărgi micile lor operații comerciale.

În sfîrșit, este deosebit de important să arătăm însemnătatea muncii capitaliste la domiciliu în teoria populației excedentare pe care o creează capitalismul. Nimeni n-a vorbit atît de mult despre „punerea în disponibilitate" a muncitorilor de către capitalismul din Rusia ca d-nii V.V., N.–on și ceilalți narodnici ; totuși nici unul dintre ei nu s-a ostenit să analizeze formele concrete ale „armatei de rezervă" a muncitorilor, forme care s-au creat și se creează în Rusia de după reformă. Nimeni dintre narodnici n-a observat cel puțin amănuntul că muncitorii care lucrează la domiciliu formează la noi aproape cea mai mare parte a „armatei de rezervă" a capitalismului **. Prin intermediul muncii la domiciliu, întreprinzătorii capătă posibilitatea să mărească neîntîrziat volumul producției pînă la proporțiile dorite, fără a cheltui capitaluri importante și mult timp pentru construirea de ateliere etc. Or, această lărgire neîntîrziată a producției este de foarte multe ori dictată de condițiile pieței, atunci cînd cererea sporită este urmarea înviorării unei oarecare ramuri industriale importante (de pildă a construcției de căi ferate) sau a unor împrejurări ca războiul etc. *** De

* Am văzut mai sus că marii întreprinzători, scupșcicii, svetelocinicii, meșterașii sînt, totodată, și agricultori înstăriți. „Meșterașul — citim, de pildă, în descrierea țesăturilor cu fir de aur și argint din gubernia Moscova („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI. partea a II-a, pag. 147) — este și el un țăran întocmai ca și țesătorul său, dar un țăran care are o casă, un cal și o vacă mai mult decît cel dintîi și care are, poate, posibilitatea de a bea ceai împreună cu toată familia de două ori pe zi".

** Această greșeală a narodnicilor este cu atît mai grosolană, cu cît majoritatea lor vor să se călăuzească după teoria lui Marx, care a subliniat în termenii cei mai categorici caracterul capitalist al „muncii la domiciliu din zilele noastre" și *a arătat în mod special că acești muncitori la domiciliu constituie una din formele suprapopulației relative, care este proprie capitalismului* („Das Kapital". I², S. S. 503 u. ff. ; 668 u. ff. ; cap. 23, § 4 mai ales) [145].

*** Un singur exemplu. În gubernia Moscova este larg răspîndit meșteșugul croitoriei (în această gubernie, statistica zemstvelor a înregistrat în total, la sfîrșitul deceniului al 8-lea, 1.123 de croitori locali și 4.291 de croitori veniți din altă parte), mare parte din croitori lucrînd pentru negustorii de confecții din Moscova. Centrul meșteșugului croitoriei este plasa Perhușevo, județul Zvenigorod (vezi datele privitoare la croitorii din Perhușevo în anexa I la cap. V, meșteșugul nr. 36). Afacerile croitorilor din Perhușevo au mers deosebit de

www.dacoromanica.ro

aceea o altă latură a procesului pe care l-am caracterizat în capitolul al II-lea ca fiind un proces de formare a unui proletariat sătesc de milioane de oameni reprezintă, printre altele, o dezvoltare uriașă în epoca de după reformă a muncii capitaliste la domiciliu. „Dar ce s-au făcut brațele eliberate de ocupațiile gospodăriei casnice, naturale în sensul strict al cuvîntului, care deservea familia proprie și consumatorii puțin numeroși din piața învecinată ? Fabricile arhipline de muncitori și *extinderea rapidă a marii producții la domiciliu* dau un răspuns limpede" („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III. Subliniat de noi). Cît de mare trebuie să fie în prezent numărul muncitorilor din Rusia pe care întreprinzătorii industriali îi utilizează la domiciliu, aceasta se va vedea din cifrele pe care le vom înfățișa în paragraful următor.

VIII. CE ESTE INDUSTRIA „MEȘTEȘUGĂREASCĂ" ?

În cele două capitole precedente am avut de-a face mai ales cu industria căreia la noi i se spune în mod obișnuit „meșteșugărească" ; acum putem încerca să dăm un răspuns la întrebarea formulată în titlu.

Vom începe cu unele date statistice, pentru a putea vedea care anume dintre formele de industrie analizate mai sus figurează în literatura economică în ansamblul „industriei meșteșugărești".

În încheierea cercetării „meșteșugurilor" țărănești întreprinse de ei, statisticienii din gubernia Moscova au făcut un bilanț al *tuturor* îndeletnicirilor neagricole. Ei au stabilit că în meșteșugurile locale (în cadrul cărora se confecționează mărfuri) lucrează 141.329 de oameni (vol. VII, partea a III-a) ; în această cifră au fost incluși însă și meseriași (parte din cizmari,

bine în timpul războiului din 1877. La comanda unor antreprenori speciali se confecționau foi de cort pentru armată ; meșterașii avînd 3 mașini de cusut și 10 zilere, obțineau la aceste comenzi „foloase" de 5—6 ruble pe zi. Zilerele primeau cîte 20 de copeici pe zi. „Se spune că în toiul muncilor se aflau la Șadrino (cel mai important sat din plasa Perhușevo) mai mult de 300 de zilere, venite din diferite sate învecinate" („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VI, partea a II-a, l.c., 256). „Croitorii din Perhușevo, adică proprietarii de ateliere, au reușit să cîștige în vremea aceea atît de mult, încît aproape toți s-au aranjat de minune" (ibid.). Aceste sute de zilere, care sînt folosite poate numai o dată la 5—10 ani la o astfel de muncă excepțională, sînt nevoite să stea mereu în așteptare, îngroșînd rîndurile armatei de rezervă a proletariatului.

www.dacoromanica.ro

geamgii şi mulţi alţii), gaterişti etc. etc. Cel puţin 87.000 dintre ei sînt (după calculul făcut de noi pentru diferite meşteşuguri) muncitori care lucrează la domiciliu, primind de lucru de la capitalişti *. În 54 de meşteşuguri, cu privire la care am putut grupa datele, 17.566 de muncitori din 29.446, adică 59,65%, sînt muncitori salariaţi. În ceea ce priveşte gubernia Vladimir, am obţinut următoarele rezultate (potrivit celor 5 ediţii ale „Meşteşugurilor din gubernia Vladimir") : în total sînt 18.286 de lucrători în 31 de meşteşuguri ; dintre aceştia, 15.447 lucrează în meşteşugurile în care domină munca capitalistă la domiciliu (inclusiv 5.504 muncitori salariaţi, adică salariaţi – ca să spunem aşa – de gradul al doilea). Apoi 150 de meseriaşi rurali (dintre ei, 45 sînt salariaţi) şi 2.689 de mici producători de mărfuri (dintre ei, 511 sînt salariaţi). Numărul total al muncitorilor folosiţi de capitalişti reprezintă (15.447+45+511=) 16.003, adică 87,5% **. În gubernia Kostroma (pe baza tabelelor întocmite de d-l Tillo în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti") există 83.633 de producători locali, dintre care 19.701 sînt muncitori forestieri (te pomeneşti că şi aştia sînt „meşteşugari" !), iar 29.564 sînt muncitori care lucrează la domiciliu pentru capitalişti ; circa 19.954 lucrează în industrii meşteşugăreşti în care predomină micii producători de mărfuri şi circa 14.414 sînt meseriaşi rurali ***. În 9 judeţe din gubernia Veatka există (potrivit aceloraşi „Lucrări") 60.019 producători locali ; dintre ei, 9.672 sînt morari şi proprietari de uleiniţe ; 2.032 sînt meseriaşi propriu-

* Reamintim că d-l Harizomenov (articolul citat mai sus) considera că, din cei 102.245 de lucrători care lucrează în 42 de meşteşuguri din gubernia Moscova, 66% lucrează în meşteşuguri în care predomină net sistemul marii producţii bazat pe munca la domiciliu.

** Din păcate, nu avem posibilitatea să consultăm cea mai recentă lucrare despre industria meşteşugărească din gubernia Iaroslavl („Industriile meşteşugăreşti", publicaţie a biroului de statistică al zemstvei guberniei Iaroslavl. Iaroslavl, 1904). Judecînd după recenzia amănunţită din „Russkie Vedomosti" (1904, nr. 248), acesta este un studiu extrem de preţios. Numărul meşteşugurilor din gubernie este evaluat la 18.000 (numărul muncitorilor de fabrică era evaluat în 1903 la 33.898). Industriile meşteşugăreşti decad, 1/5 din numărul total al întreprinderilor sînt întreprinderi cu muncitori salariaţi. Muncitorii salariaţi reprezintă 1/4 din numărul total al meşteşugarilor. 15% din numărul total al meşteşugarilor lucrează în stabilimente cu 5 muncitori şi mai mult. Jumătate din numărul total al meşteşugarilor lucrează pentru întreprinzători cu materialul acestora. Agricultura decade : 1/6 dintre meşteşugari nu au cai şi vaci ; 1/5 îşi cultivă pămîntul folosind munca salariată ; 1/5 nu-şi cultivă pămîntul. Cîştigul meşteşugarului este de 1 1/2 ruble pe săptămînă ! *(Notă la ediţia a 2-a).*

*** Toate aceste cifre sînt aproximative, deoarece sursa nu oferă date precise. Printre meseriaşii rurali figurează morari, fierari etc. etc.

www.dacoromanica.ro

zişi (vopsitul ţesăturilor) ; 14.928 – parte meseriaşi, parte producători de mărfuri în rîndurile cărora predomină în foarte mare măsură munca de sine stătătoare ; 14.424 lucrează în industrii meşteşugăreşti care sînt în parte subordonate capitalului ; 14.875 – în industrii complet subordonate capitalului ; 4.088 – în meşteşuguri în care munca salariată precumpăneşte cu desăvîrşire *. După datele furnizate de „Lucrări" cu privire la celelalte gubernii, am întocmit un tabel al meşteşugurilor despre a căror structură există date mai mult sau mai puţin amănunţite. Au rezultat 97 de industrii cu 107.957 de lucrători şi cu o producţie în valoare de 21.151.000 de ruble. În cadrul acestora, 70.204 lucrători lucrează în meşteşugurile în care predomină munca salariată şi munca capitalistă la domiciliu (18.621.000 de ruble) ; 26.935 de lucrători lucrează în industriile în care muncitorii salariaţi şi muncitorii folosiţi de capitalişti la domiciliu nu constituie decît o minoritate (1.706.000 de ruble) ; şi, în sfîrşit, 10.818 lucrători lucrează în industriile în care precumpănirea muncii de sine stătătoare este aproape generală (824.000 de ruble). După datele materialelor statistice ale zemstvelor cu privire la 7 meşteşuguri din judeţele Gorbatov şi Semenov, gub. Nijni-Novgorod, există 16.303 meşteşugari, dintre care 4.614 lucrează pentru piaţă ; 8.520 lucrează „pentru întreprinzători" şi 3.169 – în calitate de muncitori salariaţi ; adică 11.689 de muncitori lucrează în condiţiile unor relaţii capitaliste. Potrivit datelor recensămîntului meşteşugurilor din 1894/95 în gubernia Perm, din 26.000 de meşteşugari, 6.500 (25%) sînt muncitori salariaţi şi 5.200 (20%) lucrează pentru scupşcici, adică 45% din muncitori sînt folosiţi în mod capitalist **.

Oricît de fragmentare sînt aceste date (alte date nu am avut la dispoziţie), ele arată totuşi în mod limpede că, în linii generale, în categoria „meşteşugarilor" este inclus *un mare număr de muncitori folosiţi în mod capitalist*. De pildă, numărul celor care lucrează la domiciliu pentru capitalişti se

* Vezi nota cu *** de la pag. 439. — *Nota trad.*

** Vezi „Studii", pag. 181—182. În categoria „meşteşugarilor" au fost incluşi aici şi meseriaşii (25%). Dacă exceptăm pe meseriaşi, reiese că 29,3% sînt muncitori salariaţi şi 29,5% muncitori care lucrează pentru scupşcici (pag. 122), adică 58,8% din muncitori lucrează în condiţiile unor relaţii capitaliste. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 395—396 şi 321. — *Nota red.*)

www.dacoromanica.ro

ridică (potrivit datelor citate mai sus) *la peste 200.000 de oameni.* Aceasta numai în vreo 50–60 de județe, din care nu toate au fost cercetate într-un mod cît de cît complet. În întreaga Rusie numărul acestor muncitori este, probabil, de două milioane *. Dacă la aceștia mai adăugăm și muncitorii salariați care lucrează la „meșteșugari" – numărul acestor muncitori salariați, după cum se vede din datele citate mai sus, nu este de loc atît de mic cum se crede uneori la noi –, atunci trebuie să admitem că cifra de 2.000.000 de muncitori meșteșugari, folosiți în mod capitalist în afara zidurilor așa-ziselor „fabrici și uzine", este mai curînd o cifră minimă **.

La întrebarea : „ce este industria meșteșugărească ?", datele expuse în ultimele două capitole ne obligă să răspundem că industria meșteșugărească este o noțiune cu totul nesusceptibilă de un studiu științific, noțiune în care sînt incluse de obicei tot felul de forme de producție, începînd cu industriile casnice și meseriile și terminînd cu munca salariată în manufacturile foarte mari ***. Această manieră de a amesteca cele mai eterogene tipuri de organizare economică, manieră care predomină într-un mare număr de lucrări ce se ocupă cu descrierea

* De pildă, în industria de confecții, munca capitalistă la domiciliu este deosebit de dezvoltată, iar această industrie se dezvoltă repede. „Cererea de confecții, acest obiect de primă necesitate, crește pe an ce trece" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 52, descrierea tîrgului din Nijni-Novgorod). Numai începînd cu deceniul al 9-lea al secolului trecut această producție s-a dezvoltat într-o măsură imensă. În prezent, numai la Moscova se confecționează haine în valoare de cel puțin 16.000.000 de ruble, numărul muncitorilor fiind de circa 20.000 de oameni. Se consideră că în întreaga Rusie această producție se ridică la 100.000.000 de ruble („Succesele industriei din Rusia potrivit rapoartelor comisiilor de experți", Petersburg, 1897, pag. 136—137). La Petersburg recensămîntul din 1890 a înregistrat în producția de confecții (grupul XI, clasele 116—118) 39.912 oameni, socotind și familiile celor care lucrează în această industrie, printre care 19.000 de muncitori, 13.000 de meșteșugari care lucrează fără muncitori salariați, cu membrii familiilor lor („Petersburgul după recensămîntul din 15 decembrie 1890"). Potrivit recensămîntului din 1897, în Rusia lucrau în producția de îmbrăcăminte în total 1.158.865 de oameni, numărul membrilor lor de familie fiind de 1.621.511 ; în total 2.780.376 de oameni. *(Notă la ediția a 2-a).*

(Mențiune : *„(Notă la ediția a 2-a)"* se referă numai la ultima frază din notă, care începe cu cuvintele : „Potrivit recensămîntului din 1897..." ; restul notei există și în prima ediție. — *Nota red.)*

** Reamintim că în Rusia numărul „meșteșugarilor" este evaluat la cel puțin 4.000.000 (cifră dată de d-l Harizomenov. D-l Andreev considera că numărul lor este de 7.500.000, dar metodele lui de calcul sînt foarte aproximative) [146] ; prin urmare, datele totalizate care sînt citate în text cuprind circa 1/2 din numărul total al „meșteșugarilor".

*** Comp. „Studii", pag. 179 și urm. (Vezi *V. I. Lenin,* Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 398 și urm. — *Nota red.*)

www.dacoromanica.ro

„industriilor meşteşugăreşti" *, a fost reluată fără nici un fel de critică şi fără nici un fel de sens de către economiştii narodnici, care au făcut un uriaş pas înapoi în comparaţie cu autori ca, de pildă, Korsak, şi s-au folosit de confuzia de noţiuni care domină pentru a crea teorii dintre cele mai bizare. „Industria meşteşugărească" a fost considerată ca ceva în sine, ca ceva omogen din punct de vedere economic, şi *a fost opusă* (sic !) „capitalismului", prin care ei înţelegeau, fără multă vorbă, industria de „fabrică". Luaţi, de pildă, pe d-l N.–on. La pag. 79 din „Studii" veţi citi titlul : „capitalizarea (?) industriilor meşteşugăreşti" **, şi apoi de-a dreptul, fără nici un fel de rezerve sau lămuriri, „date privitoare la fabrici şi uzine"... O simplitate, după cum vedeţi, înduioşătoare : „capitalismul" = „industria de fabrică", iar industria de fabrică = cu ceea ce figurează sub acest titlu în publicaţiile oficiale. Şi *pe baza* acestei „analize" atît de profunde se face abstracţie de masele de muncitori folosiţi în mod capitalist, care sînt incluşi de ei în categoria „meşteşugarilor". *Pe baza* acestei „analize" este cu totul trecută cu vederea problema diferitelor forme de producţie din Rusia. *Pe baza* acestei „analize" se formează una dintre cele mai absurde şi dăunătoare prejudecăţi, care pretinde că industria noastră „meşteşugărească" şi industria noastră de „fabrică" sînt diametral opuse, că cea din urmă este ruptă de cea dintîi, că industria de „fabrică" are un „caracter

* Dorinţa de a menţine termenul „meşteşugăresc" în definirea ştiinţifică a formelor de industrie a dus în literatura noastră economică la discuţii pur scolastice şi la definiţii pur scolastice ale acestui termen. Un savant „înţelegea" prin meşteşugari numai pe producătorii de mărfuri, altul includea în această categorie şi pe meseriaşi ; unul considera că legătura cu pămîntul constituie un criteriu necesar, altul admitea excepţii ; unul excludea munca salariată, altul o admitea cu condiţia ca numărul muncitorilor să nu treacă, de pildă, de 16 etc. etc. Se înţelege de la sine că din asemenea raţionamente (în loc de a se cerceta diferitele forme de industrie) nu putea să iasă nimic bun. Remarcăm că vitalitatea termenului special „meşteşugar" se explică întîi de toate prin împărţirea societăţii ruse în stări sociale : „meşteşugarul" este un producător din stările sociale inferioare, care poate fi luat sub tutelă şi pe seama căruia se pot întocmi, nestingherit, tot felul de proiecte fanteziste, fără a se face o distincţie între formele de producţie. Negustorul însă şi nobilul (chiar dacă sînt mici producători) sînt numai rareori socotiţi ca „meşteşugari". Industriile „meşteşugăreşti" sînt de obicei tot felul de industrii *ţărăneşti*, şi numai industrii ţărăneşti.

** Termenul „capitalizare", agreat de d-nii V. V. şi N.—on, este admisibil într-un articol de ziar, pentru conciziune, dar e cu totul nepotrivit într-un studiu economic, al cărui scop este de a analiza diferitele forme şi stadii ale capitalismului, însemnătatea lor, legătura dintre ele şi dezvoltarea lor succesivă. Prin „capitalizare" se poate înţelege tot ce vreţi : şi angajarea unui singur muncitor, şi operaţiile scupşciculuí, şi o fabrică care foloseşte maşini cu aburi. Încercaţi după aceea să înţelegeţi ceva, dacă toate acestea sînt puse într-o singură oală !

www.dacoromanica.ro

artificial" etc. Aceasta nu este decît o prejudecată, deoarece nimeni n-a încercat vreodată să arunce măcar o privire asupra datelor care arată că, în toate ramurile de producţie, între industria „meşteşugărească" şi industria de „fabrică" există o legătură indisolubilă.

Sarcina acestui capitol era tocmai aceea de a arăta în ce anume constă această legătură şi ce trăsături specifice, din punctul de vedere al tehnicii, al economiei şi al nivelului de cultură prezintă forma de producţie care în Rusia se situează între mica producţie de mărfuri şi marea industrie mecanizată.

www.dacoromanica.ro

parel", wie in den meisten übrigen Gewerken, die Umwälzung der Manufaktur, des Handwerks und der Hausarbeit in Fabrikbetrieb, nachdem alle jene Formen, unter dem Einfluss der grossen Industrie gänzlich verändert, zersetzt, entstellt, bereits längst alle Ungeheuerlichkeiten des Fabriksystems ohne seine positiven Entwicklungsmomente reproducirt und selbst übertrieben hatten [375]).

„gegen" Bücher

N B.

Diese naturwüchsig vorgehende industrielle Revolution wird künstlich beschleunigt durch die Ausdehnung der Fabrikgesetze auf alle Industriezweige, worin Weiber, junge Personen und Kinder arbeiten. Die zwangsmässige Regulation des Arbeitstags nach Länge, Pausen, Anfangs- und Endpunkt, das System der Ablösung für Kinder, der Ausschluss aller Kinder unter einem gewissen Alter u. s. w. ernöthigen einerseits vermehrte Maschinerie [376]) und Ersatz von Muskeln durch Dampf als Triebkraft [377]). Andrerseits, um im Raum zu gewinnen, was in der Zeit verloren geht, findet Streckung der gemeinschaftlich vernutzten Produktionsmittel statt, der Oefen, Baulichkeiten u. s. w., also in einem Wort grössere Koncentration der Produktionsmittel und entsprechende grössere Konglomeration von Arbeitern. Der leidenschaftlich wiederholte Haupteinwand jeder mit dem Fabrikgesetz bedrohten Manufaktur ist in der That die Nothwendigkeit

[375]) „Tendency to factory system." (l. c. p. LXVII.) „The whole employment is at this time in a state of transition, and is undergoing the same change as that effected in the lace trade, weaving etc." (l. c. n. 405.) „A complete Revolution." (l. c. p. XLVI, n. 318.) Zur Zeit der „Child. Empl. Comm." von 1840 war die Strumpfwirkerei noch Handarbeit. Seit 1846 wurde verschiedenartige Maschinerie eingeführt, jetzt durch Dampf getrieben. Die Gesammtzahl der in der englischen Strumpfwirkerei beschäftigten Personen beiderlei Geschlechts und aller Altersstufen vom 3. Jahr an betrug 1862 ungefähr 120,000 Personen. Davon, nach Parliamentary Return vom 11. Februar, 1862 doch nur 4063 unter der Botmässigkeit des Fabrikakts.

[376]) So z. B. in der Töpferei berichtet die Firma Cochrane von der „Britain Pottery, Glasgow": „To keep up our quantity, we have gone extensively into machines wrought by unskilled labour, and every day convinces us that we can produce a greater quantity than by the old method." („Reports of Insp. of Fact. 31. Oct. 1865", p. 13.) „Die Wirkung des Fabrikakts ist zu weiterer Einführung von Maschinerie zu treiben." (l. c. p. 13, 14.)

[377]) So nach Einführung des Fabrikakts in die Töpferei grosse Zunahme der power jiggers statt der handmoved jiggers.

Pag. 499 din ediția a doua (1872)
a primului volum al „Capitalului" de K. Marx
cu însemnările lui V. I. Lenin.

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VII-LEA
DEZVOLTAREA MARII INDUSTRII MECANIZATE

I. NOȚIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE FABRICĂ ȘI ÎNSEMNĂTATEA STATISTICII „FABRICILOR ȘI UZINELOR" [147]

Trecînd la marea industrie mecanizată (de fabrică), trebuie să stabilim în primul rînd că noțiunea științifică a acesteia nu corespunde de loc semnificației obișnuite, curente a acestui termen. La noi, în statistica oficială și în literatura economică, prin fabrică, în general, se înțelege orice stabiliment industrial mai mult sau mai puțin mare, cu un număr de muncitori salariați mai mult sau mai puțin însemnat. Teoria lui Marx însă numește mare industrie mecanizată (de fabrică) numai o anumită treaptă, și anume cea mai înaltă treaptă a capitalismului în industrie. Principala și cea mai esențială trăsătură a acestui stadiu este folosirea în producție a unor sisteme de mașini *. Trecerea de la manufactură la fabrică marchează o revoluție tehnică totală, care anulează iscusința manuală pe care meșterul a dobîndit-o de-a lungul veacurilor, iar după această revoluție tehnică începe să se desfășoare inevitabil o transformare radicală a relațiilor de producție sociale, o delimitare netă a diferitelor grupuri care participă la producție, o ruptură totală cu tradiția, o accentuare și lărgire a tuturor laturilor sumbre ale capitalismului și totodată socializarea în masă a muncii de către capitalism. Marea industrie mecanizată este, așadar, ultimul cuvînt al capitalismului, ultimul cuvînt al „momentelor" lui „pozitive" și negative **.

De aici rezultă în mod limpede că tocmai trecerea de la manufactură la fabrică are o însemnătate deosebit de mare în problema dezvoltării capitalismului. Cine confundă aceste

* „Das Kapital", I, cap. 13.
** Ibid., I², S. 499 [148].

www.dacoromanica.ro

două stadii, acela pierde posibilitatea de a mai înţelege rolul transformator, progresist al capitalismului. Tocmai aceasta este greşeala pe care o săvîrşesc economiştii narodnici de la noi, care, după cum am văzut, identifică în mod naiv capitalismul în general cu industria „de fabrică", care îşi închipuie că pot rezolva problema „misiunii capitalismului" şi chiar problema „rolului lui unificator" * printr-o simplă consultare a datelor statisticii fabricilor şi uzinelor. Fără a mai vorbi de faptul că în problemele statisticii fabricilor şi uzinelor aceşti autori au dat dovadă (după cum vom arăta amănunţit mai jos) de o uimitoare ignoranţă, ei săvîrşesc o eroare şi mai profundă prin modul stereotip şi îngust de a înţelege teoria lui Marx. În primul rînd este ridicol să reduci problema dezvoltării marii industrii mecanizate numai la statistica fabricilor şi uzinelor. Aceasta nu este numai o problemă de statistică, ci şi o problemă care priveşte formele pe care le ia dezvoltarea capitalismului în industria ţării respective şi stadiile prin care trece această dezvoltare. Numai după ce a fost lămurită esenţa acestor forme şi după ce au fost stabilite particularităţile lor distinctive, are sens să se procedeze la ilustrarea dezvoltării unei forme sau alteia cu ajutorul unor date statistice prelucrate aşa cum trebuie. Dacă te limitezi însă la datele statisticii autohtone, ajungi inevitabil să confunzi cele mai diferite forme de capitalism, ajungi ca din cauza copacilor să nu vezi pădurea. În al doilea rînd, a reduce întreaga misiune a capitalismului numai la sporirea numărului muncitorilor de „fabrică" înseamnă a da dovadă de aceeaşi profundă înţelegere a teoriei de care a dat dovadă d-l Mihailovski, care s-a mirat că oamenii vorbesc despre socializarea muncii de către capitalism, cînd toată această socializare se reduce la faptul că cîteva sute sau mii de muncitori execută diferite operaţii cu ferăstrăul, cu dalta, cu toporul sau cu rindeaua într-o singură încăpere **.

Expunerea care urmează are un dublu obiectiv : pe de o parte, să examineze amănunţit starea statisticii fabricilor şi uzinelor de la noi şi problema valabilităţii datelor ei. Această muncă, în bună parte negativă, este necesară, deoarece în pu-

* D-l N.—on, în „Russkoe Bogatstvo" pe 1894, nr. 6, pag. 103 şi 119. — Vezi de asemenea „Studiile" lui şi „Destinele capitalismului" ale lui V. V., passim.

** „Otecestvenniie Zapiski", 1883, nr. 7; Scrisoarea d-lui Postoronnii adresată redacţiei.

www.dacoromanica.ro

blicistica noastră se face pur şi simplu abuz de cifrele acestei statistici. Pe de altă parte, vom examina datele care indică o creştere a marii industrii mecanizate în perioada de după reformă.

II. STATISTICA FABRICILOR ŞI UZINELOR

Principalul izvor al statisticii fabricilor şi uzinelor din Rusia îl constituie situaţiile pe care proprietarii de fabrici şi uzine le înaintează anual departamentului comerţului şi manufacturilor conform prevederilor legii a cărei promulgare datează chiar de la începutul secolului în curs *. Prevederile foarte amănunţite ale legii în ceea ce priveşte felul cum trebuie să fie furnizate datele de către fabricanţi rămîn numai un deziderat pios, căci statistica fabricilor şi uzinelor se păstrează şi astăzi în vechea ei formă de organizare, exact aşa cum era şi înainte de reformă – o simplă anexă la rapoartele guvernatorilor. Nu există nici o definiţie exactă a noţiunii „fabrică şi uzină", şi de aceea organele administrative guberniale şi chiar judeţene folosesc acest termen în modul cel mai diferit. Nu există nici un organ central care să îndrumeze culegerea raţională şi uniformă a datelor şi verificarea lor. Repartizarea stabilimentelor industriale între diferitele departamente (departamentul minelor, departamentul comerţului şi al manufacturilor, departamentul accizelor etc.) sporeşte şi mai mult confuzia **.

În anexa a II-a dăm date referitoare la industria noastră de fabrică din epoca de după reformă, date care există în publicaţiile oficiale, şi anume în cele pe anii 1863–1879 şi 1885–1891. Aceste date se referă numai la ramurile industriale neimpuse la accize, pentru diferite perioade existînd date despre un număr diferit de ramuri industriale (mai complete sînt datele pe anii 1864–1865, 1885 şi următorii) ; de aceea am ales 34 de industrii cu privire la care există date pe perioada

* Vezi un studiu amănunţit al izvoarelor statisticii fabricilor şi uzinelor în „Analele statistice ale Imperiului rus", seria a II-a, partea a 6-a. Petersburg, 1872. „Materiale pentru statistica industriei de fabrică din Rusia europeană pe 1868". Prelucrare de d-l Bock. Introducere, pag. I—XXIII.

** Vezi articolul „Cu privire la problema statisticii fabricilor şi uzinelor" în „Studii", unde este analizată în mod amănunţit ultima publicaţie a departamentului comerţului şi manufacturilor privind industria noastră de fabrică. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

1864–1879 şi 1885–1890, adică pe 22 de ani. Pentru a putea aprecia la justa valoare aceste date, să analizăm în primul rînd publicaţiile mai importante din domeniul statisticii fabricilor şi uzinelor. Să începem cu perioada 1860–1870.

Alcătuitorii statisticii fabricilor şi uzinelor din perioada 1860–1870 îşi dădeau foarte bine seama de faptul că datele pe care le prelucrau erau extrem de nesatisfăcătoare. După părerea lor unanimă, numărul muncitorilor şi valoarea producţiei sînt considerabil micşorate în cifrele indicate de fabricanţi ; „nu există nici măcar o normă unică pentru diferitele gubernii cu privire la ceea ce trebuie considerat fabrică sau uzină, pentru că multe gubernii includ, de pildă, în categoria uzinelor şi a fabricilor morile de vînt, magaziile pentru ars cărămida şi micile stabilimente industriale, pe cînd altele fac abstracţie de ele, din care cauză chiar şi datele comparative referitoare la numărul total al fabricilor şi uzinelor din diferite gubernii îşi pierd valoarea" *. Critici şi mai aspre fac Bouchin, Bock şi Timireazev **, arătînd în afară de aceasta că în categoria muncitorilor industriali sînt incluşi muncitorii care lucrează la domiciliu, sau că unii fabricanţi declară numai muncitorii care locuiesc chiar la fabrică etc. „O statistică oficială exactă cu privire la industria manufacturieră şi la industria de fabrică – spune d-l Bouchin – nu există şi nu va exista atîta timp cît nu se vor schimba bazele principale de culegere a materialelor primare" ***. „În tabelele fabricilor şi uzinelor, la numeroase ramuri de producţie au fost incluse, probabil printr-o interpretare greşită, o mulţime de stabilimente ale meseriaşilor şi stabilimente pur meşteşugăreşti, care n-au nimic de-a face cu fabricile şi uzinele" ****. Din această cauză, redacţia „Anuarului" a renunţat chiar la o totalizare a datelor publicate, „nevrînd să prezinte publicului date greşite şi vădit exagerate" *****. Pentru a da cititorului o idee exactă asupra proporţiilor acestei vădite exagerări, vom recurge la datele „Anuarului", care se deosebeşte favorabil de toate celelalte

* P. Semenov în prefaţa la „Statisticeski Vremennik", I, 1866, pag. XXVII.

** „Atlas statistic cu privire la principalele ramuri ale industriei de fabrică din Rusia europeană, cu lista nominală a fabricilor şi uzinelor", 3 părţi, Petersburg, 1869, 1870 şi 1873.

*** „Anuarul ministerului de finanţe", I, pag. 140.

**** Ibid., pag. 306.

***** Ibid.

www.dacoromanica.ro

izvoare prin faptul că dă o listă nominală a fabricilor şi uzinelor cu o producţie în valoare de peste 1.000 de ruble. În prezent (începînd din 1885) stabilimentele cu o producţie de o valoare mai mică sînt excluse din categoria fabricilor. Potrivit unui calcul după „Anuar", numărul acestor mici stabilimente care au intrat în numărul total al fabricilor este de 2.366, ele avînd 7.327 de muncitori şi o producţie în valoare de 987.000 de ruble. Numărul total al fabricilor în 71 de ramuri de producţie, după „Anuar", este de 6.891, cu 342.473 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 276.211.000 de ruble. Prin urmare, stabilimentele mici reprezintă 34,3% din numărul total al stabilimentelor şi cuprind 2,1% din numărul total al muncitorilor şi 0,3% din valoarea totală a producţiei. Se înţelege de la sine că este absurd să socoteşti nişte stabilimente atît de mici (în medie revin la un stabiliment ceva mai mult de 3 muncitori şi o producţie în valoare de mai puţin de 500 de ruble) drept fabrici, şi că nici nu poate fi vorba de vreo înregistrare a lor cît de cît completă. Nu numai că asemenea stabilimente erau incluse de statistica noastră în categoria fabricilor, dar se întîmpla chiar ca sute de meşteşugari să fie grupaţi într-un mod cu totul artificial şi arbitrar, ca şi cînd ar fi constituit o „fabrică". De pildă, acelaşi „Anuar" înregistrează în producţia de frînghii din plasa Izbîleţ, judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, o fabrică „a unor ţărani din plasa Izbîleţ ; muncitori – 929, fusuri de tors – 308 ; valoarea producţiei – 100.400 de ruble" (pag. 149) ; sau în satul Vorsma din acelaşi judeţ, fabrica „ţăranilor vremelnic obligaţi ai contelui Şeremetiev ; fierării – 100, tejghele de tîmplar (pe lîngă case) – 250, tocile cu cai – 3, tocile manuale – 20 ; muncitori – 902 ; valoarea producţiei – 6.610 ruble" (pag. 281). Ne putem închipui ce imagine a realităţii ne dă o asemenea statistică !*.

* În ceea ce priveşte micşorarea de către fabricanţi, în declaraţiile lor, a numărului muncitorilor şi a valorii producţiei, izvoarele menţionate mai sus ne oferă două experienţe interesante în domeniul verificării. Timirеazev a comparat cifrele date de peste o sută de mari fabricanţi pentru statistica oficială cu cifrele date tot de ei pentru expoziţia din 1865. Ultimele cifre s-au dovedit a fi sporite faţă de cele dintîi cu 22% (l. c., I, pag. IV—V). În 1868, Comitetul central de statistică a efectuat cu titlu de experienţă o cercetare specială a fabricilor şi uzinelor în guberniile Moscova şi Vladimir (în aceste două gubernii erau concentraţi în 1868 aproape jumătate din totalul muncitorilor industriali şi din valoarea totală a producţiei fabricilor şi uzinelor din Rusia

www.dacoromanica.ro

Printre izvoarele statisticii fabricilor şi uzinelor din perioada 1860–1870 un loc special îl ocupă „Culegerea de statistici militare" (partea a IV-a. Rusia. Petersburg, 1871). Ea oferă date despre toate uzinele şi fabricile din Imperiul rus, inclusiv minele şi întreprinderile impuse la accize, şi înregistrează în Rusia europeană, în 1866, nici mai mult, nici mai puţin de 70.631 de fabrici, 829.573 de muncitori, cu o producţie în valoare de 583.317.000 de ruble ! ! Aceste cifre bizare au fost obţinute, în primul rînd, datorită faptului că n-au fost luate din situaţiile ministerului de finanţe, ci din datele speciale ale Comitetului central de statistică (aceste date n-au fost publicate în nici una din publicaţiile comitetului şi nu se ştie cine, cum şi cînd le-a cules şi le-a prelucrat) * ; în al doilea rînd, datorită faptului că alcătuitorii „Culegerii de statistici militare" nu s-au jenat cîtuşi de puţin să includă pînă şi cele mai mici stabilimente în categoria fabricilor („Culegere de statistici militare", pag. 319), completînd totodată datele principale cu alte materiale : cu date ale departamentului comerţului şi manufacturilor, ale intendenţei, ale departamentului artileriei şi marinei şi, în sfîrşit, cu date „din cele mai variate izvoare" (ibid., pag. XXIII) **. De aceea, folosind datele din „Culegerea de statistici militare" spre a le compara cu datele actuale, d-nii N.–on ***, Karîşev **** şi Kablukov ***** au dat dovadă

europeană). Luînd ramurile industriale despre care există date atît ale ministerului de finanţe cît şi ale Comitetului central de statistică, obţinem următoarele cifre : potrivit datelor ministerului de finanţe existau 1.749 de fabrici, 186.521 de muncitori, cu o producţie în valoare de 131.568.000 de ruble, iar potrivit cercetărilor Comitetului central de statistică — 1.704 fabrici, 196.315 muncitori în fabrică, plus 33.485 de muncitori la domiciliu, şi cu o producţie în valoare de 137.758.000 de ruble.

* Este foarte posibil ca aceste date să fi fost luate pur şi simplu din rapoartele guvernatorilor, care, după cum vom vedea mai jos, exagerează întotdeauna extrem de mult numărul fabricilor şi uzinelor.

** Cît de larg a aplicat „Culegerea de statistici militare" noţiunea de fabrică se vede deosebit de evident din faptul că ea califică statistica „Anuarului" drept o „statistică a stabilimentelor noastre *mari*" (pag. 319, subliniat de autori). După cum am văzut, ½ din aceste stabilimente „mari" au o producţie în valoare de mai puţin de 1.000 de ruble !! Lăsăm la o parte argumentele mai de amănunt în sprijinul tezei că nu trebuie să te serveşti de cifrele din „Culegerea de statistici militare" pentru comparaţii cu datele actuale ale statisticii fabricilor şi uzinelor, deoarece această sarcină a şi fost îndeplinită de d-l Tugan-Baranovski (vezi cartea lui „Fabrica" etc., pag. 336 şi urm.). Vezi „Studii", pag. 271 şi 275. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 10—11 şi 15. — *Nota red.*)

*** „Studii", pag. 125, şi „Russkoe Bogatstvo", 1894, nr. 6.

**** „Iuridiceski Vestnik", 1889, nr. 9, şi „Materiale cu privire la economia naţională rusă", Moscova, 1898.

***** „Prelegeri de economie agricolă", Moscova, 1897, pag. 13.

www.dacoromanica.ro

de o totală necunoaştere a principalelor izvoare ale statisticii fabricilor şi uzinelor şi totodată de o atitudine în cel mai înalt grad necritică faţă de această statistică.

Cu prilejul dezbaterilor de la Societatea Imperială de ştiinţe economice pe marginea raportului lui M. I. T.-Baranovski, care a arătat caracterul complet greşit al cifrelor din „Culegerea de statistici militare", unele persoane au declarat că, chiar dacă există greşeli în ceea ce priveşte numărul muncitorilor, ele sînt cu totul neînsemnate, întrucît acesta este numai cu 10–15% diferit de cel real. Aşa spunea, de pildă, d-l V.V. (vezi stenograma dezbaterilor. Petersburg, 1898, pag. 1). Lui i „s-a alăturat" d-l V. Pokrovski, care de asemenea s-a mărginit la o simplă declaraţie lipsită de temei (pag. 3). Fără ca măcar să încerce să analizeze în mod critic diferitele izvoare ale statisticii fabricilor şi uzinelor, aceste persoane şi partizanii lor s-au mărginit la a înşira fraze banale despre caracterul nesatisfăcător al statisticii fabricilor şi uzinelor, spunînd că în ultimul timp datele ei ar deveni mai exacte (? ?) etc. În felul acesta, problema principală, problema greşelii grosolane a d-lor N.–on şi Karîşev, a fost pur şi simplu *escamotată*, după cum a observat foarte just P. B. Struve (pag. 11). De aceea considerăm că nu este de prisos să facem un bilanţ al exagerărilor cuprinse în datele din „Culegerea de statistici militare", pe care ar fi putut şi ar fi trebuit să le observe cu uşurinţă oricine ar fi studiat cu atenţie izvoarele ei. Pe anul 1866 există date paralele pentru 71 de ramuri de producţie : unele ale ministerului de finanţe („Anuarul ministerului de finanţe", I), altele de provenienţă necunoscută („Culegere de statistici militare"). În ceea ce priveşte aceste ramuri de producţie, cu excepţia celei metalurgice, „Culegerea de statistici militare" a exagerat numărul muncitorilor de fabrică din Rusia europeană cu *50.000*. Mai departe, în ceea ce priveşte ramurile de producţie despre care „Anuarul" n-a dat decît cifre globale pe tot imperiul, renunţînd la prelucrarea lor detaliată din cauza „văditei exagerări" a acestor cifre (pag. 306 din „Anuar"), – „Culegerea de statistici militare" a socotit în plus *încă 95.000 de muncitori*. În producţia de cărămidă numărul muncitorilor a fost exagerat *cu minimum 10.000 ;* pentru a ne convinge de acest lucru, nu avem decît să comparăm datele pe gubernii ale „Culegerii de statistici militare", precum şi datele din „Culegerea de date

www.dacoromanica.ro

şi materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanţe", 1866, nr. 4, şi 1867, nr. 6. În ceea ce priveşte industria metalurgică, „Culegerea de statistici militare" a exagerat, faţă de „Anuar", *numărul muncitorilor cu 86.000*, incluzînd, probabil, şi o parte din muncitorii minieri. În ceea ce priveşte ramurile de producţie impuse la accize, „Culegerea de statistici militare" a exagerat numărul muncitorilor, după cum vom arăta în paragraful următor, *cu aproximativ 40.000*. În total, numărul muncitorilor a fost exagerat *cu 280.000*. Această cifră este *minimă* şi incompletă, deoarece nu dispunem de materiale cu ajutorul cărora să putem verifica datele „Culegerii de statistici militare" privind *toate* ramurile de producţie. Pe baza aceasta putem judeca cît de bine informate sînt în această problemă persoanele care afirmă că greşeala d-lor N.–on şi Karîşev este neînsemnată !

În cursul deceniului al 8-lea s-a făcut mult mai puţin pentru gruparea şi prelucrarea datelor statistice cu privire la fabrici şi uzine decît în cursul deceniului al 7-lea. În „Anuarul ministerului de finanţe" sînt publicate date referitoare la numai 40 de ramuri de producţie (neimpuse la accize) în perioada 1867–1879 (partea a VIII-a, a X-a şi a XII-a, vezi anexa a II-a), excluderea tuturor celorlalte ramuri fiind motivată prin „caracterul extrem de nesatisfăcător al materialelor" cu privire la ramurile de producţie „care sînt legate de agricultură sau care fac parte din meserii şi meşteşuguri" (partea a VIII-a, pag. 482 ; ibid, partea a X-a, pag. 590). Pentru perioada 1870–1880 cel mai preţios izvor este „Indicatorul fabricilor şi uzinelor" al d-lui P. Orlov (ediţia I, Petersburg 1881, datele referitoare la 1879 fiind luate din aceleaşi situaţii furnizate de fabricanţii departamentului comerţului şi manufacturilor). Această publicaţie dă o listă nominală a tuturor stabilimentelor cu o producţie în valoare de cel puţin 2.000 de ruble. Celelalte stabilimente, fiind mici şi neputînd fi delimitate de cele meşteşugăreşti, n-au fost incluse în lista nominală, *dar au intrat în datele totalizate* pe care le dă „Indicatorul". Întrucît nu s-au dat totaluri speciale pentru stabilimentele cu o producţie în valoare de 2.000 de ruble şi mai mult, datele generale din „Indicator", ca şi publicaţiile anterioare, confundă

www.dacoromanica.ro

stabilimentele mici cu cele mari, astfel că în diferite ramuri de producție, în diferite gubernii, numărul stabilimentelor mici incluse (datorită, firește, unei simple întîmplări) în statistică nu este același *. În ceea ce privește ramurile de producție care au contingență cu agricultura, „Indicatorul" are, ca și „Anuarul", aceeași rezervă (pag. 396) în privința datelor care sînt inexacte și incomplete, pentru care motiv refuză să stabilească „totalurile *fie ele și aproximative*" (subliniat de autor)**. Această apreciere (foarte justă, după cum vom vedea mai jos) n-a împiedicat totuși ca toate aceste date cu totul inexacte, amestecate astfel cu date relativ exacte, să fie incluse în totalurile generale ale „Indicatorului". Cităm datele generale din „Indicator" privitoare la Rusia europeană, observînd că aceste date cuprind, spre deosebire de cele precedente, și ramurile de producție impuse la accize (ediția a 2-a a „Indicatorului" din 1887 dă date pentru anul 1884 ; ediția a 3-a, din 1894, pentru anul 1890) :

Anii	Numărul fabricilor și uzinelor	Valoarea producției în mii de ruble	Numărul muncitorilor
1879***	27.986	1.148.134	763.152
1884	27.235	1.329.602	826.794
1890	21.124	1.500.871	875.764

Vom arăta mai jos că, în realitate, scăderea numărului fabricilor pe care o indică toate aceste date n-a avut cîtuși de puțin loc ; lucrurile se explică prin faptul că, în epoci diferite, un număr diferit de stabilimente mici era inclus în categoria fabricilor. De pildă, numărul stabilimentelor cu o producție în valoare de peste 1.000 de ruble era evaluat în 1884 la 19.277, iar în 1890 la 21.124 ; numărul stabilimentelor cu o producție în valoare de 2.000 de ruble și mai mult era evaluat în 1884 la 11.509, iar în 1890 la 17.642 ****.

* Vom da exemple în paragraful următor. Aici însă ne referim la pag. 679 și urm. din „Indicator" ; oricine va arunca o privire peste ele, se va convinge de justețea celor spuse în text.

** În ediția a 3-a a „Indicatorului" (Petersburg, 1894) această rezervă nu mai este menționată, și degeaba nu mai este menționată, deoarece datele au rămas tot atît de nesatisfăcătoare.

*** Unele date care au lipsit au fost completate cu aproximație ; vezi „Indicatorul", pag. 695.

**** Vezi gruparea fabricilor după valoarea producției în edițiile a 2-a și a 3-a ale „Indicatorului".

www.dacoromanica.ro

Începînd din 1889, departamentul comerțului și manufacturilor a început să publice în ediții speciale „Date rezumative cu privire la marea industrie din Rusia" (pe anul 1885 și pe anii următori). Aceste date se bazează pe aceleași materiale (situațiile furnizate de fabricanți), iar prelucrarea lor este departe de a fi satisfăcătoare, fiind inferioară prelucrării datelor cuprinse în publicațiile din perioada 1860–1870 menționate mai sus. Singura îmbunătățire adusă constă în aceea că stabilimentele mici, adică cele care au o producție în valoare de sub 1.000 de ruble, sînt excluse din numărul fabricilor și uzinelor, datele referitoare la aceste stabilimente mici fiind date separat, fără a fi repartizate pe ramuri de producție *. Firește că un asemenea criteriu este cu totul insuficient pentru a stabili dacă cutare stabiliment este „fabrică" : în condițiile actuale de culegere a datelor, nici nu poate fi vorba de o înregistrare *completă* a stabilimentelor cu o producție în valoare de peste 1.000 de ruble ; înregistrarea „fabricilor" pe ramurile de producție legate de agricultură se face absolut la întîmplare ; așa, de pildă, morile de apă și de vînt sînt considerate, în unele gubernii și în anumite perioade, ca făcînd parte din categoria fabricilor, iar în alte gubernii nu sînt incluse în categoria fabricilor **. Autorul articolului „Principalele date totalizatoare cu privire la industria de fabrică din Rusia pentru perioada 1885–1887" (în „Datele rezumative" pe acești ani) face în repetate rînduri greșeli, neținînd seama de caracterul eterogen și de necomparat al datelor privitoare la diferite gubernii. În sfîrșit, la caracterizarea „Datelor rezumative" vom adăuga că, pentru perioadele pînă la 1891 inclusiv, ele nu cuprind decît

* Se înțelege de la sine că datele privitoare la aceste stabilimente mici sînt luate absolut la întîmplare : în unele gubernii și în anumite perioade, numărul lor este evaluat la sute și mii de stabilimente, iar în alte gubernii și în alte perioade, numai la zeci de stabilimente sau unități. De pildă, în gubernia Basarabia, între 1887 și 1890 : 1.479 — 272 — 262 — 1.684, în gubernia Penza, între 1885 și 1891 : 4 — 15 — 0 — 1.127 — 1.135 — 2.148 — 2.264 etc. etc.

** Vezi exemple în „Studii", pag. 274. (Vezi V. *I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 14—15. — *Nota red.).* D-l T.-Baranovski a comis o mică greșeală cînd a afirmat, comparînd numărul mediu al muncitorilor care revin la 1 fabrică în diferitele ramuri industriale în epoci diferite („Fabrica", pag. 350), că numărul fabricilor propriu-zise a scăzut din 1885 și pînă în 1891 (ib., 355). „Datele rezumative" sînt prea haotice pentru a fi folosite, fără o prelucrare specială, pentru asemenea concluzii.

www.dacoromanica.ro

ramurile de producţie neimpuse la accize, iar cu începere din 1892 – toate ramurile de producţie, inclusiv cele impuse la accize şi industria extractivă şi siderurgică ; totodată nu sînt grupate separat datele care ar putea fi comparate cu datele anterioare, iar procedeul de includere a industriei extractive şi siderurgice în totalul general al fabricilor şi uzinelor nu este explicat cîtuşi de puţin (de pildă, statistica industriei extractive şi siderurgice n-a indicat niciodată valoarea producţiei industriei extractive şi siderurgice, ci numai cantitatea produsului. Cum au determinat autorii „Datelor rezumative" valoarea producţiei, nu se ştie).

În perioada 1880–1890 a mai apărut o sursă de date referitoare la industria noastră de fabrică, sursă care merită atenţie prin caracterul ei negativ şi prin faptul că d-l Karîşev s-a folosit tocmai de datele pe care le oferă această sursă*. Aceasta este „Culegerea de date cu privire la Rusia pentru anii 1884/85" (Petersburg, 1887. Publicaţia Comitetului central de statistică), care într-unul din tabelele sale arată care era „valoarea producţiei industriei de fabrică din Rusia europeană pe 1885" (tabelul XXXIX) ; numărul fabricilor şi muncitorilor este dat pe întreaga Rusie, fără a fi repartizat pe gubernii. Sursa informaţiilor sînt „datele din rapoartele d-lor guvernatori" (pag. 311). Datele cuprind toate ramurile industriale, inclusiv cele impuse la accize şi industria extractivă şi siderurgică, pentru fiecare ramură industrială fiind calculat numărul „mediu" al muncitorilor şi valoarea producţiei care revine la 1 uzină pe întreaga Rusie europeană. D-l Karîşev s-a apucat „să analizeze" tocmai aceste „medii". Pentru a ne putea da seama de valoarea lor, să confruntăm datele din „Culegere" şi din „Datele rezumative" (pentru o astfel de confruntare trebuie să excludem din „Culegere" datele privind industria metalurgică, cea impusă la accize, cea a peştelui şi „altele" ; vor rămîne atunci 53 de ramuri industriale ; datele se referă la Rusia europeană) :

* *N. A. Karîşev.* „Analiză statistică asupra extinderii principalelor ramuri ale industriei prelucrătoare din Rusia". „Iuridiceski Vestnik", 1889, nr. 9, septembrie. Alături de recenta lucrare a d-lui Karîşev, analizată de noi în „Studii", acest articol ne oferă un exemplu de felul cum nu trebuie să tratezi datele statisticii fabricilor şi uzinelor.

www.dacoromanica.ro

Surse	Numărul fabricilor	Numărul muncitorilor	Valoarea producției în mii de ruble
„Culegere de date cu privire la Rusia“	54.179	559.476	569.705
„Culegere de date rezumative ale departamentului comerțului și manufacturilor“	14.761	499.632	672.079
	+39.418	+59.844	—102.374
	+267 %	+11,9%	—15,2%

În felul acesta rapoartele guvernatorilor au inclus în categoria „fabricilor“ zeci de mii de mici stabilimente agricole și meșteșugărești ! Firește, asemenea stabilimente au fost incluse în categoria fabricilor cu totul la întîmplare, numai pe anumite ramuri industriale și pe anumite gubernii și județe. Iată cîteva exemple care indică numărul uzinelor în unele ramuri industriale după „Culegere“ și după „Datele rezumative“ : blănăria – 1.205 și 259 ; pielăria – 4.079 și 2.026 ; producția de rogojini și de saci – 562 și 55 ; producția de amidon și de melasă – 1.228 și 184 ; morăritul – 17.765 și 3.940 ; producția de ulei – 9.341 și 574 ; producția de gudron – 3.366 și 328 ; producția de cărămidă – 5.067 și 1.488 ; producția de teracotă și olăria – 2.573 și 147. Ne putem închipui ce fel de „statistică“ ar mai fi aceea în care „dimensiunile întreprinderilor“ * din industria noastră de fabrică ar fi apreciate pe baza „cifrelor medii“ calculate după o astfel de numărătoare a „fabricilor“ ! Iar d-l Karîșev le apreciază tocmai în felul acesta, incluzînd în marea industrie numai întreprinderile la care *„numărul mediu“* – așa cum este calculat mai sus – al muncitorilor care revine la o uzină (pe întreaga Rusie) este de *peste o sută*. Prin această metodă extravagantă se ajunge la concluzia că numai 1/4 din valoarea totală a producției este dată de „marea industrie, concepută în proporțiile menționate mai

* Paragraful IV din articolul d-lui Karîșev. Vom observa că, în loc de „Date rezumative“, am fi putut lua pentru o comparație cu „Culegerea“ și „Indicatorul“ d-lui Orlov, a cărui ediție a 2-a (din 1884) este citată și de d-l Karîșev.

www.dacoromanica.ro

sus"!! (pag. 47 din articolul citat) *. Vom arăta mai jos că, de fapt, fabricile cu cîte 100 de muncitori şi mai mult concentrează peste jumătate din valoarea totală a producţiei industriei noastre de fabrică.

Remarcăm, în legătură cu aceasta, că datele comitetelor guberniale locale de statistică (care sînt folosite în rapoartele guvernatorilor) se caracterizează întotdeauna printr-o totală lipsă de precizie a noţiunii de „fabrică şi uzină" şi printr-o înregistrare la întîmplare a stabilimentelor mici. De pildă, în gubernia Smolensk, în unele judeţe, în statistica pe 1893/94 au fost incluse zeci de uleiniţe mici în categoria fabricilor, iar în altele n-a fost inclusă nici una ; în gubernie au fost înregistrate 152 de „fabrici" de gudron (potrivit „Indicatorului" pe 1890, nici una), această înregistrare făcîndu-se de asemenea la întîmplare pe judeţe etc. ** În gubernia Iaroslavl, în perioada 1890–1900, statistica locală a înregistrat 3.376 de fabrici şi uzine (faţă de 472 potrivit „Indicatorului" pe 1890), incluzînd în această cifră (pe anumite judeţe) sute de mori, fierării şi mici fabrici care folosesc ca materie primă cartofii etc. ***

Recent, statistica fabricilor şi uzinelor a fost supusă unei reforme care a schimbat programul de culegere a datelor, care a schimbat noţiunea de „fabrică şi uzină" (au fost introduse criterii noi : existenţa unui motor sau a unui număr de cel puţin 15 muncitori), care a atras inspecţia de fabrică la culegerea şi la verificarea datelor. Pentru amănunte trimitem pe cititor la articolul menţionat mai sus din „Studiile"**** noastre,

* „Astfel ¾ din aceasta din urmă" (întreaga producţie anuală) „sînt date de întreprinderile de tip relativ mai mic. Rădăcinile acestui fenomen pot să rezide în multe elemente de importanţă esenţială ale economiei naţionale a Rusiei. Aici trebuie inclus, printre altele, *sistemul agrar în care este încadrată cea mai mare parte a populaţiei*, viabilitatea obştii (sic!), care împiedică pe cît îi stă în putere dezvoltarea la noi a clasei profesionale a muncitorilor industriali. Cu aceasta se combină (!) şi *răspîndirea formei de prelucrare a produselor la domiciliu* tocmai în zona (centrală) a Rusiei, care este principalul centru al fabricilor şi uzinelor noastre" (ibid., subliniat de d-l Karîşev). Biata „obşte"! Ea trebuie să răspundă pentru toate, chiar şi pentru greşelile de statistică ale savanţilor ei admiratori !

** Date din cartea d-lui D. Jbankov : „Cercetarea sanitară a fabricilor şi uzinelor din gubernia Smolensk" (Smolensk, partea I, 1894).

*** „Statistica cu privire la gubernia Iaroslavl", partea a II-a, Iaroslavl, 1896. Comp. de asemenea „Anuarul guberniei Tula pe 1895" (Tula, 1895), secţiunea a VI-a, pag. 14—15 : „situaţia fabricilor şi uzinelor pe 1893".

**** Vezi V. *I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

unde este analizată în mod amănunțit „Statistica fabricilor și uzinelor" (Petersburg, 1897) *, întocmită după noul program, și care arată că, în ciuda reformei, *aproape că nu se observă* vreo îmbunătățire a statisticii fabricilor și uzinelor ; că noțiunea de „fabrică și uzină" a rămas cu totul vagă ; că datele sînt, ca și înainte, luate de foarte multe ori cu totul la întîmplare, ceea ce cere cea mai mare prudență în tratarea lor **. Numai un recensămînt industrial bine organizat, după modelul european, poate să scoată statistica noastră industrială din starea haotică în care se află ***.

Din analiza statisticii fabricilor și uzinelor rezultă că în marea majoritate a cazurilor datele ei nu pot fi folosite fără o prealabilă prelucrare a lor și că scopul principal al acestei prelucrări trebuie să fie separarea a ceea ce este relativ bun de ceea ce nu este bun de nimic. În legătură cu aceasta vom analiza în paragraful următor datele referitoare la ramurile industriale mai importante, iar acum vom pune întrebarea : numărul fabricilor din Rusia sporește sau scade ? Principala dificultate a acestei probleme constă în aceea că noțiunea de

* După un calcul al d-lui Karîșev, totalul datelor din „Statistică" în ceea ce privește Rusia europeană este următorul : 14.578 de fabrici cu 885.555 de muncitori și cu o producție în valoare de 1.345.346 de mii de ruble.

** În datele rezumative ale rapoartelor inspectorilor de fabrici, publicate de ministerul comerțului și industriei (pentru perioada 1901—1903), există date referitoare la numărul fabricilor și uzinelor, precum și al muncitorilor ocupați în ele (pe 64 de gubernii din Rusia), cu repartizarea fabricilor și uzinelor pe grupuri după numărul muncitorilor (sub 20 ; 21—50 ; 51—100 ; 101—500 ; 501—1.000 și peste 1.000). Acesta este un important pas înainte făcut de statistica fabricilor și uzinelor. Datele referitoare la atelierele mari (cu 21 de muncitori și mai mult) sînt oarecum mai sigure. Este evident că datele referitoare la „fabricile" cu mai puțin de 20 de muncitori sînt luate la întîmplare, din care cauză nu sînt bune la nimic. De pildă, pe 1903, pentru gubernia Nijni-Novgorod sînt menționate 266 de fabrici, cu mai puțin de 20 de muncitori fiecare ; ele au 1.975 de muncitori, adică în medie mai puțin de 8 muncitori fiecare. În gubernia Perm sînt 10 fabrici de felul acesta, cu 159 de muncitori ! Se înțelege că-i ridicol. Totalul pe anul 1903 pe 64 de gubernii : 15.821 de fabrici cu 1.640.406 muncitori, iar dacă am excepta fabricile și uzinele cu mai puțin de 20 de muncitori fiecare, am obține 10.072 de fabrici și uzine cu 1.576.754 de muncitori. *(Notă la ediția a 2-a).*

*** Comp. „Vestnik Finansov", 1896, nr. 35. Dările de seamă cu privire la rapoartele și dezbaterile de la Congresul din Nijni-Novgorod. D-l Mihailovski a caracterizat admirabil situația haotică a statisticii fabricilor și uzinelor, descriind cum se plimbă chestionarele „chiar pînă la cel mai obscur funcționar polițienesc, care, în sfîrșit, le remite în schimbul unei chitanțe, sub semnătură desigur, stabilimentelor industriale care i se par că merită atenție, dar de cele mai multe ori acelora dintre ele cărora le-a mai trimis și anul trecut" ; cum se completează aceste chestionare cu răspunsuri, fie scrise „ca anul trecut" (n-ai decît să răsfoiești „Datele rezumative" ale departamentului comerțului și manufacturilor pe anumite ramuri industriale din anumite gubernii, ca să te convingi de justețea acestei afirmații), fie cu răspunsuri complet lipsite de sens etc.

www.dacoromanica.ro

„fabrică" se folosește în statistica fabricilor și uzinelor într-un mod extrem de haotic ; de aceea răspunsurile negative care se dădeau la această întrebare, uneori potrivit datelor statisticii fabricilor și uzinelor (ca, de pildă, de către d-l Karîșev), nu pot avea nici o valoare. Este necesar să se stabilească în primul rînd un criteriu precis de definire a noțiunii de „fabrică" ; fără această condiție ar fi absurd să se ilustreze dezvoltarea marii industrii mecanizate prin datele privitoare la întreprinderi, printre care au figurat, în perioade diferite, un număr diferit de mori mici, uleinițe, magazii de cărămidă etc. etc. Să considerăm drept un asemenea criteriu existența în întreprinderi a cel puțin 16 muncitori, și va rezulta că în Rusia europeană existau în 1866 cel mult 2.500–3.000 de asemenea întreprinderi industriale, în 1879 aproape 4.500, în 1890 circa 6.000, în 1894/95 circa 6.400, în 1903 circa 9.000 *. Prin urmare, *în epoca de după reformă numărul fabricilor din Rusia sporește într-un ritm destul de rapid.*

III. ANALIZA DATELOR ISTORICE-STATISTICE CU PRIVIRE LA DEZVOLTAREA MARII INDUSTRII

Am observat mai sus că, pentru a ne putea face o idee despre dezvoltarea marii industrii după datele statisticii fabricilor și uzinelor, este necesar să delimităm materialul relativ bun

* Datele se referă la toate întreprinderile (adică inclusiv. cele impuse la accize) în afară de mine. Pentru anii 1879, 1890 și 1894/95 datele au fost calculate de noi după „Indicator" și după „Statistică". Din datele „Statisticii" sînt excluse tipografiile, pe care statistica fabricilor și uzinelor nu le înregistra înainte (vezi „Studii", pag. 273). (Vezi V. *I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 12—13. — *Nota red.).* Pentru 1866, după datele din „Anuar" privind 71 de ramuri industriale, constatăm 1.861 de întreprinderi cu 16 muncitori și mai mult, din numărul total de 6.891 de întreprinderi ; în 1890 aceste 71 de ramuri industriale cuprindeau aproape 4/5 din numărul total al întreprinderilor cu 16 muncitori și mai mult. Acest criteriu de definire a noțiunii de „fabrică" pe care l-am adoptat, noi îl considerăm ca fiind cel mai precis, pentru că apartenența la categoria fabricilor a întreprinderilor cu *16 muncitori și mai* mult n-a fost pusă la îndoială nici de cele mai diferite programe ale statisticii fabricilor și uzinelor și este valabil pentru toate ramurile de producție industrială. Nu încape îndoială că statistica fabricilor și uzinelor n-a putut niciodată și nu poate nici acum să înregistreze *toate* întreprinderile cu 16 muncitori și mai mult (vezi exemplele din cap. VI, § II), dar noi n-avem nici un fel de motive să credem că înainte au fost omise mai multe întreprinderi decît acum. Pentru anul 1903 există date în „Datele rezumative ale rapoartelor inspectorilor de fabrici". În 50 de gubernii din Rusia europeană existau 8.856 de fabrici și uzine cu peste 20 de muncitori fiecare.

www.dacoromanica.ro

din această statistică de materialul care nu este bun de nimic. Să analizăm în acest scop principalele ramuri ale industriei noastre prelucrătoare.

1) Industria textilă

În fruntea industriei pentru prelucrarea lînii se află industria postavului, care în 1890 avea o producție în valoare de peste 35.000.000 de ruble și cuprindea peste 45.000 de muncitori. Datele istorice-statistice cu privire la această ramură de producție vădesc o considerabilă scădere a numărului muncitorilor, anume de la 72.638 în 1866 la 46.740 în 1890 *. Pentru a aprecia acest fenomen, trebuie să avem în vedere faptul că, pînă în deceniul al 7-lea inclusiv, producția postavului a avut o structură deosebită, specifică : ea era concentrată în întreprinderi relativ mari, care nu făceau totuși parte din industria de fabrică capitalistă, ci erau bazate pe munca țăranilor iobagi sau a țăranilor temporar obligați. De aceea, în statisticile cu privire la industria „de fabrică" din deceniul al 7-lea veți întîlni clasificarea fabricilor de postav în 1) fabrici ale moșierilor sau ale nobililor și în 2) fabrici ale negustorilor. Primele produceau mai cu seamă postav pentru armată, comenzile date de stat fiind repartizate în mod egal între fabricanți după numărul mașinilor. Munca obligatorie determina starea de înapoiere a tehnicii unor astfel de stabilimente și folosirea de către ele a unui număr incomparabil mai mare de muncitori față de fabricile negustorilor, bazate pe munca salariată **. Numărul muncitorilor din industria postavului scade cel mai mult tocmai în guberniile în care fabricile aparțin moșierilor ; astfel, în 13 gubernii de acest fel (menționate în „Privire asupra industriei manufacturiere"), numă-

* În toate cazurile în care nu este nici o indicație specială, luăm pentru 1866 datele din „Anuar" ; pentru 1879 și 1890 — datele din „Indicator". — „Analiza istorică-statistică" (vol. II) cuprinde date cu privire la industria postavului pe ani, din 1855 pînă în 1879 ; iată numărul mediu al muncitorilor pe perioadele de cinci ani din 1855—1859 pînă în 1875—1879 : 107.433 ; 96.131 ; 92.117 ; 87.960 și 81.458.

** Vezi „Privire asupra diferitelor ramuri ale industriei manufacturiere din Rusia", vol. I, Petersburg, 1862, mai ales pag. 165 și 167. Comp. de asemenea „Culegere de statistici militare", pag. 357 și urm. În momentul de față, în listele pe care figurează fabricanții de postav întîlnești rar vestitele nume de nobili, care în deceniul al 7-lea constituiau o majoritate zdrobitoare.

www.dacoromanica.ro

rul muncitorilor a scăzut de la 32.921 la 14.539 (1866 şi 1890), iar în 5 gubernii în care fabricile aparţin negustorilor (Moscova, Grodno, Livonia, Cernigov şi Petersburg), numărul muncitorilor a scăzut de la 31.291 la 28.257. De aici rezultă limpede că în cazul de faţă avem de-a face cu două curente opuse, care sînt însă amîndouă expresia dezvoltării capitalismului, şi anume : pe de o parte, decăderea stabilimentelor moşierilor, care aveau un caracter posesional *, iar pe de altă parte transformarea stabilimentelor negustorilor în fabrici pur capitaliste. În perioada 1860–1870 un număr însemnat de muncitori din industria postavului nu erau cîtuşi de puţin muncitori *de fabrică* în sensul exact al acestui termen ; aceştia erau ţărani dependenţi care lucrau pentru moşieri **. Producţia postavului este un exemplu al acestui fenomen specific în istoria Rusiei, fenomen care constă în folosirea muncii iobagilor în industrie. Deoarece aici ne mărginim la epoca de după reformă, considerăm că sînt suficiente indicaţiile sumare date mai sus cu privire la felul cum este reflectat acest fenomen în statistica fabricilor şi uzinelor ***. Pentru a ne putea face o idee despre dezvoltarea marii industrii mecanizate în ramura respectivă, vom mai cita următoarele date din statistica maşinilor cu aburi : între 1875 şi 1878, în Rusia europeană, în producţia postavului şi în filaturile de lînă au fost înregistrate 167 de stabilimente mecanizate cu 209 maşini cu aburi, însumînd 4.632 CP, iar în 1890 – 197 de stabilimente cu 341 de

* — *fabrici şi uzine posesionale* — fabrici şi uzine construite de persoane particulare care primiseră de la guvern pămînt, *muncitori* sau mine. Muncitorii care lucrau în aceste fabrici erau de obicei ţărani iobagi, care aparţineau fabricii şi care puteau fi înstrăinaţi numai o dată cu fabrica. — *Nota trad.*

** Iată două exemple din statistica zemstvelor. Despre fabrica de postav a lui N. P. Gladkov din judeţul Volsk, gubernia Saratov (în 1866 — 306 muncitori), citim în culegerea de date statistice ale zemstvelor pe acest judeţ (pag. 275) că ţăranii erau obligaţi să lucreze în fabrica boierului. „Lucrau în fabrică pînă la însurătoare, iar apoi deveneau ţărani clăcaşi". În 1866, în satul Riasî din judeţul Ranenburg, gubernia Reazan, exista o fabrică de postav cu 180 de muncitori. Ţăranii efectuau clacă lucrînd în fabrică ; aceasta s-a închis în 1870. („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Reazan", vol. II, partea I, Moscova, 1882, pag. 330).

*** Vezi *Nisselovici.* „*Istoria* legislaţiei industriale a Imperiului rus". Secţiunea I şi II. Petersburg, 1883—1884. — *A. Semenov.* „Studiu asupra datelor istorice despre comerţul exterior şi industria Rusiei". Petersburg, 1858—1859, 3 secţiuni. — *V. I. Semevski.* „Ţăranii sub domnia Ecaterinei a II-a". Petersburg, 1881. — „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Capitolul statisticii sanitare", vol. IV, secţiunea I (date rezumative generale). Moscova, 1890, articolul lui *A. V. Pogojev.* „Despre fabricile posesionale moşiereşti din gubernia Moscova". — *M. T.-Baranovski.* „Fabrica rusă", Petersburg, 1898, vol. I.

www.dacoromanica.ro

maşini cu aburi, însumînd 6.602 CP. Prin urmare, folosirea aburului nu a progresat într-un ritm prea rapid, ceea ce se explică în parte prin tradiţiile fabricilor moşiereşti, iar în parte prin înlăturarea postavului de către ţesăturile mai ieftine din lînă dărăcită şi de către ţesăturile din lînă în amestec cu bumbac *. În perioada 1875–1878 existau în producţia ţesăturilor de lînă 7 stabilimente mecanizate, cu 20 de maşini cu aburi, însumînd 303 CP, iar în 1890 – 28 de stabilimente mecanizate, cu 61 de maşini cu aburi, însumînd 1.375 CP **.

Dintre ramurile industriale pentru prelucrarea lînii vom mai menţiona pîslăria, care demonstrează într-un mod deosebit de pregnant faptul că datele statisticii fabricilor şi uzinelor pe diferite perioade nu sînt comparabile : în 1866 au fost înregistrate 77 de fabrici cu 295 de muncitori, iar în 1890 – 57 cu 1.217 muncitori. În primul grup numărul micilor stabilimente cu o producţie în valoare de mai puţin de 2.000 de ruble fiecare este de 60, ele avînd 137 de muncitori, iar în al doilea grup – 1 stabiliment cu 4 muncitori ; în 1866 au fost înregistrate 39 de stabilimente mici în judeţul Semenov din gubernia Nijni-Novgorod, unde şi astăzi pîslăria mai este foarte dezvoltată, ea fiind inclusă însă în categoria industriilor „meşteşugăreşti", şi nu în cea a industriei „de fabrică" (vezi cap. VI, § II, 2 ***).

Mai departe, un loc deosebit de remarcabil în industria textilă îl ocupă prelucrarea bumbacului, care cuprinde acum peste 200.000 de muncitori. Constatăm aici una dintre cele mai mari greşeli ale statisticii fabricilor şi uzinelor, şi anume confundarea muncitorilor care sînt folosiţi în mod capitalist la domiciliu cu muncitorii de fabrică. Dezvoltarea marii industrii mecanizate a constat aici (ca şi în numeroase alte cazuri) în concentrarea în fabrică a muncitorilor ocupaţi la domiciliu. Se înţelege sub ce formă denaturată se va înfăţişa acest proces.

* Comp. „Succesele industriei din Rusia potrivit rapoartelor comisiilor de experţi". Petersburg, 1897, pag. 60.

** Datele privind maşinile cu aburi sînt luate atît în cazul de faţă cît şi în cele care vor urma din „Materiale pentru statistica maşinilor cu aburi din Imperiul rus", publicaţia Comitetului central de statistică, Petersburg, 1882 ; pe 1890 — din „Date rezumative cu privire la industria de fabrică" ; iar despre numărul stabilimentelor mecanizate — din „Indicator".

*** Vezi volumul de faţă, pag. 381. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

dacă în categoria „fabricilor" vor fi incluse oficiile pentru împărțirea lucrului la domiciliu și svetelki, dacă muncitorii care lucrează la domiciliu vor fi confundați cu muncitorii de fabrică ! În 1866 (potrivit „Anuarului") aproape 22.000 de muncitori care lucrau la domiciliu au fost incluși în categoria muncitorilor de fabrică (numărul acesta este departe de a fi complet, deoarece pentru gubernia Moscova au fost omise în „Anuar" – de bună seamă cu totul întîmplător – adnotările referitoare la „munca la sate", care sînt atît de numeroase în ceea ce privește gubernia Vladimir). În 1890 (potrivit „Indicatorului") au fost numai vreo 9.000 de muncitori de acest fel. Este limpede că cifrele statisticii fabricilor și uzinelor (1866 – 59.000 de muncitori la țesătoriile de bumbac, iar în 1890 – 75.000) *micșorează* creșterea reală a numărului muncitorilor *de fabrică* *. Iată datele care arată cît de diferite sînt stabilimentele incluse în diferite epoci în categoria „fabricilor" de țesături de bumbac ** :

Anii	Numărul total al „fabricilor" de țesături de bumbac	dintre care		
		fabrici	oficii	svetelki
1866	436	256	38	142
1879	411	209	66	136
1890	311	283	21	7

Astfel, scăderea numărului „fabricilor" înregistrată de „statistică" înseamnă în realitate înlăturarea de către fabrică a oficiilor și a svetelki-lor. Să ilustrăm aceasta prin exemplul a două fabrici :

* Comp. T.-Baranovski, l. c., pag. 420. — Semenov a stabilit că numărul total al țesătorilor manuali de la sate folosiți în mod capitalist a fost în 1859 de aproximativ 385.857 (l. c., III, 273) ; la acest număr el a mai adăugat încă 200.000 de muncitori, folosiți prin sate „în alte ramuri ale industriei de fabrică" (pag. 302, ibid.). În prezent, după cum am văzut mai sus, numărul muncitorilor folosiți în mod capitalist la domiciliu este incomparabil mai mare.

** În categoria svetelki-lor sînt incluse stabilimentele cu o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble. Din datele cercetării speciale a fabricilor și uzinelor din guberniile Moscova și Vladimir, făcute în 1868 de către Comitetul central de statistică, reiese, în cele mai multe cazuri, că valoarea producției micilor stabilimente de țesătorie nu depășește plata pentru muncă. În categoria oficiilor sînt incluse stabilimentele care împart lucrul la domiciliu. Pe anul 1866 numărul stabilimentelor înregistrate este departe de a fi complet, din cauza unor vădite omisiuni în ceea ce privește gubernia Moscova.

www.dacoromanica.ro

Anii	Fabrica lui I. M. Terentiev din oraşul Şuia						Fabrica lui I. N. Garelin din oraşul Ivanovo-Voznesensk					
		Numărul războaielor de ţesut mecanice	Numărul muncitorilor			Valoarea producţiei în mii de ruble		Numărul războaielor de ţesut mecanice	Numărul muncitorilor			Valoarea producţiei în mii de ruble
			în întreprindere	la domiciliu	total				în întreprindere	la domiciliu	total	
1866	Cu maşini acţionate manual	—	205	670	875	130	Oficiu de împărţire a lucrului la domiciliu	—	?	1.917	1.917	158
1879	Cu maşini cu aburi	648	920	—	920	1.346	Cu maşini cu aburi	893	1.274	—	1.274	2.137
1890	„	1.502	1.043	—	1.043	1.244	„	1.141	1.483	—	1.483	2.058
1894/95	„	?	1.160	—	1.160	1.878	„	?	2.134	—	2.134	2.933

Prin urmare, pentru a ne putea face o idee despre dezvoltarea marii industrii mecanizate în această ramură, cel mai nimerit lucru este să luăm datele referitoare la numărul războaielor de ţesut mecanice. În deceniul al 6-lea numărul lor se ridica la aproximativ 11.000 *, iar în 1890 la aproximativ 87.000. Marea industrie mecanizată s-a dezvoltat, prin urmare, într-un ritm extrem de rapid. Pentru perioada 1875–1878 au fost înregistrate în producţia de fire şi ţesături de bumbac 148 de stabilimente mecanizate, cu 481 de maşini cu aburi, însumînd 20.504 CP, iar în 1890 – 168 de stabili-

* „Culegere de statistici militare", 380. — „Privire asupra industriei manufacturiere", vol. II, Petersburg, 1863, pag. 451. — În 1898 numărul războaielor de ţesut mecanice în ţesătoriile de bumbac era de 100.630 (probabil în întregul imperiu). „Succesele industriei din Rusia", pag. 33.

www.dacoromanica.ro

mente mecanizate, cu 554 de maşini cu aburi, însumînd 38.750 CP.

Exact aceeaşi greşeală face statistica noastră şi în ceea ce priveşte industria de pînzeturi, indicînd în mod eronat o scădere a numărului muncitorilor de fabrică (în 1866 : 17.171 ; în 1890 : 15.497). În realitate, în 1866 fabricanţii de pînză nu aveau în stabilimentele lor decît 4.749 de războaie din cele 16.900, iar restul de 12.151 funcţionau la svetelocinici *. Prin urmare, în categoria muncitorilor de fabrică au fost incluşi, în 1866, vreo 12.000 de muncitori care lucrau la domiciliu, iar în 1890 numai vreo 3.000 (calculat după datele „Indicatorului"). Numărul războaielor de ţesut mecanice a sporit de la 2.263 în 1866 (calculul s-a făcut după datele din „Culegerea de statistici militare") la 4.041 în 1890, iar al fuselor de la 95.495 la 218.012. Industria de fire şi ţesături de in cuprindea, în perioada 1875–1878, 28 de stabilimente mecanizate, cu 47 de maşini cu aburi, însumînd 1.604 CP, iar în 1890 – 48 de stabilimente mecanizate, cu 83 de maşini cu aburi, însumînd 5.027 CP **.

În sfîrşit, din industria textilă mai fac parte boiangeria, imprimeria şi finisajul ; în aceste ramuri de producţie statistica fabricilor şi uzinelor confundă cu fabricile stabilimentele cele mai mici ale meseriaşilor, care au cîte 1–2 muncitori şi o producţie în valoare de cîteva sute de ruble ***. Se înţelege că de aici rezultă o confuzie destul de mare, care pune în umbră dezvoltarea rapidă a marii industrii mecanizate. Iată datele referitoare la această dezvoltare : în perioada 1875–1878, spălatul lînii, vopsitul, înălbitul şi apretatul cuprindeau un număr de 80 de întreprinderi mecanizate, cu 255 de maşini cu aburi, însumînd 2.634 CP, iar în 1890 – 189 de întreprinderi mecanizate, cu 858 de maşini cu aburi, însumînd 9.100 CP.

* „Culegere de statistici militare", pag. 367—368 ; datele intendenţei.

** În ţesătoriile de mătase existau în 1879 495 de războaie de ţesut mecanice şi 5.996 de războaie manuale („Analiză istorică-statistică"), iar în 1890 numărul celor dintîi era de 2.899, iar al celorlalte — de peste 7.500.

*** De pildă, în 1879 se considera că aceste ramuri de producţie cuprindeau 729 de fabrici : dintre acestea, 466 de fabrici aveau 977 de muncitori şi o producţie în valoare de 170.000 de ruble. Mai pot fi găsite şi astăzi multe asemenea „fabrici", de pildă în descrierea meşteşugurilor din guberniile Veatka şi Perm.

www.dacoromanica.ro

2) Prelucrarea lemnului

În această ramură datele cele mai certe sînt cele referitoare la producția de cherestea, deși înainte aceste date cuprindeau și stabilimentele mici *. Uriașa dezvoltare a acestei industrii în epoca de după reformă (în 1866 : 4.000.000 de ruble ; în 1890 : 19.000.000 de ruble), însoțită de o considerabilă sporire a numărului muncitorilor (4.000 și 15.000) și a numărului întreprinderilor care folosesc mașini cu aburi (26 și 430), este deosebit de interesantă prin faptul că ilustrează în mod pregnant dezvoltarea industriei forestiere. Producția de cherestea reprezintă numai una din operațiile industriei forestiere care însoțește în mod necesar începuturile marii industrii mecanizate.

În ceea ce privește celelalte ramuri de producție din această industrie, producția de mobile și tîmplărie, producția de rogojini, de smoală și de gudron, datele statisticii fabricilor și uzinelor sînt deosebit de confuze. Micile stabilimente, atît de numeroase în aceste ramuri de producție, erau incluse înainte în categoria „fabricilor", și uneori mai sînt incluse și astăzi **.

3) Industria chimică, industria de prelucrare a produselor animale și industria de ceramică

Datele referitoare la industria chimică propriu-zisă se disting printr-o relativă exactitate. Iată datele privitoare la dezvoltarea ei : în 1857 în Rusia se consumau produse chimice în valoare de 14.000.000 de ruble (din acestea se produceau în țară produse în valoare de 3.400.000 de ruble, iar restul, în valoare de 10.600.000 de ruble, se importa) ; în

* Comp. „Culegere de statistici militare", pag. 389. „Privire asupra industriei manufacturiere", I. 309.

** De pildă, în 1879, din 91 de fabrici de rogojini, 39 au avut o producție în valoare de mai puțin de 1.000 de ruble. (Comp. „Studii", pag. 155). (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 363. — *Nota red).* În producția smoalei și a gudronului au fost înregistrate în 1890 140 de fabrici, toate cu o producție în valoare de peste 2.000 de ruble ; în 1879 au fost înregistrate 1.033 de fabrici, dintre care 911 aveau o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble ; în 1866 au fost înregistrate 669 de fabrici (pe imperiu), iar „Culegerea de statistici militare" a înregistrat chiar 3.164 ! ! (Comp. „Studii", pag. 156 și 271). (Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 365, și vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 11. — *Nota red.).*

www.dacoromanica.ro

1880 – consumul era în valoare de 36.250.000 de ruble (din acestea se produceau în țară produse în valoare de 7.500.000 de ruble, iar restul, în valoare de 28.750.000 de ruble, se importa) ; în 1890 – în valoare de 42.700.000 de ruble (din acestea se produceau în țară produse în valoare de 16.100.000 de ruble, iar restul, în valoare de 26.600.000 de ruble, se importa) *. Aceste date sînt deosebit de interesante pentru că industria chimică are o însemnătate extraordinar de mare, ea producînd materiale auxiliare pentru marea industrie mecanizată, adică articole de consum *productiv* (și nu individual). În ceea ce privește industria de potasiu și de salpetru, relevăm că datele referitoare la numărul fabricilor sînt inexacte, tot din cauză că au fost incluse stabilimente mici **.

Industria de prelucrare a grăsimilor se caracterizează printr-o incontestabilă decădere în perioada de după reformă. Astfel producția fabricilor de lumînări de seu și a topitoriilor de seu era evaluată în 1866–1868 la 13.600.000 de ruble, iar în 1890 la 5.000.000 de ruble ***. Această decădere se explică prin întrebuințarea crescîndă a uleiurilor minerale pentru iluminat, fapt care duce la înlăturarea vechilor lumînări de seu.

În industria pielăriei (în 1866 : 2.308 stabilimente cu 11.463 de muncitori și cu o producție în valoare de 14.600.000 de ruble ; în 1890 : 1.621 de stabilimente cu 15.564 de muncitori și cu o producție în valoare de 26.700.000 de ruble) statistica confundă mereu fabricile și stabilimentele mici. Costul relativ ridicat al materialelor, care determină valoarea ridicată a producției, precum și faptul că această ramură de producție cere un număr foarte mic de muncitori îngreuiază mult delimitarea întreprinderilor meșteșugărești de fabrici. În 1890, în numărul total al fabricilor (1.621) au fost incluse numai 103 cu o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble ; în

* „Culegere de statistici militare", „Analiza istorică-statistică" și „Forțele de producție", IX, 16. — Numărul muncitorilor în 1866 — 5.645 ; în 1890 — 25.471 ; în 1875—1878 — 38 de întreprinderi mecanizate, cu 34 de mașini cu aburi, însumînd 332 CP, iar în 1890 — 141 de întreprinderi mecanizate, cu 208 mașini cu aburi, însumînd 3.319 CP.

** Comp. „Indicatorul" pe 1879 și 1890 despre producția de potasiu. Producția de salpetru este concentrată acum la o singură fabrică din Petersburg, pe cînd în perioada 1860—1880 se producea salpetru din bălegar.

*** În perioada 1860—1880 erau incluse și aici în categoria fabricilor numeroase stabilimente mici.

www.dacoromanica.ro

1879 – 2.008 din numărul total de 3.320 * ; în 1866, din 2.308** fabrici 1.042 aveau o producție în valoare de sub 1.000 de ruble (aceste 1.042 de fabrici aveau 2.059 de muncitori și o producție în valoare de 474.000 de ruble). Prin urmare, numărul fabricilor a sporit, cu toate că statistica fabricilor și uzinelor indică o împuținare a lor. În ceea ce privește însă micile stabilimente de pielărie, numărul lor e și astăzi foarte mare : de pildă, publicația ministerului de finanțe „Industria de fabrică și comerțul din Rusia" (Petersburg, 1893) înregistrează aproape 9.500 de întreprinderi meșteșugărești, cu 21.000 de muncitori și cu o producție în valoare de 12.000.000 de ruble. Aceste întreprinderi „meșteșugărești" sînt mult mai mari decît acelea care în perioada 1860–1870 erau incluse în categoria „fabricilor și uzinelor". Întrucît stabilimentele mici sînt incluse în categoria „fabricilor și uzinelor" într-un număr care variază, în diferite gubernii și în diferiți ani, datele statistice referitoare la această ramură de producție trebuie să fie folosite cu multă prudență. Statistica mașinilor cu aburi a înregistrat în această ramură de producție, pentru 1875–1878, 28 de întreprinderi mecanizate, cu 33 de mașini cu aburi, însumînd 488 CP, iar pentru 1890 – 66 de întreprinderi mecanizate, cu 82 de mașini cu aburi, însumînd 1.112 CP. În aceste 66 de fabrici erau concentrați 5.522 de muncitori (peste o treime din numărul total), iar producția lor atingea o valoare de 12.300.000 de ruble (46% din valoarea totală), astfel încît concentrarea producției e foarte însemnată, iar productivitatea muncii în întreprinderile mai mari este incomparabil superioară celei medii ***.

---

* În 1875, prof. Kittarî, în a sa „Hartă a industriei pielăriei din Rusia", a înregistrat 12.939 de stabilimente cu o producție în valoare de 47.500.000 de ruble, iar statistica fabricilor și uzinelor — 2.764 de fabrici cu o producție în valoare de 26.500.000 de ruble („Analiza istorică-statistică"). Într-o altă ramură de producție din această categorie, blănăria, se observă aceeași confundare a fabricilor cu stabilimentele mici : comp. „Indicatorul" pe 1879 și 1890.

** „Culegerea de statistici militare" a înregistrat chiar mai mult — 3.890 !!

*** Dacă clasificăm fabricile menționate în „Indicatorul" pe 1890 după momentul înființării lor, vedem că din 1.506 fabrici 97 nu se știe cînd au fost înființate, 331 au fost înființate înainte de 1850, 147 în perioada 1850—1860, 239 în perioada 1860—1870, 320 în perioada 1870—1880, 351 în perioada 1880—1890 și 21 în 1890. În fiecare deceniu, numărul fabricilor înființate sporea față de deceniul anterior.

www.dacoromanica.ro

Producția de ceramică se împarte în două categorii după caracterul datelor statisticii fabricilor și uzinelor : în unele statistici aproape că nu se observă o confundare a producției mari cu cea mică ; de aceea datele lor sînt relativ exacte. Din această categorie fac parte producția de sticlărie, porțelan și faianță, de alabastru și de ciment. Deosebit de remarcabilă este dezvoltarea rapidă a producției de ciment, care dovedește o dezvoltare a industriei construcțiilor : valoarea producției era evaluată în 1866 la 530.000 de ruble („Culegere de statistici militare"), iar în 1890 la 3.826.000 de ruble ; numărul stabilimentelor mecanizate era de 8 între 1875 și 1878 și de 39 în 1890. Dimpotrivă, în producția de olărie și de cărămidă se observă că stabilimentele mici au fost incluse în foarte mare parte în categoria fabricilor, și de aceea datele statisticii fabricilor și uzinelor pentru perioada 1860–1880 sînt deosebit de nesatisfăcătoare și de exagerate. De pildă, în producția de olărie, în 1879, au fost înregistrate 552 de stabilimente cu 1.900 de muncitori și cu o producție în valoare de 538.000 de ruble, iar în 1890 – 158 de stabilimente cu 1.978 de muncitori și cu o producție în valoare de 919.000 de ruble. Exceptînd stabilimentele mici (cu o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble), obținem : în 1879 : 70 de întreprinderi cu 840 de muncitori și cu o producție în valoare de 505.000 de ruble ; în 1890 143 de întreprinderi cu 1.859 de muncitori și cu o producție în valoare de 857.000 de ruble. Adică, în loc ca numărul „fabricilor" să fi scăzut, iar numărul muncitorilor să fi rămas neschimbat, așa cum arată statistica, s-a produs în realitate o creștere considerabilă atît a numărului fabricilor cît și a numărului muncitorilor. În ceea ce privește producția de cărămidă, datele oficiale sînt următoarele : în 1879 – 2.627 de stabilimente cu 28.800 de muncitori și cu o producție în valoare de 6.963.000 de ruble ; în 1890 – 1.292 de stabilimente cu 24.334 de muncitori și cu o producție în valoare de 7.249.000 de ruble, iar fără stabilimente mici (cu o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble) : în 1879 – 518 întreprinderi cu 19.057 de muncitori și cu o producție în valoare de 5.625.000 de ruble ; în 1890 – 1.096 de întreprin-

www.dacoromanica.ro

deri cu 23.222 de muncitori şi cu o producţie în valoare de 7.240.000 de ruble *.

4) Industria metalurgică

În statistica fabricilor şi uzinelor cu privire la industria metalurgică, izvorul confuziei îl constituie, în primul rînd, faptul că au fost incluse şi stabilimentele mici (mai ales pentru perioada 1860–1880) **, iar în al doilea rînd, şi mai ales, faptul că uzinele siderurgice sînt „subordonate" departamentului industriei miniere, şi nu departamentului comerţului şi manufacturilor. Datele ministerului de finanţe exclud de obicei „în principiu" uzinele siderurgice, dar reguli uniforme şi permanente în ceea ce priveşte excluderea uzinelor siderurgice din numărul celorlalte n-au existat niciodată (şi este problematic că ar putea fi create). De aceea publicaţiile ministerului de finanţe cu privire la statistica fabricilor şi uzinelor includ întotdeauna în parte şi uzinele siderurgice, proporţiile însă în care se practică acest lucru variind de la gubernie la gubernie şi de la an la an ***. Vom da mai jos, atunci cînd vom analiza industria extractivă şi siderurgică, date generale referitoare la felul cum a sporit, după reformă, folosirea maşinilor cu aburi în metalurgie.

* În aceste ramuri de producţie, stabilimentele mici sînt incluse astăzi în categoria stabilimentelor meşteşugăreşti. Comp. ca model tabelul micilor meşteşuguri (anexa I) sau „Studii", pag. 158—159. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 366—368. — *Nota red.*) „Anuarul ministerului de finanţe" (partea I) a renunţat să facă totaluri pe aceste ramuri de producţie din cauza văditei exagerări a datelor. Progresul statisticii de atunci şi pînă astăzi constă în creşterea cutezanţei şi lipsei de răspundere în ceea ce priveşte calitatea materialului.

** De pildă, în perioada 1860—1870, în unele gubernii zeci de fierării erau incluse în categoria „întreprinderi extractive şi metalurgice". Vezi „Culegere de date şi materiale a ministerului de finanţe", 1866, nr. 4, pag. 406; 1867, nr. 6, pag. 384. — „Analele statistice". Seria a II-a, partea a 6-a. — Comp. de asemenea exemplul dat mai sus (§ II) al includerii de către „Anuarul" pe 1866 a *micilor meşteşugari din regiunea Pavlovo în categoria „fabricanţilor"*.

*** Vezi exemple în „Studii", pag. 269 şi 284 (vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 7—8 şi 26. — *Nota red.*) — analiza greşelii pe care a făcut-o d-l Karîşev ignorînd această împrejurare. „Indicatorul" pe 1879 înregistrează, de pildă, uzinele metalurgice din Kulebaki şi Viksa sau filialele lor (pag. 356 şi 374), care sînt excluse din „Indicatorul" pe 1890.

www.dacoromanica.ro

5) Industria alimentară

Această industrie merită o deosebită atenție în ceea ce privește problema care ne interesează, deoarece confuzia creată de datele statisticii fabricilor și uzinelor atinge aici cel mai înalt grad. Or, în totalul general al industriei noastre de fabrică, această industrie ocupă un loc important. Astfel, potrivit „Indicatorului" pe 1890, în Rusia europeană, din numărul total de 21.124 de fabrici cu 875.764 de muncitori și cu o producție în valoare de 1.501.000.000 de ruble, această industrie cuprindea 7.095 de fabrici cu 45.000 de muncitori și cu o producție în valoare de 174.000.000 de ruble. Principalele industrii din această ramură – morăritul, producția de crupe și de ulei – reprezintă prelucrarea produselor agricole. În Rusia, stabilimentele mici care se ocupă cu această prelucrare se numără cu sutele și miile în fiecare gubernie, și întrucît nu există nici un fel de reguli generale pentru a delimita „fabricile și uzinele" de aceste stabilimente, statistica înregistrează aceste mici stabilimente *absolut la întîmplare*. De aceea numărul „fabricilor și uzinelor" face niște salturi colosale de la an la an și de la gubernie la gubernie. Iată, de pildă, numărul fabricilor în industria morăritului pe diferiți ani, după diferite surse : în 1865 : 857 („Culegere de date și materiale a ministerului de finanțe") ; în 1866 : 2.176 („Anuarul") ; în 1866 : 18.426 („Culegere de statistici militare") ; în 1885 : 3.940 („Date rezumative") ; 17.765 („Culegere de date cu privire la Rusia") ; în 1889, 1890 și 1891 : 5.073, 5.605 și 5.201 * („Date rezumative") ; în 1894/95 : 2.308 („Statistica"). Din cele 5.041 de mori înregistrate în 1892 („Date rezumative"), 803 erau cu aburi, 2.907 de apă, 1.323 de vînt și 8 acționate cu cai ! În unele gubernii erau înregistrate numai morile cu aburi, în altele și cele de apă (într-un număr care variază de la 1 pînă la 425), în altele (minoritatea) și cele de vînt (de la 1 pînă la 530) și cele acționate cu cai. Ne putem imagina deci ce valoare are această statistică și cît de valabile sînt concluziile trase pe baza datelor ei luate ca bune ! ** Evident că,

* Și în afară de aceasta 32.957 de „mori mici" care n-au fost incluse în categoria „fabricilor și uzinelor".

** Vezi exemple de asemenea concluzii ale d-lui Karîșev în articolul din „Studii" citat mai sus. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4. Editura pentru literatură politică, 1953. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

pentru a ne putea face o idee despre dezvoltarea marii industrii mecanizate, trebuie să stabilim mai întîi un anumit criteriu pentru definirea noțiunii de „fabrică". Să considerăm drept criteriu posedarea unei mașini cu aburi : morile cu aburi constituie un fenomen caracteristic epocii marii industrii mecanizate *.

Vom obține următorul tablou al dezvoltării producției de *fabrică* în această ramură ** :

Cele 50 de gubernii din Rusia europeană

Anii	Numărul morilor cu aburi	Numărul muncitorilor	Valoarea producției în mii de ruble
1866	126	?	?
1879	205	3.621	21.353
1890	649	10.453	67.481
1892	803	11.027	80.559

Tot din același motiv este nesatisfăcătoare și statistica producției de ulei. De pildă, în 1879 existau 2.450 de fabrici cu 7.207 muncitori și cu o producție în valoare de 6.486.000 de ruble, iar în 1890 – 383 de fabrici cu 4.746 de muncitori și cu o producție în valoare de 12.232.000 de ruble. Dar această scădere a numărului fabricilor și a numărului muncitorilor este numai aparentă. Dacă vom face comparabile datele pe 1879 și 1890, adică dacă vom exclude stabilimentele cu o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble (care n-au intrat în listele nominale), vom obține pe 1879 272 de fabrici cu 2.941 de muncitori și cu o producție în valoare de 5.771.000 de ruble, iar pe 1890 379 de fabrici cu 4.741 de muncitori și cu o producție în valoare de 12.232.000 de ruble. Că marea industrie mecanizată s-a dezvoltat în producția de ulei nu mai puțin rapid decît în industria morăritului se vede, de pildă, din statistica mașinilor cu aburi : între 1875 și 1878 existau 27 de

* *Marile* mori de apă au și ele, bineînțeles, un caracter de fabrică, dar nu avem date pentru a le putea distinge de morile mici. Potrivit „Indicatorului" pe 1890 existau 250 de mori de apă cu 10 muncitori și mai mult fiecare. Ele aveau în total 6.378 de muncitori.

** „Culegere de statistici militare", „Indicatorul" și „Datele rezumative". Potrivit „Statisticii", în 1894/95 existau în Rusia europeană 1.192 de mori cu aburi. Între 1875 și 1878 statistica mașinilor cu aburi a înregistrat în Rusia europeană 294 de mori cu aburi.

www.dacoromanica.ro

fabrici, cu 28 de mașini cu aburi, însumînd 521 CP, iar în 1890 – 113 fabrici mecanizate, cu 116 mașini cu aburi, însumînd 1.886 CP.

Celelalte industrii din această ramură sînt relativ mici. Vom observa, de pildă, că, în ceea ce privește producția mușt arului și a peștelui, statistica pentru perioada 1860–1870 a înregistrat sute de asemenea mici stabilimente, care nu au nimic comun cu fabricile și care în prezent nu mai sînt incluse în categoria acestora din urmă. De ce corective au nevoie datele statisticii fabricilor și uzinelor pe diferiți ani se vede din următoarele : cu excepția industriei morăritului, „Indicatorul" pe 1879 înregistra în ramura respectivă 3.555 de fabrici cu 15.313 muncitori, iar în 1890 – 1.842 de fabrici cu 19.159 de muncitori. În 1879, pe 7 ramuri de producție * au fost incluse 2.487 de mici stabilimente (fiecare avînd o producție în valoare de mai puțin de 2.000 de ruble) cu 5.176 de muncitori și cu o producție în valoare de 916.000 de ruble, iar în 1890 – 7 stabilimente cu 10 muncitori și cu o producție în valoare de 2.000 de ruble ! Prin urmare, pentru ca aceste date să poată fi comparate, trebuie să se scadă într-un caz 5.000 de muncitori, iar în celălalt caz 10 !

6) Industriile impuse la accize și celelalte

În unele industrii impuse la accize observăm, începînd din perioada 1860–1870 și pînă astăzi, o scădere a numărului muncitorilor de fabrică, proporțiile acestei scăderi fiind însă departe de a fi așa cum susține d-l N.–on **, care crede orbește în orice cifră tipărită. Pentru majoritatea industriilor impuse la accize, singura sursă de date este „Culegerea de statistici militare", care, după cum știm, exagerează enorm rezultatele statisticii fabricilor și uzinelor. Pentru verificarea datelor ei avem însă, din păcate, puțin material. În producția spirtului, „Culegerea de statistici militare" a înregistrat în 1866 3.836 de fabrici cu 52.660 de muncitori (în 1890 : 1 620 de fabrici cu 26.102 muncitori), numărul fabricilor necorespunzînd cu datele

* Producția de ulei, de amidon, de melasă, de malț, de articole de cofetărie, de conserve și de oțet.

** „Russkoe Bogatstvo", 1894, nr. 6, pag. 104—105.

www.dacoromanica.ro

ministerului de finanțe, care a înregistrat în 1865/66 2.947 de fabrici în funcțiune, iar în 1866/67 – 3.386 *. Judecînd după aceasta, numărul muncitorilor este exagerat cu vreo 5.000–9.000. În industria rachiului, „Culegerea de statistici militare" înregistrează 4.841 de fabrici cu 8.326 de muncitori (în 1890 : 242 de fabrici cu 5.266 de muncitori) ; dintre acestea, în gubernia Basarabia sînt 3.207 fabrici cu 6.873 de muncitori. Absurditatea acestei cifre sare în ochi. Într-adevăr, din datele ministerului de finanțe ** se vede că numărul real al fabricilor de rachiu era în gubernia Basarabia de 10–12, iar în întreaga Rusie europeană de 1.157. Prin urmare, numărul muncitorilor este exagerat *cu minimum 6.000*. Cauza acestei exagerări este, probabil, faptul că „statisticienii" din Basarabia au inclus în categoria fabricanților pe proprietarii de vii (vezi mai jos, la producția tutunului). În industria berii și a miedului „Culegerea de statistici militare" înregistrează 2.374 de fabrici cu 6.825 de muncitori (în 1890 : 918 fabrici cu 8.364 de muncitori), pe cînd „Anuarul ministerului de finanțe" înregistrează în Rusia europeană, în 1866, 2.087 de fabrici. Și aici numărul muncitorilor este exagerat ***. În industria zahărului din sfeclă și a zahărului rafinat „Culegerea de statistici militare" exagerează numărul muncitorilor *cu 11.000*, înregistrînd 92.126 de oameni, față de 80.919 cîți indică datele „Anuarului ministerului de finanțe" (în 1890 : 77.875 de muncitori). În industria tutunului „Culegerea de statistici militare" înregistrează 5.327 de fabrici (!) cu 26.116 muncitori (în 1890 : 281 de fabrici cu 26.720 de muncitori) ; dintre acestea, 4.993 de fabrici cu 20.038 de muncitori sînt în gubernia Basarabia. În realitate, în 1866 existau în Rusia 343 de fabrici de tutun, iar în gubernia Basarabia – 13 ****. Numărul muncitorilor este exagerat *cu aproximativ 20.000*, și înșiși autorii „Culegerii de statistici mi-

* „Anuarul ministerului de finanțe", I, pag. 76 și 82. Numărul tuturor fabricilor (inclusiv al celor care nu funcționau) era de 4.737 și 4.646.

** „Anuar", I, pag. 104.

*** De pildă, în gubernia Simbirsk, „Culegerea de statistici militare" numără 218 fabrici (!) cu 299 de muncitori și cu o producție în valoare de 21.600 de ruble. (Potrivit „Anuarului" în această gubernie există numai 7 fabrici). Probabil că acestea sînt mici stabilimente casnice sau țărănești.

**** „Anuarul ministerului de finanțe", pag. 61. Comp. „Privire asupra industriei manufacturiere" (vol. II, Petersburg, 1863), în care există date amănunțite pe 1861 : 534 de fabrici cu 6.937 de *muncitori*, iar în gubernia Basarabia — 31 de fabrici cu 73 de muncitori. Numărul fabricilor de tutun oscilează mult de la an la an.

www.dacoromanica.ro

litare" au remarcat că „fabricile menționate în gubernia Basarabia... nu sînt altceva decît plantații de tutun" (pag. 414). D-l N.–on a socotit, probabil, că este de prisos să consulte textul publicației statistice de care se servește ; de aceea el n-a observat greșeala și a început să raționeze foarte serios despre „neînsemnata sporire a numărului de muncitori în fabricile de tutun" (articolul citat, pag. 104) !! D-l N.–on ia pur și simplu numărul total al muncitorilor din industriile impuse la accize după „Culegerea de statistici militare" și după „Indicatorul" pe 1890 (186.053 și 144.332) și calculează procentul scăderii... „În 25 de ani s-a produs o reducere considerabilă a numărului muncitorilor ocupați, numărul lor scăzînd cu 22,4%"... „Aici" (adică în industriile impuse la accize) „vedem că nici nu poate fi vorba de o creștere, ci că pur și simplu numărul muncitorilor a scăzut cu 1/4 față de numărul dinainte" (ibid.). Într-adevăr, ce poate fi mai „simplu" ! Iei prima cifră care-ți cade în mînă și calculezi procentul ! Iar amănuntul neînsemnat că cifra din „Culegerea de statistici militare" este exagerată *cu vreo patruzeci de mii* poți să nici nu-l iei în seamă.

7) Concluzii

Critica statisticii fabricilor și uzinelor expusă în ultimele două paragrafe ne duce la următoarele concluzii mai importante :

1. *În epoca de după reformă numărul fabricilor din Rusia crește într-un ritm rapid.*

Concluzia contrară care rezultă din cifrele statisticii fabricilor și uzinelor este greșită. La noi sînt incluse în categoria fabricilor micile stabilimente ale meseriașilor, ale meșteșugarilor și cele agricole ; *cu cît ne îndepărtăm mai mult de prezent, cu atît numărul de stabilimente mici incluse în categoria fabricilor este mai mare.*

2. *În ceea ce privește trecutul, numărul muncitorilor de fabrică și proporțiile producției fabricilor și uzinelor sînt de asemenea exagerate de statistica noastră.* Acest lucru se datorește, în primul rînd, faptului că înainte era inclus în categoria fabricilor un număr mai mare de stabilimente mici. De aceea sînt

www.dacoromanica.ro

inexacte îndeosebi datele privind ramurile de producție care au contingențe cu meșteșugurile*. În al doilea rînd, aceasta se datorește faptului că în trecut erau incluși în categoria muncitorilor de fabrică mai mulți muncitori folosiți la domiciliu în mod capitalist decît astăzi.

3. La noi se obișnuiește să se creadă că cifrele statisticii oficiale a fabricilor și uzinelor trebuie considerate ca fiind comparabile cu alte cifre ale aceleiași statistici și că trebuie considerate mai mult sau mai puțin exacte atîta timp cît nu s-a dovedit contrarul. Din cele expuse mai sus rezultă însă o concluzie contrară : anume că orice comparație între datele statisticii fabricilor și uzinelor pe diferite perioade și pe diferite gubernii trebuie considerate inexacte atîta timp cît nu s-a dovedit contrarul.

IV. DEZVOLTAREA INDUSTRIEI EXTRACTIVE ȘI SIDERURGICE **

La începutul perioadei de dezvoltare de după reformă a Rusiei, principalul centru al industriei extractive și siderurgice era Uralul. Constituind o regiune – care pînă în ultimul timp a fost complet separată de Rusia centrală –, Uralul are totodată o structură specifică a industriei. În Ural, la baza „organizării

* Dacă am lua datele globale pe toate ramurile de producție pe intervale de timp mai mari, exagerarea care ar proveni din cauza menționată n-ar fi mare, pentru că stabilimentele mici prezintă un procent neînsemnat în numărul total al muncitorilor și al valorii globale a producției. Se înțelege că totodată se presupune o comparație a datelor luate din surse identice (nici nu poate fi vorba de o comparație între datele ministerului de finanțe și datele din rapoartele guvernatorilor sau cele din „Culegerea de statistici militare").

** Sursele : *Semenov.* „Studiu asupra datelor istorice despre comerțul și industria Rusiei". Vol. III. Petersburg, 1859, pag. 323—339. — „Culegere de statistici militare", secțiunea referitoare la minerit. — „Anuarul ministerului de finanțe", partea I, Petersburg, 1869. — „Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă și siderurgică pe 1864—1867". Petersburg, 1864—1867 (publicația comitetului științific al corpului inginerilor de mine). — *I. Bogoliubski.* „Studiu statistic cu privire la industria extractivă și siderurgică din Imperiul rus". Petersburg, 1878. — „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Petersburg, 1883, vol. I (articolul lui Keppen). — „Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă și siderurgică din Rusia pe 1890", Petersburg, 1892. — Aceeași pe anul 1901 (Petersburg, 1904) și pe anul 1902 (Petersburg, 1905). — *K. Skalkovski.* „Productivitatea în industria extractivă și siderurgică din Rusia în 1877". Petersburg, 1879. — „Industria extractivă și siderurgică din Rusia". Publicație a departamentului industrici extractive și siderurgice în vederea expoziției de la Chicago. Petersburg, 1893 (autor Keppen). — „Culegere de date cu privire la Rusia pe 1890". Publicația Comitetului central de statistică. Petersburg, 1890. — Aceeași pe anul 1896. Petersburg, 1897. — „Forțele de producție ale Rusiei". Petersburg, 1896, secțiunea a VII-a. — „Vestnik Finansov" pe 1896—1897. — Culegerile de date statistice ale zemstvelor cu privire la județele Ekaterinburg și Krasnoufimsk din gubernia Perm și altele.

www.dacoromanica.ro

muncii" a stat din cele mai vechi timpuri iobăgia, care şi astăzi, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, mai persistă încă în unele domenii foarte importante ale producţiei siderurgice. Cîndva iobăgia a fost baza celei mai mari înfloriri a Uralului şi a dominaţiei lui nu numai în Rusia, dar, în parte, şi în Europa. În secolul al XVIII-lea fierul era unul dintre principalele articole de export ale Rusiei ; în 1782 se exportau circa 3.800.000 de puduri de fier, în anii 1800–1815 2.000.000–1.500.000 de puduri, în 1815–1838 – circa $1^1/_3$ milioane de puduri. Încă „în perioada 1820–1830 Rusia producea fontă o dată şi jumătate mai mult decît Franţa, de patru ori şi jumătate mai mult decît Prusia, de trei ori mai mult decît Belgia". Dar aceeaşi iobăgie care a făcut ca Uralul să se ridice atît de sus în epoca de dezvoltare embrionară a capitalismului european a fost cauza decăderii Uralului în epoca de înflorire a capitalismului. Dezvoltarea industriei fierului în Ural se desfăşura foarte încet. În 1718 Rusia producea circa 6.500.000 de puduri de fontă, în 1767 – circa 9.500.000 de puduri, în 1806 – 12.000.000 de puduri, între 1830 şi 1840 – 9.000.000 – 11.000.000 de puduri, între 1840 şi 1850 – 11.000.000–13.000.000 de puduri, între 1850 şi 1860 – 12.000.000–16.000.000 de puduri, între 1860 şi 1870 – 13.000.000–18.000.000 de puduri, în 1867 – 17.500.000 de puduri. În decurs de o sută de ani producţia n-a reuşit să se dubleze, şi Rusia a rămas cu mult în urma altor ţări europene în care marea industrie mecanizată a determinat o dezvoltare uriaşă a metalurgiei.

Iobăgia a fost cauza principală a stagnării din Ural ; proprietarii uzinelor şi minelor erau şi moşieri, şi industriaşi ; ei îşi întemeiau dominaţia nu pe capital şi concurenţă, ci pe monopol * şi pe dreptul lor de proprietari funciari. Proprietarii de uzine din Ural sînt şi astăzi mari proprietari funciari. În 1890 toate cele 262 de uzine siderurgice din imperiu aveau 11.400.000 de deseatine de pămînt (inclusiv 8.700.000 de deseatine de pădure), dintre care 10.200.000 de deseatine

* La eliberarea ţăranilor, proprietarii de uzine şi mine din Ural au insistat în mod special şi au impus menţinerea legii care interzice înfiinţarea de stabilimente bazate pe folosirea acţiunii focului pe teritoriul aferent uzinelor. Vezi unele amănunte în „Studii", pag. 193—194. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 409—411. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

aparţineau celor 111 uzine din Ural (7.700.000 de deseatine de pădure). Prin urmare, în general, fiecare uzină din Ural posedă latifundii imense, în medie vreo 100.000 de deseatine de pămînt fiecare. Împărţirea de loturi pentru ţăranii de pe aceste latifundii nu este nici pînă astăzi complet încheiată. În Ural metoda de obţinere a braţelor de muncă nu este numai angajarea, ci şi *munca în dijmă*. Statistica zemstvelor, de pildă, pentru judeţul Krasnoufimsk din gubernia Perm înregistrează mii de gospodării ţărăneşti care primesc spre folosinţă de la uzine pămînt, izlaz, pădure etc. fie în mod gratuit, fie în schimbul unei sume reduse. Se înţelege de la sine că această folosinţă gratuită costă în realitate foarte scump, pentru că din pricina ei salariile sînt extraordinar de scăzute ; uzinele îşi asigură muncitorii „lor" legaţi de uzină şi ieftini *. Iată cum caracterizează aceste relaţii d-l V. D. Belov :

Uralul – povesteşte d-l Belov – e puternic datorită muncitorilor săi care s-au format de-a lungul unei istorii „specifice". „Muncitorul de la alte fabrici şi uzine din străinătate sau chiar din Petersburg este străin de interesele uzinelor respective : azi el e aici, mîine în altă parte. Dacă fabrica merge, el lucrează ; dacă pierderile iau locul profiturilor, el îşi ia desaga şi pleacă tot atît de repede şi de uşor precum a venit. El şi proprietarul uzinei sînt veşnici duşmani... Cu totul alta e situaţia muncitorului de la uzinele din Ural : el e un localnic, care are lîngă uzină pămînt, gospodărie şi, în sfîrşit, familie. De bunăstarea uzinei este indisolubil legată şi propria sa bunăstare. Dacă uzina merge bine, o duce bine şi el ; dacă uzina merge prost, o duce prost şi el, dar de plecat nu poate să plece (sic !) : aici nu-i vorba numai de desagă (sic !) ; a pleca înseamnă a-ţi distruge întreaga existenţă, a-ţi părăsi şi pămîntul, şi gospodăria, şi familia... Şi iată că el este dispus să rabde ani de-a rîn-

* Muncitorul din Ural „este pe jumătate agricultor ; în felul acesta, deşi este mai prost plătit decît în celelalte regiuni ale industriei siderurgice, munca în uzină constituie pentru el un sprijin serios în gospodărie" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 8). După cum se ştie, condiţiile eliberării de iobăgie a ţăranilor din Ural au fost în funcţie de munca pe care o efectuau ţăranii în uzine ; populaţia din regiunea industrici siderurgice se împărţea în muncitori de fabrică, care, neavînd pămînt, trebuiau să depună muncă tot anul la uzină, şi în muncitori rurali, care, avînd lot, efectuau munci auxiliare. Este extrem de caracteristic termenul care s-a mai păstrat şi astăzi pentru unii muncitori din Ural, anume că ei „au de prestat restanţe de muncă". Cînd citeşti, de pildă, în statistica zemstvelor „datele referitoare la o echipă de muncitori care au de prestat în atelierele uzinei Artinski restanţe de muncă", te uiţi, fără să vrei, la copertă ca să te informezi asupra datei : este oare într-adevăr anul o mie opt sute nouăzeci şi patru, şi nu cumva anul o mie opt sute patruzeci şi patru ? [149]

www.dacoromanica.ro

dul, este dispus să muncească pentru o jumătate de salariu sau, ceea ce este același lucru, să rămînă jumătate din timpul său de lucru fără lucru pentru a da posibilitate unui alt muncitor localnic să cîștige și el o bucată de pîine. Într-un cuvînt, el este dispus să se înțeleagă într-un fel sau altul cu patronul, numai să rămînă tot acolo, pe lîngă uzină. În felul acesta, între muncitori și uzinele din Ural există o legătură indisolubilă ; relațiile dintre ei sînt cele de altădată, cele dinainte de eliberarea lor de iobăgie ; numai forma acestor relații s-a schimbat. Principiul iobăgiei de mai înainte a fost înlocuit cu marele principiu al avantajului reciproc" *.

Acest mare principiu al avantajului reciproc se manifestă în primul rînd printr-o deosebită scădere a salariilor. Potrivit unor date referitoare la cîteva mii de muncitori, „în Sud... muncitorul costă de două ori și chiar de trei ori mai scump decît, de pildă, în Ural" ; astfel, în Sud e nevoie de 450 de ruble (anual pentru un singur muncitor) față de 177 de ruble în Ural. În Sud, „la prima posibilitate de a obține un cîștig acceptabil la muncile cîmpului în locurile lor natale sau în general pe orice alte meleaguri, muncitorii părăsesc uzinele și minele" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 17, pag. 265). În Ural însă nu prea poți să aspiri la un cîștig acceptabil.

Într-o legătură firească și indisolubilă cu salariile scăzute și cu starea de aservire a muncitorului din Ural este înapoierea tehnică a Uralului. În Ural predomină procedeul de producere a fontei cu combustibil lemnos, folosindu-se furnale de construcție veche cu aer rece sau numai puțin încălzit. În 1893 erau în Ural 37 de furnale cu aer rece din cele 110, față de 3 din 18 cîte erau în Sud. Un furnal cu combustibil mineral producea în medie 1.400.000 de puduri anual, iar un furnal cu combustibil lemnos 217.000 de puduri. În 1890 d-l Keppen scria : „Sistemul de producere a fierului prin lupe mai persistă încă în uzinele din Ural, pe cînd în celelalte regiuni din Rusia el este complet înlăturat de pudlaj" [150]. Folosirea mașinilor cu aburi este mult mai slabă în Ural decît în Sud. În sfîrșit, trebuie menționată și izolarea Uralului, faptul că acesta este rupt de centrul Rusiei datorită depărtării imense la care e situat și

* „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești". Partea a XVI-a, Petersburg, 1887, pag. 8—9 și urm. Același autor vorbește mai jos despre o industrie „populară sănătoasă" !

www.dacoromanica.ro

lipsei unei căi ferate. Pînă în ultimul timp, transportarea produselor din Ural la Moscova se făcea mai ales cu ajutorul unui „plutărit" primitiv, o dată pe an *.

Aşadar, rămăşiţele cele mai directe ale rînduielilor dinainte de reformă, puternica dezvoltare a muncii în dijmă, legarea muncitorilor de uzină, productivitatea scăzută a muncii, starea de înapoiere a tehnicii, salariile scăzute, predominarea producţiei manuale, exploatarea rapace şi primitivă a bogăţiilor naturale ale ţinutului, monopolurile, îngrădirea concurenţei, starea de închistare şi de izolare faţă de dezvoltarea comercială şi industrială generală a epocii – iată tabloul general al Uralului.

Regiunea industriei extractive şi siderurgice ** din Sud este în multe privinţe diametral opusă Uralului. Pe cît de bătrîn e Uralul şi pe cît de „consfinţite de veacuri" sînt rînduielile care domnesc în Ural, pe atît de tînăr este Sudul, care se află în perioada de formare. Industria pur capitalistă care s-a dezvoltat aici în ultimele decenii nu cunoaşte nici tradiţii, nici închistare feudală, nici naţionalitate, nici izolarea unei anumite părţi din populaţie. În Rusia de sud s-au investit şi se investesc în proporţii imense capitaluri străine, au imigrat şi imigrează ingineri şi muncitori din străinătate, iar în actuala epocă de avînt (1898) acolo se aduc din America uzine întregi ***. Capitalul internaţional nu s-a jenat să treacă peste zidul vamal şi să se stabilească pe pămînt „străin": ubi bene, ibi patria ****... Iată date statistice referitoare la felul cum Sudul înlătură Uralul [151]:

* Comp. descrierea acestui plutărit în povestirea „Luptătorii" a d-lui Mamin-Sibiriak. În operele acestui scriitor iese în relief felul de trai specific din Ural, care se apropie de cel dinainte de reformă şi care se caracterizează prin lipsa de drepturi, prin starea de înapoiere şi starea de oprimare a populaţiei legate de uzine, prin „desfrîul naiv şi inocent" al „domnilor", prin inexistenţa acelei pături mijlocii de oameni (raznocinţi, intelectuali) care este atît de caracteristică pentru dezvoltarea capitalistă a tuturor ţărilor, inclusiv Rusia.

** În statistica industriei extractive şi siderurgice, prin „Rusia de sud şi de sud-vest" se înţeleg guberniile Volînia, Don, Ekaterinoslav, Kiev, Astrahan, Basarabia, Podolsk, Taurida, Harkov, Herson şi Cernigov. La acestea se şi referă cifrele citate. Tot ce se spune mai jos în privinţa Sudului ar putea fi spus (cu mici modificări) şi despre Polonia, care, prin industria ei extractivă şi siderurgică, formează o altă regiune importantă în perioada de după reformă.

*** „Vestnik Finansov", 1897, nr. 16: societatea Nikopol-Mariupol a comandat în America şi a adus de acolo în Rusia o uzină de laminat ţevi.

**** — unde e bine, acolo e patria. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Anii	Producția de fontă în mii de puduri						Producția de cărbune în total pe imperiu în milioane de puduri
	În total pe imperiu	%	În Ural	%	În Sud	%	
1867	17.028	100	11.084	65,1	56	0,3	26,7
1877	24.579	100	16.157	65,7	1.596	6,5	110,1
1887	37.389	100	23.759	63,5	4.158	11,1	276,8
1897	114.782	100	41.180	35,8	46.349	40,4	683,9
1902	158.618	100	44.775	28,2	84.273	53,1	1.005,21

Din aceste cifre se vede limpede revoluția tehnică care are loc în momentul de față în Rusia și uriașa capacitate de dezvoltare a forțelor de producție de care dispune marea industrie capitalistă. Dominația Uralului a fost echivalentă cu dominația muncii forțate, a stării de înapoiere tehnică și a stagnării *. Dimpotrivă, vedem că dezvoltarea industriei siderurgice se desfășoară acum în Rusia mai rapid decît în Europa occidentală, în parte chiar mai rapid decît în America de Nord. În 1870 Rusia producea 2,9% din producția mondială de fontă (22.000.000 de puduri din 745.000.000), iar în 1894 – 5,1% (81.300.000 de puduri din 1.584.200.000) („Vestnik Finansov", 1897, nr. 22). În ultimii 10 ani (1886–1896) producția de fontă a crescut în Rusia de trei ori (32.500.000 și 96.500.000 de puduri), în timp ce Franței, de pildă, i-au tre-

* Se înțelege de la sine că proprietarii din Ural ai minelor și uzinelor siderurgice prezintă lucrurile oarecum altfel. Iată cu cît lirism se înduiau ei la congresele de anul trecut : „Meritele istorice ale Uralului sînt cunoscute tuturora. Timp de două sute de ani toată Rusia a arat și a secerat, a bătut fierul, a săpat și a tăiat cu produse ale uzinelor acestuia. Ea a purtat pe piept cruci de aramă din Ural, a călătorit pe osii din Ural, a tras cu arme făcute din oțel de Ural, a făcut clătite în tigăi de Ural, a zornăit în buzunar gologani de Ural. Uralul satisfăcea consumul întregului popor rus..." (care aproape că nu consuma fier. În 1851 consumul de fontă din Rusia era evaluat la circa 14 funți pe cap de locuitor, în 1895 la 1,13 puduri, în 1897 la 1,33 puduri) „...fabricînd produse după nevoile și gusturile sale. El își risipea cu dărnicie (?) bogățiile naturale fără să alerge după modă, fără să se pasioneze de fabricarea șinelor, a grătarelor pentru cămine și a monumentelor. Și ca răsplată pentru aceste servicii pe care le-a adus veacuri de-a rîndul, într-o bună zi a fost uitat și părăsit" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 32 : „Bilanțul congreselor industriei extractive și siderurgice din Ural"). Într-adevăr, ce dispreț pentru temeliile „consfințite de veacuri" ! De vină este aici același perfid capitalism, care a introdus o asemenea „instabilitate" în economia noastră națională. Ce bine ar fi dacă am putea să trăim ca altădată, „să nu ne pasionăm după fabricarea de șine", ci să facem clătite în tigăi de Ural !

www.dacoromanica.ro

buit 28 de ani (1852–1880) ca să facă acest pas, Statelor Unite ale Americii 23 de ani (1845–1868), Angliei 22 de ani (1824–1846), Germaniei 12 ani (1859–1871 ; vezi „Vestnik Finansov", 1897, nr. 50). Dezvoltarea capitalismului în ţările tinere *este accelerată* datorită exemplului şi ajutorului acordat de ţările mai vechi. Desigur, ultimul deceniu (1888–1898) este o perioadă de deosebit avînt, care, ca şi orice propăşire capitalistă, duce în mod inevitabil la criză ; dar, în general, capitalismul nu se poate dezvolta altfel decît prin salturi.

În Sud introducerea maşinilor în producţie şi sporirea numărului muncitorilor s-a produs într-un ritm mult mai rapid decît în Ural * :

Anii	Maşinile cu aburi folosite în industria extractivă şi siderurgică şi numărul de cai-putere						Numărul muncitorilor din mine şi siderurgie (în afară de cei ocupaţi la extracţia sării)		
	În total în Rusia		În Ural		În Sud		În total în Rusia	În Ural	În Sud
	maşini cu aburi	cai-putere	maşini cu aburi	cai-putere	maşini cu aburi	cai-putere			
1877	895	27.880	278	8.070	161	5.129	256.919	145.455	13.865
1893	2.853	115.429	550	21.330	585	30.759	444.646	238.630	54.670

Astfel, în Ural numărul de cai-putere al maşinilor cu aburi a sporit numai de $2^1/_2$ ori, pe cînd în Sud *de şase ori ;* numărul muncitorilor a sporit în Ural de $1^2/_3$ ori, iar în Sud de aproape *patru ori* **. Prin urmare, tocmai marea industrie capitalistă este aceea care determină sporirea rapidă a numărului muncitorilor, şi, o dată cu aceasta, creşterea imensă a productivităţii muncii lor.

Pe lîngă regiunea de sud trebuie menţionat şi Caucazul, care de asemenea se caracterizează printr-o creştere uimi-

* D-l Bogoliubski consideră că în 1868 în industria extractivă şi siderurgică erau folosite 526 de maşini cu aburi, însumînd 13.575 CP.

** Numărul muncitorilor din industria siderurgică era în Ural, în 1866, de 145.910 oameni, în 1893 de 164.126, pe cînd în Sud acest număr era de 5.956 şi de 16.467. Sporul este de $^1/_3$ (aproximativ) şi de $2^3/_4$ ori. Pentru 1902 nu există date privitoare la numărul maşinilor cu aburi şi al cailor-putere. În 1902 însă, numărul muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică era în întreaga Rusie (exceptînd pe cei care lucrau la extracţia sării) de 604.972, dintre care în Ural 249.805 şi în Sud 145.280.

www.dacoromanica.ro

toare a industriei extractive în perioada de după reformă. Extracția de petrol, care în perioada 1860–1870 nu atingea nici măcar 1.000.000 de puduri (557.000 în 1865), în 1870 reprezenta 1.700.000 de puduri, în 1875 – 5.200.000 de puduri, în 1880 – 21.500.000 de puduri, în 1885 – 116.000.000 de puduri, în 1890 – 242.900.000 de puduri, în 1895 – 384.000.000 de puduri, în 1902 – 637.700.000 de puduri. Aproape tot petrolul se extrage în gubernia Baku, și orașul Baku, „dintr-un oraș cu totul neînsemnat, a devenit un centru industrial de mîna întîi al Rusiei, avînd 112.000 de locuitori" *. Imensa dezvoltare a industriei extractive și de prelucrare a petrolului a determinat o intensificare a consumului de petrol lampant în Rusia, înlăturînd complet produsul american (de aici creșterea consumului individual și – datorită prelucrării în fabrică – ieftinirea produsului), precum și o intensificare a consumului de reziduuri de petrol – combustibil pentru fabrici, uzine și căi ferate (de aici creșterea consumului productiv) **. Numărul muncitorilor ocupați în industria petrolieră din Caucaz a crescut și el extrem de repede, și anume : de la 3.431 în 1877 la 17.603 în 1890, adică a sporit *de cinci ori.*

Pentru a ilustra structura industriei din Sud, să luăm datele referitoare la producția de cărbune din bazinul Donețului (aici mărimea mijlocie a minelor e mai mică decît în toate celelalte regiuni ale Rusiei). Grupînd minele după numărul muncitorilor, obținem următorul tablou *** : [Vezi tabelul de la pag. 486. – *Nota trad.*].

Astfel, în această regiune (și numai în aceasta) există exploatări țărănești extrem de mici care, în ciuda numărului lor mare, joacă un rol cu totul neînsemnat în producția globală (104 exploatări mici dau numai 2% din producția globală de cărbune) și se disting printr-o productivitate extrem de scăzută a muncii. Dimpotrivă, 37 de exploatări mari folosesc circa $^3/_5$

* „Vestnik Finansov", 1897, nr. 21. În 1863 Baku avea 14.000 de locuitori, iar în 1885 — 45.700.

** În 1882 peste 62% din numărul de locomotive erau încălzite cu lemne, iar în 1895/96 cu lemne erau încălzite 28,3%, cu petrol — 30%, cu cărbune — 40,9% („Forțele de producție", XVII, 62). După ce a cucerit piața internă, industria petrolului a început să caute piețe externe, și exportul în Asia crește foarte rapid („Vestnik Finansov", 1897, nr. 32), în ciuda prezicerilor apriorice ale unor economiști ruși, cărora le place să vorbească despre inexistența piețelor externe pentru capitalismul rus.

*** Datele au *fost luate dintr-o listă a minelor din* „Culegerea de date statistice cu privire la industria extractivă și siderurgică pe 1890".

www.dacoromanica.ro

Grupurile de exploatări miniere după numărul muncitorilor	În bazinul Donețului						Revine la 1 exploatare				
	Numărul			Cărbune extras, în mii de puduri	Numărul				Numărul		Revine la un muncitor — cărbune în mii de puduri
	exploatărilor	minelor și galeriilor de coastă	muncitorilor		mașinilor cu aburi	cailor-putere	muncitori	cărbune, în mii de puduri	mașinilor cu aburi	cailor-putere	
I. Exploatări care au pînă la 10 muncitori	27	31	172	178	—	—	6,4	6,6	—	—	1,0
II. „ „ „ „ 10—25 „	77	102	1.250	3.489	8	68	16,2	45,3	0,1	0,8	2,8
III. „ „ „ „ 25—100 „	119	339	5.750	28.693	62	766	48,3	241,1	0,5	6,4	4,9
IV. „ „ „ „ 100—500 „	29	167	6.973	59.130	87	1.704	240,4	2.038,9	3	58,7	8,4
V. „ „ „ „ 500—1.000 „	5	67	3.698	23.164	24	756	739,6	4.632,8	4,8	151,2	6,3
VI. „ „ „ „ 1.000 de muncitori și mai mult	3	16	5.021	53.605	29	1.724	1.673,7	17.868,3	9,6	574,6	10,6
Exploatări cu un număr de muncitori necunoscut	9	40	? (2.296)	15.008	18	808					
Total	269	762	25.167	183.267	228	5.826	93,5	681,3	0,9	21,6	7,3

www.dacoromanica.ro

din numărul total al muncitorilor şi dau peste 70% din producţia globală de cărbune. Productivitatea muncii creşte paralel cu sporirea proporţiilor exploatărilor, chiar şi independent de folosirea maşinilor (comp., de pildă, categoriile a V-a şi a III-a ale exploatărilor după numărul de cai-putere şi după proporţiile producţiei care revine la 1 muncitor). Concentrarea producţiei în bazinul Donețului creşte mereu : astfel, în decurs de 4 ani, 1882–1886, din 512 furnizori de cărbune – 21 au furnizat peste 5.000 de vagoane (adică 3.000.000 de puduri) fiecare, în total 229.700 de vagoane din 480.800, adică mai puţin de jumătate. Însă în alţi patru ani, 1891–1895, au fost 872 de furnizori, dintre care 55 au furnizat peste 5.000 de vagoane fiecare, în total 925.400 de vagoane din 1.178.800 de vagoane, adică $^{8}/_{10}$ din numărul total *.

Datele expuse despre dezvoltarea industriei extractive şi siderurgice sînt deosebit de importante din două puncte de vedere : în primul rînd, ele arată într-un mod deosebit de concret esenţa schimbării relaţiilor social-economice care se produce în Rusia în toate domeniile economiei naţionale, iar în al doilea rînd, ele ilustrează principiul teoretic că în societatea capitalistă în dezvoltare cresc deosebit de rapid ramurile industriale care produc *mijloace de producţie*, adică articole de consum productiv, şi nu de consum individual. Trecerea de la un sistem social-economic la altul are repercusiuni deosebit de concrete în industria extractivă şi siderurgică, din cauză că reprezentanţii tipici ai celor două sisteme sînt aici regiuni diferite : într-o regiune constatăm vremurile vechi precapitaliste, cu tehnica lor primitivă şi rutinară, cu dependenţa personală a populaţiei legate de locurile de baştină, cu trăinicia tradiţiilor feudale, a monopolurilor etc., iar în altă regiune o ruptură totală cu orice tradiţii, o revoluţie tehnică şi o creştere rapidă a industriei mecanizate pur capitaliste **. Acest exemplu

* Din datele lui *N. S. Avdakov* : „Scurtă analiză statistică a industriei cărbunelui din bazinul Donețului". Harkov, 1896.

** În ultimul timp începe şi Uralul să se transforme sub influenţa noilor condiţii de viaţă, şi această transformare se va desfăşura şi mai rapid după ce calea ferată îl va lega mai strîns de „Rusia". În această privinţă o însemnătate deosebit de mare va avea proiectul de legare a Uralului de Sud printr-o cale ferată, în vederea schimbului de minereuri din Ural şi cărbuni din bazinul Donețului. Pînă acum Uralul şi Sudul aproape că nu au concurat între ele, lucrînd pentru pieţe diferite şi existînd mai ales din comenzile date de stat. Însă ploile îmbelşugate cu comenzi de stat nu sînt veşnice.

www.dacoromanica.ro

face deosebit de evidentă greşeala economiştilor narodnici. Ei neagă caracterul progresist al capitalismului în Rusia, arătînd că în agricultură întreprinzătorii noştri recurg bucuros la munca în dijmă, în industrie la darea lucrului la domiciliu, iar în industria extractivă şi siderurgică urmăresc legarea muncitorului de locul de baştină, interzicerea prin lege a concurenţei stabilimentelor mici etc. etc. Te izbeşte lipsa de logică a unor astfel de afirmaţii şi faptul că ele denaturează în mod flagrant perspectiva istorică. Într-adevăr, de unde rezultă că această tendinţă a întreprinzătorilor noştri de a se folosi de avantajele pe care le oferă metodele economice precapitaliste trebuie pusă pe seama capitalismului nostru, şi nu pe seama rămăşiţelor vremurilor vechi, care frînează dezvoltarea capitalismului şi care de multe ori se menţin prin forţa legilor ? Ne putem oare mira că, de pildă, proprietarii de mine şi de uzine siderurgice din Sud caută să lege muncitorul de locul său de baştină şi să interzică pe cale legislativă concurenţa stabilimentelor mici, dacă în altă regiune cu industrie extractivă şi siderurgică această legare a muncitorului de locul de baştină şi aceste interdicţii există pînă astăzi încă din vremuri străvechi, dacă în altă regiune industriaşii, în condiţiile unei tehnici inferioare şi avînd muncitori mai puţin costisitori şi mai supuşi, cîştigă la producţia de fontă, fără nici o bătaie de cap, „copeică la copeică şi uneori chiar o copeică şi jumătate la copeică“ * ? Nu este oare, dimpotrivă, cazul să ne mirăm că în asemenea condiţii pot să existe oameni în stare să idealizeze rînduielile economice precapitaliste din Rusia, oameni care trec cu vederea necesitatea vitală şi inevitabilă a lichidării tuturor instituţiilor învechite care împiedică dezvoltarea capitalismului ** ?

Pe de altă parte, datele referitoare la creşterea industriei extractive şi siderurgice sînt importante prin faptul că arată

* Articolul lui Egunov în „Rapoarte şi studii asupra industriei meşteşugăreşti“, vol. III, pag. 130.

**De pildă, toate văicărelile d-lui N.—on sînt îndreptate exclusiv împotriva capitalismului (comp. în special datele privind proprietarii de mine din Sud, pag. 211 şi 296 din „Studii“), denaturînd astfel cu totul raportul dintre capitalismul rus şi structura precapitalistă a industriei noastre extractive şi siderurgice.

www.dacoromanica.ro

în mod concret dezvoltarea mai rapidă a capitalismului şi a pieţei interne pe seama articolelor de consum productiv în comparaţie cu producţia de articole de consum individual. Acest fapt îl ignorează, de pildă, d-l N.–on, care afirmă că satisfacerea întregii cereri interne de produse ale industriei extractive şi siderurgice „se va produce, probabil, foarte curînd" („Studii", 123). Volumul consumului de metale, de cărbune etc. (la 1 locuitor) nu rămîne şi nu poate să rămînă neschimbat în societatea capitalistă, el *sporeşte* în mod necesar. Fiecare verstă nouă în reţeaua căilor ferate, fiecare atelier nou, fiecare plug achiziţionat de un burghez de la sate, fiecare din acestea *sporeşte* volumul cererii de produse ale industriei extractive şi siderurgice. Dacă între 1851 şi 1897, în Rusia, consumul de fontă, de pildă, a sporit de la 14 funturi la 1 locuitor la 1 1/3 puduri, această ultimă cifră mai trebuie să crească încă mult pînă să se apropie de volumul cererii de fontă din ţările înaintate (în Belgia şi Anglia peste 6 puduri la 1 locuitor).

V. SPOREŞTE OARE NUMĂRUL MUNCITORILOR ÎN MARILE ÎNTREPRINDERI CAPITALISTE ?

Acum, după ce am analizat datele referitoare la industria de fabrică şi la industria extractivă şi siderurgică, putem încerca să răspundem la această problemă, care a preocupat atît de mult pe economiştii narodnici şi pe care ei au rezolvat-o în mod negativ (d-nii V. V., N.–on, Karîşev şi Kablukov au afirmat că numărul muncitorilor de fabrică din Rusia sporeşte – dacă sporeşte – mai încet decît populaţia). Vom observa mai întîi că problema trebuie să se pună în felul următor : sporeşte populaţia comercială-industrială pe seama celei agricole (despre aceasta se va vorbi mai jos) sau sporeşte numărul muncitorilor în marea industrie mecanizată ? Nu se poate afirma că, în societatea capitalistă în dezvoltare, numărul muncitorilor din stabilimentele industriale mici sau din manufactură trebuie să sporească, deoarece fabrica înlătură formele de producţie mai primitive. În ceea ce priveşte

www.dacoromanica.ro

însă datele statisticii fabricilor şi uzinelor, după cum s-a arătat în mod amănunţit mai sus, ele nu folosesc întotdeauna noţiunea de *fabrică* în accepţiunea ştiinţifică a acestui termen.

Pentru a analiza datele în problema care ne interesează trebuie să luăm, în primul rînd, datele referitoare la toate ramurile industriale ; în al doilea rînd, datele pe o mare perioadă de timp. Numai în aceste condiţii poate să existe garanţia că datele vor fi mai mult sau mai puţin comparabile. Să luăm perioada 1865–1890, o perioadă de 25 de ani de după reformă. Să totalizăm datele statistice existente. Statistica fabricilor şi uzinelor dă pentru anul 1865 datele cele mai complete, înregistrînd în Rusia europeană 380.638 de muncitori de fabrică în toate ramurile de producţie, cu excepţia producţiei de spirt, bere, zahăr şi tutun *. Pentru a stabili numărul muncitorilor în aceste ramuri de producţie, sîntem nevoiţi să folosim singurele date existente, acelea ale „Culegerii de statistici militare" ; aceste date trebuie însă, aşa cum s-a demonstrat mai sus, să fie corectate. Adăugînd cei 127.935 de muncitori din ramurile de producţie menţionate mai sus **, vom obţine numărul total al muncitorilor de fabrică din Rusia europeană pe anul 1865 (în ramurile de producţie impuse şi neimpuse la accize), şi anume : *508.573* ***. Pentru 1890 cifra respectivă va fi de *839.730* ****. Sporul este de 65%, ceea ce înseamnă că este mai însemnat decît creşterea populaţiei. Este necesar însă să avem în vedere că *în realitate sporul a fost, fără îndoială, chiar mai mare decît arată aceste cifre :* mai sus s-a demonstrat în mod amănunţit că datele statisticii fabricilor şi uzinelor pe perioada 1860–1870 sînt exagerate datorită faptului că ele cuprind şi micile stabilimente ale meş-

* „Culegere de date şi materiale a ministerului de finanţe", 1867, nr. 6. S-a arătat mai sus că pentru o comparaţie cu datele actuale pot fi luate numai datele aceleiaşi surse, adică datele ministerului de finanţe.

** În industria berii — 6.825 de oameni ; şi această cifră este exagerată, dar lipsesc date pentru a o putea rectifica ; în industria zahărului — 68.334 (după „Anuarul ministerului de finanţe"), în industria tutunului — 6.116 (rectificat) şi în distilerii — 46.660 (rectificat).

*** D-l T.-Baranovski citează pentru 1866 cifra d-lui Veşneakov — 493.371 de oameni („Fabrica", pag. 339). Nu ştim pe ce cale a fost obţinută această cifră, care diferă foarte puţin de cifra citată de noi.

**** Potrivit „Indicatorului" pe 1890. Din totalul de 875.764 de muncitori trebuie scăzut numărul muncitorilor care figurează şi în statistica industriei extractive şi siderurgice : 291 în industria asfaltului, 3.468 în industria sării şi 33.275 în industria de şine.

www.dacoromanica.ro

teşugarilor, meseriaşilor şi cele agricole, precum şi muncitorii la domiciliu. Din nefericire, din lipsă de materiale, nu putem corecta toate aceste cifre şi preferăm să renunţăm la o rectificare parţială, cu atît mai mult cu cît vom da mai jos date mai exacte privitoare la numărul muncitorilor din fabricile mari.

Să trecem la statistica industriei extractive şi siderurgice. Pentru 1865 numărul muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică este dat numai în ceea ce priveşte producţia fierului şi a cuprului, precum şi minele de aur şi de platină ; în Rusia europeană sînt *133.176 de muncitori* *. În 1890, în aceleaşi ramuri de producţie erau *274.748 de muncitori* **, *adică de peste două ori mai mult.* Acest din urmă număr reprezintă 80,6% din numărul total al muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică din Rusia europeană în 1890 ; considerînd că ramurile industriale menţionate mai sus cuprindeau în 1865 tot 80,6% din numărul total al muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică ***, vom obţine pentru 1865 cifra de *165.230,* iar pentru 1890 – *340.912 muncitori.* Sporul este de 107%.

Mai departe, în categoria muncitorilor din marile întreprinderi capitaliste sînt cuprinşi, de asemenea, şi muncitorii feroviari. În 1890, în Rusia europeană, împreună cu Polonia şi Caucaz, numărul lor era de *252.415* ****. Numărul muncitorilor

---

* În ceea ce priveşte numărul muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică în perioada 1860—1870, vezi : „Analele statistice", I, 1866. — „Anuarul ministerului de finanţe", I. — „Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă şi siderurgică pe 1864—1867". Petersburg, 1864—1867, publicaţie a comitetului ştiinţific al industriei extractive şi siderurgice.

** „Culegerea de date statistice cu privire la industria extractivă şi siderurgică pe 1890". Petersburg, 1892. Totalul după această „Culegere" este de 342.166 de muncitori în Rusia europeană, iar dacă scădem pe muncitorii din rafinăriile de petrol (menţionate în „Indicator") şi rectificăm unele greşeli de mică importanţă, obţinem cifra de 340.912 muncitori.

*** Dintre celelalte ramuri ale industriei extractive sînt unele în care numărul muncitorilor a sporit, probabil, numai cu puţin (extracţia sării) ; mai sînt unele în care numărul muncitorilor ar fi trebuit să sporească foarte mult (industria cărbunelui, carierele de piatră) ; mai sînt şi unele care prin anii 1860—1870 nu existau de loc (de pildă producţia de mercur).

**** „Analiza datelor statistice cu privire la căile ferate şi căile de navigaţie interioare". Petersburg, 1893, pag. 22. Publicaţie a ministerului căilor de comunicaţii. Din nefericire, noi nu am avut date speciale pentru Rusia europeană. Socotim nu numai pe muncitorii feroviari permanenţi, ci şi pe cei temporari (10.447) şi pe zileri (74.504). Întreţinerea mijlocie anuală a unui muncitor temporar costă 192 de ruble, iar a unui ziler 235 de ruble. Plata medie pe zi e de 78 de copeici. Prin urmare, atît muncitorii temporari cît şi zilerii sînt ocupaţi cea mai mare parte a anului, şi de aceea este greşit să fie omişi, aşa cum face d-l N.—on („Studii", 124).

www.dacoromanica.ro

feroviari din 1865 nu se cunoaşte, dar el poate fi stabilit cu oarecare aproximaţie, pentru că numărul muncitorilor feroviari care revine la 1 verstă de reţea oscilează foarte puţin. Socotind cîte 9 muncitori la verstă, vom obţine pentru anul 1865 un număr de muncitori feroviari de *32.076* *.

Să facem un bilanţ al calculelor noastre.

Numărul muncitorilor în marile întreprinderi capitaliste (în mii)

Anii	În industria de fabrică	În industria extractivă şi siderurgică	La căile ferate	Total
1865	509	165	32	706
1890	840	340	252	1.432

Astfel, numărul muncitorilor în marile întreprinderi capitaliste a sporit în 25 de ani de peste două ori, adică a crescut mult mai repede nu numai decît populaţia în general, dar chiar mai repede decît populaţia urbană **. Prin urmare, este în afară de orice îndoială sustragerea într-o măsură tot mai mare a muncitorilor de la agricultură şi de la micul meşteşug şi trecerea lor la marile întreprinderi industriale ***. Iată ce

* La 1 verstă reveneau muncitori feroviari : în 1886 — 9,0 ; în 1890 — 9,5 ; în 1893 — 10,2 ; în 1894 — 10,6 ; în 1895 — 10,9 ; astfel, numărul acesta are o vădită tendinţă de creştere. Vezi „Culegere de date statistice cu privire la Rusia" pe 1890 şi 1896 şi „Vestnik Finansov", 1897, nr. 39. — Vom face rezerva că în paragraful de faţă avem de-a face exclusiv cu compararea datelor pe anii 1865 şi 1890 ; de aceea este absolut indiferent dacă vom lua numărul muncitorilor feroviari pe întregul imperiu sau numai pe Rusia europeană, dacă vom lua cîte 9 oameni la verstă sau mai puţin, dacă vom lua toate ramurile industriei extractive şi siderurgice sau numai acelea pentru care avem date pe anul 1865.

** Rusia europeană avea în 1863 o populaţie urbană de 6.100.000, iar în 1897 — de 12.000.000.

*** Datele recente privitoare la numărul muncitorilor din marile întreprinderi capitaliste sînt următoarele : pe anul 1900 avem date cu privire la numărul muncitorilor de fabrică de la întreprinderile neimpuse la accize ; pentru 1903 — cu privire la întreprinderile impuse la accize ; pe 1902 — cu privire la muncitorii din industria extractivă şi siderurgică. Numărul muncitorilor feroviari poate fi stabilit socotind cîte 11 oameni la verstă (datele de la 1 ianuarie 1904). Vezi „Anuarul Rusiei", 1906, şi „Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă şi siderurgică" pe 1902.

Totalizînd aceste date, obţinem următoarele rezultate : în 1900—1903, în cele 50 de gubernii ale Rusiei europene numărul muncitorilor de fabrică este de 1.261.571 ; numărul muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică — 477.025 ; numărul muncitorilor feroviari — 468.941. În total — 2.207.537. Pe întregul Imperiu rus, numărul muncitorilor de fabrică este de 1.509.516 ; numărul muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică — 626.929 ; numărul muncitorilor feroviari — 655.929. În total — 2.792.374. Şi aceste cifre confirmă cele spuse în text. *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

demonstrează datele statisticii, la care au recurs atît de des şi de care au abuzat atît de mult narodnicii noştri. Dar culmea acestui abuz îl reprezintă următorul procedeu, cu adevărat fenomenal : ei au luat raportul dintre *numărul muncitorilor de fabrică* şi *întreaga populaţie* (!) şi, pe baza cifrei obţinute (aproximativ 1%), au început să facă tapaj pe această temă, afirmînd că acest „mănunchi" * de muncitori este cu totul neînsemnat ! D-l Kablukov, de pildă, după ce repetă acest calcul al procentului „muncitorilor industriali din Rusia" ** faţă de restul populaţiei, continuă astfel : „În Apus însă (!!), numărul muncitorilor ocupaţi în industria prelucrătoare..." (nu este oare evident pînă şi pentru un licean că nu este de loc acelaşi lucru „muncitori industriali" şi „muncitori ocupaţi în industria prelucrătoare" ?)... „reprezintă cu totul alt raport faţă de întreaga populaţie", anume între 53% în Anglia şi 23% în Franţa. „Nu este greu de văzut că deosebirea în ceea ce priveşte raportul dintre clasa muncitorilor industriali (!!) şi întreaga populaţie de acolo şi de la noi este atît de mare, încît nici nu poate fi vorba de o identificare a mersului dezvoltării de la noi cu mersul dezvoltării Europei occidentale". Şi aceasta o scrie un profesor şi un statistician de meserie ! Cu un curaj neobişnuit, el comite dintr-o singură trăsătură de condei două erori : 1) substituie muncitorilor de fabrică muncitorii ocupaţi în industria prelucrătoare ; 2) acestora din urmă le substituie populaţia ocupată în industria prelucrătoare. Să explicăm savanţilor noştri statisticieni însemnătatea acestor deosebiri. În Franţa, după recensămîntul din 1891, numărul muncitorilor ocupaţi în industria prelucrătoare era de 3.300.000, mai puţin de a zecea parte din populaţie (36.800.000 de locuitori repartizaţi după ocupaţii ; 1.300.000 n-au fost repartizaţi după ocupaţii). Aceştia sînt muncitorii din toate stabilimentele şi întreprinderile industriale, şi nu numai cei de fabrică. Dar populaţia ocupată în industria prelucrătoare era de 9.500.000 (circa 26% din populaţia totală) ; aici sînt incluşi în categoria muncitorilor patroni şi alţii (1.000.000), apoi funcţionari – 200.000, *membri de familie* – 4.800.000 şi servitori – 200.000 ***. Pentru a

* N.—on, l. c., 326 şi altele.
** „Prelegeri de economie agricolă". Moscova, 1897, pag. 14.
*** „The Statesman's Yearbook", 1897, pag. 472 („Anuar politic", 1897, pag. 472. — *Nota trad.*)

www.dacoromanica.ro

ilustra raporturile respective din Rusia, trebuie să luăm ca exemplu anumite centre, pentru că nu avem o statistică a ocupațiilor întregii populații. Să luăm un centru urban și unul rural. Statistica fabricilor și uzinelor a înregistrat la Petersburg, pentru 1890, 51.760 de muncitori de fabrică (după „Indicator"), iar după recensămîntul din Petersburg de la 15 decembrie 1890 erau ocupați în industria prelucrătoare 341.991 de persoane de ambele sexe, repartizate astfel * :

	Numărul persoanelor de ambele sexe		
	De sine stătători (adică cei care se întrețin singuri)	Membri de familie și servitori	Total
Patroni	13.853	37.109	50.962
Administrație (funcționari) ..	2.226	4.574	6.800
Muncitori	148.111	61.098	209.209
Mici producători (odinociki)	51.514	23.506	75.020
Total	215.704	126.287	341.991

Alt exemplu : în satul Bogorodskoe, județul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod (care, după cum am văzut, nu se ocupă cu agricultura și care de la un capăt la altul apare ca „o fabrică de pielărie"), „Indicatorul" înregistra pe anul 1890 392 *de muncitori de fabrică,* pe cînd populația care participa la producție, reprezenta, potrivit recensămîntului zemstvelor din 1889, aproape 8.000 (întreaga populație = 9.241 de persoane; familii care participă la producție – peste $^{9}/_{10}$). D-nii N.–on, Kablukov & Co. să reflecteze asupra acestor cifre !

Adaos la ediția a doua. În prezent dispunem de datele recensămîntului general din 1897 referitoare la statistica îndeletnicirilor întregii populații. Iată datele privitoare la întregul Imperiu rus, prelucrate de noi ** (în milioane) :

* „Petersburgul potrivit recensămîntului din 1890". Petersburg, 1893. S-a luat rezultatul grupurilor II—XV ale diverselor îndeletniciri. În total, aceste îndeletniciri cuprind 551.700 de persoane, dintre care 200.748 de persoane se îndeletnicesc cu comerț, cărăușie sau țin ceainării. — Prin „odinociki" se înțeleg micii producători care nu au muncitori salariați.

** „Culegere rezumativă pe imperiu a rezultatelor prelucrării datelor primului recensămînt general al populației de la 28/I 1897". Publicația Comitetului central de statistică, vol. II, tabelul XXI, pag. 296. Grupurile de îndeletniciri le-am întocmit astfel : a) 1, 2 și 4 ; b) 3 și 5—12 ; c) 14 și 15 ; d) 16 și 63—65 ; e) 46—62 ; f) 41—45 ; g) 13 ; h) 17—21 ; i) 22—40.

www.dacoromanica.ro

Îndeletniciri	De sine stătători	Membri de familie	Totalul populației
	De ambele sexe		
a) Funcționari și armată....	1,5	0,7	2,2
b) Cler și profesiuni libere ..	0,7	0,9	1,6
c) Rentieri și pensionari	1,3	0,9	2,2
d) Privați de libertate, prostituate, cu îndeletniciri nedefinite, neidentificați	0,6	0,3	0,9
Totalul populației neproductive	*4,1*	*2,8*	*6,9*
e) Comerț	1,6	3,4	5,0
f) Transporturi și comunicații	0,7	1,2	1,9
g) Servicii particulare, servitori, zileri	3,4	2,4	5,8
Totalul populației semiproductive	*5,7*	*7,0*	*12,7*
h) Agricultură	18,2	75,5	93,7
i) Industrie	5,2	7,1	12,3
Totalul populației productive	*23,4*	*82,6*	*106,0*
Total	33,2	92,4	125,6

Nici vorbă că aceste date confirmă pe deplin cele spuse mai sus despre absurditatea procedeului narodnic care constă în compararea numărului muncitorilor de fabrică cu întreaga populație.

Este interesant să grupăm aceste date privitoare la repartizarea întregii populații a Rusiei pe îndeletniciri în primul rînd pentru a ilustra *diviziunea socială a muncii* ca bază a întregii producții de mărfuri și a capitalismului în Rusia. Din acest punct de vedere, întreaga populație trebuie împărțită în trei categorii mari : I. Populație agricolă. II. Populație comercială și industrială. III. Populație neproductivă (mai exact, care nu participă la activitatea economică). Din cele nouă grupuri men-

www.dacoromanica.ro

ţionate (a-i), numai un singur grup nu poate fi inclus direct şi în întregime în vreuna dintre aceste trei categorii principale. Acesta este grupul *g* : servicii particulare, servitori, zileri. Acest grup trebuie repartizat *aproximativ* între populaţia comercială-industrială şi populaţia agricolă. Am inclus în prima categorie acea parte a acestui grup care, după cum s-a stabilit, locuieşte la oraşe (2.500.000), iar în a doua categorie pe cei care locuiesc în judeţe (3.300.000). Obţinem în acest caz următorul tablou al repartizării întregii populaţii a Rusiei :

Populaţia agricolă a Rusiei	97.000.000
Populaţia comercială-industrială	21.700.000
Populaţia neproductivă	6.900.000
Total	125.600.000

Din acest tablou reiese limpede, pe de o parte, că circulaţia mărfurilor şi, prin urmare, producţia de mărfuri au o bază solidă în Rusia, că Rusia este o ţară capitalistă. Pe de altă parte, de aici reiese că, în comparaţie cu celelalte ţări capitaliste, Rusia a rămas mult în urmă în ceea ce priveşte dezvoltarea ei economică.

Mai departe. După analiza pe care am făcut-o în lucrarea de faţă, statistica îndeletnicirilor întregii populaţii a Rusiei poate şi trebuie să fie folosită pentru a stabili *cu aproximaţie* în ce categorii *principale* se împarte întreaga populaţie a Rusiei după situaţia ei *de clasă,* adică după locul pe care îl ocupă în sistemul producţiei sociale.

A stabili aceasta – desigur numai cu aproximaţie – este posibil datorită faptului că ne este cunoscută împărţirea generală a ţărănimii în grupuri economice principale. Iar întreaga masă a populaţiei agricole din Rusia poate fi considerată ca ţărănime, deoarece numărul moşierilor în totalul general este cu totul infim. Totodată, o bună parte din moşieri sînt incluşi în categoria rentierilor, a funcţionarilor, a înalţilor demnitari etc. În ceea ce priveşte masa ţărănească însă, care numără 97.000.000, trebuie să distingem trei grupuri principale : grupul inferior – păturile proletare şi semiproletare ale populaţiei, grupul mijlociu – micii gospodari săraci, şi grupul superior – micii gospodari înstăriţi. Principalele caracteristici economice ale acestor grupuri, ca elemente *de clasă* diferite, au

www.dacoromanica.ro

fost analizate amănunțit mai sus. Grupul inferior este format din populația săracă, care trăiește mai ales sau pe jumătate din *vînzarea forței de muncă.* Grupul mijlociu este format din mici gospodari săraci, pentru că țăranul mijlocaș doar în cei mai buni ani abia, abia o scoate la capăt, *principala* lui sursă de existență fiind însă *mica gospodărie* „de sine stătătoare" (firește, vorba vine că-i de sine stătătoare). În sfîrșit, grupul superior este format din mici gospodari înstăriți, care exploatează un număr mai mare sau mai mic de muncitori agricoli și zileri, posesori ai unui lot de pămînt, și în general fel de fel de muncitori salariați.

Procentul aproximativ al acestor grupuri față de suma totală este de 50%, 30% și 20%. Pînă aici am luat întotdeauna procentul gospodăriilor. Acum vom lua procentul populației. Prin această schimbare se mărește grupul inferior și se micșorează grupul superior. Dar este neîndoielnic că în Rusia s-a produs în ultimul deceniu tocmai această schimbare, așa după cum o dovedește fără putință de tăgadă faptul că țăranii rămîn în masă fără cai și se ruinează, că mizeria și șomajul au crescut la sate etc.

Prin urmare, populația agricolă este constituită din circa 48.500.000 de proletari și semiproletari, circa 29.100.000 de mici gospodari săraci cu familiile lor și circa 19.400.000 de mici gospodari înstăriți cu familiile lor.

Apoi se pune întrebarea : cum să repartizezi populația comercială-industrială și cea neproductivă ? Ultima categorie este alcătuită din elemente care vădit fac parte din marea burghezie : toți rentierii („care trăiesc din veniturile aduse de capital și de bunuri imobile" – prima subdiviziune a grupului al 14-lea din statistica noastră – 900.000), apoi o parte din intelectualii burghezi, funcționarii superiori – militari și civili etc., în total circa 1.500.000 de oameni. La polul celălalt, tot în rîndurile populației neproductive se află gradele inferioare din armată, flotă, jandarmerie și poliție (circa 1.300.000), servitorii și numeroși slujbași (în total circa 500.000), aproape 500.000 de cerșetori, vagabonzi etc. etc. Aici populația poate fi repartizată numai cu aproximație în grupuri care se apropie cel mai mult de principalele tipuri economice ; circa 2.000.000 de oameni pot fi incluși în grupul populației proletare și semiproletare

www.dacoromanica.ro

(în parte lumpen), circa 1.900.000 în grupul micilor gospodari săraci şi circa 1.500.000 în grupul micilor gospodari înstăriţi, inclusiv cea mai mare parte a slujbaşilor, a funcţionarilor administrativi, a intelectualilor burghezi etc.

În sfîrşit, în rîndurile populaţiei comerciale şi industriale, numărul proletariatului este, fără îndoială, cel mai mare, iar prăpastia dintre el şi marea burghezie este şi mai adîncă. Recensămîntul nu dă însă nici un fel de date asupra felului în care este împărţită această populaţie în patroni, meşteşugari care lucrează fără muncitori salariaţi, muncitori etc. Nu ne rămîne decît să luăm ca model datele arătate mai sus cu privire la populaţia industrială a Petersburgului, repartizată după locul pe care îl ocupă în producţie. Pe baza acestor date, aproximativ 7% pot fi incluşi în categoria marii burghezii, 10% în categoria micii burghezii înstărite, 22% în categoria micilor producători săraci şi 61% în categoria proletariatului. În Rusia, în ansamblul ei, mica producţie este, desigur, mai viabilă decît la Petersburg, în schimb însă nu includem în categoria populaţiei semiproletare masele de meşteşugari care lucrează fără muncitori salariaţi şi cele de meşteşugari care lucrează la domiciliu pentru patron. Prin urmare, în general, raporturile luate se vor deosebi, probabil, prea puţin de realitate. În ceea ce priveşte populaţia comercială şi industrială, am obţinut deci următoarele rezultate : circa 1.500.000 reprezintă marea burghezie, circa 2.200.000 elementele înstărite, circa 4.800.000 micii producători nevoiaşi şi circa 13.200.000 păturile proletare şi semiproletare ale populaţiei.

Grupînd laolaltă populaţia agricolă, cea comercială-industrială şi cea neproductivă, vom obţine aproximativ următoarea repartizare după situaţia de clasă a întregii populaţii din Rusia :

		Totalul populaţiei, bărbaţi şi femei
Marea burghezie, moşierii, funcţionarii superiori şi alţii	circa	3.000.000
Micii producători înstăriţi	„	23.100.000
Micii producători săraci	„	35.800.000
Proletari* şi semiproletari	„	63.700.000
Total	circa	125.600.000

* Numărul lor este de cel puţin 22.000.000. Vezi mai jos.

www.dacoromanica.ro

Nu ne îndoim că din rîndurile economiştilor şi oamenilor politici cadeţi, ca şi ale cadetizanţilor, vor răsuna voci pline de indignare împotriva unei atît de „simpliste" imagini despre economia Rusiei. E doar atît de comod şi atît de convenabil să estompezi profunzimea contradicţiilor economice printr-o analiză amănunţită şi, în acelaşi timp, să te plîngi de „primitivismul" punctului de vedere socialist asupra *ansamblului* acestor contradicţii. Se înţelege că o astfel de critică a concluziei la care am ajuns este lipsită de însemnătate ştiinţifică.

În ceea ce priveşte *gradul de aproximaţie* al unora sau altora dintre cifre, sînt posibile, desigur, unele divergenţe cu caracter izolat. Este interesant să menţionăm din acest punct de vedere lucrarea d-lui Losiţki : „Studii asupra populaţiei Rusiei după recensămîntul din 1897" („Mir Bojii", 1905, nr. 8). Autorul a folosit direct datele recensămîntului referitoare la numărul muncitorilor şi servitorilor. Pe baza acestor date, el a stabilit că populaţia proletară a Rusiei este de 22.000.000, populaţia ţărănească şi proprietarii funciari – 80.000.000, patronii şi salariaţii din comerţ şi industrie – circa 12.000.000 şi populaţia neproductivă – circa 12.000.000.

Potrivit acestor date, numărul proletariatului se apropie mult de concluziile noastre *. A nega existenţa unei mase uriaşe de populaţie semiproletară în rîndurile ţărănimii sărace, care se bizuie pe „cîştiguri" în afară, în rîndurile meşteşugarilor etc., ar însemna a ne bate joc de toate datele referitoare la economia Rusiei. E suficient să ne amintim de cele 3.250.000 de gospodării fără cai numai în Rusia europeană, de cele 3.400.000 de gospodării cu cîte un singur cal, de ansamblul datelor statistice ale zemstvelor despre arendări, „îndeletniciri în afara gospodăriei", bugete etc., ca să nu ne îndoim de imensul număr al populaţiei semiproletare. A admite că populaţia proletară şi semiproletară reprezintă laolaltă jumătate din ţărănime înseamnă, probabil, a micşora, şi nicidecum a exagera numărul ei. În ceea ce priveşte însă populaţia neagricolă, pro-

* Nu este cazul să intrăm aici în amănunte în ceea ce priveşte statistica muncitorilor şi servitorilor de care s-a servit d-l Losiţki. După toate probabilităţile, această statistică păcătuieşte printr-o considerabilă *micşorare* a numărului muncitorilor.

www.dacoromanica.ro

centul păturilor proletare şi semiproletare este incontestabil şi mai ridicat.

Mai departe, pentru ca tabloul economic să fie complet şi pentru a nu ne pierde în amănunte, este necesar să se includă în categoria micilor producători înstăriţi o bună parte a personalului administrativ din comerţ şi industrie, slujbaşi, intelectuali burghezi, funcţionari de stat şi aşa mai departe. În acest caz am procedat, poate, cu prea multă prudenţă evaluînd numărul acestei populaţii la o cifră aşa de mare : e foarte posibil că ar fi trebuit să mărim numărul micilor producători săraci şi să micşorăm numărul celor înstăriţi. Dar asemenea împărţiri nici nu pretind, desigur, o exactitate statistică absolută.

Statistica trebuie să ilustreze printr-o analiză multilaterală relaţiile social-economice, şi nu să devină un scop în sine, aşa cum se întîmplă atît de des la noi. A muşamaliza faptul că în rîndurile populaţiei din Rusia există numeroase pături micburgheze ar însemna pur şi simplu a falsifica tabloul realităţii noastre economice.

VI. STATISTICA MAŞINILOR CU ABURI

Folosirea maşinilor cu aburi în producţie este una dintre trăsăturile cele mai caracteristice ale marii industrii mecanizate. De aceea este interesant să analizăm datele de care dispunem în această problemă. Pentru perioada 1875–1878 găsim numărul maşinilor cu aburi în „Materialele pentru statistica maşinilor cu aburi din Imperiul rus“ (Petersburg, 1882. Publicaţia Comitetului central de statistică) *. Pentru 1892 avem cifrele din „Datele rezumative cu privire la industria de fabrică“, care cuprind toate ramurile marii industrii şi ale industriei extractive şi siderurgice. Iată o comparaţie a acestor date :

* Din cele 13 grupuri care cuprind diferitele ramuri de producţie eliminăm, pentru a putea face o comparaţie cu 1892, grupurile : I (agricultura), XII (tipografiile şi litografiile) şi XIII („conductele de apă“ etc.). Locomobilele sînt socotite la un loc cu maşinile cu aburi.

www.dacoromanica.ro

Numărul maşinilor cu aburi în industrie

	1875—1878			1892		
	Cazane cu aburi	Maşini cu aburi	Avînd cai-putere	Cazane cu aburi	Maşini cu aburi	Avînd cai-putere
Rusia europeană (50 de gubernii)	7.224	5.440	98.888	11.272	10.458	256.469
Polonia	1.071	787	14.480	2.328	1.978	81.346
Caucaz	115	51	583	514	514	5.283
Siberia şi Turkestan	100	75	1.026	134	135	2.111
Total pe imperiu	8.510	6.353	114.977	14.248	13.085	345.209

În 16 ani, numărul maşinilor cu aburi a sporit în Rusia, după numărul de cai-putere, *de trei ori,* iar în Rusia europeană de *2 1/2 ori.* Numărul maşinilor cu aburi a sporit în proporţii mai mici, astfel încît puterea mijlocie a unei maşini cu aburi a sporit considerabil, şi anume în Rusia europeană de la 18 cai-putere la 24 de cai-putere, iar în Regatul Poloniei de la 18 cai-putere la 41 de cai-putere. Prin urmare, marea industrie mecanizată s-a dezvoltat foarte rapid în această perioadă. În 1875–1878, după numărul de cai-putere, în fruntea celorlalte se aflau următoarele gubernii : Petersburg (17.808 cai-putere), Moscova (13.668), Kiev (8.363), Perm (7.348), Vladimir (5.684) – în total în aceste 5 gubernii erau 52.871 de cai-putere, aproape 3/5 din numărul total din Rusia europeană –, apoi guberniile Podolia (5.480), Petrokov (5.071) şi Varşovia (4.760). În 1892, această ordine s-a schimbat : guberniile Petrokov (59.063), Petersburg (43.961), Ekaterinoslav (27.839), Moscova (24.704), Vladimir (15.857), Kiev (14.211) – ultimele 5 gubernii au 126.572 de cai-putere, adică aproape 1/2 din numărul total din Rusia europeană, – după care urmează guberniile Varşovia (11.310) şi Perm (11.245). Aceste cifre arată în mod evident formarea a două centre industriale noi : în Polonia şi în Sud. În gubernia Petrokov, numărul de cai-putere a sporit de 11,6 ori, iar în guberniile Ekaterinoslav şi Don luate laolaltă * de la 2.834 la 30.932 de cai-putere, adică de 10,9 ori. Aceste centre industriale, care au crescut

* Grupăm laolaltă aceste gubernii întrucît hotarele lor s-au schimbat după 1878.

www.dacoromanica.ro

atît de rapid, au trecut din ultimele în primele locuri şi au înlăturat vechile centre industriale. Relevăm că şi aceste date dau la iveală o dezvoltare deosebit de rapidă a industriei de articole de consum *productiv,* anume a industriei miniere şi metalurgice. În 1875–1878 erau folosite în această industrie 1.040 de maşini cu aburi cu 22.966 de cai-putere (în Rusia europeană), iar în 1890 – 1.960 de maşini cu aburi cu 74.204 cai-putere, ceea ce înseamnă că în 14 ani numărul maşinilor cu aburi din această industrie a crescut mai mult decît numărul total de maşini cu aburi în întreaga industrie în 16 ani. Ponderea industriei producătoare de mijloace de producţie în întreaga industrie este tot mai mare *.

VII. DEZVOLTAREA MARILOR FABRICI

Caracterul nesatisfăcător, dovedit mai sus, al datelor statisticii fabricilor şi uzinelor ne-a obligat să recurgem la calcule mai complexe pentru a stabili cum s-a dezvoltat după reformă marea industrie mecanizată din Rusia. Am ales datele pe 1866, 1879, 1890 şi 1894/95 privind marile fabrici, şi anume pe acelea care au 100 de muncitori şi mai mult în întreprindere**. Muncitorii la domiciliu sînt grupaţi separat numai în datele din „Statistica" pe 1894/95 ; de aceea este posibil ca pe anii anteriori (mai cu seamă pe 1866 şi 1879) datele să fi rămas totuşi oarecum exagerate, cu toate rectificările despre care s-a vorbit în notă.

* Cît de mult s-a dezvoltat folosirea maşinilor cu aburi în Rusia după 1892 se vede din faptul că, potrivit rapoartelor inspectorilor de fabrici, în 1904 existau în 64 de gubernii 27.579 de cazane cu aburi în industrie, iar în total, în afară de cele din agricultură, 31.887 de cazane cu aburi. *(Notă la ediţia a 2-a).*

** Izvoare : „Anuarul ministerului de finanţe", I (datele se referă numai la 71 de ramuri de producţie) ; „Indicatorii", ed. 1 şi a 3-a — datele se referă la toate ramurile de producţie, ca şi în „Statistică" ; dar pentru a face o comparaţie între datele din „Statistică" şi cele din „Indicator" trebuie să se excludă din ramurile de producţie citate în „Indicator" producţia de şine. Au fost excluse stabilimentele care au inclus în categoria muncitorilor de fabrică muncitori care lucrează la domiciliu. Uneori faptul includerii muncitorilor care lucrează la domiciliu s-a specificat în adnotările la publicaţiile menţionate ; uneori aceasta rezultă din compararea datelor pe diferiţi ani : comp., de pildă, datele referitoare la industria ţesăturilor de bumbac din gubernia Saratov pe 1879, 1890 şi 1894/95 (Comp. cap. VI, § II, 1). — *Sinzheimer* („Ueber die Grenzen der Weiterbildung des fabrikmässigen Grossbetriebes in Deutschland" [„Despre limitele de răspîndire a marii producţii industriale în Germania". — *Nota trad.*]. Stuttgart, 1893) include în categoria marilor întreprinderi industriale întreprinderile care au 50 de muncitori şi mai mult. Acest criteriu nu ni se pare de loc nepotrivit, dar din cauza greutăţilor de totalizare a datelor din Rusia a fost nevoie să ne limităm numai la fabricile mari.

www.dacoromanica.ro

Dăm date referitoare la aceste fabrici mari.

[Vezi tabelul de la pag. 504. – *Nota trad.]*

Să începem analiza acestui tabel cu datele pe anii 1866–1879–1890. Numărul total al fabricilor mari s-a schimbat în aceşti ani astfel : 644–852–951, sau în procente : 100–132–147. În decurs de 24 de ani, numărul fabricilor mari a crescut, prin urmare, aproape o dată şi jumătate. Totodată, dacă luăm datele referitoare la unele categorii de fabrici mari, vedem că, cu cît fabricile sînt mai mari, cu atît numărul lor creşte mai mult (A : 512–641–712 fabrici ; B : 90–130–140 ; C : 42–81–99). Aceasta dovedeşte o concentrare crescîndă a producţiei.

Numărul stabilimentelor mecanizate creşte mai rapid decît numărul total al fabricilor ; astfel, în procente : 100–178–226. Un număr tot mai mare de stabilimente mari trec la folosirea maşinilor cu aburi. Cu cît fabricile sînt mai mari, cu atît vor fi printre ele mai multe fabrici mecanizate ; calculînd procentul acestor stabilimente faţă de numărul total al fabricilor din categoria respectivă, obţinem următoarele cifre : A) 39%–53%–63% ; B) 75%–91%–100% ; C) 83%–94%–100%. Folosirea maşinilor cu aburi este strîns legată de creşterea volumului producţiei, de lărgirea cooperaţiei în producţie.

Numărul muncitorilor la toate fabricile mari s-a schimbat în procente astfel : 100–168–200. În decurs de 24 de ani, numărul muncitorilor s-a dublat, adică a depăşit sporirea numărului total al „muncitorilor de fabrică". Numărul mediu de muncitori care revenea la o fabrică mare era pe ani de : 359–458–488 de oameni, iar pe categorii : A) 213–221–220 ; B) 665–706–673 ; C) 1.495–1.935–2.154. Prin urmare, fabricile cele mai mari concentrează un număr tot mai mare de muncitori. În 1866, la fabricile cu 1.000 de muncitori şi mai mult erau 27% din numărul total al muncitorilor din fabricile mari ; în 1879 – 40% ; în 1890 – 46%.

Schimbarea valorii producţiei tuturor fabricilor mari se exprimă în procente în modul următor : 100–243–292, iar pe categorii : A) 100–201–187 ; B) 100–245–308 ; C) 100–323–479. Prin urmare, valoarea producţiei tuturor fabricilor mari a crescut de aproape trei ori, şi cu cît fabricile au fost mai mari, cu atît s-a produs mai repede această creştere. Dacă vom compara însă productivitatea muncii pe fiecare an în parte

www.dacoromanica.ro

Fabricile mari din Rusia europeană în anii

Grupuri de fabrici după numărul de muncitori	1866				1879				1890				1894/95			
	Numărul de fabrici		Numărul de muncitori	Valoarea producției în mii de ruble	Numărul de fabrici		Numărul de muncitori	Valoarea producției în mii de ruble	Numărul de fabrici		Numărul de muncitori	Valoarea producției în mii de ruble	Numărul de fabrici		Numărul de muncitori	Valoarea producției în mii de ruble
	total	dintre care cu motoare cu aburi			total	dintre care cu motoare cu aburi			total	dintre care cu motoare cu aburi			total	dintre care cu motoare cu aburi		
A) Cu 100—499 de munc.	512	204	109.061	99.830	641	354	141.727	201.542	712	455	156.699	186.289				
B) „ 500—999 „ „	90	68	59.867	48.359	130	119	91.887	117.830	140	140	94.305	148.546				
C) „ 1.000 de munc. și mai mult	42	35	62.801	52.377	81	76	156.760	170.533	99	99	213.333	253.130				
Total *	644	307	231.729	201.066	852	549	390.374	489.905	951	694	464.337	587.965				
A) Cu 100—499 de munc.					981	534	219.735	289.006	1.133	769	252.656	355.258				
B) „ 500—999 „ „					166	145	115.586	142.648	183	183	121.553	190.265				
C) „ 1.000 de munc. și mai mult					91	83	174.322	198.272	115	115	248.937	313.065				
Total **					1.238	762	509.643	629.926	1.431	1.067	623.146	858.588				
A) Cu 100—499 de munc.					979	532	219.436	288.759	1.131	767	252.063	352.526	1.136	935	252.676	374.444
B) „ 500—999 „ „					164	144	113.936	140.791	182	182	120.936	186.115	215	212	143.453	229.363
C) „ 1.000 de munc. și mai mult					86	78	163.044	177.537	108	108	226.207	276.512	117	117	259.541	351.426
Total ***					1.229	754	496.416	607.087	1.421	1.057	599.206	815.153	1.468	1.264	655.670	955.233

* Datele pe anii 1866—1879—1890 se dau pe cele 71 de ramuri de producție cu privire la care există date pe 1866.
** Datele pe anii 1879—1890 se dau pe toate ramurile de producție, atît cele impuse la accize, cît și cele neimpuse.
*** Datele pe anii 1879—1890—1894/95 se dau pe toate ramurile de producție, cu excepția producției de șine (oțelăria).

www.dacoromanica.ro

pe diferite categorii, vom avea o situaţie oarecum schimbată. Valoarea medie a producţiei care revine la un muncitor în toate fabricile mari va fi de : 866 de ruble – 1.250–1.260, iar pe categorii : A) 901–1.410–1.191 ; B) 800–1.282–1.574 ; C) 841–1.082–1.188. Prin urmare, în fiecare an luat în parte nu se observă o creştere a valorii producţiei (care revine la un muncitor, pe măsură ce trecem de la categoria superioară la cea inferioară. Aceasta se datoreşte faptului că în diferite categorii sînt trecute în proporţii inegale fabrici din diferite ramuri de producţie, care se deosebesc prin costul diferit al materiilor prime şi, prin urmare, prin valoarea diferită a producţiei anuale ce revine la un muncitor *.

Considerăm inutil să analizăm tot atît de amănunţit datele pe anii 1879–1890 şi pe anii 1879–1890–1894/95, deoarece aceasta ar însemna să repetăm, în legătură cu unele raporturi procentuale oarecum schimbate, toate cele spuse mai sus.

În ultimul timp, în „Rezultatele rapoartelor inspectorilor de fabrici" sînt citate date privitoare la repartizarea fabricilor şi uzinelor pe grupuri după numărul de muncitori. Iată aceste date pe anul 1903.

Grupuri de întreprinderi industriale	În 64 de gubernii din Rusia		În 50 de gubernii din Rusia europeană [158]	
	Numărul întreprinderilor	Numărul muncitorilor	Numărul întreprinderilor	Numărul muncitorilor
Sub 20 de muncitori	5.749	63.652	4.533	51.728
21 — 50 „ „	5.064	158.602	4.253	134.194
51 — 100 „ „	2.271	156.789	1.897	130.642
101 — 500 „ „	2.095	463.366	1.755	383.000
501 — 1.000 „ „	404	276.486	349	240.440
Peste 1.000 „ „	238	521.511	210	457.534
Total	15.821	1.640.406	12.997	1.397.538

Aceste date pot fi comparate cu cele citate mai sus numai dacă admitem o oarecare inexactitate, ce e drept, neînsemnată. În orice caz, aceste date arată că numărul fabricilor mari (cu peste 99 sau cu peste 100 de muncitori) şi cel al muncitorilor

* De pildă, în 1866, în categoria *A* au fost incluse 17 rafinării de zahăr în care la un muncitor revine o producţie anuală de aproape 6.000 de ruble, pe cînd în fabricile textile (care au fost incluse în categoriile superioare) la un muncitor revine o producţie anuală în valoare de numai 500—1.500 de ruble.

www.dacoromanica.ro

care lucrează în aceste fabrici creşte rapid. Creşte, de asemenea, şi concentrarea muncitorilor – deci şi concentrarea producţiei – la fabricile cele mai mari dintre aceste fabrici mari *.

Comparînd datele referitoare la fabricile mari cu datele referitoare la toate „fabricile şi uzinele" din statistica noastră oficială, ne vom da seama că în 1879 fabricile mari, reprezentînd 4,4% din numărul total al „fabricilor şi uzinelor", concentrau 66,8% din numărul total al muncitorilor industriali şi 54,8% din valoarea totală a producţiei. În 1890, fabricile mari reprezentau 6,7% din numărul total al „fabricilor şi uzinelor", concentrînd 71,1% din numărul total al muncitorilor de fabrică şi 57,2% din valoarea totală a producţiei. În 1894/95, fabricile mari reprezentau 10,1% din numărul total al „fabricilor şi uzinelor", concentrînd 74% din numărul total al muncitorilor de fabrică şi 70,8% din valoarea totală a producţiei. În 1903, fabricile mari cu peste 100 de muncitori re-

* Ultimele două paragrafe, începînd cu cuvintele: „În ultimul timp...", au fost adăugate în ediţia a doua a „Dezvoltării capitalismului în Rusia" (1908). Ulterior, pe un exemplar din această ediţie, V. I. Lenin a făcut o însemnare marginală cu următorul conţinut (pentru a fi mai clar repetăm denumirile grupurilor de întreprinderi industriale, punîndu-le între paranteze drepte):

În 1908 (66 gub. din Rusia)

Numărul întreprinderilor	muncitori	[Grupurile de fabrici şi uzine]
5.403	63.954	[Sub 20 muncitori]
4.569	152.408	[21— 50 „]
2.112	150.888	[51— 100 „]
2.169	496.329	[101— 500 „]
433	280.639	[501—1.000 „]
299	663.891	[Peste 1.000 „]
14.985	1.808.109	[T o t a l]

Fabrici şi uzine care au 100 de muncitori şi mai mult

1908		1903	
întrep.	muncitori	întrep.	muncitori
2.901	1.440.859	2.737	1.261.363

Vezi ilustrarea de la pag. 507. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

100 — 201 — 137; B) 100 — 245 — 308; C) 100 — 320 — 477. Слѣд., сумма производства всѣхъ крупныхъ фабрикъ возросла почти втрое, причемъ чѣмъ крупнѣе фабрики, тѣмъ быстрѣе шло это возрастаніе. Но если мы сравнимъ производительность труда за каждый отдѣльный годъ по различнымъ разрядамъ, то увидимъ нѣсколько иное. Средняя величина суммы производства, приходящаяся на одного рабочаго во всѣхъ крупныхъ фабрикахъ, будетъ: 866 руб.—1.250—1.260, а по разрядамъ: A) 901—1.410—1.191; B) 800—1.282—1.574; C) 841—1.082—1.188. Слѣд., за каждый отдѣльный годъ не наблюдается повышенія суммы производства (приходящейся на одного рабочаго) отъ низшаго разряда къ высшему. Происходитъ это отъ того, что въ разные разряды попадаютъ въ неравномъ отношеніи фабрики разныхъ производствъ, отличающихся различной стоимостью сырого матеріала, а, слѣдовательно, и различной величиной годового производства на одного рабочаго *).

Разбирать столь же подробно данныя за 1879—1890 гг. и за 1879—1890—1894—5 гг. мы находимъ лишнимъ, такъ какъ это значило бы повторять по поводу нѣсколько иныхъ процентныхъ отношеній все сказанное выше.

Въ послѣднее время въ „Сводѣ отчетовъ фабричныхъ инспекторовъ" приводятся данныя о распредѣленіи фабрикъ и заводовъ на группы по числу рабочихъ. Вотъ эти данныя за 1903-й годъ:

Группы ф.-з. заведеній.	Въ 64 губ. Россіи. Число заведеній.	Число рабочихъ.	Въ 50 губ. Евр. Росс. Число заведеній	Число рабочихъ
Менѣе 20 рабоч.	5 749	63.652	4 533	51.728
21—50 „	5.054	158.062	4253	134 194
51—100 „	2.271	156 789	1 897	130.642
101—500 „	2.095	463.366	1 755	383.000
501—1000 „	404	276.486	349	240.440
Свыше 1000 „	238	521 511	210	457 534
Всего . . .	15 821	1.640.406	12 997	1 397.538

Данныя эти могутъ быть сравниваемы съ вышеприведенными лишь при допущеніи нѣкоторой невѣрности, правда, ничтожной. Во всякомъ случаѣ эти данныя показываютъ, что число крупныхъ

*) Напр., за 1866 г. въ разрядъ A вошло 17 сахарорафинадныхъ заводовъ, въ которыхъ на 1 рабочаго приходится около 6 тыс. руб. годового производства, тогда какъ на текстильныхъ фабрикахъ (вошедшихъ въ высшіе разряды) приходится 500—1.500 р. годового производства на одного рабочаго.

www.dacoromanica.ro

prezentau în Rusia europeană 17% din numărul total al fabricilor şi uzinelor, concentrînd 76,6% din numărul total al muncitorilor de fabrică *. Astfel, cu tot numărul lor neînsemnat, fabricile mari, mai ales cele acţionate cu aburi, concentrează o parte predominantă şi mereu crescîndă a numărului muncitorilor şi a valorii producţiei tuturor „fabricilor şi uzinelor". Am văzut cu ce extraordinară repeziciune cresc aceste fabrici mari în epoca de după reformă. Vom cita acum date referitoare la întreprinderile tot atît de mari din industria extractivă şi siderurgică **.

Cele mai mari întreprinderi industriale din Rusia europeană în 1890

Grupuri de fabrici, uzine, mine de minereuri şi mine cărbuni etc. după numărul de muncitori	În industria extractivă şi siderurgică			În industria de fabrică şi în industria extractivă şi siderurgică		
	Numărul întreprinderilor		Numărul de muncitori	Numărul întreprinderilor		Numărul de muncitori
	Total	Dintre care cu maşini cu aburi		Total	Dintre care cu maşini cu aburi	
A) Cu 100—499 de muncitori	236	89	58.249	1.369	858	310.906
B) Cu 500—999 de muncitori	73	38	50.607	256	221	172.160
C) Cu 1.000 de muncitori şi mai mult	71	49	149.098	186	164	398.035
Total	380	176	257.954	1.811	1.243	881.101

În industria extractivă şi siderurgică, concentrarea muncitorilor în întreprinderile mari e şi mai accentuată (deşi procentul întreprinderilor care folosesc în producţie maşini cu aburi e mai mic) ; 258.000 de muncitori din 305.000, adică 84,5% din muncitorii din industria extractivă şi siderurgică, sînt con-

* Datele totalizate despre industria noastră de fabrică potrivit „Indicatorului" şi „Statisticii" au fost date mai sus, la § II [Comp. „Studii", pag. 276. (Vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 16. — *Nota red.*)] Vom releva că sporirea raportului procentual dintre fabricile mari şi numărul total al „fabricilor şi uzinelor" dovedeşte, în primul rînd, că această ultimă noţiune capătă treptat în statistica noastră un caracter mai îngust.

** Datele sînt calculate după „Culegerea de date statistice cu privire la industria extractivă şi siderurgică pe 1890" ; uzinele incluse în „Indicator" au fost excluse din aceste date. Din cauza acestei excluderi, numărul total al muncitorilor din industria siderurgică din Rusia europeană va scădea cu 35.000 (340.000—35.000 = 305.000).

www.dacoromanica.ro

centraţi în întreprinderi cu 100 de muncitori şi mai mult ; aproape jumătate din muncitorii din industria extractivă şi siderurgică (145.000 din 305.000) lucrează în puţinele uzine mari care au cîte 1.000 de muncitori şi mai mult. Iar din numărul total al muncitorilor de fabrică şi din industria extractivă şi siderurgică din Rusia europeană (1.180.000 în 1890), *trei pătrimi* (74,6%) sînt concentraţi în întreprinderi care au 100 de muncitori şi mai mult ; aproape jumătate (570.000 din 1.180.000) sînt concentraţi în întreprinderi care au 500 de muncitori şi mai mult *.

Considerăm că nu este de prisos să abordăm aici problema ridicată de d-l N.–on cu privire la „încetinirea" dezvoltării capitalismului şi a creşterii „populaţiei industriale" în perioada 1880–1890 în comparaţie cu perioada 1865–1880 **. Din această descoperire extraordinară, d-l N.–on a izbutit, datorită logicii neaoşiste care-l caracterizează, să tragă concluzia că „faptele ar confirma pe deplin" afirmaţia făcută în „Studii" în sensul că „capitalismul, atingînd o anumită limită a dezvoltării sale, îşi restrînge propria sa piaţă internă". – În primul rînd este absurd să conchizi că, „din cauza încetinirii creşterii", se restrînge piaţa internă. Dacă numărul muncitorilor de fabrică creşte mai rapid decît populaţia (şi aceasta este exact aşa, chiar potrivit datelor d-lui N.–on : creşterea în perioada 1880–1890 este de 25%), înseamnă că populaţia este sustrasă de la agricultură şi piaţa internă creşte chiar în ceea ce priveşte articolele de consum individual. (Nu mai vorbim de piaţă pentru mijloacele de producţie). În al doilea rînd, „diminuarea creşterii", exprimată în procente, trebuie să se producă într-o ţară capitalistă întotdeauna pe o anumită treaptă a dezvoltării, deoarece cîtimile mici cresc întotdeauna mai repede în procente decît cele mari. Din faptul că primii paşi ai dezvoltării capitalismului sînt deosebit de rapizi se poate trage numai concluzia că o ţară tînără vrea să ajungă din urmă ţările mai vechi. Este

* Recensămîntul industrial din 1895 a înregistrat în Germania pentru *întreaga* industrie, inclusiv industria de construcţii miniere, care nu se înregistrează în Rusia, 248 de întreprinderi cu 1.000 de muncitori şi mai mult aceste întreprinderi aveau în total 430.286 de muncitori. Prin urmare, fabricile mari din Rusia sînt mai mari decît cele din Germania.

** „Russkoe Bogatstvo", 1894, nr. 6, pag. 101 şi urm. Datele citate de noi referitoare la fabricile mari dovedesc, de asemenea, un procent mai mic al creşterii pentru anii 1879—1890 în comparaţie cu anii 1866—1879.

www.dacoromanica.ro

greşit să se ia creşterea procentuală din perioada iniţială ca normă pentru perioadele de mai tîrziu. În al treilea rînd, *însuşi faptul „diminuării creşterii" nu este cîtuşi de puţin dovedit prin compararea perioadelor luate de d-l N.–on.* Dezvoltarea industriei capitaliste nu poate să se desfăşoare altfel decît în cicluri ; de aceea pentru a compara diferite perioade este necesar să iei datele pentru un întreg şir de ani *, aşa încît să se poată face o distincţie netă între anii de deosebită înflorire şi avînt şi anii de declin. D-l N.–on n-a făcut acest lucru şi a comis o profundă greşeală neobservînd că anul 1880 a fost un an de deosebit avînt. Mai mult, d-l N.–on nu s-a sfiit „să născocească" chiar o afirmaţie contrară. „Trebuie să mai relevăm – spune el – că anul intermediar 1880" (între 1865 şi 1890) „a fost un an cu o recoltă proastă, şi de aceea numărul muncitorilor înregistraţi în acest an a fost mai mic decît numărul obişnuit" ! ! (op. cit., pag. 103–104). D-l N.–on nu avea decît să arunce o privire în chiar textul publicaţiei din care a luat cifrele pentru anul 1880 („Indicatorul", ediţia a 3-a), şi ar fi putut citi acolo că anul 1880 se caracterizează printr-un „salt" al industriei, mai ales în ramura industriei pielăriei şi a celei de construcţii de maşini (pag. IV), şi că acest fapt a fost determinat de cererea de produse sporită de după război şi de nenumăratele comenzi din partea guvernului. E suficient să răsfoieşti „Indicatorul" pe 1879 ca să-ţi dai seama în mod concret cît de mare este acest salt **. Dar d-l N.–on nu se dă în lături de a denatura direct faptele atunci cînd este vorba de teoria sa romantică.

VIII. REPARTIZAREA TERITORIALĂ A INDUSTRIEI MARI

În afară de problema concentrării producţiei în stabilimentele mari, pentru caracterizarea marii industrii mecanizate mai este importantă problema concentrării producţiei în diferitele

* Cum a făcut, de pildă, d-l T.-Baranovski în „Fabrica" sa, pag. 307 şi diagrama. Din diagramă se vede limpede că anul 1879 şi într-o măsură şi mai mare anii 1880 şi 1881 au fost ani de deosebit avînt.

** Vezi, de pildă, industria postavului — confecţionarea intensă de postav pentru armată ; industria pielăriei — o puternică înviorare ; articole de pielărie — o fabrică mare produce articole în valoare de 2.500.000 de ruble „pentru departamentul de război" (pag. 288). Uzinele din Ijevsk şi Sestroreţk produc piese de artilerie în valoare de 7.500.000 de ruble, faţă de 1.250.000 de ruble în 1890. În industria de prelucrare a cuprului iese în evidenţă fabricarea de articole pentru armată, ca şi fabricarea de aparate militare (pag. 388—389) ; pulberăriile lucrează din plin etc.

www.dacoromanica.ro

centre ale industriei de fabrică, ca şi problema diferitelor categorii de centre industriale. Din păcate, statistica fabricilor şi uzinelor nu numai că dă un material nesatisfăcător şi necomparabil, dar îl şi prelucrează într-un mod cu totul insuficient : de pildă, în publicaţiile contemporane, repartizarea teritorială a industriei este înfăţişată numai pe gubernii întregi (şi nu pe oraşe şi judeţe, cum s-a făcut în cele mai bune publicaţii din perioada 1860–1870, care ilustrau cu ajutorul hărţilor repartizarea industriei de fabrică). Pentru a da însă o imagine exactă a repartizării teritoriale a marii industrii este necesar să se ia datele pe diferite centre, adică pe diferite oraşe, localităţi industriale sau grupuri de localităţi industriale situate la mică distanţă unele de altele ; guberniile sau judeţele sînt însă unităţi teritoriale prea mari *. Din această cauză am socotit necesar să totalizăm datele din „Indicatoarele" pe anul 1879 şi 1890 referitoare la concentrarea industriei noastre de fabrică în centrele mai importante. În tabelul publicat în anexă (anexa a III-a) au fost incluse date referitoare la 103 centre industriale din Rusia europeană, în care se concentrează aproape jumătate din numărul total al muncitorilor de fabrică **.

Tabelul ne arată trei tipuri principale de centre industriale în Rusia : 1) Oraşe. Ele se situează pe primul loc, deosebindu-se printr-o concentrare foarte mare atît a muncitorilor cît şi a stabilimentelor. În această privinţă sînt de remarcat în

* „...Pe teritoriul judeţelor (din gubernia Moscova), fabricile şi uzinele sînt departe de a fi repartizate în mod egal : în judeţele cu o industrie dezvoltată, alături de localităţile care, ţinînd seama de concentrarea mai mult sau mai puţin considerabilă de întreprinderi industriale, pot fi denumite adevărate centre industriale, figurează plase întregi lipsite aproape complet de orice industrie de fabrică — şi, dimpotrivă, în judeţe în general sărace în fabrici şi uzine există locuri în care s-a dezvoltat într-o măsură mai mare sau mai mică un meşteşug sau altul şi în care, alături de stabilimente meşteşugăreşti şi svetelki, au apărut şi stabilimente mai mari, cu toate atributele producţiei de fabrică". („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", secţia statisticii sanitare, vol. IV, partea I, Moscova, 1890, pag. 141). Această publicaţie, cea mai bună în actuala literatură statistică cu privire la fabrici şi uzine, ilustrează repartizarea teritorială a marii industrii cu ajutorul unei hărţi întocmite în mod amănunţit. Pentru a avea un tablou complet al repartizării industriei de fabrică, nu lipseşte decît gruparea centrelor după numărul fabricilor, al muncitorilor şi după valoarea producţiei.

** În tabel au fost incluse numai stabilimentele cu o producţie în valoare de cel puţin 2.000 de ruble, iar în ceea ce priveşte morile, numai cele cu aburi. Muncitorii care lucrează la domiciliu au fost excluşi atunci cînd existau indicaţii că ei au fost incluşi în categoria muncitorilor industriali ; asemenea cazuri sînt însemnate cu asterisc (*). Avîntul industriei în 1879 n-a putut să nu se răsfrîngă şi asupra acestor date.

www.dacoromanica.ro

special orașele mari. Capitalele concentrează aproximativ cîte 70.000 de muncitori de fabrică (socotind și suburbiile capitalelor), Riga – 16.000, Ivanovo-Voznesensk – 15.000, Bogorodsk – 10.000 de muncitori în 1890, iar celelalte orașe sub 10.000. E suficient să arunci o privire fugară asupra cifrelor oficiale referitoare la numărul muncitorilor de fabrică din unele orașe mari (Odesa – 8.600 în 1890, Kiev – 6.000, Rostov-pe-Don – 5.700 etc.), ca să te convingi că aceste cifre sînt ridicol de mici. Exemplul citat mai sus cu privire la Petersburg arată de cîte ori ar trebui mărite aceste cifre pentru a se obține numărul total al muncitorilor industriali în centrele de felul acesta. Alături de orașe trebuie să fie situate și suburbiile. Suburbiile orașelor mari reprezintă deseori importante centre industriale, dar din datele noastre am putut desprinde numai un singur centru de felul acesta – suburbiile Petersburgului, în care existau în 1890 18.900 de muncitori. Unele sate din județul Moscova, care au fost incluse în tabelul nostru, sînt de fapt niște suburbii *.

Al doilea tip de centre sînt satele industriale, care sînt deosebit de numeroase în guberniile Moscova, Vladimir și Kostroma (din numărul total de 63 de centre rurale mai importante care au fost incluse în tabelul nostru, 42 se află în aceste gubernii). În fruntea acestor centre se află tîrgul Orehovo-Zuevo (în tabel figurează separat Orehovo și separat Zuevo, ele constituie însă un singur centru) ; după numărul muncitorilor el rămîne în urmă numai față de capitale (26.800 în 1890) **. În cele trei gubernii menționate, precum și în guberniile Iaroslavl și Tver, majoritatea centrelor industriale rurale le formează marile fabrici textile (țesătorii și filaturi de bumbac, fabrici de pînză, țesătorii de lînă etc.). Altădată în

* „...Marele sat Cerkizovo de lîngă Moscova nu este, după spusele localnicilor, decît o fabrică mare și, în accepția literală a acestui cuvînt, o continuare a Moscovei... Chiar alături, dincolo de bariera Semenovskaia... se găsesc de asemenea numeroase și felurite fabrici... Tot la mică distanță de acolo se află satul Izmailovo, cu stabilimentele sale de țesătorie și cu uriașa manufactură din Izmailovo". Aceasta — la nord de Moscova. La sud, „dincolo de bariera Serpuhovo, întîlnim în primul rînd imensa manufactură din Danilovskaia, care în fond este un adevărat orășel... Mai departe, la mică distanță una de alta, se află un grup întreg de mari fabrici de cărămidă" etc. („Culegerea de date statistice" citată, IV, partea I, pag. 143—144). Prin urmare, concentrarea industriei de fabrică este în realitate mai însemnată decît am prezentat-o în tabelul nostru.

** În 1879 erau înregistrați aici numai 10.900. Este evident că metodele de înregistrare folosite erau diferite.

www.dacoromanica.ro

asemenea sate existau aproape întotdeauna oficii care împărțeau lucrul la domiciliu, adică centre de manufactură capitalistă, care își subordonau masa de țesători manuali din împrejurimi. În cazurile cînd statistica nu confundă pe muncitorii care lucrează la domiciliu cu muncitorii de fabrică, datele referitoare la dezvoltarea acestor centre arată în mod concludent creșterea marii industrii mecanizate, care absoarbe mii de țărani din împrejurimi, transformîndu-i în muncitori de fabrică. Mai departe, un număr considerabil de centre industriale rurale îl formează marile întreprinderi siderurgice și metalurgice (Kolomenski din satul Bobrovo, uzina din Iuzovo, cea din Breansk etc.) ; cea mai mare parte a acestora se încadrează în industria extractivă și siderurgică, și de aceea n-au fost incluse în tabelul nostru. Fabricile de zahăr situate prin satele și tîrgurile guberniilor din sud-vest formează de asemenea numeroase centre industriale rurale ; am luat ca exemplu unul dintre cele mai mari – tîrgul Smela din gubernia Kiev.

Al treilea tip de centre industriale sînt satele „meșteșugărești", ale căror stabilimente mari sînt considerate adeseori „fabrici și uzine". Satele Pavlovo, Vorsma, Bogorodskoe, Dubovka sînt cîteva exemple de astfel de centre în tabelul nostru. O comparare a numărului de muncitori de fabrică din astfel de centre cu întreaga populație care participă la producție în aceste centre a fost făcută mai sus în ceea ce privește satul Bogorodskoe *.

Grupînd centrele incluse în tabelul nostru după numărul muncitorilor din fiecare centru și după categoria centrelor (orașe și sate), obținem următoarele date [vezi tabelul de la pag. 515. – *Nota trad.*].

Din acest tabel se vede că în 103 centre erau concentrați în 1879 356.000 de muncitori (din numărul total de 752.000), iar în 1890 451.000 (din 876.000). Prin urmare, numărul muncitorilor a sporit cu 26,8%, pe cînd în fabricile mari în general (cu 100 de muncitori și mai mult) creșterea a fost de numai 22,2%, iar numărul total al muncitorilor de fabrică a crescut în această perioadă numai cu 16,5%. Astfel se produce o concentrare a muncitorilor în centrele mari. În 1879, numai

* Vezi volumul de față, pag. 494. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Categoriile centrelor după numărul muncitorilor şi după tipul centrelor	1879						1890					
	Numărul centrelor			Numărul fabricilor şi uzinelor	Valoarea producţiei în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul centrelor			Numărul fabricilor şi uzinelor	Valoarea producţiei în mii de ruble	Numărul muncitorilor
	La oraşe	La sate	Total				La oraşe	La sate	Total			
Centre având 10.000 de muncitori şi mai mult	4	1	5	1.393	279.398	158.670	6	1	7	1.644	361.371	206.862
Centre având 5.000—10.000 de muncitori	6	—	6	148	65.974	49.340	10	4	14	931	151.029	90.229
Centre având 1.000—5.000 de muncitori.....	22	37	59	1.029	174.171	133.712	17	48	65	804	186.422	144.255
Total centre cu 1.000 de muncitori şi mai mult	32	38	70	2.570	519.543	341.722	33	53	86	3.379	698.822	441.346
Centre având sub 1.000 de muncitori	8	20	28	260	17.144	14.055	6	10	16	259	8.159	9.898
Centre fără muncitori	—	5	5	1	—	—	1	—	1	—	—	—
Total	40	63	103	2.831	536.687	355.777	40	63	103	3.638	706.981	451.244
Oraşe (şi suburbii)	40	—	40	2.574	421.310	257.181	40	—	40	3.327	535.085	298.651
Aşezări (sate şi tîrguri)	—	63	63	257	115.377	98.596	—	63	63	311	171.896	152.593

www.dacoromanica.ro

11 centre aveau peste 5.000 de muncitori, iar în 1890 existau deja 21 de centre de acest fel. Te izbeşte îndeosebi sporirea numărului centrelor cu 5.000–10.000 de muncitori ; acest fapt s-a produs din două motive : 1) din cauza dezvoltării considerabile a marii industrii în Sud (Odesa, Rostov-pe-Don etc.) ; 2) din cauza dezvoltării satelor industriale din guberniile centrale.

Compararea centrelor urbane şi rurale arată că acestea din urmă cuprindeau în 1890 *circa o treime* din numărul total al muncitorilor din centrele mai importante (152.000 din 451.000). Pentru întreaga Rusie acest raport este, probabil, mai mare, adică mai mult de o treime din muncitorii de fabrică se află în afara oraşelor. Într-adevăr, toate centrele urbane mai importante au fost incluse în tabelul nostru, în timp ce numărul centrelor rurale care au cîteva sute de muncitori, în afară de cele menţionate de noi, este foarte, foarte mare (sate cu fabrici de sticlărie, de cărămidă, distilerii, fabrici de zahăr etc.). Muncitorii din industria extractivă şi siderurgică se află, de asemenea, în cea mai mare parte în afara oraşelor. De aceea se poate considera că, din numărul total al muncitorilor de fabrică şi al muncitorilor din industria extractivă şi siderurgică din Rusia europeană, nu mai puţin (ba poate chiar mai mult) de jumătate se află în afara oraşelor. Această concluzie are o mare importanţă, pentru că arată că populaţia *industrială* a Rusiei întrece considerabil prin proporţiile ei populaţia *urbană* *.

În chestiunea rapidităţii relative cu care se dezvoltă industria de fabrică în centrele urbane şi în cele rurale, vedem că sub acest raport centrele rurale se situează, incontestabil, în frunte. Numărul centrelor urbane cu 1.000 de muncitori şi mai mult a sporit în perioada respectivă foarte puţin (de la 32 la 33), iar numărul centrelor rurale – foarte mult (de la 38 la 53). Numărul muncitorilor în 40 de centre urbane a sporit numai cu 16,1% (de la 257.000 la 299.000), iar în 63 de centre rurale – cu 54,7% (de la 98.500 la 152.500). Numărul mediu de muncitori care revine la un centru urban a crescut

* Recensământul populaţiei efectuat la 28 ianuarie 1897 a confirmat pe deplin această concluzie. S-a stabilit că populaţia urbană a întregului imperiu este de 16.828.395 de locuitori de ambele sexe. Populaţia comercială şi cea industrială este, după cum am arătat mai sus, de 21.700.000. *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

numai de la 6.400 la 7.500, iar cel care revine la un centru rural – de la 1.500 la 2.400. Aşadar, industria de fabrică are, după cît se vede, tendinţa de a se extinde cu deosebită rapiditate în afara oraşelor ; – de a crea noi centre industriale şi de a le face să progreseze mai rapid decît pe cele urbane ; – de a pătrunde în satele uitate de lume, care s-ar părea că sînt rupte de lumea marilor întreprinderi capitaliste. Acest fapt extrem de important ne arată, în primul rînd, rapiditatea cu care marea industrie mecanizată transformă relaţiile social-economice. Ceea ce înainte se forma în decurs de veacuri, astăzi se înfăptuieşte în vreo zece ani. E suficient să comparăm, de pildă, formarea unor centre neagricole ca „satele meşteşugăreşti" : Bogorodskoe, Pavlovo, Kimrî, Hoteici, Velikoe etc., menţionate în capitolul precedent, cu procesul creării de noi centre de către fabrica modernă, care atrage dintr-o dată mii de oameni din populaţia rurală spre localităţile industriale *. Diviziunea socială a muncii capătă un imbold puternic. Mobilitatea populaţiei devine o condiţie necesară a vieţii economice, în locul sedentarismului şi închistării de altădată. În al doilea rînd, mutarea fabricilor la sate dovedeşte că capitalismul învinge obstacolele pe care i le pune închistarea feudală a obştii ţărăneşti şi chiar trage foloase de pe urma acestei închistări. Dacă construirea de fabrici la sate prezintă destule inconveniente, în schimb ea asigură muncitori ieftini.

* „În tîrgul Krivoi Rog, populaţia a sporit în perioada 1887—1896 de la 6.000 la 17.000 de oameni ; la uzina din Kamensk a societăţii «Dneprovskoe» de la 2.000 de oameni la 18.000 ; lîngă staţia Drujkovka, unde încă în 1892 erau numai clădirile gării, astăzi s-a înfiripat o aşezare cu o populaţie de 6.000 de oameni ; la uzina «Gdanţevo» aproape 3.500 de oameni ; lîngă staţia Konstantinovka, unde s-au construit o serie întreagă de uzine, s-a format un nou centru populat ; la Iuzovka a luat fiinţă un oraş cu 29.000 de locuitori ;... la Nijni-Dneprovsk, lîngă Ekaterinoslav, într-o regiune pustie şi nisipoasă, unde astăzi există o serie de uzine, s-a format o nouă aşezare cu o populaţie de 6.000 de oameni. Lîngă uzina din Mariupol s-a creat o nouă aşezare cu o populaţie de 10.000 de oameni atraşi de uzină etc. La minele de cărbuni se formează noi centre populate" („Vestnik Finansov", 1897, nr. 50). După cum anunţă „Russkie Vedomosti" (1897, nr. 322 din 21 noiembrie), zemstva judeţului Bahmut a cerut transformarea localităţilor comerciale cu cîte 1.000 de locuitori în tîrguri, iar a celor cu 5.000 de locuitori în oraşe... „La noi se observă... o creştere fără seamăn a localităţilor comerciale şi industriale... În total se numără aproape 30 de localităţi, care iau fiinţă şi se dezvoltă cu o repeziciune pur americană... La Volînţevo, unde se construieşte şi unde în primele zile ale lunii noiembrie va fi dată în funcţiune o grandioasă uzină metalurgică cu 2 cuptoare înalte pentru producţia de oţel şi de şine, sînt 5.000—6.000 de locuitori, care au acoperit cu construcţii stepa pînă nu de mult aproape nepopulată. O dată cu afluxul populaţiei muncitoreşti se observă şi un aflux de negustori, meseriaşi şi, în general, de mici întreprinzători, care scontează pe o desfacere uşoară şi rapidă a fel de fel de mărfuri în rîndurile populaţiei muncitoreşti".

www.dacoromanica.ro

Dacă țăranul nu este lăsat să vină la fabrică, vine fabrica la țăran *. Țăranul nu are deplină libertate (din cauza răspunderii solidare și a restricțiilor în ceea ce privește ieșirea din obște) să-și caute un patron convenabil, iar patronul știe foarte bine să-și găsească muncitorul cel mai ieftin. În al treilea rînd, numărul considerabil al centrelor industriale rurale și dezvoltarea lor rapidă arată cît de neîntemeiată este părerea că în Rusia fabrica este ruptă de masa țărănimii, că ea exercită o influență slabă asupra acesteia din urmă. Specificul repartizării teritoriale a industriei noastre de fabrică arată, dimpotrivă, că influența ei este foarte largă și departe de a se mărgini la cadrul stabilimentelor **. Pe de altă parte însă, specificul repartizării teritoriale a industriei noastre de fabrică, menționat mai sus, nu poate să nu influențeze, totodată, și în sensul frînării temporare a acțiunii transformatoare pe care marea industrie mecanizată o exercită asupra populației ocupate în producția acestei industrii. Transformînd *dintr-o dată* pe țăranul dintr-un sat uitat de lume în muncitor, fabrica poate să se asigure pentru un timp cu „brațe" foarte ieftine – oameni puțin ridicați și foarte puțin pretențioși. Este evident însă că această frînare nu poate fi decît de scurtă durată și că ea implică o și mai mare extindere a sferei asupra căreia își exercită influența marea industrie mecanizată.

IX. DEZVOLTAREA INDUSTRIEI FORESTIERE ȘI A INDUSTRIEI CONSTRUCȚIILOR

Una dintre condițiile necesare ale dezvoltării marii industrii mecanizate (și ceea ce însoțește această dezvoltare și o caracterizează) este dezvoltarea industriei producătoare de combustibil și de materiale de construcții, precum și a industriei construcțiilor. Să începem cu industria forestieră.

Tăierea pădurilor și prelucrarea inițială a lemnului pentru consumul propriu constituie o îndeletnicire străveche a țărăni-

* „Fabrica caută țesător ieftin și-l găsește în satul lui natal. Fabrica trebuie să caute urma țesătorului..." („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, 63).

** Vom aminti faptul citat mai sus (cap. III, § IV, pag. 146, notă) (vezi volumul de față, pag. 197. — *Nota red.*), anume influența exercitată de industria extractivă și siderurgică din județul Bahmut, gubernia Ekaterinoslav, asupra rînduielilor agricole locale. — Sînt, de asemenea, caracteristice plîngerile obișnuite ale proprietarilor funciari care susțin că fabricile „strică" populația.

www.dacoromanica.ro

mii şi care aproape pretutindeni face parte din sfera generală a ocupaţiilor agricultorului. Prin industrie forestieră noi înţelegem însă exclusiv pregătirea lemnului *pentru vînzare*. Epoca de după reformă se caracterizează printr-o deosebită creştere a acestei industrii : cererea de lemn a crescut rapid atît pentru consumul individual (creşterea oraşelor, sporirea populaţiei neagricole la sate, pierderea de către ţărani a pădurilor proprii cu prilejul eliberării lor), cît şi îndeosebi pentru consumul productiv. Dezvoltarea comerţului, industriei, vieţii urbane, armatei, căilor ferate etc. etc., – toate acestea au avut drept rezultat o imensă creştere a cererii de lemn pentru consum nu de către oameni, ci de către capital. În guberniile industriale, de pildă, preţul lemnului se urca „văzînd cu ochii" : „în ultimii 5 ani" (pînă în 1881), „preţul lemnului a crescut foarte mult, de peste două ori" *. „Preţul lemnului a început să crească într-un ritm extrem de rapid" **. În gubernia Kostroma, „de cînd fabricile consumă lemn, preţul lemnului a crescut în 7 ani de două ori" *** etc. Exportul de lemn în străinătate a sporit de la 5.947.000 de ruble în 1856 la 30.153.000 de ruble în 1881 şi la 39.200.000 de ruble în 1894, adică a sporit în proporţia 100 : 507 : 659 ****. Între 1866 şi 1868, pe căile interioare de navigaţie din Rusia europeană s-a transportat anual material lemnos de construcţii şi lemne de foc în medie cîte 156.000.000 de puduri *****, iar în 1888–1890 în medie cîte 701.000.000 de puduri anual ******, cu alte cuvinte volumul transporturilor a sporit de peste patru ori. Pe căile ferate s-au transportat în 1888–1890 în medie cîte 290.000.000 de puduri *******, în timp ce în 1866–1868, probabil, cel mult 70.000.000 de puduri********. Adică întregul transport de lemn era prin anii 1860–1870 de circa 226.000.000 de puduri, iar

* „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", I, 61.

** Ibid., IV, 80.

*** *Ibankov*, „Influenţa cîştigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere asupra strămutărilor populaţiei". Kostroma, 1887, pag. 25.

**** „Forţele de producţie". Comerţul exterior al Rusiei, pag. 39. Exportul de materiale lemnoase a fost în 1902 de 55.700.000 de ruble, în 1903 de 66.300.000 de ruble. *(Notă la ediţia a 2-a).*

***** „Culegere de statistici militare", pag. 486—487.

****** „Analiza datelor statistice cu privire la căile ferate şi căile de navigaţie interioare". Petersburg, 1893 (publicaţia ministerului căilor de comunicaţie), pag. 40.

******* Ibid., pag. 26.

******** Socotind aproximativ circa 1/3 din totalul traficului pe căile ferate („Culegere de statistici militare", pag. 511 ; comp. 518—519).

www.dacoromanica.ro

în 1888–1890 de 991.000.000 de puduri, deci o creştere de mai mult de patru ori. Imensa dezvoltare a industriei forestiere tocmai în epoca de după reformă este, aşadar, incontestabilă.

Care este însă structura acestei industrii ? – pur capitalistă. Lemnul este cumpărat de la proprietarii funciari de către întreprinzători – „exploatatorii de păduri", care angajează muncitori pentru tăierea copacilor, pentru tăiatul lemnului, plutăritul lui etc. De pildă, în gubernia Moscova, statisticienii zemstvelor au stabilit că, dintr-un număr de 24.000 de ţărani ocupaţi cu îndeletniciri forestiere, numai 337 sînt exploatatori de păduri *. În judeţul Slobodskoi, gubernia Veatka, s-a înregistrat un număr de 123 de exploatatori de păduri („cei mici sînt în majoritatea cazurilor antreprenori la cei mari", iar aceştia din urmă sînt numai în număr de 10) şi 18.865 de muncitori ocupaţi la exploatările forestiere, cu un salariu de $19^1/_2$ ruble de muncitor **. D-l S. Korolenko a considerat că în toată Rusia europeană sînt ocupaţi la exploatările forestiere aproape 2.000.000 de ţărani ***, şi e puţin probabil ca acest număr să fie exagerat, dacă, de pildă, în 9 judeţe din gubernia Veatka (din 11) s-au înregistrat circa 56.430 de muncitori forestieri, iar în întreaga gubernie Kostroma – circa 47.000 ****. Muncile forestiere fac parte din categoria muncilor celor mai prost plătite ; condiţiile sanitare sînt îngrozitoare şi sănătatea muncitorilor se distruge într-o măsură foarte mare ; muncitorii, pierduţi în adîncul pădurilor, sînt lipsiţi de orice apărare, şi în această ramură a industriei domnesc, în toată puterea cuvîntului, înrobirea, truck-systemul şi alte asemenea fenomene care însoţesc îndeletnicirile ţărăneşti „patriarhale". Pentru confirmarea acestei caracterizări citãm cîteva constatări ale cercetătorilor locali. Cercetătorii din Moscova arată că „alimentele trebuie în mod obligatoriu să fie cumpărate de la magazinele întreprinderii", ceea ce scade de obicei considerabil salariile muncitorilor forestieri. Muncitorii forestieri din Kostroma „trăiesc în pădure în arteluri, în cocioabe înjghebate prost şi la

* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea I, secţiunea a 2-a. De multe ori, la noi nici în industria forestieră nu se face o distincţie strictă între patron şi muncitori, aceştia din urmă fiind denumiţi tot exploatatori de păduri.

** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti, XI, 397.

*** „Munca salariată".

**** S-a calculat după „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti".

www.dacoromanica.ro

repezeală, fără sobe şi încălzite cu vetre. Hrana proastă, formată dintr-o fiertură proastă şi pîine care fiind trimisă o dată pe săptămînă se face piatră, aerul infect... îmbrăcămintea întotdeauna jilavă... toate acestea trebuie să aibă o influenţă nefastă asupra sănătăţii exploatatorilor de păduri". Oamenii din plăşile „păduroase" trăiesc „într-o mizerie mult mai mare" decît cei din plăşile cu îndeletniciri sezoniere (adică plăşile în care predomină îndeletnicirile sezoniere) *. Despre judeţul Tihvin din gubernia Novgorod citim : „Agricultura... reprezintă o sursă accesorie de venit, deşi toate datele oficiale arată că poporul se ocupă cu plugăritul. Tot ce primeşte ţăranul pentru nevoile sale principale, el cîştigă din tăierea pădurilor şi din plutăritul lemnului pentru exploatatorii de păduri. În curînd însă se va dezlănţui o criză : peste vreo 5–10 ani nu vor mai fi păduri..." „Cel care lucrează la exploatările forestiere e mai curînd edecar ; iarna şi-o petrece într-o tabără din adîncul pădurii..., iar primăvara, fiind dezobişnuit de muncile de pe lîngă gospodărie, munceşte la plutăritul şi ulucăritul lemnelor ; numai în perioada cînd cositul fînului şi muncile agricole sînt în toi devine şi el sedentar..." Ţăranii sînt „aserviţi pe veci" de exploatatorii de păduri **. Cercetătorii din Veatka relevă că angajarea la muncile forestiere se face, de obicei, în perioada cînd se încasează dările, că cumpărarea alimentelor de la exploatatorii de păduri scade mult cîştigurile... „Atît tăietorii de copaci cît şi tăietorii de lemne primesc circa 17 copeici pentru o zi de vară şi circa 33 de copeici pe zi în caz că au un cal... O plată atît de mizeră reprezintă o insuficientă retribuire a muncii, mai ales dacă ţinem seama de faptul că acest meşteşug se exercită în condiţii dintre cele mai neigienice" *** etc. etc.

* L. c., pag. 19—20, 39. Comp. o constatare cu totul asemănătoare în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", XII, 265.

** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", VIII, pag. 1.372—1.373, 1.474. „Datorită cerinţelor industriei forestiere, în judeţul Tihvin s-a dezvoltat fierăria, pielăria, blănăria şi, în parte, cizmăria ; prima furnizează cîngi, iar celelalte cizme, cojoace şi mănuşi". Printre altele, vedem aici un exemplu de felul cum fabricarea mijloacelor de producţie (adică creşterea sectorului I în economia capitalistă) dă un imbold fabricării articolelor de consum (adică sectorului II). Consumul este cel care urmează producţia, şi nu producţia consumul.

*** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", XI, 399—400, 405, 147. Comp. numeroasele indicaţii din culegerea zemstvelor cu privire la judeţul Trubcevsk din gubernia Orel asupra faptului că „agricultura are o însemnătate secundară", rolul principal fiind deţinut de alte îndeletniciri, mai cu seamă de industria forestieră („Culegere de date statistice cu privire la judeţul Trubcevsk". Orel, 1887, mai ales notele referitoare la aşezările muncitoreşti).

www.dacoromanica.ro

Aşadar, muncitorii forestieri constituie una dintre părţile componente importante ale proletariatului sătesc, care are petice infime de pămînt şi este obligat să-şi vîndă forţa de muncă în cele mai dezavantajoase condiţii. Această îndeletnicire este extrem de neregulată şi fără caracter permanent. De aceea muncitorii forestieri constituie o formă a armatei de rezervă (sau a suprapopulaţiei relative din societatea capitalistă), pe care teoria a denumit-o formă *latentă* * : o anumită parte (care, după cum am văzut, nu este mică) a populaţiei rurale trebuie întotdeauna să fie gata să primească această muncă, trebuie întotdeauna să aibă nevoie de ea. Aceasta este o condiţie a existenţei şi dezvoltării capitalismului. Pe măsură ce se distrug pădurile din cauza gospodăririi rapace a exploatatorilor de păduri (şi acest proces se desfăşoară cu o extraordinară repeziciune), se simte tot mai mult nevoia de a se înlocui lemnul cu huilă, industria carboniferă, singura care este în stare să formeze o bază trainică pentru marea industrie mecanizată, dezvoltîndu-se astfel tot mai mult. Existenţa unui combustibil ieftin, care să poată fi obţinut oricînd şi în orice cantitate la un anumit preţ, care să nu oscileze prea mult, – iată care este cerinţa fabricii moderne. Industria forestieră nu este în stare să satisfacă această cerinţă **. De aceea predominarea industriei forestiere asupra industriei carbonifere în ceea ce priveşte aprovizionarea cu combustibil corespunde unui stadiu puţin dezvoltat al capitalismului. În ceea ce priveşte relaţiile de producţie sociale în aceste industrii, raportul dintre industria forestieră şi industria carboniferă este aproximativ acelaşi ca şi între manufactura capitalistă şi marea industrie mecanizată. Industria forestieră înseamnă starea cea mai primitivă a tehnicii, exploatarea bogăţiilor naturale cu metode primitive ; industria carboniferă duce la o totală schimbare în domeniul tehnicii şi la folosirea pe scară largă a maşinilor. În industria forestieră, producătorul

* „Das Kapital", I², S. 668 [153].

**Iată o ilustrare a acestui fapt din datele „Raportului membrilor comisiei asupra cercetării industriei de fabrică în Regatul Poloniei" (Petersburg, 1888, partea I). Huila este de două ori mai ieftină în Polonia decît la Moscova. Consumul mediu de combustibil la un pud de fire este în Polonia de 16—37 de copeici, iar în regiunea Moscovei de 50—73 de copeici. În regiunea Moscovei, rezervele de combustibil se fac pentru 12—20 de luni, iar în Polonia pentru cel mult 3 luni, iar în majoritatea cazurilor pentru 1—4 săptămîni.

www.dacoromanica.ro

rămîne țăran, iar industria carboniferă îl transformă în muncitor industrial. Industria forestieră lasă aproape intactă întreaga rînduială veche, patriarhală a vieții, prinzînd în plasa celor mai detestabile forme de înrobire pe muncitorii aruncați în adîncul pădurii, profitînd de ignoranța, fărîmițarea și lipsa lor de apărare. Industria carboniferă creează o mobilitate a populației, formează mari centre industriale și duce în mod inevitabil la un control social al producției. Într-un cuvînt, aceste schimbări au o însemnătate tot atît de progresistă ca și înlocuirea manufacturii cu fabrica *.

Construcțiile făceau la început parte din ocupațiile casnice ale țăranului și continuă să mai facă parte și astăzi din aceste ocupații, în măsura în care se menține gospodăria țărănească seminaturală. Dezvoltarea acestei îndeletniciri are ca rezultat faptul că muncitorii din construcții devin specialiști-*meseriași*, care lucrează la comanda consumatorilor. La sate și în orașele mici, această structură a industriei construcțiilor este și în momentul de față destul de răspîndită : meseriașul își menține de obicei legătura cu pămîntul și lucrează pentru un cerc foarte restrîns de mici consumatori. O dată cu dezvoltarea capitalismului, menținerea acestei structuri a industriei devine imposibilă. Dezvoltarea comerțului, a fabricilor, a orașelor, a căilor ferate cere cu totul alte construcții, care nu seamănă nici prin arhitectura, nici prin mărimea lor cu vechile clădiri din epoca patriarhală. Construcțiile noi cer materiale foarte variate și scumpe, cer cooperarea unei mase de muncitori specializați în diferite munci, cer un timp îndelungat pentru terminarea lor ; repartizarea teritorială a acestor construcții noi nu se potrivește cîtuși de puțin cu repartizarea tradițională a populației :

* Abordînd problema înlocuirii industriei forestiere cu industria carboniferă („Studii", 211, 243), d-l N.—on s-a mărginit, ca de obicei, numai la lamentări. Romanticul nostru caută să nu observe amănuntul că în spatele industriei capitaliste carbonifere se află industria forestieră, de asemenea capitalistă, care se caracterizează prin forme de exploatare incomparabil mai crunte. În schimb, el vorbește pe larg despre „numărul muncitorilor" ! Ce înseamnă vreo 600.000 de mineri englezi în comparație cu milioanele de țărani șomeri ? — spune el (211). La aceasta îi vom răspunde : formarea unei suprapopulații relative de către capitalism este neîndoielnică, dar d-l N.—on n-a înțeles de loc legătura dintre acest fenomen și cerințele marii industrii mecanizate. A compara numărul țăranilor ocupați cu diverse munci, fie chiar și vremelnic și neregulat, cu numărul specialiștilor mineri ocupați numai la extracția de cărbune este un procedeu cu totul absurd. D-l N.—on uzează de astfel de procedee numai ca să disimuleze faptul — care îi anulează teoria — că în Rusia crește rapid atît numărul muncitorilor de fabrică și al minerilor cît și, în genere, întreaga populație industrială și comercială.

www.dacoromanica.ro

ele se ridică în orașe mari sau în suburbii, în locuri nelocuite, de-a lungul liniilor de cale ferată în construcție etc. Meseriașul din partea locului devine un muncitor care lucrează în afara satului său, angajat de un întreprinzător-*antreprenor*; acesta din urmă se interpune treptat între consumator și producător și devine un adevărat capitalist. Dezvoltarea în salturi a economiei capitaliste, alternarea unui șir de ani grei cu perioade de „febră a construcțiilor" (asemenea aceleia prin care trecem acum, în 1898) dă un imbold puternic extinderii și adîncirii relațiilor capitaliste în domeniul construcțiilor.

Aceasta este, potrivit datelor publicațiilor economice ruse, evoluția de după reformă a industriei pe care o examinăm *. Această evoluție se manifestă deosebit de pregnant prin diviziunea teritorială a muncii, prin formarea de regiuni vaste în care populația muncitorească se specializează în diferite lucrări de construcții **. Această specializare a regiunilor presupune formarea unor mari piețe pentru lucrări de construcții, și în legătură cu aceasta crearea de relații capitaliste. Spre ilustrare vom cita cîteva date cu privire la una din asemenea regiuni. Județul Pokrovsk din gubernia Vladimir este vestit din vremuri străvechi prin dulgheri, care încă la începutul secolului formau mai mult de jumătate din întreaga populație. După reformă, dulgheria continuă să se dezvolte***. „În regiunea dulgheritului, un element asemănător meșterașilor și fabricanților este antreprenorul", care provine de obicei din rîndurile membrilor mai dibaci ai artelului de dulgheri. „Nu sînt rare cazurile cînd un antreprenor realizează în 10 ani un beneficiu net de 50.000–60.000 de ruble și chiar mai mult. Unii

* După cum am mai avut prilejul să relevăm mai sus, constatarea acestei evoluții este îngreuiată prin faptul că în general în publicațiile noastre muncitorii din construcții sînt denumiți adeseori „meseriași", în această categorie fiind înglobați în mod cu totul greșit și muncitorii salariați. — Despre o dezvoltare analogă a structurii industriei construcțiilor în Occident, vezi, de pildă, *Webb.* „Die Geschichte des britischen Trade Unionismus", Stuttgart, 1895, S. 7 („Istoria trade-unionismului britanic", Stuttgart, 1895, pag. 7. — *Nota trad.*) [154].

** De pildă, în gubernia Iaroslavl este vestit prin sobari, tencuitori și zidari mai ales județul Danilov; diferitele plăși ale acestui județ furnizează mai cu seamă meșteri dintr-una din aceste profesiuni. Un număr deosebit de mare de zugravi îl furnizează regiunea de dincolo de Volga a județului Iaroslavl, dulgheri furnizează regiunea centrală a județului Mologa etc. („Privire asupra guberniei Iaroslavl", partea a II-a, Iaroslavl, 1896, pag. 135 și altele).

*** La sfîrșitul deceniului al 6-lea, regiunea Argunovo (plasa Argunovo e centrul meșteșugului) furniza aproape 10.000 de dulgheri. În deceniul al 7-lea, din 548 de sate din județul Pokrovsk, 503 erau locuite de dulgheri („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", IV, pag. 161 și urm.).

www.dacoromanica.ro

antreprenori au cîte 300–500 de dulgheri şi au şi devenit adevăraţi capitalişti... Nu degeaba spun ţăranii din partea locului că *«nu există un comerţ mai rentabil decît comerţul cu dulgheri»*" *. E greu să caracterizezi mai plastic esenţa acestei structuri actuale a meşteşugului ! „Dulgheria şi-a imprimat adînc pecetea pe întreaga rînduială a vieţii ţăranilor localnici... Ţăranul-dulgher se dezobişnuieşte încetul cu încetul de agricultură, iar pînă la urmă o abandonează complet". Viaţa în capitale a imprimat dulgherului pecetea civilizaţiei : el trăieşte în condiţii incomparabil mai civilizate decît ţăranii din împrejurimi şi se deosebeşte de ei simţitor prin nivelul său „de cultură", printr-un „grad relativ înalt de dezvoltare intelectuală" **.

Numărul total al muncitorilor din construcţii din Rusia europeană trebuie să fie foarte însemnat, judecînd după datele fragmentare existente. În gubernia Kaluga, numărul muncitorilor din construcţii, atît al celor locali cît şi al celor veniţi din altă parte, era apreciat în 1896 la 39.860. În gubernia Iaroslavl, în 1894/95 – potrivit datelor oficiale – erau 20.170 de muncitori veniţi din altă parte. În gubernia Kostroma erau aproximativ 39.500 de muncitori veniţi din altă parte. În 9 judeţe (din 11) din gubernia Veatka erau aproximativ 30.500 de muncitori veniţi din altă parte (prin anii 1880–1890). În 4 judeţe (din 12) din gubernia Tver erau 15.585 de muncitori, atît locali cît şi muncitori veniţi din altă parte. În judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, erau 2.221 de muncitori locali şi veniţi din altă parte. Potrivit datelor oficiale din 1875–1876, gubernia Reazan furniza anual numai dulgheri mai mult de 20.000. În judeţul Orel, gubernia Orel, erau 2.000 de

* Ibid., pag. 165. Subliniat de noi.

** Ibid., pag. 166. O caracteristică asemănătoare dau şi alte izvoare. Vezi *Ibankov* : „Influenţa cîştigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere asupra strămutărilor populaţiei din gubernia Kostroma în perioada dintre 1866 şi 1883". Kostroma, 1887. — „Despre îndeletnicirile sezoniere la oraşe în judeţul Soligalici din gubernia Kostroma". „Iuridiceskii Vestnik", 1890, nr. 9. — „Babia storona", Kostroma, 1891. — „Schiţă de program general pentru cercetarea îndeletnicirilor sezoniere". — „Îndeletnicirile sezoniere din gubernia Smolensk în perioada 1892 — 1895". Smolensk, 1896. — „Influenţa îndeletnicirilor sezoniere asupra strămutărilor populaţiei". „Vraci", 1895, nr. 25. — Vezi, de asemenea, lucrările citate : „Privire asupra guberniei Iaroslavl", „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", „Analiza datelor statistice cu privire la gubernia Kaluga pe 1896". Kaluga, 1897 ; „Privire asupra agriculturii din gubernia Nijni-Novgorod pe 1896". Nijni-Novgorod, 1897, şi alte publicaţii statistice ale zemstvelor.

www.dacoromanica.ro

muncitori din construcții. În 3 județe (din 15) din gubernia Poltava erau 1.440. În județul Nikolaevsk, gubernia Samara, erau 1.339 *. Judecînd după aceste cifre, numărul muncitorilor din construcții din Rusia europeană trebuie să fie de *cel puțin 1.000.000* **. Această cifră trebuie considerată mai curînd minimă, pentru că toate izvoarele arată că numărul muncitorilor din construcții crește rapid în epoca de după reformă***. Muncitorii din construcții reprezintă un proletariat industrial în curs de formare, ale cărui legături cu pămîntul – foarte slabe și în prezent **** – slăbesc din an în an tot mai mult. Prin situația lor, muncitorii din construcții se deosebesc foarte mult de muncitorii forestieri, apropiindu-se mai mult de muncitorii de fabrică. Ei lucrează în mari centre urbane și industriale, care, după cum am văzut, ridică considerabil nivelul lor cultural. Dacă industria forestieră în decădere este caracteristică formelor puțin dezvoltate ale capitalismului, care nu vine încă în dezacord cu orînduirea patriarhală a vieții, industria construcțiilor în dezvoltare este caracteristică stadiului superior al capitalismului, duce la formarea unei noi clase, unei clase de muncitori industriali, și marchează o profundă descompunere a vechii țărănimi.

---

* În afara izvoarelor menționate în nota anterioară, au fost folosite ca izvoare și culegerile zemstvelor. D-l V. V. („Studii asupra industriei meșteșugărești", 61) citează date referitoare la 13 județe din guberniile Poltava, Kursk și Tambov. Numărul muncitorilor din construcții (d-l V. V. îi încadrează fără nici un temei în categoria „micilor producători") se ridică în total la 28.644, reprezentînd între 2,7% și 22,1% din totalul populației masculine adulte a județelor. Dacă am considera procentul mediu (8,8%) ca normă, am obține pentru Rusia europeană 1½ milioane de muncitori din construcții (socotind 15.000.000 de muncitori adulți de sex masculin). Guberniile menționate mai sus se situează pe o poziție de mijloc între guberniile cu o industrie de construcții mai dezvoltată și cele cu o industrie de construcții mai puțin dezvoltată.

** Recensămîntul de la 28 ianuarie 1897 („rezultatele generale", 1905) arată că populația *de sine stătătoare* (care își procură singură mijloacele de existență) în industria construcțiilor, în întregul imperiu, reprezintă 717.000 de lucrători plus 469.000 de agricultori pentru care munca în această industrie constituie o ocupație auxiliară. *(Notă la ediția a 2-a).*

*** Pentru a aprecia proporțiile industriei de construcții, ne pot servi în parte datele cu privire la valoarea clădirilor asigurate contra incendiilor. În 1884 valoarea lor se ridica la 5.968.000.000 de ruble, iar în 1893 la 7.854.000.000 de ruble („Forțele de producție", XII, 65). Aceasta reprezintă un spor anual de 188.000.000 de ruble.

**** De pildă, din gubernia Iaroslavl pleacă în alte părți 11—20% din totalul populației, adică 30—56% din bărbații muncitori ; 68,7% din cei care pleacă lipsesc *tot anul* („Privire asupra guberniei Iaroslavl"). Este evident că toți aceștia sînt „țărani numai prin *denumirea lor oficială*" (pag. 117).

www.dacoromanica.ro

X. ANEXA FABRICII

Numim anexă a fabricii formele muncii salariate şi ale micii industrii a căror existenţă este direct legată de fabrică. Aici se încadrează în primul rînd (o anumită parte) muncitorii forestieri şi din construcţii, despre care am vorbit şi care uneori fac parte direct din populaţia industrială a centrelor industriale, iar uneori din populaţia satelor din împrejurimi *. Apoi aici se încadrează muncitorii de la exploatările de turbă, care uneori sînt exploatate chiar de proprietarii fabricilor ** ; căruţaşii, hamalii, stivuitorii şi, în general, aşa-numiţii salahori, care reprezintă întotdeauna o bună parte din populaţia centrelor industriale. La Petersburg, de pildă, recensămîntul de la 15 decembrie 1890 a înregistrat 44.814 oameni (bărbaţi şi femei) în grupul de „zileri, salahori" ; apoi 51.000 de oameni (bărbaţi şi femei) se ocupă cu căratul, dintre care 9.500 se ocupă în mod special cu căratul poverilor şi al mărfurilor. Apoi unele munci auxiliare pentru fabrică sînt efectuate de mici producători „de sine stătători" ; în centrele industriale sau în împrejurimile lor apar meşteşuguri ca fabricarea de butoaie pentru fabricile de ulei şi pentru distilerii ***, împletitul coşurilor pentru ambalarea sticlăriei ****, confecţionarea cutiilor pentru ambalarea scoabelor şi a articolelor de lăcătuşărie, fabricarea de mînere pentru uneltele de tîmplărie şi lăcătuşărie *****, fabricarea de ţinte pentru stabilimentele de cizmărie, de tanante pentru tăbăcării etc. ******, împletitul rogoji-

* De pildă, în gubernia Reazan, „numai la fabrica Hludov" (1894/95 : 4.849 de muncitori, producţie în valoare de 6.000.000 de ruble) „se folosesc iarna la transportul de lemne aproape 7.000 de cai, din care cea mai mare parte aparţin ţăranilor din judeţul Egorievsk" [155] („Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", VII, pag. 1.109—1.110).

** În statistica producţiei de turbă domneşte, de asemenea, haosul. De obicei, ea nu este inclusă în categoria producţiei „industriale" (comp. Kobeleatki. „Indicator", pag. 15), uneori însă este inclusă ; de pildă, „Statistica" indică 12 exploatări cu 2.201 muncitori în gubernia Vladimir şi numai în această gubernie, deşi turbă se extrage şi în alte gubernii. După Svirski („Fabricile şi uzinele din gubernia Vladimir"), în 1890 erau ocupaţi în gubernia Vladimir la exploatările de turbă 6.038 de oameni. În total, în Rusia, numărul de muncitori ocupaţi la exploatările de turbă trebuie să fie mult mai mare.

*** „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti", partea a VI-a.

**** Ibid., partea a VIII-a, în gubernia Novgorod.

***** Ibid., partea a IX-a, în plăşile din jurul oraşelor din gubernia Tula.

****** În gubernia Perm lîngă oraşul Kungur, în gubernia Tver, în satul Kimrî etc.

www.dacoromanica.ro

nilor pentru ambalarea articolelor de fabrică (în gubernia Kostroma şi în alte gubernii), fabricarea de beţe pentru chibrituri (în guberniile Reazan, Kaluga şi altele), lipitul cutiilor de carton pentru fabricile de tutun (în împrejurimile Petersburgului) *, prepararea rumeguşului de lemn pentru fabricile de oţet **, prelucrarea de către filaturile mici (la Lodz) a deşeurilor de fire, prelucrare care s-a dezvoltat datorită cererii fabricilor mari *** etc. etc. Toţi aceşti mici producători, ca şi muncitorii salariaţi menţionaţi mai sus, fac parte fie din populaţia industrială a centrelor industriale, fie din populaţia semiagricolă a satelor din împrejurimi. Mai departe, cînd fabrica se mărgineşte la producerea semifabricatelor, ea determină uneori apariţia micilor meşteşuguri care se ocupă cu prelucrarea lor ulterioară ; de pildă, producerea mecanizată a firelor textile a dat un imbold ţesătoriei meşteşugăreşti ; în preajma uzinelor siderurgice apar „meşteşugari" care produc articole de metal etc. În sfîrşit, munca capitalistă la domiciliu este şi ea adeseori o anexă a fabricii ****. Epoca marii industrii mecanizate se caracterizează în toate ţările printr-o largă dezvoltare a muncii capitaliste la domiciliu în ramurile industriale, ca, de pildă, aceea a confecţiilor. Am arătat mai sus cît de răspîndită este această muncă în Rusia, ce condiţii îi sînt caracteristice şi de ce socotim mai just s-o descriem în capitolul despre manufactură.

Pentru o descriere cît de cît completă a anexei fabricii este necesară o statistică completă a ocupaţiilor populaţiei sau descrieri monografice ale întregii vieţi economice a centrelor industriale şi a împrejurimilor lor. Dar şi datele fragmentare

* Vezi „Raportul consiliului zemstvei din judeţul Petersburg pe 1889". Vezi raportul d-lui Voinov în ceea ce priveşte circumscripţia a V-a sanitară.

** „Rapoarte şi studii", I, pag. 360.

*** „Rapoarte asupra cercetării industriei de fabrică în Regatul Poloniei". Petersburg, 1888, pag. 24.

**** Potrivit „Statisticii", există 16 fabrici cu cîte 1.000 de muncitori şi mai mult, care au, de asemenea, 7.857 de muncitori care lucrează la domiciliu. 14 fabrici cu 500—999 de muncitori au 1.352 de muncitori care lucrează la domiciliu. Inregistrarea de către „Statistică" a muncii la domiciliu este făcută la întîmplare şi conţine o mulţime de lacune. Din „Rezultatele rapoartelor inspectorilor de fabrici" reiese că numărul oficiilor existente în 1903 care repartizează lucru la domiciliu este de 632, avînd 65.115 muncitori. Aceste date sînt, desigur, extrem de incomplete, dar e totuşi caracteristic că majoritatea covîrşitoare a acestor oficii şi a muncitorilor angajaţi de ele revin centrelor industriei de fabrică (regiunea Moscova : 503 oficii, 49.345 de muncitori. Gubernia Saratov — percal — 33 de oficii, 10.000 de muncitori). *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

la care am fost nevoiți să ne mărginim arată cît de greșită este opinia răspîndită la noi, și anume că industria de fabrică ar fi ruptă de celelalte forme ale industriei ; – muncitorii de fabrică de populația care nu lucrează în fabrică. Dezvoltarea diferitelor forme de industrie, ca și a oricăror relații sociale în general, nu poate să se producă altfel decît treptat, în condițiile existenței unor multiple forme tranzitorii care se împletesc între ele și ale unor reveniri aparente la trecut. De pildă, dezvoltarea micului meșteșug poate să fie expresia (după cum am văzut) a progresului manufacturii capitaliste ; acum vedem că și fabrica poate să contribuie uneori la dezvoltarea micului meșteșug. Munca pentru „scupșcic" este și ea uneori o anexă atît a manufacturii cît și a fabricii. Pentru a aprecia just însemnătatea acestor fenomene este necesar să analizăm legătura lor cu întreaga structură a industriei în stadiul respectiv al dezvoltării ei și cu principalele tendințe ale acestei dezvoltări.

XI. SEPARAREA COMPLETĂ A INDUSTRIEI DE AGRICULTURĂ

Separarea completă a industriei de agricultură o produce *numai* marea industrie mecanizată. Datele din Rusia confirmă întru totul această teză stabilită de autorul „Capitalului" pentru alte țări *, dar care este de obicei ignorată de economiștii narodnici. D-l N.–on vorbește în ale sale „Studii", și cînd este și cînd nu este cazul, despre „separarea industriei de agricultură", fără să se gîndească însă să analizeze pe bază de date exacte cum se desfășoară în fond acest proces și care sînt diversele forme pe care le ia. D-l V.V., arătînd legătura muncitorului nostru industrial cu pămîntul *(în manufactură ;* autorul nostru nu consideră necesar să facă distincție între diferitele stadii ale capitalismului, deși își dă aere că împărtășește teoria autorului „Capitalului" !), perorează cu acest prilej despre „dependența rușinoasă" (sic !) „a producției *noastre* (subliniat de autor) capitaliste" de muncitorul-agricultor etc. („Destinele capitalismului", pag. 114 și altele). D-l V.V. n-a auzit, probabil, iar dacă a auzit, a uitat că nu numai la „noi", dar și pretutindeni în Occident, înainte de apariția marii in-

* „Das Kapital", I ², S. 779—780. [166]

www.dacoromanica.ro

dustrii mecanizate, capitalismul n-a putut să rupă definitiv legătura muncitorului cu pămîntul ! În sfîrşit, în ultimul timp, d-l Kablukov oferă studenţilor următoarea uimitoare denaturare a faptelor : „În timp ce în Occident munca în fabrici constituie pentru muncitor unica sursă de existenţă, la noi, *cu excepţii relativ mici* (sic ! ! !), muncitorul consideră munca în fabrică drept o ocupaţie auxiliară, *el fiind mai mult atras de pămînt*" *.

O tratare concretă a acestei probleme o găsim în statistica sanitară din Moscova, anume în lucrarea d-lui Dementiev despre „legătura muncitorilor de fabrică cu agricultura" **. Datele culese în mod sistematic şi care au cuprins aproape 20.000 de muncitori au arătat că dintre muncitorii de fabrică numai 14,1% pleacă la munci agricole. Dar şi mai important e faptul dovedit în mod cît se poate de temeinic în lucrarea menţionată, şi anume că *tocmai producţia mecanizată rupe pe muncitori de pămînt*. Dintr-o serie întreagă de cifre citate pentru confirmarea acestui fapt, luăm următoarele cifre mai concludente *** :

Fabrici şi uzine	Procentul celor care pleacă la muncile cîmpului	
Ţesătorii manuale de bumbac cu vopsitorii	72,5	Producţia manuală
Ţesătorii de mătase	63,1	
Fabrici de porţelan şi faianţă	31,0	
Fabrici de stambă imprimată, cu producţie manuală şi oficii pentru împărţirea urzelii.....	30,7	
Fabrici de postav (producţie completă) ..	20,4	
Filaturi de bumbac şi ţesătorii mecanizate	13,8	Producţia mecanizată
Ţesătorii mecanizate cu secţii de imprimat stambă şi de finisaj	6,2	
Uzina constructoare de maşini.....	2,7	
Fabrici de stambă imprimată, cu secţii de finisaj cu producţia mecanizată	2,3	

* „Prelegeri de economie agricolă" (sic !), publicaţie pentru studenţi, Moscova, 1897, pag. 13. Poate că savantul statistician crede posibil să treacă în categoria „excepţiilor relativ mici" 85% din cazuri (vezi mai jos în text) ?

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii sanitare, vol. IV, partea a II-a. Moscova, 1893. Reprodus în cunoscuta carte a d-lui Dementiev : „Fabrica etc."...

*** „Culegere de date statistice", l. c., pag. 292. „Fabrica", ediţia a 2-a, pag. 36.

www.dacoromanica.ro

Acest tabel se deosebeşte de cel al autorului prin faptul că am împărţit 8 ramuri de producţie industrială în două categorii : ramuri cu producţie manuală şi ramuri cu producţie mecanizată. În ceea ce priveşte ramura a 9-a, producţia postavului, menţionăm că aceasta este în parte manuală, în parte mecanizată. Şi iată că dintre ţesătorii de la fabricile cu producţie manuală aproape 63% pleacă la muncile cîmpului, iar dintre ţesătorii care lucrează la războaie mecanice *nu pleacă nimeni*, dintre muncitorii din secţiile mecanizate ale fabricilor de postav pleacă 3,3%. „Prin urmare, principala cauză care determină pe muncitorii de fabrică să rupă legătura lor cu pămîntul este trecerea de la producţia manuală la producţia mecanizată. Deşi numărul fabricilor cu producţie manuală este încă relativ destul de însemnat, numărul muncitorilor din aceste fabrici în comparaţie cu numărul muncitorilor care lucrează la fabricile cu producţie mecanizată este cu totul infim, ceea ce face ca procentul celor care pleacă la muncile cîmpului să fie atît de neînsemnat, şi anume 14,1% pentru toţi muncitorii adulţi în general şi 15,4% pentru muncitorii adulţi exclusiv din rîndurile ţărănimii" *. Vom aminti că din datele cercetării sanitare a fabricilor din gubernia Moscova rezultă că : din numărul total al fabricilor, 22,6% sînt mecanizate (dintre care 18,4% au maşini cu aburi) ; în aceste fabrici sînt concentraţi 80,7% din numărul total al muncitorilor. Fabricile cu producţie manuală reprezintă 69,2%, iar procentul muncitorilor din aceste fabrici este de 16,2%. 244 de fabrici mecanizate au 92.302 muncitori (la o fabrică revenind 378 de muncitori), iar 747 de fabrici cu producţie manuală – 18.520 de muncitori (la o fabrică revenind 25 de muncitori) **. Am arătat mai sus cît de însemnată este concentrarea tuturor muncitorilor de fabrică din Rusia în întreprinderile mari, în majoritatea cazurilor mecanizate, care au în medie fiecare 488 de muncitori şi mai mult. D-l Dementiev a analizat în mod amănunţit influenţa pe care o are locul de naştere al muncitorului, deosebirile dintre localnici şi cei veniţi din alte părţi, deosebirea de stare socială (orăşeni şi ţărani) asupra ruperii de pămînt, – şi a constatat că toate aceste deosebiri se şterg în faţa

* Culegere, pag. 280. „Fabrica", pag. 26.
** Culegere, vol. IV, partea I, pag. 167, 170, 177.

www.dacoromanica.ro

influenței factorului principal : trecerea de la producția manuală la producția mecanizată *. „Indiferent de cauzele care contribuie la transformarea agricultorului de altădată în muncitor de fabrică, acești muncitori speciali există deja. Ei sînt numai cu numele țărani, și sînt legați de satul lor numai prin dările pe care le plătesc la preschimbarea actelor de identitate, deoarece în realitate ei nu au la țară nici gospodărie, adeseori nici casă, pe care de obicei au vîndut-o. Pînă și dreptul la pămînt ei îl păstrează, ca să spunem așa, numai din punct de vedere juridic, iar tulburările care au avut loc în mai multe fabrici în 1885–1886 au arătat că acești muncitori se consideră ei înșiși cu totul străini de sat, după cum țăranii din sat îi consideră pe ei, urmașii consătenilor lor, drept venetici. Prin urmare, avem în fața noastră clasa deja formată a muncitorilor care n-au casă, care nu au de fapt nici o proprietate, o clasă nelegată de nimic și care trăiește de azi pe mîine. Această clasă nu s-a format de ieri. Ea își are deja o genealogie în fabrică, și o bună parte a ei reprezintă a treia generație de muncitori" **. În sfîrșit, în problema ruperii fabricilor de agricultură, un material interesant ne oferă noua statistică a fabricilor și uzinelor. În „Statistica fabricilor și uzinelor" (date referitoare la anii 1894/95) sînt citate date referitoare la numărul zilelor din an în care funcționează fiecare fabrică. D-l Kasperov s-a grăbit să folosească aceste date în favoarea teoriilor narodniciste, calculînd că „în medie fiecare fabrică din Rusia funcționează 165 de zile pe an", că „35% din fabrici lucrează mai puțin de 200 de zile pe an" ***. Se înțelege de la sine că, din cauza caracterului imprecis al noțiunii de

* În a sa „Cercetare sanitară a fabricilor și uzinelor din gubernia Smolensk" (Smolensk, 1894—1896), d-l Jbankov apreciază numărul muncitorilor care pleacă la muncile cîmpului la aproximativ 10—15% pentru o singură manufactură din Iarțevo (vol. II, pag. 367, 445 ; la manufactura din Iarțevo, în 1893/94 lucrau 3.106 muncitori din cei 8.810 muncitori de fabrică din gubernia Smolensk). Numărul muncitorilor temporari bărbați la această fabrică reprezintă 28% (procentul de bărbați la toate fabricile este de 29%), iar de femei — 18,6% (la toate fabricile — 21%. Vezi vol. II, pag. 469). Trebuie să relevăm că în categoria muncitorilor temporari sînt incluși : 1) muncitori care au intrat la fabrică de mai puțin de un an ; 2) muncitori care pleacă la muncile de vară ; 3) muncitori care „din diferite motive au întrerupt în general munca la fabrică pe timp de cîțiva ani" (II, 445).

** Culegere, pag. 296. „Fabrica", pag. 46.

*** „Bilanțul statistic al dezvoltării industriale a Rusiei". Raportul lui M.I.T.-Baranovski, membru al Societății imperiale de științe economice din Rusia, și dezbaterile pe marginea acestui raport în ședințele secției a III-a. Petersburg, 1898, pag. 41.

www.dacoromanica.ro

„fabrică", asemenea cifre globale nu au aproape nici o însemnătate din moment ce nu indică numărul de muncitori care lucrează un număr sau altul de zile în cursul anului. Am totalizat datele respective din „Statistica" referitoare la fabricile mari (cu 100 de muncitori şi mai mult), care cuprind, după cum am văzut mai sus (§ VII), circa $^3/_4$ din numărul total al muncitorilor de fabrică. S-a constatat că numărul mediu al zilelor de lucru pe an reprezintă pe categorii : A) 242 ; B) 235 ; C) 273 *, iar pentru toate fabricile mari — 244. Dacă calculăm însă numărul mediu al zilelor de lucru care revin la un muncitor, obţinem un număr mediu de 253 de zile de lucru pe an pentru un muncitor de la o fabrică mare. Din toate cele 12 secţiuni în care sînt împărţite ramurile industriale în „Statistică", numai într-una din ele numărul mediu al zilelor de lucru este pentru categoriile inferioare sub 200, şi anume în secţiunea a XI-a (produsele alimentare) : A) 189 ; B) 148 ; C) 280. La fabricile din categoriile *A* şi *B* din această secţiune lucrează 110.588 de muncitori = 16,2% din numărul total al muncitorilor de la fabricile mari (655.670). Menţionăm că această secţiune cuprinde ramuri de producţie cu totul diferite, de pildă industria zahărului şi a tutunului, distileriile şi morăritul etc. La celelalte secţiuni numărul mediu al zilelor de lucru care revine la o fabrică este următorul : A) 259 ; B) 271 ; C) 272. Astfel, cu cît fabricile sînt mai mari, cu atît este mai mare numărul zilelor de lucru pe an. Datele generale privitoare la toate fabricile mai mari din Rusia europeană confirmă, prin urmare, concluziile statisticii sanitare din Moscova şi dovedesc că fabrica creează clasa muncitorilor de fabrică permanenţi.

Aşadar, datele referitoare la muncitorii de fabrică din Rusia confirmă în totul teoria „Capitalului" potrivit căreia marea industrie mecanizată produce o revoluţie totală şi hotărîtoare în condiţiile de viaţă ale populaţiei industriale, separînd-o definitiv de agricultură şi de tradiţiile seculare ale vieţii patriarhale legate de aceasta din urmă. Dar, distrugînd relaţiile patriarhale şi mic-burgheze, marea industrie mecanizată creează, pe de altă parte, condiţii care apropie pe muncitorii

* Vom aminti că în categoria *A* sînt cuprinse fabricile cu 100—499 de muncitori, în categoria *B* — cu 500—999 şi în *C* — cu 1.000 de muncitori şi mai mult.

www.dacoromanica.ro

salariaţi din agricultură de muncitorii din industrie : în primul rînd, ea introduce în general la sate rînduieli cu caracter comercial şi industrial, care s-au format iniţial în centrele neagricole ; în al doilea rînd, ea determină mobilitatea populaţiei şi creează mari pieţe de muncă, de unde pot fi angajaţi atît muncitori agricoli cît şi muncitori industriali ; în al treilea rînd, introducînd maşini în agricultură, marea industrie mecanizată aduce la sate muncitori industriali pricepuţi, care se disting printr-un nivel de trai mai ridicat.

XII. CELE TREI STADII DE DEZVOLTARE A CAPITALISMULUI ÎN INDUSTRIA DIN RUSIA

Să facem acum un bilanţ al concluziilor principale care rezultă din datele referitoare la dezvoltarea capitalismului în industria noastră *.

Această dezvoltare are trei stadii principale : mica producţie de mărfuri (micul meşteşug, prin excelenţă ţărănesc) – manufactura capitalistă – fabrica (marea industrie mecanizată). Faptele infirmă categoric concepţia răspîndită la noi despre lipsa de legătură dintre industria „de fabrică" şi cea „meşteşugărească". Dimpotrivă, separarea lor este pur artificială. Legătura şi succesiunea formelor menţionate ale industriei este foarte strînsă şi directă. Faptele arată foarte clar că principala tendinţă a micii producţii de mărfuri este dezvoltarea capitalismului, în special formarea manufacturii, iar manufactura se transformă sub ochii noştri cu o rapiditate uriaşă în mare industrie mecanizată. Poate că una dintre manifestările cele mai pregnante ale legăturii strînse şi directe dintre formele succesive ale industriei este faptul că o serie întreagă de fabricanţi mari şi foarte mari au fost ei înşişi cei mai mici dintre micii producători de mărfuri şi au trecut prin toate treptele de la „producţia populară" pînă la „capitalism". Savva Morozov a fost ţăran iobag (s-a răscumpărat în 1820), cioban, cărăuş, muncitor ţesător, meşteşugar ţesător, care mergea pe jos la Moscova să-şi vîndă marfa la scupşcici, mai tîrziu proprietarul unui mic stabiliment, al unui oficiu pentru darea-

* Limitîndu-ne, aşa cum s-a arătat în prefaţă, la epoca de după reformă, lăsăm la o parte formele industriei care se bazau pe munca populaţiei iobage.

www.dacoromanica.ro

de lucru la domiciliu, apoi al unei fabrici. A murit în 1862, cînd el şi numeroşii săi fii aveau 2 fabrici mari. În 1890, în cele 4 fabrici care aparţineau urmaşilor săi lucrau 39.000 de muncitori care fabricau produse în valoare de 35.000.000 de ruble *. În industria mătăsii din gubernia Vladimir, o serie întreagă de mari fabricanţi provin din ţesători-muncitori şi ţesători-meşteşugari **. Marii fabricanţi din Ivanovo-Voznesensk (Kuvaevii, Fokinii, Zubkovii, Kokuşkinii, Bobrovii şi mulţi alţii) provin din meşteşugari***. Fabricile de brocart din gubernia Moscova au fost toate svetelki****. Zavialov, fabricant din regiunea Pavlovo, încă în 1864 „ţinea bine minte vremea cînd era simplu muncitor la meşterul Habarov" *****. Fabricantul Varîpaev a fost un mic meşteşugar ******; Kondratov a fost meşteşugar, mergea pe jos la Pavlovo, ducîndu-şi produsele în coş*******. Fabricantul Asmolov a fost surugiu la nişte negustori ambulanţi de manufactură şi articole de galanterie, apoi mic negustor, proprietar al unui mic atelier de articole pentru fumători, apoi al unei fabrici cu un volum de afaceri de multe milioane ********. Etc. etc. Ar fi interesant de văzut cum ar defini economiştii narodnici în aceste cazuri şi în altele asemănătoare începutul capitalismului „artificial" şi sfîrşitul producţiei „populare" ?

Cele trei forme principale ale industriei, menţionate mai sus, se deosebesc în primul rînd prin caracterul diferit al tehnicii. Mica producţie de mărfuri se caracterizează printr-o tehnică cu totul primitivă, manuală, care a rămas neschimbată din vremuri aproape imemorabile. Meşteşugarul rămîne ţăran şi preia metodele tradiţionale de prelucrare a materiilor prime. Manufactura introduce diviziunea muncii, care determină o transformare esenţială a tehnicii, care transformă pe ţăran în muncitor, în „muncitor parţial". Dar producţia manuală rămîne, şi pe baza ei progresul mijloacelor de producţie se carac-

* „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", IV, 5—7. — „Indicatorul" pe 1890. — *Şişmarev :* „Scurt studiu asupra industriei din regiunea căii ferate Nijni-Novgorod — Şuia-Ivanovo". Petersburg, 1892, pag. 28—32.

** „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", III, pag. 7 şi urm.

*** Şişmarev, 56—62.

**** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea a III-a, Moscova, 1883, pag. 27—28.

***** A. Smirnov, „Pavlovo şi Vorsma", pag. 14.

****** Labzin, l. c., pag. 66.

******* Grigoriev, l. c., 36.

******** „Analiză istorică-statistică", vol. II, pag. 27.

www.dacoromanica.ro

terizează, în mod inevitabil, printr-o mare încetineală. Diviziunea muncii se formează în mod spontan şi se preia tot prin tradiţie, ca şi munca ţăranilor. Numai marea industrie mecanizată introduce o schimbare radicală, aruncă peste bord arta manuală, transformă producţia pe baza unor principii noi, raţionale, aplicînd în mod sistematic datele ştiinţei în producţie. În trecut, cînd capitalismul nu crease încă în Rusia o mare industrie mecanizată, precum şi în prezent, în ramurile industriale în care ea nu există încă, constatăm o stagnare aproape totală a tehnicii, vedem întrebuinţarea aceloraşi maşini-unelte manipulate manual, aceleaşi mori de apă sau de vînt care erau folosite în producţie şi acum cîteva secole. Dimpotrivă, în ramurile industriale pe care fabrica şi le-a subordonat, constatăm o revoluţie tehnică totală şi un progres extrem de rapid al metodelor de producţie mecanizată.

Diferitele stadii de dezvoltare a tehnicii determină diferitele stadii de dezvoltare a capitalismului. Mica producţie de mărfuri şi manufactura se caracterizează prin predominarea micilor stabilimente, printre care nu sînt decît puţine stabilimente mari. Marea industrie mecanizată înlătură definitiv micile stabilimente. Relaţiile capitaliste apar şi în micul meşteşug (sub formă de ateliere cu muncitori salariaţi şi de capital comercial), dar aici ele sînt încă slab dezvoltate şi nu iau forma unor contradicţii accentuate între grupurile de oameni care participă la producţie. Aici nu există încă nici capitaluri mari, nici pături largi ale proletariatului. În manufactură vedem că se formează atît capitaluri mari, cît şi pături largi ale proletariatului. Prăpastia dintre proprietarul de mijloace de producţie şi muncitor atinge proporţii considerabile. Apar localităţi industriale „bogate", în care masa locuitorilor e formată din muncitori care n-au nici un fel de avere. Un număr mic de negustori, care manipulează sume enorme pentru cumpărarea de materii prime şi pentru desfacerea produselor, şi o masă de muncitori parţiali, care trăiesc de azi pe mîine – iată tabloul general al manufacturii. Dar abundenţa de mici stabilimente, menţinerea legăturii cu pămîntul, menţinerea tradiţiei în producţie şi în întreaga rînduială a vieţii, toate acestea creează o mulţime de elemente intermediare între formele extreme ale manufacturii şi frînează dezvoltarea acestor forme. În marea indus-

www.dacoromanica.ro

trie mecanizată toate aceste piedici dispar ; extremele contrastelor sociale ating o dezvoltare maximă. Toate laturile sumbre ale capitalismului parcă se concentrează laolaltă : după cum se ştie, maşina dă un impuls puternic în direcţia prelungirii excesive a zilei de lucru ; în producţie sînt atrase femei şi copii ; se formează (şi în condiţiile producţiei de fabrică trebuie să se formeze) o armată de rezervă a şomerilor etc. Dar socializarea muncii, pe care fabrica o provoacă în proporţii enorme, şi transformarea mentalităţii şi ideilor muncitorilor ocupaţi în fabrică (printre altele, distrugerea tradiţiilor patriarhale şi mic-burgheze) produc o reacţie : spre deosebire de stadiile precedente, marea industrie mecanizată necesită neapărat o reglementare sistematică a producţiei şi un control social asupra ei (una din manifestările acestei tendinţe este legea pentru reglementarea muncii în fabrici) *.

În diferitele stadii ale capitalismului, însuşi caracterul dezvoltării producţiei se schimbă. În micul meşteşug această dezvoltare urmează dezvoltarea gospodăriei ţărăneşti ; piaţa este extrem de îngustă, distanţa dintre producător şi consumator este mică, proporţiile mici ale producţiei se adaptează uşor la cererea locală, care oscilează puţin. De aceea, în acest stadiu industria se caracterizează printr-o stabilitate maximă, dar această stabilitate echivalează cu stagnarea tehnicii şi cu menţinerea relaţiilor sociale patriarhale, împletite cu tot felul de rămăşiţe ale tradiţiilor medievale. Manufactura lucrează pentru o piaţă mare, uneori pentru întreaga naţiune şi, în concordanţă cu aceasta, producţia capătă un caracter de instabilitate, propriu capitalismului, instabilitate care atinge maximum în condiţiile existenţei fabricii. Dezvoltarea marii industrii mecanizate nu se poate produce altfel decît prin salturi, prin alternarea perioadelor de prosperitate cu perioade de criză. Ruinarea micilor producători se intensifică într-o măsură enormă prin această dezvoltare în salturi a fabricii ; muncitorii ba sînt atraşi în masă de fabrică în epoci de activitate febrilă, ba sînt azvîrliţi pe drumuri. O condiţie de existenţă şi de dez-

* In problema legăturii dintre legislaţia pentru reglementarea muncii în fabrici şi condiţiile şi relaţiile pe care le generează marea industrie mecanizată, vezi cap. II din partea a doua a cărţii d-lui T.-Baranovski „Fabrica rusă" şi în special articolul din „Novoe Slovo" din iulie 1897.

www.dacoromanica.ro

voltare a marii industrii mecanizate devine formarea unei uriaşe armate de rezervă a şomerilor, gata să efectueze orice muncă. Am arătat în capitolul al II-lea din ce pături ale ţărănimii se recrutează această armată, iar în capitolele următoare am menţionat şi principalele categorii de ocupaţii pentru care capitalul ţine pregătite aceste rezerve. „Instabilitatea" marii industrii mecanizate a provocat întotdeauna şi continuă să provoace văicărelile reacţionare ale oamenilor care continuă să privească lucrurile prin prisma micului producător şi care uită că numai această „instabilitate" a făcut ca stagnarea de pînă atunci să fie înlocuită printr-o transformare rapidă a metodelor de producţie şi a tuturor relaţiilor sociale.

Una din manifestările acestei transformări este separarea industriei de agricultură, eliberarea relaţiilor sociale din industrie de tradiţiile orînduirii feudale şi patriarhale care apasă asupra agriculturii. În mica producţie de mărfuri meşteşugarul n-a ieşit încă de loc din găoacea sa de ţăran ; el rămîne în majoritatea cazurilor agricultor, şi această legătură dintre mica industrie şi mica agricultură este atît de adîncă, încît constatăm legea interesantă a unei descompuneri paralele a micilor producători atît în industrie cît şi în agricultură. Formarea micii burghezii şi a muncitorilor salariaţi merge mînă în mînă în ambele domenii ale economiei naţionale, pregătind prin aceasta, la ambii poli ai procesului de descompunere, ruperea de agricultură a celor ocupaţi în industrie. În manufactură această ruptură este deja foarte mare. O serie întreagă de centre industriale încetează să se mai ocupe cu agricultura. Reprezentantul principal al industriei nu mai este ţăranul, ci negustorul şi proprietarul manufacturilor, pe de o parte, şi „muncitorul", pe de altă parte. Industria şi relaţiile comerciale relativ dezvoltate cu restul lumii ridică nivelul de trai al populaţiei şi nivelul ei de cultură ; muncitorul din manufacturi priveşte acum de sus pe ţăranul-agricultor. Marea industrie mecanizată desăvîrşeşte această transformare, separă definitiv industria de agricultură, creează, după cum am văzut, o clasă specială a populaţiei, complet străină de vechea ţărănime şi care se deosebeşte de ea printr-o altă orînduire a vieţii, printr-o altă structură a relaţiilor de familie, printr-un nivel mai ridicat al nevoilor

www.dacoromanica.ro

atît materiale cît şi spirituale *. În micul meşteşug şi în manufactură există întotdeauna rămăşiţe ale relaţiilor patriarhale şi ale diferitelor forme de dependenţă personală, care, în condiţiile generale ale economiei capitaliste, înrăutăţesc extrem de mult situaţia oamenilor muncii, îi înjosesc şi-i degradează. Marea industrie mecanizată, concentrînd laolaltă mase de muncitori veniţi adeseori din diferite colţuri ale ţării, nu se mai împacă de loc cu rămăşiţele dependenţei patriarhale şi personale, fapt care se manifestă „printr-o atitudine" de adevărat „dispreţ faţă de trecut". Tocmai această rupere cu tradiţiile învechite a constituit una dintre principalele condiţii care au creat posibilitatea şi au determinat necesitatea reglementării producţiei şi stabilirii unui control social al acesteia. Vorbind despre transformările pe care fabrica le-a produs în condiţiile de trai ale populaţiei, trebuie relevat, printre altele, faptul că atragerea în producţie ** a femeilor şi a adolescenţilor este în fond un fenomen progresist. Este indiscutabil că fabrica capitalistă pune aceste categorii ale populaţiei muncitoreşti într-o situaţie deosebit de grea şi că, în ceea ce le priveşte, este deosebit de necesară reducerea şi reglementarea zilei de lucru, asigurarea unor condiţii de muncă igienice etc., dar tendinţa de a interzice complet munca în fabrici a femeilor şi a adolescenţilor sau tendinţa de a menţine orînduirea patriarhală a vieţii, care exclude această muncă, ar fi reacţionară şi utopică. Desfiinţînd închistarea patriarhală a acestor categorii ale populaţiei, care înainte nu ieşeau din cercul îngust al relaţiilor casnice, de familie, atrăgîndu-le la o participare directă în producţia socială, marea industrie mecanizată dă un puternic impuls dezvoltării lor, întăreşte independenţa lor,

* În ceea ce priveşte tipul „muncitorului de fabrică", comp. mai sus, cap. VI, § II, 5, pag. 317 (volumul de faţă, pag. 396. — *Nota red.).* — De asemenea „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. VII, partea a III-a, Moscova, 1883, pag. 58 (muncitorul de fabrică este un filozof, un „deştept"). — „Culegere din Nijni-Novgorod", I, pag. 42—43 ; vol. IV, pag. 335. — „Meşteşugurile din gubernia Vladimir", III, 113—114 etc. — „Novoe Slovo", 1897, octombrie, pag. 63. — Comp. de asemenea lucrările d-lui Jbankov, menţionate mai sus, în care se face o caracterizare a muncitorilor care pleacă la oraşe pentru a-şi găsi o ocupaţie în industrie sau în comerţ.

** Potrivit datelor din „Indicator", în 1890 lucrau în fabricile şi uzinele din Rusia europeană, în total, 875.764 de muncitori, dintre care 210.207 (24%) femei, 17.793 (2%) băieţi şi 8.216 (1%) fete.

www.dacoromanica.ro

adică creează condiții de viață incomparabil superioare anchilozării patriarhale a relațiilor precapitaliste *.

Primele două stadii de dezvoltare a industriei se caracterizează prin sedentarismul populației. Micul meșteșugar, rămînînd țăran, este legat de satul său prin pămîntul pe care-l are. În manufactură muncitorul rămîne de obicei legat de mica și închistata sferă de producție pe care o creează manufactura. Structura industriei în primul și al doilea stadiu de dezvoltare a ei nu e de natură să zdruncine sedentarismul și închistarea producătorului. Relațiile între diferitele regiuni industriale sînt slabe. Strămutarea industriei în alte localități se face numai prin strămutarea de mici producători, care creează noi mici meșteșuguri în regiunile periferice ale țării. Dimpotrivă, marea industrie mecanizată creează în mod necesar o mobilitate a populației, relațiile de schimb dintre diferite regiuni se lărgesc enorm ; căile ferate înlesnesc deplasarea. Cererea de muncitori crește în general, sporind în epocile de activitate febrilă și scăzînd în epocile de criză, așa încît trecerea muncitorilor de la o întreprindere la alta, de la un capăt al țării la celălalt devine o necesitate. Marea industrie mecanizată creează o serie de noi

* „O țesătoare săracă merge la fabrică cu tatăl și soțul ei, lucrează alături de ei și independent de ei. Și ea este un susținător al familiei la fel ca și un bărbat". „La fabrică... femeia este un producător cu totul de sine stătător, independentă de soțul ei". Știința de carte a muncitoarelor de fabrică crește deosebit de rapid („Meșteșugurile din gubernia Vladimir", III, 113, 118, 112 și altele). Este foarte justă următoarea concluzie a d-lui Harizomenov : industria lichidează „dependența economică a femeii față de familie... și de bărbat... La fabrică femeia devine egală cu bărbatul ; aceasta este o egalitate de proletar... Transformarea industriei în industrie capitalistă joacă un rol de seamă în lupta femeii pentru independența ei în familie". „Industria creează femeii o situație nouă și cu totul independentă de soțul și de familia ei". („Iuridiceski Vestnik", 1883, nr. 12, pag. 582, 596). În „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova" (vol. VII, partea a II-a, Moscova, 1882, pag. 152, 138—139), cercetătorii compară situația muncitoarei în condițiile producției manuale și în cele ale producției mecanizate a ciorapilor. Salariul ei pe zi în condițiile producției manuale este de circa 8 copeici, iar în cele ale producției mecanizate de 14—30 de copeici. În condițiile producției mecanizate situația muncitoarei este descrisă astfel : „...Avem acum în fața noastră o fată liberă, pe care nu o mai împiedică nici un fel de baricre, care s-a emancipat de familie și s-a eliberat de tot ce constituie condițiile de existență ale femcii-țărance, o fată care în orice clipă poate să treacă dintr-un loc într-altul, de la un patron la altul și care în orice clipă poate să rămînă fără lucru, fără o bucată de pîine... În condițiile producției manuale, o muncitoare de la tricotaje are un cîștig extrem de mic, care nu i-ar ajunge pentru acoperirea cheltuielilor de hrană, sau care i-ar ajunge numai cu condiția ca ea, în calitate de membră a unei familii de gospodari care are un lot de pămînt, să beneficieze de o parte a produselor de pe această bucată de pămînt ; în condițiile producției mecanizate, o meșteriță, în afară de hrană și de ceai, are un cîștig care-i permite... să trăiască în afara familiei, fără să aibă nevoie de venitul pe care familia îl realizează de pe urma cultivării pămîntului... Totodată, în condițiile existente, cîștigul unei meșteriițe în industria mecanizată este mai asigurat".

www.dacoromanica.ro

centre industriale, care cu o repeziciune nemaiîntîlnită înainte apar uneori în locuri nepopulate, – fenomen care ar fi imposibil fără deplasările în masă ale muncitorilor. Vom vorbi mai jos de proporţiile şi însemnătatea aşa-numitelor îndeletniciri sezoniere neagricole. Acum însă ne vom limita la o scurtă indicaţie asupra datelor statisticii sanitare a zemstvelor privind gubernia Moscova. Anchetarea a 103.175 de muncitori industriali a dovedit că numărul muncitorilor localnici care lucrau în fabricile din judeţul respectiv era de 53.238, adică 51,6% din numărul total al muncitorilor. Prin urmare, aproape jumătate din numărul total al muncitorilor veniseră din alte părţi. Numărul muncitorilor originari din gubernia Moscova era de 66.038, adică 64% *. Mai mult de o treime din numărul muncitorilor veniseră din alte gubernii (mai ales din guberniile zonei industriale centrale, învecinată cu gubernia Moscova). Totodată o comparaţie între diferite judeţe arată că judeţele cu o industrie mai dezvoltată se caracterizează printr-un procent minim de muncitori din judeţul respectiv : de pildă, în judeţele Mojaisk şi Volokolamsk, care au o industrie slab dezvoltată, 92–93% din muncitorii industriali sînt originari din judeţul în care şi lucrează. În judeţele în care industria este foarte dezvoltată – Moscova, Kolomna şi Bogorodsk –, procentul muncitorilor originari din aceste judeţe scade la 24% – 40% – 50%. Cercetătorii trag de aici concluzia că „dezvoltarea considerabilă a marii industrii în judeţ favorizează afluenţa în acest judeţ a elementelor străine" **. Aceste date arată de asemenea (vom adăuga de la noi) că strămutările muncitorilor industriali se caracterizează prin aceleaşi trăsături pe care le-am constatat în ceea ce priveşte strămutările muncitorilor agricoli. Anume, că şi muncitorii industriali pleacă nu numai din locurile în care există un excedent de muncitori, dar şi din locurile în care este lipsă de ei. De pildă, în judeţul Bronniţî s-au strămutat 1.125 de muncitori din alte judeţe ale guberniei Moscova şi din alte gubernii ; în acelaşi timp, 1.246 de muncitori au plecat din acest judeţ în judeţele cu o industrie

* În gubernia Smolensk, care are o industrie mai puţin dezvoltată, ancheta a cinci mii de muncitori industriali a dovedit că 80% din ei sînt originari din gubernia Smolensk (Jbankov, l. c., II, 442).

** „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova", secţiunea statisticii sanitare, vol. IV, partea I (Moscova, 1890), pag. 240.

www.dacoromanica.ro

mai dezvoltată : Moscova şi Bogorodsk. Prin urmare, muncitorii pleacă nu numai pentru că nu au „la îndemînă îndeletniciri", dar şi pentru că tind să plece acolo unde e mai bine. Oricît de elementar ar fi acest fapt, nu strică să-l mai amintim o dată economiştilor narodnici, care idealizează îndeletnicirile locale şi condamnă îndeletnicirile sezoniere, ignorînd însemnătatea progresistă a mobilităţii populaţiei pe care o creează capitalismul.

Trăsăturile caracteristice descrise mai sus, prin care marea industrie mecanizată se deosebeşte de formele anterioare ale industriei, pot fi rezumate prin următoarele cuvinte : socializarea muncii. Într-adevăr, şi producţia pentru imensa piaţă naţională şi internaţională, şi dezvoltarea unor strînse legături comerciale cu diferite regiuni ale ţării şi cu diferitele ţări pentru achiziţionarea de materii prime şi de materiale auxiliare, şi imensul progres tehnic, şi concentrarea producţiei şi a populaţiei de către întreprinderi uriaşe, şi desfiinţarea tradiţiilor învechite ale traiului patriarhal, şi crearea mobilităţii populaţiei, şi ridicarea nivelului trebuinţelor şi a nivelului de dezvoltare a muncitorului, – toate acestea sînt elementele procesului capitalist care socializează tot mai mult producţia ţării şi totodată şi pe participanţii la producţie *.

* Datele expuse în ultimele trei capitole arată, după părerea noastră, că clasificarea formelor capitaliste şi a stadiilor de dezvoltare a industriei făcută de Marx e mai justă şi mai bogată în conţinut decît clasificarea care circulă în momentul de faţă şi care confundă manufactura cu fabrica, încadrînd munca pentru scupşcic într-o formă specială de industrie (Held, Bücher). A confunda manufactura şi fabrica înseamnă a pune la baza clasificării criterii pur exterioare şi a trece cu vederea particularităţile esenţiale ale tehnicii, economiei şi condiţiilor de trai care deosebesc perioada manufacturieră a capitalismului de perioada producţiei mecanizate. În ceea ce priveşte însă munca capitalistă la domiciliu, ea joacă, fără îndoială, un rol foarte important în mecanismul industriei capitaliste. De asemenea, nu încape îndoială că munca pentru scupşcic este deosebit de caracteristică pentru capitalismul din perioada premergătoare introducerii maşinilor, dar ea poate fi constatată (şi nu în proporţii neînsemnate) în perioadele cele mai diferite ale dezvoltării capitalismului. Însemnătatea muncii pentru scupşcic nu poate fi înţeleasă fără a fi pusă în legătură cu întreaga structură a industriei într-o perioadă dată sau într-un stadiu dat de dezvoltare a capitalismului. Şi ţăranul care împleteşte coşuri la comanda prăvăliaşului din sat, şi meşteşugarul din Pavlovo care confecţionează acasă de comandă mînere de cuţite pentru Zavialov, şi muncitoarea care face rochii, încălţăminte, mănuşi sau cutii la comanda marilor fabricanţi sau negustori, — toţi aceştia sînt oameni care lucrează pentru scupşcic, dar munca capitalistă la domiciliu are în toate aceste cazuri un caracter şi o însemnătate diferită. Desigur, nu negăm cîtuşi de puţin meritele, de pildă, ale lui Bücher, în cercetarea formelor *pre*capitaliste ale industriei, dar considerăm greşită clasificarea formelor

www.dacoromanica.ro

În problema raportului dintre marea industrie mecanizată din Rusia și piața internă pentru capitalism, datele expuse mai sus duc la următoarea concluzie : dezvoltarea rapidă a industriei de fabrică din Rusia creează o piață imensă și în continuă dezvoltare pentru mijloacele de producție (materiale de construcții, combustibil, metale etc.) și face să crească deosebit de rapid partea din populație care se ocupă cu fabricarea articolelor de consum productiv, și nu de consum individual. Dar crește repede și piața pentru articolele de consum individual, și aceasta datorită dezvoltării marii industrii mecanizate, care atrage o parte tot mai mare a populației de la agricultură spre ocupațiile comerciale și industriale. În ceea ce privește piața internă pentru produsele industriale, procesul formării acestei piețe a fost analizat în mod amănunțit în primele capitole ale lucrării de față.

---

capitaliste ale industriei făcută de el. — Nu putem fi de acord cu concepțiile d-lui Struve (vezi „Mir Bojii", 1898, nr. 4) în măsura în care el adoptă teoria lui Bücher (respectiv partea menționată a acesteia) și o aplică la „industria meșteșugărească" din Rusia. (De cînd au *fost scrise* aceste rînduri — 1899 —, d-l Struve și-a încheiat ciclul metamorfozelor sale științifice și politice. De unde mai înainte oscila între Bücher și Marx, între economia politică liberală și cea socialistă, în prezent el a devenit un burghez liberal de cea mai pură speță. Autorul acestor rînduri este mîndru de faptul că în măsura puterilor sale a contribuit la curățirea social-democrației de astfel de elemente. ***Notă la ediția a 2-a).***

www.dacoromanica.ro

CAPITOLUL AL VIII-LEA
FORMAREA PIEȚEI INTERNE

Ne rămîne acum să totalizăm datele care au fost analizate în capitolele precedente și să încercăm să dăm o imagine a interdependenței diferitelor domenii ale economiei naționale în dezvoltarea lor capitalistă.

I. DEZVOLTAREA CIRCULAȚIEI MĂRFURILOR

După cum se știe, circulația mărfurilor precede producția de mărfuri și constituie una (nu însă unica) din condițiile apariției acesteia din urmă. În lucrarea de față ne-am limitat sarcina la analizarea datelor referitoare la producția de mărfuri și la producția capitalistă, și de aceea nu avem intenția să analizăm în mod amănunțit importanta problemă a dezvoltării circulației mărfurilor în Rusia de după reformă. Pentru a da o imagine generală despre rapiditatea dezvoltării pieței interne, sînt suficiente următoarele scurte indicații.

Rețeaua de căi ferate din Rusia a crescut de la 3.819 km, cîți existau în 1865, la 29.063 km în 1890 *, cu alte cuvinte a crescut de peste 7 ori. Anglia a făcut acest pas într-o perioadă mai lungă (1845 – 4.082 km, 1875 – 26.819 km, adică rețeaua de căi ferate a crescut de 6 ori) ; Germania a făcut aceasta într-o perioadă mai scurtă (1845 – 2.143 km, 1875 – 27.981 km, cu alte cuvinte rețeaua de căi ferate a crescut în această perioadă de 12 ori). Numărul verstelor de cale ferată construite într-un an a oscilat mult de la o perioadă la alta : de pildă, în 5 ani, 1868–1872, au fost construite 8.806 verste, iar în alți 5 ani, 1878–1882, numai 2.221 **. După proporțiile

* „Uebersichten der Weltwirtschaft". l. c. („Privire asupra economiei mondiale". — *Nota trad.).* În 1904 — 54.878 km în Rusia europeană (cu Regatul Poloniei, Caucazul și Finlanda) și 8.351 în Rusia asiatică. *(Notă la ediția a 2-a).*

** *V. Mihailovski.* „Dezvoltarea rețelei de căi ferate în Rusia", „Lucrările Societății imperiale de științe economice", 1898, nr. 2.

www.dacoromanica.ro

acestor oscilaţii se poate aprecia ce imensă armată de rezervă a şomerilor este necesară capitalismului, care ba lărgeşte, ba restrînge cererea de muncitori. În dezvoltarea construcţiilor de cale ferată din Rusia au fost două perioade de foarte mare avînt : sfîrşitul deceniului al 7-lea (şi începutul deceniului al 8-lea) şi a doua jumătate din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Între 1865 şi 1875 creşterea anuală medie a reţelei de căi ferate din Rusia a reprezentat 1.500 km, iar între 1893 şi 1897 – aproape 2.500 km.

Transportul de mărfuri pe căile ferate era apreciat la : 439.000.000 de puduri în 1868 ; 1.117.000.000 de puduri în 1873 ; 2.532.000.000 de puduri în 1881 ; 4.846.000.000 de puduri în 1893 ; 6.145.000.000 de puduri în 1896 ; 11.072.000.000 de puduri în 1904. La fel de rapid a crescut şi traficul de călători : în 1868 – 10.400.000 de călători ; 1873 – 22.700.000 ; 1881 – 34.400.000 ; 1893 – 49.400.000 ; 1896– 65.500.000 ; 1904 – 123.600.000 *.

Dezvoltarea transporturilor pe apă se prezintă în felul următor (datele se referă la întreaga Rusie) ** :

Anii	Vapoare		Numărul vaselor cu pînze	Capacitatea de încărcare a vaselor în milioane de puduri			Valoarea vaselor în milioane de ruble			Numărul salariaţilor pe vase		
	Numărul	Cai-putere		vapoare	vase cu pînze	Total	vapoare	vase cu pînze	Total	vapoare	vase cu pînze	Total
1868	646	47.313	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1884	1.246	72.105	20.095	6,1	362	368,1	48,9	32,1	81	18.766	94.099	112.865
1890	1.824	103.206	20.125	9,2	401	410,2	75,6	38,3	113,9	25.814	90.356	116.170
1895	2.539	129.759	20.580	12,3	526,9	539,2	97,9	46,0	143,9	32.689	85.608	118.297

* „Culegere de statistici militare", 511. — D-l N.—on, „Studii", ancxă. — „Forţele de producţie", XVII, pag. 67. — „Vestnik Finansov", 1898, nr. 43. — „Anuarul Rusiei", 1905, Petersburg, 1906.

** „Culegere de statistici militare", 455. — „Forţele de producţie", XVII, 42. — „Vestnik Finansov", 1898, nr. 44.

www.dacoromanica.ro

Pe căile interioare de navigație din Rusia europeană au fost transportate în 1881 – 899.700.000 de puduri ; în 1893 – 1.181.500.000 de puduri ; în 1896 – 1.553.000.000 de puduri. Valoarea acestor mărfuri a fost de 186.500.000 de ruble ; – 257.200.000 de ruble ; – 290.000.000 de ruble.

Flota comercială a Rusiei era compusă în 1868 din 51 de vapoare cu un tonaj de 14.300 de lasturi [157] și din 700 de vase cu pînze cu un tonaj de 41.800 de lasturi, iar în 1896 din 522 de vapoare cu un tonaj de 161.600 de lasturi *.

Dezvoltarea navigației flotei comerciale în toate porturile mărilor exterioare se prezintă în felul următor. În perioada de cinci ani dintre 1856 și 1860 numărul vaselor sosite și plecate era în medie de 18.901 cu un tonaj de 3.783.000 de tone ; în medie, în perioada 1886–1890 – 23.201 de vase (+ 23%) cu un tonaj de 13.845.000 de tone (+ 266%). Prin urmare, tonajul a crescut de $3^2/_3$ ori. În 39 de ani (din 1856 și pînă în 1894) tonajul a sporit de 5,5 ori. Dacă luăm vasele ruseşti în comparație cu cele străine constatăm că numărul celor dintîi a sporit în acești 39 de ani de 3,4 ori (de la 823 la 2.789), iar tonajul lor de 12,1 ori (de la 112.800 de tone la 1.368.000 de tone), pe cînd numărul vaselor străine a sporit cu 16% (de la 18.284 la 21.160), iar tonajul lor de 5,3 ori (de la 3.448.000 de tone la 18.267.000 de tone)**. Vom releva că tonajul vaselor sosite și plecate oscilează de asemenea într-o măsură considerabilă de la un an la altul (de pildă, în 1878 – 13.000.000 de tone, în 1881 – 8.600.000 de tone), iar după aceste oscilații se pot aprecia într-o anumită măsură oscilațiile în ceea ce privește cererea de salahori, de muncitori portuari etc. Capitalismul impune și aici existența unei mase de oameni care să aibă întotdeauna nevoie de lucru și care să fie gata, la prima cerere, să se apuce de el, oricît de sporadic ar fi.

Dezvoltarea comerțului exterior reiese din următoarele date *** :

* „Culegere de statistici militare", 758, și „Anuarul ministerului de finanțe". I, 363. — „Forțele de producție", XVII, 30.

** „Forțele de producție". Comerțul exterior al Rusiei, pag. 56 și urm.

*** Ibid., pag. 17. „Anuarul Rusiei" pe 1904. Petersburg, 1905.

www.dacoromanica.ro

Anii	Numărul locuitorilor din Rusia fără Finlanda, în milioane	Valoarea exportului şi importului laolaltă în milioane de ruble (bilete de bancă)	Valoarea în ruble a întregului volum al comerţului exterior pe cap de locuitor
1856—1860	69,0	314,0	4,55
1861—1865	73,8	347,0	4,70
1866—1870	79,4	554,2	7,00
1871—1875	86,0	831,1	9,66
1876—1880	93,4	1.054,8	11,29
1881—1885	100,6	1.107,1	11,00
1886—1890	108,9	1.090,3	10,02
1897—1901	130,6	1.322,4	10,11

Despre volumul operaţiilor bancare şi al acumulării capitalului ne dau o idee generală următoarele date. Valoarea totală a retragerilor de la Banca de Stat a crescut de la 113.000.000 de ruble în 1860–1863 (170.000.000 de ruble în 1864–1868) la 620.000.000 de ruble în 1884–1888, iar valoarea depunerilor în cont curent de la 335.000.000 de ruble în 1864–1868 la 1.495.000.000 de ruble în 1884–1888 *. Volumul operaţiilor asociaţiilor şi caselor de credit şi economii (rurale şi industriale) a sporit de la 2.750.000 de ruble în 1872 (21.800.000 de ruble în 1875) la 82.600.000 de ruble în 1892 şi la 189.600.000 de ruble în 1903 **. Datoriile care grevează proprietatea funciară au sporit din 1889 pînă în 1894 în următoarele proporţii : valoarea pămîntului ipotecat a crescut de la 1.395.000.000 de ruble la 1.827.000.000 de ruble, iar valoarea creditelor de la 791.000.000 de ruble la 1.044.000.000 de ruble ***. Operaţiile caselor de depuneri şi păstrare au luat dezvoltare îndeosebi în perioadele 1880–1890 şi 1890–1900. În 1880 existau 75 de case, iar în 1897 – 4.315 (dintre care 3.454 erau la oficii poştale şi telegrafice). Depunerile se ridicau în 1880 la o valoare de 4.400.000 de ruble şi în 1897 la o valoare de 276.600.000 de ruble. Soldul la sfîrşitul anului reprezenta 9.000.000 de ruble în 1880 şi 494.300.000 de ruble în 1897. În ceea ce priveşte creşterea anuală a capitalului, ea a fost deosebit de mare în anii de *foamete*, 1891 şi 1892

* „Culegere de date cu privire la Rusia", 1890, CIX.
** „Culegere de date cu privire la Rusia", 1896, tabelul CXXVII.
*** Ibid.

www.dacoromanica.ro

(52.900.000 şi 50.500.000 de ruble), şi în ultimii doi ani (1896 : 51.600.000 de ruble ; 1897 : 65.500.000 de ruble) *.

Datele recente vădesc o dezvoltare şi mai mare a caselor de depuneri şi păstrare. În 1904 numărul lor era în toată Rusia de 6.557, numărul deponenţilor – de 5.100.000, iar valoarea totală a depunerilor – de 1.105.500.000 de ruble. În treacăt fie zis, la noi atît narodnicii vechi cît şi oportuniştii noi pe tărîmul socialismului au înşirat în repetate rînduri mari naivităţi (ca să ne exprimăm delicat) despre dezvoltarea caselor de depuneri şi păstrare ca fiind un indiciu al bunăstării „poporului". De aceea n-ar fi poate inutil să facem o comparaţie între repartizarea depunerilor la aceste case în Rusia (1904) şi în Franţa (1900 – date din „Bulletin de l'Office du travail", 1904, nr. 10).

În Rusia:

Volumul depunerilor	Numărul deponenţilor în mii	%	Valoarea depunerilor în milioane de ruble	%
Sub 25 de ruble	1.870,4	38,7	11,2	1,2
25–100 „	967,7	20,0	52,8	5,4
100–500 „	1.380,7	28,6	308,0	31,5
Peste 500 „	615,5	12,7	605,4	61,9
Total	4.834,3	100	977,4	100

În Franţa:

Volumul depunerilor	Numărul deponenţilor în mii	%	Valoarea depunerilor în milioane de franci	%
Sub 100 de franci	5.273,5	50,1	143,6	3,3
100– 500 „	2.197,4	20,8	493,8	11,4
500–1.000 „	1.113,8	10,6	720,4	16,6
Peste 1.000 „	1.948,3	18,5	2.979,3	68,7
Total	10.533,0	100	4.337,1	100

Cît material pentru apologetica narodnică-revizionistă-cadetă ! Printre altele este interesant de remarcat faptul că în Rusia depunerile sînt repartizate de asemenea pe 12 grupuri

* „Vestnik Finansov", 1898, nr. 26.

www.dacoromanica.ro

de ocupaţii şi profesiuni ale deponenţilor. Se constată că cele mai multe depuneri revin agriculturii şi meşteşugurilor săteşti – 228.500.000 de ruble, şi aceste depuneri cresc deosebit de rapid. Satele se civilizează şi devine tot mai rentabil să te îndeletniceşti cu ruinarea ţăranului.

Să revenim însă la tema care ne interesează. Am văzut că datele vădesc o dezvoltare imensă a circulaţiei mărfurilor şi a acumulării capitalului. Cum s-au format în toate ramurile economiei naţionale condiţii pentru investiţii de capital şi cum s-a transformat capitalul comercial în capital industrial, adică cum a fost el folosit pentru producţie, creînd relaţii capitaliste între participanţii la producţie, s-a arătat mai sus.

II. CREŞTEREA POPULAŢIEI COMERCIALE ŞI INDUSTRIALE

Am arătat mai sus că creşterea populaţiei industriale pe seama celei agricole este un fenomen necesar în orice societate capitalistă. A fost de asemenea analizat şi felul în care se produce în mod succesiv separarea industriei de agricultură ; nu ne rămîne acum decît să facem un bilanţ în ceea ce priveşte această problemă.

1) Creşterea oraşelor

Expresia cea mai concretă a procesului analizat este creşterea oraşelor. Iată datele cu privire la această creştere în Rusia europeană (50 de gubernii) în epoca de după reformă * : [Vezi tabelul de la pag. 550. – *Nota trad.]*

Aşadar, procentul populaţiei urbane creşte necontenit, adică are loc un proces de sustragere a populaţiei de la agricultură

* Pentru 1863 cifrele sînt luate din „Analele statistice" (I. 1866) şi din „Culegerea de statistici militare". Cifrele cu privire la populaţia urbană din guberniile Orenburg şi Ufa sînt rectificate după tabelele de oraşe. Ca urmare a acestui lucru, totalul populaţiei urbane este la noi de 6.105.100, şi nu de 6.087.100, cum arată „Culegerea de statistici militare". — Pentru anul 1885 datele sînt luate din „Culegerea de date cu privire la Rusia pe 1884/85". — Pentru anul 1897 cifrele sînt luate din recensămîntul din 28 ianuarie 1897 („Primul recensămînt general al populaţiei din Imperiul rus din 1897", publicat de Comitetul central de statistică. Petersburg, 1897 şi 1898, partea 1 şi a 2-a). Potrivit recensămîntului din 1897, populaţia constantă a oraşelor este de 11.830.500, adică de 12,55%. Am luat populaţia existentă a oraşelor. — Trebuie să menţionăm că nu putem garanta omogenitatea şi comparabilitatea completă a datelor cu privire la anii 1863—1885—1897. De aceea ne mărginim la compararea raporturilor celor mai generale şi grupăm separat datele privind oraşele mari.

www.dacoromanica.ro

Anii	Populaţia Rusiei europene în mii			Procentul populaţiei urbane	Numărul oraşelor care au o populaţie de :				Populaţia oraşelor mari care au (în mii)				Populaţia a 14 oraşe (în mii) care în 1863 erau cele mai mari
	Total	în oraşe	în judeţe		Peste 200.000	100.000—200.000	50.000—100.000	Total oraşe mari	Peste 200.000	100.000—200.000	50.000—100.000	Total	
1863	61.420,5	6.105,1	55.315,4	9,94	2	1	10	13	891,1	119,0	683,4	1.693,5	1.741,9
1885	81.725,2	9.964,8	71.760,4	12,19	3	7	21	31	1.854,8	998,0	1.302,7	4.155,5	3.103,7
1897	94.215,4	12.027,1	82.188,3	12,76	5	9	30	44	3.238,1	1.177,0	1.982,4	6.397,5	4.266,3

www.dacoromanica.ro

şi de trecere a ei la îndeletniciri comerciale şi industriale *. Populaţia oraşelor creşte de două ori mai repede decît restul populaţiei : între 1863 şi 1897 întreaga populaţie a sporit cu 53,3%, cea rurală cu 48,5%, iar cea urbană cu 97,0%. În 11 ani (1885–1897) „afluxul minim al populaţiei rurale în oraşe" a fost apreciat de d-l V. Mihailovski la 2.500.000 de oameni **, adică peste 200.000 de oameni pe an.

Populaţia oraşelor care reprezintă mari centre industriale şi comerciale creşte mult mai rapid decît populaţia oraşelor în general. Numărul oraşelor cu 50.000 de locuitori şi mai mult a crescut de mai bine de trei ori în perioada 1863–1897 (13 şi 44). În 1863 numai circa 27% (1.700.000 din 6.100.000) din numărul total al orăşenilor erau concentraţi în aceste centre mari ; în 1885 circa 41% (4.100.000 din 9.900.00) ***, iar în 1897 deja mai mult de jumătate, circa 53% (6.400.000 din 12.000.000). Astfel, dacă în perioada 1860–1870 caracterul populaţiei urbane era determinat mai ales de populaţia oraşelor nu prea mari, în perioada 1890–1900 oraşele mari au devenit pe deplin precumpănitoare. Populaţia a 14 oraşe, care în 1863 erau cele mai mari, a crescut de la 1.700.000 de locuitori la 4.300.000, adică cu 153%, în timp ce întreaga populaţie urbană a crescut cu numai 97%. Prin urmare, imensa creştere a marilor centre industriale şi crearea unei serii întregi de noi centre constituie unul dintre simptomele cele mai caracteristice ale epocii de după reformă.

2) Însemnătatea colonizării interne

După cum am arătat mai sus (cap. I, § II)****, teoria deduce legea creşterii populaţiei industriale pe seama populaţiei agricole din faptul că în industrie capitalul variabil creşte în mod absolut (creşterea capitalului variabil înseamnă creşterea numă-

* „Numărul localităţilor urbane cu caracter agricol este extrem de mic, iar numărul locuitorilor lor, în comparaţie cu numărul total al orăşenilor, este cu totul neînsemnat" (d-l Grigoriev în cartea : „Influenţa recoltelor şi preţurilor cerealelor", vol. II, pag. 126).

** „Novoe Slovo", 1897, iunie, pag. 113.

*** D-l Grigoriev prezintă un tabel (l. c., 140) din care se vede că în 1885 85,6% din numărul total al oraşelor aveau sub 20.000 de locuitori ; ele cuprindeau 38,0% din orăşeni ; 12,4% din numărul total al oraşelor (82 din 660) aveau sub 2.000 de locuitori, ele cuprinzînd numai 1,1% din numărul total al orăşenilor (110.000 din 9.962.000).

**** Vezi volumul de faţă, pag. 23—24. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

rului muncitorilor industriali şi creşterea întregii populaţii comerciale şi industriale), iar în agricultură „capitalul variabil necesar pentru exploatarea unui anumit teren scade în mod absolut". „Prin urmare – adaugă Marx – nu poate creşte decît dacă se cultivă noi terenuri, ceea ce însă presupune iarăşi o creştere şi mai mare a populaţiei neagricole" [158]. De aici rezultă limpede că fenomenul creşterii populaţiei industriale poate fi observat în forma lui pură numai atunci cînd avem în faţa noastră un teritoriu populat, pe care toate terenurile sînt deja ocupate. Populaţia unui astfel de teritoriu, eliminată de capitalism din agricultură, nu are altă ieşire decît strămutarea în centre industriale, sau emigrarea în alte ţări. Lucrurile se schimbă însă radical dacă avem în faţă un teritoriu pe care nu sînt ocupate încă toate terenurile şi care nu este încă populat în întregime. Populaţia unui astfel de teritoriu, eliminată din agricultură dintr-o regiune populată, poate să treacă în părţile nepopulate ale teritoriului şi să înceapă „să cultive noi terenuri". Populaţia agricolă creşte, şi această creştere poate să fie (în cursul unei anumite perioade) tot atît de rapidă, dacă nu mai rapidă, decît creşterea populaţiei industriale. În acest caz constatăm două procese diferite : 1) dezvoltarea capitalismului în vechile regiuni populate ale ţării sau într-o parte din ele ; 2) dezvoltarea capitalismului în „noi regiuni". Primul proces constituie o expresie a dezvoltării relaţiilor capitaliste deja formate ; al doilea – formarea unor relaţii capitaliste noi pe noi teritorii. Primul proces înseamnă dezvoltarea capitalismului în adîncime, al doilea – în lărgime. Este evident că confundarea acestor procese trebuie să ducă la o concepţie greşită asupra procesului care sustrage populaţia de la agricultură, îndreptînd-o spre îndeletniciri comerciale şi industriale.

Rusia de după reformă este tocmai expresia manifestării concomitente a ambelor procese. La începutul epocii de după reformă, în perioada 1860–1870, regiunile periferice din sudul şi răsăritul Rusiei europene reprezentau în mare parte un teritoriu nepopulat, spre care se îndrepta un mare număr de colonişti din Rusia centrală, agricolă. Această formare a unei populaţii agricole noi pe un teritoriu nou estompa într-o anumită măsură sustragerea concomitentă a populaţiei de la agricultură şi îndreptarea ei spre industrie. Pentru a putea înfăţişa în mod

www.dacoromanica.ro

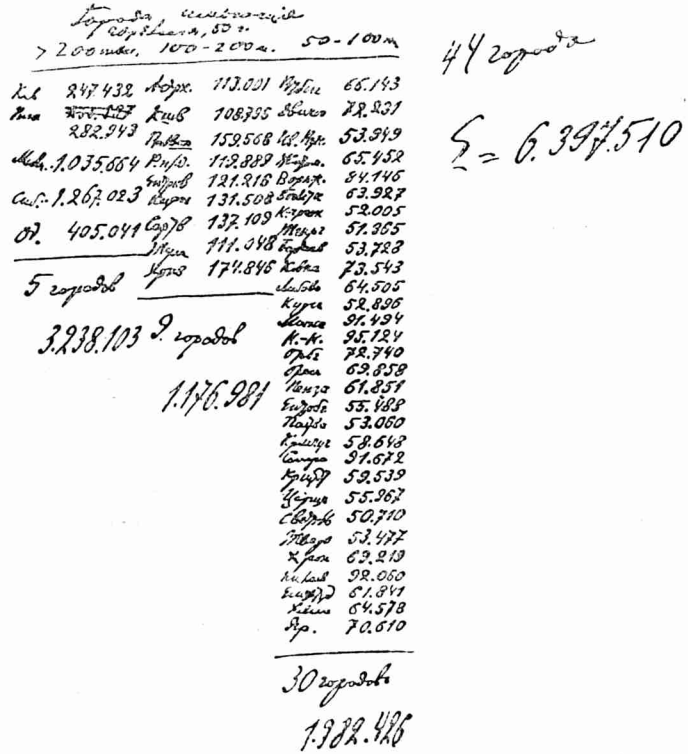

Clasificarea oraşelor din Rusia europeană,
făcută de V. I. Lenin după datele recensământului populaţiei din 1897

www.dacoromanica.ro

concret această particularitate a Rusiei pe baza datelor referitoare la populația urbană, este necesar să împărțim cele 50 de gubernii ale Rusiei europene în grupuri separate. Citãm datele referitoare la populația urbană din 9 regiuni ale Rusiei europene în perioada 1863–1897 [vezi tabelul de la pag. 556. – *Nota trad.]*

În problema care ne interesează, cea mai mare importanță o au datele referitoare la trei regiuni : 1) neagricolă-industrială (11 gubernii din primele două grupuri, printre care cele 2 gubernii ale capitalelor) *. În această regiune, strămutările în alte ținuturi au avut o mică amploare. 2) Regiunea centrală-agricolă (13 gubernii din grupul al 3-lea). În ceea ce privește această regiune s-a constatat o migrațiune foarte intensă, în parte în regiunea arătată mai sus, dar mai ales în regiunea care urmează. 3) Periferiile agricole (cele 9 gubernii din grupul al 4-lea) – regiune colonizată în epoca de după reformă. Procentul populației urbane în toate aceste 33 de gubernii diferă, după cum se vede din tabel, foarte puțin de procentul populației urbane din întreaga Rusie europeană.

În prima regiune, neagricolă sau industrială, observăm o creștere deosebit de rapidă a procentului populației urbane : de la 14,1% la 21,1%. Creșterea populației rurale este aici foarte neînsemnată, aproape de două ori mai mică decît în toată Rusia în general. Creșterea populației urbane, dimpotrivă, este mult superioară mediei (105% față de 97%). Dacă am face o comparație între Rusia și țările industriale din Europa occidentală (cum se face adeseori la noi), atunci ar trebui să comparăm aceste țări numai cu această regiune, pentru că ea se află în condiții aproximativ asemănătoare cu țările capitaliste industriale.

În cea de-a doua regiune, centrală-agricolă, tabloul este altul. Aici procentul populației urbane este foarte mic și creșterea lui este sub medie. Creșterea populației între 1863 și 1897, atît a celei urbane cît și a celei rurale, este aici mult mai mică decît creșterea medie pe întreaga Rusie. Acest fenomen se

* Faptul că s-a procedat just luîndu-se laolaltă guberniile capitalelor cu guberniile neagricole este confirmat prin aceea că populația capitalelor se completează mai ales cu elemente originare din aceste gubernii. Potrivit recensămîntului din Petersburg de la 15 decembrie 1890, aici erau în total 726.000 de țărani și tîrgoveți : dintre aceștia 544.000 (adică trei sferturi) erau țărani și tîrgoveți din cele 11 gubernii care au fost incluse în regiunea 1.

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gubernii din Rusia europeană	Numărul gubernii-lor	Populaţia în mii						Procentul populaţiei urbane		Creşterea populaţiei între 1863 şi 1897 în procente		
		1863			1897							
		Total	În sate	În oraşe	Total	În sate	În oraşe	1863	1897	Total	Rurale	Urbane
I. Ale celor două capitale	2	2.738,4	1.680,0	1.058,4	4.541,0	1.989,7	2.551,3	38,6	56,2	65	18	141
II. Industriale şi neagricole	9	9.890,7	9.165,6	725,1	12.751,8	11.647,8	1.104,0	7,3	8,6	29	26	52
Gubernîile celor două capitale şi cele industriale şi neagricole	11	12.629,1	10.845,6	1.783,5	17.292,8	13.637,5	3.655,3	14,1	21,1	36	25	105
III. Gubernîile centrale-agricole, maloruse şi din regiunea Volgăi de mijloc	13	20.491,9	18.792,5	1.699,4	28.251,4	25.464,3	2.787,1	8,3	9,8	38	35	63
IV. Din Novorossia, din regiunea Volgăi inferioare şi răsăritene	9	9.540,3	8.472,6	1.067,7	13.386,4	15.925,6	2.460,8	11,2	13,3	92	87	130
Totalul primelor patru grupuri	33	42.661,3	38.110,7	4.550,6	63.930,6	55.027,4	8.903,2	10,5	13,9	49	44	95,6
V. Gubernîile din ţinuturile baltice	3	1.812,3	1.602,6	209,7	2.387,0	1.781,6	605,4	11,5	25,3	31	11	188
VI. Din vest	6	5.548,5	4.940,3	608,2	10.126,3	8.931,6	1.194,7	10,9	11,8	82	81	96
VII. Din sud-vest	3	5.483,7	4.982,8	500,9	9.605,5	8.693,0	912,5	9,1	9,5	75	74	82
VIII. Din Ural	2	4.359,2	4.216,5	142,7	6.086,0	5.794,6	291,4	3,2	4,7	39	37	105
IX. Din Extremul Nord	3	1.555,5	1.462,5	93,0	2.080,0	1.960,0	120,0	5,9	5,8	33	34	29
Total	50	61.420,5	55.315,4	6.105,1	94.215,4	82.188,2	12.027,2	9,94	12,76	53,3	48,5	97,0

Gubernîile care au fost incluse în grupuri : I) Petersburg şi Moscova ; II) Vladimir, Kaluga, Kostroma, Nijni-Novgorod, Novgorod, Pskov, Smolensk, Tver şi Iaroslavl ; III) Voronej, Kazan, Kursk, Orel, Penza, Poltava, Reazan, Saratov, Simbirsk, Tambov, Tula, Harkov şi Cernigov ; IV) Astrahan, Basarabia, Don, Ekaterinoslav, Orenburg, Samara, Taurida, Herson şi Ufa ; V) Kurlanda, Livonia şi Estonia ; VI) Vilna, Vitebsk, Grodno, Kovno, Minsk şi Moghilev ; VII) Volinia, Podolia şi Kiev ; VIII) Veatka şi Perm ; IX) Arhanghelsk, Vologda şi Olonet.

www.dacoromanica.ro

explică prin faptul că un şuvoi imens de colonişti s-a îndreptat din această regiune spre regiunile periferice. După calculele d-lui Mihailovski, între 1885 şi 1897 au plecat de aici *aproape 3.000.000 de oameni,* adică mai mult de a zecea parte din populaţie *.

În cea de-a treia regiune, la periferii, vedem că creşterea procentului populaţiei urbane este *sub medie* (de la 11,2% la 13,3%, adică în proporţie de 100 : 118, faţă de media 9,94 – 12,76, adică în proporţie de 100 : 128). Cu toate acestea, creşterea populaţiei urbane nu a fost aici mai mică decît creşterea medie, ci, dimpotrivă, *mai mare decît aceasta* (+130% faţă de + 97%). Sustragerea populaţiei de la agricultură şi îndreptarea ei spre industrie a fost, prin urmare, foarte puternică, dar ea a fost compensată prin imensa creştere a populaţiei agricole datorită strămutărilor : în această regiune populaţia rurală a crescut cu 87% faţă de creşterea medie pe Rusia de 48,5%. În unele gubernii, această estompare a procesului de industrializare a populaţiei este şi mai vădită. De pildă, în gubernia Taurida, procentul populaţiei orăşeneşti a rămas în 1897 acelaşi ca şi în 1863 (19,6%), iar în gubernia Herson acest procent chiar a scăzut (de la 25,9% la 25,4%), deşi creşterea oraşelor a rămas în ambele gubernii oarecum în urma creşterii capitalelor (+131 + 135 faţă de + 141% în guberniile celor două capitale). Formarea unei noi populaţii agricole pe noi teritorii duce, prin urmare, la rîndul său, la o creştere şi mai mare a populaţiei neagricole.

3) Creşterea tîrgurilor şi satelor cu caracter industrial şi comercial

În afară de oraşe mai au însemnătate de centre industriale, în primul rînd, suburbiile, care nu întotdeauna sînt incluse în oraşe şi care cuprind o parte din ce în ce mai mare din împrejurimile marilor oraşe ; în al doilea rînd, tîrgurile şi satele industriale. Asemenea centre industriale** sînt deosebit de multe în guberniile industriale, în care procentul populaţiei urbane este extrem de scăzut ***. Tabelul de mai sus cu datele pe re-

* L. c., pag. 109. „În istoria contemporană a Europei occidentale nu există migraţiuni de asemenea proporţii" (110—111).

** Referitor la aceasta vezi mai sus, capitolul al VII-lea, § VIII, şi anexa la capitolul al III-lea şi al VII-lea.

*** Compară însemnătatea acestui fapt, relevat încă de Korsak, cu observaţiile juste ale d-lui Volghin (l. c., pag. 215—216).

www.dacoromanica.ro

giuni privind populația urbană arată că în cele 9 gubernii industriale acest procent era în 1863 de 7,3%, iar în 1897 – de 8,6%. Populația comercială și industrială a acestor gubernii este concentrată mai cu seamă nu în orașe, ci și în satele industriale. Printre „orașele" din guberniile Vladimir, Kostroma, Nijni-Novgorod și altele sînt multe care au sub 3.000, sub 2.000 și chiar sub 1.000 de locuitori, în timp ce o serie întreagă de „sate" au numai muncitori de fabrică cîte 2.000–3.000–5.000. În epoca de după reformă – spune pe bună dreptate autorul „Privirii asupra guberniei Iaroslavl" (partea a II-a, 191) – „orașele au început să crească și mai repede, iar la aceasta s-a adăugat creșterea așezărilor de tip nou, intermediar între oraș și sat – centrele industriale". Mai sus au fost citate date cu privire la creșterea uriașă a acestor centre și la numărul muncitorilor de fabrică concentrați aici. Am văzut că asemenea centre sînt numeroase în tot cuprinsul Rusiei, nu numai în guberniile industriale din Rusia, ci și în sud. În Ural procentul populației urbane este cel mai scăzut : în guberniile Veatka și Perm 3,2% în 1863 și 4,7% în 1897 ; dar iată un exemplu de creștere relativă a populației „urbane" și industriale. În județul Krasnoufimsk din gubernia Perm, populația urbană este de 6.400 (1897), în timp ce recensămîntul zemstvelor din 1888–1891 înregistrează în partea industrială a județului 84.700 de locuitori, dintre care 56.000 nu se ocupă de loc cu agricultura și numai 5.600 își procură mijloacele de existență mai ales din cultivarea pămîntului. În județul Ekaterinburg, potrivit recensămîntului zemstvelor, 65.000 de locuitori nu au pămînt, iar 81.000 au numai fînețe. Prin urmare populația industrială din afara orașelor din numai *două* județe este mai mare decît populația urbană a întregii gubernii (în 1897 – 195.600 !).

În sfîrșit, în afară de așezările cu industrie de fabrică, mai au însemnătate de centre industriale și satele cu caracter comercial și industrial, care fie că se află în fruntea marilor regiuni meșteșugărești, fie că s-au dezvoltat rapid în epoca de după reformă datorită poziției lor, ele fiind situate pe malurile rîurilor, lîngă stațiile de cale ferată etc. Am dat cîteva exemple de astfel de sate în capitolul al VI-lea, § II, și am

www.dacoromanica.ro

constatat că satele de felul acesta, ca şi oraşele, atrag spre ele populaţia din satele din împrejurimi şi că se deosebesc de obicei prin faptul că au un mai mare procent de ştiutori de carte *. Mai dăm ca exemplu datele cu privire la gubernia Voronej, pentru a arăta însemnătatea pe care o au comparativ localităţile urbane şi neurbane cu caracter comercial şi industrial. „Culegerea de date rezumative" dă cu privire la gubernia Voronej un tabel combinat cu o grupare a *satelor* pe 8 judeţe ale guberniei [159]. În aceste judeţe există 8 oraşe cu o populaţie de 56.149 de locuitori (1897). În ceea ce priveşte satele, 4 dintre ele cuprind 9.376 de gospodării cu 53.732 de locuitori, adică sînt mult mai mari decît oraşele. Aceste sate au 240 de stabilimente comerciale şi 404 stabilimente industriale. 60% din numărul total al gospodăriilor nu-şi cultivă de loc pămîntul, 21% cultivă pămîntul folosind munca salariată sau îl dau pe din două, 71% nu au nici vite de muncă, nici inventar, 63% cumpără grîu în tot cursul anului, 86% au îndeletniciri neagricole. Încadrînd întreaga populaţie a acestor centre în categoria populaţiei comerciale şi industriale, nu numai că nu exagerăm, dar chiar micşorăm proporţiile acesteia din urmă, pentru că în total în aceste 8 judeţe 21.956 de gospodării nu-şi cultivă de loc pămîntul. Totuşi, rezultă că în gubernia agricolă luată de noi, populaţia industrială şi comercială în afara oraşelor nu este mai mică decît în oraşe.

* Cît de însemnat este în Rusia numărul satelor care constituie centre populate foarte mari putem aprecia după următoarele date (deşi învechite) din „Culegerea de statistici militare" : în 25 de gubernii din Rusia europeană erau înregistrate în perioada 1860—1870 1.334 de sate care aveau peste 2.000 de locuitori. Dintre ele, 108 aveau 5.000—10.000 de locuitori, 6 între 10.000 şi 15.000, 1 între 15.000 şi 20.000 şi 1 peste 20.000 (pag. 169). Dezvoltarea capitalismului a dus, nu numai în Rusia, ci în toate ţările, la formarea de noi centre industriale, care oficial nu erau incluse în categoria oraşelor. „Deosebirile dintre oraş şi sat se şterg : în apropierea oraşelor industriale în dezvoltare, aceasta se produce din cauza evacuării stabilimentelor industriale şi a locuinţelor muncitoreşti în suburbii şi în împrejurimile oraşului ; în apropierea oraşelor mici care decad, aceasta se produce din cauză că ele se află la mică distanţă de satele din împrejurimi, precum şi din cauza dezvoltării marilor sate industriale... Deosebirile dintre localităţile urbane şi cele rurale se şterg datorită numeroaselor formaţii intermediare. Statistica a recunoscut de mult acest lucru, înlocuind noţiunea istorică-juridică a oraşului cu o noţiune statistică care clasifică localităţile populate numai după numărul locuitorilor". (*Bücher*. „Die Entstehung der Volkswirtschaft". Tüb. 1893. S. 296—297 şi 303—304). Şi în această privinţă statistica rusă a rămas cu mult în urma celei europene. În Germania şi Franţa („Statesman's Yearbook", pag. 536, 474) în categoria oraşelor sînt incluse aşezările cu peste 2.000 de locuitori, în Anglia net urban sanitary districts (circumscripţii sanitare de tip urban. — *Nota trad.*), adică şi satele industriale etc. Prin urmare datele statisticii ruse referitoare la populaţia „urbană" nu sînt de loc comparabile cu cele europene.

www.dacoromanica.ro

4) Îndeletnicirile sezoniere neagricole

Dar chiar dacă am adăuga la totalul oraşelor satele şi tîrgurile cu fabrici şi uzine şi cu caracter comercial-industrial, nu am cuprinde încă nici pe departe întreaga populaţie industrială din Rusia. Lipsa libertăţii de deplasare, închistarea feudală a obştii ţărăneşti explică pe deplin particularitatea specifică a Rusiei, anume că o mare parte a populaţiei rurale, care îşi procură mijloacele de existenţă prin munca în centrele industriale şi care petrece o parte a anului în aceste centre, se încadrează în categoria populaţiei industriale. Vorbim despre aşa-numitele îndeletniciri sezoniere neagricole. Din punct de vedere oficial, aceşti oameni „cu îndeletniciri sezoniere" sînt ţărani agricultori care au doar „cîştiguri accesorii", şi majoritatea reprezentanţilor teoriei economice narodniciste au adoptat fără să stea mult pe gînduri acest punct de vedere. După toate cele expuse mai sus nu este nevoie să dovedim mai amănunţit netemeinicia acestui punct de vedere. În orice caz, oricît de diferit ar fi privit acest fenomen, este neîndoielnic că el este expresia *sustragerii populaţiei de la agricultură şi îndreptarea ei spre îndeletniciri comerciale şi industriale* *. În ce măsură se schimbă din cauza acestui fapt ideea despre proporţiile populaţiei industriale de la oraşe, se poate vedea din următorul exemplu. În gubernia Kaluga procentul populaţiei urbane este mult sub media pe întreaga Rusie (8,3% faţă de 12,8%). Dar iată că „Analiza datelor statistice" pe 1896 cu privire la această gubernie stabileşte, după datele referitoare la eliberarea paşapoartelor interne, numărul total al lunilor în care muncitorii cu îndeletniciri sezoniere neagricole lipsesc din localitate. Se constată că el este egal cu 1.491.600 de luni ; împărţit la 12, rezultă că 124.300 de locuitori lipsesc, adică *„aproape 11% din totalul populaţiei"* (l.c., 46) ! Adăugaţi această populaţie

* D-l N.—on *nu a observat* de loc în Rusia procesul care se manifesta prin participarea din ce în ce mai intensă a populaţiei în industrie ! D-l V. V. a observat şi a admis că creşterea numărului muncitorilor cu ocupaţii neagricole sezoniere este expresia sustragerii populaţiei de la agricultură („Destinele capitalismului", 149) ; totuşi el nu numai că nu a introdus acest proces în sistemul său de idei despre „destinele capitalismului", dar a căutat să-l disimuleze prin lamentări în legătură cu faptul că „există oameni care consideră toate acestea ca un fenomen foarte firesc" (pentru societatea capitalistă ? Oare d-l V. V. îşi poate imagina capitalismul fără acest fenomen ? !) „şi aproape de dorit" (ibid.). De dorit fără nici un „aproape", d-le V. V. !

www.dacoromanica.ro

la cea orășenească (1897 : 97.900), și procentul populației industriale se va dovedi a fi foarte însemnat.

Desigur, o anumită parte din muncitorii cu îndeletniciri sezoniere neagricole sînt înregistrați în cadrul populației urbane și sînt incluși de asemenea în rîndurile populației centrelor industriale neurbane despre care s-a mai vorbit. Dar numai o parte, pentru că, dat fiind caracterul flotant al acestei populații, este greu să se țină evidența ei prin recensămîntul unor centre ; apoi recensămintele populației se fac de obicei iarna, or majoritatea muncitorilor sezonieri pleacă de acasă primăvara. Iată în legătură cu aceasta datele referitoare la cîteva gubernii principale din care populația pleacă pentru munci sezoniere neagricole *.

Repartizarea procentuală a numărului legitimațiilor eliberate

Anotimpurile	Gubernia Moscova (1885)		Gubernia Tver (1897)	Gubernia Smolensk (1895)	Gubernia Pskov (1895) pașapoarte interne		Gubernia Kostroma (1880)		
							Pentru bărbați		Pașapoarte interne și permise provizorii pentru femei
	Pentru bărbați	Pentru femei	Pentru bărbați și femei		Pentru bărbați	Pentru femei	Pașapoarte interne	Permise provizorii	
Iarna	19,3	18,6	22,3	22,4	20,4	19,3	16,2	16,2	17,3
Primăvara	*32,4*	*32,7*	*38,0*	*34,8*	*30,3*	*27,8*	*43,8*	*40,6*	*39,4*
Vara	20,6	21,2	19,1	19,3	22,6	23,2	15,4	20,4	25,4
Toamna	27,8	27,4	20,6	23,5	26,7	29,7	24,6	22,8	17,9
Total	100,1	99,9	100	100	100	100	100	100	100

* „Pașapoarte interne eliberate populației țărănești din gubernia Moscova în perioada 1880—1885". — „Anuarul statistic al gubernici Tver pe 1897". — *Ibankov* : „Îndeletnicirile sezoniere neagricole în gubernia Smolensk". Smolensk, 1896. — „Influența cîștigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere etc.", de același autor. Kostroma, 1887. — „Îndeletnicirile neagricole ale populației țărănești din gubernia Pskov". Pskov, 1898. — Greșelile în ceea ce privește procentele referitoare la gubernia Moscova n-au putut fi rectificate, deoarece nu există date absolute. — Pentru gubernia Kostroma nu sînt decît date pe județe și numai în procente, de aceea am fost nevoiți să luăm mediile din datele pe județe, din care cauză grupăm aparte datele referitoare la gubernia Kostroma. În ceea ce privește gubernia Iaroslavl, se consideră că dintre cei cu îndeletniciri sezoniere neagricole lipsesc în tot cursul anului 68,7% ; toamna și iarna — 12,6% ; primăvara și vara — 18,7%. Menționăm că datele referitoare la gubernia Iaroslavl („Privire asupra guberniei Iaroslavl". Partea a II-a. Iaroslavl, 1896) nu sînt comparabile cu datele anterioare, pentru că se bazează pe declarațiile preoților etc., și nu pe date referitoare la pașapoartele interne.

www.dacoromanica.ro

Pretutindeni, cel mai mare număr de pașapoarte interne se eliberează primăvara. Prin urmare majoritatea muncitorilor care lipsesc temporar nu sînt trecuți în recensămintele orașelor *. Dar și cei care rămîn temporar la oraș pot fi încadrați cu mai mult temei în categoria populației urbane decît în categoria populației rurale : „O familie care în cursul întregului an sau în cea mai mare parte a anului își procură mijloacele de existență la oraș poate să fie considerată cu mult mai mult temei ca domiciliind la oraș, unde își asigură existența, decît la sat, de care nu este legată decît prin legături de rudenie și fiscale" **. Ce importanță uriașă mai au și astăzi aceste legături fiscale se vede, de pildă, din faptul că dintre locuitorii din gubernia Kostroma cu îndeletniciri sezoniere neagricole „ararеori țăranii primesc pentru el (pentru pămînt) o sumă cu care să-și acopere o mică parte din dări ; de obicei cei care îl iau în arendă îl lucrează ca vai de lume, iar cel care îl dă în arendă plătește toate dările singur" (D. Jbankov : „Babia storona". Kostroma, 1891, pag. 21). Și în „Privire asupra guberniei Iaroslavl" (partea a II-a, Iaroslavl, 1896) găsim adeseori indicații care dovedesc necesitatea pentru muncitorii cu îndeletniciri sezoniere neagricole de a scăpa de sat și de lot (pag. 28, 48, 149, 150, 166 și altele) ***.

* Se știe, de pildă, că în suburbiile Petersburgului, în timpul verii, numărul populației crește într-o măsură foarte mare.

** „Analiza datelor statistice cu privire la gubernia Kaluga pe 1896". Kaluga, 1897, pag. 18 din secțiunea a II-a.

*** „Îndeletnicirile sezoniere neagricole... constituie o formă care camuflează procesul continuu al dezvoltării orașelor... Posesiunea pămîntului în obște și diferitele particularități ale sistemului financiar și administrativ al Rusiei nu permit țăranilor să devină orășeni cu ușurința cu care se face acest lucru în Occident... Fire de natură juridică mențin legăturile lor (ale celor cu îndeletniciri sezoniere neagricole) cu satul, deși de fapt, prin ocupațiile, deprinderile și înclinările lor, ei s-au adaptat pe deplin orașului, și de multe ori pentru ei aceste legături nu sînt decît o povară" („Russkaia Mîsl", 1896, nr. 11, pag. 227). Toate acestea sînt foarte adevărate, dar pentru un publicist nu este suficient. De ce autorul nu s-a pronunțat cu hotărîre pentru libertatea deplină de deplasare, pentru libertatea pentru țărani de a ieși din obște ? Liberalii noștri se mai tem încă — de altfel fără nici un motiv — de narodnicii noștri.

Iată acum, pentru comparație, un raționament al d-lui Jbankov, care simpatizează cu narodnicismul : „Îndeletnicirile sezoniere neagricole constituie, ca să zic așa, un paratrăsnet (sic !) împotriva creșterii intense a capitalelor și a orașelor noastre mari, precum și împotriva creșterii numărului proletariatului orășenesc și a celui lipsit de pămînt. Atît din punct de vedere sanitar cît și din punct de vedere social-economic, această influență a cîștigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere neagricole trebuie considerată folositoare : cît timp masa poporului nu este complet ruptă de pămînt, care asigură întrucîtva muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere neagricole existența" („asigurare" de care ei caută să scape plătind bani !), „acești muncitori nu pot deveni un instrument orb al producției capitaliste, și totodată se mențin

www.dacoromanica.ro

Dar cît de mare este numărul muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere neagricole? Numărul muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere este de cel puțin *5.000.000–6.000.000*. Într-adevăr, în 1884, în Rusia europeană s-au eliberat aproape 4.670.000 de pașapoarte interne și de permise provizorii *, iar veniturile provenite din eliberarea pașapoartelor interne au sporit din 1884 și pînă în 1894 cu mai mult de o treime (de la 3.300.000 la 4.500.000 de ruble). În 1897 s-au eliberat în total în Rusia 9.495.700 de pașapoarte interne și de permise provizorii (dintre care 9.333.200 în cele 50 de gubernii din Rusia europeană). În 1898 s-au eliberat 8.259.900 (dintre care în Rusia europeană 7.809.600) **. D-l S. Korolenko a stabilit numărul muncitorilor excedentari (în comparație cu cererea locală) din Rusia europeană la 6.300.000. Am văzut mai sus (cap. III, § IX, pag. 174) *** că în 11 gubernii agricole numărul pașapoartelor interne eliberate depășește calculul d-lui S. Korolenko (2.000.000 față de 1.700.000). Putem adăuga acum datele referitoare la 6 gubernii neagricole: d-l Korolenko apreciază numărul muncitorilor excedentari din aceste gubernii la 1.287.800 de oameni, iar numărul pașapoartelor interne eliberate la 1.298.600 ****. Astfel, în 17 gubernii din Rusia europeană (11 cu cernoziom plus 6 fără cernoziom), d-l S. Korolenko a socotit 3.000.000 de muncitori excedentari (față de cererea locală). Iar în perioada 1890–1900, în aceste 17 gubernii s-au eliberat 3.300.000 de pașapoarte și permise. În 1891 în aceste 17 gubernii s-a realizat 52,2% din totalul veniturilor provenite din eliberarea pașapoartelor interne. Prin urmare, *numă-*

speranța în organizarea unor obști agricole-industriale" („Iuridiceski Vestnik", 1890, nr. 9, pag. 145). Într-adevăr, menținerea speranțelor mic-burgheze nu este oare folositoare? În ceea ce privește însă „instrumentul *orb*", atît experiența Europei cît și toate faptele constatate în Rusia arată că această calificare este infinit mai valabilă pentru muncitorul care menține legăturile cu pămîntul și cu relațiile patriarhale decît pentru cel care a rupt aceste legături. Chiar cifrele și datele d-lui Ibankov arată că muncitorul cu îndeletniciri sezoniere neagricole devenit „petersburghez" știe mai multă carte, e mai cultivat și mai ridicat decît locuitorul sedentar din vreun județ „păduros" din gubernia Kostroma.

* *L. Vesin.* „Însemnătatea îndeletnicirilor sezoniere neagricole etc.", „Delo", 1886, nr. 7, și 1887, nr. 2.

** „Statistica ramurilor de producție impuse la accize etc. pe 1897—1898". Petersburg, 1900. Publicația direcției generale a impozitelor indirecte.

*** Vezi volumul de față, pag. 229. — *Nota red.*

*'** Gubernille: Moscova (1885, date învechite), Tver (1896), Kostroma (1892), Smolensk (1895), Kaluga (1895) și Pskov (1896). Izvoarele sînt indicate mai sus. Datele se referă la toate permisele de deplasare eliberate pentru bărbați și femei.

www.dacoromanica.ro

rul muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere depăşeşte, după toate probabilităţile, 6.000.000. În sfîrşit, datele statistice ale zemstvelor (în cea mai mare parte învechite) l-au dus pe d-l Uvarov la concluzia că cifra dată de d-l S. Korolenko e aproape de adevăr, iar cifra de 5.000.000 de muncitori cu îndeletniciri sezoniere este „cît se poate de plauzibilă" *.

Se pune acum întrebarea : cît de mare este numărul muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere agricole şi neagricole ? D-l N.–on afirmă cu foarte multă îndrăzneală şi cu totul greşit că „imensa majoritate a îndeletnicirilor sezoniere ale ţăranilor sînt tocmai îndeletniciri agricole" („Studii", pag. 16). Ceaslavski, la care se referă d-l N.–on, se exprimă cu mai multă prudenţă ; el nu citează nici un fel de date şi se mărgineşte la consideraţii de ordin general referitoare la mărimea regiunilor care furnizează contingente de muncitori cu îndeletniciri sezoniere atît agricole cît şi neagricole. Datele d-lui N.–on referitoare la traficul de călători pe căile ferate nu dovedesc absolut nimic, deoarece muncitorii neagricoli pleacă şi ei de acasă îndeosebi primăvara, servindu-se de căile ferate, într-o măsură incomparabil mai mare decît muncitorii agricoli**. Noi credem, dimpotrivă, că majoritatea (deşi nu „imensă") a muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere este formată, probabil, din muncitori neagricoli. Această părere se întemeiază, în primul rînd, pe datele referitoare la repartizarea venitului provenit din eliberarea paşapoartelor interne, iar în al doilea rînd pe datele d-lui Vesin. Încă Flerovski, bazîndu-se pe datele pe anii 1862/63 referitoare la repartizarea venitului provenit din „diferite taxe" (peste o treime din aceste venituri provin din eliberarea paşapoartelor interne), a tras concluzia că cel mai mare număr de ţărani pleacă pentru cîştiguri din guberniile celor două capitale şi din guberniile neagricole ***. Dacă vom lua cele 11 gubernii neagricole pe care le-am grupat mai sus (punctul 2 din paragraful de faţă) într-o singură regiune, din care muncitorii neagricoli pleacă într-un număr imens, vom constata că ele cuprindeau în 1885 numai 18,7% din populaţia întregii Rusii

* „Monitorul igienei sociale, al medicinei legale şi al medicinei practice", 1896, iulie. *M. Uvarov :* „Despre influenţa îndeletnicirilor sezoniere neagricole asupra situaţiei sanitare a Rusiei". D-l Uvarov a totalizat datele referitoare la 126 de judeţe din 20 de gubernii.

** Vezi mai sus, pag. 174 (volumul de faţă, pag. 228—229. — *Nota red.*) notă.

*** „Situaţia clasei muncitoare din Rusia". Petersburg, 1869, pag. 400 şi urm.

www.dacoromanica.ro

europene (în 1897 – 18,3%), în timp ce 42,9% din veniturile realizate din eliberarea paşapoartelor interne în 1885 (în 1891 – 40,7%) proveneau din aceste gubernii *. Muncitorii neagricoli pleacă şi din foarte multe alte gubernii şi de aceea considerăm că muncitorii agricoli reprezintă mai puţin de jumătate din muncitorii cu îndeletniciri sezoniere. D-l Vesin repartizează 38 de gubernii din Rusia europeană (care eliberează 90% din totalul permiselor necesare pentru deplasare) pe grupuri în funcţie de predominarea cutărei sau cutărei forme de îndeletniciri sezoniere, prezentînd următoarele date ** :

Grupuri de gubernii	Numărul legitimaţiilor eliberate pentru deplasare în 1884 (în mii)			Populaţia în 1885 în mii	Numărul legit. elib. pt. depl. la 1.000 de locuit.
	Paşapoarte interne	Permise provizorii	Total		
I. 12 gubernii în care predomină strămutările pentru îndeletniciri sezoniere neagricole	967,8	794,5	1.762,3	18.643,8	94
II. 5 gubernii intermediare	423,9	299,5	723,4	8.007,2	90
III. 21 de gubernii în care predomină strămutările pentru îndeletniciri sezoniere agricole	700,4	1.046,1	1.746,5	42.518,5	41
38 de gubernii	2.092,1	2.140,1	4.232,2	69.169,5	61

* Datele referitoare la venitul provenit din eliberarea paşapoartelor interne sînt luate din „Culegerea de date cu privire la Rusia" pe 1884/85 şi pe 1896. În 1885 venitul provenit din eliberarea paşapoartelor interne în Rusia europeană reprezenta 37 de ruble la 1.000 de locuitori, iar în 11 gubernii neagricole — 86 de ruble la 1.000 de locuitori.

** Ultimele două coloane din tabel au fost adăugate de noi. În grupul I au fost incluse gubernniile : Arhanghelsk, Vladimir, Vologda, Veatka, Kaluga, Kostroma, Moscova, Novgorod, Perm, Petersburg, Tver şi Iaroslavl ; în grupul al II-lea : Kazan, Nijni-Novgorod, Reazan, Tula şi Smolensk ; în grupul al III-lea : Basarabia, Volînia, Voronej, Ekaterinoslav, Don, Kiev, Kursk, Orenburg, Orel, Penza, Podolia, Poltava, Samara, Saratov, Simbirsk, Taurida, Tambov, Ufa, Harkov, Herson şi Cernigov. — Vom remarca că această grupare prezintă inexactităţi constînd în aceea că se exagerează însemnătatea îndeletnicirilor sezoniere agricole. Gubernniile : Smolensk, Nijni-Novgorod şi Tula trebuie să fie incluse în grupul I (comp. „Studiu agricol cu privire la gubernia Nijni-Novgorod pe 1896", cap. XI. — „Anuarul guberniei Tula pe 1895", cap. VI, pag. 10 : numărul celor care pleacă pentru îndeletniciri sezoniere este apreciat la 188.000, iar d-l S. Korolenko a înregistrat numai 50.000 de muncitori excedentari ! — în 6 judeţe nordice fără cernoziom sînt 107.000 de muncitori care pleacă pentru îndeletniciri sezoniere). Gubernia Kursk trebuie să fie inclusă în grupul al II-lea (S. Korolenko, l. c. : din 7 judeţe muncitorii pleacă mai ales pentru îndeletniciri neagricole, iar din celelalte 8 — numai pentru îndeletniciri agricole). Din nefericire, d-l Vesin nu dă date pe gubernii referitoare la numărul de permise eliberate pentru deplasare.

www.dacoromanica.ro

„Aceste cifre arată că îndeletnicirile sezoniere au luat o mai mare mare amploare în primul grup decît în al treilea... Apoi, din cifrele citate se vede că perioada de timp în care muncitorul plecat pentru cîştiguri lipseşte variază în funcţie de deosebirile dintre grupuri. Acolo unde predomină îndeletnicirile sezoniere neagricole, durata timpului cît lipseşte muncitorul este mult mai mare" („Delo", 1886, nr. 7, pag. 134).

În sfîrşit, statistica ramurilor de producţie impuse la accize etc., menţionată mai sus, ne dă posibilitatea să repartizăm numărul legitimaţiilor eliberate pe toate cele 50 de gubernii ale Rusiei europene. Făcînd corectările arătate mai sus la gruparea d-lui Vesin şi repartizînd pe aceleaşi trei grupuri cele 12 gubernii care n-au fost incluse pe anul 1884 (la grupul I – guberniile Olonetk şi Pskov ; la grupul al II-lea – guberniile baltice şi cele de nord-vest, adică 9 gubernii ; la grupul al III-lea – gubernia Astrahan), obţinem următorul tablou :

Grupuri de gubernii	Numărul tuturor categoriilor de legitimaţii eliberate	
	1897	*1898**
I. 17 gubernii în care predomină strămutările pentru îndeletniciri sezoniere neagricole	4.437.392	3.369.597
II. 12 gubernii intermediare	1.886.733	1.674.231
III. 21 de gubernii în care predomină strămutările pentru îndeletniciri sezoniere agricole	3.009.070	2.765.762
Total pe 50 de gubernii	9.333.195	7.809.590

Potrivit acestor date, îndeletnicirile sezoniere sînt considerabil mai dezvoltate în grupul I decît în grupul al III-lea.

Aşadar este neîndoielnic că mobilitatea populaţiei în zona neagricolă a Rusiei este incomparabil mai mare decît în zona agricolă. Numărul muncitorilor neagricoli care se strămută în

* În treacăt fie zis, autorul care a analizat aceste date (l. c., cap. VI, pag. 639) explică micşorarea numărului paşapoartelor interne eliberate în 1898 prin faptul că numărul de muncitori care pleacă vara în guberniile din sud s-a micşorat din cauza recoltei proaste şi a răspîndirii maşinilor agricole. Această explicaţie nu este cîtuşi de puţin valabilă, pentru că cel mai puţin a scăzut numărul paşapoartelor eliberate pentru grupul al III-lea, iar cel mai mult pentru grupul I. Apoi, sînt oare comparabile metodele de înregistrare din 1897 şi cele din 1898 ? *(Notă la ediţia a 2-a).*

www.dacoromanica.ro

căutare de munci sezoniere este mai mare decît acela al muncitorilor agricoli, *fiind de nu mai puțin de trei milioane.*

Toate izvoarele dovedesc creșterea enormă și tot mai intensă a numărului muncitorilor care se strămută pentru munci sezoniere. Venitul rezultat din eliberarea pașapoartelor interne a crescut de la 2.100.000 de ruble, cît era în 1868 (1.750.000 de ruble în 1866), la 4.500.000 de ruble în 1893/94, adică a crescut de mai bine de două ori. Numărul pașapoartelor interne și al permiselor provizorii eliberate a crescut în gubernia Moscova din 1877 și pînă în 1885 cu 20% (pentru bărbați) și cu 53% (pentru femei) ; în gubernia Tver numărul acestora a crescut din 1893 și pînă în 1896 cu 5,6% ; în gubernia Kaluga din 1885 pînă în 1895 cu 23% (iar numărul lunilor în care muncitorii lipsesc – cu 26%) ; în gubernia Smolensk de la 100.000 în 1875 la 117.000 în 1885 și la 140.000 în 1895 ; în gubernia Pskov de la 11.716 în 1865–1875 la 14.944 în 1876 și la 43.765 în 1896 (pentru bărbați). În gubernia Kostroma s-au eliberat în 1868 23,8 pașapoarte interne și permise provizorii la 100 de bărbați, 0,85 la 100 de femei, iar în 1880 – 33,1 și 2,2. Etc. etc.

Îndeletnicirile sezoniere neagricole constituie, ca și sustragerea populației de la agricultură și îndreptarea ei spre orașe, *un fenomen progresist.* Ele smulg populația din fundurile de provincie, părăsite, înapoiate, uitate de istorie, și o atrag în vîrtejul vieții sociale moderne. Ele fac să crească nivelul de cultură al populației * și nivelul ei de conștiință **, îi inoculează deprinderi și necesități de om civilizat ***. Țăranii sînt

* Jbankov : „Influența cîștigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere", pag. 36 și urm. Procentul bărbaților știutori de carte în județele din gubernia Kostroma în care îndeletnicirile sezoniere sînt dezvoltate este de 55,9% ; în județele industriale — de 34,9% ; în județele cu populația sedentară (păduroase) — de 25,8% ; procentul femeilor știutoare de carte : 3,5%—2,0% — 1,3% ; procentul celor care învață : 1,44%—1,43% — 1,07%. În județele în care îndeletnicirile sezoniere sînt dezvoltate, copiii învață și la Petersburg.

** „Petersburghezii știutori de carte se tratează hotărît mai bine și mai conștient" (ibid., 34), încît bolile molipsitoare au asupra lor un efect mai puțin dezastruos decît în plășile *„cu un nivel de cultură mai scăzut"* (subliniat de autor).

*** „Județele în care îndeletnicirile sezoniere sînt dezvoltate întrec simțitor regiunile agricole și păduroase sub raportul nivelului de trai... Petersburghezii sînt îmbrăcați mult mai curat, mai spilcuit și mai igienic... Copiii sînt ținuți mai curat, din care cauză scabia și alte boli de piele sînt mai rare la ei" (ibid., 39. Comp. „Îndeletnicirile sezoniere din gubernia Smolensk", pag. 8). „Satele în care îndeletnicirile sezoniere sînt dezvoltate se deosebesc

www.dacoromanica.ro

atraşi spre îndeletniciri sezoniere din „motive de ordin mai înalt", adică de aparenţă de cultură şi de spilcuiala petersburghezului ; ei caută „unde e mai bine". „Se consideră că munca şi viaţa la Petersburg sînt mai uşoare decît munca şi viaţa la ţară" *. „Despre locuitorii de la ţară se spune că sînt *necioplţi*, şi, ceea ce e mai ciudat, ei nu se supără cîtuşi de puţin, spunîndu-şi chiar ei astfel şi plîngîndu-se că părinţii lor nu i-au dat la învăţătură la Petersburg. De altfel trebuie să spunem că şi aceşti locuitori necioplţi ai satelor sînt departe de a fi atît de *necioplţi* ca cei din regiunile pur agricole : fără să vrea, ei îşi însuşesc ţinuta şi deprinderile petersburghezilor, strălucirea capitalei se răsfrînge indirect şi asupra lor" **. În gubernia Iaroslavl (în afară de exemplele de îmbogăţire) „mai este o cauză care alungă pe om din casa lui. E opinia publică, care atribuie pe toată viaţa unui om care n-a stat la Petersburg sau în altă parte, ci se ocupă cu agricultura sau cu vreo meserie, calificativul de mocan, şi un astfel de om cu greu îşi poate găsi o logodnică" („Privire asupra guberniei Iaroslavl", II, 118). Strămutarea în oraşe dezvoltă personalitatea civică a ţăranului, eliberîndu-l de acel noian de relaţii patriarhale şi personale de dependenţă şi de închistare feudală care sînt atît de puternice la sate ***. ...„Un factor primordial care contribuie la menţinerea îndeletnicirilor sezoniere este creşterea în rîndurile poporului a conştiinţei propriei personalităţi. Eliberarea de sub jugul dependenţei iobage, contactul îndelungat al părţii mai energice a populaţiei săteşti cu viaţa de la oraş au trezit de mult în rîndurile ţărănimii din gubernia Iaroslavl dorinţa de a-şi apăra «eul», de a

considerabil de satele în care populaţia este sedentară : locuinţele, îmbrăcămintea, toate deprinderile şi distracţiile amintesc mai curînd viaţa de orăşean decît viaţa de ţăran" („Îndeletnicirile sezoniere din gubernia Smolensk", pag. 3). În plăşile din gubernia Kostroma în care îndeletnicirile sezoniere sînt dezvoltate, „în jumătate din numărul caselor existente veţi găsi hîrtie, cerneală, creioane şi peniţe" („Babia storona", 67—68).

* „Babia storona", 26—27, 15.

** Ibid., pag. 27.

*** De pildă, pe ţăranii din gubernia Kostroma îi îndeamnă să treacă în rîndurile tîrgoveţilor, printre altele, eventualele „pedepse corporale, care pentru un petersburghez spilcuit sînt şi mai îngrozitoare decît pentru un ţăran necioplit" (ibid., 58).

www.dacoromanica.ro

scăpa din situaţia de mizerie şi de dependenţă la care o condamnau condiţiile vieţii de la ţară şi de a răzbate la o viaţă înstărită, independentă şi onorabilă... Un ţăran care trăieşte din cîştiguri provenite din îndeletnicirile în afară se simte mai liber, mai egal în drepturi cu persoane aparţinînd altor stări sociale, şi de aceea tineretul sătesc tinde din ce în ce mai mult spre oraşe" („Privire asupra guberniei Iaroslavl", II, 189–190).

Strămutarea în oraşe slăbeşte vechea familie patriarhală, pune femeia într-o situaţie mai independentă, de egalitate în drepturi cu bărbatul. „În comparaţie cu regiunile unde populaţia este sedentară, familia din Soligalici şi Ciuhloma" (judeţe din gubernia Kostroma în care îndeletnicirile sezoniere sînt cel mai dezvoltate) „e mult mai puţin puternică nu numai în ceea ce priveşte autoritatea patriarhală a celui mai în vîrstă, dar chiar şi în ceea ce priveşte relaţiile dintre părinţi şi copii, dintre soţ şi soţie. Desigur că de la fiii care sînt trimişi la Petersburg de la vîrsta de 12 ani nu te poţi aştepta la o puternică dragoste filială şi la un ataşament faţă de casa părintească ; ei devin, fără să vrea, cosmopoliţi : «unde-i bine, acolo-i patria»" *. „Femeia din judeţul Soligalici, obişnuită să se lipsească de ajutorul bărbatului şi să se descurce şi fără el, nu seamănă nici pe departe cu ţăranca abrutizată din zona agricolă : femeia din judeţul Soligalici este independentă, de sine stătătoare... Bătăile şi maltratarea soţiilor sînt aici excepţii rare... În general, egalitatea femeii cu bărbatul se manifestă aproape pretutindeni şi în toate "**.

În sfîrşit – last but not least *** – îndeletnicirile sezoniere neagricole sporesc nu numai salariul muncitorilor salariaţi care se strămută, *ci şi salariul celor care rămîn.*

Acest fapt îşi găseşte o expresie vie în fenomenul general constînd în aceea că guberniile neagricole, caracterizîndu-se prin salarii mai ridicate decît cele agricole, atrag muncitori rurali din acestea din urmă ****. Iată date interesante referitoare la gubernia Kaluga :

* Ibid., 88.
** „Iuridiceski Vestnik", 1890, nr. 9, pag. 142.
*** — ultima la număr, dar nu ca importanţă. — *Nota trad.*
**** Comp. cap. IV, § IV (volumul de faţă, pag. 261. — *Nota red.)*

www.dacoromanica.ro

Grupuri de judeţe după proporţiile îndeletnicirilor sezoniere	Procentul muncitorilor bărbaţi cu îndeletniciri sezoniere din totalul populaţiei de sex masculin	Cîştigul lunar în ruble	
		al muncitorului cu îndeletniciri sezoniere neagricole	al muncitorului agricol angajat cu anul
I.	38,7	9	5,9
II.	36,3	8,8	5,3
III.	32,7	8,4	4,9

„Aceste cifre explică pe deplin... următoarele fenomene : 1) că îndeletnicirile sezoniere exercită influenţă în direcţia sporirii salariilor în producţia agricolă şi 2) că ele sustrag cele mai bune forţe ale populaţiei" *. Nu sporeşte numai salariul în bani, ci şi salariul real. În grupul de judeţe în care la 100 de lucrători cel puţin 60 au îndeletniciri sezoniere, salariul mediu al unui muncitor agricol angajat cu anul este de 69 de ruble sau 123 de puduri de secară ; în judeţele în care muncitorii cu îndeletniciri sezoniere reprezintă 40–60%, salariul este de 64 de ruble sau de 125 de puduri de secară ; în judeţe în care mai puţin de 40% din muncitori au îndeletniciri sezoniere, salariul este de 59 de ruble sau de 116 puduri de secară **. Pe aceleaşi grupuri de judeţe procentul corespondenţelor cuprinzînd plîngeri cu privire la lipsa de muncitori scade cu regularitate : 58%–42%–35%. În industria prelucrătoare salariile sînt mai mari decît în agricultură, iar „îndeletnicirile neagricole, după relatările numeroşilor domni corespondenţi, contribuie la dezvoltarea în mediul ţărănesc a unor noi cerinţe (ceai, stămburi, ghete, ceasornice etc.), ridică nivelul general al ţăranilor, influenţînd astfel în direcţia sporirii salariilor"***. Iată o apreciere tipică a unui corespondent : „Lipsa" (de muncitori) „este întotdeauna totală, iar cauza constă în faptul că populaţia din suburbiile oraşelor este răsfăţată, munceşte la atelierele căilor ferate şi are slujbe tot acolo. Oraşul Kaluga fiind aproape, pieţele din oraş atrag permanent pe locuitorii din suburbii care vin să vîndă ouă, lapte etc., după care începe o beţie generală în cîrciumi ; cauza este că întreaga populaţie

* „Analiza datelor statistice cu privire la gubernia Kaluga pe 1896", cap. II, pag. 48.
** Ibid., cap. I, pag. 27.
*** Ibid., pag. 41.

www.dacoromanica.ro

tinde spre cîştiguri mari şi trîndăvie. Se consideră că a fi muncitor agricol este o *ruşine,* oamenii caută să plece în oraşe, unde formează proletariatul şi golănimea ; satele suferă însă din cauza lipsei de lucrători pricepuţi şi sănătoşi" *. Sîntem pe deplin îndreptăţiţi să calificăm această apreciere a îndeletnicirilor sezoniere drept o apreciere *narodnicistă.* De pildă, d-l Jbankov, arătînd că se strămută nu lucrătorii de prisos, ci cei „necesari", cărora le iau locul agricultorii veniţi din altă parte, consideră că „asemenea înlocuiri reciproce sînt în mod evident foarte neconvenabile" **. O, pentru cine, d-le Jbankov ? „Viaţa în capitale inoculează multe *deprinderi de om civilizat, dar de speţă inferioară,* precum şi înclinaţii spre lux şi eleganţă, din care cauză se prăpădesc degeaba (sic !!) atîţia bani" *** ; cheltuielile pentru eleganţa asta etc. sînt de cele mai multe ori „neproductive" (!!) ****. D-l Herzenstein vociferează pur şi simplu în legătură cu „civilizaţia de paradă", cu „dezmăţul pe scară largă", „chefurile neînfrînate", „beţia sălbatică şi desfrîul ieftin" etc. ***** Din faptul că îndeletnicirile sezoniere au luat o dezvoltare în masă, statisticienii din Moscova trag concluzia că este de-a dreptul necesar să se ia „măsuri care să scadă nevoia de cîştiguri provenite din îndeletniciri sezoniere"******. D-l Karîşev raţionează astfel despre îndeletnicirile sezoniere : „Numai mărirea suprafeţei de pămînt folosite de ţărani care să fie suficientă pentru satisfacerea principalelor cerinţe (!) ale

---

* Ibid., pag. 40. Subliniat de autor.

** „Babia storona", 39 şi 8. „Nu vor exercita oare aceşti adevăraţi agricultori" (veniţi din altă parte) „prin condiţiile lor de viaţă înstărită o influenţă care să trezească şi pe locuitorii băştinaşi, care văd baza existenţei lor în cîştigurile provenite din îndeletnicirile sezoniere şi nu în cultivarea pămîntului ?" (pag. 40). „De altfel — spune cu regret autorul — am dat mai sus un exemplu care dovedeşte o influenţă contrară". Iată acest exemplu. Nişte locuitori din gubernia Vologda cumpăraseră o bucată de pămînt şi duceau o viaţă „foarte înstărită". „La întrebarea pe care am pus-o unui ţăran, anume pentru ce, cu toată viaţa lui înstărită, a lăsat pe fiul lui să plece la Petersburg, am primit următorul răspuns : «că nu sîntem săraci, asta-i adevărat, dar la noi viaţa e prea întunecată, iar el, luîndu-se după alţii, a vrut să înveţe carte ; de altfel chiar la noi acasă el era mai răsărit»" (pag. 25). Bieţii narodnici ! Cum să nu te apuce regretul cînd nici măcar exemplul ţăranilor agricultori înstăriţi care cumpără pămînt nu poate „să trezească" tineretul care, voind „să înveţe carte", fuge de „lotul care-i asigură existenţa" !

*** „Influenţa cîştigurilor provenite din îndeletniciri sezoniere etc.", 33, subliniat de autor.

**** „Iuridiceski Vestnik", 1890, nr. 3, 138.

***** „Russkaia Misl" (nu „Russki Vestnik", ci „Russkaia Misl"), 1887, nr. 9, pag. 163.

****** „Paşapoarte interne etc.", pag. 7.

www.dacoromanica.ro

familiei poate să rezolve această foarte serioasă problemă a economiei noastre naţionale" *.

Şi nici unuia dintre aceşti domni sentimentali nu-i trece prin cap că, înainte de a vorbi de „rezolvarea unor probleme foarte serioase", trebuie să se asigure ţăranilor libertatea deplină de a se deplasa, libertatea de a renunţa la pămînt şi de a se retrage din obşte, libertatea de a se stabili (fără „răscumpărare") în orice comună, urbană sau rurală, din cuprinsul statului !

Aşadar, sustragerea populaţiei de la agricultură se manifestă în Rusia prin dezvoltarea oraşelor (disimulată, în parte, prin colonizarea internă), a suburbiilor, a satelor şi a tîrgurilor cu industrie de fabrică şi cu caracter industrial şi comercial, precum şi prin îndeletniciri sezoniere neagricole. Toate aceste procese, care s-au desfăşurat şi se desfăşoară rapid atît în lărgime cît şi în adîncime în cursul epocii de după reformă, fac parte integrantă şi necesară din dezvoltarea capitalistă şi au o însemnătate profund progresistă în raport cu formele vechi ale vieţii.

III. EXTINDEREA FOLOSIRII MUNCII SALARIATE

În problema dezvoltării capitalismului, cea mai mare importanţă, poate, o are gradul de răspîndire a muncii salariate. Capitalismul este stadiul de dezvoltare a producţiei de mărfuri în care şi forţa de muncă devine marfă. Tendinţa principală a capitalismului este ca toată forţa de muncă din economia naţională să fie folosită în producţie numai prin vînzarea-cumpărarea de către întreprinzători. Am căutat să analizăm amănunţit mai sus felul cum s-a manifestat această tendinţă în Rusia de după reformă, iar acum trebuie să facem un bilanţ în această problemă. La început vom totaliza datele citate în capitolele precedente referitoare la numărul celor care-şi vînd

* „Russkoe Bogatstvo", 1896, nr. 7, pag. 18. Prin urmare, trebuinţele „principale" trebuie să fie satisfăcute de lot, iar celelalte trebuinţe, probabil, de „cîştigurile locale", obţinute în „satele" care „suferă din cauza lipsei de muncitori pricepuţi şi sănătoşi" !

www.dacoromanica.ro

forța de muncă, iar după aceea (în paragraful următor) vom arăta contingentul celor care cumpără forță de muncă.

Populația muncitoare a țării care participă la producerea de valori materiale este aceea care furnizează vînzători de forță de muncă. Se consideră că această populație reprezintă aproximativ 15.500.000 de muncitori adulți de sex masculin *. Am arătat în capitolul al II-lea că grupul inferior al țărănimii nu reprezintă altceva decît proletariatul rural ; totodată s-a menționat (pag. 122, notă**) că formele de vînzare a forței de muncă de către acest proletariat vor fi analizate mai jos. Să totalizăm acum numărul de muncitori salariați repartizați pe categorii, indicate în expunerea anterioară: 1) muncitorii agricoli salariați. Numărul lor este de aproximativ 3.500.000 (în Rusia europeană). 2) Muncitorii de fabrică, minerii și feroviarii — aproximativ 1.500.000. În total, cinci milioane de muncitori salariați de profesie. Mai departe, 3) muncitorii din construcții — aproximativ 1.000.000. 4) Muncitorii ocupați în exploatările forestiere (tăierea lemnului și prelucrarea lui primară, plutăritul etc.), muncitorii ocupați la lucrările de terasament, la construcțiile de căi ferate, cu încărcarea și descărcarea mărfurilor și în general cu tot felul de munci „brute" în centrele industriale. Numărul lor este de aproximativ 2.000.000 ***. 5) Muncitorii care lucrează la domiciliu pentru capitaliști, precum și cei angajați în industria prelucrătoare, care nu este inclusă în „industria de fabrică". Numărul lor este de aproximativ 2.000.000.

În total, *numărul muncitorilor salariați este de circa zece milioane.* Excludem din numărul lor aproximativ 2.500.00 re-

* Cifra din „Culegerea de materiale statistice etc." (publicația cancelariei comitetului de miniștri, 1894) este de 15.546.618. Această cifră a fost obținută în modul următor. De obicei se consideră că populația orășenească este egală cu populația care nu participă la producerea de valori materiale. Populația țărănească masculină adultă este redusă cu 7% (4½% face serviciul militar și 2½% este în servicii civile).

** Vezi volumul de față, pag. 165—166. — *Nota red.*

*** Am văzut mai sus că numai numărul muncitorilor forestieri se ridică la aproape 2.000.000. Numărul muncitorilor din ultimele două categorii indicate de noi este mai mare decît numărul total al muncitorilor cu îndeletniciri sezoniere neagricole, pentru că o parte din muncitorii din construcții, salahorii și mai cu seamă muncitorii forestieri fac parte din categoria muncitorilor locali, și nu a celor veniți din altă parte. Am văzut însă că numărul muncitorilor cu îndeletnicirii sezoniere neagricole este de cel puțin 3.000.000.

www.dacoromanica.ro

prezentînd femeile şi copiii *, – rămîn astfel *7.500.000 de muncitori salariaţi, bărbaţi adulţi, adică aproximativ jumătate* din întreaga populaţie masculină adultă a ţării care participă la producerea de valori materiale **. O parte din această masă imensă de muncitori salariaţi au rupt-o cu desăvîrşire cu pămîntul şi trăiesc exclusiv din vînzarea forţei de muncă. În categoria acestora intră majoritatea imensă a muncitorilor de fabrică (între care, incontestabil, şi muncitorii feroviari şi cei din industria extractivă şi siderurgică), apoi o anumită parte a muncitorilor din construcţii, de pe vase şi salahori ; în sfîrşit, o bună parte a muncitorilor din manufacturile capitaliste, precum şi locuitorii din centrele neagricole care lucrează la domiciliu pentru capitalişti. O altă parte, mai mare, n-a rupt-o încă cu pămîntul şi îşi acoperă în parte cheltuielile cu produsele gospodăriei sale agricole pe un minuscul petic de pămînt, reprezentînd, prin urmare, tipul de muncitori salariaţi cu lot, pe care ne-am străduit să-l înfăţişăm sub toate aspectele în capitolul al II-lea. Într-o expunere anterioară am arătat că toată această masă imensă de muncitori salariaţi s-a format mai cu seamă în epoca de după reformă şi că ea continuă să crească rapid.

Este important să relevăm însemnătatea concluziei noastre în problema suprapopulaţiei relative (sau a contingentului armatei de rezervă a şomerilor) pe care o creează capitalismul. Datele referitoare la numărul total al muncitorilor salariaţi din toate ramurile economiei naţionale scot la iveală în mod concret greşeala fundamentală a teoriei economice narodniciste în această problemă. După cum am mai avut prilej să arătăm în altă parte („Studii", pag. 38–42 ***), această greşeală constă în faptul că economiştii narodnici (d-nii V. V., N.–on şi alţii), care au perorat la nesfîrşit despre „eliberarea" muncitorilor de către capitalism, nici nu s-au gîndit să analizeze formele

* După cum am văzut, în industria de fabrică, numărul femeilor şi al copiilor e ceva mai mare de 1/4 din numărul total al muncitorilor. În industria extractivă, forestieră, a construcţiilor etc., numărul femeilor şi al copiilor e foarte mic. Dimpotrivă, în munca capitalistă la domiciliu ei participă, probabil, într-un număr mai mare decît bărbaţii.

** Pentru a evita vreo neînţelegere, menţionăm că nu pretindem nicidecum că aceste cifre sînt absolut exacte din punct de vedere statistic, vrem doar să arătăm cu aproximaţie diversitatea formelor muncii salariate şi marele număr pe care îl reprezintă salariaţii.

*** Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 167—172. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

concrete ale suprapopulației capitaliste din Rusia ; apoi greșeala constă în faptul că ei nu au înțeles de loc necesitatea unei mase imense de muncitori de rezervă pentru însăși existența și dezvoltarea capitalismului nostru. Prin lamentări și calcule bizare cu privire la numărul de muncitori „de fabrică" *, ei au transformat una din condițiile principale ale dezvoltării capitalismului într-un argument prin care căutau să demonstreze că capitalismul este o greșeală, că el nu este cu putință fiind lipsit de orice bază etc. În realitate însă capitalismul în Rusia n-ar fi putut niciodată să atingă gradul actual de dezvoltare, n-ar fi putut să existe nici măcar un an dacă exproprierea micilor producători n-ar fi creat o masă de multe milioane de muncitori salariați gata să satisfacă, la prima chemare, chiar și cea mai mare cerere a întreprinzătorilor din agricultură, din industria forestieră și din industria construcțiilor, din comerț, din industria prelucrătoare, extractivă și siderurgică, din transporturi etc. Spunem cea mai mare cerere, deoarece capitalismul poate să se dezvolte numai prin salturi, prin urmare numărul producătorilor care sînt nevoiți să-și vîndă forța de muncă trebuie să fie întotdeauna superior cererii medii de muncitori de către capitalism. Calculînd numărul total al muncitorilor salariați din diferite categorii, n-am vrut cîtuși de puțin să spunem prin aceasta că capitalismul este în stare să-i folosească pe toți și în permanență. În societatea capitalistă nu există și nu poate exista o categorie – oricare ar fi ea – de muncitori salariați care să aibă în permanență de lucru. Din milioanele de muncitori sedentari și sezonieri, un anumit număr face parte în permanență din armata de rezervă a șomerilor, și această armată de rezervă ba ia proporții uriașe în perioadele de criză, în cazul cînd o industrie sau alta decade într-o anumită regiune sau în cazul unei extinderi deosebit de

* Amintim raționamentele d-lui N.—on despre un „mănunchi" de muncitori, precum și următorul calcul cu adevărat clasic al d-lui V. V. („Studii de economie teoretică", pag. 131). În cele 50 de gubernii din Rusia europeană sînt 15.547.000 de muncitori adulți de sex masculin de origine țărănească ; dintre ei sînt uniți de capital 1.020.000 (868.000 sînt cuprinși în industria de fabrică + 160.000 de muncitori feroviari) ; ceilalți formează „populația agricolă". Atunci cînd „industria prelucrătoare va deveni complet capitalistă", „industria de fabrică capitalistă va folosi de două ori mai multe brațe (13,3% în loc de 7,6%, iar restul de 86,7 din populație" va rămîne pe lîngă pămîntul ei, trîndăvind o jumătate de an"). Orice comentariu nu ar face altceva decît să atenueze impresia pe care o produce acest remarcabil model de știință economică și de statistică economică.

www.dacoromanica.ro

rapide a producției mecanizate care înlătură pe muncitori, ba scade la minimum, provocînd chiar „lipsa" de muncitori de care se plîng adesea întreprinzătorii din diferite ramuri ale industriei în anumite perioade și în anumite regiuni ale țării. Din cauza lipsei totale de date statistice cît de cît sigure, nu se poate aprecia nici măcar cu aproximație numărul de șomeri într-un an mijlociu. Este însă neîndoielnic că numărul lor este foarte mare ; aceasta o dovedesc atît uriașele fluctuații din industria, comerțul și agricultura capitalistă, despre care am vorbit în repetate rînduri mai sus, cît și deficitele obișnuite din bugetele țăranilor din grupurile inferioare, pe care le constată statistica zemstvelor. Sporirea numărului de țărani aruncați în rîndurile proletariatului industrial și agricol, precum și sporirea cererii de muncă salariată sînt cele două fețe ale aceleiași medalii. În ceea ce privește însă formele muncii salariate, ele sînt extrem de variate în societatea capitalistă, care este prinsă încă din toate părțile în mrejele rămășițelor și instituțiilor regimului precapitalist. Ar fi profund greșit să se ignoreze această diversitate, și tocmai o astfel de greșeală comit toți cei care afirmă, ca și d-l V. V., că capitalismul „se limitează exclusiv la un ungher care nu cuprinde decît un milion, un milion și jumătate de muncitori" *. În locul capitalismului apare aici numai marea industrie mecanizată. Dar cît de arbitrar și cît de artificial sînt cuprinși acești un milion și jumătate de muncitori într-un „ungher" care s-ar părea că nu este prin nimic legat de celelalte domenii ale muncii salariate ! În realitate însă această legătură este foarte strînsă, și pentru a o caracteriza este suficient să te referi la două trăsături fundamentale ale orînduirii economice actuale. În primul rînd, la baza acestei orînduiri se află economia bănească. „Puterea banilor" se manifestă aici în toată vigoarea atît în industrie cît și în agricultură, atît la orașe cît și la sate, dar ea ajunge la o dezvoltare deplină numai în marea industrie mecanizată, cînd elimină cu desăvîrșire rămășițele economiei patriarhale, concentrîndu-se într-un număr mic de instituții uriașe (bănci), legîndu-se direct de marea producție socială. În al doilea rînd, la baza orînduirii economice actuale stă cumpărarea-vînzarea forței de muncă. Luați chiar și pe cei mai mici producători din

* „Novoe Slovo", 1896, nr. 6, pag. 21.

www.dacoromanica.ro

agricultură sau din industrie, şi veţi vedea că cel care nu se angajează el însuşi sau nu angajează pe alţii constituie o excepţie. Dar iarăşi aceste relaţii capătă o dezvoltare deplină şi se desprind complet de formele economice anterioare numai în marea industrie mecanizată. De aceea „ungherul" care i se pare narodnicului atît de neînsemnat întruchipează în realitate chintesenţa relaţiilor sociale actuale, iar populaţia acestui „ungher", adică proletariatul, este în accepţia literală a acestui cuvînt prima linie, avangarda întregii mase a celor ce muncesc şi sînt exploataţi *. De aceea, numai analizînd întreaga orînduire economică actuală prin prisma relaţiilor care s-au format în acest „ungher", ai posibilitatea să te orientezi în ceea ce priveşte principalele relaţii dintre diferitele grupuri de persoane care participă la producţie, şi, prin urmare, să analizezi direcţia principală a dezvoltării orînduirii respective. Dimpotrivă, pe acela care întoarce spatele acestui „ungher" şi analizează fenomenele economice prin prisma relaţiilor din mica producţie patriarhală, mersul istoriei îl transformă fie într-un naiv visător, fie într-un ideolog al micii burghezii şi al proprietarilor funciari.

IV. FORMAREA PIEŢEI INTERNE PENTRU FORŢA DE MUNCĂ

Pentru a rezuma datele care au fost citate în legătură cu această chestiune în expunerea precedentă, ne vom mărgini la tabloul strămutărilor muncitorilor din Rusia europeană. Acest tablou ni-l oferă o publicaţie a departamentului agri-

* Mutatis mutandis (cu schimbările respective. — *Nota trad.*), despre raportul dintre muncitorii salariaţi din marea industrie mecanizată şi ceilalţi muncitori salariaţi se poate spune acelaşi lucru pe care-l spun soţii Webb despre raportul dintre trade-unioniştii şi ne-trade-unioniştii în Anglia. „Membrii trade-unionurilor reprezintă aproximativ 4% din întreaga populaţie... Trade-unionurile numără în rîndurile lor aproape 20% din muncitorii bărbaţi adulţi care trăiesc din muncă fizică". Dar „Die Gewerkschaftler... zählen in der Regel die Elite des Gewerbes in ihren Reihen. Der moralische und geistige Einfluss, den sie auf die Masse ihrer Berufsgenossen ausüben, steht deshalb ausser jedem Verhältniss zu ihrer numerischen Stärke" (S. & B. Webb : „Die Geschichte des britischen Trade Unionismus", Stuttgart, Dietz, 1895, S. S. 363, 365, 381). [„Din trade-unionuri fac parte, de regulă, grupurile de muncitori de elită din fiecare ramură. Influenţa lor morală şi spirituală asupra restului masei de muncitori este, de aceea, în totală disproporţie cu numărul lor" (S. şi B. Webb : „Istoria trade-unionismului britanic", Stuttgart, Dietz, 1895, pag. 363, 365, 381). — *Nota trad.*].

www.dacoromanica.ro

culturii * care se bazează pe declarațiile capilor de gospodării. Tabloul strămutărilor muncitorilor ne va da o imagine generală asupra felului cum se formează piața internă pentru forța de muncă ; folosind materialul publicației menționate, am căutat doar să deosebim strămutările muncitorilor agricoli de cele ale muncitorilor neagricoli, deși pe harta anexată la publicația menționată și care ilustrează strămutările muncitorilor acest lucru n-a fost menționat.

Principalele strămutări ale muncitorilor *agricoli* sînt următoarele : 1) Din guberniile agricole centrale spre regiunile periferice din sud și est. 2) Din guberniile nordice cu cernoziom spre guberniile sudice cu cernoziom, din care, la rîndul lor, muncitorii pleacă spre regiunile periferice (comp. cap. III, § IX și § X) **. 3) Din guberniile agricole centrale spre guberniile industriale (com. cap. IV, § IV) ***. 4) Din guberniile agricole centrale și din sud-vest spre regiunea plantațiilor de sfeclă (tot într-acolo se îndreaptă, în parte, chiar și muncitorii din Galiția).

Principalele strămutări ale *muncitorilor neagricoli :* 1) Spre capitale și spre orașele mari, mai cu seamă dinspre guberniile neagricole, dar într-o mare măsură și dinspre cele agricole. 2) Spre regiunea industrială, spre fabricile din guberniile Vladimir, Iaroslavl și din alte gubernii din această regiune. 3) Strămutările spre noile centre industriale sau spre centrele în care s-au creat noi ramuri industriale, spre centrele industriale în care nu există industrie de fabrică etc. Aici se încadrează strămutările : a) spre fabricile de zahăr din guberniile din sud-vest ; b) spre regiunea industriei extractive din sud ; c) spre porturi (spre Odesa, Rostov pe Don, Riga etc.) ; d) spre exploatările de turbă din gubernia Vladimir și din alte gubernii ; e) spre regiunea cu industrie extractivă și siderurgică din Ural ; f) spre pescării (spre Astrahan, spre Marea Neagră și Marea de Azov etc.) ; g) spre șantiere navale, navigație,

*„Date agricole și statistice pe bază de materiale primite de la capi de gospodărie. Partea a V-a. *Munca salariată* în gospodăriile moșierești și strămutările muncitorilor oglindite în statistica economică a Rusiei europene sub aspectul agricol și industrial", de *S. A. Korolenko*. Publicația departamentului agriculturii și industriei rurale. Petersburg, 1892.

** Vezi volumul de față, pag. 227 și pag. 231—232. — *Nota red.*

*** Vezi volumul de față, pag. 261. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

tăierea şi plutăritul lemnului etc. ; h) spre lucrările de cale ferată etc.

Iată principalele strămutări ale muncitorilor, relevate de către întreprinzătorii-corespondenţi, strămutări care exercită o influenţă mai mult sau mai puţin importantă asupra condiţiilor de angajare a muncitorilor în diferitele localităţi. Pentru a ne da seama mai limpede de însemnătatea acestor strămutări, le vom compara cu datele referitoare la salariile din regiunile din care muncitorii pleacă şi din regiunile în care ei vin. Limitîndu-ne la 28 de gubernii din Rusia europeană şi împărţindu-le în 6 grupuri după caracterul strămutărilor muncitorilor, obţinem următoarele date *. [Vezi tabelul de la pag. 580. – *Nota trad.]*

Acest tabel arată în mod concret baza procesului care creează piaţa internă pentru forţa de muncă, prin urmare şi piaţa internă pentru capitalism. Două regiuni principale, *cele mai* dezvoltate din punct de vedere capitalist, atrag masele de muncitori : regiunea cu agricultură capitalistă (regiunile periferice din sud şi est) şi regiunea cu industrie capitalistă (guberniile celor două capitale şi guberniile industriale). Cele mai scăzute salarii sînt în regiunile din care muncitorii se strămută, guberniile centrale agricole, care se caracterizează printr-o dezvoltare foarte neînsemnată a capitalismului atît în agricultură cît şi în industrie ** ; dar în regiunile în care muncitorii

* Excludem celelalte gubernii pentru a nu complica expunerea cu date care nu oferă nimic nou în problema analizată ; totodată celelalte gubernii fie că nu intră în sfera strămutărilor principale, în masă, ale muncitorilor (Uralul, Nordul), fie că se deosebesc prin particularităţi etnografice şi administrativ-juridice (guberniile baltice, guberniile situate în zona de domiciliere a evreilor, guberniile bieloruse etc.). Datele sînt luate din publicaţia citată mai sus. Cifrele referitoare la salarii sînt mediile pe gubernii ; salariul unui ziler în timpul verii reprezintă media pe trei perioade : însămînţări, cosit şi strînsul recoltei. În regiuni (1—6) au intrat următoarele gubernii : 1) Taurida, Basarabia şi Don ; 2) Herson, Ekaterinoslav, Samara, Saratov şi Orenburg ; 3) Simbirsk, Voronej şi Harkov ; 4) Kazan, Penza, Tambov, Reazan, Tula, Orel şi Kursk ; 5) Pskov, Novgorod, Kaluga, Kostroma, Tver şi Nijni-Novgorod ; 6) Petersburg, Moscova, Iaroslavl şi Vladimir.

** Astfel ţăranii fug în masă din regiunile în care relaţiile economice patriarhale sînt mai accentuate, în care munca în dijmă şi formele primitive ale industriei s-au menţinut cel mai mult, spre regiuni care se caracterizează printr-o descompunere totală a „temeliilor". Ei fug de „producţia populară", fără să dea ascultare corului de voci din „societate"*** care îi ajunge din urmă. Şi în acest cor se disting limpede două voci : „nu sînt suficient legaţi de pămînt !" — răcneşte ameninţător ultrareacţionarul Sobakevici [169]. — „Sînt insuficient asiguraţi cu loturi" — îl corectează politicos cadetul Manilov.

*** Aici Lenin foloseşte cuvîntul „societate" nu în sensul obişnuit, ci într-un sens mai restrîns, înţelegînd prin acest termen pătura politiceşte activă din rîndurile claselor dominante (burghezia liberală, intelectuali, funcţionari din aparatul de stat etc.). — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Grupuri de gubernii după caracterul strămutărilor muncitorilor	Salariile medii pe 10 ani (1881—1891)					Proporţiile strămutărilor muncitorilor			
	Ale muncitorului angajat cu anul		% salariului în bani faţă de salariul total	Al muncitorului angajat pe un termen anumit (pe timp. verii)	Al zilerului, vara, cu mîncare proprie	Pentru munci agricole		Pentru munci neagricole	
	Fără întreţinere	Inclusiv întreţinerea				Veniţi	Plecaţi		Veniţi
	Ruble			Ruble	Copeici				
1. Un număr mare de muncitori veniţi pentru munci agricole	93,00	143,50	64,8	55,67	82	Circa 1.000.000 de muncitori	↑↑ —	—	Un număr însemnat în regiuni cu industrie extractivă şi siderurgică
2. Un număr mare de muncitori veniţi pentru munci agricole; numărul celor plecaţi este neînsemnat	69,80	111,40	62,6	47,30	63	Circa 1.000.000 de muncitori	↑↑ Un număr neînsemnat	—	
3. Un număr însemnat de muncitori plecaţi pentru munci agricole; numărul celor veniţi este foarte redus	58,67	100,67	58,2	41,50	53	Un număr neînsemnat	↑ Peste 300.000 de muncitori	Un număr neînsemnat	Un număr neînsemnat
4. Un număr mare de muncitori plecaţi în cea mai mare parte pentru munci agricole, dar şi pentru munci neagricole	51,50	92,95	55,4	35,64	47	—	↑ Peste 1.500.000 de muncitori		↓ —
5. Un număr foarte mare de muncitori plecaţi pentru munci neagricole. Numărul muncitorilor veniţi pentru munci agricole este foarte mic	63,43	112,43	56,4	44,00	55	Un număr neînsemnat	Un număr foarte neînsemnat	Circa 1.250.000 de muncitori	↓ —
6. Un număr foarte mare de muncitori veniţi pentru munci neagricole; numărul muncitorilor veniţi pentru munci agricole este şi el considerabil	79,80	135,80	58,7	53,00	64	Un număr destul de însemnat	—	(spre capitale)	↓↓ Un număr foarte mare

www.dacoromanica.ro

se strămută, salariul sporește la toate categoriile de munci, crește și raportul dintre salariul în bani și salariul total, ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că economia bănească se dezvoltă pe seama economiei naturale. Regiunile intermediare, care se situează între regiunile în care numărul muncitorilor veniți este cel mai mare (și salariul cel mai mare) și regiunile din care muncitorii pleacă (și în care salariul este cel mai mic), vădesc înlocuirea reciprocă a muncitorilor, semnalată mai sus : muncitorii pleacă în număr atît de mare, încît în localitățile de unde se strămută se creează o lipsă de muncitori care atrage pe muncitorii din alte gubernii mai „ieftine".

De fapt, procesul bilateral înfățișat în tabelul nostru, procesul sustragerii populației de la agricultură și îndreptarea ei spre industrie (industrializarea populației) și procesul dezvoltării agriculturii capitaliste cu caracter comercial și industrial (industrializarea agriculturii) rezumă toate cele expuse mai sus în problema formării pieței interne pentru societatea capitalistă. Piața internă pentru capitalism se creează tocmai prin dezvoltarea concomitentă a capitalismului în agricultură și în industrie *, prin formarea clasei de întreprinzători rurali și industriali, pe de o parte, și a muncitorilor salariați – rurali și industriali – pe de altă parte. Principalele valuri de strămutări ale muncitorilor indică principalele forme ale acestui proces, dar este departe de a le indica pe toate ; în expunerea precedentă am arătat că formele acestui proces sînt diferite în gospodăria țărănească și în gospodăria moșierească, cum diferite sînt în diferitele regiuni de agricultură cu caracter comercial sau în diferitele stadii de dezvoltare capitalistă a industriei etc.

În ce măsură au denaturat și au încurcat acest proces reprezentanții teoriei economice narodniciste reiese deosebit de

* Economia politică teoretică a constatat încă de mult acest adevăr simplu. Fără a mai vorbi de Marx, care a arătat direct că dezvoltarea capitalismului în agricultură este un proces care creează „piața internă pentru capitalul industrial" („Das Kapital", I², S. 776, cap. 24, paragraful 5) [161], ne vom referi la Ad. Smith. În capitolul al XI-lea din cartea I și în capitolul al IV-lea din cartea a III-a din lucrarea sa „Avuția națiunilor", el a arătat care sînt trăsăturile mai caracteristice ale dezvoltării agriculturii capitaliste și a relevat paralelismul dintre acest proces și procesul creșterii orașelor și cel al dezvoltării industriei.

www.dacoromanica.ro

limpede din § VI din capitolul al doilea al „Studiilor" d-lui N.–on, care poartă titlul semnificativ : „Influența redistribuirii forțelor de producție sociale asupra situației economice a populației agricole". Iată cum își închipuie d-l N.–on această „redistribuire" : „În societatea... capitalistă fiecare sporire a forței productive a muncii are ca rezultat «eliberarea» unui număr corespunzător de muncitori, care sînt nevoiți să-și caute alte cîștiguri ; dar întrucît aceasta se produce în toate ramurile de producție și această «eliberare» are loc în întreaga societate capitalistă, nu le rămîne altă ieșire decît să recurgă la unealta de producție de care deocamdată nu sînt încă lipsiți, anume la pămînt" (pag. 126)... „Țăranii noștri nu sînt lipsiți de pămînt, și tocmai de aceea ei își îndreaptă toate eforturile spre exploatarea lui. Fiind concediați din fabrică sau fiind nevoiți să se lase de toate ocupațiile casnice auxiliare, ei nu văd altă soluție decît să se apuce de o exploatare intensă a pămîntului. Toate culegerile statistice ale zemstvelor constată că suprafața cultivată crește..." (128).

După cum vedeți, d-l N.–on cunoaște un capitalism cu totul special, care n-a existat niciodată nicăieri, pe care nici un economist teoretician nu l-a putut concepe. Capitalismul d-lui N.–on nu sustrage populația de la agricultură, îndreptînd-o spre industrie, și nu scindează pe agricultori în clase antagoniste. Dimpotrivă. Capitalismul „eliberează" pe muncitorii din industrie, și „lor" nu le mai rămîne decît să recurgă la pămînt, pentru că „țăranii noștri nu sînt lipsiți de pămînt"!! La baza acestei „teorii", care „redistribuie" în mod original, într-o dezordine poetică, toate procesele dezvoltării capitaliste, stau procedeele naive folosite de toți narodnicii, procedee care au fost analizate amănunțit în expunerea anterioară : confundarea burgheziei țărănești și a proletariatului sătesc, ignorarea dezvoltării agriculturii cu caracter comercial, faptul că analizei formelor succesive și a manifestărilor variate ale capitalismului în industrie i se substituie basme despre ruperea „meșteșugurilor populare" de „industria de fabrică capitalistă".

www.dacoromanica.ro

V. ÎNSEMNĂTATEA REGIUNILOR PERIFERICE. PIAŢA INTERNĂ SAU PIAŢA EXTERNĂ ?

În capitolul întîi am arătat că teoria care leagă problema pieţei externe pentru capitalism de problema realizării produsului este greşită (pag. 25 * şi urm.). Necesitatea pieţei externe pentru capitalism nu se explică nicidecum prin imposibilitatea de a realiza produsul pe piaţa internă, ci prin faptul că capitalismul nu este în stare să repete aceleaşi procese de producţie pe aceeaşi scară, în condiţii neschimbate (cum era cazul în regimurile precapitaliste), că el duce inevitabil la o creştere nelimitată a producţiei, care depăşeşte limitele vechi, înguste ale unităţilor economice anterioare. Dată fiind dezvoltarea inegală, proprie capitalismului, o ramură industrială o ia înaintea altora şi tinde să depăşească limitele regiunii în care se menţin vechile relaţii economice. Să luăm, de pildă, industria textilă la începutul epocii de după reformă. Fiind destul de dezvoltată din punct de vedere capitalist (manufactură care începe să se transforme în fabrică), ea a pus pe deplin stăpînire pe piaţa Rusiei centrale. Dar marile fabrici, care creşteau atît de rapid, nu se mai puteau mulţumi cu vechile proporţii ale pieţei ; ele au început să-şi caute o piaţă mai departe, la populaţia nouă care colonizase Novorossia, ţinuturile sud-estice de dincolo de Volga, Caucazul de nord, apoi Siberia etc. Tendinţa marilor fabrici de a depăşi limitele vechilor pieţe este neîndoielnică. Înseamnă oare aceasta că în regiunile care constituiau aceste pieţe vechi nu se putea consuma, în general, o mai mare cantitate de produse ale industriei textile ? Înseamnă oare aceasta că guberniile industriale şi cele agricole centrale nu mai pot, în general, să absoarbă o mai mare cantitate de produse fabricate ? Nu ; noi ştim că descompunerea ţărănimii, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial şi creşterea populaţiei industriale au continuat şi continuă să lărgească piaţa internă şi a acestei regiuni vechi. Dar această lărgire a pieţei interne este frînată de diferite împrejurări (mai ales de menţinerea instituţiilor învechite, care frînează dezvoltarea capitalismului în agricultură) ; şi fabricanţii nu vor aştepta, desigur, pînă cînd celelalte ramuri ale

* Vezi volumul de faţă, pag. 51 şi urm. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

economiei naţionale vor ajunge din urmă, în dezvoltarea lor capitalistă, industria textilă. Fabricanţii au nevoie de piaţă imediat, şi dacă rămînerea în urmă a celorlalte ramuri ale economiei naţionale îngustează piaţa în vechea regiune, atunci ei îşi vor căuta o piaţă în altă regiune sau în alte ţări, sau în coloniile ţărilor respective.

Dar ce înseamnă o colonie din punctul de vedere al economiei politice ? S-a arătat mai sus că, după Marx, caracterele principale ale acestei noţiuni sînt următoarele : 1) existenţa unor teritorii neocupate, libere, uşor accesibile coloniştilor ; 2) existenţa unei diviziuni a muncii pe scară mondială, a pieţei mondiale, datorită căreia coloniile se pot specializa în producţia în masă a produselor agricole, primind în schimbul lor produse industriale finite, „pe care în alte împrejurări ar fi trebuit să le producă singure" (vezi mai sus, pag. 189 *, notă, cap. IV, § II). Despre faptul că regiunile periferice din sudul şi din estul Rusiei europene, care au fost populate în epoca de după reformă, se deosebesc tocmai prin trăsăturile arătate mai sus şi formează din punct de vedere economic colonii ale Rusiei europene centrale, s-a vorbit la locul cuvenit **. Această noţiune de colonie este aplicabilă într-o măsură şi mai mare celorlalte regiuni periferice, de exemplu Caucazului. „Cucerirea" economică a acestuia de către Rusia a avut loc mult mai tîrziu de cît cea politică, şi această cucerire economică nu este nici acum complet terminată. În epoca de după reformă s-a produs, pe de o parte, o intensă colonizare a Caucazului ***, o vastă desţelenire a pămîntului de către colonişti (în special în nordul Caucazului), care produceau pentru vînzare grîu, tutun şi altele şi atrăgeau un mare număr de muncitori agricoli salariaţi din Rusia. Pe de altă parte avea loc un proces de înlăturare a secularelor „meşteşuguri" băştinaşe, care decădeau din cauza concurenţei produselor aduse

* Vezi volumul de faţă, pag. 248. — *Nota red.*

** „...Datorită exclusiv lor, datorită acestor forme populare de producţie, şi pe baza lor, a fost colonizat şi populat tot sudul Rusiei" (d-l N.—on, „Studii", 284). Ce minunat de largă şi cuprinzătoare este această noţiune : „forme populare de producţie" ! Ea cuprinde tot ce vrei : şi agricultura ţărănească patriarhală, şi munca în dijmă, şi meseriile primitive, şi mica producţie de mărfuri, şi relaţiile tipic capitaliste din cadrul obştii ţărăneşti, pe care le-am văzut mai sus din datele privitoare la guberniile Taurida şi Samara (cap. II) etc. etc.

*** Comp. articolul d-lui P. Semenov din „Vestnik Finansov", 1897, nr. 21, şi articolul d-lui V. Mihailovski din „Novoe Slovo", iunie, 1897.

www.dacoromanica.ro

de la Moscova. Decădea vechea producție de arme din cauza concurenței produselor aduse de la Tula și din Belgia ; decădea producția meșteșugărească a fierului din cauza concurenței produselor rusești, precum și prelucrarea meșteșugărească a cuprului, a aurului și argintului, a argilei, a grăsimilor și sodei, a pieilor etc. * ; toate aceste produse le produceau mai ieftin fabricile din Rusia, care-și trimiteau produsele în Caucaz. Decădea confecționarea cupelor din coarne de animale din cauza decăderii orînduirii feudale din Gruzia și a ospețelor ei istorice, decădea producția de căciuli din cauza înlocuirii costumului asiatic cu cel european, decădea producția de burdufuri și de ulcioare necesare pentru vinul din partea locului, care pentru întîia oară a început să fie vîndut (contribuind la dezvoltarea dogăriei), cucerind, la rîndul său, piața rusă. Capitalismul rus a atras astfel Caucazul în orbita circulației mondiale de mărfuri, nivelînd particularitățile lui locale – rămășițele vechii închistări patriarhale – *și creîndu-și o piață* pentru fabricile sale. Această țară, care la începutul perioadei de după reformă era puțin populată sau locuită de munteni care erau izolați de economia mondială și chiar de istorie, s-a transformat într-o țară de industriași petrolișți, de negustori de vinuri, de fabricanți de grîu și tutun, și d-l Kupon smulgea fără milă de pe mîndrul caucazian poeticul costum național, îmbrăcîndu-l în livrea de lacheu european (Gl. Uspenski) [162]. Paralel cu procesul colonizării intense a Caucazului și al creșterii intense a populației lui agricole, avea loc de asemenea și un proces (estompat de această creștere) de trecere a populației de la agricultură la industrie. Populația urbană a Caucazului a crescut de la 350.000, cît era în 1863, la circa 900.000 în 1897 (întreaga populație a Caucazului a crescut între 1851 și 1897 cu 95%). E de prisos să mai adăugăm că același lucru s-a petrecut și se petrece și în Asia centrală și în Siberia etc.

Astfel se naște în mod firesc întrebarea : unde este granița dintre piața internă și cea externă ? A lua ca atare granița politică a statului ar fi o soluție prea mecanică, și ar fi oare aceasta, în general, o soluție ? Dacă Asia centrală este o piață internă, iar Persia o piață externă, atunci în ce categorie

* Vezi articolele lui K. Hatisov din „Rapoarte și studii asupra industriei meșteșugărești", vol. II, și articolul lui P. Ostreakov din „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești", partea a V-a.

www.dacoromanica.ro

să pui Hiva și Buhara ? Dacă Siberia este o piață internă, iar China o piață externă, atunci în ce categorie să încadrezi Manciuria ? Aceste probleme nu au prea mare importanță. Important este faptul că capitalismul nu poate exista și nu se poate dezvolta fără o continuă lărgire a sferei lui de dominație, fără colonizarea unor țări noi și fără atragerea țărilor vechi necapitaliste în vîrtejul economiei mondiale. Această însușire a capitalismului s-a manifestat și continuă să se manifeste cu o uriașă putere în Rusia de după reformă.

Prin urmare, procesul de formare a pieței pentru capitalism prezintă două aspecte, și anume : dezvoltarea capitalismului în adîncime, adică dezvoltarea continuă a agriculturii capitaliste și a industriei capitaliste pe un teritoriu dat, determinat și limitat, și dezvoltarea capitalismului în lărgime, adică extinderea sferei de dominație a capitalismului asupra unor noi teritorii. Potrivit planului lucrării de față, ne-am limitat aproape exclusiv la primul aspect al procesului, și de aceea găsim că este deosebit de necesar să subliniem aici că al doilea aspect al lui are o extraordinară importanță. Un studiu cît de cît complet al procesului colonizării regiunilor periferice și lărgirii teritoriului Rusiei, din punctul de vedere al dezvoltării capitalismului, ar necesita o lucrare specială. Pentru noi e suficient să menționăm aici că, în comparație cu celelalte țări capitaliste, Rusia se află în condiții deosebit de avantajoase, datorită numeroaselor teritorii libere și accesibile colonizării, la periferiile ei *. Fără a mai vorbi de Rusia asiatică, avem și în Rusia europeană regiuni periferice care – datorită distanțelor mari și căilor de comunicație proaste – sînt încă foarte slab

* Împrejurarea arătată în text mai are și alt aspect. Dezvoltarea capitalismului în adîncime pe vechiul teritoriu, populat de multă vreme, este frînată din cauza colonizării regiunilor periferice. Rezolvarea contradicțiilor proprii capitalismului și generate de el este amînată vremelnic dat fiind că acesta se poate dezvolta cu ușurință în lărgime. De exemplu, existența concomitentă a celor *mai avansate forme* de *industrie* și a formelor *semimedievale* de agricultură reprezintă, fără îndoială, o contradicție. Dacă capitalismul din Rusia n-ar avea unde să se extindă dincolo de hotarele teritoriului ocupat încă la începutul perioadei de după reformă, această contradicție dintre marea industrie capitalistă și instituțiile arhaice din viața rurală (faptul că țăranii sînt legați de pămînt etc.) ar fi trebuit să ducă repede la desființarea completă a acestor instituții, la o completă netezire a drumului pentru capitalismul în agricultură în Rusia. Dar posibilitatea (pentru fabricant) de a căuta și găsi o piață în regiunile periferice colonizate și posibilitatea (pentru țăran) de a pleca și a se așeza pe pămînturi noi atenuează acuitatea acestei contradicții și încetinește rezolvarea ei. Se înțelege de la sine că *această* încetinire a dezvoltării capitalismului echivalează cu o și mai mare și mai largă dezvoltare a lui în viitorul apropiat.

www.dacoromanica.ro

legate sub raport economic de Rusia centrală. Să luăm, de exemplu, „Nordul îndepărtat" – gubernia Arhanghelsk ; nemărginitele ei întinderi de pămînt şi bogăţii naturale sînt exploatate într-o măsură încă cu totul neînsemnată. Unul dintre principalele produse ale acestei regiuni, lemnul, se trimitea pînă în ultimul timp mai ales în Anglia. Sub acest raport, regiunea aceasta a Rusiei europene era deci o piaţă externă pentru Anglia, fără a fi o piaţă internă pentru Rusia. Întreprinzătorii din Rusia îi invidiau, firește, pe întreprinzătorii englezi, iar acum, după construirea căii ferate spre Arhanghelsk, ei jubilează, deoarece prevăd „un avînt al spiritului întreprinzător şi al activităţii în diferitele ramuri industriale ale ţinutului" *.

VI. „MISIUNEA" CAPITALISMULUI

În încheiere, ne mai rămîne să facem un bilanţ privind problema denumită în publicistică problema „misiunii" capitalismului, adică a rolului lui istoric în dezvoltarea economică a Rusiei. Recunoaşterea caracterului progresist al acestui rol este pe deplin compatibilă (după cum am căutat să arătăm amănunţit de-a lungul întregii noastre expuneri bazate pe fapte) cu recunoaşterea deplină a laturilor negative şi sumbre ale capitalismului, cu recunoaşterea deplină a contradicţiilor sociale profunde şi multilaterale, proprii capitalismului, contradicţii care scot la iveală caracterul istoriceşte trecător al acestui regim economic. Tocmai narodnicii, care se străduiesc din răsputeri să prezinte lucrurile ca şi cum a recunoaşte caracterul progresist din punct de vedere istoric al capitalismului ar însemna a fi un apologet al lui, tocmai narodnicii păcătuiesc printr-o apreciere insuficientă (şi uneori prin trecerea sub tăcere) a celor mai adînci contradicţii ale capitalismului din Rusia, estompînd descompunerea ţărănimii, caracterul capitalist al evoluţiei agriculturii noastre, formarea unei clase de muncitori salariaţi cu lot, agricoli şi neagricoli, estompînd precumpănirea totală a formelor celor mai respingătoare şi inferioare ale capitalismului în faimoasa industrie „meşteşugărească".

* „Forţele de producţie", XX, 12.

www.dacoromanica.ro

Rolul istoric progresist al capitalismului poate fi rezumat prin două teze concise : dezvoltarea forței productive a muncii sociale și socializarea acesteia. Dar acești doi factori se manifestă în procese foarte variate și în diferitele domenii ale economiei naționale.

Dezvoltarea forței productive a muncii sociale iese la iveală deosebit de pregnant numai în epoca marii industrii mecanizate. Înaintea acestui stadiu superior al capitalismului se mai menținea încă producția manuală și tehnica primitivă, care progresa numai în mod spontan și extrem de lent. În această privință epoca de după reformă se deosebește net de epocile anterioare ale istoriei Rusiei. Rusia plugului de lemn și a îmblăciului, a morii de apă și a războiului de țesut manual a început să se transforme cu repeziciune într-o Rusie a plugului de fier și a treierătoarei, a morii cu aburi și a războiului de țesut mecanic. Nu există ramură a economiei naționale subordonată producției capitaliste în care să nu se observe aceeași totală transformare a tehnicii. Procesul acestei transformări, prin însăși natura capitalismului, nu se poate desfășura decît în cadrul unei serii de inegalități și disproporții : perioadele de înflorire sînt urmate de perioade de criză, dezvoltarea unei ramuri a industriei duce la decăderea unei alte ramuri, progresul agriculturii cuprinde într-o regiune o ramură, în altă regiune altă ramură a agriculturii, dezvoltarea comerțului și a industriei depășește dezvoltarea agriculturii etc. O serie întreagă de greșeli ale publiciștilor narodnici provin din încercările lor de a dovedi că această dezvoltare disproporționată, în salturi, trepidantă nu înseamnă cu adevărat o dezvoltare *.

* „Să vedem... ce poate să ne aducă dezvoltarea capitalismului chiar în cazul cînd am izbuti să scufundăm Anglia în mare, luîndu-i noi locul" (d-l N.—on. „Studii", 210). În industria de prelucrare a bumbacului din Anglia și America, industrie care satisface $^{6}/_{7}$ din consumul mondial, lucrează numai cu puțin mai mult de 600.000 de oameni. „Reiese că chiar dacă am obține o parte foarte însemnată a pieței mondiale..., capitalismul n-ar fi totuși în stare să folosească întreaga masă a forței de muncă care acum rămîne mereu nefolosită. Într-adevăr, ce înseamnă vreo 600.000 de muncitori englezi și americani față de milioanele de țărani care stau luni de-a rîndul fără nici un fel de ocupație ?" (211).

„Pînă acum a existat istoria, dar acum ea nu mai există". Pînă acum fiecare pas în *dezvoltarea capitalismului în industria textilă era însoțit de descompunerea țărănimii*, de dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial și a capitalismului în agricultură, de sustragerea populației de la agricultură și trecerea ei în industrie, de îndreptarea a „milioane de țărani" spre munca salariată în construcții, exploatări forestiere și spre tot felul de alte îndeletniciri neagricole, de strămutări în masă ale poporului spre regiunile periferice și de transformarea acestor regiuni într-o piață pentru capitalism. Dar toate acestea au fost pînă acum, iar acum nu se mai întîmplă de loc așa ceva !

www.dacoromanica.ro

O altă particularitate a dezvoltării de către capitalism a forțelor de producție sociale constă în faptul că creșterea mijloacelor de producție (a consumului productiv) depășește cu mult creșterea consumului individual : am arătat în repetate rînduri cum se manifestă aceasta în agricultură și în industrie. Această particularitate rezultă din legile generale ale realizării produsului în societatea capitalistă și este în deplină concordanță cu natura antagonistă a acestei societăți *.

Socializarea de către capitalism a muncii se manifestă în următoarele procese. În primul rînd, însăși dezvoltarea producției de mărfuri distruge fărîmițarea micilor unități economice, proprie economiei naturale, și unește micile piețe locale într-o imensă piață națională (apoi mondială). Producția pentru sine devine producție pentru întreaga societate, și cu cît capitalismul este mai dezvoltat, cu atît mai puternică devine contradicția dintre acest caracter colectiv al producției și caracterul individual al însușirii. În al doilea rînd, capitalismul creează în locul fărîmițării de mai înainte a producției o concentrare a ei nemaiîntîlnită pînă atunci, atît în agricultură cît și în industrie. Aceasta este cea mai vie și cea mai pregnantă manifestare – dar nicidecum singura – a particularității capitalismului pe care o examinăm. În al treilea rînd, capitalismul înlătură formele de dependență personală, care constituiau o parte integrantă a sistemelor economice precedente. În Rusia caracterul progresist în această privință al capitalismului se

* Ignorarea însemnătății mijloacelor de producție și atitudinea lipsită de exigență față de „statistică" au determinat următoarea afirmație a d-lui N.—on, afirmație care nu rezistă nici celei mai indulgente critici : „...întreaga (!) producție capitalistă în domeniul industriei prelucrătoare produce, în cazul cel mai bun, valori noi de cel mult 400.000.000—500.000.000 de ruble" („Studii", 328). D-l N.—on se bazează în acest calcul pe cifrele referitoare la taxa de 3% și la taxe suplimentare, fără să se gîndească dacă asemenea cifre pot să cuprindă „întreaga producție capitalistă în domeniul industriei prelucrătoare". Mai mult, el ia cifre care nu cuprind (chiar după afirmațiile lui) industria siderurgică, și cu toate acestea nu include în categoria „valorilor noi" decît plusvaloarea și capitalul variabil. Teoreticianul nostru a uitat că și capitalul constant reprezintă *pentru societate*, în ramurile industriale care produc articole de consum individual, o valoare nouă, fiind schimbat pe capitalul variabil și plusvaloarea din ramurile industriale care produc mijloace de producție (industria siderurgică, industria construcțiilor, industria forestieră, construcțiile de căi ferate etc.). Dacă d-l N.—on n-ar fi confundat numărul muncitorilor „de fabrică" cu numărul total al muncitorilor folosiți în mod capitalist în industria prelucrătoare, el ar fi observat ușor greșeala din calculele sale.

www.dacoromanica.ro

manifestă deosebit de puternic, deoarece dependența personală a producătorului a existat la noi (în parte continuă să existe și astăzi) nu numai în agricultură, dar și în industria prelucrătoare („fabricile" în care munceau iobagii), în industria extractivă și siderurgică și în industria peștelui * etc. În comparație cu munca țăranului dependent sau aservit, munca muncitorului salariat reprezintă în toate domeniile economiei naționale un fenomen progresist. În al patrulea rînd, capitalismul creează în mod necesar o mobilitate a populației, mobilitate de care sistemele sociale anterioare ale economiei nu aveau nevoie și care în cadrul acestora nu putea să capete proporții cît de cît vaste. În al cincilea rînd, capitalismul reduce neîntrerupt numărul populației ocupate în agricultură (în care domină întotdeauna formele cele mai înapoiate ale relațiilor social-economice) și mărește numărul marilor centre industriale. În al șaselea rînd, societatea capitalistă sporește nevoia populației de a se uni, de a se asocia, și imprimă acestor asociații un caracter deosebit față de asociațiile de altădată. Distrugînd îngustele asociații corporatiste, locale, ale societății feudale, creînd o concurență îndîrjită, capitalismul scindează în același timp întreaga societate în grupuri mari de persoane care ocupă diferite poziții în producție și dă un imbold puternic unirii în cadrul fiecăruia din aceste grupuri **. În al șaptelea rînd, toate schimbările menționate ale vechii orînduiri economice, care sînt determinate de capitalism, duc în mod inevitabil și la schimbarea fizionomiei spirituale a populației. Dezvoltarea economică prin salturi, transformarea rapidă a metodelor de

* De pildă, într-unul din centrele principale ale industriei peștelui din Rusia, pe țărmul Murmanului, forma „străveche" și cu adevărat „consfințită de veacuri" a relațiilor economice a fost „pokrut"-ul [103], care s-a format pe deplin în secolul al XVII-lea și nu s-a schimbat aproape de loc pînă astăzi. „Relațiile dintre pokruți și patronii lor nu se mărginesc numai la perioada pescuitului : dimpotrivă, ele îmbrățișează întreaga viață a pokruților, care sînt într-o eternă dependență economică față de stăpînii lor" („Culegere de materiale cu privire la artelurile din Rusia". Partea a 2-a. Petersburg, 1874, pag. 33). Din fericire, după cît se pare, capitalismul se caracterizează și în această ramură „printr-o atitudine de dispreț față de propriul său trecut istoric". „Locul monopolului... îl ia... organizarea capitalistă a acestei industrii în care sînt folosiți muncitori salariați" („Forțele de producție", V, pag. 2—4).

** Vezi „Studii", pag. 91, nota 85 ; pag. 198 (Vezi *V. I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediția a doua, pag. 229 și 434—436. — *Nota red.*).

www.dacoromanica.ro

producție și imensa concentrare a producției, desființarea tuturor formelor patriarhale și de dependență personală în relații dintre oameni, mobilitatea populației, influența marilor centre industriale etc., – toate acestea nu pot să nu ducă la o schimbare profundă a însăși fizionomiei producătorilor, și noi am avut deja prilejul să relevăm constatările corespunzătoare ale cercetătorilor ruși.

Revenind la teoria economică narodnicistă, cu ai cărei reprezentanți am fost nevoiți să polemizăm mereu, putem rezuma în felul următor cauzele divergențelor dintre noi. În primul rînd, trebuie să constatăm că narodnicii înțeleg absolut greșit felul în care are loc în Rusia dezvoltarea capitalismului ; de asemenea greșită este și concepția lor despre structura relațiilor economice care au precedat în Rusia relațiile capitaliste ; totodată, din punctul nostru de vedere, este deosebit de important faptul că ei ignorează contradicțiile capitaliste din structura gospodăriei țărănești (atît a celei agricole cît și a celei neagricole). Mai departe, în ceea ce privește problema dacă capitalismul se dezvoltă în Rusia încet sau rapid, totul depinde de etapa cu care comparăm această dezvoltare. Dacă comparăm epoca precapitalistă din Rusia cu cea capitalistă (și tocmai o astfel de comparație este necesară pentru rezolvarea justă a problemei), trebuie să considerăm dezvoltarea economiei sociale în condițiile capitalismului ca fiind extrem de rapidă. Dacă însă comparăm acest ritm al dezvoltării cu acela care ar fi posibil în condițiile nivelului actual al tehnicii și culturii în general, trebuie să considerăm că dezvoltarea capitalismului în Rusia este într-adevăr lentă. Și ea nu poate să nu fie lentă, pentru că în nici o țară capitalistă n-au rămas într-un număr atît de mare instituții din vremurile vechi, incompatibile cu capitalismul, instituții care frînează dezvoltarea lui și care înrăutățesc extrem de mult situația producătorilor, făcînd ca ei să sufere „nu numai din cauza dezvoltării producției capitaliste, ci și din lipsa dezvoltării ei“ [164]. În sfîrșit, poate cea mai profundă cauză a divergențelor noastre cu narodnicii este deosebirea de concepții de bază asupra proceselor social-economice. Studiindu-le pe acestea din urmă, narodnicul trage de

www.dacoromanica.ro

obicei cutare sau cutare concluzii moralizatoare ; el nu consideră diferitele grupuri de persoane care participă la producție drept făuritori ai cutărei sau cutărei forme de viață ; el nu-și propune scopul de a prezenta totalitatea relațiilor social-economice ca un rezultat al relațiilor dintre aceste grupuri, care au diferite interese și diferite roluri istorice... Și dacă autorul acestor rînduri a izbutit să dea oarecare material pentru lămurirea acestor probleme, el poate să considere atunci că munca lui nu a fost zadarnică.

www.dacoromanica.ro

ANEXA I *(la capitolul V, pag. 265*)*

Tabel rezumativ de date statistice cu privire la micile meşteşuguri ţărăneşti din gubernia Moscova

1) Liniuţa din careuri se pune în loc de zero. Un careu gol înseamnă: „nu există date".
2) Meşteşugurile sînt plasate în ordinea creşterii numărului muncitorilor (atît al muncitorilor membri de familie ett şi al muncitorilor salariaţi) care revin în medie, pe întregul meşteşug, de fiecare stabiliment.
3) La meşteşugurile nr. 31 şi nr. 33 e dat costul materiilor prime prelucrate, care reprezintă 50—57% din costul produselor, adică din valoarea producţiei.
4) Potrivit datelor referitoare la 19 meşteşuguri, numărul mediu de cai care revin la 1 gospodar reprezintă 1,4, iar pe categorii: I) 1,1; II) 1,5; III) 2,0.
5) Procentul gospodarilor care îşi cultivă pămîntul cu ajutorul muncitorilor, potrivit datelor referitoare la 16 meşteşuguri, reprezintă 12%, iar pe categorii: I) 4,5%; II) 16,7%; III) 27,3%.

Nr. crt. al meşteşugului	Denumirea meşteşugului	Numărul total al stabilimentelor				Numărul total al muncitorilor				Valoarea producţiei în ruble				Numărul stabilimentelor cu muncitori salariaţi				Numărul muncitorilor salariaţi				Numărul mediu de cai care revine la 1 producător				% de gospodari care îşi cultivă pămîntul cu ajutorul muncitorilor				Ce fel de stabilimente au fost încadrate în categoriile			Nr. crt. al meşteşugului
		Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			Total	Pe categorii			I	II	III	
			I	II	III		I	II	III		I	II	III		I	II	III		I	II	III		I	II	III		I	II	III			
1	Producţia de căruţe	76	40	25	11	127	40	50	37	30.100	9.500	10.500	10.100	4	—	1	3	7	—	1	6	1,2	0,9	1,3	1,9	1	—	—	9	cu 1 muncitor	cu 2 muncitori	cu 3 muncitori şi mai mult	1
2	Producţia de jucării (strungari)	47	22	17	8	83	22	34	27	13.500	2.900	5.300	5.300	7	—	4	3	10	—	4	6	1,2	0,8	1,3	2,0	—	—	—	—	la fel ca la nr. 1			2
3	Producţia de rame de ochelari	27	12	8	7	49	12	16	21	11.550	3.000	4.300	4.250	1	—	—	1	2	—	—	2									la fel ca la nr. 1			3
4	Timplărie	274	196	66	12	576	277	213	86	96.800	48.650	33.850	14.300	16	—	5	11	48	—	7	41									cu 1—2 muncitori	cu 3—4 muncitori	cu 5 muncitori şi mai mult	4
5	Împletitul coşurilor	121	35	52	34	265	35	104	126	40.860	4.100	16.250	20.510	—	—	—	—	—	—	—	—	0,9	1	0,8	1	—	—	—	—	la fel ca la nr. 1			5
6	Producţia de chitare	29	9	12	8	61	9	24	28	16.000	2.025	5.900	8.075	—	—	—	—	—	—	—	—	1,1	1,1	1,1	1,1	—	—	—	—	la fel ca la nr. 1			6
7	Producţia de jucării (din Serghievski Posad)	41	28	8	5	95	48	24	23	27.330	13.130	8.000	6.200	5	—	3	2	9	—	4	5	0,7	0,6	0,5	1,4	—	—	—	—	cu 1—2 muncitori	cu 3 muncitori	cu 4—5 muncitori	7
8	Producţia de oglinzi	142	99	27	16	332	134	89	109	67.350	19.170	18.180	30.000	32	3	13	16	84	3	20	61	1,4	1,1	1,5	2,5	9,9	—	7,4	75	la fel ca la nr. 4			8
9	Cultivarea plantelor în sere	74	29	36	9	188	50	100	38	54.400	11.900	30.090	12.410	34	5	21	8	42	6	23	13	2,2	1,7	2,5	2,7					cu 1—3 sobe	cu 4—6 sobe	cu 7—12 sobe	9
	Total pe aceste 9 meşteşuguri (nr. 1—9)	*831*	*470*	*251*	*110*	*1.776*	*627*	*654*	*495*	*357.890*	*114.375*	*132.370*	*111.145*	*99*	*8*	*47*	*44*	*202*	*9*	*59*	*134*												
10	Pielărie (piei netăbăcite)	10	4	3	3	27	9	9	9	29.890	2.450	6.040	21.400	8	2	3	3	13	2	6	5									care produc 50—150 de pici	care produc 300—600 de piei	care produc 1.000 de pici	10
11	Pielărie (piei mari)	22	7	11	4	63	10	31	22	78.911	6.942	34.135	37.834	6	—	3	3	16	—	8	8									care produc 60—200 de piei	care produc 250—800 de piei	care produc 1.200—1.700 de piei	11
12	Producţia de bidinele	15	8	4	3	42	16	12	14	19.700	7.000	6.600	6.100	1	—	1	—	2	—	2	—	0,8	0,7	1,2	0,6	—	—	—	—	cu 2 muncitori	cu 3 muncitori	cu 4—6 muncitori	12
13	Fierărie	42	9	24	9	133	18	72	43	25.700	3.100	13.900	8.700	28	3	17	8	32	3	17	12									la fel ca la nr. 12			13
14	Lăcuit	40	22	9	9	150	44	25	61	37.400	7.400	5.100	24.900	13	3	1	9	43	3	2	38	1,2	0,8	1,0	2,3	—	—	—	—	pictură şi pilit	care produc marfă de tarabă	care produc marfă pt. magazine	14
15	Olărie	121	72	33	16	452	174	144	134	224.800	81.500	71.800	71.500	60	28	16	16	149	33	29	87									cu 1—3 muncitori	cu 4—5 muncitori	cu 6 muncitori şi mai mult	15
16	Blănărie	28	14	8	6	105	37	32	36	9.176	3.261	2.821	3.085	—	—	—	—	—	—	—	—	1,2	1,2	0,9	1,6	—	—	—	—	cu 2—3 muncitori	cu 4 muncitori	cu 5 muncitori şi mai mult	16
17	Şepcărie	25	8	10	7	92	13	35	44	40.450	7.500	14.750	18.200	4	—	1	3	9	—	2	7									cu 1—2 muncitori	cu 3—4 muncitori	cu 5 muncitori şi mai mult	17
18	Producţia de cîrlige	45	22	16	7	198	54	77	67	50.250	12.150	19.200	18.900	22	6	9	7	70	7	24	39	1,1	0,9	1,0	2,1	27,9	9,1	31,2	71,4	cu 2—3 muncitori	cu 4—7 muncitori	cu 8—12 muncitori	18
	Total pe aceste 9 meşteşuguri (nr. 10—18)	*348*	*166*	*118*	*64*	*1.242*	*375*	*437*	*430*	*516.268*	*131.303*	*174.346*	*210.619*	*142*	*42*	*51*	*49*	*334*	*48*	*90*	*156*												
19	Arămărie	139	70	58	11	716	138	348	230	441.700	44.500	219.200	178.000	86	19	56	11	428	22	204	202									cu 1—3 muncitori	cu 4—11 muncitori	cu 12 muncitori şi mai mult	19
20	Producţia de perii	150	81	59	10	835	264	426	145	233.000	62.300	122.400	48.300	94	32	52	10	343	47	188	108	1,2	1	1,5	1,8	39	20	54	91	la fel ca la nr. 19			20
21	Cizmărie	64	39	14	11	362	116	99	147	291.490	87.740	82.990	120.760	41	16	14	11	217	47	68	102	1,5	1,3	1,6	2,1	12	8	21	19	cu 1—5 muncitori	cu 6—10 muncitori	cu 11 şi mai mult	21
22	Cărămidărie	233	167	43	23	1.402	476	317	609	357.000	119.500	79.000	158.500	105	43	39	23	835	92	186	557									la fel ca la nr. 21			22
23	Hămurărie	32	17	10	5	194	49	57	88	70.300	16.200	18.600	35.500	26	11	10	5	135	19	36	80									cu 2—4 muncitori	cu 5—7 muncitori	cu 13 şi mai mult	23
24	Producţia de amidon	68	15	42	11	429	75	261	93	129.808	12.636	55.890	61.282	68	15	42	11	277	45	165	67	3,4	2,7	3,2	5,3					care lucrează cu 1—2 site	care lucrează cu 3 site	care lucrează cu 4 site şi cu tobă	24
25	Pielărie (piei mici)	11	2	5	4	75	4	25	46	77.570	800	28.450	48.320	9	—	5	4	69	—	23	46									care produc cîte 500 de piei	care produc cîte 5.000—10.000 pici	care produc cîte 18.000—23.000 pici	25
26	Producţia de jucării (jucării de metal)	16	6	5	5	117	10	38	69	56.400	3.800	18.600	34.000	13	3	5	5	94	3	32	59	1,2	0,6	2	1,2	25	—	20	60	cu 1—2 muncitori	cu 6—9 muncitori	cu 11—18 muncitori	26
27	Producţia de pălării	54	16	20	18	450	35	113	302	127.650	8.950	32.500	86.200	45	7	20	18	372	9	83	280									cu 1—3 muncitori	cu 4—9 muncitori	cu 10 şi mai mult	27
28	Pictură	37	12	14	11	313	53	111	149	229.000	39.500	81.500	108.000	32	7	14	11	220	21	74	125									cu 1—5 muncitori	cu 6—9 muncitori	cu 10 şi mai mult	28
	Total pe aceste 10 meşteşuguri (nr. 19—28)	*804*	*425*	*270*	*109*	*4.893*	*1.220*	*1.795*	*1.878*	*2.013.918*	*395.926*	*739.130*	*878.862*	*519*	*153*	*257*	*109*	*2.990*	*305*	*1.059*	*1.626*												
29	Producţia de ciururi	10	5	3	2	115	26	28	61	69.300	7.300	15.000	47.000	7	2	3	2	58	3	12	43	1,8	1	2,3	3	60	20	100	100	muncitorii care împletesc plase	muncitorii care împletesc şi şes plase	Idem, plase mai mari	29
30	Producţia de tăvi	29	7	12	10	340	15	67	258	102.530	4.130	22.400	76.000	23	2	11	10	284	2	44	238									cu 1— 3 muncitori	cu 4—8 muncitori	cu 9 muncitori şi mai mult	30
31	Prod. de obiecte de corn (în jud. Dmitrov)	22	12	5	5	345	52	76	217	201.400	24.400	44.000	133.000	15	5	5	5	302	31	66	205									cu 5—11 muncitori	cu 12—19 muncitori	cu 20 şi mai mult	31
32	Producţia de ace cu gămălie	10	6	3	1	163	53	35	75	54.800	16.900	9.900	28.000	10	6	3	1	134	35	26	73									cu 7—10 muncitor	cu 11—13 muncitori	cu peste 13	32
33	Prod. de obiecte de corn (în jud. Bogorodsk)	31	9	11	11	553	80	164	309	149.900	22.100	43.100	84.700	31	9	11	11	518	66	150	302									la fel ca la nr. 31			33
	Total pe aceste 5 meşteşuguri (nr. 29—33)	*102*	*39*	*34*	*29*	*1.516*	*226*	*370*	*920*	*577.930*	*74.830*	*134.400*	*368.700*	*86*	*24*	*33*	*29*	*1.296*	*137*	*298*	*861*												
	Total pe 33 de meşteşuguri	**2.085**	**1.100**	**673**	**312**	**9.427**	**2.448**	**3.256**	**3.723**	**3.466.006**	**716.434**	**1.180.246**	**1.569.326**	**846**	**227**	**388**	**231**	**4.822**	**499**	**1.506**	**2.817**												
34	Producţia de numărători	91	55	29	7	171(?)	82	42	38	46.670	13.750	16.470	16.450	?				9				1,1	0,9	1,1	2,8	2,2	—	—	28	strungari	tîmplari	formari	34
35	Producţia de franjuri	39	16	15	8	88	16	34	38	?				14	—	8	6	30	—	8	22	1,2	1,2	1,1	1,2					cu 1 război	cu 2—3 războaie	cu 4 războaie şi mai mult	35
36	Croitorie	43	18	17	8	266	62	123	101	?				34	9	17	8	191	20	89	82	1.3	1	1,2	2	28	5,5	29,4	75	cu 2—5 muncitori	cu 6—9 muncitori	cu 10—16 muncitori	36
37	Producţia de articole de porţelan	20	6	9	5	1.861	108	621	1.132	1.399.000	69.000	435.000	895.000	20	6	9	5	1.817	96	601	1.120									care au pînă la 30 de muncitori	care au 31—104 muncitori	care au 120 şi mai mult	37

* Vezi volumul de faţă, pag. 336. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

ANEXA II *(la capitolul VII, pag. 361*)*

Date statistice rezumative privitoare la industria de fabrică din Rusia europeană

Anii	Date referitoare la diferite ramuri industriale despre care avem date pe diferite perioade			Date referitoare la 34 de ramuri industriale		
	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei în mii de ruble	Numărul muncitorilor
1863	11.810	247.614	357.835	—	—	—
1864	11.984	274.519	353.968	5.782	201.458	272.385
1865	13.686	286.842	380.638	6.175	210.825	290.222
1866	6.891	276.211	342.473	5.775	239.453	310.918
1867	7.082	239.350	315.759	6.934	235.757	313.759
1868	7.238	253.229	331.027	7.091	249.310	329.219
1869	7.488	287.565	343.308	7.325	283.452	341.425
1870	7.853	318.525	356.184	7.691	313.517	354.063
1871	8.149	334.605	374.769	8.005	329.051	372.608
1872	8.194	357.145	402.365	8.047	352.087	400.325
1873	8.245	351.530	406.964	8.103	346.434	405.050
1874	7.612	357.699	411.057	7.465	352.036	399.376
1875	7.555	368.767	424.131	7.408	362.931	412.291
1876	7.419	361.616	412.181	7.270	354.376	400.749
1877	7.671	379.451	419.414	7.523	371.077	405.799
1878	8.261	461.558	447.858	8.122	450.520	432.728
1879	8.628	541.602	482.276	8.471	530.287	466.515
1885	17.014	864.736	615.598	6.232	479.028	436.775
1886	16.590	866.804	634.822	6.088	464.103	442.241
1887	16.723	910.472	656.932	6.103	514.498	472.575
1888	17.156	999.109	706.820	6.089	580.451	505.157
1889	17.382	1.025.056	716.396	6.148	574.471	481.527
1890	17.946	1.033.296	719.634	5.969	577.861	493.407
1891	16.770	1.108.770	738.146	—	—	—

* Vezi volumul de faţă, pag. 449. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Notă

1) Aici sînt totalizate datele referitoare la industria de fabrică din Rusia europeană din epoca de după reformă, date pe care le-am putut găsi în publicaţiile oficiale, şi anume : „Analele statistice ale Imperiului rus". Petersburg, 1866. I. – „Culegere de date şi materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanţe". 1866, nr. 4, aprilie, şi 1867, nr. 6, iunie. – „Anuarul ministerului de finanţe". Partea I, VIII, X şi XII. – „Culegere de date rezumative cu privire la industria de fabrică din Rusia", publicaţie a departamentului comerţului şi manufacturilor pe anii 1885–1891. Toate aceste date se bazează pe aceeaşi sursă, anume pe situaţiile înaintate de fabricanţi ministerului de finanţe. Despre însemnătatea acestor date şi despre valoarea lor se vorbeşte amănunţit în textul volumului.

2) Cele 34 de ramuri industriale pentru care se dau date pe perioadele 1864–1879 şi 1885–1890 sînt următoarele : filaturile de bumbac, ţesătoriile de bumbac ; filaturile de in ; imprimeriile de stămburi ; filaturile de cînepă şi frîngherii ; filaturile de lînă ; producţia de postav ; producţia de ţesături de lînă ; producţia de ţesături de mătase şi producţia de panglici ; producţia de brocart, ceaprăzărie ; filatul şi laminatul aurului ; tricotaje ; boiangerie ; finisaj ; producţia de muşamale şi lăcuitul ; industria hîrtiei de scris ; tapiţerie ; producţia de obiecte din cauciuc ; industria chimică şi a vopselelor ; producţia de cosmetice ; producţia de oţet ; exploatarea apelor minerale ; industria chibriturilor ; industria cerii roşii şi a lacurilor ; industria pielăriei, a pielii de căprioară şi a safianului ; producţia cleiului ; producţia stearinei ; producţia săpunului şi a lumînărilor de seu ; producţia lumînărilor de ceară ; industria sticlăriei ; industria cristalurilor şi a oglinzilor ; industria porţelanului şi a faianţei ; industria construcţiilor de maşini ; turnătorii de fontă ; industria cuprului şi a bronzului ; industria sîrmei, a cuielor şi a unor articole mărunte de metal.

www.dacoromanica.ro

ANEXA III *(la capitolul VII, pag. 409*)*

Principalele centre ale industriei de fabrică din Rusia europeană

Gubernia	Judeţul	Oraşul sau satul	1879			1890			Numărul locuitorilor potrivit recensământului din 1897
			Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	
Moscova	Moscova	Oraşul Moscova	618	95.403	61.931	806	114.788	67.213	1.035.664
	,,	Slobozia Danilovskaia	3	2.502	1.837	6	10.370	3.910	3.958
	,,	satul Cerkizovo	1	53	125	12	449	322	?
	,,	s. Izmailovo	—	—	—	1	1.604	1.104	3.416
	,,	s. Puşkino	2	3.060	1.281	1	620	1.076	3.151
	,,	tîrgul Balaşiha	1	1.050	905	1	3.045	2.687	?
	,,	s. Reutovo	1	2.900	2.235	1	2.180	2.134	3.256
	Vereia	s. Nara-Fominskoe	3	2.690	1.955	3	2.445	1.133	?
	Bronîţî	s. Troiţko-Ramenskoe	1	3.573	2.893	1	4.773	5.098	6.865
	Klin	s. Solnecinaia Gora	1	60	304	2	1.384	1.073	?
	,,	cătunul Nekrasina	1	1.300	538	1	3.212	2.794	?
	Kolomna	s. Ozerî	4	214	1.163	5	4.950	5.574	11.166
	,,	tîrgul Sadki	3	1.775	1.865	1	1.598	1.850	?
	,,	s. Bobrovo	1	4.558	2.556	1	4.608	3.396	5.116
	Dmitrov	Or. Dmitrov cu împrejurimile..	2	3.600	3.462	3	4.167	3.565	
	,,	s. Muromţevo	1	1.774	2.371	1	2.076	1.816	?
	Serpuhov	Or. Serpuhov cu împrejurimile.	21	18.537	9.780	23	11.265	5.885	?
	,,	cătunul Nefedova	—	—	—	1	2.735	2.000	?
	Bogorodsk	Or. Bogorodsk şi satul Gluhovo de lîngă el	16	3.870	9.548	16	8.880	10.405	9.309
	,,	Pavlovski posad	15	2.623	2.751	13	1.760	2.071	9.991
	,,	s. Istomkino	1	2.006	1.426	1	2.007	1.651	2.085
	,,	s. Krestovozdvijenskoe	4	740	935	5	1.415	1.670	?
	,,	s. Zuevo	10	3.216	2.059	9	5.876	2.054	9.908
		Total pe gubernie fără oraşul Moscova	92	60.101	49.989	108	81.419	63.268	—

Notă. Total pe „gubernie" înseamnă totaluri pe centrele enumerate din gubernie.

Notă la ediţia a 2-a. Adăugăm, pentru a putea face o confruntare, cifrele din recensămîntul din 1897 referitoare la numărul locuitorilor. Din nefericire, publicaţia Comitetului central de statistică „Oraşele şi aşezările din judoţe avînd 2.000 de locuitori şi mai mult" nu cuprinde nici un fel de date amănunţite.

* Vezi volumul de faţă, pag. 512. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Gubernia	Judeţul	Oraşul sau satul	1879			1890			Numărul locuitorilor potrivit recensământului din 1897
			Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	
Tver	Tver	Or. Tver cu împrejurimile ..	23	6.440	8.404	26	8.720	6.875	53.477
	Vişni Volociok	Or. Vişni Volociok cu împrejurimile	1	1.780	1.221	2	3.584	2.393	16.722
	,,	s. Zavarovo	1	1.130	2.003	1	1.020	2.186	?
	Korceva	s. Kuznetovo	1	400	861	1	500	1.220	2.503
	Rjev	Or. Rjev	15	1.894	3.533	6	411	765	21.397
	Pe gubernie	.....	41	11.644	16.022	36	14.235	13.439	—
Reazan	Egorievsk	Or. Egorievsk	20	4.126	3.532	15	5.598	5.697	19.241
Nijni-Novgorod	Arzamas	Or. Arzamas	24	394	380	18	255	366	10.591
	Gorbatov	s. Bogorodskoe	41	315	219	58	547	392	12.342
	,,	s. Pavlovo	21	235	272	26	240	589	12.431
	,,	s. Vorsma	3	116	303	4	181	894	4.674
	Balahna	s. Sormovo	1	2.890	1.911	1	1.500	1.000	2.963
	Pe gubernie	.....	90	3.950	3.085	107	2.723	3.241	—
Grodno	Belostok	Or. Belostok	59	2.122	1.619	98	2.734	3.072	63.927
	,,	t. Suprasl	7	938	854	5	447	585	2.459
Kazan	Kazan	Or. Kazan	66	8.083	3.967	78	7.663	4.787	131.508
Tambov	Tambov	s. Rasskazovo	19	1.067	2.128	13	940	2.058	8.283
Cernigov	Suraj	t. Klinţi	15	1.892	2.456	27	1.548	1.836	12.166
Smolensk	Duhovşcinski	s. Iarţevo	1	2.731	2.523	1	4.000	3.106	5.761

www.dacoromanica.ro

Gubernia	Judeţul	Oraşul sau satul	1879			1890			Numărul locuitorilor potrivit recensământului din 1897
			Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	
Kaluga	Jizdra	s. Liudinovo	1	2.488	3.118	1	529	1.050	7.784
	Medîni	satele Troiţkoe şi Kondrovo	1	1.047	1.019	1	1.330	1.285	?
Orel	Breansk	lîngă staţia Bejeţkaia	1	6.970	3.265	1	8.485	4.500	19.054
	,,	s. Serghievo-Radiţkoe	1	1.000	1.012	1	257	400	2.808
Tula	Tula	Or. Tula	95	3.671	3.661	248	8.648	6.418	111.048
Vladimir	Pokrov	t. Nikolskoe lîngă staţia Orehovo	2	7.316	10.946	3	22.160	26.852	{ 25.233 / 7.219
	,,	s. Dulevo	1	425	1.100	1	600	1.400	3.412
	,,	cătunul Likina	1	317	389	2	1.184	1.155	?
	,,	Or. Kirjaci	11	1.025	1.427	9	628	825	?
	Şuia	Or. Şuia	38	5.161	4.879*	32	6.857	5.473	4.799
	,,	Or. Ivanovo-Voznesensk	49	20.867	9.943	52	26.403	15.387	53.949
	,,	s. Teikovo	4	5.913	3.524*	4	4.642	3.581	5.780
	,,	s. Kohma	9	3.232	2.413	6	2.769	1.666*	3.337
	Melenki	Or. Melenki	16	1.597	2.769	15	2.509	2.498	8.904
	,,	s. Gusi	2	2.284	3.438	2	3.748	5.241	12.007
	Veazniki	Or. Veazniki şi satul Iarţevo de lîngă el	8	2.879	3.017	6	3.012	3.331	7.398
	,,	s. Iuja	1	—	—	1	2.390	1.961	3.378
	Aleksandrov	s. Karabanovo	1	5.530	4.248	1	5.000	3.879	?
	,,	s. Strunino	2	3.522	1.698	1	4.950	2.771	
	Pereiaslavl	Or. Pereiaslavl	8	2.671	2.154	6	2.703	2.157	8.662
	Kovrov	Or. Kovrov cu împrejurimile	4	1.760	1.723	5	1.940	2.062	14.570
	,,	s. Gorki	1	1.350	838	1	1.632	1.332	?
	,,	s. Kolobovo	1	676	575	2	895	885	?
	Vladimir	s. Sobino	1	2.200	1.819	1	—	2.000	5.486
	,,	s. Stavrovo	3	1.834	1.335	2	567	871	?
	Murom	Or. Murom	26	1.406	1.407*	27	943	1.274*	12.589
	Iuriev-Polski	Or. Iuriev-Polski	12	1.062	1.138*	7	1.183	1.126*	5.637
		Pe gubernie	201	73.027	60.780	186	96.715	87.727	—

Notă. Asteriscul arată că din categoria muncitorilor de fabrică sînt exceptaţi muncitorii care lucrează la domiciliu.

www.dacoromanica.ro

Gubernia	Judeţul	Oraşul sau satul	1879			1890			Numărul locuitorilor potrivit recensământului din 1897
			Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	
Petersburg	Petersburg	Or. Petersburg	538	117.500	48.888	490	126.645	51.760	} 1.267.023
	„	Suburbiile Petersburgului	84	40.085	24.943	51	35.927	18.939	
	Narva	Or. Narva cu împrejurimile*	7	12.361	6.484	6	15.288	7.566	16.577
	Ţarskoe Selo	oraşelul Kolpino	1	3.148	1.872	1	2.906	1.930	12.241
	Pe gubernie		630	173.094	82.187	548	180.766	80.195	—
Kiev	Kiev	Or. Kiev	76	3.279	1.858	125	16.186	5.901	247.432
	Cerkassk	t. Smela	9	4.070	1.434	8	4.715	1.238	15.187
Kostroma	Kostroma	Or. Kostroma	32	3.899	5.181	24	5.220	4.907	41.268
	Kineşma	Or. Kineşma cu împrejurimile	4	421	157	9	1.737	1.748	7.564
	„	s. Tezino	3	768	950	3	1.866	2.420	?
	„	s. Boneaciki	3	1.865	2.365	3	1.331	1.495	3.158
	„	s. Navoloki	—	—	—	1	1.314	1.305	?
	„	s. Viciuga	1	940	800	2	684	1.138	?
	„	s. Novaia Golciha	4	389	265	4	260	686*	?
	Nerehta	Or. Nerehta	1	883	1.204	—	—	—	3.002
	„	s. Kiselevo	2	1.189	1.196	3	2.855	2.368	?
	„	s. Iakovlevskoe	5	1.041	1.095*	5	1.378	2.177*	?
	„	s. Pistovo	4	1.634	417	5	923	1.773	2.668
	„	s. Frolovka	1	1.700	1.300	1	1.750	1.530	?
	Iurieveţ	Or. Iurieveţ	2	383	569	1	750	830	4.778
	„	s. Rodniki	4	1.154	776	3	2.188	2.792	3.225
	Pe gubernie		66	16.266	16.275	64	22.256	25.169	—

* Aici a intrat în parte şi gubernia Estlanda (manufactura din Krenholm).

www.dacoromanica.ro

Gubernia	Judeţul	Oraşul sau satul	1879			1890			Numărul locuitorilor potrivit recensământului din 1897
			Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	Numărul fabricilor şi al uzinelor	Valoarea producţiei, în mii de ruble	Numărul muncitorilor	
Livonia	Riga	Or. Riga	151	19.094	11.962	226	26.568	16.306	256.197
Iaroslavl	Iaroslavl	Or. Iaroslavl cu împrejurimile	49	5.245	4.206	47	12.996	9.779	70.610
	,,	Norski posad	1	2.500	2.304	2	1.980	1.639	2.134
	,,	Plasa Velikoe	1	910	956	6	2.169	2.992	4.534
	Pe gubernie		51	8.655	7.466	55	17.145	14.410	—
Harkov	Harkov	Or. Harkov	102	4.225	2.171	122	5.494	3.406	174.846
Saratov	Saratov	Or. Saratov	103	4.495	1.983	89	7.447	2.224	137.109
	Ţariţin	Or. Ţariţin	25	272	218	57	1.086	751	55.967
	,,	aşezarea Dubovka	21	157	110	26	221	270	16.255
	Pe gubernie		149	4.924	2.311	172	8.754	3.245	—
Samara	Samara	Or. Samara	(?)1	18	10	48	4.560	1.377	91.672
Herson	Odesa	Or. Odesa	159	13.750	3.763	306	29.407	8.634	405.041
Don	Nahicevan	Or. Nahicevan	34	873	732	45	3.472	3.098	29.312
	Novocerkassk	Or. Novocerkassk	15	278	128	28	965	467	52.005
	Rostov	Or. Rostov-pe-Don	26	4.898	2.750	92	13.605	5.756	119.886
Ekaterinoslav	Ekaterinoslav	Or. Ekaterinoslav	33	1.003	469	63	4.841	3.628	121.216
	Bahmut	t. Iuzovka	1	2.000	1.300	3	8.988	6.332	28.076
	Ekaterinoslav	s. Kamenskoe	—	—	—	1	7.200	2.400	16.878
		Pe ambele gubernii	109	9.052	5.379	232	39.071	21.681	—
		Total pe cele 103 centre menţionate	2.831	536.687	355.777	3.638	706.981	451.244	—

www.dacoromanica.ro

O CRITICĂ NECRITICĂ

(ÎN LEGĂTURĂ CU ARTICOLUL D-LUI P. SKVORȚOV „FETIȘISMUL MĂRFII", APĂRUT ÎN NR. 12 AL REVISTEI „NAUCINOE OBOZRENIE" DIN 1899) [105]

Scris în ianuarie-martie 1900

Publicat în mai și iunie 1900 în revista „Naucinoe Obozrenie" nr. 5 și 6

Semnat : V l a d i m i r I l i n

Se tipărește după textul apărut în revista „Naucinoe Obozrenie"

www.dacoromanica.ro

„Jupiter se mînie"... Se ştie de mult că acest spectacol e foarte amuzant şi că, în realitate, mînia teribilului Jupiter tonans nu provoacă decît ilaritate. D-l P. Skvorţov, care s-a năpustit – folosind o sumedenie de expresii „fulminante" dintre cele mai injurioase – asupra cărţii mele cu privire la procesul formării pieţei interne pentru capitalismul rus, a dat o nouă confirmare acestui străvechi adevăr.

I

„Pentru a înfăţişa procesul în ansamblu – mă povăţuieşte cu un aer maiestos d-l Skvorţov – este necesar să-ţi expui propria ta concepţie asupra modului de producţie capitalist, căci a te mărgini doar la referiri la teoria realizării este ceva cu totul inutil". De ce ar fi „inutil" ca, într-o carte consacrată analizei datelor cu privire la piaţa internă, să te referi la teoria pieţei interne, asta rămîne un secret al teribilului nostru Jupiter, care prin „expunerea propriei tale concepţii" „înţelege"... citate din „Capitalul", care, în cea mai mare parte, nu au nici o legătură cu problema tratată. „I se poate reproşa autorului contradicţia *dialectică*" (cît de spiritual e d-l Skvorţov !) „constînd în faptul că, propunîndu-şi să analizeze această problemă" (cum se formează piaţa *internă* pentru capitalismul rus), „la sfîrşitul *referirilor la teorie* ajunge la concluzia că o asemenea problemă nu există". D-l Skvorţov e atît de încîntat de această observaţie a sa, încît o repetă de cîteva ori, fără să vadă sau nevoind să vadă că ea se bazează pe o eroare grosolană. La sfîrşitul capitolului întîi am spus că „o problemă a pieţei interne *ca*

www.dacoromanica.ro

problemă separată şi de sine stătătoare, care să nu depindă de problema gradului de dezvoltare a capitalismului, nu există" (29) *. Oare criticul nostru nu este de acord cu aceasta ? Ba da, este de acord, căci cu o pagină mai înainte el spune că afirmaţia mea este „justă". Dar dacă este aşa, atunci de ce face atîta gălăgie şi încearcă să elimine din concluzia mea partea ei cea mai esenţială ? Şi asta rămîne un mister. La sfîrşitul capitolului teoretic introductiv am indicat precis tema care mă interesează : „problema formării pieţei interne pentru capitalismul rus se reduce la următoarele întrebări : cum şi în ce direcţie se dezvoltă diferitele ramuri ale economiei naţionale ruse ? în ce constă legătura şi interdependenţa acestor ramuri diferite?" (29)*. Consideră oare criticul că aceste probleme nu merită să fie analizate ? Nu, el preferă să ocolească tema pe care mi-am propus-o eu şi să indice *alte teme,* de care, la porunca lui Jupiter, ar fi trebuit să mă ocup. După părerea lui ar fi trebuit „înfăţişată reproducţia şi circulaţia atît a părţii din produsul care se produce în agricultură şi în industrie în mod capitalist, cît şi a părţii pe care o produc producătorii-ţărani de sine stătători..., ar fi trebuit arătat raportul dintre ele, adică mărimea capitalului constant, a capitalului variabil şi a plusvalorii în fiecare din subdiviziunile menţionate ale muncii sociale" (2.278). Dar asta nu este altceva decît o frază sforăitoare şi cu totul lipsită de conţinut ! Înainte de a încerca să înfăţişezi reproducţia şi circulaţia produsului care se produce în agricultură în mod capitalist, trebuie mai întîi să lămureşti *cum anume* şi *în ce măsură* agricultura devine capitalistă la ţărani sau la moşieri, într-o regiune sau în alta etc. Fără această lămurire (de care de altfel m-am preocupat în cartea mea) înfăţişarea recomandată de d-l Skvorţov se va reduce la o înşiruire de locuri comune. Înainte de a vorbi de partea produsului care este produsă în industrie în mod capitalist, trebuie mai întîi să lămureşti care anume industrie din Rusia devine capitalistă şi în ce măsură. Tocmai aceasta am şi încercat să fac cu ajutorul prelucrării datelor referitoare, de pildă, la industria meşteşugărească ; teribilul critic trece toate acestea sub tăcere cu un aer maiestos şi mă invită cît se poate de serios să bat pasul pe

* Vezi volumul de faţă, pag. 56. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

loc şi să ocolesc problema prin înşiruirea unor locuri comune cu privire la industria capitalistă care nu spun absolut nimic ! Problema care anume ţărani din Rusia sînt „producători de sine stătători" necesită de asemenea un studiu concret, pe care am şi încercat să-l fac în cartea mea ; dacă d-l Skvorţov ar fi reflectat asupra acestei probleme, n-ar mai fi spus asemenea inepţii, de pildă că categoriile capital constant, capital variabil şi plusvaloare ar putea fi aplicate fără ezitare gospodăriei „producătorilor-ţărani de sine stătători". Într-un cuvînt, tratarea temei propuse de d-l Skvorţov este posibilă numai *după* lămurirea problemelor schiţate de mine. Sub cuvînt că ar aduce îndreptări modului meu de a pune problema, teribilul critic dă mereu înapoi, de la o analiză a unei realităţi concrete şi istoriceşte specifice la o simplă copiere a lui Marx.

În treacăt fie zis, nu putem trece sub tăcere următoarea manoperă a d-lui P. Skvorţov, care caracterizează de minune procedeele criticului nostru. Prof. Sombart (spune d-l P. Skvorţov) a arătat că exportul Germaniei rămîne în urma dezvoltării industriei germane. „Aceste date – ne lămureşte d-l P. Skvorţov – confirmă tocmai concepţia mea despre pieţe". Frumos, nu-i aşa ? D-l Skvorţov ilustrează prin raţionamentele sale cunoscuta zicală : una vorbim şi başca ne înţelegem. Obiectul discuţiei este teoria realizării, – iar el ne spune că capitalismul, ca şi feudalismul, trăieşte din supramuncă ! Dacă la aceste manopere, unice în felul lor, mai adăugăm o serie de apostrofe vehemente, obţinem un tablou complet al „criticii" d-lui Skvorţov.

Dar să judece cititorul singur : d-l P. Skvorţov, ca să arate că eu „nu înţeleg", reproduce la pag. 2.279 şi 2.280 diferite pasaje din capitolul întîi, smulgînd cuvinte disparate din diferite fraze, şi exclamă : „*Găsire, schimb,* teoria *pieţei interne, găsirea unei înlocuiri,* şi, în sfîrşit, *înlocuire !* Nu cred ca o asemenea exactitate a definiţiilor să fie de natură a dovedi că d-l Ilin înţelege clar «minunata» teorie a realizării a lui Marx!?" Această „critică" seamănă ca două picături de apă cu aceea de care îşi bătea joc altădată Cernîşevski ; ia omul în mînă „Aventurile lui Cicikov" şi începe „să critice" : „Ci-ci-kov, hapciu-hapciu... Vai, ce caraghios ! Găsire, schimb... Nu cred să fie clar..." [166] Vai, ce critică nimicitoare !

www.dacoromanica.ro

La pag. 14 * a cărţii mele am arătat că împărţirea produselor după forma lor naturală nu era necesară la analiza producţiei capitalului individual, dar că ea este neapărat necesară la analiza reproducţiei capitalului social, pentru că în cazul din urmă (şi numai în cazul din urmă) este vorba tocmai de înlocuirea formei naturale a produsului. D-l Skvorţov afirmă că eu „nu l-am înţeles" pe Marx, mă dojeneşte cu asprime pentru că aş fi făcut o „traducere liberă", găseşte „de cuviinţă să dea numeroase citate din *«Capitalul»*" (în pasajele citate se spune exact ceea ce am spus şi eu) şi se năpusteşte asupra următorului pasaj din lucrarea mea : „Acum însă", adică la analiza reproducţiei capitalului social, şi nu a celui individual, „problema este tocmai aceasta : de unde vor lua muncitorii şi capitaliştii mijloacele pentru consumul lor ? de unde vor lua capitaliştii mijloacele de producţie ? în ce mod produsul obţinut va satisface toate aceste cerinţe şi va da posibilitatea de a se lărgi producţia ?" După ce subliniază acest pasaj, d-l Skvorţov spune următoarele : „Pasajele subliniate de mine cuprind, într-adevăr, teoria realizării a d-lui Ilin, dar nu a lui Marx ; ele cuprind o teorie care nu are nimic comun cu nici o teorie a lui Marx" (2.282). Cuvinte tari, nimic de zis ! Dar să vedem în ce constă dovada. Dovada o constituie, bineînţeles, citate din Marx, printre care şi următorul : „Problema, aşa cum stă (sic !) ** în faţa noastră în mod nemijlocit, este aceasta : în ce mod capitalul consumat în producţie este înlocuit, sub raportul valorii lui, din produsul anual, şi cum se împleteşte procesul acestei înlocuiri cu consumul plusvalorii de către capitalişti şi

* Vezi volumul de faţă, pag. 37. — *Nota red.*

** Apropo de traduceri. D-l Skvorţov, reproducînd următoarea frază din cartea mea : „...ca şi cum limita dezvoltării lor (a forţelor de producţie) ar constitui-o numai capacitatea absolută de consum a societăţii" (19) (vezi volumul de faţă, pag. 45. — *Nota red.*), mă dojeneşte cu asprime : „d-l Ilin... n-a observat cît de stîngace este traducerea, pe cîtă vreme în original e spus simplu şi clar : «als ob nur die absolute Konsumtionsfähigkeit der Gesellschaft ihre Grenze bilde»" (2.286). De ce e proastă această traducere (foarte corectă), criticul nu ne spune. Dar pentru a caracteriza rigurozitatea lui, este suficient să citäm cîteva pasaje în traducerea *lui*. Pag. 2.284 : „Or, dacă ne imaginăm o reproducţie anuală normală pe o scară dată, ne imaginăm, totodată, implicit..." (în original : ist damit auch unterstellt) ; pag. 2.285 ; „Este vorba în primul rînd de reproducţia simplă. Mai departe ne vom imagina" (în original : Ferner wird unterstellt) „nu numai că produsele se schimbă la valoarea lor" etc. Astfel, bunul nostru domn Skvorţov este, fără îndoială, ferm convins că unterstellen înseamnă a imagina şi că wird unterstellt este la timpul viitor.

Nu mai vorbesc de stilul teribilului critic, care ne serveşte şi fraze de felul acesteia : „acum modul de producţie capitalist este egal cu industria agricolă" (2.293).

www.dacoromanica.ro

cu consumul salariului de către muncitori ?" Concluzia : „Cred că am dovedit în suficientă măsură că teoria realizării pe care d-l Ilin o prezintă drept teoria lui Marx nu are nimic comun cu analiza făcută de Marx" etc. Nu-mi rămîne decît să repet : frumos, nu-i aşa ? În ce constă deosebirea între ceea ce spun eu şi ceea ce se spune în citatele din Marx – asta rămîne un secret al teribilului critic. Este clar un singur lucru : păcatul meu de moarte constă în faptul că am făcut o „traducere liberă" sau, probabil, în faptul că expun teoria lui Marx „cu propriile mele cuvinte", cum se exprimă d-l Skvorţov într-un alt pasaj din articolul său (2.287). Auzi dumneata ! Expune teoria lui Marx „cu propriile sale cuvinte" ! „Adevăratul" marxism constă în a învăţa „Capitalul" pe dinafară şi în a-l cita cu rost şi fără rost... à la d-l Nikolai–on.

Iată şi o ilustrare a acestei din urmă observaţii care o confirmă întru totul. Eu am spus că capitalismul „nu apare decît ca rezultat al unei circulaţii de mărfuri foarte dezvoltate", iar în altă parte că „capitalismul este acel stadiu de dezvoltare a producţiei de mărfuri cînd forţa de muncă devine şi ea marfă". Teribilul nostru Jupiter tună şi fulgeră : „în ce condiţii apare capitalismul... ştie orice cititor cît de cît instruit" (sic !), după care urmează „orizontul burghez al d-lui Ilin" şi alte perle dintre acelea care împodobesc polemica mîniosului domn Skvorţov. Urmează apoi două citate din Marx : în primul se spune tocmai ceea ce am spus şi eu (cumpărarea şi vînzarea forţei de muncă este o condiţie fundamentală a producţiei capitaliste), iar în al doilea se spune că modul de circulaţie decurge din caracterul social al producţiei, şi nu invers („Das Kapital", II, B, 93) [167]. D-l Skvorţov îşi închipuie că prin acest din urmă citat l-a dat gata pe oponentul său. În realitate, dumnealui n-a făcut decît să substituie problemei puse de mine o altă problemă şi să-şi dovedească priceperea de a da citate care se potrivesc ca nuca-n perete. Despre ce am vorbit eu în pasajul încriminat ? Despre faptul că capitalismul este un rezultat al circulaţiei mărfurilor, adică despre raportul istoric dintre producţia capitalistă şi circulaţia mărfurilor. Şi despre ce este vorba în pasajul citat din volumul al doilea al „Capitalului" (volum consacrat problemei circulaţiei capitalului) ? Despre raportul dintre producţia capitalistă şi circulaţia capitalistă ; Marx polemizează acolo (S. 92. II. B) [168] cu economiştii care

www.dacoromanica.ro

opuneau una alteia economia naturală, economia bănească şi economia de credit, ca fiind cele trei forme economice caracteristice ale evoluţiei producţiei sociale ; Marx arată că această teorie este greşită, deoarece şi economia bănească şi cea de credit exprimă doar moduri de circulaţie proprii unor trepte de dezvoltare diferite ale producţiei capitaliste, şi încheie cu observaţia că *aceşti economişti* au un „orizont burghez". D-l Skvorţov socoate că „adevăratul" marxism constă în a relua ultimul cuvînt al lui Marx şi a-l repeta, fie chiar şi împotriva unui oponent care nici nu s-a gîndit să vorbească despre raportul dintre economia naturală, cea bănească şi cea de credit. Lăsăm pe cititor să judece singur cine este aici acela care „nu înţelege" şi de ce soi de literatură ţin aceste procedee. La adăpostul unor apostrofe vehemente, d-l Skvorţov nu numai că a făcut uz de „procedeul substituirii", dar a şi ocolit cu totul problema raportului dintre producţia capitalistă şi circulaţia mărfurilor. Aceasta este o problemă foarte importantă, pe care o reiau în repetate rînduri în cartea mea, subliniind rolul istoric al capitalului comercial ca predecesor al producţiei capitaliste. Se pare că d-l Skvorţov nu are nimic de obiectat împotriva acestui lucru (judecînd după faptul că el trece sub tăcere această chestiune). Dar dacă este aşa, ce rost are zarva pe care o face el în legătură cu afirmaţia mea că capitalismul este un rezultat al circulaţiei mărfurilor ? Oare capitalul comercial nu exprimă dezvoltarea comerţului, adică a circulaţiei mărfurilor fără producţie capitalistă ? Aceste chestiuni, ca şi atîtea altele, rămîn un secret al acestui mînios Jupiter.

Pentru a termina cu „critica" îndreptată de d-l Skvorţov împotriva părţii teoretice a lucrării mele, îmi mai rămîne să examinez încă vreo cîteva dintre apostrofele vehemente şi erorile grosolane care abundă în articolul „Fetişismul mărfii".

În cartea mea se spune : „Necesitatea pieţei externe pentru o ţară capitalistă... este determinată... de faptul că capitalismul nu apare decît ca rezultat al unei *circulaţii* de mărfuri foarte dezvoltate, care depăşeşte graniţele unui stat. De aceea nu este de conceput o naţiune capitalistă fără comerţ exterior, şi o asemenea naţiune nici nu există. După cum poate vedea cititorul, această cauză are un caracter istoric" (26) *. Teribilul

* Vezi volumul de faţă, pag. 52. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

nostru Jupiter „critică" : „eu, ca cititor, nu văd cum ar putea această cauză să aibă un caracter istoric. E o afirmație cu totul gratuită" (2.284) etc. Dacă circulația mărfurilor este predecesoarea istorică necesară a capitalismului, mai este oare nevoie să explicăm de ce „această cauză are un caracter istoric" ?

Pentru teoria abstractă a capitalismului există doar un capitalism dezvoltat și pe deplin format, iar problema originii lui este înlăturată.

„D-l Ilin..., pentru a explica realizarea produsului în societatea capitalistă..., apelează la ajutorul pieței externe" (2.286). Cred că unui cititor care cunoaște „Studiile" mele și „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" nici nu mai e nevoie să-i explic că aceasta este tot o scamatorie, făcută cu ajutorul unui procedeu identic cu cele precedente. Urmează un citat din Marx : „...comerțul exterior nu face decît să înlocuiască articole indigene cu articole având altă formă de întrebuințare și altă formă naturală..." [169]. Concluzia : „Orice om instruit, cu excepția personalităților care cugetă critic, va înțelege că Marx spune ceva diametral opus teoriei d-lui Ilin, că n-avem de ce să căutăm pe piața externă «un echivalent pentru partea produsului ce urmează să fie desfăcută», «o altă parte a produsului capitalist care s-o poată înlocui pe cea dintîi»" (2.284). O, d-l Skvorțov e pur și simplu adorabil !

„D-l Ilin, făcînd abstracție de trăsăturile esențiale ale societății capitaliste, transformînd-o astfel într-o producție planică – proporționalitate în dezvoltarea diferitelor ramuri de producție înseamnă, fără îndoială, producție planică –, realizează, în sfîrșit, cu succes aceeași cantitate de produse în interiorul țării" (2.286). Acest nou procedeu al „criticului" nostru constă în încercarea de a-mi atribui ideea că capitalismul ar asigura o proporționalitate permanentă. O proporționalitate permanentă, menținută în mod conștient, ar însemna, într-adevăr, o dezvoltare planică, dar nu proporționalitatea care „se stabilește numai ca o medie rezultată dintr-un șir de oscilații permanente" (tocmai aceasta am și arătat eu în pasajul pe care-l citează d-l Skvorțov). Eu am afirmat precis că proporționalitatea (sau concordanța) *„este presupusă"* de teorie, dar în realitate ea *„este mereu tulburată"*, că pentru ca o anumită repartizare a capitalului să fie înlocuită cu alta care să creeze

www.dacoromanica.ro

o nouă proporţionalitate *„este nevoie de o criză"* (toate cuvintele subliniate figurează în aceeaşi pagină, 26 *, din care citează d-l Skvorţov). Se pune întrebarea : ce să crezi despre un critic care atribuie adversarului său ideea că capitalismul s-ar fi transformat într-o producţie planică, referindu-se la aceeaşi pagină şi la acelaşi alineat în care acest adversar afirmă că, în capitalism, proporţionalitatea, *fiind permanent tulburată,* nu se poate realiza *decît prin crize ? ?*

II

Trecem la partea a doua a articolului d-lui Skvorţov, consacrată criticii datelor concrete citate şi analizate în cartea mea. Poate că vom găsi măcar aici o critică cît de cît serioasă în domeniul problemelor de care d-l Skvorţov s-a ocupat în mod special !

Diviziunea socială a muncii constituie baza economiei de mărfuri şi procesul de bază al creării pieţei interne, citează d-l Skvorţov cuvintele mele, „iar «diviziunea muncii» pur şi simplu – adică, probabil, nu cea socială – constituie baza manufacturii..." Prin această „tentativă de ironizare" criticul dovedeşte că nu înţelege deosebirea elementară dintre diviziunea muncii în societate şi diviziunea muncii în atelier : cea dintîi creează (în cadrul economiei de mărfuri – condiţie pe care eu am arătat-o precis, astfel încît faptul că d-l Skvorţov aminteşte de diviziunea muncii în comunitatea indiană vădeşte o dată mai mult trista înclinare a acestui autor de a cita din Marx pasaje care nu au nici o legătură cu problema tratată) producători de mărfuri izolaţi, care produc în mod de sine stătător şi independent unul de altul diferite produse care intră în procesul schimbului ; cea de-a doua nu schimbă raportul dintre producători şi societate, schimbînd doar situaţia producătorilor în atelier. Tocmai din această cauză, pe cît pot judeca eu, vorbeşte Marx cînd de „diviziunea socială a muncii" **,

* Vezi volumul de faţă, pag. 53. — *Nota red.*

** În capitolul al doisprezecelea din volumul întîi al „Capitalului", capitol consacrat problemei manufacturii, există un paragraf special intitulat : „Diviziunea muncii în cadrul manufacturii şi diviziunea muncii în cadrul societăţii". La *începutul* acestui paragraf Marx spune : „Ne vom ocupa acum, pe scurt, de raportul dintre diviziunea manufacturieră a muncii şi diviziunea socială a muncii, diviziune care formează baza generală a oricărei producţii de mărfuri" („Das Kapital". I², S. 362) [176]. Nu-i aşa că este instructiv să confruntţi procedeul mîniosului nostru Jupiter cu acest pasaj ?

www.dacoromanica.ro

cînd pur şi simplu de diviziunea muncii. Dacă d-l Skvorţov e de altă părere, el ar fi trebuit s-o expună şi s-o explice, şi nu să arunce invective vehemente, dar lipsite de orice sens.

„Diviziunea muncii nu este nicidecum trăsătura caracteristică a manufacturii, pentru că şi în fabrică există diviziune a muncii".

Foarte bine, d-le Skvorţov ! Dar oare la mine manufactura se deosebeşte de fabrică numai prin această trăsătură caracteristică ? Dacă criticul ar fi vrut să analizeze cît de cît serios dacă eu înţeleg în mod just „trăsăturile caracteristice ale manufacturii" (aceasta este o chestiune foarte interesantă şi de loc atît de simplă cum s-ar părea la prima vedere), ar fi putut el să treacă sub tăcere faptul că, chiar în paragraful despre care este vorba, eu am spus clar : „Am avut prilejul să enumăr în altă parte – şi anume în „Studii", 179 * – care sînt, după Marx, trăsăturile esenţiale ale noţiunii de manufactură" (297 **, nota 1) ? În „Studii" diviziunea muncii figurează numai ca *una* dintr-o serie întreagă de alte trăsături caracteristice. Cititorul articolului d-lui Skvorţov ar putea deci să-şi facă o idee cu totul falsă despre părerile mele şi n-ar putea să-şi facă nici o idee despre propriile păreri ale criticului nostru.

Mai departe. Încercarea de a prezenta în cartea mea o serie întreagă de aşa-zise „meşteşuguri" ca pe un stadiu manufacturier al capitalismului rus este, dacă nu mă înşel, *prima* încercare de acest fel, şi, bineînţeles, este departe de mine gîndul de a considera această problemă ca fiind complet rezolvată (mai ales pentru motivul că eu o analizez dintr-un anumit punct de vedere special). De aceea mă aşteptam dinainte la o critică a părerilor mele, şi mă aşteptam cu atît mai mult temei şi cu atît mai mult interes, cu cît unii marxişti ruşi exprimaseră păreri întrucîtva diferite (vezi „Dezvoltarea capitalismului", pag. 437***, notă). Dar ce atitudine a luat d-l P. Skvorţov faţă de această problemă ? „Critica" lui se reduce pe de-a-ntregul la povaţa, superbă prin severitatea ei laconică, de a nu mă limita la „o enumerare mecanică a numărului muncitorilor salariaţi, la valoarea producţiei din cutare

* Vezi V. *I. Lenin*, Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 393.— *Nota red.*

** Vezi volumul de faţă, pag. 376. — *Nota red.*

*** Vezi volumul de faţă, pag. 542—543. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

sau cutare an dintr-o ramură de producţie sau alta" (2.278). Dacă această povaţă nu se referă la capitolul consacrat în cartea mea problemei statisticii fabricilor şi uzinelor (d-l Skvorţov nu spune despre aceasta nici un cuvînt), atunci ea se referă, de bună seamă, tocmai la capitolul despre manufactură, care în cea mai mare parte este consacrat examinării unor date concrete. Cum m-aş fi putut lipsi de aceste date ? Secretul acesta teribilul nostru critic nu-l dezvăluie. Iar eu rămîn la părerea mea : mai bine să mi se reproşeze că expunerea mea e aridă, decît să dau cititorului prilej să creadă că punctul meu de vedere se bazează pe „citate" din „Capitalul", şi nu pe studierea datelor referitoare la Rusia. Dacă d-l Skvorţov socoate că enumerarea mea e „mecanică", înseamnă oare aceasta că el consideră greşite concluziile pe care le-am tras din aceste date în a doua jumătate a capitolului al VI-lea şi pe care le-am repetat în capitolul al VII-lea, § XII ? – înseamnă oare că el nu este de acord cu părerea că aceste date vădesc o anumită structură a diferitelor meşteşuguri din punctul de vedere 1) al tehnicii, 2) al economiei şi 3) al gradului de cultură ? Teribilul nostru Jupiter nu suflă nici un cuvînt despre acest lucru în „critica" sa, care, dacă laşi la o parte apostrofele vehemente, apare ca fiind lipsită de orice conţinut. E prea puţin, onorabile domn Skvorţov !

Să trecem acum la problema rolului dărilor ţăranilor în dezvoltarea economiei de mărfuri. Eu am afirmat că, la timpul lor, dările au fost un factor important în dezvoltarea schimbului, dar că în prezent economia de mărfuri este consolidată pînă-ntr-atît, încît această însemnătate a dărilor „trece pe ultimul plan". D-l Skvorţov tună şi fulgeră împotriva acestei afirmaţii, folosind o sumedenie de cuvinte teribile, dar care-ţi inspiră milă, cum ar fi, de pildă : „fetişismul mărfii", a uni totul, „atotputernicie", puterea producţiei de mărfuri etc. ; dar, vai ! cuvintele tari nu fac decît să mascheze faptul că teribilul critic nu poate să infirme justeţea concluziei trase de mine. „Pînă şi d-l Kautsky – scrie d-l Skvorţov –, cu care d-l Ilin are multe afinităţi"... (bietul „domn Kautsky", „care are afinităţi" cu „un fetişist al mărfii", care dovedeşte că nu înţelege cîtuşi de puţin „Capitalul" şi care se aseamănă cu d-l Ilin cel copleşit de „orizontul burghez " ! Îşi va reveni el oare

www.dacoromanica.ro

de pe urma loviturii pe care i-o dă un „adevărat" marxist ?)... „afirmă că transformarea dărilor în natură ale țăranilor în dări în bani face să crească nevoia de bani a țăranilor" (2.288). Foarte bine, prea stimate domnule critic ; atîta doar că asta nu are absolut nici o legătură cu problema rolului pe care-l au dările *în cheltuielile în bani ale țăranilor* în comparație cu cheltuielile pentru celelalte cerințe și nevoi. Kautsky *nici nu atinge această* problemă și, prin urmare, d-l Skvorțov își vădește o dată mai mult remarcabilul talent de a da citate care se potrivesc ca nuca-n perete. „Problema principală – își formulează d-l Skvorțov a doua obiecție a sa –, neexplicată nici prin datele din bugete, se reduce la întrebarea : de unde să ia țăranul fără cai 25 de ruble ca să-și plătească dările" (25 *la sută* din cheltuielile în bani, 25 de ruble raportate la 100, d-l Skvorțov le-a transformat pur și simplu în 25 de ruble !), „iar cel care are cai 10 ruble ? – și nicidecum la întrebarea cît anume din venit (?) reprezintă dările în totalul cheltuielilor în bani ale țăranilor" (2.290). Îl sfătuiesc pe d-l Skvorțov să-și breveteze această descoperire extraordinară : cea mai nouă și mai lesnicioasă metodă de „critică științifică", care-i vine de hac adversarului. În una din cele cîteva sute de pagini ale cărții sale, adversarul dv. pune între altele problema raportului dintre cheltuielile pentru dări și totalul cheltuielilor în bani ; ajunge să reproduceți acest pasaj, să-i strecurați adversarului o *altă* problemă, ca să dovediți în mod strălucit că adversarul este un „fetișist al mărfii", un om care nu se întreabă – ce monstru ! – de unde să ia țăranul fără cai 25 de ruble ! Pe urmă puteți omite celelalte pagini ale cărții în care se vorbește de raportul dintre dări și venituri, de structura și sursa veniturilor, dovedind astfel și „orizontul burghez" al adversarului. Zău, d-le Skvorțov, cereți un brevet !

Iată încă o mostră de felul cum folosește d-l Skvorțov această descoperire. Rog pe cititor să fie atent la cele ce urmează : atari perle de „critică științifică" sînt unice în felul lor.

E vorba tot de pagina 101 *, în care citez datele din bugete referitoare la dările plătite de țărani. După ce am arătat rolul dărilor în cheltuielile în bani ale țăranului, am spus în conti-

* Vezi volumul de față, pag. 144. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

nuare următoarele : „Dar dacă vom vorbi nu despre rolul dărilor în dezvoltarea schimbului, ci despre raportul dintre ele şi venituri, vom vedea că acest raport este extrem de ridicat. Cît de mult apasă tradiţiile epocii dinainte de reformă asupra ţăranului din zilele noastre se vede cît se poate de clar din existenţa dărilor, care înghit a şaptea parte din cheltuielile brute ale micului agricultor, ba chiar şi din acelea ale muncitorului agricol cu lot. În afară de aceasta, repartizarea dărilor înăuntrul obştii este uimitor de inegală : cu cît ţăranul este mai avut, cu atît partea de dări din totalul cheltuielilor lui este mai mică. Ţăranul fără cai plăteşte, în comparaţie cu venitul său, aproape de trei ori mai mult decît cel cu cai mulţi (vezi mai sus tabelul referitor la repartizarea cheltuielilor)..." Orice cititor care este cît de cît atent la ceea ce citeşte îşi va pune în mod firesc întrebarea : de ce vorbesc eu despre repartizarea dărilor înăuntrul obştii, din moment ce bugetele se referă la gospodăriile unor ţărani nu numai din obşti diferite, dar chiar şi din judeţe diferite ? Poate că inegalitatea repartizării este aici întîmplătoare, poate că ea depinde de impunerea diferită a unei deseatine de lot în diferitele judeţe sau în diferitele obşti din care au fost luate aceste gospodării pentru întocmirea de bugete tipice ? Şi atunci, pentru a înlătura această inevitabilă obiecţie, fac imediat după cele spuse înainte următoarea precizare : „*...Vorbim despre repartizarea dărilor înăuntrul obştii, întrucît, dacă am calcula volumul dărilor şi prestaţiilor pe 1 deseatină de lot, volumul lor s-ar dovedi a fi aproape acelaşi...*" Dacă criticul nostru ar fi vrut să verifice această afirmaţie, ar fi fost de ajuns să confrunte tabelul de la pag. 96 * (volumul dărilor şi prestaţiilor care revin la 1 gospodărie) cu tabelul de la pag. 102 ** (întinderea pămîntului lotual care revine la 1 gospodărie) ca să se convingă lesne că din datele din bugete – cu toate că gospodăriile pentru care s-au întocmit bugete fac parte din obşti diferite şi chiar din judeţe diferite – reiese într-adevăr că volumul dărilor şi prestaţiilor care revin la 1 deseatină de lot este *aproape* acelaşi.

* Vezi volumul de faţă, pag. 139. — *Nota red.*
** Vezi volumul de faţă, pag. 145. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

Şi acum admiraţi *procedeele* cu ajutorul cărora d-l critic face praf pe adversarul său. El rupe din context cuvintele subliniate de mine, referitoare la calcularea dărilor la 1 deseatină de lot, *fără să observe* (sic !) că aceste cuvinte se referă *numai la datele din bugete ;* el atribuie acestor cuvinte sensul că volumul dărilor care revin la 1 deseatină de lot este aproape acelaşi la întreaga ţărănime rusă în general şi, atribuindu-mi această „concluzie", mă demască cu un aer triumfător, spunînd că eu nu aş cunoaşte publicaţiile statistice ale zemstvelor, prezintă două tabele pentru a confirma faptul (îndeobşte cunoscut) că volumul dărilor care revin la 1 deseatină este departe de a fi acelaşi în diferitele obşti, plăşi şi judeţe. După ce se dedă la această scamatorie, criticul mai adaugă : „Într-adevăr, înăuntrul unor obşti care ar primi un lot *de aceleaşi dimensiuni,* volumul dărilor nu ar fi aproape, ci pe de-a-ntregul acelaşi. Adevărul este că d-l Ilin nici nu prea ştie despre ce fel de obşte vorbeşte. Pentru a termina cu abuzul de date statistice ale zemstvelor pe care-l face d-l Ilin" etc... (2.292). Aş fi foarte curios să ştiu dacă în literatura ştiinţifică se mai poate găsi o mostră de critică de soiul acesteia.

Acum, după ce am văzut prin ce procedee „a dovedit" d-l Skvorţov că datele din bugetele citate de mine sînt cu totul „neconcludente", putem, cred, să trecem peste expresiile tari (şi neputincioase) prin care criticul îşi exprimă nemulţumirea faţă de însăşi folosirea datelor din bugete. Cerînd date *numeroase* cu privire la bugete, d-l Skvorţov are, probabil, şi de astă dată în vedere ceva care nu are nici o legătură cu problema tratată, deoarece în descrierile de gospodării *concrete,* de care m-am servit în expunerea mea, *nu există şi nu pot exista* niciodată date numeroase. Bibliografia referitoare la bugetele gospodăriilor concrete este indicată de mine la începutul paragrafului criticat, şi, bineînţeles, i-aş fi fost recunoscător criticului dacă ar fi completat sau corectat indicaţiile mele. Dar d-l Skvorţov ştie „să critice" fără să atingă miezul problemei ! Încercarea de a dovedi caracterul tipic al bugetelor prin compararea numărului mediu al membrilor de familie, a suprafeţei medii cultivate, a celei arendate şi a numărului de vite

www.dacoromanica.ro

care revin la 1 gospodărie fără cai şi la 1 gospodărie cu un singur cal după datele din bugete şi după „numeroasele date" (pag. 102 * din cartea mea), teribilul critic o socoate pur şi simplu „amuzantă" ; din ce motiv, nu se ştie ; poate din acelaşi motiv pentru care un „critic" considera caraghios cuvîntul Cicikov ? Bugetele „nu sînt tipice... pentru simplul motiv că înstrăinarea din toamnă şi achiziţionarea în primăvară... a cerealelor... erau un fenomen foarte rar în gubernia Voronej, în timp ce pe scara întregii Rusii" existenţa acestei înstrăinări ar fi fost dovedită de d-l Nik.–on (2.291). Nu degeaba se spune că les beaux esprits se rencontrent ** ; d-l Pavel Skvorţov, acest „adevărat" marxist, descoperind o contradicţie între afirmaţiile d-lui Nikolai–on, tot un „adevărat" marxist, şi datele statistice ale zemstvelor, rezolvă fără ezitare problema în sensul că datele nu sînt tipice, şi nu în sensul că afirmaţiile d-lui Nik.–on sînt greşite sau prea generale. Şi apoi : ce legătură are problema vînzării de cereale toamna şi cumpărării de cereale primăvara cu discuţia în jurul caracterului tipic al bugetelor, problemă de care nici nu m-am servit în analiza mea ?

III

După munca ingrată de explicare a diferitelor trucuri, e plăcut să dai, în sfîrşit, de o obiecţie de fond, chiar dacă e formulată cu apostrofe vehemente („fetişism", „totală neînţelegere"), pe care d-l Skvorţov le consideră, probabil, foarte convingătoare, şi chiar dacă propriile păreri ale criticului nu sînt expuse clar, ci trebuie mai mult să le ghiceşti. D-l Skvorţov are perfectă dreptate atunci cînd spune că punctul meu de vedere „trece ca un fir roşu prin întreaga lucrare".

Pentru a scoate şi mai mult în evidenţă divergenţele noastre, voi pune faţă în faţă două expresii extreme ale concepţiilor noastre diametral opuse : d-l Skvorţov crede, probabil (cel puţin aşa reiese din obiecţiile sale), că cu cît mai puţin pămînt ar fi primit ţăranii la eliberare şi cu cît i-ar fi costat mai scump, cu atît mai rapid s-ar fi dezvoltat capitalismul în Rusia.

* Vezi volumul de faţă, pag. 146. — *Nota red.*
** — cine se aseamănă se adună. — *Nota trad.*

www.dacoromanica.ro

Eu cred, dimpotrivă, că *cu cît mai mult pămînt ar fi primit țăranii la eliberare și cu cît i-ar fi costat mai ieftin, cu atît mai rapid, mai larg și mai liber s-ar fi dezvoltat capitalismul în Rusia,* cu atît mai ridicat ar fi fost nivelul de trai al populației, cu atît mai largă ar fi fost piața internă, cu atît mai rapid ar fi fost introduse mașinile în industrie – într-un cuvînt, cu atît mai mult ar fi semănat dezvoltarea economică a Rusiei cu dezvoltarea economică a Americii. Mă voi mărgini să indic două fapte care, după mine, confirmă justețea acestei păreri: 1) din cauză că țăranii au puțin pămînt și din cauza dărilor împovărătoare, s-a dezvoltat la noi, în regiuni foarte întinse, sistemul muncii în dijmă în gospodăriile moșierești, adică o rămășiță directă a iobăgiei *, și nicidecum capitalismul; 2) tocmai la periferiile țării noastre, unde iobăgia fie că n-a existat de loc, fie că era foarte puțin dezvoltată, unde țăranii suferă mai puțin de pe urma lipsei de pămînt, de pe urma muncii în dijmă, a dărilor împovărătoare, capitalismul în agricultură s-a dezvoltat într-o măsură mult mai mare decît în alte părți. Este necesar să punem față în față aceste două fapte tocmai pentru a putea analiza condițiile „trecerii de la o formație socială la alta", de a căror ignorare d-l Skvorțov mă acuză cu atîta vehemență pe baza unor afirmații cu totul gratuite.

Observațiile d-lui Skvorțov cu privire la migrațiuni și la sfărîmarea barierelor medievale de către capitalism vădesc și ele caracterul extrem de stereotip al concepțiilor lui asupra proceselor economice care au loc în gospodăria noastră țărănească. N-am fost oare îndreptățit să compar pe d-l Pavel Skvorțov cu d-l Nikolai–on? Amîndoi „rezolvă" problema strămutărilor printr-o observație extrem de simplistă și absolut negativă, îndreptată împotriva părerii „care dă importanță" strămutărilor.

* În treacăt fie zis, această teză (că munca în dijmă este o rămășiță a iobăgiei) este precis formulată în cartea mea. D-l Skvorțov nu spune nimic despre asta, ci, vorbind despre observația mea că munca în dijmă datează de fapt de pe vremea „Pravilei Ruse", tună și fulgeră împotriva acestei observații: găsim aici la dînsul și un citat din Kliucevski, și pietele interne din secolul al XII-lea, și fetișismul mărfii, și afirmația că la mine „producția de mărfuri este un principiu miraculos care explică totul în istorie (sic!), începînd cu «Pravila Rusă»" (sic!!). După cum vedeți, și aici avem de-a face tot cu critica de tipul „hapciu-hapciu", de care și așa m-am ocupat prea mult, cred, la începutul articolului.

www.dacoromanica.ro

Dar o asemenea concluzie o poate trage numai marxismul cel mai primitiv.... vreau să spun marxismul „adevărat", care se mulţumeşte cu locuri comune... cu totul abstracte. Ce înseamnă „a da importanţă" strămutărilor ? Dacă e să înţelegem aceste cuvinte în sensul lor literal, s-ar putea oare găsi măcar un singur economist cu mintea întreagă care *să nu dea importanţă* strămutărilor anuale ? Dacă e să înţelegem aceste cuvinte într-un sens anumit, adică în sensul că strămutările înseamnă *capitalism,* atunci, în primul rînd, d-l Skvorţov denaturează ideea mea, pentru că eu spun tocmai contrarul în pasajul citat de dînsul. În al doilea rînd, un economist care consideră că sarcina sa este de a studia particularităţile orînduirii şi dezvoltării economice a Rusiei (şi nu numai de a cita o mulţime de pasaje din Marx, care adeseori nu au nici o legătură cu problema tratată) trebuie să-şi pună în mod necesar întrebarea : ce influenţă anume exercită în Rusia migraţiunile ? Fără să studiez în mod special această problemă, am subliniat în pasajul indicat de d-l Skvorţov că concluziile mele cu privire la problema descompunerii ţărănimii sînt în deplină armonie cu concluzia d-lui Gurvici *. În afară de aceasta, de problema strămutărilor m-am ocupat în repetate rînduri şi în alte pasaje ale cărţii. Se prea poate ca această părere a mea să fie greşită ; dar d-l Skvorţov nu mai aduce absolut nimic pentru corectarea sau completarea ei, şi nu face decît să estompeze cu totul miezul problemei prin apostrofe vehemente. Apoi, observaţiile mele îi dau d-lui Skvorţov prilejul să tragă concluzia că „fetişistul mărfii crede în puterea miraculoasă a fetişului său în prezent" (sic !). Ce mai atîta vorbă, „m-a dat gata" ! Dar negaţi oare dv., mult stimate d-le critic, consideraţiile mele ? De ce n-aţi împărtăşi publicului consideraţiile dv. *faptice* şi n-aţi analiza datele cel puţin în privinţa *unui singur* judeţ ? Aceasta ar fi ceva foarte natural din partea unui om care se ocupă în mod special de statistica zemstvelor ! Iar eu îmi permit să rămîn la această părere a mea, în ciuda cuvintelor atît de teribile ale

* Apropo de d-l Gurvici. Adoptînd o atitudine nemotivată, arogantă şi dispreţuitoare faţă de „concluziile" acestui autor, cunoscut în literatura marxistă ca autor a două cărţi şi colaborator la reviste, d-l Skvorţov nu face decît să dovedească că are o părere foarte bună despre sine.

www.dacoromanica.ro

d-lui Skvorțov (fetișism, putere miraculoasă), care – cine s-ar putea îndoi de aceasta ? – pot înspăimînta pe oricine *.

În sfîrșit, ultima problemă care *poate* fi discutată în fond cu d-l Skvorțov este problema clasificării datelor statistice ale zemstvelor cu privire la țărănime. D-l Skvorțov s-a ocupat în mod special și, dacă nu ne înșelăm, se mai ocupă și astăzi de statistica zemstvelor : de aceea eram îndreptățiți să ne așteptăm de la el la concluzii bazate pe fapte și care să lămurească această problemă controversată și extrem de interesantă. „Respingem a limine – scriam eu – clasificarea după lot și folosim exclusiv clasificarea după situația economică a gospodăriilor (după numărul vitelor de muncă ; după întinderea suprafeței cultivate)" ; în continuare am arătat că clasificarea după lot, care este practicată pe o scară incomparabil mai largă în statistica zemstvelor, este absolut improprie din cauză că viața tulbură caracterul egalitar (înăuntrul obștii) al posesiunii pămîntului în loturi : este suficient să ne gîndim la fapte atît de cunoscute și necontestate de nimeni ca darea în arendă a loturilor, lăsarea lor în paragină, cumpărarea și luarea de pămînt

* După părerea d-lui Skvorțov, din cuvintele mele : „Înainte de a se fi dezvoltat capitalismul, agricultura era în Rusia o îndeletnicire a moșierilor, un capriciu boieresc pentru unii, o îndatorire, o povară pentru alții" (vezi volumul de față, pag. 304. — *Nota red.)* „reiese că o întreagă formație socială, modul de producție feudal, a fost doar un capriciu boieresc". Nu, d-le Skvorțov, aceasta nu „reiese" cîtuși de puțin, deoarece eu am arătat în altă parte că „gospodăria feudală era un sistem oarecum regulat și bine închegat" (129) (vezi volumul de față, pag. 180. — *Nota red.*), pe cînd aici am caracterizat numai *una din* trăsăturile caracteristice ale acestui sistem. Că în gospodăria moșierească a existat un element de „capriciu boieresc", acest lucru îl poate vedea ușor oricine își aduce aminte de cunoscutele tipuri de „Oblomovi din satul feudal sau din satul bazat pe relații de înrobire" (152) (vezi pag. 207. — *Nota red.)* ; — acest lucru îl arată și statisticienii zemstvelor, cărora de altfel le și aparține expresia „un capriciu boieresc" (148) (vezi pag. 203. — *Nota red.*) ; — aceasta o dovedesc pînă și datele referitoare la o anumită perioadă a dezvoltării construcției de mașini agricole în Rusia : încercarea unor moșieri de a aduce pur și simplu din străinătate atît muncitori cît și mașini (130 și 153) (vezi pag. 181 și 209. — *Nota red.)* n-a fost altceva decît „un capriciu boieresc". — „Cînd și unde s-a produs transformarea de către capitalism a moșieluisuveran" (degeaba crede d-l P.S. că această categorie este aplicabilă numai epocii „dinaintea formării feudalismului" ; ea este aplicabilă și epocii feudalismului) „și a țăranului dependent în producători de mărfuri, d-l Ilin, din păcate, nu spune" (2.293). Or, eu vorbesc despre aceasta și în capitolele al II-lea și al III-lea și mai ales în capitolul al IV-lea al cărții, unde este vorba tocmai de transformarea agriculturii într-o îndeletnicire *comercială-industrială*. Se prea poate ca cele spuse de mine referitor la acest proces să necesite completări și corectări ; nu mă îndoiesc că orice critic serios și competent ar fi putut să le facă ; din păcate, însă, d-l Skvorțov n-a făcut decît să pună cu totul în umbră miezul problemei cu ajutorul unor simple apostrofe vehemente. Nu credeți că e prea puțin ?

www.dacoromanica.ro

în arendă, îmbinarea agriculturii cu întreprinderile comerciale-industriale şi cu munca salariată. „Statistica economică trebuie în mod necesar să pună la baza clasificării *dimensiunile şi tipurile gospodăriei*" (60) *. „Critica" d-lui Skvorţov constă în următoarele : „D-l Ilin nu este mulţumit de clasificarea după lot a datelor statistice referitoare la ţărănime. Există două (sic !) moduri de clasificare a datelor statistice. Unul istoric, constînd în aceea că sînt grupate laolaltă obştile (!) în care întinderea lotului care revine de fiecare suflet de revizie este aceeaşi, şi altul care oglindeşte situaţia de fapt şi care constă în aceea că sînt grupate laolaltă gospodăriile ţărăneşti cu loturi de aceeaşi mărime, indiferent de obştea din care fac parte. Importanţa modului istoric de clasificare a datelor statistice constă tocmai în aceea că el arată concret în ce condiţii s-a produs trecerea ţărănimii din societatea feudală în cea capitalistă..." ; urmează apoi diferite alte consideraţii pe această temă, care de asemenea a fost analizată mai sus... „Clasificarea propusă de d-l Ilin... ar încurca definitiv înţelegerea istorică a condiţiilor de trecere a ţărănimii noastre dintr-o formaţiune socială în alta. Propunerea d-lui Ilin se aseamănă mai curînd cu un recensămînt al meşteşugurilor (sic !) în genul acelora care se fac în Germania" (2.289). Avem de-a face aici cu o mostră de critică făcută de d-l Skvorţov în domeniul specialităţii sale şi într-o problemă în care, oricît ai vrea, nu-l poţi „cita" pe Marx. Se pune întrebarea : ce rost au toate aceste consideraţii asupra clasificării „istorice" a *obştilor,* din moment ce eu vorbesc de clasificarea datelor *pe gospodării ?* Prin ce miracol ar putea clasificarea actualelor date pe gospodării „să încurce definitiv" datele istorice, de mult stabilite, despre obşti ? D-l Skvorţov are dreptul să întrebuinţeze în această problemă cuvîntul „istoric" numai în măsura în care *întoarce spatele istoriei :* dacă clasificarea obştilor după mărimea lotului care revine de fiecare suflet de revizie se referă la istoria celor petrecute acum 40 de ani, atunci şi ceea ce se desfăşoară sub ochii noştri cu o repeziciune din ce în ce mai mare este tot ceva istoric. Apoi, este cu totul inexplicabil cum poate un om

* Vezi volumul de faţă, pag. 91. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

care se ocupă de statistica zemstvelor şi care despre nici un lucru nu vorbeşte altfel decît pe un ton de profet să afirme că „există două moduri de clasificare" (a obştilor după lot şi a gospodăriilor după lot), atunci cînd oricine ştie că *există foarte multe moduri de clasificare :* şi după suprafaţa cultivată, şi după numărul vitelor de muncă, şi după numărul lucrătorilor, şi după numărul de muncitori agricoli, şi după criteriul posedării unei case etc. ? Cum poate d-l Skvorţov să declare atît de categoric şi *fără nici un fel de motivare* că numai clasificarea după lot oglindeşte *„situaţia de fapt"*, atunci cînd chestiunea controversată este tocmai aceasta : *oglindeşte sau nu acest mod de clasificare situaţia de fapt ?* Eu demonstrez pe baza datelor referitoare la o serie de judeţe că repartizarea pămîntului lotual între gospodării mai are şi astăzi, într-o măsură relativ foarte însemnată, un „caracter egalitar" (în diferite judeţe sau grupuri de judeţe, la 20% de gospodării înstărite, înglobînd 26–30% din populaţie, revin 29–36% din suprafaţa totală a loturilor), în timp ce repartizarea vitelor de muncă, a suprafeţei cultivate, a uneltelor perfecţionate etc. – care sînt indicii *reali* ai gospodăriei – este peste tot, fără excepţie, *incomparabil mai puţin* egalitară. D-l Skvorţov este atît de ingenios, încît reuşeşte să critice – ba chiar să facă praf – ideile mele fără să atingă cîtuşi de puţin miezul problemei.

Se înţelege de la sine că, nefiind statistician de meserie, n-am avut cîtuşi de puţin pretenţia să rezolv problema metodelor de clasificare. Cred însă că de problemele fundamentale ale statisticii zemstvelor (iar problema metodelor de clasificare a datelor pe gospodării este tocmai o problemă fundamentală, după cum am arătat în pasajul citat de d-l Skvorţov) au dreptul, ba şi datoria, să se ocupe nu numai statisticienii zemstvelor, ci toţi economiştii. Nu ne putem închipui un economist care, studiind realităţile economice din Rusia, să se poată dispensa de datele statistice ale zemstvelor, căci dacă statistica zemstvelor va urma o cale, iar munca economiştilor o altă cale, atunci nici una, nici alta nu vor putea obţine rezultate satisfăcătoare. Că clasificarea după lot *nu* este satisfăcătoare pentru că nu oglindeşte situaţia de fapt, aceasta au recunoscut-o, în parte. înşişi statisticienii zemstvelor, care au făcut o serie de

www.dacoromanica.ro

clasificări după numărul vitelor de muncă şi după suprafaţa cultivată, de care mă servesc şi eu în cartea mea. Tocmai acum, cînd importanţa acestei probleme este subliniată în mod deosebit de aproape toţi marxiştii şi nu mai este negată nici de economiştii de alte orientări, ar fi deosebit de necesar să se procedeze la o reconsiderare a acestei probleme. Iar d-l Skvorţov, în loc să facă critică, ne serveşte fraze pompoase, dar cu totul lipsite de conţinut, cam în genul acesteia : „este nevoie de o totalizare a datelor statistice din culegerile zemstvelor, făcîndu-se o evidenţă amănunţită a producţiei şi reproducţiei în cadrul gospodăriei ţărăneşti, astfel ca oricine să poată consulta o asemenea culegere şi să verifice «concluziile» d-lor Ilin, Postnikov şi Gurvici" (2.292). Da, desigur, „e nevoie de o totalizare" ; dar, pentru ca această afirmaţie să nu rămînă o vorbă goală şi pentru ca totalizarea să poată da într-adevăr răspuns la principalele probleme pe care le ridică actuala orînduire economică a Rusiei şi evoluţia acestei orînduiri, trebuie pusă şi discutată din toate punctele de vedere problema fundamentală a metodelor de totalizare, şi anume trebuie să fie discutată neapărat în întreaga literatură economică şi nu numai de statisticienii zemstvelor, şi cu atît mai puţin între cei patru pereţi ai vreunui birou de statistică a zemstvelor. Am pus această problemă în cartea mea, încercînd să schiţez rezolvarea ei. Desigur că nu eu am căderea să apreciez dacă această rezolvare este justă ; în schimb am dreptul să trag concluzia că d-l Skvorţov, cu tot aerul său teribil, n-a contribuit absolut cu nimic la rezolvarea acestei probleme, ci s-a manifestat, fără nici un temei, ca un apărător al rutinei, ca un apărător al unui punct de vedere care încă în 1885 era învechit (vezi a doua notă de pe pag. 58 * din „Dezvoltarea capitalismului", în care citez articolul d-lui V. V. „Noul tip de publicaţii statistice locale", mărturisirea lui că „este necesar să raportăm datele cifrice nu la un asemenea conglomerat de grupuri economice de ţărani atît de variate, cum este satul sau obştea, ci la înseşi aceste grupuri", şi în care pun întrebarea : de ce d-l V. V. nu a

* Vezi volumul de faţă, pag. 90. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

folosit niciodată datele referitoare la aceste grupuri atît de variate ?).

Şi acum, în încheiere, cîteva cuvinte despre „ortodoxie", cuvinte care nu vor fi de loc de prisos, deoarece faptul că d-l P. Skvorţov apare în rolul de „adevărat" marxist impune o definire cît mai precisă a propriei mele poziţii, dacă îmi este îngăduit să mă exprim astfel. Fără să am cîtuşi de puţin intenţia de a-l pune pe d-l B. Avilov alături de d-l Skvorţov, consider totuşi necesar să mă ocup de un pasaj dintr-un articol al d-lui B. Avilov, publicat în acelaşi număr al revistei „Naucinoe Obozrenie". La sfîrşitul post-scriptumului, d-l B. Avilov spune următoarele : „D-l Ilin (este) pentru «ortodoxie». Se pare însă că pînă la «ortodoxie», *adică pînă la o simplă interpretare a lui Marx*, mai e încă mult..." (pag. 2.308). Cred că cuvintele subliniate de mine sînt, probabil, un lapsus, căci eu am spus foarte lămurit că *prin ortodoxie nu înţeleg nicidecum o simplă interpretare a lui Marx*. În acelaşi articol la care se referă d-l B. Avilov, după cuvintele : „Întrucît ne priveşte, preferăm să rămînem «sub semnul ortodoxiei»" ! – spune următoarele : „Nu trebuie să dăm crezare celor care afirmă că ortodoxia permite să se creadă ceva pe cuvînt, că ea exclude prelucrarea critică şi dezvoltarea mai departe, că ea permite estomparea problemelor istorice cu ajutorul unor scheme abstracte. Dacă există discipoli ortodocşi care se fac vinovaţi de asemenea păcate cu adevărat grele, vina cade în întregime asupra acestor discipoli, şi nicidecum asupra ortodoxiei, care se caracterizează prin trăsături diametral opuse" („Naucinoe Obozrenie", 1899, nr. 8, pag. 1.579 *) [171]. Aşadar, am spus lămurit că a crede ceva pe cuvînt, a exclude prelucrarea critică şi dezvoltarea, înseamnă a săvîrşi un păcat greu ; iar pentru a prelucra şi a dezvolta „o simplă interpretare" este, evident, insuficientă. Divergenţa dintre marxiştii care sînt pentru aşa-zisa „nouă orientare critică" şi cei care sînt pentru aşa-zisa „ortodoxie" constă în aceea că atît unii cît şi ceilalţi vor să prelucreze şi să dezvolte mar-

* Vezi V. I. *Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953. — *Nota red.*

www.dacoromanica.ro

xismul, însă în *direcţii diferite :* unii vor să rămînă marxişti consecvenţi, dezvoltînd tezele fundamentale ale marxismului potrivit noilor condiţii care se schimbă şi particularităţilor diferitelor ţări şi prelucrînd teoria materialismului dialectic şi doctrina economică a lui Marx ; ceilalţi resping unele laturi mai mult sau mai puţin esenţiale ale doctrinei lui Marx, situîndu-se, de pildă în filozofie, nu de partea materialismului dialectic, ci de partea neokantianismului, iar în economia politică de partea acelora care pretind că unele teorii ale lui Marx s-ar datora „tendenţionismului" acestuia etc. De aceea primii le aduc celorlalţi acuzaţia de eclectism, acuzaţie care, după părerea mea, este pe deplin întemeiată. Ceilalţi, la rîndul lor, îi numesc pe primii „ortodocşi" ; dar atunci cînd întrebuinţăm această expresie nu trebuie să uităm niciodată că ea a fost formulată de adversari în cadrul unei polemici, că „ortodocşii" nu resping critica în general, ci numai „critica" eclecticilor (care ar avea dreptul să se numească partizani ai „criticii" numai în măsura în care, în istoria filozofiei, doctrina lui Kant şi a adepţilor săi este denumită „criticism", „filozofie critică"). În acelaşi articol (în nota de la pag. 1.569 şi în cea de la pag. 1.570 *) am menţionat şi autori care, după părerea mea, sînt partizanii unei dezvoltări consecvente şi unitare – şi nu eclectice – a marxismului şi care au contribuit la această dezvoltare – şi în domeniul filozofiei, şi în domeniul economiei politice, şi în domeniul istoriei şi al politicii – infinit mai mult decît, de pildă, Sombart sau Stammler **, deşi mulţi consideră astăzi simpla repetare a concepţiilor eclectice ale acestora un important pas înainte. Cred că nu mai e nevoie să adaug că adepţii orientării eclectice s-au grupat în ultimul timp în jurul lui Ed. Bernstein. În ceea ce priveşte „ortodoxia" mea, mă mărginesc la aceste scurte observaţii, atît pentru că această chestiune nu ţine direct de obiectul articolului meu, cît şi pentru că nu am posibilitatea să expun în

* Vezi V. *I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 68 şi 69. — *Nota red.*

** Comp. observaţiile juste ale lui H. Cunow îndreptate împotriva lui Stammler. Articolul în care figurează aceste observaţii a fost tradus, în parte, în revista „Naucinoe Obozrenie" pe 1899. Comp. de asemenea B. Lvov : „Legea socială" (articol publicat în aceeaşi revistă) şi traducerea articolului d-lui Sadi Gunter, promisă de „Naucinoe Obozrenie" pentru anul 1900.

www.dacoromanica.ro

amănunțime concepțiile celor dintîi, nerămînîndu-mi deci decît să recomand acelora pe care îi interesează problema să consulte literatura germană. În această problemă, disputele din Rusia nu sînt decît un ecou al celor din Germania, așa că, dacă nu le cunoști pe acestea din urmă, nu-ți poți face o idee precisă despre esența tuturor acestor dispute *.

---

* Tocmai la un astfel de eclectism se reduce, după părerea mea, „noua orientare" „critică" care „începe să se contureze" în literatura noastră în ultimul timp (comp. articolele publicate de Struve în „Jizn", 1899, nr. 10, și 1900, nr. 2, precum și acele publicate de T.-Baranovski în „Naucinoe Obozrenie", 1899, nr. 5, și 1900, nr. 3). Primul autor a început „să-și contureze" înclinația spre eclectism acum cinci ani și mai bine, în lucrarea sa „Însemnări critice", și imediat după apariția ei s-a făcut încercarea (după cum binevoiește să-și amintească d-l Struve) de „a se deschide ochii" publicului asupra confundării de către d-l Struve a marxismului cu știința burgheză [172]. De aceea este ciudat să auzi din gura d-lui Struve următoarea tiradă : „A închide pur și simplu ochii asupra *așa*-numitei critici «burgheze» (probabil că prin cuvintele „așa-numitei" autorul vrea să spună că pe nedrept este considerată burgheză. *V. I.)* a doctrinei lui Marx și a te îndeletnici cu repetarea și parafrazarea acestei doctrine s-a dovedit a fi pînă în ziua de astăzi un lucru nu numai inutil, dar și dăunător" („Jizn", nr. 2, 305). „A închide pur și simplu ochii" asupra științei burgheze este, fără doar și poate, un lucru dăunător — și aceasta nu numai atunci cînd este vorba de această știință, dar chiar și atunci cînd este vorba de niște teorii cu totul absurde, mergînd pînă la cel mai cras obscurantism. Acesta este un adevăr banal, un loc comun. Dar una este să nu închizi ochii asupra științei burgheze, s-o urmărești, s-o folosești, avînd însă față de ea o atitudine *critică* și nerenunțînd la caracterul unitar și bine definit al concepției tale despre lume, și alta este să cedezi în fața științei burgheze și să repeți, de pildă, afirmația că Marx ar da dovadă de „tendenționism" etc., afirmație care are un sens și o semnificație foarte precisă. Apoi, dacă e să vorbim de „repetare și parafrazare", oare simpla repetare și parafrazare a concepțiilor lui Böhm-Bawerk și Wieser, ale lui Sombart și Stammler merită apriori mai multă atenție decît repetarea și parafrazarea concepțiilor lui Marx ? Oare Struve, care este atît de isteț încît a și reușit să constate (în literatura economică rusă, notați bine) caracterul „dăunător" (sic !) al repetării ideilor lui Marx, n-a observat și nu observă caracterul „dăunător" al repetării necritice a corectărilor la modă făcute de „știința" burgheză la modă ? Cît de mult trebuie să te abați de la marxism ca să ajungi la o asemenea părere și la o atît de nepermisă „închidere a ochilor" asupra „haosului gîndirii" din zilele noastre ! La sfîrșitul articolului său, Struve își exprimă în mod special dorința ca eu să mă pronunț asupra problemelor pe care le pune așa-numita „critică". În legătură cu aceasta, țin să spun că în momentul de față mă preocupă îndeosebi problema actualei orientări eclectice din filozofie și din economia politică și că păstrez încă speranța că o dată și o dată voi prezenta o analiză sistematică a acestei orientări [173] ; cred însă că nu ar avea nici un rost (să mă ierte onorabilii „critici" !) să urmăresc fiecare „eroare esențială" și fiecare „antinomie esențială"... a eclectismului. De aceea mă voi mărgini deocamdată la o contradorință, și anume ca noua „orientare critică" să se conturcze cu toată precizia și să nu se mărginească la simple aluzii. Cu cît mai curînd se va întîmpla aceasta, cu atît va fi mai bine, pentru că în felul acesta va fi mai puțină confuzie și publicul își va da mai bine seama de deosebirea dintre marxism și noua „orientare" din critica burgheză a concepțiilor lui Marx.

www.dacoromanica.ro

ADNOTĂRI

www.dacoromanica.ro

I Lucrarea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" este rezultatul unei uriaşe munci de cercetare care a durat mai mult de trei ani. Lenin a început să lucreze intens la această carte în închisoare, la scurtă vreme după arestarea lui în legătură cu procesul intentat „Uniunii de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare", şi a terminat-o pe cînd se afla în deportare în satul Şuşenskoe. Dar materialul necesar pentru această lucrare, el l-a strîns cu mult înainte de a începe să o scrie.

Chiar în prima scrisoare din închisoare, datată 2 ianuarie 1896, Lenin scrie : „Am un plan care mă preocupă mult din momentul arestării mele şi care, cu cît trece timpul, mă preocupă tot mai mult. Încă mai de mult m-am ocupat de o problemă economică (desfacerea în interiorul ţării a mărfurilor industriei prelucrătoare). Am şi strîns ceva material. Am întocmit un plan de prelucrare. Am şi scris cîte ceva. Am de gînd să-mi public lucrarea în volum dacă va depăşi proporţiile unui articol de revistă. Tare n-aş vrea să renunţ la această lucrare ; dar acum, pe cît se vede, mă aflu în faţa alternativei : sau s-o scriu aici, sau să renunţ definitiv la gîndul ăsta" *(V. I. Lenin,* Opere, vol. 37, Editura politică, 1958, pag. 19).

Lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" era destinată presei legale, şi de aceea Lenin trebuia să-i dea o asemenea formă şi s-o intituleze în aşa fel, încît cenzura ţaristă să nu împiedice editarea ei. „Din considerente de cenzură un titlu mai modest şi mai greoi e mai comod", scria Lenin într-o scrisoare din deportare (op. cit., pag. 151).

Începînd lucrul la „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", Lenin a ţinut seama de faptul că această carte cere o mare şi minuţioasă muncă de cercetare, de studiere şi prelucrare a unui uriaş material faptic. Schiţînd planul sau schema viitoarei sale cărţi, Lenin scria :

„Lista de cărţi este împărţită în două părţi, aşa cum se împarte şi lucrarea mea : A. – Partea teoretică generală. Pentru ea e nevoie de mai puţine cărţi, aşa că în orice caz sper s-o scriu ; dar necesită mai multă muncă de pregătire. B. – Aplicarea tezelor teoretice la

www.dacoromanica.ro

datele cu privire la Rusia. Pentru această parte e nevoie de foarte multe cărți. Principala dificultate o vor constitui : 1) publicațiile zemstvelor. De altfel, o parte din ele le am, o parte se vor putea comanda (micile monografii), iar o altă parte se vor putea procura prin statisticienii pe care-i cunosc ; 2) publicațiile oficiale – lucrări ale comisiilor, rapoarte și procesele-verbale ale congreselor etc. Acesta este un lucru important ; ele vor fi însă mai greu de procurat. Unele dintre ele există la biblioteca Societății de științe economice (vezi adnotarea 87. – *Nota red.)*, se pare chiar majoritatea lor" *(V. I. Lenin*, Opere, vol. 37, Editura politică, 1958, pag. 20–21).

Etapele principale și condițiile în care a fost scrisă această lucrare sînt oglindite amănunțit în corespondența lui Lenin cu rudele, în amintirile rudelor și tovarășilor săi de luptă. A. I. Ulianova-Elizarova menționează că Lenin lucra foarte mult în închisoare : „El a hotărît să folosească bibliotecile din Petersburg pentru a-și procura materialele necesare, pe care, după cum știa, nu le-ar fi putut obține în deportare. Și el *s*-a pus intens pe muncă ; în închisoare fiind, a studiat numeroase izvoare, din care a extras un foarte mare număr de pasaje. Îi duceam vrafuri întregi de cărți de la biblioteca Societății de științe economice, de la biblioteca Academiei de Științe și de la bibliotecile altor instituții științifice" („Proletarskaia Revoliuțiia" nr. 3, 1924, pag. 113).

Nici în drum spre locul deportării, Lenin nu încetează munca la această carte. În scrisoarea din 15 martie 1897, el înștiințează că a citit în timpul drumului „cărțile luate pentru puțin timp", pe care le va trimite înapoi din Krasnoiarsk. În timpul cît a rămas în Krasnoiarsk, Lenin a studiat toate cărțile și colecțiile de reviste care prezentau interes aflate la biblioteca orășenească locală și la biblioteca particulară a negustorului Iudin.

În deportare, Lenin a continuat să lucreze intens la „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Din momentul în care a sosit la locul deportării, el a fost foarte preocupat de obținerea și expedierea cărților de care avea nevoie. În scrisorile adresate rudelor și cunoscuților, el vorbește în repetate rînduri despre acest lucru. Începînd din toamna anului 1897, Lenin primește cu regularitate materialele necesare și se ocupă de cercetarea noilor izvoare, îndeosebi de cercetarea unor numeroase culegeri de statistici. Un mare număr de cărți a fost adus în primăvara anului 1898 de N. K. Krupskaia, care inițial urma să-și execute pedeapsa la Ufa, dar căreia ulterior i s-a permis să și-o execute la Șușenskoe.

În cursul celor trei ani în care a lucrat la „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", Lenin a studiat și a prelucrat în mod critic întreaga literatură economică cu privire la Rusia. În carte sînt menționate și citate peste 500 de diferite lucrări : cărți, culegeri, studii, cercetări, articole. Numărul lucrărilor studiate de Lenin și folosite de el efectiv este *cu mult mai mare* decît numărul lucrărilor care figurează printre izvoarele menționate de el. Dar și lucrările menționate ne dau o imagine a muncii uriașe depuse de Lenin în procesul studierii dezvoltării capitalismului în Rusia.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a fost terminată în ciornă în august 1898. Dar şi după această dată Lenin a continuat să lucreze susţinut la cartea sa. Finisarea definitivă a manuscrisului a necesitat încă mult timp. Manuscrisul a fost gata pentru tipar la sfîrşitul lunii ianuarie 1899.

Lenin a acordat o mare atenţie observaţiilor tovarăşilor şi rudelor care au citit în manuscris „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Fiecare capitol al cărţii era transcris într-un caiet separat, care, în afară de N. K. Krupskaia, era citit şi discutat şi de ceilalţi social-democraţi care erau pe atunci deportaţi în districtul Minusinsk. „Eram, ca să zic aşa, «primii cititori» ai cărţii «Dezvoltarea capitalismului în Rusia» – îşi aminteşte G. M. Krjijanovski, care era deportat într-o localitate apropiată de satul Şuşenskoe –, citeam cu atenţie materialul ce ni se trimitea şi după ce ne făceam observaţiile îl înapoiam lui Vladimir Ilici. El acorda o importanţă foarte mare acestor observaţii".

Lenin a dat indicaţii amănunţite în ceea ce priveşte editarea cărţii, formatul şi literele, arătînd că, dacă se va respecta formatul ales de el, „întreaga lucrare ar avea 30 de coli sau, în cifră rotundă, 500 de pagini (un număr mai mare de pagini ar fi, probabil, de prisos şi împovărător pentru cititor)" (op. cit., pag. 145–146). El se străduia ca această carte să fie lesne de înţeles, să fie accesibilă, ca tabelele şi diagramele să fie o confirmare vie şi concretă a concluziilor autorului. La începutul lunii martie, Lenin a primit primele pagini ale cărţii şi a rămas „foarte mulţumit" de ele, aşa cum spunea într-o scrisoare către rude.

Lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a apărut la sfîrşitul lunii martie 1899, sub pseudonimul „Vladimir Ilin". În ziarul „Russkie Vedomosti" din 15 aprilie 1899 a apărut un anunţ cu privire la apariţia cărţii: „*Vladimir Ilin.* Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie. Preţul 2 ruble şi 50 de copeici. 480 pag."

Lenin a primit cartea la începutul lunii mai. „Sînt foarte mulţumit de aspectul grafic al cărţii – scria Lenin. – Este tipărită în condiţii excelente..."

Cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a apărut în 2.400 de exemplare; tirajul s-a epuizat foarte repede. Cartea a fost difuzată mai ales în cercurile intelectualităţii social-democrate, în rîndurile tineretului studios şi, prin intermediul propagandiştilor, în cercurile muncitoreşti.

Presa burgheză a încercat să treacă sub tăcere lucrarea ştiinţifică a lui Lenin. Abia în toamna anului 1899 au apărut primele recenzii. La una dintre recenzii, Lenin a dat un răspuns nimicitor în articolul „O critică necritică", publicat în revista „Naucinoe Obozrenie" din mai-iunie 1900 (vezi volumul de faţă, pag. 601–625).

În 1908 a apărut ediţia a doua a cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" (vezi adnotarea 6). În anii Puterii sovietice (potrivit datelor de la 1 octombrie 1957), cartea lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" a fost editată de 75 de ori, într-un tiraj

www.dacoromanica.ro

total de 3.372.000 de exemplare, în 20 de limbi ale popoarelor U.R.S.S. În afară de aceasta, cartea a apărut în limbile engleză, franceză, spaniolă, chineză, cehă, maghiară, japoneză, turcă, romînă și în alte limbi străine.

O parte dintre materialele pregătitoare pentru cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", care scot în evidență volumul mare de muncă și metodele folosite de Lenin în munca de cercetare în procesul de elaborare a acestei lucrări, au fost publicate în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII.

Cartea se tipărește după ediția a doua (1908), revăzută și completată de Lenin ; cu acest prilej s-a ținut seama de toate observațiile autorului privind prima ediție a cărții, apărută în 1899. – *1.*

2 În februarie sau la începutul lunii martie 1899, Lenin a primit în deportare cartea „Die Agrarfrage" („Problema agrară") a lui K. Kautsky, care pe atunci era încă marxist. În momentul acela, cea mai mare parte a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" fusese deja culeasă, și Lenin a hotărît să se refere la lucrarea lui Kautsky în prefață. La 17 (29) martie 1899, Lenin a trimis un post-scriptum la prefață. „Dacă nu e prea tîrziu – a scris el –, aș ține foarte mult să fie publicat... Poate că și în cazul cînd prefața a fost culeasă, se mai poate culege și acest post-scriptum ?". Adaosul la prefață a ajuns la cenzor și a fost cenzurat. Lenin scrie despre aceasta într-o scrisoare din 27 aprilie 1899 : „Am auzit că P.S. la prefață a întîrziat ; a ajuns în mîinile cenzurii prealabile și pare-se că «a avut de suferit»" *(V. I. Lenin,* Opere, vol. 34, E.S.P.L.P. 1958, pag. 19). Cît a avut de suferit de pe urma cenzurii nu se poate ști, deoarece manuscrisul nu s-a păstrat.

Lenin se referă la cartea lui Kautsky pentru a sublinia caracterul general valabil al legităților dezvoltării capitalismului în agricultura din Europa occidentală și în cea din Rusia, cu toate particularitățile pe care le prezintă acest proces în diferite țări. – 7.

3 *Volumul al treilea al „Capitalului"* lui K. Marx a apărut în limba germană în 1894 (prefața lui Engels la prima ediție a volumului al treilea poartă data de 4 octombrie 1894). În 1896 volumul al treilea al „Capitalului" a apărut în limba rusă în traducerea lui N. F. Danielson. – 7.

4 În ediția a doua a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" (1908), numerotarea paragrafelor s-a schimbat, dat fiind că Lenin a introdus în carte o serie de completări. Pasajul la care trimite Lenin se află în ediția de față în capitolul al II-lea, § XII. – (C), pag. 156–157. – *8.*

5 La Societatea pentru sprijinirea industriei și comerțului din Rusia s-a discutat la 17 februarie 1899 un referat pe tema : „Nu s-ar putea împăca narodnicismul cu marxismul ?". La discuții au luat parte reprezentanți ai narodnicismului liberal și „marxiștii legali" V. P. Voronțov, P. B. Struve, A. A. Isaev, M. M. Filippov,

www.dacoromanica.ro

A. Stanghe, M. I. Tugan-Baranovski, N. V. Levitski. În cuvîntarea sa, Voronțov a afirmat că reprezentanții „noului curent marxist din Occident" sînt mai aproape de narodnicii din Rusia decît de marxiștii din Rusia. O scurtă dare de seamă asupra acestei ședințe a fost publicată la 19 februarie (3 martie) 1899 în „Novoe Vremea", ziarul reacționar din Petersburg. – *9.*

6 *Ediția a doua a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia"* a apărut în 1908. Un anunț despre apariția ei a fost publicat în martie 1908 în nr. 10 al publicației „Knijnaia Letopis". În vederea celei de-a doua ediții, Lenin a revăzut textul, a scos greșelile de tipar, a făcut numeroase completări și a scris o nouă prefață, datată iulie 1907. În ediția a doua a „Dezvoltării capitalismului în Rusia", Lenin a înlocuit expresiile „discipoli", „partizani ai celor ce muncesc", pe care a fost nevoit să le folosească din cauza cenzurii, cu numiri directe : marxiști, socialiști ; mențiunile despre „noua teorie" au fost înlocuite cu referiri la Marx și marxism.

Lenin a introdus în cartea sa multe completări pe baza unor date statistice noi. Analizei rezultatelor recensămintelor cailor buni pentru armată pe 1896–1900 îi este consacrat un paragraf nou (XI) din capitolul al doilea. Lenin citează fapte noi care confirmă concluziile lui anterioare cu privire la dezvoltarea capitalismului în Rusia, în special materiale noi din statistica fabricilor și uzinelor ; face o analiză a rezultatelor recensămîntului general al populației din 1897, care dezvăluie mai complet tabloul structurii de clasă a Rusiei (vezi capitolul VII, § V, pag. 494–500, *„Adaos la ediția a doua").*

În ediția a doua s-a făcut, de asemenea, un bilanț al luptei duse împotriva „marxiștilor legali" în legătură cu principalele probleme tratate în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

În ediția a doua a cărții, Lenin a introdus 24 de noi note de subsol (pag. 7, 31, 45, 145, 146, 151, 170, 196, 211, 264, 272, 380, 438, 440, 459, 492, 501, 516, 519, 525, 527, 542, 543, 565), două paragrafe noi (pag. 134–136 și 494–500), un tabel nou (pag. 506), a scris 8 alineate de text nou și 3 mari adaosuri la alineatele existente (pag. 291–295, 213–214, 215, 284–285) și a făcut circa 75 de mici adaosuri și corectări.

Lenin n-a încetat să lucreze la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" nici după apariția ediției a doua. Acest lucru îl dovedesc adaosurile făcute de Lenin în 1910 sau 1911 la pag. 405 din ediția a doua în legătură cu repartizarea fabricilor și uzinelor pe grupuri după numărul muncitorilor în 1908 (vezi facsimilul de la pag. 507 din volumul de față).

În prefața la ediția a doua, Lenin vorbește despre o eventuală prelucrare a cărții sale în viitor, arătînd că în acest caz ar fi nevoie să împartă lucrarea în două volume, urmînd ca primul volum să fie consacrat analizei economiei Rusiei în perioada dinaintea revoluției, iar volumul al doilea – studierii bilanțului și rezultatelor revoluției.

Studierii bilanțului și rezultatelor revoluției din 1905–1907 îi este consacrată o serie de lucrări ale lui Lenin, printre care „Pro-

www.dacoromanica.ro

gramul agrar al social-democrației în prima revoluție rusă din 1905–1907", scrisă la sfîrșitul anului 1907 (vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 13, pag. 211–426). – *13.*

7 K. Marx citează o expresie folosită de Heine la adresa imitatorilor săi : „Am semănat dinți de balaur și am cules purici" – în capitolul al IV-lea din volumul al II-lea al lucrării „Ideologia germană" (vezi *K. Marx* și *F. Engels*. Opere, vol. 3, Editura politică, 1958, pag. 538). – *14.*

8 *Partidul octombriștilor* (sau *„Uniunea din 17 octombrie")* a apărut în Rusia după publicarea manifestului din 17 octombrie 1905, în care țarul, speriat de revoluție, a promis poporului că va așeza „libertățile cetățenești pe o temelie de neclintit". Acest partid a reprezentat și a apărat interesele marilor industriași și ale marilor moșieri care își duceau gospodăria în mod capitalist ; lideri ai acestui partid au fost A. I. Gucikov, cunoscutul industriaș și proprietar de imobile din Moscova, și M. V. Rodzeanko, un mare moșier. Octombriștii au sprijinit în totul politica internă și externă a guvernului țarist. Începînd din toamna anului 1906, partidul octombriștilor a devenit partid guvernamental. – *15.*

9 *Cadeți* – membri ai partidului democrat-constituționalist, principalul partid al burgheziei imperialiste din Rusia. Partidul cadeților a fost creat în octombrie 1905 ; în rîndurile lui au intrat reprezentanți ai burgheziei liberale, reprezentanți ai zemstvelor din rîndurile moșierilor și intelectuali burghezi care foloseau o frazeologie pseudo „democratică", urmărind să atragă țărănimea de partea lor. Fruntașii cadeților au fost : P. N. Miliukov, S. A. Muromțev, V. A. Maklakov, A. I. Șingarev, P. B. Struve, F. I. Rodicev etc. Cadeții erau partizanii menținerii regimului monarhic, ei considerau lupta împotriva mișcării revoluționare ca principalul lor țel și căutau să împartă puterea cu țarul și cu moșierii-iobăgiști. În anii primului război mondial, cadeții au sprijinit activ politica externă de cotropire a guvernului țarist. În perioada revoluției burghezo-democratice din februarie, ei s-au străduit să salveze monarhia. În cadrul guvernului provizoriu, cadeții au dus o politică antipopulară, contrarevoluționară, politică care era pe placul imperialiștilor anglo-francoamericani. După victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, cadeții au acționat ca dușmani neîmpăcați ai Puterii sovietice, au participat la toate acțiunile contrarevoluționare armate și la campaniile intervenționiștilor. Emigrînd, după înfrîngerea intervenționiștilor și albgardiștilor, în străinătate, cadeții nu și-au încetat activitatea contrarevoluționară, antisovietică. – *16.*

10 La 3 iunie 1907 a fost dizolvată Duma a II-a de stat și a fost promulgată o nouă lege privind alegerile pentru Duma a III-a de stat, lege care asigura moșierilor și capitaliștilor majoritatea în Dumă. Încălcînd în mod perfid propriul său manifest din 17 octombrie 1905, guvernul țarist a desființat drepturile constituționale, a deferit justi-

www.dacoromanica.ro

ției și a trimis la ocnă fracțiunea social-democrată din Duma a II-a. Așa-numita lovitură de stat din 3 iunie a marcat victoria temporară a contrarevoluției. – *16.*

11 *„Socialiștii populiști"* (sau *„enesii")* – membri ai partidului socialist-populist al muncii care s-a desprins din aripa de dreapta a partidului socialiștilor-revoluționari (eserii) în 1906. Ei erau exponenții intereselor chiaburimii, susțineau naționalizarea parțială a pământului cu răscumpărarea lui de la moșieri și repartizarea lui între țărani după așa-numita normă de muncă. Enesii erau pentru blocul cu cadeții. Lenin i-a denumit „social-cadeți", „oportuniști mic-burghezi", „menșevici eseriști", care oscilează între cadeți și eseri, subliniind că acest partid „se deosebește foarte puțin de cadeți, deoarece înlătură din program atît republica cît și revendicarea întregului pămînt". În fruntea partidului se aflau A. V. Peșehonov, N. F. Annenski, V. A. Meakotin și alții. După revoluția burghezo-democratică din februarie, partidul socialiștilor populiști a fuzionat cu trudovicii, a sprijinit activ activitatea guvernului provizoriu burghez, trimițîndu-și reprezentanți în acest guvern. După Revoluția Socialistă din Octombrie, enesii au participat la comploturile contrarevoluționare și la acțiunile armate împotriva Puterii sovietice. Partidul socialiștilor populiști și-a încetat existența în perioada războiului civil. – *16.*

12 *Trudovicii („grupul trudovic")* – grup de democrați mic-burghezi în Dumele de stat din Rusia care era format din țărani și intelectuali de orientare narodnică. Fracțiunea trudovicilor s-a constituit în aprilie 1906, fiind formată din deputații țăranilor în Duma I de stat.

Trudovicii cereau desființarea tuturor îngrădirilor feudale și naționale, democratizarea instituțiilor administrative ale zemstvelor și orașelor, introducerea votului universal în alegerile pentru Duma de stat. Programul agrar al trudovicilor avea ca punct de plecare principiile narodniciste de folosire egalitară a pământului : crearea unui fond funciar al întregului popor, fond care să fie alcătuit din pămînturile statului, pămînturile domeniale, din pămînturile familiei imperiale, din pămînturile aparținînd mănăstirilor și cele ale moșierilor, dacă întinderea proprietății depășea norma de muncă stabilită ; pentru pămînturile aparținînd proprietarilor funciari care urmau să intre în fondul funciar se prevedea acordarea de despăgubiri. În 1906 V. I. Lenin menționa că trudovicul tipic este țăranul căruia „nu-i este străină tendința de a ajunge la o tranzacție cu monarhia, de a se mulțumi cu peticul lui de pămînt în cadrul orînduirii burgheze, în prezent însă el își îndreaptă eforturile, în primul rînd, în direcția luptei împotriva moșierilor, pentru a dobîndi pămînt, și în direcția luptei împotriva statului feudal, pentru întronarea democrației" *(V. I. Lenin,* Opere, vol. 11, E.S.P.L.P. 1957, pag. 220).

În cadrul Dumei de stat, trudovicii au oscilat între cadeți și bolșevici. Aceste oscilări erau determinate de însăși natura de clasă a micilor proprietari-țărani. Dat fiind însă că trudovicii reprezentau totuși masele țărănești, în Dumă bolșevicii au promovat o tactică de înțelegere cu trudovicii în unele probleme, pentru a lupta împreună împotriva cadeților și absolutismului țarist. În 1917 „grupul

www.dacoromanica.ro

trudovic" s-a contopit cu partidul „socialiștilor populiști" și a sprijinit activ guvernul provizoriu burghez. După Revoluția Socialistă din Octombrie trudovicii au trecut de partea contrarevoluției burgheze. – *16.*

13 *Molcealinism* – sinonim cu servilismul și lingușirea ; de la numele lui Molcealin – personaj din comedia lui A. S. Griboedov „Prea multă minte strică". – *16.*

14 În prima ediție a „Dezvoltării capitalismului în Rusia" (1899), acest capitol era intitulat „Confruntare cu teoria". – *21.*

15 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 609.
În întreg cuprinsul cărții, atunci cînd a făcut referiri la „Capitalul" lui Marx, Lenin s-a folosit de ediția germană (volumul I – ediția a doua din 1872, volumul al II-lea – ediția din 1885, volumul al III-lea – ediția din 1894), dînd toate citatele în traducere proprie. În arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S. se păstrează cele trei volume din ediția germană a „Capitalului lui Karl Marx cu însemnările și sublinierile lui V. I. Lenin. – *22.*

16 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 608. – *24.*

17 Aici și în continuare paginile volumului I al „Capitalului" lui K. Marx în ediția germană sînt indicate după ediția a doua. În majoritatea cazurilor, V. I. Lenin însuși a menționat acest lucru prin nota : „I^2". Vezi pag. 161 și altele din volumul de față. – *26.*

18 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 741 și 742. – *26.*

19 *Sverhstoimosti* – supravaloare (Mehrwert la Marx). În lucrările scrise în ultimul deceniu al secolului trecut, V. I. Lenin folosește termenul „sverhstoimosti" („supravaloare") paralel cu termenul „pribavocinaia stoimosti" („plusvaloare"). Mai tîrziu el folosește numai termenul „pribavocinaia stoimosti". – 27.

20 Aici, ca și în tot cuprinsul volumului, însemnarea „*Notă la ediția a 2-a*" aparține lui V. I. Lenin. Aceste note au fost scrise de el cu prilejul pregătirii ediției a doua a cărții (din 1908). Notele redacției în acest volum sînt însoțite pretutindeni de mențiunea „*Nota red.*" – *31.*

21 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 444. – *32.*

22 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 352–353. – *34.*

www.dacoromanica.ro

23 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 593. – *34.*

24 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 594. – *34.*

25 Vezi K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 227–229. – *35.*

26 Vezi K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 343–344. – *35.*

27 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 372. – *38.*

28 K. Marx. „Capitalul", vol II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 331–551. – *39.*

29 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 301. – *40.*

30 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 413. – *43.*

31 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 298. – *44.*

32 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 244–245. – *44.*

33 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 250. – *45.*

34 Cartea lui Ed. Bernstein „Premisele socialismului și sarcinile social-democrației", care revizuia marxismul revoluționar în spiritul reformismului burghez, a apărut în 1899 și a fost primită de Lenin în deportare după apariția primei ediții a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", din care cauză observațiile critice ale lui Lenin în legătură cu tezele oportuniste ale lui Bernstein n-au putut fi incluse decît în ediția a doua a acestei lucrări.

Lenin spune despre Bernstein că și-a cîștigat o „faimă herostratică".

Herostrat – locuitor al vechiului oraș Efes din Asia Mică ; potrivit unei legende, în anul 356 î.e.n. el a dat foc templului Artemizei din Efes, considerat ca una dintre „cele șapte minuni ale lumii", numai pentru a-și imortaliza numele. Numele lui Herostrat este folosit pentru a desemna pe ambițioșii care caută să dobîndească glorie cu orice preț, chiar și prin mijloace criminale. – *45.*

www.dacoromanica.ro

35 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 467–468. – *45.*

36 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 300. – *45.*

37 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 793.

Observaţia lui Lenin privind greşelile pe care le conţine traducerea în limba rusă a „Capitalului" se referă la traducerea lui N. F. Danielson (1896). – *47.*

38 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediţia a II-a, prefaţa lui Engels, pag. 24. – *49.*

39 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 790–791. – *51.*

40 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 795. – *51.*

41 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 793–795. – *51.*

42 *Recensămintele pe gospodării ale statisticii zemstvelor* – cercetarea gospodăriilor ţărăneşti efectuată de către organele de statistică ale zemstvelor. Aceste recensăminte, subordonate în primul rînd cerinţelor fiscale, au căpătat o largă răspîndire în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea. Recensămintele pe gospodării au dat un bogat material faptic, care a fost publicat în culegerile de statistici ale zemstvelor pe judeţe şi gubernii. Dar statisticienii zemstvelor, în rîndurile cărora predominau narodnicii, prelucrau adesea tendenţios şi clasificau greşit datele statistice, ceea ce făcea să scadă considerabil valoarea acestor date. „Aceasta este latura cea mai slabă a statisticii zemstvelor noastre, statistică excelentă prin minuţiozitatea şi caracterul ei amănunţit" – scria Lenin. În culegerile de statistici ale zemstvelor şi în studiile lor statistice, sub noianul de cifre dispăreau tipurile economice ale fenomenului, îndărătul coloanelor de cifre medii dispăreau deosebirile esenţiale şi caracteristicile diferitelor grupuri ale ţărănimii care s-au format în cursul dezvoltării capitalismului.

V. I. Lenin a studiat multilateral, a verificat şi a prelucrat minuţios datele statistice ale zemstvelor. El a făcut calcule, a întocmit situaţii şi tabele, a făcut o analiză marxistă şi o clasificare ştiinţifică a datelor obţinute cu privire la gospodăriile ţărăneşti. Folosind bogatul material al statisticii zemstvelor, Lenin a dezvăluit caracterul fals al schemelor născocite de narodnici şi a arătat tabloul real al

www.dacoromanica.ro

dezvoltării economice a Rusiei. În lucrările sale şi îndeosebi în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", Lenin a folosit pe larg materialul oferit de statistica zemstvelor. – *57.*

43 Cartea lui V. E. Postnikov „Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei" a fost analizată de Lenin în mod amănunţit într-una din primele sale lucrări – „Noi schimbări economice în viaţa ţărănească", care a intrat în volumul unu al ediţiei de faţă. Tot acolo sînt publicate şi însemnările lui Lenin la cartea lui Postnikov. – *57.*

44 *Pămînt lotual* – pămîntul dat în folosinţă ţărănimii după desfiinţarea iobăgiei în Rusia în 1861 ; acest pămînt constituia proprietatea obştii şi era dat în folosinţă ţăranilor prin reîmpărţiri periodice. – *60.*

45 Denumirea completă a acestui izvor este „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Tabele statistice cu privire la situaţia economică a satelor din judeţul Melitopol. Anexă la primul volum al culegerii". Simferopol, 1885. – *61.*

46 *Suflete de revizie* – acea parte a populaţiei bărbăteşti a Rusiei iobage care era supusă la plata capitaţiei indiferent de vîrsta persoanelor respective şi de faptul dacă erau apte sau nu de muncă (îndeosebi ţărani şi tîrgoveţi). Evidenţa sufletelor de revizie se ţinea prin recensăminte speciale (aşa-numitele „revizii"), care s-au efectuat în Rusia începînd din 1718 ; în 1857–1859 a fost efectuată ultima „revizie", a zecea. Într-o serie de regiuni, reîmpărţirea pămînturilor în cadrul obştilor ţărăneşti se efectua după numărul sufletelor de revizie. – *89.*

47 Datele din tabel se referă la judeţul Krasnoufimsk ; vezi „Materiale statistice cu privire la judeţul Krasnoufimsk", partea a III-a, 1894. – *96.*

48 Însemnările marginale făcute de Lenin în aceste culegeri, însemnări care conţin calculele preliminare, vezi în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII, pag. 144–150. – *113.*

49 *Recensămintele cailor buni pentru armată* – înregistrarea cailor buni pentru armată în caz de mobilizare – se efectuau în Rusia ţaristă, de regulă, la fiecare 6 ani. Primul recensămînt a fost efectuat în 33 de gubernii din zona apuseană în 1876. Al doilea recensămînt a fost efectuat în 1882 în întreaga Rusie europeană ; rezultatele lui au fost publicate în 1884 sub titlul „Recensămîntul cailor din 1882". În 1888 a fost efectuat un recensămînt în 41 de gubernii, iar în 1891 – în restul de 18 gubernii şi în Caucaz. Prelucrarea datelor obţinute a fost făcută de Comitetul central de statistică, care le-a publicat în culegerile : „Statistica Imperiului rus. XX. Recensămîntul cailor buni pentru armată pe anul 1888" (Petersburg, 1891) şi „Statistica Imperiului rus. XXXI. Recensămîntul cailor buni pentru armată pe anul

www.dacoromanica.ro

1891" (Petersburg, 1894). Recensămîntul următor a avut loc în 1893–1894 în 38 de gubernii din Rusia europeană ; rezultatele au fost publicate în cartea „Statistica Imperiului rus. XXXVII. Recensămîntul cailor buni pentru armată pe anii 1893 şi 1894" (Petersburg, 1896). Datele referitoare la recensămîntul cailor buni pentru armată din 1899–1901 efectuat în 43 de gubernii din Rusia europeană, într-o gubernie din Caucaz şi în stepa kalmukă din gubernia Astrahan au constituit volumul LV al „Statisticii Imperiului rus" (Petersburg, 1902). Recensămintele cailor buni pentru armată au avut caracterul unei cercetări generale a gospodăriilor ţărăneşti. În lucrarea sa, Lenin a folosit materialele acestor recensăminte la analiza descompunerii ţărănimii. – *129.*

50 Materialele cuprinse în culegerea lui N. A. Blagoveşcenski au fost amănunţit analizate de Lenin într-un caiet aparte, precum şi în observaţiile marginale făcute în culegere, observaţii publicate în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII. – *130.*

51 Astfel este intitulată una din lucrările narodnicului liberal V. P. Voronţov (V.V.), apărută în 1892. – *133.*

52 „*Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia*", folosite aici şi ulterior, este o publicaţie în 16 volume, care a apărut în mai multe părţi între 1879 şi 1887. „Comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia" (denumită pe scurt „Comisia meşteşugărească") a fost instituită în 1874 pe lîngă Consiliul comerţului şi manufacturilor, la cererea primului congres general al industriaşilor din Rusia, care a avut loc în 1870, precum şi la cererea celui de-al doilea congres general al proprietarilor funciari din Rusia. În această comisie au intrat reprezentanţi ai ministerului de finanţe, ai ministerului afacerilor interne, ai ministerului bunurilor de stat, ai Societăţii de geografie din Rusia, ai Societăţii de ştiinţe economice, ai Societăţii pentru probleme de agricultură din Moscova, ai Societăţii pentru probleme de tehnică din Rusia şi ai Societăţii pentru încurajarea comerţului şi industriei din Rusia. Materialele publicate în „Lucrările" acestei comisii au fost culese mai ales de colaboratorii locali. Lenin, care a studiat amănunţit „Lucrările" comisiei, a extras din ele numeroase date şi fapte care caracterizează dezvoltarea relaţiilor capitaliste în industria meşteşugărească. – *137.*

53 În această rubrică Lenin a inclus şi veniturile provenite din horticultură şi din creşterea animalelor. – *140.*

54 V. I. Lenin are în vedere dezbaterile care au avut loc la Societatea de ştiinţe economice la 1 martie 1897, pe marginea referatului prezentat de profesorul A. I. Ciuprov pe tema : „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale vieţii economice". – *143.*

www.dacoromanica.ro

55 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 764. – *144.*

56 *Răspundere solidară* – răspunderea colectivă obligatorie a țăranilor în cadrul fiecărei obști sătești pentru achitarea integrală și în termen a tuturor plăților și pentru efectuarea diferitelor prestații în folosul statului și al moșierilor (dări, rate de răscumpărare, recrutări etc.). Această formă de înrobire a țăranilor, care s-a păstrat și după desființarea iobăgiei în Rusia, a fost suprimată abia în 1906. – *145.*

57 Este vorba de reforma agrară stolîpinistă, care urmărea să creeze la sate o bază solidă prin favorizarea chiaburimii. La 9 (22) noiembrie 1906 guvernul țarist a promulgat un decret prin care reglementa ieșirea țăranilor din obști și trecerea pămîntului lotual în proprietate personală. După adoptarea lui, cu unele schimbări, de către Duma de stat și de către Consiliul de stat, acest decret a căpătat denumirea de legea din 14 iunie 1910. Potrivit acestei legi stolîpiniste (denumită astfel după numele președintelui Consiliului de Miniștri P. A. Stolîpin), țăranul putea să iasă din obște, să ia lotul său în proprietate personală, putea să-l și vîndă. Țăranilor care ieșeau din obște, obștea sătească era obligată să le dea pămînt într-un singur loc (hutor, otrub). Reforma stolîpinistă a intensificat procesul dezvoltării capitalismului în agricultură, procesul diferențierii țărănimii și a făcut ca lupta de clasă la sate să se accentueze.

V. I. Lenin a caracterizat și a calificat stolîpinismul într-o serie de lucrări, în special în „Programul agrar al social-democrației în prima revoluție rusă din 1905–1907" (vezi *V. I. Lenin,* Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 211–426). – *145.*

58 Lenin analizează datele lui Drechsler în lucrarea sa „Problema agrară și «criticii» lui Marx", cap. XI. „Creșterea animalelor în gospodăria mică și mare" (vezi *V. I. Lenin,* Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 176–188). – *148.*

59 Expresiile „un sfert de cal" și „fracție statistică vie" aparțin scriitorului Gleb Uspenski. Vezi schițele lui „Cifre vii" în vol. 7 al Operelor lui G. Uspenski, ediția 1957, pag. 483–497. – *148.*

60 Foametea din 1891, care a bîntuit deosebit de puternic în guberniile din estul și din sud-estul Rusiei, a depășit prin proporțiile ei toate calamitățile stihinice de acest fel care i-au precedat. Ea a provocat ruinarea în masă a țăranilor și totodată a accelerat procesul creării pieței interne, dezvoltarea capitalismului în Rusia. Despre acest lucru a scris Engels în articolul „Socialismul în Germania" (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936, pag. 239–254). Engels a atins această temă și în scrisorile către Nikolai – on din

www.dacoromanica.ro

29 octombrie 1891, 15 martie şi 18 iunie 1892 („Scrisorile lui Karl Marx şi Friedrich Engels către Nikolai – on cu anexarea unor pasaje din scrisorile lor către alte persoane". Petersburg, 1908). Vezi K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. XXVIII, 1940, pag. 367–370. – *154.*

61 Teoria narodnicistă a „producţiei populare" a fost criticată de Lenin încă în lucrarea „Ce sînt «prietenii poporului» şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor ?" (vezi vol. 1 al ediţiei de faţă, partea a treia a cărţii). – *154.*

62 Observaţiile lui Lenin cu privire la articolul lui F. A. Şcerbina au fost publicate în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII, şi au intrat în volumul 4 al ediţiei de faţă. – *158.*

63 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 513–514. – *161.*

64 *Comisia Valuev* – „Comisia pentru cercetarea situaţiei agriculturii din Rusia", avînd în frunte pe ministrul ţarist P. A. Valuev. În anii 1872–1873, comisia a adunat un vast material cu privire la situaţia agriculturii în Rusia de după reformă : rapoarte ale guvernatorilor şi declaraţii strînse de la moşieri, de la mareşalii nobilimii, de la diferite consilii ale zemstvelor, administraţii de plasă, comercianţi de cereale, preoţi de ţară, chiaburi, societăţi de statistică, societăţi agricole şi alte diferite instituţii legate de agricultură. Aceste materiale au fost publicate în „Raportul comisiei, instituite printr-un înalt decret, pentru cercetarea situaţiei actuale a agriculturii şi a productivităţii agricole din Rusia" (Petersburg, 1873). – *161.*

65 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 743.

Nota lui Lenin cu privire la traducerea inexactă a termenului „Arbeitsrente" prin expresia „trudovaia renta" (renta în muncă) se referă la traducerea lui N. F. Danielson (1896). – *162.*

66 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 749. – *163.*

67 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 750. – *163.*

68 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 752. – *164.*

69 *Ţărani „cu lot gratuit"* sau ţărani cu lot fără răscumpărare – o parte dintre ţăranii care aparţinuseră moşierilor şi care, în timpul reformei din 1861, pe baza unei înţelegeri cu moşierul, au primit gratuit

www.dacoromanica.ro

(fără obligație de răscumpărare) un lot mizer, care nu reprezenta decît a patra parte din așa-zisul lot „maximal" sau „prevăzut prin ucaz", adică din lotul țărănesc stabilit prin lege pentru regiunea respectivă. Tot restul pămîntului fostelor loturi țărănești era acaparat de moșier, care și după desființarea iobăgiei continua să țină în stare de robie economică pe țăranii cu „lot gratuit", deposedați de pămîntul lor prin forță. „Lotului gratuit" i se spunea în popor „sfert de lot", „lot de orfan", „lot de pisică" sau „lotul lui Gagarin" (după numele prințului P. P. Gagarin, care a prezentat proiectul de lege cu privire la loturile „gratuite"). – *167.*

70 *„Triohdnevniki"* – una dintre categoriile de muncitori agricoli salariați care aveau un lot pe care duceau o gospodărie săracă ; aceștia erau zileri care pentru cereale sau pentru 20–30 de ruble în numerar erau nevoiți să lucreze în condiții înrobitoare toată vara, cîte 3 zile pe săptămînă, în gospodăria chiaburului sau a moșierului. Acest tip de muncitor rural cu lot era deosebit de răspîndit în guberniile de nord-vest ale Rusiei țariste. – *167.*

71 *Ținutul ostzeic* – Ținutul baltic din Rusia țaristă, care cuprindea guberniile Estlanda, Kurlanda și Livonia. Astăzi ele formează teritoriul Republicilor Sovietice Socialiste Letonă și Estonă. – *167.*

72 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 193–194. – *171.*

73 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 321–325 ; partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 567–571, 581–582. – *171.*

74 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 568. – *172.*

75 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 325. – *172.*

76 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 321–322. – *172.*

77 Primele șase paragrafe din acest capitol au fost publicate inițial sub formă de articole în revista „Nacealo" nr. 3, martie 1899 (pag. 96-117), sub titlul „Înlăturarea gospodăriei bazate pe clacă de către gospodăria capitalistă în agricultura rusă contemporană". Articolul era însoțit de următoarea notă din partea redacției : „Articolul de față reprezintă un fragment dintr-un studiu de mari proporții al autorului despre dezvoltarea capitalismului în Rusia". – *179.*

www.dacoromanica.ro

78 K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. XVI, partea I, 1937, pag. 287. – *180.*

79 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 744. – *181.*

80 *Ţărani temporar obligaţi* – ţărani care aparţinuseră moşierilor şi care după desfiinţarea iobăgiei în 1861 erau obligaţi, în schimbul folosinţei lotului, să efectueze anumite servituţi (dijmă sau clacă) în folosul moşierilor. „Starea de ţărani temporar obligaţi" dura pînă în momentul cînd, cu consimţămîntul moşierilor, ţăranii dobîndeau, prin răscumpărare, dreptul de proprietate asupra lotului. Răscumpărarea a devenit obligatorie pentru moşieri abia după publicarea decretului din 1881 prin care se stabilea că, începînd de la 1 ianuarie 1883, se desfiinţează „relaţiile cu caracter obligatoriu" ale ţăranilor faţă de moşieri. – *182.*

81 Culegerea „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei" (două volume), Lenin a primit-o în 1897, pe cînd era deportat în satul Şuşenskoe, şi a studiat-o minuţios în procesul elaborării lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Aceasta o dovedesc numeroasele însemnări făcute de Lenin pe marginile culegerii. Însemnările făcute de Lenin pe această carte au fost publicate în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII şi incluse în volumul 4 al ediţiei de faţă. Scoţînd la iveală totala netemeinicie a metodei „mediilor" statistice, care estompează descompunerea ţărănimii, Lenin verifică minuţios şi foloseşte materialul concret pe care-l conţine culegerea. Astfel, la pag. 153 şi 170 din primul volum, Lenin întocmeşte un tabel rezumativ cu privire la răspîndirea diferitelor sisteme de gospodărie (sistemul capitalist, sistemul bazat pe munca în dijmă şi sistemul mixt) în diferite gubernii ale Rusiei. Cu mici completări din alte izvoare, acest material a intrat în tabelul dat mai jos. – *184.*

82 *Cultivarea krugurilor* – una dintre formele de muncă în dijmă şi de arendare înrobitoare a pămînturilor moşiereşti de către ţărani în Rusia de după reformă. În condiţiile acestei forme de muncă în dijmă, ţăranul se obliga ca, în schimbul unei sume de bani, în schimbul unui împrumut acordat pe timpul iernii sau în schimbul pămîntului luat în arendă, să lucreze pentru moşier cu uneltele şi cu caii proprii un „krug", adică o deseatină de culturi de primăvară, o deseatină de culturi de toamnă, iar uneori şi o deseatină de fîneaţă. – *188.*

83 *Skopşcină* se numea în regiunile din sudul Rusiei o formă împovărătoare de arendă în natură, în cadrul căreia cel care lua pămînt în arendă plătea proprietarului funciar „din claie" o anumită parte din recoltă (jumătate, iar uneori şi mai mult), şi pe lîngă aceasta mai efectua şi o parte din munci sub forma diferitelor „munci în dijmă". – *191.*

www.dacoromanica.ro

84 *Truck-system* – sistemul de achitare a salariilor muncitorilor prin mărfuri şi produse livrate din prăvăliile fabricilor, care aparţineau fabricanţilor. Patronii constrîng pe muncitori ca în loc de salariu în bani să ia din aceste prăvălii obiecte de consum de calitate proastă şi la preţuri ridicate. Acest sistem, care reprezintă un mijloc suplimentar de exploatare a muncitorilor, era deosebit de răspîndit în Rusia în regiunile cu industrie meşteşugărească. – *191.*

85 *Smerzi* – ţărani aflaţi în stare de dependenţă feudală în vechea Rusie (secolele IX–XIII), care făceau clacă în gospodăria cneazului sau a altor feudali laici sau clerici şi care plăteau acestora dijmă.
„*Pravila Rusă*" – primul cod de legi scrise din Rusia secolelor XI–XII. „Pravila Rusă" urmărea apărarea proprietăţii feudale şi a vieţii feudalilor. Ele sînt o mărturie a unei înverşunate lupte de clasă duse de ţăranii din vechea Rusie, care erau transformaţi în iobagi, împotriva exploatatorilor. – *194.*

86 Stenograma dezbaterilor din zilele de 1 şi 2 martie 1897 a fost publicată în „Lucrările societăţii de ştiinţe economice", 1897, nr. 4.
S.I.Ş.E. – Societatea imperială de ştiinţe economice – prima societate economică ştiinţifică din Rusia, întemeiată în 1765 la Petersburg, în scopul, după cum se arăta în statut, „de a răspîndi în ţară cunoştinţe utile cu privire la agricultură şi industrie". Societatea avea trei secţii : 1) de agricultură, 2) de producţie agricolă industrializată şi mecanică agricolă şi 3) de statistică agricolă şi economie politică. S.Ş.E. grupa oameni de ştiinţă din rîndurile nobililor liberali şi ale burgheziei ; ea organiza anchete, expediţii pentru studierea diferitelor ramuri ale economiei naţionale şi a regiunilor ţării ; ea publica în mod periodic publicaţia „Lucrările S.Ş.E.", în care se tipăreau rezultatele cercetărilor şi stenogramele rapoartelor şi dezbaterilor din cadrul secţiilor societăţii. Lucrările S.Ş.E. sînt menţionate de V. I. Lenin în repetate rînduri în operele sale. – *202.*

87 *Pindar* – poet liric în Grecia antică ; în versurile sale, el proslăvea pe învingătorii la jocurile sportive. Numele lui Pindar a devenit un nume comun pentru toţi „lăudătorii" care nu cunosc măsura. Marx numeşte Pindar al fabricii capitaliste pe apologetul capitalismului dr. Ure (vezi *K. Marx.* „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 433, şi vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 376). – *223.*

88 *Comisia Zveghinţev* a fost constituită în 1894 pe lîngă secţia zemstvelor a ministerului afacerilor interne, cu scopul de a elabora măsuri pentru „reglementarea îndeletnicirilor sezoniere şi a strămutărilor muncitorilor agricoli". – *232.*

89 K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. XVI, partea I, 1937, pag. 274. – *235.*

www.dacoromanica.ro

90 În prima ediție a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" (1899), acest tabel se prezenta în felul următor : – *242.*

Cele 50 de gubernii

Perioadele	Populația				Suprafața cultivată toate cerealele, adică grîne plus cartofi				Recoltă netă cartofi				mii de cetverti
	în mii	în %				în %				în %			
1864—66	61.400	100			72.225	100			152.851	100			
1870—79	69.853	114	100		75.620	104	100		211.325	138	100		
1883—87	81.725	132	117	100	80.293	111	106	100	255.178	166	120	100	
1885—94	86.282	140	123	105	92.616	128	122	155	265.254	173	126	104	

91 Observațiile lui Lenin cu privire la această culegere și calculele preliminare au fost publicate în „Culegeri din Lenin", vol. XXXIII. – *243.*

92 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 714. Observațiile lui V. I. Lenin cu privire la traducerea rusă se referă la ediția din 1896, pregătită de N. F. Danielson. – *248.*

93 K. Marx. „Capitalul", vol. III, *partea a II-a*, E.S.P.L.P. 1955, pag. 638. – *248.*

94 *„Bunuri fungibile"* („res fungibilis") – vechi termen juridic, cunoscut încă în dreptul roman. „Bunuri fungibile" se numesc lucrurile care se determină în contracte din simpla calculare, printr-o unitate de măsură („atîtea puduri de secară, atîtea bucăți de cărămizi").
Civiliști – juriști care se ocupă de dreptul civil. – *259.*

95 *Cetverti* – veche măsură rusească de capacitate, egală pentru cereale cu 209,91 l, iar pentru lichide – cu 3,0748 l. – *281.*

96 *Berkoveț* – veche măsură rusească de greutate, egală cu 10 puduri. – *282.*

97 Vezi E. M. Dementiev. „Fabrica, ce dă ea populației și ce ia de la populație". Moscova, 1893, pag. 88–97. – *288.*

98 K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 168. – *305.*

99 K. Marx și F. Engels. Opere alese în două volume, vol. I, E.S.P.L.P. 1955, ediția a II-a, pag. 338–339. – *307.*

100 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 665. – *312.*

din Rusia europeană

Suprafața cultivată cartofi				Recoltă netă cartofi				Cetverti de recoltă netă pe cap de locuitor		
	în %				în %			grîne	cartofi	total cereale
6.918	100			16.996	100			2,21	0,27	2,48
8.757	126	100		30.379	178	100		2,59	0,43	3,02
10.847	156	123	100	36.164	212	119	100	0,68	0,44	3,12
16.552	239	187	152	44.348	260	146	123	2,57	0,50	3,07

101 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 297. – *312.*

102 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 693, 644. – *313.*

103 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 228. – *313.*

104 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 227. – *313.*

105 *Proprietate de clan* – proprietate gentilică la popoarele celte. – *315.*

106 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 589–590 și 759. – *315.*

107 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 133. – *316.*

108 K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 98–99. – *317.*

109 Este vorba de articolul lui Engels „Problema țărănească în Franța și în Germania", publicat în „Die Neue Zeit" nr. 10 din 1894–1895, revistă social-democrată germană (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea a II-a, 1936, pag. 439–461). „Discipolii" francezi – denumire dată, din considerente de cenzură, marxiștilor (sau „socialiștilor francezi de orientare marxistă", cum îi numește Engels în lucrarea menționată). – *317.*

www.dacoromanica.ro

110 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 760. – *318.*

111 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 765. – *318.*

112 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 590–591. – *318.*

113 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 686. – *319.*

114 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 686–687. – *320.*

115 *Antrag Kanitz* – propunerea făcută în 1894–1895 în Reichstagul german de către Kanitz, reprezentant al proprietarilor funciari, propunere potrivit căreia guvernul trebuia să ia în mîinile sale operațiile de achiziționare a întregii cantități de cereale importate din străinătate și să le vîndă apoi el însuși la prețul mijlociu. Această propunere a fost respinsă de Reichstag. – *320.*

116 În capitolul al VII-lea din lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", la nota de la pagina 542–543, Lenin face o apreciere a studiului lui Bücher, a clasificării stadiilor și formelor de dezvoltare a industriei. O parte din lucrarea lui Bücher, care este consacrată genezei economiei naționale, a fost tradusă de Lenin în limba rusă, după cît se pare, între prima jumătate a lunii ianuarie 1896 și noiembrie 1897, pe cînd se afla în închisoarea din Petersburg și în deportare în satul Șușenskoe ; traducerea n-a fost publicată. – *323.*

117 La mijlocul secolului al XIX-lea, în orașul Arzamas și în împrejurimile lui era răspîndită pe scară largă confecționarea încălțămintei din lînă de diferite culori și împodobită cu desene. În deceniul al 7-lea, în Arzamas, la mănăstirea Nikolsk și în satul Vîezdnaia Sloboda se confecționau anual peste 10.000 de perechi de încălțăminte croșetată, care se vindea la iarmarocul de la Nijni-Novgorod și se trimitea în Siberia, Caucaz și în alte regiuni ale Rusiei. – *331.*

118 *Manilov* – personaj din poemul lui N. V. Gogol „Suflete moarte", care a devenit tipul comun al visătorului lipsit de voință, al fantezistului ușuratic, al flecarului inactiv. – *346.*

119 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 342. – *347.*

120 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 343. – *347.*

121 *Poleitorii* se îndeletniceau cu meșteșugul poleitului, confecționau din diferite metale (aur, argint, cositor, aramă etc.) foițe subțiri care

www.dacoromanica.ro

în acea vreme erau larg folosite pentru finisarea decorativă a diferitelor obiecte, printre care icoane şi alte obiecte bisericeşti. – *348.*

122 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 356–357. – *349.*

123 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 269, 275–276, 292, 317–321. – *352.*

124 În capitolul menţionat al cărţii lui Korsak „Despre formele industriei etc.", la pag. 101, printre mărturiile istorice este menţionat un hrisov dat de mitropolitul Ciprian mănăstirii Constantin şi Elena în 1391 în care sînt enumerate servituţile ţăranilor : ei erau obligaţi să efectueze diferite munci agricole pe pămînturile mănăstirii (să are şi să semene ogoarele mănăstireşti, să strîngă recolta de pe aceste ogoare, să coasească fînul, să treiere secara, să coacă pîine, să pregătească berea, să prindă peşte etc.), precum şi alte munci ca, de pildă, „să toarcă inul pe care egumenul îl împărţea în sat pentru a fi tors". În afară de aceasta, printre îndatoririle pe care ţăranii le aveau faţă de proprietarul funciar mai era şi aceea ca „în toiul muncilor de cîmp" să presteze şi diverse „munci accesorii". – *370.*

125 *„Ţăranii cetvertini care au aparţinut statului"* – categorie de ţărani în Rusia ţaristă care au aparţinut statului, urmaşi ai unor oşteni care fuseseră colonizaţi în secolele XVI–XVII la hotarele statului Moscovei. Aceşti colonişti (cazaci, streliţi, soldaţi), pentru serviciul lor de pază a graniţelor, primeau în folosinţă temporară sau ereditară mici parcele de pămînt măsurate în *cetvertine* (jumătate de deseatină). Din 1719 aceşti colonişti au început să fie denumiţi odnodvorţi. La început odnodvorţii se bucurau de diferite privilegii, aveau dreptul să aibă în stăpînire ţărani. În decursul secolului al XIX-lea, drepturile odnodvorţilor au fost treptat reduse, devenind egale cu cele ale ţăranilor. Prin legea din 1866 s-a stabilit că pămîntul odnodvorţilor (pămîntul cetvertin) le aparţine acestora cu titlu de proprietate privată, cu dreptul de moştenire de către membrii de familie ai foştilor odnodvorţi (ţărani cetvertini). – *372.*

126 *Plugari liberi* – categorie de ţărani eliberaţi de dependenţa feudală prin legea din 20 februarie 1803, lege care permitea moşierilor să elibereze pe ţărani cu pămînt cu tot, în condiţii stabilite de moşieri. – *373.*

127 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 327–328. – *376.*

128 K. Marx şi F. Engels. Opere, vol. 4, Editura politică, 1958, pag. 150. – *376.*

129 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 386. – *376.*

www.dacoromanica.ro

130 *„Zaglodi"* – aşa erau numiţi uneori svetelocinicii, care posedau încăperi (svetiolki) pe care le închiriau fabricanţilor pentru instalarea de războaie manuale de ţesut şi în care lucrau ei înşişi. Conform contractului încheiat cu fabricantul, zaglodî sau svetelocinicii trebuiau să asigure încălzirea încăperilor, reparaţiile, să procure ţesătorilor materii prime pentru producţia de fire, să expedieze producţia finită patronului, iar uneori îndeplineau funcţia de supraveghetori ai muncitorilor. – *377.*

131 *Paragina „Zimneak"* se afla la 5 km de satul Kozlovei din judeţul Aleksandrovski, gubernia Vladimir. – *384.*

132 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 360–369. – *387.*

133 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 360–369. – *389.*

134 *„Mardassieni"* – locuitori ai localităţii Mardas, situată în partea de nord-vest a judeţului Suia, gubernia Vladimir, din care făceau parte plasele Dunilovskaia şi Iurceakovskaia. – *397.*

135 Este vorba de atelierele din cadrul meşteşugului cizmăriei : în atelierele de ajustaj se făcea întinderea încălţămintei, precum şi curăţirea pieilor cu răzuitoare ; răzătura care rămînea după curăţirea pieilor se folosea pentru confecţionarea muşamalei ; în atelierele de răzuire sau de confecţionare a muşamalei se confecţiona muşama din răzătură de piele care era folosită la confecţionarea tocurilor şi a branţurilor. – *401.*

136 *Condici ale birnicilor* – principalele documente pentru impunerea la dări a locuitorilor din oraşe şi sate, în care se indica caracterul pămîntului, starea materială a locuitorilor, se înscriau străzile, suburbiile, mănăstirile, fortificaţiile etc. Înregistrarea se făcea la faţa locului de către comisii speciale numite de forurile centrale. Cele mai vechi condici ale birnicilor datează de la sfîrşitul secolului al XV-lea, dar cele mai multe dintre ele s-au păstrat din secolul al XVII-lea. – *406.*

137 Legea din 2 iunie 1897 a stabilit pentru întreprinderile industriale şi atelierele de cale ferată ziua de muncă de 11 ore şi jumătate (10 ore pentru muncile de noapte). Înainte de adoptarea acestei legi, în Rusia ziua de muncă nu era limitată şi ajungea pînă la 14–15 ore pe zi şi chiar mai mult. Guvernul ţarist a fost nevoit să promulge legea din 2 iunie 1897 sub presiunea mişcării muncitoreşti conduse de „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare", uniune creată de Lenin. Lenin a analizat amănunţit şi a criticat această lege în broşura „Noua lege pentru reglementarea muncii în fabrici" (vezi *V. I. Lenin,* Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 253–305). – *408.*

www.dacoromanica.ro

138 Tabelul care urmează este întocmit pe baza unuia mai amănunţit, publicat în „Vestnik Finansov" nr. 42, 1898. – *414.*

139 Pînă în 1864 armurierii din Tula au fost armurieri iobagi ai statului şi trăiau în slobozii speciale (slobozia fierarilor statului etc.). Ei erau grupaţi în bresle : armurierii care lucrau ţevile, armurierii care lucrau paturile armei, armurierii care lucrau închizătoarele, armurierii care lucrau dispozitivele de ochire etc. Pentru efectuarea muncilor auxiliare, uzinelor din Tula le-au fost afectaţi ţărani iobagi din cîteva sate. Aceşti ţărani pregăteau pentru armurieri cărbuni de lemn, păzeau pădurile atribuite uzinelor, prestau munci în curţile uzinelor. În momentul eliberării din iobăgie existau în Tula în total circa 4.000 de meşteri armurieri, din care 1.276 de meşteri lucrau în uzine şi 2.362 de meşteri lucrau la domiciliu ; împreună cu familiile lor, armurierii formau o populaţie de peste 20.000 de oameni. – *415.*

140 Este vorba de fabrica „Asociaţia pentru producţia mecanică de încălţăminte din Petersburg" (vezi „Statistica fabricilor şi uzinelor". Petersburg, 1897, nr. 13.450, pag. 548–549). – *421.*

141 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 742–744. – *424.*

142 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 321–323. – *431.*

143 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 360–361. – *432.*

144 M. K. Gorbunova. „Meşteşugurile din gubernia Moscova în care predomină munca femeilor", partea a IV-a („Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secţiunea statisticii economice", vol. VII, partea a II-a, Moscova, 1882). Introducere, pag. IX. – *434.*

145 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 490 şi urm., 644 şi urm. – *437.*

146 Vezi E. N. Andreev. „Industria meşteşugărească din Rusia potrivit cercetărilor «Comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia» şi altor izvoare". Petersburg, 1885, pag. 69 şi „Industria meşteşugărească din Rusia" de acelaşi autor. Petersburg, 1882, pag. 12. – *441.*

147 Pentru a caracteriza dezvoltarea marii industrii din Rusia ţaristă în perioada de după reformă, Lenin a prelucrat în mod ştiinţific numeroasele materiale ale statisticii fabricilor şi uzinelor din timpul acela (indicatori oficiali, diferite monografii, studii şi culegeri, diferite dări de seamă apărute în ziare şi reviste, rapoarte şi alte izvoare). O mărturie în această privinţă sînt însemnările făcute de Lenin pe cărţi şi pe celelalte materiale, însemnări care au fost publicate în

www.dacoromanica.ro

„Culegerile din Lenin", vol. XXXIII, secțiunea a doua. Lenin face o apreciere a principalelor izvoare ale statisticii fabricilor și uzinelor și în articolul „În legătură cu statistica fabricilor și uzinelor din Rusia" (vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 4, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 1–33). – *447.*

148 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 486. – *447.*

149 Este vorba de „Materiale statistice cu privire la județul Krasnoufimsk din gubernia Perm", partea a V-a, vol. 1 (raionul Zavodski). Kazan, 1894. La pag. 65 a acestei cărți există un tabel intitulat „Date referitoare la o echipă de muncitori care au de prestat în atelierele uzinei «Artinski» restanțe de muncă din 1892". – *480.*

150 Lenin citează cartea „Industria siderurgică din Rusia". Editura departamentului industriei extractive și siderurgice. Expoziția universală „Columb" din 1893 de la Chicago. Petersburg, 1893, pag. 52. – *481.*

151 În prima ediție a lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" tabelul cuprindea date referitoare la anii 1890 și 1896, care în ediția a doua au fost omise. În afară de aceasta, datele din prima ediție pe 1897 diferă în oarecare măsură de datele referitoare la același an citate în ediția a doua. Partea corespunzătoare a tabelului în ediția întîi apare astfel :

Anii	Producția de fontă în mii de puduri						Extracția de cărbune în total în imperiu mil. puduri
	în total în imperiu	%	în Ural	%	în sud	%	
1890	56.560	100	28.174	49,7	13.418	23,7	367,2
1896	98.414	100	35.457	36,6	39.169	39,7	547,2
1897	113.982	100	40.850	35,8	46.350	40,6	—

În ceea ce privește datele referitoare la 1897, în ediția întîi figurează o notă amănunțită, care de asemenea a fost omisă în ediția a doua : „În 1898 producția de fontă din imperiu este evaluată la 133.000.000 de puduri, din care 60.000.000 de puduri în Sud și 43.000.000 în Ural („Russkie Vedomosti", 1899, nr. 1)". – *482.*

152 Lenin a completat ulterior acest tabel cu date referitoare la anul 1908 (vezi facsimilul din pag. 507). Datele pe care le conține post-scriptumul lui Lenin au fost luate din „Datele rezumative ale rapoartelor inspectorilor de fabrici pe 1908" (pag. 50–51), publicație apărută în 1910. Prin urmare, Lenin a făcut această completare în 1910 sau 1911. Aceasta dovedește că și în această perioadă Lenin a continuat să lucreze la această carte. – *505.*

www.dacoromanica.ro

153 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 644. – *522.*

154 Pe cînd se afla în deportare în satul Șușenskoe, V. I. Lenin a tradus din limba engleză, împreună cu N. K. Krupskaia, primul volum și a redactat traducerea volumului al doilea al cărții lui S. și B. Webb „Teoria și practica trade-unionismului englez". Primul volum al cărții soților Webb – „traducere din limba engleză de Vladimir Ilin", adică de Lenin – a apărut la Petersburg în 1900 în editura lui O. N. Popova ; volumul al doilea a apărut în 1901. – *524.*

155 *„Fabrica Hludov"* – „Filatura de bumbac a fraților A. și G. Hludov din Egorievsk" (fabrica era situată în orașul Egorievsk din gubernia Reazan). Datele citate în nota lui Lenin între paranteze (date referitoare la numărul muncitorilor și la valoarea producției) au fost luate din „Statistica fabricilor și uzinelor". (Petersburg, 1897, nr. 763, pag. 36). – *527.*

156 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 742–744. – *529.*

157 *Last* – măsură de capacitate folosită pe vasele comerciale rusești pînă la începutul secolului al XX-lea ; un last este egal cu 5,663 m^3, ca greutate este egal cu circa 2 tone. – *546.*

158 K. Marx. „Capitalul", vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P. 1955, pag. 609. – *552.*

159 În prima ediție a cărții, după aceste cuvinte există următoarea notă de subsol : „Tabelul nr. XXX. Această «Culegere rezumativă» (Voronej. 1897) ne-a parvenit cînd mai mult de jumătate din carte era dată la tipar". – *559.*

160 *Sobakevici* – personaj din poemul lui N. V. Gogol „Suflete moarte", a cărui figură reprezintă unul din tipurile moșierului grosolan și hrăpăreț. – *579.*

161 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 740. – *581.*

162 *„Domnul Cupon"* – expresie figurată adoptată în literatura din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea pentru a desemna capitalul și pe capitaliști. Expresia „domnul Cupon" a fost lansată de scriitorul Gleb Uspenski în schițele „Păcate grele" (publicate pentru prima oară în revista „Russkaia Misl", 1888, cartea 12, pag. 174). Vezi de asemenea schița lui Gleb Uspenski „În Caucaz". Opere complete, vol. 8, 1957, pag. 164–165. – *585.*

163 *„Pokrut"* – formă de relații economice din cadrul artelurilor care se îndeletniceau cu vînatul pe mare și cu pescuitul, în nordul Rusiei.

www.dacoromanica.ro

Cuvîntul „pokrut" înseamnă angajarea de oameni pentru pescuit şi vînat sau partea care revine fiecărui membru al artelului din cantitatea de peşte sau din vînatul obţinut. Într-un astfel de artel, uneltele de producţie necesare pentru practicarea vînatului sau pescuitului aparţineau unui patron, faţă de care muncitorii se aflau într-o stare de dependenţă înrobitoare. De obicei, patronul primea $^2/_3$ din produse, iar muncitorii numai $^1/_3$. Muncitorii erau siliţi să vîndă patronului partea lor la preţuri scăzute şi să primească plata în mărfuri, ceea ce pentru ei era extrem de dezavantajos. – *590.*

164 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 44. – *591.*

165 Articolul lui Lenin „*O critică necritică*" este un răspuns la recenzia ostilă a lui P. N. Skvorţov, unul dintre „marxiştii legali", la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". V. I. Lenin a început să lucreze la acest articol în ianuarie 1900 în satul Şuşenskoe în timpul ultimelor săptămîni de deportare ; despre acest lucru scrie N. K. Krupskaia în scrisoarea din 19 ianuarie 1900 adresată Mariei Aleksandrovna Ulianova. Articolul a fost terminat în martie 1900, după întoarcerea lui Lenin din deportare ; el a fost publicat în revista „Naucinoe Obozrenie" din mai–iunie 1900. Acest articol a fost ultima lucrare a lui Lenin publicată în presa legală din Rusia înainte de plecarea sa în străinătate.

„*Naucinoe Obozrenie*" („Revistă ştiinţifică") – revistă ştiinţifică şi social-politică care a apărut la Petersburg din 1894 pînă în 1903, la început săptămînal, iar apoi lunar. Revista nu avea o orientare precisă, dar, „pentru a se conforma modei", după cum spunea Lenin, publica şi articole ale marxiştilor. În „Naucinoe Obozrenie" au fost publicate lucrările lui Lenin „Încă o dată cu privire la teoria realizării" (1899), „O critică necritică" (1900) şi altele. La revistă au colaborat G. V. Plehanov, D. I. Mendeleev, K. E. Ţiolkovski. – *601.*

166 Cuvintele puse între ghilimele („Ci-ci-kov..." etc.) reprezintă o parafrazare a unui pasaj din lucrarea lui N. G. Cernîşevski „Studii asupra perioadei gogoliene a literaturii ruse" : „...O analiză spirituală a «Sufletelor moarte» ar putea fi întocmită în felul următor : copiezi titlul cărţii «Aventurile lui Cicikov sau Suflete moarte» şi după aceea începi aşa : «Hapciu ! hapciu ! Cikov este răcit – să nu-ţi închipui, cititorule, că am strănutat eu... etc. etc.» Acum vreo douăzeci de ani se mai găseau cititori cărora un asemenea procedeu li se părea spiritual" (N. G. Cernîşevski. „Studii asupra perioadei gogoliene a literaturii ruse". Petersburg, 1892, pag. 64). – *605.*

167 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediţia a II-a, pag. 111–112. – *607.*

168 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediţia a II-a, pag. 112. – *607.*

www.dacoromanica.ro

169 K. Marx. „Capitalul", vol. II, E.S.P.L.P. 1958, ediția a II-a, pag. 443. – *609.*

170 K. Marx. „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 369. – *610.*

171 Articolul lui Lenin „Încă o dată cu privire la teoria realizării", publicat sub semnătura „V. Ilin" în revista „Naucinoe Obozrenie" nr. 8, august 1899 (vezi *V. I. Lenin*, Opere, vol. 5, Editura politică, 1958). – *623.*

172 *„Încercare «de a deschide ochii» publicului asupra confundării marxismului cu știința burgheză"* – critica struvismului, a „marxismului legal" a fost făcută în lucrarea lui V. I. Lenin „Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în cartea d-lui Struve (Oglindirea marxismului în literatura burgheză). Pe marginea cărții lui P. Struve «Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei». Petersburg, 1894". Această lucrare face parte din primul volum al ediției de față și al edițiilor anterioare ale Operelor lui V. I. Lenin. În această lucrare a fost demascat adevăratul caracter al „marxiștilor legali" ca democrați burghezi care au încercat să folosească steagul marxismului și mișcarea muncitorească în interesul burgheziei. Lenin a dezvăluit în struvism, în „marxismul legal" embrionul revizionismului internațional, care ulterior a luat forma bernsteinismului și kautskismului. În anii următori Lenin a arătat evoluția legică a struviștilor în apărători fățiși ai capitalismului ; mulți dintre „marxiștii legali" au devenit mai tîrziu cadeți – membri ai principalului partid al burgheziei ruse. Lenin a dus în permanență o luptă intransigentă împotriva tuturor manifestărilor „criticii" burgheze „a marxismului", îndreptată spre apologia și apărarea orînduirii capitaliste. – *625.*

173 „O analiză sistematică a acestei orientări" a fost făcută de V. I. Lenin în lucrarea „Materialism și empiriocriticism". Această importantă operă filozofică a fost scrisă de Lenin în 1908 și publicată într-un volum la Moscova în 1909. – *625.*

www.dacoromanica.ro

INDICE
DE LUCRĂRI ŞI IZVOARE CITATE SAU MENŢIONATE DE V. I. LENIN

Activitatea caselor de economii şi depuneri ale statului în anul 1897. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 26, pag. 779–780. – *547–548.*

Agricultura şi silvicultura din Rusia. Cu anexarea a 47 de hărţi şi diagrame. Petersburg, publicaţie a departamentului agriculturii şi industriei agricole al ministerului domeniilor statului, 1893, II, XXVI, 649 pag. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *183, 209, 210–211, 212, 213, 215, 242, 244, 246, 252, 256.*

A. M. Gubernia Stavropol. (De la corespondentul nostru). – „Severnîi Kurier", Petersburg, 1899, nr. 33, 3 (15) decembrie, pag. 4, în Secţiunea regională. – *215.*

Analele statistice ale Imperiului rus. Petersburg, publicaţie a Comitetului central de statistică al ministerului de interne, 1866, 1872.

* – I, 1866. XXXVI, XV, 523 pag. – *449, 490, 549, 593–594.*

– I[1], Partea a III-a. Materiale pentru studierea industriei meşteşugăreşti şi a muncii manuale în Rusia. Vol. 1. Culese de comitetele guberniale de statistică şi prelucrate de L. Maikov. 1872. IV, 361, III pag. – *331, 378, 400–401.*

– Seria a II-a. Partea a VI-a. Materiale pentru statistica industriei de fabrică din Rusia europeană pe 1868. Prelucrat de I. Bock. 1872. LXXVIII, 427 pag. – *449, 464.*

Analiza datelor cu privire la agricultura din gubernia Orel pe anii 1887/88. Orel, publicaţie a zemstvei guberniei Orel, 1888. 319 pag. – *199.*

Analiza datelor statistice cu privire la căile ferate şi căile fluviale interne. La această lucrare este anexată o listă de publicaţii întocmită de secţia

* Cu asterisc sînt notate cărţile pe care există însemnări ale lui V. I. Lenin. Aceste cărţi se păstrează în Arhiva Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C. C. al P.C.U.S.

www.dacoromanica.ro

de statistică a ministerului căilor de comunicaţie, prezentate la Expoziţia universală din 1893 de la Chicago. Petersburg, 1893, VI, 98 pag. (Rusia. Ministerul căilor de comunicaţie. Secţia de statistică. Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *492, 519.*

* *Analiza datelor statistice cu privire la gubernia Kaluga pe anul 1896.* (Anul întîi). Kaluga, publicaţie a secţiei de statistică a consiliului zemstvei guberniale, 1897, 6, XVI, 461 pag. (Anexe la raportul prezentat de consiliul zemstvei guberniale la adunarea ordinară consacrată problemelor de statistică). – *114, 525, 560, 562, 564, 570.*

* *Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia.* Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. I–II. Petersburg, 1883–1886. 2 vol. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova).

* – Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. 1883, 545 pag. – *209, 211–212, 241, 244, 246, 252, 275, 276, 277, 281, 282, 283, 290, 291, 295, 296, 297–298, 478.*

* – Vol. II. Produse ale industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886. V, XVI, 935 pag. – *209, 211, 216, 282, 283, 286, 291, 331, 462, 467, 469, 470, 535.*

Andreev, E. N. Industria meşteşugărească din Rusia. Petersburg, 1882, pag. 31. – *441.*

– *Industria meşteşugărească în Rusia potrivit cercetărilor „Comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia" şi altor izvoare.* Petersburg, 1885. II, pag. 97. – *441.*

Anexă la raportul cu privire la agricultură pe 1898. Întocmit de Consiliul zemstvei guberniei Perm, 1899. – *215.*

* *Annenski, N. F. Raport cu privire la situaţia meşteşugarilor din raionul Pavlovo.* – „Buletinul societăţilor fluviale şi industriei din Nijni-Novgorod", 1891, nr. 1, pag. 10–16 ; nr. 2, pag. 40–45 ; nr. 3, pag. 58–62. – *331, 346, 407, 408, 425.*

* – *Valoarea producţiei de cereale în gospodăriile moşiereşti.* – În cartea „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei". Sub redacţia prof. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. I, Petersburg, 1897, pag. 157–235. – *184.*

* *Anuarul statistic al guberniei Moscova pe anul 1895.* Moscova, 1896, 382, XII, 131. – *369, 403.*

* *Anuarul statistic al guberniei Tver pe anul 1897.* (Cu 2 hărţi). Tver, publicaţie a zemstvei guberniei Tver, 1898. VII, 582, XIX pag. (Biroul de statistică al Consiliului zemstvei guberniei Tver). – *561, 563.*

www.dacoromanica.ro

Anuarul guberniei Tula pe anul 1895. Întocmit sub îngrijirea lui V. I. Fere. Tula, publicaţia Comitetului de statistică al guberniei Tula, 1895, pag. 472. – *418, 459, 565.*

Anuarul ministerului de finanţe. – Partea I, VIII, X, XII, Petersburg, 1869–1882, 4 vol.

* – Partea I. Anul 1869. Întocmit sub îngrijirea lui A. B. Bouchin. 1869. III, V, 618 pag. – *282, 285, 291, 323, 405, 450–452, 453–454, 455, 461, 465, 472–473, 476, 478, 490, 502–503, 546, 593–594.*

– Partea a VIII-a. Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev, 1877, III, V, 535 pag. – *454, 593–594.*

– Partea a X-a. Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev, 1879, 658 pag. – *454, 593–594.*

– Partea a XII-a. Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev, 1882, VII, 623 pag. – *454, 593–594.*

Anuarul Rusiei 1904–1905. Petersburg, 1905–1906. 2 vol. (Comitetul central de statistică. Minist. de int.). În limbile rusă şi franceză.

– *1904* (Anul întîi). 1905. VI, 404 pag. – *546–547.*

– *1905* (Anul al doilea). 1906. 876 pag. – *211, 242, 492–493, 545.*

* *Anuarul statistic al zemstvei guberniei Moscova,* 1866, VI, 372 pag. – *561–562, 564.*

Arnold, F. K. Marfa lemnoasă. – În cartea : „Analiza diferitelor ramuri ale industriei manufacturiere din Rusia". vol. I, Petersburg, 1862, pag. 251–325. – *468.*

Avdakov, N. S. Scurtă analiză statistică a industriei cărbunelui din bazinul Donețului. (În amintirea Expoziţiei generale industriale şi de artă de la Nijni-Novgorod). Harkov, 1896, 32 pag. – *487.*

– *Cu privire la problema taxelor vamale la fontă de import.* (Raportul comisiei organizate de cel de-al XXII-lea Congres al industriaşilor din sudul Rusiei). – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 50, pag. 812–820. – *483.*

Avilov B. V. Despre o „nouă" teorie a preţelor. – „Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1899, nr. 12, pag. 2.296–2.308. – *623, 624.*

* *Batalin. A. F. Legumicultura şi horticultura.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 1–42. (Expoziţia industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *295, 296, 297.*

www.dacoromanica.ro

Batalin, F. A. Calendarul şi îndreptarul agricultorului rus pe anul 1883. Întocmit cu participarea lui F. K. Arnold şi alţii. În două părţi. Petersburg, Devrieu, 1883, pag. 614. – *62.*

Beloborodov, A. Muncitorii strămutaţi în Kuban. – „Severnii Vestnik", Petersburg, 1896, nr. 2, pag. 1–8. – *236, 292.*

Belov, V. D. Industria meşteşugărească în legătură cu industria siderurgică şi extractivă din Ural. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. XVI. Petersburg, 1887, pag. 1–35. – *480.*

Bilanţul congreselor industriei extractive şi siderurgice din Ural. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 32, pag. 224–228. – *483.*

* *Bicikov, G. N. Studiu asupra situaţiei economice şi a gospodăriei ţăranilor din trei plăşi ale judeţului Novgorod.* Novgorod, 1882. 116, 70, III pag. – *270.*

Blagoveşcenski, I. I. şi Gareazin, A. L. Industria meşteşugărească din gubernia Oloneţ. Petrozavodsk, 1895. II, 125 pag. – *399.*

* *Blagoveşcenski, N. A. Culegcre rezumativă de date statistice economice după recensămintele pe gospodării ale zemstvelor.* Vol. I. Gospodăria ţărănească, Moscova, 1893. XVI, 267 pag. În limbile rusă şi franceză. – *130, 265, 267.*

Blajin, N. Succesele tehnicii în producţia de lapte şi de produse lactate. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei. Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de muncă conform clasificării adoptate la expoziţie". Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 38–45, în secţiunea : III. Animale domestice. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *256, 259.*

Bogoliubski, I. Studiul statistic cu privire la industria extractivă şi siderurgică din Imperiul rus. Petersburg, 1878, 216 pag. – *478, 484.*

Borisov, V. Istoria dezvoltării meşteşugurilor în oraşul Tula, în judeţul Tula şi măsurile necesare pentru dezvoltarea continuă a meşteşugurilor. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.234–2.291. – *301, 414–415, 417.*

– *Industria meşteşugărească la Expoziţia industrială şi de artă de la Moscova din 1882.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX, Petersburg, 1883, pag. 151–247. – *403, 416, 417.*

www.dacoromanica.ro

– *Meşteşugurile din plasa Serghievski, judeţul Tula.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VII, Petersburg, 1881, pag. 891–969. – *417, 425.*

Borisovski, A. Producţia de linguri în judeţul Semenov. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. II, Petersburg, 1879, pag. 7–28. – *391.*

* „*Buletinul din Nijni-Novgorod al navigaţiei şi industriei*", 1891, nr. 1, pag. 10–16 ; nr. 2, pag. 40–45 ; nr. 3, pag. 58–62. – *331, 346, 407, 408, 425.*

„*Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului*", Petersburg, 1896–1897. –

– 1896, nr. 14, pag. 34–35. – *223.*

– 1896, nr. 25, pag. 986–992. – *279.*

– 1896, nr. 31, pag. 192–194. – *217.*

„*Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului*", Petersburg, 1896, nr. 35, pag. 569–587. – *460.*

– 1896, nr. 51, pag. 972–976. – *209, 212, 214.*

– 1897, nr. 4, pag. 212–214. – *217.*

– 1897, nr. 6, pag. 318–320. – *217.*

– 1897, nr. 8, pag. 404–407. – *480.*

– 1897, nr. 9, pag. 593–597. – *274.*

– 1897, nr. 16, pag. 195–197, 205–209. – *299–300, 482.*

– 1897, nr. 17, pag. 263–266. – *480.*

– 1897, nr. 21, pag. 537–552, 552–558. – *209, 210–211, 212, 213, 216, 217, 485, 584.*

– 1897, nr. 22, pag. 615–619. – *483.*

– 1897, nr. 26, pag. 856–861. – *275.*

– 1897, nr. 27, pag. 16. – *282.*

– 1897, nr. 29, pag. 84–87. – *275, 277.*

– 1897, nr. 32, pag. 209–220, 224–228. – *482, 485.*

– 1897, nr. 39, pag. 508–509. – *492.*

– 1897, nr. 50, pag. 812–820. – *483, 517.*

– 1897, nr. 52, pag. 926–941. – *441.*

www.dacoromanica.ro

– 1898, nr. 6, pag. 376–378. – *274, 275.*

– 1898, nr. 7, pag. 409–412. – *274.*

– 1898, nr. 10, pag. 620–624. – *279.*

– 1898, nr. 14, pag. 25–27. – *280.*

– 1898, nr. 26, pag. 779–780. – *548.*

– 1898, nr. 32, pag. 194–195. – *283.*

– 1898, nr. 36, pag. 335–348, 349–352. – *275, 282.*

– 1898, nr. 42, pag. 204–206. – *331, 413, 414.*

– 1898, nr. 43, pag. 302–304. – *545.*

– 1898, nr. 44, pag. 379–382. – *545.*

– 1906, nr. 12, pag. 502–505. – *282.*

Bulgakov, S. N. Pieţele în condiţiile producţiei capitaliste. Studiu teoretic. Moscova. Vodovozova, 1897, 260 pag. – *31, 37, 39, 52.*

Căile de comunicaţie în Rusia în 1896. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 43, pag. 302–304. – *545.*

Ceaslavski, V. I. Îndeletnicirile sezoniere agricole în legătură cu strămutările ţăranilor. – În cartea : „Culegere de ştiinţe politice". Sub îngrijirea lui V. P. Bezobrazov. Vol. II. Petersburg, 1875, pag. 181–211. – *227, 228, 564.*

Cerneaev, V. V. Unelte şi maşini agricole, răspîndirea şi fabricarea lor. – În cartea : „Agricultura şi silvicultura din Rusia". Cu anexarea a 47 de hărţi şi diagrame. Petersburg, publicaţie a departamentului agriculturii şi industriei agricole al ministerului domeniilor statului, 1893, pag. 351–362. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *209, 210–211, 212, 213.*

– *Producţia de maşini agricole în judeţul Sapojkov, gubernia Reazan.* Cercetări pe anul 1888. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I, Petersburg, 1892, pag. 201–215 (Ministerul domeniilor statului). – *214, 330.*

Cernenkov, N. N. Cu privire la caracterizarea gospodăriei ţărăneşti. Partea I. Moscova, 1905, 171 pag. – *136.*

Cernîşevski, N. G. Studii asupra perioadei gogoliene a literaturii ruse. – *605, 616, 617.*

Cernov, V. Din Tambov. – „Novoe Slovo", Petersburg, 1895, nr. 3, decembrie, pag. 183–191. – *199.*

www.dacoromanica.ro

Ciuprov, A. I. Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale vieţii economice. Raport prezentat în secţiunea a III-a a Societăţii imperiale de ştiinţe economice la 1 şi 2 martie 1897. – „Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice", Petersburg, 1897, nr. 4, iulie-august, pag. 2–10, 35–40, 86–93. – *202, 305.*

„Colecţie de hotăriri şi dispoziţii ale guvernului publicată sub îngrijirea senatului ocîrmuitor". Petersburg, 1890, nr. 57 din 15 iunie, art. 524, pag. 1.192–1.195. – *279.*

– 1897, nr. 62 din 13 iunie, art. 778, pag. 2.135–2.139. – *408.*

Comerţul exterior al Rusiei europene în 1896. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 26, pag. 856–861. – *274–275.*

Comerţul exterior al Rusiei (1856–1894). (Întocmit de V. I. Pokrovski). – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 1–72, în secţiunea : „Comerţul exterior al Rusiei între 1856–1894" (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *520, 546–547.*

Comerţul exterior al Rusiei în 1897. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 36, pag. 335–348. – *274–275.*

Congresele comercianţilor şi industriaşilor din Rusia. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1896, nr. 25, pag. 986–992. – *279.*

Congresul general comercial-industrial din Rusia de la Nijni-Novgorod. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1896, nr. 35, pag. 569–587. – *460.*

* – *Construcţia de maşini agricole.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev, Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 143–157. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *209, 211.*

* *Construcţia de unelte şi maşini agricole în Rusia.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 60–70, în secţiunea : IX. Maşini, aparate şi echipaje. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *216.*

www.dacoromanica.ro

Cronica internă. Noi date cu privire la îndeletnicirile sezoniere. – „Russkaia Mîsl", Moscova, 1896, nr. 11, pag. 224–228. – *562.*

„Cronica medicală a guberniei Harkov", Harkov, 1899, nr. 9 (27), septembrie, pag. 580–584. – *284.*

Culegere de date cu privire la industria de fabrică din Rusia pe anii 1885–1897. Petersburg, publicaţie a departamentului comerţului şi manufacturilor, 1889–1900. 8 vol.(Materiale ale statisticii industriale şi comerciale). – *212, 456–457, 461.*

– *pe anii 1885–1887,* 1889. IV, XVIII, 114 pag. – *456–472, 593–594.*

– *pe anul 1888,* 1891. 385 pag. – *456, 593–594.*

– *pe anul 1889,* 1891, 181, C.C.C.I., 69 pag. – *456, 472–473, 593–594.*

– *pe anul 1890,* 1893, 419 pag. – *212–213, 253, 456–457, 464. 473–474, 593–594.*

– *pe anul 1891,* 1894. VII, 237 pag. – *456–457, 473–474, 593–594.*

– *pe anul 1892,* 1895. X, 267 pag. – *456–457, 472–473, 500–501.*

– *pe anul 1893,* 1896. IV, 168 pag. – *456–457, 461.*

– *pe anul 1897,* 1900. III, XXV, 192 pag. – *456–457, 460.*

Culegere de rapoarte ale inspectorilor de fabrici pe anii 1901–1903. Petersburg, 1903–1906. 3 vol. (Ministerul de finanţe. Secţia industriei). – *459–460.*

– *pe anul 1901.* 1903, XXV, 202 pag. – *459–460.*

– *pe anul 1902.* 1904, XXVIII, 200 pag. – *459–460.*

– *pe anul 1903.* 1906, XVI, 208 pag. (Ministerul comerţului şi industriei. Secţia industriei). – *216–217, 380, 459, 461, 505–506, 528.*

* *Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov.* Partea I. Tabele. Întocmită sub îngrijirea lui S. Harizomenov. Saratov, publicaţie a zemstvei guberniei Saratov, 1888, 902 pag. – *79–81, 82–85, 88–92.*

Culegere de materiale statistice cu privire la situaţia economică a populaţiei rurale din Rusia europeană. Petersburg, publicaţie a cancelariei comitetului de miniştri, 1894, 624 pag. – *131, 278, 283, 360, 573.*

* *Culegere rezumativă de date privind 12 judeţe din gubernia Voronej.* Materiale statistice ale recensămîntului pe gospodării efectuat în gubernie şi analiza materialelor, a mijloacelor de strîngere a lor şi metodele de prelucrare. [Întocmită de F. A. Şcerbina]. Voronej, 1897, 1.058 pag. – *137, 559.*

www.dacoromanica.ro

Culegere rezumativă de date statistice cu privire la gubernia Samara. Vol. VIII. (Partea I). Samara, publicaţie a zemstvei guberniei Samara, 1892. X, 228 pag. – *72, 77, 78–79, 89–90, 92.*

Culegere de ştiinţe politice. Sub îngrijirea lui V. P. Bezobrazov. Vol. II, Petersburg, 1875, 783 pag. – *227, 563–564.*

Culegere de materiale pentru studierea obştii săteşti. Sub îngrijirea lui F. L. Barîkov şi alţii. Vol. I. Petersburg, publicaţia Societăţii imperiale de ştiinţe economice şi a Societăţii de geografie, 1880. XI, 393, 65 pag. – *137.*

Culegere de materiale cu privire la artelurile din Rusia. Vol. 2. Petersburg, publicaţie a filialei din Petersburg a comitetului asociaţiilor agricole, a asociaţiilor de împrumut şi păstrare şi a asociaţiilor de producţie, 1874, 256, 26 pag. – *590.*

Culegere de date estimative cu privire la posesiunea ţărănească a pămîntului în judeţele Zemleansk, Zadonsk, Korotoiak şi Nijnedevitk. [Întocmit de F. Şcerbina]. Cu 3 hărţi schematice. Anexe la volumele III, IV, V şi VI. Voronej, publicaţie a zemstvei guberniei Voronej, 1889, 465 pag. – *89, 105–106, 136–143, 144–145, 146–154, 158–159.*

Culegere de date statistice cu privire la economia guberniei Poltava. Vol. VIII, XIV, XV. Poltava, publicaţie a Consiliului zemstvei guberniei Poltava, 1888–1894, 4 vol.

* – Vol. VIII. Judeţul Horolski. Partea I. Întocmit şi prelucrat de biroul de statistică al zemstvei guberniei Poltava sub îngrijirea lui N. Tereşkevici. 1888. 477 pag. – *113.*

– Vol. VIII. Judeţul Horolski. Partea a 2-a. Întocmit şi prelucrat de biroul de statistică al zemstvei guberniei Poltava sub conducerea lui N. Tereşkevici. Publicat sub îngrijirea lui N. Kuleabko–Koreţki. 1890. 4, 179, LXXV pag. – *113–114.*

* – Vol. XIV. Judeţul Konstantinograd. Întocmit de biroul de statistică al zemstvei guberniei Poltava sub conducerea lui N. Tereşkevici. Redactat şi publicat sub îngrijirea lui N. Kuleabko-Koreţki. 1894. VI, 243, 551 ; 1 hartă. – *113.*

* – Vol. XV. Judeţul Pireatin. Întocmit de biroul de statistică al zemstvei guberniei Poltava sub conducerea lui N. Tereşkevici şi I. Imşeneţki. Redactat şi publicat de N. Kuleabko-Koreţki. 1893, 593 pag ; 1 coală cu hărţi. – *113.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej.

* – Vol. V. Partea I. Judeţul Korotoiak, 1888. IV, 170, II pag. – *103.*

www.dacoromanica.ro

– Vol. VI. Partea I. Judeţul Nijnedevitk, 1889. IV, 199 pag. – *103.*

– Vol. IX. Partea I. Judeţul Novohopersk, 1891. IV, 255 pag. – *103.*

– Vol. X. Partea I. Judeţul Bobrov. 1892. IV, 369 pag. – *103, 425.*

– Vol. XI. Partea I. Judeţul Biriuci, 1892. IV, 420 pag. – *291.*

Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă pe anii 1864–1867. Culegerea 1–4. Întocmită după izvoare oficiale şi altele de N. N. Aksakov şi K. A. Skalkovski. Petersburg, publicaţie a comitetului ştiinţific al inginerilor de mine, 1864–1867. 4 vol. – *478, 492.*

Culegere de date statistice cu privire la judeţul Ekaterinburg din gubernia Perm. Secţiunea statisticii economice. Întocmit şi prelucrat sub îngrijirea lui P. N. Zverev. Ekaterinburg, publicaţie a zemstvei judeţului Ekaterinburg, 1891. 1.090 pag. (Secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei judeţului Ekaterinburg). – *92, 96, 98, 478.*

* *Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova.* Secţiunea statisticii sanitare. Vol. V. Partea I–II. Date rezumative cu privire la cercetarea sanitară a fabricilor din gubernia Moscova pe anii 1879–1885. Moscova, 1890–1893. 2 vol.

* – Vol. IV. Partea I. Sub îngrijirea lui F. F. Erisman. 1890. XXV, 315 pag.; 23 pag. cu diagrame şi hărţi. – *311–312, 463, 512, 513, 530–531, 540–541.*

* – Vol. IV. Partea a II-a. Întocmită de dr. E. M. Dementiev şi prof. F. F. Erisman. 1893. X, 516 pag. – *530–532, 533.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secţiunea statisticii economice. Vol. II, IV–VII. Moscova, publicaţie a zemstvei guberniei Moscova, 1878–1883. 9 vol.

– Vol. II. Întocmit de V. I. Orlov şi N. H. Kablukov. 1878, 628 pag. – *201.*

– Vol. IV. Partea I. Gospodăria ţărănească. Partea I. Formele de posesiune a pămîntului de către ţărani în gubernia Moscova. Întocmit de V. Orlov. 1879. III, 320, 39 pag. – *145, 162, 288.*

– Vol. V. Partea I. Studiu asupra gospodăriei moşiereşti. Întocmit de N. Kablukov. 1879. V, 200, 103 pag. – *188, 201–204.*

– Vol. V. Partea a II-a. Gospodăria moşierească din gubernia Moscova. Judeţele: Mojaisk, Volokolamsk, Ruzsk, Zvenigorod, Vereisk şi Bronniţi. Întocmit de K. Verner. 1883. 545 pag. – *195, 311.*

– Vol. VI. I. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea I. Întocmit de V. Orlov şi I. Bogolepov. 1879. 287 pag. – *137, 149, 327, 331, 332, 335, 339, 361, 362, 363, 378, 384–385, 403, 433, 434–435.*

www.dacoromanica.ro

– Vol. VI. Partea a II-a. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea a II-a. Întocmit de I. Bogolepov. 1880. 264, 91, II pag. – *137–139, 327–334, 335, 353–356, 378, 380, 392, 420, 433, 434–435, 437.*

– Vol. VII. Partea I. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea a III-a. Întocmit de secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Moscova. 1882. VIII, 147, 358 pag. – *137, 286, 287–288, 289, 298, 327, 330, 331, 335, 336, 355–356, 368, 378, 410–411, 433–434, 520.*

– Vol. VII. Partea a II-a. Meşteşugurile în care predomină munca femeilor din gubernia Moscova. Partea a IV-a. Întocmit de M. K. Gorbunova. 1882. XXXII, 299 pag. – *137, 331, 335, 355–356, 378, 433, 434–435, 539.*

* – Vol. VII. Partea a III-a. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea a V-a. Întocmit de secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Moscova. 1883. 212 pag. – *137, 335, 336, 377, 378, 433, 438, 535, 539.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Orel. Vol. II–V, VIII, Orel. Publicaţie a zemstvei guberniei Orel, 1887–1895, 5 vol.

– Vol. II. [Partea I]. Judeţul Eleţk. 1887. 958 pag. – *92, 99.*

– Vol. III. Judeţul Trubcevsk. 1887. IV, 265, 224 pag. – *99–100, 101, 388, 391, 430, 521.*

– Vol. IV. Partea a II-a. Judeţul Kromskoi. 1892. 527 pag. – *311.*

– Vol. V. Partea a II-a. Judeţul Karacevsk. 1892. 948 pag. – *157, 388.*

– Vol. VIII. Judeţul Orel. Materiale statistice-economice şi estimative cu privire la gospodăria ţărănească şi cea moşierească. Prevăzută cu 2 hărţi. 1895. 1.005 pag. (Secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Orel). – *101, 388.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Reazan. Vol. I–XII. Skopin, publicaţie a zemstvei guberniei Reazan, 1882–1892. 12 vol. – *188.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Reazan. Vol. II. Partea I. Judeţul Ranenburg. Skopin, publicaţie a zemstvei guberniei Reazan, 1882. II, 334, II pag. – *463.*

Culegere rezumativă de date statistice cu privire la gubernia Samara. Secţiunea statisticii economice. Vol. VI–V I, Moscova-Samara, publicaţie a zemstvei gubernici Samara, 1889–1890. 2 vol.

* – Vol. VI. Judeţul Nikolaev. 1889. 1.133 pag. – *72, 78, 247, 425.*

– Vol. VII. Judeţul Novouzensk. 1890. 524 pag. – *72, 74, 75, 247, 250, 251, 425.*

www.dacoromanica.ro

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Saratov. Vol. I, VII, XI. Saratov, publicaţia zemstvei guberniei Saratov, 1883–1892. 3 vol.

– Vol. I. Judeţul Saratov. 1883. V, 271 pag. – *192.*

* – Vol. VII. Partea a 2-a. Judeţul Volsk. 1892. II. 583. – *463.*

* – Vol. XI. Judeţul Kamîşin. 1891. 979 pag. – *86, 88–90, 372, 380.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Întocmit de biroul de statistică al zemstvei guberniei Taurida. Simferopol, publicaţie a zemstvei guberniei Taurida, 1885–1887. 3 vol.

* – *Anexă la primul volum al culegerii.* Tabele statistice cu privire la situaţia economică a satelor din judeţul Melitopol. Partea I. 1885. 287 pag. – *61, 66, 68, 70, 87.*

– Vol. II. Tabele statistice cu privire la situaţia economică a satelor din judeţul Dneprovsk. 1886. III, 253 pag. – *61, 66, 67, 68, 69, 70.*

* – Vol. V. Tabele statistice cu privire la situaţia economică a satelor din jud. Berdeansk. 1887. 342 pag. – *68, 69.*

* *Culegere de date statistice cu privire la gubernia Tver.* Vol. VII[I], XIII, Tver, publicaţie a zemstvei guberniei Tver, 1893–1897. 2 vol.

* – Vol. VIII. Judeţul Tver. Partea 1. Descrierea judeţului (text) cu 20 de hărţi. 1893. 267 pag. – *298.*

* – Vol. XIII. Partea a 2-a. Gospodăria ţărănească. Întocmit de P. A. Vihleaev. 1897. X, 313 pag. – *114–115, 217–218, 265–266, 270, 274.*

„Culegerea zemstvei Herson", 1895, nr. 8. – *223.*

„Culegerea zemstvei Saratov", 1894, nr. 6, pag. 189–222; nr. 11, pag. 421–463. – *227, 230–231, 263, 323.*

Culegere din Nijni-Novgorod. Publicaţie a Comitetului de statistică al guberniei Nijni-Novgorod, sub redacţia lui A. S. Gaţisski. Vol. I–IV. Nijni-Novgorod. 1867–1871. 3 vol.

– Vol. I. 1867. 184, 232 pag. – *539.*

– Vol. II. 1869. VI, 455 pag. – *425, 427.*

– Vol. IV. 1871. VI, 346 pag. – *346, 387, 539.*

Culegere de date statistice cu privire la industria extractivă şi siderurgică din Rusia pe anul industrial 1890, 1901–1902. Petersburg. Publicaţie a comitetului ştiinţific minier, 1892–1905. 3 vol.

* – *în anul industrial 1890.* După date oficiale întocmite de S. Kulibin. 1892. IV, CVIII, 293 pag. – *478, 484–485, 492, 509.*

www.dacoromanica.ro

– *în 1901.* Sub îngrijirea lui I. Popov. Întocmit după date oficiale de K. Robuk. 1904. 6, CX, 553 pag. – *478.*

– *în 1902.* Întocmit după date oficiale de I. Dimitriev şi Rîjkov. Sub îngrijirea lui I. Popov. 1905. 6, CXXIV, 626 pag. – *478, 492.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej. Vol. I–XII. Voronej, publicaţie a zemstvei guberniei Voronej, 1884–1899, 14 vol. – *102–103.*

Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej. Vol. II–VI, IX–XI. Voronej, publicaţie a zemstvei guberniei Voronej, 1886–1892. 8 vol.

– Vol. II. Partea a II-a. Gospodăria ţărănească în judeţul Ostrogojsk. Cu 8 hărţi. Întocmit de F. Şcerbina. 1887. XVIII, 454, 51 pag. – *137, 159.*

* – Vol. III. Partea I. Judeţul Zemleansk. 1886. XIV, 43, 337 pag. – *103.*

– Vol. IV. Partea I. Judeţul Zadonsk. 1887. XIV, 157 pag. – *103, 104, 105, 196.*

„Culegere de date şi materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanţe", Petersburg, 1866, nr. 4, pag. 392–424. – *286, 289, 453–454, 472, 593–594.*

– 1867, nr. 6, pag. 381–401. – *454, 472, 473, 490, 593–594.*

Culegere de date cu privire la Rusia pe anii 1884–1885, 1890, 1896. Petersburg, publicată de Comitetul central de statistică al ministerului de interne, 1887–1897. 3 vol. (Statistica Imperiului rus, I, X, XL). În limbile rusă şi franceză.

– *pe anii 1884–1885.* 1887, XVIII, 313 pag. – *457, 458, 473, 549, 550, 565.*

– *pe anul 1890.* 1890. VI, 48, 346 pag. – *478, 492, 547.*

– *pe anul 1896.* 1897. VI, 373 pag. – *291, 478, 492, 547, 565.*

* *Culegere de statistici militare.* Vol. IV. Rusia. Sub îngrijirea generală a lui N. N. Obrucev. Petersburg, 1871. XXX, 922, 235 pag. – *241–242, 246, 254, 273, 276, 280, 282, 380, 452–454, 462, 466, 467, 468, 469, 470, 473, 474, 476–477, 478, 490, 519, 545, 546, 549, 559.*

Culegere rezumativă pe imperiu a rezultatelor prelucrării datelor primului recensămînt general al populaţiei de la 28 ianuarie 1897. II, Petersburg, 1905, VI, LIX, 417 pag. În limbile rusă şi franceză. – *441, 494, 516, 526.*

Cultura inului şi comerţul cu in în regiunea Pskov în 1896. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 29, pag. 84–87. – *275, 276, 277.*

www.dacoromanica.ro

Cu privire la durata şi împărţirea timpului de muncă în industria de fabrică. 2 iunie 1897. – „Colecţie de hotărîri şi dispoziţii ale guvernului, publicată sub îngrijirea senatului ocîrmuitor", Petersburg, 1897, nr. 62 din 13 iunie, art. 778, pag. 2.135–2.139. – *408.*

[Danielson, N. F.] Nikolai–on, N.–on. Unele consideraţii cu privire la condiţiile dezvoltării noastre economice. – „Russkoe Bogatstvo", Petersburg, 1894, nr. 6, pag. 86–130. – *448, 453, 475, 477, 510–511.*

– *Studii asupra economiei noastre sociale de după reformă.* – „Slovo", Petersburg, 1880, octombrie, pag. 77–142. – *71, 77.*

– *Studii asupra economiei noastre sociale de după reformă.* Petersburg, 1893. XVI, 353 pag. ; XVI pag. – *23, 25, 26, 27–28, 31, 32–33, 71, 77, 85–86, 200, 220, 221, 225–226, 229, 239, 241, 242–243, 274, 290, 299, 308, 310, 311, 314, 334, 345, 448, 452, 488–489, 492, 493, 510, 523, 530, 545, 564, 574–575, 582, 584, 588–590, 616, 617–618.*

– *Scrisoare către redacţie.* (În legătură cu discutarea referatului lui N. V. Levitski despre artelurile agricole). – „Novoe Slovo", Petersburg, 1896, nr. 5, februarie, pag. 256–261. – *319–320.*

– *Cum se explică creşterea veniturilor statului nostru ?* – „Novoe Slovo", 1896, nr. 5, februarie, pag. 65–85. – *154–155.*

Danilovski, M. A. Asigurările sociale în Rusia. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg, [1896], pag. 57–69, în secţiunea : XII. Maşini, aparate, construcţia de maşini şi electrotehnică. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *526.*

Dare de seamă stenografiată cu privire la dezbaterile de la Societatea imperială de ştiinţe economice din 1 şi 2 martie 1897. – Vezi Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra diferitelor laturi ale vieţii economice.

Date cu privire la fabricile şi uzinele care au funcţionat în 1864. – „Culegere de date şi materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanţe", Petersburg, 1866, nr. 4, pag. 392–424 ; nr. 5, pag. 74–105. – *286, 289, 453–454, 472, 473, 593–594.*

Date cu privire la fabricile şi uzinele care au funcţionat în 1865. – „Culegere de date şi materiale cu privire la întreprinderile aflate sub controlul ministerului de finanţe", Petersburg, 1867, nr. 6, pag. 381–401. – *453–454, 472, 490, 593–594.*

Date statistice cu privire la agricultură extrase din materiale primite de la gospodari. Vol. V – *vezi* Korolenko S. A. Munca salariată în

www.dacoromanica.ro

gospodăriile moşiereşti şi strămutările muncitorilor oglindite în statistica economică a Rusiei europene sub aspectul agricol şi industrial. Petersburg, 1892.

* *Date statistice cu privire la agricultură pe bază de materiale primite de la ţărani.* Partea a VII-a. Cultura cartofului în Rusia europeană. Petersburg, 1897. X, 162, 152 pag. (Ministerul agriculturii şi domeniilor statului. Secţiunea economiei agricole şi statisticii agricole). – *243, 281.*

Davidova, S. A. Meşteşugul dantelăriei în gubernia Reazan. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a VII-a. Petersburg, 1881, pag. 1.127–1.215. – *356.*

– *Meşteşugul dantelăriei în gubernia Tula.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a X-a. Petersburg, 1883, pag. 2.747–2.827. – *356.*

– *Industria meşteşugărească în guberniile Vladimir, Kursk, Poltava, Basarabia şi Voronej.* Cercetările din 1889. În cartea : „Studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I. Petersburg, 1892, pag. 72–144. (Ministerul domeniilor statului). – *327, 330, 331.*

– *Industria meşteşugărească în guberniile Saratov, Penza şi Moscova.* Cercetări din 1888. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I. Petersburg, 1892, pag. 1–71. (Ministerul domeniilor statului). – *380.*

„Delo", Petersburg, 1886, nr. 7, pag. 127–155 ; 1887, nr. 2, pag. 102–124. – *563, 566.*

* *Dementiev, E. M. Situaţia economică şi sanitară a muncitorilor.* – În cartea : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii sanitare. Vol. IV. Partea a II-a. Date totalizatoare cu privire la cercetările sanitare în fabricile din gubernia Moscova în perioada 1879–1885. Întocmit de dr. E. M. Dementiev şi prof. F. F. Erisman. Moscova, 1893, pag. 253–462. – *530–532, 533.*

– *Fabrica, ce dă ea populaţiei şi ce ia ea de la populaţie*, Moscova, 1893. VIII, 246 pag. – *288.*

– *Fabrica, ce dă ea populaţiei şi ce ia ea de la populaţie.* Ediţia a II-a completată şi corectată. Cu anexarea unui indice al cărţilor şi articolelor privind industria de fabrică în legătură cu industria agricolă. Moscova, Sitin, 1897. VIII, 256, 39 pag. – *530–532, 533.*

Despre dezvoltarea industriei metalurgice din sudul Rusiei. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 16, pag. 195–197. – *482–483.*

Despre măsurile de încurajare a producţiei de spirt de către agricultori. 4 iunie 1890. – „Colecţie de hotăriri şi dispoziţii ale guvernului,

www.dacoromanica.ro

publicată sub îngrijirea senatului ocîrmuitor", Petersburg, 1890, nr. 57 din 15 iunie, art. 524, pag. 1.192–1.195. – *279–280.*

Despre muncitorii sezonieri. – „Selski Vestnik" („Buletinul satului"), Petersburg, 1890, nr. 15 din 8 aprilie, pag. 154–156. – *235.*

Diakonov, N. G. Realizările tehnice în domeniul căilor ferate în perioada 1881–1896. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Petersburg [1896], pag. 53–71, în secţiunea : XVII. Construcţiile şi tehnica ; navigaţia maritimă şi fluvială. (Ministerul finanţelor. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *484, 545–546.*

* *Discuţii pe marginea raportului : „Bilanţul statistic al dezvoltării industriale a Rusiei" prezentat de M. I. Tugan-Baranovski în cadrul secţiunii a III-a a Societăţii de ştiinţe economice.* (Darea de seamă stenografiată). – „Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice". Petersburg, 1898, nr. 5, septembrie-octombrie, pag. 1–107. – *453–454, 532.*

Dokuceaev, K. A. Meşteşugul cusutului blănurilor de veveriţă la Kargopol şi în satele din împrejurimi. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a IV-a. Petersburg, 1880, pag. 210–317. – *400.*

Dolivo-Dobrovolskaia, V. A. Meşteşugul ţesătoriei în judeţele Graivoron şi Kroleveţ. Raportul pe anul 1891. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. II, Petersburg, 1894, pag. 80–88. (Ministerul domeniilor statului). – *284.*

Duhovskoi, S. Meşteşugul pielăriei şi al preparării cleiului în satul Katunka şi în satele apropiate din judeţul Balahnin. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.513–2.567. – *327–328, 316–397.*

Egunov A. N. Meşteşugurile din gubernia Perm în legătură cu industria extractivă. (Extras din raportul pe anul 1892, întocmit de A. N. Egunov). – În cartea : „Rapoarte şi studii asupra industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. III. Petersburg, 1895, pag. 128–173. (Ministerul agriculturii şi al domeniilor statului. Secţia de economie rurală şi statistică agricolă). – *423, 488.*

Engelhardt, A. N. De la ţară. 11 scrisori. 1872–1882. Petersburg, 1885, 563 pag. – *123, 155, 180, 188, 193, 204–208.*

Efimenko, A. Artelurile din gubernia Arhanghelsk. – În cartea : „Culegere de materiale cu privire la artelurile din Rusia". Publicaţie a filialei din Petersburg a comitetului asociaţiilor agricole, a asociaţiilor de împrumut şi păstrare şi a asociaţiilor de producţie. Partea a 2-a, Petersburg, 1874, pag. 1–174. – *590.*

www.dacoromanica.ro

Ermolov, A. S. Sisteme de agricultură şi asolamente. – În cartea : „Agricultura şi silvicultura din Rusia". Cu anexarea a 47 de hărţi şi diagrame. Petersburg, publicată de departamentul agriculturii şi industriei ţărăneşti al ministerului domeniilor statului, 1893, pag. 81–96. – *244.*

Extremul Nord. (Întocmit de direcţia societăţii de cale ferată Moscova-Iaroslavl-Arhanghelsk). – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg, [1896], pag. 1–13, în secţiunea : XX. Extremul Nord. (Ministerul de finanţe. Comisia de organizare a Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *587.*

Fabricarea spirtului de către agricultori în 1896/7. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 10, pag. 620–624. – *279–280.*

* *Fedotov, A. şi alţii. Privire asupra producţiei articolelor de bumbac.* – În cartea : „Realizările industriei din Rusia potrivit datelor comisiilor de experţi". Petersburg, 1897, pag. 32–53. (Ministerul de finanţe. Departamentul comerţului şi manufacturilor. Expoziţia generală industrială şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *465–466.*

Feinberg, L. B. Cu privire la necesitatea de a se cerceta din punct de vedere sanitar plantaţiile de sfeclă de zahăr din gubernia Harkov. (Raport prezentat consiliului gubernial al medicilor). – „Cronica medicală a guberniei Harkov", 1899, nr. 9 (27), septembrie, pag. 580–584. – *284.*

– *[Cu privire la necesitatea de a se cerceta din punct de vedere sanitar plantaţiile de zahăr din gubernia Harkov.* Raport prezentat consiliului gubernial al medicilor. Extras]. – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1899, nr. 254 din 14 septembrie, pag. 2, în rubrica „Ştiri interne". – *284.*

Flerovski, N. Situaţia clasei muncitoare din Rusia. Observări şi cercetări. Petersburg, Poleakov, 1869. II, II, 494 pag. – *564.*

Fortunatov, A. Privire generală asupra statisticii gospodăriilor ţărăneşti întocmită de zemstve. – În cartea : „Bilanţul cercetărilor economiei Rusiei pe baza datelor statistice ale zemstvelor". Vol. I, Moscova, 1892, pag. I–XXXV. – *92.*

Forţele de producţie ale Rusiei. Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg, [1896]. XI, 1.249 pag. (Ministerul de finanţe. Comisia de organizare a Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *209, 211, 215, 216, 224, 242, 246, 252, 256, 259, 260, 268, 276, 280, 282, 291, 296, 297, 298, 469, 478, 485, 519, 526, 545, 546–547, 587, 590.*

www.dacoromanica.ro

Gaţisski, A. S. Boldino şi Kocikurovo. (Dintr-un carnet de însemnări). – În cartea : „Culegere de statistici cu privire la Nijni-Novgorod. Publicată de Comitetul de statistică al guberniei Nijni-Novgorod sub îngrijirea lui A. S. Gaţisski. Vol. IV. Nijni-Novgorod, 1871, pag. 321–336. – *539.*

– *Studii asupra activităţii industriale din gubernia Nijni-Novgorod în legătură cu problema construirii căii ferate Ural-Siberia.* În cartea : „Culegere de statistici cu privire la Nijni-Novgorod". Publicată de comitetul de statistică al guberniei Nijni-Novgorod sub îngrijirea lui A. S. Gaţisski. Vol. IV, Nijni-Novgorod, 1871, pag. 127–166. – *346.*

Gogol, N. V. Suflete moarte. – *346, 397, 579, 605, 606.*

Goliţîn, F. S. Industria meşteşugărească din guberniile Nijni-Novgorod şi Vladimir.

– În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I. Petersburg, 1892, pag. 166–200. (Ministerul domeniilor statului). – *410.*

Golţ, T. Muncitorii agricoli. – În cartea : „Sistemul de posesiune a pămîntului şi agricultura". Articole din Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Trad. din limba germană. Moscova. Vodovozova, 1896, pag. 228–238. – *167, 195–196.*

Golubev, A. Producţia de ţesături de mătase şi de brocart. – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 185–212. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *467.*

* – *Producţia de sfeclă de zahăr.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 3–45. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *283.*

Goncearov, I. A. Oblomov. – *207, 305, 619.*

Gorbunova, M. K. Meşteşugurile din gubernia Moscova în care predomină munca femeilor. Vol. IV, M., publicat de zemstva guberniei Moscova, 1882. XXX'I, 299 pag. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. VII. Partea a II-a). – *332, 355–356, 434–435, 540.*

– *Meşteşugul dantelăriei.* – În cartea : Bogolepov, I. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea a II-a. Moscova, 1880, pag. 1–91. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova" Secţiunea statisticii economice. Vol. VI. Partea a II-a). – *333–334 353–355, 433–434.*

www.dacoromanica.ro

Griboedov, A. S. Prea multă minte strică. – *16.*

Grigoriev, V. N. Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra populaţiei orăşeneşti din Rusia. – În cartea : „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale din Rusia". Sub îngrijirea prof. A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. II. Petersburg, 1897, pag. 117–135. – *551.*

– *Producţia meşteşugărească de cuţite şi lacăte din raionul Pavlovo.* (În judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, şi în judeţul Murom, gubernia Vladimir). – În cartea : „Ragozin, V. Materiale pentru studiul industriei meşteşugăreşti din bazinul Volga". Supliment la publicaţia „Volga". Moscova, 1881, pag. XI–XVI, 1–124. – *327, 330–331, 355, 357–358, 406, 408, 421, 425, 431, 533.*

– *Strămutările ţăranilor din gubernia Reazan.* Studiu distins de Universitatea imperială din Moscova cu premiul „I. F. Samarin". Cu aprecieri făcute de profesorii A. I. Ciuprov şi A. I. Koşelev. Moscova, redacţia revistei „Russkaia Misl", 1885. XVI, 194 pag. – *247.*

Grimm, O, A. Vînatul şi pescăria. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg, [1896], pag. 1–13, în secţiunea : V. Vînatul şi pescăria. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *590.*

Gunter, S. Materialismul istoric şi idealismul practic. Trad. M. K. – „Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1900, nr. 10, pag. 1.759–1.774. – *624.*

Gurvici, I. A. Migraţiunea ţăranilor în Siberia. Studiu, Moscova, 1888. X, 149 pag. – *171, 617–618.*

– *Situaţia economică a satului rus.* Traducere din engleză de A. A. Sanin, sub îngrijirea autorului şi prefaţată de el. Moscova, 1896. 395 pag. – *170, 220, 617–618.*

* *Harizomenov, S. A. Introducerea* [la cartea : „Culegere rezumativă de date statistice cu privire la gubernia Saratov"]. – În cartea : „Culegere rezumativă de date statistice cu privire la gubernia Saratov". Partea I. Tabele. Întocmită sub îngrijirea lui S. Harizomenov. Saratov, publicaţie a zemstvei guberniei Saratov, 1888, pag. 1–53. – *82, 89, 90, 92.*

– *Însemnătatea industriei meşteşugăreşti.* – „Iuridiceski Vestnik", Moscova, 1883, nr. 11, pag. 414–441 ; nr. 12, pag. 543–597. – *365, 419, 422, 439, 441, 540.*

* – *Meşteşugurile din gubernia Vladimir.* Moscova, Baranov, 1882–1884. (Lucrările comisiei pentru organizarea raionului de meşteşuguri la Expoziţia industrială şi de artă pe întreaga Rusie din 1882).

www.dacoromanica.ro

* Vol. II. Judeţul Aleksandrov. 1882. XII, 353, IV pag. – *333, 346, 366, 368, 384, 439.*

* Vol. III. Judeţele Pokrov şi Aleksandrov. 1882, X, 256, 149 pag. – *331, 333, 348, 362, 366, 378–379, 421, 425, 427–428, 435, 438, 439, 518, 535, 539, 540.*

* Vol. V. Judeţul Pereaslav şi Aleksandrov. 1884. VIII, 231 pag. – *325, 439.*

Hatisov, K. Meşteşugurile din ţinutul Transcaucaziei. Raport pe 1891. – În cartea : „Rapoarte şi studii asupra industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. II. Petersburg, 1894, pag. 259–370. (Ministerul domeniilor statului). – *325. 585.*

Herkner, H. Crizele. – În cartea : „Industria". Articole din Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Trad. din limba germană. Moscova. Vodovozova, 1896, pag. 70–112. – *47, 49.*

Herzenstein, H. Cu privire la problema îndeletnicirilor sezoniere. – „Russkaia Mîsl", Moscova, 1887, nr. 9, pag. 147–165. – *571.*

Iagodinski, I. P. Industria meşteşugărească de piei în satul Tubanaevka, în satele învecinate şi în satele din judeţul Vasilsk din gubernia Nijni-Novgorod. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VI. Petersburg, 1880, pag. 639–660. – *346, 395.*

– *Meşteşugurile din satul Bezvodnoe din gubernia Nijni-Novgorod.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.401–2.419. – *327, 410.*

Ialta, 5 mai. – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1897, nr. 127 din 10 mai, pag. 1, în secţiunea : Ştiri interne. – 292.

Ianson, I. E. Statistică comparată a Rusiei şi a statelor vest-europene. Vol. II. Industria şi comerţul. Secţiunea I. Statistica agriculturii. Petersburg, 1880, XII, 663 pag. – *64, 151.*

Ilin, V. ; Ilin Vladimir – vezi Lenin, V. I.

Indicatorul fabricilor şi uzinelor din Rusia europeană – vezi Orlov, P. A. ; Orlov, P. A. şi Budagov, S. G.

Industria. Articole din Handwörterbuch. Traducere din limba germană. Moscova. Vodovozova. 1896, VIII, 328 pag. – *47, 49.*

Industria chimică. (Întocmit în departamentul comerţului şi manufacturilor). – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 1–16, în secţiunea : IX. Producţia

www.dacoromanica.ro

de fabrică. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *468.*

Industria de fabrică şi comerţul din Rusia. Cu anexarea unei hărţi generale a industriei de fabrică din Imperiul rus. Petersburg, publicaţie a departamentului comerţului şi manufacturilor din ministerul de finanţe, 1893, 747 pag. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *470.*

Industria extractivă şi siderurgică din Rusia în 1895. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 8, pag. 404–407. – *478.*

* *Industria meşteşugărească de perii după cercetările din 1895* [Întocmit de S. F. Rudnev]. – În cartea : „Anuarul statistic al guberniei Moscova pe anul 1895". Moscova, 1896, pag. 1–13, cu anexe. – *369, 404.*

Industria meşteşugărească din gubernia Perm la Expoziţia ştiinţifică industrială a ţinuturilor Siberiei şi Uralului, organizată la Ekaterinburg în 1887. – *Vezi* Krasnoperov, E. I.

Industria siderurgică în Europa apuseană şi în Statele Unite ale Americii. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 22, pag. 615–619. – *483–484.*

Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra diferitelor laturi ale vieţii economice. Referatul prof. A. I. Ciuprov şi dezbaterile în secţia a III-a a Societăţii de ştiinţe economice la 1 şi 2 martie 1897. (Dare de seamă stenografiată). – „Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice", Petersburg, 1897, nr. 4, iulie-august, pag. 1–95. – *144, 202, 305.*

* *Influenţa recoltelor şi preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale din Rusia.* Sub îngrijirea prof. A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. I–II. Petersburg, 1897. 2 vol.

* – Vol. I. VIII. LXIV, 533 pag. – *76, 81, 88, 157, 184, 191, 199, 202, 246, 303.*

* – Vol. II. VIII, 381, 99 pag. – *137, 158, 160, 245–246, 551.*

Isaev, A. Meşteşugul fierăriei şi al lăcătuşăriei în judeţul Iaroslavl. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. V[t]. Petersburg, 1880, pag. 695–755. – *411.*

– *Meşteşugurile din gubernia Moscova.* Vol. I–II. Moscova, publicaţie a Consiliului zemstvei guberniei Moscova, 1876, 2 vol. – *332, 335.*

Vol. I. Partea I. Produse din lemn. 1. Industria meşteşugărească de mobile XI, 94 ; 3 foi cu tabele. – *343, 348, 367, 430–431.*

www.dacoromanica.ro

Vol. II. 1. Meşteşugul prelucrării metalelor. 2. Meşteşugul olăritului. III, 200, IV pag. – *405, 411.*

„Iuridiceski Vestnik" („Buletinul juridic"), Moscova, 1883, nr. 11, pag. 414–441 ; nr. 12, pag. 543–597. – *365, 419, 422, 439, 441, 540.*

– 1887, nr. 11, pag. 460–486 ; nr. 12, pag. 629–647. – *187, 209, 227, 258, 280.*

– 1889, nr. 9, pag. 38–67. – *452, 457, 458.*

– 1890, nr. 9, pag. 130–148. – *525, 539, 563, 569, 571.*

Îndeletnicirile în afara gospodăriei din judeţul Bogorodsk în 1890 – vezi Meşteşugurile din judeţul Bogorodsk, gubernia Moscova. 1890.

Jbankov, D. N. Babia storona. Studiu statistic etnografic. – În cartea : „Materiale pentru statistica guberniei Kostroma". Sub îngrijirea lui V. Pirogov. Partea a VIII-a. Kostroma, publicaţie a Comitetului gubernial de statistică din Kostroma, 1891, pag. 1–136. – *525, 539. 562, 568, 571.*

* – *Influenţa cîştigurilor provenite din îndeletnicirile sezoniere asupra strămutărilor populaţiei din gubernia Kostroma, după datele pe anii 1866–83.* (Cu diagrame şi explicaţii la ele). – În cartea : „Materiale pentru statistica guberniei Kostroma". Sub îngrijirea lui V. Pirogov. Partea a VII-a. Kostroma, publicaţia Comitetului gubernial de statistică din Kostroma, pag. 1–117. – *519, 525, 539, 561, 567, 568.*

– *Influenţa cîştigurilor provenite din îndeletniciri sezoniere asupra strămutărilor populaţiei.* – „Vraci", Petersburg, 1895, nr. 25, pag. 703–705. – *525, 539.*

– *Despre îndeletnicirile sezoniere la oraşe în judeţul Soligalici din gubernia Kostroma.* – „Iuridiceski Vestnik", Moscova, 1890, nr. 9, pag. 130–148. Iniţialele autorului sînt indicate greşit : D. I. – *525, 539, 562–563, 568, 571.*

– *Schiţă de program general pentru cercetarea îndeletnicirilor sezoniere.* (Întocmită la propunerea secţiei de statistică a societăţii juridice din Moscova). Moscova, 1891. 16 pag. – *525, 539, 571.*

* – *Cercetare sanitară a fabricilor şi uzinelor din gubernia Smolensk.* Partea I–II. Smolensk, publicaţie a zemstvei guberniei Smolensk, 1894–1896.

* Partea I, 1894. 290 pag. – *258, 459, 532, 540.*

* Partea a II-a. 1896. III, 477, 66 pag. – *281, 532, 540.*

„Jizn", Petersburg, 1899, nr. 8, pag. 377. – *272.*

www.dacoromanica.ro

– 1899, nr. 10, pag. 175–179. – *625.*
– 1900, nr. 2, pag. 297–306. – *625.*

Judeţul Bahmut, gubernia Ekaterinoslav, 31 octombrie – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1897, nr. 322 din 21 noiembrie, pag. 3, în rubrica : Ştiri interne. – *517.*

Judeţul Perekop. – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1898, nr. 167 din 19 august, pag. 2–3, în rubrica : Ştiri interne. – *216.*

Kablukov, N. A. Problema muncitorilor în agricultură. Moscova, red. „Iuridiceski Vestnik", 1884, X, XXIV, 299 pag. – *64.*

– *Prelegeri de economie agricolă ţinute la Universitatea din Moscova în 1855/6.* Moscova, 1897. 228 pag. (Publicaţie pentru studenţi). – *309–310, 452, 489, 493, 530.*

* – *Însemnătatea preţurilor cerealelor pentru proprietatea moşierească din Rusia europeană.* – În cartea : „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale din Rusia". Sub îngrijirea prof. A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. I, Petersburg, 1897, pag. 97–144. – *245.*

– *Studiu asupra gospodăriei moşierilor.* Moscova, editat de zemstva guberniei Moscova, 1879. V, 200, 103 pag. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. V. Partea I). – *188, 201–204.*

Kaigorodov, D. N. Meşteşugurile prelucrării lemnului în guberniile Kazan, Nijni-Novgorod, Kostroma şi Novgorod. Cercetări pe anul 1889–1890. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I. Petersburg, 1892, pag. 354–398. (Ministerul domeniilor statului). – *528.*

Kalantar, A. A. Producţia de lapte şi de produse lactate. – În cartea : „Economia agricolă şi economia silvică din Rusia". Cu anexarea a 47 de hărţi şi diagrame. Petersburg, publicaţie a departamentului agriculturii şi industriei agricole al ministerului domeniilor statului, 1893, pag. 296–305. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *256.*

Kamenev, N. Meşteşugurile din şapte plase din judeţul Tula : Hruşcev, Sevriukov, Pavlovo, Anişensk, Zeiţev, Moşkov şi Denisov. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX, Petersburg, 1883, pag. 2.292–2.365. – *331.*

Karîşev, N. A. Emfiteoza pămînturilor pe continentul european. Studiu economic. Petersburg, 1885, 407 pag. – *125.*

* – *Luarea în arendă de către ţărani a pămînturilor extralotuale.* Derpt, 1892. XIX, 402, LXV, pag. (În colecţia : „Rezultatele cercetărilor economiei Rusiei pe baza datelor statistice ale zemstvelor". Vol. II). – *69–70, 83–85, 124–125, 149, 162, 188–191, 192, 198.*

www.dacoromanica.ro

* – *Luarea în arendă de către ţărani a pămînturilor extralotuale în funcţie de oscilaţiile preţurilor cerealelor şi de recolte.* – În cartea : „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei". Sub îngrijirea prof. A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. I. Petersburg, 1897, pag. 277–349. – *76, 77, 190–192, 199, 202.*

* – *Materiale cu privire la economia naţională a Rusiei.* I. Industria noastră de fabrică la jumătatea ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. Cu 5 cartograme. (Apărut în broşură după „Buletinul Institutului agronomic din Moscova", anul IV, cartea 1). Moscova, 1898, 52 pag. – *452, 457, 472, 473.*

– *Studii economice.* XXXV. Contribuţii la studierea îndeletnicirilor sezoniere de la noi. – „Russkoe Bogatstvo", Petersburg, 1896, nr. 7, pag. 1–24. – *571–572.*

– *Studii economice.* XLIII. Despre lucrarea centralizatoare a d-lui Vihleaev cu privire la gubernia Tver. – „Russkoe Bogatstvo", Petersburg, 1898, nr. 8, pag. 36–59. – *115.*

– *Analiza statistică asupra extinderii principalelor ramuri ale industriei prelucrătoare din Rusia.* – „Iuridiceski Vestnik", Moscova, 1889, nr. 9, pag. 38–67. – *457.*

– *Gospodăria din cadrul obştii şi gospodăria în afara obştii.* (Paralele statistice). – „Russkoe Bogatstvo", Petersburg, 1894, nr. 1, pag. 45–67 ; nr. 6, pag. 102–135. – *162.*

Karpov, A. Meşteşugul fierăriei în partea de nord-est a judeţului Arzamas şi în partea din judeţul Nijni-Novgorod care se află în imediata lui vecinătate. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia. Vol. IV, Petersburg, 1880, pag. 161. – *363, 436.*

– *Meşteşugurile din judeţul Arzamas.* În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VI. Petersburg, 1880, pag. 489–562. – *331.*

– *Meşteşugurile din satul Bogorodskoe şi împrejurimile lui.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.420–2.470. – *330, 393–396.*

– *Meşteşugul ţesătoriei din judeţul Gorbatov.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VIII. Petersburg, 1882, pag. 1.227–1.263. – *386.*

– *Meşteşugul cizmăriei în Viezdnaia-Sloboda, judeţul Arzamas.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. III. Petersburg, 1880, pag. 29–44. – *330, 363, 425.*

www.dacoromanica.ro

– *Meşteşugul blănăriei din judeţul Arzamas.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a III-a. Petersburg, 1880, pag. 75–134. – *346, 361–363, 396.*

Karpov, A. Produsele de pîslă şi din lemn în judeţele Semenov şi Balahna din gubernia Nijni-Novgorod. În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VI. Petersburg, 1880, pag. 563–638. – *346, 383.*

– *Producţia de pîslă în judeţul Arzamas.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. V. Petersburg, 1880, pag. 455–487. – *326–327, 381, 382.*

Katalei, V. I. Industria meşteşugărească în guberniile Poltava şi Cernigov. Cercetările din 1889. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I, Petersburg, 1892, pag. 283–304. (Ministerul domeniilor statului). – *325, 389.*

– *Industria meşteşugărească din guberniile Tver şi Iaroslavl.* Cercetările din 1888. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I, Petersburg, 1892, pag. 216–282. (Ministerul domeniilor statului). – *400–401, 411, 435.*

* *Keppen, A. P. Industria minieră şi industria sării.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 1–164. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *478.*

– *Industria extractivă şi siderurgică din Rusia.* Petersburg, publicaţie a departamentului industriei extractive şi siderurgice, 1893. 129 pag. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *478.*

Kittarî, A. Hartă a industriei pielăriei din Rusia. Întocmită pe baza datelor direcţiei generale de intendenţă. Petersburg, 1875, II, 22, 76 pag. – *470.*

Kobeleaţki, A. Îndreptar pentru uzul funcţionarilor inspecţiei de fabrică şi fabricanţilor. Culegere completă de legi privind angajarea muncitorilor în fabrici, uzine, manufacturi, relaţiile dintre fabricanţi şi muncitori ; inspecţia de fabrică, supravegherea fabricilor şi uzinelor. Ed. a 4-a. Petersburg, 1897, 311 pag. – *433, 527.*

Koişevski, I. Flota fluvială şi de lac a Rusiei europene. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 44, pag. 379–382. – *545.*

Konrad, I. Statistica proprietăţii funciare ţărăneşti. În cartea : „Proprietatea funciară şi agricultura". Articole din Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Trad. din limba germană. Moscova. Vodovozova. 1896, pag. 83–121. – *166, 167.*

www.dacoromanica.ro

Korolenko, V. G. Schiţe din Pavlovo. – *427.*

Korolenko, S. A. Munca salariată în gospodăriile moşiereşti şi strămutările muncitorilor oglindite în statistica economică a Rusiei europene sub aspectul agricol şi industrial. Petersburg, 1892. 864 pag. ; 17 foi cu hărţi. (Departamentul agriculturii şi industriilor agricole. Date cu privire la agricultură şi date statistice pe baza materialelor furnizate de proprietari. Vol. V). – *156, 157, 167, 183, 191, 196, 227–229, 240, 255, 261, 262, 271, 290, 295, 298, 330, 520, 563–564, 565, 578.*

Korsak, A. K. Despre formele industriei în general şi despre însemnătatea producţiei la domiciliu (industria meşteşugărească şi industria casnică) în Europa occidentală şi în Rusia. Moscova, 1861, 311 pag. – *355, 369, 378, 421, 433.*

* *Kotelnikov, V. G. Animale domestice.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 1–70. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *252.*

Kovalevski, V. I. şi Levitski, I. O. Studiu statistic asupra producţiei de lapte şi de produse lactate în zona de nord şi în zona centrală a Rusiei europene. Petersburg, publicaţie a Comitetului de organizare a expoziţiei de produse lactate de la Petersburg din 1879. IV, 95, 8 pag. – *250, 252. 254, 259, 260.*

Kozacenko, I. A. Industria meşteşugărească în gubernia Veatka [A. judeţul Veatka. B. jud. Sloboda]. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. XI. Petersburg, 1884, pag. 1–453 (3.057–3.509). – *397, 439, 521.*

Kozlov, I. Producţia de produse chimice, coloranţi şi alte preparate. – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produse ale industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1866, pag. 8–49. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *469–470.*

– *Produse chimice.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produse ale industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 1–101. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *469–470.*

* *Krasnoperov, E. I. Industria meşteşugărească din gubernia Perm la Expoziţia ştiinţifică-industrială a ţinuturilor Siberiei şi Uralului, organizată la Ekaterinburg în 1887.* Vol. 3 : judeţele Kungur, Osin, Kamîşlov, Irbitsk, Şadrinsk, Solikamsk şi Cerdînsk. Perm, publicat de zemstva guberniei Perm, 1889. (Lucrările biroului de statistică de pe lîngă zemstva guberniei Perm). 174 pag. – *387–388.*

www.dacoromanica.ro

* *Kudreavţev, P. F. Muncitorii agricoli veniţi din alte părţi la tîrgul de Sf. Nicolaie din orăşelul Kahovka, gubernia Taurida, şi asistenţa sanitară în 1895.* (Raport prezentat la cel de-al XIII-lea Congres gubernial al medicilor şi reprezentanţilor consiliilor de zemstve din gubernia Herson). Herson, editat de Consiliul zemstvei guberniei Herson, 1896. II, 168 pag. – *223–224, 227, 229.*

Kulibin, S. N. Industria extractivă şi metalurgia. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg. [1896], pag. 1–58, în secţiunea : VII. Industria extractivă şi metalurgia. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *478.*

Kunov, G. Erori în domeniul social-filozofic. (Traducere autorizată de autor. S. Levinson). – „Naucinoe Obozrenie", [Petersburg], 1899, nr. 4, pag. 768–784. – *624.*

L. Răspîndirea maşinilor în gospodăria ţărănească. – „Severnîi Kurier", 1899, nr. 32, 2 (14) decembrie, pag. 3–4, în secţia regională. Pskov. – *215.*

Leadov, I. Studiu geografic, topografic şi statistic al judeţului Şuia. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a X-a. Petersburg, 1883, pag. 2.829–2.882. – *397.*

Labzin, N. Studiu asupra industriei de cuţite, lacăte şi alte produse metalice în judeţul Gorbatov din gubernia Nijni-Novgorod şi în judeţul Murom din gubernia Vladimir. Petersburg, 1870. II, II, 177 pag. – *331, 407, 421, 535.*

Lebedinski, I, Satul Pureh, cu cătunele sale parohiale, judeţul Balahmin. – În cartea : „Culegere de statistici cu privire la Nijni-Novgorod". Publicat de comitetul de statistică al guberniei sub îngrijirea lui A. S. Gaţisski. Vol. II. Nijni-Novgorod, 1869, pag. 217–258. – *425.*

Legitimaţiile eliberate populaţiei ţărăneşti din gubernia Moscova în perioada dintre 1880 şi 1885. În cartea : „Anuarul statistic al zemstvei guberniei Moscova". 1886. Moscova, 1886, pag. 1–28. (Secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Moscova). – *561, 563, 571.*

[Lenin, S. N.] Construcţia de maşini agricole. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 21, pag. 537–552. – *216.*

– *Unelte şi maşini agricole.* – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1896, nr. 51, pag. 972–976, sub titlul general : Expoziţia generală industrială şi de artă de la Nijni-Novgorod. – *209, 211, 212, 214.*

www.dacoromanica.ro

– *Unelte şi maşini agricole.* – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 47–58, în secţiunea : I. Agricultura. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *209, 210, 214, 224.*

[Lenin V. I.] Ilin, V. Încă o dată despre teoria realizării. – „Naucinoe Obozrenie", [Petersburg], 1899, nr. 8, pag. 1.564–1579. – *623–624.*

– *Cu privire la problema statisticii fabricilor şi uzinelor.* Noile isprăvi statistice ale prof. Karîşev. – În cartea : „[Lenin, V. I.] Ilin, Vladimir". Studii şi articole economice. Petersburg, tipografia Leifert, 1899, pag. 263–290. – *323, 345, 409, 449, 452, 456, 457, 459, 461, 468, 472, 473, 509.*

– *Cu privire la caracterizarea romantismului economic.* Sismondi şi sismondiştii noştri autohtoni. – În cartea : „[Lenin, V. I.] Ilin, Vladimir". Studii şi articole economice. Petersburg, tipografia Leifert, 1899, pag. 1–112. – *25, 46, 307, 574, 590.*

– *Recensământul meşteşugurilor din 1894/95 în gubernia Perm şi problemele generale ale industriei „meşteşugăreşti".* – În cartea : „[Lenin, V. I.] Ilin, Vladimir". Studii şi articole economice. Petersburg, tipografia Leifert, 1899, pag. 113–199. – *290, 324, 340, 345, 350, 353, 367, 376, 387, 389, 397, 423, 440–441, 468, 472, 479, 590, 611.*

– *Prefaţă la ediţia întîi a cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".* – În cartea : „Ilin, Vladimir. Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie". Petersburg, Vodovozova, tipografia Leifert, 1899, pag. I–IV. – *534.*

– *Dezvoltarea capitalismului în Rusia.* Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie. Petersburg, Vodovozova, 1899. IX, IV, 480 pag. ; 2 diagrame ; VIII pag. tabele. Autor : Vladimir Ilin. – *5–9, 534, 603–623.*

– *Dezvoltarea capitalismului în Rusia.* Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie. Ed. a 2-a completată. Petersburg, „Pallada", 1908. VIII, VIII, 489 pag. Autor : Vladimir Ilin. – *13–17.*

– *Studii şi articole economice.* Petersburg, tipografia Leifert, 1899. 290 pag. Autor : Vladimir Ilin. – *25, 26, 45, 290, 307, 323, 324, 340, 345, 350, 353, 367, 376, 387, 389, 397, 409, 423, 440, 441, 449, 452, 456, 457, 459, 461, 468, 472, 473, 479, 509, 574, 590, 609, 611.*

– *Conţinutul economic al narodnicismului şi critica lui în cartea d-lui Struve.* (Pe marginea cărţii lui P. Struve. Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei. Petersburg. 1894). – În

www.dacoromanica.ro

cartea : „Materiale cu privire la caracterizarea dezvoltării noastre economice". Culegere de articole. Petersburg, tipografia Soikin, 1895, pag. 1–144, partea a II-a. Semnat : K. Tulin. – *625.*

Levaşov, I. I. Meşteşugurile din guberniile Tambov şi Kostroma. (Raport pe 1893). – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". – Vol. III. Petersburg, 1895, pag. 45–78. (Ministerul agriculturii şi al domeniilor statului. Secţia economiei rurale şi statisticii agricole). – *384, 385, 398, 413.*

* *Levitski, I. Privire generală asupra industriei agricole.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. I. Produse agricole, legumicultura, horticultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 1–22 (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *244, 246, 281.*

* *Linko, I. şi Kukel F. Producţia de amidon şi glucoză.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev, Vol. II. Produse ale industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 102–136. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *285–286.*

Losiţki, A. Studii asupra populaţiei Rusiei după recensământul din 1897. – „Mir Bojii", Petersburg, 1905, nr. 8, pag. 224–244. – *499.*

Litvinov, I. şi Golubev, A. Produse de lînă. – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor, Petersburg, 1886, pag. 133–184. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). –*464.*

Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia. Partea I–XVI, Petersburg, 1879–1887. 16 vol. – *137–138, 378, 440, 520, 525.*

– Partea I. [Activitatea comisiei]. 1879, 248 pag. – *325, 330.*

– Partea a II-a. [Guberniile Kaluga şi Nijni-Novgorod]. 1879. 128, 28, 101–120 pag. – *327–328, 346, 386, 391.*

– Partea a III-a. [Gubernia Nijni-Novgorod]. 1880. 29–134, 121–177. II pag. – *330, 346, 362, 363, 364, 396, 425.*

– Partea a IV-a [Guberniile Nijni-Novgorod şi Oloneţ]. 1880. IV. 97–119, 135–317, 179–206, 20 pag. *365, 399–400, 436.*

– Partea a V-a [Guberniile Cernigov, Tver, Moscova şi Nijni-Novgorod]. 1880. IV, 319–487, 227–309, 21–63. – *327–328, 335, 381, 383, 585.*

www.dacoromanica.ro

– Partea a VI-a. [Guberniile Nijni-Novgorod şi Iaroslavl]. 1880. IV, 121–174, 489–776, 311–364, 65–95 pag. – *331, 346, 383, 395, 411, 527.*

– Partea a VII-a. [Guberniile Nijni-Novgorod, Iaroslavl, Tula, Reazan şi Novgorod]. 1881. II, 777–1.225, 365–391, 97–128, 6 pag. – *355–356, 415–417, 425, 527.*

– Partea a VIII-a. [Guberniile Nijni-Novgorod, Tula, Tver, Novgorod şi Herson]. 1882. II, 175–245, 1.227–1.907, 129–149 pag. – *331, 362, 386, 391, 400, 521, 527.*

– Partea a IX-a. [Guberniile Kostroma, Tula, Nijni-Novgorod]. 1883. II, 247–271, 1.909–2.592, 393–458, 151–252 pag. – *301, 327, 328–330, 331, 362, 385, 390, 393–396, 403–410, 413, 414, 416, 417, 440, 527.*

– Partea a X-a. [Guberniile Tver, Iaroslavl, Tula, Vladimir, Perm]. 1883. II, 273–300, 2.593–3.056 pag. – *137, 348, 356–357, 397, 415–416.*

– Partea a XI-a. [Gubernia Veatka]. 1884. II, 301–346, 1–453 (3.057–3.509) pag. – *397, 439, 520, 521, 525.*

– Partea a XII-a. [Gubernia Veatka]. 1884. II, 347–368, 455–876 (3.511–3.932) pag. – *521, 525.*

– Partea a XIII-a. [Gubernia Kostroma]. 1885. IV, 369–397, 1–433 (3.933–4.365) pag. – *331.*

– Partea a XIV-a. [Gubernia Kostroma]. 1885. III, 399–513, 1–145, 1–232 (4.367–4.598) pag. – *298.*

– Partea a XV-a. [Gubernia Kostroma]. 1886. II, 515–538, 1–141, 1–277 (4.599–4.875) pag. – *384.*

– Partea a XVI-a. [Gubernia Veatka]. 1887. I, 539–605, 1–101, 1–251 (4.877–5.127) pag. – *481.*

Lucrările comisiei fiscale. Partea a 3-a. – *275.*

„Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice". Petersburg, 1897, nr. 4, iulie–august, pag. 1–95. – *143, 202.*

* – 1898, nr. 1, ianuarie–februarie, pag. 1–41. – *453, 532.*

– 1898, nr. 2, martie–aprilie, pag. 117–147. – *545.*

* – 1898, nr. 5, septembrie–octombrie, pag. 1–107. – *453–454, 532.*

* *Lvov, B. Legea socială.* (Studiu introductiv în sociologie). [Supliment la nr. 2–3, 5, 7, 9–10 şi 11 ale revistei „Naucinoe Obozrenie" pe 1899]. Petersburg, 1899, 159 pag. (Biblioteca ştiinţifică filozofică). – *624.*

www.dacoromanica.ro

Mamin-Sibireak, D. N. Luptătorii. – *482.*

Manohin, G. Industria meşteşugărească din gubernia Perm. – În cartea: „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. X, Petersburg, 1883, pag. 2.899–3.018. – *137, 348, 415–416.*

* *Maress, L. N. Producţia şi consumul de cereale în gospodăria ţărănească.* În cartea: „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei. Sub îngrijirea lui A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. I. Petersburg, 1897, pag. 1–72. – *86–87, 157, 303.*

Marx, K. Capitalul. Critica economiei politice. Vol. I–III. 1867–1894. – *533, 603, 606–607, 612–613.*

– *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. I. 1867. – *34–35, 36–37, 387, 389, 591.*

– *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. II. 1885. – *27–28, 34–35, 39, 50–51.*

– *Capitalul.* Critica economiei politice. Sub îngrijirea lui F. Engels. Traducere din limba germană. Vol. II. Cartea a II-a. Procesul circulaţiei capitalului. Petersburg [tipografia ministerului comunicaţiilor (Benke)], 1885, XXI, 403 pag. – *43.*

– *Capitalul.* Critica economiei politice. Vol. III. Partea 1–2, 1894. – *7, 189, 193–194, 201, 432, 584.*

– *Capitalul.* Critica economiei politice. Sub îngrijirea lui F. Engels. Traducere din limba germană. Vol. III. Cartea a III-a. Procesul producţiei capitaliste în ansamblu. Petersburg, tipografia Demakov, 1896. XLVI, 734 pag. – *22, 24–25, 39–43, 44–45, 47, 50–51, 144, 161–163, 164, 171–172, 248, 316–317, 318–321, 352, 376, 558.*

Marx, K. şi Engels, F. Manifestul Partidului Comunist. Decembrie 1847 – ianuarie 1848. – *235.*

– *Ideologia germană.* Critica noii filozofii germane contemporane în persoana reprezentanţilor ei Feuerbach, B. Bauer şi Stirner şi a socialismului german în persoana diferiţilor lui profeţi. 1845–1846. – *14.*

Materiale extrase din statisticile cu privire la gubernia Veatka. Vol. VI. Partea a 2-a. Judeţul Elabuj. Veatka, 1889, 295 pag. – *96–97.*

* *Materiale pentru descrierea meşteşugurilor din gubernia Veatka.* Partea a II-a. Veatka, 1890, 386 pag. – *329.*

Materiale pentru evaluarea pămînturilor, culese de secţia de statistică de pe lîngă Consiliul zemstvei guberniei Cernigov. Vol. V. Jud. Kozeleţ. Cu 2 hărţi şi anexe. La acest volum este anexat un recensămînt al

www.dacoromanica.ro

gospodăriilor. Cernigov, publicaţie a zemstvei guberniei Cernigov, 1882, 392 pag. – *111.*

Materiale întocmite pe baza cercetării folosinţei pământului şi a situaţiei economice a populaţiei săteşti din guberniile Irkutsk şi Ienisei. Gubernia Ienisei. Vol. II'–IV. Irkutsk, 1893–1894.

– Vol. III. 1893. VI, 778 pag. – *111–112.*

– Vol. IV. Partea I. 1894. VI, XLIII, 152 pag. – *116.*

Materiale pentru evaluarea pământurilor din gubernia Herson. Vol. II. Judeţul Elisavetgrad. (Descriere statistică-economică a judeţului). Întocmit de secţiunea de statistică de pe lîngă Consiliul zemstvei guberniei Herson. (Cu 2 hărţi şi 10 anexe). Herson, 1886, 640 pag. – *249.*

Materiale pentru evaluarea pământurilor în gubernia Novgorod. Jud. Demeansk, Novgorod, 1888, 481 pag. – *110.*

* *Materiale pentru evaluarea pământurilor din gubernia Nijni-Novgorod.* Partea economică. Partea a IV-a, a VII-XII-a. Nijni-Novgorod, publicaţie a zemstvei guberniei Nijni-Novgorod, 1888–1896. 7 vol. (Secţiunea de statistică a zemstvei guberniei Nijni-Novgorod).

* – Partea a IV-a. Judeţul Kneaghinin. 1888. 442 pag. – *107–110, 395.*

* – Partea a VII-a. Judeţul Gorbatov. 1892. 700 pag. – *109, 151, 155–156, 331, 386, 393, 394, 395, 406, 407, 440, 525.*

* – Partea a VIII-a. Judeţul Nijni-Novgorod. 1895. 457 pag. – *296, 410.*

* – Partea a IX-a. Judeţul Vasil. 1890. 428 pag. – *107–110, 395.*

* – Partea a X-a. Judeţul Balahnin. Secţiunea a II-a şi anexe. 1896. 628 pag. – *281, 296, 395.*

* – Partea a XI-a. Judeţul Semenov. 1893. 748 pag. – *109, 302, 383, 391, 464.*

* – Partea a XII-a. Judeţul Makariev. 1889. 549 pag. – *107–110.*

Materiale statistice cu privire la judeţul Krasnoufimsk, gubernia Perm. Partea a III–V-a. Kazan, publicaţie a zemstvei judeţului Krasnoufimsk, 1893–1894. 3 vol. – *478, 480.*

– Partea a III-a. Tabele. 1893. [Pe copertă : 1894]. 439 pag. – *92–95, 96–97.*

– Partea a IV-a. Observaţii la tabele. 1893. 159 pag. – *91–92.*

– Partea a V-a. Fascicula I. (Zavodski raion). 1894. 423 pag. – *480.*

www.dacoromanica.ro

Materiale pentru statistica maşinilor cu aburi din Imperiul rus. Petersburg, publicaţie a Comitetului central de statistică, 1882. 282 pag. – *215–216, 464, 474, 475, 500–502.*

Materiale statistice cu privire la economia guberniei Petersburg. Partea a V-a. Gospodăria ţărănească în judeţul Petersburg. Partea 1–2. Petersburg, publicaţie a zemstvei guberniei Petersburg, 1885–1887. 2 vol.

– Vol. V. Partea 1. Tabele. 1885. IX, 366 pag. – *297, 301.*

– Vol. V. Partea a 2-a. Studiu asupra gospodăriei ţărăneşti. 1887. X, 320 pag. – *268.*

Materiale statistice privind gubernia Kostroma. Partea a VII-VIII-a. Sub îngrijirea lui V. Pirogov. Kostroma, publicaţie a Comitetului guvernial de statistică din Kostroma, 1887–1891. 2 vol.

* – Partea a VII-a. 1887. 117, 93, 29 pag. – *520, 521, 525, 539, 561, 567, 571.*

– Partea a VIII-a. 1891. II, 333. 25 pag. – *525, 539, 561, 567, 571.*

Matveev, A. Studii asupra industriei metalurgice din sudul Rusiei. „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 17, pag. 263–266. – *481.*

Mediokritski, E. Vopsitul vaselor şi al mobilelor în plasa Skorobogatovsk din judeţul Makariev. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.173–2.192. – *362.*

Meyer, R. Venitul. – În cartea : „Industria". Articole din Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Trad. din limba germană. Moscova. Vodovozova. 1896, pag. 283–328. – *49.*

Meşteşugurile. Culegere de date statistice cu privire la gubernia Iaroslavl. Partea a 14-a. (Cu hărţi şi diagrame). Iaroslavl, 1904. 577 pag. (Biroul de statistică al zemstvei guberniei Iaroslavl). – *438–439.*

Meşteşugurile din gubernia Moscova. Partea I–III. Moscova, publicaţie a zemstvei guberniei Moscova, 1879–1882. 3 vol. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. VI. Partea I–I[r]. Vol. VII. Partea I). – *332.*

– Partea I. Întocmită de V. Orlov şi I. Bogolepov. 1879. 287 pag. – *149, 327–328, 331, 332, 335, 339, 361–362, 363, 384, 403, 433, 435.*

– Partea a II-a. Întocmită de I. Bogolepov. 1880, 264, 91, II pag. – *327–328, 334, 335, 353–355, 380, 392, 421, 433, 435, 437.*

www.dacoromanica.ro

– Partea a III-a. Întocmită de secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Moscova, 1882. VIII, 147, 358 pag. – *287, 289, 298, 327, 331, 332, 335, 355–356, 368, 410, 433, 519–520.*

Meşteşugurile din gubernia Moscova. Vol. VII. Partea a II-a *vezi* „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. VII. Partea a II-a. Meşteşugurile în care predomină munca femeilor din gubernia Moscova.

* *Meşteşugurile din gubernia Vladimir.* Partea I–V. Moscova, Baranov, 1882–1884. 5 vol. (Lucrările comisiei pentru organizarea secţiunii meşteşugăreşti la Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882). – *141, 335, 353, 365, 366, 439.*

* – Partea I. Judeţul Aleksandrovski. Studiul lui V. S. Prugavin, 1882. XVI, 184 pag. – *327, 439, 519.*

* – Partea a II-a. Judeţul Aleksandrovski. Studiul lui S. A. Harizomenov. 1882. XII, 353, IV pag. – *333, 346, 366, 368, 383, 439.*

* – Partea a III-a. Judeţele Pokrovski şi Aleksandrovski. Studiul lui S. A. Harizomenov. 1882. X. 256, 149 pag. – *333, 348, 362, 366, 378–380, 420, 427–428, 438, 439, 518, 535, 539, 540.*

* – Partea a IV-a. Judeţul Pokrovski. Studiul lui V. Prugavin. 1882. VII, 169, 87 pag. – *330, 366, 420–421, 425, 438, 439, 519, 524, 535.*

* – Partea a V-a. Judeţele Pereiaslavski şi Aleksandrovski. Studiul lui S. A. Harizomenov. 1884. VI I, 231 pag. – *325, 439.*

* *Meşteşugurile din Judeţul Bogorodsk, gubernia Moscova. 1890.* [Întocmit de K. A. Werner]. Moscova, 1890. 59 pag. – *402–403, 411, 412.*

Meşteşugurile practicate de populaţia ţărănească din gubernia Pskov şi starea lor în 1895–97. Pskov, 1898. II, 29, XXIV pag. (Secţiunea de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Pskov). – *109.*

[Mihailovski, N. K.] Postoronnii. Scrisoare către redacţie. – „Otecestvennie Zapiski", Petersburg, 1883, nr. 7, pag. 97–112. – *448.*

Mihailovski, V. G. Dezvoltarea reţelei de căi ferate în Rusia : (Raport prezentat la şedinţa secţiei a III-a a Societăţii de ştiinţe economice la 21 martie 1898). „Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice", Petersburg, 1898, nr. 2, martie-aprilie, pag. 117–147. – *544.*

– *Fapte şi cifre din realitatea rusă.* I. Populaţia Rusiei potrivit primului recensământ general. – „Novoe Slovo", Petersburg, 1897, nr. 9, iunie, pag. 97–117. – *247, 551, 557, 584.*

„*Mir Bojii*", Petersburg, 1898, nr. 4, pag. 188–200. – *543.*

– 1898, nr. 6, pag. 118–127. – *45.*

– 1905, nr. 8, pag. 224–244. – *499.*

www.dacoromanica.ro

„Monitorul igienei sociale, al medicinei legale şi al medicinei practice", Petersburg, 1896, vol. XXXI, cartea I, iulie, pag. 1–49. – *564.*

„Moskovskie Vedomosti", 1901, nr. 55 din 25 februarie (10 martie), pag. 4. – *151.*

Muncă salariată... – *vezi* Korolenko, S. A.

„Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1899, nr. 4, pag. 768–784. – *624.*

– 1899, nr. 5, pag. 973–985. – *625.*

– 1899, nr. 8, pag. 1.564–1.579. – *623–624.*

– 1899, nr. 12, pag. 2.277–2.295, 2.296–2.308. – *601, 603–622, 623, 624.*

– 1900, nr. 3, pag. 607–633. – *625.*

– 1900, nr. 10, pag. 1.759–1.774. – *624.*

Neceaev, N. Producţia de piepteni pentru pieptănatul firelor textile în judeţul Odoevsk, gubernia Tula. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Partea a VIII-a. Petersburg, 1882, pag. 1.313–1.322. – *391.*

– *Producţia de roţi în judeţul Odoevsk, gubernia Tula.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VIII. Petersburg, 1882, pag. 1.265–1.311. – *391.*

„Nedelea", 1896, nr. 13 din 31 martie, pag. 418–421. – *255–256.*

Nikolai–on – *vezi* Danielson, N. F.

N.–on – *vezi* Danielson, N. F.

Nisselovici, L. N. Istoria legislaţiei industriale a Imperiului rus. Partea 1–2. Petersburg, 1883–1884. – *463.*

„Novoe Slovo", Petersburg, 1895, nr. 3, decembrie, pag. 183–191. – *199.*

– 1896, nr. 5, februarie, pag. 65–85, 256–261. – *154, 319, 321.*

– 1896, nr. 6, martie, pag. 1–34. – *576.*

– 1897, nr. 9, iunie, pag. 97–117. – *247, 551, 557.*

– 1897, nr. 10, iulie, pag. 216–243. – *537.*

– 1897, nr. 1, octombrie, pag. 55–66. – *539.*

„Novoe Vremea", Petersburg, 1899, nr. 8.255 din 19 februarie, pag. 3 – 9.

Numărul fabricilor de zahăr în funcţiune şi numărul plantaţiilor salvate în perioada 1905/6 [Tabel]. „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1906, nr. 12, pag. 502–505. – *282.*

www.dacoromanica.ro

Orlov, P. A. şi Budagov, S. G. Indicatorul fabricilor şi uzinelor din Rusia europeană. Materiale pentru statistica fabricilor şi uzinelor. Întocmit pe baza datelor oficiale ale departamentului comerţului şi manufacturilor. Ediţia a 3-a îmbunătăţită şi completată. [Pe baza datelor pe 1890, completate cu datele pe 1893 şi 1894]. Petersburg, 1894. II, XVI, 827 pag. – *254, 282, 285, 286, 289, 298, 323, 380, 387, 388, 393, 395, 397 398, 399, 401–402, 405, 412, 430, 454, 458–459, 464, 468, 469–473, 474, 476, 477, 490, 494, 502, 509, 511, 512, 535, 539.*

Orlov, P. A. Indicatorul fabricilor şi uzinelor din Rusia europeană şi din Regatul Poloniei. Materiale pentru statistica fabricilor şi uzinelor. Întocmit pe baza datelor oficiale ale departamentului comerţului şi manufacturilor. Ediţia a 2-a îmbunătăţită şi completată. [Pe baza datelor pe 1884]. Petersburg, 1887. XVIII, 824 pag. – *454, 455, 509.*

* *Orlov, P. A. Indicatorul fabricilor şi uzinelor din Rusia europeană, inclusiv Regatul Poloniei şi marele ducat al Finlandei.* Materiale ale statisticii fabricilor şi uzinelor. Întocmit pe baza datelor oficiale ale departamentului comerţului şi manufacturilor. [Pe baza datelor pe 1879]. Petersburg, 1881. IX, 754 pag. – *212, 254, 289, 384, 387, 399, 406, 409, 416, 417, 455, 461, 465, 467, 468, 469–472, 474, 502, 509, 511–513, 515–516.*

Orlov, V. Gospodăria ţărănească. Partea I. Formele posesiunii pămîntului de către ţărani. Moscova. Publicaţia zemstvei guberniei Moscova, 1879. III, 320, 39 pag. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. IV. Partea I). – *145, 162, 288.*

Orlov, V. şi Bogolepov, I. Meşteşugurile din gubernia Moscova. Vol I – vezi „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii economice. Vol. VI. Partea I.

Orlov, V. I. şi Kablukov, N. A. Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Vol. II, Moscova, publicaţie a zemstvei guberniei Moscova, 1878, 628 pag. – *201.*

Osadcii, T. I. Plasa Şcerbanovskaia din judeţul Elizabetgrad, gubernia Herson. Descriere istorică-etnografică şi economică-statistică. Herson, publicaţie a Consiliului zemstvei guberniale, Herson, 1891. 112 pag. – *137.*

Ostreakov, A. Meşteşugurile din judeţul Tihvin, gubernia Novgorod. În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VIII. Petersburg, 1882, pag. 1.359–1.475. – *521.*

Ostreakov, P. Însemnări cu privire la industria meşteşugărească din Kabarda, regiunea Tersk, Caucaz. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. V. Petersburg, 1880, pag. 25–45. – *585.*

www.dacoromanica.ro

„*Otecestvennie Zapiski*", Petersburg, 1882, nr. 8, pag. 143–169 ; nr. 9, pag. 1–35. – *200.*

– 1883, nr. 5, pag. 1–39. – *27.*

– 1883, nr. 7, pag. 97–112. – *448.*

Ovseannikov, N. N. Cu privire la comerţul de la tîrgul din Nijni-Novgorod. – În cartea : „Culegere de statistici cu privire la Nijni-Novgorod". Publicată de Comitetul gubernial de statistică din Nijni-Novgorod, sub îngrijirea lui A. S. Gaţisski. Vol. I. Nijni-Novgorod, 1867, pag. 1–167. – *539.*

– *Regiunea de pe cursul superior al Volgăi şi tîrgul din Nijni-Novgorod.* – În cartea : „Culegere de statistici cu privire la Nijni-Novgorod". Publicat de Comitetul gubernial de statistică din Nijni-Novgorod, sub îngrijirea lui A. S. Gaţisski. Vol. II. Nijni-Novgorod, 1869, pag. 385–426. – *427.*

Paşkevici, V. V. Studiu asupra stării actuale a pomiculturii. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 13–32, în secţiunea : I. Agricultura. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *295–296.*

P. B. – *vezi* Struve, P. B.

Pedaşenko, A. D. Culturile agricole şi dăunătorii lor. În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 31–47, în secţiunea : I. Agricultura. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *276, 283, 291.*

Petersburgul după datele recensămîntului din 15 decembrie 1890. Partea I. Populaţia. Vol. 1–2. Petersburg, 1891–1892. 2 vol.

– Partea I. Numărul şi componenţa populaţiei după sex, vîrstă, situaţie familială, ştiinţă de carte, religie, stare socială şi limbă maternă. 1891. II. XXX, 93 pag. În limbile rusă şi franceză. – *440–441, 555.*

– Partea a 2-a. Repartizarea populaţiei după ocupaţii. 1892. II, 75 pag. – *493–494, 497–498, 512–513, 527.*

* *Petuhov, G. Privire asupra producţiei de paltoane de gata.* – În cartea : „Succesele industriei din Rusia potrivit rapoartelor comisiilor de experţi". Petersburg, 1897, pag. 136–137. (Ministerul de finanţe. Departamentul comerţului şi manufacturilor). Expoziţia generală industrială şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod. – *441.*

www.dacoromanica.ro

[Plehanov, G. V.] Volghin, A. Fundamentarea narodnicismului în lucrările d-lui Voronţov (V. V.) Studiu critic. Petersburg. 1896. VI, 286 pag. – *52, 201, 298, 350, 558.*

Pletnev, V. A. Meşteşugul cizmăriei în gubernia Tver. – În cartea : „Analele statistice ale Imperiului rus". II. Partea a I[1]I-a. Materiale pentru studierea industriei meşteşugăreşti şi a muncii manuale în Rusia. Culese de comitetele de statistică guberniale şi prelucrate de L. Maikov. Partea I. Petersburg, 1872, pag. 167–185. – *400.*

Plotnikov, M. A. Meşteşugurile din gubernia Nijni-Novgorod. Nijni-Novgorod, publicaţie a zemstvei guberniei Nijni-Novgorod, 1894. X, 279 pag. ; 5 pag. tabele. – *109.*

* *Pogojev, A. V. Fabricile posesionale moşiereşti şi viaţa de fabrică din gubernia Moscova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.* – În cartea : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova". Secţiunea statisticii sanitare. Vol. IV.Partea I. Date cu privire la cercetarea sanitară a fabricilor din gubernia Moscova pe anii 1879–1885. Sub îngrijirea lui F. F. Erisman. Moscova, 1890, pag. 64–92, în secţiunea I. – *463.*

Pokrovski, V. I. Meşteşugul cizmăriei şi meşteşugurile auxiliare ale acestuia în satul Kimrî şi în plasa Kimrî, judeţul Korcev, gubernia Tver. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VIII, Petersburg, 1882, pag. 1.323–1.358. – *331, 362, 400.*

Ponomarev, N. V. Industria meşteşugărească în gubernia Kazan. Raport pe anul 1893. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia. Vol. III. Petersburg, 1895, pag. 15–44. (Ministerul agriculturii şi domeniilor statului. Secţiunea economiei agricole şi statisticii agricole). – *384, 389.*

– *Meşteşugurile din guberniile Ekaterinoslav şi Kaluga.* Rapoarte pe anii 1891–92. În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. II. Petersburg, 1894, pag. 160–194. (Ministerul domeniilor statului). – *329–330, 385.*

– *Meşteşugurile din guberniile Kursk şi Kiev.* Cercetări pe anii 1889–1890. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. I, Petersburg, 1892, pag. 317–353. (Ministerul domeniilor statului). – *325, 398, 418.*

– *Despre strămutările muncitorilor agricoli care pleacă spre localităţile din sud-estul Rusiei.* – „Selskoe Hozeaistvo u Lesovodstvo", Petersburg, 1896, nr. 2, pag. 289–315. – *223.*

– *[Despre strămutările muncitorilor agricoli care pleacă spre localităţile din sud-estul Rusiei.* Scurtă expunere]. „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1896, nr. 14, pag. 34–35, în art. ; „Revista revistelor agricole", în secţiunea : Bibliografie. – *223.*

www.dacoromanica.ro

Popov, M. Meşteşugurile din satul Voronţovka, gubernia Voronej. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.568–2.592. – *390.*

Pospelov, M. Rogojinarii din Vetluga, judeţul Makariev. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. III. Petersburg, 1880, pag. 45–74. – *362, 364.*

* *Postnikov, V. E. Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei,* Moscova, 1891. XXXII, 392 pag. – *57–58, 59, 61–62, 65–66, 67, 69, 71, 79, 87, 90, 247.*

Postoronnii – vezi Mihailovski, N. K.

Potresov, A. N. Criza în producţia de lacăte în regiunea industriei meşteşugăreşti Pavlovo. [Raport prezentat la şedinţa din 22 februarie 1895 a filialei din Petersburg a comitetului asociaţiilor agricole, al asociaţiilor de împrumut şi păstrare şi al asociaţiilor de producţie]. Scurtă expunere. În cartea : „Comunicări ale filialei din Petersburg a comitetului asociaţiilor agricole, al asociaţiilor de împrumut şi păstrare şi al asociaţiilor de producţie", publicată sub îngrijirea secretarului filialei. Partea a 11-a. Petersburg, 1896, pag. 247–249, 254–256. – *331, 407, 409.*

„Pravila rusă". [Primul cod de legi scrise în Rusia secolelor XI–XII]. – *194, 308, 617.*

Priimak, G. A. Material cifric pentru studierea strămutărilor în Siberia extras din condicile de înregistrare generală a coloniştilor care au venit în Siberia şi s-au întors din Siberia prin Celeabinsk în 1895. Sub conducerea lui G. A. Priimak. 1895. Vol. I. Partea I. Moscova, 1898. XV, 101 pag. – *171.*

– *Material cifric pentru studierea strămutărilor în Siberia, strîns în 1895 de echipa de statisticieni sub conducerea lui G. A. Priimak, pentru studierea problemei strămutărilor.* 1895. Vol. I. Partea a II-a. Moscova, 1898. 425, II pag. – *170.*

– *Material cifric pentru studierea strămutărilor în Siberia extras din condicile de înregistrare generală a coloniştilor care au venit în Siberia şi care s-au întors din Siberia prin Celeabinsk în 1896.* Sub conducerea lui G. A. Priimak. 1896. Partea I. Moscova, 1899. 203 pag. – *170.*

– *Material cifric pentru studierea strămutărilor în Siberia culeş în 1896 de echipa de statisticieni sub conducerea lui G. A. Priimak, pentru studierea problemei strămutărilor.* 1896. Partea a II-a. Moscova, 1899. 430 pag. – *170.*

* *Primul recensămînt general al populaţiei din Imperiul rus din 1897.* Partea I–II. Întocmit de Comitetul central de statistică pe baza datelor

www.dacoromanica.ro

departamentelor locale. Petersburg, publicat de Comitetul central de statistică al ministerului de interne, 1897. 2 vol. În limbile rusă şi franceză.

* – Partea I. Populaţia imperiului după recensămîntul din 28 ianuarie 1897 pe judeţe. 29 pag. – *549–550.*

* – Partea a II-a. Populaţia oraşelor după recensămîntul din 28 ianuarie 1897. 42 pag. – *549–550.*

Primul recensămînt general al populaţiei din Imperiul rus din 1897. Vol. IX, XV. Sub îngrijirea lui N. A. Troiniţki. [Petersburg], publicat de Comitetul central de statistică al ministerului de interne, 1901. 2 vol.

– IX. Gubernia Voronej. Caietul 1. II, 167 pag. – *390.*
– XV. Gubernia Kaluga. Caietul 1. II, 95 pag. – *385–386.*

Primul recensămînt general al populaţiei din Imperiul rus din 1897. IX, XV. Sub îngrijirea lui N. A. Troiniţki. [Petersburg], publicat de jirea lui N. A. Troiniţki. Petersburg, 1905, 108 pag. – *392, 394, 395, 397–398, 401, 402, 407–408, 412, 595.*

* *Privire asupra agriculturii din gubernia Nijni-Novgorod pe 1892.* Partea I–III. Nijni-Novgorod, publicaţie a zemstvei guberniei Nijni-Novgorod, 1893. – *161.*

* *Privire asupra agriculturii din gubernia Nijni-Novgorod pe 1896.* Nijni-Novgorod, publicaţie a zemstvei guberniei Nijni-Novgorod, 1897. VIII, 214, 242 pag. – *525, 565.*

Privire asupra diferitelor ramuri ale industriei manufacturiere din Rusia. Vol. I–II. Petersburg, 1862–1863. 2 vol.

– Vol. I. 1862. 428, 79 pag. – *462, 466.*

– Vol. II. 1863. 523 pag. – *468, 477.*

* *Privire asupra guberniei Iaroslavl.* Partea a II-a. Îndeletnicirile sezoniere ale ţăranilor din gubernia Iaroslavl. Sub îngrijirea lui A. P. Svirşcevski. Iaroslavl, publicaţie a Comitetului gubernial de statistică, Iaroslavl, 1896. IX, 193, 29 pag. – *270, 285, 298, 411, 459–460, 524, 525, 526, 561, 568–569.*

Privire asupra meşteşugurilor din gubernia Reazan. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. VII, Petersburg, 1881, pag. 1.085–1.126. – *527.*

Producţia de lapte. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 34–38, în secţiunea : a III-a. Animale domestice. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru

www.dacoromanica.ro

organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *260.*

P. *Producţia de lapte.* (Scrisoare din gubernia Vologda). – „Nedelea", Petersburg, 1896, nr. 13 din 31 martie, pag. 418–421. – *255.*

Producţia de făină şi prelucrarea cerealelor. (Întocmit de departamentul comerţului şi manufacturilor). – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 147–157, în secţiunea : IX. Produsele de fabrică. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *216.*

Producţia industrială de pepeni în regiunea de sud-est şi nevoile acestei producţii. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 16, pag. 205–209. – *298–301.*

Producţia de tutun. (Întocmit de departamentul comerţului şi manufacturilor). – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 62–64, în secţiunea : IX. Producţia de fabrică (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *291–292.*

Producţia meşteşugărească de produse din argint în gubernia Kostroma. (Din raportul inspectorului de marcare). – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 42, pag. 204–206. – *331–332, 412, 414.*

* *Prugavin, V. S. Meşteşugurile din gubernia Vladimir.* Partea I, IV, Moscova, Baranov, 1882.

* – Partea I. Judeţul Aleksandrov. XVI, 184 pag. – *327, 439, 519.*

* – Partea a IV-a. Judeţul Pokrovsk. VII, 169, 87 pag. – *330, 366, 420–421, 439, 520, 524, 535.*

* – *Obştea ţărănească, meşteşugurile şi gospodăria agricolă în judeţul Iuriev din gubernia Vladimir.* Moscova, Baranov, 1884. VIII, 151, 229 pag. – *275, 278, 288–289, 291, 299–300.*

Puşkin A. S. Povestea ţarului Saltan. – *519–520.*

Rapoartele membrilor comisiei asupra cercetării industriei de fabrică în Regatul Poloniei. Partea I. Raportul prof. I. I. Ianjul. Partea a II-a. Raportul lui N. P. Ilin şi N. P. Langovo. Petersburg, 1888. 419 pag. – *522, 528.*

www.dacoromanica.ro

[Raportul primăriei oraşului Moscova cu privire la numărul vitelor tăiate în abatoarele oraşului]. – „Moskovskie Vedomosti", 1901, nr. 55 din 25 februarie (10 martie), pag. 4, în secţiunea : Viaţa Moscovei. – *152.*

Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia. Vol. I–III. Petersburg, 1892–1895. 3 vol. (Ministerul domeniilor statului). – *378.*

– Vol. I. 1892. II, VIII, 523 pag. – *213, 214, 325, 327, 330, 331, 380, 389, 396, 401, 410, 411, 418, 528.*

– Vol. II. 1894. II, IV, 392 pag. – *284, 325, 330, 385, 395, 425, 585.*

– Vol. III. 1895. IV, 228 pag. – *331, 384, 385, 389–390, 398, 413, 424.*

Raspopin, V. Gospodăria moşierească în Rusia (Pe baza datelor statistice ale zemstvelor). – „Iuridiceski Vestnik", Moscova, 1887, nr. 11, pag. 460–486 ; nr. 12, pag. 629–647. – *187, 209, 227, 258, 281.*

Recensământul cailor buni pentru armată – vezi Statistica Imperiului rus. XX, XXXI, XXXVII, XLIV, LV, LXI.

[Recenzie a cărţii] : Meşteşugurile. Culegere de date statistice cu privire la gubernia Iaroslavl. Publicată de biroul zemstvei guberniei Iaroslavl. Iaroslavl. 1904. Pag. 465 + 60. – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1904, nr. 248, 6 septembrie, pag. 3, în secţiunea : Note bibliografice. – *439.*

Recoltarea de seminţe de in şi cînepă în 1896. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 9, pag. 593–597. – *274.*

Recoltarea de in şi cînepă în 1897 – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 6, pag. *376–378.* – *274–275.*

Recoltarea de in şi cînepă în 1897 – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 7, pag. 409–412. – *274.*

Remezov N. V. Schiţe din viaţa sălbaticei Başkirii. Realitatea din ţara basmelor. Ediţia a 2-a îmbunătăţită şi completată, Moscova, 1889, IV, 306, II pag. – *247.*

Reţeaua de cale ferată din Rusia în 1895. Studiu întocmit pe baza datelor din vol. 46 al culegerii de date statistice a ministerului comunicaţiilor – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 39, pag. 508–509. – *492.*

Rezultatele cercetării situaţiei economice a Rusiei pe baza datelor statistice ale zemstvelor. Vol. I–*II. Moscova – Derpt, 1892, 2 vol. – *69, 85, 92, 124–125, 145, 148, 162, 189, 197–198.*

www.dacoromanica.ro

Rezultatele fabricării zahărului în primele trei luni ale anului 1897/98. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 32, pag. 194–195. – *282.*

Ricardo, D. Opere. Traducerea lui N. Sieber. Cu anexele traducătorului. Petersburg, Panteleev, 1882. 687 pag. – *36.*

Rîtov, M. V. Privire asupra legumiculturii în Rusia. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 38–59, în secţiunea : IV. Horticultura, pomicultura şi legumicultura. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *296, 297, 298.*

[*Rjevski, V. A. Electricitatea în agricultură.* Scurtă expunere]. – „Torgovo-Promîşlennaia Gazeta", Petersburg, 1902, nr. 6, 8 (21) ianuarie, pag. 4, în art. : II. Congresul electrotehnicienilor. – *213.*

Roslavlev, I. Producţia fînghiilor de cînepă în satul Izbileţ din judeţul Gorbatov. – În cartea : „Culegere de date statistice cu privire la Nijni-Novgorod". Publicată de Comitetul gubernial de statistică din Nijni-Novgorod, sub îngrijirea lui A. C. Gaţisski. Vol. IV. Nijni-Novgorod, 1871, pag. 299–305. – *387.*

Rudnev, S. F. Îndeletnicirile în afara gospodăriei ale ţăranilor din Rusia europeană. – „Culegerea zemstvei Saratov", 1894*, nr. 6, pag. 189–222 ; nr. 11, pag. 421–463. – *227, 229–231, 263, 323.*

„Russkoe Bogatstvo", Petersburg, 1894, nr. 1, pag. 45–67. – *162.*

– 1894, nr. 6, pag. 86–130, pag. 102–135. – *162, 448, 453, 475, 510.*

– 1896, nr. 7, pag. 1–24. – *572.*

– 1898, nr. 8, pag. 36–59. – *115.*

„Russkaia Misl", Moscova, 1887, nr. 9, pag. 147–165. – *571.*

– 1894, nr. 2, pag. 53–73. – *71.*

– 1896, nr. 11, pag. 224–228. – *562.*

„Russkie Vedomosti", Moscova, 1897, nr. 127 din 10 mai, pag. 1. – *292.*

– 1897, nr. 231 din 22 august, pag. 2. – *413.*

– 1897, nr. 322 din 21 noiembrie, pag. 3. – *517.*

– 1898, nr. 167 din 19 august, pag. 2–3. – *216.*

– 1899, nr. 254 din 14 septembrie, pag. 2. – *284.*

www.dacoromanica.ro

– 1904, nr. 248 din 6 septembrie, pag. 3. – *439.*

„Russkii Vestnik", Moscova – Petersburg. – *571.*

Saltîkov-Şcedrin, M. E. Nimicurile vieţii. – *264.*

Sanin, A. A. Unele observaţii pe marginea teoriei „producţiei populare". – În cartea : „Gurvici, I. Situaţia economică a satului rus". Trad. din limba engleză a lui A. A. Sanin ; apare sub îngrijirea autorului şi cu o prefaţă semnată de el. Moscova, 1896, pag. 1–66. – *220.*

Satul Krasnoe din judeţul Kostroma. – „Russkie Vedomosti", Moscova, 1897, nr. 231 din 22 august, pag. 2. – *412–413.*

* *Scurtă privire asupra traficului de cale ferată Sizrani-Veazma pe 1894, comparativ cu traficul din anii precedenţi.* Partea a IV-a. Kaluga, 1896. 209 pag. – *214.*

„Selskii Vestnik", Petersburg, 1890, nr. 15 din 8 aprilie, pag. 154–156. – *235.*

Semenov, A. Studiu asupra datelor istorice despre comerţul exterior al Rusiei şi industria din a doua jumătate a secolului al XVII-lea pînă în 1858. Partea 1–3. Petersburg, 1859. – *464, 478.*

Semenov, D. P. Producţia de cereale. – În cartea : „Agricultura şi silvicultura din Rusia". Cu anexarea a 47 de hărţi şi diagrame. Petersburg, publicaţie a departamentului agriculturii şi industriei agricole al ministerului domeniilor statului, 1893, pag. 125–142. (Expoziţia universală „Columb" din 1893 de la Chicago). – *241–242.*

Semenov, P. P. Plasa Muraevenskaia (gubernia Reazan). – În cartea : „Culegere de materiale pentru studierea obştii ţărăneşti". Sub îngrijirea lui F. L. Barikov şi alţii. Vol. I, Petersburg, publicaţie a Societăţii imperiale de ştiinţe economice şi a Societăţii de geografie, 1880, pag. 37–158. – *137.*

– *Primul recensămînt general* – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 21. – *485, 584.*

– *Prefaţă.* – În cartea : „Analele statistice ale Imperiului rus". I. Petersburg, 1866, pag. I–XXXVI. – *450.*

Semevski, V. I. Ţăranii sub domnia împărătesei Ecaterina a II-a. Vol. I, Petersburg, 1881, LIII, 504, III pag. – *463.*

Sering, M. Comerţul de cereale în Statele Unite ale Americii de Nord. – În cartea : „Proprietatea funciară şi agricultura". Articole din Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Trad. din limba germană. Moscova. Vodovozovii. 1896, pag. 281–286. – *259–260.*

„Severnii Krai", Iaroslavl, 1899, nr. 223 din 25 iulie (6 august), pag. 4. – *272.*

www.dacoromanica.ro

„Severnîi Kurier", Petersburg, 1899, nr. 1 din 1 (13) noiembrie, pag. 9–10 ; nr. 32 din 2 (14) decembrie, pag. 3–4 ; nr. 33 din 3 (15) decembrie, pag. 4. – *215, 264.*

„Severnîi Vestnik", Petersburg, 1885, nr. 3 din noiembrie, pag. 186–193. – *90.*

– 1886, nr. 2, pag. 26–57. – *219.*

– 1896, nr. 2, pag. 1–8. – *236, 292.*

Skalkovski, K. Productivitatea în industria extractivă şi siderurgică din Rusia în 1877. Petersburg, 1879. 113 pag. – *478.*

Skvorţov, A. I. Influenţa transportului cu aburi asupra agriculturii. Studiu în domeniul economiei agricole. Varşovia, 1890. VIII, VI, 703 pag. – *22.*

– *Bazele economiei politice.* Petersburg, Popova, 1898. IX, 432 pag. – *39.*

„Skvorţov, P. Gospodăria ţărănească potrivit cercetărilor statistice ale zemstvelor. – În cartea : „Materiale cu privire la caracterizarea dezvoltării noastre economice". Culegere de articole. Petersburg, 1895, pag. 1–107. – *81,* 77–78.

– *Fetişismul mărfii.* (Vladimir Ilin. Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie, Petersburg, 1899). – „Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1899, nr. 12, pag. 2.277–2.295. – *601, 603–622.*

„Slovo", Petersburg, 1880, octombrie, pag. 77–142. – *71,* 77.

Smirnov, A. Pavlovo şi Vorsma, sate din gubernia Nijni-Novgorod vestite prin produsele lor de lăcătuşerie şi de oţel. Moscova, 1864, II, 67, 20 pag. – *331, 406, 424, 535.*

Smith, A. Studiu asupra naturii şi cauzelor avuţiei naţiunilor. Cu observaţii ale lui Bentham şi alţii. Traducerea lui P. A. Bibikov. Vol. 1–2. Petersburg, 1866, 2 vol. – *33, 581.*

Starea culturilor de sfeclă la 1 iunie 1898. „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1898, nr. 36, pag. 349–352. – *282.*

Starîi maslodel. Care sînt aspectele negative ale producţiei de unt şi cum pot fi ele înlăturate. – „Severnîi Krai", Iaroslavl, 1899, nr. 223 din 25 iulie (6 august), pag. 4 ; „Jizn", Petersburg, 1899, nr. 8, pag. 377, în rubrica : Cronica vieţii interne. – *272.*

Statistica fabricilor şi uzinelor. Industria de fabrică în Rusia. Petersburg, 1897. 63, VI, 1.047 pag. (Ministerul de finanţe. Departamentul comerţului şi manufacturilor). – *212, 254, 285, 291, 323, 383, 386, 387,*

www.dacoromanica.ro

389, 393, 395, 397, 399, 401, 408–409, 411, 416, 421, 460, 466, 473, 502, 509, 527–528, 533.

Statistica Imperiului rus. IV, XX, XXXI, XXXVII, XLIV, LV, LVI, 1883–1904. Petersburg, publicaţie a Comitetului central de statistică al ministerului de interne, 1888–1906. 7 vol. În limbile rusă şi franceză.

– IV. Recolta medie în Rusia europeană în decurs de cinci ani din 1883–1887. Sub îngrijirea lui V. V. Zverinski. 1888. V, 17, 155 pag. – *184, 241, 246.*

– XX. Recensământul cailor buni pentru armată pe anul 1888. Sub îngrijirea lui A. Sîrnev. 1891. VI, XXIII, 207. pag. – *131, 134–136, 196.*

– XXXI. Recensământul cailor buni pentru armată pe anul 1891. Sub îngrijirea lui A. Sîrnev. 1894. IV, XXIX, 149 pag. – *131–133, 134–136, 196.*

– XXXVII. Recensământul cailor buni pentru armată pe anii 1893 şi 1894. Sub îngrijirea lui A. Sîrnev. 1896. II, XXII, 245 pag. – *131–132, 196.*

– XLIV. Recensământul cailor buni pentru armată pe anul 1896. Sub îngrijirea lui A. Sîrnev. 1898. XIII, 79. – *134–136, 196.*

– LV. Recensământul cailor buni pentru armată pe anii 1899–1901. Sub îngrijirea lui A. Sirnev. 1902. VI, XXV, 223 pag. – *134–136, 196.*

– LXI. Recensământul cailor buni pentru armată pe anii 1903–1904. 1906. VII, 79. – *196.*

Statistica industriilor supuse la accize şi a vînzării de timbre şi coli timbrate pe anii 1897 şi 1898. Întocmit în secţia de statistică a direcţiei generale. Petersburg, 1900. 1.037 pag. (Direcţia generală a impozitelor indirecte şi a monopolului băuturilor spirtoase). – *563, 565.*

Stebut I. A. Bazele culturilor de cîmp şi măsurile în vederea îmbunătăţirii lor în Rusia. Ediţia a 2-a refăcută. În 2 volume. Moscova, 1882–1884. – *23–24.*

– *Articole despre agricultura rusă, lipsurile şi măsurile în vederea îmbunătăţirii ei.* 1857–1882. Moscova, Vasiliev. 1883. 363 pag. – *166, 198.*

Stolpeanski, N. P. Meşteşugurile în satul Porecie-Ribnoe din judeţul Rostov, gubernia Iaroslavl. (Comunicările din 28 februarie 1885). – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. XIV. Petersburg, 1885, pag. 1–50. – *298.*

Strokin, N. A. Cultura inului în gubernia Pskov. Petersburg, publicaţie a comitetului gubernial de statistică, 1882, 39 pag. – *275.*

www.dacoromanica.ro

[Struve, P. B.] P. B. Legea din 2 iunie cu privire la durata timpului de muncă şi extinderea supravegherii fabricilor asupra întregii Rusii europene. – „Novoe Slovo", Petersburg, 1897, nr. 10, iulie, pag. 216–243. – *537.*

– *Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei.* Vol. I. Petersburg, 1894. X, 293 pag. – *86, 199, 274, 275, 685.*

– *Locul istoric al industriei meşteşugăreşti în sistemul producţiei din Rusia.* (Răspuns d-lui P. N. Miliukov). – „Mir Bojii", Petersburg, 1898, nr. 4, pag. 188–200. – *543.*

– *Pe diverse teme.* IV. „Mujicii" lui Cehov şi d-l Mihailovski. – „Novoe Slovo", Petersburg, 1897, nr. 1, octombrie, pag. 55–66. – Semnat: Novus. – *539.*

– *Principala antinomie a teoriei valorii bazate pe muncă.* – „Jizn", Petersburg, 1900, nr. 2, pag. 297–306. – *625.*

– *Împotriva ortodoxiei.* – „Jizn", Petersburg, 1899, nr. 10, pag. 175–179. – *625.*

* *Studiu asupra situaţiei industriei meşteşugăreşti din gubernia Perm.* Perm, 1896. 609 pag.; XVI foi cu cartograme şi diagrame, 1 hartă. (Privire asupra ţinutului Perm). – *212, 353, 357, 367, 387.*

* *Succesele industriei din Rusia potrivit rapoartelor comisiilor de experţi.* Petersburg, 1897, IV, 245 pag. (Ministerul de finanţe. Departamentul comerţului şi manufacturilor. Expoziţia generală industrială şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *441, 464, 466.*

Suprafaţa cultivată cu sfeclă în 1901. – „Torgovo-Promîşlennaia Gazeta", Petersburg, 1901, nr. 123 din 3 (16) iunie, pag. 2. – *283.*

Suprafaţa plantaţiilor de sfeclă de zahăr în 1897. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 27, pag. 16. – *282.*

* *Svirski, V. F. Fabricile, uzinele şi celelalte stabilimente industriale din gubernia Vladimir.* Vladimir pe Kleazma, publicaţie a Consiliului zemstvei guberniei Vladimir, 1890, 67, 198 pag. – *527.*

Şahovskoi, N. Îndeletniciri sezoniere agricole. Moscova, 1896. VII, 253, II pag. – *214, 227, 229, 230, 231, 234, 239, 248.*

Şcerbacev, V. S. Privire asupra culturilor de tutun din Rusia. Vol. II şi III. Malorossia şi ţinutul Turkestan. Petersburg, 1894. II, 192 pag. – *292–293.*

* *Şcerbina, F. A. Bugetele ţărăneşti în funcţie de recolte şi de preţurile cerealelor.* În cartea: „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei". Sub îngrijirea lui A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov. Vol. II. Petersburg, 1897, pag. 1–79. – *137, 158, 160.*

www.dacoromanica.ro

– *Gospodăria ţărănească din judeţul Ostrogojsk.* Cu 8 cartograme. Voronej, publicaţie a zemstvei guberniei Voronej, 1887. XVIII, 454, 51 pag. (În colecţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Voronej". Vol. II. Partea a II-a). – *137, 159.*

– *Culegere de date rezumative privind 12 judeţe din gubernia Voronej.* Materiale statistice ale recensământului pe gospodării efectuat în gubernie şi analiza materialelor, a mijloacelor de strîngere a lor şi metodele de prelucrare. Voronej, 1897. 1.058 pag. – *137, 559.*

Şerer, A. Industria bumbacului. – În cartea : „Privire asupra diferitelor ramuri ale industriei manufacturiere din Rusia". Vol. II, Petersburg, 1863, pag. 445–514. – *466.*

Şevleaghin, N. I. Producţia de pielărie în guberniile Nijni-Novgorod, Cernigov, Poltava, Harkov şi Kursk. Raport pe 1892. – În cartea : „Rapoarte şi studii cu privire la industria meşteşugărească din Rusia". Vol. II. Petersburg, 1894, pag. 195–258. – *330, 395, 421.*

* *Şişmarev, D. I. Scurt studiu asupra industriei din regiunea căii ferate Nijni-Novgorod – Şuia-Ivanovo.* Publicată în folosul şi cu fondurile casei de ajutor reciproc de pe lîngă calea ferată Nijni-Novgorod, cu concursul fabricanţilor locali. Petersburg, 1892, 92 pag. – *535.*

Şteinfeld, N. Bilanţul congreselor industriei extractive şi siderurgice din Ural. – „Buletinul finanţelor industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 32, pag. 224–228. – *483.*

Ştiri interne. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1896, nr. 31, pag. 192–194, în secţiunea comercială-industrială. – *216–217.*

Ştiri interne. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 4, pag. 212–214, în secţiunea comercială-industrială. – *216.*

Ştiri interne. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 6, pag. 318–320, în secţiunea comercială-industrială. – *216.*

* *Şulţ, A. A. Culturi speciale.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. I. Produse agricole, legumicultura, agricultura şi animalele domestice. Industria minieră şi industria sării. Petersburg, 1883, pag. 68–141. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *276, 277, 278, 282, 283, 290, 291.*

Tavildarova, N. I. Fabricarea spirtului. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 47–53, în secţiunea : IX. Producţia de fabrică. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *280.*

www.dacoromanica.ro

* *Tezeakov, N. I. Muncitorii agricoli şi organizarea controlului lor sanitar în gubernia Herson.* (Potrivit materialelor furnizate de centrele sanitare-alimentare în 1893–1895). (Raport prezentat la al XIII-lea Congres gubernial al medicilor şi reprezentanţilor consiliilor zemstvelor guberniei Herson), Herson, publicată de Consiliul zemstvei guberniei Herson, 1896. II, 300 pag. – *216, 219, 221, 223, 224, 227, 229, 232, 237, 239, 240, 249.*

Tillo, A. Industria meşteşugărească din gubernia Kostroma. Meşteşugurile în judeţul Kineşma. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. XV. Petersburg, 1886, pag. 161–277. – *383.*

– *Meşteşugurile şi îndeletnicirile sezoniere din judeţul Kostroma.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.093–2.171. – *362, 385.*

– *Meşteşugurile populare din gubernia Kostroma.* – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 1.919–2.022. – *362, 385.*

– *Meşteşugul giuvaericalelor* (în gubernia Kostroma). – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. IX. Petersburg, 1883, pag. 2.023–2.056. – *413–414.*

Timireazev, D. A. Atlasul statistic cu privire la principalele ramuri ale industriei de fabrică din Rusia europeană, cu listă nominală a fabricilor şi uzinelor. Întocmit pe baza datelor oficiale ale departamentului comerţului şi manufacturilor pe anul 1867. Lucrare distinsă cu medalie la Expoziţia universală din 1867 de la Paris şi la Expoziţia generală a manufacturilor din Rusia din 1870. Vol. 1–3. Petersburg, 1869–1873. VI, VI, 132 pag. ; 14 hărţi. – *450, 452.*

Timohovici, C. Industria meşteşugărească în judeţul Medînsk. [Gubernia Kaluga]. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. II. Petersburg, 1879, pag. 6–108. – *327, 346, 386.*

Tîrgul din Nijni-Novgorod din 1897. – „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", Petersburg, 1897, nr. 52, pag. 926–941. – *441.*

„Torgovo-Promîşlennaia Gazeta", Petersburg, 1901, nr. 123 din 3 (16) iunie, pag. 2. – *282.*

„Torgovo-Promîşlennaia Gazeta", Petersburg, 1902, nr. 6 din 8 (21) ianuarie, pag. 4. – *213.*

Trirogov, V. G. Obştea şi dările. (Culegere de studii). Petersburg, 1882. 509 pag. – *123, 144, 239.*

www.dacoromanica.ro

Tugan-Baranovski, M. I. Capitalismul şi piaţa. (În legătură cu cartea lui S. Bulgakov „Pieţele în sistemul de producţie capitalistă". Moscova, 1897). – „Mir Bojii", Petersburg, 1898, nr. 6, pag. 118–127. – *45.*

– *Greşeala fundamentală a teoriei abstracte a capitalismului a lui Marx.* – „Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1899, nr. 5, pag. 973–985. – *625.*

– *Crizele industriale în Anglia contemporană, cauzele şi influenţa lor asupra vieţii poporului.* Cu anexarea a 12 diagrame. Petersburg, 1894. IV, 513 pag. – *37, 39.*

– *Fabrica rusă în trecut şi în prezent.* Studiu istoric-economic. Vol. I. Dezvoltarea istorică a fabricii ruse în secolul al XIX-lea. Petersburg, Panteleev, 1898. XI, 497 pag. ; 3 foi cu diagrame. – *333, 452, 456, 463, 465, 490, 537.*

* – *Rezultatele statistice ale dezvoltării industriale a Rusiei.* (Raport prezentat la şedinţa secţiunii a III-a a Societăţii imperiale de ştiinţe economice la 17 ianuarie 1898.) – „Lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice", Petersburg, 1898, nr. 1 din ianuarie-februarie, pag. 1–41. – *453, 532.*

– *Valoarea bazată pe muncă şi teoria profitului.* (Criticilor mei). – „Naucinoe Obozrenie" [Petersburg], 1900, nr. 3, pag. 607–633. – *625.*

Tulin, K. – vezi Lenin, V. I.

Uspenski, G. I. Păcate grele. – *585.*

– *Cifre vii.* – *146–148.*

– *Din jurnalul unui om de la ţară.* – *301.*

– *În Caucaz.* – *584.*

Uvarov, M. S. Despre influenţa îndeletnicirilor sezoniere asupra situaţiei sanitare a Rusiei. – „Buletinul igienei sociale, al medicinei legale şi al medicinei practice", Petersburg, 1896, vol. XXXI, cartea 1, iulie, pag. 1–49. – *564.*

V. V. – *vezi* Voronţov, V. P.

Varzer, V. E. Industria meşteşugărească în judeţele Cernigov, Borzensk şi Navozibkov. – În cartea : „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". Vol. V. Petersburg, 1880, pag. 327–364. – *335.*

Vasilcikov, A. Sistemul de posesiune a pămîntului şi agricultura în Rusia şi în celelalte ţări din Europa. Vol. I, Petersburg, 1876, V, L, 565 pag. – *161, 193.*

www.dacoromanica.ro

Vasiliev, P. A. şi Şerer, A. A. Industria lînii. – În cartea : „Privire asupra diferitelor ramuri ale industriei manufacturiere din Rusia". Vol. I, Petersburg, 1862, pag. 145–250. – *462.*

Veresaev, V. Lizar. Nuvelă. – „Severnîi Kurier", Petersburg, 1899, nr. 1 din 1 (13) noiembrie, pag. 9–10. – *364.*

Vereşceaghin, N. V. Condiţiile dezvoltării creşterii animalelor în Rusia. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 9–20, în secţiunea : III. Animale domestice. (Ministerul finanţelor. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *259, 268.*

* *Verhovţev, L. Analiza datelor statistice cu privire la producţia de fire de lînă cardată şi de produse de postav.* – În cartea : „Succesele industriei din Rusia potrivit rapoartelor comisiilor de experţi". Petersburg, 1897, pag. 59–62. (Ministerul finanţelor. Departamentul comerţului şi manufacturilor. Expoziţia generală industrială şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *464.*

Vesin, L. P. Însemnătatea îndeletnicirilor sezoniere în viaţa ţărănimii din Rusia. „Delo", Petersburg, 1886, nr. 7, pag. 127–155 ; 1887, nr. 2, pag. 102–124. – *563, 565.*

– *Producţia de ulei.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 32–44. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *290.*

– *Producţia de tutun.* – În cartea : „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia". Sub îngrijirea lui D. A. Timireazev. Vol. II. Produsele industriei de fabrică, ale industriei meşteşugăreşti şi ale meseriaşilor. Petersburg, 1886, pag. 1–31. (Expoziţia generală industrială şi de artă din 1882 de la Moscova). – *535.*

„Vestnik Evropî", Petersburg, 1870, nr. 10, pag. 508–528. – *491.*

– 1884, nr. 7, pag. 319–356.– *23, 62, 63, 67, 68, 69, 71, 135, 368.*

Veşneakov, V. I. Industria din Rusia şi nevoile ei. – „Vestnik Evropî", Petersburg, 1870, nr. 10, pag. 508–528. – *490.*

* *Vihleaev, P. A. Gospodăria ţărănească.* Tver, publicaţie a zemstvei guberniei Tver, 1897. X, 313 pag. (În publicaţia : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Tver". Vol. XIII. Partea a 2-a). – *114–115, 218, 265, 271, 274.*

www.dacoromanica.ro

– *Studii asupra realităţilor din agricultura rusă.* Petersburg, revista „Hozeain", 1901. IV, 173 pag. (Cartea gospodarului nr. 21). – *114, 218, 265, 270, 275.*

Vite cornute mari. – În cartea : „Forţele de producţie ale Rusiei". Scurtă caracterizare a diferitelor ramuri de activitate economică conform clasificării adoptate la expoziţie. Întocmită sub îngrijirea generală a lui V. I. Kovalevski. Petersburg [1896], pag. 5–9, în secţiunea : III. Animale domestice. (Ministerul de finanţe. Comisia pentru organizarea Expoziţiei generale industriale şi de artă din 1896 de la Nijni-Novgorod). – *252.*

Voinov, L. I. Producţia de cutii de carton din punctul de vedere al condiţiilor sanitare. (Din raportul pe perioada 1889–1891 prezentat la adunarea zemstvei judeţului Petersburg). Petersburg, 1891, 21 pag. – *528.*

Volghin, A. – *vezi* Plehanov, G. V.

[Voronţov, V. P.] V. V. Artelul în producţia meşteşugărească. Petersburg, 1895. 200 pag. (Mica producţie în Rusia. I). – *350.*

– [Declaraţia din 17 februarie 1899 în legătură cu referatul lui L. E. Obolenski *„Nu s-ar putea împăca narodnicismul cu marxismul"].* – „Novoe Vremea", Petersburg, 1899, nr. 8.255 din 19 februarie (3 martie) pag. 3, în art. : „În societatea pentru sprijinirea industriei şi comerţului din Rusia". – *9.*

– *Suprasaturarea pieţei.* – „Otecestvennîe Zapiski", Petersburg, 1883, nr. 5, pag. 1–39. – *27.*

– *Obştea ţărănească.* Analiza generală a datelor statistice referitoare la gospodăria ţărănească, culese de A. Fortunatov. Moscova, 1892, XLVI, 600, VI pag. (În colecţia : „Rezultatele cercetărilor asupra economiei Rusiei pe baza datelor statistice ale zemstvelor". Vol. I). – *144.*

– *Gospodăria noastră ţărănească şi agronomia.* – „Otecestvennîe Zapiski", Petersburg, 1882, nr. 8, pag. 143–169 ; nr. 9, pag. 1–35. – *200.*

– *Curentele de la noi.* Petersburg, 1893. VI, 215 pag. – *309.*

– *Noul tip de publicaţii statistice locale.* Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida. Tabele statistice cu privire la situaţia economică a satelor din judeţul Melitopol. Anexă la vol. I al culegerii. – „Severnîi Vestnik", Petersburg, 1885, nr. 3, noiembrie, pag. 186–193. – *90, 622.*

– *Studii asupra industriei meşteşugăreşti din Rusia.* Petersburg, 1886. III, 233 pag. – *289, 327, 357, 366, 370, 372, 423–424, 431, 526.*

www.dacoromanica.ro

– *Studii asupra curentelor contemporane.* Clasele productive şi intelectualitatea în Rusia. – „Novoe Slovo", Petersburg, 1896, nr. 6, martie, pag. 1–34. – *576–577.*

– *Studii de economie teoretică.* Petersburg, 1895, 321 pag. – *27–28, 33, 310, 574–575.*

– *Curente progresiste în gospodăria țărănească.* Petersburg, 1892. VI, 261 pag. – *73, 77, 97, 98, 101, 128, 133, 170, 225, 257, 264, 265.*

– *Proiect de măsuri pentru dezvoltarea economică a Rusiei.* – „Russkaia Mîsl", Moscova, 1894, nr. 2, pag. 53–73. – *71.*

– *Diviziunea muncii agricole şi industriale în Rusia.* – „Vestnik Evropî", Petersburg, 1884, nr. 7, pag. 319–356. – *23, 62, 64, 67, 68, 69, 71, 136, 368.*

* *Destinele capitalismului în Rusia.* Petersburg, 1882. 312 pag. – *172, 174, 200, 331, 448, 529, 560.*

– *Cine evaluează marea gospodărie ?* – „Severnîi Vestnik", Petersburg, 1886, nr. 2, pag. 26–57. – *219.*

„Vraci", Petersburg, 1895, nr. 25, pag. 703–705. – *525, 539.*

Werner, K. A. Anuarul guberniei Taurida. Întocmit de biroul de statistică al zemstvei guberniei Taurida. Sub îngrijirea lui K. A. Werner. Simferopol, 1899. 678 pag. (În publicația : „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Taurida". Vol. IX). – *69.*

Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. X, 188 S. – *45.*

Bücher, K. Die Entstehung der Volkswirtschaft. Sechs Vorträge. Tübingen, Laupp, 1893. VI, 2, 304 S. – *323, 559.*

„Bulletin de l'Office du travail", Paris, 1901, № 10, p. 711–712. – *548.*

Diehl, K., Proudhon, P. J. Seine Lehre und sein Leben. 2. Abteilung : Das System der ökonomischen Widersprüche, die Lehren vom Geld, Kredit, Kapital, Zins, Recht auf Arbeit und die übrigen Theorien, sowie die praktischen Vorschläge zur Lösung der sozialen Frage. Jena, Fischer, 1890. XI, 328 S. (Sammlung nationalökonomischer und statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. J. Conrad. Bd. 6, Heft 3). – *47.*

– *Rodbertus, Johann Karl.* – In : Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 5. Jena, Fischer, 1893, S. 442–450. – *48–49.*

www.dacoromanica.ro

Drechsler, H. Die bäuerlichen Zustände in einigen Teilen der Provinz Hannover. – In : Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. III. Leipzig, Duncker und Humblot, 1883, S. 59–112 ; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV). – *148.*

– *Die Verteilung des Grundbesitzes und der Viehhaltung im Bezirke des landwirtschaftlichen Kreisvereins Göttingen* in „Landwirtschaftliche Jahrbücher". Bd. XV. Berlin, 1886. – *148.*

Engels, F. Die Bauernfrage in Frankreich und Deutschland. – „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1894–1895, Jg. XIII, Bd. I, № 10, S. 292–306. – *317.*

– *The condition of the working class in England in 1844.* With appendix written 1886, and pref. 1887. Transl. by K. Wischnewetzky. New York, J. W. Lovell Company [1887]. VI, 200, XI p. – *180.*

– *Preface* [to : The condition of the working class in England in 1844]. – In : Engels, F. The condition of the working class in England in 1844. With appendix written 1886, and pref. 1887. Transl. by K. Wischnewetzky. New York, J. W. Lovell Company [1877], p. I–VI. – *180.*

– *Der Sozialismus in Deutschland.* – „Die Neue Zeit", Stuttgart, 1891–1892, Jg. X, Bd. I, № 19, S. 580–589. – *154.*

– *Vorwort* [zum 2. Band des Kapital von Marx]. – In : Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II : Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885, S. III–XXIII. – *49.*

– *Vorwort* [zur 2. Auflage der Arbeit : Zur Wohnungsfrage]. – In : Engels, F. Zur Wohnungsfrage. 2., durchges. Aufl. Hottingen-Zürich, Verlag der Volksbuchhandlung, 1887, S. 3–10. – *235.*

– *Zur Wohnungsfrage.* Zweite Maihälfte 1872–Januar 1873. – *235.*

Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 5. Jena, Fischer, 1893. XII, 885 S. – *49.*

Hourwich, I. A. The economics of the russian village. New York, 1892. VI, 182 p. – *170.*

* *Kautsky, K. Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899. VIII, 451 S. – *7–9.*

Keussler, J. Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Rußland. T. 2, H. II. St.-Petersburg, Ricker, 1883. VIII, 248 S. – *145.*

www.dacoromanica.ro

Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg, Meißner, 1885. VI, 108 S. – *307.*

* – *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2. Aufl. Hamburg, Meißner, 1872. 830 S. – *26, 34, 35, 161, 223, 312, 313, 347, 348, 349, 376, 387, 388–389, 424, 432, 437, 447, 522, 529, 581, 591, 610, 611, 612.*

* – *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885. XXVII, *526* S. – *32, 34, 35, 45, 49, 51, 312, 313, 607–610.*

* – *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. XXVIII, 448 S. – *39–40, 41–43, 44–45, 171–172, 223, 315–316, 352, 376.*

* – *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg, von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. – *22, 24, 44–45, 47, 51, 144, 162–164, 171, 181, 189, 200–201, 315–316, 318–319, 320–321, 347, 348, 584, 607.*

– *Misère de la philosophie.* Réponse à la Philosophie de la misère de m. Proudhon. Avec une préf. de F. Engels. Paris, V. Giard & E. Brière, 1896. 292 p. – *305, 317, 376.*

Mouvement général de l'épargne en 1899. – «Bulletin de l'Office du travail», Paris, 1901, № 10, p. 711–712. – *548.*

„Die Neue Zeit", Stuttgart, 1891–1892, Jg. X, Bd. I, № 19, S. 580–589. – *154*

– 1894–1895, Jg. XIII, Bd. I, № 10, S. 292–306. – *318.*

Novus – vezi Struve P. B.

Rauchberg, H. Die Berufs-und Gewerbezählung im Deutschen Reich vom 14. Juni 1895. Berlin, Heymann, 1901. XVI, 422 S. – *510.*

Rodbertus-Jagetzow, K. Aus dem literarischen Nachlaß. Hrsg. von A. Wagner und Th. Kozak. II. Das Kapital. Vierter sozialer Brief von Rodbertus an von Kirchmann. Berlin, Puttkammer und Mühlbrecht, 1884, XIX, 315 S. – *48.*

– *Zur Beleuchtung der sozialen Frage.* I. Unveränderter Abdruck meines zweiten und dritten sozialen Briefes an von Kirchmann enthaltend einen compendiösen Abriß meines staatswirtschaftlichen

www.dacoromanica.ro

Systems, nebst einer Widerlegung der Ricardo'schen und Ausführung einer neuen Grundrententheorie. Berlin, Puttkammer und Mühlbrecht, 1875. II, 223 S. – *48, 49.*

Roscher, W. Nationalökonomik des Ackerbaues und der verwandten Urproduktionen. Ein Hand-und Lesebuch für Staats-und Landwirte.

7., stark verm. und verb. Aufl. Stuttgart, Cotta, 1873, X, 646 S. (System der Volkswirtschaft... v. W. Roscher. Bd. 2). – *252.*

Sinzheimer, L. Über die Grenzen der Weiterbildung des fabrikmäßigen Großbetriebes in Deutschland. Stuttgart, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger, 1893. VIII, 197 S. (Münchener volkswirtschaftliche Studien. Hrsg. von L. Brentano u. W. Lotz, Drittes Stück). – *502.*

Smith, A. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. 4-th edition. Vol. I–II. Basil. Printed and fold by J. Decker. Paris, fold by Levrault freres. Quai Malaquai, 1801. 2 Bd. – *33, 35–36, 301.*

Stammler, R. Wirtschaft und Recht. Nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine sozialphilosophische Untersuchung. Leipzig, Veit, 1896. VIII, 668. – *624, 625.*

The Statesman's Year-book. Statistical and historical annual of the states of the world for the year 1897. Ed. by J. Scott Keltie with the assistance of. J. P. A. Renwick, M. A., LL. B. Thirty – fourth annual publication. Revised after official returns. London, Macmillan and C°, 1897. XXXVI, 1.167 p. – *493, 559.*

Übersichten der Weltwirtschaft. Begründet von F. X. von Neumann-Spallart. Bd. VI. Jg. 1885–1889 mit Erg. teilweise bis 1895 von Franz von Juraschek. Berlin, Verlag für Sprach-und Handelswissenschaft (P. Langenscheidt), [1896]. CXX, 766 S. – *544.*

Webb, S. u. Webb, B. Die Geschichte des britischen Trade Unionismus. Deutsch von R. Bernstein. Mit Noten und einem Nachwort versehen von E. Bernstein. Stuttgart, Dietz, 1895. XII, 460 S. – *524, 577.*

www.dacoromanica.ro

INDICE DE NUME

A

Alekseev – fabricant din deceniul al 7-lea. – *384.*

Andreev, E. N. (1829–1889) – profesor de tehnologie, membru al consiliului ministerului de finanţe în perioada 1870–1880, preşedinte al Comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia, ale cărei „Lucrări" (16 volume) au fost larg folosite de V. I. Lenin la elaborarea cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". – *441.*

Annenski, N. F. (1843–1912), economist-statistician şi publicist, militant de seamă al mişcării narodnice-liberale ; a condus lucrările de statistică ale zemstvelor într-o serie de gubernii ; sub conducerea şi sub îngrijirea lui au fost publicate multe lucrări statistice. A participat la elaborarea culegerii în două volume „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale din Rusia", întocmită, din însărcinarea ministerului de finanţe, de către economişti narodnici şi liberali sub îngrijirea prof. A. I. Ciuprov şi A. S. Posnikov (Petersburg, 1897). În 1906 s-a numărat printre organizatorii partidului mic-burghez al „socialiştilor populişti", care se desprinseseră din aripa de dreapta a eserilor. În ultimii ani ai vieţii s-a retras din viaţa politică. – *183, 331, 346, 408, 424.*

Antufiev, N. D. (Demidov, Nikita) (1656–1725) – cunoscut armurier şi industriaş din epoca lui Petru ; fondatorul şi proprietarul a numeroase uzine metalurgice din Ural, Tula, Kaluga, Moscova şi din alte gubernii ale Rusiei. Fiind un remarcabil maistru fierar, a atras asupra sa atenţia lui Petru I prin confecţionarea iscusită a armelor şi a primit în proprietate pământ pentru a-şi extinde întreprinderea. În 1696 Antufiev a construit o topitorie de fontă lîngă Tula, iar în 1702 i s-au dat uzinele statului din Verhoturie, ţinutul Ural, cu pământuri, păduri şi muntele Blagodat, cu dreptul de a cumpăra iobagi pentru uzine. În ultimii ani ai vieţii a lărgit considerabil reţeaua de uzine. În 1720 i s-a conferit titlul de nobil şi a primit numele de Demidov. Urmaşii lui sînt cunoscuţii Demidovi, industriaşi din Ural. – *415.*

Asmolov, V. I. (1828–1881) – mare fabricant de tutun. În 1857 a fondat la Rostov pe Don o mică fabrică de tutun în care lucrau în total

www.dacoromanica.ro

7 muncitori. După moartea lui fabrica a trecut în proprietatea fratelui său. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în fabrică lucrau 2.000 de muncitori. În 1912, ca urmare a unirii unei serii de fabrici de tutun, a luat ființă societatea pe acțiuni „V. I. Asmolov & Co". – *535.*

Avdakov, N. S. (1847–1915) – mare inginer de mine și industriaș, președinte al Consiliului congreselor proprietarilor de mine și de uzine siderurgice din sudul Rusiei ; din 1906 membru al Consiliului de stat al industriașilor, octombrist. Autor al unei serii de lucrări de economie a industriei miniere, colaborator permanent al revistei „Promîșlennosti i Torgovlea" („Industria și comerțul"). – *487.*

Avilov, B. V. (n. în 1874) – social-democrat, ziarist și statistician. La cel de-al III-lea Congres al P.M.S.D.R. a reprezentat grupul bolșevic „Vpered" din Harkov ; la congres a adoptat față de menșevici o poziție împăciuitoristă. În 1905 a participat activ la insurecția armată de la Harkov. În aprilie 1917 a colaborat la ziarul menșevic „Novaia Jizn", iar în august același an a intrat în organizația s.-d. internaționaliști. Din 1918 s-a retras din viața politică.

Avilov a recenzat cartea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" în revista „Obrazovanie" nr. 10 din octombrie 1899. – *623.*

B

Batalin, F. A. (1823–1895) – om de știință rus și specialist în domeniul agriculturii. Din 1860 a redactat „Revista ministerului domeniilor statului" (denumită mai tîrziu „Agricultura și silvicultura"). Din 1875 pînă în 1878 a editat anual „Îndreptar pentru agricultori", din 1879 – „Calendarul și îndreptarul agricultorului rus" (numit popular „Calendarul lui Batalin"). Autor al unei serii de lucrări originale și traduceri, printre care : „Ținutul Peatigorsk și apele minerale din Caucaz" (1861), „Cultivarea porumbului de siloz și însilozarea furajelor verzi" (1881) și altele. – *62.*

Beloborodov, A. – autorul articolelor „Muncitorii strămutați în Kuban", publicat în „Severnîi Vestnik" în februarie 1896. – *236, 292.*

Belov, V. D. – economist, din 1885 membru al Comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia, din partea societății pentru sprijinirea industriei și comerțului din Rusia. Autorul referatului „Industria meșteșugărească în legătură cu industria siderurgică și extractivă din Ural", publicat în volumul al XVI-lea al „Lucrărilor" comisiei (1887), precum și al unei serii de lucrări în probleme de economie. – *480.*

Bernstein, Eduard (1850–1932) – lider al aripii oportuniste de extremă dreaptă a social-democrației germane și al Internaționalei a II-a, teoretician al revizionismului și reformismului. Din 1881 pînă în 1890 a fost redactor al organului ilegal al social-democrației germane „Der Sozial-Demokrat" („Social-democratul"). Încă de pe atunci el a avut devieri

www.dacoromanica.ro

oportuniste. El s-a situat deschis pe o poziție de revizuire a marxismului în 1897 în articolul „Problemele socialismului" și în cartea „Premisele socialismului și sarcinile social-democrației" (1899), de negare a materialismului marxist, a economiei politice și a socialismului științific. El s-a ridicat împotriva teoriei luptei de clasă, a învățăturii cu privire la inevitabilitatea pieirii capitalismului, împotriva revoluției socialiste și a dictaturii proletariatului. Renunțînd la scopul final al proletariatului – socialismul, Bernstein considera ca sarcină a mișcării muncitorești lupta pentru reforme menite „să îmbunătățească" situația economică a muncitorilor în capitalism ; el a lansat formula oportunistă : „mișcarea este totul, scopul final nimic". Concepțiile teoretice ale lui Bernstein și ale adepților săi, precum și activitatea lor practică au dus la trădarea directă a intereselor clasei muncitoare, la falimentul rușinos al Internaționalei a II-a. Revizioniștii din toate țările repetă într-o formă sau alta denaturările marxismului în spiritul lui Bernstein. – *45, 624.*

Bibikov, P. A. (1832–1875) – traducător și publicist ; a publicat 13 volume conținînd traduceri făcute de el din lucrările lui A. Smith, T.-R. Malthus, A. Blanqui și alții ; este autorul lucrării „Studii critice" (1865). – *33.*

Bîcikov, G. N. – statistician și agronom al zemstvei guberniei Novgorod, autor al unor lucrări privind gospodăria țărănească din gubernie : „Studiu asupra situației economice și a gospodăriei țăranilor în trei plăși ale județului Novgorod" (1882), „Obștea din Dementiev și asolamentul cu trei sole" (1880), „Producția de lapte și de produse lactate pe pămînturile moșierești din județul Cerepov" (Novgorod, 1880). – *271.*

Blagoveșcenski, I. I. (m. în 1924) – cercetător al guberniei Olonețk, secretar al Comitetului de statistică din orașul Petrozavodsk în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea ; unul dintre autorii lucrării „Industria meșteșugărească din gubernia Olonețk" (1895). – *399.*

Blagoveșcenski, N. A. (n. în 1859) – statistician al zemstvei Kursk. A întocmit cartea „Culegere rezumativă de date statistice economice după recensămintele pe gospodării ale zemstvelor. Vol. I. Gospodăria țărănească" (1893) și alte lucrări de statistică. După Revoluția Socialistă din Octombrie a lucrat la biroul gubernial de statistică din Kursk. – *130, 265, 267.*

Blajin, N. F. (1861–1921) – agronom, specialist în industrializarea laptelui. Fiu al unui țăran din gubernia Iaroslavl, a intrat la vîrsta de 14 ani în serviciu la firma Blandov *(vezi* Blandov, V. I.). În 1886 a absolvit Academia agricolă din Moscova și s-a specializat în străinătate. Timp de mulți ani a fost profesor la Academia agricolă din Moscova și lector la Muzeul politehnic. Autor al unei serii de lucrări privind producția de lapte și produse lactate. – *256.*

Blandov, V. I. (1844–1906) – cunoscut specialist în producția brînzeturilor, unul dintre organizatorii artelurilor de producție a brînzeturilor din guberniile Iaroslavl, Kostroma, Tver, Reazan, Nijni-Novgorod și

www.dacoromanica.ro

Novgorod, proprietar al unei mari firme de brînzeturi şi produse lactate din Moscova. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea firma Blandov se numea „Casa de comerţ a fraţilor V. şi N. Blandov, depozit al artelurilor de producţie a brînzeturilor". – *271.*

Bobrovî – fabricanţi din regiunea Ivanovo-Voznesensk, de origine ţărănească. La începutul secolului al XIX-lea şi-au transferat micul stabiliment din sat în oraşul Şuia ; la început nu au avut muncitori salariaţi, la sfîrşitul secolului al XIX-lea în fabrică lucrau 76 de muncitori. – *535.*

Bock, I. I. (1848–1916) – statistician, în deceniul al 8-lea a fost redactor al Comitetului central de statistică al ministerului de interne, a întocmit şi elaborat „Materiale pentru statistica industriei de fabrică din Rusia europeană în 1868" (Petersburg, 1872), care alcătuiesc cea de-a VI-a ediţie a „Analelor statistice ale Imperiului rus". – *449, 450.*

Bogoliubski, S.S. – inginer de mine, autor al unei serii de studii despre ţinutul Amur, Sahalin şi alte regiuni din Siberia, precum şi al unei lucrări menţionate în volumul de faţă : „Studiu statistic cu privire la industria extractivă şi siderurgică din Imperiul rus" (Petersburg, 1878). – *478, 484.*

Böhm-Bawerk, Eugen (1851–1914) – economist burghez, unul dintre ideologii aşa-numitei „şcoli austriece" în economia politică. În lucrările sale, îndreptate împotriva teoriei marxiste a plusvalorii, el afirma că profitul ar decurge din diferenţa dintre „evaluările subiective" ale bunurilor prezente şi viitoare şi că nu este rezultatul exploatării clasei muncitoare. Muşamalizînd contradicţiile capitalismului, asuprirea muncii de către capital, Böhm-Bawerk s-a străduit să distragă atenţia clasei muncitoare de la necesitatea luptei revoluţionare. Concepţiile lui reacţionare sînt folosite de burghezie pentru apărarea capitalismului. – *625.*

Bonaparte, Louis (Napoleon al III-lea) (1808–1873) – împărat al Franţei din 1852 pînă în 1870, nepot al lui Napoleon I. După înfrîngerea revoluţiei din 1848 a fost ales preşedinte al Republicii franceze ; în noaptea de 2 decembrie 1851 („18 brumar") a săvîrşit o lovitură de stat, căreia îi este consacrată lucrarea lui K. Marx citată de V. I. Lenin. – *307.*

Borisov, V. M. – agronom şi statistician, secretar al Comitetului gubernial de statistică din Tula, autor al unei serii de studii cu privire la meşteşugurile din gubernia Tula publicate în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia". – *301, 403, 414, 416, 417.*

Bouchin, A. B. (1831–1876) – statistician, din 1857 a fost redactor-adjunct la Comitetul central de statistică, apoi a lucrat la ministerul de finanţe ; sub îngrijirea lui au apărut, începînd din 1869, cele şapte volume ale „Anuarului ministerului de finanţe". Ca reprezentant al Societăţii de geografie din Rusia a făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia. – *450.*

www.dacoromanica.ro

Bücher, Karl (1847–1930) – economist burghez german, profesor, adept al aşa-numitei „şcoli istorice" în economia politică. În cercetarea dezvoltării economiei naţionale a luat ca bază nu modul de producţie, ci modul de schimb al bunurilor materiale, sau „lungimea drumului" parcurs de produs de la producător la consumator. Teoria lui Bücher ignorează problema caracterului proprietăţii asupra mijloacelor de producţie şi al conţinutului de clasă al relaţiilor de producţie ; ea reprezintă o încercare de a eterniza capitalismul. – *323, 542, 559.*

Bulgakov, S. N. (1871–1927) – în anii 1890–1900 a fost „marxist legal", iar apoi din „critic al marxismului" s-a transformat într-un duşman făţiş al acestuia. După înfrîngerea revoluţiei din 1905–1907 a participat la publicaţia „Vehi", pe care V. I. Lenin a denumit-o „enciclopedie a renegării liberale". S-a situat pe poziţii de revizuire a teoriei marxiste în problema agrară ; s-a ridicat împotriva filozofiei materialiste de pe poziţiile neokantianismului, misticismului şi clericalismului. După 1918 a devenit preot, a emigrat în străinătate, unde a desfăşurat o propagandă duşmănoasă împotriva Ţării sovietice. – *31, 37, 39, 52.*

C

Ceaslavski, V. I. (1834–1878) – statistician, redactor la secţia statistică a ministerului domeniilor statului. A participat la expediţia organizată de Societatea de ştiinţe economice şi de Societatea de geografie pentru cercetarea comerţului de cereale şi a productivităţii în Rusia. Autorul lucrării „Îndeletnicirile sezoniere agricole în legătură cu strămutările ţăranilor", publicată în „Culegerea de ştiinţe politice", vol. II, 1875. – *227, 228, 563.*

Cerneaev, V. V. (1844–1892) – funcţionar al ministerului domeniilor statului, autor al articolelor : „Unelte şi maşini agricole, răspîndirea şi fabricarea lor", publicat în „Agricultura şi silvicultura din Rusia" (1893), şi „Construcţia de maşini agricole", publicat în „Analiza istorică-statistică a industriei din Rusia", vol. I, 1883, şi vol. II, 1886. – *209, 225.*

Cernenkov, N. N. (n. în 1863) – statistician, a lucrat la zemstvele Orel, Moscova, Saratov şi Tver ; a făcut parte din comisia agrară a partidului cadet. În lucrarea „Cu privire la caracterizarea gospodăriei ţărăneşti", publicată în 1905, a făcut unele observaţii cu caracter polemic la cartea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". V. I. Lenin i-a răspuns în ediţia a doua a cărţii sale într-un mic adaos în § XI al capitolului al II-lea. – *136.*

Cernîşevski, N. G. (1828–1889) – mare democrat-revoluţionar rus, om de ştiinţă, scriitor, critic literar ; unul dintre predecesorii de seamă ai social-democraţiei ruse. Cernîşevski a fost inspiratorul şi conducătorul ideologic al mişcării democrat-revoluţionare din perioada 1860–1870 din Rusia. Fiind socialist utopist, el considera posibilă trecerea la socialism prin intermediul obştii ţărăneşti, dar în acelaşi timp, fiind democrat-revoluţionar, „a ştiut să exercite o influenţă în spirit revoluţionar asupra tuturor evenimentelor politice ale epocii sale, propagînd – peste obstaco-

www.dacoromanica.ro

lele şi barierele cenzurii – ideea revoluţiei ţărăneşti, ideea luptei maselor pentru răsturnarea tuturor vechilor autorităţi" (V. I. Lenin. Opere, vol. 17, E.S.P.L.P. 1957, pag. 104). Revista „Sovremennik", al cărei redactor a fost, era exponentul forţelor revoluţionare din Rusia. Cernîşevski a demascat cu vehemenţă caracterul iobăgist al reformei „ţărăneşti" din 1861 şi a chemat pe ţărani la insurecţie. În 1862 el a fost arestat de guvernul ţarist şi întemniţat în fortăreaţa Petropavlovsk, unde a stat aproape 2 ani, iar după aceea a fost condamnat la 7 ani muncă silnică şi la deportare pe viaţă în Siberia, de unde a fost eliberat de-abia spre sfîrşitul vieţii sale. Pînă în ultima clipă el a rămas un luptător înflăcărat împotriva inegalităţii sociale, împotriva tuturor manifestărilor de asuprire politică şi economică.

Deosebit de mari sînt meritele lui Cernîşevski în domeniul dezvoltării filozofiei materialiste ruse. Concepţiile lui filozofice au reprezentat culmea dezvoltării filozofiei materialiste premarxiste. Materialismul lui Cernîşevski a avut un caracter revoluţionar eficient. Cernîşevski a criticat cu vehemenţă diferite teorii idealiste şi a căutat să prelucreze dialectica lui Hegel în spirit materialist. În domeniul economiei politice, al esteticii, al istoriei, Cernîşevski a dat exemple de abordare dialectică a studiului realităţii. K. Marx, care a studiat operele lui Cernîşevski, le-a dat o înaltă apreciere şi a spus despre el că este un mare învăţat rus. Lenin a scris despre Cernîşevski că „este singurul scriitor rus cu adevărat mare care, începînd din al 6-lea deceniu al secolului trecut şi pînă în 1888, a ştiut să se menţină la nivelul unui materialism filozofic consecvent... Cernîşevski n-a reuşit însă, sau mai bine zis, n-a putut – remarca Lenin –, datorită stării înapoiate a vieţii ruseşti, să se ridice pînă la materialismul dialectic al lui Marx şi Engels" (Opere, vol. 14, Editura politică, 1959, pag. 354).

Cernîşevski este autorul a o serie întreagă de lucrări strălucite în domeniul filozofiei, al economiei politice, al istoriei, eticii şi esteticii. Lucrările lui de critică literară au exercitat o imensă influenţă asupra dezvoltării artei şi literaturii ruse. Romanul lui Cernîşevski „Ce-i de făcut ?" (1863) a contribuit la educarea multor generaţii de revoluţionari din Rusia şi din străinătate. – *605.*

Chalmers, Thomas (1780–1847) – economist englez, preot. Marx l-a numit „arhipopă protestant", „unul din malthusienii fanatici". În 1832 a publicat cartea „On political economy in connexion with the moral state and prospects of society" („Despre economia politică în legătură cu starea morală şi perspectivele morale ale societăţii"). Criticii acestei cărţi îi sînt consacrate cîteva din ultimele pagini ale volumului I al lucrării „Teorii asupra plusvalorii" a lui Marx, precum şi unele observaţii din volumul I al „Capitalului". – *36.*

Ciulkovii – negustori, pînă în 1861 ţărani iobagi din satul Krasnoe, gubernia Kostroma ; s-au îmbogăţit de pe urma meşteşugului giuvaericalelor. – *413.*

Ciuprov, A. I. (1842–1908) – profesor-economist, publicist narodnic. A fost preşedinte al secţiei de statistică a Societăţii juridice din Moscova.

www.dacoromanica.ro

Autor a numeroase lucrări cu privire la transportul feroviar şi la problema agrară. Redactor al culegerii narodnice-liberale „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei" (1897) şi autor al unuia dintre articolele din această culegere. Lucrările agrare ale lui Ciuprov au fost aspru criticate de V. I. Lenin. – *202, 305.*

Coutais – constructorul unei maşini de bătut in denumită „maşina de bătut in Coutais". „Maşina de bătut in Coutais" era destul de larg răspîndită în Rusia în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea. – *276.*

Cunow, Heinrich (1862–1936) – social-democrat de dreapta german ; istoric, sociolog şi etnograf, profesor. Din 1917 pînă în 1923 a fost redactor al organului social-democraţiei germane „Die Neue Zeit". La început s-a alăturat marxiştilor, apoi a fost revizionist şi falsificator al marxismului. Lenin l-a numit „apologetul german al imperialismului şi al anexiunilor" (Opere, vol. 22, Editura P.M.R., 1952, pag. 265). – *624.*

D

Danielson, N. F. (N.–on, Nik.–on, Nikolai–on) (1844–1918) – scriitor-economist rus, unul dintre ideologii narodnicismului liberal din 1880–1900. În anii 1860–1880 Danielson a avut legături cu cercurile tinerilor raznocinţi revoluţionari. El a terminat prima traducere în limba rusă a „Capitalului" lui K. Marx începută de G. A. Lopatin ; în legătură cu aceasta el a purtat corespondenţă cu K. Marx şi F. Engels ; în scrisorile sale a atins probleme privind dezvoltarea economică a Rusiei. Dar el n-a înţeles esenţa marxismului şi mai tîrziu a luat poziţie împotriva lui. În 1893 a publicat cartea „Studii asupra economiei noastre sociale de după reformă", care, împreună cu lucrările lui V. P. Voronţov, a servit ca fundamentare teoretică a narodnicismului liberal. Într-o serie de lucrări ale sale, V. I. Lenin a criticat cu asprime concepţiile lui Danielson. – *5, 23, 24–28, 31, 32, 47, 52, 71, 77, 78, 83–86, 98, 154, 155, 169, 172, 200, 219–221, 225, 226, 238, 241, 243, 269, 274, 290, 299, 308–311, 314, 319–320, 326, 334, 369, 437, 441, 494, 511, 523, 545, 584, 589, 599, 607, 615, 616.*

Dementiev, E. M. (1850–1918) – medic şi statistician, militant pe tărîm social cu concepţii progresiste, unul dintre primii oameni de ştiinţă ruşi care au elaborat o statistică a muncii şi statistica sanitară. Din însărcinarea consiliului zemstvei guberniei Moscova a cercetat starea sanitară a unei serii de fabrici şi uzine din gubernia Moscova pe perioada 1879–1885 şi, pe baza acestei cercetări, a descris amănunţit condiţiile grele în care lucrau muncitorii. De o mare importanţă social-politică a fost lucrarea sa „Fabrica, ce dă ea populaţiei şi ce ia de la populaţie" (1893), în care a infirmat teza narodnicilor potrivit căreia în Rusia n-ar exista o clasă de muncitori de fabrică şi a arătat exploatarea cruntă a muncitorilor de către capitalişti. – *288, 530, 532.*

www.dacoromanica.ro

Demidov, N. – *vezi* Antufiev, N. D.

Demidovi – familie de industriaşi, urmaşi ai lui Nikita Demidov Antufiev *(vezi)*. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea Demidovii au concentrat în mîinile lor o mare parte din industria siderurgică în Ural şi Altai, au înfiinţat multe uzine noi. – *415*.

Diehl, Karl (1864–1943) – economist burghez german, profesor, adept al aşa-numitei „şcoli sociale" în economia politică. În lucrările sale afirma că dreptul determină forma categoriilor economice, iar conţinutul lor este veşnic şi imuabil. Principalele sale lucrări sînt : „Socialism, comunism şi anarhism", „Comentarii la «Principiile de bază» ale lui D. Ricardo" şi altele. – *47, 49*.

Dietz, Johann-Heinrich-Wilhelm (1843–1922) – editor de literatură social-democrată din Germania, deputat în Reichstag din 1881 pînă în 1918. A condus editura din Stuttgart a partidului social-democrat care a publicat operele lui Marx şi Engels ; în tipografia sa s-au tipărit ilegal primele numere ale ziarului bolşevic rus „Iskra", revista „Zarea", lucrarea lui V. I. Lenin „Ce-i de făcut ?". – *7, 577*.

Dolguşin, I. V. (n. în 1816) – proprietar al unei fabrici de pielărie din satul Orehovo, plasa Plastinin, judeţul Veatka, înfiinţată în 1839. La sfîrşitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea în uzina sa lucrau 80 de muncitori. – *397*.

Drechsler, Gustav (1833–1890) – profesor german, director la Institutul agricol din Göttingen. Împreună cu V. Henneberg a publicat „Revista agriculturii" ; autor al unor lucrări de agricultură : „Statik des Landbaues" (1869), „Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke" (1873) şi altele. – *148*.

E

Egunov, A. N. (1824–1897) – statistician şi economist ; a fost funcţionar la departamentul economic al ministerului de interne şi la ministerul agriculturii şi domeniilor statului. A participat la lucrările Societăţii imperiale de ştiinţe economice (1888). În 1892, din însărcinarea ministerului domeniilor statului, a cercetat industria meşteşugărească din gubernia Perm. – *488*.

Engelhardt, A. N. (1832–1893) – publicist narodnic, cunoscut prin activitatea sa pe tărîm social şi agronomic şi prin încercarea de a organiza o gospodărie raţională pe moşia sa la Batişcevo, din gubernia Smolensk. În volumul de faţă V. I. Lenin face o caracterizare a gospodăriei lui Engelhardt, arătînd, pe baza exemplului său, întreaga utopie a teoriilor narodnice. Engelhardt este autorul „Scrisorilor de la ţară", publicate în revista „Otecestvennîe Zapiski" (în 1882 au apărut într-un volum), şi a

www.dacoromanica.ro

o serie de alte lucrări în care tratează probleme de agricultură ; a fost redactorul primei „Reviste chimice" din Rusia (1859–1860). – *123, 155, 185, 188, 193, 204–208, 273.*

Engels, Friedrich (1820–1895) – întemeietor al comunismului ştiinţific, conducător şi dascăl al proletariatului internaţional, prieten şi tovarăş de luptă al lui K. Marx (vezi articolul lui V. I. Lenin „Friedrich Engels". Opere complete, vol. 2, Editura politică, 1960, ediţia a doua, pag. 1–14). – *49, 154, 180, 235, 314, 316, 317–321.*

Ermakov, V. I. – proprietarul unei întreprinderi de asamblare a maşinilor agricole în satul Kanino, judeţul Sapojkov, gubernia Reazan ; a ieşit din rîndurile ţăranilor. La începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea a înfiinţat o turnătorie de fontă, în care lucrau circa 10 muncitori, fără a socoti pe cei care lucrau la domiciliu. – *214.*

Erobin, A. V. – negustor şi fabricant, proprietar al unui stabiliment de ţesături de cînepă şi de filatură în satul Polotneanîi Zavod, judeţul Medînsk, gubernia Kaluga. Stabilimentul a fost înfiinţat în 1851 ; producea pînză de cînepă şi fire de cînepă ; în 1890 aici lucrau 94 de muncitori, în 1909 – 48 de muncitori, precum şi sute de ţărani care lucrau în afara stabilimentului. – *386.*

F

Falţ-Fein – proprietar funciar din gubernia Taurida, poseda circa 200.000 de deseatine de pămînt. – *214, 248.*

Feinberg, L. B. – medic, autor al raportului „Cu privire la necesitatea de a se cerceta din punct de vedere sanitar plantaţiile de sfeclă de zahăr din gubernia Harkov", publicat în „Cronica medicală a guberniei Harkov" pe 1899, septembrie. – *284.*

Flerovski, N. (Bervi, V. V.) (1829-1918) – economist şi sociolog rus, unul dintre reprezentanţii socialismului utopic rus, a fost apropiat de narodnici. Pentru activitate revoluţionară, în deceniile al 7-lea şi al 8-lea a fost deportat pe baza unei decizii administrative şi a fost sub supravegherea poliţiei din 1862 pînă în 1895. Cartea sa „Situaţia clasei muncitoare din Rusia" (1869) a fost mult apreciată de K. Marx, care spunea că „este prima carte în care se spune adevărul despre situaţia economică a Rusiei" (vezi K. Marx şi F. Engels. Scrisori alese, 1953, pag. 232). – *228, 564.*

Fokinii – fabricanţi din Ivanovo-Voznesensk, proprietari ai unor fabrici de stambă şi pînzeturi. Prima întreprindere, bazată pe munca manuală, a fost fondată în 1838. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în fabricile lor lucrau peste 500 de muncitori, valoarea producţiei atingînd 2.200.000 de ruble. În 1909 numărul muncitorilor ajunsese la 922, iar valoarea producţiei la 4.500.000. – *535.*

www.dacoromanica.ro

Forcade, Eugène (1820–1869) – economist și publicist francez ; Marx l-a caracterizat ca economist vulgar (vezi „Capitalul", vol. III, cap. 49). – *47.*

Fortunatov, A. F. (1856–1925) – profesor, cunoscut statistician rus de orientare narodnicistă. Autor a numeroase lucrări de economie agricolă și de statistică. În anii 1880–1890 a luat parte la recensămintele statistice din guberniile Moscova, Samara și Tambov ; a lucrat în cadrul secției de statistică a Societății juridice din Moscova. Din 1885 pînă în 1924 a predat statistica la diferite instituții de învățămînt superior. – *92, 244.*

G

Gareazin, A. L. (n. în 1869) – funcționar cu însărcinări speciale pe lîngă guvernatorul din Oloneț în perioada 1890–1900, unul dintre autorii lucrării „Industria meșteșugărească în gubernia Oloneț" (1895). – *399.*

Garelin, I. N. (m. în 1884) – fabricant din Ivanovo-Voznesensk, proprietar al uneia dintre cele mai vechi întreprinderi (țesătoria Garelinilor a fost fondată în 1751). În 1832 la fabrică a fost instalată o mașină cu aburi. În 1845 au fost înființate două firme : Nikon Garelin fiii și Ivan Garelin fiii, iar în 1855 : „Asociația manufacturilor Ivan Garelin și fiii", la fabricile cărora lucrau în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea peste 2.000 de muncitori. – *465.*

Gațisski, A. S. (1838–1893) – fruntaș de seamă al burgheziei liberale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, statistician, istoric și etnograf ; prin concepțiile lui a fost apropiat de narodnici. A lucrat vreme îndelungată ca secretar al Comitetului de statistică din Nijni-Novgorod, ca președinte al comisiei științifice de arhivistică din gubernia Nijni-Novgorod. „Culegerea cu privire la Nijni-Novgorod" în 10 volume, apărută sub îngrijirea lui, conține un bogat material faptic cu privire la ținutul Nijni-Novgorod. – *346.*

George, Henry (1839–1897) – economist mic-burghez și publicist american care afirma că principala cauză a sărăciei poporului este renta funciară, faptul că poporul este lipsit de pămînt. El nega antagonismul dintre muncă și capital, considera profitul la capital ca o lege naturală. A militat pentru naționalizarea întregului pămînt de către statul burghez (fără lichidarea proprietății funciare private). V. I. Lenin l-a numit pe George „naționalizator burghez al pămîntului". Vezi caracterizarea lui George în scrisoarea lui Marx către Sorge din 1881, în prefața lui F. Engels la ediția americană a lucrării „Situația clasei muncitoare din Anglia" (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea I, pag. 286–287). – *180.*

Gladkov, N. P. – moșier din județul Volsk, gubernia Saratov, proprietar al satului Novo-Jukovki (în anii 1860–1870) ; el era proprietarul fabricii de postav de pe moșie, la care lucrau țărani iobagi. – *463.*

www.dacoromanica.ro

Golikov, A. E. – coproprietar al fabricii de unelte şi maşini agricole din satul Kanina, judeţul Sapojkov, gubernia Reazan, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea (cel de-al doilea coproprietar era Kocetov). Uzina a fost înfiinţată în 1894 şi n-a dăinuit mult. În uzină lucrau în total 15 muncitori, fără a mai socoti pe cei care lucrau în afara uzinei. – *214.*

Goltz, Theodor-Alexandr (1836–1905) – economist şi agronom german, director al Institutului agronomic din Königsberg şi apoi al celui din Sena. Autor al unei serii de lucrări în probleme de agricultură în care apără interesele marilor proprietari funciari. – *167.*

Gorbunova (Kablukova), M. K. (1840–1931) – statisticiană-economistă, scriitoare de orientare narodnicistă. În penultimul deceniu al secolului al XIX-lea a cercetat meşteşugurile din gubernia Moscova în care predomina munca femeilor şi a întocmit partea a II-a a volumului al VII-lea al „Culegerii de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secţiunea statisticii economice" (1882), autoare a unei serii de alte lucrări privind meşteşugurile în care predomina munca femeilor, printre care şi un studiu al meşteşugului dantelăriei din gubernia Moscova (tipărit în partea a 2-a a volumului al VI-lea din aceeaşi culegere). A cercetat învăţămîntul profesional din străinătate pentru femei şi a corespondat în legătură cu această problemă cu F. Engels. – *434.*

Grievz, John-Edward – supus englez care în 1884 a întemeiat o uzină de maşini agricole în oraşul Berdeansk, gubernia Taurida. În 1890 în uzină lucrau 55 de muncitori, în 1897 – circa 350 de muncitori, iar în 1909 – circa 800 de muncitori. – *219.*

Grigoriev, V. N. (1852–1925) – statistician, economist şi militant pe tărîm social de orientare narodnicistă. Pentru participare la activitatea revoluţionară a fost deportat de cîteva ori. Din 1886 pînă în 1917 a lucrat la secţia de statistică a Consiliului municipal din Moscova. Lucrarea „Producţia meşteşugărească de cuţite şi lacăte din raionul Pavlovo (în judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, şi în judeţul Muromsk, gubernia Vladimir)" (1881), pe care a scris-o pe cînd se afla în deportare la Nijni-Novgorod, a fost larg folosită de V. I. Lenin în cartea sa. În 1885 Grigoriev a publicat cea mai mare lucrare a sa : „Strămutările ţăranilor din gubernia Reazan". În 1897 a participat la întocmirea culegerii de orientare liberalo-narodnică intitulată „Influenţa recoltelor şi a preţurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naţionale din Rusia". De o mare însemnătate pentru studierea istoriei statisticii este lucrarea lui Grigoriev „Indice tematic al materialelor din lucrările de statistică ale zemstvelor publicate în perioada 1860 şi 1917" (ediţia a II-a. 1926–1927). Folosind materiale din lucrările lui Grigoriev, V. I. Lenin l-a criticat pentru faptul că a idealizat mica producţie. – *247, 327, 331, 332, 355, 358, 406, 408, 421, 425, 431, 432, 551.*

Gunter, Sadi (Staudinger, F.) – colaborator al organului social-democraţiei germane „Die Neue Zeit", autor al articolului „Materialismul istoric şi idealismul practic", publicat în revista „Naucinoe Obozrenie" pe anul 1900, octombrie ; ulterior revizionist. – *624.*

www.dacoromanica.ro

Gurvici, I. A. (1860–1924) – economist. În 1880, fiind implicat într-un proces în legătură cu o tipografie a narodnicilor, a fost arestat, iar în 1881 deportat în Siberia. În timpul cît s-a aflat în deportare a studiat pentru prima oară, pe baza datelor culese la fața locului, problema colonizării țăranilor, sintetizînd rezultatele acestui studiu în lucrarea „Migrațiunea țăranilor în Siberia" (1888). După ce s-a întors din deportare a desfășurat o propagandă revoluționară în rîndurile muncitorilor și a fost unul dintre organizatorii primului cerc al muncitorilor evrei din Minsk. În 1889 a emigrat în America, unde a luat parte activă la mișcarea sindicală și la mișcarea social-democrată. Lucrările lui și îndeosebi „Situația economică a satului rus" (1892, în limba rusă a apărut în 1896) au fost foarte mult apreciate de V. I. Lenin. După 1900 devine revizionist. – *170, 171, 219, 613, 622.*

H

Habarov – meșter din satul Vorsma, gubernia Nijni-Novgorod. – *535.*

Harizomenov, S. A. (1854–1917) – statistician de seamă al zemstvelor; economist. În deceniul al 8-lea al secolului trecut a făcut parte din organizația narodnică „Zemlea i volea" („Pămînt și libertate"), iar după scindarea acesteia a aderat la organizația „Cernii peredel" („Împărțirea pămînturilor"); în 1880 s-a îndepărtat de mișcarea revoluționară și a început să se ocupe de statistică. Harizomenov a cercetat industria meșteșugărească din gubernia Vladimir, a participat la recensămîntul gospodăriilor din gubernia Taurida, a condus lucrările de statistică ale zemstvelor din guberniile Saratov, Tula și Tver. A scris o serie de articole în probleme de economie, publicate în revistele „Russkaia Misl" și „Iuridiceski Vestnik". Principala sa lucrare este „Meșteșugurile din gubernia Vladimir", la care V. I. Lenin se referă adesea în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". – *82, 425, 435, 439, 441, 540.*

Hatisov, K. – autor al articolului „Meșteșugurile din ținutul Transcaucazia. Raport pe 1891", publicat în volumul al II-lea al lucrării „Rapoarte și studii asupra industriei meșteșugărești din Rusia" (Petersburg, 1894). – *585.*

Heine, Heinrich (1797–1856) – mare poet și scriitor german, unul dintre cei mai mari poeți revoluționari din secolul al XIX-lea. S-a ridicat împotriva reacțiunii feudale iunchерești, a naționalismului și filistinismului german, fapt pentru care a fost mult apreciat de Marx și Engels; cunoștința personală și corespondența cu Marx au exercitat o mare influență asupra evoluției politice a poetului. Cu toate contradicțiile sale, Heine s-a numărat printre mințile înaintate ale epocii sale care, datorită patriotismului lor revoluționar, urii profunde și înverșunate față de reacțiune, au ajuns să se apropie de înțelegerea rolului istoric al clasei muncitoare. – *14.*

Held, Adolf (1844–1880) – economist burghez german, profesor, adept al școlii istorice în economia politică, membru activ și secretar al „Uni-

www.dacoromanica.ro

unii politicii sociale", în jurul căreia s-au grupat „socialiştii de catedră" – adversari ai marxismului, adepţi ai reformelor sociale, ai păcii sociale şi ai eternizării regimului capitalist. – *542.*

Herkner, Heinrich (1863–1932) – economist burghez german, profesor, vicepreşedinte al „Uniunii politicii sociale". – *49.*

Herzenstein, M. I. (1859–1906) – economist, profesor la Institutul agronomic din Moscova, membru al Dumei I de stat, unul dintre liderii cadeţilor – principalul partid al burgheziei ruse şi teoretician al acestui partid în problema agrară. Asasinat de sutele negre în Finlanda după dizolvarea Dumei I de stat. – *571.*

Hliustin, P. I. (n. în 1856) – proprietar funciar de origine nobilă din judeţul Kromsk, gubernia Orel (satul Vîsokoe, plasa Studeneţ). Gospodăria sa, de tip capitalist, a fost descrisă în „Culegerea de date statistice cu privire la gubernia Orel", vol. IV, partea a II-a, 1892, pag. 138–146. – *311.*

Hvorov, M. M. (m. în 1868) – iscusit lăcătuş din Pavlovo, renumit pentru confecţionarea aşa-numitelor lacăte pentru zgarde, de proporţii foarte mici, ajungînd la numai 3 milimetri. – *421.*

I

Ianson, I. E. (1835–1893) – economist, statistician, profesor la Universitatea din Petersburg. A fost membru al consiliului de statistică al ministerului afacerilor interne, vicepreşedinte al Comitetului gubernial de statistică din Petersburg, membru al Societăţii de geografie şi al Societăţii imperiale de ştiinţe economice, membru corespondent al Academiei de ştiinţe din Rusia (din 1892). A participat la lucrările de cercetare a comerţului de cereale, a făcut parte din comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti, a fost organizatorul recensămîntului populaţiei din capitală şi al statisticii sanitare. Autor al lucrărilor „Importanţa teoriei rentei a lui Ricardo" (1864), „Statistica comparată a Rusiei şi a statelor vest-europene" (1878–1880), „Studiu statistic al loturilor şi plăţilor ţărăneşti" (1877) etc. – *64, 151.*

Ilin, Vladimir – pseudonim al lui V. I. Lenin sub care au apărut legal o serie întreagă de lucrări ale sale, atît în reviste cît şi în diverse alte publicaţii. – *290, 307.*

Irodovii – fabricanţi din penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, proprietari ai unei fabrici de pînzeturi din împrejurimile satului Veliki, judeţul Iaroslavl, cunoscută pentru fabricarea şervetelor de masă şi a pînzeturilor de calitate superioară ; împărţeau meşteşugarilor lucru la domiciliu. – *435.*

Isaev, A. A. (1851–1924) – economist şi statistician burghez, profesor la o serie de instituţii de învăţămînt superior. Lucrînd în Consiliul zemstvei guberniei Moscova, a studiat meşteşugurile din gubernia Moscova şi a

www.dacoromanica.ro

scris o serie de lucrări în această problemă. Autor al unui manual de economie politică şi al unui mare număr de cărţi şi broşuri de economie politică şi sociologie, larg răspîndite înainte de 1917. Doctrina economică a lui K. Marx a fost interpretată de el în spiritul reformismului burghez ; a apărat gospodăria bazată pe obşte, care, chipurile, oferă micii gospodării avantajele marii gospodării, înlesnind totodată trecerea la socialism. A scris următoarele lucrări : „Meşteşugurile din gubernia Moscova" (1876–1877), „Principii de economie politică" (1894), „Prezentul şi viitorul economiei sociale din Rusia" (1896) etc. – *333, 335, 344, 348, 411, 412, 430.*

J

Jbankov, D. N. (n. în 1853) – medic, publicist, a desfăşurat o activitate importantă pe tărîmul medicinei sociale, unul dintre conducătorii Societăţii Pirogov. Activitatea publicistică a lui Jbankov a fost consacrată analizei diferitelor laturi ale activităţii sanitare a zemstvelor, epidemiologiei, statisticii, problemei îndeletnicirilor sezoniere şi influenţei pe care o exercită sub raport cultural şi sanitar asupra populaţiei. În lucrările sale „Culegere de date statistice ale zemstvelor în domeniul medicinei" (vol. I–VII), „Babia storona", „Îndeletnicirile sezoniere în gubernia Smolensk în 1892–1895" etc. Jbankov a apărat idealurile narodniciste micburgheze. După Revoluţia din Octombrie a fost împotriva Puterii sovietice. Din 1921 s-a retras din viaţa socială. – *258, 282, 459, 519, 525, 532, 539, 540, 571.*

K

Kablukov, N. A. (1849–1919) – economist şi statistician, narodnic, profesor la Universitatea din Moscova. Între 1885 şi 1907 a condus secţia de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Moscova ; sub conducerea lui au fost întocmite „Culegerile de date statistice cu privire la gubernia Moscova" (1877–1879). El este de asemenea autorul următoarelor lucrări : „Problema muncitorilor în agricultură" (1884), „Prelegeri de economie agricolă" (1897) etc. În lucrările sale a susţinut ideea „stabilităţii" micii gospodării ţărăneşti, idealizînd obştea ţărănească ca formă capabilă să preîntîmpine, chipurile, diferenţierea ţărănimii. A luptat împotriva marxismului şi în problema rolului şi însemnătăţii luptei de clasă, propagînd pacea între clase. A colaborat la ziarul cadet „Russkie Vedomosti" şi la ziarul eserilor „Vlast Naroda". Într-o serie de lucrări ale sale, îndeosebi în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", V. I. Lenin a criticat cu asprime concepţiile lui Kablukov. În 1917 Kablukov a participat la lucrările Comitetului agrar general înfiinţat de guvernul provizoriu burghez. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a lucrat la Direcţia centrală de statistică, a fost profesor şi publicist. – *64, 85, 201, 219, 245, 246, 310, 452, 489, 493, 494, 530.*

www.dacoromanica.ro

Kanitz, Hans-Wilhelm (1841–1913) – conte, om politic din Germania, exponent al intereselor iuncherimii, unul dintre conducătorii partidului conservator german, din 1869 membru în Reichstag. În 1894–1895 a făcut propunerea (cunoscută sub numele „Antrag Kanitz"), potrivit căreia guvernul ar fi trebuit să ia asupra sa achiziționarea din străinătate a cerealelor necesare țării, iar apoi să le vîndă la prețuri mijlocii. – *330.*

Kant, Immanuel (1724–1804) – filozof german, profesor la Universitatea din Königsberg. Principala sa lucrare, „Critica rațiunii pure", a apărut în 1781. „Trăsătura esențială a filozofiei lui Kant rezidă tocmai în concilierea materialismului cu idealismul, în stabilirea unui compromis între acestea, în îmbinarea într-un singur sistem a unor curente filozofice eterogene, opuse". (V. I. Lenin. „Materialism și empiriocriticism"). Tendința de a se reîntoarce la Kant sau de a împăca pe Marx cu Kant a fost întotdeauna caracteristică revizioniștilor. – *624.*

Karev, P. P. (m. în 1909) – țăran din satul Kanino, județul Sapojkov, gubernia Reazan. În tinerețe a lucrat ca dulgher salariat la întreprinzătorii consăteni, iar apoi a devenit asociat al întreprinderii Ermakov *(vezi).* În 1894 a înființat o turnătorie de fontă proprie și o uzină constructoare de mașini, în care lucrau la sfîrșitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea 15 muncitori, iar în 1909 – 23 de muncitori, fără a socoti pe numeroșii muncitori care primeau de lucru la domiciliu. – *214.*

Karîșev, N. A. (1855–1905) – economist și statistician, fruntaș al zemstvelor. A colaborat la ziarul „Russkie Vedomosti", la revista „Zemstvo", „Russkoe Bogatstvo" etc. Începînd din 1891 a fost profesor la Universitatea din Iuriev (Tartu), iar apoi la Institutul agronomic din Moscova ; autor a numeroase lucrări statistice și economice în legătură cu problemele economiei gospodăriei țărănești în care a apărat concepțiile narodnicilor liberali. Într-o serie de lucrări și cuvîntări ale sale, V. I. Lenin a criticat cu asprime concepțiile lui Karîșev. – *69, 70, 76, 84–86, 115, 125, 149, 162, 188, 190–192, 201, 452, 454, 457–459, 472, 473, 489, 571.*

Karpov, A. V. – cercetător al meșteșugurilor, autor al unei serii de lucrări publicate în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia", vol. III, VIII, IX etc. – *137.*

Kasperov, V. I. (n. în 1862) – economist și statistician, specialist în problemele comerțului de cereale ; în perioada 1890–1900 a fost secretar al comitetului de statistică al guberniei Harkov, apoi a condus secția de comerț de cereale din departamentul comerțului și manufacturilor al ministerului de finanțe ; autor al unei serii de lucrări despre piața internațională a cerealelor. – *532.*

Kautsky, Karl (1854–1938) – unul dintre liderii social-democrației germane și ai Internaționalei a II-a, la început marxist, mai tîrziu renegat al marxismului, ideolog al centrismului ; întemeietor al kautskismului, unul

www.dacoromanica.ro

dintre curentele oportuniste în mişcarea muncitorească ; redactor al revistei teoretice a social-democraţiei germane „Die Neue Zeit" („Timpuri noi").

În 1874 Kautsky a început să participe la mişcarea socialistă. În acel timp concepţiile lui politice reprezentau un amestec de lassalleanism, neomalthusianism şi anarhism. În 1881 a cunoscut pe K. Marx şi F. Engels şi sub influenţa lor a trecut pe poziţiile marxismului, totuşi încă de pe atunci Kautsky a dat dovadă de oscilări şi înclinaţii spre oportunism, fapt pentru care a fost aspru criticat de K. Marx şi F. Engels. În perioada 1880–1900 Kautsky a scris o serie de lucrări teoretice şi istorice în legătură cu unele probleme ale teorici marxiste : „Doctrina economică a lui K. Marx" (1886), „Problema agrară" (1898) etc., care, deşi conţin unele greşeli, au avut un rol pozitiv în propagarea marxismului. Mai tîrziu, în perioada cînd mişcarea revoluţionară a luat amploare, Kautsky s-a situat definitiv pe poziţii oportuniste ; în ajunul primului război mondial el devine centrist, în timpul războiului trece în lagărul duşmanilor făţişi ai marxismului revoluţionar, camuflîndu-şi social-şovinismul îndărătul frazeologiei despre internaţionalism. Kautsky a lansat teoria ultraimperialismului, a cărei esenţă reacţionară a fost demascată de Lenin în lucrările „Falimentul Internaţionalei a II-a" (1915), „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului" (1916) şi în alte opere. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Kautsky a criticat de pe poziţii ostile regimul sovietic socialist, comunismul. În lucrările sale „Statul şi revoluţia" (1917), „Revoluţia proletară şi renegatul Kautsky" (1918) şi în alte lucrări, V. I. Lenin a supus unei critici nimicitoare kautskismul. – *7, 8, 612, 613.*

Keisler, I. A. (1843–1897) – economist, a lucrat la ministerul de finanţe, autor al unor lucrări cu privire la gospodăria ţărănească din Rusia şi la obştea ţărănească (în cea mai mare parte scrise în limba germană). A primit titlul de magistru şi doctor în ştiinţe economice pentru lucrarea sa în patru volume despre obştea ţărănească din Rusia „Zur Geschichte und Kritik des bäuerlichen Gemeindebesitzes in Russland". – *145.*

Keppen, A. P. (n. în 1840) – inginer de mine, membru al consiliului minier, autor al unor lucrări cu privire la industria extractivă şi siderurgică din Rusia : „Industria minieră şi industria sării" (1883), „Industria extractivă şi siderurgică din Rusia" (1893) etc. – *478, 481.*

Kirchmann, Julius-Hermann (1802–1884) – filozof şi publicist german, tovarăş de idei al lui Rodbertus – unul dintre teoreticienii „socialismului de stat". Din 1871 pînă în 1876 a fost deputat în Reichstag din partea „partidului progresist" burghez ; autor al unei serii de lucrări în domeniul dreptului şi filozofiei. – *36, 49.*

Kittarî, M. I. (1825–1880) – chimist-tehnolog rus, profesor de tehnologie la Universitatea din Kazan şi la cea din Moscova, a condus Academia practică de ştiinţe comerciale din Moscova, a participat la redactarea „Revistei Societăţii agricole din Moscova" şi a publicaţiei

www.dacoromanica.ro

„Promîşlennîi Listok". A exercitat o puternică influenţă asupra dezvoltării învăţămîntului chimic-tehnologic din Rusia. Autorul lucrărilor : „Studiu asupra situaţiei actuale şi asupra nevoilor industriei manufacturiere din Rusia" (1857), „Hartă a industriei pielăriei din Rusia" (1875) etc. – *470.*

Kliucevski, V. O. (1841–1911) – istoric, unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai istoriografiei burgheze ruse, profesor la Universitatea din Moscova, membru al partidului cadet ; autor a numeroase lucrări care au un caracter eclectic, îmbinînd idealismul cu elemente de materialism vulgar. Principalele lui lucrări sînt : „Curs de istorie a Rusiei" în 5 volume (ultimul volum a apărut după moartea lui Kliucevski sub îngrijirea discipolilor săi), „Duma boierilor din Rusia feudală" şi alte studii. – *617.*

Kobeleaţki, A. I. (1862–1907) – autor al unor îndreptare pentru legislaţia de fabrică. El este şi autorul „Îndreptarului pentru uzul funcţionarilor inspecţiei de fabrică şi fabricanţilor" (1898). – *433, 526.*

Kokuşkinii – fabricanţi din regiunea Ivanovo-Voznesensk care în 1888 au înfiinţat o „Asociaţie a filaturilor şi ţesătoriilor de bumbac din Tezino" ; fabricile au fost înfiinţate în 1847 de I. F. Popov, dar în 1856 au trecut în proprietatea Kokuşkinilor. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în aceste întreprinderi lucrau peste 1.500 de muncitori, iar valoarea producţiei era de 1.600.000 de ruble. – *535.*

Kondratov, D. D. – fondatorul firmei „Kondratov Dm. Dm. şi moştenitorii", ale cărei întreprinderi care fabricau cuţite se aflau în judeţul Murom, gubernia Vladimir, în judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod. Prima fabrică a fost înfiinţată în deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea. În 1840 capitalul întreprinderii era de numai 300 de ruble, iar în 1880 – de 200.000 de ruble. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în fabricile acestei firme lucrau peste 500 de muncitori. – *535.*

Konrad, Johann (1839–1915) – profesor german de economie politică, autor al unei serii de lucrări în domeniul politicii agrare şi al statisticii. A devenit cunoscut datorită publicării „Anuarelor de economie politică şi statistică", care din 1870 au început să fie numite prescurtat „Anuarele lui Konrad", precum şi datorită editării „Dicţionarului de ştiinţe sociale". – *166, 167.*

Korolenko, S. A. – economist-statistician ; a lucrat în ministerul domeniilor statului, apoi a fost funcţionar cu însărcinări speciale pe lîngă controlorul de stat ; este autorul cărţii : „Munca salariată în gospodăriile moşiereşti şi strămutările muncitorilor oglindite în statistica economică a Rusiei europene sub aspect agricol şi industrial" (1892), publicată de departamentul agriculturii şi industriei agricole. Această carte a fost folosită pe larg de V. I. Lenin în lucrarea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". – *156, 157, 167, 183, 196, 226–229, 239, 261, 290, 295, 298, 330, 520, 563, 564.*

www.dacoromanica.ro

Korolenko, V. G. (1853–1921) – renumit scriitor şi publicist progresist rus. În operele sale, îndeosebi în cele din perioada de mai tîrziu a creaţiei sale, zugrăveşte viaţa grea a oamenilor muncii, dezvăluie rămăşiţele rînduielilor feudale-iobăgiste din Rusia. – *427.*

Korsak, A. K. (1832–1874) – economist şi publicist rus, autor al lucrării „Despre formele industriei în general şi despre însemnătatea producţiei la domiciliu (industria meşteşugărească şi industria casnică) în Europa occidentală şi în Rusia" (1861), a cărei valoare ştiinţifică a fost subliniată de V. I. Lenin. – *355, 369, 378, 421, 433, 436, 441, 558.*

Kostinskaia, V. V. – moşiereasă din judeţul Podolsk, gubernia Moscova. În 1869 a cumpărat o moşie (132 de deseatine) în satul Pleşceevo, plasa Desenskaia, la 30 de verste de Moscova ; a organizat o gospodărie rentabilă, în care a aplicat sistemul de asolament cu şase sole. Folosind situaţia desperată a ţăranilor după reforma din 1861, ea îi obliga ca în schimbul folosirii drumurilor pentru cirezi şi a păşunilor să efectueze toate muncile pe moşie ; dădea ţăranilor „pentru muncă" făină, produse alimentare şi seminţe, ceea ce accentua şi mai mult starea lor de dependenţă. – *201.*

Kovalevski, V. I. (n. în 1844) – de profesiune agronom, a lucrat la început la ministerul agriculturii, iar apoi la ministerul de finanţe (ministru-adjunct şi director al departamentului comerţului şi manufacturilor) ; a fost unul dintre oamenii de încredere ai lui S. I. Witte. Coautor al lucrării menţionate în volumul de faţă „Studiu statistic asupra producţiei de lapte şi de produse lactate în zona de nord şi în zona centrală a Rusiei europene" (1879). El este de asemenea autorul unor lucrări de specialitate în domeniul agriculturii. În 1923 a fost preşedinte al consiliului tehnic-ştiinţific al expoziţiei agricole de la Moscova. – *252, 259.*

Kudreavţev, P. F. (1863–1935) – medic igienist, profesor, autor al unei serii de studii sanitare-profilactice. În perioada 1880–1890, fiind student la Universitatea din Kazan, a condus un cerc narodnic, unde l-a întîlnit pe A. M. Gorki ; a cunoscut pe A. I. Ulianov, fratele lui V. I. Lenin. După absolvirea universităţii în 1887 a lucrat ca medic-şef la clinica din Kazan, iar apoi, mai bine de 30 de ani, ca medic igienist şi medic de circumscripţie în zemstvele guberniale Iaroslavl, Simbirsk, Herson, Reazan şi în alte zemstve guberniale. Are multe lucrări ştiinţifice privind problemele medicinei sociale. A fost deseori urmărit pentru activitate politică. După Revoluţia Socialistă din Octombrie a lucrat la secţia sanitară gubernială Reazan ca şef al subsecţiei sanitare-epidemice (1918–1930), ca medic igienist-şef (1930), ca şef al casei raionale de cultură sanitară (1932–1935). A participat la aproape toate congresele generale ale medicilor membri ai Societăţii Pirogov. – *223, 228, 229.*

Kuvaevii – proprietari ai uneia dintre cele mai mari firme din Ivanovo-Voznesensk : „Asociaţia de manufacturi de imprimare a stambei, Kuvaev", al cărei rulaj era, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, de peste 5.000.000 de ruble. Această firmă a fost înfiinţată în 1817 ca un mic atelier de imprimat, în care lucrau membrii familiei Kuvaev,

www.dacoromanica.ro

apoi s-a extins, devenind o mare întreprindere. În 1845 a fost introdusă prima maşină de imprimat acţionată de cai, iar în 1857 – prima maşină cu aburi. La sfîrşitul secolului al XIX-lea la fabrică lucrau peste 1.500 de muncitori, iar în 1909 – 2.500 de muncitori. – *535.*

L

Labzin, N. F. (1837–1927) – inginer-tehnolog, profesor, a lucrat în diferite departamente, a fost membru al consiliului ministerului învăţămîntului public şi al consiliului departamentului comerţului şi manufacturilor al ministerului de finanţe, din a cărui însărcinare a cercetat industria meşteşugărească în judeţele Gorbatov şi Murom. Ca rezultat al acestei cercetări a apărut lucrarea menţionată în volumul de faţă „Studiu asupra industriei de cuţite, lacăte şi alte produse metalice în judeţul Gorbatov din gubernia Nijni-Novgorod şi în judeţul Murom din gubernia Vladimir". A făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia. – *331, 407, 421, 535.*

Lenin, S. N. (n. în 1860) – agronom, membru al Societăţii de ştiinţe economice ; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a colaborat la revista „Hozeain", autor al articolelor „Unelte şi maşini agricole" şi „Construcţia de maşini agricole", publicate în „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului", 1896, nr. 51, şi din 1897, nr. 21. – *209.*

Levitski, I. O. (1844–1907) – candidat în ştiinţe agricole, a lucrat la departamentul agriculturii şi industriei agricole ; începînd din 1887, administrator al domeniilor statului în Siberia apuseană, în gubernia Olonetk şi în alte gubernii. Este autorul „Studiului asupra condiţiilor economice din Polesie" şi unul din autorii (împreună cu V. I. Kovalevski) lucrării „Studiu statistic asupra producţiei de lapte şi de produse lactate în zona de nord şi în zona centrală a Rusiei europene" (1879). – *252, 259.*

Losiţki, A. E. (n. în 1869) – economist şi statistician, autor al unei serii de lucrări cu privire la gospodăria ţărănească. După Revoluţia Socialistă din Octombrie a lucrat la Direcţia centrală de statistică a U.R.S.S. (a condus secţia de statistică a consumului şi bugetelor). – *499.*

Lvov, B. – autor al lucrării „Legea socială (Studiu introductiv în sociologie)", publicată ca supliment la revista „Naucinoe Obozrenie" pe 1899, nr. 2, 3, 5, 7, 9, 10 şi 11. – *624.*

M

Maikov, L. N. (1839–1900) – academician, cercetător de seamă al istoriei literaturii ruse şi etnografiei. A început prin a lucra la ministerul de finanţe, în 1864 a trecut la Comitetul central de statistică, a parti-

www.dacoromanica.ro

cipat la congresele internaționale de statistică. Un timp a făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia. „Materiale pentru studierea industriei meșteșugărești și a muncii manuale în Rusia" (1872) au fost prelucrate de el și au apărut sub îngrijirea lui ; ele au constituit partea a treia a volumului al II-lea al „Analelor statistice ale Imperiului rus". – *400.*

Malthus, Thomas Robert (1766–1834) – preot, economist burghez reacționar englez, unul dintre întemeietorii teoriei antiumane a populației. În lucrarea „Eseu asupra legii populației" (1798), Malthus a susținut că cauza mizeriei oamenilor muncii rezidă nu în condițiile economice ale vieții societății, ci în natură, în insuficiența absolută a mijloacelor de existență pe glob. Potrivit „teoriei"-scheme a lui Malthus, producția mijloacelor de existență crește doar în progresie aritmetică, în timp ce populația crește în progresie geometrică. Pornind de la acest considerent, Malthus încerca să dea o justificare războaielor și epidemiilor ca mijloc de reducere a populației și îndemna pe oamenii muncii să se abțină de la căsătorie. „Concluziile lui Malthus în problemele științifice – scrie Marx – sînt fabricate *«cu o precaută luare în considerare»* a intereselor claselor dominante în general și ale elementelor reacționare ale acestor clase în special. Aceasta înseamnă că Malthus *falsifică* știința pentru a servi interesele acestor clase" (K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii", partea a doua, Editura politică, 1960, pag. 95). În Rusia, concepțiile lui Malthus erau împărtășite de Struve, Bulgakov și alții. Burghezia imperialistă contemporană caută să reînvie teoriile malthusiene pentru a le folosi drept armă în lupta pe care o duce împotriva oamenilor muncii și pentru a-și justifica politica ei imperialistă. – *36.*

Mamin-Sibireak, D. N. (1852–1912) – scriitor rus, cunoscut prin operele sale realiste despre viața și traiul oamenilor muncii din Ural („Milioanele lui Privalov", „Pîinea", „Aurul" etc.), în care a arătat caracterul prădalnic al capitalismului și mizeria îngrozitoare a poporului. – *482.*

Manohin, G. – cercetător al industriei meșteșugărești din Rusia ale cărui lucrări s-au publicat în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia". – *137, 416.*

Maress, L. N. – statistician și economist rus, autor al articolului „Producția și consumul de cereale în gospodăria țărănească", publicat în culegerea narodnică-liberală „Influența recoltelor și a prețurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naționale din Rusia" (Petersburg, 1897). – *86, 87, 157.*

Marx, Karl (1818–1883) – întemeietorul comunismului științific, gînditor genial, corifeu al științei revoluționare, conducătorul și învățătorul proletariatului internațional (vezi articolul lui V. I. Lenin „Karl Marx (Scurtă schiță biografică și expunere a marxismului)"). (Opere, vol. 21, Editura politică, 1959, pag. 29–77). – *14, 16, 22, 27–30, 33–38, 39, 40,*

www.dacoromanica.ro

46–48, 49, 51, 55, 87, 88, 157, 201, 248, 309, 313–318, 376, 389, 432, 437, 447, 543, 581, 584, 606–608, 624–625.

Mazovii – negustori, pînă în 1861 țărani iobagi din satul Krasnoe, gubernia Kostroma. În deceniul al 9-lea al secolului trecut aveau, în afară de stabilimente de giuvaergerie în satul Krasnoe, diferite întreprinderi comerciale în Siberia și în alte localități – *413.*

Menșcikov, V. A. – cneaz, moșier din județul Klin, gubernia Moscova (sătucul Aleksandrovo la 120 de verste de Moscova). Moșia lui, cunoscută sub numele „moșia krugurilor" (23.000 de deseatine), este descrisă în „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Moscova. Secțiunea statisticii economice", vol. V, partea a II-a. – *311.*

Meyer, Robert (1855–1914) – economist și om de stat austriac, profesor la Universitatea din Viena. Principala lucrare a lui Meyer este „Esența venitului" (1887). – *49.*

Mihailovski, I. T. (n. în 1834) – inspector-șef de fabrici al departamentului comerțului și manufacturilor din ministerul de finanțe (1883–1894) ; a scris o serie întreagă de lucrări în legătură cu problemele învățămîntului public și ale legislației industriale. – *460.*

Mihailovski, N. K. (Postoronnii) (1842–1904) – teoretician de vază al narodnicismului liberal, publicist, critic literar, filozof pozitivist, unul dintre reprezentanții școlii subiective în sociologie ; a susținut teoria idealistă reacționară a „eroilor" și „gloatei". Și-a început activitatea publicistică în 1860 ; între 1870 și 1880 a întocmit și a redactat diferite publicații ale narodnicilor ; începînd din 1892 a devenit redactorul revistei „Russkoe Bogatstvo", în paginile căreia a dus o luptă îndîrjită împotriva marxismului. Concepțiile lui Mihailovski au fost criticate de V. I. Lenin în lucrarea „Ce sînt «prietenii poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților ?" (1894) și în alte opere, precum și în cartea lui G. V. Plehanov „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei" (1895). – *448.*

Mihailovski, V. G. (n. în 1871) – statistician. Din 1897 pînă în 1911 – locțiitor, iar din 1911 – șef al secției de statistică a municipiului Moscova. După Revoluția Socialistă din Octombrie a rămas în acest post pînă în 1922. Din 1922 pînă în 1927 a fost șef de secție și membru al colegiului Direcției centrale de statistică. Mihailovski a participat la toate congresele statisticienilor ruși, a condus 34 diferite recensăminte și cercetări. Primele sale lucrări : „Fapte și cifre din realitatea rusă. I. Populația Rusiei potrivit primului recensămînt general", „Dezvoltarea rețelei de căi ferate în Rusia" și altele au fost publicate în 1897–1898. – *247. 546, 551, 555, 584.*

Mill, John-Stuart (1806–1873) – filozof și economist burghez englez, unul dintre reprezentanții de vază ai pozitivismului. În anii 1865–1868 a fost membru al Camerei comunelor. Principalele sale lucrări filozofice

www.dacoromanica.ro

sînt : „Sisteme de logică deductivă şi inductivă" (1843) şi „Studiu asupra filozofiei lui sir William Hamilton" (1865). Principala sa lucrare economică este „Principii de economie politică" (1848). Mill a fost unul dintre reprezentanţii economiei politice burgheze care, după caracterizarea lui Marx, „căutau să pună de acord economia politică a capitalului cu revendicările proletariatului, care acum nu mai puteau fi ignorate" („Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediţia a IV-a, pag. 50). In comparaţie cu D. Ricardo, Mill a făcut un pas înapoi, a abandonat teoria valorii bazate pe muncă, substituindu-i teoria vulgară a cheltuielilor de producţie. El a încercat să explice profitul capitaliştilor prin teoria pseudoştiinţifică a abstinenţei pe care ar practica-o capitaliştii în ceea ce priveşte consumul. Mill era adept al teoriei antiumane a populaţiei a lui Malthus. În notele sale la traducerea cărţii lui Mill „Principii de economie politică" (1860–1861) şi în lucrarea sa „Schiţă de economie politică (după Mill)" (1861), N. G. Cernişevski a criticat concepţiile economice ale lui Mill. – *34, 36.*

Mordvinov – mare moşier din gubernia Taurida, conte, stăpînea 80.000 de deseatine. – *248.*

Morozov, S. V. (1770–1862) – fabricant, strămoş al milionarilor Morozovi care au înfiinţat cîteva firme cunoscute : „Asociaţia manufacturilor din Nikolskoe a lui Savva Morozov, fiul & Co", „Asociaţia manufacturilor Vikula Morozov şi fiii din Nikolskoe", „Societatea manufacturilor din Bogorodskoe-Gluhovo", „Asociaţia manufacturilor de articole de bumbac din Tver". Morozov a fost ţăran iobag, cioban, căruţaş, meşteşugar-ţesător, apoi s-a angajat la ţesătoria de mătăsuri a lui Kononov, fiind nevoit s-o facă pentru stingerea datoriilor faţă de acesta ; el primea de la stăpîn 5 ruble pe an plus hrana. Din 1797 a început să lucreze independent, devenind proprietarul unui oficiu de împărţire a lucrului la domiciliu, în 1820 s-a răscumpărat împreună cu cei patru fii ai săi de la moşierul Riumin în schimbul unei sume uriaşe pentru timpul acela – de 17.000 de ruble. De la ţesături de mătase a trecut la ţesături de lînă, iar în 1847 a început să producă ţesături de bumbac. In ultimul deceniu al secolului al XIX-lea în întreprinderile Morozovilor lucrau circa 40.000 de muncitori. – *534.*

Morozovii – fabricanţi, urmaşi ai lui Savva Morozov (*vezi* Morozov, S. V.). – *420.*

N

N.–on, Nik.–on, Nikolai–on – *vezi* Danielson, N. F.

Nisselovici, L. N. (n. în 1858) – avocat, economist şi publicist, a lucrat la ministerul de finanţe şi la Banca de Stat, a fost membru în Duma a III-a de stat, cadet. Autor al unor lucrări cu privire la probleme financiare şi de istorie a legislaţiei industriale. – *463.*

www.dacoromanica.ro

O

Orlov, P. A. – alcătuitorul „Indicatorului fabricilor şi uzinelor" (1881, 1887, 1894, 1895), pe care Lenin l-a considerat ca fiind cel mai preţios izvor pentru deceniul al 8-lea (vezi volumul de faţă, pag. 454). – *211, 212, 254, 282, 285, 286, 289, 291, 298, 323, 458.*

Orlov, V. I. (1848–1885) – statistician, unul dintre întemeietorii statisticii zemstvelor din Rusia. Începînd din 1875 a condus biroul de statistică al zemstvei guberniei Moscova ; el a condus de asemenea lucrările de statistică în guberniile Tambov, Kursk, Orel, Voronej şi Samara. A fost unul dintre primii care a aplicat metoda cercetării pe teren a fiecărei gospodării pe baza unui program vast. Orlov a alcătuit cea mai mare parte a „Culegerilor de date statistice cu privire la gubernia Moscova", vol. I–IX. Datele lucrărilor lui Orlov au fost folosite de K. Marx şi V. I. Lenin. – *145, 149, 162, 291.*

Osadcii, T. I. – scriitor ; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a scris despre problemele proprietăţii ţărăneşti ; în perioada 1900–1910 se ocupă de beletristică. Autor al unui studiu istoric-etnografic şi economic-statistic intitulat „Plasa Şcerbanovskaia din judeţul Elisabetgrad, gubernia Herson" (1891). – *137.*

Ostreakov, P. – etnograf, a colaborat la „Novgorodskie gubernskie vedomosti" în deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea şi la „Vestnik Evropî" în 1879, cercetător al industriei meşteşugăreşti din Rusia. – *585.*

Ovseannikov, N. N. (1834–1912) – scriitor şi pedagog, autor al unei serii de lucrări privind istoria regiunii Volgăi. – *427.*

P

Paşkevici, V. V. – autor al articolului „Studiu asupra stării actuale a pomiculturii" (publicat în culegerea „Forţele de producţie ale Rusiei", publicată de ministerul de finanţe în 1896). – *295.*

Petru I cel Mare (1672–1725) – ţar din 1682 pînă în 1725, primul ţar al întregii Rusii. – *415.*

Plehanov, G. V. (Volghin, A.) (1856–1918) – primul propagator al marxismului în Rusia, luptător intransigent pentru concepţia materialistă despre lume, eminent militant al mişcării muncitoreşti ruse şi internaţionale. În 1875, încă pe cînd era student, Plehanov a intrat în legătură cu narodnicii, cu muncitorii din Petersburg şi s-a încadrat în activitatea revoluţionară ; în 1877 a intrat în organizaţia narodnică „Zemlea i volea" („Pămînt şi libertate"), iar în 1879, după scindarea acesteia, s-a situat în fruntea organizaţiei nou create a narodnicilor „Cernii peredel" („Împărţirea pămînturilor"). În 1880 a emigrat în străinătate ; după aceea a rupt cu narodnicismul şi în 1883 a creat la Geneva prima organizaţie marxistă rusă : grupul „Eliberarea muncii". Ca teoretician şi publicist, Pleha-

www.dacoromanica.ro

nov a scris multe lucrări de filozofie, de economie, de istorie a doctrinelor social-politice, de teorie a artei și literaturii, care constituie un aport prețios la tezaurul socialismului științific.

Principalele lucrări teoretice ale lui Plehanov sînt : „Socialismul și lupta politică" (1883), „Divergențele noastre" (1885), „Contribuții la dezvoltarea concepției moniste asupra istoriei" (1895), „Contribuții la istoria materialismului" (1896), „Fundamentarea narodnicismului în lucrările d-lui Voronțov (V. V.)" (1896), „Despre concepția materialistă a istoriei" (1897), „Despre rolul personalității în istorie" (1898) etc. „În decurs de 20 de ani, 1883–1903 – scria V. I. Lenin despre Plehanov –, el a dat o mulțime de lucrări excelente, îndreptate mai ales împotriva oportuniștilor, machiștilor, narodnicilor" (Opere, vol. 20, Editura politică, 1959, pag. 360). V. I. Lenin spunea că lucrările filozofice ale lui Plehanov sînt cele mai bune din literatura marxistă internațională.

Plehanov însă a avut greșeli serioase, care au constituit germenele concepțiilor lui menșevice de mai tîrziu. El subaprecia rolul revoluționar al țărănimii, vedea în burghezia liberală un aliat al clasei muncitoare ; admițînd în vorbe ideea hegemoniei proletariatului, în fapt el se ridica împotriva esenței acestei idei. După Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., Plehanov s-a situat pe o poziție împăciuitoristă față de oportuniști, iar mai tîrziu s-a alăturat menșevicilor. În perioada primei revoluții ruse din 1905–1907 s-au ivit profunde divergențe între el și bolșevici în problemele fundamentale ale tacticii. Mai tîrziu s-a îndepărtat de mai multe ori de menșevici, oscilînd între menșevism și bolșevism. În anii 1908–1912 Plehanov s-a ridicat împotriva lichidatoriștilor, situîndu-se în fruntea grupului de „menșevici-partiiți". În timpul primului război mondial din 1914–1918 s-a situat pe pozițiile social-șovinismului. După revoluția burghezo-democratică din februarie 1917 s-a întors în Rusia și a adoptat o poziție de sprijinire a guvernului provizoriu burghez ; față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a avut o atitudine negativă. – *14, 52, 201, 298, 350.*

Pletnev, V. A. (1837–1915) – cercetător al guberniei Tver, din 1869 pînă în 1874 secretar al comitetului gubernial de statistică. Autor al unor lucrări cu privire la industria meșteșugărească din gubernia Tver, publicate în „Analele statistice ale Imperiului rus", vol. I[1], partea a III-a, Petersburg, 1872. V. I. Lenin a apreciat în mod deosebit felul cum a fost descrisă de Pletnev organizarea și structura economică a meșteșugului cizmăriei. – *400, 401.*

Plotnikov, M. A. (m. în 1903) – statistician de zemstvă și publicist de orientare narodnicistă, a lucrat la biroul de statistică al zemstvei guberniei Nijni-Novgorod pînă în 1897. Este autorul cărții „Meșteșugurile din gubernia Nijni-Novgorod" (1894) ; a participat la elaborarea culegerii în două volume „Influența recoltelor și a prețurilor cerealelor asupra unor laturi ale economiei naționale a Rusiei" (1897). – *109.*

Podolski – medic de zemstvă în satul Kotelvî, județul Ahtîrsk, gubernia Harkov, la sfîrșitul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, autor al comunicării publicate în „Vracebnaia hronika Harkovskoi gubernii" („Cronica medicală a guberniei Harkov") (martie 1899). – *287.*

www.dacoromanica.ro

Pogojev, A. V. (1853–1913) – medic igienist şi publicist în probleme ale traiului muncitorilor şi ale legislaţiei muncitoreşti. Cunoscut prin numeroase şi valoroase lucrări cu privire la igiena industrială şi la condiţiile sanitare din întreprinderile industriale. Începînd din 1902 – redactor al revistei „Promîşlennosti i Zdorovie" („Industria şi sănătatea"), care apărea la Petersburg. – *463.*

Pokrovski, V. I. (1838–1915) – economist şi statistician ; din 1871 pînă în 1893 a condus lucrările de statistică ale zemstvelor în gubernia Tver ; lucrările de studiere a guberniei Tver întocmite cu participarea lui numără peste 20 de volume. În 1893 a condus lucrările de statistică orăşenească din Petersburg, iar în 1894 secţia de statistică a departamentului taxelor vamale al ministerului de finanţe ; a fost şeful comisiei de statistică a Societăţii de ştiinţe economice, în 1902 a fost ales membru corespondent al Academiei de ştiinţe. – *400, 453.*

Ponomarev, N. V. – autorul articolului „Despre strămutările muncitorilor agricoli care pleacă spre localităţile din sud-estul Rusiei", publicat în revista „Agricultura şi silvicultura" pe 1896, nr. 2. Articolul a fost scris pe baza cercetării regiunilor de sud-est ale Rusiei, întreprinse de autor în 1895. – *223.*

Popov, M. – preot, autor al studiului „Meşteşugurile din satul Voronţovka, gubernia Voronej", publicat în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia", vol. IX (1883). – *390.*

Postnikov, V. E. (1844–1908) – economist-statistician, a lucrat la ministerul agriculturii şi domeniilor statului la cadastrarea pămînturilor statului, membru al Societăţii de ştiinţe economice. Autorul cărţii „Gospodăria ţărănească din sudul Rusiei" (1891). V. I. Lenin analizează cartea lui Postnikov în lucrările sale „Noi schimbări economice în viaţa ţărănească", „Cu privire la aşa-zisa problemă a pieţelor" (vezi Opere complete, vol. 1, Editura politică, 1960, ediţia a doua) şi în „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Dînd o înaltă apreciere cărţii lui Postnikov, V. I. Lenin a subliniat că la acesta, în explicarea proceselor economice, se întîlnesc contradicţii şi greşeli metodologice. – *57–59, 61, 62, 67, 69, 71, 78, 87, 90, 247, 622.*

Postoronii – vezi Mihailovski, N. K.

Potresov, A. N. (1869–1934) – social-democrat, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-a raliat marxiştilor ; a participat la fondarea ziarului „Iskra" şi a revistei „Zarea". După cel de-al II-lea Congres al P.M.S.D.R. – unul dintre liderii menşevismului. În anii reacţiunii stolîpiniste – conducător al menşevicilor-lichidatorişti. În perioada primului război mondial – defensist şi social-şovinist. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a emigrat în străinătate unde a atacat în presă Puterea sovietică. – *331, 407, 409.*

Priimak, G. A. – statistician, autor al unei culegeri de date privind problema colonizării. Sub conducerea lui au fost întocmite publicaţiile

www.dacoromanica.ro

„Material cifric pentru studierea strămutărilor în Siberia" (1895 şi 1896). – *171.*

Proudhon, Pierre-Joseph (1809–1865) – publicist, economist şi sociolog francez, unul dintre întemeietorii anarhismului, ideolog al micii burghezii ; el visa la eternizarea micii proprietăţi private şi critica de pe poziţii mic-burgheze marea proprietate capitalistă. A formulat proiecte utopice de organizare a unei „bănci populare" care, prin acordarea unor „credite gratuite", să ajute pe muncitori să-şi procure mijloace de producţie proprii şi să devină mici patroni. Acelaşi caracter reacţionar avea şi proiectul lui utopic care prevedea crearea unor „bănci de schimb" speciale, cu ajutorul cărora oamenii muncii ar putea să-şi asigure desfacerea „echitabilă" a produselor muncii lor şi în acelaşi timp să nu se atingă de proprietatea capitalistă asupra uneltelor şi mijloacelor de producţie. A negat de pe poziţii anarhiste statul, considerîndu-l ca principal izvor al contradicţiilor de clasă. A propus unirea într-o singură clasă a proletariatului şi burgheziei, a propagat ideea colaborării lor economice pe baza schimbului de mărfuri fără intermediul banilor. In 1846 a publicat cartea „Sistemul contradicţiilor economice, sau Filozofia mizeriei", în care şi-a expus concepţiile filozofice-economice mic-burgheze. În lucrarea „Mizeria filozofiei", Marx a făcut o critică nimicitoare cărţii lui Proudhon, demonstrînd netemeinicia ei sub raport ştiinţific. Ales, în perioada revoluţiei din 1848, în Adunarea constituantă, Proudhon a condamnat acţiunile revoluţionare ale clasei muncitoare ; el s-a pronunţat în favoarea loviturii bonapartiste de la 2 decembrie 1851, după care a urmat instaurarea în Franţa a regimului celui de-al doilea imperiu. – *46, 47.*

Prugavin, V. S. (1858–1896) – economist şi statistician al zemstvelor, reprezentant al narodnicismului liberal. În dezvoltarea artelurilor meşteşugăreşti a văzut mijlocul de a preîntîmpina pătrunderea capitalismului la sate. Este cunoscut prin cercetarea industriei meşteşugăreşti şi a *obştei* ţărăneşti. A publicat următoarele lucrări : „Meşteşugurile din gubernia Vladimir". Partea I, IV (1882), „Obştea ţărănească, meşteşugurile şi gospodăria agricolă în judeţul Iuriev din gubernia Vladimir" (1884) etc. ; a colaborat la revistele „Iuridiceski Vestnik", „Russkaia Misl" şi la ziarul „Russkie Vedomosti". – *274, 277, 289–291, 299, 366.*

Puşilovii – industriaşi din satul Krasnoe, gubernia Kostroma. Încă în deceniul al 7-lea al secolului trecut, casa de comerţ „Vasili Puşilov şi fiul" avea un capital de 60.000 de ruble. În deceniul al 9-lea, pe lîngă stabilimentul din satul Krasnoe, ei desfăşurau un comerţ permanent la Moscova, Nijni-Novgorod şi în alte localităţi. – *413.*

R

Raspopin, V. – statistician, autorul articolului „Gospodăria moşierească în Rusia (Pe baza datelor statistice ale zemstvelor)", apărut în „Iuridiceski Vestnik" nr. 11 şi 12 pe 1887. – *187, 209, 227, 258, 281.*

www.dacoromanica.ro

Rau, Karl-Heinrich (1792–1870) – economist german, începînd din 1822 profesor la Universitatea din Heidelberg, discipol al lui Adam Smith și Ricardo. – *49.*

Remezov, N. V. (n. în 1857) – scriitor și publicist, a lucrat ca inginer cadastral în gubernia Ufa. În 1886 a publicat cartea „Schițe din viața sălbaticei Paşkirii", în care a demascat politica colonialistă a guvernului țarist. – *247.*

Ribeaupierre, G. I. – moșier din județul Kromsk, gubernia Orel (satul Nikolskoe), conte ; moșia lui era condusă ca o întreprindere capitalistă cu un mare număr de muncitori salariați și cu o tehnică perfecționată (descrisă în „Culegere de date statistice cu privire la gubernia Orel", vol. IV, partea a 2-a, pag. 127–138). – *311.*

Ricardo, David (1772–1823) – eminent economist englez, autor al lucrărilor „Despre principiile economiei politice și despre impozite" (1817), „Despre protecția agriculturii" (1822) și al altor lucrări în care și-a găsit încununarea economia politică burgheză clasică. Apărînd interesele burgheziei în lupta pe care aceasta o ducea împotriva rămășițelor feudalismului, Ricardo susținea principiul liberei concurențe, cerînd înlăturarea tuturor îngrădirilor care frînau dezvoltarea producției capitaliste. Însemnătatea istorică a lui Ricardo în domeniul științei economice rezidă, în primul rînd, în teoria sa a valorii bazate pe muncă, pe care a căutat s-o pună la baza întregii economii politice. Dezvoltînd teoria valorii a lui A. Smith, Ricardo a demonstrat că valoarea este determinată de munca cheltuită pentru producerea mărfii, că ea este izvorul atît al salariului muncitorului cît și al veniturilor neprovenite din muncă : profitul și renta. El a descoperit opoziția dintre salariul muncitorului și profitul capitalistului, adică a descoperit conflictul care există în sfera circulației între interesele proletariatului și cele ale burgheziei. Însă mărginirea sa de clasă l-a împiedicat pe Ricardo să facă o analiză cu adevărat științifică a capitalismului, să dezvăluie misterul exploatării capitaliste. Ricardo considera producția de mărfuri și capitalismul drept o formă eternă și firească a producției sociale. El n-a dezvăluit natura socială a valorii, nu a văzut deosebirea dintre valoare și prețul de producție și n-a putut să înțeleagă natura și esența banilor.

K. Marx a criticat concepțiile teoretice ale lui Ricardo în „Capitalul", în „Teorii asupra plusvalorii" și în alte lucrări. – *34, 36.*

Rjevski, V. A. (n. în 1866) – inginer, președinte al Consiliului zemstvei județului Moscova, membru în Duma a IV-a de stat (fracțiunea partidului burghez al progresiștilor) ; avea un birou de examinare a devizelor și a planurilor electrotehnice. Autor al raportului „Aplicarea energiei electrice în agricultură", prezentat la al II-lea Congres general al electrotehnicienilor, care a avut loc la 2 ianuarie 1902. – *213.*

Rodbertus-Jagetzow, Johann-Karl (1805–1875) – economist vulgar german, mare proprietar funciar în Prusia, unul dintre teoreticienii „socialismului de stat". Rodbertus considera că contradicțiile dintre muncă și capital pot fi rezolvate cu ajutorul unei serii de reforme înfăptuite de

www.dacoromanica.ro

statul prusac iuncherist ; el voia, după cum a spus Engels, ca „clasa privilegiată" să se mențină „cel puțin încă 500 de ani" (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. XVI, partea 1, 1937, pag. 186). Neînțelegînd originea plusvalorii și esența contradicției fundamentale a capitalismului, Rodbertus considera drept cauză a crizelor economice subconsumul maselor populare. Principalele lucrări ale lui Rodbertus sînt : „Contribuții la cunoașterea orînduirii noastre de stat și economice" (1842), „Scrisori cu conținut social adresate lui von Kirchmann" (1850–1851, 1884). – *48–49.*

Romanenko, A. A. – medic, unul dintre raportorii la Congresul al VII-lea al medicilor din gubernia Harkov, care a avut loc în 1898. – *285.*

Roscher, Wilhelm-Jürg-Friedrich (1817–1894) – economist burghez german, profesor, unul dintre întemeietorii „școlii istorice" în economia politică, care nega existența legilor economice de dezvoltare a societății, substituind cercetării științifice descrierea unor fapte istorice izolate. Într-o lucrare de cinci volume intitulată „Sistemul economiei naționale", din care face parte și „Economia agriculturii" (1873) amintită de V. I. Lenin, a fost strîns un vast material faptic. Concepțiile teoretice ale lui Roscher au fost criticate în lucrările lui K. Marx „Capitalul" și „Teorii asupra plusvalorii". – *125, 252.*

Roslavlev, I. – preot, autorul articolului „Producția frînghiilor de cînepă în satul Izbîleț din județul Gorbatov", publicat în „Culegerea cu privire la Nijni-Novgorod", vol. IV (Nijni-Novgorod, 1871). – *387.*

Rudnev, S. F. (m. în 1909) – statistician, adjunct al secției de statistică a zemstvei guberniei Moscova, autor al articolului „Îndeletnicirile în afara gospodăriei ale țăranilor în Rusia europeană", publicat în „Culegerea zemstvei Saratov", 1894, nr. 6 și 11. – *227, 229–231, 263, 323.*

S

Saltîkov, M. E. (Șcedrin, N.) (1826–1889) – mare scriitor satiric rus, democrat-revoluționar. În operele sale a supus unei critici nimicitoare regimul absolutist iobăgist din Rusia, a creat o întreagă galerie de tipuri de moșieri-despoți, de reprezentanți ai birocrației țariste, de liberali lași și a zugrăvit pentru prima oară în literatura beletristică tipuri de rechini burghezi. Schițele „Nimicurile vieții" (1884–1889), menționate în volumul de față, relevă procesele economice care au avut loc în satul de după reformă (îndeosebi „Țăranul gospodar", „Lipitorile satului", „Croitorul Grișka"). Operele marelui satiric rus au fost mult apreciate de K. Marx și V. I. Lenin. Tipuri din operele lui Saltîkov, îndeosebi Iudușka Golovlev, personajul principal al romanului „Domnii Golovlev", numit de V. I. Lenin nemuritor, sînt larg folosite în lucrările lui Lenin pentru a critica și a demasca grupurile sociale și partidele politice ostile poporului. În anii 1863–1864 Saltîkov devine principalul colaborator al revistei democrat-revoluționare „Sovremennik", iar începînd din 1868 face parte din redacția revistei „Otecestvennîe Zapiski". După moartea lui Nekrasov, în 1878, devine redactorul responsabil al acestei reviste și adevăratul

www.dacoromanica.ro

conducător spiritual al intelectualității democrate, continuînd măreţele tradiţii ale democraţiei revoluţionare din deceniul al 7-lea. – *264.*

Sanin, A. A. (n. în 1869) – scriitor marxist din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, colaborator la „Samarski Vestnik" (1896–1897) şi la publicaţia „Proletarskaia borba". El a tradus cartea lui I. Gurvici „Situaţia economică a satului rus" (1896), însoţind-o cu o vastă anexă. V. I. Lenin vorbeşte despre el în scrisoarea din 26 decembrie 1902 adresată lui A. N. Potresov. („Culegeri din Lenin", IV, pag. 200). – *219–220.*

Say, Jean-Baptiste (1767–1832) – economist burghez francez, părintele economiei politice vulgare. În lucrările sale, el a încercat să infirme teoria valorii bazate pe muncă, declarînd ca izvor al valorii „cei trei factori ai producţiei" : munca, capitalul şi pămîntul ; a negat exploatarea oamenilor muncii, antagonismul dintre muncă şi capital, contradicţia dintre producţie şi consum, posibilitatea crizelor economice. Karl Marx critică concepţiile burgheze apologetice ale lui Say în „Capitalul" şi în „Teorii asupra plusvalorii". – *36.*

Schmidt, fraţii – fabricanţi din gubernia Kovno. În ultimul deceniu al secolului trecut firma se numea „Asociaţia germană «Uzina Vestfalia» fraţii Schmidt" ; în primul deceniu al acestui secol : „Societatea pe acţiuni din Kovno a uzinelor metalurgice". Uzina a fost fondată în 1879 şi producea lacăte, cuie, cazmale şi alte mărfuri de fierărie. În ultimul deceniu al secolului trecut la uzină lucrau 600 de muncitori ; în primul deceniu al acestui secol – circa 1.200. – *409.*

Semenov, A. V. – autorul lucrării „Studiu asupra datelor istorice despre comerţul exterior al Rusiei şi industria din a doua jumătate a secolului al XVII-lea pînă în 1858", în 3 părţi. – *463, 478.*

Semenov, D. D. (1834–1902) – pedagog şi scriitor progresist, profesor de geografie şi istorie la liceele din Petersburg, autor al lucrării „Istoria patriei", apărută în şase volume, şi al altor lucrări. – *244.*

Semenov (Semenov-Tian-Şan), P. P. (1827–1914) – remarcabil geograf, statistician, botanist, entomolog şi om de stat rus ; membru de onoare al Academiei de ştiinţe din Petersburg şi al Academiei de arte. Începînd din 1873 – vicepreşedinte şi conducătorul de facto al Societăţii de geografie din Rusia, din 1889 preşedinte al Societăţii de entomologie, director al Comitetului central de statistică (1864–1875), preşedinte al consiliului de statistică (1875–1897). În 1870 a organizat primul congres de statistică, care a pus bazele statisticii ruse a zemstvelor ; a condus primul recensămînt general al populaţiei din Rusia. Autor a numeroase lucrări. – *137, 584.*

Semevski, V. I. (1848–1916) – istoric rus, reprezentant al orientării narodniciste în istoriografia rusă. Autor al unei serii de lucrări de istorie socială şi de istorie a gîndirii sociale progresiste din Rusia din secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, în care a tratat de pe poziţii idealiste problemele examinate. Neînţelegînd legităţile dezvoltării social-economice, Semevski a idealizat obştea ţărănească, a expli-

www.dacoromanica.ro

cat nejust cauzele desființării iobăgiei în Rusia etc. A colaborat la „Otecestvennîe Zapiski", „Russkoe Bogatstvo" și la alte reviste narodnice și burghezo-liberale. – *463.*

Senior, Nassau-William (1790–1864) – economist vulgar englez care a apărat interesele fabricanților și a luat parte activă la agitația organizată de aceștia împotriva reducerii zilei de muncă în Anglia (deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea). Pamfletul lui „Scrisori despre influența legislației industriale asupra industriei bumbacului" (1837) a fost aspru criticat de K. Marx în volumul I al „Capitalului" (vezi „Capitalul", vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 249–253). – *43.*

Sering, Max (1857–1939) – economist german, profesor ; a studiat în 1883 agricultura din America de Nord. El este autorul articolului „Comerțul de cereale în Statele Unite ale Americii", publicat în dicționarul enciclopedic „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" și care a fost tradus în limba rusă (vezi Culegerea „Proprietatea funciară și agricultura". Moscova, editura Vodovozovii, 1896). În lucrările sale consacrate problemei agrare și teoriei crizelor a propagat faimoasa „lege a fertilității descrescînde a solului", a apărat interesele marilor proprietari funciari și ale chiaburilor. – *259.*

Sieber, N. I. (1844–1888) – economist și publicist rus, profesor de economie politică și statistică la Universitatea din Kiev ; a colaborat la o serie de reviste radicale și liberale în 1880–1890. În 1871 a scris disertația „Teoria lui D. Ricardo asupra valorii și capitalului în legătură cu completările și explicările ulterioare", apreciată pozitiv de K. Marx în postfața la ediția a doua a primului volum al „Capitalului". Într-o formă revăzută și completată, această lucrare a lui Sieber a fost editată în 1885 sub titlul : „Studiile social-economice ale lui David Ricardo și Karl Marx". De asemenea au fost cunoscute și lucrările lui „Teoria economică a lui Marx" (publicată în 1876–1878 în revistele „Znanie" și „Slovo"), „Studii asupra economiei din vremurile primitive" (1883) etc. În timpul șederii la Londra, în 1881, Sieber a cunoscut personal pe K. Marx și F. Engels ; el a fost unul dintre primii popularizatori și propagatori în Rusia ai lucrărilor economice ale lui K. Marx. Sieber a înțeles însă unilateral marxismul și n-a fost un adept al doctrinei revoluționare a lui K. Marx. – *36.*

Sinzheimer, Ludwig – profesor de economie politică și finanțe la Universitatea din München, autorul lucrării „Ueber die Grenzen der Weiterbildung des fabrikmässigen Grossbetriebes in Deutschland" (1893) („Despre limitele răspîndirii marii producții de fabrică în Germania"), la care se referă V. I. Lenin în clasificarea întreprinderilor industriale. – *502.*

Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – economist și istoric elvețian. La începutul activității sale, Sismondi a fost adeptul școlii economice burgheze clasice, apoi a devenit exponent al socialismului mic-burghez și întemeietorul romantismului economic, în care își găseau expresia concepțiile micilor producători. Arătînd contradicțiile capitalismu-

www.dacoromanica.ro

lui, Sismondi nu a putut să dezvăluie rădăcinile lor. El nu a înțeles tendințele progresiste ale marii producții capitaliste, a declarat drept ideal industria bazată pe sistemul breslelor și agricultura patriarhală, care nu mai corespundeau de loc noilor condiții economice.

Lenin a supus unei critici amănunțite doctrina lui Sismondi în lucrarea sa „Cu privire la caracterizarea romantismului economic". Principalele lucrări economice ale lui Sismondi sînt : „Noi principii de economie politică sau despre avuție sub aspectul raportului dintre ea și populație" (1819) și „Studii de economie politică" (1837–1838). – *25, 36, 46, 125.*

Skalkovski, K. A. (n. în 1843) – inginer de mine și scriitor. Începînd din 1867 a fost timp de zece ani secretar al Societății pentru sprijinirea industriei și comerțului din Rusia, din partea căreia a făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia. Din 1870 pînă în 1881 a întocmit și redactat culegerea „Productivitatea în industria extractivă și siderurgică din Rusia" ; din 1891 pînă în 1896 a fost director al departamentului minelor. – *478.*

Skvorțov, A. I. (1848–1914) – economist burghez, agronom, profesor la Institutul de agricultură și silvicultură Novoaleksandriisk, autor al unei serii de lucrări de economie politică și economie agrară. În lucrările sale, V. I. Lenin a criticat în repetate rînduri concepțiile burgheze ale lui Skvorțov. Principalele lucrări ale lui Skvorțov sînt : „Influența transporturilor cu aburi asupra agriculturii" (1890), „Studii economice" (1894), „Bazele economiei politice" (1898) etc. – *22, 39.*

Skvorțov, P. N. – statistician, „marxist legal", și-a publicat lucrările în „Iuridiceski Vestnik" și în „Naucinoe Obozrenie" în penultimul și în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. În articolul „Fetișismul mărfii", publicat în „Naucinoe Obozrenie" nr. 12 din 1899, a criticat de pe poziții ostile cartea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". Această recenzie a primit un răspuns nimicitor în articolul „O critică necritică", în care V. I. Lenin infirmă tezele autorului (vezi volumul de față, pag. 601–625). – *81, 603, 605–613, 615–623.*

Smirnov, A. – autorul lucrării „Pavlovo și Vorsma, sate din gubernia Nijni-Novgorod vestite prin produsele lor de lăcătușerie și de oțel" (1864). – *331, 406, 425.*

Smith, Adam (1723–1790) – economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. În lucrarea sa „Studiu asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor" (1776), el a afirmat pentru prima oară că izvorul valorii îl constituie orice muncă, indiferent de ramura de producție în care ea este cheltuită. Pornind de la această teză, el a tras o concluzie extrem de importantă, și anume că salariul muncitorului reprezintă o parte din produsul muncii lui și este determinat de valoarea mijloacelor lui de existență, că izvorul veniturilor capitaliștilor și ale proprietarilor funciari este tot munca muncitorilor. Smith a fost primul care a arătat că societatea capitalistă se compune din trei clase : muncitori, capitaliști și proprietari funciari ; dar din cauza caracterului limitat al concepțiilor sale burgheze, el a negat exis-

www.dacoromanica.ro

tența luptei de clasă în această societate. Relevînd marile merite ale lui Smith în dezvoltarea economiei politice, K. Marx și V. I. Lenin au arătat totodată mărginirea burgheză, caracterul contradictoriu și eronat al concepțiilor lui. Smith confunda determinarea justă a valorii mărfurilor prin timpul de muncă pe care îl conțin cu valoarea muncii însăși. Susținînd că în capitalism valoarea se compune numai din venituri – salariu, profit și rentă –, Smith a omis în mod greșit valoarea capitalului constant consumat în procesul de producție a mărfii. Tezele greșite ale lui Smith au fost folosite de economiștii burghezi vulgari în scopul apărării ideologice a capitalismului. – *33–37, 46, 48, 49, 55, 301, 581.*

Sombart, Werner (1863–1941) – economist burghez vulgar german, unul dintre principalii ideologi ai imperialismului german. Profesor la Universitatea din Breslau și apoi la cea din Berlin. La începutul activității sale, Sombart a fost unul dintre ideologii tipici ai „social-liberalismului..., care are o ușoară spoială de marxism" (V. I. Lenin. Opere, vol. 18, E.S.P.L.P. 1957, pag. 54). Ulterior a devenit un dușman fățiș al marxismului, prezentînd capitalismul ca un sistem economic armonios. În ultimii ani ai vieții sale a trecut pe pozițiile fascismului și a proslăvit regimul hitlerist. Principalele lucrări ale lui Sombart sînt : „Socialismul și mișcarea socială în secolul al XIX-lea" (1896), „Capitalismul contemporan" (1902). – *605, 624.*

Sorokinii – negustori, pînă în 1861 țărani iobagi care s-au îmbogățit din meșteșugul giuvaericalelor. În afara stabilimentelor din satul Krasnoe din gubernia Kostroma, ei posedau în 1880–1890 cîteva moșii cu o suprafață de 2.500 de deseatine, precum și o întreprindere comercială la Petersburg. – *413.*

Stammler, Rudolf (1856–1939) – profesor, jurist și filozof german, neokantian. Idealizînd societatea burgheză, el a criticat marxismul, a exercitat o mare influență asupra „școlii sociale" în economia politică. Teoria lui cu privire la unitatea națiunii a servit ulterior ca una dintre bazele teoretice ale fascismului. V. I. Lenin a caracterizat concepțiile teoretice ale lui Stammler ca concepții scolastice, lipsite de orice urmă de conținut, iar atacurile lui critice împotriva marxismului ca exemple de „«definiții» absurde ale unui jurist de duzină, în cel mai rău sens al acestui ultim cuvînt" (vezi „Culegeri din Lenin", IV, pag. 33). – *624.*

Starîi maslodel – pseudonimul autorului articolului „Care sînt aspectele negative ale producției de unt și cum pot fi ele înlăturate", publicat în ziarul „Severnîi Krai" (Iaroslavl) nr. 223 din 25 iulie (6 august) 1899. (Numele adevărat al autorului nu a putut fi identificat.) – *272.*

Stebut, I. A. (1833–1923) – profesor, eminent agronom rus și fruntaș al vieții publice. A fost șef de catedră la Institutul agronomic din Gorigoreț'k, la Universitatea din Petersburg și la Academia de agricultură „Petru cel Mare" (astăzi Academia de agricultură „Timireazev" din Moscova). Începînd din 1898 – președinte al comitetului științific al ministerului agriculturii și al domeniilor statului. Organizatorul și unul dintre redactorii revistei „Agricultura din Rusia". Are un mare număr de lucrări cu privire la agricultură. – *22, 166, 198.*

www.dacoromanica.ro

Stolîpin, P. A. (1862–1911) – mare moşier, preşedinte al consiliului de miniştri şi ministru al afacerilor interne al Rusiei din 1906 pînă în 1911, asasinat la Kiev în 1911 de eserul Bogrov. De numele lui este legată perioada de cruntă reacţiune politică în care s-a aplicat pe scară largă pedeapsa cu moartea în scopul reprimării mişcării revoluţionare („reacţiunea stolîpinistă" 1907–1910). În 1907, la propunerea lui, ţarul a dizolvat Duma a II-a de stat şi a promulgat noua lege electorală din 3 iunie, care asigura în Dumă o majoritate contrarevoluţionară. Stolîpin a efectuat o reformă agrară în scopul de a se crea gospodării chiabureşti solide ca sprijin al absolutismului ţarist la sate. Dar încercarea de a consolida orînduirea burghezo-moşierească cu ajutorul cîtorva reforme de sus în interesul burgheziei şi moşierilor, în condiţiile menţinerii absolutismului, a suferit un eşec total. – *16.*

Stolpeanski, N. P. (n. în 1844) – profesor de istorie şi geografie la diferite instituţii de învăţămînt ; în 1860–1870 a fost unul dintre organizatorii şcolilor duminicale. Din însărcinarea Comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia, a descris în 1880–1890 meşteşugurile din satul Porecie-Rîbnoi din judeţul Rostov, gubernia Iaroslavl. Materialele acestei cercetări sînt publicate în vol. XIV al „Lucrărilor" Comisiei. – *298.*

Strokin, N. A. – autor al lucrării „Cultura inului în gubernia Pskov" (Petersburg, 1882). – *275, 277.*

Struve, P. B. (1870–1944) – economist burghez rus, publicist ; în ultimul deceniu al secolului trecut a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai „marxismului legal", iar apoi unul din „criticii marxismului". V. I. Lenin l-a numit „mare maestru al renegării" (Opere, vol. 13, E.S.P.L.P. 1957, pag. 488). Încă în prima sa lucrare „Note critice cu privire la problema dezvoltării economice a Rusiei" (1894), Struve, criticînd narodnicismul, a procedat la o „critică" a teoriei economice şi filozofice a lui K. Marx, căreia i-a adus unele „completări", s-a solidarizat cu reprezentanţii economiei politice burgheze vulgare, a propagat malthusianismul. La începutul secolului al XX-lea, el a rupt definitiv cu marxismul şi cu social-democraţia, a fost redactorul revistei burghezo-liberale „Osvobojdenie" (1902–1905) şi unul dintre organizatorii şi teoreticienii organizaţiei liberalo-monarhiste „Uniunea eliberării" (1904–1905). Cînd în 1905 se formează partidul cadeţilor, el devine membru al C.C. al acestui partid. După înfrîngerea revoluţiei din 1905–1907, Struve a alunecat pe panta naţionalismului ultrareacţionar ; de la începutul primului război mondial din 1914–1918, el este unul dintre ideologii agresivi ai imperialismului rus. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Struve a fost un duşman înverşunat al Puterii sovietice, membru al guvernului contrarevoluţionar al lui Vranghel, emigrant alb. Concepţiile lui Struve sînt criticate într-o serie întreagă de lucrări ale lui V. I. Lenin. – *16, 31, 86, 199, 202, 274, 275, 543, 625.*

Svirski, V. F. – inginer-tehnolog, tehnician al Consiliului zemstvei guberniei Vladimir la sfîrşitul deceniului al 9-lea al secolului al XIX-lea,

www.dacoromanica.ro

autor al lucrării „Fabricile, uzinele şi celelalte stabilimente industriale din gubernia Vladimir" (1890). – *527.*

Ş

Şahovskoi, N. V. (1856–1906) – preşedinte al Comitetului de cenzură din Petersburg, director al direcţiei generale pentru problemele presei ; prinţ. Autorul lucrărilor „Îndeletniciri sezoniere agricole" (Moscova, 1896), „Îndeletnicirile sezoniere agricole ale ţăranilor" (Petersburg, 1903). În lista de izvoare, anexată la cartea a doua, figurează „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" de V. Ilin. – *214, 228–229, 232, 234, 239, 248.*

Şcerbacev, V. S. – autorul lucrării „Privire asupra culturilor de tutun din Rusia", publicată din dispoziţia departamentului agriculturii în 1894. – *293.*

Şcerbina, F. A. (1849–1936) – statistician al zemstvelor, narodnic. Între 1884 şi 1903 a condus secţia de statistică a zemstvei Voronej. În 1907 a fost deputat în Duma a II-a de stat din partea partidului socialiştilor populişti. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a emigrat. A întocmit şi a publicat sub redacţia lui o serie de lucrări statistice, dintre care : „Gospodăria ţărănească din judeţul Ostrogojsk" (1887), „Culegere de date rezumative privind 12 judeţe din gubernia Voronej" (1897), „Bugetele ţărăneşti în funcţie de recolte şi de preţurile cerealelor" (1897). V. I. Lenin a criticat cu asprime metodele greşite de prelucrare a datelor statistice de către autor, care denaturau realitatea. – *137, 159, 160.*

Şeremetevii – familie de nobili, de aceeaşi origine cu familia conţilor Şeremetev care în deceniul al 7-lea poseda următoarele sate industriale : Bogorodsk, judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod – 2.590 de iobagi ; Iurin, judeţul Vasiliev, gubernia Nijni-Novgorod – 1.034 de iobagi etc. – *394.*

Şeremetevii – mari proprietari funciari aparţinînd uneia dintre cele mai vechi familii boiereşti, urmaşi ai feldmareşalului B. P. Şeremetev. Pînă în 1861 posedau circa 1.000.000 de deseatine de pămînt şi aveau peste 200.000 de iobagi. După reforma din 1861 posedau circa 300.000 de deseatine. Timp de două secole, pînă la sfîrşitul existenţei absolutismului ţarist, Şeremetevii au ocupat funcţii înalte la curte şi în guvern. – *451.*

Şişmarev, D. I. – autorul cărţii „Scurt studiu asupra industriei din regiunea căii ferate Nijni-Novgorod – Şuia-Ivanovo" (1892). – *535.*

T

Terentiev, I. M. – fabricant, proprietar al unei fabrici de pînzeturi în oraşul Şuia, fondată în 1866. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea la fabrică lucrau 1.160 de muncitori, valoarea producţiei ajungînd pînă la 1.800.000 de ruble. – *466.*

www.dacoromanica.ro

Tezeakov, N. I. (1859–1925) – a desfăşurat o importantă activitate în domeniul medicinei ; în 1884 a absolvit Universitatea din Kazan şi a lucrat ca medic igienist la zemstvele Herson, Saratov şi la alte zemstve. Autor a numeroase studii cu privire la condiţiile sanitare de muncă şi de trai ale muncitorilor agricoli. După Revoluţia Socialistă din Octombrie a depus o vastă activitate în domeniul ocrotirii sănătăţii în Uniunea Sovietică ; începînd din 1920 a lucrat la Comisariatul poporului pentru ocrotirea sănătăţii. V. I. Lenin a dat o apreciere pozitivă cărţii lui Tezeakov „Muncitorii agricoli şi organizarea controlului lor sanitar în gubernia Herson" (1896), arătînd totodată unele greşeli cu caracter narodnicist cuprinse în ea. – *216, 219, 221, 223–224, 227, 229, 232, 237, 238, 239, 240, 249.*

Tillo, A. A. (n. în 1849) – cercetător al meşteşugurilor din gubernia Kostroma. Pînă în 1875 a lucrat pe lîngă guvernatorul general din Orenburg ; din 1875 – consilier al Consiliului zemstvei guberniei Kostroma. Lucrările lui au fost publicate în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia", vol. IX, XIV, XV etc. – *413, 414.*

Timireazev, D. A. (1837–1903) – statistician rus, multă vreme a fost redactor al publicaţiilor „Anuarul ministerului de finanţe" şi „Buletinul finanţelor, industriei şi comerţului" ; a condus diferite lucrări statistice. Începînd din 1894 a condus secţia de economie agricolă şi de statistică a ministerului domeniilor statului ; a făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia ; membru al Societăţii de geografie din Rusia, membru corespondent al Societăţii de ştiinţe economice. Autorul multor lucrări de statistică industrială. – *450, 451.*

Trirogov, V. G. – statistician, vicepreşedinte al Comitetului gubernial de statistică din Saratov, autorul cărţii „Obştea şi dările" (1882). – *123, 145, 439.*

Tugan-Baranovski, M. I. (1865–1919) – economist burghez rus, în ultimul deceniu al secolului trecut reprezentant de vază al „marxismului legal", colaborator al revistelor „Novoe Slovo" (1897), „Nacealo" (1899) etc. ; unul dintre criticii marxismului. În perioada primei revoluţii burghezo-democratice din Rusia a făcut parte din partidul cadet. După Revoluţia Socialistă din Octombrie a luat parte activă la contrarevoluţia din Ucraina, fiind ministru de finanţe al Radei centrale ucrainene. Principalele lucrări ale lui Tugan-Baranovski din ultimul deceniu al secolului trecut sînt : „Crizele industriale în Anglia contemporană, cauzele şi influenţa lor asupra vieţii poporului" (1894), „Fabrica rusă în trecut şi în prezent", vol. I (1898) etc. – *31, 37, 39, 45, 202, 333, 465, 490, 511, 537, 625.*

U

Ure, Andrew (1778–1857) – chimist englez, scriitor şi economist, profesor la un colegiu din Glasgow. A scris numeroase lucrări în problemele chimiei şi economiei. Marx l-a numit pe Ure apologetul producţiei me-

www.dacoromanica.ro

canizate – Pindarul fabricii capitaliste (vezi „Capitalul" vol. I, Editura politică, 1960, ediția a IV-a, pag. 433, și vol. III, partea I, Editura pentru literatură politică, 1953, pag. 376). – *223.*

Uspenski, G. I. (1843–1902) – eminent scriitor și publicist rus, democrat-revoluționar. A colaborat la revistele „Sovremennik" și „Otecestvennie Zapiski". În 1862 a publicat prima sa povestire „Idila", iar 1865 a început să colaboreze la „Sovremennik", iar după interzicerea acestei reviste a fost colaborator permanent al revistei „Otecestvennie Zapiski". În scrierile sale, el înfățișează cu mare măiestrie asuprirea și lipsa de drepturi a sărăcimii de la orașe și a țărănimii, amarul și nevoile poporului exploatat de moșieri și de burghezia hrăpăreață. Cu toate concepțiile sale narodniciste, el a prezentat în mod realist dezvoltarea relațiilor capitaliste la sate și destrămarea obștii. V. I. Lenin l-a apreciat mult pe Uspenski, considerîndu-l drept „unul dintre cei mai buni scriitori care au descris viața țărănească", și în lucrările sale a citat adesea scrierile lui. – *301, 585.*

Uvarov, M. S. – autorul articolului „Despre influența îndeletnicirilor sezoniere asupra situației sanitare a Rusiei", publicat în revista „Buletinul igienei sociale, al medicinei legale și practice" pe 1896, iulie. – *564.*

V

V. V. – *vezi* Voronțov, V. P.

Varîpaev, F. M. (1818–1900) – fabricant din satul Pavlovo, județul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod, de origine țăran. La început a fost mic meșteșugar, apoi proprietar al unei fabrici de cuțite și instrumente chirurgicale, fondată în 1813. În 1890 în fabrică și în afara fabricii lucrau circa 200 de muncitori. Varîpaev a participat la multe expoziții, printre care expoziția din 1862 de la Londra. – *409.*

Varzer, V. E. (Varzar) (1851–1940) – economist și statistician rus. În 1875 a condus statistica zemstvelor în gubernia Cernigov, din 1894, timp de 24 de ani, a lucrat la ministerul comerțului și industriei. Din inițiativa lui, în perioada 1900–1908 au fost întreprinse vaste cercetări statistice în domeniul industriei din Rusia. Lucrarea „Industria meșteșugărească în județele Cernigov, Borzensk și Novozîbkov" (publicată în „Lucrările comisiei pentru cercetarea industriei meșteșugărești din Rusia", partea a V-a), pe care o menționează Lenin, a fost scrisă de Varzer. Un mare interes prezintă lucrările lui privind statistica grevelor din Rusia, precum și o serie de alte studii statistice-economice. După Revoluția Socialistă din Octombrie a lucrat la Consiliul superior al economiei naționale, la Direcția centrală de statistică, a predat în instituții de învățămînt superior. – *335.*

www.dacoromanica.ro

Vasilcikov, A. I. (1818–1881) – mare moşier, fruntaş al zemstvelor ca reprezentant al nobililor, economist şi publicist. Începînd din 1872 a fost preşedinte al Comitetului asociaţiilor de credit şi al asociaţiilor de împrumut şi economii din Petersburg, înfiinţat din iniţiativa lui. A publicat o serie de lucrări în problema agrară, a administraţiei locale şi a creditului. În lucrările sale „Sistemul de posesiune a pămîntului şi agricultura în Rusia şi în celelalte ţări din Europa" (1876), „Viaţa satului şi agricultura în Rusia" (1881) etc., el pleda pentru menţinerea obştii în Rusia, considerînd-o drept un mijloc pentru înlăturarea luptei de clasă. V. I. Lenin l-a caracterizat ca „moşier narodnicizant" care a criticat capitalismul de pe poziţii reacţionare. – *161, 193.*

Veazovov, S. V. (1812–1885) – proprietar al unei mari fabrici de pîslă din oraşul Arzamas ; numărul muncitorilor din întreprinderile lui atingea cifra de 300, fără a mai socoti pe muncitorii sezonieri. A făcut un larg comerţ cu mărfurile lui în ţară şi în străinătate (Germania, Austria). – *382.*

Veresaev, V. (Smidovici, V. V.) (1867–1945) – scriitor rus, prin pregătirea şi începuturile activităţii sale, medic ; în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-a alăturat „marxiştilor legali". Ca scriitor a devenit cunoscut în 1895, după publicarea povestirii sale „Fără drum". Veresaev este unul dintre continuatorii realismului critic rus. V. I. Lenin a folosit tipurile create de Veresaev pentru a caracteriza situaţia grea a oamenilor muncii din Rusia de după reformă. – *264.*

Vesin, L. P. (1850–1895) – publicist, a lucrat la ministerul de finanţe. Autor al unei serii de articole cu privire la industria de fabrică din Rusia şi la îndeletnicirile sezoniere. Materiale din lucrarea sa „Însemnătatea îndeletnicirilor sezoniere în viaţa ţărănimii din Rusia" au fost folosite de V. I. Lenin în cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". – *563, 565.*

Veşneakov, V. I. (1830–1906) – economist şi statistician burghez, membru al Consiliului de stat. A pus bazele statisticii agricole curente pe scara întregului stat, statistică ce a existat timp de cîteva decenii. Autorul lucrărilor : „Industria din Rusia şi nevoile ei", publicată în „Vestnik Evropî" pe 1870, vol. V, cartea X, octombrie ; „Notice sur l'état actuel de l'industrie domestique en Russie" („Studiu asupra industriei casnice din Rusia") (1873) şi altele. Ca reprezentant al ministerului domeniilor statului a făcut parte din Comisia pentru cercetarea industriei meşteşugăreşti din Rusia. – *490.*

Vibleaev, P. A. (1869–1928) – statistician şi agronom, narodnic liberal. A condus secţia economică a Consiliului zemstvei Tver, iar din 1907 pînă în 1917 a condus secţia de statistică a Consiliului zemstvei Moscova. Autor al unei serii de lucrări statistice cu privire la gospodăria ţărănească din Rusia ţaristă în care neagă diferenţierea de clasă a ţărănimii şi face apologia obştii ţărăneşti. În timpul guvernului provizoriu burghez, el a fost ministru-adjunct al agriculturii. În anii Puterii sovietice, Vihleaev a lucrat la Direcţia centrală de statistică şi a fost profesor la instituţiile de învăţămînt superior din Moscova. – *114, 115. 135.*

www.dacoromanica.ro

Vinius, A. D. (m. în 1652) – negustor şi fabricant. A venit din Olanda în Rusia în 1627, s-a ocupat cu comerţul de cereale la Arhanghelsk. În 1637 a construit lîngă Tula prima turnătorie de fontă şi prima uzină de prelucrare a fierului. În 1646 a dobîndit cetăţenia rusă şi a fost trecut în rîndurile nobilimii moscovite. – *414.*

Voinov, L. I. (1853–1905) – medic de zemstvă, începînd din 1880 a lucrat la spitalul din Ust-Ijorsk (gubernia Petersburg). A colaborat la revistele : „Mediţinski Vestnik" şi „Vraci". Autor al unei serii de studii în domeniul medicinei, precum şi al lucrării „Producţia de cutii de carton din punctul de vedere al condiţiilor sanitare (Din raportul pe perioada 1889–1891 prezentat la adunarea zemstvei judeţului Petersburg)". – *528.*

Volghin, A. – *vezi* Plehanov, G. V.

Voronţov, V. P. (V.V.) (1847–1918) – economist şi publicist, unul dintre ideologii narodnicismului liberal din perioada 1880–1890, autorul cărţilor : „Destinele capitalismului în Rusia" (1882), „Curentele de la noi" (1893), „Studii de economie teoretică" (1895) şi altele, în care neagă dezvoltarea capitalismului în Rusia, proslăveşte mica producţie de mărfuri şi idealizează obştea ţărănească. Voronţov a propovăduit împăcarea cu guvernul ţarist şi s-a ridicat cu hotărîre împotriva marxismului. Concepţiile lui Voronţov au fost aspru criticate în multe lucrări ale lui V. I. Lenin. – *5, 9, 23, 25–30, 32, 47, 52, 53, 61–63, 67–69, 71, 74, 77, 78, 90, 96–98, 101, 128, 136, 145, 172, 174, 175, 200, 219, 225, 257, 264, 265, 289, 309, 310, 314, 327, 331, 350, 357, 368–369, 370, 424, 440.*

W

Wagner, Adolf-Henrich-Gotthilf (1835–1917) – economist burghez german şi om politic reacţionar. Ca reprezentant al „socialismului de catedră", Wagner a propagat reformismul burghezo-liberal, considerînd că exploatarea muncitorilor de către capitalişti poate fi înlăturată de către stat prin lege. A colaborat activ cu Bismarck şi a fost unul dintre fruntaşii partidului social-creştin. Concepţiile economice reacţionare ale lui Wagner au fost folosite de hitlerişti în demagogia lor „socialistă" şi în proslăvirea statului fascist.

Principalele lucrări ale lui Wagner sînt : „Concepţiile generale sau teoretice asupra economiei naţionale" (1879), „Bazele economiei politice" (1892–1894). – *49.*

Webb, Sidney (1859–1947) şi *Beatrice* (1858–1943) – cunoscuţi militanţi pe tărîm social din Anglia. Au scris împreună o serie de lucrări de istorie şi teorie a mişcării muncitoreşti. Principala lor lucrare este : „Industrial Democracy", Londra, 1897 („Teoria şi practica trade-unionismului englez", 1897). V. I. Lenin a tradus în limba rusă primul volum al acestei lucrări şi a redactat volumul al doilea. Cartea a apărut în Rusia în 1900–1901. În lucrările lor, soţii Webb au dezvoltat ideea posibilităţii

www.dacoromanica.ro

rezolvării problemei muncitoreşti prin reforme în condiţiile regimului burghez.

Sidney Webb (ulterior lord Passefield) este unul dintre întemeietorii organizaţiei reformiste „Societatea fabienilor", membru al parlamentului începînd din 1922, ministru al comerţului în 1924 şi ministru al dominioanelor şi coloniilor în 1929.

După 1917 soţii Webb au avut o atitudine de simpatie faţă de Uniunea Sovietică. – *524, 577.*

Werner, K. A. (1850–1902) – statistician al zemstvelor de orientare narodnicistă. În anii 1880–1889 a lucrat la secţia de statistică a Consiliului zemstvelor guberniale Moscova şi Taurida. Din 1895 – profesor de economie agricolă la Institutul de agronomie din Moscova. Autor al unei serii de lucrări privind gospodăria ţărănească şi meşteşugurile. Principalele sale lucrări sînt : „Gospodăria ţărănească în judeţul Melitopol" (1887), „Anuarul guberniei Taurida" (1889), „Meşteşugurile din judeţul Bogorodsk, gubernia Moscova" (1890) etc. – *69.*

Wieser, Friedrich (1851–1926) – profesor, unul dintre cei mai de seamă economişti ai „şcolii austriece" a economiei politice burgheze, care a încercat să infirme teoria marxistă a valorii bazate pe muncă şi să-i substituie teoria subiectivă a „utilităţii marginale" a mărfurilor. Wieser considera că sursa profitului este productivitatea capitalului, şi nu plusvaloarea. Lucrările lui Wieser au un caracter burghez-apologetic. – *625.*

Z

Zavealovii – proprietari ai unei uzine de produse metalice înfiinţată în 1827 în satul Vorsma, judeţul Gorbatov, gubernia Nijni-Novgorod. În 1897 la uzină şi în afara ei lucrau circa 800 de muncitori. – *406, 408, 409.*

Zeninii – fabricanţi de mobile din gubernia Moscova, aveau o fabrică de cherestea înfiinţată în jurul anului 1845 ; din 1874 – un depozit de mobile şi furnire la Moscova ; în afară de muncitorii salariaţi, pentru Zenini lucrau şi mici meşteşugari. – *429.*

Zubkovii – fabricanţi din regiunea Ivanovo-Voznesensk, proprietari ai unei ţesătorii înfiinţate la sfîrşitul deceniului al 3-lea al secolului al XIX-lea, în care se producea stambă şi aţică ; în 1850–1860 au introdus maşini cu aburi ; în ultimul deceniu al secolului trecut la fabrică lucrau circa 1.000 de muncitori. – *535.*

Zveghinţev, I. A. (1840–1913) – membru al consiliului ministerului de interne în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. A fost preşedinte al comisiei speciale de pe lîngă secţia zemstvelor din minister, înfiinţată la 27 mai 1894, care avea sarcina de a studia problema reglementării îndeletnicirilor sezoniere şi de a elabora măsuri de reglementare a strămutărilor muncitorilor agricoli. – *232.*

www.dacoromanica.ro

DATE PRIVIND MUNCA LUI V. I. LENIN LA LUCRAREA „DEZVOLTAREA CAPITALISMULUI ÎN RUSIA"

1896

Ianuarie, 2 (14) — Într-o scrisoare către A. K. Cebotareva, trimisă din închisoarea de la Petersburg, Lenin arată că intenționează să scrie o lucrare, expune planul studiului și roagă să i se trimită la închisoare cărțile specificate în lista întocmită de el.

Începutul lunii ianuarie — In închisoare, Lenin începe să lucreze intens la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Ianuarie, 16 (28) — Într-o scrisoare adresată mamei sale, Maria Aleksandrovna Ulianova, Lenin o roagă să-i procure culegerile editate de zemstvele guberniilor Tver, Nijni-Novgorod și Saratov, pe care, împreună cu „Culegerea de statistici militare" și cu Culegerea de date rezumative, să le depună la magazia închisorii, de unde el va putea lua cărțile necesare pentru lucrarea sa.

Ianuarie 1896 – februarie 1897 — De două ori pe săptămînă (miercurea și sîmbăta), Lenin primește la închisoare cărțile necesare pentru lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", pe care sora sa A. I. Ulianova-Elizarova i le aduce de la biblioteca Societății imperiale de științe economice, de la biblioteca Academiei de Științe și de la alte biblioteci publice din Petersburg.

1897

Februarie, 17– mai, 8 (martie, 1 – mai, 20) — În drum spre Siberia răsăriteană, unde fusese deportat, Lenin continuă să lucreze la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Martie, 9 – aprilie, 30 (martie, 21 – mai, 12) — În timpul șederii la Krasnoiarsk, Lenin studiază problemele dezvoltării economice a Rusiei, folosind în acest scop diferite cărți din biblioteca negustorului G. V. Iudin. Printre altele, Lenin studiază

www.dacoromanica.ro

primele două volume ale „Atlasului statistic al principalelor ramuri ale industriei de fabrică din Rusia europeană, cu lista nominală a fabricilor și uzinelor", întocmit de D. A. Timireazev.

Martie, 10 (22) — Într-o scrisoare trimisă de la Krasnoiarsk la Moscova surorii sale Maria Ilinicina, Lenin o informează că acceptă propunerea ei de a face extrase din diferite cărți aflate la biblioteca Rumeanțev (astăzi Biblioteca de stat „V. I. Lenin" a U.R.S.S.) și de care Lenin avea nevoie în munca sa la „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Martie, 16 (28) — Într-o scrisoare adresată mamei sale, M. A. Ulianova, Lenin anunță că în drum el a parcurs „cărțile luate pentru scurt timp" și că le va retrimite din Krasnoiarsk.

Martie, 26 (aprilie, 7) — Într-o scrisoare trimisă de la Krasnoiarsk la Moscova mamei sale, M. A. Ulianova, Lenin roagă pe sora sa Anna Ilinicina să-i procure cărțile indicate în lista trimisă, care-i erau necesare pentru lucru.

Aprilie, 5 (17) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin roagă să fie accelerată trimiterea cărților necesare pentru lucrarea sa.

Aprilie, 17 (29) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin anunță că și-a procurat cîteva cărți de statistică necesare pentru lucrarea sa. Totodată, roagă să-i fie trimise la Krasnoiarsk cărțile sale.
Într-o scrisoare adresată surorii sale Anna Ilinicina, Lenin roagă să i se cumpere culegeri de statistici și alte cărți necesare pentru lucrarea sa „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Mai, 8 (20) – decembrie — Aflîndu-se în deportare în satul Șușenskoe, districtul Minusinsk, gubernia Ienisei, Lenin continuă munca de elaborare a cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Mai, 18 (30) — Într-o scrisoare trimisă din Șușenskoe la Moscova surorii sale Maria Ilinicina, Lenin o anunță că a primit extrasele făcute de ea din diferite cărți de la biblioteca Rumeanțev care-i erau necesare pentru lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" și roagă să i se trimită cataloage de cărți, „îndeosebi de la anticari și în special de la cei din străinătate".

www.dacoromanica.ro

Mai, 25 (iunie, 6) Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin roagă să i se facă abonamente la unele ziare şi reviste şi, de asemenea, să i se trimită în banderolă o serie de cărţi, precum şi cît mai multe cataloage de la anticari, biblioteci, librării etc.
Lenin întreabă pe Anna Ilinicina dacă are acces la vreo bibliotecă publică din Moscova (biblioteca universităţii sau cea a Societăţii juridice), pentru a putea lua cărţi pe termen de două luni şi a i le trimite în banderolă.

Iunie, 15 (27) Într-o scrisoare către M. T. Elizarov, Lenin arată că a primit lada cu cărţi trimisă şi întreabă ce cărţi noi au fost cumpărate.

Iulie, 1 (13) Lenin trimite la Krasnoiarsk două scrisori în legătură cu cărţile sale, una dintre ele cuprinzînd banii necesari pentru acoperirea diferenţei de taxă la coletul cu cărţi.

August, 16 (28) Într-o scrisoare către P. B. Akselrod, Lenin arată că „lucrează cîte puţin la lucrarea sa cea mare", adică la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Decembrie, 10 (22) Într-o scrisoare către Maria Ilinicina, Lenin anunţă că a primit volumul al doilea al „Materialelor" referitoare la gubernia Veatka.

Decembrie, 21 (2 ianuarie 1898) Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin roagă să i se trimită următoarele cărţi în limba franceză : K. Marx. Misère de la philosophie. 1896. Paris. Fr. Engels. La force et l'économie dans le développement social. K. Marx. Critique de la philosophie du droit de Hegel. 1895.

1898

Ianuarie, 4 (16) Într-o scrisoare către M. T. Elizarov, Lenin roagă să i se trimită la Şuşenskoe numărul din revista „Lucrările societăţii imperiale de ştiinţe economice", care cuprinde referatul lui M. A. Lozinski „Proprietatea funciară ţărănească şi măsurile pentru preîntîmpinarea proletarizării ţăranilor", ţinut la 13 decembrie 1897.

Ianuarie, 24 (februarie, 5) Într-o scrisoare trimisă din Şuşenskoe Annei Ilinicina, Lenin roagă să i se cumpere la Moscova următoarele cărţi : Kablukov. „Prelegeri de economie agricolă" şi V.V. „Studii asupra industriei meşteşugăreşti".

www.dacoromanica.ro

Februarie, 7 (19) — Într-o scrisoare adresată mamei sale, M. A. Ulianova, Lenin o roagă să trimită Nadejdei Konstantinovna Krupskaia lista de cărţi întocmită de el, pentru ca N. K. Krupskaia să le caute la Petersburg. Această listă cuprindea culegeri de date statistice şi alte cărţi.

Februarie, 14 (26) — De la Şuşenskoe, Lenin trimite în banderolă, recomandat, Annei Ilinicina la Moscova cărţi luate de el de la diferite biblioteci.

Iunie, 7 (19) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin anunţă că a primit, în sfîrşit, lada cu cărţi care se afla în drum de mai bine de un an.

Iunie, 15 (27) — Într-o scrisoare adresată Annei Ilinicina, Lenin o roagă să se înţeleagă cu bibliotecile „pentru a stabili condiţii precise de trimitere a cărţilor şi de restituire a lor şi pentru a statornici totodată legături regulate etc."

Între 11 şi 25 septembrie (23 septembrie şi 7 octombrie) — În timpul unei deplasări la Krasnoiarsk, Lenin lucrează la biblioteca orăşenească locală şi la biblioteca negustorului Iudin, scoţînd materiale pentru cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Octombrie, 11 (23) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin anunţă că a terminat în ciornă cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" şi că a început să lucreze la redactarea ei definitivă.

Noiembrie, 1 (13) — Într-o scrisoare către M. I. Ulianova, Lenin roagă pe Anna Ilinicina ca, atunci cînd va merge la Petersburg, să găsească un editor pentru cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", din care primele două capitole vor fi expediate peste 7–10 zile.

Între 7 şi 11 (19 şi 23) noiembrie — Lenin trimite de la Şuşenskoe la Podolsk pe adresa mamei sale primele două capitole ale cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", împreună cu prefaţa.

În aceeaşi zi, într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin o roagă să se intereseze la M. I. Vodovozova dacă n-ar fi dispusă să editeze cartea şi totodată comunică în ce condiţii ar dori el să fie editată şi condiţiile grafice în care ar fi de dorit să apară.

Lenin termină pregătirea pentru tipar a capitolului al 3-lea *din* cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

www.dacoromanica.ro

Noiembrie, 22 (decembrie, 4) — Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin anunță că este de acord cu propunerea lui M. I. Vodovozova cu privire la editarea cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" și roagă pe sora sa să stabilească cu editoarea condițiile tehnice ale editării și modalitatea efectuării corecturii ; el anunță că capitolul al 3-lea al cărții e transcris pe curat și că peste cîteva zile va termina și capitolul al 4-lea, adică jumătate din lucrare ; el speră că peste două săptămîni va expedia ambele capitole.

Noiembrie, 28 (decembrie, 10) — Într-o scrisoare adresată mamei sale, M. A. Ulianova, și fratelui său Dmitri Ilici, Lenin anunță că a terminat prima jumătate a cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Decembrie, 6 (18) — Într-o scrisoare către Anna Ilinicina și Mark Timofeevici Elizarov, Lenin îi roagă să se intereseze la M. I. Vodovozova cînd va apărea cartea ; el sfătuiește ca la editarea cărții să se folosească caractere mai mici, iar tabelele să fie tipărite cu petit.

Decembrie, înainte de 12 (24) — Lenin scrie secției de statistică a Consiliului zemstvei guberniei Tver cu rugămintea de a i se trimite Culegerea de date rezumative (vol. XIII ; partea I, 1897).

Decembrie, 12 (24) — De la Șușenskoe, Lenin trimite în banderolă, recomandat, pe adresa mamei sale la Podolsk capitolele al 3-lea și al 4-lea din cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

În aceeași zi, Lenin scrie Annei Ilinicina, rugînd-o să facă două îndreptări în manuscrisul cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Decembrie, 20 (1 ianuarie 1899) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin roagă să i se procure broșura cu articolul lui N. Karîșev „Materiale cu privire la economia națională a Rusiei", partea a 2-a, reprodusă din „Buletinul Institutului agronomic din Moscova", nr. 2, 1898.

Decembrie, 28 (9 ianuarie 1899) — Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin anunță că a terminat capitolele al 5-lea și al 6-lea ale cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", dînd totodată indicații în legătură cu editarea cărții și cu efectuarea corecturii.

www.dacoromanica.ro

1899

Ianuarie, 10 (22) — Lenin trimite M. A. Ulianovei o scrisoare în legătură cu editarea cărții și o anunță că în curînd va expedia capitolele al 5-lea și al 6-lea ale cărții; totodată el anexează un adaos la capitolul al 2-lea. Lenin insistă să se facă trei corecturi, și nu două (ultima urmînd a fi făcută la Moscova), și roagă ca în aceste probleme Anna Ilinicina să se adreseze direct corectorului.

Ianuarie, 17 (29) — De la Șușenskoe, Lenin trimite în banderolă, recomandat, pe adresa mamei sale la Podolsk capitolele al 5-lea și al 6-lea împreună cu sumarul cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin întreabă dacă a început tipărirea cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", cît timp necesită tipărirea unei coli și dacă Anna Ilinicina face ultima corectură. Totodată Lenin roagă să i se trimită în pagini cîteva coli de la începutul cărții.

Ianuarie, 24 (februarie, 5) — Într-o scrisoare către Maria Ilinicina, la Bruxelles, Lenin o anunță că lucrează intens pentru terminarea cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Ianuarie, 26 (februarie, 7) — Într-o scrisoare către fratele său Dmitri Ilici, Lenin îl roagă să comunice editurii greșeala observată de el la începutul paragrafului al doilea din capitolul al IV-lea al cărții.

Ianuarie, 30 (februarie, 11) — Lenin termină pregătirea pentru tipar a cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Februarie, 3 (15) — Lenin trimite de la Șușenskoe pe adresa mamei sale, M. A. Ulianova, la Podolsk, capitolele al 7-lea și al 8-lea ale cărții, sumarul lor și două anexe la capitolul al 7-lea (II și III).

Februarie, 7 (19) — Într-o scrisoare către M. A. Ulianova, Lenin anunță că cu poșta următoare va trimite încă un mic adaos la capitolul al 7-lea al cărții.

Februarie, 13 (25) — Lenin expediază de la Șușenskoe pe adresa mamei sale, la Podolsk, adaosul la capitolul al 7-lea al cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin îi mulțumește ei și fratelui pentru grija cu care s-au ocupat de editarea cărții, precum și statisticianului V. I. Ionov pentru corectura făcută la tabelele statistice.

www.dacoromanica.ro

Februarie, 28 (martie, 12) — Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin înştiinţează că a primit primele coli curate ale cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" şi anexează o listă cu greşeli de tipar.

Într-o scrisoare către M. T. Elizarov, Lenin se pronunţă asupra observaţiilor făcute de acesta pe marginea cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Martie, 17 (29) — Într-o scrisoare către Anna Ilinicina, Lenin anunţă că a primit colile curate cuprinzînd capitolele al 2-lea şi al 3-lea ale cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" şi enumeră greşelile de tipar pe care le conţin. Totodată Lenin trimite un Post-scriptum la prefaţă şi o listă de cunoscuţi cărora roagă să li se trimită cartea după ce va ieşi de sub tipar.

Martie, 24–31 (aprilie, 5–12) — Sub semnătura *Vladimir Ilin,* iese de sub tipar prima ediţie a cărţii lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie".

Martie — Sub titlul „Înlăturarea gospodăriei bazate pe clacă de către gospodăria capitalistă în agricultura rusă contemporană" se publică în nr. 3 al revistei „Nacealo" primele şase paragrafe ale capitolului al 3-lea al cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Aprilie, 1 (13) — Lenin primeşte de la Anna Ilinicina colile 11–16 ale cărţii.

Aprilie, 4 (16) — Lenin trimite Annei Ilinicina o listă cu greşelile de tipar găsite în colile 11–16 ale cărţii sale.

Aprilie, 27 (mai, 9) — Într-o scrisoare către A. N. Potresov, Lenin îi anunţă apariţia cărţii „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", arătînd totodată că Post-scriptumul său la prefaţă a întîrziat, a ajuns în mîinile cenzurii prealabile şi „a avut de suferit".

Aprilie, 28 (mai, 10) — În ziarul „Russkie Vedomosti" apare un anunţ cu privire la apariţia cărţii: „*Vladimir Ilin.* Dezvoltarea capitalismului în Rusia. Procesul formării pieţei interne pentru marea industrie. Preţul 2 ruble şi 50 de copeici, 480 de pagini".

Octombrie — În revista „Obrazovanie" nr. 10 se publică o recenzie a lui B. V. Avilov la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

www.dacoromanica.ro

1900

Ianuarie, 19 (februarie, 1) — Lenin începe să lucreze la articolul „O critică necritică", care constituie un răspuns la recenzia ostilă a lui P. N. Skvorțov la cartea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

Aprilie, înainte de 30 (12 mai) — Lenin primește de la M. M. Filipov, redactor la revista „Naucinoe Obozrenie", o scrisoare în care este înștiințat că cenzorul a tăiat aproape o treime din articolul „O critică necritică".

Mai-iunie — Articolul lui Lenin „O critică necritică (În legătură cu articolul d-lui P. Skvorțov «Fetișismul mărfii» din nr. 12 al revistei «Naucinoe Obozrenie» pe 1899)" apare în nr. 5–6 al revistei „Naucinoe Obozrenie" pe 1900.

1902

Aprilie, 2 (15) — Într-o scrisoare trimisă de la München la Samara mamei sale, M. A. Ulianova, Lenin roagă să i se trimită cît mai multe din cărțile sale rusești și „chiar *toată* statistica", căreia el îi duce dorul și pe care ar vrea „s-o aducă *toată* la el".

1905-1907

Lenin pregătește ediția a doua a cărții sale „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", făcînd completări substanțiale la o serie de capitole.

1907

Iulie — În Finlanda, unde se afla în acel timp, Lenin scrie prefața la ediția a doua a cărții „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

1908

Martie — În „Knijnaia Letopis" nr. 10 apare un anunț cu privire la apariția ediției a doua, completate, a cărții lui Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia".

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

Pag.

Prefață . . . . . VII–XV

I

DEZVOLTAREA CAPITALISMULUI ÎN RUSIA. *Procesul formării pieței interne pentru marea industrie* 1

Prefață la ediția întîi 5

Prefață la ediția a doua 13

Capitolul I. Greșelile teoretice ale economiștilor-narodnici 21

I. Diviziunea socială a muncii 21

Sporirea numărului ramurilor industriale 21. — Crearea pieței interne ca urmare a diviziunii sociale a muncii 22. — Manifestarea acestui proces în agricultură 22—23. — Concepțiile economiștilor-narodnici 23.

II. Creșterea populației industriale pe seama celei agricole 23

Legătura necesară dintre acest fenomen și natura însăși a economiei de mărfuri și a economiei capitaliste 23—25.

III. Ruinarea micilor producători 25

Concepția greșită a narodnicilor 25—26. — Concepția autorului „Capitalului" asupra acestei probleme 26.

IV. Teoria narodnicistă despre imposibilitatea realizării supravalorii 27

Esența teoriei d-lor V. V. și N.—on ; caracterul ei greșit 27—31. — Introducerea greșită a „pieței externe" în problema realizării 28—32. — Caracterizarea superficială a capitalismului la scriitorii menționați mai sus 32—33.

V. Concepțiile lui A. Smith asupra producției și circulației întregului produs social în societatea capitalistă și critica făcută de Marx acestor concepții . . . 33

Omiterea de către A. Smith a capitalului constant 33—35. — Influența acestei greșeli asupra teoriei venitului național 35—36.

www.dacoromanica.ro

VI. Teoria realizării a lui Marx 37

Principalele premise ale teoriei lui Marx 37—38. — Realizarea produsului în condițiile reproducției simple 38—39. — Concluzia principală care rezultă din teoria realizării a lui Marx 39—40. — Însemnătatea consumului productiv 40—44. — Contradicția dintre tendința spre creșterea nemărginită a producției și caracterul mărginit al consumului 44—46.

VII. Teoria venitului național 46

Proudhon 46—47. — Rodbertus 48—49. — Economiștii contemporani 48—49. — Marx 49—51.

VIII. De ce are nevoie o națiune capitalistă de piață externă ? 51

Cauzele necesității pieței externe 51—54. — Piața externă și caracterul progresist al capitalismului 53—54.

IX. Concluzii la capitolul I 54

Rezumat al tezelor analizate mai sus 54—56. — Fondul problemei pieței interne 56.

Capitolul al II-lea. Descompunerea țărănimii . . 57—175

I. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la Novorossia 57

Grupurile economice ale țărănimii 57—58. — Agricultura cu caracter comercial și cumpărarea-vînzarea forței de muncă 59. — Grupul superior ; concentrarea pămîntului 60, a inventarului viu și mort 60, productivitatea superioară a muncii 61—62. — Raționamentele d-lui V. V. despre lipsa de cai la țărani 62. — Angajarea de muncitori agricoli și raționamentele d-lui V. V. asupra acestui fenomen 63—64. — Grupul inferior al țărănimii ; darea pămîntului în arendă 64—66. — Grupul mijlociu, instabilitatea lui 66—67. — D-nii V. V. și Karișev despre arendarea țărănească 68—70. — Atitudinea narodnicilor față de studiul d-lui Postnikov 71.

II. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Samara 72

Date cu privire la gospodăria diferitelor grupuri ale țărănimii din județul Novouzensk 72—74. — Posesiunea și folosirea pămîntului de către diferitele grupuri 74—76. — D-l Karișev despre arendă și prețul cerealelor 76. — Munca salariată : crearea pieței interne prin descompunerea țărănimii 77—78. — Proletariatul sătesc din gubernia Samara 78—79.

III. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Saratov 79

Date cu privire la gospodăria diferitelor grupuri 79—80. — Angajarea de muncitori agricoli 80—81. — „Îndeletnicirile în afara gospodăriei" în statistica zemstvelor 81—82. — Arendările 83. — Raționamentele cu privire la arendări ale d-lor Karișev. N.—on, Maress 83—87. — Comparație între județul Kamîșin și alte județe 88—89. — Însemnătatea problemei grupării gospodăriilor țărănești 89—92.

www.dacoromanica.ro

IV. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Perm 92

Date cu privire la gospodăria diferitelor grupuri 92—95. — Angajarea de muncitori agricoli şi zileri şi însemnătatea acestui fenomen 95—96. — Îngrăşarea pămîntului 97. — Unelte perfecţionate 97. — Stabilimentele comerciale-meşteşugăreşti 97—99.

V. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Orel 99

Date cu privire la gospodăria diferitelor grupuri 99—100. — Caracterul incomplet al tabloului descompunerii după datele cu privire la gubernia Orel 101.

VI. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la gubernia Voronej 102

Metodele de clasificare în culegerile cu privire la gubernia Voronej 102. — Date cu privire la judeţul Zadonsk 103—105. — Îndeletniciri în afara gospodăriei 105—107.

VII. Datele statistice ale zemtsvelor cu privire la gubernia Nijni-Novgorod 107

Date cu privire la grupuri de gospodării pe trei judeţe 107—110.

VIII. Analiza datelor statistice ale zemstvelor cu privire la alte gubernii 110

Gubernia Novgorod, judeţul Demeansk 109—111. — Gubernia Cernigov, judeţul Kozelet 111. — Gubernia Ienisei 112—113. — Gubernia Poltava, trei judeţe 111—112. — Gubernia Kaluga 114. — Gubernia Tver 114—115.

IX. Totalizarea datelor statistice ale zemstvelor cu privire la descompunerea ţărănimii analizate mai sus 115

Metodele totalizării 115—117. — Tabelul rezumativ şi diagrama 118—121 şi 128—129. — Analiza diferitelor coloane ale diagramei 122—127. — Comparaţie între diferite regiuni după gradul de descompunere 127—129.

X. Datele totalizatoare ale statisticii zemstvelor şi ale recensămîntului cailor buni pentru armată . . . 129

Datele statistice ale zemstvelor cu privire la 112 judeţe din 21 de gubernii 129—130. — Datele recensămîntului cailor buni pentru armată cu privire la 49 de gubernii din Rusia europeană 131. — Însemnătatea acestor date 132—133.

XI. Compararea recensămintelor din 1888—1891 şi 1896—1900 ale cailor buni pentru armată . . 134

Date cu privire la 48 de gubernii din Rusia europeană 134—135. — Exerciţiile statistice ale d-lor Vihleaev şi Cernenkov 136.

XII. Datele statistice ale zemstvelor cu privire la bugetele ţărăneşti 136

Caracterul datelor şi metodele de prelucrare 136—138. — (A). Rezultatele generale ale bugetelor 138—145. —

www.dacoromanica.ro

Mărimea cheltuielilor şi veniturilor 138—139. — Compoziţia cheltuielilor 139. — Compoziţia veniturilor 140—141. — Partea băneasca a bugetelor 142—143. — Însemnătatea dărilor 144—145. — (B) Caracterizarea agriculturii ţărăneşti 145—151. — Date generale cu privire la gospodării 145—146. — Bunuri şi inventar 146—147. — Cheltuieli pentru gospodărie 148—149. — Venitul provenit din agricultură 149. — O excepţie aparentă 150. — (C) Caracterizarea nivelului de trai 150—160. — Cheltuielile pentru hrană în natură 150—151. — Cheltuielile pentru hrană în bani 152. — Celelalte cheltuieli pentru consumul individual 153. — Cheltuielile în bani pentru consumul individual şi cel productiv 154. — D-l N.—on despre „pătura" superioară a ţărănimii 154—155. — Comparaţie între nivelul de trai al ţăranilor şi al muncitorilor de la sate 156—157. — Metodele d-lui Şcerbina 158—160.

XIII. Concluzii la capitolul al II-lea 160

Însemnătatea economici bazate pe producţia de mărfuri 160. — 1) Contradicţiile capitaliste din cadrul obştii 160—161. — 2) „Deşţărănirea" 161. — 3) Caracterizarea acestui proces în „Capitalul" 162—164. — 4) Burghezia ţărănească 164—165. — 5) Proletariatul sătesc. Tipul european al muncitorului de la sate cu lot 165—168. — 6) Ţărănimea mijlocie 169—170. — 7) Formarea pieţei interne pentru capitalism 169—170. — 8) creşterea descompunerii; însemnătatea migraţiilor 170. — 9) Capitalul comercial şi capitalul cămătăresc. Tratarea problemei în teorie. Legătura dintre aceste forme ale capitalului şi capitalul industrial 171—174. — 10) Munca în dijmă şi influenţa ei asupra descompunerii ţărănimii 174—175.

Capitolul al III-lea. Trecerea proprietarilor funciari de la gospodăria bazată pe clacă la gospodăria capitalistă . . . . . 179—240

I. Principalele trăsături ale gospodăriei bazate pe clacă 179

Esenţa sistemului economic feudal şi condiţiile lui 179—181.

II. Îmbinarea sistemului de gospodărie bazat pe clacă cu sistemul capitalist de gospodărie 181

Rămăşiţele sistemului vechi după reformă 181—182. — Sistemul de gospodărie bazat pe munca în dijmă şi sistemul capitalist de gospodărie 183; răspîndirea lor relativă 183—187. — Trecerea sistemului de gospodărie bazat pe munca în dijmă la sistemul capitalist de gospodărie 187—188.

III. Caracterizarea sistemului muncii în dijmă . . . 187

Formele muncii în dijmă 189. — Arenzile plătite în natură şi însemnătatea lor 189—190. — Retribuirea muncii în cazul muncii în dijmă 190—193. — Dependenţa personală în condiţiile muncii în dijmă 193—194. — Caracterizarea generală a muncii în dijmă 194.

IV. Decăderea sistemului muncii în dijmă 194

Două categorii de muncă în dijmă 195—196. — Însemnătatea descompunerii ţărănimii 196—197. — Părerea d-lui Stebut 198. — Părerile publiciştilor 198—199.

www.dacoromanica.ro

V. Cum privesc problema narodnicii 200
Idealizarea muncii în dijmă 200—201. — Raționamentele d-lui Kablukov 201—204.

VI. Istoricul gospodăriei lui Engelhardt 204
Situația inițială a gospodăriei și caracterul schimbărilor ei treptate 204—208.

VII. Folosirea mașinilor în agricultură 209
Cele patru perioade în dezvoltarea construcțiilor de mașini agricole 209—210. — Caracterul incomplet al statisticii oficiale 210—212. — Date cu privire la folosirea diferitelor mașini agricole 212—218.

VIII. Însemnătatea mașinilor în agricultură 218
Caracterul capitalist al folosirii mașinilor 218—220. — Rezultatele folosirii mașinilor 220—225. — Inconsecvența narodnicilor 225—226.

IX. Munca salariată în agricultură 226
„Îndeletnicirile sezoniere agricole" 226—227, însemnătatea lor 227—228, proporțiile lor 228—229. — Numărul muncitorilor agricoli în toată Rusia europeană 229—231.

X. Însemnătatea muncii salariate în agricultură . . 231
Situația muncitorilor agricoli 231—233. — Forme speciale de angajare la lucru 232—234. — Situația muncitorilor la proprietarii mari și mici 234—236. — Germenii controlului obștesc 235—238. — Caracterizarea îndeletnicirilor sezoniere agricole de către narodnici 238—240.

Capitolul al IV-lea. Dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial . . . . . 241—321

I. Date generale cu privire la producția agricolă din Rusia după reformă și cu privire la formele agriculturii cu caracter comercial 241
Producția de cereale și de cartofi în 1864—1866, 1870—1879, 1883—1887, 1885—1894 — 241—242. — Suprafețele cultivate cu cartofi și însemnătatea lor 242—243. — Regiunile agriculturii cu caracter comercial 244—245. — Raționamentele d-lui Kablukov 245—246.

II. Regiunea producției de cereale pentru piață . . . 246
Deplasarea principalului centru de producție de cereale 246—247. — Însemnătatea regiunilor periferice ca colonii 247—248. — Caracterul capitalist al agriculturii în această regiune 248—250.

III. Regiunea creșterii vitelor în scopuri comerciale. Date generale cu privire la dezvoltarea producției de lapte și de produse lactate 250
Însemnătatea creșterii vitelor în diferite regiuni 250—253. — Calculul d-lor Kovalevski și Levitski 252. — Dezvoltarea producției de brînzeturi 253—256. — Caracterul incomplet al datelor oficiale 254. — Progresul tehnic 256—257.

www.dacoromanica.ro

IV. Continuare. Structura economică a gospodăriei moşiereşti în regiunea descrisă 257

Raţionalizarea agriculturii 257—258. — „Centrele de lapte" şi însemnătatea lor 260. — Formarea pieţei interne 258—260. — Strămutarea muncitorilor agricoli în gubernii industriale 260—261. — Repartizarea mai uniformă a muncilor 261—263. — Situaţia de dependenţă a micilor agricultori şi caracterizarea ei de către d-l V. V. 263—265.

V. Continuare. Descompunerea ţărănimii în regiunea producţiei de lapte şi de produse lactate . . . 265

Repartizarea vacilor la ţărani 265—267. — Amănunte asupra judeţului Petersburg 268—270. — „Curente progresiste în gospodăria ţărănească" 270—272. — Influenţa acestui progres asupra sărăcimii 272—273.

VI. Regiunea culturilor de in 273

Dezvoltarea culturilor de in pentru piaţă 273—275. — Schimbul dintre diferitele genuri de agricultură cu caracter comercial 275—276. — „Extremele" din regiunea producătoare de in 276—277. — Îmbunătăţiri tehnice 277—278.

VII. Prelucrarea tehnică a produselor agricole . . . 278

Însemnătatea sistemului industrial sau tehnic al agriculturii 278—279.

1) Fabricarea spirtului 279

Răspîndirea fabricilor agricole de spirt 279—280. — Dezvoltarea fabricării spirtului din cartofi şi însemnătatea ei 280—282.

2) Producţia de zahăr din sfeclă 282

Creşterea producţiei de sfeclă 282—283. — Progresul agriculturii capitaliste 283—285.

3) Producţia de amidon de cartofi 285

Dezvoltarea ei 285—287. — Cele două procese în dezvoltarea acestei producţii 286. — „Producţia" de amidon în gubernia Moscova 287—289, şi în gubernia Vladimir 288—289.

4) Producţia de ulei 289

Dublul proces de dezvoltare a acesteia 289—290. — „Meşteşugarii" care au uleiniţe 290—291.

5) Cultura tutunului 291

VIII. Legumicultura şi pomicultura cu caracter comercial; gospodăria suburbană 295

Dezvoltarea pomiculturii 295—296, şi a legumiculturii cu caracter comercial 296—297. — Ţăranii cultivatori de legume din guberniile Petersburg, Moscova şi Iaroslavl 297—299. — Cultivarea legumelor în sere 298—299. — Bostănăritul cu caracter comercial 299—301. — Gospodăria suburbană şi specificul ei 300—302.

www.dacoromanica.ro

IX. Concluzii cu privire la însemnătatea capitalismului în agricultura din Rusia 302

1) Despre transformarea agriculturii în întreprindere 301—302. — 2) Specificul capitalismului în agricultură 303—304. — 3) Formarea pieţei interne pentru capitalism 304—305. — 4) Rolul istoric progresist al capitalismului în agricultura din Rusia 304—309.

X. Teoriile narodnice asupra capitalismului în agricultură. „Eliberarea timpului de iarnă" 309

Caracterul îngust şi şablonard al acestei teorii 309—310. — Omiterea de către aceasta a laturilor mai importante ale procesului 310—314.

XI. Continuare. — Obştea. — Părerile lui Marx despre mica gospodărie ţărănească. — Părerea lui Engels despre criza agrară contemporană 314

Modul greşit de a pune problema obştii de către narodnici 314—316. — Neînţelegerea de către ei a unui pasaj din „Capitalul" 316—317. — Caracterizarea micii gospodării ţărăneşti de către Marx 317—318. — Caracterizarea de către acesta a capitalismului în agricultură 318—319. — Un citat nereuşit al d-lui N.—on 319.

Capitolul al V-lea. Primele stadii ale capitalismului în industrie . . . . . 322—374

I. Industria casnică şi meseriile 322

Rămăşiţele industriei casnice 322. — Gradul de răspîndire a meseriilor 323—324, principalele trăsături ale acestora 324—325.

II. Micii producători de mărfuri în industrie. Spiritul de breaslă în micul meşteşug 325

Trecerea de la meserii la producţia de mărfuri 325—326. — Teama de concurenţă 326—327.

III. Creşterea după reformă a micului meşteşug. Cele două forme ale acestui proces şi însemnătatea lui . . . 328

Cauzele dezvoltării micului meşteşug 328—329. — Stabilirea meteşugarilor la periferie 329—330. — Dezvoltarea micilor meşteşuguri în rîndurile populaţiei locale 330—332. — Deplasarea capitalului 332—333. — Legătura dintre dezvoltarea micilor meşteşuguri şi descompunerea ţărănimii 333—334.

IV. Descompunerea micilor producători de mărfuri. Datele recensămintelor pe gospodării ale meşteşugarilor din gubernia Moscova 335

Modul de a pune problema 335—336. — Metodele de prelucrare a datelor 335—337. — Tabelul rezumativ şi diagrama 338 şi 341. — Concluzii : Munca salariată 337—340, productivitatea muncii 340—343, venituri 344—345. — Structura mic-burgheză a meşteşugurilor 345—346.

www.dacoromanica.ro

V. Cooperaţia capitalistă simplă 346
Însemnătatea şi influenţa ei asupra producţiei 346—350. — Artelurile 350.

VI. Capitalul comercial în micul meşteşug 351
Condiţiile care generează pe scupşcic 351—352. — Negustoresele în producţia de dantele 353—355. — Exemple de organizare a desfacerii 355—357. — Concepţiile narodnicilor 357. — Formele capitalului comercial 358—359.

VII. „Meşteşugul şi agricultura" 360
Datele din tabel 360—361. — Gospodăria agricolă a muncitorilor salariaţi. — 361—362. — „Muncitorii de pământ" 361—362. — Alte date despre meşteşug şi agricultură 362—367. — Durata perioadei de muncă 367—368. — Rezumat 368—369.

VIII. „Îmbinarea industriei meşteşugăreşti cu agricultura" 369
Teoria narodnicilor 369—370. — Formele de îmbinare a meşteşugului cu agricultura şi însemnătatea lor diferită 370—372.

IX. Unele observaţii cu privire la economia precapitalistă a satului nostru 372

Capitolul al VI-lea. Manufactura capitalistă şi munca capitalistă la domiciliu . . 375—445

I. Formarea manufacturii şi trăsăturile ei fundamentale 375
Noţiunea de manufactură 375, originea ei dublă 375—376 şi însemnătatea ei 376—377.

II. Manufactura capitalistă în industria rusă . . . 377
1) Producţia de ţesături 377
2) Alte ramuri ale industriei textile. Producţia de pîslă 381
3) Producţia de pălării şi căciuli, de articole de cînepă şi frînghii 384
4) Prelucrarea lemnului 388
5) Prelucrarea produselor animale. Producţia de piei şi blănuri 393
6) Celelalte ramuri de prelucrare a produselor animale 400
7) Prelucrarea produselor minerale 404
8) Prelucrarea metalelor. Meşteşugurile din Pavlovo 406
9) Alte ramuri de prelucrare a metalelor . . 410
10) Producţia de giuvaericale, producţia de samovare şi de armonici 412

III. Tehnica în manufactură. Diviziunea muncii şi însemnătatea ei 418
Producţia manuală 418, ucenicia 418. — Diviziunea muncii ca stadiu pregătitor al marii industrii mecanizate 419—421, influenţa ei asupra muncitorilor 421.

www.dacoromanica.ro

IV. Diviziunea teritorială a muncii şi separarea agriculturii de industrie 422

Părerea d-lui Harizomenov 422. — Centrele neagricole 423—424. — Caracterul tranzitoriu al manufacturii 424—425. — Ridicarea nivelului cultural al populaţiei 425.

V. Structura economică a manufacturii 425

Situaţia producţiei 425—426. — Caracterizarea făcută de d-l Ovseannikov şi Harizomenov 427—428.

VI. Capitalul comercial şi capitalul industrial în manufactură. „Scupşcicul" şi „fabricantul" 429

Legătura dintre stabilimentele mari şi cele mici 429—431. — Eroarea narodnicilor 431—432.

VII. Munca capitalistă la domiciliu ca anexă a manufacturii 432

Răspîndirea ei 432, trăsăturile ei caracteristice 433—436, condiţiile răspîndirii ei 436—437, însemnătatea ei în teoria suprapopulaţiei 437.

VIII. Ce este industria „meşteşugărească" ? 438

Unele date totalizatoare ale statisticii cu privire la meşteşugari 439. — Precumpănirea muncitorilor folosiţi în mod capitalist 439—442. — Caracterul vag al noţiunii de „meşteşugar" şi abuzul care se face cu acest termen 442—443.

Capitolul al VII-lea. Dezvoltarea marii industrii mecanizate . . . . . 447—543

I. Noţiunea ştiinţifică de fabrică şi însemnătatea statisticii „fabricilor şi uzinelor" 447

II. Statistica fabricilor şi uzinelor 449

Izvoarele ei 449—450. — Publicaţii din perioada 1860—1870 450—452. — Caracterul special al „Culegerii de statistici militare" 452—454. — „Indicatorul" d-lui Orlov 454—455. — „Datele rezumative" ale departamentului comerţului şi manufacturilor 456—457. — „Culegerea de date cu privire la Rusia pe anii 1884/85" ; erorile d-lui Karîşev 457—458. — Datele comitetelor guberniale de statistică 458—459. — „Statistica" 459—460. — Sporeşte numărul fabricilor în Rusia ? 460—461.

III. Analiza datelor istorice-statistice cu privire la dezvoltarea marii industrii 461

1) Industria textilă 462
2) Prelucrarea lemnului 468
3) Industria chimică, industria de prelucrare a produselor animale şi industria de ceramică . . 468
4) Industria metalurgică 472
5) Industria alimentară 473
6) Industriile impuse la accize şi celelalte . . 475
7) Concluzii 477

www.dacoromanica.ro

IV. Dezvoltarea industriei extractive şi siderurgice . . 478
Uralul, specificul lui 478—482. — Sudul 482—495. — Caucazul 484—485. — Exploatările miniere mari şi mici din Bazinul Donețului 485—487. — Însemnătatea datelor cu privire la dezvoltarea industriei extractive 487—489.

V. Sporeşte oare numărul muncitorilor în marile întreprinderi capitaliste ? 489
Date cu privire la 1865 şi 1890 489—492. — Un procedeu greşit al narodnicilor 493—500.

VI. Statistica maşinilor cu aburi 500
Date cu privire la 1875—1878 şi 1892 500—502.

VII. Dezvoltarea marilor fabrici 502
Date cu privire la 1866, 1879, 1890 şi 1894/95 502—509. — Marile întreprinderi din industria de fabrică şi din industria extractivă şi siderurgică 509—510. — Erorile d-lui N.—on 510—511.

VIII. Repartizarea teritorială a industriei mari . . . 511
Date cu privire la centrele mai importante ale industriei de fabrică în 1879 şi 1890 512—513. — Cele trei tipuri de centre 512—516. — Gruparea centrelor 516—517. — Dezvoltarea centrelor industriale rurale şi însemnătatea acestei dezvoltări 517—518.

IX. Dezvoltarea industriei forestiere şi a industriei construcțiilor 518
Dezvoltarea industriei forestiere 518—519 ; structura ei 519—523. — Dezvoltarea capitalismului în industria construcțiilor 523—527.

X. Anexa fabricii 527

XI. Separarea completă a industriei de agricultură . . 529
Eroarea narodnicilor 529—530. — Datele statisticii sanitare a zemstvei Moscova 530—533.

XII. Cele trei stadii de dezvoltare a capitalismului în industria din Rusia 534
Legătura dintre toate stadiile 534—535. — Particularitățile tehnicii 535—536. — Dezvoltarea relațiilor capitaliste 536—537. — Caracterul dezvoltării industriei 537—538. — Separarea industriei de agricultură 538—539. — Deosebirile în condițiile de trai 540—542. — Dezvoltarea pieței interne 543.

Capitolul al VIII-lea. Formarea pieței interne . . 544—592

I. Dezvoltarea circulației mărfurilor 544
Dezvoltarea căilor ferate 544—545, a transporturilor pe apă 545—547, a comerțului şi a băncilor 547—549.

II. Creşterea populației comerciale şi industriale . . 549
1) creşterea oraşelor 549
2) Însemnătatea colonizării interne 551
3) Creşterea târgurilor şi satelor cu caracter industrial şi comercial 557

www.dacoromanica.ro

4) Îndeletnicirile sezoniere neagricole . . . 560

Îndeletnicirile sezoniere neagricole 560—572, amploarea şi dezvoltarea lor 563—567, rolul lor progresist 567—570, aprecierea lor de către scriitorii narodnici 570—572.

III. Extinderea folosirii muncii salariate 572

Numărul aproximativ al muncitorilor salariaţi 572—574. — Suprapopulaţia capitalistă 574—575. — Greşeala narodnicilor 574—577.

IV. Formarea pieţei interne pentru forţa de muncă . . 577

Principalele strămutări ale muncitorilor salariaţi în legătură cu cuantumul salariilor 577—581. — Formarea pieţei interne 581—582. — „Teoria" d-lui N.—on 582—583.

V. Însemnătatea regiunilor periferice. Piaţa internă sau piaţa externă ? 583

Tendinţa de extindere a capitalismului 583—584. — Exemplul Caucazului 584—585. — Cele două laturi ale procesului de formare a pieţei 585—587.

VI. „Misiunea" capitalismului 587

Dezvoltarea productivităţii muncii sociale 587—588. — Socializarea muncii 589—591. — Cauzele divergenţelor cu narodnicii 591—592.

Anexe :

I. Tabel rezumativ de date statistice cu privire la micile meşteşuguri ţărăneşti din gubernia Moscova (la capitolul V, pag. 336) . . . . . între 592—593

II. Date statistice rezumative privitoare la industria de fabrică din Rusia europeană (la capitolul VII, pag. 449) 593

III. Principalele centre ale industriei de fabrică din Rusia europeană (la capitolul VII, pag. 512) 595

II

O CRITICĂ NECRITICĂ *(În legătură cu articolul d-lui P. Skvorţov „Fetişismul mărfii", apărut în nr. 12 al revistei „Naucinoe Obozrenie" din 1899)* 601—625

I. 603

II. 610

III. 616

Adnotări . . . . . 627—655

Indice de lucrări şi izvoare citate sau menţionate de V. I. Lenin 656—711

Indice de nume . . . . . 712—750

Date privind munca lui V. I. Lenin la lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" . . . . . 751—758

www.dacoromanica.ro

ILUSTRAŢII

Portret al lui V. I. Lenin. — 1897 . . . . . XVI—1

Coperta primei ediţii a lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia". — 1899 3

Coperta ediţiei a II-a a lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia", cu autograful autorului. — 1908 . . 11

Coperta interioară a ediţiei a doua germane (1872) a volumului I al „Capitalului" de K. Marx, de care s-a folosit V. I. Lenin 19

Coperta interioară a ediţiei germane (1885) a volumului al II-lea al „Capitalului" de K. Marx, ediţie de care s-a folosit V. I. Lenin 29

Coperta ediţiei germane (1894) a primei părţi a volumului al III-lea al „Capitalului" de K. Marx, de care s-a folosit V. I. Lenin 41

Paginile 276—277 ale culegerii de date statistice cu privire la gubernia Poltava (vol. XIV, 1894), cu însemnările lui V. I. Lenin 112—113

Diagrama care reprezintă tabelele A şi B . . . . . 128—129

O pagină dintr-un caiet al lui V. I. Lenin cu extrase şi calcule din cartea lui N. A. Blagoveşcenski „Culegere rezumativă de date statistice" (1893) . . . . . 130—131

Pagina 96 a revistei „Nacealo" nr. 3 din 1899, în care au fost publicate primele şase paragrafe din capitolul al III-lea al lucrării lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" 177

Tabel cu privire la repartizarea diferitelor sisteme de gospodărie în Rusia întocmit de V. I. Lenin pe pagina 170 a culegerii „Influenţa recoltelor şi a preţurilor asupra unor laturi ale economiei naţionale a Rusiei", vol. I, Petersburg, 1897 . . . 185

Diagrama datelor totalizatoare din tabelul precedent . . . 341

Prezentarea grafică a structurii producţiei de pîslă . . . 382

Pag. 499 din ediţia a doua (1872) a primului volum al „Capitalului" de K. Marx cu însemnările lui V. I. Lenin . . . 445

Pagina 405 din lucrarea „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" (ediţia 1908) cu însemnările lui V. I. Lenin 507

Clasificarea oraşelor din Rusia europeană, făcută de V. I. Lenin după datele recensămîntului populaţiei din 1897 553

www.dacoromanica.ro

Dat la cules 3.03.1961. Bun de tipar 27.04.1961. Apărut 1961. Tiraj 15.270. Hîrtie velină de 65 g/m², 540×840/16. Coli editoriale 50,58. Coli de tipar 49,25. Planșe 4 colorate. A. 00669/1961. C.Z. pentru biblioteci 3C23=R.

Intreprinderea Poligrafică Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN", Piața Scînteii, București, R.P.R., comanda nr. 4.880/10.390

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro